

MINISTARSTVO GRADITELJSTVA I PROSTORNOG UREĐENJA HNŽ/K
ZAVOD ZA PROSTORNO UREĐENJE I ZAŠTITU OKOLIŠA

**PROSTORNI PLAN
HERCEGOVAČKO-NERETVANSKE ŽUPANIJE / KANTONA
PROSTORNA OSNOVA**

Srpanj / Juli 2012.

Naziv plana: PROSTORNI PLAN HERCEGOVAČKO-NERETVANSKE ŽUPANIJE / KANTONA

Dio plana: KNJIGA 1: PROSTORNA OSNOVA – TEKSTUALNI DIO

ODLUKA O IZRADI PLANA:

ODLUKA O PRISTUPANJU IZRADI PROSTORNOG PLANA HERCEGOVAČKO -
NERETVANSKE ŽUPANIJE/KANTONA („Narodne novine HNŽ/K“ broj 2/2008).

ODLUKA O USVAJANJU PLANA:

ODLUKA O USVAJANJU PROSTORNOG PLANA HERCEGOVAČKO-NERETVANSKE
ŽUPANIJE/KANTONA („Narodne novine HNŽ/K“ broj: /2021).

NOSITELJ PRIPREME PLANA:

Ministarstvo graditeljstva i prostornog uređenja HNŽ/K

NOSITELJ IZRADE PLANA:

Ministarstvo graditeljstva i prostornog uređenja HNŽ/K

PEČAT NOSITELJA PRIPREME I IZRADE PLANA:

MINISTAR:

Suad Hasandedić

PEČAT SKUPŠTINE HNŽ/K:

PREDSJEDAVAJUĆI:

Šerif Špago

SADRŽAJ

1. ANALIZA STANJA U PROSTORU HERCEGOVAČKO-NERETVANSKE ŽUPANIJE / KANTONA	10
1.1. PRIRODNI IZVORI I UVJETI	10
1.1.1. Zemljopisni položaj	10
1.1.2. Reljefne značajke.....	11
1.1.3. Klimatske značajke.....	14
1.1.4. Geološka građa tla	18
1.2. STANOVNIŠTVO I NASELJA	29
1.2.1. Stanovništvo, površina i gustoća naseljenosti	29
1.2.2. Sustav naselja	53
1.3. GOSPODARSTVO	65
1.3.1. Gospodarski razvoj ukupno	65
1.3.2. Stanje razvoja pojedinih gospodarskih sektora	73
1.3.3. Stanje površina angažiranih za pojedine gospodarske grane	91
1.4. STANOVANJE I STAMBENA IZGRADNJA	120
1.5. DRUŠTVENA INFRASTRUKTURA	128
1.6. POLJOPRIVREDNO ZEMLJIŠTE	274
1.7. ŠUMSKO ZEMLJIŠTE	345
1.8. KULTURNO-POVIJESNO NASLIJEĐE	367
1.8.1. Prirodno naslijeđe	367
1.8.2. Graditeljska baština	381
1.9. SPORT, REKREACIJA I TURIZAM	428
1.9.1. Sport i rekreacija.....	428
1.9.2. Turizam	465
1.10. PROMETNI SUSTAV	470
1.10.1. Cestovni promet	470
1.10.2. Geoprometna pozicija HNŽ/K u smislu željezničkog prometa	480
1.10.3 Geoprometna pozicija HNŽ/K u smislu zračnog prometa	480
1.11. VODNO – GOSPODARSKI SUSTAV	486
1.12. ENERGETSKI SUSTAV	525
1.13. PREVENCIJA, ODNOSNO OGRANIČAVANJE EFEKATA PRIRODNOH NEPOGODA I LJUDSKIM DJELOVANJEM IZAZVANIH NEPOGODA I KATASTROFA I RATNIH DJELOVANJA	564
1.14. KOMUNALNE POVRŠINE I GRAĐEVINE	600

2. OPĆI CILJEVI PROSTORNOG RAZVOJA.....	609
3. POSEBI CILJEVI PROSTORNOG RAZVOJA.....	611
4. KONCEPT PROSTORNOG RAZVOJA.....	619
5. STUDIJA "UGROŽENOST - RANJIVOST PROSTORA HNŽ/K"	
6. KARTOGRAFSKI PRIKAZI	

Nositelj pripreme: MINISTARSTVO GRADITELJSTVA I
PROSTORNOG UREĐENJA HNŽ/K
Suad Hasandedić, ministar

Nositelj izrade: Zavod za prostorno uređenje i zaštitu okoliša

Koordinator izrade plana: dr. sc. Jaroslav Vego, dipl. ing. arh.

SAVJET PROSTORNOG PLANA

PREDSJEDNIK: Denis Lasić, predsjednik Vlade (mandat 2011.-2015.)
Srećko Boras, predsjednik Vlade (mandat 2008.-2011.)

POTPREDSJEDNIK: Suad Hasandedić, ministar
Rusmir Čišić, ministar (mandat 2008.-2011.)

ČLANOVI SAVJETA: emeritus prof. dr. sc. Jakov Pehar
prof. dr. sc. Mehmed Bublin
prof. dr. sc. Amir Pašić
doc. dr. sc. Ivan Lovrić
doc. dr. sc. Gordan Prskalo
mr. sc. Senada Demirović-Habibija
mr. sc. Radoslav Udovičić
mr. sc. Rašid Hadžović
Vitomir Dodig, dipl. ing. el.
Marinko Pranjić, dipl. ing. građ.
Ignacije Radić, profesor
Nebojša Bosnić, dipl. pravnik
dr. sc. Zejnil Trešnjio, dipl. fiz.
Salko Čolaković, dipl. politolog
Antonio Križanac, dipl. ing. građ.
Adelko Krmek, dipl. ing. geod.
Esad Omerović, dipl. ing. arh.
Alma Pinjić, dipl. ing. arh.
Vesna Vasilj, dipl. ing. građ.
Marinko Vasilj, dipl. ing. arh.
Irena Bakalar-Bulum, dipl. ing. arh.
Zdravko Previšić, dipl. ing. građ.
Ivan Petrović, dipl. ing. arh.
Lejla Čatović, dipl. ing. arh.

POPIS STRUČNIH ORGANIZACIJA I SURADNIKA NA IZRADI PLANA

STRUČNA, TEHNIČKA I MATERIJALNA PODRŠKA

U ime nositelja pripreme:

Suad Hasandedić, ministar
Rusmir Čišić, ministar (mandat 2008.-2011.)

Kolegij:

Zora Boro, dipl. iur.
tajnik mninistarstva

Munevera Ivković, dipl. ing. građ.
pomoćnica ministra za prostorno uređenje i planiranje

Zoran Bulić, dipl. ing. građ.
pomoćnik ministra za graditeljstvo i obnovu

Milenka Martinović, dipl. iur.
pomoćnica ministra
za stambeno-komunalnu djelatnost

Arisa Džiho, dipl. ing. građ.
pomoćnica ministar za inspekciju

dr. sc. Jaroslav Vego, dipl. ing. arh.
ravnatelj Zavoda za prostorno uređenje i zaštitu okoliša

UŽI TIM:

dr. sc. Jaroslav Vego, dipl. ing. arh.
Snježana Vasilj, dipl. ing. arh.
Sadeta Džiho, dipl. ing. arh.
Dževad Čohadžić, dipl. ing. arh.
Silvana Ćavar, dipl. ing. građ.
Jasminka Kljako, dipl. ing. kem.
Vesna Raspudić, dipl. ing. agr.
Josip Zovko, inženjer računarstva
Vesna Bokšić

OBUKA, UVOĐENJE I PRIMJENA GEOINFORMACIJSKOG SUSTAVA WINGIS-WINMONITOR:

GAUSS, Tuzla

dr. sc. Mirza Ponjavić, dipl. ing. geod.
dr. sc. Almir Karabegović, dipl. ing. el.
mr. sc. Elvir Ferhatbegović, dipl. ing. teh.
Merima Bošnjaković, dipl. ing. el.
Nermin Glamočak, IT administrator

1. STUDIJA „DEMOGRAFSKA KRETANJA I SUSTAV NASELJA U HNŽ/K“
ECO-PLAN d.o.o. Mostar, rujan 2009.

Studiju su usvojili članovi Savjetodavne radne skupine za izradu PP HNŽ/K, 16.10.2009.

Stručni tim:

Voditelj studije: prof. dr. Murat Prašo, dipl. ecc.

Članovi tima: prof. dr. Murat Prašo, dipl. ecc.
prof. dr. Vlasta Jelena Žuljić, dipl. ing. arh.
Borislav Puljić, dipl. ing. arh.
Mirjana Laganin, dipl. ecc.
Nada Komadina, ing. arh.

2. STUDIJA „UGROŽENOST – RANJIVOST“ PROSTORA HNŽ/K
Bosna-S Oil Services Company Sarajevo, rujan 2009.
IGH-MOSTAR d.o.o. Mostar, rujan 2009.

Studiju su usvojili članovi Savjetodavne radne skupine za izradu PP HNŽ/K, 16.10.2009.

Voditelji projekta: mr. sc. Krešimir Šaravanja, dipl. ing. građ.
mr. Fethi Silajdžić, dipl. ing. stroj.

Sudionici u projektu: **IGH-MOSTAR d.o.o. Mostar**
mr. sc. Krešimir Šaravanja, dipl. ing. građ.
Mario Zovko, dipl. ing. stroj.
Antonio Herceg, dipl. ing. građ.
Mirko Pandža, dipl. ing. geod.
Irena Leko, dipl. ing. građ.
Nada Raguž, dipl. ing. građ.
Martina Kolobara, dipl. oec.

Bosna-S Oil Services Company:
mr. Fethi Silajdžić, dipl. ing. stroj.
doc.dr. Zijad Ferhatbegović, dipl. ing. geol.
doc. dr. Đuro Barković, dipl. ing. geod.
Maja Maretić-Tiro, dipl. ing. građ.
Goran Krstović, dipl. ing. stroj.
mr. Maja Čolović-Daul, dipl. ing. fiz.
mr. Esmā Kreso, dipl. okol. ing.

Vanjski suradnici: mr. sc. Ivan Antunović, dipl. ing. geol.
mr. sc. Dalibor Marinčić, dipl. ing. geod.
mr. sc. Marinko Kordić, dipl. ing. geof.
Marinko Dalmatin, dipl. biolog
Mario Leko, dipl. ing. agr.
Darko Raspudić, dipl. ing. geod.
Ivan Matković, dipl. ing. šum.

Interna kontrola: Mario Zovko, dipl. ing. stroj.
Goran Krstović, dipl. ing. stroj.

3. STUDIJA „ANALIZA AKTUALNOG STANJA I MOGUĆNOST RAZVOJA GOSPODARSTVA HNŽ/K“

ECO-PLAN d.o.o. Mostar, prosinac 2009.

Studiju su usvojili članovi Savjetodavne radne skupine za izradu PP HNŽ/K, 29.12. 2009.

Stručni tim:

Voditelj studije: prof. dr. Murat Prašo, dipl. ecc.

Članovi tima: prof. dr. Murat Prašo, dipl. ecc.
Mijo Terkeš, dipl. ing. el.
Dževad Mahmutović, dipl. ing. el.
Borislav Puljić, dipl. ing. arh.
Mirjana Laganin, dipl. ecc.
Danijela Krišto, dipl. ing. građ.

4. STUDIJA „RAZVOJ DRUŠTVENIH DJELATNOSTI U HNŽ/K“

Agromediteranski fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ Mostar, veljača 2010.

Studiju su usvojili članovi Savjetodavne radne skupine za izradu PP HNŽ/K, 05.2.2010.

Voditelj projekta:	prof. dr. Ahmed Džubur
Koordinator projekta:	doc. dr. Semina Hadžiabulić
Odgoj i obrazovanje	mr. Jasmina Aliman asis. Alma Rahimić
Zdravstvena infrastruktura	doc. dr. Hanadija Omanović asis. Alma Mičijević
Socijalna zaštita	doc. dr. Hanadija Omanović asis. Alma Mičijević
Kultura, sport i rekreacija	doc. dr. Svetlana Hadžić doc. dr. Semira Sefo asis. Aleksandra Šupljeglav-Jukić
Javna uprava	mr. Alma Leto asis. Alisa Hadžiabulić
Tehnička obrada i GIS	mr. Zanin Vejzović Salko Kovačić, dipl. ing. stroj. asis. Dženan Vukotić

5. STUDIJA „KULTURNO-POVIJESNA I PRIRODNA BAŠTINA HNŽ/K“
ECO-PLAN d.o.o. Mostar, prosinac 2010.

Studiju su usvojili članovi Savjetodavne radne skupine za izradu PP HNŽ/K, 10.1. 2011.

Stručni tim:

Voditelj studije:

Borislav Puljić, dipl. ing. arh

Članovi tima:

Borislav Puljić, dipl. ing. arh.
Spomenka Čadra, dipl. ing. arh.
mr. sc. Radoslav Dodig
dr. sc. Snježana Musa
mr. sc. Tatjana Mićević-Đurić, povjesničar
umjetnosti
Martina Penava, dipl. ing. arh.
Mirela Šetka Prlić, dipl. ing. građ.
Anđelka Mikulić, dipl. ing. građ.
Toni Miličević, student arheologije
Goran Jurić, student geografije

6. STUDIJA „VREDNOVANJE I POGODNOST PROSTORA ZA PROSTORNI RAZVOJ HNŽ/K“
IGH-MOSTAR d.o.o., kolovoz 2011.
INSTITUT IGH d.d. PC Dubrovnik, kolovoz 2011.
GEOdata d.o.o. Split, kolovoz 2011.

Studiju su usvojili članovi Savjetodavne radne skupine za izradu PP HNŽ/K, 19.9. 2011.

Voditelj izrade studije:

dr. sc. Zrinka Rudež, dipl. ing. arh.

Odgovorna osoba za IGH Mostar d.o.o.

mr. sc. Krešimir Šaravanja, dipl. ing. građ

Odgovorna osoba za INSTITUT IGH d.d.

dr. sc. Zrinka Rudež, dipl. ing. arh.

Odgovorna osoba za GEOdata d.o.o.

mr. sc. Martina Baučić, dipl. ing. geod.

Stručni izrađivač/ Stručni tim:

mr. sc. Martina Baučić, dipl. ing. geod.
Nikša Begović, ing.
Sandi Fabjanović, geod. teh.
dr. sc. Branko Glamuzina, dipl. biolog/ekolog
mr. sc. Stjepan Kralj, dipl. ing. građ.
Jure Marić, prof.
dr. sc. Natalija Pavlus, dipl. biolog/ekolog
dr. sc. Zrinka Rudež, dipl. ing. arh.
Daniela Staničić, dipl. ing. el.
mr. sc. Krešimir Šaravanja, dipl. ing. građ.
Mario Zovko, dipl. ing. stroj.

Interna kontrola:

Mirko Pandža, dipl. ing.

1. ANALIZA STANJA U PROSTORU HNŽ/K

1.1. PRIRODNI IZVORI I UVJETI

1.1.1. Zemljopisni položaj

Hercegovačko-neretvanski kanton / Hercegovačko – neretvanska županija (u daljnjem tekstu HNŽ/K) je administrativno - teritorijalni obuhvat klinaste prostorne formacije elongirane u pravcu sjever - jug od centralnog dijela Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu BiH) do južnog dijela BiH.

U federalnom sklopu HNŽ/K zahvata jugoistočni dio područja Federacije Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu FBiH).

Na jugu HNŽ/K graniči sa Republikom Hrvatskom, na istoku sa Republikom Srpskom, na sjeveru graniči sa Srednjobosanskom i Sarajevskom županijom, a na zapadu sa Zapadnohercegovačkom i Hercegbosanskom županijom. Sjeverna granica HNŽ/K je podudarna sa spojnicom prevojnih tačaka u dinarskom gorju: Kupreška vrata, Makljen, Dusina, Ivan sedlo. Zapadna granica ide vrhovima Vran planine i Čvrsnice te preko stepenastih terasa Dugog polja (Blidinja), Raške gore i Brotnja.

Istočna granica ide obroncima Prenja i podudarna je sa granicom FBiH prema prostoru Republike Srpske. Južna granica je podudarna sa granicom BiH prema Republici Hrvatskoj (na kopnu i na moru) a u područjima općina Čapljina, Neum i Ravno.

Zemljopisne koordinate, ukupna dužina granice:

Tablica 1.1.1: koordinate krajnjih tačaka

	Sjeverna geografska širina	Istočna geografska dužina
Najsjevernija	43° 53' 42"	17° 50' 26"
Najjužnija	42° 36' 08"	18° 14' 56"
Najzapadnija	43° 45' 49"	17° 22' 27"
Najistočnija	43° 35' 55"	18° 23' 27"

Dužina granice HNŽ/K iznosi 606.816km. Rastojanje između sjeverne tačke HNŽ/K i južne tačke iznosi 147.348,75km, a između istočne i zapadne tačke dužina je 83.985,13km.

HNŽ/K se nalazi u južnom dijelu BiH i obuhvata područje oko rijeke Neretve. Pruža se pravcem sjever - jug u duljini od 100km zračne linije, odnosno od prijevoja Ivan na sjeveru (43° 40' s.z.š.) do Ivanjice iznad Dubrovnika (42° 38' s.z.š.).

Istodobno, HNŽ/K se nalazi između 17° 35' i 18° 20' i.z.d. Nadmorska visina se smanjuje od 2.228 m n.m. (planina Čvrsnica), odnosno 2.103 m n.m. (planina Prenj) do 0 na razini mora u Neumu.

Površina, broj stanovnika, gustoća naseljenosti

Prostire na oko 4.350km² ili oko 16,0% površine FBiH. Na drugom je mjestu po veličini među kantonima u FBiH.

Po popisu stanovništva iz 1991. godine na području HNŽ/K obitavalo je 268.952 stanovnika, s malom gustoćom naseljenosti (61,1 stanovnik/km²). Prijeratna recesija u gospodarstvu i rat na ovim prostorima rezultirali su značajnijim fluktuacijama stanovništva u vidu iseljavanja u inozemstvo ili preseljenja na druga područja BiH.

Prema procjeni iz 2007. godine u HNŽ/K ima 227.473 stanovnika (51,7 stanovnika/km²) od procijenjenih 2.325.018 stanovnika u FBiH (89,0 stanovnika/km²), ili 9,8%, i spada u relativno slabije naseljena područja. U odnosu na ratne i postratne gubitke u broju stanovnika u BiH (23%), gubici u HNŽ/K su srazmjerno manji. U odnosu na prijeratno stanje, broj stanovnika je smanjen za oko 15% pa je gustoća nastanjenosti opala za isti postotak. Ratna pomjeranja stanovništva dovela su do toga da je jedan broj manjih naselja napušten, dok je na nekoliko lokacija došlo do izgradnje novih tako da je, uz opće smanjenje broja stanovnika i gustoće nastanjenosti, došlo i do blage izmjene naseobinske strukture.

S iznimkom općina Ravno i Neum, koje u većoj mjeri pripadaju krškoj goleti, južni dijelovi HNŽ/K (Čapljina, Čitluk i Mostar) su znatno gušće naseljeni od sjevernih (Jablanica, Konjic i Prozor-Rama).

U sastavu HNŽ/K nalaze se općine: Čapljina, Čitluk, Stolac, Neum, Ravno, Prozor - Rama, Konjic, Jablanica i Grad Mostar.

Sjedište HNŽ/K je Grad Mostar.

1.1.2. Reljefne značajke

Reljefne značajke ovog prostora predstavljaju dva pojasa, brdsko – planinski (700 do 1.200 m i više) i mediteranski pojas (do 700 m). Od ukupne teritorije HNŽ/K, 66,58% predstavlja planinski pojas, a 33,42% mediteranski pojas.

Područje HNŽ/K uživa jedinstven diverzitet, zahvaljujući činjenici da obuhvaća i kontinentalne i primorske, te nizinske i planinske predjele. Na sjeveru prevladavaju visoke hercegovačke planine koje se postupnim padom spuštaju do Jadranskog mora, dok u središnjem dijelu dominira rijeka Neretva. Konfiguracija terena daje mogućnost podjele terena na četiri nadmorska horizonta ili klimatske zone:

- < 100 mnv nizinska: Grad Mostar te općine Stolac, Čapljina i Neum;
- 100 - 300 mnv središnja: općine Čitluk, Ravno i Jablanica;
- 300 - 700 mnv viša: općina Konjic;
- >700 mnv visoka: općina Prozor - Rama.

Vrijednost nadmorske visine u HNŽ/K raste od juga prema sjeveru, odnosno povećava se s udaljenošću od mora i varira od 0 metara do više od 2.000 metara iznad razine površine Jadranskog mora.

Najveći i najviši planinski masivi su Bitovnja (1.744m), Čabulja (1.780m), Velež (1.897m), Visočica (1.974m), Prenj (2.103m), Čvrstica (2.228m), Vran (2.074m), Ljubuša (1.797m).

Tipovi reljefa i geomorfološke cjeline

Prostor HNŽ/K pripada dijelu Dinarskih planina, odnosno vanjskim Dinaridima.

Prirodne karakteristike prostora HNŽ/K su:

- rijeka Neretva sa pritokama čija su korita usječena u vanjske, južne Dinaride sa visinskom razlikom između gornjeg i donjeg toka od 1.000 metara;
- široki prostori ulančenih planina Prenja, Veleža, Visočice, Raduše, Ljubuše, Vrana i Čvrsnice;
- visoravni Brotnja i Dubrava;
- nizijski dijelovi uz donji tok Neretve i njenih pritoka;
- izlaz na obalu Jadranskog mora u općini Neum koji obuhvata dijelove Neumskog i Malostonskog zaljeva;
- prirodne rijetkosti, kao što su Blidinjska visoravan, Diva Grabovica, Vrelo rijeke Bune, kanjon rijeke Neretve, Hutovo Blato i drugi lokaliteti.

Geografske karakteristike ovoga područja, s obzirom na položaj HNŽ/K, dosta su raznolike.

U reljefu HNŽ/K sukladno djelovanju tektonike i vanjskih sila oblikovanjem reljefa nastale su planine, gore, pobrđa, riječne doline, polja u kršu i zaravni. Tektonika je oblikovala najviše planine, a potom je na njih djelovala, u kontinuitetu do današnjih dana, vanjska sila oblikovanja.

Prenj, Čvrsnica, Čabulja, Bitovnja i Bjelašnica su gromade masivnog izričaja sa visinama preko visine 2.000 metara. Između njih su brojne riječne doline. Najmarkantnija je dolina rijeke Neretve, koja se pruža u dužini od 230km, od toga u BiH 214km. Rijeka izvire ispod planine Jabuke u srcu Istočne Hercegovine, teče ka sjeverozapadu, da bi kod Konjica napravila veliki uklješteni meander i nastavila tok prema jugu, presijecajući sve geološke strukture koje su postavljene upravno na taj pravac. Krš ne drži vodu, a Neretva je jedina u tom kršu uspjela se probiti do mora, kao jedinstvenog ušća svih kopnenih voda. Ona na svom putu ka moru prolazi brojna proširenja (konjička, jablanička i mostarska kotlina) i brojna suženja (klisure i kanjone).

Kanjon Neretve dubok je 1.000 metara i u njemu su otvorene naslage bankovitih krednih vapnenaca, što upućuje na zaključak kako je dolina Neretve tektonski predinsponirana. Brojni su njeni pritoci i svi imaju kanjonske doline: Bijela, Idbar, Rakitnica, Doljanka, Drežanka - do ulaska u Mostarsku zavalu.

Mostarska Zavala je veliki zjapeći tektonski bunar. Okružuju je planine Velež, Čabulja, Čvrsnica i Prenj, visine oko 2.000 metara, a njeno dno je zasuto donesenim materijalom čija je debljina veća od 600 metara.

Polja u zavali su Mostarsko i Bišće polje, jezerska kotlina je na zapadu i sjeverozapadu i u njoj se eksploatira ugljen. Istočnom stranom dominira greda Veleži sa brojnim osulionama i siparima koji su već cementirani u sediment na kojem leži Podveležje. Poslije Mostarske zavale reljefom dominira zaravan Brotnjo - Dubrave, koju je rijeka Neretva probila Bačevačkom klisurom. Vode koje dotiču sa te zaravni su već prije negdje ponirale pa se ponovno pojavile. Donose ih rijeke Radobolja, Trebižat, Trebišnjica i Lištica. Zaravni u kršu su posebnost Dinarida pa tako i Hercegovine; na njima su ponikve ili vrtače, udoline, polja u kršu i brojne grede. Udoline su Bogodolsko-goranačka, Pološka, Čerinska, Crnička i druge.

Polja u kršu u HNŽ/K su Bijelo, Mostarsko blato, Međugorsko, Cerno te dio Popova polja. Osnovna je odlika polja u kršu da su tektonski predinsponirana. Nastala su duž jednog ili dva rasjeda, naknadno ih je oblikovala fluvijalna aerocijela i krška korozija. Na dnu polja je akumulacijski materijal. Po njemu teku rijeke ponornice tako što na jednom kraju polja izvire a na drugom poniru, obično sustavom ponora.

U Mostarskom blatu, polju u kršu, vodu donosi rijeka Lištica, a ona ponire na sjeveroistočnom obodu u čak dvanaest ponora. Te se vode javljaju ispod strmog odsjeka Brotnja na vrelu Jasenice. Ima ih najviše onda kada je vegetacija u najvećem naponu, tijekom ožujka, travnja, stoga se ne može vršiti njihova agrarna eksploatacija, a vode nema za vrijeme ljetnog razdoblja. Sustavom irigacija, te retencija, voda se ovdje čuva i koristi onda kada je na drugim mjestima nema.

Vode HNŽ/K su površinske i podzemne. Budući da u HNŽ/K dominira vapnenačka geološka građa većina hidrološke mreže se nalazi u podzemlju. Zato znaju brojni poljoprivrednici u suhim krajevima Brotnja i Dubrava koji su bušotinama od nekoliko stotina metara izvukli vodu za svoje potrebe. Ta voda sustavom ponora, sifona, pukotina dopijeva u podzemlje, a odande izlazi u vidu jakih vrela kao što su izvorišta rijeka Buna, Bunica, Radobolja, Lištica i drugi.

Neretva na jugu kod naselja Struge prima utoku rijeke Trebižat, a na istoku se kroz turbine RHE Svitava k Neretvi slijeva i voda rijeke Trebišnjice. Još južnije je ušće Krupe. U tom je dijelu oblikovana i jedinstvena mediteranska močvara Hutovo Blato, park prirode, jedinstven po brojnim jezerima; neka su na putu da nestanu u procesu eutrofikacije, ali i time što su im brojni od šezdesetak izvora presahli zbog prikupljanja voda za potrebe HE Gornji Horizonti u Istočnoj Hercegovini. Neka jezera pak dobivaju vodu iz RHE Svitava pa su umjetna kao samo Svitavsko jezero.

Neretva, najduža površinska rijeka Hercegovine, duga je 214km. To je najduža pritoka Jadranskog mora. Izvire u predjelu Grdelj, na Jabuka planini, na visini od 1.095 metara iznad mora. U svom gornjem toku dolina joj je longitudinalna na Dinarske planine, a poslije ukliještenog meandra kod Konjica, prelazi u transverzalnu. Zbog toga skretanja korito Neretve se, u toku prema moru, probija kroz brojna suženja i proširenja.

Kompozitnost doline Neretve ogleda se u smjeni polja i klisura. U proširenjima su se razvili gradovi, a u suženjima sutjeske ili kanjoni: boračko - župski kanjon, konjička kotlina, ostrožačko - jablanička kotlina, čvrnsničko - prenska sutjeska, mostarska kotlina, broćansko - dubravska sutjeska, gabelsko - čapljinsko polje i ušće. Budući protječe kroz vapnenački teren, površina njezina orografskog poriječja je 5.590km², dok hidrološko poriječje zauzima 11.800 km².

Svojim nanosom Neretva skraćuje sebi put, akumulirajući nanos u svoju deltu, danas već počevši od Počitelja. Nekada se Neretva ulijevala u Jadransko more negdje na pola puta između poluotoka Pelješac i otoka Hvara. Proces tonjenja obale Jadranskog mora uvjetovan subdukcijom Jadranske mikroploče pod Dinaride skratio je dužinu Neretve. Zbog skretanja Neretve oko Prenja duljina joj je dva i pol puta veća od zračnog rastojanja na realciji izvor - ušće. U donjem toku javljaju se Neretvanske blatije kao što su Hutovo blato i Svitavsko blato.

Jezera su kriptodepresije, što znači da im je dno ispod a površina iznad razine mora. Neretva raspolaže respektabilnom količinom hidroenergije, na bazi koje su već izgrađene HE Jablanica čija je snaga 144MW, Salakovac (210MW), Grabovica (110MW).

Desne pritoke Neretve su rijeke Rakitnica, Trščanica, Neretvica, Rama, Drežanka, Grabovica, Radobolja i Trebižat. U samom gradu Mostaru Neretva prima rijeku Radobolju, južnije rijeku Jasenicu, a iz Mostarskog blata što podzemnim sustavom prirodnih pukotina, što kroz umjetno izgrađen kanal, Neretva dobija vode rijeke Ugrovače s Lišticom.

Lijeve pritoke Neretve su rijeke Bijela, Idbar, Buna, Bregava i Krupa. Specifična rasjedna tektonika uvjetovala je u poriječju Neretve, na njezinim pritokama Drežanka, Doljanka, Grabovica i Bijela, pojavu najdubljih kanjona u nas pa i u Europi, dubokih od 1.000 do 1.500 metara.

Neretvanska blatija je močvaran kraj delte Neretve i niskog područja njezinih pritoka Krupe i Norina. Dio močvare je kanalima razdvojen na kopnene parcele i jedno je od najplodnijih područja Republike Hrvatske. U području BiH Svitavsko i Hutovo blato su izvorna močvarišta. Hutovo blato je veoma značajna ornitološka stanica u europskim okvirima, iz kojega je razloga ovo područje 2001. godine proglašeno vlažnim staništem od međunarodnog značenja.

Neretvica, rijeka u Hercegovini, lijevi pritok Neretve, izvire u podgorju Vranice planine ispod vrha Vitreuša, na nekih 1.800 metara visine. Na tom vrhu je opografska razvodnica između crnomorskog i jadranskog sliva. Tekući na jug Neretvica svjom dolinom razdvaja planine Bitovnju i Bokševicu i poslije 25 kilometara dugog toka ulijeva se u Jablaničko jezero kod sela Kostajnica.

U reljefu Hercegovine neobično su važne jame i spilje. Najpoznatija je Vjetrenica na južnom obodu Popova polja, kod mjesta Zavala u općini Ravno.

HNŽ/K izlazi u Neumu na Jadransko more. To je obalni pojas dužine dvadesetak kilometara koji uključuje akvatorij u zaljevu Neum - Klek i poluotok Klek.

1.1.3. Klimatske značajke

Klimatske značajke uvjetuju osnovni klimatski faktori: zemljopisni položaj, geološka podloga, reljef, pokrivenost terena biljnim zajednicama i blizina Jadranskog mora.

Tablica 1.1.2: koordinate meteoroloških postaja

Meteorološka postaja	P	X	Hs (m n.m.)
Ivan Sedlo	43°46'	18°03'	967
Salakovac	43°27'	17°52'	110
Mostar	43°20'	17°49'	99
Čapljina	43°05'	17°43'	5
Neum	42°56'	17°37'	7

Sjeverni dijelovi HNŽ/K, općine Prozor - Rama, Konjic i Jablanica su pod utjecajem prijelaznog klimata između mediteransko – kontinentalnog, dok viši dijelovi imaju planinsku klimu, što znači umjereno topla ljeta (18°C do 20°C) i hladne zime (-2°C do -4°C). Padaline su ravnomjerno raspoređene i izlučuju se u vidu snijega i kiše. Snježni pokrivač traje u prosjeku jedan do dva mjeseca. Srednja godišnja oblačnost je između 52% i 69%. Insolacija je najizraženija u julu i avgustu, dok svoj minimum doseže u decembru.

Područje kontinentalne klime u HNŽ/K se odlikuje toplim ljetima (20°C do 24 °C) i manje blagim zimama (0°C do 5°C). Najtopliji mjeseci su juli i avgust, a najhladniji januar i decembar. Padalina ima tokom cijele godine, sa manje izraženim maksimumima u proljeće i jesen. Oblačnost je umjerena, te je klimat prilično sunčan gdje insolacija iznosi više od 2.000 sati godišnje.

Središnji dio HNŽ/K, područje Mostara i južni dio HNŽ/K, koji obuhvata općine Čapljina, Čitluk, Stolac, Ravno i Neum ima značajke mediteranske klime. Zbog razmjerne blizine Jadranskog mora koje u zimskom razdoblju zrači toplotu akumuliranu za ljeta, srednje januarske temperature su razmjerno visoke, 3 - 5°C, dok su ljeta suha i vruća, apsolutne maksimalne temperature imaju vrijednost od 40 - 45°C.

Prosječna godišnja suma padalina kreće se od 1.000 - 2.300 l/m² ovisno od nadmorske visine. Najveća suma padalina je u zimskim mjesecima (120 - 250 l/m²), a najmanje padalina HNŽ/K ima u ljetnim mjesecima (30 - 80 l/m²).

Temperatura zraka

U području HNŽ/K, godišnja prosječna temperatura kreće se od 7,2°C (Ivan Sedlo) do 14,6°C (Mostar) sa apsolutnim maksimumom od 33,6°C (Ivan Sedlo) do 40,8°C (Mostar) i apsolutnim minimumom od -26,2°C (Ivan Sedlo) do -10,9°C (Mostar).

Tablica 1.1.3: prikaz srednjih mjesečnih temperatura zraka u slivu Neretve

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	(°C)
2,27	4,33	7,70	11,90	16,37	19,63	21,77	21,37	17,97	12,90	8,07	3,73	12,67

Temperatura zraka na prostoru HNŽ/K opada sa porastom nadmorske visine i udaljenošću od mora. Za svakih 10km udaljenosti od mora temperatura opada od 0,6 do 0,8°C. Srednja temperatura opada sa porastom nadmorske visine u prosjeku za 0,6°C na svakih 100 metara, pa srazmjerno tomu raste i mogućnost pojave mraza.

Zime su oštre sa apsolutnim minimalnim temperaturama od -14 do -25°C. Prosječne siječanjske temperature se kreću od -1,8 do - 6°C. U prosjeku apsolutne maksimalne temperature mogu porasti i do 40°C. Kao i u niskoj Hercegovini jesen je toplija od proljeća, ali su u tome godišnjem dobu temperaturna kolebanja izraženija.

Padaline

Prosječna godišnja suma padalina kreće se od 1.000 - 2.300 l/m² ovisno od nadmorske visine. Najveća suma padalina je u zimskim mjesecima (120 - 250 l/m²), a najmanje u ljetnim mjesecima (30 - 80 l/m²).

U središnjem i južnom dijelu HNŽ/K (mediteranska klima), prosječna godišnja suma padalina kreće se od 1.000 - 1.500l/m², ovisno od nadmorske visine. Mediteranski režim padalina karakteriziraju velike sume padalina tokom proljetnih i jesenjih mjeseci, sa preko 150l/m² prosječno (najkišovitiji mjesec je listopad, sa 200mm padalina u prosjeku), a najmanje padalina je u ljetnim mjesecima (samo 30l/m²). Snijega skoro i da nema, pa se snježni pokrivač (≥1 cm) veoma rijetko registrira, dok ga u razdoblju od travnja do listopada nikako nema. U pojasu planinske klime prosječna godišnja količina padalina raste sa povećanjem nadmorske visine i iznosi od 1.200 do 1.800l/m² (u jugozapadnom području visoke Hercegovine prelazi i 2.000 l/m²). Snježne padavine su obilne, pogotovo na višim kotama.

Raspored padalina tokom godine je ravnomjieran. Ipak, najveće prosječne sume padalina bilježe se u svibnju, lipnju i srpnju, te u studenom i prosincu, a najmanje u listopadu, siječnju i veljači. S jugozapadne strane je prisutan i utjecaj mediteranskog režima padalina. Srednjabrojni broj dana sa kišom je najveći u proljetnim mjesecima (i preko 10 dana), s tim što je lipanj mjesec karakterističan po padalinama velikog intenziteta (pljuskovima). Broj dana sa snijegom kao pojavom je najveći za vrijeme zimskih mjeseci. Sniježne padaline nisu rijetka pojava i u listopadu i travnju, dok se svibnju i rujnu snijeg veoma rijetko javlja u nižim predjelima.

Srednji godišnji broj dana sa snježnim pokrivačem preko 10cm je između 35 i 50 dana, dok se snježni pokrivač veći od 50cm bilježi nešto rjeđe u nižim predjelima (u prosjeku jedan do dva puta godišnje). U višim se planinskim predjelima snježni pokrivač duže zadržava; srednji broj dana sa snijegom preko 10cm raste za šest do sedam dana za svakih 100 m.n.m. Na visinama preko 2.000 metara ova vrijednost iznosi između 160 i 180 dana godišnje.

U dolinama rijeka je prisutna pojava temperaturne inverzije, posebno u jesen i zimi. To uzrokuje povećanu relativnu vlažnost zraka i veći broj dana sa pojavom magle. Prisustvo temperaturne inverzije i emisije zagađujućih tvari u zrak uzrokuje u većim gradovima pojavu smoga i povećanje zagađenosti zraka.

Tablica 1.1.4: prikaz srednjih mjesečnih vrijednosti padavina u slivu Neretve

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	l/m ²
154,33	163	157	132	102,33	86.667	51.333	82.667	109	160	286,67	193	1.528

Evaporacija i evapotranspiracija spadaju među najvažnije klimatske čimbenike koji utječu na otjecanje, odnosno formiranje vodnog bilansa. Redovno praćenje ovih klimatskih čimbenika se obavlja na relativno malom broju meteoroloških postaja a vrijednosti ovise uglavnom od nadmorske visine pojedinih područja.

Vlažnost zraka

Prosječna godišnja vlažnost zraka u HNŽ/K se kreće između 60 i 75%. Najviše je izražena u zimskim mjesecima, gdje se srednje mjesečne vrijednosti se kreću od 70 - 80%, dok je najmanja je u ljetnim mjesecima; srednje mjesečne vrijednosti tada se kreću od 50 - 70%.

Magla

Magla se javlja rijetko, prosječno tri do devet dana godišnje, i to posebno u hladnijem dijelu godine, dok je ljeti gotovo i nema.

Oblačnost

Broj oblačnih dana je mnogo veći u hladnijem dijelu godine. U studenom iznosi 15 do 16, u prosincu oko 18, u siječnju je ova vrijednost oko 15 dana, dok je u razdoblju od svibnja do rujna broj oblačnih dana znatno manji. Pokrivenost neba oblacima je veća od 50%.

Značaj ovog klimatološkog elementa ogleda se u tome što on direktno utiče na sunčevo zračenje (smanjujući ga) a samim tim utiče i na temperaturu zraka. Ukupno trajanje sijanja sunca je nešto veće u jugozapadnim oblastima, dok u istočnim predjelima iznosi 1.600 do 1.700 sati godišnje.

Godišnji hod oblačnosti u HNŽ/K pokazuje minimalnu vrijednost u julu i maksimalnu u januaru i februaru. Zimski mjeseci su najoblačniji, dok su ljetni najvedriji. Godišnja oblačnost iznosi oko 50%, maksimalna oblačnost je u februaru, dok je minimalna u julu.

Vjetar

U pojasu planinske klime ruže vjetra ovise od orografije terena i, uglavnom, odražavaju pravce prostiranja rijeka i planinskih grebena u HNŽ/K. Brzina vjetra raste sa nadmorskom visinom, kako prosječna tako i maksimalna, tako da na vrhovima velikih planina brzine vjetra mogu prelaziti i 300km/h.

U kotlinama veoma rijetko dostižu vrijednosti brzine od 30m/s, a vjetar preko 17,2m/s javlja se u prosjeku pet do deset puta godišnje.

U pojasu mediteranske klime bura je najizraženija u zimskom razdoblju i veoma je jaka na prevojima. Srednje brzine vjetra su relativno velike, dok je učešće tišine malo. Bura se na prostoru HNŽ/K manifestira kao ciklonalna i anticiklonalna. Kod ciklonalne bure imamo relativno kontinuiran vjetar, dok anticiklonalnu buru karakteriziraju udari vjetra na mahove koji mogu dostizati i preko 40m/s. Udari vjetra od 30 do 37m/s zabilježe se u prosjeku svake druge godine, dok se vjetrovi vrijednosti brzine preko 17,2m/s zabilježe deset do petnaest puta godišnje.

Na jugu i centralnom dijelu HNŽ/K u proljeće i jesen puše topli i vlažni vjetar jugo, a zimi bura i sjeverni vlažniji vjetar. Srednja brzina vjetra iznosi 40 - 50km/h, a maksimalna do 90km/h. U sjevernom dijelu HNŽ/K vjetrovi su umjereniji i samo ponekad prelaze brzinu od 70km/h.

Na području HNŽ/K povremeno se pojavljuju olujni vjetrovi, brzine do 130km/h.

Prosječna temperatura mora

Prosječna vrijednost temperature mora kreće se od 24 - 26°C.

Tablica 1.1.5: godišnje vrijednosti važnijih meteoroloških pojava

Srednje godišnje vrijednosti				
Meteorološka pojava	2003	2004	2005	2006
Pritisak/tlak zraka, mb	1.010,9	1.009,7	1.003,5	1.004,3
Temperatura zraka, °C	16,1	15,2	14,6	15,2
Relativna vlažnost zraka,%	57,0	62,0	58,0	58,0
Oblačnost (desetine)	3,9	5,0	4,7	4,4
Godišnje vrijednosti				
Apsolutna max. temperatura zraka, °C	40,5	38,6	40,1	41,2
Apsolutno min. temperatura zraka, °C	-3,5	-4,8	-5,7	-0,6
Količina padavina, l/m ²	1.162,0	1.669,0	1.586,0	1.044,0
Broj dana sa padavinama 0,1 mm	92,0	134,0	147,0	97,0
Broj dana sa snježnim pokrivačem 1 mm	-	3,0	114	111
Maksimalna visina snježnog pokrivača, cm	-	7,0	5,0	8,0
Trajanje sisanja sunca (sati)	2.663,9	2.299,7	2.397,4	2.397,1

1.1.4. Geološka građa tla

Područje HNŽ/K odlikuje se vrlo složenom geološkom građom. Ovo područje pripada dvjema geotektonskim jedinicama: središnjim i vanjskim Dinaridima. Granica između ove dvije geotektonske jedinice se nalazi u zoni Jablanice, a smjer pružanja je dinarskog pravca.

Područje HNŽ/K pruža se u središnjem i vanjskom pojasu Dinarida. U svojoj građi nosi stijene mezozojske i kenozojske ere, te, djelom i najstarijih stijena u BiH iz kraja perma. Najstarije stijene nalaze se na sjeveru HNŽ/K. Zahvaćaju prostor najviših planinskih dijelova Ivan Planine, Prenja, Bitovnje i Raduše, te dijelova Vranice.

Bitovnja i Vranica je građena od najstarijih stijena otkrivenih u BiH. To su dijelovi perma građeni od konglomerata, crvenih pješčara i dolomita, kvarcitnih škriljaca, mramornih vapnenaca, anhidrita.

Od Ivana pa do Jablanice nalaze se trijaski sediment u kojima su najvažniji rožnaci, pojavljuju se elementi submarinog vulkanizma i gabra, vrsta granita komercijalnog naziva „Jablanit”, koja je najvrijednija mineralna sirovina cijelog ovog područja).

Jura se nastavlja, generalno promatrano, na južne izdanke trijasa. Građa je raznobojni laporoviti vapnenci, organogeno masivni vapnenci i dolomiti.

Trijaski sediment nalaze se i na sjeveroistočnim dijelovima Bjelašnice. Njihovo pojavljivanje ima osobito značenje u dolini Drežanke, u kojoj je u potpunosti otvoren kompletan mezozojski profil. Ondje su svi njegovi elementi - i trijas i jura i kreda. Ovdje se pojavljuju zahvaljujući značajnom rasjedu duž kojega je Porimska navlaka uvjetovala dubinu kanjona Drežanke od skoro 1.500 metara.

Južnije od Jablanice trijasa tako skoro da i nema. Pojavljuje se još u Bijelom polju kao usamljena jedinka. Sve ostalo je kreda. Kredni sediment daju obol cjelokupnoj Hercegovini te tako i ovoj HNŽ/K.

Kredu odlikuju laporoviti vapnenci, dolomite, breče i fliš. Ovaj prostor krede pokazuje najmanju deformiranost u cijeloj BiH. To je dio mezozojske karbonatne platforme koja je više puta izdizana, drobljena, lomljena, spuštana, i na njoj je, zahvaljujući vapnencu, najbolje razvijena krška ikonografija.

To je prostor visokih greda, hrbata, greda, koje su obično nastale rasjedanjem, pri čemu im je jedna strana daleko strmija od druge, koja je zapravo prijelaz u krške zaravni. Na ovoj karbonatnoj platformi oblikovana su polja u kršu. Ona su skupa sa traka fliša, te jezerskim naslagama u dnu polja u kršu jedine obradive površine Hercegovine.

Osim navedenih na području HNŽ/K javljaju se i drugi geološki supstrati kao što su srednjetrijski, klastični, silikatni, različiti škriljci, vulkanske stijene.

U sjevernom dijelu HNŽ/K najveću zastupljenost u građi terena imaju karbonatne stijene i klastiti mezozojske starosti i trijarske klastične stijene, dok se u manjim skupinama javljaju tercijarni klastiti i krečnjaci.

U južnim dijelovima HNŽ/K, osim karbonatnih stijena koje izgrađuju brdsko planinski reljef, razvijene su i aluvijalne naslage riječnih dolina. U ovom području izdvojene su naslage mezozoika i kenozoika te zbog toga nalazimo litostratigrafske jedinice, jurske i kredne starosti, kao i kvartarni fluvio-glacijani sedimenti i sipari.

Na osnovu analize građe terena, morfoloških i morfometrijskih karakteristika, sa aspekta stabilnosti mogu se diferencirati stabilni, uvjetno stabilni i nestabilni tereni.

Stabilni tereni izdvojeni su u ravničarskim dijelovima terena, na zaravnjenim prevojnima sedlima, u brdsko – planinskim terenima izgrađenim od čvrstih karbonatnih stijena mezozojske starosti i u ostalim litofacijalnim sredinama gdje se substrat nalazi na površini terena ili je površinski pokrivač manje debljine od dva metra.

Uslovno stabilni tereni zastupljeni su na padinskim dijelovima gdje se u površinskim uvjetima nalaze kvartarni pokrivači eluvijalno – deluvijalnog i deluvijalnog porijekla izgrađeni od pjeskovitih glina pomješanih sa drobinom matičnog substrata i debelih naslaga drobinskih materijala u podnožjima strmih padinskih strana.

Nestabilni tereni nalaze se u zonama izdvojenih umirenih i aktivnih klizišta, gdje je morfološka dispozicija kliznog procesa slabije izražena. To su prostori u kojima bi klizni proces u fazi izvođenja zemljanih radova mogao biti reaktiviran.

Na područja HNŽ/K nema registrovanih većih klizišta, osim djelimičnih u priobalju Jablaničkog jezera. Ona su uglavnom pozicijski vezana za određene geološke sredine sa složenom polifacijalnom građom podložnom procesima površinskog raspadanja u pokrivače sa nepovoljnim geomehaničkim svojstvima. Najveći broj ovih pojava izdvojen je u okviru srednjeg i gornjeg miocena Jablaničkog neogenog bazena, a rjeđe u okviru verfenskog kompleksa i permotrijasa.

Seizmotektonske karakteristike

Seizmička aktivnost je na području HNŽ/K blisko povezana sa dubinskim rasjedima i veoma često je vezana i sa aktivnošću duž nekih vertikalnih i horizontalnih rasjeda.

Seizmički najaktivnije zone javljaju se duž dubinskih rasjeda kao što je Trebinje - Čapljina (dio veće strukture). Prema opće prihvaćenom saznanju o seizmici u blizini dubinskih rasjeda, kao i dubokih rasjeda koji se završavaju u serpentinitima mogu se izdvojiti zone potencijalnog seizmičkog rizika.

Najaktivnija seizmogena zona prostire se uz obalu Jadranskog mora i u Hercegovini. Njena jugozapadna granica se podudara sa granicom navlačenja karstne navlake preko jadranske mase.

Tablica 1.1.6: seizmogeni potencijal seizmogenih struktura u HNŽ/K

Naziv seizmogene Strukture	Dužina Seizmogenog Segmenta (km)	Magnituda (M)	Dubina Hipocentra (km)	Intenzitet u Epicentru lo-MCS0
Hutovo	10	5,0	15	7,0
Stolovi-Slano	15	4,8	10	7,0
Ravno	10	4,8	17	6,8
Stolac	27	6,0	17	8,5

Područje HNŽ/K je seizmički trusna zona, gdje se prosječno godišnje registriraju tri do četiri potresa manjeg intenziteta. Prema seizmološkoj karti ovo područje pripada zonama od 6, 7, i 8 stepena makroseizmičkog intenziteta MCS (Merkalijeve skale). Ovu, potencijalnu, opasnost treba uzeti krajnje ozbiljno jer mnoga znanstvena istraživanja govore o tome da je ovo područje vrlo visokog rizika od potresa. Zona najjače seizmičke aktivnosti je u južnom području HNŽ/K.

Mineralna ležišta; eksploatacija u prošlosti i aktualna eksploatacija

Izdašni mineralni rudni resursi predstavljaju važnu komparativnu prednost dugoročnog gospodarskog i društvenog razvoja HNŽ/K. Postojanje, poznavanje, stupanj istraženosti i eksploatacija mineralnih sirovina nisu u skladu sa mogućnostima i potrebama razvoja HNŽ/K. To je svakako nepovoljna okolnost za sagledavanje mogućnosti dugoročnog razvoja onih industrijskih grana čiji se rast zasniva na korištenju mineralnih sirovina. U HNŽ/K postoje znatne količine boksita, uglja, pirofilita, tufa, gipsa i dolomita čija ležišta još nisu dovoljno istražena.

Boksitonosni tereni Hercegovine, na potezu od granice Republike Hrvatske kod Imotskog do Trebinja, prostiru se u dužini od oko 150km sa prosječnom širinom oko 10km. U tom potezu zahvaćena su ležišta Čitluka i Stoca. Prema dosadašnjim saznanjima drži se da je izdašnost ležišta oko 25% ili 4% ukupne površine Hercegovine. U HNŽ/K trenutno posluje samo Rudnik boksita Čitluku, koji nije u procesu planske i intenzivne eksploatacije.

Ugalj kao energetska mineralna sirovina do 1992. godine bio je u eksploataciji u Rudniku mrkog uglja Mostar u Mostaru. Utvrđene bilančne zalihe su oko 95 milijuna tona. Većina navedenih zaliha nalazi se u reviru Bijelo polje, a manji od 19 milijuna tona u reviru Cim - Vihovići. Sagledavanjem stanja i preostalih zaliha uglja došlo se do zaključka da se sa površinskog kopa Vihovići može otkopati još 500.000 tona kvalitetnog mrkog uglja.

Kamen kao arhitektonsko-građevni materijal ima raznovrsnu primjenu koja je uvjetovana osobinama (mehanička otpornost, mineralni sastav, cjepljivost, trajnost, izgled i boja).

Prvo detaljnije istraživanje eruptivnog kamena utvrdilo je postojanje 800.000 prostornih metara zaliha kvalitetnog gabra sa područja općine Jablanica.

Vapnenac je najrasprostranjeniji kamen na području HNŽ/K. Do sada je utvrđeno oko 7.500.000 prostornih metara eksploatacijskih zaliha kvalitetnog tehničkog kamena vapnenca.

Revidirane eksploatacijske zalihe dolomita A+B+C₁ kategorija sa područja Prozor - Rama i Konjica iznose 8.806.000 prostornih metara.

Revidirane rudne zalihe pirofilita A+B+C₁ kategorija sa kamenoloma Parsovići općina Konjic iznose 27.109 tona.

Eksploatacijske zalihe ukrasnog kamena Mukoša u Mostarskom polju južno od Mostara iznose 56.703 prostornih metara. Kamen je visoke kvalitete i spada u kategoriju čvrstih pješčara komercijalnog nativa tenelija i miljevina.

Na području općine Ravno na lokalitetu Prahov Do, otvoren je kamenolom mermeriziranog arhitektonsko-građevinskog kamena vapnenca, čije revidirane zalihe A+B+C₁ kategorije iznose 561.635 prostornih metara.

Sjeverno od Mostara, na padini planine Čabulja i platoa Raška gora, u ležištu Sirge, otvoren je kamenolom veoma kvalitetnog mermeriziranog kamena vapnenca. Revidirane rudne zalihe za ležište Sirge iznose 3.904.494 prostornih metara kamena.

Energetske i mineralne sirovine

Mrki ugljen

U HNŽ/K uglj kao energetska mineralna sirovina do 1992. godine bio je u eksploataciji u rudniku mrkog uglja Mostar u Mostaru. Većina zaliha nalazi se u reviru Bijelo polje, a manji dio u reviru Cim - Vihovići.

Tablica 1.1.7: mostarski bazen ugljena

Ležište	Način eksploatacije	A	B	C1	A+B+C1	Prosječan DTE (kJ/kg)	Srednji sadržaj S (%)
Vihovići (Mostar)	Površinski (nije u eksploataciji)	1.741	-	-	1.741	16.957	4,90
Novo okno (Mostar)	Jamski (nije u eksploataciji)	3.068	1.661	-	4.729	16.354	4,45
Cim-Ilići (Mostar)	nije u eksploataciji	-	13.328	2.282	15.610	12.879	2,50
Ilići-Lišani (Mostar)	nije u eksploataciji	-	10.859	29.762	40.621	16.522	3,27
Dubrave (Mostar)	nije u eksploataciji	-	-	12.741	12.741	13.473	4,10

Nemetalične mineralne sirovine

Gips, anhidrit

U HNŽ/K na lokalitetu Sovići kod Jablanice nalazi se nalazište kvalitetnog gipsa koji se nalazi praktički na površini (92% gipsa i 4% anhidrita).

Tablica 1.1.8: ležišta gipsa u HNŽ/K

Ležište	Bilansne rezerve A+B+C1	Potencijalne rezerve C2 (t)	Stupanj istraženosti
Sovići (Jablanica)	3.469.201	8.000.000	Srednji

Kvarcit

Tablica 1.1.9: ležište kvarcita u HNŽ /K

Ležište	Bilanca	VB+potencijalne	Suma
Prolaz (Konjic)	273.937	-	273.937

Pirofilit

Ležište pirofilita je pronađeno na lokalitetu Parasovići kod Konjica. Istraženo je i eksploatirano. Zadnji literaturni podatak o ukupnim rezervama je 15 milijuna tona te da ležište nije potpuno okontureno.

Tablica 1.1.10: ležište pirofilita u HNŽ/K

Ležište	Bilansne rezerve A+B+C1	Vrsta pirofilita
Parsovići (Konjic)	27.000.000	Bijeli, Ljubičasti i Sivi

Dolomit

Stupanj istraženosti i kvalitete sugeriraju opravdanost njegove eksploatacije. Dolomitične stijene su zastupljene od potpuno degradiranih formi grusa (prah, pijesak i šljunak) sve do stijena visokih mehaničkih svojstava. Čine prijelaze od relativno čistih dolomita, preko različitih mješavina s vapnencima.

Revidirane eksploatacijske zalihe dolomita A+B+C₁ kategorija sa područja Prozor - Rama i Konjica iznose 8.806.000m³.

Tablica 1.1.11: ležište kvarcita u HNŽ/K

Ležište	Bilanca	VB+potencijalne	Suma
Podbor (Kolivreti/Prozor-Rama)	7.752.612	-	7.752.612
Tunel (Tunel/Konjic)	1.234.000	-	1.234.000

Vapnenac

Vapnenac je najrasprostranjeniji kamen na području HNŽ/K.

Tablica 1.1.12: ležišta vapnenca kao tehničkog kamena u HNŽ/K

Ležište	Bilanca	VB+potencijalne	Suma
Sirge (Raška Gora/Mostar)	4.066.906	-	4.066.906
Mokri Do(Miljkovići/Mostar)	1.994.514	24.662	2.019.176
Kuti Livač (Mostar)	-	-	-
Vranjevići (Mostar)	-	-	-
Vlake (Vlake/Čitluk)	1.273.152	64.467	1.337.619
Ruda glavica (Čitluk)	-	-	-
Žitomislíci (Čitluk)	10.387.000	-	10.387.000
Podorašac (Konjic)	-	-	-
Gradina (Čapljina)	-	-	-
Radimlja (Stolac)	-	-	-
Korito Bregave (Stolac)	-	-	-
Crnoglav (Neum)	-	-	-
Zaplanik (Ravno)	-	-	-
Začula (Ravno)	-	-	-
Kokotova glava (Ravno)	-	-	-

Vapnenac

Vapnenačka stijena gornjekredne i eocenske starosti kakvoće arhitektonskog kamena (dimenzionirani kamen) praktički je neistražena na širem prostoru HNŽ/K. Zbog toga su podijeljena mišljenja o kakvoći i rezervama, te bi ovu dvojbu trebalo riješiti sustavnim istraživanjem.

Vapnenačke stijene neogena, mekane stijene, tenelija, miljevina uspješno se eksploatiraju u arhitekturi i spomeničarstvu. Rotimski i Hodovski neogenski bazen također imaju razvijene slojeve miljevine i tenelije čija ležišta nisu istražena.

Tablica 1.1.13: ležišta vapnenca kao ukrasnog kamena u HNŽ/K

Ležište	Bilanca	VB+potencijalne	Suma
Orahov Do (Orahov Do/Ravno)	561.635	-	561.635
Mukoša (Mukoša/Mostar)	73.676	-	73.676
Sirge-Raška Gora (Mostar)	-	-	-
Orašine- Raška Gora (Mostar)	-	-	-
Podivaće (Mostar)	-	-	-
Miljkovići napušteni kop (Mostar)	-	-	-
Slipčići (Čitluk)	-	-	-
Brdo (Dračevo/Čapljina)	-	-	-
Šupljika (Jablanica)	-	-	-

Gabro

Značajne geološke i eksploatacijske zalihe kvalitetnog gabra („Jablanit“, komercijalnog naziva granit) istražene su kod Jablanice. Stijena se pojavljuje kao manolit (ležište Velja stijena) ili u obliku tombolona unutar grusa Padeščica.

Tablica 1.1.14: ležišta gabra u HNŽ/K

Ležište	Bilanca	VB+potencijalne	Suma
Jablanica (Suljo Čilić, Car, Padeščica, Velja stijena/Jablanica)	15.218.225	-	15.218.225
Staro Heldovište (Heldovište/Jablanica)	121.412	-	121.412

Metalične mineralne sirovine

Boksit

Raspoloživost kvalitetnih boksita u HNŽ/K je dokazana, gdje je potrebno provjeriti tržišnu opravdanost obnavljanja proizvodnje, uz daljnja rudarsko geološka istraživanja radi boljeg poznavanja rezervi.

Boksiti su se dugo eksploatirali te dijelom prerađivali u Tvornici glinice u sastavu tvrtke „Aluminij“ u Mostaru. Prestankom rada tvornice tokom zadnjeg rata, eksploatacija je za izvjesno vrijeme prekinuta, te se opet uspostavila uglavnom za potrebe izvoza. Osim sirovina za proizvodnju aluminija, poznati su boksiti visokog sadržaja željeza, silicija te rijetkih metala.

Danas je ova mineralna sirovina nepravedno zaboravljena. Potrebno je rekapitulirati rezerve, te u kojem se stanju nalaze rudarski objekti na njima, pokrenuti istraživačke projekte za proširenje primjene. U te rezerve treba ubrajati i deponij crvenog mulja tvrtke „Aluminij“ u Dobrom selu, općina Čitluk. Pri tome valja razlikovati krške boksite od prilično jeftinih drugih boksita koji nemaju mineralnu čistoću i raznolikost.

Tablica 1.1.15: ležišta boksita u HNŽ/K

Ležište	Utvrđene rezerve (t)	Potencijalne rezerve (t)
Čitluk (Blatnica,Dobro Selo)	429.759	627.754
Stolac	1.091.115	1.091.115
Jasenjani (Mostar)	-	-

Željezo

Tablica 1.1.16: ležišta željeza u HNŽ/K

Ležište	Bilanca	VB+potencijalne	Suma
Tovarnica (A,B,C,D/Jablanica)	6.140.000	-	6.140.000
Borašnica (Šuplji kuk/Konjic)	120.000	-	120.000
Borašnica (Brložne/Konjic)	445.000	-	445.000
Jablanica (Crni vrh/Jablanica)	200.000	-	200.000
Crima (Crima/Prozor-Rama)	-	100.000	100.000
Bukva (Bukva/Prozor-Rama)	67.500	-	67.500

Mangan

Tablica 1.1.17: ležište mangana u HNŽ/K

Ležište	Bilanca	VB+potencijalne	Suma
Prenj-Koznik (Prenj-Koznik/Prozor-Rama i Konjic)	-	6.000	64.000

Izvorišta pitkih i mineralnih voda

Opskrba stanovništva i gospodarstva vodom za piće na području HNŽ/K obavlja se sa velikog broja izvorišta. Prema važećoj zakonskoj regulativi, korištenje vode za piće ima prioritet nad bilo kojim drugim vidom korištenja voda.

Tablica 1.1.18: pregled izvorišta podzemnih voda

Naziv izvorišta	Općina izvorišta	Naselje koje se opskrbljuje	Minimalna Izdašnost 20-godina Rang pojave Q (l/s)	Sliv u kojem se izvorište nalazi
Bjelave	Čapljina	Čapljina	270	
Gabelsko polje	Čapljina	Neum	185	
Žitomislčići	Čitluk	Čitluk	300	
Komadinovo vrelo	Jablanica	Jablanica	350	Neretva i Trebišnica
Ljuta	Konjic	Konjic	400	
Vrelo Radobolje	Mostar	Mostar	300	Q= 7.725l/s
Studenac	Mostar	Mostar	1.000	
Bošnjaci	Mostar	Mostar	150	
Krupić	Prozor-Rama	Prozor	250	
Vrelo Bregave	Stolac	Stolac	490	
Vrelo Bune	Mostar	-	3.100	
Salakovac	Mostar	-	-	
Ukupno			6.795	

Analizirajući podatke o izdašnosti izvorišta pitke vode na području HNŽ/K može se zaključiti da je raspoloživa količina pitke vode 6.795l/s.

Ako bi se ta količina vode ravnomjerno rasporedila na broj stanovnika u HNŽ/K, po glavi stanovnika dnevno bi bili na raspolaganju oko 2.550 litara po stanovniku na dan, što prevazilazi dnevne potrebe koje se grubo procjenjuju na oko 300 litara po stanovniku na dan. Ovaj podatak ukazuje da na teritoriji HNŽ/K postoje vrlo značajni resursi pitke vode.

Sa izvorišta navedenih u Tablici 1.1.18, se najvećim dijelom vrši vodoopskrba glavnih općinskih centara. Postoji još veliki broj manjih izvorišta čija se izdašnost kreće od 0,1 do 10l/s sa kojih se vrši vodosnadbjevanje manjih mjesta i seoskih naselja.

Veliki broj seoskih vodovoda ne zadovoljava ni minimum tehničkih niti sanitarnih uvjeta za tu namjenu, pa se stoga te rezerve trebaju vrlo oprezno i analizirati.

Za opskrbu vodom, grada Mostara i prigradskih naselja koriste se izvorišta Studenac, Radobolja, Bošnjaci, Salakovac i Blagaj.

Studenac, Radobolja i Bošnjaci su centralni dio vodovodnog sistema, a izvorišta Salakovac i Blagaj kao lokalni dio sistema.

Izdašnost ovih vrela prema dugoročnim mjerenjima iznosi:

- Salakovačka vrela ($Q=1-25\text{m}^3/\text{s}$);
- Bošnjaci ($Q=0,1-1\text{m}^3/\text{s}$);
- Radobolja ($Q=0,3-10\text{m}^3/\text{s}$);
- Studenac ($Q=1-50\text{m}^3/\text{s}$);
- Blagaj ($Q=5\text{m}^3/\text{s}$);

Za vodoopskrbu Mostara egzistiraju i manja izvorišta: Vrapčići, bunari Jug, Posrt, koji se uključuju u centralni sistem javne vodoopskrbe u intervalima hidroloških minimuma.

Na teritoriji općine Jablanica evidentiran je potencijal vode za piće iz više izvora promjenjive izdašnosti u brdskim dijelovima i vrela kao što su "Komadinovo vrelo" i "Šanica". Glavna vodoopskrba stanovništva i privrednih subjekata na teritoriji općine vrši se sa vrela "Komadinovo vrelo". Izdašnost vrela je $4.000\text{m}^3/\text{h}$ prosječno u toku godine. Naselje Ostrožac snabdjeva se vodom iz kaptiranih izvora Krupić, Studenac, Neviđelo i Gradišće.

Prigradska naselja Baćina, Šljunkara i Mirke pored opskrbe vodom iz vodovoda "Komadinovo vrelo" imaju i svoj mjesni vodovod sa izvora "Vonjevac". Prigradsko naselje Zlate snabdjeva se vodom iz izvora "Palića bara".

Izvorište Bjelave je temeljno izvorište sistema javne vodoopskrbe grada Čapljine, kapaciteta oko 500l/s. Na izvorištu postoje tri bunara:

- prvi centralni bunar $Q= 80-90\text{l/s}$;
- drugi bunar $Q= 100-120\text{l/s}$;
- treći bunar $Q= 100\text{l/s}$;

Sistem vodoopskrbe sa ovog vrela je pumpni. U sastavu vodoopskrbnog sistema sa ovog vrela nalaze se i rezervoari Čapljina i Gradina. Na području općine Čapljina egzistiraju i lokalni izvori u Počitelju, Domanovićima i Trebižatu. U Počitelju postoji lokalni bunar kapaciteta cca 10l/s. Između naselja Dretelj i Šurmanci nalazi se Bobanovo vrelo.

Općina Prozor - Rama snabdjeva se vodom sa vrela Krupić, kapaciteta 426l/s. Pored kaptaznog objekta izgrađena je i pumpna stanica sa dvije pumpe. Rezervoarski prostro čine dva objekta ukupne zapremine 375m^3 - rezervoar na brdu Krča 217m^3 i rezervoar na brdu Čubur 140m^3 .

Općina Konjic snabdjeva se vodom sa izvorišta Ljuta, dok se naselje Glavatičevo snabdjeva zahvatom na vrelu Krupac. Ova izvorišta su izrazito velike izdašnosti, što sa aspekta dugoročnog rješavanja opskrbe i osiguranja potrebnih količina pitke vode.

Neum se snabdjeva vodom iz vodocrpilišta Blace. Kapacitet ovoga crpilišta ne može zadovoljiti potrebe grada Neuma u ljetnim mjesecima. Povećanjem potrošnje koristi se kombinirano Regionalni vodovod Gabela - Neum i voda sa izvorišta Blace kapaciteta 27l/s.

Vodocrpilište Gabela se nalazi u općini Čapljina u neposrednoj blizini rijeke Neretve, na nadmorskoj visini 4 metra. Tu se nalaze dva zdenca kapaciteta od 50l/s i 100l/s. U samom gradu nalaze se dvije vodospreme, Neum-1 i Neum-2, kapaciteta po 1.000m^3 .

Dio naselja općine Ravno opskrbljuje se vodom iz akumulacije Hutovo Blato, dok se ostala naselja vodom opskrbljuju individualno (čatrnje).

Mineralne vode

Mineralne vode na području HNŽ/K se javljaju u stijenskim masama raznolikog litološkog sastava i starosti i različitog su porijekla. Razvijene su u oblastima mladih magmatskih i termometamorfni procesa, imaju obično nisku izdašnost, raznolik hemizam kao i plinski sastav među kojima dominiraju dušik, ugljični dioksid i sumporvodoničnik.

Mineralne vode, slane, sumporovite i ugljično kisele, zastupljene su na području HNŽ/K.

Tablica 1.1.19: sadašnje i potencijalno korištenje mineralnih voda

IBKB ID	Naziv pojave/objekta	Lokalnost	Pojava/objekt	X	Y	Z
149	Slana Voda	Orahovica Konjic	I	4835800	6494500	340
150	Smrdelj	Slatina-Jablanica	I	4841050	6477300	310
154	Slani izvor	Gabela	I	4771275	6472850	6
155	Bocatni izvor	Jazina	I	4752325	6469700	0,5
156	Bocatni izvor	Neum	I	4753750	6468700	0,5
158	Bunar Višići	Višići	B	4769350	6477200	5
159	Bunar Višići	Skočim-Višići	B	4768425	6476675	5
160	Bunar Gnjišta	Gnjišta	B	4770200	6479050	10
222	Izvor-Slatina	G.Grabovica	I	4936515	6558335	350
223	G.Grabovica I	G.Grabovica	I	4935420	6558020	320
224	G.Grabovica II	G.Grabovica	I	4935430	6557140	320

IBKB ID je broj koji je prikazan pored pojave/objekta

I=izvor, B=bušotina, bušeni bunar

Slane mineralne vode su Cl - Na makrokomponentnog sastava, hladne, različite mineralizacije (5 - 270g/l). Njihove akumulacije i izvori postoje u evaporitnim sedimentima u području Orahovice kod Konjica, Pruda i Neuma.

Izvori, izuzev Neuma, se javljaju u sklopu ležišta gipsa i anhidrita u kojima su interkalirane leće kamene soli. Ove pojave su slabo istražene te se ne može govoriti o mogućim eksploatabilnim količinama slanijih voda i mogućnosti korištenja, te na ovim pojavama, za sada, postoje jedino uvjeti istraživanja.

Slane mineralne vode, mineralizacije oko 10g/l, postoje i u Prudu kod Gabele i vuku porijeklo iz dubljih arteških horizonata aluviona rijeke Neretve i iz njegove krške podine, dok su slane vode u Neumu rezultat inundacije mora u krški akvifer i miješanja s običnim vodama.

1.2. STANOVNIŠTVO I NASELJA

1.2.1. Stanovništvo, površina i gustoća naseljenosti

HNŽ/K zaprema 16,9% ukupne površine FBiH, čini 9,8% njenog stanovništva i spada u relativno slabije naseljena područja. U odnosu na ratne i postratne gubitke u broju stanovnika u državi (23%), gubici u HNŽ/K su srazmjerno manji.

U odnosu na predratno stanje, broj stanovnika je smanjen za oko 15% pa je gustina nastanjenosti opala za isti procenat. Ratna pomjeranja stanovništva dovela su do toga da je jedan broj manjih naselja napušten, dok je na nekoliko lokacija došlo do izgradnje novih tako da je uz opšte smanjenje broja stanovnika i gustine nastanjenosti došlo i do blage izmjene nasebinske strukture.

Prostorna zastupljenost i broj stanovnika po opštinama HNŽ/K vidljivi su iz Tablice 1.2.1.

Tablica 1.2.1: gustoća nastanjenosti po općinama HNŽ/K

Opština / Općina	Površina (km ²)	Stanovništvo		Stanovnika na km ²		Učešće u HNŽ/K (%)		Relativna nastanjenost (HNŽ/K=1,00)
		1991.	2007.	1991.	2007.	Površina	Stanovništvo	
Čapljina	256	27.882	23.590	108,9	92,1	5,8	10,4	1,78
Čitluk	181	15.014	15.945	83,0	88,1	4,1	7,0	1,70
Jablanica	301	12.664	11.886	42,1	39,5	6,8	5,2	0,76
Konjic	1.169	43.915	29.095	37,6	24,9	26,6	12,8	0,48
Mostar	1.175	127.368	111.198	108,4	94,6	26,7	48,9	1,83
Neum	225	4.325	4.682	19,2	20,8	5,1	2,1	0,40
Prozor - Rama	477	19.602	16.371	41,1	34,3	10,8	7,2	0,66
Ravno	286	1.762	1.346	6,2	4,7	6,5	0,6	0,09
Stolac	331	16.420	13.360	49,6	40,4	7,5	5,9	0,78
HNŽ/K	4.401	268.952	227.473	61,1	51,7	100,0	100,0	1,00
FBiH	26.110,5	-	2.325.018	-	89,0	-	-	1,72
HNŽ/K-FBiH (%)	16,9	-	9,8	-	58,0	-	-	

S izuzetkom opština Ravno i Neum, koje u većoj mjeri pripadaju kraškoj goleti, južni dijelovi HNŽ/K (Čapljina, Čitluk i Mostar) su znatno gušće naseljeni od sjevernih (Jablanica, Konjic i Prozor - Rama).

Grad Mostar, sa procijenjenih 111,2 hiljade stanovnika u 2007. godini i površinom od 1.175km² je najveći u HNŽ/K po oba pokazatelja. U broju stanovnika učestvuje sa 48,9% a u površini sa 26,7%.

Druga po veličini je opština Konjic koja u prostoru učestvuje s 26,6%, a u broju stanovnika 12,8%. Prema broju stanovnika u istoj godini, opština Čapljina dolazi na treće mjesto učešćem od 10,4% u stanovništvu i 5,8% u prostoru.

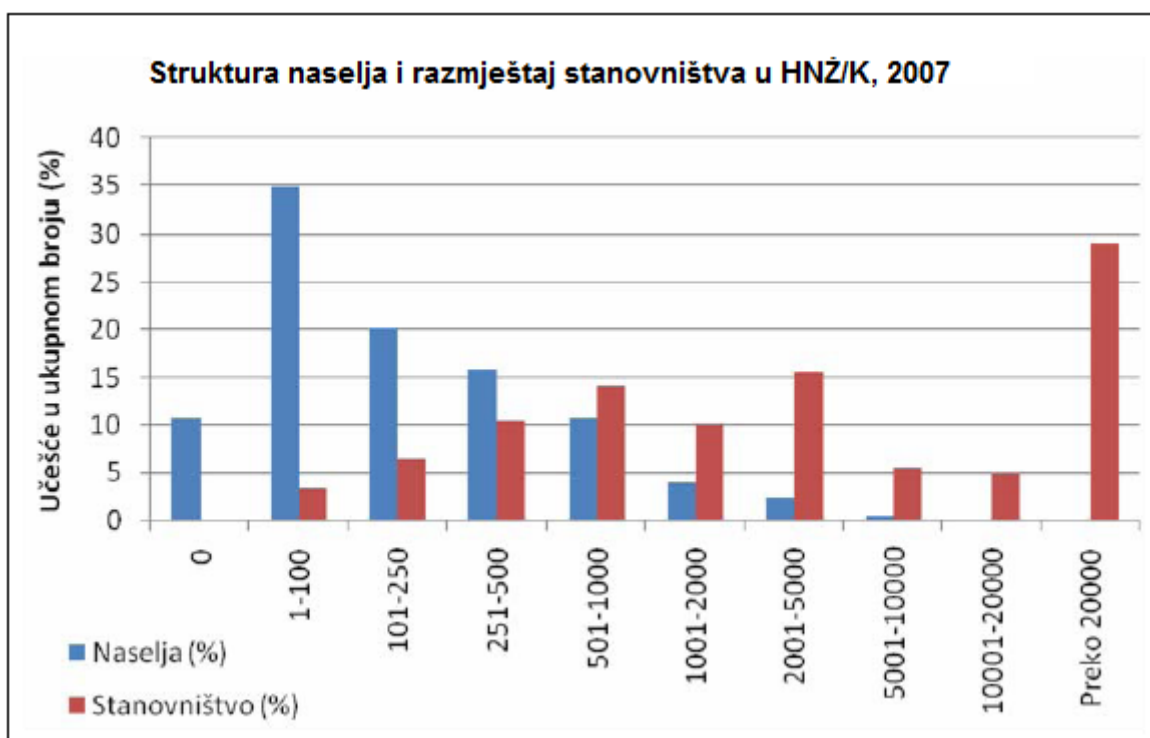
Površinom na trećem mjestu rangliste (10,8%), opština Prozor - Rama po broju stanovnika dolazi na četvrto mjesto s učešćem od 7,2%. Mjereno brojem stanovnika dalje slijede opštine Čitluk (7,0%, odnosno 4,1% u površini), opština Stolac (5,9%, odnosno 7,5%), opština Jablanica (5,2%, i 6,8% u površini), Neum (2,1%, i 5,1% u površini) i Ravno (0,6% i 6,5% u površini).

Opšti uvid u aktuelni prostorni razmještaj stanovništva u HNŽ/K moguć je iz Slike 1.2.1. Za njenu prezentaciju podaci su morali biti podešeni tako da se dobije predstava o koncentraciji stanovništva po naseljima. Naime, distribucija stanovništva po grupama naselja je inverzna distribuciji stanovništva, ili obratno.

Na tu strukturu apliciran razmještaj stanovništva u 2007. godini. Od ukupno 479 naselja 7,1% njih 52 ili 10,9% je prazno, 27,6% ili 167 naselja ima manje 100 stanovnika, a grupu od 101 - 250 stanovnika čini 76 ili 20,3% stanovnika HNŽ/K.

Zbirno, 316 mjesta ili 56,1% ukupnog broja naselja su tipično ruralno, bez gotovo ikakvih komunalnih sadržaja – osim snabdijevanja elektroenergijom i cestovne veze s ostatkom svijeta. U tim uslovima živi oko 25 hiljada stanovnika ili 10% populacije HNŽ/K.

Većina stanovništva (50,7%) koncentrisana je u semiurbanim i urbanim područjima, bilo da su to opštinska središta ili sekundarni opštinski centri. Tih 16 ili 3,3% svih naselja su razmještena uglavnom duž razvojne osovine koju čini rijeka Neretva, naročito na njenom južnom dijelu.

Slika 1.2.1: struktura naselja i razmještaj stanovništva

Posebnu aglomeraciju čini Grad Mostar koji na užem urbanom području ima oko 72, a na širem (uključujući Cim, Gnojnice, Iliće, Jasenicu, Raštane i Vrapčiče) oko 85 hiljada stanovnika.

Spolna struktura stanovništva

Pouzdatih podataka o poslijeratnoj polnoj strukturi nema. Detaljnije analizirajući period od 1971. do 1991. godine, ne zapažaju se nikakve specifičnosti područja opština u odnosu na HNŽ/K, niti HNŽ/K u odnosu na FBiH.

Učešće žena u ukupnom broju stanovnika HNŽ/K je natpolovično, na 100 muškaraca prisutno je 105,6 žena. Na postojećem nivou demografske zrelosti populacije HNŽ/K, prevaga žena nad muškarcima je normalna (žene u prosjeku duže žive od muškaraca) ali je raspon previsok, što se može pripisati ratnim gubicima.

Što se tiče demografske zrelosti, stanovništvo HNŽ/K je – kao uostalom u zemlji pa i FBiH – u periodu između dva posljednja rata prošlo kroz fazu demografske tranzicije iz visokog prirodnog priraštaja u fazu nultog priraštaja karakterističnu za razvijeni svijet.

Kohorte	Čapljina			Ātluk			Jablanica			Konjic			Mostar		
	Svega	Muški	Źenske	Svega	Muški	Źenske	Svega	Muški	Źenske	Svega	Muški	Źenske	Svega	Muški	Źenske
0-9	4.120	2.088	2.032	2.293	1.162	1.131	2.265	1.169	1.096	6.458	3.254	3.204	19.801	10.074	9.727
10-14	1.961	1.005	956	995	504	491	1.080	564	516	3.573	1.772	1.801	9.750	4.958	4.792
15-19	2.049	1.075	974	1.127	564	563	956	480	476	3.858	2.018	1.840	9.212	4.701	4.511
20-24	2.142	1.116	1.026	1.335	713	622	1.066	540	526	3.952	2.107	1.845	9.396	4.739	4.657
25-34	4.583	2.415	2.168	2.398	1.286	1.112	2.331	1.180	1.151	7.314	3.797	3.517	22.333	10.913	11.420
35-49	4.898	2.464	2.434	2.057	1.096	961	2.187	1.152	1.035	7.841	3.907	3.934	25.182	12.338	12.844
50-64	5.138	2.541	2.597	2.561	1.234	1.327	1.776	839	937	6.746	3250	3.496	21.189	10.320	10.869
65 i više	2.401	744	1.657	1.703	447	1.256	828	315	513	3.442	1.330	2.112	9.089	3.168	5.921
Nepoznato	590	266	324	545	237	308	175	77	98	731	308	423	2.228	1.080	1.148
Svega	27.882	13.714	14.168	15.014	7.243	7.771	12.664	6.316	6.348	43.915	21.743	22.172	128.180	62.291	65.889
Učešće polova u	-	49,2	50,8	-	48,2	51,8	-	49,9	50,1	-	49,5	50,5	-	48,6	51,4
Relativno učešće (%)	-	1,005	0,995	-	0,986	1,014	-	1,019	0,982	-	1,012	0,989	-	0,993	1,007

Tablica 1.2.2: polne i starosne kohorte po opštinama HNŹ/K, 1991.

Kohorte	Neum			Prozor-Rama			Ravno			Stolac			HNŽ/K		
	Svega	Muški	Ženske	Svega	Muški	Ženske	Svega	Muški	Ženske	Svega	Muški	Ženske	Svega	Muški	Ženske
0-9	643	345	298	3.632	1.837	1.795	-	-	-	2.247	1.123	1.124	41.459	21.052	20.407
10-14	255	136	119	1.847	957	890	-	-	-	1.175	586	589	20.636	10.482	10.154
15-19	249	132	117	1.948	945	1.003	-	-	-	1.187	615	572	20.586	10.530	10.056
20-24	342	190	152	1.885	1.007	878	-	-	-	1.273	669	604	21.391	11.081	10.310
25-34	774	387	387	3.274	1.742	1.532	-	-	-	2.485	1.320	1.165	45.492	23.040	22.452
35-49	575	343	232	3.066	1.566	1.500	-	-	-	2.529	1.299	1.230	48.335	24.165	24.170
50-64	724	336	388	2.477	1.192	1.285	-	-	-	2.841	1.359	1.482	43.452	21.071	22.381
65 i više	557	169	388	1.298	466	832	-	-	-	1.762	538	1.224	21.080	7.177	13.903
Nepoznato	206	80	126	175	78	97	-	-	-	273	119	154	4.923	2.245	2.678
Svega	4.325	2.118	2.207	19.602	9.790	9.812	-	-	-	15.772	7.628.	8.144	267.354	130.843	136.511
Učešće polova u	-	49,0	51,0	-	49,9	50,1	-	-	-	-	48,4	51,6	-	48,9	51,1
Relativno učešće (%)	-	1,001	0,999	-	1,021	0,980	-	-	-	-	0,988	1,011	-	1,000	1,000

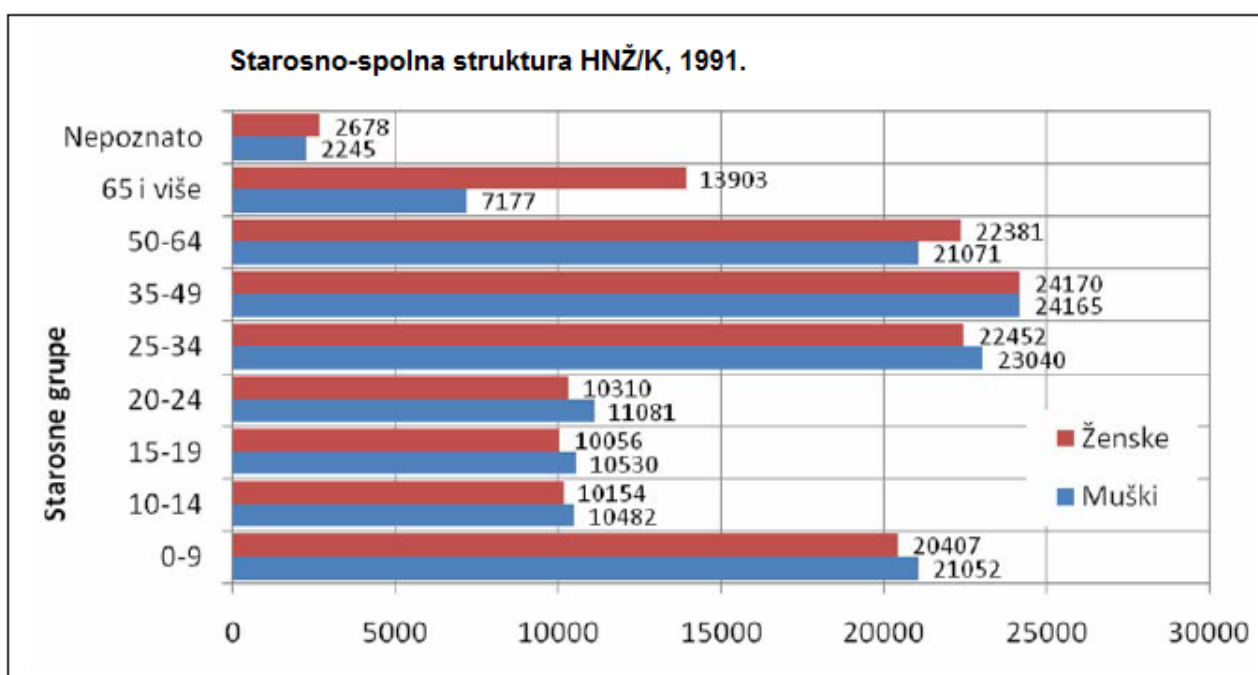
Tablica 1.2.2: nastavak

Druga karakteristika je da se polna struktura opština jedva razlikuje od iste u HNŽ/K, tako da nije bilo potrebno podvrgavati neku od opština detaljnijem razmatranju.

Ono što se znatno razlikuje kod polnog sastava stanovništva je zastupljenost polova u starosnim kohortama. Za nivo HNŽ/K to će biti predstavljeno starosnom piramidom, na Slici 1.2.2.

Pri rađanju je, biološkim zakonima – u pravilu, omjer između živorođene muške i ženske djece 1,03 -1,05:1, rađa se – u ukupnom broju – više muške nego ženske djece. Ovo se zapaža i na najmlađoj kohorti (od 0 do navršениh 9 godina) prikazanoj na slici: na 100 djevojčica prisutno je u prosjeku 103,6 dječaka.

Odmicanjem u starosnim grupama omjer se približava jednakosti (starosna grupa od započetih 35 do navršениh 49 godina), da bi nakon toga prevaga žena nad muškarcima bila sve izraženija i rezultirala opštom prevagom žena. I ovdje je u pitanju – manje-više zakonita – pojava prisutna u demografski zrelim društvima.

Slika 1.2.2: starosna piramida u HNŽ/K u 1991. godini

Ono što starosnu piramidu HNŽ/K, kao i FBiH i države, čini specifičnom su neprirodne praznine u kohortama od 15-19 i 20-24 godine, u kojima bi kod oba pola broj stanovnika trebalo da bude veći od prikazanog.

Ta stagnacija u broju prisutnih vidljiva je i na piramidama opština Čapljina, Stolac i Prozor–Rama, a na području Grada Mostara čak postoji tendencija smanjenja broja u odnosu na mlađe kohorte, zaključno s kohortom 20-24 godine nakon koje dolazi do skoka ne samo na nivou HNŽ/K nego i pojedinačno po opštinama.

Druga praznina odnosi se na generacije starije od 64 godine u kojima je znatno manje prisustvo muškaraca, a ovo je posljedica Drugog svjetskog rata u kojem su – kao i posljednjem, ljudske žrtve većinom muškarci.

Dobna struktura stanovništva

Detaljne poslijeratne starosne strukture – nema, jer nije obavljen popis. Opštinski podaci ne daju pouzdan odgovor ni o ukupnom broju stanovnika. Na raspolaganju za ovu analizu stajala je jedino procijenjena struktura po opštinama i za HNŽ/K u svega tri starosne grupe: od započetih 0 do navršenih 14 godina (skraćeno: 0 - 14), 15 - 64 i preko 64 godine.

Ta struktura daje ograničene mogućnosti za analizu predradnog, radnog i postradnog kontingenta, ali nije pouzdana za precizniju prognozu bitnih kohorti stanovništva. U nastavku će biti dat kratak prikaz predratnih struktura i prosječne starosti stanovništva, zatim prikazati raspoloživu procjenu osnovnih kontingenata stanovništva po opštinama, za 2007. godinu.

Tablica 1.2.3 prikazuje starosnu i polnu strukturu u 1991. godini. Sve najčešće korištene starosne grupe u analizi su u njoj predstavljene samo koeficijentima učešća radi izračunavanja prosječne starosti i naziranja dostignute strukture.

Iz Tablice 1.2.3 se uočava da – u pravilu – južni dijelovi HNŽ/K (ujedno i gušće nastanjeni) imaju urbaniziraniju demografsku strukturu od sjevernih. To će se kasnije detaljnije razmatrati, a pokazatelj koji to sugerije je prosječna starost (veća u opštinama na jugu, opet načelno).

Osim toga, na cijelom prostoru HNŽ/K populacija žena je prosječno starija od muške za 2 - 4 godine. Treba imati na umu da ovdje nije riječ o očekivanom životnom vijeku novorođenčeta. Ta razlika je znatno veća i u razvijenom svijetu se kreće od 6 do 7 godina.

Kohorte	Čapljina			Čitluk			Jablanica			Konjic			Mostar		
	Svega	Muški	Ženske	Svega	Muški	Ženske	Svega	Muški	Ženske	Svega	Muški	Ženske	Svega	Muški	Ženske
5,0	0,8	0,8	0,7	0,8	0,8	0,8	0,9	0,9	0,9	0,7	0,8	0,7	0,8	0,8	0,8
12,5	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,8	1,1	1,1	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	0,9
17,5	1,3	1,4	1,2	1,4	1,4	1,3	1,3	1,3	1,3	1,6	1,6	1,5	1,3	1,3	1,2
22,5	1,8	1,9	1,7	2,1	2,3	1,9	1,9	1,9	1,9	2,1	2,2	1,9	1,7	1,7	1,6
30,0	5,0	5,4	4,7	5,0	5,5	4,5	5,6	5,7	5,5	5,1	5,3	4,9	5,3	5,3	5,3
42,5	7,6	7,8	7,5	6,0	6,6	5,5	7,4	7,8	7,0	7,7	7,7	7,7	8,5	8,5	8,4
57,5	10,8	10,9	10,8	10,2	10,1	10,2	8,2	7,7	8,6	9,0	8,7	9,2	9,7	9,7	9,7
72,5	6,4	4,0	8,7	8,5	4,6	12,2	4,8	3,7	6,0	5,8	4,5	7,0	5,2	3,8	6,6
Prosjeak	34,6	33,0	36,1	34,8	32,3	37,1	31,3	30,3	32,3	33,0	31,3	34,0	33,4	32,3	34,5
Kohorte	Neum			Prozor - Rama			Ravno			Stolac			HNŽ/K		
	Svega	Muški	Ženske	Svega	Muški	Ženske	Svega	Muški	Ženske	Svega	Muški	Ženske	Svega	Muški	Ženske
5,0	0,8	0,8	0,7	0,9	0,9	0,9	-	--	-	0,7	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8
12,5	0,8	0,8	0,7	1,2	1,2	1,1	-	-	-	0,9	1,0	0,9	1,0	1,0	0,9
17,5	1,1	1,1	1,0	1,8	1,7	1,8	-	-	-	1,3	1,4	1,3	1,4	1,4	1,3
22,5	1,9	2,1	1,6	2,2	2,3	2,0	-	-	-	1,8	2,0	1,7	1,8	1,9	1,7
30,0	5,6	5,7	5,6	5,1	5,4	4,7	-	-	-	4,8	5,3	4,4	5,2	5,4	5,0
42,5	5,9	7,2	4,7	6,7	6,9	6,6	-	-	-	6,9	7,4	6,5	7,8	8,0	7,7
57,5	10,1	9,5	10,7	7,3	7,1	7,6	-	-	-	10,5	10,4	10,7	9,5	9,4	9,6
72,5	9,8	6,0	13,5	4,8	3,5	6,2	-	-	-	8,2	5,2	11,1	5,8	4,0	7,5
Prosjeak	36,0	33,3	38,6	30,0	29,0	31,0	-	-	-	35,4	33,4	37,3	33,4	32,0	34,6

Tablica 1.2.3: starosni sastav i prosječna starost 1991. godine

Stanje u 2007. godini može se razmatrati samo u okvirima radnog (starosti 15 - 64 godine) i radno zavisnog stanovništva (djeca do navršениh 15 godina i staro stanovništvo preko 64 godine) jer preciznijih podataka nema.

Tablica 1.2.4 pokazuje da je prosječna starost populacija po opštinama generalno porasla i, ujedno, zadržala karakteristike urbane demografske strukture u južnim dijelovima HNŽ/K i manje urbanizirane na sjevernim područjima.

Tablica 1.2.4: radni i radno zavisni kontingenti u 2007. godini

Kohorte	Čapljina	Čitluk	Jablanica	Konjic	Mostar	Neum	Prozor - Rama	Ravno	Stolac	HNŽ/K
0-14 god.	3.933	3.248	1.947	5.046	18.475	554	2.898	22	1.493	37.616
15-64 god.	15.467	10.373	8.301	19.550	72.886	3.254	11.362	918	9.258	151.369
65 i više	4.190	2.324	1.638	4.499	19.837	874	2.111	406	2.609	38.488
Svega	23.590	15.945	11.886	29.095	111.198	4.682	16.371	1.346	13.360	227.473
Učešća (%)										
0-14 god.	16,7	20,4	16,4	17,3	16,6	11,8	17,7	1,6	11,2	16,5
15-64 god.	65,6	65,1	69,8	67,2	65,5	69,5	69,4	68,2	69,3	66,5
65 i više	17,8	14,6	13,8	15,5	17,8	18,7	12,9	30,2	19,5	16,9
Svega	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Kalkulacija prosječne starosti, 2007.										
7,5	1,3	1,5	1,2	1,3	1,2	0,9	1,3	0,1	0,8	1,2
40	26,2	26,0	27,9	26,9	26,2	27,8	27,8	27,3	27,7	26,6
72,5	12,9	10,6	10,0	11,2	12,9	13,5	9,3	21,9	14,2	12,3
Prosjek	40,4	38,1	39,2	39,4	40,4	42,2	38,4	49,3	42,7	40,1

Ono što, iz procjene izvedene u Federalnom zavodu za statistiku (objavljene u biltenu Hercegovačko - neretvanski kanton u brojkama, Sarajevo 2008.) zasluđuje posebnu pažnju je jako smanjeno učešće predradnog kontingenta (djeca do navršениh 14 godina) i naglo povećanje učešća postradnog kontingenta. Ovdje se, osim poznatog procesa starenja populacije, naziru i ratni gubici koji su nanijeli najviše štete radnom kontingentu.

Nacionalna struktura stanovništva

Ni u ovom dijelu teksta neće biti moguće dati potpuniju analizu zbog izostalog popisa stanovništva.

Broj stanovnika	Čapljina			Čitluk			Jablanica			Konjic			Mostar		
	1991.	2007, Raspon		1991.	2007, Raspon		1991.	2007, Raspon		1991.	2007, Raspon		1991.	2007, Raspon	
		Od	Do		Od	Do		Od	Do		Od	Do		Od	Do
Svega	27.882	25.648	25.648	15.014	16.488	16.488	12.664	12.479	12.479	43.915	32.015	32.015	128.180	116.117	116.117
Hrvati	14.969	19.948	18.148	14.755	16.378	16.268	2.286	1.000	2.000	11.523	4.000	6.000	43.564	80.117	68.117
Bošnjaci	7.672	5.000	6.500	110	50	100	9.080	10.879	9.679	23.835	25.515	22.515	44.394	30.000	40.000
Srbi	3.753	600	800	19	10	20	503	200	300	6.626	1.500	2.000	24.138	2.000	3.000
Jugosloveni	1.047			17			580			1.359			12.924		
Ostalo	441	100	200	113	50	100	215	400	500	572	1.000	1.500	3.160	4.000	5.000
Učešće u procentima (Svega = 1,00)															
Svega	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Hrvati	53,7	77,8	70,8	98,3	99,3	98,7	18,1	8,0	16,0	26,2	12,5	18,7	34,0	69,0	58,7
Bošnjaci	27,5	19,5	25,3	0,7	0,3	0,6	71,7	87,2	77,6	54,3	79,7	70,3	34,6	25,8	34,4
Srbi	13,5	2,3	3,1	0,1	0,1	0,1	4,0	1,6	2,4	15,1	4,7	6,2	18,8	1,7	2,6
Jugosloveni	3,8			0,1			4,6			3,1			10,1		
Ostalo	1,6	0,4	0,8	0,8	0,3	0,6	1,7	3,2	4,0	1,3	3,1	4,7	2,5	3,4	4,3
Broj stanovnika	Neum			Prozor - Rama			Ravno			Stolac			HNŽ/K		
	1991.	2007, Raspon		1991.	2007, Raspon		1991.	2007, Raspon		1991.	2007, Raspon		1991.	2007, Raspon	
		Od	Do		Od	Do		Od	Do		Od	Do		Od	Do
Svega	4.325	4.770	4.770	19.602	16.444	16.444	-	1.140	1.140	15.772	13.092	13.092	267.354	238.193	238.192
Hrvati	3.792	4.560	4.460	12.161	12.854	12.304	-	1.085	1.030	6.690	8.392	7.692	109.740	148.334	136.018
Bošnjaci	190	100	150	7.167	3.500	4.000	-	-	-	8.244	4.500	5.000	100.692	79.544	87.944
Srbi	207	50	80	45	10	20	-	50	100	324	100	200	35.615	4.520	6.520
Jugosloveni	90	-	-	99	-	-	-	-	-	332	-	-	16.448	-	-
Ostalo	46	60	80	130	80	120	-	5	10	182	100	200	4.859	5.795	7.710
Učešće u procentima (Svega = 1,00)															
Svega	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Hrvati	87,7	95,6	93,5	62,0	78,2	74,8	-	95,2	90,3	42,4	64,1	58,8	41,0	62,3	57,1
Bošnjaci	4,4	2,1	3,1	36,6	21,3	24,3	-	0,0	0,0	52,3	34,4	38,2	37,7	33,4	36,9
Srbi	4,8	1,0	1,7	0,2	0,1	0,1	-	4,4	8,8	2,1	0,8	1,5	13,3	1,9	2,7
Jugosloveni	2,1	-	-	0,5	-	-	-	0,0	0,0	2,1	0,0	0,0	6,2	0,0	0,0
Ostalo	1,1	1,3	1,7	0,7	0,5	0,7	-	0,4	0,9	1,2	0,8	1,5	1,8	2,4	3,2

Tablica 1.2.5: Etnička struktura na prostoru HNŽ/K, 1991. - 2007.

U Tablici 1.2.5. predstavljena je etnička struktura stanovništva u HNŽ/K u 1991. godini i 2007. godini. Ubačeni podaci za 1991. godinu su prema popisu stanovništva a podaci za 2007. godinu su srednja vrijednost podataka dobivenih iz opština i podataka Federalnog zavoda za statistiku (usvojena srednja vrijednost prikazana u Tablici 1.2.12., koja je izvađena iz studije „Demografska kretanja i sistem naselja HNŽ/K.“)

Do posljednjeg rata, na prostoru HNŽ/K (definisanom Dejtonskim sporazumom) posmatranom u cjelini ni jedna etnička skupina nije predstavljala apsolutnu većinu u broju stanovnika. Hrvati su imali visoku relativnu većinu od 41% (109,7 hiljada stanovnika), za njima su slijedili Bošnjaci sa 37,7% (100,7 hiljada pripadnika), zatim Srbi s učešćem od 13,3% (35,6 hiljada lica), pa Jugosloveni sa 6,2% (16,4 hiljade osoba) i ostali s 1,8% (4,9 hiljada stanovnika).

Tu etničku izmiješanost HNŽ/K je dugovao u najvećoj mjeri Mostaru (zbog visokog broja stanovnika) koji je etnički bio najizmiješaniji (u relativnoj većini smjenjivali su se Bošnjaci i Hrvati), zatim opštinama Čapljina i Stolac.

Apsolutnom većinom u 1991. godini Hrvati su bili prisutni u opštinama Čitluk (98,3%), zatim Neum (87,7%), Prozor – Rama (62%) i Čapljina (53,7%), a Bošnjaci u opštinama Jablanica (71,7%), Konjic (54,3%) i Stolac (52,3%). U prostornom smislu, zapadni i dio južnog prostora HNŽ/K s Prozorom – Ramom je teritorij s apsolutnom dominacijom Hrvata; dok su sjeverni i sjeverozapadni dijelovi uključujući Stolac imali dominaciju Bošnjaka.

Nakon rata etnička slika je bitno izmijenjena, poznato je da su Srbi napustili znatan dio prostora, a također i Bošnjaci – s tim da je jedan dio ratnih migranata kompenziran. U HNŽ/K kao cjelini smanjen je ukupan broj stanovnika sa 267 hiljada u 1991. godini na 238 hiljada stanovnika u 2007. godini. U tom smanjenom broju apsolutno dominiraju Hrvati (sa 57,1 do 62,3% ukupnog broja), smanjeno je učešće Bošnjaka (na 33,4 - 36,9% ukupnog broja) i drastično opalo učešće Srba (na 1,9 - 2,7% ukupnog broja).

Ekonomska i obrazovna struktura stanovništva

O ekonomskoj strukturi stanovništva najpouzdaniju sliku daju ankete o radnoj snazi, utoliko prije što se provode znatno češće nego popisi stanovništva (najmanje jednom godišnje). U BiH one se provode jednom godišnje u posljednjih tri godine, ali podaci se – zbog slabe pokrivenosti područja opština – ne mogu koristiti u ovoj analizi.

Kao nadomjestak tome korišteni su predratni podaci o popisnoj strukturi stanovništva, dopunjeni opštim nivoom razvijenosti opština te poslijeratnom zaposlenošću i nezaposlenošću.

Slična je situacija s obrazovnom strukturom stanovništva. Za nju je stajala na raspolaganju predratna struktura iz 1981. godine (najkasnije godine s raspoloživim podacima) dok poslijeratna struktura neće biti poznata sve do narednog popisa stanovništva.

Aktivnost

U raspoloživoj predratnoj klasifikaciji korištenoj prilikom popisa, stanovništvo je razgraničeno na aktivna, izdržavana i lica s ličnim primanjima. Aktivna i izdržavana lica su razgraničena prema djelatnostima na poljoprivrednu i nepoljoprivrednu, pri čemu su se ispitanici izjašnjavali na osnovu vlastitog uvjerenja o tome koja od ponuđenih opcija predstavlja njihov glavni izvor prihoda.

Na osnovu takve klasifikacije, napravljena je Tablica 1.2.6 iz koje je vidljiva samo struktura stanovništva prema pretežnoj aktivnosti i na osnovu koje će se izvući samo osnovne naznake o relativnom položaju opština u HNŽ/K – bitnom za Prostorni plan.

Tablica 1.2.6: struktura aktivnosti stanovništva HNŽ/u 1981. godini

Status	Čapljina	Čitluk	Jablanica	Konjic	Mostar	Neum	Prozor - Rama	Ravno	Stolac	HNŽ/K
Struktura aktivnosti ukupnog stanovništva (Područje opštine=100%)										
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-	100,0	100,0
Aktivno	33,1	34,4	32,6	35,5	37,0	35,9	29,9	-	36,4	35,3
Izdržavano	59,6	60,2	60,8	59,5	54,6	57,0	66,7	-	58,2	57,8
Lica s ličnim prihodom	7,3	5,5	6,7	4,9	8,4	7,1	3,4	-	5,4	6,8
Poljoprivredno	13,0	29,4	6,1	18,0	5,4	32,7	24,7	-	30,9	13,4
Nepoljoprivredno	79,7	65,2	87,2	77,1	86,1	60,2	71,9	-	63,7	79,8
Struktura aktivnosti aktivnog stanovništva (Ukupno aktivno = 100%)										
Aktivno, svega	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-	100,0	100,0
Aktivno u poljoprivredi	16,0	39,7	14,6	25,3	6,9	39,7	43,7	-	36,6	18,1
Aktivno izvan poljoprivrede	84,0	60,3	85,4	74,7	93,1	60,3	56,3	-	63,4	81,9
Omjer aktivnog i izdržavanog stanovništva										
Svega aktivno	-	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	-	1,00	1,00
Svega izdržavano	1,80	1,75	1,87	1,68	1,47	1,59	2,23	-	1,60	1,64
Aktivno u poljoprivredi	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,0	-	1,00	1,00
Izdržavano od poljoprivrede	1,45	1,15	0,29	0,99	1,12	1,30	0,89	-	1,31	1,09
Aktivno u nepoljoprivredi	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	-	1,00	1,00
Izdržavano od nepoljoprivrede	1,87	2,15	2,14	1,91	1,50	1,78	3,27	-	1,76	1,76

Od ukupnog broja stanovnika (243,7 hiljada) aktivnih je bilo 35,4% (86,1 hiljada), izdržvanih 57,8% (140,9 hiljada), a lica s ličnim prihodom – uglavnom penzijama – 6,8% (16,6 hiljada). Od poljoprivrede kao glavnog izvora egzistencije živjelo je 32,5 hiljada stanovnika (13,3%) a od ostalih djelatnosti 194,4 hiljade (79,8%) osoba. Iz Tablice 1.2.6 je vidljivo da je, u prosjeku, jedno aktivno lice izdržavalo još 1,64 lica što znači da je prihod koji je aktivno lice donosilo u domaćinstvo služilo za opstanak 2,64 lica u prosjeku.

Opterećenje aktivnog izdržanim licima znatno je veće kod domaćinstava koja su živjela od nepoljoprivrede. Dok su prihodi od poljoprivrede na području HNŽ/K bili dovoljni za izdržavanje 2,06 lica, nepoljoprivreda kao pretežna djelatnost (u osnovi industrija) je omogućavala izdržavanje 2,76 lica.

U odnosu na prosjek HNŽ/K, sa stanovišta učešća lica s ličnim prihodom i lica aktivnih u nepoljoprivredi situacija po opštinama je divergentna. Povoljniji materijalni položaj imali su stanovnici Mostara, Jablanice i Čapljine tada tipično industrijalizirane opštine locirane duž rijeke Neretve. Izuzetak ovdje čini opština Konjic, u čijoj strukturi je visoko učešće poljoprivrede – uzrokovano veličinom prostora, konfiguracijom i udaljenošću od opštinskog središta – pa rezultate industrijalizacije nisu mogli baštiniti svi stanovnici.

Omjer između aktivnog i izdržavanog stanovništva posredno govori o veličini domaćinstva. Broj izdrživanih članova domaćinstva natprosječan je u svim opštinama osim Mostara, Neuma i Stoca. Godina koja je predmetom analize ovdje je jedna od prelomnih za početak krize. Ali i u njoj se naziru djelatnosti i opštine u kojima se stvaraju novi razvojni potencijali – izvan industrije u njenom klasičnom značenju. Čapljina (tržišna proizvodnja povrća), Čitluk (vjerski turizam) i Neum (stacionarni turizam) i do određene mjere Prozor (proizvodnja energije) pokazuju vidljive znake sposobnosti za opstanak.

Kasniji razvoj odvijao se u uslovima krize, u kojima klasični industrijski centri gube razvojnu snagu. Ekonomska kriza (čiji uzroci i posljedice izlaze iz okvira prostornog plana, pa neće biti dalje diskutovani) koja je poslije 1985. godine odvela privredu u sunovrat odrazila se i na prostor HNŽ/K na taj način da je su proizvodnja, zaposlenost, i standard stanovništva znatno smanjeni, približointenzitetom kojim i u ostatku države.

To orijentaciono znači da je se današnje područje HNŽ/K održalo na prosječnom nivou razvijenosti u BiH. Raniji industrijski centri (Jablanica, Čapljina, Konjic), izgubili su razvojnu poziciju unutar prostora HNŽ/K, a Mostar i znatan dio svoje gravitacione moći. Sposobniji od ostalih opština za održanje u otežanim okolnostima pokazali su se Čitluk i Neum.

Neke suptilnije analize pokazuju da su relativno bolju vitalnost u kriznim uslovima pokazivale neindustrijske djelatnosti, proizvodnja hrane i djelatnosti u privatnoj svojini općenito.

Obrazovanost

Nema pouzdanih podataka o obrazovnoj strukturi stanovništva za 1991. godinu pa nije moguće dati ocjenu dostignutog nivoa obrazovanosti stanovništva u tom prelomnom trenutku.

Kao dio šire društvene zajednice, stanovništvo HNŽ/K je, nakon Drugog svjetskog rata, sa stanovišta starosne strukture doživjelo tranziciju iz tradicionalne u demografski zrelu sredinu. Za društvo koje tendira ka razvoju zasnovanom na znanju, intenzivnim obrazovanjem ipak nisu stvoreni svi uslovi, jer proces podizanja opšteg nivoa znanja – mjeren prosječnim godinama školovanja – predstavlja – doduše dugoročno vrlo rentabilan – i dugoročan i složen društveni zadatak.

Poznajući brzine promjena u obrazovnoj strukturi, jasno je da je u stanovništvu starijem od 15 godina učešće osoba s nezavršenom osnovnom školom znatno smanjeno (respektivno: za oko 20 na oko 41 hiljadu lica) u korist obrazovanog stanovništva. Cijeni se da oko 38% stanovništva može raspolagati osnovnom školom kao najvišim nivoom obrazovanja, da srednje obrazovani sloj može činiti oko 33%, a viši i visoko obrazovani sloj oko 8,5%. Ako se ima na umu da je kontingent stariji od 15 godina činio oko 200 hiljada stanovnika, izlazi da bi oko 76 hiljada stanovnika HNŽ/K trebalo da je završilo osnovnu školu, 66 hiljada srednju, a 17 hiljada raspolagalo s višom ili visokom nabrazbom u 1991. godini.

Zaposlenost i nezaposlenost

Stanje statističke građe o stvarnoj zaposlenosti i stvarnoj nezaposlenosti nakon rata još je nepovoljnije. Od raspoloživih podataka koji bi mogli biti korisni za Prostorni plan, a vezani su za prostornu strukturu stanovništva, na raspolaganju je broj zaposlenih i nezaposlenih i mogućnosti zapošljavanja mladih obrazovanih ljudi.

Tablica 1.2.7: zaposlenost i nezaposlenost po opštinama, 2003. - 2007.

Općine/ Opštine	Zaposlenost (Z)				Z (1991)	Z prosjeak	Nezaposlenost (N)				Broj stanovnika
	2005.	2006.	2007.	prosjeak			2005.	2006.	2007.	prosjeak	
Čapljina	3.388	3.596	3.127	3.370	5.770	-2.400	2.294	2.482	2.906	2.561	23.590
Čitluk	2.875	3.023	3.402	3.100	2.501	599	1.198	1.443	2.034	1.558	15.945
Jablanica	1.804	1.874	1.996	1.891	2.598	-707	1.542	1.616	1.721	1.626	11.886
Konjic	3.908	4.168	4.247	4.108	9.826	-5.718	3.329	3.783	3.926	3.679	29.095
Mostar	26.293	25.540	24.566	25.466	38.452	-2.986	14.585	15.209	15.574	15.123	111.198
Neum	1.003	1.024	933	987	983	4	313	334	327	325	4.682
Prozor - Rama	1.411	1.517	1.387	1.438	2.051	-613	1.589	1.609	1.843	1.680	16.371
Ravno	57	59	44	53	0	53	20	22	28	23	1.346
Stolac	973	998	953	975	3.923	-2.948	1.924	2.134	2.479	2.179	13.360
HNŽ/K	41.712	41.799	40.655	41.389	66.104	-24.715	26.794	28.632	30.838	28.755	227.473

U odnosu na predratno stanje broj aktivnih radnih mjesta smanjen je preko 24 hiljade, najviše u Mostaru (blizu 13 hiljada), zatim slijede Konjic (5.700), Stolac (2.900), Čapljina (2.400), Jablanica (700) i Prozor (600). U opštini Čitluk je registrovani broj radnih mjesta snažno porastao (600), opštini Ravno zvanično je zaposleno prvih 53 ljudi u javnom sektoru opštine, a Neum zadržao svoj raniji broj zaposlenih. Treba imati na umu da je Anketa o radnoj snazi pokazala da je broj stvarno zaposlenih znatno veći a stvarno nezaposlenih znatno manji od zvaničnih podataka, pa to vrijedi i za HNŽ/K.

Poslijeratni razvoj doveo je i do promjene relativne razvojne pozicije opština (u odnosu na HNŽ/K, kao prosjek), mjerene registrovanom zaposlenošću i nezaposlenošću stanovništva. Opštine Čitluk i Neum imaju oba pokazatelja bolja od prosjeka i pokazuju trendove odvajanja od ostalih opština.

Tome se – višom stopom zaposlenosti – pridružuje i Mostar, ali prije zbog rasta javnog sektora nego razvoja privrede. Opština Stolac ima najlošije parametre i teško da se nazire izlaz iz stagnacije. Ostale opštine imaju jedan ili drugi pokazatelj lošiji od prosjeka, što ukazuje na nekonzistentnu razvojnu politiku (ukoliko je ona definisana).

Analiza pokazuje da je predratni razvojni koncept razoren, da se periferno javlja novi, ali da sistematsko razvojno rješenje – koje bi donijelo sinergiju razvoju – nije još nađeno. To, sa svoje strane – upućuje na potrebu da se formuliše konzistentna strategija razvoja HNŽ/K. Prostorni plan je – u tom kontekstu – samo provedbeni dokument.

Prirodni priraštaj, stopa nataliteta i stopa mortaliteta

Prirodno kretanje stanovništva je jedina među demografskim oblastima HNŽ/K koja nudi nešto pouzdanije podatke za analizu ne samo predratnog nego i poslijeratnog perioda. Za cjelovitu predstavu, međutim, ponovo nedostaju podaci o popisnom broju stanovnika koji bi omogućili pouzdaniju analizu migracija. Zbog toga će – u prognozi kretanja broja i razmještaja stanovništva – biti potrebno izvršiti odgovarajuće procjene, oslanjajući se na predratne, tradicionalne, migracione tokove a zatim procijeniti i iste i sa stanovišta razvoja.

Kretanje 1961.- 1991. godine

Korišteni su podaci o pravcima i intenzitetu migracija u bivšoj SFRJ, i procjene istih kretanja u BiH, čija originalna dokumentacija je u ovim okolnostima nedostupna pa ne može biti priložena istraživanju. Da bi se dobila opšta slika migracionih tendencija u nastavku će – prije detaljnije analize kretanja u HNŽ/K – biti predstavljeni raspoloživi podaci o migracijama u bivšoj SFRJ i BiH.

Opšta slika o migraciji prije rata

Iz kumulativnih podataka po popisima vidi se da je u popisanom broju stanovnika na lokacijama stalnog stanovanja bilo oko 10 miliona ili 41,7% migranata. Od ukupnog broja migranata, u drugo naselje iste opštine (radi braka ili zaposlenja) migriralo 14,5%, u drugu opštinu iste republike 18,0%, u drugu republiku 8,1%, i izvan zemlje 1,1%.

Tablica 1.2.8: tipični tokovi migracija u bivšoj SFRJ, 1961. -1991.

Migracije stanovništva u bivšoj SFRJ 1961. - 1991.									
Godine	1961.	1971.	1981.	1991.	Godine	1961.	1971.	1981.	1991.
Ukupan broj stanovnika	18,6	20,4	22,4	24,0	Struktura migracija, apsolutni pokazatelji				
Migriralo (min)	6,9	8,2	9,2	10,0					
Udio u stanovništvu (%)	37,1	40,1	41,0	41,7	Migriralo (min)	6,90	8,20	9,20	10,00
U istu opštinu	11,4	14,3	14,4	14,5	u istu opštinu	2,12	2,92	3,23	3,48
U drugu opštinu iste republike	17,8	19,0	17,8	18,0	u drugu opštinu iste republike	3,31	3,89	3,99	4,32
U drugu republiku	7,1	5,9	7,9	8,1	u drugu republiku	1,32	1,21	1,77	1,94
U inostranstvo	0,8	0,9	0,9	1,1	u inostranstvo	0,15	0,18	0,20	0,26

Primjenjujući gornje pravilo na područje BiH, uz rizik greške od oko 30%, jer je BiH bila najizloženija migracionim kretanjima, migriralo je do 1991. godine u drugo naselje iste opštine 600 ± 180 hiljada stanovnika, u drugu opštinu iste republike 800 ± 240 hiljada lica, u drugu republiku 400 ± 120 hiljada osoba i u inostranstvo 50 ± 15 hiljada lica.

Usput treba imati na umu da su u strukturi nedostajućih lica (migranti) najzastupljeniji Hrvati, čiji broj u BiH stagnira od 1975. do 1991. godine na oko 760 hiljada osoba, iz čega – orijentaciono – izlazi da je njihov odliv s ovog područja jednak prirodnom priraštaju. Pravci tog odliva išli su uglavnom prema jadranskoj obali, sjeveru Hrvatske (uključujući Zagreb) i inostranstvu.

Podaci o pravcima tih migracija tokom analiziranog perioda relevantni su i za područje HNŽ/K, ali se o njihovom intenzitetu ne može dati pouzdana procjena, zbog nedostupnosti popisnih podataka. Isto vrijedi i za druge etničke skupine na prostoru HNŽ/K.

Migracije HNŽ/K

Migracije na području HNŽ/K nisu vidljive u cjelosti, prema strukturi datoj u Tablici 1.2.8, nego samo u „prebijenom” stanju – kao saldo migracija.

Popisni broj stanovnika u HNŽ/K tokom cijelog perioda povećan je sa 196,5 hiljada na 264,8 hiljada osoba. U istom periodu rođeno je 135,4 hiljade beba, a umrlo 46,8 hiljada lica, pa je prirodni priraštaj iznosio 88,6 hiljada stanovnika. Dodamo li prirodni priraštaj popisnom broju iz 1961.godine dobijamo da je pri popisu 1991. godine nedostajalo 20,4 hiljade stanovnika.

Taj, nedostajući, broj predstavljaju ekonomske ili tradicionalne netto migracije izvan HNŽ/K koje čine 7,7% stanovništva prisutnog u 1991. godini, i odgovaraju prosječnim tendencijama u BiH.

Grad Mostar bilježi suprotnu tendenciju – predstavljao je trajno odredište migracija tako da je na to područje (urbani dio prostora) tokom analiziranih tri dekade razvoja doselilo 54,2 hiljade stanovnika ili 42,8% ukupnog broja stanovnika utvrđenih popisom u 1991. godini.

Zahvaljujući blagotvornom učinku turizma, u posljednjoj dekadi analize javljaju se neto migracioni prilivi i na područjima opština Neum (1,9% prisutnog stanovništva) i Čitluk (0,3%). U njima se koncentracija stanovništva pa i imigranata odvija – u slučaju Neuma u opštinskom središtu, a u slučaju Čitluka u Međugorju.

Pokazatelji	Čapljina			Čitluk			Jablanica			Konjic			Mostar		
	Rođeno	Umrlo	Priraštaj	Rođeno	Umrlo	Priraštaj	Rođeno	Umrlo	Priraštaj	Rođeno	Umrlo	Priraštaj	Rođeno	Umrlo	Priraštaj
Popis 1961.	25.543	-	-	14.279	-	-	9.822	-	-	38.333	-	-	72.452	-	-
Prir. promjene 1961. -1991.	5.570	1.817	3.753	2.990	1.028	1.962	3.069	816	2.253	11.489	3.072	8.417	18.048	5.300	12.748
Popis 1971.	28.240	$\Delta S_{71-61} =$	2.697	15.359	$\Delta S_{71-61} =$	1.080	10.938	$\Delta S_{71-61} =$	1.116	40.879	$\Delta S_{71-61} =$	2.546	89.580	$\Delta S_{71-61} =$	17.128
Migracije 1961. - 1971.	-	M_{61-71}	-1.056	-	M_{61-71}	-882	-	M_{61-71}	-1.137	-	M_{61-71}	-5.871	-	M_{61-71}	4.380
Prir. promjene 1971.-1991.	4.525	2.252	2.273	1.928	1.016	912	2.213	696	1.517	8.726	2.626	6.100	17.962	6233	11.729
Popis 1981.	26.032	$\Delta S_{81-71} =$	-2.208	14.101	$\Delta S_{00-00} =$	-1.258	11.903	$\Delta S_{00-00} =$	965	43.667	$\Delta S_{00-00} =$	2.788	110.377	$\Delta S_{00-00} =$	20.797
Migracije 1971. - 1981.	-	M_{71-81}	-4.481	-	M_{71-81}	-2.170	-	M_{71-81}	-552	-	M_{71-81}	-3.312	-	M_{71-81}	9.068
Prir. promjene 1981. -1991.	4.231	2.117	2.114	2.131	1.191	940	2.372	839	1.533	6.851	2.948	3.903	20.434	7.553	12.881
Popis 1991.	27.882	$\Delta S_{91-81} =$	1.850	15.083	$\Delta S_{91-81} =$	982	12.691	$\Delta S_{91-81} =$	788	43.878	$\Delta S_{91-81} =$	211	126.628	$\Delta S_{91-81} =$	16.251
Migracije 1981. -1991.	-	M_{81-91}	-264	-	M_{81-91}	42	-	M_{81-91}	-745	-	M_{81-91}	-3.692	-	M_{81-91}	3.370
Prir. promjene 1961. -1991.	14.326	6.186	8.140	7.049	3.235	3.814	7.654	2.351	5.303	27.066	8.646	18.420	56.444	19.086	37.358
Popisna razlika 1961. -1991.	-	$\Delta S_{91-61} =$	2.339	-	$\Delta S_{91-61} =$	804	-	$\Delta S_{91-61} =$	2.869	-	$\Delta S_{91-61} =$	5.545	-	$\Delta S_{91-61} =$	54.176
Migracije 1961. -1991.	-	M_{61-91}	-5.801	-	M_{61-91}	-3.010	-	M_{61-91}	-2434	-	M_{61-91}	12.875	-	M_{61-91}	16.818

Tablica 1.2.9: Prirodni i migracioni tokovi stanovništva HNŽ/K, 1961. -1991.

Pokazatelji	Neum			Prozor - Rama			Ravno			Stolac			HNŽ/K		
	Rođeno	Umrlo	Priraštaj	Rođeno	Umrlo	Priraštaj	Rođeno	Umrlo	Priraštaj	Rođeno	Umrlo	Priraštaj	Rođeno	Umrlo	Priraštaj
Popis 1961.	5.155	-	-	17.276	-	-	-	-	-	13.683	-	-	196.543	-	-
Prir. promjene 1961. -1971.	-	-	-	6.438	1.641	4.797	-	-	-	3.102	924	2.178	50.706	14.598	36.108
Popis 1971.	4.781	$\Delta S_{71-61} =$	-374	17.963	$\Delta S_{71-61} =$	687	-	-	-	14.257	$\Delta S_{71-61} =$	574	221.997	$\Delta S_{71-61} =$	25.454
Migracije 1961. -1971	-	M_{61-71}	-	-	M_{61-71}	-4.110	-	-	-	-	M_{61-71}	-1.604	-	M_{61-71}	-10.654
Prir. promjene 1971. -1981.	-	-	-	4.480	1007	3.473	-	-	-	2.309	1.044	1.265	42.143	14874	27.269
Popis 81	4.030	$\Delta S_{81-71} =$	-751	19.108	$\Delta S_{81-71} =$	1.145	-	-	-	14.436	-	179	243.654	$\Delta S_{81-71} =$	21.657
Migracije 1971. -1981.	-	M_{71-81}	-751	-	M_{71-81}	-2.328	-	-	-	-	M_{71-81}	-1.086	-	M_{71-81}	-5.612
Prir. promjene 1981.-1991.	631	420	211	3.905	1115	2.790	-	-	-	2.028	1.128	900	42.583	17311	25.272
Popis 1991.	4.325	$\Delta S_{91-81} =$	295	19.760	$\Delta S_{91-81} =$	652	1.250	-	-	14.589	$\Delta S_{91-81} =$	153	264.836	$\Delta S_{91-81} =$	21.182
Migracije 1981. -1991.	-	M_{81-91}	84	-	M_{81-91}	-2.138	-	-	-	-	M_{81-91}	-747	-	M_{81-91}	-4.090
Prir. promjene 1961-1991	631	420	211	14.823	3.763	11.060	-	-	-	7.439	3.096	4.343	135.432	46.783	88.649
Popisna razlika 1961-1991	-	$\Delta S_{91-61} =$	-830	-	$\Delta S_{91-61} =$	2.484	-	-	-	-	$\Delta S_{91-61} =$	906	-	$\Delta S_{91-61} =$	68.293
Migracije 1961-1991	-	M_{61-91}	-667	-	M_{61-91}	-8.576	-	-	-	-	M_{61-91}	-3.437	-	M_{61-91}	-20.356

Tablica 1.2.9: nastavak

Druge opštine u HNŽ/K bilježe trajan odliv stanovništva čiji uzrok treba vidjeti u prvom redu u nedovoljnoj lokalnoj privrednoj razvijenosti i visokoj privlačnoj snazi izvanopštinskih područja. Međutim, kako je privredni rast počeo da se usporava – a stagnacija prerasla u krizu, proces iseljavanja s područja HNŽ/K je usporen. Isto je izazvalo i usporenje migracionih priliva u Mostar.

Treba, također, uočiti činjenicu da se prirodni priraštaj stanovništva intenzivno usporava i – po ovom osnovu – frontalno vodi ka stagnaciji broja stanovnika sa stanovništva njihovog mjesta rođenja i smrti. Detaljnija analiza ovog fenomena biće izvedena na postratnim kretanjima.

Prirodni priraštaj HNŽ/K nakon rata

Podaci pokazuju da je predratna opšta tendencija nastavljena i dostigla mjeru na kojoj se može govoriti o prirodnoj depopulaciji prostora, dakle ne uzimajući u obzir moguća migracije izvan prostora HNŽ/K.

Godina	Živorodeni	Umrli	Priraštaj	Živorodeni	Umrli	Priraštaj	Živorodeni	Umrli	Priraštaj	Živorodeni	Umrli	Priraštaj	Živorodeni	Umrli	Priraštaj
	Čapljina			Čitluk			Jablanica			Konjic			Mostar		
1996.	237	171	66	200	117	83	170	69	101	540	132	408	1.410	714	696
1997.	225	167	55	233	109	124	152	79	73	494	272	222	1.354	838	516
1998.	190	184	6	155	93	62	113	86	27	421	259	162	1.354	810	544
1999.	141	150	-39	161	117	44	73	54	19	305	211	97	1.095	805	289
2000.	162	194	-32	152	121	31	90	74	16	313	253	60	1.142	852	290
2001.	207	195	12	135	125	13	103	95	8	287	214	73	1.021	890	131
2002.	200	202	-2	155	117	38	100	93	7	302	232	70	1.047	807	240
2003.	235	255	-17	176	138	38	107	51	26	310	217	93	975	903	72
2004.	195	200	-2	173	147	26	95	91	5	263	214	49	953	871	112
2005.	195	290	-94	190	120	70	67	99	-32	232	249	-17	971	1002	-31
2005.	197	249	-52	150	134	16	84	79	5	217	266	-49	933	915	18
2007.	133	273	-140	152	138	14	75	93	-15	265	239	25	933	1041	-108
Prosjek 96.-07.	194	213	-20	170	123	47	103	53	20	329	230	100	1.102	871	231
L96. / 07.	0,56	1,60	-2,12	0,76	1,18	0,17	0,44	1,35	-0,18	0,49	1,81	0,05	0,66	1,46	-0,16
R96 .- 07.	-5,62	4,79	-7,51	-2,71	1,66	-16,29	-7,85	3,03	-15,85	-6,87	6,12	-24,03	-4,04	3,84	-17,01

Tablica 1.2.10: prirodni priraštaj po opštinama HNŽ/K, 1996. - 2007.

Godina	Živorodeni	Umrli	Priraštaj	Živorodeni	Umrli	Priraštaj	Živorodeni	Umrli	Priraštaj	Živorodeni	Umrli	Priraštaj	Živorodeni	Umrli	Priraštaj
	Neum			Prozor - Rama			Ravno			Stolac			HNŽ/K		
1996.	3	55	-55	207	73	134	0	3	-3	146	89	57	2.913	1.426	1.487
1997.	0	32	-32	194	90	104	0	4	-4	93	110	-17	2.745	1.701	1.044
1995.	3	42	-39	210	97	113	0	1	-1	80	77	3	2.526	1.649	877
1999.	0	35	-35	179	87	92	0	5	-5	55	81	-26	2.012	1.579	433
2000.	2	25	-25	176	100	76	2	10	-5	79	65	14	2.118	1.697	421
2001.	9	31	-22	196	71	125	2	10	-8	80	59	11	2.043	1.700	343
2002.	13	24	-11	205	85	123	2	9	-7	103	84	19	2.130	1.653	477
2003.	12	31	-19	199	101	98	1	12	-11	113	106	7	2.131	1.844	287
2004.	5	27	-21	165	77	91	0	1	-1	95	112	-15	1.983	1.740	243
2005.	5	39	-31	165	102	63	0	12	-12	100	117	-17	1.929	2.030	-101
2005.	5	35	-33	154	105	59	1	5	-4	75	98	-23	1.826	1.889	-63
2007.	2	32	-30	113	77	36	0	0	0	78	57	21	1.751	1.950	-199
Prosjek 96. -07.	5	35	-30	152	89	93	1	6	-5	92	89	3	2.176	1.738	437
L96. / 07.	0,67	0,55	0,55	0,55	1,05	0,27			0,00	0,53	0,64	0,37	0,60		-0,13
R96. - 07.	-3,97	-5,77	-5,59	-5,87	0,54	-12,30				-6,05	-4,36	-9,51	-4,95	3,18	-18,21

Tablica 1.2.11: prirodni priraštaj po opštinama HNŽ/K, 1996. - 2007.

Stope promjene nataliteta negativne su u svim opštinama. Stope promjene mortaliteta, nasuprot natalitetu su pozitivne. Obostrano negativne tendencije vode i ka visokim i negativnim stopama prirodnog priraštaja. Jedino opština Čitluk i Prozor nemaju veću godišnju smrtnost od godišnjeg nataliteta, ali će se to pouzdano dogoditi u narednih par godina. Čak je i Mostar izgubio reproduksijsku snagu stanovništva.

Broj živorođenih u HNŽ/K ima zakonitu tendenciju smanjenja, a broj umrlih njihovog povećanja: u 2005. godini je broj umrlih nadmašio broj živorođenih i nastavlja rasti. Prirodni priraštaj se smanjio s oko 1.500 stanovnika u prvoj godini analize na nulu u 2006. godini i nastavio – nimalo slučajnu – tendenciju pada. Ako je suditi po trendu, reklo bi se da postoji tendencija blagog njegovog smirivanja, ali bez podsticajnih mjera demografskog i privredno-razvojnog karaktera neće biti moguće očekivati povoljnije kretanje.

Broj stanovnika 2007.

Dva izvora podataka su stjala na raspolaganju u utvrđivanju broja stanovnika po opštinama i u HNŽ/K: opštinski podaci i procjena Federalnog zavoda za statistiku.

Kao podloga za utvrđivanje tog broja služila je Dejtonska karta razgraničenja opština (za identifikaciju područja opština), Karta naseljenih mjesta (za identifikaciju lokacije naselja) i Popis stanovništva po naseljenim mjestima iz 1991. godine (radi utvrđivanja stanja pri posljednjem popisu).

Na tako pripremljenoj podlozi zamoljeni su nadležni opštinski organi i organi Grada Mostara da unesu njihove podatke o broju stanovnika po naseljenim mjestima i većina opština je to učinila (osim Mostara i Stoca), uključujući nova naselja i vlastite definicije naseljenih mjesta.

Nakon poređenja dvaju izvora podataka po naseljenim mjestima identifikovana su mjesta u kojima postoje znatne razlike i detaljnije analizirane, ali se nisu mogle utvrditi pouzdane zakonitosti u njima.

Tablica 1.2.12: broj stanovnika HNŽ/K krajem 2007. godine

Izvori podataka	Čapljina	Čitluk	Jablanica	Konjic	Mostar	Neum	Prozor- Rama	Ravno	Stolac	HNŽ/K
Opštinski izvori (0)	27.705	17.031	13.071	34.934	121.03	4.857	16.517	933	12.825	248.90
HNŽ/K u brojkama 2008. (S)	23.590	15.945	11.886	29.095	111.19	4.682	16.371	1.346	13.360	227.47
Razlika u broju	4.115	1.086	1.185	5.839	9.838	175	146	-413	-535	21.435
Procentualna razlika	8,02	3,29	4,75	9,12	4,24	1,83	0,44	-18,12	-2,04	4,50
Usvojeno: 0,5*(0+S)	25.648	16.488	12.479	32.015	116.11	4.770	16.444	1.140	13.093	238.19

Broj stanovnika po općinama HNŽ/K

Prognoze broja stanovnika po općinama i u HNŽ/K, izvedene na osnovu usvojene metodologije projekcije broja i razmještaja stanovnika u prostoru su predstavljene u nastavku.

Čapljina

U općini Čapljina će na ukupan broj stanovnika snažnije uticati trendovi u prirodnom priraštaju i tradicionalnim migracijama nego razvojni trendovi pa će ukupan broj stanovnika najvjerovatnije biti smanjen sa oko 25,6 tisuća krajem 2007.godine na 24,4 tisuće $\pm 16\%$ stanovnika.

Razvojne migracije nakon tog perioda će jačati, tradicionalne slabiti a prirodni priraštaj pokazivati tendenciju smirivanja na oko -200 stanovnika godišnje. Očekivanim pretvaranjem tog područja u međunarodno saobraćajno čvorište moguće je računati sa snažnijim migracijskim prilivom koji bi prevazišao prirodne lokalne gubitke u populaciji, a lokalne (također negativne) migracione tendencije zaustaviti.

Čitluk

U općini Čitluk će pozitivni trendovi u prirodnom priraštaju biti nastavljeni, lokalni migracijski trendovi također - ali u znatno blažoj dinamici, dok će razvojni impulsi dovesti do novog priliva stanovništva iz susjednih općina izvan HNŽ/K. Broj stanovnika u njoj će sa 16,5 tisuća krajem 2007. godine biti povećan na 17,5 tisuća $\pm 6\%$ stanovnika krajem perioda.

Jablanica

Općina Jablanica imat će intenzivno smanjenje broja stanovnika i po osnovu prirodnog priraštaja i lokalnih migracija, uz srazmjerno slab priliv po osnovu razvojnih očekivanja. Broj stanovnika će sa procijenjenih 12,5 tisuća krajem 2007. godine biti smanjen na najvjerovatnijih 11,6 tisuća $\pm 10\%$ stanovnika.

Konjic

Općina Konjic imat će slične tendencije kao i prethodna općina s visokim prirodnim i migracionim odlivom stanovništva (ka Sarajevu), uz slabu kompenzaciju po osnovu razvojnih migracija. Broj stanovnika će sa 32,0 tisuće stanovnika krajem 2007. godine biti smanjen na najvjerovatnijih 29,5 tisuća $\pm 18,8\%$ stanovnika krajem 2020. godine.

Mostar

Grad Mostar kulminiraće u gubicima stanovništva po osnovu prirodnog priraštaja u periodu između 2011. i 2015. godine, tradicionalni migracijski procesi rezultirat će prilivom stanovništva a tome će biti pridruženi i razvojni impulsi. To će dovesti do umjerenog rasta broja stanovnika sa 116,1 tisuću stanovnika krajem 2007. godine na najvjerovatnijih 117,7 tisuća $\pm 8,0\%$ stanovnika.

Neum

Općina Neum nastaviće s negativnim tendencijama u prirodnom priraštaju, pozitivnim tendencijama u tradicionalnoj migraciji i ograničenim prilivom stanovništva po osnovu razvojnih migracija što će - u cjelini - rezultirati vrlo umjerenim prilivom broja stanovnika. Najvjerovatniji broj stanovnika krajem perioda ostaće na 4,8 tisuća $\pm 2,0\%$ osoba. Ovakva tendencija može izgledati iznenađujuća, ali treba imati na umu da - osim općinskog središta - ostatku tog prostora prijeti potpuno pražnjenje.

Prozor - Rama

Općina Prozor - Rama ima povoljna prirodna kretanja i vrlo nepovoljna mehanička, uz slaba očekivanja od razvojnih tokova. To će rezultirati neto odlivom stanovništva, pa će ukupan broj stanovnika sa 16,4 tisuće krajem 2007. godine biti smanjen na najvjerovatnijih 16,0 tisuća $\pm 0,4\%$ stanovnika krajem 2020. godine.

Ravno

Općina Ravno je - u datim okolnostima - nepredvidiva. Veoma rijetko naseljena, s jakom dominacijom najmanjih naselja (po broju stanovnika) veoma je sklona pražnjenju. Na drugoj strani postoji politički interes da se pražnjenje zaustavi i područje ekonomski rehabilituje. Koji od tih dva procesa će prevagnuti u budućnosti - teško je u sadašnjim uvjetima predvidjeti. Zbog toga je stanje ostavljeno nepromijenjenim.

Stolac

Općina Stolac je pod jakim pritiskom prirodnog odliva stanovništva i tradicionalnih migracija. Ne očekuje se da će razvojni impulsi biti dovoljno snažni da se ta dvostruko negativna tendencija ublaži u periodu na koji se odnosi prognoza. Broj stanovnika će sa 13,1 tisuću stanovnika krajem 2007. godine biti smanjen na najvjerovatnijih 12,1 tisuću $\pm 2,4\%$ stanovnika krajem 2020. godine.

HNŽ/K

U rezultanti, snažni procesi depopulacije i tradicionalnog odliva stanovništva po osnovu migracija biće tek djelimično kompenzirani razvojnim migracijama. Broj stanovnika u HNŽ/K će, sa procijenjenih 238,2 tisuće stanovnika krajem 2007. godine, biti smanjen na 234,8 tisuća $\pm 4,4\%$ stanovnika.

Kalkulacije pokazuju da bi trendovi odliva stanovništva mogli usporiti u periodu 2016. - 2020. Ovo će se vjerovatno i dogoditi ukoliko BiH bude integrirana u Evropsku Uniju, jer će fondovi podrške slabije razvijenim članicama postati dostupni i donijeti jače razvojne impulse regiji. Razvojne i migracione procjene počivaće tada na izmijenjenim pravilima u kojima, radi kompenzacije populacijskih i gubitaka u radnoj snazi treba očekivati migracione prilive iz drugih područja svijeta.

Tendencije u koncentraciji stanovništva HNŽ/K

Dobijena projekcija omogućava da se izvrše i procjene koncentracije stanovništva unutar općinskih granica. U tu svrhu pošlo se od veličinske strukture općinskih naselja i tendencija u koncentraciji stanovništva u njima.

Broj stanovnika u većim naseljima brže raste nego manjim, uprkos srazmjerno nižoj stopi prirodnog priraštaja. Uzrok tome je u unutaropćinskim migracijama koje više nego kompenziraju sporiji prirodni priraštaj.

Najmanja naselja pokazuju opću tendenciju pražnjenja, bilo zbog veće sklonosti migracijama ili zbog starosti stanovništva u njima.

Polazeći od procijenjenog razmještaja stanovnika po naseljenim mjestima u datim veličinskim grupama izvedene su kalkulacije koje su dovele do rezultata na razini HNŽ/K prezentiranih u nastavku teksta.

Demografska „crna jama“ otvorila se i na području HNŽ/K. Jaki tradicionalni migracioni odlivi neće moći prevladati razvojnim impulsima inicirane - još uvijek unutarnje - migracije tako da će se odliv stanovništva u cjelini nastaviti. U takvim uslovima, koncentracija stanovništva se u velikoj mjeri odvija smanjenjem prisustva seoskog stanovništva na području općina, a zatim i unutaropćinskim i međuopćinskim migracijama preostalog stanovništva u HNŽ/K.

Ipak, zone koncentracije se mogu prepoznati. Ono što je na prostoru općina Jablanica i Konjic već vidljivo je formiranje zone stanovanja (djelimično i turizma, pretežno tranzitnog) duž Jablaničkog jezera do prilaza gradu Jablanica. Drugo vidljivo područje je Mostarska kotlina, a treće prostor južno od Počitelja, uglavnom na području općine Čapljina. Posebnu zonu čini prostor Međugorje - Čitluk, koje pokazuje sve pozitivne znake povoljnog uticaja ekonomskog razvoja na razmještaj stanovništva.

Sa stanovišta demografskih kretanja možda iznenađuje Neum koncentracijom od 70% stanovništva općine u općinskom središtu, pa i slabim demografskim očekivanjima. Ali, u prostornoj izolaciji i na tranzitnom pravcu prema jakim turističkim destinacijama na jadranskoj obali - teško da će doći do priliva stanovništva s drugih prostora HNŽ/K.

Egzogene prilive moguće je očekivati samo uz povećanu atraktivnost te lokacije, privrednim razvojem.

Bolest depopulacije područja lječiva je, lijekovi su u ekonomskom razvoju, podsticajnim mjerama za održivost dijela populacije koji živi u ruralnim sredinama i socijalnoj politici. Nijedna od tih komponenata nije sistematski zahvaćena, a nisu ni međusobno sinkronizirane da bi donijele sinergiju.

Svaki pokušaj iskorištenja raspoloživih potencijala prostora u ekonomskom smislu je dobro došao.

1.2.2. Sustav naselja

HNŽ/K čini devet (9) općina: Konjic, Prozor /Rama, Jablanica, Čapljina, Čitluk, Stolac, Neum, Ravno i Grad Mostar.

Iako smo već ranije dali relevantne osnovne karakteristike ovih prostornih cjelina ovdje ćemo ih ponoviti. Oslonit ćemo se na najnovije demografske pokazatelje iz 2007. godine i to broj stanovnika općine, veličina općine u km², te gustoća nastanjenosti u st/km².

Prirodne osobine prostora utjecale su na izrazito velike razlike u načinu naseljavanja, tipovima naselja, veličinskih kategorija naselja, te gustoće naseljavanja, što je sve utjecalo i na procese urbanizacije.

Ovi pokazatelji su nam dali za pravo da uz administrativno – teritorijalnu strukturu prostora uvrstimo i prostorno planersku, kako bismo neke od podataka učinili jasnijim.

Tablica 1.2.13: osnovni pokazatelji po općinama, 2007. godina

Općina	Broj stanovnika	Veličina općine u km ²	Gustoća naseljenosti
Konjic	29.095	1.169	24,9
Prozor /Rama	16.371	477	34,3
Jablanica	11.886	301	39,5
Mostar	111.198	1.175	94,6
Čapljina	23.590	256	92,1
Čitluk	15.945	181	88,1
Stolac	13.360	331	40,4
Neum	4.682	225	20,8
Ravno	1.346	286	4,7
HNŽ/K	227.473	4.431	51,7

Tablica 1.2.14: osnovni pokazatelji po prostornim cjelinama, 2007. godina

Općina	Boj stanovnika	Vličina općine u km ²	Gstoća naseljenosti
<u>Sjever</u> Općine: Konjic Prozor/Rama Jablanica	57.352	1.947	28,6
<u>Centar</u> Grad Mostar	111.198	1.175	94,6
<u>Jug</u> Općine: Čapljina Čitluk, Stolac Neum, Ravno	58.923	1.309	45,3

Po broju stanovnika značajno se izdvaja centralna prostorna cjelina sa gotovo duplo više stanovnika, kako od sjeverne, tako i južne cjeline.

Površinski najveća je sjeverna cjelina, zatim južna, pa centralna. Izrazito brdovito područje sjevera HNŽ/K uvjetovalo je usitnjeno i raspršeno naseljavanje, te male gustoće naseljavanja, čak ispod 30st/km². Južna cjelina je kod općina Čapljina i Čitluk na nivou centralne mostarske cjeline i kod sve tri općine bliži se 100st/km². Ovaj prosjek je južnoj cjelini ugrožen brdovitim kraškim površinama općina Neum i Ravno, što je u prosjeku cjeline utjecalo na podatak naseljenosti ispod 50st/km².

Glavna općinska naselja izuzev Ravnog koje je seoskog karaktera nalaze se u kategorijama urbanih i to u grupi 2.000 – 4.999 su centri: Prozor, Čitluk, Stolac i Neum. U grupi 5.000 - 9.999 stanovnika su: Jablanica i Čapljina, u grupi od 10.000 – 19.999 Konjic i u grupi 20.000 i više stanovnika Grad Mostar.

Učešće stanovništva centara općine uglavnom prelazi 30% i više stanovništva općine, što je zadovoljavajuća koncentracija za nivoe urbanosti općinskih centara. Tako Mostar sa 65,2% stanovnika grada, te Konjic sa 42,4%, Jablanica sa 44,8% i Neum sa 72,6% daleko prekoračuju 30%. Općine Čapljina i Stolac su 35,2%, odnosno 34,4%.

Prozor je sa 29,5% blizu, a jedina općina Ravno sa svega 17,5% stanovništva općine u centru ne ispunjava uvjete suvremene urbanizacije o koncentraciji stanovnika prostorne cjeline u centru.

Tablica 1.2.15: broj stanovnika (1991. - 2007. godina)

Općina	Skundarni centri	Centri zajednice sela
Konjic	Glavatičevo (535) 161 stanovnik.; Bradina (665) 71 stanovnik.	Odžaci (105) 118 st.; Buturović Polje (419) 571 st.
Prozor /Rama	Rumboci (1.650) 1.530 stanovnik. Gračac (315) 367 stanovnik.	Orašac (686) 457 st. Uzdol (481) 122 st.
Jablanica	Doljani 442 stanovnik. Ostrožac 950 stanovnik.	Glogošnica 550 st.
Mostar	Blagaj (1.811) 1.734 stanovnik. Buna (1.091) 1.044 stanovnik Potoci (2.885) 2.762 stanovnik	Donja Drežnica (821) 786 st.
Čapljina	Domanovići (1.270) 950 st. Crnići (50) 50 st. Višići (1.788) 1.610 st.	Gabela (2.440) 1.150 st. Trebižat (1.399) 1.300 st.
Čitluk	-	Čerin (264) 312 st. Međugorje (1367) 2.238
Stolac	-	Hodovo (412) 335 st. Poplat (447) 363 st.
Neum	Hutovo (319) 152 st.	Gornje Hrasno (186) 47 st. Gradac (345) 253 st.
Ravno	-	Trebimlja (272) 138 st. Ivanica (7) 62 st.

U okviru prikaza administrativne teritorijalne strukture općina dat ćemo i njihovu do sada važeću plansku organizaciju koja je podrazumijevala uz općinske centre i centre nižega reda kako bi se urbane funkcije približile stanovništvu seoskih naselja (dnevne potrebe stanovništva, osobito obrazovanje, zdravstvo, kultura i šport).

Pod ovim centrima podrazumijevamo sekundarne centre općina i centre zajednice sela.

I sekundarni općinski centri i centri zajednice sela kriterije za svoje odrednice imaju u lokaciji u prostoru, a ne toliko u broju stanovnika što je vidljivo iz Tablice 1.2.15 (također, treba imati u vidu i ratna kretanja, koja planom i nisu mogla biti predviđena)

Kriteriji za naseobinski sustav

U okviru naseobinskog sustava kategorizacija je rađena na bazi urbane opreme – funkcija centraliteta – društvena infrastruktura.

Za kategorizaciju naselja prema urbanoj opremi za potrebe prikaza kategorija, naselja smo podijelili u dvije osnovne skupine prema broju stanovnika i to:

- seoska bez ili uglavnom bez funkcija centraliteta;
- urbana – gradska naselja sa funkcijama centraliteta.

Urbana gradska naselja

U okviru urbane grupe naselja, a prema veličinskoj strukturi, značaju naselja u prostoru i administrativno – teritorijalnoj organizaciji, razmotrili smo prisustvo funkcija centraliteta, koje bez obzira na veličinsku kategoriju, značajno kvalitetno razlikuje naselja međusobno. Na to posebno utječe administrativno – teritorijalna organizacija prostora.

Za kategorizaciju naselja u okviru naseobinskog sustava usvojili smo:

Veličinski kriterij grupa naselja od:

IV ktg.	2.000 - 4.999 stanovnika;
III ktg.	5.000 - 9.999 stanovnika;
II ktg.	10.000 - 19.999 stanovnika;
I ktg.	20.000 i više stanovnika.

Opremljenost naselja urbanom infrastrukturom–funkcijama centraliteta kroz četiri grupe:

- a) upravno – administrativne funkcije;
- b) obrazovne funkcije;
- c) kulturno – športske funkcije;
- d) zdravstveno – socijalne funkcije.

Naseobinski sustav (gradska urbana i seoska naselja) i zastupljenost stanovništva u pojedinim kategorijama naselja u sustavu

Prema predloženoj veličinskoj kategorizaciji naselja prikazat ćemo grupe naselja (broj naselja, broj stanovnika) po općinama, prostornim cjelinama i za HNŽ/K u cjelini.

Tablica 1.2.16: veličinski prikaz naselja po kategorijama - općine

Općina Broj naselja Broj stanovnika	seoska naselja			urbana – gradska naselja			
	mala seoska naselja grupe: 1-399	velika sela 400-999	„prelazna“ naselja 1.000 - 1.999	2.000 - 4.999 IV	5.000 - 9.999 III	10.000-19.999 II	20.000 i više I
Konjic 144 naselja 29.095 st.	132 naselja 9.579 st.	10 naselja 6.066 st.	1 naselje 1.151 st.	-	-	1 naselje 12.307 st.	-
Prozor - Rama 67 naselja 16.371 st.	57 naselje 5.566 st.	8 naselja 4.436 st.	1 naselje 1.530 st.	1 naselje 4.839 st.	-	-	-
Jablanica 33 naselja 11.886 st.	26 naselja 3.135 st.	6 naselja 3.370 st.	-	-	1 naselje 5.381 st.	-	-
Mostar 56 naselja 111.198 st.	24 naselja 2.771 st.	15 naselja 10.116 st. (-3.000 ?)	10 naselja 14.109 st. (-3.000 ?)	Rodoč 4.320 Vrapčiči 3.480 Cim 2.949 Potoci 2.762 Ilići 2.743 G. Gnojnice 2.116 Ukupno 6 nas. 18.221 st.	-	-	Mostar 72.381 st.
Čapljina 32 naselja 23.590 st.	23 naselja 6.040	3 naselja 2.510 st.	5 naselja 6.590 st.	-	1 naselje 8.450 st.	-	-
Čitluk 21 naselje 15.945 st.	7 naselja 1.044 st.	11 naselja 7.914 st.	1 naselje 1.262 st.	Čitluk 3.487 Međugorje 2.238 st. Ukupno 5.725 st.	-	-	-
Stolac 25 naselja 13.360 st.	15 naselja 3.243 st.	8 naselja 4.498 st.	1 naselje 1.138 st.	Stolac 4.481 st.	-	-	-
Neum 27 naselja 4.682 st.	26 naselje 1.268 st.	-	-	Neum 3.414 st.	-	-	-
Ravno 21 naselje 1346 st.	21 naselje 1.346 st.	-	-	-	-	-	-

Za naselja seoskog tipa dat ćemo tri grupe naselja i to: 1 - 400, 400 - 999 i 1.000 - 1.999 stanovnika (mala sela, velika sela, „prelazni“ tip naselja). Za ove kategorije podaci će biti kumulativni za grupu.

Za naselja urbanog – gradskog karaktera prikaz će biti dat za grupe: 2.000 - 4.999, 5.000 - 9.999, 10.000 - 19.999 i 20.000 i više stanovnika. U okviru ovih grupa naselja će biti pobrojana poimenično sa brojem stanovnika, kao što će biti dat i po grupama ukupni podatak broja naselja i broja stanovnika.

Iz Tablice 1.2.16 da se uočiti da je najveći broj urbanih naselja, naselja sa 2.000 i više stanovnika u Gradu Mostaru. U ovoj općini je i najveći grad HNŽ/K Mostar sa 72.381 stanovnikom, te šest naselja iz skupine IV kategorije (2.000 - 4.999).

Sve ostale općine, osim Čitluka koji ima dva urbana naselja u IV kategoriji (Čitluk i Međugorje) imaju po jedno naselje gradskog karaktera.

Drugo po veličini urbano – gradsko naselje je Konjic sa 12.307 stanovnika i nalazi se u II kategoriji.

Treće naselje po veličini je Čapljina sa 8.450 stanovnika i Jablanica sa 5.381 stanovnikom i nalaze se u III kategoriji.

Sve ostale općine, izuzev Ravnog koje nema urbanih naselja, spadaju u IV kategoriju.

Broj seoskih naselja je osobito velik u sjevernoj skupini općina, Konjic 132 mala seoska naselja i 10 velikih seoskih naselja, te samo jedno iz skupine tzv. „prelaznih naselja“, što u procentima od ukupno 144 naselja čini 99,4% naselja.

Jedino urbano naselje je općinski centar Konjic sa 0,6% naselja, ali sa 42,3% stanovništva gradskog karaktera.

Druga općina po broju malih seoskih naselja je Prozor - Rama sa 57 malih naselja i 8 velikih sela ili ukupno 65 naselja. I u ovoj općini je samo jedno naselje iz skupine tzv. „prelaznih naselja“, što sa onih 65 seoskog tipa čini 66 naselja ili u procentima 98,5%. Jedino urbano naselje je općinski centar Prozor sa 1,5% naselja, ali sa 29,4% stanovništva općine urbanog karaktera.

Treća općina koja u svojoj strukturi ima samo izrazito seoska naselja, malih sela 26 i 6 velikih sela od ukupno 33 naselja je Jablanica. U procentima to iznosi 96,9% seoskih naselja. Jedino urbano naselje je Jablanica koja koncentrira 3,1% stanovništva općine.

Prikaz po općinama

Konjic

Grupaciju seoskih naselja od 1 - 99, 100 - 399, 400 - 999 stanovnika čine 142 naselja sa ukupno 21.476 stanovnika općine ili u procentima u 98,56% naselja općine živi 61,8% stanovništva općine.

Kad ovome dodamo i stanovništvo naselja iz prelazne grupe seoskog na urbano (tip naselja 1.000 - 1.999) sa 1.151 stanovnikom ili 3,2% učešća u stanovništvu općine i 0,72% naselja dobijamo da u seoskim naseljima živi 65% stanovništva općine (odnosno naselja seoskog tipa čine 99,28%).

S druge strane u centralnom naselju – gradu Konjicu živi 35% stanovništva općine. Ovaj podatak i odnos usitnjenih naselja u kojima živi 65% stanovnika i samo jedno urbano gradsko naselje predstavlja, govori, o neadekvatnim mogućnostima u razvoju funkcija centraliteta i dostupnostima prema velikom broju stanovništva. Pojava funkcija centraliteta na nižem nivou tek je neznatno moguća u naselju iz grupe 1.000 – 1.999 stanovnika (Čelebići sa 1.151 stanovnikom).

Koncentracija stanovništva općinskog centra od 35% je na nivou neophodnom za ovaj rang naselja. Očito nedostaju naselja iz grupe 2.000 – 4.999 stanovnika, te tzv. prelazna naselja seoskog u urbano od 1.000 – 1.999 stanovnika, koja mogu biti nosioci nekih od osnovnih dnevnih funkcija centraliteta.

Prozor - Rama

Grupaciju seoskih naselja od 1 - 99, 100 - 399, 400 - 999 stanovnika čini 59 naselja sa ukupno 10.148 stanovnika općine ili u procentima u 83,7% naselja općine seoskog tipa živi 61,5% stanovništva općine. Ako ovome dodamo i jedno naselje iz prelazne grupe (1.000 – 1.999) Rumboci od 1.530 stanovnika, onda dobijemo da u 97,59% naselja općine živi 11.678 stanovnika ili 70,7% stanovništva.

Jedino urbano - gradsko naselje je općinski centar Prozor sa 4.839 stanovnika iz grupe 2.000 – 4.999, što u odnosu na postotak stanovništva općine čini 29,3%. Možemo reći da je urbanizacija i pojava urbanog stanovništva ove općine još nepovoljnija od one u Konjičkoj s napomenom da je procent stanovnika u najnižim grupama naselja ovdje još nepovoljniji od onog u Konjicu (Prozor - Rama u naseljima čisto seoskog karaktera ima 83,7% stanovništva, a Konjic u istoj toj kategoriji 61,8% stanovnika).

Jablanica

Grupaciju seoskih naselja od 1 - 99, 100 - 399, 400 - 999 stanovnika čine 32 naselja sa ukupno 7.690 stanovnika općine ili u procentima u 96,9% naselja općine živi 59% stanovništva općine. Naselja iz tzv. prelazne grupe (1.000 - 1.999) nema.

Jedino urbano naselje predstavlja općinski centar Jablanica sa 5.381 stanovnikom što čini 41% stanovništva općine. Ovako veliki procent stanovnika centra općine bez naselja iz grupe 2.000 - 4.999 i naselja iz grupe 1.000 -1.999 stanovnika predstavlja značajne nedostatke u organizaciji funkcija centraliteta i njihovom približavanju seoskom stanovništvu.

Mostar

Grupaciju seoskih naselja od 1 - 99, 100 - 399, 400 - 999 stanovnika čini 39 naselja ili 69,6% sa 16.314 stanovnika ili 13,53% i 10 naselja tzv. prelazne grupe ili 17,9% (1.000 – 1.999) sa 14.109 stanovnika ili 11,6%. Ukupno seosko stanovništvo iznosi 30,413 stanovnika ili 25,13%.

Gradsko stanovništvo smješteno je u 7 urbanih naselja ili 12,5% od čega je 6 iz grupe 2.000 – 4.999 sa 18.221 stanovnika, odnosno 14,97% stanovništva općine i općinskim centrom od 72.381 stanovnika ili 59,9% stanovništva općine. Dakle, ukupno urbano stanovništvo iznosi 90.602 stanovnika ili 74,87%.

Ovo je izrazito velika koncentracija urbanog stanovništva, a njena nepovoljnost ogleda se u velikoj koncentraciji u općinskom centru, te naglašenoj dispoziciji grupe naselja od 2.000 - 4.999 stanovnika. Nepostojanje naselja iz dvije grupe urbanih naselja (5.000 – 9.999 i 10.000 – 19.999) ne omogućuje pravu raspodjelu funkcija centraliteta i njihovu dostupnost do stanovništva općine.

Koncentracija u centru općine prijeto da „proguta“ okolna manja naselja stvarajući podobnost za totalnu urbanizaciju i pražnjenje okolnih prostora općine.

Gradska naselja iz grupe 2.000 – 4.999 su Rodoč 4.320 stanovnika, Cim 2.949 stanovnika, Gnojnice 2.116 stanovnika, Ilići 2.743 stanovnika, Potoci 2.762 stanovnika i Vrapčići 3.331. Iz grupe tzv. prelaznih naselja (1.000 – 1.999) su Blagaj 1.734, Buna 1.044, Drežnica 1.038, Hodbina 1.109, Humilišani 1.701, Jasenica 1.977, Kutilivač 1.308, Polog 1.120, Raštani 1.383 i Vihovići 1.695.

Ono što treba napomenuti za Grad Mostar je da je izrazito mali broj naselja iz grupe sa manjim brojem stanovnika od 100, svega 3 naselja i samo 168 stanovnika.

Također, povoljan je podatak većeg broja tzv. velikih sela, naselja iz grupe 400 - 999 stanovnika, 15 naselja sa 10.116 stanovnika, kao i 10 naselja iz prelazne grupe 1.000 – 1.999 stanovnika.

Čapljina

Grupaciju seoskih naselja od 1 - 99, 100 - 399, 400 - 999 stanovnika čini 10.525 stanovnika ili 41,75% stanovništva općine koji žive u 26 naselja ili 81,3% naselja općine. Iz „prelazne“ grupe naselja (1.000 – 1.999) imamo još pet naselja sa 6.790 stanovnika, odnosno u procentima u 15,6% naselja živi 25,5% stanovnika. Pribrojimo li i ova „prelazna“ seoska naselja i njihovo stanovništvo grupi do 1.000 stanovnika dobit ćemo da u 31 naselju prve četiri grupe živi 17.315 stanovnika, odnosno u procentima u 96,9% naselja općine živi 67.255 stanovništva seoskog tipa.

Jedino urbano naselje predstavlja općinski centar Čapljina sa 8.450 stanovnika ili 32,75% stanovnika općine, a u odnosu na ukupan broj naselja općine to iznosi 3,1%. Treba napomenuti da je općina Čapljina sa najvećim procentom i naselja i stanovnika u grupi „prelaznih“ naselja, što donekle ublažava relativno veći procent seoskih naselja.

Naselja iz grupe 1.000 -1.999 stanovnika su: Višići 1.610, Čeljevo 1.100, Gabela 1.150, Tasovčići 1.930 i Trebižat 1.300 stanovnika.

Čitluk

Grupaciju seoskih naselja od 1 - 99, 100 - 499, 400 - 999 stanovnika čine dvije skupine naselja. Općina Čitluk je jedina općina HNŽ/K bez naselja do 100 stanovnika. Seoska naselja predstavljaju naselja iz grupe 100 - 399 i 400 - 999 stanovnika. Takvih naselja ima 17 sa 8.886 stanovnika ili u procentima u 80,9% naselja općine živi 52,17% stanovnika.

U općini su i dva naselja iz skupine „prelaznih“ naselja (1.000 - 1.999 stanovnika) sa 2.420 stanovnika, što u procentima čini 14,2% stanovnika u 9,55% naselja. Pribrojimo li ovu grupu seoskim grupama dobijemo da u 19 naselja općine, do 1.999, stanovnika živi 11.306 stanovnika ili u procentima u 90,45% naselja živi 66,37% stanovnika.

Urbanih naselja ima dva i to oba iz grupe od 2.000 do 4.999. U ta dva naselja živi 5.725 stanovnika ili u procentima u 9,55% naselja živi 33,63% stanovnika općine.

Bez obzira na izostanak naselja iz grupe najmanjih naselja, u ovoj općini najveće je učešće tzv. velikih sela iz grupe 400 - 999 stanovnika u HNŽ/K sa 40,7% stanovnika općine, odnosno 6.924 stanovnika živi u 10 naselja. Naselja iz grupe 2.000 - 4.999 su Čitluk 3.487 i Međugorje 2.238 stanovnika i naselja iz grupe 1.000 - 1.999 Bijakovići 1.158 i Veliki Ograđenik 1.262 stanovnika.

Stolac

Grupaciju naselja od 1 - 99 stanovnika čine samo dva naselja sa ukupno 81 stanovnikom ili 0,6% stanovnika općine. U grupi od 100 - 399 stanovnika nalazi se 13 naselja sa 3.009 stanovnika ili 21,64% stanovnika Općine. Grupu naselja od 400 - 999 stanovnika čini 8 naselja sa 4.498 stanovnika ili 34,6% stanovnika općine. Dakle, u grupi seoskih naselja živi 56,84% stanovnika općine.

Stolac sa 4.481 stanovnikom ili u procentima u 4% naselja živi 34,4% stanovništva općine. Naselje I z grupe 2.000 - 4.999 je Stolac sa 4.481 stanovnikom dok je sa 1.138 stanovnika Ošanići naselje iz grupe 1.000 -1.999 stanovnika.

Neum

Grupaciju seoskih naselja od 1 - 99, 100 - 399, 400 - 999 stanovnika čine samo naselja dvije prve grupe. Znači, vrlo usitnjeni tip naselja. Od 27 naselja općine seoskim malim naseljima pripada čak 24 naselja sa 1.038 stanovnika. U grupi od 100 - 399 nalaze se još 2 naselja sa 405 stanovnika. Dakle, ukupno seoskih naselja je 26 sa 1.443 stanovnika. U procentima 29,8% stanovništva općine živi u 96,3% naselja. Koncentracija od 70,2% stanovništva nalazi se u jedinom urbanom naselju sa 3.414 stanovnika. Za ovu općinu je karakteristično da u grupama tzv. velikih sela (400 - 999 stanovnika) nema naselja, kao ni u grupi „prelaznih“ naselja od 1.000 – 1.999 stanovnika.

Ravno

Jedina općina čija su sva naselja seoskog karaktera i to iz grupe 1 - 99 stanovnika 19 naselja sa 371 stanovnikom što u procentima iznosi 49,9% stanovništva općine i iz grupe 100 - 399 stanovnika 2 naselja sa 373 stanovnika ili 50,1%. U ovoj je grupi i općinski centar sa 235 stanovnika. U ovoj općini nema urbanih naselja.

Pojava i broj seoskih naselja u Tablici 1.2.17 je podijeljen u tri grupe. Prvu grupu čine naselja 1 - 99 i 100 -399 stanovnika, drugu grupu čine tzv. velika sela od 400 - 999 stanovnika i treću „prelaznu“ grupu sela čine naselja od 1.000 -1.999 stanovnika. Grupu malih sela – seoskih naselja najveći broj imamo u općini Konjic 132 naselja, Prozor - Rama 51 naselje, Jablanica i Neum 26 naselja, Mostar 24 naselja, Stolac i Čapljina 15 naselja, Čitluk samo 7 naselja i općina Ravno sva naselja.

Naselja nazvana velika sela predstavljaju često naselja sa pojavom nekih od funkcija centraliteta najčešće ograničenih kvaliteta i količina (lokalne ispostave četverorazrednih škola, ured mjesne zajednice i sl.). Ovih naselja ima najviše u Gradu Mostaru 15 naselja, u općinama Konjicu i Čitluku po 10 naselja i u Čapljini 11 naselja.

Grupa „prelaznih“ naselja u najvećem broju javlja se u Gradu Mostaru 10 naselja i Čapljini 5 naselja.

Tablica 1.2.17: tipovi naselja i stanovništvo po općinama, 2007. - 2008. godina

Općina Broj naselja Broj stanovnika	seoska naselja			urbana – gradska naselja			
	mala seoska naselja grupe: 1 - 99. 100 - 399, 400 - 999	velika sela 400 - 999	„prelazna“ naselja 1.000 – 1.999	2.000 - 4.999	5.000 - 9.999	10.000 - 20.000	20.000 i više
Konjic 144 naselja 34.934 st.	132 naselja 5.410 st. 91,66% nas. 44,3% st.	10 naselja 6.066 st. 6,9% nas. 17,5% st.	1 naselje 1.151 st. 0,72% nas. 3,2% st.	-	-	1 naselje 12.307 st. 0,72% nas. 35% st.	-
Prozor-Rama 61 naselje 16.517 st.	51 naselje 5.712 st. 81,9% nas. 34,8 st.	8 naselja 4.436 st. 13,1% nas. 26,7% st.	1 naselje 1.530 st. 2,5% nas. 9,2% st.	1 naselje 4.839 st. 2,5% nas. 29,3% st.	-	-	-
Jablanica 33 naselja 13.071 st.	26 naselja 4.320 st. 78,8% nas. 33,10% st.	6 naselja 3.370 st. 81,1% nas. 25,9% st.	-	-	1 naselje 5.381 st. 3,1% nas. 41% st.	-	-
Mostar 56 naselja 121.036 st.	24 naselja 6.198 st. 42,8% nas. 5,17% st.	15 naselja 10.116 st. 26,8% nas. 8,36% st.	10 naselja 4.109 st. 17,9% nas. 11,6% st.	6 naselja 8.221 st. 10,82% nas. 14,97% st.	-	-	1 naselje 72.381 st. 1,78% nas. 59,9% st.
Čapljina 32 naselja 25.765 st.	15 naselja 2.885 st. 47% nas. 12,25% st.	11 naselja 7.640 st. 34,3% nas. 29,5% st.	5 naselja 6.790 st. 15,6% nas. 25,5% st.	-	1 naselje 8.450 st. 3,1% nas. 32,75% st.	-	-
Čitluk 21 naselje 17.031 st.	7 naselja 1.962 st. 33,3% nas. 11,47% st.	10 naselja 6.924 st. 47,6% nas. 40,7% st.	2 naselja 2.420 st. 9,95% nas. 14,2% st.	2 naselja 5.725 st. 9,95% nas. 33,63% st.	-	-	-
Stolac 25 naselja 13.207 st.	15 naselja 3.090 st. 60% nas. 22,24% st.	8 naselja 4.498 st. 32% nas. 34,6% st.	1 naselje 1.138 st. 4% nas. 8,76% st.	1 naselje 4.481 st. 4% nas. 34,4% st.	-	-	-
Neum 27 naselja 4.857 st.	26 naselje 443 st. 96,29% nas. 29,8% st.	-	-	1 naselje 3.414 st. 3,71% nas. 70,2% st.	-	-	-
Ravno 21 naselje 744 stanovnika	21 naselje 744 st. 100% nas. 100% st.	-	-	-	-	-	-

Od 9 općina HNŽ/K 8 općina ima preko 90%, a Ravno čak 100% seoskih naselja. Jedina općina koja ima oko 60% seoskih naselja je Mostar. Međutim, postotak seoskog stanovništva u tim naseljima je u rasponu od 25% u Gradu Mostaru do 100% u Ravnom. Iza Ravnog od 59 - 70% seoskog stanovništva imaju općine Konjic, Prozor /Ravno, Jablanica, Čapljina i Čitluk.

Urbana naselja se najčešće javljaju kao općinski centri i kao jedina urbana naselja općina i to: Konjic, Prozor - Rama, Jablanica, Čapljina, Stolac i Neum. Grad Mostar ima 7 urbanih naselja, Čitluk 2, a Ravno nema ni jedno.

Urbana naselja prikazana su kroz 4 grupe naselja. Učešće stanovnika općina u općinskim centrima, izuzevši Ravno kao po tom kriteriju neadekvatno, sva su gotovo iznad 30%. Tako Konjic koncentrira 35% stanovnika općine, Prozor 29,3%, Jablanica 41%, Mostar 59,9%, Čapljina 32,75%, Stolac 34,4% i Neum 70,2%.

U općini Čitluk, općinski centar sa naseljem Međugorje čini prema urbanoj strukturi dvojno naselje, te po tom aspektu predstavlja jedinstveno urbano područje sa 33,63%.

U Gradu Mostaru uz općinski centar javlja se još šest urbanih naselja iz grupe 2.000 – 9.999 stanovnika sa 18.221 stanovnikom ili 14,97% urbanog stanovništva. Kada ova naselja uključimo sa podacima o općinskom centru onda za Grad Mostar i njegovih 7 urbanih naselja dobijemo podatke o 90.602 stanovnika ili 74,87% urbanog stanovništva.

Prikaz po prostornim cjelinama

Najveći broj naselja iz prve i druge grupe (seoska naselja) ima sjeverna cjelina 89,2% ili 209 naselja, zatim južna cjelina 66,82% ili 84 naselja. Ako znamo da je ukupan broj stanovnika sjeverne i južne cjeline podjednak (64.521 stanovnik sjeverne i 63.544 stanovnika južne cjeline), a da je broj naselja sjeverne cjeline neusporedivo veći, odnosno 209 naselja sjeverne, a 84 naselja južne cjeline, onda vidimo da su u prosjeku ta naselja daleko manja u sjevernoj cjelini. Za razliku od ove dvije cjeline centralna cjelina ima samo 24 naselja u ovoj grupi naselja, odnosno 42,85 naselja.

Velikih sela (400 - 999 stanovnika) ima najmanje Grad Mostar 15 naselja, sjeverna cjelina 24, a južna 29 naselja. Ovaj tip naselja u južnoj cjelini okuplja 19.062 stanovnika cjeline i čini najveću grupaciju naselja cjeline.

Grupu „prelaznih“ naselja (u kojima bi se kroz plan mogao očekivati porast stanovnika i prijelaz u grupu urbanih naselja) centralna cjelina ima 10, a južna neznatno manje 8 naselja.

Također, broj stanovnika u centralnoj cjelini je najveći i iznosi 14.109 stanovnika, a u južnoj 10.098 stanovnika. Sjeverna cjelina značajno zaostaje i u broju ovih naselja, svega 2, a u broju stanovnika svega 2.681 stanovnik.

Sjeverna grupa ima 3 urbana naselja, po jedno iz grupa 2.000 – 4.999, 5.000 - 9.999 i jedno iz grupe 10.000 - 19.999 stanovnika. Konjic je po veličini drugo mjesto HNŽ/K (poslije Mostara).

Dakle, sjeverna cjelina ima 35,0% urbanost stanovništva ili 22.527 stanovnika. Centralna cjelina ima 74,87% urbanog stanovništva ili 90.602 stanovnika. Južna cjelina ima 37,91% urbanog stanovništva ili 22.070 stanovnika.

Tablica 1.2.18: tipovi naselja i stanovništvo po prostornim cjelinama, 2007. - 2008.

Prostorna cjelina Naselja Br. stanovnika	seoska naselja			urbana – gradska naselja			
	mala seoska naselja grupe: 1-99 100-399,	velika sela 400-999	„prelazna“ naselja 1.000 - 1.999	2.000 - 4.999	5.000 - 9.999	10.000 - 20.000	20.000 i više
<u>Sjever</u> Općine: Konjic Prozor/Rama Jablanica Br. naselja: 238 Br.stanovnika 64.521	209 naselja 25.442 st. 89,20% nas. 39,4% st.	24 naselja 13.872 st. 9,15% nas. 21,5% st.	2 naselja 2.681 st. 0,66% nas. 4,1% st.	1 naselje 4839 st. 0,33% nas. 7,5% st.	1 naselje 5.381 st. 0,33% nas. 8,3% st.	1 naselje 12.307 st. 0,33% nas. 19,2% st.	-
<u>Centar</u> Grad Mostar Br. naselja: 56 Br.stanovnika 121.036	24 naselja 6.198 st. 42,8% nas. 5,17% st.	15 naselja 10.116 st. 26,8% nas. 8,36% st.	10 naselja 14.109 st. 17,9% nas. 11,6% st.	6 naselja 18.221 st. 10,82% nas. 14,97% st.	-	-	1 naselje 72.381 st. 1,78% nas. 59,9% st.
<u>Jug</u> Općine: Čapljina Čitluk, Stolac, Neum, Ravno Naselj 126 Stanovnika 3.544	84 naselja 0.324 st. 66,82% st. 17,09% st.	29 naselja 19.062 st. 23% nas. 30% st.	8 naselja 0.098 st. 6,3% nas. 15% st.	4 naselj 13.620 st. 3,1% nas. 21,4% st.	1 naselje 8.450 st. 1,7% nas. 16,51% st.	-	-

Malih seoskih naselja u sjevernoj cjelini ima 209, u centralnoj 24, a u južnoj 84 naselja. Velikih sela u sjevernoj 24, u centralnoj 15 i u južnoj 29 naselja. „Prelaznih“ naselja u sjevernoj cjelini 2, u centralnoj 10 i u južnoj 8 naselja. Urbanih – gradskih naselja u sjevernoj ima 3, u centralnoj 7 i južnoj 5 naselja.

Tablica 1.2.19: tipovi naselja i stanovništvo HNŽ/K, 2007. - 2008. godina

HNŽ/K	seoska naselja			urbana – gradska naselja			
	mala seoska naselja grupe: 1- 99, 100 - 399	velika sela 400-999	„prelazna“ naselja 1.000 - 1.999	2.000 - 4.999	5.000 - 9.999	10.000 - 20.000	20.000 i više
naselja 420 stanovnika 247.106	317 aselja 41.969 st. 79,2% nas. 16,9% st.	68 naselja 43.050 st. 13,2% nas. 17,4% st.	20 naselja 26.888 st. 4% nas. 10,8% st.	11 naselje 36.680 st. 2,6% nas. 14,8% st.	2 naselja 13.831 st. 0,50% nas. 5,6% st.	1 naselje 12.307 st. 0,25% nas. 5,2% st.	1 naselje 72.381 st. 0,25% nas. 29,3% st.

1.3. GOSPODARSTVO

Terminologija

Za potrebe prezentacije nalaza i projekcije proizišlih iz analize aktualnog stanja i mogućnostima razvoja privrede HNŽ/K rabljeni su pojmovi čija su pojašnjenja u nastavku.

Privredni subjekti: Privredne jedinice sa svojstvom pravnog lica registrirane kod nadležnog registracijskog organa, a mogu biti u privatnoj svojini ili u potpunoj ili većinskoj svojini države.

Privredni kapaciteti van funkcije: Njima se smatraju objekti i oprema neprivatiziranih ili djelomično privatiziranih proizvodnih ili uslužnih poduzeća i poljoprivredno zemljište u državnom vlasništvu koje se ne koristi, a ima uvjete da bude privatizirano ili na drugi način uvedeno u funkciju.

Poljoprivredno zemljište u državnom vlasništvu: To je zemljište koje je svojom namjenom korišteno ili se može koristiti u poljoprivredne svrhe i registrirano je kao takvo u katastru općine, odnosno u zemljišnim knjigama pri odgovarajućem sudu.

Građevinski objekti su objekti u kojima je ostvarivana proizvodnja ili pružanje usluga, kao što su proizvodne hale, skladišta repromaterijala i proizvoda, komercijalne ili upravne građevine.

Privredni prostori su površine ispod i oko privrednih objekata koje služe za smjštaj infrastrukture, saobraćajnica, skladištenje na otvorenom prostoru, parkiranje vozila i u druge svrhe a s objektima čine funkcionalnu cjelinu. Fizički mogu biti jedinstvena cjelina s objektima ili na posebnim lokacijama ali su u funkcionalnom smislu korišteni za obavljanje djelatnosti.

Infrastrukturne sadržaje predstavljaju saobraćajnice (cestovne, željezničke...), vodovodne i kanalizacijske instalacije, elektroenergetski vodovi i postrojenja, telefonski vodovi i drugi sadržaji neophodni za obavljanje djelatnosti kao što su centralno grijanje, hlađenje i klimatizacija. Po pravilu su smješteni u privrednom prostoru na kom se obavlja djelatnost, ali vezne točke na kojima su instalacije oslonjene na gradsku infrastrukturu mogu biti izvan privrednog prostora.

Objekti: Zajednički naziv za privredne objekte, prostore, infrastrukturne sadržaje i lokacije koji mogu biti predmet zanimanja.

Oprema: Mašine i postrojenja na kojima se obavlja obrada, prerada i manipulacija materijalom i proizvodima ili pružanje usluga.

1.3.1. Gospodarski razvoj ukupno

Stanje i analiza gospodarskih subjekata HNŽ/K

U kontekstu izrade Prostornog plana HNŽ/K urađena je analiza i ocjena postojećeg stanja gospodarskih subjekata i njihovih potreba i planova u budućem razdoblju. Kao osnovni kriterij odabira subjekata korišten je kriterij pripadnosti odgovarajućoj gospodarskoj djelatnosti. Odabrano je 150 gospodarskih subjekata s područja cijele HNŽ/K..

Pripadnost anketiranih gospodarskim djelatnostima i njihova orijentacija proizvodno uslužnog programa prikazana je u Tablici 1.3.1.

Tablica 1.3.1 pripadnost anketiranih subjekata po standardnoj klasifikaciji djelatnosti

Djelatnost	Potpodručje	Grana		Proizvodni / uslužni program
		šifra	naziv	
A Poljoprivreda, lov i šumarstvo		01230	Uzgoj svinja	uzgoj, tov, klanje, prodaja mesa i mesnih preradevina
		01110	Gajenje žitarica i drugih usjeva i zasada	otkup, trgov, proizvod, prerada, plasman
D Prerađivačka industrija	DA Proizvodnja prehrambenih proizvoda, pića i duhana	15820	Proizvodnja dvopeka i keksa, proizvodnja trajnih pecivai kolača	Proizvodnja keksa i vafila
		15930	Proizvodnja vina (grožđe)	Proizvodnja vina iz grožđa
	DA Proizvodnja prehrambenih proizvoda, pića i duhana	15520	Proizvodnja sladoleda i drugih smrznutih smjesa	proizvodnja sladoleda, smrznute hrane, trgovina
		15860	Prerada čaja i kave	prerada kave
D Prerađivačka industrija	DI Proizvodnja ostalih proizvoda od nemetalnih minerala	26700	Sječenje oblikovanje i obrada ukrasnog kamena i kamena za građevinarstvo	rezanje, oblikovanje i obrada kamena
	DL Proizvodnja električnih i optičkih uređaja	32200	Proizvodnja televizijskih i radio predajnika i aparata za linijsku telefoniju i telegrafiju	Servisiranje telekomunikacijske opreme
	DD Proizvodnja drveta i proizvoda od drveta	20102	Proizvodnja nesastavljenog materijala za podove	uzgoj, zaštita i eksploatacija šuma
	DJ Proizvodnja baznih metala i metalnih proizvoda	28750	Proizvodnja ostalih metalnih proizvoda	proizvodnja bojeve, sportske i lovačke municije
	DK Proizvodnja mašina i uređaja	29140	Proizvodnja ležaja, prenosnika, prijenosnih i pogonskih elemenata	proizvodnja komponenti za ležaje-konični valjčići
	DH Proizvodnja proizvoda od gume i plastičnih masa	25130	Proizvodnja ostalih proizvoda od gume	proizvodnja gumenih proizvoda

	DJ proizvodnja baznih metala i metalnih proizvoda	28110	Proizvodnja metalnih konstrukcija i dijelova konstrukcija	proizvodnja i montaža metalnih konstrukcija
E	Proizvodnja i snabdjevanje električnom energijom, gasom i vodom	40300	Proizvodnja i snabdjevanje parom i toplom vodom	proizvodnja toplotne energije
F	građevinarstvo	45211	visokogradnja	proizv građevinskog materijala, nisko i visokogradnja
				proizvodnja betona- građevinske usluge
G	Trgovina na veliko i malo, popravak motornih vozila, motocikla i predmeta za ličnu upotrebu i domaćinstvo	51880	Trgovina na veliko poljoprivrednim mašinama, priborom i spravama uključujući i traktore	Otkup svježeg voća i povrća
H	Ugostiteljstvo	55101	Hoteli i moteli s restoranom	hotelijerstvo
I	Saobraćaj, skladištenje i komunikacije	60212	Prijevoz putnika u gradskom saobraćaju	Prijevoz putnika
		63400	Djelatnost drugih posrednika u saobraćaju	međunarodno otpremništvo
		64110	Djelatnost javnih pošta	poštanske usluge
K	poslovanje nekretninama iznajmljivanje i poslovne djelatnosti	72220	Ostale konsultantske usluge i izrada softwera	konzultantske usluge i izrada SW; IT proizvodi, rješenja, podrška

Prema vlasničkoj strukturi ispitanih gospodarskih subjekata dominiraju poduzeća u privatnom vlasništvu sa 80%, zatim slijede poduzeća iz mješovitog sektora sa 15%, dok ostatak se odnosi na poduzeća u državnom vlasništvu.

Vežano za instalirane kapacitete u većini poduzeća je vrlo nizak stupanj iskorištenosti raspoloživih kapaciteta, najčešće 25 - 30%. Manji broj posjeduje zastarjelu opremu, sudeći po iskazima anketiranih razdoblje nabave potrebne opreme za bavljenje primarnom djelatnošću se uglavnom odnosi na posljednjih deset godina.

Kada je riječ o najznačajnijem faktoru proizvodnje, radnoj snazi, uočava se stagnacija ukupnog broja zaposlenih, odnos proizvodnih i radnika u administraciji, kao i njihova kvalifikaciona struktura u promatranom vremenskom razdoblju se bitno ne mijenja.

Rezultati poslovanja anketiranih poduzeća se mogu ocijeniti kao zadovoljavajući budući svega 14% ispitanih je poslovalo s gubitkom.

U analizi strukture imovine dominira udio vrijednosti objekata sa 50% ukupne vrijednosti stalnih sredstava poduzeća. Na drugom mjestu je udio opreme sa oko 37%, dok zemljište u ukupnoj imovini poduzeća sudjeluje tek sa oko 13%.

Od ukupnog broja anketiranih poduzeća svega njih 30% je izrazilo svoje potrebe za povećanjem prostora u narednom razdoblju. U toj skupini njih polovina je iskazala namjeru proširiti i postojeće objekte i zemljišnu parcelu, dok preostalima nedostaje još prostora u vidu samo jedne od ove dvije kategorije imovine. Nameće se zaključak da čak 70% anketiranih nema izraženih ovakvih potreba što bi moglo potvrditi konstataciju o veoma niskom stupnju sadašnje proizvodnje, odnosno uslužnih djelatnosti. To sobom povlači i zaključak prevladavanja niskog stupnja gospodarskog razvoja uopće, te neaktivan odnos poduzeća u budućnosti prema diverzifikaciji proizvodnje ili prestrukturiranju svojih kapaciteta.

U upitnicima koji su korišteni za potrebe ovog istraživanja, bila su četiri generalna pitanja vezana za oblast zaštite okoliša unutar samog gospodarskog subjekta i njegove djelatnosti. Pitanja su bila jednostavna, direktna i vezana za posjedovanje okolinske dozvole, posjedovanje standarda ili sistema okolinskog upravljanja, te identifikaciju glavnih utjecaja na okoliš uslijed primarnih djelatnosti poduzeća.

Samo 7% poduzeća koja su odgovorila na anketne upitnike, posjeduje okolinsku dozvolu izdatu od nadležnog organa. Pored njih još 2% ispitanih nalaze se u postupku pribavljanja okolinske dozvole.

5% anketiranih ima izrađen plan okolinskog upravljanja unutar svog poduzeća, dok ih je 3% prošlo proceduru certificiranja za neki od standarda upravljanja okolišem. Najčešće je riječ o standardu ISO 14000.

Što se tiče identificiranja načina utjecaja na okoliš svega 17% ispitanih je preciziralo na koji način njihova primarna djelatnost utječe na stanje okoliša. Uglavnom se radi o potrebama veće količine vode pri obavljanju svoje djelatnosti, deponovanju većih količina otpada, ispustu plinova u atmosferu, te ispustu otpadnih voda.

Sagledavajući sve navedeno možemo u najboljem slučaju smatrati da čak 70% anketiranih poduzeća nema razvijenu ekološku svijest. Tako alarmantan podatak nalaže poduzimanje radikalnijih mjera zaštite okoliša koje bi se sprovodile unutar gospodarskih subjekata HNŽ/K.

Ekonomske karakteristike postojećeg gospodarstva

Metodologija iskazivanja rezultata poslovanja pravnih i fizičkih poslovnih subjekata, njihovog agregiranja i tumačenja je nakon rata bitno izmijenjena. S druge strane, poreski sistem u zemlji – koji još uvijek nije izgrađen u cijelini u skladu s međunarodno prihvaćenim pravilima – izazivao je srazmjerno česte promjene u sistemu prikazivanja rezultata, pa nije bilo moguće osigurati međusobnu uporedivost podataka. Uz navedeno, niti institucije koje se bave prikupljanjem i primarnom obradom podataka nisu dovoljno razvijene (Zavod za statistiku, Agencija za informiranje) da bi na konzistentan način podatke pripremile i obradile.

Metodološki problem ovdje je u principu koji se primjenjuje prilikom kvantifikacija ostvarenog obima proizvodnje. U primarnoj obradi podataka primjenjuju se dva obračunska principa: organizacioni i princip čistih djelatnosti. Po organizacionom principu, svi efekti ostvareni na konkretnom prostoru pripisuju se području na kojem je locirano (registrirano) sjedište pravnog subjekta – bez obzira na prostor na kojem su ti efekti ostvareni. Po principu čistih djelatnosti, iz ovog obračuna se izdvajaju efekti poslovnih jedinica i pripisuju prostoru na kojem je poslovna jedinica realno djelovala. Ovaj drugi, realniji princip nije moguće primijeniti jer statističke organizacije još uvijek ne raspolažu kapacitetima za ovakvu obradu podataka. U Tablici 1.3.2 dat je broj poslovnih subjekata i njihovih jedinica čiji rezultati su tretirani kao rezultati sjedišta poslovnog subjekta. Nedovršenost statističkog sistema odnosi se i na obrtničku djelatnost. Obradom podataka ona nije obuhvaćena.

Slijedeći problem odnosi se na razgraničenje između tržišnih i drugih poslovnih subjekata. Međunarodnom klasifikacijom djelatnosti i Sistemom nacionalnih računa obuhvaćene su sve djelatnosti u društvu, bez obzira na način stjecanja prihoda i razvrstane u grupe od A do Q. Pri tome, grupe od A do K su egzaktno djelatnosti u kojima se prihodi stječu prodajom proizvoda i usluga na tržištu (za novac), a ostale – velikom većinom – su djelatnosti koje prihode stječu porezima, doprinosima ili redistribucijom novostvorene vrijednosti. Prethodna klasifikacija ne nudi direktan i potpun uvid u ostvarenu dodanu vrijednost, moguće ju je dobiti posredno, ali to zahtijeva dodatne kalkulacije koje treba razviti u statističkom sistemu konkretne zemlje. To, također, nije još uvijek razvijeno toliko da bi se, na nekom nižem strukturnom nivou, moglo doći do egzaktnih podataka o novostvorenoj vrijednosti na užem (subentitetskom) području.

Svi registrirani poslovni subjekti nisu istovremeno i ekonomski aktivni. Broj aktivnih subjekata redovno je manji, bilo zbog toga što se nalaze u fazi osnivanja, bilo u fazi mirovanja ili iz drugih razloga koji izlaze iz okvira ove analize. S druge strane, u fazi uvođenja informacionog sistema o privrednoj aktivnosti prema Sistemu nacionalnih računa, poslovni subjekti koji se ne bave striktno tržišnom djelatnošću nisu dovoljno upućeni u izmjene sistema ili se ne smatraju obaveznim dostavljati podatke na jedinstvenim obrascima. To se, u danim okolnostima, odnosi na subjekte javnog sektora koji se prvi put uključuju u kalkulacije. Zbog toga su na raspolaganju stajali jedino podaci tržišnih poslovnih subjekata koje oni obavezno dostavljaju Federalnom zavodu za statistiku i Federalnoj agenciji za informacije, poreskim i drugim organima. To su podaci sadržani u bilansima imovine i bilansima prihoda i rashoda za 2006., 2007. i 2008. godinu. Na osnovu njih je bilo moguće doći do procjene obima proizvodnje tržišnih subjekata s orijentacionom tačnošću od 5 -10%, a za poređenje s područjem FBiH, trebalo je tada koristiti novostvorenu vrijednost djelatnosti obuhvaćenih oznakama A do K, opisanim u Tablici 1.3.2. Dužu seriju podataka nije bilo moguće dobiti u potpunijem obuhvatu.

Poređenjem podataka iz dvaju izvora kojima se obavezno dostavljaju ti bilansi, dobijene su informacije koje pokrivaju oko 95% aktivnosti obuhvaćenih Standardnom klasifikacijom djelatnosti primijenjenom u Sistemu nacionalnih računa, u skladu s definicijama i preporukama Statističkog sektora Ujedinjenih nacija. Na njima će biti temeljeni svi zaključci u ovom istraživanju.

U analizi razvoja djelatnosti posebna je pozornost posvećena poljoprivredi, proizvodnji hrane i turizmu. Da bi to bilo omogućeno, svi poslovni subjekti koji su dostavili svoje bilanse imovine i prihoda i rashoda morali su biti agregirani sa petocifrenih na dvocifreno, a kod poljoprivrede na trocifreno definirane djelatnosti. Na taj način struktura privrede za svaku od općina i HNŽ/K u cjelini, za potrebe ove analize, je obrađena prema Tablici 1.3.2.

Tablica 1.3.2: nivo agregiranja djelatnosti

Kod	Naziv
A	POLJOPRIVREDA, LOV I ŠUMARSTVO Poljoprivreda, lov i odgovarajuće uslužne djelatnosti
	Uzgoj usjeva, vrtnog i ukrasnog bilja
	Uzgoj stoke, peradi i ostalih životinja
	Uzgoj usjeva i stoke (mješovita proizvodnja)
	Uslužne djelatnosti u poljoprivredi, osim veterinarskih
	Lov, hvatanje životinja u zamke i briga o divljači, te usluge
	ŠUMARSTVO I ŠUMARSKE USLUGE
	Šumarstvo i šumarske usluge
B	RIBARSTVO
B 05	Ribarstvo, mrijestilišta i ribnjaci s uslugama
C CA	RUDARSTVO
CA10	VAĐENJE ENERGETSKIH SIROVINA
CA11	Vađenje uglja i treseta
CA12	Vađenje sirove nafte i zemnog gasa s uslugama
CB	Vađenje ruda urana i torijuma
CB13	VAĐENJE RUDA I KAMENA, OSIM ENERGETSKIH SIROVINA
CB14	Vađenje ruda metala
	Vađenje ostalih ruda i kamena
D DA	PRERAĐIVAČKA INDUSTRIJA
DA15	PROIZVODNJA HRANE, PIĆA I DUHANSKIH PROIZVODA
DA16	Proizvodnja hrane i pića
DB	Proizvodnja duhanskih proizvoda
DB17	PROIZVODNJA TEKSTILA I TEKSTILNIH PROIZVODA
DB18	Proizvodnja tekstila
DC	Proizvodnja odjeće, dorada i proizvodnja krzna
DC19	PROIZVODNJA KOŽE KOŽNIH PROIZVODA
	Štavljenje i obrada kože, galanterija i proizvodnja kožne obuće
DD	PRERADA DRVETA; PROIZVODNJA PROIZV. OD DRVETA, OSIM NAMJEŠTAJA
DD20	Prerada drveta, proizvodnja proizvoda od drveta, osim namještaja
	PROIZVODNJA PAPIRA; IZDAVAČKA I ŠTAMPARSKA DJELATNOST
DE21	Proizvodnja celuloze, kartona i proizvoda od papira i kartona
DE22	Izdavačka i štamparska djelatnost

DF	PROIZVODNJA KOKSA, DERIVATA NAFTE I NUKLEARNOG GORIVA
DF23	Proizvodnja koksa, derivata nafte i nuklearnog goriva
DG	PROIZVODNJA HEMIČKIJA, HEMIJSKIH PROIZV. I VJEŠTAČ. VLAKANA
DG24	Proizvodnja hemikalija, hemijskih proizvoda i vještačkih vlakana
DH	PROIZVODNJA PROIZVODA OD GUME I PLASTIČNIH MASA
DH25	Proizvodnja proizvoda od gume i plastičnih masa
DI	PROIZVODNJA OSTALIH NEMETALNIH MINERALNIH PROIZVODA
DI26	Proizvodnja ostalih nemetalnih proizvoda
DJ	PROIZVODNJA METALA I METALNIH PROIZVODA
DJ27	Proizvodnja metala
DJ28	Proizvodnja metalnih proizvoda osim mašina i dijelova
DK	PROIZVODNJA MAŠINA I UREĐAJA
DK29	Proizvodnja mašina i uređaja
DL	PROIZVODNJA ELEKTRIČNE I OPTIČKE OPREME
DL30	Proizvodnja kancelarijskih mašina i računara
DL31	Proizvodnja električnih mašina i uređaja
DL32	Proizvodnja RTV i komunikacijskih aparata i uređaja
DL33	Proizvodnja medicinskih, preciznih, optičkih uređaja i satova
DM	PROIZVODNJA SAOBRAĆAJNIH SREDSTAVA
DM34	Proizvodnja motornih vozila, prikolica i poluprikolica
DM35	Proizvodnja ostalih saobraćajnih sredstava
DN	OSTALA PRERAĐIVAČKA INDUSTRIJA; RECIKLAŽA
DN36	Proizvodnja namještaja i ostala prerađivačka industrija
DN37	Reciklaža
E	SNABDJEVANJE ELEKTRIČNOM ENERGIJOM, GASOM I VODOM
E 40	Snabdjevanje električnom energijom, gasom i vodom
E 41	Sakupljanje, prečišćavanje i distribucija vode
F	GRAĐEVINARSTVO
F 45	Građevinarstvo
G	TRGOVINA; POPRAVAK MOTORNIH VOZILA, PREDMETA ZA DOMAĆINSTVO
G 50	Trgovina i popravak motornih vozila i motocikala
G 51	Trgovina na veliko i posredovanje u trgovini
G 52	Trgovina na malo i popravak predmeta za ličnu upotrebu
H	UGOSTITELJSTVO
H 55	Ugostiteljstvo

I	SAOBRAĆAJ, SKLADIŠTENJE I VEZE
I 60	Kopneni prevoz i cjevovodni transport
I 61	Pomorski i riječni prevoz
I 62	Zračni saobraćaj
I 63	Prateće i pomoćne djelatnosti u saobraćaju
I 64	Poštanske aktivnosti i telekomunikacije
J	FINANSIJSKO POSREDOVANJE
J 65	Finansijsko posredovanje osim penzionih fondova
J 66	Osiguranje i penzioni fondovi osim obaveznog socijalnog osiguranja
J 67	Pomoćne djelatnosti u finansijskom posredovanju
K	POSLOVANJE NEKRETNINAMA, IZNAJMLJIVANJE I POSLOVNE USLUGE
K 70	Poslovanje nekretninama
K 71	Iznajmljivanje mašina i opreme, bez rukovaoca
K 72	Računarske (kompjuterske) i srodne aktivnosti
K 73	Istraživanje i razvoj
K 74	Ostale poslovne djelatnosti, d.n.
L	JAVNA UPRAVA I ODBRANA; OBAVEZNO SOCIJALNO OSIGURANJE
L 75	Javna uprava i odbrana i obavezno socijalno osiguranje
M	OBRAZOVANJE
M 80	Obrazovanje
N	ZDRAVSTVENA I SOCIJALNA ZAŠTITA
N 85	Zdravstvena i socijalna zaštita
O	OSTALE JAVNE, DRUŠTVENE, SOCIJALNE I LIČNE USLUŽNE DJELATNOSTI
O 90	Uklanjanje otpadnih voda, odvoz smeća i slične djelatnosti
O 91	Djelatnost organizacija na bazi učlanjenja
O 92	Rekreativne, kulturne i sportske djelatnosti
O 93	Ostale uslužne djelatnosti
P	PRIVATNA DOMAĆINSTVA SA ZAPOSLENIM LICIMA
P 95	Privatna domaćinstva sa zaposlenim licima
Q	EKSTERITORIJALNE ORGANIZACIJE I TIJELA
Q 99	Eksteritorijalne organizacije i tijela

Generatori bruto domaćeg proizvoda sa stanovišta aktualnog stanja i projekcije razvoja su poslovni subjekti svrstani u djelatnosti navedene u rasponu od A do K Tablice 1.3.2. Njihovim vertikalnim agregiranjem dobijene su:

1. Aktivnosti po općinama i za HNŽ/K, sa ciljem iskazivanja uloge glavnih sektora u ukupnoj aktivnosti.
2. Aktivnosti u poljoprivredi, proizvodnji hrane i turizmu nasuprot ostatku privrede, sa ciljem uočavanja sektora koji se nalazi u fokusu projektnog zadatka.
3. Kvaliteta poslovanja. Izdvojeni su poslovni subjekti koji, u postojećoj strukturi, predstavljaju razvojni balast i trebat će rješavati problem njihovog opstanka.

Horizontalnim agregiranjem podataka dobijene su informacije o raspoloživom kapitalu, obimu proizvodnje i broju zaposlenih i osnovnim pokazateljima kvaliteta privređivanja.

1.3.2. Stanje razvoja pojedinih gospodarskih sektora

Ekonomska aktivnost i prostor HNŽ/K

Na 4,4 hiljade km² površine u HNŽ/K živi krajem 2007. godine 227 hiljada stanovnika (10,2% istog u FBiH) od kojih je registrirano kao zaposleno 40,6 hiljada (9,8%) i nezaposlenih 30,8 hiljada (8,3%). Učešća u procentima govore da je područje rjeđe naseljeno nego u prosjeku u FBiH, da je stopa registrirane zaposlenosti nepovoljnija od prosjeka, a stopa registrirane nezaposlenosti povoljnija.

Na tom prostoru registrirano je ukupno 4.592 poslovna subjekta, od kojih je aktivno i nadležnim organima dostavlja izvještaje o poslovanju njih 2.286 prema stanju krajem 2007. godine. U ukupnom broju registriranih poslovnih subjekata FBiH područje HNŽ/K učestvuje s 11,8%, a u obimu proizvodnje (mjerenom prosjekom rezultata iz 2007. i 2008. godine) sa 7,7%. Poslovni subjekti HNŽ/K su manjih dimenzija i, u prosjeku, ostvaruju slabije rezultate. Radi se, u velikom broju slučajeva, o mikro- i malim poduzećima, nastalim privatnom inicijativom i finansiranim u najčešćem broju slučajeva iz vlastitih sredstava. Detalji o finansijskoj konstrukciji koja je omogućila njihovo osnivanje i početak rada, a potvrđuje izneseni stav, dati su u Tablici 1.3.3. Iz tih podataka izvedena je struktura ulaganja u nova stalna sredstva u tipičnoj godini, koja – za potrebe ove analize – mogu da se uzmu kao nužna orijentacijska ulaganja u poslovne subjekte odnosno poljoprivredna gazdinstva na području HNŽ/K.

Tablica 1.3.3: tipična godišnja ulaganja u nova stalna sredstva na području HNŽ/K

Tip poslovnih subjekata	Svega (000 KM)	Materijalna stalna sredstva			Nematerijalna stalna sredstva (%)	Troškovi prenoša vlasništva na zemlji (%)
		Građevinski radovi (%)	Oprema, uređaji i transportna sredstva (%)	Ostala stalna materijalna sredstva (%)		
Poslovni subjekti, svega	314.134	45,2	50,9	0,2	3,6	0,1
Tržišni subjekti	290.753	45,1	51,6	0,2	3,0	0,1
Netržišni subjekti	23.381	47,2	41,1	1,1	10,6	0,0
Poljoprivredna gazdinstva, svega	1.675	32,8	11,0	56,1	0,0	0,0

Ulaganja posljednjih godina u nove poslovne subjekte HNŽ/K iznosila su oko 314 miliona KM, godišnje od kojih se 9/10 odnosi na tržišne a ostatak na javne subjekte. U navedenom iznosu oko 45% sredstava potrebno je za građevinske radove i objekte, oko 51% za uređaje, opremu i transportna sredstva, a preostalih oko 4% na nematerijalna stalna sredstva i otkup zemljišta.

Kod poljoprivrednih gazdinstava građevinski radovi su znatno slabije zastupljeni (oko 33%), oprema učestvuje s oko 11% i ostala stalna sredstva s 56%. Struktura ulaganja odražava prirodu djelatnosti, dok je za ovu analizu bitno je uočiti da masa ulaganja ne odražava razvojne mogućnosti, s jedne strane, niti činjenicu da su ta gazdinstva glavni proizvođači poljoprivrednih proizvoda i u HNŽ/K, s druge strane.

U ukupnim izvorima finansiranja pravnih subjekata vlastita i udružena sredstva učestvuju s oko 70%, krediti i lizing sa 25%, a fondovi za podršku i ostali izvori s preostalih oko 5%. Pri tome, javni subjekti – u principu budžetski korisnici – imaju znatno povoljniju poziciju u pribavljanju dodatnih izvora finansiranja, jer osim iz fondova za podršku koriste i druge, uglavnom povoljnije izvore finansiranja čije učešće se penje na blizu 19% ukupne visine ulaganja. Razvojna politika ni u HNŽ/K nije usmjerena na proširenje poreske osnovice (nju stvaraju tržišni subjekti i poljoprivredna gazdinstva) nego na trošenje poreskih prihoda. Posebno zabrinjava odsustvo bilo kakvih finansijskih olakšica poljoprivrednim gazdinstvima, čija investiciona sposobnost je znatno manja (vlastito učešće oko 42%) a opterećenje komercijalnim kreditima enormno visoko (58%). Razvoju područja i korištenju prirodnih i radom stvorenih resursa ni malo ne pogoduju navedne ekonomsko političke preferencije.

Karakteristike prostora su različite, gušće je naseljen južni dio prostora duž razvojne osovine sjever-jug i bolje korišten. Grad Mostar, općina Čitluk i, dijelom, Čapljina pored gušće nastanjenosti imaju i veću prostornu gustoću u proizvodnje pa i relativnu natopljenost kapitalom. Mostar i Čitluk u tome nadmašuju i prosjek u FBiH.

Učešće radnog kontingenta u ukupnom broju stanovnika, koje možemo uzeti kao reper u ovoj analizi, srazmjerno je blisko međusobno i u poređenju s istim u FBiH. Stope registrirane zaposlenosti i nezaposlenosti povoljnije su u Gradu Mostaru, općinama Čitluk i Neum. Općine Jablanica, Konjic, Čapljina, Prozor - Rama, Stolac i – naročito – Ravno su u nepovoljnijem položaju i u odnosu na prosjek u HNŽ/K i FBiH i to je u suglasnosti s natopljenošću prostora kapitalom (izostalim ulaganjima u razvoj).

Struktura privrede u HNŽ/K

Na području HNŽ/K bilo je aktivnih 2.286 poslovnih subjekata koji su ostvarili obim prometa od 3,45 milijardi KM, proizveli dodanu vrijednost u visini od 635 miliona KM, zapošljavali 24,8 hiljada osoba i raspolagali imovinom u vrijednosti od 3,88 milijardi KM. Od navedenih pokazatelja, u tržišnom sektoru, realnom stvaraocu vrijednosti, poslovala su 2.172 poslovna subjekta (95% ukupnog broja), koji su ostvarili 3,38 miliona KM prometa (95,2% ukupnog), stvorili 567 miliona KM dodane vrijednosti (89,2% ukupnog), zapošljavali 20,0 hiljada osoba (80,6% ukupnog broja) i raspolagali imovinom u vrijednosti od 3,76 milijarde KM (60,2% ukupne). Tržišni subjekti su, veličinom, nešto manji od prosjeka, a imaju veću produktivnost rada i bolju iskorištenost raspoloživog kapitala.

Struktura tržišnog sektora odgovara strukturi ekonomski visoko razvijene sredine, jer:

1. u primarnom sektoru (Poljoprivreda, lov i šumarstvo, Ribarstvo i Rudarstvo) posluje 99 poslovnih subjekata koji ostvaruju 1,6% ukupnog tržišnog prometa, stvaraju 2,4% nove tržišne vrijednosti, zapošljavaju 4,0% ukupnog broja zaposlenih u tržišnim djelatnostima i učestvuju u kapitalu istog sa 2,2%;

2. u sekundarnom sektoru (prerađivačka industrija, snabdijevanje elektroenergijom, vodom i plinom, građevinarstvo) posluje 632 subjekta, koji ostvaruju 51,2% ukupnog tržišnog prometa, stvaraju 47,6% nove tržišne vrijednosti, zapošljavaju 49,1% tržišno zaposlenih osoba i nvestirali su 62,2% ukupnog tržišnog kapitala;

3. u tercijarnom sektoru (trgovina, ugostiteljstvo, saobraćaj, skladištenje i veze, finansijsko posredovanje i Poslovanje nekretninama) posluje 1.441 subjekt koji učestvuje u prometu tržišnog sektora sa 47,2%, stvara 50,0% nove vrijednosti, zapošljava 46,9% radne snage tržišnog sektora i investirao je 55,6% ukupnog tržišnog kapitala.

Gornja ocjena je, međutim, tačna samo kad se pomenuta struktura promatra iznutra. Spolja gledana, ona može za HNŽ/K vrijediti samo kao izuzetak, jer u pokazatelje stvarne razvijenosti nisu uključeni nezaposlenost, oskudnost budžetskih priliva, nerazvijenost poticajnih mjera, nedovoljna iskorištenost raspoloživih potencijala i slično.

Za narednu analizu bitno je uočiti da je za 1KM novostvorene vrijednosti na ovom prostoru potrebno osigurati 6,63KM kapitala (Prosječni kapitalni koeficijent), da prosječna cijena radnog mjesta košta 188,0 hiljada KM, te da povećanje novostvorene vrijednosti za čak 28.000KM dovodi do zapošljavanja jednog novog radnika u tržišnom sektoru. Također, treba uočiti da je za uspješno poslovanje na svakih 100KM realne imovine potrebno raspolagati finansijskim kapitalom (gotovinom) od 20KM.

Podaci iz Tablice 1.3.3 omogućavaju da se preciznije analizira struktura novostvorene vrijednosti u tržišnom sektoru. 100KM novostvorene vrijednosti sastoji se od 31,6KM amortizacije, 26,6KM bruto izdataka za zaposlene, 26,6KM bruto dobiti poslovnih subjekata i 17,1KM gubitaka, uz slijedeće specifičnosti:

1. Srazmjerno visoko učešće amortizacije (31,6%) odraz je vrijednosti uloženog kapitala odnosno dijela koji je prenesen na gotov proizvod. Niže je u primarnom (23,5%) i tercijarnom sektoru (36,7%) a više od prosjeka u sekundarnom sektoru (36,7%).

2. Učešće bruto izdataka za zaposlene (uključeni doprinosi i porezi, 58,9%) natprosječno je u primarnom (79,0%) i sekundarnom sektoru (66,2%) a ispodprosječno u uslugama (50,9%) i ne odražavaju nivo produktivnosti rada u tim sektorima, jer bi učešće istih u tercijarnom sektoru trebalo biti natprosječno, u sekundarnom sektoru ispodprosječno a u primarnom izrazito nisko.

3. Prosječno učešće bruto dobiti u novostvorenoj vrijednosti tržišnog sektora u cjelini prilično je visoko (26,6%), u primarnom sektoru to nije slučaj (11,6%), u sekundarnom sektoru je – logično – više (27,5%), a u tercijarnom sektoru blizu prosjeka (26,5%). U poređenju s investiranim kapitalom situacija je nepovoljna naročito u primarnom sektoru, koji je sistemski neriješen i prerađivačkoj industriji koja sadrži brojne probleme imovinskog i tranzicijskog karaktera.

4. Krupan problem čine gubici (odbitna stavka novostvorene vrijednosti) čije učešće iznosi neprihvatljivih 17,1%. U tercijarnom sektoru, u kojem dominira privatna svojina, oni nisu zabrinjavajući (mada i njima treba biti posvećena odgovarajuća pažnja društva), ali u primarnom sektoru jesu (14,1%) i naročito sekundarnom sektoru (30,4%). Jedan od realnih uzroka ovdje je nedostatak obrtnih sredstava (finansijskog kapitala) nužnih za pokretanje poslovanja koji je bio prisutan tokom cijelog poslijeratnog perioda i izostali privatizacijski efekti.

Razlike među pokazateljima su znatne i ukazuju na potrebu diferencirane razvojne politike HNŽ/K prema općinama, posebno prema onima koje nemaju dovoljno razvojne snage da bi iskoristile raspoložive prirodne i radom stvorene resurse.

Transport, struktura, kapaciteti i obim usluga

Geoprometna pozicija HNŽ/K u smislu cestovnog prometa

Geoprometna pozicija HNŽ/K ima veliku važnost za cijelu državu BiH. Kroz HNŽ/K vode putovi prema moru i luci Ploče, koja je, iako u Republici Hrvatskoj, jako bitna za BiH. Prostorom HNŽ/K prolazi najvažniji cestovni pravac magistrala M-17. Ona prolazi dolinom rijeke Neretve od čvorišta sa Jadranskom magistralom u Opuzenu (RH) kroz Mostar, Sarajevo i dalje dolinom rijeke Bosne do državne granice na Savi. Projektirana je trasom staroga „austrijskog“ puta 50tih godina 20 stoljeća, izgrađena 60tih, i modernizirana više puta. Redovito održavana, adekvatne horizontalne i vertikalne signalizacije ipak nije odgovarajuća frekvenciji prometa i voznim karakteristikama suvremenih vozila. Mrežom magistralnih i regionalnih cesta ostatak HNŽ/K i šire regije uz dolinu Neretve povezan je na „žilu kucavicu“, M-17. Cijelom dužinom HNŽ/K u pravcu sjever - jug prolazi Koridor Vc i trasa buduće autoceste, što uvelike povećava ionako značajnu ulogu HNŽ/K za prometni i gospodarski razvoj i rast cijelog prostora BiH.

Tablica 1.3.4: broj registriranih motornih vozila, broj putničkih vozila, indeks po stanovniku

Kategorija	PU Mostar	PU Čapljina	PU Čitluk	PU Prozor - Rama	PU Stolac	PU Neum	PU Jablanica	PU Konjic	Ukupno
Osobna vozila	26.593	5.040	3.496	2.198	1.925	1.155	1.674	3.951	46.032
Teretna vozila	2.752	661	587	216	314	48	145	431	5.154
Autobusi	102	12	54	15	6	4	19	62	274
Ostala motorna vozila	706	180	191	64	64	22	48	300	1.575
UKUPNO:	30.153	5.893	4.328	2.493	2.309	1.229	1.886	4.744	53.035
Broj stanovnika po popisu iz 1991. godine	126.628	27.882	15.083	19.760	16.863	4.325	12.691	43.878	268.010
Broj stanovnika/ broj vozila	4,20	4,73	3,48	7,93	7,30	3,52	6,73	9,25	5,05

Podaci o registriranim cestovnim motornim vozilima na području HNŽ/K u 2004. godini i odnos broja stanovnika i motornih vozila. Izvor podataka: Ministarstvo unutarnjih poslova HNŽ/K, Zavod za statistiku BiH. Tablicu izradilo: Ministarstvo prometa i veza HNŽ/K

Tablica 1.3.5: broj prevezenih stanovnika u javnom cestovnom prometu u jedinici vremena

Kategorija prijevoza putnika	Broj prevezenih putnika u 2004. godini	Prosječan dnevni broj prevezenih putnika u 2004. godini
Linijski prijevoz	3.531.830	9.649,80
Vanlinijski prijevoz	424.092	1.158,72
UKUPNO:	3.955.922	10.808,52

Tablica 1.3.6: kategorizacija prometne mreže i dužina pojedinih kategorija po JLS i ukupno

Kategorija	Općina Mostar	Općina Čapljina	Općina Čitluk	Općina Prozor -Rama	Općina Stolac	Općina Neum	Općina Jablanica	Općina Konjic	Općina Ravno	Ukupno
Magistralne ceste	89	35	-	26	90	44	28	30	-	342
Regionalne ceste	34	33	41	56	-	11	37,5	135	57	404,5
UKUPNO:	123	68	41	82	90	55	65,5	165	57	746,5

Tablica 1.3.7: javni prijevoz po kategorijama, broj linija

Kategorija linije	Broj linija	Broj polazaka - dnevno
Gradska	21	329
Općinska	49	297
Županijska	73	224
Federalna (linije koje polaze ili tranzitiraju kroz HNŽ-K)	67	162
Međuentitetska (linije koje polaze ili tranzitiraju kroz HNŽ-K)	4	10
Međunarodna (linije koje polaze ili tranzitiraju kroz HNŽ-K)	68	186
UKUPNO:	282	1.208

Geoprometna pozicija HNŽ/K u smislu željezničkog prometa

Geoprometna pozicija HNŽ/K u smislu željezničkog prometa je izuzetno bitna za državu BiH jer kroz cijeli prostor HNŽ/K prolazi koridor Vc, kojeg je sastavni dio i željeznička pruga, te povezuje luku Ploče sa Sarajevom i dalje prema Budimpešti. Kapacitet pruge je dosta veći od trenutne iskorištenosti, jer se glavnina teretnog prometa obavlja cestama, kamionskim prijevozom.

Željeznička mreže, dužina i kategorija prometa

Obračunska duljina pruge u HNŽ/K iznosi 268km, od toga je dionica magistralne pruge duga 177km (Gabela - Ivan), a prisutan je i 91km industrijskih, neelektrificiranih kolosijeka.

Broj i kategorija željezničkih stanica

Postoje tri kategorije željezničkih stanica:

- a) kolodvori (Konjic, Ostrožac, Jablanica, Drežnica, Raštani, Mostar – putna, Mostar – teretna, Baćevići, Žitomislići i Čapljina);
- b) ukrsnice (Grad, Ovčari, Čelebići, Grabovica, Raška Gora i Šurmanci);
- c) prometno transportna otpremništva.

Trenutno na prometno-transportnim otpremništvima i ukrsnicama nalaze se stalno prometnici, otpremnici vlakova. Također trenutno su prometno-transportna otpremništva transformirana u ukrsnice.

Broj prevezenih putnika i robe u jedinici vremena

a) prijevoz putnika:	26.308 - (71,88 putnika/dan)
b) prijevoz robe:	istovar 6.182 vagona, 278.686 tona
	<u>utovar 3.205 vagona, 158.884 tona</u>
	<u>ukupno 9.387 vagona, 437.570 tona</u>
	dnevno 25,64 vagona, 1.195,540 tona

Geoprometna pozicija HNŽ/K u smislu zračnog prometa

Geoprometno gledajući Hercegovina je raskrižje dva osovinska komunikacijska pravca regionalnog, državnog, međudržavnog (BiH - RH) i evropskog karaktera što determinira sadašnju, ali određuje i njegovu buduću poziciju u ovom dijelu Europe. Oba pravca su podjednakog značenja, ali se pravcu osovine sjever - jug daje veći prioritet. Ta poveznica mora i kopna, dolinom Neretve, je završni dio vertikale europskih komunikacija iz poznatog Koridora Vc (Baltik - Adriatik). Druga osovina, Jonski pravac, slijedi obalu Jadranskoga mora i povezuje Europu preko Balkana sa Bliskim istokom.

Zračna luka za javni promet, kategorija, kapacitet, površina, pripadajući objekti sa naznačenim osnovnim tehničkim elementima

Prema vrsti zrakoplova koji koriste aerodrom i potrebnoj dužini uzletno-sletne staze Međunarodna zračna luka Mostar spada u CTOL¹ (Conventional Take Off and Landing) aerodrome, odnosno, aerodrome za konvencionalne zrakoplove koji rabe uzletno - sletnu stazu čija se dužina kreće između 2.000 – 3.500 metara.

Referentni kod² aerodroma prema ICAO je 4C

¹CTOL – uobičajeno slijetanje i uzlijetanje s referentnom dužinom uzletno-sletne staze oko 1.800 m do 3.300 m

²Referentni kod – se koristi u svrhu planiranja aerodroma, a sastoji se od dva elementa (kodni broj i kodno slovo). Prvi je broj i odnosi se na referentnu dužinu staze za zrakoplov, a drugi element je slovo koje se utvrđuje na osnovu raspona krila zrakoplova i raspona između vanjskih rubova kotača glavnog podvozja.

Uzletno - sletna staza je 2.400 metara duljine i 49 metara širine. Prema stupnju opremljenosti uzletno - sletne staze spada u aerodrome za neprecizni instrumentalni prilaz³.

Postoji zadovoljavajući sustav voznih staza koji se sastoji od pet spojnica postavljenih okomito na uzletno - sletnu stazu i jedne vozne staze koja je paralelna sa uzletno - sletnom stazom cijelom dužinom. Širine voznih staza su 18 i 12 metara.

Zračna luka ima dvije stajanke namijenjene za opsluživanje i parkiranje zrakoplova. Dimenzije stajanki su: 100 x 60m (2 parkirne pozicije za referentni zrakoplov A319), i 216 x 74m (4 parkirne pozicije za zrakoplov B737). Način parkiranja na stajankama je zaokretni, snagom vlastitih motora, nosom od terminalne zgrade.

Zračna luka je opremljena i uređajima za obavljanje noćnih operacija. Prilazna svjetla su CAT I – ALPAATA⁴, a pored prilaznih svjetala tu su još i svjetla uzletno - sletne staze, svjetla voznih staza i svjetla stajanke.

Površina terminalne zgrade namijenjena za kretanje i boravak putnika je ukupne površine 1.163m². Postoje dva šaltera za registraciju putnika i prtljaga. Tokovi putnika u terminalnoj zgradi su podijeljeni na domaći i međunarodni odlazak i mješoviti dolazak.

Pristup zračnoj luci je omogućen cestovnom vezom sa glavne magistralne ceste M-17 (Sarajevo-Mostar-Ploče). Komercijalni parking ima 120 parkirnih mjesta od čega 80 parkirnih mjesta služi za kraći boravak, a ostali dio parkinga služi za duži boravak.

Prometna statistika, linije / frekventnost, broj prevezenih putnika i robe u jedinici vremena

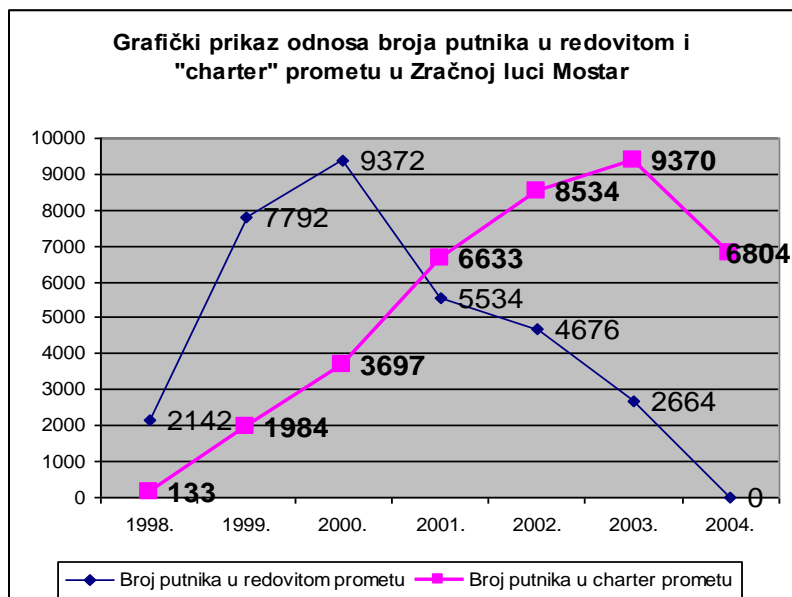
Tablica 1.3.8: prikaz prometa u Međunarodnoj zračnoj luci - aerodromu Mostar

Godina	Ukupan broj putnika	Ukupna količina tereta [t]	Ukupan broj polijetanja i slijetanja
1998.	1.717	0	128
1999.	9.776	16,2	665
2000.	13.024	32,1	617
2001.	12.167	34,1	536
2002.	13.210	97,1	609
2003.	11.952	26,7	520
2004.	6.804	135,7	424

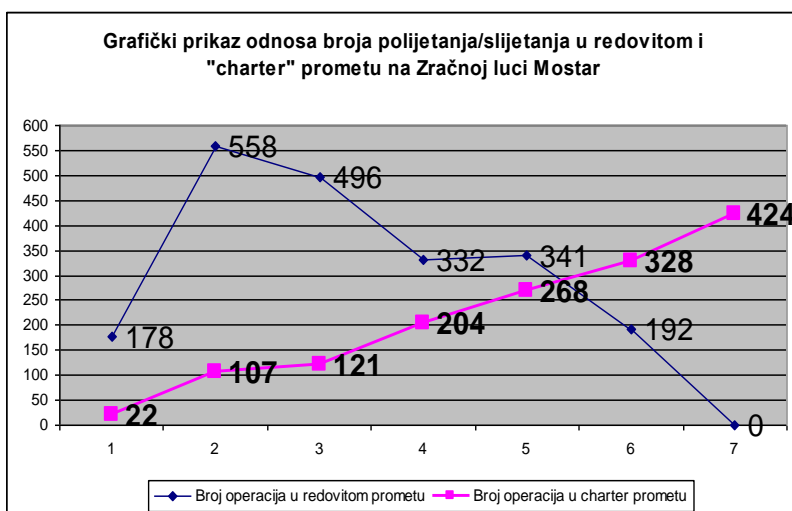
³Neprecizni instrumentalni prilaz – uzletno sletna staza opremljena vizualnim i nevizuelnim sredstvima koja najmanje omogućava vođenje po pravcu.

⁴CAT I – ALPAATA – Svjetlosni sustav za precizni prilaz kategorije I (ALPA ATA – američki standardni sustav)

Slika 1.3.1: odnos putnika u redovitom i charter prometu

Slika 1.3.2: grafički prikaz broja operacija

Potencijalni broj putnika u redovitom prometu

Prema raspoloživim podacima u regiji Hercegovina živi oko 450.000 stanovnika. Uzmimo da od tog broja 70% gravitira Zračnoj luci Mostar. Ukupan broj potencijalnih korisnika, prema tome, je 315.000. Od tog broja uzmimo da će usluge u redovitom zračnom prometu koristiti 5 do 9% stanovništva. Dobivamo približan broj potencijalnih putnika u redovitom prometu 15.750 do 28.350. Za pretpostaviti je da će se 75% putnika koristiti zračni prijevoz i u povratku tako da dolazimo do ukupnog broja korisnika usluga Zračne luke Mostar od 23.625 do 42.525.

Ako na taj broj dodamo preusmjerene letove iz Sarajeva u zimskim mjesecima kada se zbog loših vremenskih uvjeta sarajevski aerodrom privremeno zatvara, možemo računati sa povećanjem od 3.000 do 5.000. Prema tome dolazimo do ukupnog broja 26.625 do 47.525 putnika u redovitom prometu.

Pod pretpostavkom da zrakoplovne kompanije imaju strateški poslovni pristup kvalitetnih usluga sa niskim cijenama putničkih karata, dobrim izborom destinacija i pogodnim redom letenja koji će omogućavati daljnje putovanje može se očekivati dobra popunjenost letova.

Potencijalni broj putnika u neredovitom prometu

U neredovitom prometu potencijalni broj putnika je znatno veći. Tu se prvenstveno misli na blizinu svjetski poznatog svetišta Međugorja koje iz godine u godinu privlači sve više turista iz cijelog svijeta. Broj posjetitelja se procjenjuje na više od milijun godišnje. Od turističke ponude tu je i obnovljeni Stari most koji također privlači sve veći broj stranih turista, a tu su i drugi turistički potencijali kojima obiluje regija.

Međugorje koje se nalazi na udaljenosti od svega 30km od Zračne luke, a kao što je poznato, Međugorje spada u jedne od posjećenih hodočasničkih centara u svijetu koje godišnje posjeti preko milijun posjetitelja od čega su većina stranici i dolaze organiziranim zakupljenim prijevozom, dakle autobusima i zrakoplovima, broj putnika u Zračnoj luci Mostar mogao bi biti mnogostruko veći. Radi lakšeg prognoziranja, uzmimo da Međugorje godišnje posjeti milijun hodočasnika. Neka je od toga minimalno 80% stranaca (800.000) i od tog broja neka je barem 20% putnika došlo zrakoplovima (160.000). Ako od tog broja putnika, dakle koji su došli zrakoplovom, njih 50% odabere Zračnu luku Mostar, ispada da bi broj putnika u neredovitom prijevozu zrakoplovima trebalo biti oko 80.000 u dolasku. Ti putnici bi se također trebali i vratiti zrakoplovom tako da bi za Zračnu luku Mostar to značilo $80.000 \times 2 = 160.000$ putnika godišnje i to samo u segmentu vjerskog turizma.

Dakle, kada se zbroje svi potencijalni putnici koji bi mogli koristiti Zračnu luku Mostar kao svoje polazište i odlazište za daljnje putovanje ispada da bi to bilo nešto više od 214.200 putnika godišnje.

Ukoliko bi Zračna luka Mostar uspjela preuzeti većinu letova sa putnicima za Međugorje, u suradnji sa zrakoplovnim kompanijama koje operiraju na ovom području napraviti dobar red letenja sa nekoliko atraktivnih međunarodnih destinacija tako da putnicima ostavlja mogućnost daljnjeg putovanja (uskладiti red letenja naspram drugih svjetskih zrakoplovnih kompanija), te preuzeti dio putnika od Zračne luke Sarajevo (zimi – zbog loših vremenskih uvjeta) potencijal Zračne luke Mostar mogao bi biti i veći.

Potencijali u robnom prometu

Vidljiv je stalan godišnji porast robnog prometa, unatoč činjenici ne postojanja klasičnog robnog terminala u zračnoj luci.

Izrazito povoljan geoprometni položaj koji određuje neposredna blizina glavne željezničke i cestovne prometnice u BiH otvara velike mogućnosti za integralni transport. Pri tom željeznička pruga koja ide od Luke Ploče prolazi uz sam sjeverni prag USS-a, a željeznički kolodvor Mostar udaljen je svega 8km od zračne luke.

Poljoprivreda, proizvodnja hrane i turizam

Strategija razvoja HNŽ/K promovira poljoprivrednu proizvodnju kao i proizvodnju hrane i turizam. Ovdje je izneseno kakvo je zatečeno stanje u ovoj oblasti. Metodološki, ovdje je trebalo agregirati podatke iz završnih računa aktivnih tržišnih subjekata koji se bave poljoprivredom, iz prerađivačke industrije izdvojiti proizvodnju hrane i pića i ugostiteljstvo uzeti u cijelosti.

Raspoloživim podacima nedostaje dio poljoprivredne proizvodnje i proizvodnje hrane i pića, te, za turizam bitnog, smještaja i ishrane u domaćinstvima. Taj hendikep prisutan u cijeloj zemlji, nažalost, nije bilo moguće nadoknaditi. Uzrok tome je u neuređenosti sistema privređivanja u dijelu koji se odnosi na poljoprivredna gazdinstva i domaćinstava koja se bave tom djelatnošću. Problem je, dijelom, u naslijeđenom ekonomskom sistemu a dijelom u sporosti (vjerojatno i nesnalaženja pa i nesklonosti) prihvaćanja modernih tržišno - socijalnih koncepata upravljanja ekonomijom u cjelini i korištenja prostora posebno.

Poljoprivredom, proizvodnjom hrane i ugostiteljstvom bavilo se krajem 2007. godine 215 poslovnih subjekata koji u ukupnom broju istih učestvuju sa svega 9,4%, ostvarili su promet od oko 269 miliona KM (7,6% ukupnog), zapošljavali 2.024 osobe (8,2%) i ostvarili dodanu vrijednost u visini od 56,7 miliona KM (8,9%). Za tu proizvodnju bio je potreban instalirani kapital vrijednosti 410 miliona KM koji u ukupnom kapitalu učestvuje s 11,2%.

Taj dio privrede zahtijeva veća ulaganja po radnom mjestu (203.000KM), nudi veću produktivnost rada zaposlenih (28.000 po zaposlenom) i veću troškovnu efikasnost (1KM materijalnih troškova donosi 3,1KM prihoda). Međutim, da bi se ostvario 1KM dodane vrijednosti potrebno je uložiti (raspolagati sa) 7,2KM kapitala, što znači da je efikasnost uloženog kapitala srazmjerno niža nego u ostatku tržišne privrede ili ekonomije u cjelini.

Tablica 1.3.9: efikasnost poslovanja u poljoprivrednoj i proizvodnji hrane i ugostiteljstvu

Pokazatelji kvaliteta poslovanja	Kapitalni koeficijent	Efikasnost kapitala	Cijena radnog mjesta	Produktivnost rada	Troškovna efikasnost	Kapitalni koeficijent	Efikasnost kapitala	Cijena radnog mjesta	Produktivnost rada	Troškovna efikasnost
	KM	KM	000 KM	000 KM	KM	Ukupna privreda = 1,00				
Djelatnosti	Nominalne veličine					Relativni pokazatelji				
Poljoprivreda, lov i usluge	12,5	0,08	204	16,3	2,2	2,16	0,46	1,38	0,64	0,95
Proizvodnja hrane i pica	5,1	0,20	207	40,6	3,5	0,89	1,13	1,40	1,58	1,53
Ugostiteljstvo	13,2	0,08	197	14,9	1,9	2,29	0,44	1,33	0,58	0,84
Svega	7,2	0,14	203	28,0	3,1	1,26	0,80	1,38	1,09	1,33
Ostala ekonomija	5,6	0,18	143	25,4	2,3	0,97	1,03	0,97	0,99	0,98
HNŽ/K 2007, Svega	5,8	0,17	148	25,6	2,3	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00

Unutar tih djelatnosti razlike su također znatne. Poljoprivreda i ugostiteljstvo na 100KM uloženog kapitala ostvaruju 8KM dodane vrijednosti, a u proizvodnji hrane i pića 20KM. Proizvodnja hrane i pića (jedna od tipičnih prerađivačkih djelatnosti) čini ovu grupu djelatnosti kapitalno efikasnom.

Pokazatelj	Jedinica mjere	Općine									HNŽ/K	FBiH
		Čapljina	Čitluk	Mostar	Jablanica	Konjic	Neum	Prozor - Rama	Ravno	Stolac		
Nominalni pokazatelji												
Broj stanovnika 2007. (S)	osoba	25.648	16.488	116.117	12.479	32.015	4.770	16.444	1.140	13.093	238.194	2.328.000
Obim proizvodnje [(2007+2008)/2, Q]	000 KM	35.999	77.302	482.268	12.135	41.977	11.882	6.428	228	4.586	672.806	8.769.923
Poljoprivreda, Proizvodnja hrane i Turizam (A)	000 KM	8.467	32.650	6.540	262	833	6.895	311	3	728	56.688	-
Ostale djelatnosti (B)	000 KM	27.533	44.651	475.729	11.873	41.145	4.987	6.118	225	3.858	616.119	-
Učešće u HNŽ/K												
U broju stanovnika	%	10,8	6,9	48,7	5,2	13,4	2,0	6,9	0,5	5,5	100,0	977,4
U obimu proizvodnje, svega	%	5,4	11,5	71,7	1,8	6,2	1,8	1,0	0,0	0,7	100,0	1.303,5
U poljoprivredi, proizvodnji hrane i turizmu	%	14,9	57,6	11,5	0,5	1,5	12,2	0,5	0,0	1,3	100,0	-
U ostalim djelatnostima	%	4,5	7,2	77,2	1,9	6,7	0,8	1,0	0,0	0,6	100,0	-
Proizvodnja po stanovniku												
Ukupno	KM/S	1.404	4.688	4.153	972	1.311	2.491	391	200	350	2.825	3.767
Poljoprivreda, Hrana i Turizam	KM/S	330	1.980	56	21	26	1.445	19	2	56	238	-
Ostala privreda	KM/S	1.073	2.708	4.097	951	1.285	1.046	372	197	295	2.587	-
Relativna proizvodnja po stanovniku												
Ukupno	HNŽ/K=1,0	0,497	1,660	1,470	0,344	0,464	0,882	0,138	0,071	0,124	1,000	1,334
Poljoprivreda, Hrana i Turizam	HNŽ/K=1,0	1,387	8,321	0,237	0,088	0,109	6,074	0,079	0,010	0,234	1,000	-
Ostala privreda	HNŽ/K=1,0	0,415	1,047	1,584	0,368	0,497	0,404	0,144	0,076	0,114	1,000	-

Tablica 1.3.10: pokazatelji razvijenosti općina u HNŽ/K

U Tablici 1.3.10 je za obim proizvodnje (novostvorena vrijednost) uzet prosjek iz 2007. i 2008. godine da se reduciraju godišnje oscilacije. Djelatnosti koje se razmatraju u ovom odjeljku znatno su razvijenije u općinama Čitluk i Neum, izrazitim turističkim destinacijama HNŽ/K i Čapljini, koja uspješno koristi tržišne pogodnosti za proizvodnju vrtnog i ukrasnog bilja. Sve ostale općine znatno zaostaju za njima. Mostar i Stolac u toj, tržišnoj, proizvodnji stvaraju 56KM nove vrijednosti po stanovniku, Konjic 26KM, Jablanica 21KM, Prozor - Rama 19KM i Ravno svega 2KM po stanovniku. Pri tumačenju ovih podataka treba imati na umu da ovdje nije uključena proizvodnja za vlastite potrebe (naturalna proizvodnja). Može izgledati iznenađujuće što proizvodnja na području Mostara nije veća, ali treba imati na umu da predratni kapaciteti u poljoprivrednoj i industrijskoj proizvodnji hrane i pića privatizacijom nisu rehabilitirani, s jedne strane, a lokalni impulsi od turizma, koji je tipično tranzitnog karaktera, nisu dovoljno jaki da bi stimulirali povećanje ponude.

U ukupnoj privrednoj aktivnosti, proizvodnjom od 4.688KM po stanovniku, općina Čitluk je najrazvijenija u HNŽ/K, zatim dolazi Mostar s proizvodnjom od 4.153KM po stanovniku. Ispodprosječnu razvijenost bilježi Neum sa 2.491KM po stanovniku godišnje, zatim Čapljina (1.404KM), Konjic (1.311KM), Jablanica (972KM), Prozor - Rama (391KM), Stolac (350) i Ravno (200KM), sve mjereno cijenama iz 2007. - 2008. godine.

Gornji podaci govore o visokim razlikama, ne samo u poljoprivrednoj i proizvodnji hrane i pića te ugostiteljstvu, nego i u općem smislu, mjenom ukupnom tržišnom proizvodnjom po stanovniku.

Obzirom da HNŽ/K kao cjelina zaostaje za prosjekom u FBiH, jasno je da je slabije razvijeni dio HNŽ/K u još nepovoljnijem položaju kad se poredi s prosjekom u FBiH.

Za razvojnu politiku bitno je uočiti područja u zaostajanju i razviti sistem poticajnih mjera koje će voditi ka smanjenju razlika. U tome presudnu ulogu imaju nadležni organi vlasti u općinama, HNŽ/K i FBiH. Slabije razvijena područja imaju manji poreski kapacitet i manje mogućnosti za osmišljavanje i provođenje mjera pa je nužno osnovati i odgovarajući fond za podršku razvoju tih područja.

HNŽ/K je drugi po atraktivnosti Kanton (poslije Sarajevskog) u FBiH. Strani turisti su češći gosti od domaćih, broj domaćih turista uglavnom stagnira a broj stranih turista raste. Zahvaljujući stranim posjetama, registrirani broj turista i noćenja u HNŽ/K povećava se blizu 9% godišnje a broj noćenja za 4,2%, tako da je njihov broj u 2007. u odnosu na 2003. godinu veći za 41%, a broj noćenja za 18%. Najviše stranih posjetilaca registrirano je iz Hrvatske, Slovenije, Italije, Francuske i Njemačke, a najbrži rast posjeta i noćenja ostvarili su gosti iz Francuske, Njemačke, Turske i Italije. Prosječan broj dana boravka ne pokazuje tendenciju rasta nego blagog smanjenja. To je posljedica bržeg priliva turista u Međugorje u kojem se posjete odvijaju tokom jedanaest mjeseci u godini a traju tri do pet dana, a u Neumu posjete duže traju, ali samo tokom ljetne sezone. Mostar je, u ovom aspektu, bez bitnog uticaja.

Obim prometa u ugostiteljskim objektima HNŽ/K prikazan je u dužem periodu nego broj posjeta i noćenja turista, ali pokazuje i snažniju tendenciju rasta. Hoteli i restorani su najposjećenija mjesta, a noćenja, potrošnja hrane, sokova i vina imaju najbržu tendenciju rasta.

Pri analizi podataka vezanih za turizam i potrošnju u ugostiteljskim objektima treba imati na umu da podaci o broju turista niti iz daleka ne odgovaraju stvarnom stanju, kao što, u nešto manjoj mjeri, ne odgovaraju ni podaci o potrošnji u ugostiteljskim objektima. Poznato je, naime, da se broj posjetilaca u Međugorju do rata bio popeo na oko 350 hiljada godišnje a broj noćenja na oko 1 milion.

Tokom rata i neposredno nakon njega oba pokazatelja su smanjena na oko polovinu predratnih, a zadnjih godina oba su premašena, s tim da prosječna dužina boravka nije bitno promijenjena. Nesumnjivo je da je i broj posjetilaca Neuma veći od prikazanog, a tome treba dodati i nove turističke destinacije (Kupres, Blidinje) koje se ne mogu prepoznati iz navedenih statističkih podataka.

Grad Mostar, usprkos atraktivitetima koje posjeduje, ne predstavlja pravu turističku destinaciju. On je cilj dnevnih posjeta turista stacioniranih u Međugorju i ekskurzija domaćih učenika i studenata. S druge strane, poslovni sektor grada nije dovoljno razvijen da bi mogao predstavljati osnovicu za poslovne posjete u znatnijem obimu.

Nelikvidni poslovni subjekti i poslovni gubici

Na prethodno prikazane rezultate i korištenje prostora u velikoj mjeri utiču registrirani ali nelikvidni poslovni subjekti koji se nalaze u procesu privatizacije ili su privatizirani ali ne rade iz bilo kojih razloga. Iz raspoloživih podataka napravljena su dva izvoda:

1. Iz Bilansa imovine, radi uvida u masu gubitaka koji premašuju trajni kapital;
2. Iz Bilansa prihoda i rashoda, radi uvida u gubitke perioda i rizik od otpuštanja radnika.

Nelikvidni poslovni subjekti kojima, po pravilu, neće biti pokriveni gubici iz budžeta su tržišni subjekti su izdvojeni u četvrtom redu u Tablici 1.3.11. Oni su predmet dalje analize u ovom odjeljku. Za razumijevanje podataka prikazanih u Tablici 1.3.11 potrebno je prethodno objasniti način pokrivanja gubitaka i utvrđivanja realne vrijednosti kapitala koji je prisutan u poduzeću krajem obračunskog perioda.

Gubitak u poslovanju se, prema važećim propisima, pokriva na jedan od dva načina:

- a) Ako on ne premašuje vrijednost vlastitog kapitala iskazanog u Bilansu imovine (Klasa 4) – umanjnjem knjigovodstvene vrijednosti kapitala u pasivi Bilansa imovine;
- b) Ako premašuje visinu kapitala navedenog u tački a) – gubitak iznad visine kapitala registruje se u aktivni Bilansa imovine. Knjigovodstvena vrijednost kapitala (Klasa 4 u pasivi Bilansa imovine tada je jednaka nuli i u pasivi su, u ovom slučaju, iskazane samo obaveze poduzeća.

Prednjim knjiženjima imovina poduzeća nije realno nestala, nalazi se u poduzeću u obliku stvari (zemljište, objekti, uređaji, oprema, transportna sredstva, biološka imovina, itd.), novca ili prava. Budući da se prava poduzeća sastoje od obaveza i potraživanja, razlika između tih dviju kategorija pokazuje da li poduzeće raspolaže obrtnim sredstvima za tekuće poslovanje. Kad su obaveze veće od potraživanja, poduzeće će biti neto dužnik i nelikvidno, a u obrnutom slučaju raspolagati obrtnim sredstvima koja mu omogućavaju poslovanje – u pravilu pozitivno. Na raspoloživi kapital utiču i obaveze prema zaposlenim i gubitak do visine kapitala, kao i upisani a neuplaćeni kapital. Zbog toga se realna vrijednost raspoloživog kapitala, načelno, utvrđuje slijedećim postupkom: $\text{Stalna sredstva u upotrebi} + (\text{potraživanja} - \text{obaveze}) - (\text{upisani a neuplaćeni kapital} + \text{gubitak tekućeg perioda}) = \text{Realni kapital u funkciji}$. Na području HNŽ/K je u 2007. godini 232 tržišna subjekta poslovalo bez pokrića kapitalom. Obaveze su premašivale potraživanja za 42,3 miliona KM, a ugovoreni ali neuplaćeni kapital i tekući gubici su iznosili 27,8 miliona KM. Dubioza stvorena na taj način premašuje realna stalna sredstva za 19,3 miliona KM. Većina ovih poduzeća su u tzv. državnom vlasništvu i u procesu su privatizacije. Realno sadrže 50,8 miliona vrijednu imovinu i neto obaveze (prema zaposlenim, javnom sektoru i povjeriocima) koje su oko 40% veće od raspoložive imovine. Brutto obaveze i brutto potraživanja vidljivi su u izvornim podacima.

Ovdje se radi o namjerno izazvanom procesu dezinvesticija, kako bi se vlasništvo na imovini, realno vrijednoj znatno iznad knjigovodstvene, steklo prodajom iste u bescijenje, a o trošku povjerilaca poduzeća. Broj takvih tržišnih subjekata porastao je u 2008. godini, ali su knjigovodstvena masa kapitala i neto obaveza smanjene, pa je vidljivo da se problem nelikvidnih poduzeća, sporo i protivno interesima povjerilaca, postupno rješava. Kako će privatizirana nastaviti s poslovanjem zavisiće, u isključivo od interesa i ciljeva novih vlasnika, ali je sudbina znatnog dijela tih tržišnih subjekata ostatineizvjesna. Za Prostorni plan HNŽ/K bitno je da znatne površine, izgrađeni objekti, oprema i biološka imovina zapremaju prostor koji bi trebalo privesti društveno korisnoj namjeni, bilo da se radi o građevinskom, poljoprivrednom ili šumskom zemljištu.

Tablica 1.3.11: gubici u tekućem poslovanju tržišnih subjekata HNŽ/K, 2007. - 2008.

Područje	Broj subjekata	Prihodi od prodaje	Operativni rashodi	Dobit od operativnih djelatnosti	Gubitak razdoblja	Amortizacija	Naknada zaposlenim bruto	Broj zaposlenih na bazi sati rada	Broj zaposlenih - stanje krajem perioda
2007. godina									
HNŽ/K, Svega	2.286	3.569.127	3.573.769	-4.642	101.474	185.987	397.626	24.823	24.326
Negubitaši	1.788	3.022.225	2.928.350	93.875	0	131.530	283.437	17.875	17.726
Gubitaši, svega	498	546.902	645.419	-98.517	101.474	54.457	114.189	6.948	6.600
Tržišni sektor	461	494.581	581.754	-87.172	96.800	51.531	79.234	4.656	4.326
2008. godina									
HNŽ/K, Svega	2.314	3.797.651	3.765.498	32.153	53.132	190.864	431.003	22.788	22.726
Negubitaši	1.828	3.593.826	3.481.749	112.077	0	173.559	361.049	18.696	18.536
Gubitaši, svega	486	203.825	283.749	-79.924	53.132	17.305	69.954	4.092	4.190
Tržišni sektor	459	156.540	201.823	-45.282	42.391	14.054	35.126	2.393	2.545
Indeksi (2007. =100)									
HNŽ/K, Svega	1,012	1,064	1,054	-6,927	0,524	1,026	1,084	0,918	0,934
Negubitaši	1,022	1,189	1,189	1,194	--- 0	1,320	1,274	1,046	1,046
Gubitaši, svega	0,976	0,373	0,440	0,811	0,524	0,318	0,613	0,589	0,635
Tržišni sektor	0,996	0,317	0,347	0,519	0,438	0,273	0,443	0,514	0,588

Broj tržišnih subjekata koji je ostvario gubitak u tekućem poslovanju veći je od broja poduzeća čija knjigovodstvena vrijednost realnog kapitala je negativna. Ovdje je riječ o prosječnim (iz dvije navedene godine) 460 poduzeća ili 20% ukupnog broja aktivnih poslovnih subjekata koji su poslovanjem ostvarili gubitak u supstanci. Dvostruko veći broj tih poduzeća nije u koliziji s podacima dobijenim iz bilansa imovine, jer se broj gubitaša dobijen iz bilansa prihoda i rashoda odnosi i na one subjekte koji još uvijek nisu doveli svoje poslovanje do apsurdna – da im neto obaveze premašuju knjigovodstvenu vrijednost kapitala. Opći teret nelikvidnosti i proizvodnje gubitaka gornjih subjekata pokazuje tendenciju smanjenja jer su u 2008. godini ti gubici prepolovljeni, ali je to ostvareno trostrukim smanjenjem obima poslovanja i nešto manjim smanjenjem troškova što je rezultiralo smanjenjem gubitaka razdoblja na polovinu iste u prethodnoj godini i – također i za isti procenat – padom broja zaposlenih.

Sudbina ovih tržišnih subjekata je u vjerovatnoj likvidaciji koja će za sobom povući i otpuštanje oko 2.400 zaposlenika koji će se naći na biroima za nezaposlene, vjerovatno bez reguliranog radnog staža i uplaćenih doprinosa za zdravstveno, penziono i invalidsko osiguranje i osiguranje od nezaposlenosti. Od poreskih obveznika oni će biti pretvoreni u zavisnike od socijalne pomoći društva, većina njih u podmakloj starosnoj dobi. To će vršiti dodatni pritisak na, ionako preopterećene, općinske i budžet HNŽ/K. Nužnost takvog kretanja može se izvesti iz analize zaposlenosti i nezaposlenosti u HNŽ/K.

Zaposlenost i nezaposlenost u HNŽ/K

U Tablici 1.3.12 data je opća slika stanja registrirane zaposlenosti i nezaposlenosti po općinama i u HNŽ/K – upoređena sa stanjem u FBiH. Ovdje će biti prezentirana detaljnija struktura po djelatnostima a zatim i općinama i tendencije koje su se ispoljile u dosadašnjem razvoju.

Tablica 1.3.12: broj zaposlenih po djelatnostima u HNŽ/K, 2003. - 2007.

Područje / Djelatnost	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	Iz 07/03
Zaposleni u FBiH	387.381	388.310	388.418	3.896.014	13.676	1,068
Zaposleni po djelatnostima u HNŽ/K	41.868	41.628	41.679	41.799	40.655	0,971
Udio HNŽ/K u FBiH (%)	10,8	10,7	10,7	10,7	9,8	0,909
Tržišne djelatnosti	29.794	29.031	28.763	28.684	27.267	0,915
Poljoprivreda, lov i šumarstvo	1.277	1.212	1.053	1.053	742	0,581
Ribarstvo	88	86	74	70	70	0,795
Rudarstvo	26	61	90	123	181	6,962
Prerađivačka industrija	8.041	8.101	7.499	7.233	6.592	0,820
Elektroenergija, plin i voda	2.410	2.330	2.706	2.694	2.284	0,948
Građevinarstvo	3.021	2.843	2.730	2.737	2.189	0,725
Trgovina, opravka motornih vozila i usluge	6.826	6.478	6.322	6.381	6.913	1,013
Ugostiteljstvo	1.783	1.718	1.811	1.843	1.802	1,011
Prevoz, skladištenje i veze	3.610	3.661	3.670	3.714	3.493	0,968
Finansijske usluge	1.586	1.503	1.569	1.441	1.285	0,810
Poslovanje nekretninama	1.126	1.038	1.239	1.395	1.716	1,524
Netržišne djelatnosti	12.074	12.597	12.916	13.115	13.388	1,109
Javna uprava, odbrana i obavezno osiguranje	3.919	4.043	4.241	4.329	4.258	1,087
Obrazovanje	3.557	3.456	3.544	3.636	3.762	1,058
Zdravstvena i socijalna zaštita	3.407	3.288	3.285	3.338	3.048	0,895
Ostale javne i privatne usluge	1.191	1.810	1.846	1.812	2.320	1,948

Registrirani broj zaposlenih u četvorogodišnjem periodu od 2003. do 2007. godine smanjen je sa 41,9 na 40,7 hiljada zaposlenika ili za oko 3% u cijelom razdoblju. Ta tendencija suprotna je istoj u FBiH u kojoj je broj zaposlenih povećan za 6,8% u toku 4 godine, što ukazuje na inertnost razvojne politike općinskih i organa HNŽ/K.

Ono što u HNŽ/K zabrinjava je tendencija bržeg smanjenja broja zaposlenih u tržišnom sektoru i nesumnjivog rasta broja zaposlenih u javnom sektoru. Naime, u tržišnom sektoru, koji predstavlja poresku osnovicu, izvor javnih prihoda i najvažniji dugoročni cilj svake javne razvojne politike - povećanje obima privredne aktivnosti, proizvodnih kapaciteta i broja zaposlenih ljudi (koji činom zapošljavanja umjesto socijalnih zavisnika postaju poreski obveznici) – se tokom analiziranog perioda od 29,8 smanjio na 27,2 hiljade ili za 2,6 hiljada odnosno za 8,5%. Detaljniji uvid u strukturu zaposlenosti pokazuje da su najveće žrtve učinjene u sektorima „Poljoprivreda, lov i šumarstvo” u kojem je broj zaposlenih smanjen za 42,9%, „Građevinarstvo” (-20,5%), „Ribarstvo” (-20,5%) i „Prerađivačka industrija” (-18,0%), nasuprot sektoru „Trgovina nekretninama” koja doslovno cvjeta. Indeks rasta broja zaposlenih u sektoru „Rudarstvo” nije zaboravljen, značajan je ali je to prije rezultat niske startne osnovice nego stvarne razvijenosti.

Broj zaposlenih u sektoru koji živi od prve kategorije zaposlenih se u istom periodu povećao sa 12,1 na 13,4 hiljade ili za 1,3 hiljade odnosno za cijelih 10,9% namještenika. Ne sporeći potrebu za organizacijom i efikasnošću institucija javnog sektora i državne administracije, ovdje postaje očito da je razvojna politika u općem kretanju izgubila kurs.

Uz normalni priliv iz obrazovnog sistema broj nezaposlenih u HNŽ/K raste i zbog smanjenja broja zaposlenih. Pri tome, tempo rasta broja nezaposlenih u HNŽ/K brži je od istog u FBiH.

Područje	Broj zaposlenih (Z)								Broj nezaposlenih (N)					
	1990.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	Iz 07/03	Iz 07/90	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	Iz 07/03
FBiH	-	387.381	388.310	388.418	389.601	413.676	1,068	-	304.830	325.738	347.478	362.368	367.570	1,206
HNŽ/K	72.702	41.868	41.628	41.712	41.799	40.655	0,971	0,559	23.886	25.642	26.794	28.632	30.838	1,291
Čapljina	6.750	3.301	3.249	3.388	3.596	3.127	0,947	0,463	1.727	2.037	2.294	2.482	2.906	1,683
Čitluk	2.875	2.981	2.896	2.875	3.023	3.402	1,141	1,183	1.189	1.316	1.198	1.443	2.034	1,711
Mostar	42.443	25.335	25.761	26.293	25.540	24.566	0,970	0,579	13.541	13.982	14.585	15.209	15.574	1,150
Jablanica	2.752	2.141	1.904	1.804	1.874	1.996	0,932	0,725	1.273	1.470	1.542	1.616	1.721	1,352
Konjic	10.438	4.628	4.417	3.908	4.168	4.247	0,918	0,407	3.119	3.297	3.329	3.783	3.926	1,259
Neum	1.126	1.041	985	1.003	1.024	933	0,896	0,829	289	290	313	334	327	1,131
Prozor - Rama	1.126	1.324	1.333	1.411	1.517	1.387	1,048	0,644	1.495	1.605	1.589	1.609	.1843	1,233
Ravno	-	58	54	57	59	44	0,759	-	0	0	20	22	28	-
Stolac	4.163	1.059	1.029	973	998	953	0,900	0,229	1.253	1.645	1.924	2.134	2.479	1,978

Tablica 1.3.13: registrirana zaposlenost i nezaposlenost po općinama, 2003. - 2007.

U pogledu dinamike zapošljavanja (povećanja broja zaposlenih), općine Čitluk i Prozor - Rama pokazuju znake napretka. Pri tome je općina Čitluk uspjela nadmašiti predratni broj zaposlenih i praktično rehabilitirati svoj razvojni kapacitet, a blizu tom postignuću je i općina Neum, a obje svoj razvoj temelje na turizmu. Najudaljeniji od tog cilja su općine Stolac čiji kapacitet zapošljavanja je reduciran na 22,9% predratnog, zatim Konjic (40,7%), Čapljina (46,3%) i Mostar (57,9%).

Posebno zabrinjava stanje u nezaposlenosti, čiji broj raste u svim općinama pa i u onim najrazvijenijim i raste brže od iste kategorije u FBiH. Na popisima nezaposlenih nalazi se preko 60% onih koji su tek izašli iz obrazovnog procesa i prvi put traže zaposlenje i oko 30% onih u starosnoj dobi preko 40 godina, pri čemu prosječno vrijeme traganja za poslom traje duže od dvije godine. Prisjetimo li se formalno zaposlenih osoba u nelikvidnim poduzećima, postaje jasno da će problem nezaposlenosti ostati težak i složen, ukoliko se ne poduzmu šire sistemske mjere za njegovo rješavanje.

Budžeti opština i razvojni podsticaji

Opća slika stanja o izvorima i strukturi prihoda i rashoda budžeta može se sistematiziranja na slijedeći način:

1. U okolnostima padajuće zaposlenosti i rastuće nezaposlenosti te dodatno visokih socijalnih potreba – generalno nije riješeno pitanje finansiranja socijalne sigurnosti građana.
2. U izvorima budžetskih prihoda postoje grantovi viših domaćih organa vlasti, ali nedostaje sistema u njihovoj dodjeli. Ne zapaža se, naime, da su slabije razvijene općine sistematski preferirane – iako kronično pate od nedovoljnog priliva.
3. U distribuciji sredstava budžeta najbrže rastu stavke potrošnje u javnoj administraciji, nasuprot potrebama u obrazovanju, zdravstvenoj, penzionoj i invalidskoj zaštiti i drugim djelatnostima javnog sektora.
4. Iz izvanporeskih izvora prihoda intenzivno se finansiraju objekti općinske infrastrukture (prvenstveno saobraćajnice), što je dobro, ali se poticaji razvoju tržišnog sektora jedva zapažaju. Ovo je posebno vidljivo u poljoprivredi za koju su ti poticaji prije simbolični nego stvarni.

1.3.3. Stanje površina angažiranih za pojedine gospodarske grane

Razmjestaj površina (zona) za smještaj pojedinih gospodarskih kapaciteta po zonama i općinama

Analiza aktualnog stanja i mogućnosti razvoja cjelokupnog gospodarstva HNŽ/K u funkciji izrade Prostornog plana HNŽ/K je zasnovana na proučavanju stanja gospodarstva, ekonomskoj projekciji bazirajući se na ekonomske elemente iz kojih se može doći do projekcije prostornih potreba od poljoprivrednog zemljišta, gospodarskih subjekata, gospodarskih kapaciteta van funkcije, građevinskih objekata, gospodarskih prostora, infrastrukturnih sadržaja pod zajedničkim imenom- objekti.

U tom pravcu izvršeno je grupiranje gospodarskih djelatnosti kako slijedi:

- a) poljoprivreda, šumarstvo, lov i ribolov;
- b) turizam kao posljedica prirodnih i kulturno – povijesnih vrijednosti i sporta i rekreacije kao gospodarske grane;
- c) energetika;
- d) usluge (intelektualne, financijske, ugostiteljstvo, trgovina i dr.)
- e) industrija, rudarstvo i industrija građevinskog materijala;
- f) servisi i usluge

Na ovaj način klasificirane djelatnosti su povezane sa standardnim legendama u postupku namjene površina kod prostornog planiranja (zoning plan).

Djelatnost oblasti pod točkom a) poljoprivreda, šumarstvo, lov i ribolov; b) turizam kao posljedica prirodnih i kulturno – povijesnih vrijednosti i sporta i rekreacije kao gospodarske grane; c) energetika je vezana za prirodne (zatečene) potencijale ili stvorene (kulturne, turističke) vrijednosti.

Djelatnost pod točkom d) financijske i intelektualne usluge razvijaju se unutar poslovnih zona i centara grada.

Djelatnost pod točkom e) industrija, rudarstvo i industrija građevinskog materijala; f) servisi i usluge i g) trgovina; koje se najčešće razvijaju u jasno izraženim zonama poslovanja, najčešće na periferiji grada se posebno prikazuju po općinama (JLS), a sve u skladu sa standardiziranom statističkom nomenklaturom gospodarstva.

Stanje poslovnih zona po općinama

S obzirom da su općine (JLS) nosioci razvojnih procesa u prostoru i da su gospodarske zone i drugi vidovi namjene prostora sadržani u njihovoj prostorno - planskoj dokumentaciji, konkretni podaci su prikupljeni i izneseni po općinama (JLS). Uporedo sa time dati su temeljni podaci o općinama, kako bi se mogao ostvariti kvalitetan uvid u prostor i njegovu podobnost za razvoj gospodarske djelatnosti.

Općina Konjic

Cjelokupan prostor pripada južnim obroncima dinarskih planina u koje je usječen gornji tok rijeke Neretve i korita njenih planinskih pritoka. Planinski i šumoviti tereni, rijeka Neretva sa pritokama i akumulacijskim jezerom HE Jablanica, te prometni Koridor Vc čine glavna obilježja općine. Ona su znatno utjecala i na razvoj gospodarstva u prošlosti, a poglavito će utjecati i u budućnosti.

Prema raspoloživim podacima općina Konjic ima dvije izrazite gospodarske zone i to:

Gospodarsku zonu „Trešanica“ koja obuhvaća prostor uz potok Trešanica i magistralnu cestu Sarajevo – Mostar (M17) od grada, pa sve do Podorašca. Ova zona ima više poslovnih industrijskih i servisno - uslužnih subjekata i površinu oko 20ha.

Gospodarska zona „Igman“ koja obuhvaća prostor uz rijeku Neretvu i regionalnu cestu Konjic i Borci R435. Ova zona je cjelovit kompleks objekata dvonamjenske industrijske proizvodnje, a ima površinu oko 57,0ha.

Pored istaknutih zona u području općine ima više samostalnih gospodarskih subjekata u pojedinim ruralnim naseljima. Njihova gradnja je planski usmjeravana sa ciljem ravnomjernijeg razvoja općine u prošlosti.

Takvi objekti se nalaze u Buturović polju, Parsovićima, Čelebićima, Radešinama, Idbru, Bijeloj, Borcima i Glavatičevu.

Tablica 1.3.14: spisak pojedinačnih objekata po gospodarskim zonama i drugim prostornim lokalitetima

Gospodarska zona / objekt	Lokacija	Djelatnost	Bruto površina (ha)
G.z. „Trešanica“			
Šipad	Trešanica	I i S.U.	5.5
Distributivni centar	Trešanica	S.U.	4.0
Kamenolom	Podorašac	S.U.	5.0
Kamenolom	Podorašac	I	5.0
G.z. „Igman“			
Tvornica Igman	Donje polje	I. S.U.	48.0
TMK	Trbića polje	I. S.U.	4.0
Valjčići	Polje Bijela	I	4.7
Pojedinačni objekti			
Kamenolom	Bijela	I	4,0
Rudar	Parsovići	I	6,0
Rudar	Čelebići	I	2,0
Zakovice	Buturović Polje	I	2,5
Pilana	Radešine	I	1,5
Pilana	Bijela	I	1,0
Kvarc	Mali Grot	I	5,0
Unis	Glavatičevo	I	1,0
Eplin	Borci	S.U	1,0
Ribnjak	Ljuta	S.U	6,0
Ribnjak	Idbar	S.U	4,0
Čelebići	Čelebići	I	0,3

Svi objekti su povezani na mrežu javnih cesta i na objekte komunalne infrastrukture u skladu sa potrebama.

Općina Prozor – Rama

Kompletan prostor općine je na planinskom masivu Raduše i njenim južnim obroncima kroz koje protječe rijeka Rama i više planinskih potoka. Izgradnjom HE Rama je kompletan prostor plodnog tla u zoni izvora rijeke Rame potopljen akumulacijskim jezerom čime je došlo do značajne migracije, odnosno iseljavanja domicilnog stanovništva. Osnovna obilježja prostora su planinski i šumoviti tereni, HE Rama sa akumulacijskim jezerom i magistralna cesta Bugojno – Jablanica M16,2.

Prema raspoloživim podacima prikupljenim na terenu općina ima jednu izrazitu gospodarsku zonu „Bare“ i više pojedinačnih gospodarskih objekata lociranih po ruralnim centrima.

Tablica 1.3.15: spisak pojedinačnih objekata sa osnovnim podacima

Gospodarska zona / objekt	Lokacija	Djelatnost	Bruto površina (ha)
G.z. „Bare“			
Tvornica UNIS	Bare	I	6,0
Dekorativa	Bare	I	5,0
Pojedinačni objekti			
Gradina	Prozor	I	3,0
HE Rama	Prozor	I	1.550,0
Motel	Prozor	S.U	1,5
UNIS	Šćit	I	1,5
UNIS	Rumboci	I	0,5
Ribnjak crpka	Ljubinci	S.U	2,0
Benzinska crpka	Prozor	S.U	0,5
Benzinska crpka	Ponir	S.U	0,5
Kamenolom – separacija Dolomita	Podbor	I	2,0
Obrada kamena	Gračanica	S.U	0,5
Obrada kamena	Lug	S.U	0,5

Svi objekti su povezani na mrežu javnih cesta i na objekte komunalne infrastrukture.

Općina Jablanica

Prostor Jablanica općine je uglavnom planinski u kojem su naselja smještena uz riječne tokove i potoke. U cijelom prostoru dominiraju šumski tereni sa proplancima pašnjaka i površine akumulacijskih jezera HE Jablanica i Grabovica, te prometnice u Koridoru Vc i cestovnim smjerovima prema Bugojnu i Posušju.

Prema podacima prikupljenim na terenu na području općine ima jedna gospodarska zona „Šljunkara“, koja je uglavnom predviđena za perspektivni razvoj. U općini postoji više pojedinačnih gospodarskih subjekata koji su u gradskom prostoru ili u ruralnim centrima.

Svi objekti su povezani na javne ceste i lokalnu komunalnu infrastrukturu.

Tablica 1.3.16: Spisak pojedinačnih objekata sa osnovnim podacima

Gospodarska zona /objekt	Lokacija	Djelatnost	Bruto površina (ha)
G.z. „Šljunkara“			
Obrada kamena	Šljunkara	S.U	0,5
Betonski elementi	Šljunkara	I	1,0
Pojedinačni objekti			
Kamenolom Granita	Bukov pod	I	180,0
Obrada kamena	Slatina	S.U	0,5
Obrada kamena (granit)	Kolonija	S.U	1,5
Obrada kamena	Jablanica	S.U	0,5
HE Jablanica	Jablanica	I	478,4
HE Grabovica	Grabovica	I	122,6
Majdan dolomita	Glogošnica	I	0,5
Betonara	D. Jablanica	I	0,5
Pilana	Doljani	I	1,0
Muzej „Bitke na Neretvi“	Jablanica		1,0
Ugostiteljski uslužni objekti uz M17 (8 objekata)	Ostrožac – Aleksin Han	T.U	4,0
ZZ "Jablanica"p.o. Jablanica	Jablanica	S.U	0,5
LUČICA d.o.o. Jablanica	Dobrigošće	S.U	
IVANKO d.o.o. Doljani	Doljani	S.U	0,1
MINERAL d.o.o. Jablanica	Jablanica	I	3,5
GRANIT NOVA d.o.o. Jablanica	Jablanica	I	0,1
PI "Gradska pekara" d.o.o. Jablanica	Jablanica	I	0,3
BIO BRAND d.o.o. Jablanica	Dobrigošće	S.U	0,1
BOR export-import d.o.o. Jablanica	Mirke	S.U	0,1
STOLAR d.o.o. Jablanica	Ostrožac	I	0,2
BH RIGIPS d.o.o. Jablanica	Jablanica	I	0,1
Braća Jelačići d.o.o. Jablanica	Jablanica	I	2,5
GMK MONTAŽA d.o.o. Jablanica	D. Jablanica	I	4,6
GRANIT d.d. Jablanica	Jablanica	I	180
LABRADOR Jablanica d.o.o.	Mirke	I	0,3
TRADAX JABLANICA d.o.o.	Djevor	I	0,5
D.O.O. "JABLANIT" JABLANICA	D. Jablanica	I	0,3
d.o.o. "SANI" Export- Import Jablanica	D. Jablanica	I	0,5
GRANITMONT d.d. Jablanica	Doljani	I	0,5
Unis -PKL d.o.o. Jablanica	Jablanica	I	347
JKP "JABLANICA" d.d. Jablanica	Jablanica	S.U	3,3

BABIĆ d.o.o.Jablanica	Jablanica	I	10
d.o.o. "Elektrofak" Export-Import Jablanica	Jablanica	S.U	0,1
POLJAREVIĆ D.o.o.	Jablanica	S.U	0,1
AUTOKEM d.o.o. Jablanica	Jablanica	T	0,1
OiM d.o.o. JABLANICA	Jablanica	S.U	0,1
Društvo "AC-SUNCE" d.o.o. Jablanica	Jablanica	S.U	0,1
Društvo s ogr.odgo.za usluge i trg."SAMIR" Jablanica	Jablanica	S.U	0,1
BP DEMIROVIĆ d.o.o. Jablanica	Jablanica	T	0,8
D.O.O. "BALIĆ" Jablanica	D. Jablanica	T	0,3
VILA d.o.o. Jablanica	Jablanica	T	0,5
d.o.o." VOĆE PROMET" Export-Import, Jablanica	Jablanica	T	3,5
WORLD-TRADE d.o.o. Jablanica	Ostrožac	T	0,2
SEFER - TREID export- import d.o.o. Jablanica	Jablanica	T	1,5
ELETOVIĆ d.o.o. Jablanica	Jablanica	T	0,1
KAVAZOVIĆ d.o.o. Jablanica	Jablanica	T	0,1
MG - CO d.o.o Jablanica	Jablanica	T	0,1
JU "Gradska apoteka" Jablanica	Jablanica	T	0,1
IVKOVIĆ d.o.o. Jablanica	Jablanica	T	0,1
TP "JABLANKA" d.d.	Jablanica	T	8
ENEX d.o.o. Jablanica	Jablanica	T	0,1
UTP "Čvrstica" d.d. Jablanica	Jablanica	S.U	4
BAGREM export - import d.o.o. Jablanica	Jablanica	S.U	0,2
NANS-PROMEX Export - Import doo. Jablanica	Jablanica	S.U	0,2
JABLANICA - BUS d.o.o. Jablanica	Jablanica	S.U	0,1
GRADACTRANS d.o.o. Jablanica	Ostrožac	S.U	0,1
D.O.O. "SAN" EXPORT - IMPORT JABLANICA	Jablanica	S.U	0,2
SZ "HOLBIH" s p.o. Jablanica	Jablanica	S.U	0,1
BABIĆ UPRAVITELJ d.o.o. Jablanica	Jablanica	S.U	0,1
ZELJKO d.o.o. Jablanica	Risovac	S.U	0,1
EURO INVEST d.o.o. Jablanica	Jablanica	S.U	0,1
D.O.O."INTER MEDIA" Jablanica	Jablanica	S.U	0,1
JU RMC" Dr.Safet Mujić" OJ Dom zdravlja Jablanica	Jablanica	S.U	5,8
Javno preduzeće Veterinarska stanica Jablanica	Jablanica	S.U	0,1
BEGIĆ M d.o.o. Jablanica	Jablanica	S.U	0,1

Grad Mostar

Prostor općine pripada sklopu južnih obronaka dinarskih planina i zaravnjenih niskih i proširenih dijelova uz rijeku Neretvu i njene pritoke u kojima je jak utjecaj mediteranske klime uz obilje sunca.

Bitna karakteristika cjelokupnog prostora je njegov geoprometni položaj, odnosno činjenica da je u središtu prometnih koridora sjever – jug (Koridor Vc) i sjeverozapad – jugoistok koji su i dio širih međunarodnih koridora. Sve ovo je utjecalo i na značajan gospodarski razvoj općine u prošlosti.

Prema prikupljenim podacima iz raznih raspoloživih izvora i terenskim očevidom Grad Mostar ima više gospodarskih zona koje su se planski formirale i razvijale. Ritam njihovog planskog razvoja je znatno poremećen u proteklom ratnom razdoblju, posebno kroz njihovo osiguranje i disperziju novih kapaciteta.

Kombiniranjem prostornih podataka o prijeratnim i novim gospodarskim objektima evidentirane su sljedeće gospodarske zone:

Gospodarska zona Salakovac koja je smještena lijevo od magistralne ceste Sarajevo – Mostar na ulazu u bjelopoljsku kotlinu iz pravca Sarajeva. Ova zona ima površinu od 22,50ha.

Gospodarska zona Vrapčići koja obuhvaća prostor uz magistralnu cestu Sarajevo – Mostar od puta za kemijski institut do Sutine. Ova zona ima površinu od 43,50ha.

Gospodarska zona Zalik – Sutina koja obuhvaća prostor uz magistralnu cestu Sarajevo – Mostar od Sutine do raskrižja na sjevernom ulazu u Mostar. Ova zona ima površinu od 16,40ha.

Gospodarska zona Raštani koja obuhvaća prostor uz željezničku prugu Sarajevo – Mostar – Ploče od postaje Raštani do željezničkog mosta preko rijeke Neretve. Površina ove zone je 15,00ha.

Gospodarska zona Opine koja obuhvaća prostor lijevo od željezničke pruge Mostar – Ploče u području Opina. Površina ove zone je 8,70ha.

Gospodarska zona Južni logor koja obuhvaća prostor uz magistralnu cestu Mostar – Opuzen i južni izlaz iz grada na lijevoj obali rijeke Neretve i to od Čekrka do južnog raskrižja na M17. Površina ove zone je 27,60ha.

Gospodarska zona Bišće polje koja obuhvaća prostor uz magistralnu cestu Sarajevo – Opuzen i teretnu željezničku stanicu od raskrižja na južnom izlazu iz grada do nadvožnjaka M17 preko željezničke pruge na Mukoši i dalje do Ortiješa. Površina ove zone je 145,75ha.

Gospodarska zona Rodoč koja obuhvaća prostor bivše tvornice SOKO u Rodoču između podnožja brda Hum, rijeke Jasenice i lokalne ceste Rodoč – Jasenica i prostor uz put za Aluminij od Čekrka do Avijatičarskog mosta. Površina ove zone je 99,40ha.

Gospodarska zona Aluminij koja obuhvaća prostor uz put za Aluminij od Avijatičarskog mosta do aluminijskog kombinata i kompletan prostor kombinata. Površina ove zone je 242,0ha.

Gospodarska zona Buna koja obuhvaća prostor Farme krava i lokaliteta Pržine. Površina ove zone je 28,2ha.

Pored istaknutih zona u području Grada Mostara ima i veći broj gospodarskih objekata unutar gradskog prostora i u ruralnim područjima.

Tablica 1.3.17: spisak pojedinačnih objekata u gospodarskim zonama i drugih pojedinačnih objekata

Gospodarska zona / objekt	Lokacija	Djelatnost	Bruto površina (ha)
Gospodarska zona Salakovac			22,5
Metalija	Salakovac	S.U	
Pilana	Salakovac	S.U	
Industrija građevinskog materijala	Salakovac	I	
Benzinske crpke (2)	Borine	S.U	
Gospodarska zona Vrapčići			43,50
Skladište piva	Vrapčići	S.U	
Autoservis Ciglane	Crveni han	S.U	
Benzinska crpka Dodik	Vrapčići	S.U	
Benzinska crpka Selex	Crveni han	S.U	
Uzgoj cvijeća	Crveni han	S.U	
Predionica – van pogona	Vrapčići	I	
Otvorena pijaca	Vrapčići	S.U	
HE Mostar	Vrapčići	I	
Merkur	Sutina	S.U	
Salon namještaja (3)	Vrapčići i Sutina	S.U	
Gospodarska zona Zalik – Sutina			16,70
HEKOM – van pogona	Sutina	I	
Europalette	Sutina	S.U	
Keramika	Sutina	S.U	
Veletrgovina	Sutina	S.U	
Veletrgovina	Sutina	S.U	
Benzinska crpka OMV	Sutina	S.U	
Benzinska crpka INA	Sutina	S.U	
Hotel	Sutina	S.U	
Betonara – van pogona	Sutina	S.U	
Gospodarska zona Raštani			15,00
Silos žita – van pogona	Raštani	S.U	
Krečana – van pogona	Raštani	S.U	
Skladište kerozina – van upotrebe	Raštani	S.U	
Elektroprijenos i TS	Raštani	I	

Auto garaža i radionica	Raštani	S.U	
Gospodarska zona Opine			8,70
Konus	Opine	S.U	
Klesarstvo	Opine	S.U	
Tržni centar	Opine	S.U	
Prodaja namještaja (5)	Opine	S.U	
Aluminijska bravarija	Opine	S.U	
Hotel	Opine	S.U	
Tekstilna industrija – Zlatka Vuković	Opine	S.U	
Veletrgovina	Opine	S.U	
Gospodarska zona Južni logor			27,60
UNIS	Čekrk	S.U	
Šipad	Južni logor	S.U	
Fabrika duhana	Južni logor	I	
Benzinska crpka	Opine	S.U	
Skladište	Južni logor	S.U	
Mediteranski centar	Južni logor	S.U	
Auto Hercegovina	Bišće polje	S.U	
MI SOKO – van pogona	Bišće polje	S.U	
Autopraona	Bišće polje	S.U	
Poljoprivredna apoteka	Bišće polje	S.U	
Autoprijevoz – garaža	Bišće polje	S.U	
Građevinski materijal	Bišće polje	S.U	
Autosalon	Bišće polje	S.U	
Gospodarska zona Bišće polje			145,75
Benzinske crpke (2)	Bišće polje	S.U	
Građevinska zadruga	Bišće polje	S.U	
Motel	Bišće polje	S.U	
Salon namještaja	Bišće polje	S.U	
Autodijelovi	Bišće polje	S.U	
Osiguranje i servis	Bišće polje	S.U	
Vinarija	Bišće polje	I	
INTEREX	Bišće polje	S.U	
OBI	Bišće polje	S.U	
Autoprodaja	Bišće polje	S.U	

Autosalon Mercedes	Bišće polje	S.U	
Autosalon Citroen	Bišće polje	S.U	
LORA – prodavaonica hrane i pića	Bišće polje	S.U	
Salon keramike	Bišće polje	S.U	
Autosalon Škoda	Bišće polje	S.U	
Servis i tehnički pregled	Bišće polje	S.U	
Interkomerc	Bišće polje	S.U	
Slobodna zona Mostar	Bišće polje	S.U	
Biljni centar	Bišće polje	S.U	
Motel SOKO	Bišće polje	S.U	
LIN Mostar	Bišće polje	S.U	
Sokara Mostar	Bišće polje	S.U	
Pržionica kave Hepok	Bišće polje	S.U	
Trgovina	Bišće polje	S.U	
Klas centar	Gnojnice	I	
Terminal goriva Energoinvest	Gnojnice	S.U	
Sjemenarna	Avijatičarski put	S.U	
STIHL – prodajni objekt	Avijatičarski put	S.U	
Objekti Vinarije	Avijatičarski put	S.U	
Tepih centar	Avijatičarski put	S.U	
MIK – trgovina	Avijatičarski put	S.U	
Autosalon Opel	Avijatičarski put	S.U	
Benzinska crpka OMV	Avijatičarski put	S.U	
Autosalon Tomić	Avijatičarski put	S.U	
LIGNUM – salon namještaja	Avijatičarski put	S.U	
Benzinska crpka Čule	Mukoša	S.U	
Benzinska crpka Gagro	Mukoša	S.U	
KEŠ – veletrgovina	Mukoša	S.U	
Kamenolom i klesarstvo	Mukoša	S.U	
Servis automobila Dragoje	Ortješ	S.U	
Betonska galanterija Bossin	Ortješ	I	
Vaš dom – salon namještaja	Donje Opine	S.U	
Autoservis	Donje Opine	S.U	
Autoprijevoz – garaža	Donje Opine	S.U	
Benzinska crpka	Gornje Opine	S.U	

Fero elektro	Donje Opine	S.U	
Ali-baba – diskont	Donje Opine	S.U	
Građevinski materijal	Donje Opine	S.U	
Salon namještaja	Teretna stanica	S.U	
Skladište Šipad - napušteno	Teretna stanica	S.U	
Željeznička skladišta	Teretna stanica	S.U	
Štamparija Mostar	Teretna stanica	S.U	
Promet Trade	Teretna stanica	S.U	
Veterinarska stanica	Teretna stanica	S.U	
INLES	Teretna stanica	S.U	
Gospodarska zona Buna			28,2
Farma krava	Peškino kolo	S.U	
Majdan pijeska	Pržine	I	
Auto servis	Pržine	S.U	
Poljoprivredni strojevi	Buna	S.U	
Plastenici Hepok – ne rade	Pržine	S.U	
Poljoprivredni insitut	Pržine	S.U	
Ugostiteljski objekti 4x	Pržine	S.U	
Gospodarska zona Rodoč			99,40
Kompleks SOKO	Rodoč	I	
Šipad – komplet objekti na lokalitetu	Rodoč	I	
Autooprema i klima	Rodoč	S.U	
Soling	Rodoč	S.U	
Ziral	Rodoč	S.U	
Interkomerc	Rodoč	S.U	
Autosalon Toyota	Rodoč	S.U	
Minipex – keramika i sanitarije	Rodoč	S.U	
Trim – građevinski materijal	Rodoč	S.U	
Benzinska crpka	Rodoč	S.U	
Boje i lakovi	Rodoč	S.U	
Autoradionica Hercegovina	Rodoč	S.U	
Alfa Therm	Rodoč	S.U	
Autosalon (2)	Rodoč	S.U	
ROBOT – tržni centar	Rodoč	S.U	
Elektrolux	Rodoč	S.U	

Primorka	Rodoč	S.U	
Guma M (Renault)	Rodoč	S.U	
IGH	Rodoč	S.U	
Benzinska crpka	Rodoč	S.U	
Autosalon Volvo	Rodoč	S.U	
Tekstil promet	Rodoč	S.U	
Interkomerc – građevinski materijal	Rodoč	S.U	
Astra Dubravka	Rodoč	S.U	
Ruža – svadbeni salon	Rodoč	S.U	
Inter Invest – asfaltna baza	Čekrk	I	
Gospodarska zona Aluminij			242,0
Bridge – salon zabave	Avijatičarski most	S.U	
Pošta skladište i garaža	Avijatičarski most	S.U	
Bašić – skladište	Avijatičarski most	S.U	
Separacija šljunka	Rodoč	I	
Betonara IGM G.P. Hercegovina	Rodoč	I	
MIMACO keramika	Rodoč	S.U	
Super Nova – skladište	Rodoč	S.U	
Hercegovina vino – skladište	Rodoč	S.U	
Betonara Galić	Rodoč	I	
Betonara Vranica	Rodoč	I	
HANSAFLEX	Rodoč	S.U	
IVECO – auto servis	Rodoč	S.U	
Ceste – skladište i garaža	Rodoč	S.U	
OSVIT M – skladište	Rodoč	S.U	
Obrada kamena Dent	Rodoč	S.U	
Mosser – industrija plina	Rodoč	I	
Aluminij kompleks	Rodoč	I	
Pojedinačni objekti			
Kavezni uzgoj ribe Drežnica	Drežnica	S.U	
Kavezni uzgoj ribe Vidikovac	Drežnica	S.U	
Kavezni uzgoj ribe Počelje	Drežnica	S.U	
Kavezni uzgoj ribe Bijela	Salakovac	S.U	
Kavezni uzgoj ribe Salakovac – brana	Salakovac	S.U	
Kavezni uzgoj ribe Brodić	Vojno	S.U	

HE Grabovica	Grabovica	I	
HE Salakovac	Salakovac	I	
Rasadnik	Željuša	S.U	
Kemijski kombinat – Kuti – van uporabe	Kuti Livač	I	
IGM Haliman	Kuti Livač	I	
Uborak – odlagalište krutog otpada	Kuti Livač	S.U	
Hercegovina Ijak	Zalik	S.U	
ŽTP – transport i održavanje	Zalik	S.U	
Inter Invest	Rudnik	I	
Dujmović comerce - diskont	Rudnik	S.U	
RULMO – trgovina građevinskim materijalom	Rudnik	S.U	
RULMO – trgovina građevinskim materijalom	Smrčenjaci	S.U	
KEŠ - trgovina građevinskim materijalom	Smrčenjaci	S.U	
Antonio Commerce	Vihovići	S.U	
Trgovački centar	Vihovići	S.U	
Tekstilna industrija „Deko“	Rudnik	S.U	
SIK – limarija	Vihovići	S.U	
Auto servis Škoda	Vihovići	S.U	
TIPA staklo	Vihovići	S.U	
Stolarija Europrofil	Rodoč	S.U	
Bossin betonska galanterija	Jasenica	I	
Trafostanica	Jasenica	I	
M17 – restoran	Žitomislíci	S.U	
Benzinska crpka	Buna	S.U	
Estetik – keramika	Vihovići	S.U	
Auto otpad	Vihovići	S.U	
Benzinska crpka Čule	Čule	S.U	
Svadbeni salon	Čule	S.U	
Svadbeni salon Viktorija	Raštani	S.U	
Armiračnica	Kruševo	S.U	
Čvorna TS Čule	Čule	I	
IGM – kameni agregat	D. Kozice	I	
Auto transport „Mustapić“	Žovnica	S.U	
Benzinska crpka Petrol	Žovnica	S.U	
Benzinska crpka Lamina	Mostar	S.U	

Benzinska crpka OIL – AC	Mostar	S.U	
Benzinska crpka Energy commerce	Mostar	S.U	
Benzinska crpka Centrum	Mostar	S.U	
Pojedinačni objekti			
Bobita	Čitluk	S.U	
Ledo	Tromeđa	I	
UNIS	Biletić Polje	S.U	
Vinarija	Čitluk	S.U	
Vinski podrumi (20 objekata)	Na prostoru općine Čitluk	S.U	

Općina Čitluk

Prostor općine čini krševita broćanska visoravan unutar koje je jedno veće i više manjih kraških polja posebno pogodnih za uzgoj vinove loze. Visoravan je na nadmorskoj visini od 200 - 300m iz koje se izdižu manja brdovita uzvišenja. Glavna obilježja područja su uzgoj autohtonih vrsta vinove loze sa proizvodnjom sortnih vina, proizvodnja duhana, te svetište Međugorje, odnosno posjete tom svetištu hodočasnika iz svih dijelova svijeta.

Prema raspoloživim podacima Čitluk ima tri izrazite gospodarske zone i to:

Gospodarska zona Tromeđa koja se nalazi uz regionalnu cestu Mostar – Čitluk – Ljubuški, odnosno na rubu općinskog područja prema Ljubuškom i u neposrednoj blizini Međugorja. Površina zone je 38,4ha.

Gospodarska zona Blizanci koja se nalazi uz regionalnu cestu Čitluk – Žitomislići, odnosno na istočnom dijelu općine. Površina zone je 4,54ha.

Gospodarska zona Blizne gomile koja se nalazi uz regionalnu cestu Mostar – Čitluk – Ljubuški i to na rubu općine prema Mostaru. Površina zone je 2,47ha.

Pored istaknutih gospodarskih zona, u općini ima i veći broj gospodarskih subjekata koji su locirani u gradu Čitluku ili u ruralnim centrima. Bitno je istaći da su gospodarski proizvodni objekti u gradu planirani za izmještanje, tako da je onemogućen njihov dodatni razvoj na toj lokaciji.

Tablica 1.3.18: spisak pojedinačnih objekata po gospodarskim zonama i drugim prostornim lokacijama

Gospodarska zona / objekt	Lokacija	Djelatnost	Bruto površina (ha)
Gospodarska zona Tromeđa			38,4
Barprom	Tromeđa	S.U	
Poduzeće „Zec“	Tromeđa	P.I	
Eurovip – proizvodnja kave	Tromeđa	P.I	
Miles lift	Tromeđa	S.U	
Šošće – trgovina obućom na veliko	Tromeđa	S.U	
Musa euroblok – trgovina na veliko	Tromeđa	S.U	
Globtur – putnička agencija	Tromeđa	S.U	
Euroban – agencija u prometu	Tromeđa	S.U	
Mija – proizvod. kruha, peciva i slastica	Tromeđa	P.I	
Barpeh – proizvodnja čoko proizvoda	Tromeđa	P.I	
Vibo – poljoprivredna ljekarna	Tromeđa	S.U	
Union foods – trgovina prehramb. proizv.	Tromeđa	S.U	
Litoglif – obrada kamena	Tromeđa	P.I	
Bars – trgovina na veliko	Tromeđa	S.U	
Eurobemm – proizvodnja kave	Tromeđa	P.I	
International – unutarnja i vanjska trgovina	Tromeđa	S.U	
Pady Travel – prijevoz putnika	Tromeđa	S.U	
Raguž – proizvodnja namještaja	Tromeđa	P.I	
Stojić – trgovina na veliko voća i povrća	Tromeđa	S.U	
Ledo – proizvodnja sladoleda i smrz. hrane	Tromeđa	P.I	
Jeloherc – proizvodnja građev. Stolarije	Tromeđa	P.I	
Imbrex – trgovina na veliko i malo	Tromeđa	S.U	
Laško pivo	Tromeđa	S.U	
Gospodarska zona Blizanci			4,54
“Andrea – Giovanni“	Blizanci	S.U	
Karaka promet	Blizanci	S.U	
Frotireks	Blizanci	S.U	
Nenad Planinić	Blizanci	S.U	
AMG - roll	Blizanci	S.U	
Europhenix Mostar	Blizanci	S.U	
Bobita			

Gospodarska zona Blizne gomile			2,47
Europet	Blizne gomile	S.U	
Pehar – trgovina na veliko voće i povrće	Blizne gomile	S.U	
Ivan Odak	Blizne gomile	S.U	
Ivan Pehar	Blizne gomile	S.U	
Gagro			
Mirnovac			

Općina Čapljina

Veći dio općine su izrazito plodne površine uz donji tok rijeke Neretve i njenih pritoka Bregave, Trebižata i Krupe. Ostali dio općine čine dijelovi visoravni Dubrava i Bekije i brdoviti prostori oko Hutova Blata. Geoprometni položaj općine je izrazito povoljan. Njezin cjelokupan prostor je izložen jakom utjecaju mediteranske klime. U prometnom smislu u njoj se križaju prometni koridori sjever – jug i sjeverozapad – jugoistok. Ti koridori su utjecali na cjelokupan razvoj općine u prošlosti, a to će činiti znatno više i u budućnosti.

Prema raspoloživim podacima općina ima pet gospodarskih zona i to:

Gospodarska zona Naklo koja obuhvaća prostor između rijeke Neretve i magistralne ceste Sarajevo – Mostar – Opuzen na izlazu prema Mostaru. Ova zona ima površinu od 4ha, a sadrži objekte servisno – uslužne u ugostiteljske djelatnosti.

Gospodarska zona Zgoni obuhvaća prostor između željezničke pruge Ploče - Sarajevo i puta za vojarnu. Zona ima površinu od 5,0ha, a sadrži objekte za proizvodnju elemenata za građevinarstvo, trgovinsku i uslužnu djelatnost.

Gospodarska zona Klepci obuhvaća prostor uz magistralnu cestu Sarajevo – Mostar – Opuzen i lokalnu cestu Klepci – Hutovo Blato. Zona ima površinu od 4,18ha, a sadrži objekte trgovine i servisnih djelatnosti.

Gospodarska zona Tasovčići obuhvaća prostor između magistralne ceste M -17, magistralne ceste M - 6, rijeke Neretve i Stolačke ceste. Površina zone je 14,0ha. Na navedenom lokalitetu izgrađeni su objekti u kojima se obavlja trgovinska, uslužna, proizvodna djelatnost, razni servisi, veletržnica.

Gospodarska zona Nerezi obuhvaća prostor uz magistralnu cestu Sarajevo – Mostar, a rijeka Bregava i stari put kroz Tasovčice. Površina prostora je 11,22ha.

Pored objekata u istaknutim gospodarskim zonama, općina ima i veći broj proizvodnih, uslužnih i ugostiteljskih objekata koji se nalaze u ruralnim centrima ili gradskom prostoru.

Tablica 1.3.19: popis pojedinačnih objekata sa osnovnim podacima

Gospodarska zona / objekt	Lokacija	Djelatnost	Bruto površina (ha)
Gospodarska zona Naklo			4,0
Petar Ereš – trgovina na veliko oljoprivrednim strojevima	Naklo	S.U	
Restoran	Naklo	S.U	
Tehno Hercegovina	Naklo	S.U	
NUIĆ – trgovina motornih vozila	Naklo	S.U	
Proizvodnja gumenih proizvoda	Naklo	S.U	
Jurković I – trgovački centar	Naklo	S.U	
Bokčić voda – trgovina na veliko: žitarice, sjemena, stočna hrana	Naklo	S.U	
Knežević Dragan – trgovina željeznom robom	Naklo	S.U	
Buntić Zvonko – trgovina mesnih prerađevina na veliko	Naklo	S.U	
Benzinska crpka	Naklo	S.U	
Gospodarska zona Zgoni			5,0
Nevenko Proleta – proizvodnja limarije	Zgoni	S.U	
Čajo Emir – trgovina kemijskih proizvoda na veliko	Zgoni	S.U	
Prinova – Raguž – trgovina kemijskih proizvoda	Zgoni	S.U	
Dragan Mandić – proizvodnja plastičnih proizvoda	Zgoni	S.U	
Andrija Musa – trgovina građevinskim materijalom na veliko	Zgoni	S.U	
Drago Raguž – trgovina kemijskih proizvoda na veliko	Zgoni	S.U	
Gospodarska zona Klepci			4,18
Svjetlana Previšić – proizvodnja i trgovina odjevnih predmeta	Klepci	S.U	
Tihomir Šimović – trgovina namještaja	Klepci	S.U	
INTER – INA benzinska crpka	Klepci	S.U	
Pero Karlović – trgovina građevinskim materijalom na veliko	Klepci	S.U	
Jurica Vukšić – proizvodnja i prodaja kuhinjskog namještaja	Klepci	S.U	
Gospodarska zona Tasovčići			14,0

Jozo Đevenica – uvoz – izvoz voća i povrća	Tasovčići	S.U	
Mario Lubina – prerada i konzerviranje voća i povrća	Tasovčići	S.U	
Gordan Rebac – dijelovi motornih vozila trgovina na veliko	Tasovčići	S.U	
Stanko Jurković - uvoz – izvoz voća i povrća	Tasovčići	S.U	
Mato Tošić – trgovina na veliko	Tasovčići	S.U	
Stanko Ramljak – trgovina	Tasovčići	S.U	
Vinko Jurković – trgovački centar	Tasovčići	S.U	
Gospodarska zona Nerezi			11,22
Plastenici	Nerezi	S.U	
kamenolom – van uporabe	Klepci	I	
Pojedinačni objekti			
Carinski tunel	Doljani	S.U	
Silos	Čapljina	S.U	
Armature	Čapljina	I	
Bregava	Čapljina	S.U	
Vinarija	Domanovići	I	
Hutovo Blato	Klepci	S.U	

Općina Stolac

Općinski prostor čini značajan dio dubravske visoravni, zaravnjeni prostori uz gornji i srednji tok rijeke Bregave i brdoviti prostori iznad istočnog dijela Hutova Blata.

Prema raspoloživim podacima općina ima dvije gospodarske zone i to:

Gospodarska zona u južnom dijelu grada koja obuhvaća zaravnjeni prostor uz rijeku Bregavu. Površina zone je oko 150ha. Zona je planski organizirana u predratnom razdoblju, a sadržavala je objekte namijenjene metaloprerađivačkoj i drvoprerađivačkoj proizvodnji, te nizu drugih proizvodnih pogona namijenjenih poljoprivredi, zdravstvu, ambalaži i sl.

Gospodarska zona u Gorica 2 koja je smještena uz magistralnu cestu Čapljina – Stolac – Trebinje i povijesni lokalitet Radimlje. Površina ove zone je oko 0,5ha, a namjena objekata je servisno – uslužna.

Pored objekata u istaknutim gospodarskim zonama, općina ima i drugih gospodarskih objekata koji su u području grada ili u ruralnim dijelovima.

Tablica 1.3.20: spisak pojedinačnih objekata u zonama i drugim prostorima

Gospodarska zona / objekt	Lokacija	Djelatnost	Bruto površina (ha)
Gospodarska zona u južnoj dijelu grada			150,0
T.G.A. – proizvodnja armaturne mreže	Stolac	I	
Metal Ferum – proizvodnja metalnog namještaja	Stolac	I	
AK „EL&GO“ tehnički pregled i servis vozila	Stolac	S.U	
Cartonprint	Stolac	I	
MPP „Zlatna dolina“ brašno i stočna hrana	Stolac	S.U	
Ferokov – kovano željezo	Stolac	S.U	
AL-CO – aluminijski proizvodi	Stolac	S.U	
Komunalno poduzeće	Stolac	S.U	
Gospodarska zona Gorica 2			0,5
Davona – trgovina na veliko	Gorica	S.U	
Stol – pak – proizvodnja papirnih vreća	Gorica	I	
EX – BOŠKOVIĆ – tehnički pregled vozila	Gorica	S.U	
„HERMAX“ – trgovina na veliko	Gorica	S.U	

Općina Neum

Prostor općine je pretežito brdovit sa manjim plodnim površinama u kraškim poljima i vrtićima. Morska obala obuhvaća dijelove Malostonskog i Neumskog zaljeva, a njena razvijena dužina je 25km.

U prostoru starog Neuma i naselja Duži je gospodarska zona koja je namijenjena za gradnju gospodarskih objekata lake prerađivačke industrije. Na priobalnim prostorima općine je planirana izgradnja objekata namijenjenih turističkoj ponudi kroz hotelsku i individualnu ponudu.

Tablica 1.3.21: spisak gospodarskih objekata u zoni starog Neuma i drugim prostorima

Gospodarska zona / objekt	Lokacija	Djelatnost	Bruto površina (ha)
Gospodarska zona Stari Neum			5,44
Tvornica pluta	Neum	I	
J.K.P. Neum	Neum	S.U	
Diskont – centar	Neum	S.U	
Pekara	Neum	S.U	
Betonara	Neum	I	
Pojedinačni objekti			
Diskont pića	Centar I	S.U	
Diskont Matić	Centar I	S.U	
Diskont Butigan	Centar I	S.U	
Diskont Lovrić	Jazina	S.U	
Diskont Matić	Tiha luka	S.U	
Ribogojilište	Tunel	S.U	
Hotel Zenit	centar	S.U	
Hotel Sunce	centar	S.U	
Hotel Stela	centar	S.U	
Hotel Neum	centar	S.U	

Svi istaknuti objekti kao i drugi manji objekti kao i drugi manji objekti iz uslužne i turističke ponude su povezani na gradske i javne ceste i na gradsku komunalnu infrastrukturu.

Općina Ravno

Općina Ravno je novoformirana općina. Opća karakteristika općinskog područja je izrazita zaostalost u razvoju tako da praktično nema aktivni gospodarskih subjekata. U prijeratnom vremenu je učinjen pokušaj izmjene takvog stanje kroz aktiviranje gospodarske zone na Ivanjici koja je naslonjena na magistralnu cestu Trebinje – Dubrovnik i koja je u neposrednoj blizini dubrovačkog primorja.

Izgrađeni su uglavnom skladišni i distribucijski prostori velikih gospodarskih sustava iz BiH. Ti prostori su sada devastirani i van uporabe. Oni mogu poslužiti za inicijalna rješenja u budućem gospodarskom razvoju.

Analiza i ocjena stanja poslovnih zona na nivou općina i HNŽ/K

Kao proizvod društvenog i prostornog planiranja iz osamdesetih godina prošlog stoljeća došlo je do formiranja poslovnih zona u svakoj od općina HNŽ/K. Zone su formirane sukladno demografskim kapacitetima i potrebama za radnim mjestima. Ove zone su najčešće nastajale na periferiji gradova centara općina. One su bile u principu industrijske zone, dok su pojedinačni industrijski objekti nastajali u sekundarnim općinskim centrima. Tako su nastale poslovne zone u Konjicu, Prozoru, Jablanici, Čitluku, Čapljini i Stocu, dok je mostarska poslovna zona SOKO, Bišće i Vrapčići nastala još i prije ovog razdoblja.

Zadnja se počela formirati neumaska poslovna zona koja, nakon izgradnje tvornice pluta, nije doživjela svoje formiranje i širenje.

Nakon ovog razdoblja pred kraj osamdesetih godina počinju se formirati servisno – uslužne zone u Mostaru i još u nekim gradovima, ali je kompletiranje ovih zona zaustavio rat. U posljednje vrijeme počinju se formirati i čisto trgovačke zone van gradova kao nova pojava i to prije svega uz jake putne pravce.

Generalno gledajući, u poslijeratnom periodu je došlo do nekontrolirane izgradnje poslovnih objekata na slobodnim lokacijama bez potrebe da se prostori za poslovne djelatnosti osmišljeno planiraju, grupiraju i racionalno iskorištavaju. Ako bi se i grupirali objekti onda njihova raznorodnost, različita djelatnost nije dopuštala formiranje uređenih, infrastrukturom opremljenih prostora.

Zbog svega ovoga u novije vrijeme skoro da ne možemo govoriti o poslovnim zonama sa grupiranjem određene djelatnosti ili srodnih djelatnosti, već, kao u pravilu, o poslovnim zonama u kojima su pomiješane različite djelatnosti i gospodarske grane. Teško u zonama možemo otkriti neku od djelatnosti kao dominantnu.

Zbog svega navedenog, a prije svega zbog nepostojanja smišljenog i organiziranog procesa planiranja, možemo sve poslovne zone nastale u poslijeratnom periodu okarakterizirati kao zone:

- Bez dominantne djelatnosti, tako da se teško mogu okarakterizirati kao industrijske, uslužno – servisne ili trgovačke;
- Bez infrastrukturne opremljenosti ili sa veoma lošom opremljenosti;
- Kao u pravilu ove zone su nastale uz magistralne prometnice. Na ovakav način su smetnja normalnom obavljanju prometa.
- Unutarnja organizacija prostora, a time i infrastruktura je neracionalna, kako prometa, tako snabdijevanja vodom i odvodnjom otpadnih voda i td.;
- Zone ne vrše nijednu zajedničku funkciju, već se ponašaju kao skup samostalnih neovisnih objekata i djelatnosti (javne rasvjete, osiguranja i td.);
- Zone nisu hortikulturno uređene;
- Okolišni pristup je nezadovoljavajući;
- Masovna pojava samostalnih pojedinačnih objekata izvan poslovnih zona i dalje pospješuje kaos i neorganiziranost u prostoru;
- U većem broju slučajeva ove zone su potrošile najkvalitetnije poljoprivredno zemljište kao nenadoknadiv resurs.

Sve ovo se može reći za, prije svega, servisno – uslužne i trgovačke zone nastale poslije rata, dok one prve formirane u predratnom periodu imaju druge karakteristike kao što su:

- Zastarjelu infrastrukturnu opremljenost;
- Veliki broj objekata i lokacija su van funkcije zbog neizvršene privatizacije, loše privatizacije ili drugih razloga; česta je pojava napuštenosti objekata;
- Zauzetim prostorima za širenje ovih zona stambenom ili drugom izgradnjom.

Sve ove poslovne zone na nivou HNŽ/K zauzimaju ukupan prostor do čije površine smo došli konkretnim analizama po općinama i prikazan je u Tablici 1.3.22

Tablica 1.3.22: poslovne zone po općinama

Općina	Površina općine (km ²)	Broj stanovnika 2007.	Gustina nastanjenosti	Površina gradskog centra (ha)	Broj Stanovnika u centru	Broj uposlenih u općini	Površina poslovnih Zona u centralnom naselju općine (ha)
Čapljina	256	25.648	100	1.474,20	7.823	3.127	51,80
Čitluk Međugorje	181	16.488	91	964,85	3.376	3.402	81,77
Grad Mostar	1.175	116.117	99	12.157,02	69.440	24.566	664,63*
Jablanica	301	12.479	41	421,96	5.137	1.996	23,70
Konjic	1.169	32.015	27	658,64	11.279	4.247	75,20
Neum	225	4.770	21	317,98	3.353	933	15,48
Prozor – Rama	477	16.444	34	204,98	4.818	1.387	6,49
Ravno	331	1.140	3	68,10	287	44	0
Stolac	286	13.093	46	263,15	4.575	953	19,18
HNŽ/K	4.401	238.194	54	16.530,88	110.088	40.655	938,25

* Obzirom na metodologiju utvrđivanja urbane zone Mostara, koja je utvrđena kao šira urbana zona, u nju su ušle sve poslovne zone općine.

Tablica 1.3.23: razmještaj zona po djelatnostima

Općina	Industrijska djelatnost (površina ha)	Servisno – uslužna djelatnost (površina ha)	Trgovinska djelatnost (površina ha)	Ukupno (površinaha)
Čapljina	17,80	37,47	3	58,27
Čitluk - Međugorje	135,89	18,89	-	154,78
Grad Mostar	410,00	235,17	19,46	664,63
Jablanica	19,00	-	0,52	19,52
Konjic	90,50	17	-	107,50
Neum	1,33	4,13	12,34	17,80
Prozor – Rama	10,99	1,59	-	12,58
Ravno	-	-	-	-
Stolac	17,56	2,47	-	20,03
HNŽ/K	703,07	316,72	35,32	1.055,11

Opisano stanje u prostornom razmještaju poslovnih zona po općinama i pojedinačnih gospodarskih subjekata izvan poslovnih zona jasno svjedoče o načinu raspolaganja prostorom i njegovom angažiranju za razvoj gospodarskih aktivnosti u proteklom vremenu.

Očito je da je svaka lokalna zajednica izdvojila jedan ili više prostora za gospodarske zone, koje su bile prostor za izgradnju proizvodnih i drugih kapaciteta. U tim prostorima su uglavnom riješeni osnovni uvjeti za priključenje na javne infrastrukturne objekte. Time su osigurani i početni uvjeti za svaki od investicijskih objekata. Pored gradnje gospodarskih objekata, unutar gospodarskih zona, općine su težile i ravnomjernijem razvoju svojih ruralnih područja. Radi toga su u tim područjima, kao i u urbanim naseljima, građeni pojedinačni proizvodni ili servisno – uslužni objekti koji su upošljavali veći broj radnika, a koji nisu negativno utjecali na okoliš. Istaknuti pristup u izgradnji gospodarskih objekata sa stanovišta raspolaganja prostorom je prihvatljiv. On se može smatrati odgovarajućim i u suvremenom načinu planiranja. Međutim, tadašnji pristup i politika izgradnje gospodarskih kapaciteta u okviru velikih gospodarskih sustava u BiH (ENERGOINVEST, UNIS, MK Zenica, SOKO, KRIVAJA, ŠIPAD i dr.) je prouzročio nesagledive štetne posljedice. Objekti u njihovom vlasništvu i proizvodni programi koji su predstavljali dijelove složenih sustava su činili temelj gospodarske aktivnosti svake općine. Njihovim urušavanjem se urušila i kompletna gospodarska aktivnost općina. Veći dio objekata i proizvodnih postrojenja je devastiran pa i uništen.

Došlo je do izmjene koncepcijskog pristupa razvoju gospodarstva. Ono se sad temelji na privatnom vlasništvu i tržišnom gospodarstvu, ali je njegovo oživljavanje u početnom stadiju. U tom procesu se treba riješiti status postojećih proizvodnih objekata, izvršiti njihova konsolidacija i aktiviranje obnovljene ili nove proizvodnje. Postojeći objekti velikih prijeratnih sustava predstavljaju bazni potencijal za te procese.

Analizom stanja po općinama i u HNŽ/K kao cjelini može se zaključiti sljedeće:

1. Gospodarske zone u općini Konjic – Trešanica i Igman su odgovarajuće i za budući planski period. U tim zonama nisu aktivirani raspoloživi izgrađeni kapaciteti. Aktiviranje tih kapaciteta i realna mogućnost dodatnog iskorištenja prostora unutar zona za 20 - 30% su osnova budućeg značajnog porasta proizvodnje. Također, moguće je djelomično širenje postojećih pogona u ruralnim naseljima.
2. Gospodarska zona u općini Prozor - Rama - Bare je odgovarajuća i za budući razvoj. U toj zoni nije aktivirana proizvodnja u objektima UNIS. Moguće je proširenje zone prema podnožju Makljena i aktiviranje nove zone uz regionalnu cestu Prozor – Podbor, a posebno na lokalitetu „Ometala“. Također je moguće širenje postojećih kapaciteta u ruralnim naseljima i značajniji razvoj turizma na Ramskom jezeru i prevoju Makljen.
3. Gospodarska zona u općini Jablanica - Šljunkara je do sada slabo izgrađeno. Njen prostor i manje površine u gradu, gornjoj koloniji i ruralnim naseljima čine dobru osnovu za budući gospodarski razvoj.
4. Gospodarske zone u Gradu Mostaru: Salakovac, Vrapčići, Zalik – Sutina, Raštani, Opine, Južni logor, Bišće Polje, Rodoč, Aluminij i Buna su dovoljna prostorna osnova i za budući gospodarski razvoj. Sve ove zone, osim Opina i Bišća polja, imaju rezervnih neaktiviranih površina, a Vrapčići, Sutina, Južni logor, Bišće polje i Rodoč i značajne izgrađene površine i postrojenja koja su van uporabe. Aktiviranjem slobodnih površina u postojećim zonama i korištenjem starih pogona, moguće je zadovoljiti sve razvojne potrebe u planskom periodu. Pored toga je moguće formirati novu gospodarsku zonu u Miljkovićima, odnosno u blizini Južne obilaznice Mostara i njenog križanja sa regionalnom cestom Mostar – Čitluk – Ljubuški, a vjerojatno i na teret vojnih terena u Rodoču koji su izvan korištenja.
5. Gospodarske zone u općini Čitluk: Tromeda, Blizanci i Blizne gomile su novoformirane zone. One po svom prostornom položaju, raspoloživim površinama i infrastrukturu mogu zadovoljiti sve buduće potrebe, tim više što je omogućeno njihovo proširenje. U gradskom prostoru i u Biletić polju, odnosno Žitomislčićima su objekti disperziranih proizvodnih pogona predratnih složenih gospodarskih sustava BiH. Planirano je izmještanje tih objekata iz gradskog prostora dok objekt u Biletić polju može ostati. Nove gospodarske zone i postojeći objekti u ruralnim dijelovima općine osiguravaju uvjete za dugoročan planski razvoj gospodarstva vezanog za poslovne zone. Međutim, treba istaći da je u općini Čitluk, radi svetišta u Međugorju, razvijeno pružanje turističkih i drugih usluga preko individualnih i obiteljskih aranžmana. Taj oblik gospodarske aktivnosti je veoma značajan.
6. Gospodarske zone u općini Čapljina: Naklo, Zgoni, Klepci, Tasovčići i Nerezi odgovaraju i za budući razvoj. Sve ove zone su uglavnom novoformirane i nalaze se u fazi razvoja tako da u njima postoje značajne rezerve. Predratni kapaciteti su uglavnom u gradu ili ruralnim centrima tako da je njihov razvoj ograničen. Obzirom na planirani razvoj ključnih prometnica u cestovnom prometu i planirani položaj čvorišta na autocesti u Koridoru Vc, izvjesno je otvaranje novih gospodarskih zona u Počitelju i Zvirovićima. Znači, mogućnost dodatnog iskorištenja ili proširenja prostora u postojećim gospodarskim zonama i otvaranja nove zone su dovoljna i potpuna osnova budućem razvoju gospodarstva.
7. Gospodarske zone u općini Stolac: Južni dio grada i Gorica 2 su odgovarajuće i za budući gospodarski razvoj. Gospodarska zona u južnom dijelu grada je značajnog prostornog obuhvata (150ha) što je dostatno i za budući razvoj. U ovoj zoni postoje značajni izgrađeni kapaciteti i postrojenja koji su bili disperzirani pogoni velikih gospodarskih sustava u BiH. Ti kapaciteti nisu aktivirani i predstavljaju temelj budućem razvoju.

Nova zona Gorica 2 je u blizini Nekropole stećaka u Radimlji radi čega je njeno širenje trenutno neizvjesno. Inače njen prostorni položaj i opći uvjeti su povoljni. Postojeće zone i mogućnost njihovog boljeg iskorištenja i proširenja su dobra osnova za budući razvoj.

8. Gospodarska zona u općini Neum - Stari Neum odgovara i budućem smještaju gospodarskih subjekata. Kroz razvijene planove općine Neum je planirano da se u ovom prostoru mogu graditi pogoni čiste prerađivačke industrije koji bi bili nadopuna turističkoj djelatnosti koja je temeljna gospodarska grana. Zonu je moguće širiti prema uvali Jazina koja je slobodna. Inače kompletna zona je u pograničnom pojasu prema Republici Hrvatskoj, a oslonjena je na magistralne ceste Buna – Stolac – Hodovo – Neum (M17,3) i jadransku cestu (M2). Postojeća zona Stari Neum je kvalitetna osnova za budući razvoj dopunskih djelatnosti pored turizma kao glavne gospodarske djelatnosti.

9. Gospodarska zona općine Ravno - Ivanjica je prostorno zaokružena cjelina i koja ima povoljne prostorne uvjete za razvoj. Međutim, mora se pronaći rješenje da se postojeći gospodarski objekti aktiviraju, odnosno da se u njima pokrenu kvalitetni proizvodni ili uslužni pogoni. Ovi prostori nisu dovoljni za ozbiljnije pokretanje gospodarskog razvoja u općini Ravno. Radi toga je planirano da se neposredno pored naselja Ravno izdvoji dodatni prostor za gradnju gospodarskih objekata koji bi bili vezani za poljoprivrednu proizvodnju sa površine Popova polja, sakupljanje ljekovitog bilja, turističku prezentaciju Vjetrenica i slično.

U zaključnom dijelu ove analize može se konstatirati da postojeće gospodarske zone po općinama unutar HNŽ/K mogu biti zadržane i u narednom planskom razdoblju. One su proizvod planskog pristupa u raspolaganju prostorom u prošlosti, te predstavljaju zaokružene prostorne cjeline koje su oslonjene na magistralnu i regionalnu cestovnu mrežu čime su postale dio šireg gospodarskog, prostornog sustava. Razvojem novih ključnih prometnica kroz prostor HNŽ/K, odnosno izgradnjom autoceste u prometnom Koridoru Vc i Jadransko – jonske autoceste znatno će se izmijeniti i uvjeti gospodarske aktivnosti.

Pored temeljnog i nesumnjivog utjecaja autoceste u Koridoru Vc na cjelokupan razvoj BiH autocesta će snažno i pozitivno utjecati na cjelokupan gospodarski i društveni razvoj Hercegovine. To će se posebno manifestirati kroz:

- Znatno poboljšanje prometne povezanosti Hercegovine s unutrašnjošću BiH i širim prometnim sustavom. Time će se smanjiti vrijeme putovanja, povećati sigurnost u prometu i znatno povećati razina prometne usluge. Ovo će znatno utjecati na kvalitetu transportnih usluga kao osnove razvoja gospodarstva, a posebno na brz i kvalitetan plasman specifičnih hercegovačkih proizvoda i turističku aktivnost. Logično je zaključiti da će doći do porasta interesa za razvojem poljoprivrede, a posebno uzgoja ranog povrća i autohtonih vinskih vrsta grožđa, a time i opće uposlenosti;

- Smanjit će se prometno opterećenje na magistralnoj cesti M17 Sarajevo – Mostar – Čapljina, tako da će postojeća cesta M17, u većoj mjeri, služiti razvoju naselja i gospodarske aktivnosti;

- Neminovno će doći do izgradnje novih brzih cesta koje će preuzeti tranzitni promet sa postojeće cestovne mreže i uključiti ga na čvorišta na autocesti. Ovaj proces je već otpočeo kroz izradu projektne dokumentacije, a djelomično i kroz izvođenje građevinskih radova. (Južna obilaznica Mostara, brze ceste Grude – Ljubuški, Mostar (Međine) – Grude – granica sa Republikom Hrvatskom, Stolac – Neum, te izmještanje regionalnih cesta R424 i R425 u zoni Čitluka i Međugorja. Izgradnjom ovih cesta postojeća mreža magistralnih cesta će, također, u većoj mjeri služiti razvoju naselja i gospodarske aktivnosti.

Istaknute promjene u cestovnoj mreži i njeno sjedinjavanje sa autocestom u Koridoru Vc, koja je kičma prometnog sustava BiH, su proces koji mora imati prioritetno mjesto u planskom razvoju Hercegovine i njenog okruženja. Razvoj ovog sustava je osnova cjelokupnog razvoja. On se može i mora temeljiti na blagodatima područja, odnosno njegovom prostornom položaju, očuvanoj prirodi, bogatstvu vodama, blagoj klimi sa obiljem sunca i drugim prirodnim i stvorenim dobrima.

Glavna prometna čvorišta na autocesti u Koridoru Vc: Konjic, Jablanica, Mostar – sjever, Mostar – jug, Počitelj, Međugorje i Zvirici su važne stanice u transportno – distributivnom prometu. Oni su jednako kao aerodromi i granični punktovi posebni gospodarski centri, te imaju poseban značaj u prostornom razvoju najbliže okoline, ali i cjelokupne regije. U blizini ovih čvorišta treba planirati aktiviranje posebnih gospodarskih zona. Te zone mogu koristiti postojeće gospodarske zone, ako zato postoje uvjeti ili ih treba nanovo formirati. U tom pravcu, smatramo da će biti uputno formirati nove zone uz čvorišta Počitelj i Zvirici, a vjerojatno i uz čvorište Konjic, Jablanica i Mostar – sjever

Stanje u poljoprivredi, proizvodnji hrane i turizmu

Za uočavanje razvojnog prostora u ovim oblastima potrebno je najprije predstaviti prirodne sadržaje u njemu, stepen njihove iskorištenosti i dosadašnje tendencije. S druge strane, sadržaji u prostoru su takvi da ih nije moguće podvesti isključivo pod sadržaj u naslovu, jer ono što raspoloživi prostor nudi predstavlja multivalentnu razvojnu vrijednost. Zbog toga će morati biti izvršen mali otklon od naslova koji bi trebalo da pomogne u razumijevanju razvojnog značaja tih sadržaja.

Prostor i sadržaji u njemu

Četiri su bitne karakteristike postojećeg načina valorizacije prostora:

1. U fizičkom smislu, prostor je definiran geografski (koordinatama), klimatski i lokacijski (položajem prema drugim prostorima u okruženju). On je dat i primarni je uvjet (kratkoročnog i dugoročnog) opstanka ljudske zajednice. Takav – kakav je, on ima vrijednost u općem i u ekonomski održivom smislu.
2. Prostor je, u cjelini, valoriziran tekućim ekonomskim parametrima koji govore njegovim vrijednostima sa trenutnog stanovišta – zanemarujući budućnost. Taj pristup morao bi biti izmijenjen tako što će buduća vrijednost prostora biti determinanta te valorizacije, jer opstanak na tekućoj valorizaciji prostora nosi sa sobom mnoge nepredvidive rizike. Potrebna je, dakle, valorizacija sa stanovišta održivosti ljudske zajednice u doglednoj budućnosti.
3. U prostor su smješteni mnogi sadržaji koje na kartama vidimo kao linije (saobraćajnice, energetske vodove, komunikacione linije), predstavljaju izgrađene infrastrukturne sadržaje i realno građevinsko zemljište, ali i barijeru alternativnoj upotrebi toga, konkretnog prostora. Veća naseljena mjesta na prostoru HNŽ/K predmet su opće pažnje, bilo zbog koncentracije stanovništva ili zbog privrednih aktivnosti na njima. Infrastrukturni sadržaji predstavljeni pomenutim linijama, koji sasvim konkretno integrišu ljudske aktivnosti na datom prostoru, vrlo često ostaju izvan fokusa ne samo kao građevinski prostor nego i kao preduvjet svakom kvalitetnom privrednom razvoju u prostoru pa i opstanku stanovništva.

4. Svaki konkretni prostor sadrži neki faktor koji limitira njegov razvoj, ograničavajući opstanak ljudske zajednice na njemu u dužem roku, pa i prenisko ili pretjerano prisustvo ljudi na tom prostoru mogu postati jedan od limitirajućih razvojnih faktora. Na prostoru HNŽ/K postoje dva limitirajuća razvojna faktora, koji često ostaju izvan vizure Kantonalnih institucija koje se staraju o razvoju:

a) Voda, čije stalno prisustvo u zadovoljavajućim količinama je preduvjet života biljnih, animalnih i ljudskih zajednica; i

b) Stanovništvo, koje ispoljava tendenciju napuštanja prostora jer u alternativnim rješenjima vidi bolje mogućnosti opstanka.

Zemljišni resursi HNŽ/K i poljoprivredna proizvodnja

Prostor HNŽ/K, posmatran kao zbir površina obično se sistematizira na poljoprivredno, šumsko i ostalo, kao Tablici 1.3.24. Pod kategorijom „Ostali“ se podrazumijeva neplodno i građevinsko zemljište. U kategoriju „Neplodno“ ulaze goleti, kamenjar i krš, te močvare i ritovi, za koje se uzima da nemaju ekonomsku vrijednost. Nasuprot tome, građevinsko zemljište u valorizaciji prostora ima najveću vrijednost jer su na njemu, po pravilu, smještena naselja. Također, u valorizaciji prostora, seoska naselja, osim kad su u neposrednoj blizini općinskih središta, ne tretiraju se kao građevinsko zemljište, iako to po namjeni nesumnjivo jesu.

Tablica 1.3.24: struktura površina po načinu korištenja u HNŽ/K 2006. godine

Područje	Jedinica mjere	Poljoprivredno zemljište								Šumsko zemljište	Ostalo zemljište	Sveukupno
		Svega	Obradivo zemljište					Pašnjaci	Bare i ribnjaci			
			Svega	Livade	Oranice	Voćnjaci	Vinogradi					
Površine (km²)												
FBiH	km ²	11.390	7.190	4.090	430	40	2.630	4.180	20	12.660	2.060	26.110
HNŽ/K	km ²	2.229	739	431	31	39	237	1.465	24	1.859	313	4.401
Privatno	km ²	1.341	645	383	19	22	221	684	12	541	105	1.987
Državno	km ²	888	94	48	12	17	16	781	13	1.318	208	2.414

Od ukupno 4.401 km² površina HNŽ/K poljoprivrednu površinu čine 2.229 km² (ili 50,6%), šumsko zemljište zaprema 1.859km² (42,2%) a ostalo 313km² (7,1%). U poređenju sa strukturom površina u FBiH, učešće poljoprivrednog zemljišta je u HNŽ/K veće, a šumskog i ostalog zemljišta manje. Znatno rjeđa gustoća nastanjenosti u HNŽ/K učinila je da na jednog prisutnog stanovnika HNŽ/K otpada 1,85ha ukupne i 1,12ha poljoprivredne površine, naspram 0,94ha ukupne odnosno 0,98ha poljoprivredne površine po stanovniku FBiH. Ovo HNŽ/K čini komparativno bogatijim 1,6 puta ukupnim i 1,9 puta poljoprivrednim zemljištem.

Detaljniji i zanimljiviji uvid u snabdjevenost stanovništva HNŽ/K prostorom dobija se iz Tablice 1.3.25. Iz nje je vidljivo da prosječna obradiva površina po stanovniku HNŽ/K vrlo bliska istoj u FBiH, ali to ne pobija činjenicu da i taj, prosječni potencijal nije u skladu s relativnim nivoom razvijenosti poljoprivrede niti proizvodnjom hrane na prostoru HNŽ/K. Ne upuštajući se detaljnije u uzroke takvom stanju, navedene činjenice treba zadržati na umu radi formuliranja buduće politike prema zemljištu i korištenju prostora.

Tablica 1.3.25: snabdjevenost stanovništva HNŽ/K površinom i namjena prostora 2007.

Područje	Broj stanovnika	Površina (km ²)	Gustina nastanjenosti	Jedinica mjere	Ukupno	Poljoprivredno	Obradivo	Šumsko	Ostalo
FBiH	2.328.000	26.110	89,2	ha/stan.	1,122	0,489	0,309	0,544	0,088
HNŽ/K	227.473	4.401	51,7	ha/stan.	1,935	0,980	0,324	0,818	0,138
HNŽ/K -FBiH	0,102	0,169	0,607	FBiH= 1,00	1,724	2,004	1,005	1,503	1,568
								HNŽ/K = 1,00 Ukupno	
Čapljina	23.690	256	92,4	ha/stan.	1,085	0,665	0,2410	0,61	0,85
Čitluk	15.945	181	88,1	ha/stan.	1,135	0,656	0,2721	0,62	0,89
Mostar	111.198	1.175	94,6	ha/stan.	1,056	0,580	0,0950	0,31	0,41
Jablanica	11.886	301	39,5	ha/stan.	2,532	0,7856	0,2050	0,72	0,92
Konjic	29.095	1.169	24,9	ha/stan.	4,017	1,4484	0,7204	1,41	2,13
Neum	4.682	225	20,8	ha/stan.	4,805	3,205	0,2030	3,15	3,36
Prozor - Rama	16.371	477	34,3	ha/stan.	2,913	1,297	0,5407	1,19	1,73
Ravno	1.346	286	4,7	ha/stan.	21,248	15,384	1,8920	15,32	17,21
Stolac	13.360	331	40,4	ha/stan.	2,477	1,569	0,4062	1,49	1,90

Zanimljiviji dio te opće slike je da općine sa slabijom snabdjevenošću korisnim (obradivim) poljoprivrednim površinama (podaci prikazani na sivoj podlozi) predstavljaju, ekonomski gledano, uglavnom razvijeniji dio HNŽ/K, za razliku od općina s relativno obilnijim poljoprivrednim resursima. Logika takvog razvoja počiva na kreiranju novih izvora egzistencije koje daju nepoljoprivredni sektori, čija djelatnost je koncentrirana u općinskim središtima, ali i to je samo djelomično tačno.

Ni polovina oraničnih površina, najkvalitetnijeg dijela obradivog zemljišta – ako se može suditi prema statističkim podacima - ne koristi se za proizvodnju, ne samo u HNŽ/K nego ni u FBiH. Uz sistematsko pražnjenje manjih naselja, pa i cijelog HNŽ/K, ovo je drugi pouzdani signal da ekonomska politika prema agraru nije formulirana na način da se milenijima kultivirani dijelovi prostora adekvatnije koriste.

Posmatrano po općinama, oranične površine koriste se 20% (Čapljina) do blizu 100% (Jablanica, Prozor - Rama). Teško da se na navedene podatke može osloniti kao na apsolutno pouzdane – ali i kao procjena s vjerojatnoćom od oko 65 - 70% pouzdanosti govore dovoljno o privatnom odnosu prema vlasništvu, s jedne strane, i ekonomskoj politici društva prema agraru, s druge strane. Činjenica da ni tendencije izražene tokom perioda 2003. - 2007. ne mijenjaju bitno realno stanje sugerira da se odnos prema ovom resursu neće ni brzo niti na bolje mijenjati, jer je radno aktivno stanovništvo – najvažniji kreativni faktor u korištenju prostora – taj prostor napustilo u velikoj mjeri, bez obzira na zakonsko vlasništvo na njemu. To svjedoči i činjenica da je na prostoru HNŽ/K površina napuštenog (obrađivog, oraničnog) zemljišta povećana s predratnih 98,9km² na oko 136,3km² u 2007. godini. Stoga, poticanje mjere mogu imati efekta samo toliko koliko je moguće motivirati vlasnike zemljišta da taj prostor realno koriste – ili ustupe nekome ko to želi. Država (podrazumijevaju se i HNŽ/K i općine unutar njega) tu može, i trebala bi, otvoriti proces rehabilitacije prostora.

1.4. STANOVANJE I STAMBENA IZGRADNJA

Građevinsko zemljište angažovano za potrebe stanovanja po JLS i ukupno

Prostor HNŽ/K, posmatran kao zbir površina sistematizira se u kategorije „poljoprivredno“, „šumsko“ i „ostalo“ zemljište, kao u Tablici 1.4.1, gdje se pod kategorijom „ostalo“ podrazumijeva neplodno i građevinsko zemljište. U kategoriju „neplodno zemljište“ ulaze goleti, kamenjar i krš, te močvare i ritovi, za koje se uzima da nemaju ekonomsku vrijednost. Nasuprot tome, građevinsko zemljište – u valorizaciji prostora – ima najveću vrijednost jer su na njemu, po pravilu, smještene naselja. Također, u valorizaciji prostora, seoska naselja – osim kad su u neposrednoj blizini općinskih središta – ne tretiraju se kao građevinsko zemljište, iako to po namjeni nesumnjivo jesu.

Tablica 1.4.1: Struktura površina po načinu korištenja u HNŽ/K 2006. godine

Područje	Jedinica mjere	Poljoprivredno zemljište								Šumsko zemljište	Ostalo zemljište	Sveukupno
		Svega	Obradivo zemljište					Pašnjaci	Bare i ribnjaci			
			Svega	Livade	Oranice	Voćnjaci	Vinogradi					
Površine (km²)												
FBiH	km ²	11.390	7.190	4.090	430	40	2.630	4.180	20	12.660	2.060	26.110
HNŽ/K	km ²	2.229	739	431	31	39	237	1.465	24	1.859	313	4.401
Privatno	km ²	1.341	645	383	19	22	221	684	12	541	105	1.987
Državno	km ²	888	94	48	12	17	16	781	13	1.318	208	2.414

Od ukupno 4.401km² površine HNŽ/K poljoprivrednu površinu čine 2.229 km² (ili 50,6%), šumsko zemljište zaprema 1.859km² (42,2%) a ostalo 313km² (7,1%). U poređenju sa strukturom površina u FBiH, učešće poljoprivrednog zemljišta je u HNŽ/K veće, a šumskog i ostalog zemljišta manje. Znatno rjeđa gustoća nastanjenosti u HNŽ/K učinila je da na jednog prisutnog stanovnika HNŽ/K otpada 1,85ha ukupne i 1,12ha poljoprivredne površine, naspram 0,94ha ukupne odnosno 0,98ha poljoprivredne površine po stanovniku.

Funkcija stanovanja angažuje najviše urbanih površina. U svim općinama HNŽ/K stambena izgradnja se odvijala u:

- objektima kolektivnog karaktera;
- objektima individualne porodične izgradnje

Kolektivni objekti su građeni planski i u periodu od Drugog svjetskog rata do 1992. godine ulagana su velika sredstva u stambenu izgradnju. Postignut je značajan napredak u rješavanju stambenog pitanja i poboljšanju standarda stanovanja. Individualnoj izgradnji usmjeravana je veoma mala društvena i stručna pažnja, iako je ta izgradnja učestvovala sa preko 80% u ukupnoj stambenoj izgradnji. Arhitektonsko projektovanje, urbanističko planiranje i oblikovanje, pripremanje i opremanje terena za individualno stanovanje uglavnom su bili zapostavljeni, pa je odsustvo osmišljenog usmjeravanje te izgradnje vidljivo.

U ruralnim i prigradskim naseljima individualna izgradnja je neplanska, individualizirana, veoma često postavljena na plodnom zemljištu uz saobraćajnice i vodotoke. Objekte karakteriše uniformnost i odsustvo tradicionalnih elemenata.

Analiza stanja

1991. godine stambeni fond i BiH sastojao se od preko milion stambenih jedinica u preko 6.823 naselja. Prosječna površina stambene jedinice bila je 60,45m² po kućanstvu, odnosno 16,68m² po stanovniku. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku BiH, na području koje pripada FBiH 1991. godine bilo je 661.201 stambena jedinica (ukupno u kolektivnom i individualnom stanovanju). Prema podacima IMG (Međunarodne upravne grupe), na području koje pripada FBiH 1991. godine bile su 786.693 stambene jedinice (ukupno u kolektivnom i individualnom stanovanju). Na području HNŽ/K prema istim izvorima 1991. godine bilo je 60.970 odnosno 82.734 stambene jedinice (ukupno u kolektivnom i individualnom stanovanju).

Veći broj stambenih jedinica iz 1991. procjenjen od strane IMG, u odnosu na stanje po zvaničnom popisu iz 1991. godine, pojavio se kao posljedica evidentiranja stvarnog stanja na terenu .

Broj stambenih jedinica, po JLS i ukupno

Prema podacima iz studije „Analiza aktuelnog stanja i mogućnosti razvoja privrede HNŽ/K“, na području HNŽ/K u 2006. godini bile su 81.392 stambene jedinice. Do datog broja došlo se na osnovu podataka o broju potrošača električne energije za kućanstva.

Čapljina	9.036
Čitluk	5.622
Jablanica	4.395
Konjic	11.516
Mostar	41.327
Neum	2.164
Prozor-Rama	3.561
Ravno	662
Stolac	3.837

Ukupno:	81.392

Prema podacima iz Elektroprivrede HZHB broj kućanstava na području HNŽ/K iznosi kako slijedi (stanje decembar 2009.) :

Čapljina	9.522
Čitluk	5.622
Jablanica	4.421
Konjic	11.516
Mostar	42.663
Neum	2.279
Prozor-Rama	3.750
Ravno	662
Stolac	4.041

Ukupno:	84.476

Povećanje broja kućanstava za period od 2006. - 2009. je 3,8%.

Tablica 1.4.2: Broj stambenih jedinica po općinama u HNŽ/K prema dostavljenim podacima iz općina; stanje 2006. godina

Općina	Individualno stanovanje			Kolektivno stanovanje			Ukupna površina sambenog fonda m ²
	Broj stambenih Jedinica	Prosjeak NKP S.J. m ²	Ukupna Površina S.J. m ²	Broj stambenih jedinica	Prosij. NKP S.J. m ²	Ukupna Površina S.J. m ²	
Čapljina	7.436	100	743.600	1.525	65,00	99.125	842.725
Čitluk	3.841	100	384.100	648	65,00	42.120	426.220
Jablanica	2.550	80	204.000	955	55,50	53.002	257.002
Konjic	9.120	80	729.600	2.396	52,20	125.071	854.671
Grad Mostar	24.250	80	1.940.000	17.000	64,00	1.088.000	3.028.000
Neum	1.554	80	124.320	284	64,00	18.176	142.496
Prozor-Rama	4.590	80	367.200	345	57,00	19.665	386.865
Ravno	908	70	63.560	14	55,00	770	64.330
Stolac	3.700	80	296.000	392	65,00	25.400	321.400
Ukupno	57.949	83	4.827.152	23.559	60,30	1.420.608	6.247.759

Tablica 1.4.3: Broj stambenih jedinica po općinama u HNŽ/K prema popisu iz 1991. godine (nedostaje podatak za dio stambenih jedinica Ravno koje su pripadale općini Trebinje.)

Općina	Broj i raspored stambenih jedinica –prema popisu 1991 (u privatnom vlasništvu i društvenoj svojini)								Ukupno
	Bošnjaci	%	Hrvati	%	Srbi	%	Ostali	%	
Čapljina	1.795	27,8	3.417	52,9	989	15,3	263	4,1	6.464
Čitluk	33	1,1	3.067	98,5	5	0,2	8	0,3	3.113
Jablanica	3.317	35,0	412	15,0	700	21,0	-	-	2.753
Konjic	5.316	53,3	2.614	26,2	1.703	17,1	348	3,5	9.981
Grad Mostar	10.366	35,0	9.957	33,6	6.218	21,0	3.100	10	29.641
Neum	44	4,6	820	86,1	65	6,8	23	2,4	952
Prozor	1.501	40,1	2.195	58,7	11	0,3	35	0,9	3.742
Stolac	1.842	42,6	1.349	31,2	1044	21,4	89	2,1	4.324
Ukupno:									60.970

Tablica 1.4.4: raspodjela stambenih jedinica sa prosječnim brojem stanovnika po stambenoj jedinici za 2007. godinu

Općina	Broj stambenih jedinica 2007.god	Učešće stambenih jedinica u ukupnom stamenom fondu (%)	Broj stanovnika 2007.god.	Prosječan broj stanovnika po stanu
Čapljina	8.961	11,00	25.648	2,86
Čitluk	4.489	5,50	16.488	3,67
Jablanica	3.505	4,30	12.479	3,56
Konjic	11.516	14,10	32.015	2,78
Grad Mostar	41.250	50,60	116.117	2,81
Neum	1.838	2,20	4.770	2,59
Prozo-Rama	4.935	6,00	16.444	3,33
Ravno	922	1,10	1.140	1,23
Stolac	4.092	5,00	13.093	3,20
Ukupno	81.508	100	238.194	2,89

Tablica 1.4.5: prostorni standard po stanovniku; stanje 2007. godina

OPĆINA	Broj stanovnika 2007. godine	Sveukupna površina stambenog fonda po općinama 2007. (m ²)	Prostorni standard po stanovniku 2007. godine (m ² /stanovnik)
Čapljina	25.648	842.725	32,86
Čitluk	16.488	426.220	25,85
Jablanica	12.479	257.002	20,61
Konjic	32.015	854.671	26,69
Grad Mostar	116.117	3.028.000	28,07
Neum	4.770	142.496	29,87
Prozor – Rama	16.444	386.865	23,53
Ravno	1.140	64.330	58,43
Stolac	13.093	321.400	24,55
Ukupno	238.194	6.247.759	30,05

Građevinsko zemljište na osnovu podataka iz prostornih planova po općinama prikazano u procentima u odnosu na ukupnu površinu iznosi: Čapljina 10,50%, Čitluk 3,3%, Jablanica 7,2%., Konjic 7,91%, Grad Mostar 4,5%, Neum 6,7%, Prozor 7,26%, Stolac 1,6%, Ravno 1,3%.

Odnos korištenosti građevinskog zemljišta naspram drugih zemljišta se iskazuje kao 92,00% : 8,00%, odnosno 4.048ha : 308ha. Za potrebe stanovanja iskorišteno je 228ha građevinskog zemljišta, odnosno 74,30%. Osnovni pravci angažovanja novih površina su uz putne saobraćajnice u HNŽ/K (M-17, M-6 i putevi Čapljina – Čitluk - Mostar). Nova naselja nikla su i u naseljima uz gradove (Mostar, Stolac, Čapljina i Konjic). Posebno se gradilo u Međugorju. Veći broj stambenih jedinica napravljen je nadzidivanjem potkrovlja na postojećim kolektivnim stambenim objektima (Mostar i Konjic).

Procjena je da je na području HNŽ/K do 2006. godine ostvarena ukupna površina stambenog fonda od cca 6.247.759m². Od ukupnog broja stambenih jedinica 1.420.608m² realizovano je u okviru kolektivnih stambenih objekata, dok je 4.827.152 realizovano u individualnim stambenim objektima. Procentualna zastupljenost stambenih jedinica po sistemu izgradnje individualno: kolektivno iznosi 71,09 : 28,90.

Devastirani stambeni fond, sanirano (broj stambenih jedinica)

Tablica 1.4.6: broj uništenih i oštećenih stambenih jedinica 1992. - 1995.

Općina	Jedinica	Stanje 1991.	do 20%	20-70%	više od 70%	Ukupno	Ukupno%
Čapljina	F BiH	7.840	179	715	250	1.144	14,59
Čitluk	F BiH	3.572	0	0	0	0	0,00
Jablanica	F BiH	3.317	35	412	253	700	21,00
Konjic	F BiH	13.833	707	2.898	553	4.158	30,06
Grad Mostar	F BiH	34.831	3.551	14.120	6.677	24.348	69,90
Neum	F BiH	1.867	29	13	7	498	26,67
Prozor	F BiH	4.551	135	519	902	1.556	34,19
Ravno	F BiH	992	70	463	54	587	59,17
Stolac	F BiH	4.091	905	2.206	403	3.514	85,90

Tablica 1.4.7: broj uništenih i oštećenih stambenih jedinica 1992. - 1996.

Stambeni objekti	Ukupan stambeni fond 1991.	Stambeni fond 1991. - 1996. sa stepenom oštećenja			Rekonstruisani stambeni fond					
		<40 %	40-60 %	<60 %	Djelimično rekonstruisani objekti sa stepenom oštećenja			Potpuno rekonstruisani Objekti koji su bili sa Stepenom oštećenja		
					<40 %	40-60 %	<60 %	<40 %	40-60 %	<60 %
Objekti kolektivnog stanovanja	636	237	35	73	195	27	23	4	0	1
Jedinice kolektivnog stanovanja	7.793	2.592	238	498	2.283	169	190	92	13	60
Objekti individualnog stanovanja	38.017	8.179	6.106	5.703	2.264	1.689	1.103	1.015	1.227	189
Jedinice individualnog stanovanja	36.691	7.887	6.538	6.007	2.114	1.735	1.170	1.107	1.445	204
Objekti kolektivnog stanovanja koji imaju karakter graditeljskog nasljeđa	139	91			15			7		
Objekti individualnog stanovanja koji imaju karakter graditeljskog nasljeđa	212	106			26			9		

Bespravna stambena izgradnja, (broj stambenih jedinica)

Opremanje neophodnim instalacijama može se smatrati relativno dobrim u gradovima, ali je moguće uočiti područja koja su vrlo loše ili nikako opremljena odgovarajućim mrežama infrastrukture (posebno kanalizacija). Nova naselja koja karakteriše individualna stambena izgradnja samo su djelomično ili nikako opremljena neophodnom društvenom infrastrukturom. Značajna promjena odnosa zastupljenosti individualne stambene izgradnje prema kolektivnoj stambenoj izgradnji u velikoj mjeri je rezultat ekspanzije izgradnje bespravnih objekata. Prema dobivenim informacijama stanje bespravne gradnje u HNŽ/K u periodu 1995. - 2006. je slijedeće:

Čapljina	23
Čitluk	257
Jablanica	1.069
Konjic	170
Mostar	3.327
Neum	10
Prozor - Rama	80
Ravno	
Stolac	

Ukupno cca	4.766

Od 20.506 izgrađenih stambenih jedinica u periodu 1995. - 2006. bespravno je izgrađeno 4.766 jedinica odnosno 23,20% .

Ocjena stanja

Analizom raspoloživih podataka i procjenama relevantnim za stambenu izgradnju i stanovanje na području HNŽ/K može se zaključiti:

- Uočava se ubrzani proces angažovanja novih površina za potrebe stanovanja i stambene izgradnje. Veliki je interes za obezbjeđenje stambenog prostora putem izgradnje slobodno stojećih individualnih objekata;
- Iskazani interes za zadovoljavanje ovih potreba često se usmjerava na prostore izvan utvrđenog građevinskog zemljišta, pri čemu se ne uzimaju u obzir strateška opredjeljenja društva;
- Prostorna distribucija angažovanog zemljišta ukazuje na to da su osnovni pravci izgradnje objekata dolinom rijeka Neretve i Rame, uz magistralni put M-17, M-6 i uz saobraćajnice Čapljina-Čitluk - Mostar i Stolac - Mostar. Obim angažovanog zemljišta može biti ključni faktor kod opredjeljenja u kom pravcu širiti općinske centre u narednom periodu;
- Zbog nedostatka studija i elaborata iz oblasti stanovanja i stambene izgradnje teško je prognozirati građevinski fond za 2020. godinu. Zbog povećane individualne izgradnje u odnosu na kolektivnu, dostignuta prosječna veličina stambene jedinice povećala se na 71m² i samim tim povećala procent realizacije građevinskog zemljišta;
- Promjena odnosa zastupljenosti unutar stambenog fonda u korist individualne stambene izgradnje ukazuje na povećanje ukupnih troškova za opremanje građevinskog zemljišta na području HNŽ/K;
- U ukupnom fondu individualnih stambenih objekata veliko je učešće bespravne izgradnje. Razvojni pravci uslovljeni koncentracijom ove vrste objekata upućuju na zaključak da se odrednice utvrđene planovima višeg reda u prostoru ne potvrđuju. Nepoštivanje usmjerenja prostornog razvoja dalo je za posljedicu negativne uticaje na prirodne vrijednosti, zaštićena područja, graditeljsku baštinu i drugo čime je narušen i sam kvalitet življenja.

Tablica 1.4.8: poslovne zone po općinama

Općina	Površina općine (km ²)	Broj stanovnika 2007.	Gustina nastanjenosti	Površina gradskog centra (ha)	Broj Stanovnika u centru	Broj uposlenih u općini	Površina poslovnih Zona u centralnom naselju općine (ha)
Čapljina	256	25.648	100	1.474,20	7.823	3.127	51,80
Čitluk Međugorje	181	16.488	91	964,85	3.376	3.402	81,77
Grad Mostar	1.175	116.117	99	12.157,02	69.440	24.566	664,63*
Jablanica	301	12.479	41	421,96	5.137	1.996	23,70
Konjic	1.169	32.015	27	658,64	11.279	4.247	75,20
Neum	225	4.770	21	317,98	3.353	933	15,48
Prozor – Rama	477	16.444	34	204,98	4.818	1.387	6,49
Ravno	331	1.140	3	68,10	287	44	0
Stolac	286	13.093	46	263,15	4.575	953	19,18
HNŽ/K	4.401	238.194	54	16.530,88	110.088	40.655	938,25

* Obzirom na metodologiju utvrđivanja urbane zone Mostara, koja je utvrđena kao šira urbana zona, u nju su ušle sve poslovne zone Općine.

1.5. DRUŠTVENA INFRASTRUKTURA

Odgoj i obrazovanje

Obrazovni sistem u BiH i HNŽ/K obuhvata:

- predškolsko obrazovanje
- osnovno obrazovanje
- srednje obrazovanje
- visoko obrazovanje

Predškolski odgoj i obrazovanje

Organizacijske forme

Sa stanovišta organizacijskih formi, koncepcija i programska orijentacija predškolskog odgoja i obrazovanja u BiH i HNŽ/K utvrđuje forme institucionalnog organiziranog predškolskog odgoja i obrazovanja:

- a) **jaslice** - za kontinuiranu cjelodnevnu ili poludnevnu njegu, zaštitu i odgoj djece, od 6 mjeseci do navršene treće godine života;
- b) **predškolska ustanova (dječiji vrtić)** za kontinuiranu, cjelodnevnu i poludnevnu i kraću provedbu primarnih programa obogaćenih posebnim sadržajima, cjelovitih razvojnih i specijaliziranih programa alternativnih orijentacija, te cjelodневnih i poludневnih programa za djecu sa posebnim potrebama, za uzrast od tri godine do polaska u školu;
- c) **igraonica** za provedbu kraćih razvojno - orijentiranih predškolskih programa, u kojoj se provode cjeloviti kraći programi ili specijalizirani kraći programi (muzička igraonica, sportska igraonica i sl.);
- d) **vaninstitucionalni oblici rada** sa djecom predškolskog uzrasta kao što su: ljetovanja, zimovanja, vrtići u prirodi, izleti, posjete, takmičenja, učešće u prigodnim manifestacijama sa posebno pripremljenim programima i sl.

Analiza strukture, kapaciteta i prostorne disperzije javnih i privatnih kapaciteta za prihvatanje djece predškolskog uzrasta

Tablica 1.5.1: prostorna disperzija javnih i privatnih ustanova za predškolski odgoj u HNŽ/K (po JLS)

ČAPLJINA		
Dječji vrtić "Čapljina"	Zagrebačka Čapljina	javna
ČITLUK		
Dječji vrtić Čitluk	Kralja Tomislava 68	javna
Majčino selo - Bijakovići	Bijakovići - Međugorje	javna
JABLANICA		
Dječije obdanište "Pčelica"	Bokulja bb	javna
KONJIC		
Dječije obdanište "Zulejha Begeta"	Omladinska 32a	javna
MOSTAR		
Dječiji vrtić "Sveti Josip"	Biskupa Buconjića 1B	javna
Dječiji vrtić "Ciciban"	Braće Fejića 66	javna
Dječiji vrtić "Zvezdice"	Blajburških žrtava bb	privatna
Dječiji vrtići Mostar	Kneza Mihajla Višeslava Humskog	javna
Dječji vrtić SOS Kinderdorf	Rade Bitange bb	humanitarna
NEUM		
Dječji vrtić "Neum"	Put sv. Ante bb.	javna
PROZOR - RAMA		
Dječji vrtić Ciciban	Splitska 2	javna
STOLAC		
Dječji vrtić Stolac	Humska bb	javna
UKUPNO		13

Tablica 1.5.2: površine unutrašnjeg i vanjskog prostora (m²) u ustanovama za predškolski odgoj u HNŽ/K (po JLS)

JLS/Ustanove za predškolski odgoj	Zajednički prostor 1-3 godine	Zajednički prostor 3-6 godina	Zajednički prostor kombinovane grupe	Ukupna unutrašnja površina za boravak djece	Dvorište m ²	Ukupna površina
ČAPLJINA						
Dječji vrtić "Čapljina"	0	600	100	700	4.100	4.800
ČITLUK						
Dječji vrtić Čitluk	60	200	60	320	350	670
Majčino selo-Bijakovići						1.000
JABLANICA						
Dječije obdanište "Pčelica"	0	57	60	117	138	255
KONJIC						
Dječije obdanište "Zulejha Begeta"	96	96	0	192	2.000	2.192
MOSTAR						
Dječji vrtić "Sveti Josip"	125	801,8	0	926,80	500	1.426,8
Dječji vrtić "Ciciban"	0	1.500	0	1.500	4.300	5.800
Dječji vrtić "Zvezdice"	0	0	90	90	210	300
Dječji vrtići Mostar	0	0	0	2.426,5	3.123	5.549,5
Dječji vrtić SOS Kinderdorf	0	442	0	442	1.423	1.865
NNEUM						
Dječji vrtić "Neum"	0	125	0	125	643	768
PROZOR - RAMA						
Dječji vrtić Ciciban	72	0	0	72	352	424
STOLAC						
Dječji vrtić Stolac	40	180	0	220	450	670
UKUPNO	393	4.001,8	310	7.131,3	17.589	

Na osnovu podataka u Tablici 1.5.2 evidentno je da najveću površinu unutrašnjeg prostora ima ustanova Dječji vrtići Mostar (2.426,5m²), a najmanju Dječji vrtić Ciciban u Prozor - Rama (72m²).

U općini Čitluk pravi se novi savremeni vrtić za 125 djece koji je u završnoj fazi izgradnje i očekuje se otvaranje 2010. god. Netto površina vrtića koji se gradi je 914m², a bruto površina 1.070m².

S obzirom da je starosna struktura djece u ustanovama predškolskog odgoja u pojedinim JLS u HNŽ/K različita, ne može se uniformno primjeniti standard za određivanje neophodnog prostora za boravak djece u njima. Najveći broj djece je u kategoriji 3 - 6 godina, a zato smo kao normativ uzeli aritmetičku sredinu potrebnog prostora za sve starosne kategorije djece (3m²), te se odstupanja od standarda ne mogu generalizovati.

U Tablici 1.5.3 prikazane su ukupne unutrašnje površine za boravak djece u predškolskim ustanovama, te na osnovu broja djece projicirana su odstupanja od normativa predviđenih standardom.

Tablica 1.5.3: površina unutrašnjeg prostora (m²) po djetetu i odstupanja od standarda

Ustanove za predškolski odgoj	Ukupan broj djece	Površina za boravak djece	Površina po jednom djetetu (m ²)	Odstupanja od standarda (m ² /djetetu)
ČAPLJINA				
Dječji vrtić "Čapljina"	106	700	6,60	3,6
ČITLUK				
Dječji vrtić Čitluk	88	320	3,64	0,64
Majčino selo- Bijakovići	148			
JABLANICA				
Dječije obdanište "Pčelica"	50	117	2,34	-0,66
KONJIC				
Dječije obdanište "Zulejha Begeta"	40	192	4,8	1,8
MOSTAR				
Dječji vrtić "Sveti Josip"	150	926,80	6,17	3,17
Dječiji vrtić "Ciciban	258	1.500	5,81	2,81
Dječiji vrtić "Zvezdice"	30	90	3,0	0
Dječiji vrtići Mostar	435	2.426,5	5,58	2,58
Dječiji vrtić SOS Kinderdorf	79	442	5,59	2,59
NEUM				
Dječji vrtić "Neum"	70	200	2,86	-0,14
PROZOR-RAMA				
Dječji vrtić Ciciban	26	72	2,77	-0,23
STOLAC				
Dječji vrtić Stolac	57	220	3,86	0,86
UKUPNO	1.537	7.206,3	4,69	1,69

Iz Tablice 1.5.3 vidljivo je da većina ustanova za predškolski odgoj raspolaže prostorom koji zadovoljava minimalne uvjete za boravak djece predviđene standardom. Negativna odstupanja su evidentna u predškolskim ustanovama u Jablanici, Neumu i Prozor - Rami, dok su značajna pozitivna odstupanja zabilježena u vrtićima u Čapljini i vrtiću „Sveti Josip“ u Mostaru.

Osnovno obrazovanje

Analiza strukture, kapaciteta i prostorne disperzije aktualne mreže osnovnih škola

U općinama HNŽ/K je u školskoj 2008. / 2009. godini registrovano 48 matičnih škola u sklopu kojih se nalazi 89 područnih škola. Mreža osnovnih škola prezentirana je u Tablici 1.5.4.

Tablica 1.5.4: mreža osnovnih škola u HNŽ/K (po JLS) u školskoj 2008. / 2009. godini

JLS / škola	Adresa	Broj područnih škola
ČAPLJINA		
Osnovna škola Čapljina	Čapljina	5
Osnovna škola Vladimira Pavlovića	Čapljina	7
Osnovna škola Lipanjske zore	Višići	7
ČITLUK		
Osnovna škola fra Didaka Buntića	Čitluk	6
Osnovna škola Čerin	Čerin	2
Osnovna škola Bijakovići	Bijakovići	-
JABLANICA		
Osnovna škola Suljo Čilić	Jablanica	6
KONJIC		
Prva osnovna škola Konjic	Konjic	3
Druga osnovna škola Konjic	Konjic	4
Osnovna škola Čelebići	Čelebići	5
Osnovna škola Glavatičevo	Glavatičevo	2
Osnovna škola Parsovići	Parsovići	5
Osnovna škola Seonica	Seonica	2
MOSTAR		
Druga osnovna škola	Ulica XX broj 44, Mostar	-
III. osnovna škola	Trg hrvatskih velikana bb, Mostar	1
IV. osnovna škola	Ulica Salke Šestića br. 23, Mostar	-
VI. osnovna škola	Ulica Alekse Šantića br.10, Mostar	-
VII. osnovna škola	Ulica Gojka Vukovića br. 11, Mostar	-
Osnovna škola Zalik	Muje Pašića br. 11, Mostar	1
Osnovna škola A.B.Šimića	Ulica Kraljice Katarine br. 38, Mostar	-
Osnovna škola S. Strahimira Kranjčevića	Ulica Bleiburških žrtava 35, Mostar	-
Osnovna škola Petra Bakule	Ulica Kralja Tomislava, br. 9, Mostar	-
Osnovna škola Ilije Jakovljevića	Ulica Ante Starčevića bb, Mostar	-

Osnovna škola Bartola Kašića	Ulica Rude Hrozničke 46, Mostar	1
Osnovna škola Ivana Gundulića	Ulica Rudarska 87, Mostar	2
Osnovna škola Ilići	Ilići, Mostar	-
Osnovna škola Cim	Cim, Mostar	-
Osnovna škola Kruševo	Kruševo	-
Osnovna škola Omer Maksumić	Podveležje, Mostar	1
Osnovna škola Blagaj	Blagaj, Mostar	1
Osnovna škola Gnojnice	Gnojnice, Mostar	-
Osnovna škola Marin Dražić, Buna	Buna, Mostar	1
Osnovna škola Bijelo Polje	Potoci, Mostar	4
Osnovna škola Vrapčići	Vrapčići, Mostar	1
Osnovna škola Drežnica	Donja Drežnica bb, Mostar	1
Specijalna osnovna škola	Kantarevac bb, Mostar	-
Centar za djecu i omladinu s posebnim potrebama	Južni logor bb, Mostar	-
NEUM		
Osnovna škola Kardinala Stepinca Neum	Neum	2
PROZOR - RAMA		
Osnovna škola fra J. Vladića, Ripci	Ripci	3
Osnovna škola Marka Marulića, Prozor	Prozor	1
Osnovna škola Ivana Mažuranića, Gračac	Gračac	1
Osnovna škola "Alija Isaković"	Prozor	1
Osnovna škola "Šćipe"	Šćipe	5
Osnovna škola V. Tenžere Uzdol	Uzdol	1
RAVNO		
Osnovna škola Ravno	Ravno	1
STOLAC		
Osnovna škola Stolac	Stolac	2
Prva osnovna škola Stolac	Stolac	2
Osnovna škola Crnići	Crnići	2
Ukupno : 48		89

Odlukom Vlade HNŽ/K, koja je usvojena na skupštini HNŽ/K od 19.10.2009., izvršena je dopuna vrste i broja osnovnih škola (mreža osnovnih škola) na području HNŽ/K.

U Odluci o utvrđivanju vrste i broja osnovnih škola (mreža osnovnih škola) na području HNŽ/K („Službene novine HNŽ/K”, broj: 6/05 i 5/08 0, dodaje se: u općini Čitluk iza tačke 3. dodaje se nova tačka 4. koja glasi: „Osnovna glazbena škola „Brotnjo” Čitluk (upisno područje općina Čitluk).”

Tablica 1.5.5: dopuna vrste i broja osnovnih škola

Općina	R.b.	Naziv škole	Upisno područje	Područni odjel
Čitluk	1.	Osnovna škola fra Didaka Buntića Čitluk	Grad Čitluk, Čitluk selo, Čitluk polje, te MZ Kručevići, Blizanci, Tepčići, Slipčići, Paoča, Vidovići, Potoplje, Tromeda, dio Gornje Blatnice	PO Služanj, PO Vionica, PO Krehin Gradac, PO Biletić Polje, PO Gradnići, PO Dobro Selo
	2.	Osnovna škola Čerin	Čerin, Čalići, Dragićina, Donji Hamzići, Gornji Mali Ograđenik, Donji Veliki Ograđenik, Gornji Veliki Ograđenik, dio Gornje Blatnice i Donja Blatnica	PO Donji Veliki Ograđenik, PO Donja Blatnica
	3.	Osnovna škola Bijakovići	Bijakovići i Međugorje	
	4.	Osnovna glazbena škola „Brotnjo” Čitluk	Općina Čitluk	

Tablica 1.5.6: broj i kapaciteti matičnih i područnih škola u HNŽ/K po JLS u 2008. / 2009.

JLS	Broj matičnih škola	Broj područnih škola	Broj učenika u matičnim školama	Broj učenika u područnim školama	Ukupan broj učenika
Čapljina	3	19	1.649	815	2.464
Čitluk	3	8	1.913	258	2.171
Jablanica	1	6	791	215	1.006
Konjic	6	21	2.322	555	2.877
Mostar	24	14	10.121	754	10.875
Neum	1	2	444	21	465
Prozor - Rama	6	12	1.369	202	1.571
Ravno	1	1	8	2	10
Stolac	3	6	1.170	122	1.292
UKUPNO	48	89	19.787	2.944	22.731

Tablica 1.5.7: Prostorna disperzija učenika u matičnim i područnim školama u HNŽ/K (po JLS) u školskoj 2008. / 2009.

JLS/ škola	Broj učenika matične škole	Broj učenika područne škole	Ukupan broj Učenika
ČAPLJINA			
Osnovna škola Čapljina	106	210	316
Osnovna škola Vladimira Pavlovića	1.286	156	1.442
Osnovna škola Lipanjske zore	257	449	706
Ukupno Čapljina	1.649	815	2.464
ČITLUK			
Osnovna škola fra Didaka Buntića	985	172	1.157
Osnovna škola Čerin	405	86	491
Osnovna škola Bijakovići	523	-	523
Ukupno Čitluk	1.913	258	2.171
JABLANICA			
Osnovna škola Suljo Čilić	791	215	1.006
Ukupno Jablanica	791	215	1.006
KONJIC			
Prva osnovna škola Konjic	726	27	753
Druga osnovna škola Konjic	1.036	266	1.302
Osnovna škola Čelebići	269	105	374
Osnovna škola Glavatičevo	44	36	80
Osnovna škola Parsović	89	85	174
Osnovna škola Seonica	158	36	194
Ukupno Konjic	2.322	555	2.877
MOSTAR			
Druga osnovna škola	810	-	810
III. osnovna škola	379	160	539
IV. osnovna škola	774	-	774
VI. osnovna škola	291	-	291
VII. osnovna škola	428	-	428
Osnovna škola Zalik	445	93	538
Osnovna škola A.B.Šimića	722	-	722
Osnovna škola S. Strahimira Kranjčevića	580	-	580
Osnovna škola Petra Bakule	869	-	869
Osnovna škola Ilije Jakovljevića	593	-	593
Osnovna škola Bartola Kašića	486	53	539
Osnovna škola Ivana Gundulića	728	90	818

Osnovna škola Ilići	216	-	216
Osnovna škola Cim	248	-	248
Osnovna škola Kruševo	150	-	150
Osnovna škola Podveležje	52	10	62
Osnovna škola Blagaj	371	10	381
Osnovna škola Gnojnice	392	-	392
Osnovna škola Marin Držić, Buna	560	7	567
Osnovna škola Bijelo Polje	475	180	655
Osnovna škola Vrapčiči	343	6	349
Osnovna škola Drežnica	79	145	224
Specijalna osnovna škola	54	-	54
Centar za djecu i omladinu s posebnim potrebama	86	-	86
Ukupno Mostar	10.121	754	10.875
NEUM			
Osnovna škola Kardinala Stepinca Neum	444	21	465
Ukupno Neum	444	21	465
PROZOR - RAMA			
Osnovna škola fra J. Vladića, Ripci	452	115	567
Osnovna škola Marka Marulića, Prozor	549	19	568
Osnovna škola Ivana Mažuranića, Gračac	95	19	114
Osnovna škola "Alija Isaković"	165	5	170
Osnovna škola "Šćipe"	70	37	107
Osnovna škola V. Tenžere, Uzdol	38	7	45
Ukupno Prozor-Rama	1.369	202	1.571
RAVNO			
Osnovna škola Ravno	8	2	10
Ukupno Ravno	8	2	10
STOLAC			
Osnovna škola Stolac	434	23	457
Prva osnovna škola Stolac	366	27	393
Osnovna škola Crnići	370	72	442
Ukupno Stolac	1.170	122	1.292
UKUPNO (bez muzičkih)	19.787	2.944	22.731

Iz prethodne Tablice 1.5.7 je vidljivo da je u HNŽ/K u školskoj 2008. / 2009. godini nastavu pohađao 22.731 učenik, od čega je većina učenika iz matičnih škola (19.787). U područnim školama taj broj učenika je znatno manji i iznosi 2.944.

U pojedinim općinama HNŽ/K (Grad Mostar, Čitluk i Stolac) egzistiraju i osnovne muzičke škole čiji kapaciteti i prostorna disperzija su prikazani u Tablici 1.5.8

Tablica 1.5.8: struktura i kapaciteti učenika osnovnih muzičkih škola u HNŽ/K u 2008. / 2009.

Škola	Broj učenika po razredima							Ukupno	Prostorni kapaciteti
	Pripremni razred	I	II	III	IV	V	VI		
Muzička škola I i II stepena Mostar	76	45	38	30	23	18	10	240	U centru Pavaroti
Osnovna glazbena škola Mostar	55	40	28	36	27	24	19	229	U Kosači
Osnovna glazbena škola Brotnjo		41	35	28	17	16	28	165	U sklopu osnovne škole Čitluk
Osnovna glazbena škola Stolac		9	7	10	5	2	2	35	U sklopu osnovne škole Stolac

Organizacija nastavnog procesa u osnovnim školama HNŽ/K (po JLS)

U osnovnim školama HNŽ/K nastava je, prema broju učenika koji pohađaju nastavu u jednoj organizacijskoj jedinici, a prema pedagoškom standardu, organizovana na čista i kombinovana odjeljenja, a predstavljeni u Tablici 1.5.9.

Tablica 1.5.9: Osnovne škole u HNŽ/K

JLS / škola	Broj čistih odjeljenja	Broj kombiniranih odjeljenja	Ukupan broj odjeljenja
ČAPLJINA			
Osnovna škola Čapljina	11	11	22
Osnovna škola Vladimira Pavlovića	59	6	65
Osnovna škola Lipanjske zore	36	5	41
Ukupno Čapljina	106	22	128
ČITLUK			
Osnovna škola fra Didaka Buntića	43	10	53
Osnovna škola Čerin	23	2	25
Osnovna škola Bijakovići	23	0	23
Ukupno Čitluk	89	12	101
JABLANICA			
Osnovna škola Suljo Čilić	39	8	47
Ukupno Jablanica	39	8	47

KONJIC			
Prva osnovna škola Konjic	30	3	33
Druga osnovna škola Konjic	51	5	56
Osnovna škola Čelebići	13	8	21
Osnovna škola Glavatičevo	0	8	8
Osnovna škola Parsovići	4	10	14
Osnovna škola Seonica	9	3	12
Ukupno Konjic	107	37	144
MOSTAR			
Druga osnovna škola	33	0	33
III. osnovna škola	30	0	30
IV. osnovna škola	32	0	32
VI. osnovna škola	15	0	15
VII. osnovna škola	17	0	17
Osnovna škola Zalik	23	2	25
Osnovna škola A.B.Šimića	29	0	29
Osnovna škola S. Strahimira Kranjčevića	26	0	26
Osnovna škola Petra Bakule	36	0	36
Osnovna škola Ilije Jakovljevića	25	0	25
Osnovna škola Bartola Kašića	26	0	26
Osnovna škola Ivana Gundulića	32	1	33
Osnovna škola Ilići	12	0	12
Osnovna škola Cim	15	0	15
Osnovna škola Kruševo	9	0	9
Osnovna škola Podveležje	0	5	5
Osnovna škola Blagaj	18	1	19
Osnovna škola Gnojnice	18	0	18
Osnovna škola Marin Držić Buna	22	1	23
Osnovna škola Bijelo Polje	28	5	33
Osnovna škola Vrapčići	17	1	18
Osnovna škola Drežnica	15	0	15
Specijalna osnovna škola	12	0	12
Centar za djecu i omladinu s posebnim potrebama	12	0	12
Ukupno Mostar	502	16	518

NEUM			
Osnovna škola Kardinala Stepinca Neum	19	6	25
Ukupno Neum	19	6	25
PROZOR - RAMA			
Osnovna škola fra J. Vladića, Ripci	24	3	27
Osnovna škola Marka Marulića, Prozor	26	0	26
Osnovna škola Ivana Mažuranića, Gračac	5	4	9
Osnovna škola "Alija Isaković"	8	1	9
Osnovna škola "Šćipe"	4	7	11
Osnovna škola V. Tenžere, Uzdol	3	5	8
Ukupno Prozor-Rama	70	20	90
RAVNO			
Osnovna škola Ravno	0	3	3
Ukupno Ravno	0	3	3
STOLAC			
Osnovna škola Stolac	19	3	22
Prva osnovna škola Stolac	17	3	20
Osnovna škola Crnići	20	2	22
Ukupno Stolac	56	8	64
UKUPNO	988	132	1.120

Prostorni kapaciteti u osnovnim školama HNŽ/K u školskoj 2008. / 2009. godini

Tablica 1.5.9: prostorni kapaciteti osnovnih škola HNŽ/K (po JLS) u školskoj 2008. / 2009.

JLS	Matična/područne škole	Površina unutrašnjeg prostora (m ²)	Površina vanjskog prostora (m ²)	Ukupna površina (m ²)
ČAPLJINA				
Osnovna škola Čapljina	matična škola	786	-	786
	P.Š.Domanovići	662	-	662
	P.Š.Opličići	378	-	378
	P.Š.Bivolje Brdo	380	-	380
	P.Š.Počitelj	196	-	196
	P.Š.Višići	172	-	172
Osnovna škola Vladimira Pavlovića	matična škola	4.989	3.420	8.409

	P.Š.Prčavci	160	750	910
	P.Š.Zvirovići	291	1.020	1.311
	P.Š.Počitelj	360	2.000	2.360
	P.Š.Trebižat	362	680	1.042
	P.Š.Šurmanci	199	410	609
	P.Š.Gorica-Struge	310	850	1.160
	P.Š.Gabela	300	1.500	1.800
Osnovna škola Lipanske zore, Višići	matična škola	1.760	3.540	5.300
	P.Š.Domanovići	1.244	5.544	6.788
	P.Š.Čeljevo	144	-	144
	P.Š.Gnjilišta	76	-	76
	P.Š.Dračevo	117	-	117
	P.Š.Svitava	106	1.120	1.226
	P.Š.Bobanovo naselje	135	-	135
	P.Š.Šuškovno naselje	135	-	135
Ukupno Čapljina		13.262	20.834	34.096
ČITLUK				
Osnovna škola fra Didaka Buntića	matična škola	3.050	4.975	8.025
	P.Š.Dobro Selo	230	4.675	4.905
	P.Š.Krehin Gradac	390	10.133	10.523
	P.Š.Gradnići	240	2.279	2.519
	P.Š.Služanj	250	3.053	3.303
	P.Š.Biletić Polje	240	2.000	2.240
	P.Š.Vionica	450	3.081	3.531
Osnovna škola Čerin	matična škola	2.500	-	2.500
	P.Š.Blatnica	-	-	-
	P.Š.D.V.Ograđenik	-	-	-
Osnovna škola Bijakovići	matična škola	2.400	2.650	5.050
Ukupno Čitluk		9.750	32.846	42.596
JABLANICA				
Osnovna škola Suljo Čilić	matična škola	4.279	22.984	27.263
	P.Š.Ostrožac	1.036	-	1.036
	P.Š.Slatina	306	-	306
	P.Š.Glogošnica	367	-	367

	P.Š.Ravna	60	-	60
	P.Š.Krstac	76	--	76
	P.Š.Doljani	227	-	227
Ukupno Jablanica		6.351	22.984	29.335
KONJIC				
Prva osnovna škola	matična škola	2.633	-	2.633
	P.Š.Bijela	60	-	60
	P.Š.Repovci	102	-	102
	P.Š.Bulatovići	124	-	124
II osnovna škola Konjic	matična škola	2.422	1.500	3.922
	P.Š.Podorašac	680	-	680
	P.Š.Bradina	720	-	720
	P.Š.Džepi	350	-	350
Osnovna škola Čelebići	matična škola	1.180	-	1.180
	P.Š.Lisičići	135	-	135
	P.Š.Orahovica	128	-	128
	P.Š.Idbar	126	-	126
	P.Š.Grabovci	74	-	74
	P.Š.Ribići	115	-	115
Osnovna škola Glavatičevo	matična škola	1.082	1.818	2.900
	P.Š.Odžaci	652	-	652
	P.Š.Grušča	300	-	300
Osnovna škola Parsovići	matična škola	1.730	3.621	5.351
	P.Š.Solakova Kula	228,7	-	228,7
	P.Š.Gorani	434,4	-	434,4
	P.Š.Studenčica	111	-	111
	P.Š.Jasenik	338,74	-	338,74
	P.Š.Džanići	180	-	180
Osnovna škola Seonica	matična škola	1.209	336	1.545
	P.Š.Nevizdraci	476	1.509	1.985
	P.Š.Višnjevice	82	689	771
Ukupno Konjic		16.022,84	9.473	25.495,84
MOSTAR				
Druga osnovna škola	matična škola	4.002	1.000	5.002

III.osnovna škola Mostar	matična škola	673	173	846
	P.Š. Polog	764	2.400	3.164
IV osnovna škola	matična škola	2.341	4.960	7.301
VI osnovna škola	matična škola	2.465	-	2.465
VII osnovna škola	matična škola	2.480	-	2.480
Osnovna škola Zalik	matična škola	837	-	837
	P.Š.Gubavica	577	-	577
Osnovna škola A.B. Šimića	matična škola	4.833	5.022	9.855
Osnovna škola S.S.Kranjčevića	matična škola	5.500	3.800	9.300
Osnovna škola Petra Bakule	matična škola	2.782	3.000	5.782
Osnovna škola Ilije Jakovljevića	matična škola	2.200	2.539	4.739
Osnovna škola Bartola Kašića	matična škola	2.025	-	2.025
	P.Š.Jasenice	-	-	-
Osnovna škola Ivana Gundulića	matična škola	2.016	3.400	5.416
	P.Š. Vojno	-	-	-
	P.Š. Raštani	-	-	-
Osnovna škola Ilići	matična škola	1.157	3.172	4.329
Osnovna škola Cim	matična škola	650	4.850	5.500
Osnovna škola Kruševo	matična škola	650	3.200	3.850
Osnovna škola Podveležje	matična škola	1.058	610	1.668
	P.Š.Kružanj	424	318	742
Osnovna škola Blagaj	matična škola	1.583	7.500	9.083
	P.Š. Vranjevići	-	-	-
Osnovna škola Gnojnice	matična škola	477	1.884	2.361
Osnovna škola Marina Držića, Buna	matična škola	2.200	5.700	7.900
	P.Š.Miljkovići	-	-	-
Osnovna škola Bijelo Polje, Potoci	matična škola	3.360	916	4.276
	P.Š.Prigradani	180	-	180
	P.Š.Podgorani	193	-	193
	P.Š.Humi	234	-	234
	P.Š.Livač	102	-	102
Osnovna škola Vrapčići	matična škola	960	-	960
	P.Š.Raštani	-	-	-
Osnovna škola Drežnica	matična škola	2.020	161	2.181
	P.Š. Gornja Drežnica	962	-	962

Osnovna škola za djecu s posebnim potrebama	matična škola	358	-	358
Centar za djecu i omladinu sa posebnim potrebama	matična škola	2.330	1.264	3.594
Ukupno Mostar		52.393	55.869	108.262
NEUM				
Osnovna škola Kardinala Stepinca	matična škola	1.643	3.000	4.643
	P.Š.Hutovo	1.394	3.370	4.764
	P.Š.Gradac	268	1.500	1.768
Ukupno Neum		1643	3.000	4.643
PROZOR - RAMA				
Osnovna škola fra Jeronima Vladića, Ripci	matična škola	2.387	2.800	5.187
	P.Š.Rumboci			
	P.Š.Orašac			
	P.Š.Kovačevo Polje			
Osnovna škola Marka Marulića	matična škola	1.677		1.677
	P.Š.Lug	740		740
Osnovna škola Ivana Mažuranića Gračac	matična škola	2.236	4.900	7.136
	P.Š.Ustirama	182	3.618	3.800
Osnovna škola Alija Isaković Prozor	matična škola	2.371		2.371
	P.Š.Lapsunj	860		860
Osnovna škola Šćipe	matična škola	480	450	930
	P.Š.Gračanica	230		230
	P.Š.Duge	210		210
	P.Š.Grevići	50		50
	P.Š.Kovačevo Polje	210		210
	P.Š.Lizoperci			
Osnovna škola V.Tenžere, Uzdol	matična škola	1.504	1.280	2.784
	P.Š.Ljubunci			
Ukupno Prozor - Rama		13.137	13.048	26.185
RAVNO				
Osnovna škola Ravno	matična škola	526	1.000	1.526
	P.Š.Ivanjica	292		292
Ukupno Ravno		818	1.000	1.818
STOLAC				
Osnovna škola Stolac	matična škola	750		750

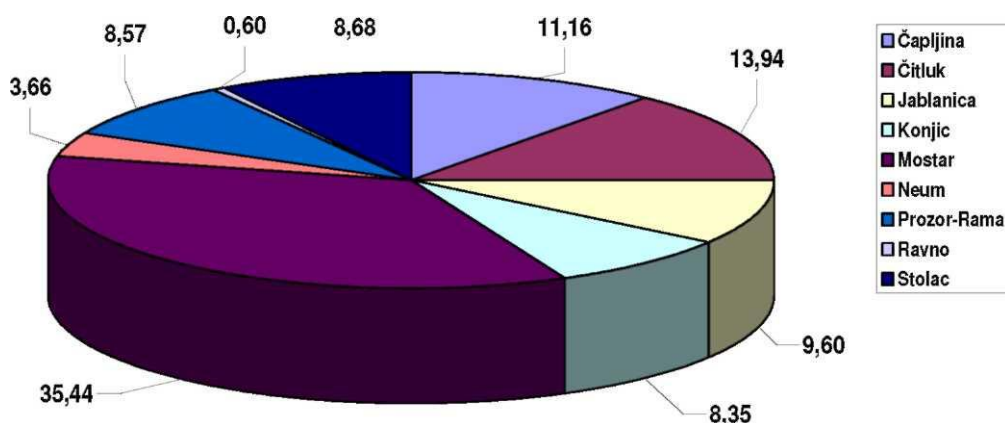
	P.Š.Masline	80		80
	P.Š.Kruševo	140		140
Prva osnovna škola Stolac	matična škola	1.127	1.200	2.327
	P.Š.Hodovo	318		318
	P.Š.Prenj	84		84
Osnovna škola Crnići	matična škola	1.260	9.000	10.260
		1.394	3.370	4.764
	P.Š.Prenj	268	1.500	1.768
	P.Š.Hodovo	520	5.500	6.020
Ukupno Stolac		5.941	20.570	26.511
UKUPNO HNŽ/K		120.980	184.494	305.473,84

Analiza razmještaja prostornih kapaciteta osnovnih škola po općinama i njihov udio u ukupnoj strukturi prostornih kapaciteta HNŽ/K prikazana je u Tablici 1.5.10.

Tablica 1.5.10: prostorni kapaciteti osnovnih škola u HNŽ/K (po JLS) u 2008. / 2009. godini

JLS	Unutrašnja površina (m ²)	Vanjska površina (m ²)	Ukupna površina (m ²)	%
Čapljina	13.262	20.834	34.096	11,16
Čitluk	9.750	32.846	42.596	13,94
Jablanica	6.351	22.984	29.335	9,60
Konjic	16.022,84	9.473	25.495,84	8,35
Mostar	52.393	55.869	10.8262	35,44
Neum	3.305	7.870	11.175	3,66
Prozor - Rama	13.137	13.048	26.185	8,57
Ravno	818	1.000	1.818	0,60
Stolac	5.941	20.570	26.511	8,68
UKUPNO:	120.980	184.494	305.473,84	100,00

Slika 1.5.1: procentualno učešće prostornih kapaciteta osnovnih škola JLS u ukupnoj površini škola HNŽ/K

Iz Slike 1.5.1. je evidentno da Grad Mostar raspolaže sa najvećim ukupnim površinama u odnosu na ukupne površine svih škola HNŽ/K, a najmanja ukupna površina u školi je u općini Ravno, što je proporcionalno broju djece u ovim općinama.

Tablica 1.5.11: ukupna površina škole i površina / učeniku u HNŽ/K (po JLS)

JLS / škola	Ukupna površina (m ²)	Ukupan broj čenika	Površina (m ²) /učeniku
ČAPLJINA			
Osnovna škola Čapljina	2.574	316	8,15
Osnovna škola Vladimira Pavlovića	17.601	1.442	12,21
Osnovna škola Lipanjske zore	13.921	706	19,72
Ukupno Čapljina	34.096	2.464	13,84
ČITLUK			
Osnovna škola fra Didaka Buntića	35.046	1.157	30,29
Osnovna škola Čerin	2.500	491	5,09
Osnovna škola Bijakovići	5.050	523	9,66
Ukupno Čitluk	42.596	2.171	19,62
JABLANICA			
Osnovna škola Suljo Čilić	29.335	1.006	29,16
Ukupno Jablanica	29.335	1.006	29,16
KONJIC			
Prva osnovna škola Konjic	2.919	753	3,88
Druga osnovna škola Konjic	5.672	1.302	4,36
Osnovna škola Čelebići	1.758	374	4,70
Osnovna škola Glavatičevo	3.852	80	48,15
Osnovna škola Parsovići	6.643,84	174	38,18
Osnovna škola Seonica	4.301	194	22,17
Ukupno Konjic	25.495,84	2.877	8,86
MOSTAR			
Druga osnovna škola	5.002	810	6,18
III. osnovna škola	4.010	539	7,44
IV. osnovna škola	7.301	774	9,43
VI. osnovna škola	2.465	291	8,47
VII. osnovna škola	2.480	428	5,79
Osnovna škola Zalik	1.414	538	2,63
Osnovna škola A.B. Šimića	9.855	722	13,65
Osnovna škola S. Strahimira Kranjčevića	9.300	580	16,03
Osnovna škola Petra Bakule	5.782	869	6,65
Osnovna škola Ilije Jakovljevića	4.739	593	7,99
Osnovna škola Bartola Kašića	9.855	539	3,76
Osnovna škola Ivana Gundulića	5.416	818	6,62

Osnovna škola Ilići	4.329	216	20,04
Osnovna škola Cim	5.500	248	22,18
Osnovna škola Kruševo	3.850	150	25,67
Osnovna škola Podveležje	2.410	62	38,87
Osnovna škola Blagaj	9.083	381	23,84
Osnovna škola Gnojnice	2.361	392	6,02
Osnovna škola Marin Držić, Buna	7.900	567	13,93
Osnovna škola Bijelo Polje	4.985	655	7,61
Osnovna škola Vrapčiči	960	349	2,75
Osnovna škola Drežnica	3.143	224	14,03
Specijalna osnovna škola	358	54	6,63
Centar za djecu i omladinu s posebnim potrebama	3.594	86	41,79
Ukupno Mostar	108.262	10.875	9,96
NEUM			
Osnovna škola Kardinala Stepinca, Neum	11.175	465	24,03
Ukupno Neum	11.175	465	24,03
PROZOR-RAMA			
Osnovna škola fra J. Vladića, Ripci	5.187	567	9,15
Osnovna škola Marka Marulića, Prozor	2.417	568	4,26
Osnovna škola Ivana Mažuranića, Gračac	10.936	114	95,93
Osnovna škola "Alija Isaković"	3.231	170	19,01
Osnovna škola "Šćipe"	1.630	107	15,23
Osnovna škola V. Tenžere, Uzdol	2.784	45	61,87
Ukupno Prozor-Rama	26.185	1.571	16,67
RAVNO			
Osnovna škola Ravno	1.818	10	181,80
Ukupno Ravno	1.818	10	181,80
STOLAC			
Osnovna škola Stolac	970	457	2,12
Prva osnovna škola Stolac	2.729	393	6,94
Osnovna škola Crnići	22.812	442	51,61
Ukupno Stolac	26.511	1.292	20,52
UKUPNO	305.473,84	22.731	13,43

Iz Tablice 1.5.11. uočljivo je da je prosječna ukupna površina prostora po učeniku u HNŽ/K u 2008./2009. godini iznosila 13,43m² što ni izbliza ne zadovoljava pedagoške standarde i normative osnovnog školstva HNŽ/K.

Srednje obrazovanje

Srednje škole u BiH su podjeljene u:

Gimnazije

- prirodno-matematičke (specijalizirane u prirodnim naukama, matematici i informatici);
- jezičke (u kojima su barem tri strana jezika obavezna) ;
- opće (koje pokrivaju opće znanje bez posebnih specifičnosti).

Stručne škole

- tehničke;
- zdravstvene;
- ekonomske i dr.

Umjetničke i religijske škole

Gimnazije i umjetničke škole te većina smjerova tehničkih, ekonomskih, industrijskih i obrtničkih škola traju 4 godine. Također, postoje pojedini smjerovi tehničkih, ekonomskih, industrijskih škola koji traju 3 godine.

Osobe koje završe srednju školu su klasificirane kao srednja stručna sprema ili SSS. Javne srednje škole su pod nadzorom lokalne samuprave i HNŽ/K.

U srednjim školama HNŽ/K nastava se izvodi po bosanskom i na hrvatskom jeziku.

Struktura i kapaciteti srednjih škola u HNŽ/K u školskoj 2008. / 2009. godini

Tablica 1.5.12: aktualna mreža srednjih škola u HNŽ/K (razvrstano po JLS)

JLS	Adresa srednje škole
ČAPLJINA	
Srednja škola Čapljina	Ruđera Boškovića bb Čapljina
ČITLUK	
Srednja škola Dr.fra Slavka Barbarica Čitluk	Kralja Tomislava 72 Čitluk
JABLANICA	
Srednja škola Jablanica	Bokulja bb
KONJIC	
JU Srednja škola Konjic	Maršala Tita 80
MOSTAR	
Gimnazija Mostar	Spanski trg 1 Mostar
JU Druga gimnazija Mostar	USRC „Mithad H.Hujka" Sjeverni logor
Gimnazija fra Grge Martića	Kralja Tomislava 9 Mostar
JU Srednja elektrotehnička	
Srednja elektrotehnička škola Ruđera Boškovića	Kralja Zvonimira 24 Mostar
JU Srednja građevinska	
Srednja građevinska škola Juraja	Kralja Zvonimira 24 Mostar
Dalmatinca	
Srednja turističko-ugostiteljska škola	Kralja Zvonimira bb Mostar
Srednja ekonomska škola Jozе Martinovića	Kralja Tomislava 2
JU Srednja ekonomska i ugostiteljsko-turistička škola	Konak bb
Srednja mašinsko-saobraćajna škola	Mile Budaka bb
Srednja prometna škola	Kralja Zvonimira 24 Mostar
Srednja strojarska škola Fausta Vrančića	Kralja Zvonimira 24 Mostar
Srednja medicinska škola	
Srednja medicinska škola Sestara milosrdnica	Franjevačka 18 Mostar
JU Srednja tekstilna i poljoprivredna škola	Sjeverni logor bb
Glazbena škola Ivana pl. Zajca	Kralja Tomislava 9 Mostar
Muzička škola I i II stupnja Mostar	Maršala Tita 179
Srednja škola likovnih umjetnosti fra Gabrijela Jurkića	Bleiburških žrtava 35 Mostar
Karađoz-begova medresa	Maršala Tita 80
PROZOR - RAMA	
Srednja škola Prozor	Kralja Tomislava Prozor
STOLAC	
Srednja škola Stolac	Don Lazara Lazarevića Stolac

Tablica 1.5.13: struktura srednjih škola u HNŽ/K sa procentualnim učešćem u njihovom ukupnom broju (po JLS)

JLS	Struktura srednjih škola u HNŽ/K (po JLS)					
	gimnazije	tehničke	stručne	muzičke/ likovne	vjerske	Ukupno
Čapljina	-	-	1	-	-	1
Čitluk	-	-	1	-	-	1
Jablanica	-	-	1	-	-	1
Konjic	-	-	1	-	-	1
Mostar	3	9	4	3	1	20
Neum	-	-	-	-	-	0
Prozor- Rama	-	-	1	-	-	1
Ravno	-	-	-	-	-	0
Stolac	-	-	1	-	-	1
UKUPNO	3	9	10	3	1	26
Postotak (%)	11,54	34,61	38,46	11,54	3,85	100,00

Tablica 1.5.14: broj učenika srednjih škola (po razredima i ukupno) u HNŽ/K po JLS

JLS	Razred	Razred	Razred	Razred	Ukupno	
ČAPLJINA	I	II	III	IV	Ukupno	
Srednja škola Čapljina	Škola u Čapljini	159	162	209	143	673
	Podružica Neum	16	11	26	14	67
Srednja škola Čapljina	175	173	235	157	740	
ČITLUK	I	II	III	IV	Ukupno	
Srednja škola Dr.fra Slavka Barbarica Čitluk	216	202	258	174	850	
JABLANICA	I	II	III	IV	Ukupno	
Srednja škola Jablanica	86	97	119	87	389	
KONJIC	I	II	III	IV	Ukupno	
JU Srednja škola Konjic	261	268	303	216	1.048	
MOSTAR	I	II	III	IV	Ukupno	
Gimnazija Mostar	143	150	175	180	648	
JU Druga gimnazija Mostar	57	60	80	81	278	
Gimnazija fra Grge Martića	133	128	131	148	540	
JU Srednja elektrotehnička	78	56	79	58	271	

Srednja elektrotehnička škola Ruđera Boškovića	108	82	106	62	358
JU Srednja građevinska	28	26	43	35	132
Srednja građevinska škola Jurja Dalmatinca	88	36	51	53	228
Srednja turističko-ugostiteljska	66	63	58	25	212
Srednja ekonomska škola Joze Martinovića	74	116	114	77	381
JU Srednja ekonomska i ugostiteljsko-turistička	69	69	73	41	252
Srednja mašinsko - saobraćajna	96	113	114	77	400
Srednja prometna	112	98	149	68	427
Srednja strojarska škola Fausta Vrančića	66	57	87	59	269
Srednja medicinska	86	74	71	74	305
Srednja medicinska škola Sestara milosrdnica	162	156	151	126	595
JU Srednja tekstilna i poljoprivredna	55	39	51	22	167
Glazbena škola Ivana plemenitog Zajca	17	15	10	4	46
Muzička škola I i II stupnja Mostar	12	6	5	17	40
Srednja škola likovnih umjetnosti fra Gabrijela Jurkića	10	15	18	15	58
Karađoz-begova medresa	36	48	43	33	160
PROZOR - RAMA	I	II	III	IV	Ukupno
Srednja škola Prozor	90	74	92	45	301
STOLAC	I	II	III	IV	Ukupno
Srednja škola Stolac	94	85	113	76	368
UKUPNO	2.418	2.306	2.729	2.010	9.463

Tablica 1.5.15: ukupan broj učenika srednjih škola u HNŽ/K (po JLS)

JLS	Broj učenika					
	I	II	III	IV	Ukupno	Postotak (%)
Čapljina	175	173	235	157	740	7,82
Čitluk	216	202	258	174	850	8,98
Jablanica	86	97	119	87	389	4,11
Konjic	261	268	303	216	1.048	11,07
Mostar	1.496	1.407	1.609	1.255	5.767	60,94
Neum	-	-	-	-	-	-
Prozor - Rama	90	74	92	45	301	3,18
Ravno	-	-	-	-	-	-
Stolac	94	85	113	76	368	3,89
UKUPNO	2.418	2.306	2.729	2.010	9.463	100,00
Postotak (%)	25,55	24,37	28,84	21,24	100,00	

Analiza prostornih kapaciteta srednjih škola u HNŽ/K (po JLS)

Prostorni kapaciteti srednjih škola su neravnomjerno razmješteni po općinama HNŽ/K i u velikom broju slučajeva škole nisu vlasnici objekata u kojima se obavljaju nastavne aktivnosti. S druge strane, česta je pojava da isti prostor koristi više škola, u kojima se nastava izvodi u dvije, pa čak i u tri smjene. Ovo čini prepreku razvijanju škola kao mjesta za cjelodnevni boravak i učenje i otežava izvođenje slobodnih aktivnosti u školi, te njenu povezanost sa lokalnom zajednicom. Nedostatak školskog prostora negativno utječe na kvalitet nastavnog procesa. U pogledu školskih dvorana i terena stanje je također loše, što negativno utječe na fizički razvoj školske populacije.

Tablica 1.5.16: prostorni kapaciteti u srednjim školama HNŽ/K (po JLS) u m²

JLS / Srednje škole	Ukupna površina (m ²)	Vlasništvo	Smjene
ČAPLJINA			
Srednja škola Čapljina	4.226	vlastiti	1
ČITLUK			
Srednja škola Dr.fra Slavka Barbarića Čitluk	2.080	vlastiti	2
JABLANICA			
Srednja škola Jablanica	1.300	vlastiti	2
KONJIC			
JU Srednja škola Konjic	5.000	vlastiti	2
MOSTAR			
Gimnazija Mostar	4.050	vlastiti	2

JU Druga gimnazija Mostar	sa medicinskom		1
Gimnazija fra Grge Martića	1.851	vlastiti	2
Srednja elektrotehnička škola Ruđera Boškovića	u ekonomskoj	iznajmljen	1
JU Srednja građevinska	u Konaku	iznajmljen	
Srednja građevinska škola Juraja Dalmatinca	2.250	vlastiti	
Srednja turističko-ugostiteljska škola	2.450	vlastiti	
Srednja ekonomska škola Joze Martinovića	4.100	vlastiti	
JU Srednja ekonomska i ugostiteljsko-turistička	1.400	iznajmljen	
Srednja mašinsko - saobraćajna	2.307	vlastiti	
Srednja prometna	2.600	vlastiti	
Srednja strojarska škola Fausta Vrančića	u građevinskoj	iznajmljen	
Srednja medicinska	3.198,55	vlastiti	
Srednja medicinska škola	1.841	vlastiti	2
Sestara milosrdnica			
JU Srednja tekstilna i poljoprivredna	1.035,77	vlastiti	2
Glazbena škola Ivana pl. Zajca	u Kosači	iznajmljen	3
Muzička škola I i II stupnja Mostar	391,11	vlastiti	3
Srednja škola likovnih umjetnosti fra Gabrijela Jurkića	5.500 U O.Š. S.S. Kranjčevića	iznajmljen	2
Karađoz-begova medresa	250	iznajmljen	1
PROZOR/RAMA			
Srednja škola Prozor	1.950	vlastiti	1
STOLAC			
Srednja škola Stolac	3.498	vlastiti	2
UKUPNO	53.743		

U općini Čitluk gradi se srednja škola površine 3.836m² po svim standardima i normativima. Izgradnja je u završnoj fazi i očekuje se preseljenje i početak rada srednje škole u 2010. godini.

Iz Tablice 1.5.16. uočljivo je da znatan broj škola za obavljanje svoje djelatnosti koristi iznajmljene objekte ili da iste objekte dijeli više škola. U Tablice 1.5.16. data je ukupna struktura škola po općinama i ukupno u HNŽ/K u odnosu na vlasništvo nad njima.

Tablica 1.5.17: Stanje površina i potrebni korisni prostor u ukupnoj površini srednjih škola u HNŽ/K i po jednom učeniku (m²)

JLS / Srednja škola	Ukupna površina (m ²)	Površina po učeniku (m ²)	Odstupanja od standarda (m ²)
ČAPLJINA			
Srednja škola Čapljina	4.226	5,71	-14,29
ČITLUK			
Srednja škola Dr.fra Slavka Barbarića Čitluk	2.080	2,45	-17,55
JABLANICA			
Srednja škola Jablanica	1.300	3,34	-16,66
KONJIC			
JU Srednja škola Konjic	5.000	4,77	-15,23
MOSTAR			
Gimnazija Mostar	4.050	6,25	-13,75
JU Druga gimnazija Mostar	sa medicinskom	5,75	-8,5
Gimnazija fra Grge Martića	1.851	3,43	-16,57
JU Srednja elektrotehnička	2.465 (u VI osnovnoj)	9,09	-10,91
Srednja elektrotehnička škola Ruđera Boškovića	u ekonomskoj	5,72	-14,28
JU Srednja građevinska	u Konaku	4,55	-15,45
Srednja građevinska škola Juraja Dalmatinca	2.250	9,87	-10,13
Srednja turističko-ugostiteljska	2.450	11,56	-8,44
Srednja ekonomska škola Joze Martinovića	4.100	5,38	-14,62
JU Srednja ekonomska i ugostiteljsko-turistička	1.400	10,76	-9,24
Srednja mašinsko - saobraćajna	2.307	5,55	-14,45
Srednja prometna	2.600	6,08	-13,92
Srednja strojarska škola Fausta Vrančića	u građevinskoj	8,36	-11,64
Srednja medicinska	3.198,55	5,24	-9,52
Srednja medicinska škola Sestara milosrdnica	1.841	3,09	-16,91
JU Srednja tekstilna i poljoprivredna	1.035,77	6,20	-13,8
PROZOR - RAMA			
Srednja škola Prozor	1.950	6,47	-13,53
STOLAC			
Srednja škola Stolac	3.498	9,50	-10,5
UKUPNO	47.601,89	5,19	-14,81

Visoko obrazovanje

Visokoškolske ustanove na području HNŽ/K

Univerzitet "Džemal Bijedić" Mostar

Od svog osnivanja 11.2.1977. godine do danas Univerzitet „Džemal Bijedić“ prošao je kroz tri razvojne faze:

1. Od osnivanja do rata, u kojoj se razvoj odvijao u normalnoj atmosferi - izrastao je u vodeću visokoškolsku instituciju u Hercegovini;
2. Ratna faza, u kojoj je svega nekoliko nastavnika i gotovo bez administracije, bez stalnih objekata za izvođenje nastave, istu održavalo u skloništim, na različitim lokacijama i općinama, bez gotovo ikakvih nastavnih sredstava i učila, ali je uspjelo održati njegov kontinuitet;
3. Poratna faza do današnjih dana, u kojoj je Univerzitet stasao do osam fakulteta.

Glavni zadatak Univerziteta jeste njegova institucionalizacija, stvaranje materijalnih pretpostavki za razvoj, okupljanje naučno-nastavoga kadra, organiziranje obrazovanja na savremenim principima. Univerzitet je uspio do danas djelimično riješiti određeni broj problema, tako da su uvjeti za rad povoljniji nego u prethodnom periodu.

Na nekim visokoškolskim ustanovama izvršene su promjene, a pri Univerzitetu formirani studiji prerasli su u zasebne fakultete. Naime, Studij za jezike prerastalo je u Fakultet humanističkih nauka, Studij informatike u Fakultet informacijskih tehnologija i Studij agromediterranskih kultura u Agromediterranski fakultet. Ekonomski fakultet transformiralo se u Fakultet za poslovni menadžment, Pedagoška akademija u Nastavnički fakultet.

Nastavno-naučni proces se izvodi u oko 9.355,3m² učioničkog, laboratorijskog i kabinetskog prostora u okviru kampusa (bivša vojna kasarna „Sjeverni logor“). Ovako mali prostor jedan je od ozbiljnih ograničavajućih faktora razvoja Univerziteta, ali ovaj kampus sa postojećim sadržajima je idealan za smještaj svih potrebnih sadržaja jednog savremeno uređenog univerzitetskog centra za što će se Univerzitet u budućnosti i zalagati.

Univerzitetska biblioteka, koja je ostala bez zgrade i cjelokupnog knjižnog fonda, danas je smještena u za tu svrhu napravljenom i opremljenom prostoru, sa stalnim povećanjem knjižnog fonda. U februaru 2003. godine Savjet Univerziteta usvojio Plan institucionalnog razvoja Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru u periodu 2003. - 2010. godina.

Brojne slabosti koje su se ispoljile u dosadašnjoj organizaciji i upravljanju Univerzitetom dovele su do spoznaje o nužnosti provođenja procesa reforme visokog obrazovanja. Uvođenjem novih oblika organizacije i integracije i promjenama u upravljanju, Univerzitet će udovoljiti zahtjevima za harmonizacijom sistema visokog obrazovanja i biti će u stanju uključiti se, kao ravnopravan partner, u međunarodnu univerzitetsku mrežu.

U sklopu Univerziteta „Džemal Bijedić“ su fakulteti:

1. Agromediteranski fakultet
2. Fakultet humanističkih nauka
3. Fakultet informacionih tehnologija
4. Fakultet za poslovni menadžment
5. Građevinski fakultet
6. Mašinski fakultet
7. Nastavnički fakultet
8. Pravni fakultet

Instituti:

1. Institut za mašinstvo
2. Zavod za projektovanje i ispitivanje materijala i konstrukcija Građevinskog fakulteta

Sveučilište u Mostaru

Sveučilište u Mostaru je sveučilište u BiH na kojem je u službenoj upotrebi hrvatski jezik. Istovremeno, ono je otvoreno za sve studente i profesore bez obzira na njihovu nacionalnu, vjersku, rasnu i spolnu pripadnosti, skladno temeljnim vrijednostima akademskog duha humanizma, multikulturalnosti, naučne istine, solidarnosti i dijaloga koje promoviraju sveučilišta kao izvorišta znanosti i visokoga školstva. Sveučilište u Mostaru ima tijesnu saradnju sa sveučilištem u Zagrebu, Splitu i Rijeci, te Univerzitetom u Sarajevu.

Njegove članice su osam fakulteta, jedna umjetnička akademija, jedna visoka škola, šest instituta, Studentski centar, Sveučilišna knjižnica i Studentski zbor.

Najmlađe oformljene jedinice Sveučilišta su Filozofski fakultet i Fakultet prirodoslovno - matematičkih i odgojnih znanosti koji su nakon transformacije Pedagoškog fakulteta počeli sa radom u akademskoj 2005. / 2006. godini.

U sastavu Sveučilišta u Mostaru djeluju:

1. Agronomski i prehrambeno-tehnološki fakultet
2. Ekonomski fakultet
3. Filozofski fakultet
4. Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti
5. Fakultet strojarstva i računarstva
6. Građevinski fakultet
7. Medicinski fakultet
8. Pravni fakultet
9. Akademija likovnih umjetnosti
10. Fakultet zdravstvenih studija

Svi fakulteti imaju svoje sjedište u Mostaru, izuzev Akademije likovnih umjetnosti čije je sjedište u Širokom Brijegu.

Dio fakulteta imaju svoje odjele u Srednjoj Bosni i Bosanskoj Posavini, gdje se održava jedan dio nastave.

U sklopu Sveučilišta djeluju sljedeći znanstveno-istraživački instituti:

1. Ekonomski institut
2. Institut za građevinarstvo
3. Institut za strojarstvo
4. Institut za hrvatski jezik, književnost i povjest
5. Institut za latinitet
6. Pravni institut
7. Institut za istraživanje i razvoj krša
8. Institut za društvena istraživanja

Od akademske 2005. / 2006. godine nastava se na Sveučilištu izvodi po nastavnim planovima i programima usaglašenim s odredbama Bolonjske deklaracije. Sredinom 2003. godine Sveučilište u Mostaru je kao prvo sveučilište iz BiH apliciralo za sudjelovanje u programu institucionalne evaluacije Evropske asocijacije sveučilišta EUA (Institutional Evaluation Programme). Uspješan završetak institucionalne evaluacije u septembru 2004. nedvojbeno predstavlja značajnu referencu i iskorak za Sveučilište u Mostaru na putu ka potpunom uključivanju u Evropski prostor visokog obrazovanja (EHEA).

Tablica 1.5.18: aktualna struktura, kapaciteti i prostorna disperzija objekata na Univerzitetu „Džemal Bijedić“ u Mostaru i Sveučilištu u Mostaru

Naziv	Adresa	Ukupna površina m ²
Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru		
Rektorat	USRC Midaht Hujdur Hujka	688,00
Aromediteranski fakultet	USRC Midaht Hujdur Hujka	487,00
Fakultet humanističkih nauka		712,70
Fakultet informacionih tehnologija	USRC Midaht Hujdur Hujka	1.645,50
Fakultet za poslovni menadžment	USRC Midaht Hujdur Hujka	454,00
Građevinski fakultet	USRC Midaht Hujdur Hujka	1.902,00
Mašinski fakultet	USRC Midaht Hujdur Hujka	256,10
Nastavnički fakultet	USRC Midaht Hujdur Hujka	2.818,10
Pravni fakultet	USRC Midaht Hujdur Hujka	1.080,00
Biblioteka	USRC Midaht Hujdur Hujka	133,30
Kino sala	USRC Midaht Hujdur Hujka	282,90
Instituti	USRC Midaht Hujdur Hujka	958,20
UKUPNO		11.417,70
Sveučilište u Mostaru		
Rektorat	Trg Hrvatskih velikana 1	426
Agronomski i prehrambeno-tehnološki fakultet	Biskupa Ćule bb	-
Ekonomski fakultet	Matice Hrvatske bb	-
Filozofski fakultet	Matice Hrvatske bb	5.486,00
Fakultet prirodoslovno matematičkih i odgojnih znanosti	Matice Hrvatske bb	-
Fakultet strojarstva i računarstva	Matice Hrvatske bb	-
Građevinski fakultet	Matice Hrvatske bb	3.553,35
Medicinski fakultet	Ul.Petra Krešimira bb	5.190,00
Pravni fakultet	Matice Hrvatske bb	-
Akademija likovnih umjetnosti		-
Fakultet zdravstvenih studija	Ul.Petra Krešimira bb	-

Tablica 1.5.19: struktura studija i mreža institucija u sklopu Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru	Struktura studija
Aromediteranski fakultet	Voćarsko-vinogradarski Povrtlarsko-cvječarski
Fakultet humanističkih nauka	Bosanski jezik i književnost Engleski jezik i književnost Njemački jezik i književnost Bosanski jezik i književnost i engleski jezik i književnost Bosanski jezik i književnost i njemački jezik i književnost Historija Dramska umjetnost Bibliotekarstvo Komunikologija
Fakultet informacionih tehnologija	Računarski i komunikacijski sistemi Programsko inženjerstvo Poslovni informacijski sistemi i tehnologije Opći smjer
Fakultet za poslovni menadžment	Poslovne studije Bankarsko - finansijski menadžment Menadžment malih i srednjih preduzeća Računovodstvo i revizija
Građevinski fakultet	Konstruktivno-izvođački Hidrotehnički Opći odsjek Geodezija
Mašinski fakultet	Dizajn proizvoda Kompjuterski inženjering Biznis inženjering Saobraćajni studij Energetski studij Zaštita na radu Mehanička prerada drveta
Nastavnički fakultet	Odsjek za pedagogiju Odsjek za sport i zdravlje Odsjek za razrednu nastavu Odsjek za predškolski odgoj Odsjek za hemiju Odsjek za biologiju Odsjek za likovne umjetnosti Odsjek za muzičke umjetnosti Odsjek za sociologiju
Pravni fakultet	Katedra za državno i međunarodno javno pravo Katedra za ekonomske nauke Katedra za građansko pravo Katedra za historiju države i prava Katedra za krivično pravo

Tablica 1.5.20: struktura studija i mreža institucija u sklopu Sveučilišta u Mostaru

Sveučilište u Mostaru	Struktura studija
Agronomski i prehrambeno-tehnološki fakultet	Studij agronomija: Bilinogojstvo, Zootehnika, Agroekonomika- poljoprivreda i eu Studij prehrambene tehnologije
Ekonomski fakultet	Računovodstvo Menadžment Informatika Finansije i računovodstvo Marketing Poslovna informatika Financije Marketing i trgovina Menadžment
Filozofski fakultet	Hrvatski jezik i književnost Engleski jezik i književnost Njemački jezik i književnost Filozofija Latinski jezik i rimska književnost Povjest Povjest umjetnosti Arheologija Novinarstvo Psihologija Politologija Socijalni rad Studij doškoloavanja odnosi s javnošću Studij doškoloavanja novinarstvo
Fakultet prirodoslovno matematičkih i odgojnih znanosti	Biologija Fizika Glazbena umjetnost Informatika Hemija Matematika Pedagogija Predškolski odgoj Razredna nastava Doškoloavanje Znanost o okolišu Geografske osnove planiranja u okolišu Fizička kultura Zemljopis
Fakultet strojarstva i računarstva	Proizvodno inženjerstvo Dizaj konstrukcija Industrijsko inženjerstvo i menadžment Mehatronika Računarstvo
Građevinski fakultet	Katedra za mehaniku, materijale i konstrukcije Katedra za hidrotehniku i geotehniku Katedra za prometnice i organizaciju i tehnologiju građenja
Medicinski fakultet	
Pravni fakultet	Katedra državno pravnih znanosti Katedra kaznenog prava Katedra građevinskog prava Katedra za povjest prava i države Katedra ekonomske znanosti
Akademija likovnih umjetnosti	
Fakultet zdravstvenih studija	Studij sestrinstva Studij fizioterapije Studij inženjera medicinske radiologije Studij radne terapije Studij sanitarnih inženjera Studij inženjera medicinsko-laboratorijske dijagnostike

U sastav Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru ulazi 8 fakulteta sa ukupno 44 usmjerenja i 2 instituta, a u sklopu Sveučilišta u Mostaru je 9 fakulteta i 1 likovna akademija sa ukupno 66 usmjerenja i 8 instituta.

Tablica 1.5.21: Ukupan broj upisanih studenata po pojedinim fakultetima i procentualna zastupljenost na Univerzitetu „Džemal Bijedić“ u Mostaru i Sveučilištu u Mostaru

Naziv	2006./07.		2007./08.		2008./09.	
	Broj studenata	%	Broj studenata	%	Broj studenata	%
Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru						
Aromediteranski fakultet	258	5,24	284	5,54	283	5,71
Fakultet humanističkih nauka	723	14,52	789	15,41	722	14,52
Fakultet informacionih tehnologija	767	15,40	794	15,51	869	17,48
Fakultet za poslovni menadžment	836	16,80	794	15,51	745	14,99
Građevinski fakultet	172	3,45	243	4,75	244	4,91
Mašinski fakultet	133	2,66	171	3,34	187	3,76
Nastavnički fakultet	1.385	27,83	1.382	26,99	1.390	27,96
Pravni fakultet	702	14,10	663	12,95	530	10,67
UKUPNO	4.976	100	5.120	100	4.970	100
Sveučilište u Mostaru						
Agronomski i prehrambeno-tehnološki fakultet	262	4,19	311	4,45	283	3,65
Ekonomski fakultet	1.979	31,63	1.954	27,94	2.079	26,82
Filozofski fakultet	947	15,13	1.119	16,00	1.268	16,35
Fakultet prirodoslovnih matematičkih i odgojnih znanosti	722	11,53	908	12,98	1.311	16,93
Fakultet strojarstva i računarstva	559	8,94	569	8,15	511	6,59
Građevinski fakultet	205	3,27	258	3,68	297	3,83
Medicinski fakultet	246	3,93	261	3,74	272	3,51
Pravni fakultet	942	15,06	1.155	16,52	1.253	16,16
Akademija likovnih umjetnosti	87	1,39	83	1,18	86	1,11
Fakultet zdravstvenih studija	309	4,93	375	5,36	391	5,05
UKUPNO	6.258	100	6.993	100	7.751	100

Iz Tablice 1.5.21 se vidi da je broj studenata koji se upisuju na Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru i Sveučilište u Mostaru iz godine u godinu konstantan i da je taj broj za Univerzitet oko 5.000 studenata, a za Sveučilište oko 7.000 studenata.

Studenti u 2008./09. odlučili su se u najvećem broju za zanimanja ekomonskog usmjerenja na Univerzitetu (14,99%), na Sveučilištu (26,82%), zatim slijede nastavnička usmjerenja na obje institucije (27,96% Nastavnički fakultet, 14,52% Fakultet humanističkih nauka, 16,35% Filozofski fakultet i 16,93% Fakultet prirodoslovnih matematičkih i odgojnih znanosti). Na trećem mjestu se nalaze Pravni fakulteti na koje se upisalo 10,67% studenta - Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ i 16,16% Pravni fakultet Sveučilišta u Mostaru. Na sve ostale fakultete na Univerzitetu „Džemal Bijedić“ u Mostaru upisalo se 31,86%, a na Sveučilištu 23,74% od ukupnog broja upisanih studenta.

Tablica 1.5.22: Odnos između upisanih redovnih i vanrednih studenata po pojedinim fakultetima na Univerzitetu „Džemal Bijedić“ u Mostaru i Sveučilištu u Mostaru

Naziv	2006./07.		2007./08.		2008./09.	
	Redovni	Vanredni	Redovni	Vanredni	Redovni	Vanredni
Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru						
Aromediteranski fakultet	228	30	228	56	248	35
Fakultet humanističkih nauka	439	284	463	326	465	257
Fakultet informacionih tehnologija	767	0	794	0	869	0
Fakultet za poslovni menadžment	679	160	634	160	621	124
Građevinski fakultet	172	0	178	65	194	50
Mašinski fakultet	113	20	161	10	161	26
Nastavnički fakultet	688	697	809	573	847	543
Pravni fakultet	418	284	391	272	322	208
UKUPNO	3.504	1.472	3.658	1.462	3.721	1.249
Sveučilište u Mostaru						
Agronomski i prehrambeno-tehnološki fakultet	232	30	289	25	283	0
Ekonomski fakultet	850	1.129	943	1.011	960	1.119
Filozofski fakultet	796	151	886	233	925	343
Fakultet prirodoslovnih matematičkih i odgojnih znanosti	511	211	586	322	893	418
Fakultet strojarstva i računarstva	456	103	468	101	380	131
Građevinski fakultet	205	0	258	0	297	0
Medicinski fakultet	246	0	261	0	272	0
Pravni fakultet	409	533	497	658	534	719
Akademija likovnih umjetnosti	87	0	83	0	86	0
Fakultet zdravstvenih studija	141	168	138	237	191	200
UKUPNO	3.933	2.325	4.406	2.587	4.821	2.930

Tablica 1.5.23: Struktura zaposlenih po fakultetima na Univerzitetu „Džemal Bijedić“ u Mostaru

Naziv	Struktura zaposlenih			
	Nastavnici	Viši asistenti	Asistenti	Ukupno
Aromediteranski fakultet	10	2	5	17
Fakultet humanističkih nauka	7	6	10	23
Fakultet informacionih tehnologija	1	7	9	17
Fakultet za poslovni menadžment	6	6	8	20
Građevinski fakultet	6	5	2	13
Mašinski fakultet	10	5	1	16
Nastavnički fakultet	11	16	13	40
Pravni fakultet	5	7	6	18
UKUPNO	56	54	54	164

Nastavni proces na Univerzitetu „Džemal Bijedić“ izvodi ukupno 383 nastavnika i saradnika, u stalnom radnom odnosu je 164 nastavnika i saradnika, a spoljnih saradnika je 219. U strukturi stalno zaposlenih nastavnika i saradnika je 56 nastavnika u svim zvanjima, 54 viših asistenata i 54 asistenata.

Tablica 1.5.24: Raspoloživi i potreban prostor po pojedinim fakultetima na Univerzitetu „Džemal Bijedić“ u Mostaru i Sveučilištu u Mostaru

	Broj studenata	Normativ po studentu (m ²)	Raspoloživi prostor (m ²)	Potreban prostor(m ²)	Prostor koji nedostaje
Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru					
Aromediteranski fakultet	283	12	487,00	3.396	-2.909
Fakultet humanističkih nauka	722	8	712,70	5.776	-5.064
Fakultet informacionih tehnologija	869	12	1.645,50	10.428	-8.783
Fakultet za poslovni menadžment	745	7	454,00	5.215	-4.761
Građevinski fakultet	244	15	1.902,00	3.660	-1.758
Mašinski fakultet	187	15	256,10	2.805	-2.549
Nastavnički fakultet	1.390	10	2.818,10	13.900	-11.082
Pravni fakultet	530	7	1.080,00	3.710	-2.630
UKUPNO	4.970	10,75	9.355,3	48.890	-39.536
Sveučilište u Mostaru					
Agronomski i prehrambeno-tehnološki fakultet	283	12	-	3.396	-
Ekonomski fakultet	2.079	7	-	14.553	-
Filozofski fakultet	1.268	8	5.486,00	10.144	-4.658
Fakultet prirodoslovnih matematskih i odgojnih znanosti	1.311	10	-	13.110	-
Fakultet strojarstva i računarstva	511	15	-	7.665	-
Građevinski fakultet	297	15	3.553,35	4.455	-902
Medicinski fakultet	272	16	5.190,00	4.352	+838
Pravni fakultet	1.253	7	-	8.771	-
Akademija likovnih umjetnosti	86	19	-	1.634	-
Fakultet zdravstvenih studija	391	16	-	6.256	-
UKUPNO	7.751	12,5		74.336	

Univerzitet „Džemal Bijedić“ raspolaže sa samo 9.355,3m² prostora, a prema normativima upotrebno je imati 48.890m², što znači da nedostaje 39.536m² prostora. Prema građevinskim normativima za učionički prostor potrebno je od 0,6 do 1m² po studentu. Ako se opredijelimo za normativ od 1m², onda je učionički kapacitet dovoljan za smještaj 2.700 studenata, što znači da bi postojeći broj studenata mogao biti smješten samo ako se radi u 2 do 3 smjene. Situacija je još nepovoljnija ako znamo da su grupe za vježbe mnogo manje, što znači da će se za vježbe morati koristiti učionice koje zauzimaju mnogo više prostora nego što je realno potrebno, što će smanjiti raspoloživi prostor za ostale studijske grupe.

Studentski centari

Studentski centar Univerziteta "Džemal Bijedić" Mostar

Studentski centar Univerziteta „Džemal Bijedić“ Mostar formiran je pri Univerzitetu „Džemal Bijedić“ kako bi zadovoljio minimalne zahtjeve studenata za smještajem. Studentski centar nema pravni subjektivitet, nego je organizaciona jedinica Sekretarijata Univerziteta. Ovaj centar ne raspolaže namjenskim objektom namjenjenim za smještaj studenata, nego se koristi nenamjenski objekat Univerziteta, lociran u bivšoj vojnoj kasarni „Sjeverni logor“.

Od objekata studentskog standarda, umjesto ranijeg savremenog studentskog doma kapaciteta 550 ležaja uz niz pratećih sadržaja i mogućnosti pripreme do 1.200 obroka dnevno, studenti danas na prostoru kampusa imaju na raspolaganju dva adaptirana paviljona koja su u funkciji studentskog dvoma, kapaciteta 60 ležaja, prostora za učionicu i čajne kuhinje. Ishrana studenata smještenih u domu organizirana je u restoranu „Crvenog krsta“, koji se nalazi u neposrednoj blizini.

U adaptiranom Domu „Vakuf Darulilm“, također, u okviru kampusa, smješteno je 25 studentica. U sastavu Centra postoje tri objekta u kojima je, u prosjeku smješteno po 30ak soba, ukupne površine 516,00m². Dva objekta u kojem su smješteni studenti izgrađeni su još u vremenu Austro-Ugraskog perioda. U njemu se nalazi 2 dvokrevetne, 15 trokrevetnih i 3 četverokrevetne sobe. Novi objekat koji pruža smještaj za studentice izgrađen je 1995. godine. Taj dio ima 7 trokrevetnih soba i 1 četverokrevetnu sobu. Sobe u prosjeku imaju oko 20m². Svakih 10 soba koristi jedno kupatilo sa tuš kabinom i tri toaleta. Potrebno je napomenuti da su potrebe za smještajem mnogo veće. Ovaj dom je uspostavio multimedijalni centar koji stoji na usluzi i ostalim studentima Univerziteta. Objekti ovog doma su oskudno opremljeni inventarom kojeg čini stara donirana oprema i namještaj. Proširena djelatnost, s obzirom na status doma, ne postoji kao što ne postoji ni saradnja sa studentskim servisom ili omladinskim zadrugama. U sklopu univerzitetskog kampusa postoje objekti za sportske i rekreativne sadržaje. Saradnja sa drugim srodnim ustanovama uglavnom se odvija unutar BiH i to posredstvom studentske organizacije ASSC FBiH (Asocijacija studenata studentskih centara FBiH).

Studentski centar nema vlastitu biblioteku nego je njegovim korisnicima na raspolaganju Univerzitetska biblioteka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru.

Regionalni medicinski centar „Dr. Safet Mujić“ u Mostaru pruža usluge zdravstvene zaštite studentima smještenim u Studentskom centru.

Budući da ovaj dom ima ograničene smještajne kapacitete, te ne može udovoljiti velikom broju zahtjeva studenata, nužna je izgradnja objekta Studentskog centra sa svim pratećim sadržajima.

Studentski centar Sveučilišta u Mostaru

Studentski centar Sveučilišta u Mostaru je do 1992. godine egzistirao kao Studentski dom Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru, nakon čega je Odlukom Upravnog vijeća Sveučilišta u Mostaru o preregistraciji Studentskog centra d.o.o. u ustanovu u sastavu Sveučilišta u Mostaru upisan u sudski registar općinskog suda u Mostaru 2007. godine. Sastoji se iz dva objekta, starijeg koji je sagrađen 1971. godine (renoviran 2008. godine), sa smještajnim kapacitetom od 290 ležajeva, i novijeg iz 1981. godine sa 200 ležajeva.

Kapacitet oba objekta je 490 kreveta. Ukupan broj soba je 188 koje su dvokrevetne i trokrevetne čija je prosječna veličina 20m². Svaka soba posjeduje vlastiti higijensko - sanitarni čvor te priključak za internet i kablovsku televiziju. Pored ovoga, u okviru ustanove postoji mogućnost korištenja dodatnih 13 pomoćnih ležajeva. Studentski dom posjeduje ostale prateće sadržaje: učionicu, TV salu, studentsku ambulantu, fitness centar kao i multimedijalni centar (opremljen kompjuterima, kopir aparatom, TV LCD monitorom, skenerom i internet priključkom). Pored navedenog, ovaj Studentski centar je obnovio dva paviljona Studentskog doma. Uskoro bi trebala početi i izgradnja potpuno novog objekta za smještaj studenata, koji će biti u sastavu ovog centra, a za koji je Vlada Republike Hrvatske odobrila oko 7 miliona eura. Dom raspolaže restoranom i kuhinjom, koje koriste studenti smješteni u domu. Studentski centar, također, pruža usluge ishrane za još 500 redovnih studenata koji nisu smješteni u domu. Što se tiče proširene djelatnosti Studentski centar pruža usluge smještaja i ishrane gostujućim profesorima, gostujućim studentima i raznim sportskim grupama.

U Studentskom centru aktivno radi fitness klub, dvorana za stoni tenis, Internet klub u oba paviljona (od čega je jedan multimedijalni centar opremljen sredstvima Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke) kao i dobro opremljena biblioteka sa čitaonicama u oba paviljona. U sklopu centra nalazi se kafe bar i prodavnica.

Studentski servis djeluje od 1995. godine i danas broji oko 250 studenata koji su aktivni članovi. Poslovi povremenog karaktera omogućavaju studentima dodatnu zaradu. Pored saradnje sa studentskim centrima iz BiH aktivna saradnja ostvaruje se i sa Studentskim centrom iz Zagreba.

Studentski centar je do 2007. godine imao svojevrsnu kombinaciju ambulante porodične medicine i studentske ambulante, jer je dom ustupao taj prostor Domu zdravlja HNŽ/K, koja je vremenom izmještena i sad funkcioniše u naselju u blizini doma kao primarno ambulanta porodične medicine a i dalje pruža usluge studentima. Dom zdravlja HNŽ/K pruža besplatne usluge zdravstvene zaštite svim studentima, bez obzira da li studenti posjeduju zdravstveno osiguranje ili ne.

U okviru ustanove djeluje Komisija za studentski standard koja u saradnji sa menadžmentom doma i drugim institucijama prati ovu oblast i aktivno radi na poboljšanju uvjeta za život studenata.

Internat Karđozbegove medrese u Mostaru

Internat je smješten u kampusu Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostar. Čini ga zgrada od 2 bloka, koji imaju prizemlje i dva sprata, ukupne površine 1.500m². Internat ima svoju kuhinju površine 150m². Kuhinja se ne nalazi u zgradi Internata, smještena je u njenoj blizini. U ovoj školskoj godini (2009/2010.) smješteno je 100 učenika Karđozbegove medrese, koji dolaze izvan Grada Mostara.

Posjeduje šest muških i šest ženskih soba. Svaka soba je predviđena za 10 učenika. U sklopu zgrade nalazi se još mesdžid površine 100m², informatička sala opremljena sa 30 kompjutera, zatim četiri učionice (200m²) za održavanje nastave za I i II razred, te zbornica i dnevni boravak. Svaki sprat posjeduje higijenski čvor, od 4 tuš i 4 WC kabine. Ovaj Internat zadovoljava potrebe učenika, posjeduje optimalan prostor i ispunjava optimalne uvjete za boravak i rad.

Tablica 1.5.25: Raspoloživi kapaciteti studenskih centara Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru, Sveučilišta u Mostaru i Internata Karđozbegove medrese u Mostaru

Kapaciteti studenskih centara		
Broj korisnika	Broj ležaja	Ukupna površina m ²
93	90	516
503	490	3.760
100	100	1.500

Tablica 1.5.26: Broj studenata smještenih u studentkim centrima Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru i Sveučilišta u Mostaru iz drugih kantona u akademskoj 2008. / 2009. godini

Kanton	Studentski centar Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru
Srednjobosanski	44
Hercegovačko - neretvanski	30
Zeničko-dobojski	9
Tuzlanski	2
Sarajevski	1
Kanton 10	1
Unsko-sanski	2
Strani studenti - Albanija	4
UKUPNO	93
Kanton	Studentski centar Sveučilišta u Mostaru
Zapadno - hercegovački	151
Srednjobosanski	120
Hercegovačko - neretvanski	115
Kanton 10	58
Zeničko - dobojski	21
Posavski	3
Unsko - sanski	1
Strani studenti - Hrvatska	34
UKUPNO	503

U tekućoj akademskoj 2008. / 2009. godini u Studentskom centru Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru smještene su 93 studenta od kojih je najviše iz Srednjobosanskog i HNŽ/K. U Centru su smještene i 4 studenta iz Albanije. Potrebno je napomenuti da su potrebe za smještajem mnogo veće. U Studentskom centru Sveučilišta u Mostaru prema strukturi smještenih studenta treba naglasiti da ih najviše dolazi iz Srednjobosanskog, Zapadno - hercegovačkog, Hercegovačko - neretvanskog, Zeničko - dobojskog kantona, Kantona 10 i najmanje iz Posavskog kantona. U domu su smještene i 34 studenta koji su iz Republike Hrvatske.

Strateški pravci razvoja obrazovanja u HNŽ/K u planskom razdoblju 2010. - 2020.

Prema podacima Ankete MICS (UNDP, 2006.) u predškolski odgoj i obrazovanje uključeno je 9% populacije, a neto stopa upisa djece u osnovno obrazovanje u BiH iznosi 97,2%. Neto stopa upisa u srednje škole iznosi 76,2%, a 54% učenika završi srednju školu u redovnom roku. Neto generacijska stopa upisa studenata iznosi svega 24%.

Proces reforme obrazovanja teče sporo i neujednačeno. U FBiH devetogodišnje obavezno obrazovanje se sukcesivno uvodi od školske 2004./2005. godine. U srednjem stručnom obrazovanju napravljena je racionalizacija broja zanimanja i za pojedina zanimanja su urađeni novi nastavni programi po modularnom principu.

Vrijeme u kojem živimo karakteriziraju brojne promjene i izazovi na koje obrazovanje mora odgovoriti, a to su:

- Iznalaženje novih metoda za lakše usvajanje znanja;
- Uvođenje novih tehnoloških i tehničkih inovacija koje zahtijevaju drugačija i nova zanimanja;
- Povećanje broja i raznovrsnost novih zanimanja;
- Ujednačavanje obrazovnog sistema na nivou države, entiteta i kantona;
- Usaglašavanje naših normativa obrazovanja sa evropskim;
- Potreba za cjeloživotnim učenjem;
- Povećana ekološka svijest za brigu o okolišu i prirodne resurse.

Demografske promjene u HNŽ/K

Prema statističkim podacima u periodu od 1997. godine stopa nataliteta u BiH se smanjuje. U FBiH zabilježen je u posljednjih godinu dana osjetan pad prirodnog priraštaja, a pojedini kantoni već duže vrijeme bilježe pad prirodnog priraštaja, među kojima je i HNŽ/K. Razlozi za osjetan pad nataliteta i prirodnog priraštaja su mnogostruki, ali najizraženiji su nepovoljna ekonomska situacija i velika nezaposlenost. Sve manji broj mladih se odlučuje stupiti u brak, a pogotovo rađati djecu. Kroz razne vidove potrebno je raditi na poboljšanju demografske strukture na području HNŽ/K.

Pravci razvoja obrazovanja u HNŽ/K

Prvi korak je stvaranje uvjeta za povećanje obuhvata djece predškolskim odgojem i obrazovanjem i širenje devetogodišnjeg obaveznog obrazovanja.

Mogućnosti za školovanje nakon obaveznog obrazovanja bit će proširene uvođenjem različitih programa općeg i srednjeg stručnog obrazovanja. Svi će učenici četverogodišnjih srednjih škola polagati eksternu maturu radi standardiziranja ishoda učenja, te standardizacije protoka prema visokom obrazovanju. Pored opće gimnazije trebaju se razvijati i druge vrste općeobrazovnih srednjih škola. U srednjim stručnim školama poseban akcent treba staviti na razvijanje poduzetništva i stjecanje praktičnih iskustava i vještina učenika kroz ustanovljavanje školskih kompanija i centara za razvoj karijere. Permanentno treba provoditi proces inkluzije u obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama kroz osiguranje odgovarajuće školske infrastrukture, programa i obuke nastavnika.

Otkrivanje, identifikacija i praćenje razvoja nadarenih i talentiranih bit će kontinuirano podržavano u okviru redovne nastave, vannastavnom i vanškolskom radu, te tokom razvoja njihove karijere. Reforma visokog obrazovanja treba ići u pravcu stvaranja uvjeta za provođenje Bolonjskog procesa u skladu s međunarodnim dokumentima koje je prihvatila i potpisala BiH, a koji podrazumijevaju:

Organizaciju triju ciklusa studija (dodiplomski, magistarski i doktorski studij);

- Modularizaciju nastavnih planova i programa;
- Cjelovitu implementaciju Evropskog sistema prenosa bodova (ECTS);
- Omogućavanje mobilnosti studenata i nastavnog osoblja;
- Uspostavljanje integriranog univerziteta;
- Uvođenje dodatka diplome;
- Razvijanje istraživačkih aktivnosti na univerzitetima;
- Bolju saradnju sa privrednim sektorom i dr.

Pored aktivnosti koje će provoditi visokoobrazovne institucije, neophodna je odgovarajuća podrška izvršnih i zakonodavnih tijela koja trebaju osigurati zakonske, finansijske i druge uslove za uspješnu reformu.

Međunarodna saradnja i interakcija, a posebno zadovoljenje uvjeta za integraciju BiH u EU, naročito su važni u obrazovanju. Za sve ove promjene u obrazovanju neophodna je odgovarajuća podrška izvršnih i zakonodavnih tijela koja trebaju osigurati zakonske, finansijske i druge uvjete.

Modernizacija i razvoj poučavanja i učenja na svim nivoima obrazovnog sistema

Radi unapređivanja obrazovanja posebnu pažnju treba posvetiti:

- modernizaciji nastavnih sadržaja;
- unapređivanju kvalitete učenja i poučavanja u predškolskom odgoju i obrazovanju, osnovnom i srednjem obrazovanju;
- tehnologijama obrazovanja, upravljanja i vrednovanja dostignuća;
- utvrđivanju standarda postignuća učenika za osnovno i srednje obrazovanje;
- unapređivanje informatičkog obrazovanje i učenja stranih jezika;
- stalnom profesionalnom usavršavanju nastavnika na svim nivoima obrazovnog sistema;

Plan razvoja obrazovanja u HNŽ/K 2010.-2020. godine

1. Unapređivanje informatizacije obrazovnog sistema:

- sve osnovne i srednje škole imaju najmanje jednu informatičku učionicu i slobodni internet pristup;
- korištenje ICT-a u administriranju i realizaciji visokog obrazovanja;
- uspostavljanje elektronske baze podataka inspekcije u obrazovanju;

2. Razvijanje različitih sistema evaluacije (interna evaluacija, integralna i eksterna)

- uspostavljanje prakse interne evaluacije u odgojno-obrazovnim ustanovama;
- provođenje eksterne evaluacije i ocjenjivanja u osnovnom i srednjem obrazovanju;
- uključivanje u međunarodne programe za evaluaciju;
- jačanje uloge prosvjetne inspekcije u integralnom vrednovanju odgojno-obrazovnih ustanova;

3. Integracija BiH obrazovanja u obrazovni prostor Evropske unije.

Predškolski odgoj i obrazovanje

Početak sistemskog odgoja i obrazovanja djece ključni je faktor razvoja pojedinca i društva, a oslanja se na jačanje preškolskih sistema odgoja i obrazovanja, koji prije svega podrazumijeva povećanje obuhvata djece predškolskim odgojem i obrazovanjem i modernizaciju programa odgoja i obrazovanja u ranom djetinjstvu.

Unapređivanje predškolskog odgoja i obrazovanja treba provoditi kroz:

- pripremu planova proširenja predškolskog odgoja i obrazovanja;
- osiguranje kadrovskih, prostornih i materijalnih uvjeta za uključivanje djece u sve programe predškolskog odgoja i obrazovanja, a obavezno u program pripreme za polazak u školu;
- modernizaciju programa i provođenje stalnog stručnog usavršavanje odgajatelja;
- veće uključivanje djece iz socijalno i ekonomski ugroženih porodica, kao i djece sa posebnim potrebama;
- povezivanje predškolskih ustanova i osnovnih škola;

Osnovno obrazovanje

U procesu reforme osnovnog obrazovanja uvesti i nastaviti primjenu devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja i okvirnog nastavnog plana i programa.

Unapređivanje obaveznog obrazovanja treba provoditi kroz:

- modernizaciju i podizanje kvaliteta obaveznog obrazovanja;
- usavršavanje pedagoških standarda i normativa;
- rasterećivanje nastavnih planova i programa od nepotrebnih sadržaja;
- primjenu poučavanje usmjerenog na dijete;
- jačanje saradnje škola i lokalne zajednice;

Modernizacija i podizanje kvaliteta osnovnog obrazovanja omogućit će optimalan razvoj svakog pojedinca, završavanje osnovnog obrazovanja u devetogodišnjem trajanju, kao i nastavak školovanja.

Srednjoškolsko obrazovanje

Srednjoškolski sistem obrazovanja uključuje programe gimnazija, umjetničkih i religijskih škola, četverogodišnjih stručnih škola (tehničkih, ekonomskih, zdravstvenih i dr.), trogodišnjih stručnih škola, te programe osposobljavanja i usavršavanja odraslih. U postojećim gimnazijama učenici stječu vrlo široka znanja u tri programa: opći, jezički i prirodno-matematički. Praksa je pokazala da je ta vrsta srednje škole veoma dobra osnova za podizanje općeg nivoa obrazovanja stanovništva, za nastavak školovanja na visokoškolskim ustanovama ili uključivanje u programe osposobljavanja za rad.

Srednje škole u kojima se stječe stručno obrazovanje i obuka treba kontinuiranu modernizaciju nastavnih planova i programa i racionalizaciju broja zanimanja. Usitnjenost stručnih profila i zanimanja poskupljuje troškove srednjeg stručnog obrazovanja, a učenici koji završavaju ove škole ne dobivaju odgovarajuće opće znanje i nisu pripremljeni suočiti se sa izazovima koje nosi tržište rada. Kako je stručno obrazovanje i obuka ključni generator ekonomskog i društvenog razvoja, proces reforme stručnog obrazovanja i obuke treba usavršavati što će osigurati sposobne radne snage i podršku inovacijama u proizvodnji.

Cilj razvoja srednjoškolskog i stručnog obrazovanja i obuke je:

- ponuditi širi izbor programa, kao i druge tipove općeobrazovnih škola (sportska gimnazija, tehnička gimnazija, umjetnička gimnazija i dr.);
- promjena stručnog obrazovanja kako bi ono postalo manje specijalizirano i više prilagodljivo potrebama polaznika i tržišta rada;
- kvalifikacije i programi, promjene nastavnih planova i programa i osavremenjivanje školskih radionica;
- stalna modernizacija sadržaja i metoda stručnog obrazovanja i osposobljavanja;
- unapređenje stepena efikasnosti korištenja resursa i kvaliteta obrazovanja;
- osiguranje mogućnosti nastavka obrazovanja nakon završene stručne škole;
- razvijanje normativnog okvira, planiranje i upravljanje;

Visokoškolsko obrazovanje

Na Univerzitetu „Džemal Bijedić“ i Sveučilištu u Mostaru treba raditi na:

- modernizaciji nastavnih planova i programa i uvođenju novih načina poučavanja i oblika rada;
- uspostavljanju i razvoju sistema praćenja i osiguranja kvaliteta visokog obrazovanja;
- osiguranju moderne infrastrukture i opreme;
- stalnoj obuci i podmlađivanje nastavnog i naučnog kadra;
- boljem povezivanju visokog obrazovanja sa naučnoistraživačkim radom;
- mobilnost studenata i nastavnog osoblja prema drugim visokoškolskim ustanovama;
- objektivizaciji ocjenjivanja studenata;
- podsticanju diplomiranja u studijskom roku;
- uvođenju dodatka diplome;
- unapređenju studentskog standarda;
- povećanju broja visokoobrazovanih građana u HNŽ/K;
- usklađivanju upisne politike sa potrebama tržišta rada;

Zdravstvena infrastruktura

Kapaciteti zdravstvenih usluga na području HNŽ/K

Zdravstvene ustanove primarne zaštite (domovi zdravlja, primarna stomatologija i apoteke)

Na području HNŽ/K ukupno ima 10 domova zdravlja. U sklopu domova zdravlja je pored službi PZZ-a organizirana specijalističko-konsultativna zaštita i dijagnostičke službe, koje po općinama funkcioniraju u različitom obimu.

Prema dostupnim podacima, po jednom doktoru medicine je u PZZ u 2007. godini u prosjeku bilo 1.927 stanovnika, dok je u toku 2008. godine taj broj iznosio 2.698, što predstavlja porast od 40%.

Razlog ovako velikog skoka može se tražiti u činjenici da se tek 2008. godine pristupilo sistemskoj implementaciji reforme zdravstva u HNŽ/K i to prije svega u sektoru PZZ-a. Zbog toga se povećanje broja stanovnika po jednom doktoru medicine u PZZ za period 2007.- 2008. godine znatno veće od prosjeka za FBiH koje iznosi svega 1,3%. Za ovu, a naročito za naredne godine, po našoj procjeni može se očekivati stabilizacija ovog broja i njegovo približavanje federalnom prosjeku. Za FBiH po jednom stanovniku je kod doktora medicine u prosjeku ostvareno 3,7 posjeta, što predstavlja neznatno povećanje u odnosu na predhodne godine. Taj podatak za HNŽ/K je za 2007. godinu 2,7, a za 2008. godinu iznosi 1,6 posjeta po jednom doktoru medicine.

U pogledu broja stanovnika po doktoru stomatologije u FBiH u 2008. godini, prema istom izvoru, na jednog doktora stomatologije je u prosjeku dolazilo 4.528 stanovnika, dok je u HNŽ/K broj stanovnika po jednom doktoru stomatologije iznosio 4.822, te smo u okvirima federalnog prosjeka.

Tablica 1.5.27: Domovi zdravlja

Općina	Bolnica	Dom zdravlja
Čapljina		Dom zdravlja Čapljina
Čitluk		Dom zdravlja Čitluk
Jablanica		Dom zdravlja Jablanica
Konjic	Opća bolnica Konjic	Dom zdravlja Konjic
Grad Mostar	Klinička bolnica Mostar RMC „ dr. Safet Mujić" Mostar	Dom zdravlja Mostar
Neum		Dom zdravlja Neum
Prozor - Rama		Dom zdravlja Prozora-Rama
Ravno		Dom zdravlja Ravno
Stolac		Dom zdravlja Stolac
UKUPNO	3	10

Tablica 1.5.28: Broj primarnih stomatoloških ordinacija JLS u HNŽ/K

Općina	Broj stomatoloških ordinacija
Čapljina	4
Čitluk	8
Jablanica	2
Konjic	6
Grad Mostar	29
Neum	2
Prozor - Rama	1
Ravno	0
Stolac	0
UKUPNO	52

Tablica 1.5.29: Broj apoteka/ljekarni po JLS u HNŽ/K

Opština	Broj ljekarni
Čapljina	3
Čitluk	4
Jablanica	3
Konjic	8
Grad Mostar	50
Neum	2
Prozor-Rama	1
Ravno	0
Stolac	1
UKUPNO	72

Tablica 1.5.30: Stomatološke ordinacije

Naziv	Adresa
Čapljina	
Stomatološka ordinacija dr. Dominik Lubina	Zagrebačka bb - Riva
Stomatološka ordinacija dr. Slobodan Bukvić	Metkovačka bb
Stomatološka ordinacija dr. Goran Pehar	Mate Bobana bb
Stomatološka ordinacija dr. Žan Pehar	Fra. Didaka Buntića br. 7
Čitluk	
Stomatološka ordinacija dr. Ferdo Stojić	Markovac bb
Stomatološka ordinacija dr. Davor Planinić	Međugorje bb
Stomatološka ordinacija dr. Marin vasilj	Krstine bb
Stomatološka ordinacija dr. Ante Bošnjak	Međugorje-Bijakovići bb
Konjic	
Stomatološka ordinacija dr. Duranović Emir	Hadžizulfikara bb.
Stomatološka ordinacija dr. Nuhić Zumreta	Naila Lugić br. 6
Stomatološka ordinacija dr. Agić Jadranka	Željeznička bb
Stomatološka ordinacija dr. Čolaković Šefika	
Stomatološka ordinacija dr. Nasih Prohić	Orašje 11/A
Mostar	
Stomatološka ordinacija dr. Dragan Popovac	Kneza Mihajla Višeslava br. 33
Stomatološka ordinacija dr. Tvrtko Bevanda	Blajburških žrtava br. 25 C
Stomatološka ordinacija dr. Izudin Kebo	Braće Lakišića br. 68 B
Stomatološka ordinacija dr. Vedrana Tomić	Kralja Tomislava br. 59/1
Stomatološka ordinacija dr. Gordana Maslač	Blajburških žrtava br. 14 A
Stomatološka ordinacija dr. Dženana Popović	Rade Bitange br. 46
Stomatološka ordinacija dr. Vladimir Šimunović	Augusta Šenoa br. 3
Stomatološka ordinacija dr. Azra Topić	Petra Krešimira IV b.b.
Stomatološka ordinacija dr. Slavko Musa	Biskupa Barišića br. 3
Stomatološka ordinacija dr. Višnja Ćorić	Lacina br.5 (Vila Neretva)
Stomatološka ordinacija dr. Davorka Knežević	Fra. Ambre Miletića br. 35
Stomatološka ordinacija dr. Mladen Ćubela	K.M.V. Humskog bb
Stomatološka ordinacija dr. Slobodan Škoro	Alekse Šantića br. 15
Zubotehnički laboratorij "Protetika" Dražen Golemac	Dr. Ante Starčevića bb
Stomatološka ordinacija dr. Zdravko Šarac	Ilićka br. 233

Stomatološka ordinacija dr. Darko Kunštek	Vokića i Lorkovića br. 95
Stomatološka ordinacija dr. Dragan Radić	Novo naselje - Ortiješ bb
Jablanica	
Stomatološka ordinacija dr. Omer Pinjić	Pere Bilića br. 43 B
Neum	
Stomatološka ordinacija dr. Jasenka Požega-Sremac	Sunčana obala bb
J.U. Stomatološka ordinacija u sklopu Doma zdravlja	
Prozor-Rama	
Stomatološka ordinacija dr. Hrvoje Gardavski	Kralja Tomislava bb

Tablica 1.5.31: Apoteke/ljekarne - privatna praksa

Naziv	Adresa
Čapljina	
"Ljekarna Vesna Dodig"	Poslovna zgrada Poduzeća "Bregava"
Ljekarna mr.ph. Irena Radovanović	Matije Gupca bb
Ljekarna "Lubina" mr.ph. Živana Lalić	A. Starčevića bb
Čitluk	
Ljekarna mr.ph. Zdenka Planinić	Međugorje bb
Ljekarna Zvezdana Pehar	Međugorje bb
J.U. Apoteka Jablanica	Pere Bilića bb
Biljna apoteka Salviale	
Jablanica	
Ogranak „Pharma-shop" mr.ph. Vedina Cordalija	P. Bilića bb
Apoteka "Đogić" mr.ph. V. Đogić	Maršala Tita bb
Konjic	
Apoteka "Zdravlje" mr.ph. Subhija Karo	Kolonija bb
Apoteka "Đogić"	Maršala Tita bb
Apoteka dr. Žunić	Bolnička bb
Apoteka Jahić	Stara čaršija 86
Biljna apoteka Dada	Kasima Prohića 15
J.U. Apoteka Konjic	
Privatna biljna apoteka Konjic	Bolnička 6
Mostar	
Ljekarna mr. ph. Dragica Jurković-Pudar	Dubrovačka br. 100

Apoteka "Alendar" mr.ph. Sanja Tucaković	Maršala Tita br. 120
Apoteka "Seka" mr.ph. Aida Vele	Tekija br. 22
Ljekarna "T&M" mr.ph. Dubravka Milanović	Kralja Višeslava br. 57
Apoteka "Mehlem" mr.ph. Adisa Softić	Tekija br. 18 A
Ljekarna mr.ph. Lidija Palac	francetića br. 2
Ljekarna mr.ph. Maja Kvesić	III cimske bojne br. 19 A
Ljekarna mr.ph. Nina Kešelj	Bleiburških žrtava bb
Ljekarna "Inel" mr.ph. Dženana Ljubović	Kralja Petra Krešimira IV bb
Apoteka Tilia	Trg Ivana Krndelja 28
Apoteka Jasmina	Braće Fejića bb
Apoteka Mo pharm	Husnije Repca bb
Apoteka Zalik	Zalik bb
J.U. Apoteke Stari grad Mostar	Maršala Tita 123
J.U. Apoteke Stari grad Mostar	Vrapčiči bb
J.U. Apoteke Stari grad Mostar	Drežnica bb
J.U. Apoteke Stari grad Mostar	Tekija bb
J.U. Apoteke Stari grad Mostar	Blagaj bb
Ustanova Gradska Ljekarna	Biskupa Buconjića 32
Ustanova Gradska Ljekarna	Stjepana Radića
Ustanova Gradska Ljekarna	Kralja Tomislava
Ustanova Gradska Ljekarna	Ante Starčevića
Ustanova Gradska Ljekarna	Rodoč
Ustanova Gradska Ljekarna	
Biljna apoteka Natur Vita	Kralja Tomislava 51
Biljna Ljekarna	B. Čule bb
Biljna apoteka Favada	Br. Fejića 69
Ljekarna vl. Maja Kvesić	III Cimske bojne 19/A
Lupriv ljekarne d.o.o. Mostar	Dubrovačka 67
Lupriv ljekarne d.o.o. Mostar	K. Višeslava 77/B
Lupriv ljekarne d.o.o. Mostar	Rodočkih branitelja bb
Lupriv ljekarne d.o.o. Mostar	Kralja Tomislava 4
Lupriv ljekarne d.o.o. Mostar	Potoci bb
Lupriv ljekarne d.o.o. Mostar	Splitska 5
Lupriv ljekarne d.o.o. Mostar	Maršala Tita 100
Lupriv ljekarne d.o.o. Mostar	K. Stepinca 15

Lupriv ljekarne d.o.o. Mostar	K. M. V. Humskog 4
Lupriv ljekarne d.o.o. Mostar	K. Katarine 45
Ljekarne Milas	T. T. Mišića bb
Ljekarne Milas	Rudarska 152
Ljekarne Milas	B. Bušića 4
Ljekarna T&M	K. Višeslava 57
Ljekarna Dragica Jurković-Pudar	Dubrovačka 100
Ljekarna Inel	K. P. Krešimira IV 8/A
Apoteka Alendar	Maršala Tita 120
Apoteka Euro pharm	Južni logor bb
Apoteka Euro pharm	Mostarskog bataljona bb
Apoteka Mehlem	Tekija 18/A
Apoteka Vita	Br. Fejića 50
Apoteka Mopharm	Mostarskog bataljona bb
Neum	
Ljekarna "Biopharm" mr.ph. Verica Mimica	Jadranska turistička cesta bb
J.U. Apoteka u skopu Doma zdravlja	
Prozor-Rama	
Ljekarna mr.ph. Suada Manov	Vitomira Lukića bb
Stolac	
Ljekarna "Pharmacon" mr.ph. Edina Burić i mr.ph. Razija Zećo	Banovinska bb

Mreža primarne zdravstvene zaštite (punktovi, ordinacije, radni timovi)

Jedna od temeljnih odrednica reforme zdravstva u HNŽ/K je orijentacija ka primarnoj zdravstvenoj zaštiti, sa značajnim naglaskom na promociji zdravlja i prevenciji bolesti. Prema Zakonu o zdravstvenoj zaštiti poslove u PZZ obavlja doktor medicine, doktor stomatologije, magistar farmacije, porodični doktor, specijalista opće medicine i medicine rada, pedijatar, ginekolog, specijalista školske medicine, pulmolog, specijalista iz oblasti javnog zdravstva, specijalista medicinske biohemije, kao i zdravstveni saradnici. Centar za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju osigurava promociju zdravlja, prevenciju i rehabilitaciju, te brigu i pomoć onespособljenim. Djelatnost se osigurava kroz rehabilitaciju u zajednici, sa osnovnim principom rada usmjerenim ka cjelokupnoj i sveobuhvatnoj rehabilitaciji pojedinaca unutar zajednice. U skladu sa reformskim opredjeljenjem orijentisanim ka promociji zdravlja i prevenciji bolesti, kao i standardima i normativima primarne zdravstvene zaštite, 40% radnog vremena zdravstvenih radnika trebaju činiti usluge preventive.

Indikatori korišteni za analizu primarne zdravstvene zaštite, specijalističko-konsultativne zaštite i dijagnostičkih službi doma zdravlja su računati u odnosu na stalno zaposlene zdravstvene radnike.

Tablica 1.5.32: Opća medicina 18 i više godina

Općine	Punktovi	Ordinacije	Radni timovi
Čitluk	1	1	1
Jablanica	3	4	3
Konjic	1	5	5
Neum	1	1	2
Prozor-Rama	1	2	2
Prozor/Šćipe	2	2	1
Ravno	1	3	2
Stolac/Uzinovići	1	1	1
UKUPNO	11	19	17

Tablica 1.5.33: Hitna pomoć

Općine	Punktovi	Ordinacije	Radni timovi
Čapljina			4
Čitluk			3
Jablanica			4
Konjic			4
Mostar-RMC			4
DZ Mostar			8
Neum			(3)
Prozor-Rama			1
Prozor/Šćipe			1
Ravno			0
Stolac/Uzinovići			1
Stolac			4
Ukupno	12	13	34

Tablica 1.5.34: Medicina rada

Općine	Punktovi	Ordinacije	Radni timovi
Čitluk	1	1	1
Jablanica	1	1	1
Konjic	1	1	1
Mostar/RMC	1	(1)	(1)
DZ Mostar	1	3	5
Neum	1	1	1
Ukupno	6	7(1)	9(1)

Tablica 1.5.35: Zaštita djece (0-6 godina)

Općine	Punktovi	Ordinacije	Radni timovi
Čapljina	1	1	2
Čitluk	1	1	1
Jablanica	1	1	1
Konjic	1	2	2
Mostar/RMC	1	3	2
DZ Mostar	1	3	5
Neum	1	(1)	(1)
Prozor-Šćipe	0	0	0
Ravno	1	(1)	0
Stolac	1	1	1
Stolac-Uzinovići	1	(1)	(1)
Ukupno	10	12(3)	14(2)

Tablica 1.5.36: Zaštita školske djece i omladine

Općine	Punktovi	Ordinacije	Radni timovi
Čitluk	1	1	1
Jablanica	1	1	1
Konjic	1	1	1
Mostar/RMC	1	2	1
DZ Mostar	1	3	4
Neum	1	1	1
Prozor-Šćipe	1		
Prozor-Rama	1	1	1
Ravno	1	(1)	0
Stolac	1	1	1
Stolac-Uzinovići	1	(1)	(1)
Ukupno	11	12(2)	12(1)

Tablica 1.5.37: Zaštita žena

Općine	Punktovi	Ordinacije	Radni timovi
Čitluk	1	1	1
Jablanica	1	1	1
Konjic	1	2	2
Mostar/RMC	1	4	4
DZ Mostar	1	1	1
Neum	1	1	1
Prozor-Rama	1	1	1
Ukupno	7	11	11

Tablica 1.5.38: Pneumološka služba

Općine	Punktovi	Ordinacije	Radni timovi
Čapljina			1
Čitluk			1
Jablanica			1
Konjic			1
Mostar/RMC			1
Prozor-Rama			1
Ravno		(1)	0
Stolac			1
Ukupno	9	7(1)	7

Tablica 1.5.39: Patronaža

Općine	Punktovi	Ordinacije	Radni timovi
Čapljina	0	0	1
Čitluk	0	0	1
Jablanica	1	1	1
Konjic	1	1	7
DZ Mostar	3	3	4
Neum	0	0	1
Prozor-Šćipe	0	0	1
Ravno	0	0	0
Stolac	1	1	2
Stolac-Uzunovići	1	1	1
Ukupno	7	7	19

Mreža konsultativno-specijalističke zdravstvene zaštite

U skladu sa Zakonom o zdravstvenoj zaštiti specijalističko-konsultativna zdravstvena zaštita pruža se u poliklinikama, bolnicama kao i domovima zdravlja. Domovi zdravlja mogu organizirati ovu djelatnost ako to zahtijevaju posebne potrebe, s obzirom na zdravstveno stanje stanovništva i kada bi pružanje zdravstvene zaštite u poliklinici ili bolnici otežalo provođenje te zaštite.

Tablica 1.5.40: Mreža specijalističko-konsultativne zdravstvene zaštite (privatni i društveni sektor) u HNŽ/K

Općina	Bolnice	Poliklinike	Dom zdravlja	Specijalističke ordinacije
Čapljina		0		7
Čitluk		0		6
Jablanica		0		1
Konjic	1	1		2
Grad Mostar	2	7		39
Neum		0		0
Prozor/Rama		0		1
Ravno		0		0
Stolac		0		1
Ukupno	3	8	10	57

Tablica 1.5.41: Mreža konsultativno-specijalističke zdravstvene zaštite za Kliničku bolnicu Mostar

1.	Klinka za unutarnje bolesti sa centrom za dijalizu
	Internistička ambulanta
	Internistička ambulanta - opća
	Kardiološka ambulanta
	Hematološka ambulanta
	Gastroenterološka ambulanta
	Dijabetološka ambulanta
	Reumatološka ambulanta
	Nefrološka ambulanta
	Ambulanta za transplahirane bolesnike
	Amb. za bolesnike na peritonealnoj dijalizi
	Invezivna kardiološka obrada
2.	Klinika za kirurgiju
	Opća prijemna ambulanta
	Kirurška amb. - opća i abdominalna
	Neurokirurška ambulanta
	Traumatološka ambulanta
	Vaskularna ambulanta
	Dječija ambulanta
	Plastična i rekonstruktivna ambulanta

	Proktološka kirurška ambulanta
	Torakalna ambulanta
	Kardiokirurška ambulanta
	Kirurška ambulanta CUM
3.	Klinika za neurologiju
	Specijalistička ambulanta DZ
	Specijalistička ambulanta KB
	Specijalistička ambulanta CUM
4.	Klinika za ortopediju
	Specijalistička ambulanta
	Ambulanta za skoliozu i pregled stopala
	Specijalistička ambulanta CUM
5.	Klinika za onkologiju
6.	Klinika za očne bolesti
	Specijalistička ambulanta DZ
	Specijalistička ambulanta KB
	Kabinet za ortoptiku
	Kabinet za kontaktne leće
	Kabinet za glaukom i perimetriju
	Kabinet za stražnji segment
	Specijalistička ambulanta CUM
7.	Klinika za urologiju
	Urološka ambulanta I
	Urološka ambulanta Bijeli Brijeg
8.	Klinika za dječije bolesti
	Specijalistička (opća) ambulanta
	Neuropedijatrijska ambulanta
	Pulmoalergološka ambulanta
	Nefrološka ambulanta
	Kardioreumatološka ambulanta
	Neonatološka ambulanta
	Gastroenterološka ambulanta
	Endokrinološka ambulanta
	Hematološko - onkološka ambulanta

9.	Klinika za infektivne bolesti
10.	Klinika za psihijatriju
11.	Odjel za ginekologiju i porodništvo
	Ginekološka ambulanta KB
	Perinatološka ambulanta KB
	UZ ambulanta KB
	Dispanzer za žene DZ
	Savjetovalište za trudnice DZ
12.	Odjel za ORL i MFK
	Specijalistička ambulanta za ORL
	Specijalistička ambulanta za MFK
	Bolesti usta, zuba i oralna kirurgija
	Specijalistička ambulanta za ORL - CUM
13.	Klinika za spolne i kožne bolesti
14.	Odjel za plućne bolesti i TBC
15.	Odjel za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju
16.	Odjel za anesteziju, reanimaciju i intenzivno liječenje
17.	Zavod za nuklearnu medicinu
18.	Zavod za transfuziologiju
19.	Centar urgentne medicine

Tablica 1.5.42: Ostale specijalističke ordinacije

Naziv	Adresa
Mostar	
Pedijatrijska ordinacija prim. dr. Marija Grle	Trg Tihomira Mišića bb
Pedijatrijska ordinacija dr. Aleksandar Milanov	Splitska 78
Internistička ordinacija dr. Mirjana Vasilj	Stjepana Radića 76B/1
Internistička ordinacija dr. Ivan Knezović	Kralja Tomislava 11/E
Internistička ordinacija dr. Dalipagić Munib	Mladena Balorde 33
Internistička ordinacija dr. Obradović Ibro	Tekija bb
Specijalistička hirurška ordinacija dr. Braco Hajdarević	Adema Buća 24
Ginekološka ordinacija dr. Vedran Bjelanović	Akademika Ivana Zovke 12
Ginekološka ordinacija dr. Fadila Bijedić	Fra Didaka Buntića br. 122
Ginekološka ordinacija dr. Međedović Đulsa	Bore Radana 4
Ginekološka ordinacija dr. Ademović Ismet	Rade Bitange 14A
Ginekološka ordinacija dr. Riđušić Ramiz	Zalik 2 Lamela B
Ginekološka ordinacija dr. Velić Nusret	
Nefrološka ordinacija dr. Slavko Golemac	Potoci bb
Ultrasoničarska ordinacija dr. Ivan Jurić	Đikovina 3
Urološka ordinacija dr. Izedin Pintul	Ante Starčevića Lamela b/11
Neuropsihijatrijska ordinacija dr. Džudža Džemal	
Oftalmološka ordinacija dr. Đorđe Kulišić	Zagrebačka 10/3
Oftalmološka ordinacija dr. Džajić Mirsad	
Radiološka ordinacija dr. Zdravka Marjanović	Kralja Tvrtka 6
Konjic	
Ultrazvučna dijagnostika dr. Džajić Mirsad	Varda bb
dr. Prohić Nasiha	
Jablanica	
Ginekološka ordinacija dr. Alija Šuko	Darivalaca krvi 4b
Stolac	
Ginekološka ordinacija dr. Redžić Hasan	Banovina bb

Prozor	
Ginekološka ordinacija dr. Budimir Mario	
Čapljina	
Specijalistička ordinacija dr. Anđa Soldo	Mate Bobana bb
Specijalistička ordinacija dr. Vesna Korda	Tina Ujevića 6/A
Dermatološka ordinacija dr. Filipović Nadežda	A.Senoe 43C
Internistička ordinacija dr. Vidić Smiljan	Dretelj bb
Radiološka ordinacija dr. Bešo Mustafa	S.S. Kranjevića bb
Čitluk	
Ginekološka ordinacija dr. Miroslav Bens	Stjepana Radića bb
Specijalistička ordinacija dr. Darinka Šumanović-Glamuzina	Kraljice Katarine 10
Ultrasoničarska ordinacija dr. Višnja Stojić	Markovac bb
Neuropsihijatar dr. Jadranka Odak	Rudarska 5/F

Struktura zaposlenih zdravstvenih radnika

Ljudski resursi imaju centralnu ulogu u unapređenju sektora zdravstva i ključni su nosioci uspješne implementacije reforme zdravstvenih sistema. Postoje mnogi dokazi da broj, osposobljenost i kvaliteta zdravstvenih radnika, njihova regionalna distribucija koreliraju sa pozitivnim ishodima preživljavanja djece i majki, kardiovaskularnih bolesti, sa pokrivenošću imunizacijom, većim obuhvatom primarnom zdravstvenom zaštitom itd. Također, ne manje značajno je da na ljudske resurse otpada i značajan dio budžeta koji se izdvaja za zdravstvo.

Ukupan broj radnika zaposlenih u sistemu zdravstva HNŽ/K u toku 2008. godine iznosi 2.867. Ukupan broj zdravstvenih radnika u 2008. godini je 2.036 što je 71% ukupnog broja zaposlenih radnika. Broj zdravstvenih saradnika u 2008. godini je 36, što je 1,26% ukupnog broja zaposlenih radnika. Broj nezdravstvenih radnika u 2008. godini je 795, što je 27,73% ukupnog broja zaposlenih radnika.

Broj doktora medicine u 2008. godini je 467, što iznosi 16,29% ukupnog broja zaposlenih radnika, a 22,94% ukupnog broja zdravstvenih radnika. Broj doktora medicine specijalista je 308, što iznosi 10,74% ukupnog broja zaposlenih radnika, a 15,13% ukupnog broja zdravstvenih radnika.

Broj stomatologa je 56, što iznosi 1,95% ukupnog broja zaposlenih radnika, a 2,75% ukupnog broja zdravstvenih radnika. Broj magistara farmacije je 5, što iznosi 0,17% ukupnog broja zaposlenih radnika, a 0,20% ukupnog broja zdravstvenih radnika. Broj zdravstvenih tehničara visoke stručne spreme je 14 što iznosi 0,49% ukupnog broja zaposlenih radnika, a 0,69% ukupnog broja zdravstvenih radnika. Broj viših zdravstvenih tehničara u 2008. godini je 157, što iznosi 5,48% ukupnog broja zaposlenih radnika, a 7,71% ukupnog broja zdravstvenih radnika. Broj zdravstvenih tehničara srednje stručne spreme je 1.337, što iznosi 46,63% ukupnog broja zaposlenih radnika, a 65,67% ukupnog broja zdravstvenih radnika. Odnos između broja zdravstvenih i nezdravstvenih kadrova u 2008. godini iznosi 71%/29%.

U broju nezdravstvenih radnika 1,26% su zdravstveni saradnici. Broj zdravstvenih i nezdravstvenih radnika na području HNŽ/K u 2008. godini prezentiran je u Tablici 1.5.43.

Tablica 1.5.43: Broj zdravstvenih i nezdravstvenih radnika na području HNŽ/K u 2008. godini

Profil kadra	Broj kadra	Učešće u ukupnom broju zdravstvenih radnika %	Učešće u ukupnom broju radnika %
dr. medicine ukupno	467	22,94	16,29
dr. medicine	159	7,81	5,55
dr. medicine specijalisti	308	15,13	10,74
dr. stomatologije ukupno	56	2,75	1,95
dr. stomatologije	31	1,52	1,08
dr. stomatologije specijalisti	25	1,23	0,87
mr. farmacije ukupno	5	0,25	0,17
magistri farmacije	4	0,20	0,14
mr. farmacije specijalisti	1	0,05	0,03
zdravstveni tehničar VSS	14	0,69	0,49
viši zdravstveni tehničari	157	7,71	5,48
zdravstveni tehničari	1.337	65,67	46,63
ukupno zdravstvenih radnika	2.036	100,00	71,01
zdravstveni saradnici	36	-	1,26
nezdravstveni radnici	795	-	27,73
Ukupno	2.867		100,00

Tablica 1.5.44: Struktura i broj zdravstvenih djelatnika kliničke bolnice Mostar na dan 30.06.2009. godine po granama specijalizacije

Klinika / Odjel	Doktori specijalisti	Doktori na subspecijalizaciji	Doktori specijalisti	Doktori na specijalizaciji	Stomatolozi specijalisti	Doktori opće prakse	VSS medicinska	VŠS medicinska	SSS medicinska	Ukupno
Klinika za unutarnje bolesti s centrom za dijalizu	7	4	6	12	-	-	-	11	99	139
Klinika za kirurgiju	4	2	10	17	-	-	-	4	92	129
Klinika za neurologiju	-	-	4	6	-	-	-	6	19	35
Klinika za ortopediju	-	-	4	2	-	-	-	2	22	30
Klinika za onkologiju	2	-	1	3	-	-	-	-	9	15
Klinika za očne bolesti	-	-	9	3	-	-	-	7	15	34
Klinika za urologiju	-	-	7	1	-	-	-	3	11	22
Klinika za dječije bolesti	4	2	7	7	-	-	-	3	42	65
Klinika za infektivne bolesti	-	-	6	2	-	-	-	1	13	22
Klinika za psihijatriju	-	-	6	5	-	-	1	4	24	40
Odjel za ginekologiju i porodništvo	1	1	9	7	-	-	-	5	42	65
Centar urgentne medicine	-	-	2	1	-	-	-	1	17	21
Odjel za ORL i MFK	-	-	5	5	3	-	-	2	20	35
Klinika za kožne i spolne bolesti	-	-	5	-	-	-	-	1	9	15
Odjel za plućne bolesti i TBC	4	2	3	2	-	-	-	5	25	41
Odjel za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju	-	-	4	4	-	-	-	11	16	35
Odjel za anest., reanimaciju i intenz. liječenje	-	-	8	4	-	-	-	4	39	55
Zavod za nuklearnu medicinu	-	-	2	1	-	-	1	3	3	10
Zavod za transfuziologiju	-	-	3	1	-	-	-	4	16	24
Zavod za laboratorijsku dijagnostiku	-	-	-	-	-	-	3	7	30	40
Zavod za mikrobiol., parazit. i molekularnu dijagnostiku	-	-	2	3	-	-	-	5	13	23
Klinički zavod za radiologiju	1	2	7	2	-	-	-	18	7	37
Klinički zavod za patologiju, citologiju i sudsku medicinu	-	-	4	4	-	-	-	1	6	15
Služba za medicinsku opskrbu	-	-	-	-	-	-	1	-	6	7
Služba za prehranu bolesnika	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Ravnateljstvo i administrativni poslovi	-	-	-	-	-	-	-	3	1	4
Služba za tehničke djelatnosti	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Služba za zaštitu ljudi i imovine	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Pripravnici KB	-	-	-	-	-	4	-	-	-	4
Ukupno	23	13	114	92	3	4	6	112	596	964

Tablica 1.5.45: Struktura i broj nezdravstvenih radnika Kliničke bolnice Mostar na dan 30.06.2009. godine po granama specijalizacije

Klinika / Odjel	VSS	VŠS	SSS	VKV	KV	PK	NK	Ukupno
Klinika za unutarnje bolesti s centrom za dijalizu	-	-	2	-	-	-	7	9
Klinika za kirurgiju	-	-	1	-	-	2	6	9
Klinika za neurologiju	-	-	1	-	-	-	-	1
Klinika za ortopediju	-	-	3	-	-	-	-	3
Klinika uza onkologiju	-	-	1	-	-	-	-	1
Klinika za očne bolesti	-	-	-	-	-	-	1	1
Klinika za urologiju	-	-	1	-	-	-	-	1
Klinika za dječije bolesti	-	-	-	-	-	-	2	2
Klinika za infektivne bolesti	-	-	-	-	-	-	6	6
Klinika za psihijatriju	-	-	-	-	-	-	9	9
Odjel za ginekologiju i porodništvo	-	-	-	-	-	-	-	-
Centar urgentne medicine	-	-	-	-	-	-	-	-
Odjel za ORL i MFK	-	-	-	-	-	-	-	-
Klinika za kožne i spolne bolesti	-	-	-	-	-	-	3	3
Odjel za plućne bolesti i TBC	-	-	1	-	-	-	-	1
Odjel za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju	-	-	-	-	-	-	7	7
Odjel za anest., reanimaciju i intenz. liječenje	-	-	1	-	-	1	-	2
Zavod za nuklearnu medicinu	-	-	-	-	-	-	1	1
Zavod za transfuziologiju	-	-	-	-	-	-	4	4
Zavod za laboratorijsku dijagnostiku	-	-	1	-	-	-	5	6
Zavod za mikrobiologiju, parazit. i molekularnu dijagnostiku	-	-	-	-	-	-	4	4
Klinički zavod za radiologiju	-	-	3	-	1	-	-	4
Klinički zavod za patologiju, citologiju i sudsku medicinu	-	-	2	-	1	-	1	4
Služba za medicinsku opskrbu	-	-	-	-	-	-	1	1
Služba za prehranu bolesnika	1	-	1	3	9	-	28	42
Ravnateljstvo i administrativni poslovi	18	5	32	-	1	-	2	58
Služba za tehničke djelatnosti	10	1	19	28	26	3	117	204
Služba za zaštitu ljudi i imovine	-	-	-	-	-	28	-	28
Ukupno	29	6	69	31	38	34	204	411

Tablica 1.5.46: Kadar Kliničke bolnice Mostar na dan 30.06.2009. (osnovne specijalizacije)

Osnovne specijalizacije	Ukupno specijalista	Prof. dr. sc.	Doc. dr. sc.	Mr. sc.	Dr.sc.	Na specijalizaciji	Ukupno
Oftalmologija	9	1	-	-	-	3	12
Neuropsihijatrija	6	-	3	1	1	-	6
Klinika za neurologiju	1	-	1	-	-	-	1
Klinika za psihijatriju	5	-	2	1	1	-	5
Neurologija	3	-	-	1	-	6	9
Anestezija, reanimacija i intenz. liječenje	9	-	-	-	-	4	13
Dermatovenerologija	5	-	1	1	-	-	5
Infektologija	6	-	1	1	-	2	8
Radiologija	7	-	-	2	1	2	9
Transfuziologija	3	-	-	-	-	1	4
Interna	6	1	-	-	2	12	18
Klinička farmakologija	1	-	-	-	-	2	3
Nuklearna medicina	2	-	-	-	-	1	3
Ginekologija i porodništvo	8	-	-	-	-	5	13
Pneumoftziologija	2	-	-	-	-	-	2
Ortopedija	5	1	-	-	-	2	7
Fizikalna medicina i rehabilitacija	4	-	-	3	-	4	8
Dječija kirurgija	2	1	-	-	-	2	4
Opća kirurgija	5	-	-	2	-	9	14
Urologija	7	1	-	1	-	1	8
Kardiokirurgija	1	-	-	-	-	2	3
Neurokirurgija	1	-	-	-	-	4	5
Pedijatrija	8	1	-	-	-	9	17
Otorinolaringologija	4	-	-	-	-	2	6
Medicinska mikrobiologija sa parazitolog.	2	-	-	-	-	3	5
Patološka anatomija	3	1	-	-	-	1	4
Klinička citologija	1	-	-	1	-	2	3
Maksilofacijalna kirurgija	1	-	-	1	-	3	4
Psihijatrija	1	-	-	-	-	5	6
Radioterapija i onkologija	1	-	-	-	-	3	4
Sudska medicina	-	-	-	-	-	1	1
Urgentna medicina	1	-	-	-	-	1	2
Ukupno	114	7	5	14	4	92	206

Tablica 1.5.47: Kadar Kliničke bolnice Mostar na dan 30.06.2009. (subsposijalisti)

Subsposijalisti	Ukupno sposijalista	Prof. dr. sc.	Doc. dr. sc.	Mr. sc.	Dr. sc.	Na sposijalizaciji	od toga na sposijalizaciji	Ukupno
Abdominalna kirurgija	2	1						2
Nefrologija - Interna	2		1	1				2
Pedijatrijska kardiologija	2			1				2
Vaskularna kirurgija	1			1				1
Internistička kirurgija	2	1						2
Gastroenterologija - Interna	1		1					1
Endokrinologija i dijabetologija	1							1
Kardiologija - Interna	2			1		2	1	4
Torakalna kirurgija	1							1
Hematologija - Interna	1					1		2
Pedijatrijska nefrologija						1		1
Plastična kirurgija						2	1	2
Pulmologija - Interna	3					2		5
Pedijatrijska endokrinologija	1							1
Pedijatrijska neonatologija						1		1
Pneumoftiziološka alergologija	1							1
Pedijatrijska neurologija	1							1
Neuroradiologija						2		2
Ginekološka onkologija	1							1
Angiologija - RTG	1							1
Fetalna medicina i opstetricija						1	1	1
Alerologija i klinička imunologija - Interna						1		1
Ukupno	23	2	2	4		13	3	36

Aktuelne značajke obavljanja zdravstvene zaštite

Bolnička zdravstvena zaštita

Bolnički sektor u HNŽ/K u cilju unapređenja pružanja bolničkih usluga, u narednom periodu neophodno je da ispuni sljedeće zahtjeve: racionaliziranje bolničkog sektora, izgradnja bolničke mreže jednako dostupnu svima za akutnu njegu, unapređenje organizacije i upravljanja radom i koordinaciju unutar samih bolnica, ali i između bolnica i službi u primarnoj zdravstvenoj zaštiti, te sa sektorom socijalne zaštite i dr. U cilju povećanja efikasnosti i poboljšanja kvalitete neophodno je uvesti medicinu zasnovanu na dokazima iz svakodnevne prakse. Potrebno je uspostaviti nove mehanizme plaćanja koji će omogućiti finansijsku održivost bolničkog sektora. Za planiranje i provođenje reformi neophodno je unaprijediti i sistem izvještavanja te uspostaviti integrirani informacijski sistem. Poseban problem u procesu dosadašnjih reformi predstavlja neadekvatna definicija bolnica u postojećoj legislativi, te zahtjeva temeljne izmjene i dopune. Što se tiče subjekata, kapaciteta, opterećenosti medicinskog osoblja, dužine i ishoda liječenja, pokazatelji su kako slijedi (ostvareno za prvih šest mjeseci 2009. godine).

RMC „Dr. Safet Mujić“ - Bolnica „Južni Logor“ Mostar

Tablica 1.5.48: Subjekti kapaciteti, opterećenost medicinskog osoblja, dužina i ishod liječenja u bolnici Južni logor

Odjel	Broj postelja	Broj ispisanih	Broj BO dana	Prosječna dužina liječenja	Zauzetost postelja (%)
Interno	22	228	1.981	8,7	49,5
Hirurgija	20	410	2.700	6,5	74,2
Pedijatrija	15	149	1.125	7,5	41,2
Ginekologija	23	462	1.728	3,7	41,3
Neurologija	8	146	1.155	7,9	79,3
Psijhijatrija	21	126	2.994	23,7	78,3
Očno	4	132	460	1,02	25,4
ORL	4	181	185	3,9	27,3
Pulmologija	10	149	1.125	8,9	73,0
Ortopedija	12	124	1.380	11,1	63,2
Urologija	13	226	1.618	7,1	68,4
Maksilofacijalna	3	3	59	19,6	10,8
Infektivno	8	66	753	11,4	51,7
Neurohirurgija	3	34	186	7,9	34,1
Anestezija sa reanimacijom	8	132	460	3,5	31,6
Ukupno	174	2.568	17.909	6,97	56,55

Sveučilišna klinička bolnica Mostar

Klinička bolnica Mostar pruža i osigurava sekundarnu i većim dijelom visokodiferencijalnu bolničku i specijalističko - konsultativnu zdravstvenu zaštitu sa adekvatnom medicinskom dijagnostikom za stanovništvo HNŽ/K, ZHŽ, HBŽ, te za SBK dio zdravstvene zaštite koja se ne može osigurati na tom području.

Pružaju se i zdravstvene usluge pacijentima sa gravitirajućeg područja Republike Srpske, Republike Hrvatske, FBiH kao i pacijentima iz inostranstva.

Klinička bolnica u 2009. godini ima jedanaest klinika (Klinika za unutarnje bolesti sa centrom za dijalizu, Klinika za kirurgiju, Klinika za neurologiju, Klinika za ortopediju, Klinika za onkologiju, Klinika za očne bolesti, Klinika za urologiju, Klinika za dječije bolesti, Klinika za infektivne bolesti, Klinika za psihijatriju, Klinika za spolne i kožne bolesti), pet bolničkih odjela (Odjel za ginekologiju i porodništvo, Odjel za ORL i MFK, Odjel za plućne bolesti i TBC, Odjel za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju, Odjel za anesteziju, reanimaciju i intenzivno liječenje), dva Klinička zavoda za dijagnostiku (Klinički zavod za radiologiju i Klinički zavod za patologiju, citologiju i sudsku medicinu), Četiri zavoda za dijagnostiku (Zavod za nuklearnu medicinu, Zavod za laboratorijsku dijagnostiku, Zavod za transfuziologiju, Zavod za mikrobiologiju i molekularnu dijagnostiku), te Službu za medicinsku opskrbu sa pratećim administrativnim i tehničkim djelatnostima.

Početkom godine počeo je sa radom i Centar urgentne medicine (CUM) u novoj bolnici kao visoko specijalizirana organizacijska jedinica u oblasti urgentne patologije. U CUM-u se osigurava brza trijaža, efikasno postavljanje dijagnoze i donošenje odluke o načinu liječenja. To predstavlja zajedničku funkciju svih klinika i odjela u novoj bolnici u zbrinjavanju urgentnih stanja.

Nekadašnja zgrada ATD-Dispanzer prenamjenjena je u Kliniku za psihijatriju.

Tablica 1.5.49: Subjekti kapaciteti, opterećenost medicinskog osoblja, dužina i ishod liječenja u Kliničkoj bolnici Mostar

Klinika/Odjel	Broj postelja	Broj ispisanih	Broj BO dana	Zauzetost postelja (%)	Zauzetost postelja (%)
Interno	110	1.701	16.199	9,5	81
Hirurgija	130	1.522	11.652	7,6	49,5
Pedijatrija	66	1.053	12.115	11,5	101
Ginekologija	73	1.168	6.464	5,5	48,9
Neurologija	32	430	4.297	10	74
Psihijatrija	67	308	8.063	26,1	66,5
Očno	20	407	2.787	6,8	76,9
ORL	30	278	2.803	10	51,6
Pulmologija	40	501	5.727	11,4	79,1
Ortopedija	32	312	4.154	13,3	71,7
Urologija	36	285	2.277	7,9	34,9
Kožne i spolne	16	29	758	26,1	26,1
Infektivno	30	409	2.699	6,6	49,7
Fiz. med. i rehabilitacija	25	181	3.143	17,3	69,4
Anestez. sa reanimacijom	12	166	1.074	6,4	49,3
Onkologija	9	291	1.133	3,9	69,8
Ukupno	728	9.041	85.345	9,44	64,41

Opća bolnica Konjic

Tablica 1.5.50: Subjekti kapaciteti, opterećenost medicinskog osoblja, dužina i ishod liječenja u Općoj bolnici Konjic

Odjel	Broj postelja	Broj ispisanih pacijenata	Broj BO dana	Prosječna dužina liječenja	Zauzetost postelja (%)
Interno	23	86	898	10,4	21,4
Hirurgija	29	239	2444	10,2	46,3
Pedijatrija	12	31	212	6,8	9,7
Ginekologija	11	99	392	3,9	19,5
Ukupno	75	455	3946	8,76	28,91

Tablica 1.5.51: Bolnički kapaciteti na području HNŽ/K (ukupno)

Zdravstvena ustanova	Broj postelja	Broj ispisanih	Broj BO dana	Prosječna dužina liječenja	Zauzetost postelja (%)
Sveučilišna klinička bolnica Mostar	728	9.041	88.728	9,8	66,9
RMC „Dr. Safet Mujić“ Mostar - Bolnica Južni logor	174	2.486	17.851	7,2	55,7
Opća bolnica Konjic	75	455	3.950	8,7	28,9
Ukupno HNŽ/K	977	11.982	110.529	9,22	62,16

Vanbolnička zdravstvena zaštita

Tablica 1.5.52: Organizacija i struktura za primarnu i konsultativno-specijalističku zdravstvenu zaštitu, gravitacija stanovnika i opterećenost pojedinih punktova, ordinacija i radnog tima, odnosno, pojedinih liječnika za period od 12 mjeseci 2008. godine

Općina	Mreža (broj)			Zdravstveni radnici i saradnici								
	Mjesto - punktovi	Ordinacija	Radni timovi	Doktori medicine								Zdravstveni saradnici
				Svega (kolona 5 - 9)	Opća medicina	Specijalisti			Viša sprema	Srednja sprema		
						Opće medicine	Medicine rada	Pedijatrije			Ostali	
Opća medicina 18 i više godina												
Čitluk	1	1	1	2	1				1	1	7	
Jablanica	3	4	3	3	3					1	3	
Konjic	1	5	5	5	4	1				1	12	
Neum	1	1	2	2	1				1		8	
Prozor-Rama	1	2	2	2	1				1		3	
Prozor/Šćipe	2	2	1	1	1					1	3	
Ravno	1	3	2	3	1	1			1		3	
Stolac/Uzinovići	1	1	1	2	1						4	
Ukupno	11	19	17	19	13	2	0	0	4	4	43	0
Hitna pomoć												
Čapljina	1	1	4	1/3/	1				/3/		8	
Čitluk	1	1	3	1							4/3/	
Jablanica	1	1	4	1/5/	1/1/	/1/		/2/	/1/		6	

Konjic	1	1	4	1/3/					1/3/	1	9	
Mostar/RMC	1	1	4	4/4/	2	/2/			2/2/		11	
DZ Mostar	1	2	8	9	8				1		10	
Neum	1	1	/1/	/3/	/3/						/4/	
Prozor-Rama	1	1	1	/6/	/6/					1	6	
Prozor/Šćipe	1	1	1	/1/	/1/					/1/	/3/	
Ravno	1	1		/1/	/1/						/1/	
Stolac/Uzinovići	1	1	1	/1/	/1/					/1/	6	
Stolac/Uzinovići	1	1	4	4	2				2		8	
Ukupno	12	13	34/3/	21/27/	15/13/	/3/	0	/2/	6/9/	2/2/	68/11/	0
Medicina rada												
Čitluk	1	1	1	1			1				1	
Jablanica	1	1	1	1		1					2	
Konjic	1	1	1	2			2				3	
Mostar/RMC	1	/1/	/1/	/1/		/1/					/2/	
DZ Mostar	1	3	5	5			4		1		9	1
Neum	1	1	1	1			1				1	
Ukupno	6	7/1/	9/1/	10/1/	0	1/1/	8	0	1	0	16/2/	1
Zaštita djece (0-6)												
Čapljina	1	1	2	2				2			4	
Čitluk	1	1	1	1				1			1	
Jablanica	1	1	1	1				1		1	1	
Konjic	1	2	2	3				3		1	5	
Mostar/RMC	1	3	2	/7/				/5/	/2/		5	1
DZ Mostar	1	3	5	5	1			4		1	10	
Neum	1	/1/	/1/	/1/	/1/						/1/	
Prozor/Šćipe												
Ravno	1	/1/		/1/	/1/						/1/	
Stolac	1	1	1	/1/					/1/		1	
Stolac/Uzinovići	1	/1/	/1/	/1/					/1/		/1/	
Ukupno	10	12/3/	14/2/	12/11/	1/2/	0	0	11/5/	/4/	3	27/3/	1
Zaštita djece i omladine												

Čitluk	1	1	1	/1/				/1/			1	
Jablanica	1	1	1	1				1			2	
Konjic	1	1	1	2				2			3	
Mostar/RMC	1	2	1	7				5	2		4	/1/
DZ Mostar	1	3	4	4	2				2		8	
Neum	1	1	1	1	1						1	
Prozor-Rama	1	1	1	1				1			2	
Prozor/Šćipe	1	1	1	/1/	/1/						/1/	
Ravno	1	/1/		/1/				/1/			/1/	
Stolac	1	1	1	1					1		1	
Stolac/Uzinovići	1	/1/	/1/	1					1		/1/	
Ukupno	11	12/2/	12/1/	18/3/	3/1/	0	0	9/2/	6	0	22/3/	/1/
Zaštita žena												
Čitluk	1	1	1	1					1		1	
Jablanica	1	1	1	/1/					/1/		1	
Konjic	1	2	2	2					2		2	
Mostar/RMC	1	4	4	/10/					/10/		3	
DZ Mostar	1	1	1	1					1			
Neum	1	1	1	1					1		1	
Prozor-Rama	1	1	1	1					1		3	
Ukupno	7	11	11	6/11/	0	0	0	0	6/11/	0	11	0
Pneumo. služba												
Čapljina	1	1	1	/1/					/1/		1	
Čitluk	1	1	1	1					1	1	1	
Jablanica	1	1	1	1					1		1	
Konjic	1	1	1	1					1		1	
Mostar/RMC	1	1	1	1/1/					1/1/		1	
Prozor-Rama	1	1	1	/1/					/1/		/1/	
Ravno	1	/1/		/1/					/1/		/1/	
Stolac	1	1	1	/1/					/1/		1	
Ukupno	8	7/1/	7	4/5/	0	0	0	0	4/5/	1	6/2/	0
Patronaža												

Čapljina			1								2	
Čitluk			1							1	1	
Jablanica	1	1	1								1	
Konjic	1	1	7								14	
DZ Mostar	3	3	4							2	2	
Neum			1								1	
Prozor/Šćipe			1								1	
Ravno											/1/	
Stolac	1	1	2								2	
Stolac/Uzinovići	1	1	1								1	
Ukupno	7	7	19	0	0	0	0	0	0	3	25/1/	0

Napomena: /x/ označava ponavljanje već prikazanih zaposlenih zdravstvenih radnika i saradnika koji su angažirani i na drugim odjelima

Općine	Preventivni rad			Posjete u ordinaciji kod					Kućne posjete		Upućeno	
	Sistematski i periodični pregledi	Kontrolni pregledi poslije sistematskih i periodičnih	Pregledi u cilju zapošljavanja	Posjete savjetovalištu	Doktora		Ostalih zdravstvenih radnika	Zdravstvenih saradnika	Ljekara	Ostalih zdrav. radnika	Specijalisti	Laboratoriji
					Svega	Od toga prve						
Opća medicina 18 i više godina												
Čitluk					5.916	4.132	12.910		510	2.812	1.306	2.406
Jablanica	109	14	10		13.159	1.986	3.700		20	560	4.706	3.183
Konjic				14.024	43.106	9.505	60.360		24	966	21.631	9.394
Neum					6.023	1.892	4.617	435	428	671	663	2.041
Prozor/Šćipe					374	208	144				61	26
Prozor-Rama			124		15.029	2.690	268		108	425	2.497	4.234
Ravno					821	537	821		184	199	159	551
Stolac/Uzinovići					6.947	1.871	7.643		72	213	1.485	1.155
Ukupno	109	14	134	14.024	91.375	22.821	90.463	435	1.346	5.846	32.508	22.990
Hitna pomoć												
Čapljina					11.047	8.518	5.837		470	368	497	297
Čitluk					6.567	4.666	5.160		210	284	789	498
Jablanica					10.007	6.894	9.297		105	1.168	569	471

Konjic					9.553	9.317	16.182		14	994	503	904
Mostar/RMC					8.484	8.484	8.484		2.173	2.173		
DZ Mostar					5.122		2.850		1.146		2.876	31
Neum					9.642		6.385		1.094	841	892	1.612
Prozor-Rama					7.185	7.185	8.259		205	528	1.079	
Prozor/Šćipe					146	107	95				11	12
Ravno					43	40	40					
Stolac/Uzinovići					5.072		8.879				698	198
Stolac/Uzinovići					1.662		2.896		72	543		
Ukupno	0	0	0	0	74.530	45.211	74.364	0	5.489	6.899	7.914	4.032
Medicina rada												
Čitluk	496	98	221		6.205	3.015	4.916				1.150	1.174
Jablanica	189	63	60		9.130	1.755	2.048				3.630	2.050
Konjic	97	47	351	1.979	6.861	1.892	10.983				3.040	1.125
Mostar/RMC	477		556	861	7.833	758	965		26	35	1.207	1.826
DZ Mostar	1.549	890	3.883		13.395	6.401	8.799	3.254			2.038	2.318
Neum					5.014	1.681	3.218	269	35	58	463	1.317
Ukupno	2.808	1.098	5.071	2.840	48.438	15.502	30.929	3.523	61	93	11.528	9.810
Zaštita djece (0-6)												
Čapljina				2.022	7.832	5.235					234	1.132
Čitluk				625	4.016	3.112	4.210				528	410

Jablanica	99			486	2.608	1.431	634				192	164
Konjic	34			2.765	7.867	3.819	19.582			110	395	643
Mostar/RMC				1.710	18.459	14.195	16.370	46			1.925	1.698
DZ Mostar				2.481	24.654	18.016	26.046				3.121	2.443
Neum					611	354	123	37			96	104
Prozor/Šćipe					31	23	41				8	6
Ravno					21	19						
Stolac				740	1.522	794	2.912				61	116
Stolac/Uzinovići					287	145	47			5	11	13
Ukupno	133	0	0	10.829	67.908	47.143	69.965	83	0	115	6.571	6.729
Zaštita djece i omladine												
Čitluk					3.769	2.468	3.018				295	386
Jablanica	33				2.506	1.263	558				259	205
Konjic	13			1.800	9.131	3.371	21.236			99	1.757	1.128
Mostar/RMC	853				16.963	13.065	12.531	219			2.615	1.772
DZ Mostar	2.396	99			23.151	13.726	1.434				9.900	3.649
Neum												
Prozor/Šćipe					62	34	32				6	16
Prozor-Rama					2.304	377					650	59
Ravno					32	12						
Stolac	529	21		1.350	2.543	1.497	3.392				197	331
Stolac/Uzinovići					628	256	52			7	16	28

Ukupno	3.824	120	0	3.150	62.181	36.772	42.568	543	51	106	15.790	7.678
Zaštita žena												
Čitluk	195			637	2.438	1.790	1.816			406	610	836
Jablanica				416	1.053	342	824				63	531
Konjic				2.939	4.034	1.674	4.034				182	808
Mostar/RMC				6.637	10.364	2.598	5.110				578	4.207
DZ Mostar					4.433	2.729					50	2
Neum					980	512	468				149	108
Prozor-Rama					2.758	607	2.547				244	393
Ukupno	195	0	0	10.629	26.060	10.252	14.799	0	0	406	1.876	6.885
Pneum.slужba												
Čitluk				106	3.837	2.142	2.703				1.072	1.706
Čapljina					348	225						
Jablanica	97	7	26		5.317	1.791	6.840				949	1.112
Konjic				257	1.723	1.101	1.723				106	91
Mostar/RMC	562				3.900	3.338	88				905	183
Prozor-Rama					273	85						
Ravno					18	9						
Stolac					297	137	1.715					
Ukupno	659	7	26	363	15.713	8.828	13.069	0	0	0	3.032	3.092

Patronaža												
Čapljina										2.181	725	
Čitluk										993		
Jablanica										792		
Konjic									66	19.982		
Neum										281		
DZ Mostar										1.460		
Prozor/Šćipe									91	234		
Ravno									288	52		
Stolac										6.112		
Stolac/Uzinovići										1.876		
Ukupno	0	0	0	0	0	0	0	0	445	33.963	725	0

Tablica 1.5.53: pregled posjeta zdravstvenih institucija HNŽ/K

Sistematizacija prostornih kapaciteta Grada Mostara

Tablica 1.5.54: Ambulante

Općina/Bolnica	Ambulanta	Korisna površina m ²
Klinička bolnica Mostar		
	Ambulanta 1 DZ Mostar	1.606,40
	Ambulanta 2 DZ Mostar TC	2.773,69
	Balinovac	62,00
	Bijeli Brijeg	112,40
	Buna	186,00
	Centar 2	nema
	Cim	134,00
	Ilići	118,40
	Jasenica	99,00
	Kruševo	109,00
	Polog	35,00
	Potoci	85,00
	Raštani	nema
	Rodoč	120,00
	Rudnik	152,50
	Stjepana Radića	110,00
Ukupno		5.703,39
RMC „Dr. Safet Mujić“ Mostar		
	Blagaj	230,00
	Brankovac	919,71
	Carina	520,00
	Donja Drežnica	100,00
	Dračevice (Gnojnice)	67,00
	Gornja Drežnica	330,00
	Gubavica	50,00
	Lokve	u izgradnji
	Mahala (šemovac)	290,00
	Podveležje	465,00
	Potoci (Bijelo Polje)	105,00
	Sjeverni Logor	200,00
	Tekija	250,00
	Vrapčići	110,00
	Zalik	220,00
Ukupno		3.641,71
Grad Mostar (ukupno)		9.345,1

Tablica 1.5.55: Lokacije Kliničke bolnice Mostar osim ambulanti

Lokacija	Adresa
ATD	Kneza Mihajla Višeslava bb
Bijeli Brijeg	Bijeli brijeg bb
Kirurgija	Kralja Tvrtka bb

Tablica 1.5.56: Opis lokacije Bijeli Brijeg (korisna površina)

Lokacija	Korisna površina m ²
Portirnica	20,24
Dijaliza	906,28
Neuropsihijatrija	519,46
Mikrobiologija	402,95
Logopedija i zavod za javno zdravstvo	356,38
Dječiji odjel	2.650,38
Interno	3.450,13
Služba održavanja	330,54
Radiona	40,00
Radiologija i dijagnostički anex	3.525,12
Topla veza	1.296,00
Trafostanica	155,52
TEP	1.500,00
Prometna služba	263,56
GMO	26.477,00
Ukupno	41.893,56

Tablica 1.5.57: Opis lokacije Glavni medicinski objekti (GMO) Kliničke bolnice Mostar

Oznaka etaže (Naziv površine)	Površina m ²
Etaža 1 (C. sterilizacija, patologija, strojarnice)	2.785,00
Etaža 0 (HMP i poliklinike)	3.643,00
Etaža +1 (OP blok sa intezivnom skrbi)	3.108,00
Etaža +2 (porođajni blok sa strojarnicom)	2.410,00
Etaža +3 do +7 (stacionar)	9.590,00
Etaža +8 (dvorane za predavanja)	673,00
Etaža +9 (tehnički prostori)	317,00
Ukupno	22.526,00
Dijagnostički aneks i zglobna veza (etaža -1)	1.720,00
Dijagnostički aneks i zglobna veza (etaža 0)	1.505,00
Ukupno	3.225,00
Topla komunikacija od GMO-CSS (Ljekarne)	726,00
Sve ukupno	26.477,00

Tablica 1.5.58: Opis lokacije ATD (korisna površina)

Lokacija	Korisna površina m ²
ATD - glavni objekat	3.954,28
Garaža	174,00
Ukupno	4.128,28

Tablica 1.5.59: Opis lokacije Kirurgija (korisna površina)

Lokacija	Korisna površina m ²
Kirurgija	1.205,43
Ginekologija i porodništvo	940,11
Fizijatrija	1.292,51
Ukupno	3.438,05

Tablica 1.5.60: Ukupne korisne površine Kliničke bolnice Mostar

Lokacija	Korisna površina m ²
ATD	4.128,28
Bijeli Brijeg	41.893,56
Kirurgija	3.438,05
Ambulante	5.703,39
Ukupno	55.163,28

Tablica 1.5.61: RMC „Dr. Safet Mujić" Mostar - Bolnica Južni logor

Prostor	Površina u m ²
Bolnica Južni logor	5.346,00

Tablica 1.5.62: RMC „Dr. Safet Mujić" Mostar, Dom za majku i dijete - Brankovac

Prostor	Površina u m ²
Dom za majku i dijete - Brankovac	919,71

Tablica 1.5.63: RMC „Dr. Safet Mujić" Mostar, Psihijatrija

Prostor	Površina u m ²
Psihijatrija	635,85

Tablica 1.5.64: RMC „Dr. Safet Mujić" Mostar Sjeverni logor

Prostor	Površina u m ²
Mikrobiološki laboratorij	100,00
Ambulanta sportske medicine	100,00
Ukupno	200,00

Tablica 1.5.65: Ukupne korisne površine RMC „Dr. Safet Mujić" Mostar

Lokacija	Korisna površina m ²
Bolnica Južni logor	5.346,00
Dom za majku i dijete - Brankovac	919,71
Psijhijatrija	635,85
Sjeverni logor	200,00
Ambulante	3.641,71
Ukupno	10.743,27

Ukupna korisna površina Zavoda za javno zdravstvo grada Mostara iznosi 700m², tako da ukupna korisna površina objekata zdravstvene zaštite javnog sektora grada Mostara iznosi:

Tablica 1.5.66: Ukupne korisne površine zdravstvene zaštite javnog sektora grada Mostara

Lokacija	Korisna površina m ²
Klinička bolnica Mostar	55.163,28
RMC „Dr. Safet Mujić" Mostar	10.743,27
Zavod za javno zdravstvo	700,00
Ukupno	66.606,55

Što se tiče privatnog sektora u okviru zdravstvene zaštite na teritoriji grada Mostara stanje je sljedeće:

Tablica 1.5.67: Stomatološke ordinacije

Naziv	Adresa	m ²
Mostar		
Stomatološka ordinacija dr. Vladimir Šimunović	Augusta šenoć 3	
Stomatološka ordinacija dr. Vedrana Tomić	Kralja Tomislava 59/1	25
Stomatološka ordinacija dr. Mario Šimović	B. Źrtava 25/C	68
Stomatološka ordinacija dr. Dražen Rotim		
Stomatološka ordinacija dr. Dragan Radić	Novo naselje Ortiješ bb	
Stomatološka ordinacija dr. Darko Knežević	Dr. Ante Starčevića 76	47
Stomatološka ordinacija dr. Slavko Musa	Biskupa Barišića 3	75,5
Stomatološka ordinacija dr. Tvrtka Bevanda	Blajburških Źrtava 25/C	
Stomatološka ordinacija dr. Davorka Knežević	Fra. Ambre Miletića 35	20
Stomatološka ordinacija dr. Dragan Popovac	Kneza Mihaila Višeslava 33	50
Stomatološka ordinacija dr. Gordana Maslać	Blajburških Źrtava 14/A	
Stomatološka ordinacija dr. Darko Kunštek	Vokićeva i Lorkovića 95	
Stomatološka ordinacija dr. Azra Topić	Petra Krešimira IV bb	50
Stomatološka ordinacija dr. Toni Cipra	Stjepana Radića 70	
Stomatološka ordinacija dr. Mladen Ćubela	Humska bb	55
Stomatološka ordinacija dr. Višnja Ćorić	Musala bb	43
Stomatološka ordinacija dr. Goran Zvizdić	B. Šarića 31/A	30
Stomatološka ordinacija dr. Edin Lakišić	Alice Rizikala 7	45
Stomatološka ordinacija dr. Semha Taso	Baltina 1	
Stomatološka ordinacija dr. Obradović Huso	Alajbegovića 3	39
Stomatološka ordinacija dr. Mirzo Ustamujić	Mladena Balorde 36	
Stomatološka ordinacija dr. Imamović Nedžad	Maršala Tita 78	
Stomatološka ordinacija dr. Muminagić Adila	Br. Fejića 62/A	25
Stomatološka ordinacija dr. Popović Đenana	Rade Bitange 46	25
Stomatološka ordinacija dr. Izudin Kebo	Br. Lakišića 68/B	40
Stomatološka ordinacija dr. Šarac Zdenko		
Stomatološka ordinacija dr. Mahinić Alija	Maršala Tita	24
Stomatološka ordinacija dr. Bobeta Dževad	Blagaj bb	35
Stomatološka klinika dr. Gordan Jurišić	Zagrebačka 4	100

Tablica 1.5.68: Apoteke/ljekarne privatna praksa

Naziv	Površina m ²
Ljekarna mr. ph. Dragica Jurković-Pudar	70,11
Apoteka "Alendar" mr.ph. Sanja Tucaković	62,76
Apoteka "Seka" mr.ph. Aida Vele	58,00
Ljekarna "T&M" mr.ph. Dubravka Milanović	52,00
Apoteka "Mehlem" mr.ph. Adsa Softić	59,21
Ljekarna mr.ph. Lidija Palac	111,90
Ljekarna mr.ph. Maja Kvesić	85,00
Ljekarna mr.ph. Nina Kešelj	92,70
Ljekarna "Inel" mr.ph. Dženana Ljubović	101,74
Apoteka Tilia	64
Apoteka Jasmina	60
Apoteka Mo pharm	81,02
Apoteka Zalik	60
J.U. Apoteke Stari grad Mostar	
J.U. Apoteke Stari grad Mostar	
J.U. Apoteke Stari grad Mostar	
J.U. Apoteke Stari grad Mostar	
J.U. Apoteke Stari grad Mostar	
Ustanova Gradska ljekarna	
Ustanova Gradska ljekarna	
Ustanova Gradska ljekarna	
Ustanova Gradska ljekarna	
Ustanova Gradska ljekarna	
Ustanova Gradska ljekarna	
Biljna apoteka Natur Vita	32,29
Biljna ljekarna	32,68
Biljna apoteka Faveda	18,5
Ljekarna vl. Maja Kvesić	85
Lupriv ljekarne d.o.o. Mostar	60
Lupriv ljekarne d.o.o. Mostar	65
Lupriv ljekarne d.o.o. Mostar	75
Lupriv ljekarne d.o.o. Mostar	60
Lupriv ljekarne d.o.o. Mostar	80

Lupriv ljekarne d.o.o. Mostar	56
Lupriv ljekarne d.o.o. Mostar	60
Lupriv ljekarne d.o.o. Mostar	85
Lupriv ljekarne d.o.o. Mostar	56
Lupriv ljekarne d.o.o. Mostar	55
Ljekarne Milas	70
Ljekarne Milas	70
Ljekarne Milas	58
Ljekarna T&M	30
Ljekarna Dragica Jurković-Pudar	55
Ljekarna Inel	101,74
Apoteka Alendar	65
Apoteka Euro pharm	58
Apoteka Euro pharm	60
Apoteka Mehlem	30
Apoteka Vita	52
Apoteka Mopharm	60
Ukupno	1.530,21

Tablica 1.5.69: Ostale specijalističke ordinacije

Naziv	Površina m ²
Ginekološka ordinacija dr. Kahro Tanović	35,20
Ginekološka ordinacija dr. Vedran Bjelanović	43,00
Specijalistička pedijatrijska ordinacija dr. Marija Grle	22,00
Pedijatrijska ordinacija dr. Aleksandar Milanov	30,00
Ordinacija doktora pedijataru dr. Darinka Šimunović-Glamuzina	38,00
Internistička ordinacija "Hipokrat" dr. Ivan Knezović	110,00
Specijalistička pedijatrijska ordinacija dr. Danica Moro	32,28
Ordinacija doktora oftalmologa dr. Željka Tomić	43,00
Ordinacija za ultrazvučnu dijagnostiku dr. Ivan Jurić	22,00
Ordinacija doktora medicine - neuropsihijataru dr. Jadranka Odak	35,10
Internistička ordinacija "Srce" dr. Mirjana Vasilj	79,00
Ordinacija za očne bolesti dr. Đorđe Kulišić	38,60
Neuropsihijatrijska ordinacija dr. Džudža Mulija i dr. Dž. Džemal	22,60

Nefrološko-internistička ordinacija dr. Slavko Golemac	31,28
Ordinacija doktora medicine radiologa dr. Zdravka Marjanović	
Ginekološka ordinacija mr. Dr. Fadila Bijdić	35,30
Urološka ordinacija dr. Izedin Pintul	24,20
Med.-biohem. lab. "Vele-lab" Salko Vele spec. med. Biohem.	
Ginekološka ordinacija dr. Nusret Velić	90,40
Pedijatrijska ordinacija prim. dr. Marija Grle	
Pedijatrijska ordinacija dr. Aleksandar Milanov	
Internistička ordinacija dr. Mirjana Vasilj	
Internistička ordinacija dr. Ivan Knezović	
Internistička ordinacija dr. Dalipagić Munib	
Internistička ordinacija dr. Obradović Ibro	
Specijalistička hirurška ordinacija dr. Braco Hajdarević	
Ginekološka ordinacija dr. Vedran Bjelanović	
Ginekološka ordinacija dr. Fadila Bijedić	
Ginekološka ordinacija dr. Međedović Đulsa	
Ginekološka ordinacija dr. Ademović Ismet	
Ginekološka ordinacija dr. Riđušić Ramiz	
Ginekološka ordinacija dr. Velić Nusret	
Nefrološka ordinacija dr. Slavko Golemac	
Ultrasoničarska ordinacija dr. Ivan Jurić	
Urološka ordinacija dr. Izedin Pintul	
Neuropsihijatrijska ordinacija dr. Džudža Džemal	
Oftalmološka ordinacija dr. Đorđe Kulišić	
Oftalmološka ordinacija dr. Džajić Mirsad	
Radiološka ordinacija dr. Zdravka Marjanović	

Općina Konjic

Tablica 1.5.70: Javne zdravstvene i kliničke ustanove

Lokacija	Ambulanta	Korisna površina m ²
Opća bolnica Konjic		5.559,00
Dom zdravlja Konjic		393,00
	Buturović Polje	280,00
	Čelebići	55,00
	Čuhovići	50,00
	Džanići	130,00
	Džepi	-
	Glavatičevo	240,00
	Jasenik	130,00
	Lisičići	130,00
	Odžaci	-
	Podorašac	-
	Repovci	182,00
	Solakova Kula	130,00
	Tešanica	-
Ukupno		7.279,00

Tablicav 1.5.71: Poliklinike

Naziv	Adresa	Površina m ²
Poliklinika Hadžihuseinović	Maršala Tita 6	-

Tablica 1.5.72: Stomatološke ordinacije - privatna praksa

Naziv	Površina m ²
Stomatološka ordinacija dr. Jadranka Agić	29,37
Stomatološka ordinacija dr. Duranović Emir	-
Stomatološka ordinacija dr. Nuhić Zumreta	-
Stomatološka ordinacija dr. Agić Jadranka	-
Stomatološka ordinacija dr. Čolaković Šefika	-
Stomatološka ordinacija dr. Nasih Prohić	-

Tablica 1.5.73: Apoteke

Naziv	Površina m ²
Apoteka "Zdravlje" mr.ph. Subhija Karo	60,69
Apoteka "Đogić"	-
Apoteka dr. Žunić	-
Apoteka Jahić	-
Apoteka Zdravlje	-
Biljna apoteka Dada	-
J.U. Apoteka Konjic	-
Privatna biljna apoteka Konjic	-

Tablica 1.5.74: Ostale specijalističke ordinacije – rad van punog vremena

Naziv	Adresa
Ultrazvučna dijagnostika dr. Džajić Mirsad, dr. Prohić Nasiha	Varda bb

Općina Čitluk**Tablica 1.5.75: Javne zdravstvene i kliničke ustanove**

Naziv	Ambulanta	Korisna površina m ²
Dom zdravlja Čitluk		2.700,00
	Ambulanta 1 DZ Čitluk	-
	Ambulanta 2 DZ Čitluk	-
	Čerin	70,00
Ukupno		2.770,00

Tablica 1.5.76: Stomatološke ordinacije

Naziv	Površina m ²
Stomatološka ordinacija dr. Ferdo Stojić	65,82
Stomatološka ordinacija dr. Davor Planinić	41,23
Stomatološka ordinacija dr. Marin Vasilj	35,12
Stomatološka ordinacija dr. Marin Vasilj	41,23
Stomatološka ordinacija dr. Davor Planinić	35,12
Stomatološka ordinacija dr. Gordana Jurić	41,23
Stomatološka ordinacija dr. Ferdo Stojić	35,12
Stomatološka ordinacija dr. Ante Bošnjak	-
Ukupno	142,17

Tablica 1.5.77: Apoteke/ljekarne privatna praksa

Naziv	Površina m ²
Ljekarna mr.ph. Zdenka Planinić	111,00
Ljekarna Zvezdana Pehar	90,00
Gradska ljekarna Čitluk	-
Ljekarna Radišić	-
Ukupno	201,00

Tablica 1.5.78: Ostale specijalističke ordinacije - rad van punog vremena

Naziv	Površina m ²
Ginekološka ordinacija dr. Miroslava Beusa	37,10
Ordinacija doktora medicine - ultra-soničara dr. Višnja Stojić	65,85
Ginekološka ordinacija dr. Miroslav Bens	
Specijalistička ordinacija dr. Darinka Šumanović-Glamuzina	
Ultrasoničarska ordinacija dr. Višnja Stojić	
Neuropsihijatar dr. Jadranka Odak	
Ukupno	102,95

Općina Čapljina

Tablica 1.5.79: Javne zdravstvene i kliničke ustanove

	Ambulanta	Korisna površina m ²
Dom zdravlja Čapljina		2.494,00
	Ambulanta 1 DZ Čapljina	
	Ambulanta 2 DZ Čapljina	
	Domanovići	140,00
	Gabela	86,00
	Prćavci	
	Trebižat	
	Višići	180,00
Ukupno		2.900,00

Tablica 1.5.80: Stomatološke ordinacije

Naziv	Površina m ²
Stomatološka ordinacija dr. Dominik Lubina	34,74
Stomatološka ordinacija dr. Slobodan Bukvić	35,37
Stomatološka ordinacija dr. Goran Pehar	57,00
Stomatološka ordinacija dr. Žan Pehar	33,00
Ukupno	160,11

Tablica 1.5.81: Apoteke/ljekarne privatna praksa

Naziv	Površina m ²
"Ljekarna Vesna Dodig"	95,00
Ljekarna mr.ph. Irena Radovanović	80,02
Ljekarna "Lubina" mr.ph. Živana Lalić	56,00
Ukupno	231,02

Tablica 1.5.82 Ostale specijalističke ordinacije - privatna praksa

Naziv	Površina m ²
Specijalistička ordinacija "Nada" dr. Marica Arambašić-Odak	25,00
Ordinacija dr. dermatovenerologa dr. Nadežda Filipović	-
Specijalistička ordinacija dr. Anđa Soldo	-
Specijalistička ordinacija dr. Vesna Korda	-
Dermatološka ordinacija dr. Filipović Nadežda	-
Internistička ordinacija dr. Vidić Smiljan	-
Radiološka ordinacija dr. Bešo Mustafa	-

Općina Stolac**Tablica 1.5.83** Javne zdravstvene i kliničke ustanove

	Ambulanta	Korisna površina m ²
Dom zdravlja Stolac		1.412,00
	Ambulanta 1 DZ Stolac	-
	Ambulanta 2 DZ Stolac	-
	Crnići	135,00
	Hodovo	42,00
Ukupno		1.589,00

Tablica 1.5.84 Apoteke/ljekarne privatna praksa

Naziv	Površina m ²
Ljekarna "Pharmacon" mr.ph. Edina Burić i mr.ph. Razija Zećo	57,00
Ukupno	57,00

Tablica 1.5.85 Ostale specijalističke ordinacije - rad van punog vremena

Naziv	Površina m ²
Specijalističko-ginekološka ordinacija dr. Hasan Redžić	60,00
Ukupno	60,00

Općina Neum

Tablica 1.5.86 Javne zdravstvene i kliničke ustanove

Naziv	Ambulanta
Dom zdravlja Neum	
	Ambulanta DZ Neum
	Hutovo

Tablica 1.5.87 Stomatološke ordinacije - privatna praksa (podaci kojima raspolažemo)

Naziv	Površina m ²
Stomatološka ordinacija dr. Jasenka Požega-Sremac	51,44
J.U. Stomatološka ordinacija u sklopu D.Z.	-
Ukupno	51,44

Tablica 1.5.88 Apoteke/ljekarne privatna praksa

Naziv	Površina m ²
Ljekarna "Biopharm" mr.ph. Verica Mimica	60,32
J.U. Ljekarna u sklopu D.Z.	-
Ukupno	60,32

Općina Jablanica

Tablica 1.5.89 Javne zdravstvene i kliničke ustanove

Naziv	Ambulanta	Korisna površina m ²
Dom zdravlja Jablanica		2.074,00
	Ambulanta 1 DZ Jablanica	-
	Ambulanta 2 DZ Jablanica	-
	Doljani	50,00
	Glogošnica	50,00
	Ostrožac	60,00
Ukupno		2.234,00

Tablica 1.5.90: Stomatološke ordinacije

Naziv	Površina m ²
Stomatološka ordinacija dr. Mahić Hasan	66,10
Stomatološka ordinacija dr. Omer Pinjić	-

Tablica 1.5.91: Apoteke/ljekarne privatna praksa

Naziv	Površina m ²
Ogranak „Pharma-shop“ r.ph. Vedina Čordalija	59,10
Apoteka "Đogić" mr.ph. V. Đogić	70,00
J.U. Apoteka Jablanica	-

Općina Prozor-Rama**Tablica 1.5.92:** Javne zdravstvene i kliničke ustanove

Naziv	Ambulanta	Korisna novršina m ²
Dom zdravlja Prozor-Rama		-
	Ambulanta DZ Prozor Rama	-
	Gračac	-
	Orašac	-
	Šćipe	-
	Uzdol	-
Ukupno		248,00

Tablica 1.5.93: Stomatološke ordinacije - privatna praksa (podaci kojima raspolažemo)

Naziv	Površina m ²
Stomatološka ordinacija dr. Hrvoje Gardavski	34,66
Ukupno	34,66

Tablica 1.5.94: Apoteke/ljekarne privatna praksa

Naziv	Površina m ²
Ljekarna mr.ph. Suada Manov	62,15
Ukupno	62,15

Općina Ravno**Tablica 1.5.95:** Javne zdravstvene i kliničke ustanove

Naziv	Ambulanta	Korisna površina m ²
Dom zdravlja Ravno		-
	Ambulanta DZ Ravno	-
	Ivanića	-
	Trebimlja	-
Ukupno		-

Zbirni pregled za HNŽ/K**Tablica 1.5.96:** Zbirni prikaz prostornih kapaciteta javnih zdravstvenih i kliničkih institucija na području HNŽ/K

Općina	Bolnica	Dom zdravlja	Zavod	Ambulanta
Čapljina	0	-	0	7
Čitluk	0	-	0	5
Jablanica	0	-	0	5
Konjic	1	-	0	16
Grad Mostar	2	-	1	28
Neum	0	-	0	2
Prozor-Rama	0	-	0	6
Ravno	0	-	0	3
Stolac	0	-	0	4
Ukupno	3	10	1	76

Tablica 1.5.97: Ukupne korisne površine zdravstvene zaštite javnog sektora u HNŽ/K

Grad – općina	Korisna površina m ²
Čapljina	2.900,00
Čitluk	2.770,00
Jablanica	2.234,00
Konjic	7.279,00
Mostar	71.608,35
Neum	nema podataka
Prozor-Rama	248,00
Ravno	nema podataka
Stolac	1.589,00
Ukupno	88.628,35

Tablica 1.5.98: Stomatološke ordinacije

Grad – općina	Površina m ²
Čapljina	160,11
Čitluk	142,17
Jablanica	66,1
Konjic	29,37
Mostar	853,3
Neum	51,44
Prozor-Rama	34,66
Ravno	0
Stolac	0
Ukupno	1.337,15

Tablica 1.5.99: Apoteke/ljekarne privatna praksa

Grad – općina	Površina m ²
Čapljina	231,02
Čitluk	20
Jablanica	129,10
Konjic	60,69
Mostar	693,42
Neum	69,32
Prozor-Rama	62,15
Ravno	0
Stolac	57
Ukupno	1.503,70

Tablica 1.5.100: Ostale specijalističke ordinacije

Grad – općina	Površina m ²
Čapljina	25
Čitluk	102,95
Jablanica	0
Konjic	0
Mostar	731,96
Neum	0
Prozor-Rama	41
Ravno	0
Stolac	60
Ukupno	960,91

Stanje resursa zdravstvene zaštite**Tablica 1.5.101:** Klinička bolnica Mostar (ispis na dan 31.12.2008. godine)

Naziv	Vrijednost	Revolvirana vrijednost	Do sada otpisano	Otpisano u tekućoj godini	Sadašnja vrijednost
Zgrade	8.304.811	78.861	4.197.390	84.768	4.101.514
Transportna sredstva	879.286	0	601.333	51.671	226.281
Oprema	25.842.342	41.900	10.932.709	2.461.795	12.489.736
Ukupno	35.026.440	120.761	15.731.433	2.598.236	16.817.532

Tablica 1.5.102: RMC „Dr. Safet Mujić“ - amortizacija opreme (ispis na dan 31.12.2008. godine)

Grupa konta	Osnovica za obračun	Obračunata amortizacija
Oprema	24.9471	30.609
Medicinska oprema	219.880	14.321
Namještaj	3.438.099	310.206
Transportna sredstva	72.712	20.008
Ukupno	3.980.162	375.144

Opća bolnica Konjic**Tablica 1.5.103:** Kapaciteti Opće bolnice - u gradu

Naziv službe	Površina m ²	Radni prostor	Sale	Br. soba	Nus prostor
Centar za dijalizu	266,00	200,00	0	4	65
Fizijatrija	120,00	80,00	0	0	40
Ukupno	386,00	280,00	0	4	106

Tablica 1.5.104: Prostorni kapaciteti Opće bolnice Konjic - zgrada DZ

Naziv službe	Površina m ²	Radni prostor	Sale	Br. Soba	Nus prostor
Dječiji dispanzer u DZ	214,00	153,00	0	0	61,00
Stomatološka služba u DZ	56,00	44,00	0	0	12,00
Stomatološka služba u	50,00	25,00	0	0	25,00
Stomatološka služba u	21,00	21,00	0	0	0
Kuhinja	52,00	46,00	0	0	6,00
Bolnička apoteka	74,00	42,00	0	0	32

Tablica 1.5.105: prostorni kapaciteti Opće bolnice Konjic - glavna zgrada

Naziv službe	Površina m ²	Radni prostor	Sale	Br. soba	Nus prostor
Porodilište	365,00	140,00	80	80	65
Hirurški odjel	365,00	140,00	0	160	65
Hirurgija sa salom	350,00	220,00	0	0	50
Interni odjel sa ambulantama	260,00	97,00	0	93	70
HMP	175,00	130,00	0	0	45
Laboratorija	137,00	85,00	0	0	52
Urološka ambulanta	15,00	15,00	0	0	0
Rengen i UZV	157,00	97,00	0	0	60
Uprava	195,00	175,00	0	0	20
Opća služba i medicina rada	192,00	113,00	0	0	79
Oftalmološka ambulanta	48,00	30,00	0	0	18
Pulmološka ambulanta	45,00	27,00	0	0	18
Centar za mentalno zdravlje	173,00	117,00	0	0	56
Kuhinja, vešeraj, kotlovnica, ekonomat i tehnička služba	390,00	325,00	0	0	65
Ukupno:	2.974,00	1.780,00	160	333	701

Tablica 1.5.106: raspoloživi kadar primarne i konsultativno-specijalističke zdravstvene zaštite (doktori medicine i specijalisti) prikazan na ukupan broj stanovnika po JLS

Općina	Broj stanovnika	Broj doktora (dr. medicine i specijalisti)	Broj stanovnika po jednom doktoru
Čapljina	23.433	3	7.811
Čitluk	15.932	7	2.276
Jablanica	11.825	8	1.478
Konjic	28.780	16	1.798
Mostar	111.114	36	3.086
Neum	4.638	5	873
Prozor-Rama	16.229	5	3.245
Ravno	1.371	3	457
Stolac	13.308	8	1.663
Ukupno:	226.632	91	2.490

Neravnomjerna distribucija kadra prati i neravnomjerno korištenje zdravstvene zaštite. Po normativima primarne zdravstvene zaštite za stanovništvo preko 19 godina potreban je jedan radni tim na 3.600 osiguranih osoba ove populacije, a radni tim čine 1,0 doktor medicine, specijalista opće medicine ili doktor medicine, te 0,2 viši zdravstveni tehničar i 1,3 zdravstveni tehničar SSS. U poređenju sa prosjekom evropskog regiona stanovništvo daleko manje koristi primarnu i bolničku zdravstvenu zaštitu. Uočljiv je napor za uvođenje porodične medicine u HNŽ/K, te da bi se postigla potpuna implementacija iste potrebno je povećanje obuhvata doktora medicine edukacijom iz oblasti porodične medicine, kao i insistiranje na sveobuhvatu medicinskih sestara kontinuiranom edukacijom (PAT). Razlog za ovakav stav je sljedeći: Na području HNŽ/K porodična medicina je organizirana u RMC Dr. Safet Mujić (Primarni nivo zdravstvene zaštite), DZ Mostar, DZ Čapljina i DZ Stolac sa ukupno 43 radna tima. U sastavu radnih timova radi 47 doktora (17 doktora sa PAT-om) i 87 zdravstvenih tehničara (76 sa PAT-om). U toku 2008. godine u ordinacijama kod doktora porodične medicine obavljeno je ukupno 343.485 posjeta od čega je prvih pregleda 82.745. Kod ostalih zdravstvenih radnika bilo je 74.479 posjeta.

Iskorištenost posteljnih kapaciteta

Prema potrebi posteljnih kapaciteta u HNŽ/K u toku istraživanja došli smo do zaključka da prema procentualnoj iskorištenosti raspoloživih posteljnih kapaciteta niti u jednoj bolnici HNŽ/K, moglo bi se reći, ne postoji potreba za povećanjem posteljnih kapaciteta.

Međutim, u pogledu projekcije razvoja zdravstvene zaštite javlja se potreba za prostornim kapacitetima i potrebnim površinama, te samim tim u okviru bolničkog liječenja doći će do povećanja kapaciteta postelja. Jedan od bitnih faktora jeste da se pojedini odjeli, moglo bi se reći, nalaze u ulozi „podstanarstva“, a primjer za to je Odjel za majku i dijete i ginekologija u Brankovcu, koji po svojoj funkciji moraju biti izmješteni i ustupiti prostor Domu zdravlja Mostar koji je tu obitavao do 1992. godine i koji po današnjim potrebama zdravstvene zaštite stanovništava treba i dalje imati upotrebnu vrijednost na datoj lokaciji. Na temelju ostvarenih rezultata rada u 2008. godini, prijedloga obima zdravstvenih usluga pojedinih klinika, odjela za 2009. godinu, a vodeći računa o dugoročnim ciljevima razvoja postavljenim od strane Upravnog vijeća i Ravnateljstva Kliničke bolnice Mostar, kadrovskih i materijalnih resursa, dugoročni ciljevi programa rada su:

- Pобољшanje kadrovske strukture Kliničke bolnice Mostar, prije svega realizacijom odobrenih specijalizacija i subspecijalizacija od strane Federalnog ministarstva zdravstva;
- Uvođenje novih metoda liječenja i dijagnosticiranja kroz edukaciju i usavršavanje;
- Povećanje medicinskog kadra u odnosu na ukupan broj zaposlenih, kako visokog kadra, tako i VŠS i SSS kadra medicinske struke;
- Povećanje bolničkih kapaciteta uz povećanje iskorištenosti kapaciteta i smanjenja prosječne dužine ležanja;
- Povećanje broja hirurških operacija uz povećanje broja novih metoda operisanja (laserske, laparaskopske, endoskopske itd.) kao i znatnim povećanjem kardiovaskularnih operativnih zahvata;
- Uvođenje dnevne hirurgije i opservacija pacijenata kroz sistem dnevnog zbrinjavanja na CUM-u, klinikama, odjelima;
- Povećanje usluga invazivne interventne kardiologije - koronografije;
- Povećanje broja osnovnih dijagnostičkih pretraga, uz uvođenje novih dijagnostičkih metoda;
- Povećanje broja konsultativno-specijalističkih pregleda;
- Povećanje terapijskih onkoloških usluga, fizikalnih i rehabilitacijskih i uvođenje terapijskih usluga urologije;
- Povećanje broja dijaliza;

- Nabavka visokosofisticirane opreme, potrebne za razvoj i veći nivo zdravstvene zaštite, u suglasnosti sa finansijskim mogućnostima;
- Ispunjavanje uvjeta za dodjelu naziva Sveučilišna klinička bolnica;
- Stvaranje pretpostavki za uvođenje usluge zračenja malignoma (prostor, oprema, kadar);

Planiran je i prostorni kapacitet Centralne službe opskrbe namjenjen za centralnu kuhinju Kliničke bolnice Mostar, bolničku apoteku, vešeraj i ostavu. Plan Centralnih službi opskrbe je u uskoj povezanosti u pogledu prostornog rasporeda sa toplom vezom koja omogućuje brzu i efikasnu dostavu lijekova, hrane i posteljine ka svim bolničkim odjeljenjima.

Sanitarно – higijenska problematika

Analizama dostavljenih uzoraka vode za piće u Zavodu za javno zdravstvo HNŽ/K Mostar, može se zaključiti:

1. Javno - zdravstvena kontrola vode za piće, a posebno u lokalnim vodoopskrbnim objektima, kojih je veliki broj na području HNŽ/K, je nedovoljna i zahtjevi važećih propisa iz oblasti kontrole vode nisu ispoštovani.
2. Kontrola vode za piće se uglavnom svodila na pregled osnovnih fizičko-hemijskih i mikrobioloških parametara, manji je broj uzoraka vode u odnosu na broj ES, tako da su podaci o kvalitetu vode koju pijemo na dijelu HNŽ/K nedovoljni, pa se ne može dati adekvatno mišljenje o njenom kvalitetu.
3. Nivo učestale fekalne kontaminacije u lokalnim vodoopskrbnim objektima upućuje na povećan stepen nepravilne dispozicije tečnih i čvrstih otpadnih materija.
4. U pojedinim općinama HNŽ/K mali broj analiziranih uzoraka ukazuje na potrebu jačeg angažiranja sanitarne inspekcije u cilju povećavanja redovnog uzorkovanja vode za piće gradskih vodovoda.
5. U svim vodovodnim sistemima potrebno je obezbijediti kontinuiranu dezinfekciju vode za piće, a u lokalnim objektima predlagati ugradnju aparata za dezinfekciju i prečišćavanje vode za piće.
6. U pojedinim javno-komunalnim preduzećima nisu definirane zaštitne zone vodozahvata (zbog tehničke nemogućnosti ili zbog nemara preduzeća koja održavaju te vodovode).
7. Adekvatna kontrola je bitna u osiguranju kvaliteta vode za piće, za sprečavanje okolnosti koje mogu biti opasne po zdravlje konzumenata i obezbjeđenje tačnih informacija za mišljenje o kvalitetu vode za piće.
8. Općinske službe u svojim evidencijama nemaju kompletne informacije o domaćinstvima koji koriste vodu iz lokalnih vodovoda.
9. Zabrinjavajući je veliki broj neispravnih uzoraka vode za piće u školskim objektima koji se vodom snabdijevaju iz lokalnih vodovoda.
10. Kvalitet prikupljenih podataka bi svakako zavisio od angažiranja sanitarne inspekcije, higijensko - epidemioloških službi, domova zdravlja u općinama i općinskih službi zaduženih za ovu oblast.

Na području HNŽ/K prisutni su veliki problemi u zbrinjavanju otpada koji se ogledaju u sljedećem:

- Trenutno niti jedna deponija ne može zadovoljiti kriterije „Sanitarne deponije“;
- Nije uspostavljen sistem organiziranog i redovnog prikupljanja otpada u većini općina HNŽ/K;
- Prikupljanje je organizirano u užem području općina;
- Najveći broj komunalnih preduzeća koja se bave prikupljanjem, odvozom i odlaganjem otpada nalaze se u teškom finansijskom položaju i bez adekvatne opreme;
- Komunalna preduzeća ne mogu dati tačne podatke o količini i sastavu otpada koji se prikuplja i odlaže;

- Velike količine otpada se odlažu na „divlje deponije“;
- Industrijski otpad se uglavnom odlaže zajedno sa komunalnim;
- Nema posebnih dijelova odlagališta za sakupljanje i sortiranje opasnog otpada, već dolazi pomiješan sa komunalnim otpadom (baterije, akumulatori, stare boje i lakovi, stari lijekovi itd.) ;
- Sekundarne sirovine se ne izdvajaju, osim u rijetkim slučajevima, tako da se cjelokupan otpad odlaže na komunalne deponije;
- Na većini deponija odlaganje otpada se vrši bez kompaktiranja i redovnog prekrivanja otpada, pa se u blizini deponija nalazi veliki broj pasa litalica, ptica, insekata, a prisutan je veoma neprijatan miris što predstavlja opasnost od pojave širenja zaraznih oboljenja;
- Zbog paljenja otpada i neadekvatne protupožarne zaštite registriran je gotovo svakodnevno veliki broj požara, što dodatno zagađuje zrak otrovnim plinovima i česticama.

Na osnovu istraživanja provedenih u Zavodu za javno zdravstvo HNŽ/K u proteklom periodu u oblasti komunalne higijene, sanitarno - higijenske i epidemiološke situacije, a na osnovu urađenih laboratorijskih analiza možemo zaključiti da su glavni sanitarno - higijenski problemi sljedeći:

- Veoma loše sanitarno higijensko stanje lokalnih vodoopskrbnih objekata;
- Nadzor nad zdravstvenom ispravnošću vode za piće u lokalnim vodoopskrbnim objektima je nedovoljan i neredovan;
- Nadzor nad zdravstvenom ispravnošću vode za piće u školskim objektima je neredovan i zabrinjavajući je veliki broj uzoraka mikrobiološki neispravne vode za piće u školskim objektima;
- Zavod nema potpuni nadzor nad higijenskom ispravnošću vode za piće u općinskim vodovodima;
- Najveći dio tečnih otpadnih voda iz domaćinstava i industrije izliva se u korito rijeke Neretve i njenih pritoka bez predhodnog prečišćavanja;
- Na području HNŽ/K ne postoji sistem za prečišćavanje komunalnih i industrijskih otpadnih voda;
- Lokalni objekti za uklanjanje tečnih otpadnih materija ne zadovoljavaju niti najminimalnije sanitarno-tehničke kriterije;
- U prigradskim i seoskim naseljima prisutne su znatne količine krutih otpadnih materija;
- Oko kontejnera i na slobodnim gradskim površinama, kao i na obalama rijeka i u samim koritima vodotoka prisutne su znatne količine otpadnih materija;
- U većini seoskih naselja nije riješeno pitanje dispozicije otpadnih materija;
- Lokacija većine komunalnih deponija na području HNŽ/K ne ispunjava ni najminimalnije sanitarno-higijenske kriterije;
- Loše sanitarno - higijensko stanje, kao i lokacija većine komunalnih deponija.

Socijalna zaštita

Centri za socijalnu zaštitu, odnosno, službe za socijalnu zaštitu ustanove su koje pružaju stručnu i socijalnu pomoć u raznim oblicima osobama kojima je pomoć potrebna. Pomoć može biti materijalna (jednokratna ili pomoć za uzdržavanje), pomoć u osposobljavanju za rad i rehabilitaciju, pomoć u smještaju u razne ustanove socijalne zaštite itd. Rad centara, odnosno, službi odvija se timski, tj. u radu sudjeluju socijalni radnici, psiholozi, pedagozi, defektolozi, doktori, pravnici i drugi stručni radnici.

Domovi za socijalnu zaštitu djece i omladine su domovi koji pružaju smještaj, prehranu, zbrinjavanje, odgoj, zdravstvenu zaštitu, školovanje, osposobljavanje za rad, te odgovarajuće oblike stručne pomoći djeci i omladini bez roditeljske zaštite, mentalno i tjelesno invalidnoj djeci, te djeci i omladini društveno neprihvatljivog ponašanja.

Ustanove za socijalnu zaštitu odraslih i starijih osoba su ustanove koje pružaju organizirano stanovanje, prehranu, pomoć i njegu, zdravstvenu zaštitu, odmor i rekreaciju i druge razne aktivnosti stručnog tretmana bolesnim osobama, ovisnicima o alkoholu, te starim i nemoćnim osobama.

Korisnik socijalne pomoći je osoba kojoj je zbog određenih životnih uvjeta ili zbog posebnog duševnog ili tjelesnog stanja dodijeljen neki oblik socijalne pomoći. Korisnici socijalne pomoći utvrđuju se zakonom.

Usluge socijalne pomoći su oblici i aktivnosti koje se poduzimaju u svrhu sprečavanja, uklanjanja ili ublažavanja stanja socijalno-zaštitne potrebe, kao što su: osposobljavanje za rad i privređivanje, pomoć pri rješavanju sukoba u porodici ili na radnom mjestu, pomoć pri rješavanju stambenog pitanja, smještaj u druge porodice ili ustanove socijalne zaštite te različiti oblici materijalne pomoći u novcu ili naturi.

Presjek analize socijalnog stanja stanovništva u HNŽ/K

Tablica 1.5.107 prosjek zaposlenih po JLS u HNŽ/K

Općina	Prosjek 2008.	IV 2009.	V 2009.	Prosjek 2008.	IV 2009.
Ukupno HNŽ/K:	42.531	41.709	41.853	98,4	100,3
Čapljina	3.265	3.297	3.297	101	100
Čitluk	3.576	3.531	3.524	98,5	99,8
Jablanica	2.058	1.975	1.976	96	100,1
Konjic	4.504	4.044	4.056	90,1	100,3
Mostar	25.731	25.678	25.821	100,3	100,6
Neum	962	946	948	98,5	100,2
Prozor-Rama	1.424	1.303	1.299	91,2	99,7
Ravno	51	53	53	103,9	100,0
Stolac	960	882	879	91,6	99,7

Tablica 1.5.108 prosjek nezaposlenih po JLS razvrstano po stručnoj spremi

Biro	Ukupno		Stepen stručnog obrazovanja							
			VSS	VŠS	SSS	NSS	VKV	KV	PKV	NKV
Čapljina	Svega	2.884	117	98	719	0	20	1195	429	306
	Žena	1.384	66	74	412	0	2	502	173	155
Čitluk	Svega	2.010	89	74	570	0	0	925	349	3
	Žena	1.069	60	58	337	0	0	417	197	3
Jablanica	Svega	1.818	65	41	489	0	12	737	66	408
	Žena	901	39	25	302	0	0	284	26	225
Konjic	Svega	3.727	104	51	780	0	9	1267	25	1.491
	Žena	1.794	72	31	471	0	0	546	8	666
Mostar	Svega	14.700	946	441	4.215	0	129	5.599	1.448	1.922
	Žena	7.513	649	324	2.449	0	11	2.142	813	1.125
Neum	Svega	300	14	10	86	0	1	127	60	2
	Žena	116	7	8	40	0	0	42	18	1
Prozor-Rama	Svega	1.824	58	45	353	0	0	715	43	610
	Žena	786	35	34	214	0	0	281	10	212
Ravno	Svega	34	4	0	13	0	1	10	0	6
	Žena	12	3	0	6	0	0	3	0	0
Stolac	Svega	2.219	94	49	495	0	17	942	615	7
	Žena	1.017	60	43	266	0	0	320	323	5
Ukupno HNŽ/K	Svega	29.516	1.491	809	7.720	0	189	11.517	3.035	4.755
	Žena	14.592	991	597	4.497	0	13	4.537	1.565	2.392

Tablica 1.5.109 prosječna neto plaća po JLS u HNŽ/K

Općina	Prosječna neto plaća u KM				Prosje. brutoplaća u KM
	2005	2006	2007	2008	2008
Čapljina	593,04	617,67	658,87	764,59	1.124,39
Čitluk	517,72	541,48	570,85	629,15	925,22
Jablanica	545,3	603,5	682,31	823,64	1.211,23
Konjic	411,82	437,29	535,01	633,72	931,94
Mostar	707,37	730,05	792,24	893,57	1.314,07
Neum	446,54	478,01	515,01	603,43	887,4
Prozor	581,8	615,41	663,85	746,8	1.098,23
Ravno	674,61	760,56	807,58	903,13	1.084,18
Stolac	549,01	599,91	645,69	737,24	1.328,12
Ukupno	637,01	659,22	722,76	821,87	1.208,63

Federalni zavod za statistiku radi račun proizvodnje i obračun bruto domaćeg proizvoda na osnovu podataka prikupljeni putem provedenih statističkih istraživanja i dijelom iz administrativnih izvora. Za obračun su korišteni podaci svih pravnih osoba (preduzeća, banke, osiguravajuća društva, organi uprave, ustanove i ostale pravne osobe) koje su rezidenti FBiH. Od Agencije za statistiku BiH preuzeti su podaci za državne institucije na nivou BiH i Centralnu banku BiH. U obračunu su, također, korišćeni podaci o poljoprivrednoj proizvodnji (gazdinstva) i nepoljoprivrednoj proizvodnji (obrtradne) koja se obavlja u okviru domaćinstava. Podaci o porezima na proizvode za 2007. godinu preuzeti su iz Pregleda ukupno ostvarenih i raspoređenih javnih prihoda za 2007. godinu, a koje je uradilo Federalno ministarstvo finansija. Prema podacima Zavoda za statistiku FBiH predmet statističke obrade bruto domaći proizvod nije po Kantonima već se radi samo za federalni nivo. Da bi dobiveni podaci bili što relevantniji ovdje prilažemo podatak bruto domaćeg proizvoda za FBiH, po zadnjem poznatom podatku za 2007. godinu.

Tablica 1.5.110: bruto domaći proizvod u FBiH za 2007. godinu

	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.
Bruto domaći proizvod u KM	8.158.05	8.678.24	9.341.62	9.688.86	10.321.44	10.831.26	12.146.33	13.743.05
Bruto domaći proizvod u USD	3.850.13	3.970.64	4.498.08	5.589.19	6.551.21	6.886.61	7.789.11	9.613.89
Stanovništvo u (procjena sredinom godine)	2.801	2.82	2.83	2.83	2.84	2.84	2.84	2.84
Bruto domaći proizvod po stanovniku, u KM	2.913	3.07	3.29	3.41	3.62	3.80	4.26	4.82
Bruto domaći proizvod po stanovniku, u USD	1.375	1.40	1.58	1.96	2.30	2.41	2.73	3.37

Tablica 1.5.111: isplate za investicije

	2004.	2005.	2006.	2007.
FBiH ukupno:	1.971.805	2.396.937	2.297.462	3.527.339
Unsko-sanski Kanton	86.540	107.026	85.386	163.214
Posavskih Kanton	15.290	26.338	24.663	31.157
Tuzlanski Kanton	225.127	299.245	260.936	444.490
Zeničko-dobojski Kanton	224.539	246.231	261.543	511.747
Bosansko-podrinjski Kanton	7.852	15.567	13.186	19.583
Srednjobosanski Kanton	110.202	121.627	170.485	242.786
HNŽ/K	278.039	307.268	355.674	435.661
Zapadnohercegovački Kanton	72.798	97.151	97.273	163.982
Kanton Sarajevo	909.984	1.133.249	987.652	1.451.890
Kanton 10	41.434	43.235	40.662	62.828

Tablica 1.5.112: ostvarene investicije u nova stalna sredstva po namjeni ulaganja i tehničkoj strukturi u 2007. godini (princip čistih djelatnosti) za HNŽ/K

Namjena ulaganja	Ukupno				Nematerijalna sredstva	
UKUPNO	391.870	167.066	213.903	2.897	6.454	1.549
Pravne osobe – ukupno	389.345	166.466	213.653	1.222	6.454	1.549
Poljoprivreda, lov i šumarstvo	3.182	1.093	1.430	651	8	0
Ribarstvo	42	1	41	0	0	0
Rudarstvo	378	79	242	0	0	57
Prerađivačka industrija	76.071	10.385	65.246	242	191	6
Snabdjevanje električnom energijom, plinom i vodom	73.986	37.290	35.545	0	366	785
Građevinarstvo	21.932	11.803	10.009	83	36	0
Trgovina na veliko i malo; popravak motornih vozila i motocikala, predmeta za vlastitu upotrebu i domač.	66.077	41.921	23.162	230	282	482
Hoteli i restorani	10.937	8.576	2.260	0	3	98
Prevoz, skladištenje i veze	53.398	6.476	44.122	0	2.767	33
Finansijsko posredovanje	13.520	6.390	5.936	0	1.193	0
Poslovanje nekretninama, iznajmljivanje i poslovne usluge	30.075	22.037	7.741	0	295	2
Javna uprava i odbrana obavezno socijalno osiguranje	9.517	2.740	5.526	12	1.239	0
Obrazovanje	3.681	2.426	1.131	0	38	86
Zdravstvena i socijalna zaštita	19.435	9.595	9.833	0	7	0
Ostale javne, društvene, socijalne i vlastite uslužne djelatnosti	7.115	5.654	1.426	4	31	0
Poljoprivredna gazdinstva – ukupno	2.525	600	250	1.675	0	0

Postojeći oblici socijalne zaštite strukturirano prema broja korisnika i iznosu naknade koja je isplaćena za budžetsku godinu.

Tablica 1.5.113: pregled iznosa naknade i broja korisnika koja je isplaćena u avgustu 2009. godine za smještaj u ustanove

Centar socijalne zaštite	Broj korisnika	Cijena
Čapljina	18	10.076,27
Čitluk	12	8.118,69
Jablanica	17	8.743,89
Konjic	46	27.164,09
Mostar	111	64.758,30
Neum	2	1.223,00
Prozor-Rama	9	6.363,85
Ravno	1	765,00
Stolac	8	4.036,67
Ukupno:	224	131.249,76

Tablica 1.5.114: pregled iznosa naknade i broja korisnika koja je isplaćena u avgustu 2009. godine za smještaj u drugu porodicu

Centar socijalne zaštite	Broj korisnika	Cijena
Čapljina	4	1.200,00
Čitluk	1	130,60
Jablanica	6	1.130,10
Konjic	7	1.258,60
Mostar	23	5.136,22
Prozor-Rama	2	600,00
Stolac	3	820,00
Ukupno:	46	10.275,52

Tablica 1.5.115: pregled iznosa naknade i broja korisnika koja je isplaćena u avgustu 2009. godine za osposobljene za rad za vrijeme čekanja na rad

Centar socijalne zaštite	Broj korisnika	Cijena
Čapljina	21	2.100,00
Čitluk	12	1.200,00
Jablanica	11	1.100,00
Konjic	12	1.200,00
Mostar	164	16.400,00
Neum	2	200,00
Prozor-Rama	11	1.100,00
Stolac	13	1.300,00
Ukupno:	246	24.600,00

Tablica 1.5.116: stalne novčane pomoći

Centar socijalne zaštite	Broj korisnika	Cijena
Čapljina	113	11.390,00
Čitluk	122	12.250,00
Jablanica	52	5.290,00
Konjic	149	15.540,00
Mostar	152	15.454,92
Neum	82	8.200,00
Prozor-Rama	120	12.250,00
Ravno	59	5.900,00
Stolac	87	8.700,00
Ukupno:	936	94.974,92

Tablica 1.5.117: pregled iznosa nakanade za period 01.01.- 01-10.2009. godine po vrsti socijalne pomoći

Vrsta socijalne zaštite	Uplaćene naknade
Stalna materijalna pomoć	765.574,00
Smještaj u drugu porodicu	85.045,00
Smještaj u ustanove	1.028.016,00
Osposobljeni za rad u vrijeme čekanja na rad	190.200,00
Ukupno:	2.068.835,00

Tablica 1.5.118: obrađeni slučajevi u centrima za period 2004. - 2008. godine

	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.
Broj cenatara za socijalni rad	8	8	7	7	7
Obrađeni slučajevi u centrima					
Ukupno	16.113	15.735	14.750	13.885	13.497
Žene	8.943	8.734	7.101	6.695	6.942
Djeca i omladina	5.735	4.633	3.947	3.412	3.610
Žene	3.293	2.024	1.638	1.695	1.496
Odrasli	10.387	11.102	10.803	10.473	9.887
Žene	5.650	6.710	5.463	5.000	5.446
Broj intervencija socijalne zaštite					
Ukupno	26.784	19.460	21.145	21.708	15.078
Žene	13.663	11.260	10.586	12.219	8.804
Djeca i omladina	6.548	7.109	5.568	4.738	2.040
Žene	3.285	3.036	2.549	2.549	818
Odrasli	20.236	12.351	15.577	16.970	13.038
Žene	10.378	8.224	8.037	9.670	7.986

Tablica 1.5.119: zaposleni u centrima zaključno sa 31.12.2008. godine

Kadar	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.
Socijalni radnici	19	21	22	23	24
Defektolozi	1	1	0	0	0
Pedagozi	4	3	4	3	2
Psiholozi	0	0	0	3	1
Pravnici	6	6	6	9	11
Administrativno osoblje	20	19	19	21	24
Ostali	7	7	6	9	8
Ukupno	57	57	57	68	70

Centri za socijalni rad

Ustanove socijalne zaštite i centri za socijalni rad, aktuelno stanje, (naziv i broj institucija i broj štićenika/korisnika i prostorna disperzija, strukturirano po JLS i ukupno za HNŽ/K):

Tablica 1.5.120: centri socijalnog rada strukturirano po JLS

Općina	Br. centara za socijalnu zaštitu	Služba za socijalni rad
Čapljina	1	-
Čitluk	1	-
Jablanica	1	-
Konjic	1	-
Mostar	1	-
Neum	-	1
Prozor - Rama	1	-
Ravno	-	1
Ukupno za HNŽ/K	7	2

Tablica 1.5.121: ustanove po JLS

Općina	Naziv ustanove	Kapacitet	Broj štićenika	Prostorni kapacitet (m ²)
Čapljina	Dom za stare i iznemogle osobe Domanovići	45	38	1.000
Jablanica	Dom za stare i iznemogle osobe	30	30	800
Mostar	Dom za stare i iznemogle osobe I	88 (22)	67	2.224
-	Doma za stare i iznemogle osobe II	80 (40)	64	1.500
-	Dječiji dom Mostar	100	42	4.700
-	Los Rosales	162	162	2.450
-	Sveta obitelj	70	58	2.837
Čitluk	„Majčino selo“ Bijakovići	-	53	-
Neum	Dom za stare i iznemogle „Mirna luka“	30	7	371
Ukupno			521	15.982

Centar za socijalni rad Konjic

Tablica 1.5.122: oblici zdravstvene zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom koji se finansiraju iz budžeta HNŽ/K preko CSR Konjic

CSR Konjic		Isplaćena sredstva za osam mjeseci u KM
Smještaj u zavode i ustanove socijalne zaštite	50	248.050,99
Stalna novčana pomoć	148	123.570,00
Lica osposobljena za rad i na evidenciji zavoda za zapošljavanje	12	8.300,00
Pomoć za novorođenu djecu	145	58.000,00
Djeca smještena u hraniteljske porodice	7	10.068,00
Naknade civilnim žrtvama rata	90	60.331,61

Tablica 1.5.123: oblici zdravstvene zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom koji se finansiraju iz budžeta FBiH

Naknada	Broj korisnika mjesečno	Isplaćena sredstva za osam mjeseci u KM
Naknade civilnim žrtvama rata	90	140.708,78
Naknade osobama sa invaliditetom	762	1.265.473,09

Finansiranje iz budžeta općine Konjic

Jednokratna novčana pomoć:

Broj korisnika mjesečno – prosječno 25

Isplaćena sredstva za osam mjeseci – 40.396,00KM

Finansiranje osnovne djelatnosti ove uprave (plaće, naknade uz plaće i materijalni troškovi):

Broj uposlenih – 12

Izvođenje za osam mjeseci 195.900,19KM

Centar za socijalni rad Mostar

Tablica 1.5.124: vaninstitucionalni oblici socijalne zaštite

Vaninstitucionalni oblici	Broj korisnika
Stalna novčana pomoć	152
Jednokratna novčana pomoć	227
Vanredna novčana pomoć	67
Jednokratna novčana pomoć za opremu novorođene djece	735
Novčana pomoć do zaposlenja koji su završili srednju spec. školu	169
Novčana pomoć za djecu bez roditeljskog staranja	23

Tablica 1.5.125: korisnici civilne invalidnine

Civilne invalidnine	Broj korisnika
Br. zahtjeva podnijetih za utvrđivanje invaliditeta (2006 - 2009)	10.100
Br. zahtjeva koji su prošli postupak revizije od strane Federalnog ministarstva rada i socijalne politike	2.795
Br. zahtjeva koji je primjenom Zakona o izmjenama i dopunama zakona o osnovama socijalne zaštite prestalo pravo na novčanu naknadu	3.338
Primjena Zakona o izmjenama i dopunama zakona o osnovama socijalne zaštite na ponovni pregled upućeno je	1.056
Br. zahtjeva koji su prošli postupak ljekarske provjere	731
Br. zahtjeva sa utvrđenim 100% oštećenjem organizma	462
Br. zahtjeva sa utvrđenim 90% oštećenjem organizma	171
Br. zahtjeva sa utvrđenim invaliditetom ispod 90%	98

Tablica 1.5.126: novčana naknada za sljedeće kategorije invaliditeta

Kategorija invaliditeta	Iznos u KM
Invaliditet 100%	106,76
Invaliditet 90%	82,32
Dodatak za njegu i pomoć druge osobe, I grupa	274,4
Dodatak za njegu i pomoć druge osobe, II grupa	137,2
Ortopedski dodatak	19,21

Centar za socijalni rad Jablanica

Centar za socijalni rad Jablanica osnovan je 1997. godine kao javna ustanova u državnoj svojini sa svojstvom pravnog lica. Do osnivanja JU „Centar za socijalni rad” poslovi iz domena socijalne zaštite realizirani su putem nadležne općinske službe. Centar u svom radu primjenjuje Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite CŽR-a i zaštite porodice sa djecom.

Centar na staranju ima:

- 53 korisnika stalne socijalne pomoći;
- 22 korisnika smještena u ustanove socijalne zaštite;
- 9 korisnika smještenih u druge porodice;
- 9 lica osposobljenih za rad po specijalnom programu;
- 29 lica pod starateljstvom;
- 37 civilnih žrtava rata;
- 42 korisnika socijalne zaštite koji su zdravstveno osigurani preko Centra;
- 605 potencijalnih korisnika sa zahtjevima za ostvarivanje prava lica sa invaliditetom (neratni invalidi) od kojih je za 172 završena procjena invalidnosti;
- 341 korisnik jednokratne pomoći;
- korisnici iz domena savjetodavnog rada (nema evidencije).

Centar za socijalni rad Čapljina

1. Na području općine Čapljina imaju dvije evidentirane hraniteljske-srodničke porodice koje su udomile četvero maloljetne djetce, s napomenom da je dvoje djece udomljeno a koji su u postupku usvojenja. Centar je bio uključen u edukaciju o hraniteljstvu, ali do sada nema niti jedna evidentirana porodica koja bi htjela udomiti dijete.

2. Lična invalidnina - ukupno 1.800 predatih zahtjeva za ostvarenje prava. Od stupanja na snagu novog zakona - Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodica s djecom (Sl. Novine FBiH broj 22/09):

- Za 700 osoba je prestalo pravo na ličnu invalidninu, tj. osobama koje su imale oštećenje organizma od 60%, 70% i 80%.

- Za 120 osoba je prestalo pravo na primanje dodatka za njegu i pomoć od strane druge osobe i II grupe, tj. osobama koje su imale oštećenje organizma od 90% i 100%, a koje su starije od 65 godina pošto će navedeno pravo ostvarivati po propisima HNŽ/K.

- Od 400 osoba koje su imale oštećenje organizma od 90% i 100, (a koje su se do sada vratile sa postupka revizije) do sada je 150 osoba bilo na komisiji i urađena su nova rješenja (od toga samo 10 osoba je dobilo negativna rješenja), a ostale osobe su još u postupku revizije, s napomenom da je nemoguće navesti tačan broj odbijenih rješenja, tj. rješenja koja će biti odbijena i tačan broj rješenja koja su 90% i 100%, tj. oni koji moraju ići ponovo na komisiju jer su još na postupku revizije ili su u postupku žalbe (predmeti nisu još riješeni).

Civilne žrtve rata - ima ih ukupno 69 od toga 26 porodičnih i 43 civilne žrtve rata.

Od 43 civilne žrtve rata:

- 1 osoba prima 100%-I stepena, dodatak za njegu i pomoć I stepena i ortopedski dodatak I stepena;
- 1 osoba prima 100%-II stepena i ortopedski dodatak I stepena;
- 1 osoba prima 100%-II stepena i ortopedski dodatak II stepena;
- 1 osoba prima 100%-II stepena i ortopedski dodatak III stepena;
- 1 osoba prima 100%-II stepena;
- 1 osoba prima 90% i ortopedski dodatak I stepena;
- 1 osoba prima 90% i ortopedski dodatak II stepena;
- 2 osoba prima 90% i ortopedski dodatak III stepena;
- 1 osoba prima 90%;
- 1 osoba prima 80% i ortopedski dodatak II stepena;
- 1 osoba prima 80% i ortopedski dodatak III stepena;
- 3 osobe primaju 80%;
- 9 osoba prima 70% i ortopedski dodatak III stepena;
- 2 osobe primaju 70%;
- 4 osobe primaju 60% i ortopedski dodatak III stepena;
- 13 osoba prima 60%;
- Od 26 porodičnih invalidnina;
- 19 ih prima novčani iznos samo za jednog člana, tj. 218,24 KM;
- 4 ih prima novčani iznos za 2 člana, tj. 278,15 KM;
- 1 prima novčani iznos za tri člana, tj. 304,53 KM;
- 1 prima novčani iznos na dvoje umrlih, tj. 327,36km;
- 1 prima umanjeni iznos novca zbog cenzusa, tj. 109,12 KM.

Centar za socijalni rad Čitluk

Vaninstitucionalni oblici socijalne zaštite na području općine Čitluk sprovode se kroz smještaj djece u drugu porodicu.

Na području općine Čitluk 1 (jedno) dijete smješteno je u drugu porodicu, za čiji smještaj plaća Vlada HNŽ/K, odnosno, Ministarstvo rada i socijalne zaštite HNŽ/K u iznosu od 130,60km mjesečno. Smještaj reguliran Zakonom o socijalnoj zaštiti HNŽ/K (Narodne novine HNŽ. Broj:03/05), a plaćanje odlukom Vlade HNŽ/K broj: 06-04-37-1398/05 od 18.07.2005. godine 1. Korisnici civilnih invalidnina na području općine Čitluk su:

Civilne žrtve rata

Na području općine Čitluk 8 (osam) osoba ima priznat status civilnih žrtava rata i naknadu za invalidnost izazvanu ratom i poratnim posljedicama dobivaju iz Ministarstva rada i socijalne zaštite HNŽ/K i Ministarstva rada i socijalne politike FBiH direktno na svoje tekuće račune. Ostvarivanje prava civilnih žrtava rata regulirano je Zakonom o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodica sa djecom ("Službene novine Federacije BiH" broj: 36/99, 54/04, 39/06 i 14/09).

Neratni invalidi (NI)

Na području općine Čitluk od 12.03.2009. godine bilo je cca 933 osobe kojima je priznat status neratnih invalida i to: 60% - 170 osoba 70% - 147 osoba 80% - 169 osoba 90% i 100% - 209 osoba koji imaju dodatak za njegu i pomoć od strane druge osobe, a koji su u trenutku podnošenja zahtjeva bili mlađi od 65 godina 90% i 100% - 238 osoba koji su imali dodatak za njegu i pomoć od strane druge osobe, a u trenutku podnošenja zahtjeva bili su stariji od 65 godina.

Ukupno 933 osobe Status neratnih invalida reguliran je Zakonom o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodica sa djecom ("Službene novine FBiH" broj: 36/99, 54/04, 39/06 i 14/09).

Dana 12.03.2009. godine stupio je na snagu federalni Zakon 14/09 koji ukida pravo za 60%, 70% i 80% neratne invalide, a takvih je na području općine Čitluk 486 osoba. Po Zakonu 14/09 ostalo je 448 korisnika sa 90% i 100% osobnim invaliditetom. Tokom mjeseca jula, avgusta, septembra i oktobra 2009. godine te osobe se podvrgavaju ljekarskoj komisiji. Ukoliko im komisija dodijeli invaliditet manji od 90% gube pravo na invalidnost, odnosno, naknadu za invalidnost. Što se tiče iznosa za korisnike prava za neratne invalide isplaćenih za budžetsku godinu ti podaci nisu poznati jer se isplate direktno vrše na tekuće račune korisnika, a ne posredno preko Centara.

Tablica 1.5.127: iznosni naknada prema postotku invalidnosti

Postotak invalidnosti	Iznos naknade u KM
Lična invalidnina 60%	42,50
Lična invalidnina 70%	59,64
Lična invalidnina 80%	83,07
Lična invalidnina 90%	106,50
Lična invalidnina 100%	149,10

Tablica 1.5.128: vrsta dodatka

Vrsta dodatka	Iznos naknade u KM
Dodatak za njegu i pomoć I grupe	149,10
Dodatak za njegu i pomoć II grupe	106,50
Ortopedski dodatak	31,95

Tablica 1.5.129: naknade po Zakonu 14/09 - po reviziji

Primanja po reviziji	Iznos naknade u KM
Lična invalidnina 100%	109,76
Lična invalidnina 90%	82,32
Dodatak za njegu i pomoć I grupe	274,40
Dodatak za njegu i pomoć II grupe	137,20
Ortopedski dodatak	19,21

Služba za socijalni rad Ravno

Prema dobijenim podacima u općini Ravno trenutno je 60 starijih osoba obuhvaćeno socijalnom zaštitom i to u vidu novčane pomoći u mjesečnom iznosu od 100,00KM.

Služba za socijalni rad Neum

1. Civilne žrtve brata - broj korisnika 3, ukupan iznos 1.852,91;
2. Broj korisnika lične invalidnine 64;
3. Broj korisnika porodnične invalidnine 11;
4. Troškovi smještaja u ustanove socijalne zaštite za mjesec novembar 2009. - broj korisnika 3;
5. Novčana naknada osposobljenim za rad za vrijeme čekanja na zaposlenje za mjesec novembar 2009. godini - broj korisnika 2.

Domovi za zbrinjavanje djece i starih i iznemoglih osoba

1. Dječiji dom Mostar po kapacitetu zadovoljava potrebe smještaja djece u starosnoj dobi od 3 do 18 godina. S obzirom da po postojećim propisima ne mogu voditi zaštitu djece starije od 18 godine, a da takvih štíćenika ima jer su isti nastavili školovanje, oni su ih zadržali, te se rješenje traži na višem nivou vlasti.

2. Dom za stare i iznemogle u Jablanici ima u potpunosti zauzete kapacitete. Na području ove JLS potrebe su za novim građevinskim objektom, s obzirom da na postojećem ne postoji mogućnost nadogradnje. Na listi čekanja je evidentirano 7 ljudi, odnosno, budućih štíćenika. Novi objekat bi trebao imati lokalitet u blizini već postojećeg, kategorije prizemnog sa deset dvokrevetnih soba približno ukupne površine 220m².

3. Los Rosales Mostar ima 162 štíćenika čime je u potpunosti popunjen kapacitet. S obzirom da se radi o obrazovnoj ustanovi djece sa mentalnim poteškoćama rad se odvija po pedagoškim standardima i nastava je već organizirana u dvije smjene sa prisustvom potrebnog cjelokupnog stručnog tima. S obzirom da se raspoláže znatnim otvorenim prostorom u perspektivi bi se trebalo ići ka izgradnji radionica u kojima bi zaposlenje našli njihovi učenici po završetku srednje škole, a koje bi bile uslužnog tipa (npr. vešeraj, praonice automobila itd.). Ovim postupkom se ne bi ugrozile površine koje su već u funkciji vannastavnih aktivnosti.

4. Dom za stare i iznemogle osobe II koji raspoláže sa 80 mjesta za smještaj štíćenika od koji je 64 popunjeno trenutno je u poziciji da odgovara zahtjevima. Potrebno je naglasiti da u sklopu ove ustanove postoji montažni objekat izgrađen još 1967. godine, a koji raspoláže sa 40 neuslovnih mjesta za štíćenike. S obzirom da se radi o ustanovi na području Grada Mostara gdje je za očekivati i veće potrebe za ovakvom vrstom smještaj stanovništva uperiodu 2010.-2020. trebalo bi planirati izgradnju čvrstog objekta na postojećoj lokaciji montažnog objekta koji bi sa svojim sadržajima bio atraktivan za buduće korisnike i na taj način obezbjedio popunjenost svog kapaciteta i opravdao postojanje.

Kultura

Nema društvenog ni privrednog napretka, pogotovo zemalja u tranziciji, ukoliko ne postoji jasno određenje i vizija napretka kulture. Stoga je područje kulture dio općeg razvojnog plana naše zemlje. Bogata kulturna tradicija nije samo simbolična vrijednost, već temeljni resurs za kvalitetu života pojedinca i zajednice, kako u sadašnjosti, tako i u budućnosti.

Problem kulture, kao domena koji je podložan neprestanim promjenama, u ovom trenutku je potisnut, bez obzira na njegovu presudnu ulogu za opstanak. Kako se društvo suočava sa kompleksnim socijalno-političkim problemima, veoma malo energije i sredstava ostaje na raspolaganje kulturi. Naš kulturni sektor veoma je kompleksan, te je iz tog razloga nemoguće dati jednostavne odgovore.

Mostar i Hercegovina žive su slike fizičke i umne moći ljudske, stvaralaštva kojeg je ostvario čovjek iz sebe, kao trajnu poruku i kao tračak svog življenja. Nebrojeno je dokaza kako je čovjek, na ljutom hercegovačkom kamenu i ponosnoj zemlji, darom i sposobnošću uma i vještine stvorio svakovrsne umjetničke i praktične ljepote i vrijednosti.

Kulturne institucije u gradu Mostaru

U Mostaru se nalaze sljedeće kulturne institucije

1. Muzej Hercegovine
2. Arhiv HNŽ/K
3. Hrvatski dom Herceg Stjepan Kosača
4. Centar za kulturu Mostar
5. Narodno pozorište Mostar
6. Hrvatsko narodno kazalište
7. Narodna biblioteka Mostar
8. Narodna knjižnica HNŽ/K
9. Teatar mladih Mostar
10. Pozorište lutaka Mostar
11. Lutkarsko kazalište Mostar
12. Simfonijski orkestar Mostar
13. Muzički centar Pavarotti
14. Kulturni centar Mostar-Sjever Potoci
15. Dom kulture Blagaj

1. Muzej Hercegovine, M. Tita 180. Bogatstvo, raznolikost i kreativno stvaralaštvo može se vidjeti u Muzeju Hercegovine u Mostaru koji je postao riznicom kulturno-historijskog naslijeđa, čuvarom memorije i ustanovom koja daje specifičnost mostarskoj sredini, a to je kulturna baština i mogućnost njene prezentacije kroz različite oblike kulturnog života i aktivnosti. Muzej Hercegovine osnovan je 1950. godine s ciljem da pronalazi, prikuplja, čuva i javnosti prezentira bogatu kulturno-historijsku baštinu Mostara i Hercegovine.

Muzej u okviru svojih zbirki raspolaže sa više desetina hiljada muzejskih predmeta, dokumenata, fotografija i drugog muzejskog materijala.

Arheološki, etnografski, rukopisni, književno-historijski, bibliotečki, numizmatički i drugi eksponati i sadržaji u izložbenom prostoru i depoima Muzeja, na veoma živ i slikovit način u kontinuiranom pregledu, oslikavaju i svjedoče burna zbivanja koja su se neprestano odvijala na hercegovačkom i mostarskom tlu.

Stalnost i intezitet tih događaja potvrđuju brojni ostaci prohujalih vremena koje privilegirano čuva i baštini Muzej Hercegovine.

Odjeljenja Muzeja Hercegovine su:

- spomen kuća Džemala Bijedića (upravna zgrada, stalna postavka, biblioteka sa 12.000 knjiga i štampa od 1960.,god);
- spomen kuća Svetozara Ćorovića („Prosveta" Mostar, odjeljenje za književnost, spomen kuća Hamze Hume, spomen kuća Alekse Šantića);
- kula Tara - odjeljenje Stari most (arheološke iskopine).

Muzej raspolaže sa 470m² izložbenog prostora. U ustanovi je zaposleno desetero radnika, sa sljedećom kvalifikacijskom strukturom: VSS - 6, SSS - 4.

Tablica 1.5.130: struktura zaposlenih Muzeja Hercegovine

Potrebno zaposlenika prema sistematizaciji	Broj zaposlenih	VSS	VŠS	SSS	VKV	KV	NK	Žene	Muškarci
15	10	6	-	4	-	-	-	5	5

3. Arhiv HNŽ/K, Trg 1 maja 17. Arhiv HNŽ/K je institucija koja čuva, zaštićuje, stručno obrađuje i daje na korištenje arhivsku i registraturnu građu državnih tijela, državnih i javnih ustanova i preduzeća te pravnih osoba, porodica i pojedinaca čija se djelatnost prostirala ili se prostire na čitavom ili većem dijelu Hercegovine.

Arhiv HNŽ/K preuzima i provodi mjere zaštite, obrade, prezentiranja i korištenja javne građe BiH. Arhiv HNŽ/K osnovan je 1954. godine kao Arhiv Grada Mostara, a 1964. godine mijenja naziv u Arhiv Hercegovine i pokriva 17 općina Hercegovine i općinu Duvno. Od 2004. godine nosi naziv Arhiv HNŽ/K. Zgrada u kojoj je smješten Arhiv je stara preko 100 godina, ukupne površine 560m² prostora u tri etaže.

U sklopu Arhiva HNŽ/K predviđeni su izgradnja prostorija sa optimalnim uslovima za posebne vrste arhivske građe (mikrofilmovi, filmovi i drugo).U ustanovi je zaposleno 15 radnika, sa sljedećom kvalifikacijskom strukturom:VSS - 2, VSS - 3, SSS - 10.

Broj radnika odgovara potrebama Arhiva prema sistematizaciji, ali je kadrovska struktura nezadovoljavajuća.

Tablica 1.5.131: struktura zaposlenih Arhiva HNŽ/K

Potrebno zaposlenika prema sistematizaciji	Broj zaposlenih	VSS	VŠS	SSS	VKV	KV	NK	Žene	Muškarci
15	15	2	3	10	-	-	-	10	5

3. Hrvatski dom Herceg Stjepan Kosača, Trg hrvatskih velikana bb. Hrvatski dom Herceg Stjepana Kosača mjesto je gdje se odvija najveći broj kulturnih i edukativnih događanja u Hercegovini.

Dom raspolaže sa 1.150 m² prostora:

- velikom koncertnom dvoranom sa 730 mjesta;
- malom dvoranom;
- umjetničkom galerijom.

Godišnja posjeta iznosi oko 50.000 posjetilaca.

U ustanovi je zaposleno 15 radnika, sa sljedećom kvalifikacijskom strukturom: VSS - 3, VSS - 1, SSS - 12.

Tablica 1.5.132: struktura zaposlenih Hrvatskog doma Hercega Stjepana Kosače

Potrebno zaposlenika prema sistematizaciji	Broj zaposlenih	VSS	VŠS	SSS	VKV	KV	NK	Žene	Muškarci
15	15	3	-	12	-	-	-	3	12

4. Centar za kulturu Mostar, Rade Bitange 13. Centar za kulturu je osnovan 1994. godine, a od 1996. godine smješten je u zgradi koja je obnovljena sredstvima EUAM, na površini od 900 m² i sa 1.000 m² zelenih površina.

U ustanovi je zaposleno 12 radnika i 10 spoljnih saradnika (predavači i saradnici na radiju), sa sljedećom kvalifikacijskom strukturom:

VSS - 3, VSS - 1, SSS - 7, NK - 1.

Tablica 1.5.133: struktura zaposlenih Centra za kulturu Mostar

Potrebno zaposlenika prema sistematizaciji	Broj zaposlenih	VSS	VŠS	SSS	VKV	KV	NK	Žene	Muškarci
18	12	3	1	7	-	-	1	8	4

5. Narodno pozorište Mostar, Brkića 2.

Narodno pozorište u Mostaru, utemeljeno je 1949. godine. U Pozorištu je zaposleno 33 djelatnika, od kojih je deset glumaca. Sa VSS je 6 uposlenih, sa VŠS - 2, SSS - 22, VKV - 2, NK - 1.

Tablica 1.5.134: struktura zaposlenih NP Mostar

Potrebno zaposlenika prema sistematizaciji	Broj zaposlenih	VSS	VŠS	SSS	VKV	KV	NK	Žene	Muškarci
38	33	6	2	22	2	-	1	15	18
6. Hrvatsko narodno kazalište , Trg hrvatskih velikana bb.									
Hrvatsko narodno kazalište utemeljeno je 1993. godine, djeluje glumaca. Kvalifikacijska struktura je sljedeća: VSS - 2, VŠS - 4, SSS - 14, KV - 3.						sa 23 uposlenika, od		kojih je 7	

6. Hrvatsko narodno kazalište, Trg hrvatskih velikana bb.

Hrvatsko narodno kazalište utemeljeno je 1993. godine, djeluje glumaca. Kvalifikacijska struktura je sljedeća:

sa 23 uposlenika, od kojih je 7 VSS - 2, VŠS - 4, SSS - 14, KV - 3.

Tablica 1.5.135: struktura zaposlenih HNŽ/K

Potrebno zaposlenika prema sistematizaciji	Broj zaposlenih	VSS	VŠS	SSS	VKV	KV	NK	Žene	Muškarci
50	23	2	4	14	-		3	-	9

7. Narodna biblioteka Mostar, M. Tita 55. J. U. Narodna biblioteka Mostar osnovana je 1946. godine. Smještena je na dva lokaliteta:

- dječije odjeljenje;
- odjeljenje Luka.

Površina u dva odjeljenja iznosi 1.000 m². Knjižni fond iznosi oko 37.000 knjižnih jedinica.

U Biblioteci je zaposleno osam stalno uposlenih, VSS - 2, VŠS - 3, SSS - 3.

U budućem periodu potrebno je zaposliti visoko obrazovani kadar.

Tablica 1.5.136: struktura zaposlenih Narodne biblioteke Mostar

Potrebno zaposlenika prema sistematizaciji	Broj zaposlenih	VSS	VŠS	SSS	VKV	KV	NK	Žene	Muškarci
15	8	2	3	3	-	-	-	7	1

8. Narodna knjižnica HNŽ/K, Trg hrvatskih velikana bb. Narodna knjižnica je osnovana 1946. godine. Knjižnica raspolaže sa:

- dječijim odjeljenjem;
- čitaonicom arhivskog primjerka (unikati) ;
- čitaonicom periodike;
- odjelom obrade knjižnih fondova.

Nakon donošenog Zakona o knjižničnoj djelatnosti HNŽ/K, osnivačka prava bivše Narodne knjižnice prešla su na HNŽ/K.

U ustanovi je uposleno deset djelatnika, sa sljedećom kvalifikacijskom strukturom:

VSS-3, VŠS-2, SSS-2, NK-2.

U planu je osnivanje i razvoj matične razvojne službe i međubibliotečke posudbe.

Tablica 1.5.137: struktura zaposlenih Narodne knjižnice HNŽ/K

Potrebno zaposlenika prema sistematizaciji	Broj zaposlenih	VSS	VŠS	SSS	VKV	KV	NK	Žene	Muškarci
20	10	9	-	-	-	-	1	9	1

9. Teatar mladih Mostar, Trg republike 1.

Mostarski teatar mladih utemeljen je 1974. godine. Stalno je zaposleno sedam djelatnika, VSS - 1, VŠS - 3, SSS - 3. Teatar koristi 442 m² prostora.

Tablica 1.5.138: struktura zaposlenih Teatra mladih

Potrebno zaposlenika prema sistematizaciji	Broj zaposlenih	VSS	VŠS	SSS	VKV	KV	NK	Žene	Muškarci
30	7	1	3	3	-	-	-	2	5
10. Lutkarsko pozorište Mostar, Braće Ćišića 15.									

10. Lutkarsko pozorište Mostar, Braće Ćišića 15. Lutkarsko pozorište utemeljeno je 1954. godine. Ukupna površina zgrade sa dvorištem iznosi 300 m². Uposlenika je 11, sa sljedećom kvalifikacijskom strukturom: VSS - 3, SSS - 4, VKV - 2, NK - 2.

Tablica 1.5.139: struktura zaposlenih Lutkarskog pozorišta Mostar

Potrebno zaposlenika prema sistematizaciji	Broj zaposlenih	VSS	VŠS	SSS	VKV	KV	NK	Žene	Muškarci
20	11	-	3	4	2	-	2	7	4

11. Lutkarsko kazalište Mostar, Trg hrvatskih velikana bb.

Ukupna površina prostorija kazališta iznosi 300m², od čega kancelarije zauzimaju 40m², mjesto za probe 60m² i dvorana u izgradnji 200m². Lutkarsko kazalište ima 13 zaposlenika sa kvalifikacijskom strukturom: VSS - 2, VŠS - 3, SSS - 8.

Tablica 1.5.140: struktura zaposlenih Lutkarskog kazališta Mostar

Potrebno zaposlenika prema sistematizaciji	Broj zaposlenih	VSS	VŠS	SSS	VKV	KV	NK	Žene	Muškarci
17	13	2	3	8	-	-	-	6	7

12. Simfonijski orkestar, Trg hrvatskih velikana bb. Orkestar je osnovan još 1953. godine. Simfonijski orkestar Mostar u narednim danima namjerava pokrenuti pitanje povratka u zgradu orkestra, u kojoj ne boravi još od 1992. godine. Sadašnje prostorije koje koristi orkestar iznose 67m². Dok je početkom 90-tih godina prošlog stoljeća orkestar brojao 40 članova i bio jedini takav orkestar u BiH, danas je u Simfonijskom orkestru samo šest članova sa kvalifikacionom strukturom VSS – 4, SSS – 2.

Tablica 1.5.141: struktura zaposlenih Simfonijskog orchestra

Potrebno zaposlenika prema sistematizaciji	Broj zaposlenih	VSS	VŠS	SSS	VKV	KV	NK	Žene	Muškarci
40	6	4	-	2	-	-	-	4	2

13. Muzički centar „Pavarotti“, M. Tita 179. Muzički centar „Pavarotti“ osnovan je 1998. godine.

Zaposleno je 14 radnika, sa kvalifikacionom strukturom:

VSS – 1, SSS – 4, VKV – 1, KV – 4, NK – 4. Centar se prostire na 2.000m².

Aktivnosti centra su:

- kreativno-edukativne (radionice, workshop...);
- muzičke radionice (škola bubnjeva, gitare, bas-gitare...);
- radionica modernog plesa;
- radionica klasičnog baleta;
- dječiji hor Pavarotti;
- likovna radionica za predškolsku djecu i djecu osnovnih škola;
- likovna radionica za odrasle;
- violinski projekat (priprema za muzičku školu);
- američki kutak (usluge interneta, biblioteka na engleskom jeziku, gostujući predavači iz SAD u saradnji sa Ambasadorom SAD-a);
- organizacija koncerata i kulturnih dešavanja;
- studio za snimanje;
- prostor za mlade muzičke grupe;
- aerobik;
- prostor za braekdance plesače.

Tablica 1.5.142: struktura zaposlenih Muzičkog centra “Pavarotti”

Potrebno zaposlenika prema sistematizaciji	Broj zaposlenih	VSS	VŠS	SSS	VKV	KV	NK	Žene	Muškarci
17	14	1	-	4	1	4	4	4	10

14. Kulturni centar Mostar – Sjever Potoci, Put za Rujište bb. Smješteni u prostor od 150 m², sa dva zaposlenika. Kvalifikaciona struktura je VSS – 1, SSS – 1 i tri vanjska saradnika.

Tablica 1.5.143: struktura zaposlenih Kulturni centar Mostar – Sjever Potoci

Potrebno zaposlenika prema sistematizaciji	Broj zaposlenih	VSS	VŠS	SSS	VKV	KV	NK	Žene	Muškarci
5	2	1	-	1	-	-	-	1	1

15. Dom kulture Blagaj, Branilaca Bosne bb. Dom Kulture Blagaj prostire se na 375 m², sa 2 zaposlenika. Kvalifikaciona struktura je sljedeća: VŠS – 1, SSS – 1.

Tablica 1.5.144: struktura zaposlenih Doma kulture Blagaj

Potrebno zaposlenika prema sistematizaciji	Broj zaposlenih	VSS	VŠS	SSS	VKV	KV	NK	Žene	Muškarci
9	2	-	1	1	-	-	-	1	1

Tablica 1.5.145: kulturne institucije u Gradu Mostaru

Općina	Muzej Hercegovine	Arhiv HNŽ/K	Pozorišta/kazališta	Biblioteka/knjižnica
Grad Mostar	1	1	5	2

Tablica 1.5.146: kvalifikaciona struktura zaposlenih u kulturnim institucijama Grada Mostara

Općina	Struktura zaposlenih							
	VSS	VŠS	SSS	VKV	KV	NK	Žene	Muškarci
Grad Mostar	43	24	95	5	7	9	91	90

Tablica 1.5.147: kvalifikaciona struktura zaposlenih u pojedinim institucijama Grada Mostara

Institucija	Adresa	Struktura zaposlenih					
		VSS	VŠS	SSS	VKV	KV	NK
Muzej Hercegovine	M. Tita 180	6	-	4	-	-	-
Arhiv HNŽ/K	Trg 1. maja 17	2	3	10	-	-	-
Hrvatski dom "Herceg Stjepan Kosača"	Trg hrvatskih velikana bb	3	-	12	-	-	-
Centar za kulturu Mostar	Rade Bitange 13	3	1	7	-	-	1
Narodno pozorište Mostar	Brkića 2	6	2	22	2	-	1
Hrvatsko narodno kazalište	Trg hrvatskih velikana bb	2	4	14	-	3	-
Narodna biblioteka Mostar	M. Tita 55	2	3	3	-	-	-
Narodna knjižnica HNŽ/K	Trg hrvatskih velikana bb	9	-	-	-	-	1
Teatar mladih Mostar	Trg Republike 1	1	3	3	-	-	-
Pozorište lutaka Mostar	Braće Čišića 16	-	3	4	2	-	2
Lutkarsko kazalište Mostar	Trg hrvatskih velikana bb	2	3	8	-	-	-
Simfonijski orkestar Mostar	Trg hrvatskih velikana bb	4	-	2	-	-	-
Muzički centar "Pavarotti"	M. Tita 179	1	-	4	1	4	4
Kulturni centar Mostar – Sjever Potoci	Put za Rujište bb	1	-	1	-	-	-
Dom kulture Blagaj	Branilaca Bosne bb	-	1	1	-	-	-
	Ukupno:	43	24	95	5	7	9

Tablica 1.5.148: spolna struktura zaposlenih u pojedinim institucijama Grada Mostara

Institucija	Adresa	Spolna struktura zaposlenih			
		Prema sistematizaciji	Ukupno zaposlenih	Žene	Muškarci
Muzej Hercegovine	M. Tita 180	15	10	5	5
Arhiv HNŽ/K	Trg 1. maja 17	15	15	10	5
Hrvatski dom "Herceg Stjepan Kosača"	Trg hrvatskih velikana bb	15	15	3	12
Centar za kulturu Mostar	Rade Bitange 13	18	12	8	4
Narodno pozorište Mostar	Brkića 2	38	33	15	18
Hrvatsko narodno kazalište	Trg hrvatskih velikana bb	50	23	9	14
Narodna biblioteka Mostar	M. Tita 55	15	8	7	1
Narodna knjižnica HNŽ/K	Trg hrvatskih velikana bb	20	10	9	1
Teatar mladih Mostar	Trg Republike 1	30	7	2	5
Pozorište lutaka Mostar	Braće Ćišića 16	20	11	7	4
Lutkarsko kazalište Mostar	Trg hrvatskih velikana bb	17	13	6	7
Simfonijski orkestar Mostar	Trg hrvatskih velikana bb	40	6	4	2
Muzički centar "Pavarotti"	M. Tita 179	17	14	4	10
Kulturni centar Mostar –Sjever Potoci	Put za Rujište bb	5	2	1	1
Dom kulture Blagaj	Branilaca Bosne bb	9	2	1	1
	Ukupno:	324	180	91	90

Kulturne institucije u općini Konjic

U Konjicu djeluje Gradska biblioteka Konjic osnovana 1957. godine, sa tri zaposlenika, VSS – 2, NK – 1.

U projektu strategije dugoročnog razvoja općine planirana je izgradnja muzeja grada Konjica. Rezultati koji se očekuju realizacijom ovog projekta su:

- izgradnja prostora muzeja, te stvaranja uvjeta za opremanje istog namještajem, odnosno u daljoj konstalaciji raznim postavkama i eksponatima;
- osiguranje prostora za očuvanje i prezentaciju značajnih kulturno-historijskih vrijednosti koje su vezane za područje općine;
- upotpunavanje turističke ponude i obima turističkih usluga;
- otvaranje novog radnog mjesta.

Tablica 1.5.149: kulturne institucije u općini Konjic

Općina	Biblioteka
Konjic	1

Tablica 1.5.150: struktura zaposlenih u gradskoj biblioteci Konjic

Struktura zaposlenih									
Prema sistematizaciji	Broj zaposlenih	VSS	VŠS	SSS	VKV	KV	NK	Žene	Muškarci
3	3	2	-	-	-	-	1	3	-

Kulturne institucije u općini Neum

Ustanova Muzej i Galerija Neum svečano je otvorena 25. 08. 2007. godine. Ekspoziti su smješteni u dvadesetak vitrina i arheološkog su karaktera, osim dvije vitrine etnografske prirode (narodna nošnja). Izloženo je preko 500 većih i manjih ekspozita počevši od fosila (morske školjke, puževi, morski jež, biljke, cvjetovi...) i paleolitika (igla od kosti, grubo obrađeni kameni predmeti...) do austrijskog doba. Najvrijednijim ekspozitima smatraju se nalazi iliro-grčkih kaciga, fibula, omega igala, ukrasa keramike iz 5 st. pr.n.e. s lokaliteta Vidića guvno. Od crkvenih izložaka među najvrijednijima je gradačka matica krštenih (od 1709. godine) te više ciborija i kaleža.

Galerija sadrži blizu 400 umjetničkih djela rađenih raznolikom tehnikom, koja su djelo velikog broja umjetnika iz BiH i Hrvatske. Umjetnine su raspoređene u više prostorija, koje pripadaju Župskom uredu Neum. Uglavnom su djelo umjetničke kolonije, koja se u Neumu organizira već punu deceniju. Osim umjetničkih djela, mahom akademskih slikara s neumske umjetničke kolonije, na više od 200 m² velik prostor ispunjavaju različiti primjerci rijetkih arheoloških ekspozita s područja Neuma. U stalnoj postavci zidove galerije i svaki slobodan kutak na njima krasi 127 slika, no osim njih tu je više od 400 ulja na platnu, akvarela, akrilika...

Postavka se stalno mijenja kako bi svaki od sudionika kolonije dobio zasluženo mjesto među ovim vrijednim izlošcima.

Kulturne institucije u općini Jablanica

Kada je riječ o kulturnom životu Jablanice nezaobilazna i po mnogome najznačajnija institucija u općini je JU Muzej „Bitka na Neretvi“ sa sljedećim sadržajima: Spomen park, Spomen obilježja „Bitka na Neretvi“, Partizansko groblje, postavke koje egzistiraju u Muzeju, ekspoziti, biblioteka i dr. Muzej „Bitka na Neretvi“ otvoren je 1978. godine u povodu 35-te godišnjice obilježavanja Bitke za ranjenike. Od otvaranja 1978. pa sve do 1997. godine Muzej „Bitka na Neretvi“ nalazio se u sastavu „Historijskog muzeja BiH“. Prelazno općinsko vijeće Jablanica je 17.10.1997. godine donijelo odluku o izdvajnju Muzeja „Bitka na Neretvi“ iz sastava Historijskog muzeja BiH Sarajevo i osnivanju JU Muzej „Sjeverna Hercegovina“, koji je kasnije preimenovan u JU Muzej „Bitka na Neretvi“ Jablanica.

Bitno je napomenuti da je tokom rata Muzej prestao sa radom i da je pretrpio velika oštećenja i gubitak većeg dijela muzejske građe i ekspozita. Učešćem općine Jablanica u organizaciji obilježavanja 60-godišnjice Bitke na Neretvi veći dio prostora unutar zgrade je saniran, čime je spriječeno dalje propadanje objekta.

U prostorima koji se trenutno koriste egzistiraju tri različite postavke i to:

- postavka „Bitka na Neretvi“;
- postavka 4. korpusa AR BiH;
- etnografska zbirka jablaničkog kraja.

Planovi razvoja Muzeja usmjereni su na razdvajanje ovih postavki u tri zasebna dijela unutar zgrade kao zasebne organizacione jedinice. U sklopu Muzeja egzistira i „Etno-kuća”, koja na svojevrsan način odslikava našu kulturu i tradiciju življenja na ovim prostorima, a istu bi, na određeni način, trebalo kontinuirano oplemenjivati novim sadržajima, te Gradska biblioteka sa fondom od oko 7.000 knjiga i jednim uposlenikom (VSS).

Tablica 1.5.151: kulturne institucije u općini Jablanica

Općina	Muzej	Biblioteka
Jablanica	1	1

Tablica 1.5.152: struktura zaposlenih u kulturnim institucijama općine Jablanica

Struktura zaposlenih									
Prema sistematizaciji	Broj zaposlenih	VSS	VŠS	SSS	VKV	KV	NK	Žene	Muškarci
2	1	1	-	-	-	-	-	-	1

Kulturne institucije u općini Čapljina

Početak kulturnog rada vezan je za 1919. godinu kada se formira narodna čitaonica, pjevačko, sviračko i plesno društvo, a sve je počelo od jedne tamburice povratnika iz Amerike, Vidaka Dragičevića, čije su zvuke i pjesmu muzički nadareni Trebižaćani poduprli te iz čega se rodila pomisao o organiziranom širenju kulture. Danas u sklopu HKUD-a „Seljačka sloga“ djeluje limeni orkestar, folklor, muška i ženska klapa, te maškarska skupina.

Ustanova za kulturu „Knjižnica i kino Čapljina“ osnovana je 2006. godine. Knjižnica zauzima 200 m² prostora i raspolaže sa 15.500 knjiga. U ustanovi su zaposlena 2 radnika, sa sljedećom kvalifikacijskom strukturom: SSS - 2.

Tablica 1.5.153: kulturne institucije u općini Čapljina

Općina	Biblioteka
Čapljina	1

Tablica 1.5.154: struktura zaposlenih u kulturnim institucijama općine Čapljina

Struktura zaposlenih									
Prema sistematizaciji	Broj zaposlenih	VSS	VŠS	SSS	VKV	KV	NK	Žene	Muškarci
2	2	2	-	-	-	-	-	1	1

Također, na području Čapljine djeluje više kulturno-umjetničkih društava:

- Hrvatsko kulturno - umjetničko društvo „Sv. Ante" Dretelj, sjedište u Dretelju;
- Hrvatsko kulturno-umjetničko društvo „Luke", sjedište društva Višići;
- Hrvatsko kulturno - umjetničko društvo „Zora" Struge Gorica - Čapljina, Struge Gorica;
- Hrvatsko kulturno - umjetničko društvo „Čapljina" Čapljina;
- Hrvatsko kulturno - umjetničko društvo „Seljačka sloga" Trebižat;
- Umjetnička kolonija Počitelj;
- Umjetnička kolonija „Čapljina" Čapljina.

Hrvatsko kulturno umjetničko društvo „DRIJEVA" Gabela-Čapljina osnovano je 09.02.2007.godine. Društvo radi na ideji da Gabeli vrati njene stare običaje, njezinu pjesmu, ples i druženje, a isto tako i na promociji hrvatske kulture i tradicije, gdje god se društvo nađe.

Društvo raste svakim danom od svoga osnivanja te danas broji oko 70 članova koji su raspoređeni u 5 sekcija:

- Muška klapa „STJEPAN“;
- Muška bečarska skupina „TROJANI“;
- Ženska bečarska skupina „NEVE“;
- Folklorna sekcija;
- Mandolinska sekcija.

Svojim dosadašnjim radom društvo „Drijeva" pokazalo se relevantnim i aktivno je poticalo i potiče značajne promjene u društvu. Sve to ostvareno je volonterskim radom članova društva od kojih su mu neki od samog početka posvetili i više nego puno radno vrijeme i time doveli društvo do trenutno vrlo respektabilne pozicije.

Osobe ovlaštene za zastupanje društva:

- predsjednik
- tajnica

Hrvatsko kulturno umjetničko društvo „SELJAČKA SLOGA" djeluje i radi u prostorima Dom kulture Trebižat.

Uprava društva

Uprava: predsjednik

Stručni voditelj puhačkog orkestra,

Stručni voditelj folklorne sekcije

Društvo je sačinjeno iz puhačkog orkestra, folklorne sekcije, muške klape i ženske klape. Puhački orkestar

U svojim 80 godina postojanja orkestar nikada nije prekidao rad, jedino se kratak prekid dogodio za vrijeme II svjetskog rata, iako je i tada većina muzičara bila aktivna. Za vrijeme rata 1991- 1995. godine, orkestar nije prekidao rad. Danas Puhački orkestar u svom sastavu ima 54 aktivna muzičara.

Folklorna sekcija je imala prvi zabilježen nastup u Tomislavgradu 1925. godine. Od 1974. Godine folklorna sekcija je sastavljena od tri generacije članova.

Ženska klapa „Lira" osnovana je u februaru 2005. godine.

Kulturne institucije u općini Prozor-Rama

Knjižnica Rama (u sklopu Informativnog centra) raspolaže sa 14.000 knjiga i zauzima 60m². U ustanovi su zaposlena 2 radnika, sa sljedećom kvalifikacionom strukturom: VSS–2.

Tablica 1.5.155: kulturne institucije u općini Prozor-Rama

Općina	Biblioteka
Prozor-Rama	1

Tablica 1.5.156: struktura zaposlenih u kulturnim institucijama općine Prozor-Rama

Struktura zaposlenih									
Prema sistematizaciji	Broj zaposlenih	VSS	VŠS	SSS	VKV	KV	NK	Žene	Muškarci
2	2	2	-	-	-	-	-	1	1

Kulturne institucije u općini Čitluk

1. Kulturno informativni centar Čitluk, Trg žrtava domovinskog rata bb. 1962. godine osnovan je Narodni univerzitet Čitluk, koji je pod tim imenom djelovao do 1985. godine, kada mijenja naziv u Radnički univerzitet „Đuro Pucar Stari“. Pod tim imenom ova kulturna institucija radila je sve do demokratskih promjena devedesetih godina prošlog stoljeća kada mijenja ime u Kulturno-informativni centar (KIC) Čitluk. Tokom proteklih 47 godina djelovanja ova ustanova dala je veliki doprinos u razvoju kulturnog, zabavnog, informativnog i sportskog života na području općine. Šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća, putem raznih kurseva, večernjih škola i seminara, veliki broj odraslih osoba završio je doškolovanje i tako stekao potrebno znanje i umijeće za posao i zapošljavanje.

KIC Čitluk, uz svoje redovne aktivnosti, uključuje se kao organizator ili suorganizator u gotovo sve kulturne, sportske i zabavne manifestacije i priredbe koje se održavaju u općini, kao što su tradicionalni humanitarni koncert Noć sjećanja, zatim aktivnosti uz proslavu Dana općine Čitluk, te tradicionalna turističko-kulturna i gospodarstvena manifestaciju Dani berbe grožđa u Brotnju.

2. Knjižnica. U sklopu Kulturno-informativnog centra Čitluk djeluje i Narodna knjižnica Čitluk. Korisnici su uglavnom učenici osnovnih i srednjih škola te studenti i građani. U posljednjih nekoliko godina knjižnica je obogaćena novim izdanjima i određenim brojem novih knjiga savremene tematike. U nekoliko navrata iz vlastitih sredstava i uz potporu općinskog vijeća Čitluka nabavljen je veći broj knjiga, ali po broju knjiga ova knjižnica još ni izbliza ne zadovoljava potrebe učenika, studenata i građana, jer u posljednje vrijeme raste zanimanje za knjigom. Trenutačno knjižnica broji skromnih oko 7.000 knjiga.

3. Mala i kino dvorana, također, su u sastavu KIC-a, a koriste se za kulturne, političke i druge potrebe djelatnika, ustanova i građana i svih zainteresiranih subjekata koji organiziraju razne skupove ili priredbe u Čitluku.

Tablica 1.5.157: kulturne institucije u općini Čitluk

Općina	Biblioteka
Čitluk	1

Tablica 1.5.158: struktura zaposlenih u kulturnim institucijama općine Čitluk

Struktura zaposlenih									
Prema sistematizaciji	Broj zaposlenih	VSS	VŠS	SSS	VKV	KV	NK	Žene	Muškarci
5	2	2	-	-	-	-	-	2	-

Tablica 1.5.159: kulturne institucije u općinama HNŽ/K

Općina	Pozorišta	Muzeji	Biblioteke
Grad Mostar	5	1	2
Čitluk	-	-	1
Čapljina	-	-	1
Neum	-	1	-
Stolac	-	-	-
Jablanica	-	1	1
Konjic	-	-	1
Prozor-Rama	-	-	1
Ravno	-	-	-
UKUPNO	5	3	7

Tablica 1.5.160: struktura zaposlenih u kulturnim institucijama HNŽ/K

Općina	VSS	VŠS	SSS	VKV	KV	NK	Žene	Muškarci
Grad Mostar	44	21	95	5	7	9	92	88
Čitluk	2	-	-	-	-	-	2	-
Čapljina	2	-	-	-	-	-	1	1
Neum	-	-	-	-	-	-	-	-
Stolac	-	-	-	-	-	-	-	-
Jablanica	1	-	-	-	-	-	-	1
Konjic	2	-	-	-	-	1	3	-
Prozor-Rama	2	-	-	-	-	-	1	1
Ravno	-	-	-	-	-	-	-	-
UKUPNO	47	23						

5. Institucije javne uprave HNŽ/K

HNŽ/K ima sve nadležnosti koje nisu Ustavom FBiH izričito povjerene federalnoj vlasti ili koje su Ustavom FBiH utvrđene kao zajedničke nadležnosti FBiH i Kantona.

Zakonodavna vlast Kantona - Skupština Kantona

Zakonodavno tijelo Kantona je Skupština, koja je jednodomna. Poslanike za Skupštinu Kantona biraju birači na demokratskim i neposrednim izborima, tajnim glasanjem na cijelom teritoriju Kantona u skladu sa Ustavom i zakonom.

Nadležnost Skupštine

- priprema i usvaja Ustav Kantona;
- potvrđuje imenovanje Vlade Kantona;
- bira suce kantonalnih sudova;
- utvrđuje nadležnost kantona i općinskih sudova;
- donosi zakone i ostale propise za izvršavanje kantonalnih nadležnosti;
- usvaja budžet kantona i donosi zakone o oporezivanju i na druge načine osigurava potrebno finansiranje;
- provodi istrage i u tu svrhu može zahtijevati pribavljanje dokaza u vidu isprava i iskaza svjedoka, ne ulazeći u nadležnosti sudova;
- bira poslanike kantona u Dom naroda Parlamenta FBiH iz reda poslanika Skupštine, u skladu sa Ustavom FBiH;
- vrši druge poslove iz svog djelokruga kao i one koje su joj povjerene;
- odobrava zaključivanje međunarodnih sporazuma s državama i međunarodnim organizacijama, uz saglasnost Parlamenta FBiH;

Izvršna vlast HNŽ/K

Javna uprava u HNŽ/K obuhvata Kantonalnu i lokalnu upravu. Institucije javne uprave su ministarstva, drugi organi uprave, lokalne administrativne službe i druge upravne institucije koje obavljaju upravne i stručne poslove. Izvršnu vlast na području HNŽ/K obavlja Vlada HNŽ/K.

Vlada Kantona odgovorna je za:

- provedbu Kantonalne politike, predlaganje i izvršavanje kantonalnih zakona i drugih propisa;
- izvršavanje odluka svakog kantonalnog ili federalnog suda i vršenje svake druge nadležnosti povjerene kantonu od federalne vlasti;
- pripremu prijedloga budžeta;
- osiguranje saradnje Vlade HNŽ/K i ombudsmena;
- nadzor nad istragom i krivičnim gonjenjem u vezi sa kršenjem kantonalnih zakona, kao i nad kantonalnom policijom;
- osiguranje da nacionalna struktura policije održava nacionalnu strukturu stanovništva kantona, s tim da nacionalna struktura policije svake općine mora odražavati nacionalnu strukturu stanovništva te općine;
- vršenje drugih nadležnosti utvrđenih ovim Ustavom ili drugim propisima.

Struktura Kantona uprave

Kantonalna uprava, odnosno, izvršna vlast HNŽ/K obuhvata deset ministarstava i tri uprave, i to:

- Ministarstvo unutrašnjih poslova;
- Ministarstvo pravosuđa, uprave i lokalne samouprave;
- Ministarstvo finansija;
- Ministarstvo sobračaja i veza;
- Ministarstvo obrazovanja nauke, kulture i sporta;
- Ministarstvo građenja i prostornog uređenja;
- Ministarstvo privrede;
- Ministarstvo zdravstva, rada i socijalne zaštite;
- Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede;
- Ministarstvo trgovine, turizma i zaštite okoline;
- Uprava za geodetske i imovinsko-pravne poslove;
- Uprava za civilnu zaštitu i vatrogastvo;
- Uprava za prognanike i izbjeglice.

Analiza aktualne strukture, angažiranih površina i kapaciteta i prostorna disperzija HNŽ/K

Tablica 1.5.161: prostorna disperzija angažiranih površina i kapaciteta ministarstava HNŽ/K

Kantonalna ministarstva	Adresa	Raspoloživi prostorni kapaciteti m ²			
		Ukupno	U vlasništvu	Pod zakupom	Bez zakupa
Ministarstvo unutrašnjih poslova	Brune Bušića	14.867	8.700	5.749	418
Ministarstvo pravosuđa, uprave i lokalne samouprave	Maršala Tita 91	357	-	237	120
Ministarstvo saobraćaja i veza	Maršala Tita 91	198,61	-	-	198,61
Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta	Stjepana Radića 3	625	-	625	-
Ministarstvo građenja i prostornog uređenja	Stjepana Radića 3	426,12	-	-	426,12
Ministarstvo zdravstva, rada i socijalne zaštite	Stjepana Radića 3	541	-	541	-
Ministarstvo privrede	Braće Fejića bb	433	-	-	433
Ministarstvo trgovine, turizma i zaštite okoline	Braće Fejića bb	405	-	-	405
Ministarstvo finansija	Kneza Domagoja bb	1.297,07	818		479,07
Ministarstvo za pitanja boraca	Krpića 3	210	-	210	-
Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede	Bišće Polje bb	1.713,05		1.513,05	
	Stara čaršija bb, Konjic	33		33	
	Ovčari bb	300	-	300	200
	Braće Radića bb, Čapljina	20		20	
	Avgusta Šenoje, Čapljina	300		300	
UKUPNO		21.725,85	9.518	9.528,05	2.679,80

Jedanaest ministarstava HNŽ/K koristi prostore u ukupnoj površini od 21.725,85m², od toga 9.518 m² je u vlasništvu, 9.528,05m² je pod zakupom, 2.679,80m² je korišten prostor na koji se ne plaća zakup.

Tablica 1.5.162: unutrašnja organizaciona struktura ministarstava HNŽ/K

Kantonalna ministarstva	Unutrašnja struktura
Ministarstvo unutrašnjih poslova	Kabinet ministra
	Uprava za administraciju i podršku
	Sektor za administraciju
	Sektor za podršku
	Uprava policije
	Ured komesara policije
	Sektor uniformisane policije
	Sektor kriminalističke policije
	Policijska uprava Mostar
	Policijska uprava Konjic
	Policijska uprava Čapljina
	Kabinet ministarstva-sekretarijat
Ministarstvo pravosuđa, uprave i lokalne samouprave	Setor za pravosuđe
	Sektor za upravu i lokalnu samoupravu
	Sektor upravne inspekcije
	Kabinet ministra
Ministarstvo saobraćaja i veza	Sektor prometa
	Uprava za ceste
	Uprava za telekomunikaciju
	Kabinet ministra
Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta	Sektor obrazovanja
	Sektor nauke i visokog obrazovanja
	Sektor kulture, sporta i informisanja
	Sektor edukacije i licenciranja u saobraćaju
	Inspektorat
	Kabinet ministra
Ministarstvo građenja i prostornog uređenja	Sektor prostornog uređenja i planiranja
	Sektor građenja i obnove
	Sektor stambeno-komunalne djelatnosti
	Inspektorat

	Zavod za prostorno uređenje i zaštitu okoline
	Kabinet ministra
Ministarstvo zdravstva, rada i socijalne zaštite	Sektor zdravstva
	Sektor rada
	Sektor socijalne zaštite
	Kabinet ministra
Ministarstvo privrede	Sektor za strategiju razvoja kantona i upravljanje i koordiniranje sredstava za razvoj kantona
	Sektor energetike, industrije i rudarstva
	Sektor obrta i poduzetništva
	Inspektorat
	Kabinet ministra
Ministarstvo trgovine, turizma i zaštite okoline	Sektor trgovine
	Sektor turizma i ugostiteljstva
	Sektor zaštite prirode i okoline
	Inspektorat
	Kabinet ministra
Ministarstvo finansija	Sektor za trezor
	Sektor za budžet i fiskalnu politiku
	Sektor za zajedničke poslove
	Kabinet ministra
Ministarstvo za pitanja boraca/branitelja	Sektor za opće i administrativne poslove (ABIH, MUP)
	Sektor za opće i administrativne poslove (HVO, MUP)
	Kabinet ministra
Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede	Sektor poljoprivrede
	Sektor veterinarstva
	Inspektorat
	Uprava za šumarstvo
	Uprava za vode
	Zavod za zemljište
	Zavod za poljoprivrednu savjetodavnu službu i zaštitu bilja

Svako ministarstvo u zavisnosti od svoje nadležnosti i opsega posla ima od tri do jedanaest organizacionih jedinica.

Tablica 1.5.163: pregled strukture ukupno zaposlenih u ministarstvima HNŽ/K i spolna struktura

Kantonalna ministarstva	Struktura zaposlenih			
	Prema sistematizaciji	Ukupno za poslenih	Žene	Muškarci
Ministarstvo unutrašnjih poslova	1.286	1.167	238	929
Ministarstvo pravosuđa, uprave i lokalne samouprave	23	17		
Ministarstvo saobraćaja i veza	37	27	8	19
Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta	48	34	17	17
Ministarstvo građenja i prostornog uređenja	49	40	30	10
Ministarstvo zdravstva, rada i socijalne zaštite	35	27	17	10
Ministarstvo privrede	46	32	15	17
Ministarstvo trgovine, turizma i zaštite okoline	42	32	19	13
Ministarstvo finansija	68	44	34	10
Ministarstvo za pitanja boraca/branitelja	45	27	17	10
Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede	129	69	24	45
Ukupno	1.808	1.516	419	1.080

U jedanaest ministarstava HNŽ/K sistematizacijom je predviđeno ukupno 1.808 izvršitelja, a uposleno ih je 1.516 ili 83,85%. Od tog broja, 419 su osobe ženskog spola ili 27%, dok je 1.080 izvršitelja muškog spola ili 73%.

Tablica 1.5.164: pregled strukture zaposlenih u ministarstvima HNŽ/K po stručnoj spremi

Kantonalna ministarstva	Struktura zaposlenih			
	VSS	VŠS	SSS	NK
Ministarstvo unutrašnjih poslova	44	44	1.055	24
Ministarstvo pravosuđa, uprave i lokalne samouprave	9	1	7	0
Ministarstvo saobraćaja i veza	18	5	4	0
Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta	25	2	7	0
Ministarstvo građenja i prostornog uređenja	28	4	8	0
Ministarstvo zdravstva, rada i socijalne zaštite	20	1	5	1
Ministarstvo privrede	22	1	7	2
Ministarstvo trgovine, turizma i zaštite okoline	22	3	5	2
Ministarstvo finansija	14	6	22	2
Ministarstvo za pitanja boraca/branitelja	10	4	13	0
Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede	37	1	31	0
Ukupno	249	72	1.164	31

U jedanaest ministarstava HNŽ/K 249 je zaposlenih sa VSS ili 16,42%, 72 sa VŠS ili 4,75%, 1.164 sa SSS ili 76,78%, dok je 31 nekvalificiranih izvršitelja ili 2,05%. U sklopu izvršne vlasti HNŽ/K egzistiraju tri uprave i to: Uprava za progranike i izbjeglice, Uprava za geodetske i imovinsko-pravne poslove i Uprava civilne zaštite i vatrogastva.

Tablica 1.5.165: prostorna disperzija angažiranih površina i kapaciteta uprava u sklopu HNŽ/K

Uprave u HNŽ/K	Adresa	Raspoloživi prostorni kapaciteti m ²			
		Ukupno m ²	U vlasništvu	Pod zakupom	Bez zakupa
Uprava za progranike i izbjeglice	Stjepana Radića Br. 3	80	-	80	-
Uprava za geodetske i imovinsko-pravne poslove	Stjepana Radića Br. 3	113,70	-	113,70	-
Uprava civilne zaštite i vatrogastva	Stjepana Radića Br. 3	-	-	-	-
UKUPNO		193,70		193,70	

Dvije uprave unutar HNŽ/K koriste prostore u ukupnoj površini od 193,70m² koja je u cjelosti pod zakupom.

Tablica 1.5.166: unutrašnja organizaciona struktura uprava u sklopu HNŽ/K

Uprave u HNŽ/K	Unutrašnja struktura
Uprava za prognanike i izbjeglice	Jedinstvena organizaciona cjelina
Uprava za geodetske i imovinsko-pravne poslove	Sektor za geodetske poslove
	Odjel za imovinsko-pravne poslove
Uprava civilne zaštite i vatrogastva	

Tablica 1.5.167: pregled strukture ukupno zaposlenih u upravama HNŽ/K i spolna struktura

Uprave u HNŽ/K	Struktura zaposlenih			
	Prema sistematizacija	Ukupno zaposlenih	Žene	Muškarci
Uprava za prognanike i izbjeglice	16	9	3	6
Uprava za geodetske i imovinsko-pravne poslove	18	10	6	4
Uprava civilne zaštite i vatrogastva				
UKUPNO	34	19	9	10

U dvije uprave HNŽ/K sistematizacijom je predviđeno ukupno 34 izvršitelja, a uposleno ih je 19 ili 55%. Od tog broja, 9 su osobe ženskog spola ili 47%, dok je 10 izvršitelja muškog spola ili 53%.

Tablica 1.5.168: pregled strukture zaposlenih u upravama u sklopu HNŽ/K po stručnoj spremi

	Struktura zaposlenih			
				NK
Uprava za prognanike i izbjeglice	4	-	5	-
Uprava za geodetske i imovinsko-pravne poslove	6	1	2	1
Uprava civilne zaštite i vatrogastva				
UKUPNO	10	1	7	1

U dvije uprave HNŽ/K 10 je zaposlenih sa VSS ili 53%, 1 sa VŠS ili 5%, 7 sa SSS ili 37%, dok je 1 nekvalificirani izvršitelj ili 5%.

Općinski organi uprave

U općinama se ostvaruju lokalna samouprava u skladu sa Ustavom, zakonom i statutima općina. Općine imaju statut. Statut općina i drugi propisi moraju biti u skladu sa Ustavom FBiH, Kantonalnim Ustavom i Kantonalnim zakonodavstvom. Općina je nadležna za vršenje poslova lokalne samouprave i vršenje poslova koje na njih delegiraju Kanton ili FBiH. Svaka općina ima općinsko vijeće. Općinske vijećnike na demokratski način biraju glasači na izravnim izborima na cijelom području općine.

Općinsko vijeće:

- priprema i dvotrećinskom većinom glasova usvaja statut općine;
- organizira izbor predsjednika općinskog vijeća;
- usvaja općinski budžet i donosi propise o oporezivanju i na druge načine osigurava potrebno finansiranje koje nisu osigurali Kantonalna ili Federalna vlast;
- donosi poslovnik o svom radu;
- donosi druge propise o izvršavanju općinskih nadležnosti.

Svaka općina ima općinskog načelnika. Općinskog načelnika bira općinsko vijeće.

Općinski načelnik odgovoran je za:

- provođenje politike izvršavanje općinskih propisa i prenesenih ili delegiranih nadležnosti od kantonalne ili federalne vlasti;
- podnošenje izvješća općinskom vijeću i javnosti o provođenju općinske politike i svojim aktivnostima;
- staranje o organizaciji općinske uprave i njenom radu;
- rukovođenje radom općinskih službi i funkcionera;
- imenovanje i smjenjivanje općinskih funkcionera;
- pripremanje prijedloga koje razmatra općinsko vijeće.

Na području HNŽ/K nalazi se devet jedinica lokalne samouprave i to:

Neum, Ravno, Čapljina, Stolac, Mostar, Čitluk, Prozor-Rama, Jablanica, Konjic.

Analiza aktualne strukture, angažiranih površina i kapaciteta i prostorna disperzija jedinica lokalne samouprave (JLS):

Tablica 1.5.169: prostorna disperzija angažiranih površina i kapaciteta jedinica lokalne samouprave na području HNŽ/K

Lokalne samouprave	Adresa	Raspoloživi prostorni kapaciteti m ²			
		Ukupno m ²	U vlasništvu	Pod zakupom	Bez zakupa
Čapljina	Trg kralja Tomislava, 88300	1.201,63	1.201,63	-	-
Čitluk	Trg žrtava domovinskog rata 1, 88260	400,00	400,00	-	-
Jablanica	Pere Bilića br.25, 88420	1.287,00	1.287,00	-	-
Konjic	Maršala Tita bb, 88400	525,00	525,00		
Mostar	Adema Buća 19, 88000 Kralja Tvrtka bb Biskupa Čule 10 Braće Fejića 51	1.879,68	1.879,68		
Neum	Kralja Tomislava 1, 88390	684,00	373,00	311,00	-
Prozor-Rama	Kralja Tomislava bb, 88440	550,00	550,00	-	-
Ravno	Trg don Ivana Musića bb, 88370	300,00	300,00	-	-
Stolac	Kralja Tomislava bb, 88360	-	-	-	-
UKUPNO		6.827,31	6.516,31	311,00	-

Osam jedinica lokalne samouprave na području HNŽ/K koristi prostore u ukupnoj površini od 6.827,31m², od toga 6.516,31m² je u vlasništvu, 311m² je korišten prostor na koji se plaća zakup.

Tablica 1.5.170: unutrašnja organizaciona struktura jedinica lokalne samouprave HNŽ/K

Jedinice lokalne samouprave	Unutrašnja stuktura
Čapljina	Ured načelnika
	Odjel gospodarstva
	Odjel društvenih djelatnosti, povratka i obnove
	Odjel za geodetsko-imovinske pravne poslove
	Odjel civilne zaštite
	Odjel prostornog uređenja i graditeljstva
	Odjel opće uprave
	Stručna služba i poslovi za budžet
Čitluk	Ured načelnika
	Zajedničke službe
	Služba za finansije
	Služba za gospodarstvo
	Službe za graditeljsvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša
	Službe za geodetske i imovinsko-pravne poslove
	Služba za društvene djelatnosti, opću upravu, branitelje i civilnu zaštitu
Jablanica	Ured načelnika
	Služba za opću upravu, društvene djelatnosti, boračko-invalidsku zaštitu i socijalna pitanja
	Služba za upravu, prostorno uređenje, građenje, zaštitu okoline,
	stambeno-komunalne poslove, geodetske, imovinsko-pravne poslove i katastar nekretnina
	Stručna služba za poslove općinskog vijeća i općinskog načelnika, zajedničke poslove, finansije, lokalni ekonomski razvoj i investicije
	Služba civilne zaštite
Konjic	Ured načelnika
	Služba za privredu i finansije
	Služba za prostorno uređenje, građenje i obnovu
	Služba za stručne i zajedničke poslove
	Služba za pitanje boraca i invalida, izbjegla i raseljena lica i socijalnu zaštitu
	Služba za geodetske i imovinsko-pravne poslove i katastar nekretnina
	Služba za opću upravu, društvene djelatnosti i inspeksijske poslove
	Služba za civilnu zaštitu i vatrogastvo
Mostar	Sekretarijat gradonačelnika
	Gradski odjeli (5 odjela)

	Gradske službe (16 službi)
	Služba unutrašnjeg nadzora
	Stručna služba Gradskog vijeća
Neum	Ured načelnika
	Služba za gospodarstvo i finansije
	Služba za opću upravu i društvene djelatnosti, socijalnu skrb i branitelje
	Služba za graditeljstvo i prostorno uređenje
	Služba za imovinsko pravne poslove i katastar nekretnina
	Služba za stambeno komunalne poslove, izgradnju i razvoj
Prozor-Rama	Ured načelnika
	Služba za opću upravu i civilnu zaštitu
	Služba za društvene djelatnosti i pitanja branitelja
	Služba za urbanizam, graditeljstvo, imovinsko-pravne poslove i katastar nekretnina
	Služba za poljoprivredu, turizma i zaštitu okoliša
	Služba za gospodarstvo, finansije i inspekciju
	Služba za obovu i infrastrukturu
Ravno	Služba za poslove općinskog načelnika
	Služba za prostorno uređenje i graditeljstvo
	Služba za finansije
Stolac	Ured načelnika
	Služba za finansije
	Služba za gospodarstvo
	Služba opće uprave
	Služba za društvene djelatnosti
	Služba za geodetske i imovinsko-pravne poslove
	Služba za graditeljstvo, obnovu i prostorno uređenje

Tablica 1.5.171: pregled strukture ukupno zaposlenih u jedinicama lokalne samouprave HNŽ/K i spolna struktura

Jedinice lokalne samouprave	Struktura zaposlenih			
	Prema sistematizaciji	Ukupno zaposlenih	Žene	Muškarci
Čapljina	88	79	38	41
Čitluk	89	83	45	38
Jablanica	63	52	31	21
Konjic	144	117	48	69
Mostar	240	546	342	204
Neum	35	32	16	16
Prozor-Rama	60	57	22	35
Ravno	22	16	6	10
Stolac	-	-	-	-
UKUPNO	741	982	548	434

U sedam jedinica lokalne samouprave sa područja HNŽ/K prema sistematizaciji predviđen je 501 izvršitelj, a uposljeno ih je 436 ili 87,22%. Od tog broja žena je 206 ili 47,25%, a muškaraca 230 ili 52,75%.

Specifične je situacija za Grad Mostar gdje je sistematizacijom predviđeno 240 izvršitelja, a trenutno ih je zaposleno 546.

Tablica 1.5.172: pregled strukture zaposlenih u jedinicama lokalne samouprave HNŽ/K po stručnoj spremi

Jedinice lokalne samouprave	Struktura zaposlenih			
	VSS	VŠS	SSS	NK
Čapljina	33	5	37	4
Čitluk	36	2	42	3
Jablanica	19	9	22	2
Konjic	41	10	60	5
Mostar	202	61	258	25
Neum	13	2	16	1
Prozor-Rama	21	11	22	3
Ravno	5	1	10	0
Stolac	-	-	-	-
UKUPNO	370	101	467	43

U sedam jedinica lokalne samouprave sa područja HNŽ/K 168 zaposlenih je sa VSS, 40 sa VŠS, 209 sa SSS, dok je 18 nekvalificiranih izvršitelja. Struktura zaposlenih prema stručnoj spremi u Gradu Mostaru je 202 zaposlena je sa VSS, 61 sa VŠS, 258 sa SSS, dok je 25 nekvalificiranih izvršitelja.

Sudska vlast HNŽ/K

Sudsku funkciju u HNŽ/K vrše kantonalni i općinski sudovi. Sudska vlast u kantonu je samostalna i nezavisna i vrši se na osnovu Ustava i zakona.

Općinski sud se osniva za područje općine. Za dvije ili više općina može se osnovati jedan općinski sud.

Sudsku vlast na području HNŽ/K čini:

- Kantonalni sud;
- Kantonalno tužilaštvo;
- Općinski sud Mostar;
- Općinski sud Konjic;
- Općinski sud Čapljina.

Općinski sud u Mostaru sudsku funkciju vrši za Grad Mostar i općinu Čitluk, općinski sud u Konjicu za općine Konjic, Jablanica i Prozor-Rama a općinski sud u Čapljini za općine Čapljina, Stolac, Neum i Ravno.

Tablica 1.5.173: prostorna disperzija angažiranih površina i kapaciteta sudske vlasti HNŽ/K

Sudstvo	Adresa	Raspoloživi prostorni kapaciteti m ²			
		Ukupno m ²	U vlasništvu	Pod zakupom	Bez zakupa
Kantonalni sud	Doktora Ante Starčevića 20	2.510,00	2.510,00	-	-
Kantonalno tužilaštvo	Doktora Ante Starčevića 20	1.060,00	980,00	-	80,00
Općinski sud Čapljina	Ruđera Boškovića 12 Zrinskog i Fankopana 33	802,40	666,00	-	136,40
Općinski sud Konjic	Trg državnosti 16	781,68	619,00	-	162,68
	Trg državnosti bb	192,68	-	-	192,68
	Kralja Tomislava bb, Prozor- Rama	70,00	-	-	70,00
Općinski sud Mostar	Adema Buća 20	1.700,00	1.700,00	-	-
UKUPNO		7.116,76	6.475,00		641,76

U tri općinska i jednom Kantonalnom sudu i Kantonalnom tužilaštvu koristi se prostor u ukupnoj površini od 7.116,76m², od toga 6.475 m² je u vlasništvu i 641,76m² je korišten prostor na koji se ne plaća zakup.

Tablica 1.5.174: unutrašnja organizaciona struktura sudske vlasti HNŽ/K

Sudstvo	Unutrašnja struktura
Kantonalni sud	Predsjednik suda
	Odjeljenje sudaca
	Odjeljenje sudske uprave
Kantonalno tužilaštvo	Kantonalno tužilaštvo Mostar
	Područno tužilaštvo Konjic
Općinski sud Čapljina	Odjel sudaca
	Odjel sudske uprave
	Zemljišno knjižni ured
Općinski sud Konjic	Sektor sudija i sudske stručnih saradnika
	Odjeljenje sudske uprave
	Zemljišno knjižno odjeljenje
Općinski sud Mostar	Sektor sudaca i stručnih suradnika
	Sudska uprava
	Kabinet predsjednika suda
	Zemljišno knjižni ured
	Registar pravnih osoba

Tablica 1.5.175: pregled strukture ukupno zaposlenih u sudskoj vlasti HNŽ/K i spolna struktura

Sudstvo	Struktura zaposlenih			
	Prema sistematizaciji	Ukupno zaposlenih	Žene	Muškarci
Kantonalni sud	50	48	37	11
Kantonalno tužilaštvo	50	47	35	12
Općinski sud Čapljina	44	43	29	14
Općinski sud Konjic	44	39	30	9
Općinski sud Mostar	122	117	99	18
Ukupno	310	294	230	64

U četiri suda HNŽ/K i Kantonalnom tužilaštvu sistematizacijom je predviđeno ukupno 310 izvršitelja, a uposleno ih je 294 ili 95%. Od tog broja 230 su osobe ženskog spola ili 78%, dok je 64 izvršitelja muškog spola ili 22%.

Tablica 1.5.176: pregled strukture zaposlenih u sudskoj vlasti HNŽ/K po stručnoj spremi

Sudstvo	Struktura zaposlenih			
	VSS	VŠS	SSS	NK
Kantonalni sud	20	2	23	3
Kantonalno tužilaštvo	20	0	27	0
Općinski sud Čapljina	14	2	26	1
Općinski sud Konjic	13	1	23	2
Općinski sud Mostar	46	3	63	5
UKUPNO	114	8	162	11

U četiri suda HNŽ/K i Kantonalnom tužilaštvu struktura zaposlenih prema stručnoj spremi je sljedeća: 113 je sa VSS ili 38%, 8 sa VŠS ili 3%, 162 sa SSS ili 55%, dok je 11 nekvalificiranih izvršilaca ili 4%.

Organi uprave FBiH na području HNŽ/K

Na osnovu Ustava BiH, Ustava FBiH i federalnih zakona na području Grada Mostara sa svojim sjedištima smještene su sljedeće institucije-organi uprave FBiH:

- Federalno ministarstvo prometa i komunikacija;
- Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke;
- Federalno ministarstvo trgovine;
- Federalno ministarstvo razvoja poduzetništva i obrta;
- Federalno ministarstvo energije, rudarstva i industrije.

Tablica 1.5.177: prostorna disperzija angažiranih površina i kapaciteta Federalnih ministarstava na području HNŽ/K

Federalna ministarstva	Adresa	Raspoloživi prostorni kapaciteti m ²			
		Ukupno	U vlasništvu	Pod zakupom	Bez zakupa
Ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta	Stjepana Radića bb	469,47	-	469,47	-
Ministarstvo obrazovanja i nauke	Stjepana Radića bb	760,00	-	760,00	-
Ministarstvo trgovine	Ante Starčevića	487,00	487,00	-	-
Ministarstvo prometa i komunikacija	Braće Fejića bb	662,90	-	662,90	-
Ministarstvo energije, rudarstva i industrije	Alekse Šantića bb	994,48	-	994,48	-
UKUPNO		3.373,85	487,00	2.886,85	-

Četiri Federalna ministarstava koriste prostor u ukupnoj površini od 2.886,85m² na koji se ne plaća zakup, a Ministarstvo trgovine raspolaže sa površinom 487,00m² koje je u vlasništvu.

Napomena: Ukupni raspoloživi prostorni kapaciteti koji su u vlasništvu FBiH od 1.939,70m² nalaze se u objektu Vlade FBiH u ulici Ante Starčevića bb.

Tablica 1.5.178: unutrašnja organizaciona struktura federalnih ministarstava na području HNŽ/K

Federalna ministarstva	Unutrašnja struktura
Ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta	Kabinet ministra
	Sektor ekonomsko-finansijskih, pravnih i općih poslova
	Sektor za razvoj
	Sektor za poduzetništvo
	Sektor za obrt
Ministarstvo obrazovanja i nauke	Kabinet ministra
	Služba za ekonomsko-finansijskih, pravnih i općih poslova
	Sektor za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje
	Sektor za visokoobrazovanje, nauku i tehnologiju
	Sektor za evropske integracije, međunarodnu saradnju i izvještavanje
	Inspektorat
Ministarstvo trgovine	Kabinet ministra
	Sektor finansijskih i općih poslova
	Sektor za spoljnu trgovinu
	Sektor za unutrašnju trgovinu, cijene, analizu i razvoj tržišta
	Ured za zaštitu potrošača
Ministarstvo prometa i komunikacija	Kabinet ministra
	Sektor pravnih i općih poslova
	Odjeljenje ekonomsko-finansijskih poslova
	Sektor željezničkog, vodnog i kombinovanog prometa
	Sektor cestovnog prometa, stanica, tehničkog pregleda i cjevovoda
	Sektor telekomunikacija, pošta, informacionih i komunikacionih tehnologija
	Sektor transportne infrastrukture prometnog sistema
	Sektor za upravljanje i koordinaciju sredstava za razvoj
	Federalna direkcija za civilnu avijaciju
	Federalna direkcija za izgradnju, upravljanje i održavanje autocesta
Ministarstvo energije, rudarstva i industrije	Kabinet ministra
	Sektor energije
	Sektor rudarstva
	Sektor industrije
	Sektor za pravne i ekonomske poslove
	Sektor za energetske objekte
	Sektor za opće poslove

Tablica 1.5.179: pregled strukture ukupno zaposlenih u Federalnim ministarstvima na području HNŽ/K i spolna struktura

Federalna ministarstva	Struktura zaposlenih			
	Prema sistematizacija	Ukupno za poslenih	Žene	Muškarci
Ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta	45	37	17	20
Ministarstvo obrazovanja i nauke	50	48	25	23
Ministarstvo trgovine	43	37	26	11
Ministarstvo prometa i komunikacija	102	40	-	-
Ministarstvo energije, rudarstva i industrije	137	84	39	45
UKUPNO	377	246	107	99

U pet Federalnih ministarstava sistematizacijom je predviđeno ukupno 377 izvršitelja, a uposleno ih je 246 ili 65,25%.

Tablica 1.5.180: pregled strukture zaposlenih u Federalnim ministarstvima HNŽ/K po stručnoj spremi

Federalna ministarstva	Struktura zaposlenih			
	VSS	VŠS	SSS	NK
Ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta	25	2	10	-
Ministarstvo obrazovanja i nauke	34	1	10	3
Ministarstvo trgovine	22	2	12	1
Ministarstvo prometa i komunikacija	-	-	-	-
Ministarstvo energije, rudarstva i industrije	61	7	13	3
Ukupno	142	12	45	7

U četiri federalna ministarstava sa područja HNŽ/K 142 zaposlena su sa VSS, 12 sa VŠS, 45 sa SSS, dok je 7 nekvalificiranih izvršilaca.

Organi uprave BiH na području HNŽ/K

Na području grada Mostara smještene su sljedeće institucije - organi uprave iz nadležnosti države BiH:

- Uprava za indirektno oporezivanje BiH - Regionalni centar Mostar;
- Državna agencija za istragu i zaštitu SIPA - Regionalni ured Mostar;
- Regulatorna agencija za komunikacije BiH - RAK;
- Centar za informisanje i priznavanje dokumenata u visokom obrazovanju;
- Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje;
- Agencija za sigurnost hrane BiH;
- Institucija ombudsmena za zaštitu potrošača u BiH;
- Institut za intelektualno vlasništvo.

Tablica 1.5.181: prostorna disperzija angažiranih površina i kapaciteta organi uprave BiH na području HNŽ/K

Agencije	Adresa	Raspoloživi prostorni kapaciteti m ²			
		Ukupno m ²	U vlasništvu	Pod zakupom	Bez zakupa
Agencija za sigurnost hrane BiH	Dr. Ante Starčevića bb	444,76	-	444,76	-
Institucija ombudsmena za zaštitu potrošača u BiH	Kralja Petra Krešimira IV 8/a	370,60	-	370,60	-
Institut za intelektualno vlasništvo	Kralja Petra Krešimira IV 8/a	146,00	-	146,00	-
Regulatorna agencija za komunikacije	Biskupa Čule bb/II Mostar	62,00	-	-	62,00
Centar za informiranje i za priznavanje dokumenata iz područja visokog obrazovanja	Kneza Branimira 12 Mostar	195,00		195,00	
UKUPNO		1.218,36	-	1.156,36	62,00

Pet institucije organa uprave BiH koriste prostor u ukupnoj površini od 1.218,36m² od toga plaća se zakup na 1156,36m² i bez zakupa je 62,00m².

Tablica 1.5.182: unutrašnja organizaciona struktura organa uprave BiH na području HNŽ/K

Agencije	Unutrašnja struktura
Agencija za sigurnost hrane BiH	Ured direktora
	Sektor zajedničkih službi
	Sektor analize rizika
	Sektor upravljanje krizom i hitnim slučajevima
	Sektor službene kontrole, sljedivosti, upravljanja rizikom i obavještanja o riziku
Institucija ombudsmena za zaštitu potrošača u BiH	
Institut za intelektualno vlasništvo	Ured direktora
	Ured zamjenika direktora
	Sektor za industrijsko vlasništvo
	Sektor za autorsko i srodna prava
	Služba za razvoj sistema intelektualnog vlasništva i pravne poslove
	Služba za kadrovske, opće i finansijske poslove
Regulatorna agencija za komunikacije	RAK Regionalni sektor Mostar
Centar za informisanje i za priznavanje dokumenata iz područja visokog obrazovanja	Ured direktora
	Sektor za informisanje, saradnju i priznavanje dokumenata
	Sektor za pravne, kadrovske, finansijske i opće poslove

Tablica 1.5.183: pregled strukture ukupno zaposlenih u organima uprave BiH na području HNŽ/K i spolna struktura

Agencije	Struktura zaposlenih			
	Prema sistematizaciji	Ukupno zaposlenih	Žene	Muškarci
Agencija za sigurnost hrane BiH	49	26	18	18
Institucija ombudsmena za zaštitu potrošača u BiH	7	6	5	1
Institut za intelektualno vlasništvo	64	44	24	20
Regulatorna agencija za komunikacije	6	6	3	3
Centar za informisanje i za priznavanje dokumenata iz područja visokog obrazovanja	29	12	7	5
UKUPNO	155	104	57	47

U pet institucije organa uprave BiH na području HNŽ/K prema sistematizaciji je predviđeno 155 izvršitelja, a uposleno ih je 104, od toga 57 žena i 47 muškaraca.

Tablica 1.5.184: pregled strukture zaposlenih u u organima uprave BiH HNŽ/K po stručnoj spremi

Agencije	Struktura zaposlenih					
	Doktori	Magistri	VSS	VŠS	SSS	NK
Agencija za sigurnost hrane BiH	2	2	25	1	6	0
Institucija ombudsmena za zaštitu potrošača u BiH	0	0	5	0	1	0
Institut za intelektualno vlasništvo	0	0	30	1	13	0
Regulatorna agencija za komunikacije	0	0	3	1	2	0
Centar za informiranje i za priznavanje dokumenata iz područja visokog obrazovanja	0	0	9	0	3	0
UKUPNO	2	2	72	3	25	0

U pet institucije organa uprave BiH na području HNŽ/K struktura zaposlenih prema stručnoj spremi je sljedeća: 2 doktora nauka, 2 magistra, 72 sa VSS, 3 sa VŠS i 25 sa SSS.

Tablica 1.5.185: iskazane potrebe za prostornim kapacitetima

Institucije	Potrebni prostorni kapaciteti m ²	Planirane lokacije
Vlada FBiH u Mostaru	11.855	Izgradnja novog objekta na lokaciji između ulica Ante Starčevića, Jakova Baruha Španca i Alekse Šantića
Institut za intelektualno vlasništvo	500	Izgradnju novog objekta na nepoznatoj lokaciji
Ministarstvo zdravstva, rada i socijalne zaštite	250	Preraspodjelom na postojećoj lokaciji Stjepana Radića br.3 ili
	800-1.000	Izgradnju novog objekta na nepoznatoj lokaciji
Ministarstvo za pitanja boraca	-	Izgradnja novog objekta za smještaj svih organa uprave u HNŽ/K
Ministarstvo privrede	650	Izgradnju novog objekta na nepoznatoj lokaciji
Općinski sud Čapljina	1.000	Izgradnju novog objekta na nepoznaoj lokaciji
Općinski sud Konjic	190	Dogradnja postojećih kapaciteta
Općinski sud Mostar	1.700	Izgradnju novog objekta na nepoznaoj lokaciji
Uprava za prognanike i izbjeglice	60	Proširenje kapaciteta u sklopu sveobuhvatnog rješenja za sve institucije HNŽ/K
Uprava za geodetske i imovinsko-pravne poslove	100	Proširenje kapaciteta u sklopu sveobuhvatnog rješenja za sve institucije HNŽ/K
Regulatorna agencija za komunikacije	155	Franjevačka bb Mostar, useljenje 01.04.2010.
Centar za informiranje i za priznavanje dokumenata iz područja visokog obrazovanja	500	Uži centar grada
UKUPNO	17.960	

1.6. POLJOPRIVREDNO ZEMLJIŠTE

Zakonska regulativa

Sukladno važećim zakonskim propisima, Zakonom o poljoprivrednom zemljištu ("Službene novine F BiH", br. 52/09) poglavlje V. Korištenje poljoprivrednog zemljišta, članak 48., namjena zemljišta u planovima prostornog uređenja utvrđuje se na temelju karte upotrebne vrijednosti poljoprivrednog zemljišta i to:

- zemljišta od I do IV bonitetne kategorije utvrđuju se isključivo kao poljoprivredno zemljište;
- zemljište od V do VI bonitetne kategorije utvrđuje se kao poljoprivredno zemljište i samo izuzetno, kao zemljište za ostale namjene;
- zemljište od VII do VIII bonitetne klase utvrđuje se kao zemljište koje će se prema potrebama koristiti i za druge namjene;
- Prema Napatku o stručnim mjerilima za razvrstavanje zemljišta u kategorije ("Službene novine F BiH", 49/98), a u skladu sa stavkom 6., 7. i 8., zemljišta se razvrstavaju u osam (8) bonitetnih kategorija gdje prva (I) kategorija predstavlja najbolje zemljište, a osma (VIII) najlošije.

Za potrebe kategorizacije među važnija svojstva ubrajaju se:

- Tip tla i njegove značajke

- Morfološka (vrsta horizonata, dubina, zbijenost, skeletnost i dr);
- Fizikalna (tekstura, struktura, propusnost, plastičnost i dr);
- Kemijska (pH, humoznost, sadržaj CaCCh i dr).

- Opće značajke terena

- Izraženost reljefa, ekspozicija, inklinacija, položaj parcele, stjenovitost i dr;
- Hidrološke prilike (plavljenje, odvodnja, navodnjavanje i dr);

Određivanje bonitetnih kategorija zemljišta, vrši se na temelju morfoloških, kemijskih, fizikalnih značajki tla, te proizvodnih karakteristika.

Pod terminom kategorizacije zemljišta podrazumijeva se relativna ocjena kvalitete i njegove proizvodne sposobnosti. Vrijednosti se izražavaju u poenima (bodovima) od 1 do 100.

Metoda bonitiranja (kategorizacije) zemljišta

U svijetu postoji više načina kategorizacije zemljišta. Problemom kategorizacije zemljišta intenzivno se bavi i organizacija FAO jer je problem potrošnje zemljišta u nepoljoprivredne svrhe postao zabrinjavajući, a potreba za povećanjem hrane svake godine sve veća. Jedan od najčešće upotrebljivanih sustava kategorizacije zemljišta je "Land capability classification", prilagođen uvjetima BiH. Ova kategorizacija podrazumijeva osam (8) kategorija zemljišta rangiranih od najboljih (I. kategorija) do najlošijih (VIII. kategorija).

U okviru kategorizacije samo poljoprivrednog zemljišta, sve kategorije se mogu podijeliti u dvije skupine:

A. Zemljišta prikladna za kultiviranje (obradu) I, II, III i IV kategorija i

B. Zemljišta ograničena u upotrebi i općenito manje prikladna i/ili neprikladna za kultiviranje V, VI, VII i VIII kategorija.

Kategorija I (90-100 bodova)

Tla u kategoriji I imaju vrlo male nedostatke koji ograničavaju njihovu uporabu. Prikladna su za uzgoj širokog dijapazona biljaka; imaju gotovo ravnu površinu (do 2°), a erozija vodom i vjetrom vrlo je mala ili je nema. Cva su tla duboka, općenito dobro drenirana i lako se obrađuju. Dobro drže vodu i lako se opskrbljuju biljnim hranjivima. Tla kategorije I ne podliježu poplavama. Cna su produktivna i prikladna za intenzivan uzgoj poljoprivrednih kultura uporabom svih poljoprivrednih mašina. To su duboka (preko 120 cm) ilovasta tla. Lokalna klima povoljna je za uspijevanje većine kulturnih biljaka sa povoljnim odnosom SET/PET (0,8) i brojem dana vegetacijskog razdoblja većim od 240. U irigacijskom području tla mogu biti stavljena u kategoriju I ako je ograničenje aridne klime promijenjeno relativno stalnim irigacijskim radovima. Tako navodnjavana tla (ili tla potencijalno uporabljiva po uvjetima irigacije) gotovo su ravna, duboka, povoljne propusnosti, te povoljnog kapacitet za vodu te se lako održavaju u rahlom stanju. Neka od ovih tala mogu zahtijevati manje agrotehničke zahvate: ravnanje prema željenom stupnju nagiba; spuštanje razine sezonske donje vode. Mala ograničenja nakon primijenjenih mjera ne vraćaju se brzo u prvobitno stanje, a ukoliko se vraćaju zbog stalnih prirodnih ograničenja, ne uključuju se u I kategoriju zemljišta. Tla koja su vlažna i imaju slabu propusnost podloge nisu uvrštena u kategoriju I. Neka tla iz kategorije I mogu biti drenirana u cilju poboljšanja za povećanu produkciju i lakšu obradu. Tla u kategoriji I, koja se koriste za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju, zahtijevaju običnu obradu za održavanje produktivnosti i plodnosti tla. Takvi postupci mogu uključiti uporabu jedne ili više od sljedećih mjera: gnojenje mineralnim gnojivima, zelenišno gnojenje zaoravanjem biljnih ostataka, stajsko gnojenje i plodored adaptiranih usjeva. Tla iz kategorije I trebala bi sva biti pod oraničnim kulturama.

Kategorija II (80-90 bodova)

Tla u kategoriji II imaju ograničenja koja malo reduciraju izbor usjeva i zahtijevaju osrednje mjere za njihovu zaštitu. Cva tla zahtijevaju brižljivu obradu, uključujući konzervaciju i sprječavanje pogoršanja stanja zemljišta odnosno poboljšanje odnosa zraka i vode u tlu. Cgraničenja su mala i u praksi se lako otklanjaju. Cgraničenja koja zemljišta svrstavaju u kategoriju II su: a) slab nagib (do 5°); b) mala podložnost eroziji vjetra ili vode ili nepovoljan učinak od erozije; c) manje od idealne dubine tla (preko 90 cm); d) donekle nepovoljna struktura i obradivost; e) mogu imati vrlo rijetke poplave; f) vlaženje donjom vodom koja se može popraviti drenažom, ili stalno postoji kao manji nedostatak; g) manja klimatska ograničenja i h) mogu sadržavati manje od 10% skeleta. Zemljišta u ovoj kategoriji imaju manji dijapazon u izboru usjeva nego zemljišta u kategoriji I. Cna mogu zahtijevati i specijalne mjere konzervacije, specijalne "cropping" sustave i "tillage" metode na kultiviranje usjeva. Na primjer, duboka tla ove kategorije sa slabim nagibom koja su pod osrednjom erozijom kada se obrađuju mogu se popraviti sljedećim kombinacijama: obrada pojasevima konturnom obradom; plodored koji uključuje trave i leguminoze; zelenu gnojidbu; malčiranje; gnojidba mineralnim i stočnim gnojivima te kalcizaciju. Stvarne kombinacije variraju od mjesta što ovisi od značajki lokalne klime i načina obrade tla.

SET - stvarna evapotranspiracija; PET- potencijalna evapotranspiracija

Kategorija III (60-80 bodova)

Zemljišta u kategoriji III imaju jače nedostatke koji ograničavaju uporabu tla ili zahtijevaju potrebne mjere zaštite, ili i jedno i drugo; imaju veće nedostatke nego zemljišta u kategoriji II. Kada se upotrebljavaju za kultiviranje usjeva mjere zaštite su teže za primjenu i održavanje. Zemljišta mogu biti iskorištena za gajenje povrtarskih i ratarskih usjeva kao i za druge kulture (voćnjaci, vinogradi). Čimbenici koji svrstavaju neka tla u ovu kategoriju su: a) osrednja dubina tla (60-90 cm); b) osrednji stepen nagiba (do 8°); c) osrednja erozija vodom ili vjetrom; d) rijetko plavljenje koje djelomično ugrožava neke od usjeva; e) slaba propusnost zdravice; f) osrednja dubina tla do matične stijene ili blizina zbijenog sloja tla koji ograničava prodiranje korijena u dubinu; g) mali kapacitet za vodu; h) osrednja prirodna plodnost koju nije lako popraviti; i) osrednji klimatski nedostaci (visoka nadmorska visina, te loš raspored padalina) i sl. Cna zahtijevaju sustav obrade tla koji održava ili poboljšava strukturu tla. U nekim navodnjavanim područjima dio zemljišta ove kategorije ima ograničenja uporabe zbog visoke razine donje vode, slabe propusnosti.

Kategorija IV (40-60 bodova)

Zemljišta kategorije IV imaju izražene nedostatke koji ograničavaju izbor kultura. Zahtijevaju vrlo brižljivo gospodarenje. Ograničenja u uporabi zemljišta kategorije IV veća su od onih u kategoriji III. Kada se ova zemljišta obrađuju potrebno je brižljivije gospodarenje, a praktična konzervacija teža je i za primjenu i za održavanje. Zemljišta kategorije IV koriste se najčešće za ratarske i voćarske usjeve, a najčešće alterniraju oranice i livade. Zemljišta kategorije IV prikladna su najčešće samo za dva ili tri standardna usjeva, a dobivena žetva niža je u odnosu jednog dugog vremenskog razdoblja. Obrada usjeva ograničena je djelovanjem dva ili više standardnih nedostataka kao što su: a) stupanj nagiba (do 12°); b) dubina tla od 40-60cm; c) izrazita osjetljivost na eroziju vodom ili vjetrom; d) mali kapacitet tla za vodu; e) češće plavljenje ravnih površina koje prati propadanje usjeva; f) prekomjerna vlažnost ravnih površina od visoke donje vode; g) zaslanjenost ili akumulacija natrija, h) umjereno nepovoljna klima. Odnos SET/PET je 0,6-0,8. Neka slabo drenirana tla, gotovo ravna, smještena u kategoriji IV nisu podložna eroziji, ali su zbog dužine vremena koje je potrebno da se tlo osuši u proljeće slabo prikladna za među obradu usjeva. Neka zemljišta sasvim su prikladna za jednu ili više specijalnih kultura, kao što su voće, ukrasno drveće i grmlje, ali ova prikladnost sama po sebi nije dovoljna da neko zemljište bude svrstano u kategoriju IV. U subhumidnim i semiaridnim predjelima zemljišta kategorije IV mogu davati dobre prinose sa prilagođenim usjevima kod nadprosječnih padalina; niže prinose kod prosječnih padalina i slabe prinose kod padalina manjih od prosjeka. Ova zemljišta zahtijevaju poseban tretman i obradu za očuvanje od isušivanja, konzervaciju vlage i čuvanje produktivnosti tla. Neki usjevi moraju biti posijani i izvanredno obrađeni da bi se sačuvala vlaga u vremenu sa niskim padalinama.

Zemljišta kategorije IV podijeljena su u dvije potkategorije: IVa ravna u dolinama vodotoka kojima su potrebne hidromelioracije, i IVb zemljišta kojima ne trebaju hidromelioracije, ali imaju nedostatke veće od kategorije III, a manje od kategorije V kao što su: nagib terena do 12°, skeletoidnost i do 50% i dr.

Kategorija V (30-40 bodova)

Zemljišta kategorije V mogu imati nedostatke koji ovo zemljište čine neprikladnim za obradu tako da se samo izuzetno mogu koristiti kao oranična tla, a pretežito se koriste kao livade i pašnjaci. Ova zemljišta imaju nedostatke koji ograničavaju biljne vrste u porastu i sprječavaju normalnu obradu kod kultiviranja usjeva. Ona mogu biti gotovo ravna, ali stjenovita (do 50%) i sa vrtačama. Mogu biti sa jakim klimatskim ograničenjima (odnos SET/PET je 0,6 dok je broj dana vegetacijskog razdoblja od 120-140 dana) ili kombinacijama više nedostataka. Zemljišta kategorije V mogu imati sljedeća ograničenja: a) veći nagib od kategorije IV (do 20°); b) tla sa razdobljem vegetacije koje sprječava normalnu produkciju i obradu usjeva; c) ravna ili gotovo ravna stjenovita tla sa kraškim fenomenima, d) podvodna područja gdje odvodnja nije moguća, ali su tla prikladna

za trave i drveće. Zbog ovih nedostataka, obrada oraničnih usjeva nije moguća, ali se ova tla mogu iskoristiti kao pašnjaci i livade. Na povoljnim ekspozicijama i povoljnim nadmorskim visinama mogu se koristiti i za voćnjake. Zemljišta ove kategorije su plitka (do 40cm dubine), teksturno teška, često vrlo nepropusna i slabo drenirana, a ako su na ravnim terenima izložena su stalnom plavljenju.

Kategorija VI (20-30 bodova)

Zemljišta kategorije VI imaju izrazite nedostatke koji ih čine neprikladnim za obradu, ali je njihova uporaba široka za pašnjake i šume. Imaju stalne nedostatke, koji se ne mogu ispraviti kao što su: a) stupanj nagiba (do 30°); b) vrlo mala dubina tla (do 25 cm); c) vrlo izražena erozija; d) kamenitost ili stjenovitost (do 60°); e) plitka zona zakorjenjivanja, f) mali kapacitet tla za vodu i uopće nepovoljna klima. Zbog jednog ili više ovih nedostataka ova se zemljišta koriste za pašnjake ili šume. Na ravnim terenima ova tla imaju nedostatke koji se manifestiraju u velikom sadržaju skeleta u profilu tla (do 80%); imaju dugotrajne vodoležine ili su redovito i dugotrajno plavljena, i s velikom razinom podzemnih voda.

Kategorija VII (10-20 bodova)

Zemljišta kategorije VII imaju vrlo izrazite nedostatke pa su neprikladna za obradu, te se njihova uporaba ograničava samo za pašnjake i šume. Ograničenja ovih zemljišta su izraženija od onih u kategoriji VI, to su: a) vrlo veliki nagib (do 40°); b) jaka erozija vjetrom i vodom; c) vrlo mala dubina tla (do 15 cm); d) stjenovitost površine (do 80%); e) skeletnost tla (više od 80%), f) neprikladna klima ili drugi nedostatci. Mogu se uporabiti za slabe pašnjake, za osrednje šume ili neke kombinacije pod posebnim gazdovanjem. Po mogućnosti zemljišta ove kategorije trebalo bi pošumiti, ne samo radi njihove zaštite nego i sprječavanja djelovanja erozije na susjednim područjima.

Kategorija VIII (do 10 bodova)

Zemljišta ove kategorije imaju takve reljefne oblike gdje se ne može očekivati njihova promjena u poboljšano stanje, ali se mogu koristiti za izgradnju građevinskih objekata, infrastrukture, vodovodnih rezervoara i dr. U ovu kategoriju svrstana su i sva zemljišta pod građevinskim objektima, asfaltom, vodenim akumulacijama, kao i područja koja su bez vegetacije. To su područja gdje matična stijena izbija na površinu, zatim suha riječna korita, rudni iskopi i šljunkovite obale rijeka. Ova zemljišta trajno su isključena iz poljoprivredne i šumske proizvodnje.

Tablica 1.6.1: kriteriji za pojedine značajke na bazi kojih se izdvajaju kategorije upotrebne vrijednosti

Klasa	Dubina fiziološki aktivnog Profila	Tekstura	Struktura	Propusnost	Dreni-ranost	Plavljenje	Nagib (°)	Skelet-nost (%)	Kamenitost	Dužina vegetacijskog razdoblja (dana)	Odnos PET/SET veg. razdoblja
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
I	>120	llovača	Zrnasta	Dobra	dobra	nikad	do 2	5	0	240	0,8
II	90-120	prijelazne klase ilovače	sitno i krupno zrnasta sitnopoliedrična	Srednja	dobra srednja	rijetko	do 5	do 10	do 5	200-240	0,8
III	60-90	ilovaste prijelazne klase	orašasta mrvičasta krup. Poliedrična	Slabo	srednja slabo	povremeno	do 8	do 25	do 15	160-200	
IVa IV.b	40-60	pjeskulja glinuša	poliedrična prizmatična	vrlo slabo	slabo umjereno ekstremno	često (IVa)	do 12	do 50	do 30	140-160	0,6-0,8
V	<40	teška glinuša	prizmatična stubasta	Nepropusno	slabo	redovito	do 20	do 75	do 50	100-140	0,6
VI	<25	-	-	-	-	-	do 30	do 80	do 60	60-100	-
VII	<15	-	-	-	-	-	do 40	>80	do 80	<60	-
VIII	bez tla i urbane površine	-	-	-	-	-	>40	-	>80	-	-

Zastupljenost tipova tla na području HNŽ/K

Shodno sprezi pedogenetskih čimbenika, na prostoru HNŽ/K razvila su se automorfna i hidromorfna tla. Automorfna tla zauzimaju veći dio HNŽ/K i nalaze se izvan domašaja poplavnih i podzemnih voda. Na njima se ne zadržava ni slivna voda. Perkolacija vode kroz solum je nesmetana.

Automorfna tla

To su tla na kojima oborinska voda ne ostavlja tragove na endomorfologiji profila. Na području HNŽ/K utvrđeno je pet (5) klasa i to: nerazvijena klasa, humusno akumulativna, kambična, eluvijalno-iluvijalna i antropogena tla.

Nerazvijena tla

Nerazvijena klasa tala zastupljena je u HNŽ/K sa tri tipa tla i to: 1) kamenjari (litosoli); 2) sirozemi na rastresitom supstratu (regosoli) i 3) koluvijalna tla (koluvium). Pregled površina po tipovima tala i nižim jedinicama, te postotno sudjelovanje nalazi se u Tablici 1.6.2.

Tablica 1.6.2: pregled površina po tipovima tala HNŽ/K¹³

Tip tla	Površina u ha	Zastupljenost
Kamenjar (litosol)	22.091	5,1
Sirozem na rastresitom supstratu (regosol)	8.625	2,0
Koluvijalno tlo (koluvium)	14.269	3,3
Crnica na vapnencu i dolomitu (kalkomelanosol)	126.301	28,9
Humusno silikatno tlo (ranker)	13.032	3,0
Rendzina	46.116	10,6
Smeđe na vapnencima i dolomitima (kalkokambisol)	107.123	24,53
Crvenica (terra rossa)	28.399	6,5
Smeđe karbonatno tlo	8.816	2,0
Terra fusca	2.704	0,6
Eutrično smeđe tlo (eutrični kambisol)	6.404	1,5
Kiselu smeđa tla (distrični kambisol)	22.643	5,1
Lesivirano ili ilimerizirano tlo (luvisol)	3.101	0,7
Rigolano tlo (rigosol)	2.302	0,53
Aluvijalno tlo (fluvisol)	8.178	1,9
Močvarno glejno tlo (euglej)	1.643	0,3
Tresetno glejno tlo	250	0,06
Tresetna tla (histosol)	2.249	0,51
Hidromeliorirano tlo	613	0,14
	424.859	97,27

Tip građe koluvija prema nacionalnoj klasifikaciji je Ai-M ili A-M, što prema starijoj korištenoj klasifikaciji znači (A)-IC-IC.. To su pogrebena tla koja se slojevito slažu bez nekog pravilnog raspoređivanja sitnice i šljunka. Skelet je temeljna karakteristika koluvija i taj skelet je nepravilnog oblika, nezaobljen, jer nije prešao dugi put transporta, kao što su to npr. fluvisoli. Razlika u plodnosti ovisna je o količini trošine koja se sedimentira, teksturnom sastavu, te trošini. Smireni koluviji brzo prelaze u razvijeniji humusno akumulativne stadije (rendzina ili ranker) u ovisnosti o kemijskom sastavu materijala.

Koluvijalna tla su najbolja tla u okviru nerazvijenih tala i u HNŽ/K mogu biti jako pogodna za sve grane poljoprivrede, ali mogu biti i potpuno nepogodna kao što su koluvijalni litosoli odnosno sipari, posebno ako se nalaze na jako strmom terenu. Koluvij kao dominantna jedinica dolaze u kartiranim jedinicama broj 15, 16, 17, 18, 19 i 20, a kao sporedna u kartiranim jedinicama broj 2, 26, 30, 38, 43, 60, 62, 65, 70 i 83. (Strategija razvoja poljoprivrede HNŽ/K 2004. - 2010.)

Koluvijalna tla obično imaju vrlo malu količinu humusa, a razina hranjiva vrlo je različita, u većini slučajeva niska. Koluvije smo izdvojili uz zonu vapnenca i dolomita i tu je obično sitnica pomiješana s nesortiranim skeletom nepravilnog oblika i nejednake veličine. To su i najrasprostranjeniji koluviji s površinom od 12.034ha. Međutim, koluvije nalazimo dosta raspršeno po svim krajevima HNŽ/K i u zoni drugih supstrata. Tako su prisutni u zoni lapora u površini od 1.111ha. Ovi koluviji imaju najmanje skeleta u sebi. Koluvije nalazimo i na pijescima i šljuncima na površini od 147ha, na serpentinima 171ha i pješčarima 208ha. Poseban vid koluvijalno-aluvijalnog procesa izdvojen je u okviru koluvijalno-aluvijalnih uskih riječnih i potočnih dolina. Ovi zauzimaju površinu od 598ha. Ukupna površina koluvija kao tipa tla iznosi 14.269ha, što čini 3,3%. Koluviji mogu biti plodna tla, ali i s vrlo niskom plodnošću, tako da spadaju od I upotrebne kategorije, pa čak do V ili VI upotrebne kategorije.

Humusno akumulativna tla (kalkomelanosol)

Humusno akumulativna tla su razvijeniji stadij tala od prethodne klase i zbog toga plodnija od svog prethodnog člana. U ovu klasu tala uvrstili smo: crnice na vapnencu i dolomitu ili vapneno dolomitne crnice (kalkomelanosol), potom humusno akumulativno tlo (ranker) i rendzinu-humusno akumulativno tlo na rastresitim karbonatnim supstratima.

Crnica na vapnencu i dolomitu (kalkomelanosol) se u ranijim klasifikacijama nazivala i vapneno dolomitna crnica. Prema WRB klasifikaciji svrstava se u Molic Leptosole i Histic Leptosole. Tip građe ovih tala je Ah-mC.

U Osnovnoj pedološkoj karti BiH M 1:50 000 interpretirala se kao rendzina. Crnica na vapnencu i dolomitu je plitko humusno akumulativno tlo dubine do 30cm. Osim zrelog izrađenog humusa mineralnog kompleksa ovo tlo može imati tipični organski horizont i zato ga svrstavamo prema WRB klasifikaciji i u Histic Lepotosol. Crnica na vapnencu i čvrstim dolomitima je najrasprostranjenije tlo HNŽ/K. Zauzima površinu od 126.301ha, što predstavlja 28,9% od sveukupnog prostora HNŽ/K. Rasprostire se na najvišim nadmorskim visinama, na malo mirnijim pozicijama nego što je kamenjar, što je više od VV prostora HNŽ/K. Dolazi zajedno s kamenjarom te smeđim plitkim i srednje dubokim tlom na vapnencu.

Propusnost supstrata kod vapnenca glavni je razlog zašto se i na mirnim krškim planinskim zaravnima ne razvija duboko tlo. Naime, trošina od vapnenca vrlo teško se stvara, a erozija je vrlo jaka; kako vodom tako i vjetrom. Ipak, humusno akumulativni horizont isprepleten žiljem travne ili šumske vegetacije opire se potpunom ogoljavanju. Primarni stadij crnice nema izgrađen organomineralni kompleks koji se tek razvija kod organomineralne i posmeđene crnice na vapnencu. Sekundarni stadij u adsorpcijskom kompleksu ima stabilan organomineralni kompleks i bogatstvo Ca^{2+} i Mg^{2+} iona koji čine stabilne soli humusnih kiselina.

Glavno ograničenje crnica je njihova dubina i stjenovitost, pa ova tla nikako ne mogu biti oranična. Ali, zato mogu biti izvanredni pašnjaci. Osim toga, ograničenost je i strmi nagib. Ostala svojstva plitkog soluma su dobra. Dobro su aerirana, propusna, strukturna i s povoljnom teksturom.

Crnice su nekarbonatna tla iako ponekad zbog eolskog upliva mogu biti i karbonatna. Najčešće su slabo kisela. Sadržaj humusa jako je visok. Na našim lokalitetima crnice mogu imati preko 25% humusa, što je karakteristično za organogene crnice. Organomineralne crnice imaju niži sadržaj humusa, a posmeđene još niži. Crnice na vapnencu posebno su siromašne fiziološki aktivnim fosforom, dok su kalijem srednje opskrbljene, posebno one razvijene na čvrstim dolomitima. Crnice prvenstveno dolaze iznad 900 m n.v. na vrhovima planina, što znači na Prenju, Čvršnjaci, Veležu, Čabulji i dr.

Osim najrasprostranjenijeg organomineralnog oblika, crnica dolazi kao organogena i kao posmeđena. Posmeđeni podtipovi vezani su za planinske masive u mediteranskoj zoni i niže. Organogena crnica izdvojena je na 17.926ha, a posmeđena na 36.672ha. Kao dominantni tip tla javlja se u priloženoj pedološkoj karti u kartiranim jedinicama broj 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28 i 29, a kao sporedna u kartiranim jedinicama broj 1, 2, 5, 53, 54, 55, 56, 57, 59 i 60.

Humusno silikatno tlo (ranker). Rankeri su također humusno akumulativna tla koja nastaju na strmim padinama silikatnih stijena. Prema WRB klasifikaciji s obzirom na vezanost baza na adsorpcijski kompleks uvrštavamo ih u Dystric Leptosol i Eutric Leptosol. To su plitka tla koja prema nacionalnoj klasifikaciji imaju Ah-mC tip građe profila na čvrstim stijenama, a Ah-IC na rastresitom supstratu. U ranijim klasifikacijama to se označavalo kao Aum-R ili Aum-C tip građe profila. Ranker nije tako rašireno tlo u HNŽ/K. Dolazi na 13.032ha. Razvrstan je u pedološkom kartiranju prema matičnom supstratu, iako prema službenoj klasifikaciji stoje drugi kriteriji, slični onima za crnice.

To su plitka tla. Posebno su plitka ona razvijena na čvrstim silikatnim stijenama, a kod onih razvijenih na rastresitim stijenama ekološka dubina je mnogo veća. Rankeri su izrazito šumska tla jer dolaze na planinskim strmim padinama, gdje je moguće jedino uzgajati šume. Velika je razlika između distričnih i eutričnih rankera po plodnosti. Na ovim tlima dominira fizikalno nad kemijskim trošenjem, a s obzirom da dolazi u planinskom i humidnom području, procesi dealkalizacije su vrlo veliki. Potpomognuti su i jakim erozijom. Akumulacija humusa rezultat je nepovoljnih hidrotermičkih uvjeta razgradnje organske tvari i mineralizacije humusa. Rankeri mogu biti bogati skeletom, posebno distrični razvijeni na kiselim stijenama. Rankeri dolaze kao dominantna jedinica u kartiranim jedinicama broj 38, 39, 40, 41 i 42, a kao sporedna u kartiranim jedinicama broj 7, 29, 37, 74, 76 i 77.

Rankeri zauzimaju položaje na sjevernom dijelu općine Prozor-Rama te sjeveroistočnom dijelu općine Konjic. Utvrđeno je 13.032ha rankera, što predstavlja 3,0%. Najrasprostranjeniji su rankeri razvijeni na metamorfnim stijenama - škrljicima, filitima, kvarcitima i glincima (6.579ha); a potom na sedimentnim klastičnim nanosima., kao što su pješčenjaci, pijesci, glinci s ukupno 5.999ha. Ostali rankeri sporadično se javljaju u manjim površinama i to na kvarcitima s rožnjacima (645ha), a na gabru sa svega 395ha.

Rankeri su šumska zemljišta i imaju vrlo nisku upotrebnu kategoriju od V do VII. Neki rankeri koji dolaze na rastresitim eutričnim sedimentima, zajedno s eutričnim i distričnim kambisolima, mogu biti i proizvodna oranična tla, posebno za jare kulture, te krumpir i zelje.

Rendzina (Rendzic Leptosol) je humusno akumulativni tip tla A-C tipa građe profila razvijena na rastresitim karbonatnim nanosima, a to su obično karbonatne trošine vapnenih, dolomitnih i tercijarnih materijala. Dubina humusno akumulativnog horizonta kod rendzine najveća je kod onih razvijenih na laporu, a najmanja kod rendzina razvijenih na tercijarnim vapnencima, laporcima i dolomitu. Ova tla se razvijaju iz regosola na karbonatnim supstratima. Ukupna površina rendzine iznosi 46.116ha, 10,6%, a razvijene su na trošini vapnenca i dolomita, na laporu i flišu te skeletnom šljunku aluvija i deluvija.

Najzastupljenije su rendzine razvijene na vapnencima i dolomitima u površini od 21.133ha. To su prvenstveno karbonatne rendzine s dosta skeleta, a rjeđe su izlužene. Izlužene često dolaze na konglomeratima i brečama na višim nadmorskim visinama. Ove rendzine obično nisu obradiva tla.

Podtip rendzine na laporu, laporcima ili flišu dolazi na površini od 16.417ha. Na skeletnom deluviju, te fluvijalnim šljuncima rendzina dolazi na više od 5.000ha. Rendzina kao karbonatna (normalna), izlužena i posmeđena dolazi i na dolomitima na površini od 2.725ha. Sadržaj humusa kod rendzine dosta varira i u korelaciji je sa regionalnim podnebljem. Uz more i Mediteran sadržaj humusa je manji, a kontinentalne rendzine planinskog područja općina Konjic, Prozor-Rama, Mostar i Jablanica imaju veći sadržaj humusa. Humus je kod rendzina dobre kvalitete jer se prvenstveno radi o blagom humusu kojeg čine humati kao soli kalcija i magnezija.

Svakako najplodnije rendzine su one koje nastaju na laporima, jer im je inače plitka pedološka dubina produbljena rastresitim matičnim supstratom. Najmanje plodne su rendzine na vapnencima i dolomitima, iako su na dolomitu to dobri planinski pašnjaci. Glavno ograničenje kod njih je stjenovitost i dubina. Evolucijsko genetskim razvojem iz rendzina nastaje smeđe tlo, kako eutrično tako i kalkokambisol. Rendzine na morenama nisu izdvojene na pedološkim kartama. Rendzina kao dominantni tip tla dolazi u kartiranim jedincima broj 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36 i 37, a kao sporedna u kartiranim jedinicama broj 2, 22, 25, 28, 44, 45, 47, 48 i 60.

Kambična (smeđa i crvena) tla

Kambična tla su ona tla koja trošenjem matične karbonatne stijene stvaraju dijagnostički Brz horizont, a to su smeđa tla na vapnencu i dolomitu (kalkokambisol) i crvenica (terra rossa). Slično, oksidacijom karbonatne trošine nastaje smeđe karbonatno tlo i terra fusca stvarajući Bv horizonte. Trošenjem primarnih minerala na silikatnim stijenama bazama bogatim, pa čak i karbonatnim stijenama ili bazama siromašnim stijenama, nastaje Bv.

Rankeri zauzimaju položaje na sjevernom dijelu općine Prozor-Rama te sjeveroistočnom dijelu općine Konjic. Utvrđeno je 13.032ha rankera, što predstavlja 3,0%. Najrasprostranjeniji su rankeri razvijeni na metamorfnim stijenama - škriljcima, filitima, kvarcitima i glincima (6.579ha) ; a potom na sedimentnim klastičnim nanosima., kao što su pješčenjaci, pijesci, glinci s ukupno 5.999ha. Ostali rankeri sporadično se javljaju u manjim površinama i to na kvarcitima s rožnjacima (645ha), a na gabru sa svega 395ha.

Rankeri su šumska zemljišta i imaju vrlo nisku upotrebnu kategoriju od V do VII. Neki rankeri koji dolaze na rastresitim eutričnim sedimentima, zajedno s eutričnim i distričnim kambisolima, mogu biti i proizvodna oranična tla, posebno za jare kulture, te krumpir i zelje.

Rendzina (Rendzic Leptosol) je humusno akumulativni tip tla A-C tipa građe profila razvijena na rastresitim karbonatnim nanosima, a to su obično karbonatne trošine vapnenih, dolomitnih i tercijarnih materijala. Dubina humusno akumulativnog horizonta kod rendzine najveća je kod onih razvijenih na laporu, a najmanja kod rendzina razvijenih na tercijarnim vapnencima, laporcima i dolomitu. Ova tla se razvijaju iz regosola na karbonatnim supstratima. Ukupna površina rendzine iznosi 46.116ha, 10,6%, a razvijene su na trošini vapnenca i dolomita, na laporu i flišu te skeletnom šljunku aluvija i deluvija.

Najzastupljenije su rendzine razvijene na vapnencima i dolomitima u površini od 21.133ha. To su prvenstveno karbonatne rendzine s dosta skeleta, a rjeđe su izlužene. Izlužene često dolaze na konglomeratima i brečama na višim nadmorskim visinama. Ove rendzine obično nisu obradiva tla.

Podtip rendzine na laporu, laporcima ili flišu dolazi na površini od 16.417ha. Na skeletnom deluviju, te fluvijalnim šljuncima rendzina dolazi na više od 5.000ha. Rendzina kao karbonatna (normalna), izlužena i posmeđena dolazi i na dolomitima na površini od 2.725ha. Sadržaj humusa kod rendzine dosta varira i u korelaciji je sa regionalnim podnebljem. Uz more i Mediteran sadržaj humusa je manji, a kontinentalne rendzine planinskog područja općina Konjic, Prozor-Rama, Mostar i Jablanica imaju veći sadržaj humusa. Humus je kod rendzina dobre kvalitete jer se prvenstveno radi o blagom humusu kojeg čine humati kao soli kalcija i magnezija.

Svakako najplodnije rendzine su one koje nastaju na laporima, jer im je inače plitka pedološka dubina produbljena rastresitim matičnim supstratom. Najmanje plodne su rendzine na vapnencima i dolomitima, iako su na dolomitu to dobri planinski pašnjaci. Glavno ograničenje kod njih je stjenovitost i dubina. Evolucijsko genetskim razvojem iz rendzina nastaje smeđe tlo, kako eutrično tako i kalkokambisol. Rendzine na morenama nisu izdvojene na pedološkim kartama. Rendzina kao dominantni tip tla dolazi u kartiranim jedincima broj 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36 i 37, a kao sporedna u kartiranim jedinicama broj 2, 22, 25, 28, 44, 45, 47, 48 i 60.

Kambični rezidualni horizont je 20-80cm debljine i direktno leži na čvrstoj stijeni čistih i čvrstih vapnenaca mezozoika, najčešće krede, a potom jure i trijasa. Crvenica je reliktno tlo koje ima vrlo dugu i sporu genezu otapanjem karbonatnih stijena vapnenca i sačuvanost trošine od erozije. Zato se sačuvala najviše na krškim zaravnima mediteranske zone oko Čitluka, Domanovića i dr. Dolazi kao plitko, srednje duboko i duboko. Plitko nije pogodno za oraničnu proizvodnju zbog dubine, a još više zbog stjenovitosti u pedosferi; srednje duboke i duboke crvenice manje su ograničene stijenama. Dolaze zajedno sa smeđim tlom (kalkokambisolom), ali i luvisolom na vapnencu i dolomitu. Kao dominantna jedinica javlja se u kartiranim jedinicama broj 66, 67, 68, 69 i 70, a kao sporedna u kartiranim jedinicama broj 50, 51, 52, 57, 58, 59, 65 i 80.

Prema fizikalnim značajkama crvenice su dobra tla, jer je, zahvaljujući poliedričnoj strukturi, povoljan temeljni čimbenik plodnosti - vodozračni odnos. Dakle, unatoč tome što crvenice imaju teži mehanički sastav, glinastu ilovaču do ilovastu glinu i glinu, one imaju dobru propusnost, dosta zraka i topla su tla; vrlo su pogodne za vinograde i voćnjake, ako nisu stjenovite.

Poznato je da crvenice imaju sužen $\text{SiO}_2:\text{R}_2\text{O}_3$ odnos, koji iznosi 1,3-1,5 zahvaljujući velikom oslobađanju željeznih i aluminijskih oksida iz supstrata. Crvenice su tla koja su slabo kisela do neutralna s pH vrijednošću od 5,5-6,5. Ako ima utrusaka vapnenca, onda crvenice mogu biti i neutralne odnosno slabo karbonatne. Crvenice imaju svega 1-2% humusa, a prema unutrašnjosti i u šumi sadržaj humusa je znatno veći. Isto kao i kalkokambisoli, imaju visok adsorpcijski kapacitet i stupanj zasićenosti bazama. Od ukupnog sadržaja baza vezanih adsorpcijski kompleks Ca^{2+} i Mg^{2+} čine preko 80 posto ukupnih baza vezanih na adsorpcijski kompleks. Crvenice su, kao i sva druga tla razvijena na vapnencu i dolomitu, vrlo slabo opskrbljene fiziološki aktivnim fosforom, a nešto bolje do osrednje kalijem, posebno na dolomitu. Poznato je da kalija u dolomitima ima nešto više zato je i njegov sadržaj u tlima na dolomitu veći.

Crvenica dolazi kao plitka (do 40 cm), srednje duboka (40-70 cm) i duboka (>70 cm), a isto tako mogu biti tipične ili normalne i lesivirane crvenice. Crvenica na području HNŽ/K ima 28.399ha, što iznosi 6,5% od sveukupnog prostora. Najzastupljenije i najmanje vrijedne su plitke crvenice, ali i srednje duboke zbog stjenovitosti. U HNŽ/K izdvojene su lesivirane crvenice na vapnenim kalkarenitima oko Čitluka, na oko 154ha. Iako crvenica ima vrlo male količine fiziološki aktivnog fosfora, mora se biti oprezan pri gnojidbi fosforom (superfosfatom), jer se fosforni pentoksid može inaktivirati zbog jako izraženog afiniteta vezanja od strane bazoida (željezni oksihidroksidi). Crvenice su dobra tla za vinograde i duhan, a isto tako za koštuničavo voće, naročito ako su duboke. Navodnjavanjem crvenica postižu se izvanredni rezultati. Proizvodna svojstva crvenica najviše ovise o sudjelovanju stijena i dubini tla koja se vrlo kontrastno mijenja litoreljefom.

Smeđa karbonatna tla (Calcaric Cambisols) su najmlađa tla iz klase kambičnih tala. Karakteristika im je da nastaju na rastresitim skeletnim i pjeskovitim supstratima, gdje se oksidacijom neujednačeno troše i otapaju vapnena zrnca i minerali različiti po veličini, čime se oslobađaju oksidi željeza koji im daju smeđu boju. Zbog mladosti i različitog intenziteta trošenja, većina sitnice je još uvijek karbonatna. Imaju A-Bv-C horizont. Supstrati su obično šljunkovito pjeskoviti sedimenti riječnog ili deluvijalnog podrijetla. Različitost teksturnog sastava čini da su ova tla, usprkos procesa braunizacije i oglinjavanja, uvijek karbonatna i skeletna.

Najtipičnija smeđa tla izdvojili smo u Mostarskom polju (Bišće polje). To su većinom plitka do srednje duboka tla, koja dolaze zajedno s rendzinom. Međutim, smeđa karbonatna tla izdvojena su i na flišu odnosno laporu. Dolaze kao dominantna jedinica tla u kartiranim jedinicama broj 45, 46 i 47, a kao sporedna u kartiranim jedinicama broj 31, 32 i 72. Ova tla su jako propusna, prozračna i vrlo skeletna. Slabo drže vodu, pa je natapanje jedna od glavnih agromelioracijskih mjera što se u Mostarskom polju i primjenjuje. Imaju povoljnu neutralnu do slabo alkalnu reakciju, pa su vrlo pogodna za slabo kalkofilne biljke. Humusa i hranjiva imaju jako malo. U HNŽ/K ovih tala ima oko 8.816ha i dolaze zajedno s rendzinom. Od ukupnih tala to je 2,0%.

Terra fusca (Chromic Cambisols) su tla koja su se razvila na sedimentima u kojima se oslobađaju velike količine plastičnih smeđe-crvenih glina. To su jako plastična tla razvijena na tercijskim vapnencima i karbonatnim glinama. Građa profila je Ah-Bv-C. U HNŽ/K su izdvojena na zapadnoj obali Neretve iznad Čapljine i Počitelja oko Domanovića. Dolaze zajedno s crvenicama i smeđim, posebno vertičnim kambisolom. Veoma su slična crvenici, ali su teža od nje i slabijih vodozračnih odnosa.

To su beskarbonatna tla slabo kisele do kisele reakcije. Na njima su brojne acidofilne vrste. Sadržaji fiziološki aktivnog fosfora vrlo su niski, dok su sadržaji kalija osrednji. Inaktivacija fosfora slična je kao i kod kalkokambisola i crvenice. Neki autori terra fuscu svrstavaju u kalkokambisole. S obzirom da su izvorne pedološke karte BiH bile rađene prije ovih istraživanja, dosljedno utvrđivanje rasprostranjenosti terra fusce nije bilo moguće.

Terrafuscu smo izdvojili kao dominantnu u kartiranoj jedinici broj 44, a kao sporednu u kartiranoj jedinici broj 49 i 53. Pored smeđeg tla u tim jedinicama možemo naći i rendzinu. Ukupna površina ovih tala razvijenih na mekim vapnencima i flišu iznosi 2.704ha, što iznosi svega 0,6% od sveukupnog prostora. Ako dolaze zajedno sa smeđim tlom, onda je stjenovitost prostora veća. Mogu biti vrlo pogodna tla do trajno nepogodna, ako je postotak stijena veći od 50%.

Eutrično smeđe tlo (eutrični kambisol) ili prema WRB klasifikaciji Eutric Cambisols su tla razvijena iz rendzine ili eutričnog rankera. Razvijaju se na svim trošnim silikatno karbonatnim ili silikatnim bazama bogatim stijenama iz grupe bazičnih i ultrabazičnih eruptivnih ili drugih stijena. Kambični Bv horizont nastaje kemijskim trošenjem, odnosno hidrolitičkim raspadanjem primarnih minerala pri čemu se oslobađaju oksidi željeza koji kambičnom horizontu daju smeđu boju po kojoj i cijela klasa nosi naziv i smeđa tla. Tip građe profila je Ah-Bv-IC. Humusno akumulativni horizont može biti ohrični ili molični. Bliže Mediteranu, u uvjetima slabije humidnosti, nalazi se ohrični, a prema

humidnijoj klimi nalazi se molični Amo horizont. U šumi se može naći i vrlo tanki organski horizont. Ova tla su razvijena na laporu i flišu, potom na glinastim sedimentima, pijescima i šljuncima na gabru i serpentinu. Dolaze u kartiranim jedinicama broj 71, 72, 73, 74 i 75, kao dominantna zajedno s drugim jedinicama tla, a kao sporedna dolazi u kartiranim jedinicama broj 31, 34 i 37.

Pedofizikalne značajke ovih tala su dobra do vrlo dobra. Prema teksturi najviše su ilovasta tla, ali mogu biti i glinasta s vertičnim značajkama. Struktura je povoljna i stabilna, što pospješuje propusnost i dobre vodozračne odnose ovoga tla. Ova tla mogu biti duboka i preko 100 cm, a ako nisu, rastresiti supstrat produbljuje njihovu ekološku dubinu. Kambični horizont ima nešto veći sadržaj gline, ali ona nije rezultat migracija već jačeg trošenja na licu mjesta (metamorfoza in situ). Kemijske značajke su također dobre. Imaju slabo kiselu do neutralnu reakciju tla (pH u vodi od 5,5-6,5 pa sve do 7,0) što je vrlo povoljno stanište za većinu kulturnih biljaka. Procesi debazifikacije su prisutni na ravnijim geomorfološkim cjelinama, pa ova tla razvijaju se prema lesiviranom stadiju. Sadržaj humusa se kreće od 3-6%, s time da kambisoli pod šumom mogu imati i 10 postotaka humusa. Humus je dobre kvalitete, jer u njemu pretežu soli huminskih kiselina. Kapacitet adsorpcije kod ovih tala iznosi oko 30-40 mmol ekvH+/100g tla. Stupanj zasićenosti adsorpcijskog kompleksa tla bazama je iznad 70%.

Ova tla su među najboljim tlima. Glavno ograničenje kod ovih tala može biti reljef (nagib) i time uzrokovana erozija, posebno ako se obrađuju. Najzastupljeniji podtipovi su oni razvijeni na laporima ili flišu. Ima ih 4.192ha. Na glinastim sedimentima sličnih značajki tla ima 289ha, a na pijescima sa šljuncima 1.423ha. Na gabru eutričnih tala s litičnim kontaktom ima 395ha, a na serpentinu svega 105ha površine. Ukupno ovih tala ima 6.404ha, što čini 1,5% od sveukupnog prostora HNŽ/K. Ova tla pripadaju od II do IV kategorije upotrebne vrijednosti u ovisnosti o vanjskim ektomorfološkim značajkama, ali u slučaju stjenovitosti mogu biti i nepogodna za oraničnu poljoprivrednu proizvodnju.

Kiselo smeđa tla (distrični kambisoli) su kambična tla kiselog karaktera nastala na kiselim stijenama. U HNŽ/K ova tla su izdvojena na kvarcitima i rožnjacima, škrljancima, glincima i pješčenjacima, na filitima i riolitima, na konglomeratu i pješčarima. Izdvojena su čak i na flišu, pretežito pješčenjačkoj komponenti fliša. Nalazimo ih prvenstveno na području općine Konjic, Prozor-Rama i Jablanica. Najviše dolaze u nizu s rankerom. Ova tla prema WRB klasifikaciji uvrštena su u Dystric Cambisols ili Ferric Cambisols. Tip građe profila ovih tala je Ah-Bv-Cn. U šumi se može nalaziti i organski horizont debljine svega 2-4cm. Humusno akumulativni horizont je ohrični ili umbrični, koji ima u sebi puno nerazgrađene organske tvari. Ispod njega leži Bv kambični horizont smeđe, žućkasto smeđe do crvenkasto smeđe boje. Njihova pojava vezana je za brdsko-planinske rajone, s padlinama od 800-1.500mm te prosječnom godišnjom temperaturom manjom od 10°C, obično između 4 i 10°C.

Supstrati su glavni čimbenici pojave ovih tala, iako se ne može zanemariti i klimatski utjecaj. Najzastupljenije jedinice su one razvijene na metamorfnim i klastičnim stijenama (škrljevci, glinci, pješčenjaci, filiti, pješčari), konglomerati gdje dolaze preko 20.000ha. Na eruptivnim riolitima dolaze na površini manjoj od 3.000ha. Ukupna površina kiselih tala na HNŽ/K iznosi 22.643ha, što čini 5,2% od ukupne površine. Distrično smeđa tla izdvojena su kao dominantna u okviru jedinica broj 76, 77, 78 i 79, a kao sporedna u kartiranim jedinicama broj 35, 39, 40, 41, 42 i 43.

Kiselo (distrično) smeđa tla većinom su šumska tla, često i velikih nagiba. Dublja tla od 70cm obično su na ravnijem (mirnijem) terenu. Bukva i jela su glavne šumske kulture vezane za ova tla. Ovo su pretežito lagana tla ilovaste teksture s manje ili više skeleta po čitavoj dubini soluma. Ona tla koja nastaju na glincima i filitima nešto su teža. Kisela tla su propusna i prozračna tla, tla koja imaju vrlo povoljne vodozračne značajke. Sadržaj gline ipak je nešto veći u Bv horizontu u odnosu na Ah-horizont. To su slabo plastična tla, mrvičaste strukture.

Glavni nedostatak za poljoprivredu je reakcija tla. To su kisela tla s pH vrijednošću od 3,5-5,5 s vrlo niskim stupnjem zasićenosti tla bazama, ispod 10-20%. Zato su ovim tlima potrebne intenzivne mjere kalcizacije. Sadržaj humusa uvijek je u korelaciji s nadmorskom visinom, te načinom korištenja ovih tala. Na eventualnim oranicama ova tla imaju 2-4% humusa, a u šumi, posebno kontinentalnog i planinskog dijela HNŽ/K sadržaj humusa prelazi 10%. Ova tla nemaju dovoljno fiziološki aktivnih hranjiva, posebno fosfora. Pristupačnost fosfora umanjena je povećanim sadržajem slobodnog aluminijskog oksida. Ova tla mogu biti izvanredna šumska staništa, a manje su važna za poljoprivredu. Ako se trebaju koristiti kao oranična tla, onda su te površine, najčešće u gorsko planinskom području, povoljne za proizvodnju sjemenskog krumpira i zelja.

Eluvijalno iluvijalna tla

Klasa eluvijalno-iluvijalnih tala je najsloženija i najdiferenciranija klasa automorfničkih tala. Od moguća četiri (4) tipa tala, na području HNŽ/K dolazi samo lesivirano ili ilimerizirano tlo. Lesivirano ili ilimerizirano tlo (luvisol) je najsloženije i najdiferenciranije tlo. Prema WRB klasifikaciji ta tla su svrstana u Albiluvisol ili Albic Luvisol.

Lesivirano tlo (luvisol), naziv im dolazi iz francuskog jezičnog područja, što znači da je to "isprano" tlo jer se glina, oksidi željeza, aluminijski oksidi, mangana i dr. ispiru iz gornjih horizonata u niži, iluvijalni horizont. Dakle, tip građe profila u šumi je L-Ah-E.Bt-IC. Znači, horizont listinca koji može biti više ili manje humificiran. Na površini je A horizont koji je plitak, potom eluvijalni E horizont iz kojeg se ispiru glina, željezo i drugi oksidi, pa je izblijeđen. Ispod njega nalazi se horizont u kojeg su se upirale tvari (glina, oksidi željeza i drugi), a sve se to događalo unutar trošine koja je propusna i toliko debela da se unutar nje mogu razvrstati svi navedeni horizonti, kao rezultat ispiranja i evolucijsko genetskih procesa. Horizont A je obično ohrični, svega 10cm debljine. E-eluvijalni horizont može biti do 20cm debljine, osiromašen željeznim i drugim oksidima te glinom. Ispod je B iluvijalni horizont koji je tamniji, zbijeniji i manje propustan. Njegova debljina iznosi 30-40 cm, ali izvan vapnenca može biti i veća. Matični supstrat može biti rastresit ili čvrst, kao što su to fliševi ili vapnenci, kalkareniti ili čvrsti mezozojski.

Lesivirano tlo nije jako rasprostranjeno. Ima ga svega 3.101ha, što predstavlja 0,7% površine HNŽ/K. Više luvisola ima na vapnencima (2.741ha), a manje na flišnim kalkarenitima (svega 360ha). Kao dominantna jedinica tla dolazi u kartiranoj jedinici broj 80, a kao sporedna dolazi u kartiranim jedinicama broj 66 i 71.

Luvisoli se razvijaju i nastaju iz crvenice ili smeđeg tla na vapnencu, pa stoga nasljeđuje njihovu dubinu, a degradacija ide u smjeru pogoršanja kako pedofizikalnih, tako i kemijskih značajki. Na prostoru HNŽ/K površina lesiviranih tala iznosi 3.101ha, što predstavlja 0,7% površine. Najzastupljeniji podtipovi su razvijeni na čvrstim mezozojskim vapnencima, a na vapnenim kalkarenitima ima svega 360ha (okolina Čitluka).

Prema teksturi, to su ilovasta tla u površinskom horizontu, koji je u našim uvjetima najčešće obrađivan Ap horizont, a ispod u Bt horizontu nalazi se i do dvostruko veći sadržaj gline u odnosu na gornji horizont. Oko strukturnih agregata u iluvijalnom horizontu primjetne su glinene opne tzv. "coating". Iluvijalni horizont može tada biti glinasta ilovača do ilovasta glina. Ako postoji velika razlika gline u E odnosno u Bt horizontu onda često taj profil-tlo nije nastalo pedogenezom, već je rezultat višeslojnog nanošenja geoloških materijala. Takvom postanku bi eventualno mogli pridodati slučajeve nataložnosti prapora na reliktnu crvenicu. Luvisoli imaju na površini praškastu do sitno mrvičastu strukturu, koja je rezultat degradacije odnosno gubitka baza iz gornjih horizonata i njihovog premještanja niže, čime je struktura izgubila stabilnost i postala sve sitnija i nestabilnija u odnosu na tlo iz kojeg je luvisol nastao. Zbog toga su ova tla i kiselija u odnosu na ona iz kojih su nastala.

Propusnost ovih tala na vapnencima još uvijek je zadovoljavajuća, pa čak i vodozračni odnosi su u oraničnom sloju povoljni. To su slabo plastična tla. Ova tla su umjereno kisela, gdje je pH najniži u E-eluvijalnom horizontu, a u Bt horizontu pH je viši. Obično pH mjereno u vodi iznosi između 5,0-6,0 u površinskom horizontu, a s dubinom je veći (5,5-6,5), zahvaljujući ispranosti baza (Ca^{2+} i Mg^{2+}) u donje horizonte. Stupanj zasićenosti baza iznosi između 50-70%, ali može biti i niži. Kapacitet adsorpcije uvelike ovisi o teksturi i količini humusa, pa iznosi od 10-30 mmol ekvH+ na 100g tla. Sadržaj humusa u oraničnim tlima je oko 2%, a u šumi se može naći i duplo veći sadržaj. Ova su tla posebno siromašna fiziološki aktivnim fosforom, kojeg ponekad nalazimo samo u tragovima, pa je bilanciranje gnojidbe fosforom vrlo važna agrotehnička mjera kod ovih tala u HNŽ/K.

Ova se tla obično nalaze na ravnim ili donekle ravnim položajima i zato se većina njih koristi za oranične površine, izuzev ako nisu stjenovita. U zoni Čitluka ova tla su pod vinogradima koji daju dobre rezultate u prinosu. Ponekad bi ova tla zahtijevala mjere podrivanja zbog teže propusnog horizonta, ali na ovom području ta mjera nije potrebna za tipični varijetet, koji se jedini nalazi na ovom području. Mjere podrivanja eventualno su potrebne radi deponiranja hranjiva u dublje horizonte tala gdje su vinogradi. Ova tla spadaju u II i III kategoriju upotrebne vrijednosti. Naravno, što je prisutna veća stjenovitost njihova se upotrebna vrijednost smanjuje.

Antropogena tla (Anthrosoli)

Antropogena tla znače da su to tla nastala od strane čovjeka u tom smislu da je prirodno tlo toliko izmiješao, razrahlio i nagnojio da je dobio novu kvalitetu. Od četiri (4) tipa tla, u nacionalnoj klasifikaciji izdvojeno je samo jedno i to rigolano tlo ili rigosol.

Rigolano tlo (rigosol) je tlo nastalo i izdvojeno u krškim predjelima HNŽ/K. Ova tla su davno privedena kulturi ručnim rigolom; znači imaju Arig-C tip građe ili po dosadašnjoj klasifikaciji P-R tip građe profila. To su obično skeletna tla nastala od plitkih i srednje dubokih smeđih tala ili crvenice, pa nose sva obilježja tih tala. Dubina rigola je različita, ali može biti od 50-80 cm. U HNŽ/K ova su tla uvrštena kao dominantna u kartiranim jedinicama broj 81 i 82, a kao sporedna u kartiranim jedinicama 15, 30, 44, 59 i 61. Kod nas ona obično dolaze na kršu ili kvartarnim šljunkovitim nanosima. Najveće površine rigosola pojavljuju se na kršu, a potom na šljunkovitom nanosu na Mostarskom polju (2.009ha); na laporu odnosno flišu dolazi svega 293ha. Dakle, ukupna površina rigosola iznosi 2.302ha, što predstavlja 0,5% površine HNŽ/K.

Značajke tala ovisne su o izvornom tipu tla iz kojeg su stvorena. Tako po teksturi mogu biti glinasta i ilovasta bez skeleta i sa skeletom. Svakako da su im rigolanjem i gnojidbom promijenjene na bolje biljno hranidbene komponente plodnosti. Mogu imati veći sadržaj humusa, fosfora, kalija i dušika. To su strukturna i propusna tla vrlo dobrih vodozračnih odnosa.

Hidromorfna tla

Hidromorfna tla su malo zastupljena tla u HNŽ/K. Najviše zauzimaju položaje u donjem toku rijeke Neretve, dakle ispod Čapljine i cijelo Hutovo blato. Utvrđene su četiri (4) klase tala i to su: nerazvijena tla, glejna tla, tresetna tla i antropogena (hidromeliorirana) tla.

Nerazvijena hidromorfna tla

Ovo su tla koja nemaju genetski razvijene horizonte već pretežito imaju slojeve uslijed sedimentacije materijala poplavlivanjem. Prisutan je samo jedan tip tla i to aluvijalno tlo (fluvisol).

Aluvijalno tlo (fluvisol) je najmlađe tlo u semiterestričkoj zoni reljefa. Aluvijalno tlo indicira geološko krono-stratigrafsko značenje, a fluvisol dolazi od riječi fluvis-rijeka, znači tlo (nanos) nastalo tečenjem rijeke. U WRB kalsifikaciji označavaju se također kao fluvisoli. Tip građe profila je Ai-I-II-III... . Na dnu profila je obično šljunak koji u nižim i udaljenijim zonama od korita može i izostati. Dubina do šljunka, te utjecaj vode (podzemne i poplavne) utječe na upotrebnu vrijednost ovih tala. Ova tla su danas u zoni rijeke Neretve i obično je većina ovih tala sačuvana od poplava. Plave niža područja i sprudovi. Aluvijalna tla, neoglejena i oglejena, nalazimo uzduž Popova polja koje i danas plavi za vrijeme izljeva gornjih voda iz Trebišnjice, što je poseban problem pri korištenju ovih tala. Zato je upotrebna vrijednost ovih tala jako varijabilna. Fluvisoli, ako su plavljeni onda stalno rastu jer se vrši sedimentacija nanosa. Ti su nanosi obično karbonatni; zato su aluvijalna tla u HNŽ/K isključivo karbonatna. Fluvisoli se pojavljuju u cijelom toku Neretve. U gornjim tokovima to su plitka tla jer se šljunak pojavljuje na površini ili skoro na samoj površini, pa je njihova vrijednost vrlo slaba.

Kao dominantna jedinica javlja se u kartiranoj jedinici broj 83, 84, 85, 86, 87, 88, a kao sporedna jedinica u kartiranoj jedinici broj 89. Aluvijalna tla javljaju se isključivo sama u većini kartiranih jedinica. Plavljenost je kriterij koji određuje vrijednost ovih tala, posebno u Popovom polju i samom toku rijeke Neretve. Aluvijalna tla zauzimaju 8.178ha površine, što čini 1,9% površine HNŽ/K. Najzastupljeniji aluviji su karbonatni i oglejeni (3.273ha); potom plavljeni (2.178ha) te na šljuncima i pijescima (1.322ha). Pjeskovitih fluvisola, oglejenih i neoglejenih, u HNŽ/K nalazimo 1.406ha.

Aluvijalna tla mogu biti pjeskovita, ilovasta i glinasta. Najveći dio glinastih tala nalazimo u Popovu polju. Dubina do šljunka je različita; od vrlo plitke (do 40cm) do vrlo duboke, preko 120cm. Nemaju razvijenu strukturu, ali ako nisu poplavljavana imaju vrlo povoljna vodozračna svojstva. Kemijske značajke su karakteristične za mlada recentna tla. Vrlo malo humusa, alkalna reakcija, mali kapacitet adsorpcije; vrlo malo fosfora, nešto više kalija i niske vrijednosti dušika. Ova tla imaju potpunu zasićenost adsorpcijskog kompleksa tla bazama, iako im je kapacitet adsorpcije mali (svega 10 mmol ekvH⁺/100g tla). Da bi se povećala upotrebna vrijednost ovih tala potrebno je urediti vodni režim tala šireg prostora, posebno u Popovom polju; spriječiti naglo ispuštanje vode iz hidroelektrane na Trebišnjici i zaustaviti plavljenje.

Glejna tla (Gleysols)

U ovoj klasi hidromorfni tala izdvojena su dva (2) tipa tla i to: močvarno glejno tlo i tresetno glejno tlo.

Močvarno glejno tlo je tlo koje dolazi na najnižim pozicijama doline Neretve, gdje preplavljaju Neretva i Krupa. Prema WRB klasifikaciji ova tla uvrštavamo u Gleysols. Suvišak vode uzrokovan je poplavnim vodama Krupe, ali i ispuštanjem vode iz hidroelektrane Čapljina. Močvarno tlo ima Ah-Go-Gr tip građe profila ili po starijoj terminologiji Aa-Gso-Gr tip građe profila. Na površini je humusno akumulativni horizont koji nastaje iz hidrofilne vegetacije. U odnosu na stalnu razinu podzemne vode može biti više ili manje karboniziran. Ova tla su različitog teksturnog sastava koji može odlučivati i o načinu vlaženja, jer utječe na propusnost tla za vodu odnosno njeno zadržavanje na profilu tla. Ako su ova tla izgrađena od teže teksture, onda je moguć amfiglejni način vlaženja gornjim i donjim vodama; a ako je lakša tekstura, onda je to bez obzira na način pritjecanja vode u profil uvijek hipoglejni način vlaženja tla s rasporedom horizonata Ah-Go-Gr.

Dakle, ispod humusno akumulativnog horizonta uvijek nalazimo glejni oksidacijski horizont koji predstavlja zonu kolebanja podzemne vode. Ispod ovog horizonta dolazi Gr horizont potpune saturacije tla s vodom koji je sive do plavkaste boje nastale u anaerobnim redukcijским uvjetima.

Ovo tlo dolazi kao dominantno u kartiranoj jedinici broj 89. U asocijaciji s drugim jedinicama kao sporedno nigdje se ne javlja. Površina na kojoj se javlja ovaj tip tla iznosi 1.64ha i sva se nalazi uz dolinu Krupe, na lijevoj strani doline rijeke Neretve i šireg područja Hutovog blata. To predstavlja 0,3% od sveukupne površine HNŽ/K.

Prema teksturi, to su glinasta, praškasto glinasta i glinasto ilovasta tla. Temeljno ograničenje ovih tala je nepovoljni vodni režim. Porozitet ovih tala je visok, ali je nerazmjjer između kapaciteta tla za vodu i zrak. Naime, vrijednosti zraka su vrlo minimalne, pa su potrebne intenzivne mjere melioracije kako bi se odvodila suvišna voda. Propusnost ovih tala također može biti ograničena, što sve skupa daje ovim tlima jaki hidromorfni karakter. Na glinastim vrstama ova tla mogu biti i vertična, što znači da za vrijeme sušne sezone jako pucaju, a za vrijeme vlažne sezone jako bubre i pukotine se zatvaraju. Propusnost takvih vrsta tala je vrlo slaba.

Kemijske značajke ovih tala su dobre. To su neutralna do slabo alkalna tla, pH vrijednosti se kreću od 7-8,5 i nisu zaslanjena ni alkalizirana. Količina humusa je vrlo velika, iznosi od 5-10% kod mineralnih i preko 10% kod humoznih varijeteta. Humus nije uvijek najbolje kvalitete i ima značajke akvatičnog humusa. Humusni horizont je dosta dubok, može biti do 40cm debljine. Karbonata imaju do 20%; što su tla humoznija, to je sadržaj karbonata niži. Dušik je u korelaciji sa humusom. Ova tla imaju preko 10mg/100g K₂O i preko 5 mg/100g P₂O₅, što sve znači da su sa stajališta kemijskih značajki jako plodna. Međutim, pošto su pedofizikalne značajke temeljna pretpostavka plodnosti tla, sveukupna plodnost ovih tala je mala. U slučaju melioracija, ova tla bila bi vrlo plodna, jer bi im se hidromelioracijama popravio vodozračno toplinski režim u tlu. Zaključujemo, ovo su uvjetno pogodna tla; male upotrebne vrijednosti, visoke potencijalne plodnosti i niske stvarne plodnost koja bi se melioracijama dala popraviti.

Tresetno glejno tlo je u nacionalnoj klasifikaciji opisano kao poseban tip tla. Ranije je ovaj tip tla bio kao poseban varijetet uvršten u močvarno glejno tlo. Nalazi se zajedno u nizu s močvarno glejnim tlom i tresetnim tlom. Tip građe profila je nH-nHG-G, što bi bilo prema ranijem T-TG-Gr. Po ovome se vidi da je to prijelazni tip tla između močvarno glejnog i tresetno glejnog tipa tla. Ova tla su još više vlažena poplavnim i slivnim vodama koje uzrokuju intenzivni rast hidrofilne vegetacije i njeno zatresećivanje u vodi. Tresetni sloj je tanji od 30cm dubine, a mineralni je ispod u totalnim redukcijским uvjetima (Gr). Ova tla, kao i tresete, vrlo je teško hidromeliorirati jer obično dolaze u takvim kriptodepresijama iz kojih je nerentabilno odvoditi suvišne vode. U takvim uvjetima to su obično i karbonatna tla i nisu zaslanjena, kao što su ona u donjem toku rijeke Neretve. Nalazimo ih u Hutovu blatu, zajedno s tresetnim tlima. Dolaze u kartiranoj jedinici broj 90 na 250ha površine, što čini 0,06% od sveukupne površine. To su za sada trajno nepogodna tla.

Tresetna tla (Histosoli)

Tresetna tla nalazimo u Hutovu blatu. Njihova površina iznosi 2.249ha, što predstavlja 0,51% od ukupnog prostora HNŽ/K. Treseti su organska tla nastala u podvodnim terenima, što znači da se pojavljuju isključivo niski treseti. Organski ostatci hidrofilne vegetacije sporo se razlažu i prvenstveno gnjiju i karboniziraju se. Prema WRB klasifikaciji nazivaju se Folic Histosols. Tresetna tla imaju tip građe profila koji se po nacionalnoj klasifikaciji označava kao nH-G ili po staroj klasifikaciji T-G tip građe profila. Ovi treseti su eutrični ili karbonatni zato što svakogodišnjim preplavlivanjem na organsku tvar donose se karbonatni i bazama bogati materijali koji daju zahvalnu reakciju ovih tala. Treseti su slojevite organske građe zato što se iz godine u godinu organska tvar slaže na površinu. To znači da je ona na površini najmanje razgrađena, a dublje nalazimo sve jaču humificiranost. Treseti, za razliku od tresetno glejnog tla, imaju tresetni sloj veći od 30cm debljine.

Niži slojevi su mineralni, potpuno saturirani s vodom, pa je zato izrazito plavičasto zelenkaste do sive boje nastao u anaerobnim redukcijskim uvjetima. Ovi (niski) treseti većinom su subakvalnog karaktera; međutim u nekim područjima BiH imamo zatrpane tresete, nastale u drugim uvjetima jer su danas pretežito tla bez vode (Livanjsko i Glamočko polje). Debljina treseta iz godine u godinu "raste" što znači da u perspektivi treseti Hutova blata sve više i više zarastaju. Treseti dolaze samo u jednoj kartiranoj jedinici (broj 90).

To tlo nije za poljoprivredu, jer ima slabe pedofizikalne značajke. Zbog kriptodepresija nemoguće je odvesti vodu koja se slijeva sa svih strana. Prirodne niske tresete podijelili smo na plitke, tresetni sloj od 30-50cm; srednje duboke 50-100cm i duboke tresete preko 100cm debljine tresetnog sloja. Njihova bonitetna kategorija je VIII, što znači da nisu za poljoprivredu, ali su vrlo dobri ekološki rezervati za ptice selice i vodene vrste toga područja.

Hidromeliorirano tlo

Hidromeliorirano tlo spada u skupinu antropogenih tala (anthrosole) hidromorfnog razdjela tala. Nalazimo ih u donjem dijelu doline rijeke Neretve od Višića prema Hutovu blatu. Ta tla nisu dosljedno hidromeliorirana pa efikasnost melioracija još nije dala potpune rezultate. Nastala su iz eugleja i aluvijalno oglejenih tala. Temeljna kanalska mreža je izvedena, ali nije postavljena drenaža. Površina ovih tala iznosi 613ha, što čini 0,14% od sveukupne površine.

Za sada se nalaze u III bonitetnoj kategoriji, ali detaljnom odvodnjom mogu biti i I kategorija tla. Imaju zahvalnu teksturu i to su ilovasta do pjeskovito ilovasta tla. Onaj dio bliže Hutovu blatu može imati i ilovasto glinastu teksturu. Kod ovih tala još uvijek je nepotpuno riješen vodozračni režim.

Na području HNŽ/K po stanovniku ima 0,81ha poljoprivrednog zemljišta, a obradivog (oranice, vrtovi i voćnjaci) 0,26ha. Prema svjetskim standardima, da bi se zadovoljile potrebe stanovništva, dozvoljeni minimum poljoprivrednog zemljišta je 0,40ha po stanovniku, a obradivog zemljišta 0,17ha po stanovniku. Temeljem navedenoga, može se kazati da je u HNŽ/K zadovoljen minimum i obradivog i poljoprivrednog zemljišta po jednom stanovniku. Analizom stanja odnosa obradivog i poljoprivrednog zemljišta po stanovniku unutar pojedinih općina u HNŽ/K vidljivo je da je u najvećem broju općina ovaj odnos povoljan. To nije tako jedino u općinama Mostar i Jablanica. Naime, u Gradu Mostaru stanje i obradivog i poljoprivrednog zemljišta po stanovniku je manje od dozvoljenih minimuma po svjetskim standardima (0,08; 0,27), a u općini Jablanica manje je stanje obradivog zemljišta po stanovniku u odnosu na navedene svjetske standarde (0,10).

Oštećenja zemljišta područja HNŽ/K

Opće napomene

Iskorištavanje tla u sferi izvan poljoprivrede i šumarstva, naročito zadnja četiri desetljeća, u svijetu i kod nas ima karakteristike veoma velikog uspona. Povećana industrijalizacija, te urbanizacija već su prisvojile znatne obradive površine. Tendencija potrošnje i sve većeg prisvajanja poljoprivrednih površina u nepoljoprivredne svrhe, uslijed povećanja potreba u energiji, rezultat je stalnog povećanja broja stanovništva i ekspanzije industrije, te uvođenja novih tehnologija. Napredak tehnologije bez sumnje je omogućio udobniji život čovjeku nudeći mu višestruke koristi. U isto vrijeme, ovakav napredak prouzrokovao je i čitav niz štetnih posljedica, koje su se manifestirale na okolni prostor uključujući i tlo.

Mnogobrojni zahvati u procesu uvođenja novih tehnologija, te pronalasci i usavršavanja, često su u proturječnosti u odnosu na čovjekovu sredinu. Naime, u uvjetima kada čovjek ima sve mogućnosti za dobivanje novih i kvalitetnijih potrošnih dobara, dolazi do pogoršavanja sfere onih najvažnijih elemenata vezanih za njegovu egzistenciju, kao što su tlo, voda, zrak i biljka. Kako umanjiti takve suprotnosti, odnosno ublažiti štetnost tih posljedica pitanje je koji se javlja u ovakvim uvjetima. Treba se držati gesla kako svako novo uvođenje tehnologije mora istovremeno biti praćeno i sagledavano sa stajališta očuvanja najvrjednijih članova ekosustava.

Problemi oštećenja zemljišta i poduzimanje mjera za smanjenje ovih štetnih procesa, nisu imali isti tretman, ista shvaćanja, kao što je to bio slučaj sa drugim članovima ekosustava. Neki vidovi oštećenja zemljišta, kao što je kontaminacija, ne djeluju direktno na zdravstveno stanje ljudi i ne mogu se odmah otkriti kao što je to slučaj sa zrakom i vodom. Međutim, kada se studioznije pristupilo ovom problemu vidjelo se da su oštećenja zemljišta, a i posljedice koje iz toga proizlaze, isto tako velike, pa čak u nekim slučajevima teže i ozbiljnije. Npr. podatak da u BiH svake godine nestaje cca 3.000ha zemljišta dovoljno je ilustrativan da ukaže kakve su sve posljedice. U razmatranju ovog problema treba naročito naglasiti da se procesi oštećenja zemljišta različito manifestiraju.

Oni se mogu svrstati u tri temeljne skupine i to:

- kontaminacija;
- degradacija;
- destrukcija.

Oštećenja zemljišta - uzroci i posljedice

U okviru ove studije obrađen je i problem oštećenja zemljišta. Na području HNŽ/K, kao i u drugim županijama, prisutni su neki uzroci oštećenja zemljišta, a njihove posljedice su izražene. Uzroci oštećenja i uništenja zemljišta su:

- mišljenje da se raspolaze značajnim površinama poljoprivrednog zemljišta; ovome je naročito doprinio veliki fond neobrađenih polja;
- nepridržavanje postojeće zakonske regulative, posebno one koja se odnosi na zaštitu najvrjednijih zemljišta.

Kontaminacija zemljišta

Pod kontaminacijom se podrazumijeva unošenje različitih polutanata u tlo, gdje njihova prisutnost dovodi do promjena kemijskih, fizikalnih i bioloških značajki tla. Njihovo unošenje može se odvijati iz zraka, vode ili raznim čvrstim otpadnim i drugim materijalima. Unošenjem ovih polutanata u tlo, oni se uključuju u biološko kruženje, tj. usvajaju ih biljke, a preko biljaka čovjek i životinje. Iz tla se pojedini kontaminanti ispiru i ulaze u podzemne vode te ih na taj način zagađuju.

Posljedice za poljoprivredne kulture mogu biti takve da se, kada pređu određene dozvoljene granice, te biljke ne smiju koristiti u prehrani ljudi i životinja. S druge strane, pojedini kontaminanti djeluju veoma nepovoljno na živi svijet tla (edafon), kao što su mikroorganizmi i pedofauna, te mogu dovesti do nestanka posebno korisnih mikroorganizama, odnosno do sterilizacije tla. Uništenjem živog svijeta dolazi do pogoršanja vodno-fizikalnih značajki tla, kao što su kvarenje strukture, pogoršanje vodopropusnosti, zbijenosti i dr. Krajnja posljedica je dobivanje nekvalitetne hrane i smanjenje prinosa poljoprivrednih kultura.

Kontaminacija zemljišta na području HNŽ/K posljedica je većeg broja uzroka, a posebno su prisutni sljedeći:

- otpadni plinovi iz industrije i komunalni plinovi;
- otpadne vode iz industrije;
- promet i njegov intenzitet;
- eolacija sa deponija (npr. eolacija crvenog mulja).

Ovi su uzroci imali za posljedicu kontaminaciju tla teškim kovinama i drugim polutantima i zakiseljavanje tla kiselim kišama. Od plinova iz industrije najvažniji su fluor i klor, koji nastaju iz tvornica glinice. Oni se deponiraju u tlu putem padalina. To su jake mineralne kiseline (klorovodična i fluorovodična) koje dovode do više nepoželjnih pojava u tlu. Tako pod njihovim utjecajem dolazi do zakiseljavanja tla, te pojačanog ispiranja hranjiva i drugih sastojaka iz tla; utječu i na uništavanje korisne mikroflore i pedofaune, na kvarenju strukture tla, odnosno na pogoršavanju fizikalnih i kemijskih značajki tla.

Među komunalnim plinovima naročito značajnu ulogu ima sumpor. Poznato je da je ugalj bogat sumporom, tako da se njegovim sagorijevanjem oslobađaju velike količine sumpora, koji odlazi u atmosferu. Iz atmosfere zatim u vidu padalina, kao kisele kiše u vidu sumporne kiseline, ulaze u tlo i dovode do sličnih posljedica na tlima kao klorna i fluorna kiselina. Ove kiše dovode do oštećenja i smanjenja kvaliteta poljoprivredni kao i šumskih kultura. Kontaminaciju tla izazivaju i ispusni plinovi iz automobila, među kojima je naročito značajno olovo (Pb). Prema dosadašnjim saznanjima, smatra se da su tla uz prometnice, 100m lijevo i desno od puta, onečišćene ovim elementom. To znači da je na svaki kilometar puta širine 10m, onečišćeno 20ha tla (uz regionalne putove ta kontaminacija iznosi 10ha pokm puta).

Eolacija materijala sa deponija kao što je crveni mulj, također može dovesti do kontaminacije tla, a i vode. Naime, crveni mulj čine pretežito praškaste čestice, koje vjetar lako raznosi na različite udaljenosti, te se zatim sedimentira po tlu, po biljkama, vodnim tokovima i može dovesti do njihove intoksikacije. Zbog izmijenjenog sustava proizvodnje aluminijske, jer se glinica više ne proizvodi na ovom području već se dobavlja sa strane, a bijeli mulj koji se javlja kao nusprodukt otkupljuje i prerađuje privatna tvrtka s područja Mostara, nema deponiranja crvenog mulja. Ranija deponija Bačevići u blizini kruga tvornice sanirana je, odnosno rekultivirana i više ne zagađuje okolni zemljišni prostor.

Stanje teških kovina u tlima HNŽ/K

Teškim kovinama pripada važno mjesto među tvarima koje smatramo onečišćivačima. U okviru izrade ove studije, podatci o sadržaju teških kovina dobiveni su na bazi istraživanja prosječnih površinskih uzoraka tla i odnose se na njihov ukupan oblik. Naime, na području HNŽ/K ukupno je uzeto 150 prosječnih uzoraka tla sa dubine od 0-30cm te je nakon standardne pripreme uzoraka slučajnim odabirom izdvojeno 70 uzoraka na kojima su, pored analiza parametara plodnosti tla, izvršene i analize sadržaja ukupnih oblika Cu, Zn, Cd, Ni, Pb i Co. Analize su rađene u laboratoriju Agromediterranskog fakulteta u Mostaru, korištenjem metode atomske adsorpcije AAS (ekstrakcija u zlatotopci).

Utvrđene koncentracije teških kovina interpretirane su na temelju graničnih vrijednosti utvrđenih Naputkom o utvrđivanju dozvoljenih količina štetnih i opasnih tvari u zemljištu i metode njihovog ispitivanja ("Službene novine F BiH", broj 11/99). Naime, prije petnaest dana u službenom glasilu FBiH objavljen je novi Pravilnik o utvrđivanju dozvoljenih količina štetnih i opasnih tvari u zemljištu i metode njihovog ispitivanja ("Službene novine FBiH", broj 72/09), no s obzirom na činjenicu da je interpretacija utvrđenih koncentracija teških kovina u županijama koje već imaju izrađenu kartu upotrebne vrijednosti zemljišta u mjerilu 1:100.000, vršena temeljem graničnih vrijednosti utvrđenih navedenim Naputkom iz 1999. godine autori su smatrali da treba koristiti iste parametre (granične vrijednosti) radi buduće analize ove problematike.

Temeljem rezultata istraživanja može se zaključiti da se količine analiziranih teških kovina u ukupnom obliku nalaze u granicama:

- Bakar (Cu) od 6,09mg/kg na lokalitetu Višnjevica, Konjic do 160,79mg/kg na lokalitetu Duži, Neum;
- Cink (Zn) od 23,17mg/kg na lokalitetu Višnjevica, Konjic do 88,50mg/kg na lokalitetu Kruševo, Stolac;
- Kadmij (Cd) od 0,70mg/kg na lokalitetima Ljubonci, Prozor-Rama i Sopot-Argud, Konjic do 3,75 mg/kg na lokalitetu Goranci, Mostar;
- Nikal (Ni) od 0,73mg/kg na lokalitetu Višnjevica, Konjic do do 12,07mg/kg na lokalitetu Duži, Neum;
- Olovo (Pb) od 15,92mg/kg na lokalitetu Sopot-Argud, Konjic do 126,98mg/kg na lokalitetu Konjic;
- Kobalt (Co) od 4,87mg/kg na lokalitetu Višnjevica, Konjic do 20,41mg/kg na lokalitetu Goranci Mostar.

Klasifikacija sadržaja utvrđenih količina teških kovina u ukupnom obliku, prema Tablici 1.6.3. Sadržaj teških metala i sumpora u tlu (Federalni zavod za agropedologiju), vrši se usporedbom utvrđenog stanja s graničnom vrijednosti. Pregled sadržaja utvrđenih količina teških kovina u ukupnom obliku u odnosu na ukupan broj analiziranih uzoraka tla prikazan je u Tablici 1.6.3.

Tablica 1.6.3: sadržaj ukupnih količina teških kovina u odnosu na ukupan broj analiziranih uzoraka tla

Teška kovina	Nizak sadržaj (broj uzoraka)	Srednji sadržaj (broj uzoraka)	Previsok sadržaj (onečišćeno) (broj uzoraka)
Cu	12	50	8
Zn	8	62	0
Cd	10	54	6
Ni	70	0	0
Pb	2	57	1
Co	70	0	0

Na temelju navedenih pokazatelja, vidljivo je da najveći broj istraženih lokaliteta na području HNŽ/K ima tolerantne (srednji sadržaj) količine pojedinih teških kovina i to: (Cu - 50 uzorka); (Zn - 62 uzorka); (Cd - 54 uzorka); (Pb - 57 uzorka), dok je na svim istraženim lokalitetima utvrđen nizak sadržaj nikla i kobalta.

Prosječni sadržaj bakra u površinskom sloju, na istraživanim lokalitetima, iznosi 42,94mg/kg. Raspon koncentracija vrlo je širok, od 6,09mg/kg do najviše 156,35mg/kg. Naime, visoke koncentracije bakra u ukupnom obliku utvrđene su prvenstveno na lokalitetima na kojima se odvija intenzivna vinogradarska i voćarska proizvodnja (uzorak broj 12, 42, 50, 52, 59, 60, 65 i 70), a što je najvjerojatnije posljedica dugogodišnje primjene fungicida na bazi bakra u zaštiti od bolesti voćaka i vinove loze. Najveći dio prirodnog sadržaja bakra u tlu se nalazi kao kompleksiran s organskom tvari, okludiran u oksidima ili supstituiran u primarnim i sekundarnim mineralima. Navedeno, naravno, ograničava njegovu biopristupačnost, ali i znatno smanjuje rizike od fitotoksičnosti akumuliranog antropogenog unosa, kao i ispiranja u podzemne vode.

Na istraživanim lokalitetima prosječan sadržaj kadmija je 1,79mg/kg, a raspon koncentracija je, također, širok. Visoke koncentracije kadmija utvrđene su na šest lokaliteta koji su u velikoj prostornoj simetričnosti, a to su lokalitet Konjic (uzorak br. 10), lokalitet Poplati, Stolac (uzorak br. 14), lokalitet Zahumsko, Prozor-Rama (uzorak br. 32), lokalitet Goranci, Mostar (uzorak br. 37), lokalitet Lakševine, Mostar (uzorak br. 42) i lokalitet Brestica, Ravno (uzorak br. 70). Naime, prema graničnim vrijednostima utvrđenim Naputkom o utvrđivanju dozvoljenih količina štetnih i opasnih tvari u zemljištu i metode njihovog ispitivanja ("Službene novine F BiH", broj 11/99) smatra se da je tlo onečišćeno ukoliko sadrži više od 2mg/kg kadmija u ukupnom obliku. Jesu li visoke koncentracije kadmija na navedenim lokalitetima eolskog, antropogenog ili supstratogenog podrijetla (poznato je da flišoliki supstrati imaju povišen sadržaj kadmija) teško je utvrditi temeljem ovih istraživanja.

Prosječni sadržaj olova u površinskom sloju tla na istraživanim lokalitetima, iznosi 39,33 mg/kg, a raspon koncentracija kod većine uzoraka nije širok; osim kod uzorka broj 10 u kojem se olovo u ukupnom obliku javlja u suvišku.

Zakiseljavanje tla kiselim kišama

U normalnim uvjetima (nezagađenoj atmosferi) pH padalina je oko 5,6 što odgovara blago kiseloj reakciji, a rezultat je otapanja atmosferskog CO₂ u atmosferilijima. Izgaranjem fosilnih goriva (uglja, nafte) značajno se povećava količina oksida sumpora i dušika (SO_x, NO_x) u atmosferi. Reakcijama u atmosferi (sa vodenom parom, fotooksidacijom, oksidacijom, disocijacijom, jonizacijom) ovi oksidi stvaraju značajnu koncentraciju molekula i iona kisele reakcije: H⁺, HSO⁻³, SO⁻², HNO⁻², HNO⁻³. Njihova povećana koncentracija najprije se javlja lokalno, iznad mjesta nastanka, ali uslijed atmosferskog strujanja može zahvatiti mnogo šira područja. Drugim riječima, radi se kako o lokalnim tako i o znatno širim, globalnim negativnim efektima. Kiselinsko taloženje iz atmosfere (suha i mokra depozicija), popularno nazvano kisele kiše, u nekim lokalnim uvjetima (Skandinavije) poprimilo je već drastične efekte jer se pH spustio do vrijednosti 2. Negativan efekt kiselih kiša posebno je izražen u interakciji sa florom i faunom, stajaćim vodama i tekućicama. Zemljišta općenito, svojim puferkim sustavom mogu se oduprijeti promjeni pH. Međutim, padaline u dužem vremenskom razdoblju imaju sigurno negativan efekt posebno kod kiselih zemljišta i zemljišta sa malim puferkim kapacitetom.

Kod zemljišta sa blago alkalnom ili alkalnom reakcijom, trenutno neće doći ni do kakvih negativnih pojava: povećana koncentracija H⁺ iona mehanizmom ionske izmjene i adsorpcije inkorporirati će se u zemljište. Međutim, kod blago kiselih i kiselih zemljišta, dolazi do narušavanja strukture zemljišta što može imati katastrofalne posljedice na prinose kulturnih biljaka koje se uzgajaju na takvim područjima. Uglavnom, dva su kationa odgovorna za kiselost zemljišta: H⁺ i Al³⁺. Mehanizmi kojima oni iskazuju svoj utjecaj ovise o stupnju kiselosti tla te vrsti i prirodi zemljišnih koloida. U izrazito kiselim zemljištima (pH ispod 5) jedinjenja aluminija postaju rastvorljiva u vodi i aluminij se javlja u formama Al³⁺ i Al(OH)²⁺.

U prirodi se kisele kiše rijetko javljaju kao isključiv polutant. Obično se njihov efekt udružuje sa efektima djelovanja plinova SO_x i NO_x (kad nema padalina); zatim prašinom - tzv. čvrstim česticama, teškim kovinama, silikatnom prašinom, drugim organskim i neorganskim polutantima, sve ovisno od toga koja industrija koristi fosilna goriva. Sve to zajedno, kao kombinirani efekt, dopijeva do zemljišta. Zbog toga se, pri ispitivanju ovih pojava, moraju sagledati svi efekti, raščlaniti i utvrditi njihova međusobna interakcija sa zemljištem. Sagledavajući analize zemljišta HNŽ/K može se dati globalna ocjena da kisele kiše nisu imale (ili nisu padale) utjecaja na zemljište, ali da bi se moglo nešto preciznije reći o utjecaju kiselih kiša moralo bi se izvršiti dodatno istraživanje (naročito za područje Mostara) što nije predmet ove studije. pH vrijednost kiše koja je u kolovozu 2009. godine pala na području Mostara je 5,9 što odgovara blago kiseloj reakciji.

Iako na području HNŽ nije konstatirana kontaminacija zemljišta nego onečišćenje pojedinim polutantima (nije konstatirana na ovoj razini istraživanja) potrebno je napomenuti mjere dekontaminacije, a to su:

- kalcizacija (ukoliko su tla kisela);
- duboko oranje zbog razblaživanja koncentracije u samom tlu;
- uzgoj poljoprivrednih kultura koje ne nagomilavaju polutante u jestivom dijelu;
- fitomelioracijske mjere (uzgoj kultura koje apsorbiraju veće količine polutanata ako je tlo zagađeno polutantima);
- tako uzgajane kulture se moraju spaliti i pepeo deponirati na određene lokacije.

Kao izuzetna mjera, može se koristiti i nastiranje nekontaminiranog tla na kontaminiranu površinu.

Degradacija zemljišta na području HNŽ/K

Degradaciju zemljišta izazivaju nepravilan način obrade tla na inkliniranim područjima i intenzivna sječa šume, a izravna posljedica je pojačana erozija.

Erozivni procesi na području HNŽ/K

Proces premještanja čestica zemljišta i pretežito rastresitog supstrata sa viših elemenata reljefa na niže, koji nastaje pod utjecajem vode i vjetra, naziva se erozija. Zemljište je prvo izloženo djelovanju erozije, i što je posebno značajno za čovjeka, najčešće se i govori o eroziji zemljišta. Voda i vjetar posjeduju kinetičku energiju, energiju kretanja i njom degradiraju zemljišta, tako što razarajući njegovu strukturu vrše proces premještanja čestica tla. Kada voda uvjetuje premještanje čestica, razlikuju se dvije pojave takvog procesa. Prva je pojava uvjetovana vodom koja teče po površini zemljišta, pri čemu pokreće njegove čestice. Taj se proces naziva spiranje, i on zapravo i predstavlja proces erozije. Postoji i druga pojava premještanja čestica zemljišta po dubini profila, kroz njegove pore i pukotine. Pri tome se najprije pokreću rastvorljive soli i druge koloidne čestice, i takvo premještanje sastojaka zemljišta predstavlja pedogenetski proces ispiranja zemljišta. Pored erozije tla vodom, koja je vrlo izražena u brdskom i planinskom dijelu HNŽ/K, prisutna je erozija vjetrom u planinskom području. Na vapnenim terenima gdje dominiraju planinske crnice (kalkomelanosoli), erozija vjetrom (eolska erozija) vrlo je izražena naročito u sušnom razdoblju i na prostorima s oskudnom vegetacijom.

S obzirom na izraženost orografskih formi šireg područja HNŽ/K, koje se karakterizira vrlo razvijenim reljefom, može se konstatirati da su prisutni različiti erozivni procesi, kako na prostorima gdje je bila šumska vegetacija, tako i na prostorima koji su pod poljoprivrednim kulturama. Nadalje, s obzirom na prirodu pedološkog pokrova na širem području HNŽ/K, gdje na inkliniranim terenima dominiraju plitka zemljišta, djelovanje erozije toliko je izraženo da supstrat često izbija na samu površinu tla. Ako se tome doda priroda karbonatnih i silikatnih matičnih supstrata, koji su jako podložni fizikalnom i kemijskom trošenju što znatno pojačava erozivno djelovanje, onda je jasno zbog čega su prisutni različiti oblici erozije.

Utjecaj klime na intenzitet erozije, naročito je izražen u brdsko planinskom području HNŽ/K, gdje su prisutna velika kolebanja temperatura u ljetnom razdoblju, što doprinosi bržem mehaničkom trošenju supstrata. Na inkliniranim terenima pod utjecajem jakih i dugotrajnih oborina, dolazi do jačih erozivnih procesa, a što je i u izravnoj korelaciji sa osjetljivošću područja. Na području HNŽ/K prisutna je vodna i eolska erozija. Pod njihovim utjecajem dolazi do odnošenja tla, a time i do smanjenja njegove dubine i plodnosti.

Vodna erozija

Ovaj vid erozije odvija se na inkliniranim površinama. Ona ovisi od količine kiše i njenog intenziteta. Kako su količina i intenzitet kiše naročito skoncentrirani u jesensko-zimskom razdoblju, to je i najveće posljedice moguće očekivati u tom razdoblju. Vodna erozija na području HNŽ manifestira se u svim njenim oblicima, tj. kao površinska, brazdasta i jaružna. Površinska erozija predstavlja postupno odnošenje odnosno spiranje gornjih slojeva tla, a time i do gubitka najvrjednijih sastojaka tla kao što su: fosfor, kalij, kalcij, te humus. Kao posljedica ove erozije na ovim je prostorima i proces zasklećivanja površinskog sloja tla (fragmenti veći od 2mm prečnika) smanjuje aktivnu dubinu tla profila. Brazdasta erozija predstavlja teže posljedice za tlo, jer se tada po površini terena stvaraju brazde. Pojava brazda dovodi do oštećenja i uništavanja biljaka, a kod višegodišnjih i do ogoljevanja korijena.

Jaružna erozija, kao najteži oblik vodne erozije dovodi do stvaranja širokih i dubokih jaruga. Njene posljedice su takve da se najveći dio površina pretvara u neplodne terene. Na ovom području odvija se i poseban vid erozije, to je tzv. dubinska erozija. Pod tim se podrazumijeva propadanje odnosno ispiranje sitnice (sitnog tla) kroz skelet, odnosno šljunak. Ovim procesima dolazi do pojačanog zasklećivanja površine zemljišta tj. do povećanja količine skeleta. Ovaj skelet može imati i određeno pozitivno djelovanje, gdje se on ponaša kao tzv. mineralni malč (mulch). Naime, on smanjuje gubitke vode iz tla tj. procese evaporacije, što je naročito značajno tijekom vegetacijskog razdoblja.

Eolska erozija

Ovaj vid erozije odigrava se na svim površinama tj. ravnim i nagnutim. Procesu erozije vjetrom mnogo su značajniji, a time i izraženiji na području HNŽ/K. Posljedice ovakvog djelovanja su odnošenje tla i zasklećivanje površine, što konačno dovodi do smanjenja plodnosti tla. Posljedice ovakve erozije naročito su intenzivne kada je tlo suho, tj. kod malog sadržaja vlage. Na ovom području prisutan je vjetar bura. To je suhi vjetar, koji može imati veliko razorno djelovanje. Bura je prisutna tijekom cijele godine, ali je posebno izražena u jesenjem i proljetnom razdoblju.

Klizišta na području HNŽ/K

Klizišta su specifični oblici erozije vodom. Njihova je pojava uvjetovana vodom koja se infiltrira u zemljišta i geološki supstrat. Voda se nagomilava iznad teško propusnog ili nepropusnog sloja. Pošto se nad nepropusnim slojem akumulira dovoljna količina vode, zemljište počinje kliziti. Da bi došlo do pojave klizišta, moraju biti ostvareni posebni uvjeti koji omogućavaju njegov nastanak.

Prvi uvjet, bez koga se najčešće ne ostvaruje klizanje, može se nazvati gubitak oslonca. Gubitak oslonca može biti prirodan, ili pak uvjetovan radom čovjeka. Gubitak oslonca uvjetovan radom čovjeka može biti raznolik kao npr. usijecanjem puta u donji dio padine, izgradnjom različitih objekata i dr. U tom slučaju padina gubi oslonac i počinje kliziti. Drugi uvjet koji mora postojati, jeste prisutnost ili teže propusnog dijela profila zemljišta, ili pak teže propusnog sloja geološkog supstrata. Teža propusnost dijela profila zemljišta, najprije je posljedica prisutnosti procesa iluvijacije i oglejavanja. Treći uvjet koji doprinosi i potencira pojavu klizanja, jeste odsustvo ili nedovoljna količina vegetacije na padinama podložnim klizanju. Svojim prisustvom i transpiracijom, vegetacija reducira količinu vode, koja bi infiltracijom i nagomilavanjem, uvjetovala pojavu klizanja. Ako vegetacije nema, ili je ima u nedovoljnim količinama, transpiracija je smanjena, zbog čega je i mogućnost nagomilavanja vode koja uvjetuje pojavu klizanja, povećana. Četvrti uvjet koji utječe na pojavu klizanja zemljišta jesu slaba svojstva kohezije čestica tla u kojem se javlja klizanje, a što je posljedica mineraloškog sastava gline. Klizanje terena najčešće uzrokuju minerali gline tipa montmorilonita. Zbog toga se može istaći da je posebna odlika zemljišta ili geološkog supstrata, na mjestima gdje dolazi do pojave klizanja, uvjetovana glinom, koja ima veliku moć bubrenja.

Na području HNŽ/K klizišta se najčešće javljaju u područjima neplanske individualne gradnje; najčešće na glinovitim i laporovitim matičnim supstratima i na područjima gdje se vršila neplanska sječa šuma. U tijeku ratnih djelovanja znatne su površine ostale bez vegetacijskog pokrova što je umnogome ubrzalo pojavu klizanja terena.

Destrukcija zemljišta na području HNŽ/K

Ovaj oblik oštećenja tla mnogo je teži od degradacije zemljišta, jer dovodi do fizikalnog uništavanja tla, odnosno ima djelovanje pedocida. Pod destrukcijom tla podrazumijeva se najteži oblik oštećenja tla, kada tlo potpuno gubi svoju proizvodnu funkciju. Proces destrukcije može biti kao:

- privremeni gubitak zemljišta;
- trajni gubitak zemljišta.

Privremeni gubitak zemljišta

Privremeni gubitak je takvo stanje tla kada ono gubi svoju proizvodnu funkciju za neko određeno vremensko razdoblje. Odgovarajućim mjerama na ovakvim površinama ponovo se može uspostaviti poljoprivredna proizvodnja. To su:

- površinski kopovi;
- šljunokopi;
- odlagališta industrijskog i komunalnog otpada;
- oštećenja tla tijekom ratnih aktivnosti.

A. Površinski kopovi smatraju se vrlo opasnim destruktorkama. Naime, ovim načinom zahvaćaju se sve zemljišne površine predviđene kopom odnosno nije moguće zaobići vrjednija tla. Posljedica površinskih kopova je ta da se po površini terena stvaraju krateri različite dubine i prečnika. Na području Mostara registriran je površinski kop vapnenca "Tenelija", "Slipšići", "Sigge-Raška Gora" i kamenolomi vapnenca "Vranjevići", "Mokri do" i "Grabovica". Na području Jablanice registriran je kamenolom vapnenca "Grabovica" i "Do-fupljika". Površinski kop gabra "Car", "Suljo Čilić", "Padeštica", "Velja stijena", "Fiondik" i površinski kop vapnenca "Kosna luka". Kamenolom dolomita "Podorašac" kod Konjica, "Podbor" kod Prozora-Rame. Kamenolom vapnenca "Vlake" kod Čitluka.

B. Šljunokopi su daljnji vid oštećenja tla. Kopanjem šljunka i njegovim odnošenjem, stvaraju se po površini terena veći ili manji krateri. Ovi krateri vidljivi su na području Bijelog polja i uz korito rijeke Neretve.

C. Odlagališta industrijskog i komunalnog otpada su daljnji vidovi oštećenja zemljišta. Ova odlagališta-deponije, pored toga što zauzimaju obradive površine, dovode i do kontaminacije tla, i općenito cijelog okoliša.

D. Oštećenja tla tijekom ratnih aktivnosti - tijekom četverogodišnjeg rata, pored stradanja ljudi, uništenja domova i gospodarskih dobara, došlo je i do oštećenja uslijed eksplozija granata, izgradnje privremenih objekata i putova; uslijed kretanja žive sile i ratne tehnike preko oranica i travnjaka, i sječe šumskog pokrivača. Poseban problem predstavlja miniranost terena. Iako ne postoje točni podaci o površinama koje su ugrožene minama, ipak je miniranost terena značajna sa dva stajališta: što ugrožavaju živote ljudi i životinja i što određeni prostor isključuju iz dalje uporabe za proizvodnju hrane ili izgradnju. U Tablici 1.6.4 navode se podaci o minskim poljima i broju mina na području HNŽ/K.

Tablica 1.6.4: procjena minskih polja na području HNŽ/K (podatci f mac-a)

Županija	Broj minskih polja	%	Broj mina	%
Hercegovačko-neretvanska	1.358	10,4	16.010	7,7

Iz danog prikaza, a prema podacima F MAC-a, jasno se vidi da je na području HNŽ/K utvrđen broj minskih polja 1.358 ili 10,4%, sa 16.010 ili 7,7% od ukupnog broja mina u FBiH (oko 200.000 mina).

Trajni gubitak zemljišta

Trajni gubitak zemljišta predstavlja najteži oblik oštećenja, kada se trajno ili pak za veoma dugo vremensko razdoblje (duže od ljudskog vijeka) gube proizvodne sposobnosti tla.

A. Izgradnja naselja i industrije dovodi do gubitka tla. Kao posljedica toga značajne površine već su isključene iz poljoprivredne proizvodnje, odnosno ovi potrošači su reducirali i onako skromni obradivi zemljišni fond.

B. Prometnice su daljnji vid uništavanja tla, gdje svaki kilometar puta odnese jedan hektar tla. Ako se tome dodaju bankine, proširenja, izgradnja benzinskih crpki, ukupno zauzimanje zemljišta još je veće. Osim toga, primjena soli po putovima tijekom zimskog razdoblja, može dovesti do njihovog ispiranja na okolna tla i uzrokovati njegova oštećenja. Na tlo naročito štetno djeluje natrij, koji dovodi do intenzivne razgradnje strukture tla, i kvarenja fizikalnih značajki tla.

Rajonizacija prostora HNŽ/K prema nadmorskim visinama

Temeljni čimbenici koji sudjeluju u stvaranju ekoloških uvjeta bilo koje sredine uglavnom su oni isti koji su razmatrani kao pedogenetski čimbenici, a naročito reljef, geološka podloga, klima i vegetacija. Svi oni djeluju udruženo, te utječu na formiranje i značaje tipova tala. Geomorfološko oblikovanje područja i konfiguracija terena daju mogućnost da se u općim linijama, u ekološkom smislu, teritorija HNŽ/K podijeli u tri dijela - tri rajona:

- Nizinski (rajon primorja, riječnih dolina i kraških polja);
- Brdski rajon;
- Planinski (rajon niskih, srednje visokih i visokih planina).

Karakteristike nizinskog rajona (Rajon primorja, riječnih dolina i kraških polja).

Prema geografskoj pripadnosti prostora ovaj rajon uglavnom se odnosi na najvrednije zemljišne potencijale, u kome prevladava mediteranski klimatski utjecaj. Ovaj rajon zahvaća južni prostor HNŽ/K odnosno porječje Neretve i Trebišnjice i primorje u zaljevu Neum-Klek. Čine ga Bijelo i Mostarsko polje, dio Bišća polja, Bekija (porječje gornjeg Trebižata), Humina (porječje donjeg Trebižata, Neretve i Bregave), Popovo polje, primorje u zaljevu Neum-Klek itd.

Ovaj rajon reljefno čine kraška polja, kraške površi, niske zaravni i humovi. Kraške forme reljefa nastale su nagomilavanjem erozivnog materijala i stvaranjem tla. Ovaj rajon sadrži najvrjednija poljoprivredna zemljišta. Najznačajnije kraške površi su Brotnjo i Dubrave između kojih je usječena dolina Neretve. U najznačajnija kraška polja ubrajaju se Popovo polje, Mostarsko polje i Bijelo polje. Usko primorje i dolina Neretve odlikuje se mediteranskom klimom. Ostali prostori ove regije imaju izmijenjenu mediteransku klimu sa manje blagim zimama i umjereno žarkim ljetima. U ovoj regiji moguć je uzgoj vrlo kvalitetnih sorti vinove loze i duhana, a na navodnjenim površinama uspijevaju rano voće, povrće, ljekovito bilje i cvijeće. Rijeke u ovoj regiji su Neretva, Trebižat i Buna. Padalinske vode duž pukotina i kanala gube se u kraškom podzemlju, te se javljaju i rijeke ponornice. Naša najduža ponornica je Trebišnjica. U donjem porječju Neretve nalazi se Hutovo blato, koje se sastoji od Deranjskog i Svitavskog jezera. Najplodnija obradiva tla nalaze se oko donjeg toka Neretve i u Popovom polju. Kraški predjeli izvan polja odlikuju se vrlo često plitkim i isprekidanim zemljišnim prekrivačem. U nižem području često su zastupljeni karbonatni sedimenti tercijara koji često sadrže glinovito laporovitu komponentu. U višim položajima (iznad 300 m.n.v.) na tvrdim vapnencima i dolomitima pedosfera je jako reducirana. Dominantna su plitka tla AC ili A-R sklopa. U uvalama i poljima dominantna su antropogena tla.

Karakteristike brdskog rajona

Ovaj rajon zauzima manje površine i zahvaća prostore uglavnom između 600 - 800m nadmorske visine. Sa stajališta zastupljenosti bonitetnih kategorija može se konstatirati da su u brdskom rajonu najviše zastupljene V i VI bonitetna kategorija. Pojedini dijelovi koriste se kao oranice, voćnjaci, šume ili su to kraške oblasti. Najveće površine ovog rajona, s obzirom na konfiguraciju terena, zahvaćaju prostore sa izraženom inklinacijom, što znači da su to zemljišta sa većim ograničenjima kao što su nagib i dubina soluma, gdje je vrlo otežana ili nije moguća primjena mehanizacije (ako se radi o poljoprivrednim površinama).

Karakteristike planinskog rajona (rajon niskih, srednje visokih i visokih planina)

Planinsko područje, zahvaća prostore sa nadmorskim visinama preko 800 metara. Ograničavajući čimbenici za korištenje su mala dubina soluma, izražena inklinacija terena, podložnost tla eroziji. Pojedine planine obrasle su šumom, dok su druge skoro bez šumskog pokrivača. To su predjeli izrazite planinske klime, te zbog nedovoljne topline i jakih oscilacija nije moguća značajnija poljoprivredna proizvodnja. U rajonu planina javljaju se mjestimično šume i pašnjaci, dok se na višim nadmorskim visinama javljaju ogoljene oblasti i krš. Desnu obalu od samog izvora Neretve predstavljaju planinski lanci sa visovima Visočice (Visočica 1.517m, Džamija 1.967m, Vrsa 1.556 m); Bjelašnica (Krvavac 2.062m, Lovnica 1.856m, Pleševac 1.604m, Ivan 959); Bitovnje (Lisin 1.742m, Čador 1.700m, Pogorelica 1.437m); Vranice (Vitruša 1.919m, Crni Vrh 1.121m); Raduše (Raduša 1.807 m, Idovac 1.956m); Ljubuša (Orlovača 1.560m, Crni Vrh 1.797m, Lisac 1.627m); Vran Planina (Divič 1.541m, Vran 2.020 m), Čvrstica (Strmoglavica 1.672 m, Risovac 1.206m); Čabulja (V.Vlajna 1.776 m). Lijevu obalu predstavljaju od izvora predstavljaju masivi Crvanj (Crvanj 1.849m, Zimomor 1.920m); Prenj (Lisac 1.498 m, Visin 1.842 m); Velež (Rujišće-Orlinka 1.703m, Velež 1.903m, Botin 1.965m, Podvelež 1.089m). Ova je regija pod utjecajem planinske klime. Na današnji morfološki izgled ovog kraja značajno je utjecao riječni sustav Neretve. Ona je uzvodno od Konjica usjekla klisuru dugu 80km i duboku 800 m, a nizvodno od Ostrošca do Bijelog polja kanjonsku dolinu dugu 49km i mjestimično duboku 1.200m. Kanjonske doline imaju i pritoke Neretve, kao što su Drežanka, Rakitnica i Diva Grabovica. Padaline su često obilne, ali se zbog kraškog reljefa javlja nedostatak površinskih voda, što utječe na siromašnu vegetaciju i tlo. Ova regija oskudijeva obradivim površinama. One su ograničene uglavnom na kraška polja, kraške uvale. U dijelovima gdje su prisutni pašnjaci moguć je jedan vid stočarstva.

U okviru planinskog rajona može se kao specifično područje izdvojiti područje krša. Ovo područje ima kraški reljef sa svim fenomenima kao što su škrape, uvale i vrtače. U reljefu ove regije dominiraju dva temeljna morfološka elementa i to: planinska bila, i između njih, kraška polja. Planinska bila predstavljaju paralelne planinske nizove. Tla su pretežito plitka i izražena je površinska stjenovitost i kamenitost. Sve planine građene su od mezozojskih vapnenaca i dolomita, a udoline od mlađih i mekših geoloških naslaga kao što su eocenski fliš i neogene slatkovodne naslage. Mlađe naslage slabo su otporne na eroziju i denudaciju, a mezozojske su podložne karstifikaciji. Kraška polja su reljefne forme predisponirane tektonskim, fluvijalnim procesima i kraškom erozijom. Tijekom neogena bili su pod jezerskom vodom i na njima su se taložili slatkovodni sedimenti. Na višim terenima strmih inklinacija, uslijed djelovanja jakih erozije i eolskih utjecaja, došlo je do ogoljavanja i znatno izražene stjenovitosti površina.

Prirodni potencijal zemljišta HNŽ/K

Najveći dio HNŽ/K pod slabim je i degradiranim šumama i šikarama koje su većinom nepristupačne; osim toga veliki dio područja je stjenovit i kamenit. Najveći dio teritorija neretvanske doline raspolaže velikim kompleksima dobrih i vrlo dobrih kategorija poljoprivrednih zemljišta. Međutim, karta kategorizacije pokazuje da u cijelom HNŽ/K nije tako. Uzroci takvog stanja vezani su za karakteristike reljefa, geološke supstrate i djelovanje poplavnih voda. S tim u vezi, zemljišta teritorije su podijeljena u tri skupine: dolinska, zemljišta (riječnih) starijih terasa i zemljišta brdskog - planinskog dijela.

Poljoprivredna proizvodnja u HNŽ/K odvija se pretežito na tlima polja i njihovog oboda, koja su pokrivena deluvijalnim tlima, tj. tlima raznesenim sa kraških površina ili brda i snesenim na podnožja brda ili njihove strane. Antropogeni utjecaj naročito je izražen na svim tlima koje imaju i najmanju mogućnost da postanu prikladna staništa za poljoprivredne kulture. Često se zapaža terasiranje površina podziđivanjem i nanošenjem zemlje, odnošenje kamena sa površine tla i iz profila tla; te izgradnja natapnih kanala i kanala za navodnjavanje. Najveći dio HNŽ/K je stjenovit i kamenit, a samo u oazama nalaze se površine antropogeniziranog, najčešće smeđeg tla ili crvenice. Tla su pretežito plitka do srednje duboka rijetko duboka. Treba napomenuti da se na ovom području uglavnom uzgajaju povrtlarske kulture voćarske i vinogradarske kulture; ratarske kulture manje. Voćarska i vinogradarska proizvodnja uglavnom je intenzivnog karaktera.

Stanje i projekcija uređenja poljoprivrednog tla

Ukupne površine poljoprivrednog zemljišta na području HNŽ/K, sa stajališta podizanja njihove produktivnosti i korištenja u suvremenoj poljoprivrednoj proizvodnji, zahtijevaju neku od mjera popravke i intervencija bilo da se radi o primjeni agromelioracijskih, hidromelioracijskih ili hidrotehničkih zahvata. Intenzitet i vrsta zahvata različiti su kod različitih zemljišta ovisno o utvrđenom stanju na terenu.

Ako se uzme da je regulacija vodotoka i zaštita od poplava vodoprivredna problematika, uređenje poljoprivrednog zemljišta moglo bi se podijeliti na: hidromelioracijske i hidrotehničke mjere uređenja, terasiranja, zaštita od erozije, primjenu agrotehničkih i agromelioracijskih mjera popravke tla. Navedene mjere ne isključuju jedna drugu, ako to stanje na terenu zahtijeva. Razumije se da je, prije pristupanja bilo kojoj od prethodno navedenih mjera, potrebno raspolagati adekvatnim podlogama i projektom dokumentacijom.

Na poljoprivrednim površinama moguće je intenzivirati biljnu proizvodnju primjenom suvremenih tehnologija, naročito sa stajališta gnojidbe, primjene mehanizacije i hidrotehničkih mjera popravke tla. U prvoj fazi naglasak treba staviti na intenzifikaciju poljoprivredne proizvodnje na postojećim kvalitetnim zemljištima i zaštitu istih od dalje devastacije i trajnog otuđivanja iz poljoprivrede zbog sve veće izgradnje različitih objekata. To se prije svega odnosi na II i III kategoriju upotrebne vrijednosti, iako i IV pa i V i VI (na području Mostarskog polja) može biti od velikog značaja sa stajališta poljoprivrede.

Primjena agro i hidro melioracijskih mjera

Većina poljoprivrednih zemljišta, kako onih koja se obrađuju tako i onih koja se ne obrađuju, siromašna su u osnovnim hranjivim elementima (N; P; K). Zbog toga je na svim poljoprivrednim površinama potrebno značajno povećati količine mineralnih gnojiva, bez kojih nema povećanja poljoprivredne proizvodnje. Količine treba prilagoditi stanju hranjiva u tlu i zahtjevima pojedinih kultura, a na bazi kontrole plodnosti tla. Veće nagibe od 8° ne bi trebalo koristiti kao oranice, već bi ih trebalo oplemeniti i produktivno popraviti te držati kao vještačke ili prirodne livade. Ovakvih površina u HNŽ/K vrlo je malo u južnom dijelu HNŽ/K, dok su u sjevernom dijelu te površine znatnije. To se može postići primjenom mineralne fertilizacije, nadosijavanjem travnih smjesa te uporabom skarifikatora i sl. Ove mjere mogu značajno povećati proizvodnu sposobnost ovih površina i prevesti ih iz sadašnjeg ekstenzivnog u relativno intenzivni način iskorištavanja.

S obzirom na vrlo ograničavajuće površine kvalitetnog poljoprivrednog zemljišta, potrebno je primijeniti suvremene agrotehničke mjere:

- Pobojšati plodnost tla intenzivnom mineralnom i organskom gnojidbom bilo kao melioracijskom mjerom ili povećanom redovitom gnojidbom, što će ovisiti o individualnom stanju plodnosti pojedinih parcela;
- Primijeniti suvremeni način obrade tla odgovarajućom mehanizacijom u cilju popravke njegovog fizičkog stanja, a naročito strukture;
- Primijeniti hidrotehničke i hidromelioracijske mjere tamo gdje je to potrebno; neophodno je predvidjeti i mogućnost navodnjavanja;
- Ako je ekonomski opravdano, pristupiti uređenju zemljišta na manje krševitom terenu.

Primjena hidrotehničkih i hidromelioracijskih mjera često podrazumijeva zahvate skupa sa vodoprivredom, posebno na uređenju odvodnih kanala, regulaciji vodotoka i zaštiti od vanjskih poplavnih voda. Mjere odvodnje i navodnjavanja široko su poznate te se ovdje neće eksplicirati, već mogu biti primjer pojedinačnih projekata i stanja na terenu i to nakon detaljnih istraživanja. Ono što ovdje treba naglasiti jeste da je unapređenje plodnosti tla proces koji može duže trajati i relativno je skup. Međutim, svako ulaganje u unapređenje plodnosti tla dugoročno se veoma isplati i ostaje kao nasljeđe generacijama koje dolaze. Početni rezultati najbrže se mogu postići primjenom intenzivne gnojidbe tla. Ovom se mjerom ne samo uvećavaju prinosi, već ona može poslužiti i kao temelj za daljnje zahvate. Racionalnost ove mjere počiva na kontroli plodnosti, odnosno na kontroli sadržaja hranjivih elemenata u tlu, a u cilju određivanja preciznih doza za melioracijsku i redovitu gnojidbu. Na ovaj način izbjegavaju se nepotrebni izdatci, vezani za uporabu viška gnojiva, a doze se prilagođavaju mogućnostima vezivanja hranjiva od strane tla i potrebama uzgajane kulture.

Pogodnost tala HNŽ/K za alternativnu poljoprivredu

Geološko-litološka građa, geomorfologija, raznovrsna klima i vegetacijski pokrivač, razlog je da se na razmjerno malom prostoru HNŽ/K javljaju praktično vrlo različiti tipovi tala. To svakako predstavlja pravo bogatstvo za izbor smjera poljoprivredne proizvodnje. Seleksijskim mjerama agrarne politike (investicije, porezi, kreditna politika, subvencije) moguće je osigurati profitabilan alternativni uzgoj biljaka i stoke. BiH inače nedostaje cjelovita i detaljna agroekološka valorizacija proizvodnog prostora, i to je jedan od prioriteta zadatka agroekološke analize. Uzimajući u obzir raznovrsnost prirodnih čimbenika, prije svega tala kao i prisutne administrativne granice, potrebno je pristupiti izradi karte agroekoloških područja, a u okviru svakog područja izdvajati podregije od kojih će se svaka karakterizirati određenim razlikama za uzgoj bilja i stoke po alternativnim postupcima. Jedino na ovaj način moguće je racionalno - planski i produktivno pristupiti ovoj proizvodnji, a sve drugo stvar je slučaja i improviziranog pristupa.

Upotrebna vrijednost zemljišta na području HNŽ/K

Općina Ravno

Ukupna površina općine je 32.194,63ha

- Poljoprivredno zemljište zauzima površinu 11.558,61ha ili 35,90%;
- Šumsko zemljište zauzima površinu od 20.285,65ha ili 63,01%;
- Neplodno 350,37ha ili 1,09%.

a) izgraneno zemljište zauzima površinu od 241,76 ili 0,75%

b) hidrografija zauzima površinu od 108,61 ili 0,34%

Kategorije korištenja zemljišta

Kategorije zemljišta poljoprivrednih površina

Prema priloženoj karti upotrebne vrijednosti odnosno bonitetnih kategorija na području općine Ravno nije zastupljena I (prva) bonitetna kategorija. Najzastupljenija je VII (sedma) bonitetna skupina, zauzima površinu od 7.924,69ha. Potom su zastupljene III, VI, V i II kategorija. Najmanje zastupljena tla su IVb potkategorije.

A. Zemljišta prikladna za kultiviranje (obrađu)

II kategorija poljoprivrednih površina

Na području općine Ravno izostaje I (prva) bonitetna kategorija tala. Znači da su tla II bonitetne kategorije najbolja tla u toj općini. Zauzimaju površinu od 630,56ha što predstavlja 1,96% od sveukupne površine općine. Najviše su rasprostranjena u dolini rijeke Trebišnjice odnosno u Popovom polju. Ova tla obično nisu izložena poplavama iako pitanje poplava nije riješeno zato što hidroelektrane na Trebišnjici za vrijeme velikih kiša ispuštaju vodu u Popovo polje. Svako naglo ispuštanje vode iz jezera može, ali ne mora, poplaviti Popovo polje; posebno donji tok doline Trebišnjice. Tu se nalaze aluvijalna karbonatna tla neoglejno ali i slabo oglejno. Ova tla su duboka, ilovasta i predstavljaju općenito najbolja tla HNŽ/K. Na jednom dijelu ovih tala nalaze se intenzivne oranice, ali i voćnjaci, barem u susjednoj općini. Ova tla treba strogo čuvati za primarnu poljoprivrednu proizvodnju. Na sreću nema urbanih pritisaka na taj prostor jer su učestale poplave u Popovom polju u prošlosti usmjerile izgradnju u brda. S druge strane, depopulacija stanovništva i odumiranje sela ovdje je prisutna zadnjih 60 godina.

III kategorija poljoprivrednih površina

Poljoprivredne površine III kategorije zauzimaju 1.306,55ha što čini 4,06% od ukupne površine općine. Ove površine nastavljaju se u prostoru na prethodnu kategoriju zemljišta. Nalaze se također nizvodno u Popovu polju, što znači sjeverno i usporedno s ranije naznačenim tlima. Prema pedološkoj karti tu su također izdvojena aluvijalno karbonatna tla, vrlo duboka i ponegdje oglejna, zahvaljujući mikrodepresijama. Osobine doline i problemi s poplavama već su opisani u prethodnoj jedinici. Tla su vrlo duboka, bez skeleta, ilovaste teksture. Ova tla su također dobra. Također, pozitivno je da nisu pod pritiskom urbanizacije jer su naselja visoko postavljena iz ranije naznačenih razloga. Ova tla treba strogo čuvati za poljoprivrednu proizvodnju jer to mogu biti vrlo pogodna tla.

IV kategorija poljoprivrednih površina

Od kategorije IV. zastupljena je samo IVb kategorija tala sa svega 59,67ha zemljišta. Znači da izostaje IVa kategorija koju čine hidromorfna tla, uvjetno pogodna tla za biljnu proizvodnju. Potkategorija IVb javlja se u centralnom krškom dijelu zaravni na udubljenim formama reljefa gdje su tla dublja. I ova tla su ograničena stijenama na rubu, pa ponekad i u sredini ovih parcela. Te male površine ovih tala nalaze se oko manjih naselja Ledenice, Bobovišta, Orah i Čavaš. To su obično smeđa koluvijalna srednje duboka tla, često sa skeletom i povoljnih vodozračnih odnosa. Ovi prostori su danas većinom napušteni, tla polako zarastaju i ne obrađuju se. Treba ih sačuvati za primarnu poljoprivrednu proizvodnju.

B. Zemljišta neprikladna za kultiviranje (ograničena u upotrebi)

V kategorija poljoprivrednih površina

Zemljište V. kategorije zauzima 665,66ha što čini 2,07% prostora općine Ravno. Ova kategorija tala rasprostranjena je oko naselja Trebimlja, Cigrina; Zavale, Ivanice i Uskoplje. Izdvojena su na umjereno strmim terenima u okviru smeđih tala i crvenice. Stjenovitost je glavni ograničavajući čimbenik i iznosi do 25%, što onemogućava mehaniziranu obradu ovih tala. Osim toga, nagib je daljnji čimbenik ograničenja. Po teksturi, tla su glinasto ilovasta i često slabo skeletna. Skeletnost ne prelazi 30% u profilu tla. Na prostoru ove kategorije teško je izdvojiti bolja tla. Istina, svaki prostor plitkih tala ima i svojih dubljih podvrsta, ali u izraženom krškom području opća situacija s litoreljefom daje sveukupnu vrijednost fiziografske jedinice koja ustvari, predstavlja određenu bonitetnu kategoriju.

VI kategorija poljoprivrednih površina

Zemljišta VI kategorije zauzimaju površinu od 971,46ha što čini 3,02% od površine općine. Disperzirana su po cijeloj općini krško vapnene zaravni. Veći prostori ovih tala izdvojeni su oko naselja Dužica, Trnčina, Čvaljske staje, Belinići, Bobani i druge manje fleke po krškom prostoru. Ovu kategoriju čine plitka tla i nalaze se na jako stjenovitom i strmom terenu. Znači da su to većinom smeđa plitka tla (kalkokambisoli) i crnice na vapnencu i dolomitu. Na ovim terenima obrada tla je nemoguća jer je stjenovitost vrlo velika, a uz to strmog su do vrletnog nagiba. Nagib često može biti i preko 30°. Ova tla se ne isplati popravljati. Često su ona promijenila način korištenja uslijed posljedica požara koji su ta tla učinili pašnjačkim tlima. Zone čistije od stijena, a to su obično ista tla na dolomitima, mogu se koristiti kao livade.

VII kategorija poljoprivrednih površina

Zemljišta VII kategorije zauzimaju površinu od 7.924,70ha što predstavlja 24,61% od ukupne površine općine. Ove površine su također jako ogoljene i stjenovite, sa plitkim tlima, crnice na vapnencu i dolomitu, te smeđa, plitka tla. Ovdje su i pašnjaci toliko degradirani, danas malo korišteni, da će ih prirodno zarastanje totalno zahvatiti. Glavno ograničenje ovih tala je stjenovitost i vrletnost. Dubina tla rijetko prelazi 15cm, uz vrlo veliku stjenovitost, koja ponegdje doseže i preko 70% stijena. S obzirom da je to mediteranski rajon, teško će se šumske vrste othrvati plitkim siromašnim i suhim tlima. Sa stajališta poljoprivrednog korištenja, tla VII kategorije nemaju nikakvog osim ekološkog značaja.

Neplodno zemljište

U ovoj kategoriji uvrštene su površine koje čini izgrađeno zemljište urbanih prostora i objekata, kao i neproizvodne površine koje čine iskopi, rudničke jalovine, kamenolomi, hidrografija i dr. Izgrađeno zemljište zahvaća površinu od 241,76ha, što čini 0,75% površine općine Ravno. Izgradnjom su puno više zahvaćena polja optimalne kategorije zemljišta, a znatno manje šumska. Ukupna površina zemljišta pod hidrografijom je 108,61ha ili 0,34% od ukupne površine općine.

Zone proizvodne sposobnosti i način korištenja zemljišta područja općine Ravno

Ako se pod zoniranjem podrazumijeva grupiranje bonitetnih kategorija zemljišta u jedinstvene cjeline, koje se međusobno razlikuju prema proizvodnoj sposobnosti zemljišta, uvjetima proizvodnje i načinu korištenja, onda se na temelju izvršenih opservacija, područje općine može podijeliti na pet (5) zona:

I. zona-agrozona I.

U ovu zonu teoretski su uključena sva proizvodno obradiva tla iz kategorija I-IV, što znači da su to najvrjednija tla općine Ravno. S obzirom da I bonitetne kategorije nema, u ovu zonu spadaju sva tla II, III i IV bonitetne kategorije. Agrozona I. ima površinu od 1.996,79ha, što čini svega 6,20% tala općine Ravno. Iz ovoga se može zaključiti da dobrih tala, pogodnih za poljoprivredu, ima veoma malo na prostoru općine Ravno i zato je od posebnog strateškog značaja stroga zaštita tla agrozona I. od svih vrsta nenamjenskog korištenja. Svakako u proizvodnji treba uvoditi takve agro i hidromjere koje će rezultirati u visini prinosa.

II. zona-agrozona II.

Zahvaća površinu od 1.637,12ha, što čini 5,08% tala općine Ravno. Ova se tla koriste manje kao oranična, a više kao livadna, odnosno pašnjačka tla. U ovu agrozonu svrstana su tla V i VI bonitetne kategorije. Ova zona ima izrazito velika ograničenja u obradivom načinu korištenja. Često se na njima javlja vrlo jaka erozija i klizanje terena. Glavno ograničenje je dubina tla, stjenovitost i nagib. Većinom ih čine nekad obrađivana tla, danas najčešće napuštena.

III. zona-agrozona III.

Zahvaća najveću površinu od svih agrozona. Ona iznosi 7.924,70ha, što čini 24,61% površine općine Ravno. U ovu zonu grupirana su zemljišta slabih zemljišnih potencijala, a to su pašnjačka tla VII bonitetne kategorije. Ova zona ima vrlo velika ograničenja u stjenovitosti i nagibu, te su zato ova tla prirodno vrlo plitka. To su crnice na vapnencu i dolomitu, te nešto dublja, plitka smeđa tla na vapnencu i dolomitu. Znači da bi ovu zonu mogli koristiti u okviru pašarenja stoke sitnog zuba i to prvenstveno koza.

IV. zona-zona šuma

U okviru ove zone uvrštene su bonitetne kategorije pod šumom od V do VII kategorije (Vn, VIn,d, VIIn, VIIIn). Naravno, V kategorija je najbolja i pruža najbolje uvjete za izrast boljih vrsta drveća. Inače je to niska šuma, koja samo ima ekološko zaštitni značaj, kao zaštita od erozije.

V. zona – urbani prostori i površine isključene iz sfere biljne proizvodnje

U okviru ove zone obuhvaćeni su svi urbani prostori i površine koje se nalaze u okviru prometnica, napuštenih kamenoloma, jer ovdje ne nalazimo industrijsku zonu, deponije i sl. Ova zona zajedno s vodenom površinom zahvaća površinu od 350,37ha, što čini 1,09% od cjelokupne površine općine Ravno.

Tablica 1.6.5: zone općine Ravno

Zona	Kategorije	Površina u ha	%
I. agrozona	III	630,56	6,20
	IVb	1.306,56	
		59,67	
E		1.996,79	
II. agrozona	V	665,66	5,08
	VI	971,46	
E		1.637,12	
III. agrozona	VII	7.924,70	24,61
E		7.924,70	
IV. zona – zona šume	Vn	230,09	63,00
	VIn i VIn,d	1.618,81	
	VIIn	18.436,75	
E		20.285,65	
V. zona - urbane i površine izvan sfere biljne proizvodnje	izgrađeno	241,76	1,09
	Hidrografija	108,61	
E		350,37	
E I.+II.+III.+IV.+V. zona		32.194,63	100,00

Općina Neum

Ukupna površina općine je 24.607,74ha

- Poljoprivredno zemljište zauzima površinu od 8.535,66ha ili 34,69%;
- Šumsko zemljište zauzima površinu od 14.398,85ha ili 58,51%;
- Neplodno 1.673,23ha ili 6,80 %.

a) izgraneno zemljište zauzima površinu od 208,82ha ili 0,85 %

b) hidrografija zauzima površinu od 1.464,41ha ili 5,95%

Kategorije korištenja zemljišta

Kategorije zemljišta poljoprivrednih površina

Poljoprivredna zemljišta na području općine Neum razvrstana su u pet kategorija; od III do VII kategorije, a zauzimaju površinu od 8.535,66ha ili 34,69% ukupne površine općine. Najzastupljenija je VII kategorija, potom VI, V i III, a najmanje je zastupljena IVb potkategorija. I i II kategorija nije izdvojena u pedološkim istraživanjima.

A. Zemljišta prikladna za kultiviranje (obradu)

III kategorija poljoprivrednih površina

U III kategoriji obuhvaćena su najkvalitetnija poljoprivredna tla ovog područja, a karakteriziraju se dubokim aktivnim slojem kao i povoljnim fizikalno-kemijskim značajkama. Posebno su im dobre pedofizikalne značajke, a nedostatak vlage u ljetnim mjesecima glavni im je čimbenik ograničenja. Zauzimaju površinu od 400,38ha ili 1,62% ukupne površine općine Neum. To su aluvijalno koluvijalna tla koja nalazimo na dnu Popovog polja. Za vrijeme velikih kiša postoji opasnost da ovi tereni poplave, naročito ako se ispuste velike vode kroz hidroelektranu Trebinje. Drugi tip tla koji dolazi u Gradačkom polju je eutrično smeđe tlo sa rendzinama. To su također dobra tla, rendzina nešto slabija od eutričnog kambisola koji može biti vrlo dobro stanište za uzgoj vinove loze te koštuničavog voća. Osim Gradačkog polja ovo tlo se nalazi u udolini SI od Vranjeva sela te u dolini Ilijinog polja nedaleko od Neuma. Ova tla treba strogo čuvati za primarnu poljoprivrednu proizvodnju i zabraniti svaku izgradnju na njima.

IV kategorija poljoprivrednih površina

Površine IV, točnije IVb potkategorije poljoprivrednog zemljišta zauzimaju 123,84ha ili 0,50% ukupne površine. To su uglavnom smeđa koluvijalna i smeđa tla koja su sa stajališta pogodnosti dobra tla s umjerenim ograničenjima u dubini, stjenovitosti, pa i u nagibu. Dubina ovih tala je ovisna o litografiji i stjenovitosti, pa će i plodnost ovisiti o tim značajkama. Nalaze se u krškim uvalicama, dolcima i škrapama na području oko sela Brštanica, Cerovo, Cerovica potom oko područja Kozarice i dr. Ova tla također treba čuvati za primarnu poljoprivrednu proizvodnju.

B. Zemljišta neprikladna za kultiviranje (ograničena u upotrebi)

V kategorija poljoprivrednih površina

U kategoriju V pripadaju tla sa većim ograničenjima u pogledu dubine profila i niskoj stjenovitosti koja smanjuje veličinu proizvodnih parcela. To su uglavnom plitke do srednje duboke crvenice i SI-sjeveroistočno kalkokambisola. Zauzimaju površinu od 512,85ha ili 2,08% od ukupne površine. Uglavnom su zastupljena oko Moševića, Broćanca, Kiševa, Duži, Dobrova, Podžablja, Dubravice, Hutova, Praovice i Prapatnice. Ova su se tla nekada obrađivala, a danas su sve više i više napuštena i pomalo zarastaju. Obrađuju se samo ona koja su tik uz naselja. Površine V kategorije upotrebne vrijednosti zemljišta spadaju u zemljišta ograničena za intenzivnu uporabu, no u nedostatku bonitetno vrijednijih površina u znatnoj mjeri mogu se koristiti kao oranične površine.

VI kategorija poljoprivrednih površina

Zemljišta VI kategorije zauzimaju površinu od 804,60ha ili 3,27% ukupne površine. Ovu kategoriju čine plitka smeđa tla, koja su se također nekada i obrađivala pa su dosta skeletna, te crnice na vapnencu i dolomitu. Pravilno su dispergirana na cijelom području općine. Koriste se kao prirodne livade. Neprikladna su za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju.

VII kategorija poljoprivrednih površina

Najzastupljenija kategorija poljoprivrednog zemljišta na području općine Neum je VII kategorija. Zauzima površinu od 6.693,99ha ili 27,20% ukupne površine općine. Tu prvenstveno spadaju crnice na vapnencu i dolomitu te plitko smeđe tlo (kalkokambisol). Predjeli na kojima su razvijena ova tla jako su stjenoviti sa strmim i vrletnim padinama. Tla VII kategorije nalazimo u kontinuiranim većim površinama od mora pa sve do granice susjednih općina. Trajno su nepogodna za oranice zbog plitkoće profila kao i zbog nagiba terena. S obzirom da sa stajališta poljoprivrednog korištenja nemaju značaja, treba ih pošumiti radi konzervacije tla, a naravno mogu se koristiti i u urbane svrhe. Neka od ovih tala bila su izložena vrlo čestim požarima, posebno dok je bila aktualna željeznička pruga; danas je to manje, a prisutni pašnjaci su često ogoljele površine uzrokovane požarom.

Kategorije zemljišta šumskih površina

U okviru ove studije šumske kategorije pored oznake kategorije u indeksu imaju simbole ograničavajućih čimbenika kao što su: stjenovitost (s), nagib (n), kamenitost (k), erozija (e), opasnost od klizišta (r) i dr. Šumska zemljišta na području općine Neum razvrstana su u tri kategorije i to V, VI i VII. Ukupna površina navedenih kategorija je 14.398,85ha ili 58,51% ukupne površine općine. Na ovim tlima/zemljištima su šume, uglavnom loše kvalitete, ali njihov veliki značaj je u sprječavanju erozije te u poboljšanju ekoloških uvjeta.

Neplodno zemljište

Neplodno zemljište zauzima površinu od 1.673,23ha ili 6,80% od ukupne površine općine Neum, a čini ga izgrađeno zemljište u površini od 208,82ha i hidrografija u površini od 1.464,41ha.

Zone proizvodne sposobnosti i način korištenja zemljišta područja općine Neum

Grupiranjem bonitetnih kategorija tla u cjeline, koje se međusobno razlikuju prema proizvodnoj sposobnosti, uvjetima proizvodnje i načinu korištenja, na području općine Neum izdvojeno je pet (5) zona.

I. zona-agrozona I.

I. zona-agrozona I. zauzima površinu od 524,22ha ili 2,13% ukupne površine općine, a čine je III i IVb kategorija, što znači da I i II kategorija tala te IVa izostaju. Najproduktivnija tla ove agrozone su tla III kategorije. U području ove agrozone moguća je intenzivna poljoprivredna proizvodnja sa mogućnostima uređenja i do uređenja tala uključujući agro i hidromelioracijske mjere. Posebno u ovom mediteranskom dijelu područja važno je primjenjivati mjeru navodnjavanja i to ne samo na plićim već i na dubokim tlima.

II. zona-agrozona II.

Ova zona zauzima površinu od 1.317,45ha ili 5,35% ukupne površine općine, a u okviru ove zone grupirana su poljoprivredna tla V i VI bonitetne kategorije. Ova tla su na granici obradivog načina korištenja, zapravo nekad su se obrađivala, a danas su uglavnom zapuštena. Stjenovitost i dubina tla glavni su ograničavajući čimbenici proizvodnosti ovih tala.

III. zona-agrozona III.

Zahvaća površinu od 6.693,99ha ili 27,20% ukupne površine općine. U ovu zonu grupirana su tla slabih potencijala, a to su tla VII bonitetne kategorije koja imaju značajna ograničenja za korištenje u poljoprivredi. Koriste se isključivo kao pašnjaci, ali s obzirom na činjenicu da ima malo stoke sitnog zuba, koja bi mogla koristiti pašnjake ovih tala, ovi prostori danas sve više zarastaju u šumu.

IV. zona-zona šuma

U ovu zonu spadaju svi zemljišni prostori (dakle sve kategorije šumskih površina) koje se nalaze pod šumskom vegetacijom. Površine ove zone zauzimaju prostor od 14.398,85ha ili 58,51% ukupne površine općine. Zona šuma uključuje tri kategorije tla obilježene kao Vn, VI n i VII n kategorija. Ova šuma nema većeg bonitetnog značaja jer se radi o niskoj šumi bijelog graba i drugih članova dominantne vrste grmlja.

V. zona – urbani prostori i površine isključene iz sfere biljne proizvodnje

U okviru ove zone obuhvaćeni su svi urbani prostori i zemljišne površine koje su trajno isključene iz poljoprivredne i šumske proizvodnje. Ova zona, zajedno sa akumulacijom hidroelektrane Čapljina i pripadajućim morem BiH, zahvaća površinu od 1.673,23ha ili 6,80% ukupne površine općine.

Zastupljenost pojedinih kategorija bonitetne vrijednosti tla i zoniranje područja općine Neum te stupanj zastupljenosti pojedinih zona prikazan je u Tablici 1.6.6.

Tablica 1.6.6: zone općine Neum

Zona	Kategorije	Površina u ha	%
I. agrozona	III	400,38	2,13
	IVb	123,84	
E		524,22	
II. agrozona	V	512,85	5,35
	VI	804,60	
E		1.317,45	
III. agrozona	VII	6693,99	27,20
E		6.693,99	
IV. zona – zona šume	Vn	175,03	58,51
	VIn	110,66	
	VIIIn	14.113,16	
E		14.398,85	
V. zona - urbane i površine izvan sfere biljne proizvodnje	Izgrađeno	208,82	6,80
	hidrografija	1.464,41	
E		1.673,23	
E I.+II.+III.+IV.+V. zona		24.607,74	100,00

Općina Čapljina

Ukupna površina općine je **25.414,05 ha**

- Poljoprivredno zemljište zauzima površinu od 15.482,69ha ili 60,92%
- Šumsko zemljište zauzima površinu od 8.318,08ha ili 32,73 %
- Neplodno 1.613,27ha ili 6,35%

a) izgraneno zemljište zauzima površinu od 1.137,92ha ili 4,47%

b) hidrografija zauzima površinu od 475,35ha ili 1,88 %8.

Kategorije korištenja zemljišta

Kategorije zemljišta poljoprivrednih površina

Na području općine Čapljina u obimu poljoprivrednog načina korištenja izdvojene su bonitetne kategorije II, III, IV (IVa i IVb), V, VI i VII. Najbolja tla I kategorije nisu zastupljena.

A. Zemljišta prikladna za kultiviranje (obradu)

II kategorija poljoprivrednih površina

To su najbolja tla na području općine Čapljina, ali i u cijeloj HNŽ/K. Zauzimaju površine od 1.655,30ha što čini 6,51% ukupne površine općine. Nalaze se na lijevoj i desnoj proširenoj dolini rijeke Neretve ispod Čapljine. To su aluvijalna tla obranjena od poplava, povoljne ilovaste teksture, duboka >100 cm, karbonatna, propusna, dobrih vodozračnih odnosa i vrlo povoljna za povrtlarstvo, voćarsku i vinogradarsku proizvodnju. Ova tla su lagana tla pa se mogu koristiti i koriste se u plasteničkoj proizvodnji cvijeća i povrća. Izvrnuta su stalnoj urbanizaciji, jer se na njihovom prostoru nalazi sela Čeljevo, Višići, Gnjilišta, Klepci, Nerezi i Tasovčići, s lijeve obale, te Čapljina, Grabovine, Struge, Gorica i Gabela polje s desne strane Neretve. Navedena mjesta stalno se šire na većini najboljih tala ovog prostora. U prostornim planovima to bi trebalo ograničiti i izgradnju usmjeriti na krš, a najbolja tla ostaviti budućim generacijama za proizvodnju hrane.

III kategorija poljoprivrednih površina

Na području općine Čapljina III kategorija poljoprivrednih zemljišta zauzima 1.448,26ha, što od ukupne površine općine čini 5,70%. Također, zauzimaju nešto plića aluvijalna tla koja nalazimo u dolini Neretve, odnosno Krupe, Bregave i Trebižata. Ovu kategoriju tala nalazimo i u proširenim zonama dolinom Neretve, sjeverno od Čapljine, te terestričko automorfno tlo u okolici Bivoljeg Brda i Gagrica. Tu se radi o dubokim crvenicama i lesiviranim tlima. Prema pedofizikalnim značajkama ovo su također lagana tla ili tla dobre propusnosti i povoljnih vodozračnih odnosa. To su karbonatna slabo alkalna tla, vrlo dobra za povrtne i voćarske kulture te za vinograde. I ova tla su na udaru urbanizacije, pa se jednom riječju, otimaju i prenamjenjuju za izgradnju kuća i proširivanje urbanih prostora, što bi trebalo strogo zabraniti. Znači, ovdje treba primijeniti stroge mjere zaštite zemljišta od nenamjenskog korištenja.

IV. kategorija poljoprivrednih površina

Na području općine Čapljina izdvojene su obje potkategorije IV kategorije (IVa i IVb). Ukupna površina ove kategorije iznosi 1.163,63ha, što čini 4,58% od ukupne površine. To su tla koja dolaze na vodama ugroženim terenima, kao i na krškim i vapnenačkim zaravnima s nagibom od 5-12°. Ova tla također treba razmatrati kao potencijalne poljoprivredne površine i sadašnje oranice. Potkategorija IVa zauzima 379,51ha što čini 1,49% površine općine. Javlja se uz rijeku Krupu i u centralnoj zoni Gabelskog polja prema Prudu te u proširenoj dolini Neretve iznad Počitelja. To su donekle ograničena tla za biljnu proizvodnju zbog prekomjernog vlaženja, ležanja vode ili rijetkih poplava koje se dešavaju za vrijeme visokih vodostaja Neretve. Ova tla predstavljaju potencijale za buduće oranice, iako sada na njima nalazimo livade. Potkategorija IVb zauzima 784,12ha, što čini 3,09% od ukupne površine općine Čapljina. Nalaze se na lokalitetima sjeveroistočnog dijela općine oko sela Domanovići, Gagrice, Strojnice, Lokve i dr. Tu dolazi srednje duboko do plitko tlo od 35-70cm dubine, tipa crvenica, eutričnog kambisola, terra fusca i kalkokambisola. Tla su povoljne propusnosti jer su strukturalna, glinasto ilovaste teksture, povoljnih vodozračnih odnosa. Razvila su se na trošnim matičnim supstratima tipa fliša gdje dominira kalkarenitni vapnenac. Ova tla su dobrih kemijskih značajki, povoljne reakcije tla, zahvalne opskrbljenosti s kalijem i humusom, a jedino su fosforom ova tla slabije opskrbljena. Nalaze se na nagibima od 3-12°, pa je moguća slabija erozija tla, zato treba primjenjivati šire terase ili obradu obavljati konturno. Tla ove kategorije koriste se kao oranice, ali na ovoj razini uklopljeni su i drugi načini korištenja kao što su livade, pašnjaci, voćnjaci i vinogradi.

B. Zemljišta neprikladna za kultiviranje (ograničena u upotrebi)

Neprikladnih tala izvan obradivih površina nalazimo u svim kategorijama dakle u V, VI i VII kategoriji. Najzastupljenija je VII boniteta kategorija što je i razumljivo ako se uzme u obzir krševiti brdsko planinski reljef.

V kategorija poljoprivrednih površina

Ova kategorija poljoprivrednih površina izdvojena je na površini od 1.239,50ha, što čini 4,88% površina od općine Čapljina. Rasprostranjena su u okolici Rečice i Opličića, te objema stranama doline rijeke Trebižat. Iako su površine V kategorije upotrebne vrijednosti, spadaju u zemljišta ograničena za uporabu, odnosno općenito neprikladna su za kultiviranje (obradu). U nedostatku vrijednih površina u znatnoj mjeri koriste se kao oranična površina. Upravo zbog toga trebala bi se posvetiti pažnja ovim tlima kao što su poseban tretman u određivanju potencijalnih proizvodnih sposobnosti, nastalih od erozije i općenito mjere konzerviranja tla. U okviru V kategorije javljaju se smeđa tla i crvenice, ponekad i rendzine, koja imaju zadovoljavajuće kemijske i pedofizikalne značajke, izuzev dubine kao glavnog ograničenja ovih tala. Prisutna je i stjenovitost kao vrlo važni ograničavajući čimbenik, kao i nagib terena koji može biti i veći od 12°. Zbog toga je na takvim terenima moguća pojava erozije. Ako ima dovoljno tala onda se poljoprivreda ne treba širiti na ova tla, što znači da bi urbanizacija i širenje naselja trebali biti na ovom prostoru slobodni.

VI kategorija poljoprivrednih površina

Također nije predviđena za oraničnu biljnu proizvodnju, jer su to plitka tla, a prostori su jako stjenoviti i strmi. Zemljišta VI kategorije zauzimaju prostor od 1.388,24ha, što čini 5,46% od ukupne površine općine. Najviše su zastupljena na krškoj zaravni ispod Rečice, na sjevernom dijelu općine oko sela Strojnice, te zapadno od sela Rečice, prema Ševaš Njivama. Te prostore karakteriziraju plitka tla dubine manje od 30 cm, sa značajnim padovima i visokom stjenovitošću. Prema načinu korištenja većinom su pašnjaci, eventualno livade; a ako su bile oranice one su napuštene. Ova tla su izvrgnuta jakoj eroziji, pa ako bi se i obrađivala, onda bi problem erozije bio još više istaknut. U modernoj agrikulturi danas postoje strojevi (freze) koji bi mogli produbiti ekološku dubinu ovih tala posebno na mekim sedimentima slično kao Blizanci iznad Mostara, pa bi to bio put melioraciji ove kategorije prostora.

VII kategorija poljoprivrednih površina

Zemljišta VII kategorije zauzimaju najveću površinu u općini Čapljina. Zauzimaju površinu od 8.587,78ha, što čini 33,79% sveukupnog prostora općine. Rasprostranjene su po čitavoj općini u velikim homogenim konturama. Nalaze se pod pašnjacima na vrlo plitkim tlima dubine manje od 20-25cm ili su to tresetna i tresetno glejna tla koja se ne isplati hidromeliorirati. I jedno i drugo tlo ima vrlo malu ekološku dubinu profila, pa je svrha namjene za poljoprivredu isključena

Neploidno zemljište

Neploidno zemljište zauzima površinu od 1.613,27ha ili 6,35% od ukupne površine općine Čapljina, a čini ga izgrađeno zemljište u površini od 1.137,92ha i hidrografija u površini od 475,35ha.

Zone proizvodne sposobnosti i način korištenja zemljišta područja općine Čapljina

Pod zoniranjem zemljišta smatra se svrstavanje i grupiranje zemljišta i njegovih kategorija u jedinstvene cjeline pristupačnosti u poljoprivredi, šumarstvu i urbanizaciji. Naravno da postoji svih pet (5) zona, pa ćemo ih opisati redom.

I. zona-agrozona I.

Sve poljoprivredne površine od interesa, u oraničnom smislu privređivanja, grupirane su u ovu agrozonu. To su dobra tla II-IV kategorije, jer I kategorija ovdje nije prisutna. Zahvaća površinu od 4.267,18ha, što čini 16,79% površine općine Čapljina. Naravno da su to izraziti poljoprivredni rajon i nizinskog dijela općine Čapljina. Najvrjednija su tla svakako II kategorije, a najmanje vrijedna su tla IVa kategorije, s istom potencijalnom plodnošću koja se može iskoristiti poslije hidromelioracija. Poboljšanje proizvodnosti ovih tala temelji se na mjerama navodnjavanja i agrotehničkim mjerama gnojidbe i humizacije.

II. zona-agrozona II.

Zauzima zemljišta V i VI kategorije, koja su vrlo ograničena dubinom tla, nagibom i stijenama, ali se ipak koriste, jer nema boljih tala u okolici. Zauzimaju površinu od 2.627,73ha, što čini 10,40% prostora općine Čapljina. Ograničenja proizvodnje kod ovih tala vrlo su velika. Ova tla su se nekada koristila daleko više kao poljoprivredna - vrlo plitke oranice, ali degradacijom, korištenja ovih tala za tu svrhu je sve manje.

III. zona-agrozona III.

Zahvaća površinu od 8.587,78ha, što znači da je najrasprostranjenija zona. Zauzima pašnjačke površine i goleti. U ovu zonu grupirana su zemljišta VII kategorije na kojima se nalaze vrlo plitka zemljišta tipa crnice, plitkih smeđih tala i plitkih crvenica. To su prvenstveno brdsko -planinska područja na kojima često haraju požari, pa se obnovljena šuma degradira. Ova tla su stalno podložna zarastanju, jer koza na ovom prostoru ima vrlo malo ili nimalo.

IV. zona-zona šuma

U ovu zonu spadaju sve kategorije šumskih zemljišta od IV do VII kategorije. Šume su prirodne asocijacije većinom niskih šuma bijelog graba, s drugim vrstama. Ponegdje dublje u kopno, dolazi i hrast kitnjak. U primorskom dijelu nađe se i kultura bora. Sve te šume izložene su požarima, koji se vrlo malo saniraju. Zauzimaju površinu od 8.318,09ha ili 32,73% površine općine. Ove šume nemaju neku veću gospodarsku vrijednost, osim što domicilnom stanovništvu daju drvo za ogrjev, ali daleko je važnija njihova ekološka uloga, jer zaštićuju prostor od erozije.

V. zona – urbani prostori i površine isključene iz sfere biljne proizvodnje

Ova zona ne zauzima zemljišta za biljnu proizvodnju, već čini urbane prostore i površine koji se nalazi u okviru gradskih naselja, industrijskih objekata, prometnica, iskopa, kamenoloma, dakle svih površina koje su isključene iz poljoprivredne i šumske proizvodnje. Zahvaća površinu od 1.137,92ha, što čini 4,47% prostora općine. Ovoj zoni mogu se pribrojati površine rijeka i jezera s ukupnom površinom od 475,35ha što čini 1,88% površine. Dakle, ova zona ima ukupno 1.613,27ha, što predstavlja 6,35% površine općine.

Tablica 1.6.7: zone općine Čapljina

Zona	Kategorije	Površina u ha	%
I. agrozona	II	1.655,30	16,79
	III	1.448,26	
	Iva	379,51	
	IVb	784,12	
E		4.267,19	
II. agrozona	V	1.239,50	10,34
	VI	1.388,24	
E		2.627,74	
III. agrozona	VII	8.587,78	33,79
E		8.587,78	
IV. zona – zona šuma	IVd	31,25	32,73
	Vd i Vn	405,80	
	Vin	686,81	
	VIn	7.194,23	
E		8.318,09	
V. zona - urbane i površine izvan sfere biljne proizvodnje	izgrađeno	1137,92	6,35
	Hidrografija	475,35	
E		1.613,27	
E I. + II. + III. + IV. + V. Zona		25.414,05	100,00

Općina Čitluk

Ukupna površina općine je 18.099,16 ha

- Poljoprivredno zemljište zauzima površinu od 7.724,77ha ili 42,68%;
- Šumsko zemljište zauzima površinu od 9.448,89ha ili 52,21%;
- Neplodno 925,51ha ili 5,11%.

a) izgraneno zemljište zauzima površinu od 881,78ha ili 4,87%

b)hidrografija zauzima površinu od 43,73ha ili 0,24%

Kategorije korištenja zemljišta

Kategorije zemljišta poljoprivrednih površina

Prema priloženoj bonitetnoj karti na području općine Čitluk izdvojeno je šest bonitetnih kategorija i to: III, IV (IVa i IVb), V, VI i VII kategorija. Navedene kategorije zauzimaju površinu od 7.724,77ha ili 42,68% ukupne površine općine. Najzastupljenija je VII bonitetna kategorija, potom III, IVb, V i VI, a najmanje je zastupljena IVa potkategorija. Na području općine Čitluk nisu zastupljene I i II bonitetna kategorija.

A. Zemljišta prikladna za kultiviranje (obradu)

III kategorija poljoprivrednih površina

Prostor općine Čitluk ima tipične značajke zaravni u kršu. Iz krške zaravni izdižu se brežuljci koji imaju veliku stjenovitost, a time i vrlo niski bonitet tla. Zaravnjene-platoaste površine s uvalama, ponikvama i poljima u kršu kao i humovima izmjenjuju se na relativno kratkim rastojanjima. Najznačajniji reljefni oblik u reljefnoj strukturi prostora uz zaravan su polja u kršu, posebno sa stajališta razvoja poljoprivrednih tala. Tla III bonitetne kategorije su najkvalitetnija poljoprivredna tla na području općine Čitluk. Zauzimaju površinu od 2.045,97ha što predstavlja 11,30% od sveukupne površine općine. Predstavljaju ih eutrično smeđa tla koja nalazimo u Blizanačkom i Gradničkom polju te eutrično smeđa tla na flišu i smeđe karbonatno tlo na flišu koja uglavnom nalazimo u gornjem, sz, dijelu Čitlukog polja, te oko Dobrog Sela i Tepčiča. Potom aluvijalna tla u dolini Neretve i aluvijalno koluvijalno tlo kojeg nalazimo u Čitlučkom polju, koluvij antropogenizirani (uglavnom na jz strani Čitlučkog polja), rendzina na laporu koju uglavnom nalazimo na sjevernoj strani Čitlučkog polja te oko Čitluka (sa sjeverne i jugoistočne strane) i Krehin Gradca, te lesivirana tla na kalkarentima (Potpolje i Međugorje). Sva navedena tla izrazito su pogodna tla za poljoprivrednu proizvodnju i treba ih strogo čuvati od neopravdane prenamjene. U ovu bonitetnu kategoriju spada i rigolano tlo vinograda kojeg nalazimo na više lokaliteta na području općine (Trtla, Potpolje, Kručevići i dr.).

IV kategorija poljoprivrednih površina

Ova bonitetna kategorija na području općine Čitluk zahvaća površinu od 2.022,44ha ili 11,17%. U okviru navedene kategorije izdvojene su dvije potkategorije i to IVa i IVb potkategorije. Na najnižim reljefnim pozicijama nalazimo IVa bonitetnu potkategoriju, a čine je hidromorfna tla, uvjetno pogodna za biljnu proizvodnju. Rasprostranjena su donjem dijelu Čitlučkog polja (Jl dio polja, Virovi) Zauzimaju površinu od 40,46ha ili 0,22% od ukupne površine općine. Površine IVb potkategorije iznose 1.981,98ha ili 10,95%, a uglavnom se jugozapadno sjever jugoistok nalaze na potezu svih sela oko Čitlučkog polja, oko Čitluka, te na potezu od Gradnića ka Biletićima, te oko D. Blizanaca i Dobrog Sela. Ovu kategoriju čine srednje duboka tla tipa eutričnog kambisola, crvenice i kalkokambisola. Tla ove kategorije također treba čuvati za primarnu poljoprivrednu proizvodnju.

B. Zemljišta neprikladna za kultiviranje (ograničena u upotrebi)

V kategorija poljoprivrednih površina

U V kategoriju poljoprivrednih površina pripadaju tla sa većim ograničenjima u pogledu dubine profila i niske stjenovitosti koja smanjuje veličinu proizvodnih parcela. Zauzimaju površinu od 526,36ha ili 2,91% pa su četvrta kategorija po zastupljenosti unutar poljoprivrednih površina. Ovu kategoriju čine plitke do srednje duboke crvenice i smeđa tla na vapnencima te antropogena tla uvala. Uglavnom su zastupljena na potezu od Tromeđe ka D. Ograđeniku, te sa j i z strane sela Tepčići. To su tla koja su se nekada i koristila kao oranična, međutim, danas su zbog velikih ograničenja, prvenstveno dubine, kamenitosti i stjenovitosti napuštena. Površine V kategorije uporabne vrijednosti zemljišta spadaju u zemljišta ograničena za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju, no u nedostatku bonitetno vrjednijih površina u znatnoj mjeri mogu se koristiti kao oranične površine te ih se može štiti od neopravdane prenamjene.

VI kategorija poljoprivrednih površina

Zemljišta VI kategorije zauzimaju površinu od 178,55ha ili 0,99% ukupne površine. Ovu kategoriju čine plitke crvenice i plitka smeđa tla. Zbog plitkoće profila, a vrlo često i zbog skeletnosti ova tla su neprikladna za poljoprivrednu proizvodnju, pa se većinom koriste za pašnjake. Livadna tla ne mogu biti jer su stjenovita i kamenita. Na ovoj kategoriju, kao i prethodnoj, često izbijaju požari, što je način da se obnavljaju pašnjaci. Obično su tu zastupljena plitka smeđa tla i plitke crvenice, a može se naći i crnica na vapnencu i dolomitu. Na ova tla i prostore može se usmjeriti urbana izgradnja, jer tla ove kategorije nemaju nikakav ili imaju zanemariv značaj za poljoprivrednu proizvodnju.

VII kategorija poljoprivrednih površina

VII kategorija poljoprivrednog zemljišta najzastupljenija je kategorija unutar poljoprivrednog zemljišta na području općine Čitluk i zauzima površinu od 2.951,44ha ili 16,31% ukupne površine općine. Ovu kategoriju čine crnice na vapnencu i dolomitu te plitko smeđe tlo (kalkokambisol) i plitka crvenica. Ova kategorija poljoprivrednog zemljišta rasprostranjena je po cijelom području općine, a najveći kompleksi su izdvojeni u sjever i sjeveroistok općine, prema granici sa susjednim općinama. Trajno su nepogodna za oranice zbog plitkoće profila, vrlo visoke stjenovitosti, kao i zbog nagiba terena. Sa stajališta poljoprivrednog korištenja nemaju značaja pa ih treba ih pošumiti radi konzervacije tla. Ova se tla mogu nesmetano koristiti za sve namjene u izvan poljoprivrednoj proizvodnji. Posebno svaku gradnju moglo bi se usmjeriti na ove prostore.

Neploidno zemljište

Neploidno zemljište zauzima površinu od 925,51ha ili 5,11% od ukupne površine općine Čitluk, a čini ga izgrađeno zemljište u površini od 881,78ha i hidrografija u površini od 43,73ha.

Zone proizvodne sposobnosti i način korištenja zemljišta područja općine Čitluk

Temeljem grupiranja bonitetnih kategorija zemljišta u cjeline na području općine Čitluk izdvojeno je pet (5) zona.

I. zona-agrozona I.

Sa stajališta poljoprivredne proizvodnje zemljište ove zone je najkvalitetnije na području općine Čitluk. Površina I. zone-agrozona I. je 4.068,4ha ili 22,48% ukupne površine općine. U okviru ove zone najviše je zastupljena III kategorija, potom IVb, a najmanje IVa potkategorija poljoprivrednog zemljišta. Ovo je zona u kojoj se odvija intenzivna poljoprivredna proizvodnja i to uglavnom vinogradarska proizvodnja.

II. zona-agrozona II.

Ova zona zauzima površinu od 704,9ha ili 3,89% ukupne površine općine. Čine je zemljišta V i VI bonitetne kategorije. V bonitetna kategorija je više zastupljena od VI bonitetne kategorije. Tla ove zone su na granici obradivog načina korištenja prvenstveno zbog izražene stjenovitosti i plićeg profila tla. Tla ove zone nekad su se obrađivala, a danas, uglavnom, na njima su prirodne livade.

III. zona-agrozona III.

Zahvaća površinu od 2.951,44ha ili 16,31% ukupne površine općine. Čine je zemljišta VII kategorije koja su slabih zemljišnih potencijala zbog veoma plitkog profila tla, stjenovitosti, nagiba i erozije. Površine ove zone uglavnom se koriste kao pašnjaci, a na terenu je vidno i njihovo zarastanje šumskom vegetacijom.

IV. zona-zona šuma

U ovu zonu spadaju svi zemljišni prostori koji se nalaze pod šumskom vegetacijom. Površine ove zone zauzimaju prostor od 9.448,87ha ili 52,21% ukupne površine općine. Zona šuma uključuje tri kategorije zemljišta obilježene kao Vn, VI n i VII n kategorija šumskih površina.

V. zona –urbani prostori i površine isključene iz sfere biljne proizvodnje

Ova zona zauzima površinu od 925,51ha ili 5,11% ukupne površine općine, a čine je svi urbani prostori i zemljišne površine koje su isključene iz poljoprivredne i šumske proizvodnje (deponija i dr.).

Zastupljenost pojedinih kategorija bonitetne vrijednosti zemljišta i zoniranje područja općine Čitluk te stupanj zastupljenosti pojedinih zona prikazan je u Tablici 1.6.8.

Tablica 1.6.8: zone općine Čitluk

Zona	Kategorije	Površina u ha	%
I. agrozona	III	2.045,97	22,48
	Iva	40,46	
	IVb	1.981,98	
E		4.068,41	
II. agrozona	V	526,36	3,89
	VI	178,55	
E		704,91	
III. agrozona	VII	2.951,44	16,31
E		2.951,44	
IV. zona – zona šume	Vn	214,32	52,21
	VIn	3.367,29	
	VIIIn	5.867,27	
E		9.448,89	
V. zona - urbane i površine izvan sfere biljne proizvodnje	izgrađeno	43,73	5,11
	hidrografija	881,78	
E		925,51	
E I.+II.+III.+IV.+V. zona		18.099,16	100,00

Grad Mostar

Ukupna površina općine iznosi 115.889,49ha

- Poljoprivredno zemljište zauzima površinu od 60.652,99ha ili 52,34%;
- Šumsko zemljište zauzima površinu od 52.524,60ha ili 45,32%;
- Neplodno: 2.711,90ha ili 2,34%.

a) izgraneno zemljište zauzima površinu od 2.155,18ha ili 1,86%

b) hidrografija zauzima površinu od 556,72ha ili 0,48%

Kategorije korištenja zemljišta

Kategorije zemljišta poljoprivrednih površina

Na području Grada Mostara u okviru poljoprivrednog načina korištenja zemljišta zastupljene su III, IV (IVa, IVb), V, VI i VII kategorija zemljišta. Od toga su III kategorija i IVb potkategorija prikladne za oraničnu biljnu proizvodnju, IVa potkategoriju treba meliorirati, a V, VI i VII kategorija su zemljišta s velikim ograničenjima i izvan uporabe oraničnim načinom korištenja.

A. Zemljišta prikladna za kultiviranje (obradu)

U ovu skupinu zemljišta uvrstili smo sve kategorije tala koje se obrađuju. S obzirom da na području Grada Mostara nemamo dobrih tala - tala I i II bonitetne kategorije, u ovu grupu smo uvrstili isključivo III i IV kategoriju zemljišta. Ova skupina tala zauzima površinu od 3.883,71ha što čini 3,35% od ukupne površine Grada Mostara.

III kategorija poljoprivredne površine

Ovo su najbolja tla na području Grada Mostara. To su srednje duboka tla od 50 do 90cm dubine. Ova kategorija zahvaća površinu od 701,37ha, što čini 0,61% od sveukupne površine općine. Ova tla su razmještena u udubljenim formama reljefa, gdje se vrši akumulacija zemljišnog materijala i nastaju srednje duboka do duboka tla. To su predjeli oko Žitomislića, Bune, Sretnica, Pogdorja, Raštana i dr. Ova su tla tipa smeđih kolvijalnih tala s nešto težom teksturom, a pri rubovima dolina imaju i dosta skeleta u sebi. U okolici Bune, to su lakša tla, dobrih pedofizikalnih značajki, fluvijalnog podrijetla. Na ovim tlima pokazuje se često nedostatak vode pa traje suša. Znači da bi se navodnjavanjem mogli postići vrlo dobri prinosi. Znači da ova tla zahtijevaju vrlo strogu zaštitu i da se na njima ne bi smjelo graditi.

IV kategorija poljoprivrednih zemljišta

Ova kategorija zahvaća površinu od 3.182,34ha, što čini 2,75% od ukupne površine općine. Izdvojene su obje potkategorije i to IVa sa 1.019,37ha i IVb s 2.162,97ha.

IVa potkategorija poljoprivrednih zemljišta

Ova potkategorija tala nalazi se na relativno najnižim depresivnim položajima na kojima se nakupljaju poplavne, podzemne i slivene vode. Takva geomorfološka jedinica je Mostarsko blato, a upravo dio toga polja pripada Gradu Mostaru. To je samo jedna izdvojena kontura koja je sastavljena od močvarno glejnih tala i u gornjem, sjeverozapadnom dijelu polja uz rječicu Lišticu, nalaze sefluvisoli. Oba tipa tla su potencijalno vrlo dobra tla, koja su za sada plavljena vodom. Mostarsko blato je u projektu izgradnje hidroakumulacije pa će jedan dio tog polja biti pod vodom, a drugi će se hidromeliorirati. Prema pedofizikalnim značajkama, to su teška i lakša tla. Močvarno glejna u donjem dijelu su teža tla, a fluvisoli su lakša. Oba tipa tla za sada su ugrožena vodozračnim odnosima. Po hidromelioracijama ova tla mogu doći u I ili II bonitetnu kategoriju. Ova tla zbog poplava nisu napadnuta urbanizacijom, a vjerujemo da i neće, jer poplavne vode prisiljavaju da se kuće i naselja grade izvan domašaja poplavnih voda. U buduću, ova tla treba strogo čuvati za primarnu poljoprivrednu proizvodnju.

IVb potkategorija poljoprivrednog zemljišta

Ova potkategorija zastupljena je na blago valovitom krškom terenu, gdje je fiziološki aktivni sloj tla plitak ili srednje dubok. To su plitka stjenovita tla na skeletnom deluviju, ali i tla na pleistocenskim i tercijarnim nanosima sjeverno od Bune, te uzduž ceste Mostar-Blagaj na šljuncima na kojima su podignuti vinogradi. Međutim, ovoj kategoriji pripadaju i smeđa kolvijalna tla u Bogodolsko-Goranskoj udolini, kao i drugim krškim udolinama na području Grada Mostara. Ova kategorija tala obuhvaća 2.162,97ha, što predstavlja 1,87% tala Grada Mostara. Ova tla se nalaze i na nagnutim terenima, pa je moguća umjerena erozija na njima. Biljno hranidbene vrijednosti ovih tala su dvojake. Tla razvijena na šljuncima su vrlo siromašna hranjivima, ali su izvanrednih pedokemijskih karakteristika, dok tla u krškim poljicima kao što su Goranci i Bogodol su tla dobrih kemijskih, a umjereno dobro pedofizikalnih značajki. Geomorfološki su različiti, pa klimatski uvjeti diktiraju strukturu korištenih kultura i poljoprivrednu proizvodnju. Ova tla su dobra poljoprivredna tla, iako s ograničenjima i treba ih čuvati za poljoprivrednu proizvodnju.

B. Zemljišta neprikladna za kultiviranje (ograničena u upotrebi)

Poljoprivredna tla pretežito pašnjaka, livada i donekle slabijih oranica izdvojena su u V, VI i VII kategoriju zemljišta.

V kategorija poljoprivrednog zemljišta

Ova kategorija zemljišta obuhvaća 3.347,73ha, što predstavlja 2,89% površine Grada Mostara. Rasprostranjenost ove kategorije se vidi na priloženoj karti, ali nalazimo ih još uz dolinu Drežanke, posebno njenom gornjem toku, potom oko Bogodola, Bijelog polja te oko Lišana i Humilišana, Hanskog polja i drugdje. Ova kategorija uz rub Mostarskog polja zauzima skeletna tla, od južnog dijela Grada Mostara pa sve do Blagaja. Ova tla nalazimo i na krškim zaravnima vapneno dolomitnih stijena koja su 30-50cm dubine, a ograničena su i sa stijenama. Na ovim tlima je moguća poljoprivredna proizvodnja, posebno na šljunkovitim tlima koja je potrebno navodnjavati, pa se obično prema FAO klasifikaciji uvrštavaju u uvjetno pogodna tla, odnosno privremeno nepogodna. Ova tla su razvijena prvenstveno na kvartarnim odnosno holocenskim sedimentima, pretežito fluvijalnog i deluvijalnog podrijetla. Treba paziti da se proširenje Grada Mostara ne vrši na ova tla. Zapravo, nosivost ovih tala za gradnju je vrlo mala i treba se bojati klizanja građevinskih objekata.

VI kategorija poljoprivrednog zemljišta

VI kategorija poljoprivrednog zemljišta je jako rasprostranjena. Zauzima površinu od 22.881,83ha što čini 19,74% površine Grada Mostara. Ovoj kategoriji pripada skoro čitavo Mostarsko polje, potom udolina iznad Potoka, a potom udolina ispod istočne strane Veleža i Prenja prema Nevesinjskom polju (Vilino polje, Jabuka i dr). Ova tla su obično razvijena na siparištima i deluvijalnim skeletnim nanosima. Na njima su se razvila plitka tla prvenstveno rendzina, ali može se naći i koluvijalno smeđe tlo. Ova tla mogu biti dobra potencijalna tla uz sustav navodnjavanja kap po kap. Naravno da im vrijednost uvjetuje klima koja je dirigirana nadmorskom visinom. U Mostarskom polju imamo na ovim tlima podignute vinograde, istina uz sustav navodnjavanja kap po kap. Međutim, ovu kategoriju čine i plitka stjenovita tla na krškim predjelima Bogodolske doline i krških zaravni oko šireg područja Vrđi s desne strane Neretve i Ravni s lijeve obale. Ova tla prema Zakonu o prostornom planiranju nije obvezno čuvati, ali mogu biti dobra tla. Istina, Grad Mostar će se obvezno širiti na ova tla što je neminovnost, ali ipak to treba u prostornim planovima dobro osmisliti.

VII kategorija poljoprivrednog zemljišta

Ova kategorija zahvaća površinu od 30.539,73ha što čini 26,35% površine Grada Mostara. To je najrasprostranjenija bonitetna kategorija od poljoprivrednog zemljišta i prvenstveno zauzima gorsko-planinsko područje općine, posebno na Veležu, Čabulji, Prenju i dr. Ova tla su vrlo stjenovita i strma tla, te nisu predviđena ni za kakvu oraničnu proizvodnju. Goleti su odraz jake erozije i požara. Na njima su nekada intenzivno napasli stoku sitnog zuba, a danas je toga sve manje. Glavni tip tla je crnica na vapnencu i dolomitu, te kamenjar. U kamenjare smo uvrstili skoro sve gole stijene, a na njima nemamo sitnice, odnosno tlo, već samo lišajevе i ponegdje mahovinu. U džepovima stijene nalazimo i plitko nekad i dublje tlo u koje su se smjestile šumske vrste i one iz tog staništa rastu, zahvaljujući planinskim oborinama kojih na visinama ima više nego u nizini. To su jako drenirana tla, plitka, tla koja ne drže vodu, s vrlo malo hranjiva, stjenovita i kamenita. Kamenitost je posebno prisutna na točilima od vrha planine pa sve do podnožja. Ova tla nemaju nikakav gospodarski značaj. Prepuštena su stalnom zarastanju, ali prisutni prirodni gromovi izazivaju požare pa ponovno ogoljavaju ove predjele. Ovu kategoriju ne treba zaštititi, ali se teško može koristiti za urbane svrhe, eventualno žičare i ponegdje skijališne terene.

Neplodno zemljište

Eksploatacijske zone kamenoloma i rudnika na području Grada Mostara nisu izdvojene, jer su to vrlo male površine. Također, nisu izdvojene ni prometnice. Izdvojene su jedino vodene akumulacije na površini od 556,72ha što čini 0,48% površine općine.

Izgrađeno zemljište

Također spada u neplodno zemljište, jer mu je trajno oduzeta uloga proizvodnje biomase. U ovoj kategoriji izdvojeno je 2.155,18ha površine, što se najviše odnosi na Grad Mostar. To iznosi 1,86% od ukupne površine općine. Za ovu kategoriju obično su uzeta najbolja tla u dolinama.

Zone proizvodne sposobnosti i način korištenja zemljišta područja Grada Mostara

I. zona-agrozona I.

U ovu zonu spadaju najkvalitetnija zemljišta Grada Mostara, a čine je III i IV bonitetna kategorija. Zahvaća površinu od 3.883,71ha što čini 3,35% od ukupne površine zemljišta. Tla agrozone I. prostiru se u dolinama rijeka stoga se mogu nesmetano obrađivati. Dobre su propusnosti, vodozračnih odnosa, pa većina njih zahtijeva mjere navodnjavanja uz fertirigaciju. Ovu agrozonu je neophodno zaštititi od nenamjenskog korištenja, prvenstveno od urbanizacije.

II. zona-agrozona II.

Ova agrozona je znatno prostranija. Zauzima površinu od 26.229,56ha što čini 22,63% površine općine. U okviru ove agrozone zastupljene su V i VI kategorija poljoprivrednog zemljišta. Treba istaći da je VI kategorija znatno prostranija u odnosu na kategoriju V. Iako su tla ove agrozone ograničena u proizvodnim značajkama, u suvremenoj agrikulturi, navo dnjavanja i fertirigacije, ona ipak mogu biti rezervni potencijali za razvoj poljoprivrede. Kao primjer uzmimo tla Mostarskog polja. Ostala tla u krškom području podesna su za pašnjake i stočarsku proizvodnju stoke sitnog zuba.

III. zona-agrozona III.

Zauzimaju najveća prostranstva u okviru agrarnog načina korištenja zemljišta. Obično su to plitka tla crnice na vapnencu, plitka smeđa tla i plitke crvenice. Ukupna površina ove agrozone iznosi od 30.539,73ha što čini 26,35% površine općine. Ova se tla nalaze pod pašnjacima gorsko planinskog područja vrlo strmih položaja, visoko stjen ovita i kamenita. Manje su izložena požarima od područja iste kategorije primorskih općina, ali isto tako su podložna zarastanju.

IV. zona-zona šuma

Ovo je zona šumske vegetacije, koja je na području općine izdvojena i obilježena kao IVn, Vn, VI n i VII n kategorija šumskih zemljišta. Glavna ograničenja ovih tala i predjela su nagib i stjenovitost te dubina tla. Zauzima najveću površinu i to 52.524,60ha što čini 45,32% površine općine. Šume u gorskom području su šume hrasta kitnjaka s grabom, ali na višim planinskim zonama to su šume bukve, smreke i jele, što znači bjelogorične i crnogorične šume. Posebno bliže naselju takve šume su degradirane, a nepristupačni prostori imaju bolji bonitet šume. Treba istaći da bonitet zemljišta za šume pada od IV prema VII kategoriji zemljišta, ali isto od viših prema nižim nadmorskim visinama.

V.zona– urbani prostori i površine isključene iz sfere biljne proizvodnje

Ova zona zahvaća površinu od 2.155,18ha što čini 1,86% površine općine, te 556,72ha vodenih površina, što ukupno iznosi 2.711,90ha ili 2,34%. Najveći dio ove zone zahvaćaju stambeni, a potom industrijski objekti, koji zahvaćaju uravnjena dol inska tla obično boljih boniteta. I dalje najbolja tla su pod stalnim pritiskom urbanizacije.

Na kraju možemo sumirati strukturu i kvalitetu zemljišta kroz kategorije zemljišta

Tablica 1.6.9: zone Grad Mostar

Zona	Kategorija	Površina u ha	%
I. agrozona	III	701,37	
	IVa	1.019,37	
	IV	2.162,97	
E		3.883,71	3,35
II. agrozona	V	3.347,73	
	VI	22.881,83	
E		26.229,56	22,63
III. agrozona	VII	30.539,73	
E		30.539,73	26,35
IV. zona-zona šuma	IVn	48,57	
	Vn	8.780,05	
	VI n	10.601,21	
	VII n	33.094,78	
E		52.524,60	45,32
V. zona-urbane i površine izvan sfere biljne proizvodnje	izgrađeno	2.155,18	1,86
	hidrografija	556,72	0,48
E		2.711,90	2,34
E I.+II.+III.+IV.+V. zona		115.889,49	100,00

Općina Stolac

Ukupna površina općine iznosi 27.904,06 ha

- Poljoprivredno zemljište zauzima površinu od 13.266,12ha ili 47,55 %;
- Šumsko zemljište zauzima površinu od 13.800,40ha ili 49,45 %;
- Neplodno: 837,53ha ili 3,00 %.

a) izgrađeno zemljište zauzima površinu od 613,83ha ili 2,20 %

b) hidrografija zauzima površinu od 223,70ha ili 0,80%.

Kategorije korištenja zemljišta

Kategorije zemljišta poljoprivrednih površina

Na području ove općine zastupljene su: III, IV (IVb), V, VI i VII kategorija poljoprivrednog zemljišta.

A. Zemljišta prikladna za kultiviranje (obrađu) III kategorija poljoprivrednih površina

Ova kategorija zahvaća površinu od 381,92ha ili 1,37% koja nije obuhvaćena izgradnjom. Nalazi se u dolini rijeka Bregave i Radovlje. Teren koji pokriva ova kategorija skoro je ravan. U ovu kategoriju spadaju zemljišta duboka i srednje duboka sa nešto lošijim fizikalnim značajkama. Razina podzemne vode nerijetko se diže i iznad 1 metra. Uglavnom je ova kategorija nastala na ravnijim, ali može biti zastupljena i na blago valovitim terenima. Pošto se prostiru uz neregulirane riječne tokove zemljišta, ove kategorije su povremeno plavljena. I pored manjih nedostataka, uz izvršene hidro i agromelioracijske mjere, na ovim zemljištima mogu se postići jako dobri prinosi, pa bi prema tome bila velika šteta da se ova kategorija stihijski urbanizira kao što je do sada bio slučaj. Na području ove kategorije uglavnom je zastupljeno aluvijalno-koluvijalno tlo, crvenice i posmeđene crvenice na čvrstim vapnencima.

IVb potkategorija poljoprivrednih zemljišta

Ova kategorija zahvaća 2.221,85ha ili 7,96% urbanizacijom nenapadnute površine. IVb potkategorija zastupljena je na blago valovitom terenu gdje je fiziološki aktivni sloj zemljišta plitak ili srednje dubok. To su aluvijalna tla na šljunku u ravnici i bregoviti tereni sa inklinacijom do 12° na kojima su zastupljena crvenice i posmeđene crvenice na čvrstim vapnencima, smeđa tla na pješčarima i smeđa tla na škriljcima, alevrolitima i pješčarima. Da bi se ova potkategorija mogla koristiti za intenzivni uzgoj poljoprivrednih kultura potrebno je izvršiti agromelioracije (humizacija, kalizacija, kalcifikacija, fosfatizacija). Ova potkategorija zahvaća širi dio općine oko mjesta Rotimlja, Aladinića, Grovnice, Humca, Žilića i Poprati. I ova potkategorija je napadnuta urbanizacijom iako se Zakonom štiti od promjene namjene korištenja.

B. Zemljišta neprikladna za kultiviranje (ograničena u upotrebi) V kategorija poljoprivrednog zemljišta

Ova kategorija zahvaća površinu od 1.388,70ha ili 4,98% površine. Zastupljena je na brdovitom terenu gdje je inklinacija veća od 12° a manja od 20°. Uglavnom su to plića zemljišta mjestimično stjenovita i potencijalno erodibilna. Manje se obrađuju (uglavnom okućnice) i najčešće se koriste kao prirodne livade i pašnjaci. Na području ove kategorije zastupljena su crvenice i posmeđene crvenice na čvrstim vapnencima, te smeđa tla na vapnenim konglomeratima. Najviše je zastupljena oko mjesta Dudovina, Brda, Mustafića Mahala, Donji Poplat, uz rijeku Bregavu dok je u drugim mjestima manje zastupljena. S obzirom da su površine ove kategorije male u odnosu na poljoprivredno zemljište treba ih obvezno zaštititi samo za proizvodnju hrane.

VI kategorija poljoprivrednog zemljišta

VI kategorija poljoprivrednog zemljišta zahvaća površinu od 6.084,21ha ili 21,80% površine i može se konstatirati da je vrlo malo ili nije uopće obuhvaćena urbanizacijom (iako bi se po Zakonu mogla dozvoliti promjena namjene zemljišta ove kategorije). Ova kategorija najviše je zastupljena u općini oko mjesta Dubrava, Barana, Hutovog blata, Kruševa i Burmazi dok je u drugim mjestima manje zastupljena. Površine ove kategorije uglavnom se koriste kao prirodne livade i pašnjaci. Na površinama izražene površinske stjenovitosti, naročito u području crvenica, treba izvršiti pošumljavanje, a na manje kamenitim površinama pored pošumljavanja može se izvršiti intenziviranje livada i pašnjaka. Pedosistematski zastupljene su posmeđene crvenice na čvrstim vapnencima i smeđa tla na krečnim konglomeratima.

VII kategorija poljoprivrednog zemljišta

Ova kategorija zahvaća površinu od 3.189,44ha ili 11,43%. Nije zahvaćena bilo kakvom promjenom namjene (izgradnjom i dr.) Zastupljena je na plitkim zemljištima tipa sirozemi, rendzine i smeđa vrlo plitka i plitka tla na čvrstim vapnencima, kao i rendzine i smeđa tla na flišu. Na ovim površinama potrebno je izvršiti pošumljavanje, zaštitu od erozije, a na manje stjenovitim položajima izvršiti intenziviranje pašnjaka. Nalazi se oko mjesta Burmazi, iznad Aladinića, oko Gorice i oko Hutovog blata. Ograničavajući čimbenici kod ove kategorije su dubina (do - 15 cm), vrlo izražen nagib terena do 40°, površinska stjenovitost i do 80%. Ovo je vrlo erodibilno područje.

Neplodno zemljište

VIII kategorija zemljišta

Ova kategorija zahvaća površinu 837,53ha ili 3,0% ukupne površine. Čine je izgrađeno zemljište i vodene površine:

Izgrađeno zemljište

U neplodno zemljište svrstavaju se i izgrađena područja (industrijska i stambena), prometnice i dr. Na području ove općine ukupno je izgrađeno 613,83ha ili 2,2% ukupne površine općine. Na temelju terenskih opservacija može se zaključiti da su izgradnjom zahvaćena najviše najkvalitetnija zemljišta.

Vodene površine

U neplodno zemljište svrstavaju se i vodene površine (rijeke i akumulacije). Na području ove općine ukupno je pod vodenim površinama 223,70ha ili 0,80% ukupne površine.

Zone proizvodne sposobnosti i način korištenja zemljišta područja općine Stolac

I. zona-agrozona I.

U ovu zonu spadaju najkvalitetnija zemljišta područja općine, a čine je: III kategorija i IVb potkategorija. Ova zona zahvaća površinu od 2.603,77ha ili 9,33% ukupne površine općine. U ovoj agrozonu je najzastupljenija IVb potkategorija, dok je III kategorija vrlo malo zastupljena. Ova se agrozona prostire uglavnom u dolini rijeka Bregave i Radimlje i pritoka na ravni m i blago valovitim područjima. Na čitavom području ove agrozone moguće je provoditi sve neophodne agro mjere pa je moguća intenzivna poljoprivredna proizvodnja. Iz tog razloga je neophodno ovu agrozonu izričito zaštititi od nestajanja urbanizacijom odnosno od promjene namjene korištenja zemljišta. Uz provedbu hidro i agromelioracijskih mjera poljoprivredna proizvodnja u ovoj agrozonu može polučiti jako dobre rezultate.

II. zona-agrozona II.

Ova agrozona je znatno veća od I. agrozone i zahvaća površinu od 7.472,92ha ili 26,78% ukupne površine općine. U okviru ove agrozone zastupljene su V i VI kategorija poljoprivrednog zemljišta. Potrebno je naglasiti da je V kategorija znatno manje zastupljena od VI kategorije. Ovo je zona poluintenzivne poljoprivredne proizvodnje u kojoj su prisutna znatna ograničenja poljo privredne proizvodnje (nagib terena, stjenovitost, plitkoća zemljišta, podložnost eroziji i dr.). Iz navedenih razloga zemljišta ove agrozone se koriste kao prirodne i vještačke livade i kao zona suhog ratarenja i voćarenja.

III. zona-agrozona III.

Ova agrozona zahvaća površinu od 3.189,44ha ili 11,43% ukupne površine općine i predstavljena je isključivo VII kategorijom poljoprivrednog zemljišta. Zastupljena je uglavnom na višim nadmorskim visinama na području općine, na plitkom zemljištu sa izraženom površinskom stjenovitošću. Koristi se isključivo kao pašnjački tereni.

IV. zona-zona šuma

Ovo je zona šumske vegetacije. Površinski je najrasprostranjenija zona i zahvaća površinu od 13.800,40ha ili 49,45% ukupne površine općine. Skoro duplo je veća od najrasprostranjenije agrozone II. U okviru ove zone najmanje su zastupljene Vn i VIIIn kategorija; a znatno više je zastupljena VIIn kategorija. Na području ove zone zastupljene su šume hrasta, jasena i graba te neproduktivne šikare (naročito u VIIIn kategoriji).

V. zona – urbani prostori i površine isključene iz sfere biljne proizvodnje

Ova zona zahvaća površinu od 837,53ha ili 3,0% ukupne površine općine. U površinu ove zone spada i VIII kategorija sa vodenim površinama. Najveći dio ove zone zahvaćaju industrijski i stambeni objekti koji zahvaćaju najkvalitetnije zemljište na području općine, tako da je najviše zahvaćena izgradnjom III i IVb kategorija. Dakle, površine koje se Zakonom štite da bi se koristile za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju najviše su napadnute izgradnjom i predstavljaju najveći dio ove zone.

Tablica 1.6.10: zone općine Stolac

Zona	Kategorije	Površina u ha	%
I. agrozona	III	381,92	9,33
	IVb	2.221,85	
E		2.603,77	
II. agrozona	V	1.388,70	26,78
	VI	6.084,21	
E		7.472,91	
III. agrozona	VII	3.189,44	11,43
E		3.189,44	
IV. zona – zona šuma	Vn	316,40	49,46
	VIIn	9.472,58	
	VIIIn	4.011,42	
E		13.800,40	
V. zona - urbane i površine izvan sfere biljne proizvodnje	Izgrađeno	613,83	3,0
	hidrografija	223,70	
E		837,53	
E I.+II.+III.+IV.+V. zona		27.904,06	100,00

Općina Konjic

Ukupna površina općine je 114.721,88ha

- Poljoprivredno zemljište zauzima površinu od 53.078,61ha ili 46,27%;
- Šumsko zemljište zauzima površinu od 60.324,08ha ili 52,58%;
- Neplodno 1.319,20ha ili 1,15 %.

a) izgraneno zemljište zauzima površinu od 418,61ha ili 0,37%

b) hidrografija zauzima površinu od 900,59ha ili 0,79 %

Kategorije korištenja zemljišta

Kategorije zemljišta poljoprivrednih površina

Prema urađenoj karti bonitetnih kategorija utvrđeno je da općina Konjic raspolaže sa ekstremno ograničenim površinama pogodnim za intenzivnu oraničnu proizvodnju. Na području općine Konjic nisu zastupljene I i II kategorija zemljišta, dok su površine pod III i IV veoma ograničene. Na području ove općine zastupljene su: III, IV (IVb), V, VI i VII kategorija poljoprivrednog zemljišta.

A. Zemljišta prikladna za kultiviranje (obradu)

III kategorija poljoprivrednih površina

Površine III kategorije poljoprivrednog zemljišta zauzimaju 256,28ha ili 0,23% ukupne površine. Nalaze se na manjem dijelu oko Jablaničkog jezera. Na ovom području rasprostranjena su aluvijalna zemljišta na šljuncima i pijescima, smeđa distrična i eutrična tla. Zemljišta su duboka, lakšeg mehaničkog sastava, skeletoidna, humozna i dobrih kemijskih značajki. Nalaze se na ravnom i blago inkliniranom terenu. Zemljišta III kategorije treba koristiti samo za oranične kulture. Dobrim agromelioracijskim mjerama, ova zemljišta mogu postati bolja staništa za veći broj poljoprivrednih kultura. Zemljišta III kategorije graniče sa urbanim prostorima i industrijskim zonama, te su zbog toga pod stalnim napadima nepoljoprivrednih djelatnosti. Briga za očuvanje i zaštitu najboljih kategorija zemljišta na području općine Konjic morala bi biti veća jer je primjetno da, i pored zaštite poljoprivrednog zemljišta koje se tretira u Zakonu i u koje spada i III kategorija, najbolje kategorije zemljišta nerijetko se koriste u nepoljoprivredne svrhe.

IV kategorija poljoprivrednih površina

IV kategorija zastupljena je potkategorijom IVb (na brežuljkastom terenu sa nagibom do 12° i dubinom tla do 60 cm). Tla ove kategorije nalaze se na nižim nadmorskim visinama i pogodna su za uzgoj većeg broja kultura. Na području općine zemljište IVb potkategorije zauzima manje površine. Površine pod ovom kategorijom iznose 1.779,81ha ili 1,55%. Tla unutar ove kategorije treba sačuvati za poljoprivrednu proizvodnju uz popravak agromelioracijskim mjerama (humizacija, kalizacija, kalcizacija, fosfatizacija). Ova kategorija je izdvojena u Buturović polju, Kralupi, Polje-Borci, oko Boračkog jezera, zatim u gornjem toku Neretve od mjesta Mljetuline uzvodno do Lađanica. IV.b potkategorija zemljišta predstavlja najplodnije i za obradu najpogodnije tlo u gore navedenim područjima. Ove površine imaju ravan ili blago inkliniran položaj pogodan za dublju i kvalitetniju obradu. Uglavnom su to aluvijalno-koluvijalna tla povoljnih hemijskih i fizičkih osobina, te smeđa tla na pješčarima i smeđa tla na škriljcima, alevrolitima i pješčarima. Dubina ovih tala varira od plitkih do srednje dubokih, i lakšeg su mehaničkog sastava. Razvila su se na trošnim matičnim supstratima. Uglavnom imaju visok sadržaj skeleta cijelom dubinom, što ih čini vodopropusnim. Ova osobina ima dobre i loše strane. S jedne strane, ocjeditost ih čini bogatim zrakom i daje prirodnu toplinu, dok su s druge strane tijekom ljeta to pretopla tla sa veoma malo vlage, pa kulture koje se gaje stradaju od suše. S obzirom da graniče sa većim vodotocima izložena su stalnom plavljenju. Zbog ove pojave površine oko Jablaničkog i Boračkog jezera ne koriste se za ratarsku proizvodnju, već kao pašne površine. Najveća površina IVb potkategorije uporabne vrijednosti zemljišta je na niskoj razini opskrbljenosti fiziološki aktivnim hranjivima (naročito fosforom). Međutim, s obzirom da se, raznim vidovima trajnog izuzimanja od strane nepoljoprivrednih potrošača, sve više smanjuju površine u ravničarskom području, sve je veća orijentacija na iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta u brdsko-planinskom području, gdje su interesantne naročito IV i V kategorija uporabne vrijednosti zemljišta. Tla ove kategorije koriste se kao oranice, prirodne i vještačke livade, voćnjaci i rjeđe pašnjaci. Na ovoj kategoriji od voćarskih kategorija najviše ima šljive, donekle kruške, dok su ostale voćarske kulture slabije zastupljene. Ovu potkategoriju treba sačuvati za poljoprivrednu proizvodnju i zaštititi od korištenja u nepoljoprivredne svrhe.

B. Zemljišta neprikladna za kultiviranje (ograničena u upotrebi)

V kategorija poljoprivrednih površina

Zemljište V kategorije zauzima 6.707,14ha ili 5,85% ukupne površine. Tla ove kategorije nalaze se u svim dijelovima općine. Ova tla, iako nisu isuviše izložena djelovanju erozije, imaju druge nedostatke neprikladne za obradu, tako da se samo izuzetno koriste kao oranične površine. Uglavnom su to nešto slabije oranice ili pašnjaci. Na području ove kategorije zastupljena su smeđa tla na pješčarima i konglomeratima, smeđa tla na škriljcima, alevrolitima i pješčarima i sankeri na škriljcima, alevrolitima i pješčarima. Ako su ravna onda je površinska stjenovitost veća ili su u pojasu klimatskih ograničenja ili su u kombinaciji ovih nedostataka. Ova zemljišta mogu imati sljedeća ograničenja: veći nagib od kategorije IV.b (do 20°); razdoblje vegetacije koje sprječava normalnu produkciju i kultiviranje usjeva; ravna ili gotovo ravna stjenovita tla sa kraškim fenomenom; podvodna područja gdje odvodnja nije moguća i dr. Površine V kategorije zemljišta spadaju u zemljišta ograničena za uporabu, odnosno općenito su manje prikladna za kultiviranje. U nedostatku bonitetno vrijednijih površina u znatnoj mjeri koriste se kao oranične površine. Na povoljnijim ekspozicijama i nadmorskim visinama mogu se koristiti za voćnjake. Upravo zbog toga posebna pažnja bi se trebala posvetiti ovim tlima kao što su poseban tretman u aktiviranju njihovih potencijalnih proizvodnih sposobnosti, zaštita od erozije i općenito mjere konzervacije tla. Na području općine, zemljište ove kategorije, ravnomjerno je raspoređeno. Obično se nastavlja na IVb potkategoriju zemljišta, a izdvojeno je na strmim terenima. Zemljišta su podložna eroziji, ali znatan dio površina obrađuje se i iskorištava. Tla su lakšeg mehaničkog sastava i skeletoidna. Na manje inkliniranim terenima agromelioracijskim mjerama, koje bi se sastojale prvenstveno u obogaćivanju zemljišta humusom, izborom odgovarajućih mineralnih gnojiva, te većom zastupljenosti višegodišnjih kultura u plodoredu, čime bi se utjecalo na ublažavanje površinske erozije, znatne površine zemljišta V. kategorije prevele bi se u klasu produktivnijih zemljišta.

VI kategorija poljoprivrednih površina

Zemljišta VI kategorije zauzimaju površinu od 9.183,90ha ili 8,00% ukupne površine. Za ovu kategoriju najveća ograničenja su nagib (do 30°) i erodibilnost, visok sadržaj skeleta, plitkoća profila, te otežana obrada zemljišta. Svi ograničavajući čimbenici jače su naglašeni nego kod V. kategorije i oni se ne mogu lako otkloniti. Najviše je zastupljena oko mjesta Gradac, Borci, Orahovica, Gorani itd. Ovu kategoriju čine plitka tla i nalaze se na jako strmim padinama Pretežito su skeletoidna i skeletna. Ima ih na cijelom području općine, osim u dolinama rijeka. Svaka obrada ovog zemljišta ima za posljedicu veliko snošenje zemljišta ili eroziju. Opće karakteristike ovih površina upućuju nas na to da su ova zemljišta sa velikim ograničenjima i da su općenito neprikladna za intenzivnije kultiviranje. Opća karakteristika tipova tala u okviru ove kategorije je niska proizvodna sposobnost tako da se pretežito koriste kao livade i pašnjaci. Mjere koje bi se odnosile na popravak zemljišta u okviru ove kategorije uglavnom su identične mjerama koje važe i za zemljišta V. kategorije jer se radi o zemljištima iste tipske pripadnosti, istih morfoloških karakteristika, fizikalnih i kemijskih značajki. Površine ove kategorije uglavnom se koriste kao prirodne livade i pašnjaci, a pedosistematski zastupljene su crnice na vapnencu, rankeri i smeđa plitka tla na škriljcima, alevrolitima, pješčarima i filitima. Konzervacija zemljišta uz agromelioracije bila bi jedna od obveznih mjera u cilju čuvanja ovih prostora od pojačanog djelovanja svih vidova erozije.

VII kategorija poljoprivrednih površina

Zemljišta VII kategorije zauzimaju površinu od 35.151,48ha ili 30,64% ukupne površine općine. Prema tipu zemljišta to su uglavnom sirozemi (regosoli), litosoli, kalkomelanosoli, rendzine, regosoli na pješčarima i škriljcima i dr. Ograničavajući čimbenici su: veliki nagib; skeletnost, stjenovitost, erodibilnost. U prirodnom stanju to su lošije kategorije pašnjaka i livada. To su vrlo plitka tla, sa nagibom do 40°. Ova bi tla trebalo pošumiti jer su i pašnjaci na njima loši. Nalaze se oko mjesta Plavizi, Dobričevići, Gorana, Zukića, Bradine, Džepa, Vrdolja, Čuhovića, Blaca, Grušče, Gradeljana i Čičeva. Ova kategorija obuhvaća uglavnom bonitetno najslabija zemljišta sa vrlo velikim ograničenjima za širu poljoprivrednu proizvodnju. Ono što ih ograničava u njihovom korištenju su velika inklinacija terena, mala dubina aktivnog sloja soluma, skeletnost i kamenitost, konfiguracija terena i nepovoljni klimatski uvjeti za poljoprivrednu proizvodnju. Danas su to isključivo površine pod prirodnom livadskom vegetacijom, gdje se znatan dio tih površina treba pošumiti i prepustiti šumskom gospodarenju. Sa stajališta poljoprivrednog korištenja, površine VII kategorije nemaju nekog značaja.

Neplodno zemljište VIII kategorija površina

U ovu kategoriju izdvojeno je 1.319,20ha ili 1,15% od ukupnog zemljišta općine. Površine ove kategorije u takvom su stanju da se ne mogu koristiti za bioprodukciju. To su područja rudnika, kamenoloma, suhих riječnih korita ili područja gdje matična stijena izbija na površinu. Temeljni čimbenik ograničenja je stjenovitost i njegove kombinacije sa nagibom, odnosno trajanjem vegetacijskog razdoblja, erozijom i skeletnosti. Od zemljišta su najzastupljeniji kamenjari i koluvijumi. Neplodno zemljište čine izgrađeno zemljište i vodene površine:

Izgrađeno zemljište

U izgrađeno zemljište svrstavaju se urbani prostori (stambeni i industrijski objekti) prometnice i druge površine isključene iz bioprodukcije. Zahvaća površinu od 418,61ha ili 0,37% ukupne površine općine. Izgradnjom su puno više zahvaćene poljoprivredne kategorije zemljišta, a znatno manje šumske. Najviše su zahvaćene najkvalitetnije kategorije zemljišta.

Vodne površine

U neplodno zemljište svrstavaju se i vodene površine (rijeke i akumulacije). Na području ove općine ukupno je pod vodenim površinama 900,59ha ili 0,79% ukupne površine.

Zone proizvodne sposobnosti i način korištenja zemljišta područja općine Konjic

Ako se pod zoniranjem podrazumijeva grupiranje bonitetnih kategorija zemljišta u jedinstvene cjeline koje se međusobno razlikuju prema proizvodnoj sposobnosti zemljišta, uvjetima proizvodnje i načinu korištenja, onda se, na temelju izvršenih opservacija, područje općine može podijeliti na pet (5) zona:

I. zona-agrozona I.

Sa stajališta zemljišnih potencijala ovo je najvrijednije područje općine. Zahvaća površinu od 2.036,08ha ili 1,78% ukupne površine općine. Predstavljena je III kategorijom i IVb bonitetnom potkategorijom. Ovo je područje u kojem je moguća intenzivna poljoprivredna proizvodnja sa mogućnostima uređenja i douređenja zemljišta uključujući agro i hidromelioracijske mjere (odvodnjavanje-navodnjavanje) u cilju uvećanja prinosa u odnosu na sadašnje stanje.

II. zona-agrozona II.

Zahvaća površinu od 15.891,04ha ili 13,85%. U ovu zonu grupirana su zemljišta osrednjih potencijala koja posjeduju ograničenja i uglavnom su manje prikladna za kultiviranje, tako da se mogu koristiti manje kao oranična tla, a pretežito se koriste kao livade i voćnjaci. U okviru ove zone svrstana su zemljišta V i VI bonitetne kategorije. Ovo je zona poluintenzivne poljoprivrede odnosno zona suhog ratarenja i voćarstva. Tla ove zone općenito su pod utjecajem erozivnih procesa. Nerijetko se mogu javljati i klizišta (naročito na glincima). Glavni ograničavajući čimbenici njihovog intenzivnog korištenja u ratarskoj proizvodnji su mala dubina soluma, jak nagib terena pa prema tome i otežano korištenje mehanizacije.

III. zona-agrozona III.

Zahvaća površinu od 35.151,48ha ili 30,64%. U ovu zonu su grupirana zemljišta slabih zemljišnih potencijala, a to su zemljišta VII bonitetne kategorije. Ova zona ima izrazita ograničenja za korištenje u poljoprivredi. To su u prvom redu zemljišta planinskih područja, velike inkliniranosti terena, male dubine soluma, viših nadmorskih visina i sukladno tome nepovoljnih klimatskih prilika. Zemljišta ove zone uglavnom su pod pašnjacima i livadama iz čega proizlazi da se ova zona koristi uglavnom u okviru ekstenzivne stočarske proizvodnje.

IV. zona-zona šuma

U ovu zonu spadaju svi zemljišni prostori (dakle sve kategorije šumskih površina) koje se nalaze pod šumskom vegetacijom. U okviru ove zone su zastupljene kategorije obilježene kao Vn, VI n, i VII n. Površine ove zone zauzimaju prostor od 60.324,08ha ili 52,58% ukupne površine općine. Ovu zonu karakterizira heterogeni zemljišni pokrivač. Planinski dio ove zone ima razvijeniju orografiju i intenzivnije erozivne procese, a time i plića tla i izražajnu stjenovitost i kamenitost terena što su ujedno i najizraženiji ograničavajući čimbenici produktivne sposobnosti ove zone. Razlikuju se šume kontinentalnog i mediteransko-montanog karaktera. Produkcija ove zone se zasniva uglavnom na mješovitim šumama bukve, hrasta, javora, jasena, smrče, bora i jele.

V. zona-urbani prostori i površine isključene iz sfere biljne proizvodnje

U okviru ove zone prostori i površine industrijskih zona, grobalja, deponija i obuhvaćeni su svi urbani koje se nalaze u okviru prometnica, kamenoloma, ostale neproduktivne (bez bioprodukcije) zemljišne površine koje su trajno isključene iz poljoprivredne i šumske proizvodnje. Ova zona zajedno sa vodenim površinama zahvaća površinu od 1.319,20ha ili 1,15% ukupne površine općine.

Tablica 1.6.11: zone općine Konjic

Zona	Kategorije	Površina u ha	
I. agrozona	III	256,28	1,78
	IVb	1.779,81	
E		2.036,09	
II. agrozona	V	6.707,14	13,85
	VI	9.183,90	
E		15.891,04	
III. agrozona	VII	35.151,48	30,64
E		35.151,48	
IV. zona – zona šuma	Vn	168,02	52,58
	Vin	3.545,80	
	VIn	56.610,26	
E		60.324,08	
V. zona - urbane i površine izvan sfere biljne proizvodnje	izgrađeno	418,61	1,15
	hidrografija	900,59	
E		1.319,20	
E I.+II.+III.+IV.+V. zona		114.721,88	100,00

Općina Prozor-Rama

Ukupna površina općine iznosi 48.184,29 ha

- Poljoprivredno zemljište zauzima površinu od 24.767,74ha ili 51,40%;
- Šumsko zemljište zauzima površinu od 21.503,78ha ili 44,63%;
- Neplodno: 1.912,77ha ili 3,97 %.

a) izgrađeno zemljište zauzima površinu od 259,08ha ili 0,54%

b) hidrografija zauzima površinu od 1.653,69ha ili 3,43%.

Kategorije korištenja zemljišta

Kategorije zemljišta poljoprivrednih površina

Općina Prozor-Rama uglavnom je brdsko-planinsko područje sa vrlo malo ravničarskih površina na kojima je moguća nesmetana poljoprivredna proizvodnja, te se poljoprivredne površine moraju racionalno koristiti. Od osam (8) kategorija koje se, na temelju usvojene metodike izdvajaju na terenu, u općini Prozor-Rama izdvojene su ukupno četiri (4) i to kategorije od IV do VII. Na području ove općine zastupljene su: IV (IVb), V, VI i VII kategorija poljoprivrednog zemljišta.

A. Zemljišta prikladna za kultiviranje (obradu) IVb potkategorija poljoprivrednih zemljišta

Ova potkategorija zahvaća 1.206,27ha ili 2,50% površine. Zastupljena je na blago valovitom terenu gdje je fiziološki aktivni sloj zemljišta plitak ili srednje dubok. U ravnici su zastupljena aluvijalna tla na šljunku, dok su na bregovitim terenima, sa inklinacijom do 12° zastupljena smeđa tla napješčarima i smeđa tla na škriljcima, alevrolitima i pješčarima. Da bi se ova kategorija mogla koristiti za intenzivni uzgoj poljoprivrednih kultura potrebno je izvršiti agromelioracije (humizacija, kalizacija, kalcifikacija, fosfatizacija). Ova potkategorija zahvaća dio općine oko Ramskog jezera, odnosno od mjesta Varvari pa do Donjeg sela, područje Podbora, šire područje Ometala, Orašca, Lug-a Šćipa, Kuta, Hera, Uzdola i Kranjčići. I ova je potkategorija napadnuta urbanizacijom iako se Zakonom štiti od promjene namjene korištenja.

B. Zemljišta neprikladna za kultiviranje (ograničena u upotrebi) V. kategorija poljoprivrednog zemljišta

Ova kategorija zahvaća površinu od 1.509,54ha ili 3,13% površine. Zastupljena je na brdovitom terenu gdje je inklinacija do 20°. Uglavnom su to plića zemljišta, mjestimično stjenovita i potencijalno erodibilna. Manje se obrađuju (uglavnom okućnice) i najčešće se koriste kao prirodne livade i pašnjaci. Na području ove kategorije zastupljena su smeđa tla na pješčarima i konglomeratima, smeđa tla na škriljcima, alevrolitima i pješčarima i rankeri na škriljcima, alevrolitima i pješčarima. Najviše je zastupljena u okolini Ramskog jezera, na području Krančica, te Hera i Šćipa dok je u drugim mjestima manje zastupljena. S obzirom da su površine i ove kategorije male u odnosu na poljoprivredno zemljište treba je obvezno zaštititi samo za proizvodnju hrane.

VI kategorija poljoprivrednog zemljišta

VI kategorija poljoprivrednog zemljišta zahvaća površinu od 4.736,01ha ili 9,83% i može se konstatirati da nije uopće obuhvaćena urbanizacijom (iako bi se po Zakonu mogla dozvoliti promjena namjene zemljišta ove kategorije). Ova kategorija je zastupljena u mjestima Lug, Šćipa, Kuta i Hera, oko Ramskog jezera dok je u drugim mjestima manje zastupljena. Površine ove kategorije uglavnom se koriste kao prirodne livade i pašnjaci, a pedosistematski zastupljeni su crnice na vapnencu, rankeri i smeđa plitka tla na škriljcima, alevrolitima, pješčarima i filitima.

VII kategorija poljoprivrednog zemljišta

Ova kategorija zahvaća površinu od 17.315,92ha ili 35,94% planinskog područja općine. Nije zahvaćena bilo kakvom promjenom namjene (izgradnjom i dr.). Zastupljena je na plitkim zemljištima tipa crnice na vapnencu, rankera i plitkih i vrlo plitkih smeđih tala na škriljcima, alevrolitima i pješčarima kao i kalkokambisolima sa izraženom stjenovitošću. Najviše je zastupljena na općini i to u mjestima Zahum, Rumboci, Ivankovići, Šćipe, Makljen i oko Maglica. Ograničavajući čimbenici kod ove kategorije su dubina (do 15 cm), vrlo izražen nagib do 40°, površinska stjenovitost i do 80%, te vrlo erodibilno područje. Radi izražene podložnosti erozivnim procesima, zemljišta ove kategorije trebalo bi koristiti isključivo kao pašnjačke terene.

Neplodno zemljište

VIII kategorija zemljišta

Ova kategorija zahvaća 1.912,77ha ili 3,97% ukupne površine. Ovu kategoriju čine izgrađeno zemljište i vodene površine:

Izgrađeno zemljište

U neplodno zemljište svrstavaju se i izgrađena područja (industrijska i stambena), prometnice i dr. Na području ove općine ukupno je izgrađeno 259,08ha ili 0,54%. Na temelju terenskih opservacija može se zaključiti da su izgradnjom najviše zahvaćena najkvalitetnija zemljišta.

Vodene površine

U neplodno zemljište svrstavaju se i vodene površine (rijeke i akumulacije). Na području ove općine ukupno je pod vodenim površinama 1.653,69ha ili 3,43% ukupne površine.

Zone proizvodne sposobnosti i način korištenja zemljišta područja općine Prozor-Rama

I. zona-agrozona I.

U ovu zonu spadaju najkvalitetnija zemljišta područja općine, a čine je samo IVb potkategorija. Zahvaća površinu od 1.206,27ha ili 2,50% ukupne površine općine. Ova agrozona se prostire uglavnom u okolini Ramskog jezera, rijeka i pritoka na ravnim i blago valovitim područjima. Na čitavom području ove agrozone moguće je provoditi sve neophodne agro mjere pa je moguća intenzivna poljoprivredna proizvodnja. Površine pod ovom kategorijom uglavnom se obrađuju, ili su pod voćnjacima, dok su vrlo rijetko pod prirodnim livadama. To znači da se površine I. agrozone moraju obavezno zaštititi od bilo kakve izvanpoljoprivredne uporabe. Iz tog razloga je neophodno ovu agrozonu izričito zaštititi od nestajanja urbanizacijom, odnosno od promjene namjene korištenja zemljišta.

II. zona-agrozona II.

Ova agrozona je znatno veća od I. agrozone i zahvaća 6.245,55ha ili 12,96% ukupne površine općine. U okviru ove agrozone zastupljene su V i VI kategorija poljoprivrednog zemljišta. Potrebno je naglasiti da je V kategorija znatno manje zastupljena od VI kategorije. Ovo je zona poluintenzivne poljoprivredne proizvodnje u kojoj su prisutna znatna ograničenja poljoprivredne proiz vodnje (nagib terena, plitkoća zemljišta, podložnost eroziji i dr.). Površine pod ovom agrozonom trebalo bi isključivo koristiti kao travnjake, radi smanjenja erozivnih procesa. Međutim, u uvjetima ove općine to je neizvedivo. S obzirom da su, u odnosu na poljoprivredno zemljište, površine II. agrozone znatno veće od I. agrozone treba ih obvezno zaštititi samo za proizvodnju hrane. Ovakve površine bi trebalo što kraće tijekom godine držati nepokrivene vegetacijom.

III. zona-agrozona III.

O va agrozona je površinski najviše zastupljena na općini. Zahvaća 17.315,92ha ili 35,94% ukupne površine općine i predstavljena je isključito VII kategorijom poljoprivrednog zemljišta. Ograničavajući čimbenici su kao i kod II. agrozone (nagib terena, stjenovitost, plitkoća zemljišta, podložnost eroziji i dr.), samo što su ovdje znatno izraženiji. Zastupljena je uglavnom na višim nadmorskim visinama na području općine, na plitkom zemljištu sa izraženom površinskom stjenovitošću. Koristi se isključivo kao pašnjački tereni.

IV. zona-zona šuma

Ovo je zona šumske vegetacije. Površinski je najrasprostranjenija zona i zahvaća 21.503,78ha ili 44,36% ukupne površine općine. U okviru ove zone zastupljene su kategorije obilježene kao Vn, VI n i VII n. Na području ove zone zastupljene su lišćarske šume, u prvom redu šume hrasta - kitnjaka (*Quercus petraea*), cera (*Quercus cerris*) sladuna (*Quercus farnetto*), medunca (*Quercus pubesceus*) i termofilni lišćara: kukrika (*Carpinus orientalis*), crnog graba (*Ostrga carpiniifolija*), crnog jasena (*Fraxinus ornus*) i običnog graba (*Carpinus betulus*). Mješovita šuma bukve, jele i smrče (*Abieti- Fagetum illyricum*) te čiste brdske šume bukove (*Fagetum montanum illyricum*), i manje površine šume klekovine bora (*Pinetum mughi*). Površine pod ovim šumama su prekomjernom sječom i drugim načinima iskorištavanja u današnjem stanju predstavljaju potencijalnu opasnost u smislu očuvanja zemljišta (od erozije) i hidrologije u pogotovo u slivu Rame. Sječu treba provoditi sukladno nagibu i jačini erozije upravo proporcionalno stupnju nagiba i stupnju erozije zemljišta. Poželjno je da se bar najslabije kategorije poljoprivrednog zemljišta u ovom području, ponovo privedu šumarskoj proizvodnji i maksimalno zaštite.

V. zona-urbani prostori i površine isključene iz sfere biljne proizvodnje

Ova zona zahvaća 1.912,77ha ili 3,97% od ukupne površine općine. U površinu ove zone spada VIII kategorija sa izgrađenim zemljištem i vodenim površinama. Najveći dio ove zone su vodene površine (Ramsko jezero) koje su zahvatile najkvalitetnije zemljište na općini. Izgradnjom je također zahvaćena i IVb kategorija. Dakle, površine koje se Zakonom štite da bi se koristile za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju najviše su napadnute akumulacijom i izgradnjom i predstavljaju najveći dio ove zone.

Tablica 1.6.12: zone općine Prozor – Rama

Zona	Kategorije	Površina u ha	%
I. agrozona	IVb	1.206,27	2,50
E		1.206,27	
II. agrozona	V	1.509,54	12,96
	VI	4.736,01	
E		6.245,55	
III. agrozona	VII	17.315,92	35,94
E		17.315,92	
IV. zona – zona šuma	Vn	10,58	44,63
	Vin	1.394,23	
	VIn	20.098,98	
E		21.503,78	
V. zona - urbane i površine izvan sfere biljne proizvodnje	izgrađeno	259,08	3,97
	hidrografija	1.653,69	
E		1.912,77	
E I.+II.+III.+IV.+V. Zona		48.184,29	100,00

Općina Jablanica

Ukupna površina općine je 29.727,79 ha

- Poljoprivredno zemljište zauzima površinu od 11.657,29ha ili 39,21 %;
- Šumsko zemljište zauzima površinu od 17.252,24ha ili 58,03 %;
- Neplodno 818,26ha ili 2,74 %.

a) izgraneno zemljište zauzima površinu od 247,96ha ili 0,83 %

b) hidrografija zauzima površinu 570,30ha ili 1,91 %

Kategorije korištenja zemljišta

Kategorije zemljišta poljoprivrednih površina

Prema urađenoj karti bonitetnih kategorija na području općine Jablanica nisu zastupljene I i II kategorija. Najzastupljenija je VII kategorija; daleko manje zastupljene su III i IV kategorija (za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju) kao i V i VI kategorija.

A. Zemljišta prikladna za kultiviranj (obrađu)

III kategorija poljoprivrednih površina

Površine III kategorije poljoprivrednog zemljišta zauzimaju 72,64ha ili 0,24% ukupne površine, što ukazuje na izuzetno malu zastupljenost. Ova kategorija zemljišta zastupljena je na lokalitetima Bačina, Jelačići i Lug. Ovakva zastupljenost uvjetovana je čimbenicima ograničenja koji ne dozvoljavaju izdvajanje II kategorije, ali su povoljniji od ograničenja za izdvajanje u IV kategoriju. Tla III kategorije izvrsna su oranična tla pogodna za uzgoj svih ratarskih i povrtlarskih kultura ovog klimata. Tip zemljišta izdvojen u okviru ove kategorije je kolvijalno zemljište na lokalitetu Bačina i aluvijalno na lokalitetu Lug. Opće karakteristike ovih zemljišta vrlo su povoljne. Ovdje se treba isključivo orijentirati na poljoprivrednu proizvodnju uz održanje i povećanje plodnosti ovog zemljišta.

IV kategorija poljoprivrednih površina

IV kategorija zastupljena je sa obje potkategorije: IVa (na ravnom terenu u dolinama, sa povoljnim ili djelomično nepovoljnim vodno-zračnim režimom) i IVb (na brežuljkastom terenu sa nagibom do 12° i dubinom tla do 60 cm). Na području općine zemljišta IVa kategorije zauzimaju površinu od 218,05ha ili 0,73% od ukupne površine. Ova kategorija tla zastupljena je na lokalitetu Resinovača, odnosno oko vodotoka Brčanj. Regulacijom ovoga vodotoka, koji bi ujedno služio i kao glavni odvodni kanal, lateralnim kanalima drugog reda znatno bi se popravili vodno-zračni odnosi u tlu. Ovdje su zastupljena kolvijalna tla i kolvijalna tla uvala. Ova tla su uglavnom dosta plitka i skeletna. Tla unutar ove kategorije treba sačuvati za poljoprivrednu proizvodnju uz popravku hidro i agromelioracijskim mjerama. Potkategorija IVb zauzima 263,34ha ili 0,88% ukupne površine. Kod ovih zemljišta prioritet je provođenje agromelioracija, zaštita od erozije i uzgoj višegodišnjih kultura. Na lokalitetima gdje je inklinacija temeljni ograničavajući čimbenik ove kategorije oranju se mora pristupiti sa mnogo odgovornosti. Zastupljeni tipovi tala su rendzine i smeđa plitka do srednje duboka tla. kamenitost, konfiguracija terena i nepovoljni klimatski uvjeti za poljoprivrednu proizvodnju. Sa stajališta poljoprivrednog korištenja površine VII. kategorije nemaju nekog značaja. Zastupljeni tipovi tala u ovoj kategoriji su sirozemi i rendzine.

Neplodno zemljište

VIII kategorija površina

U ovu kategoriju je izdvojeno 818,26ha ili 2,75% od ukupnog zemljišta općine, a čine ga izgrađeno zemljište u površini od 247,9592ha ili 0,83% i hidrografija u površini od 570,30ha ili 1,91%. U okviru ove kategorije zastupljeni tipovi tala su: kamenjari i sirozemi, organogene i organomineralne crnice. Glavni ograničavajući čimbenik je enormno velika stjenovitost i kamenitost i dužina vegetacijskog razdoblja. Površine ove kategorije u takvom su stanju da se ne mogu koristiti za bioprodukciju, ali se mogu koristiti za izgradnju objekata infrastrukture i dr. To su područja kamenoloma, riječnih korita ili područja gdje matična stijena izbija na površinu.

Zone proizvodne sposobnosti i način korištenja zemljišta područja općine Jablanica

Ako se pod zoniranjem podrazumijeva grupiranje bonitetnih kategorija zemljišta u jedinstvene cjeline koje se međusobno razlikuju prema proizvodnoj sposobnosti zemljišta, uvjetima proizvodnje i načinu korištenja, onda se, na temelju izvršenih opservacija, područje općine može podijeliti na pet (5) zona:

I. zona-agrozona I.

Sa stajališta zemljišnih potencijala ovo je najvrijednije područje općine. Zahvaća površinu od 554,03 ili 1,86% ukupne površine općine. Predstavljena je III i IVa i IVb bonitetnom potkategorijom. Ovo je područje u kojem je moguća intenzivna poljoprivredna proizvodnja sa mogućnostima uređenja i douređenja zemljišta uključujući agro i hidromelioracijske mjere (odv odnjavanje- navodnjavanje) u cilju uvećanja prinosa u odnosu na sadašnje stanje.

II. zona-agrozona II.

Zahvaća površinu od 976,53ha ili 3,28% ukupne površine općine. U ovu zonu grupirana su zemljišta osrednjih potencijala koja posjeduju ograničenja i uglavnom su manje prikladna za kultiviranje, tako da se mogu koristiti manje kao oranična tla, a pretežito se koriste kao livade i voćnjaci. U okviru ove zone svrstana su zemljišta V i VI bonitetne kategorije. Ovo je zona poluintenzivne poljoprivrede odnosno zona suhog ratarenja i voćarstva. Tla ove zone su općenito pod utjecajem erozivnih procesa. Nerijetko se mogu javljati i klizišta (naročito na glincima). Glavni ograničavajući čimbenici njihovog intenzivnog korištenja u ratarskoj proizvodnji su mala dubina soluma, jak nagib terena pa prema tome i otežano korištenje mehanizacije.

III. zona-agrozona III.

Zahvaća površinu od 10.126,73ha ili 34,06% ukupne površine općine. U ovu zonu su grupirana zemljišta slabih zemljišnih potencijala, a to su zemljišta VII bonitetne kategorije. Ova zona ima izrazita ograničenja za korištenje u poljoprivredi. To su u prvom redu zemljišta planinskih područja, velike inkliniranosti terena, male dubine soluma, viših nadmorskih visina i sukladno tome nepovoljnih klimatskih prilika. Zemljišta ove zone uglavnom su pod pašnjacima i livadama iz čega proizlazi da se ova zona koristi uglavnom u okviru ekstenzivne stočarske proizvodnje.

IV. zona-zona šuma

U ovu zonu spadaju svi zemljišni prostori (dakle sve kategorije šumskih površina) koje se nalaze pod šumskom vegetacijom. Površine ove zone zauzimaju prostor od 17.252,24ha ili 58,03% ukupne površine općine. Ovu zonu karakterizira heterogeni zemljišni pokrivač. Planinski dio ove zone ima razvijeniju orografiju i intenzivnije erozi vne procese, a time i plića tla i izražajniju stjenovitost i kamenitost terena što su ujedno i najizraženiji ograničavajući čimbenici produktivne sposobnosti ove zone.

V. zona-urbani prostori i površine isključene iz sfere biljne proizvodnje

U okviru ove zone obuhvaćeni su svi urbani prostori i površine koje se nalaze u okviru industrijskih zona, prometnica, kamenoloma, grobalja, deponija i ostale neproduktivne (bez bioprodukcije) zemljišne površine koje su trajno isključene iz poljoprivredne i šumske proizvodnje. Ova zona zajedno sa vodenim površinama zahvaća površinu od 818,26ha ili 2,75% ukupne površine općine. Zastupljenost pojedinih kategorija bonitetne vrijednosti zemljišta i zoniranje područja općine Jablanica te stupanj zastupljenosti pojedinih zona prikazan je u Tablici 1.6.3.

Tablica 1.6.13: zone općine Jablanica

Zona	Kategorije	Površina u ha	%
I. agrozona	III	72,64	0,25
	IVa	218,05	0,73
	IVb	263,34	0,88
E		554,03	1,86
II. agrozona	V	651,16	2,19
	VI	325,37	1,09
E		976,53	3,28
III. agrozona	VII	10.126,73	34,06
E		10.126,73	34,06
IV. zona – zona šuma	Vd	11,68	0,04
	Vn	11,68	0,04
	VIIn	640,46	2,15
	VIIIn	16.588,44	55,80
E		17.252,24	58,03
V. zona - urbane i površine izvan sfere biljne proizvodnje	izgrađeno	247,96	0,83
	hidrografija	570,30	1,91
E		818,26	2,75
E I. + II. + III. + IV. + V. zona		29.727,79	100,00

Upotrebna vrijednost zemljišta na području HNŽ/K – ukupni prikaz

Ukupna površina HNŽ/K iznosi 436.743,08 ha

- Poljoprivredno zemljište zauzima površinu od 206.724,48ha ili 47,33 %;
- Šumsko zemljište zauzima površinu od 217.856,58ha ili 49,88 %;
- Neplodno: 12.162,02ha ili 2,78 %.

a) Izgrađeno zemljište zauzima površinu od 6.164,92ha ili 1,41 %

b) Hidrografija zauzima površinu od 5.997,09ha ili 1,37 %

Kategorije korištenja zemljišta

Kategorije zemljišta poljoprivrednih površina

Na području HNŽ/K zastupljene sve kategorije poljoprivrednog zemljišta izuzev I kategorije. Najzastupljenija je VII kategorija, potom VI, V, IVb, III, II, a najmanje je zastupljena IVa potkategorija kategorija. Temeljem navedenoga, vidljivo je da je odnos kvalitetnijih prema manje kvalitetnim kategorijama u sadašnjem stanju pomjeren u stranu manje kvalitetnih, a to poljoprivrednoj proizvodnji nameće više stočarski nego ratarski, povrtlarski i drugi karakter. Takvo opredjeljenje proizvodnji, uz konfiguraciju terena i reljef, nameću i uvjeti klime. Istina, u domenu II i III kategorije zemljišta vezanih za ravnije dijelove HNŽ/K, s obzirom na klimu, postoje uvjeti i za intenzivniju ratarsku i povrtlarsku proizvodnju, ali zastupljenost tih terena u odnosu na sveukupni prostor teritorije ne može bitnije izmijeniti temeljnu orijentaciju proizvodnje. Isto tako, na terenima IVb potkategorije pa i V kategorije nižih nadmorskih visina postoje povoljni uvjeti za voćarsku i vinogradarsku proizvodnju, ali su i takvi tereni u odnosu na prostornost teritorije vrlo ograničeni. S ciljem povećanja zemljišnog fonda za ratarsku, povrtlarsku proizvodnju i vinogradarsku proizvodnju površine IVa potkategorije treba meliorirati. S obzirom na relativnu ograničenost u pogledu zastupljenosti kvalitetnijih kategorija zemljišta, u svim programima unapređenja biljne proizvodnje moraju postojati tendencije sprječavanja otuđivanja dobrog poljoprivrednog zemljišta II, III, IV (IVa i IVb) kategorije u nepoljoprivredne svrhe. Kako izgleda do sada se tome problemu nije poklanjala odgovarajuća pažnja jer su mnogi objekti podizani na najkvalitetnijim zemljištima.

A. Zemljišta prikladna za kultiviranje (obradu)

II kategorija poljoprivrednih površina

Tla ove kategorije su najkvalitetnija tla na području HNŽ/K. Rasprostranjena su na lijevoj i desnoj i proširenoj dolini rijeke Neretve ispod Čapljine te u dolini rijeke Trebišnjice odnosno u Popovu polju. Tipološki ih predstavlja aluvijalno tlo, duboko, ilovaste teksture, karbonatno, propusno, dobrih vodo-zračnih odnosa. Vrlo su povoljna za povrtlarsku, voćarsku i vinogradarsku proizvodnju, a s obzirom da su lagana tla mogu se koristiti, i koriste se, u plasteničkoj proizvodnji povrća i cvijeća. Zauzimaju površinu od 2.285,86ha ili 0,52% ukupne površine HNŽ/K, od tog 1.655,30ha nalazi se na području općine Čapljina, a 630,56ha na području općine Ravno. Tla ove kategorije treba strogo čuvati za primarnu poljoprivrednu proizvodnju.

III kategorija poljoprivrednih površina

Površine III kategorije poljoprivrednog zemljišta iznose 6.613,36ha odnosno 1,51% područja HNŽ/K. Najviše tala ove kategorije ima na području općine Čitluk (2.045,97ha), a najmanje na području općine Jablanica (72,64ha), dok na području općine Prozor-Rama ova kategorija poljoprivrednog zemljišta, pedološkim istraživanjima, nije utvrđena. Tla ove kategorije imaju veoma mala ograničenja za biljnu proizvodnju te su kao i tla prethodne kategorije veoma kvalitetna. Tipološki tla ovu kategoriju uglavnom čine aluvijalno-koluvijalna tla, eutrično smeđe tlo, duboke crvenice i smeđa tla, potom lesivirana tla na vapnenim kalkarenitima, rendzine na mekim vapnencima i flišu i dr. U sadašnjem stanju, produktivnost ovih tala vezana je za stupanj intenzivnosti iskorištavanja, ali s obzirom na njihove povoljne fizikalno-kemijske značajke raspolažu znatnim potencijalima koji se mogu lako aktivirati. Tla ove kategorije treba strogo čuvati za poljoprivrednu proizvodnju uz održanje i povećanje plodnosti.

IV kategorija poljoprivrednih površina

IV kategorija zauzima 12.241,22ha odnosno 2,80% površine HNŽ/K, a zastupljena je potkategorijama IVa i IVb. U IV.a bonitetnu potkategoriju, koja obuhvaća 1.657,38ha odnosno 0,38% područja HNŽ/K, svrstana su hidromorfna tla, odnosno tla koja su izložena povremenom prekomjernom vlaženju, te su uvjetno pogodna za poljoprivrednu proizvodnju. Zbog nereguliranog vodno-zračnog režima, najveće površine nalaze se pod livadskom vegetacijom. IVb bonitetna potkategorija obuhvaća 10.583,84ha odnosno 2,42% HNŽ/K. Sa stajališta pogodnosti, zemljišta IVb kategorije dobra su tla s umjerenim ograničenjima, najčešće, u dubini (do 60cm), stjenovitosti, skeletnosti, kamenitosti, pa i nagibu terena. Naime, ovdje dolaze srednje duboka do plitka tla, povoljne propusnosti jer su strukturirana, glinasto-ilovaste teksture, povoljnih vodozračnih odnosa. Nalaze se na nagibima 3-12° pa je moguća slabija erozija, te obradu treba obavljati konturno ili primjenjivati šire terase. Tla ove kategorije koriste se uglavnom kao oranice, voćnjaci i vinogradi.

Tipološki ih predstavljaju eutrično smeđa srednje duboka tla, srednje duboka crvenica i kalkokambisol, terra fusca, lesivirano tipično na čvrstom vapnencu, smeđa koluvijalna tla i dr. Površine IVb potkategorije čine značajan fond poljoprivrednog zemljišta i obvezno ih treba zaštititi od otuđivanja u nepoljoprivredne svrhe.

B. Zemljišta neprikladna za kultiviranje (ograničena u upotrebi)

V kategorija poljoprivrednih površina

V bonitetna kategorija zauzimaju površinu od 16.548,64ha odnosno 3,79% od ukupne površine HNŽ/K. Zemljišta ove kategorije imaju veća ograničenja koja sprječavaju "normalnu" obradu. Najčešća ograničenja su: nagib terena, koji može biti veći od 12° te je moguća pojava erozije; dubina tla. Također, ova tla mogu biti razvijena i na ravnim ili skoro ravnim terenima, ali su tad obično kamenita (do 50%) i/ili skeletna (do 75%). Zbog ovih nedostataka kultiviranje oraničnih usjeva je ograničeno. Na ravnim ili blaže inkliniranim i manje skeletnim tlima, rijetko se koriste kao oranične površine, dok se na jače inkliniranim površinama najčešće koriste kao livade, a njihovim oplemenjivanjem produkcija zelene mase bi se mogla znatno povećati. Također, obradom po izohipsama i formiranjem terasa, tla ove kategorije na nižim nadmorskim visinama mogu se koristiti i za podizanje voćnjaka i vinograda. Ovu kategoriju čine plika i srednje duboka crvenica i kalkokambisol, potom tla razvijena prvenstveno na kvartarnim odnosno holocenskim sedimentima pretežito fluvijalnog i deluvijalnog podrijetla. Činjenica je da zemljišta V. kategorije upotrebne vrijednosti spadaju u zemljišta ograničena za intenzivnu uporabu, no u nedostatku bonitetno vrijednijih površina potrebno ih je strogo čuvati od neopravdane prenamjene u izvanpoljoprivredne svrhe.

VI kategorija poljoprivrednih površina

Tla VI bonitetne kategorije dosta su zastupljena na području HNŽ/K, zauzimaju površinu od 46.554,16ha odnosno 10,66% površine HNŽ/K. Javljaju se na karbonatnim i silikatnim supstratima. Tla ove kategorije imaju izrazita ograničenja koja ih čine neprikladnim za kultiviranje. Glavna ograničenja, koja se ne mogu ispraviti, jesu: nagib terena (do 30°), vrlo mala dubina tla (do 25cm), vrlo izražena erozija, kamenitost ili stjenovitost (do 60%), skeletnost, plitka zona zakorjenjivanja biljaka, mali kapacitet za vodu i dr. Zbog jednog ili više ovih nedostataka ova se tla najčešće upotrebljavaju za pašnjake i livade, a njihova produktivnost je dosta niska. Tla ove kategorije mogu biti razvijena i na ravnim ili skoro ravnim terenima i tad su im glavna ograničenja dubina pedološkog profila, skeletnost i mali kapacitet za vodu. Naime, na ravnim (ili skoro ravnim) terenima i nižim nadmorskim visinama u okviru ove kategorije izdvojena su smeđa karbonatna tla plitka i srednje duboka na šljuncima, a koja su uz riješen sustav navodnjavanja pogodno stanište za uzgoj vinove loze i mediteranskih voćnih kultura (Mostarsko polje). Temeljem navedenoga, na ovom području trebalo bi dobro osmisliti buduće eventualne prenamjene. Tipološki ovu kategoriju uglavnom čine: crnica, rendzina, smeđe plitko tlo i plitke crvenice, sirozem i dr.

VII kategorija poljoprivrednih površina

Tla VII bonitetne kategorije uglavnom su zastupljena na gorsko-planinskom području HNŽ/K i zauzimaju površinu od 122.481,21ha odnosno 28,04%. Imaju vrlo izrazita ograničenja, pa su neprikladna za kultiviranje. Uglavnom se koriste kao pašnjaci. Ograničenja ovih zemljišta ne mogu biti ispravljena (vrlo veliki nagib (do 40°), jaka erozija vjetrom i vodom, vrlo mala dubina tla (do 15 cm), stjenovitost površine (do 80%), skeletnost tla (do 80%), neprikladna klima ili drugi nedostaci). Najveća prostranstva ove kategorije nalaze se na vapnenim i vapneno-dolomitnim terenima, gdje su prisutni procesi površinske erozije. U okviru VII bonitetne kategorije svrstani su sljedeći tipovi zemljišta: crnice na vapnencu i dolomitu te plitko smeđe tlo (kalkokambisol) i plitka crvenica. S obzirom na činjenicu da ova tla, sa stajališta poljoprivrednog korištenja, nemaju značaja treba ih pošumiti radi konzervacije tla.

III. zona-agrozona III.

U III. zonu grupirana su zemljišta najslabijih bonitetnih kategorija (VII bonitet), te s motrišta zemljišnih potencijala ona predstavljaju najslabije područje HNŽ/K. Zauzima površinu od 122.481,21ha ili 28,04% površine. Zemljišta u okviru ove zone karakteriziraju se vrlo izraženim ograničenjem za šire korištenje u poljoprivredi. To su u prvom redu zemljišta, velike inkliniranosti terena, stjenovitosti, vrlo male dubine, viših nadmorskih visina i nepovoljnih klimatskih prilika. U okviru ove zone najzastupljeniji su sljedeći tipovi tla: vapneno-dolomitna crnica, rendzina, rankeri, distrična smeđa vrlo plitka tla i smeđa vrlo plitka tla na krečnjaku. Prema načinu korištenja uglavnom su pod pašnjacima. Ekstremni uvjeti planinskog područja, te veoma slab kvalitet zemljišta, izražen kroz plitkoću, stjenovitost i nagnutost terena, odredili su oblik proizvodnje hrane u ovom području. Zbog nepovoljnih prirodnih uvjeta planinskog područja, struktura proizvodnje u ovoj agrozonu uglavnom se bazira na proizvodnju sijena i krme odnosno proizvodnju prvenstveno ovčjeg (manje goveđeg) mesa i mlijeka. Zbog čistoće područja trebala bi se iskoristiti i potencijalna mogućnost proizvodnje ljekobilja.

IV. zona-zona šuma

U IV. zonu spadaju svi zemljišni prostori koji se nalaze pod šumskom vegetacijom. Od svih pet zona, zona šuma procentualno je najzastupljenija. Ukupna površina ove zone zauzima 217.856,58ha ili 49,88% ukupnih površina. Ovi prostori karakteriziraju se heterogenošću zemljišnog pokrivača, s prisutnim posljedicama erozivnih procesa. U planinskom dijelu područja HNŽ/K, s vrlo razvijenom orografijom, erozivni procesi su najintenzivniji. Najčešći ograničavajući čimbenici produkcijske sposobnosti tla na silikatnim supstratima su dubina tla i nagib terena, a na čvrstim vapnencima i dubina soluma, kamenitost i stjenovitost površine. Iz danog pregleda vidljivo je da je zona šuma najviše zastupljena sa 49,88%. Od agrozona najviše je zastupljena III. zona (agrozona III.) sa 28,04%, potom II. zona (agrozona II.) sa 14,45%, dok je najmanje zastupljena I. zona (agrozona I.) sa 4,84% površine HNŽ/K.

V. zona - urbani prostori i površine isključene iz sfere biljne proizvodnje

U okviru V. zone obuhvaćeni su svi urbani prostori i površine koje se nalaze u okviru industrijskih zona, prometnica, površinskih kopova, vodenih površina, odlagališta, deponija, šljunčara i sve ostale neproduktivne zemljišne površine koje su trajno isključene iz poljoprivredne i šumske proizvodnje. Na području HNŽ/K, ove površine zahvaćaju 12.162,02ha ili 2,78% od čega 6.164,92ha ili 1,41% čine izgrađeno zemljište, a 5.997,09ha ili 1,37%, čine vodene površine.

Tablica 1.6.14: zone HNŽ/K

Zona	Kategorije	Površina u ha	%
I. agrozona	II	2.285,86	4,84
	III	6.613,36	
	IVa	1.657,38	
	IVb	10.583,84	
S		21.140,45	
II. agrozona	V	16.548,64	14,45
	VI	46.554,16	
S		63.102,80	
III. agrozona	VII	122.481,21	28,04
S		122.481,21	
IV. zona –zona šuma	IVn i Ivd	79,82	49,88
	Vn	10.311,95	
	Vd	11,67	
	VIn	31.437,84	
	VIIIn	176.015,28	
S		217.856,58	
V. zona - urbane i površine izvan sfere biljne proizvodnje	Izgrađeno	6.164,92	2,78
	hidrografija	5.997,09	
S		12.162,01	
S I. +n. +ni. +IV. +V. Zona		436.743,08	100,00

Zaključna razmatranja

Tlo je prirodno bogatstvo, koje vrlo sporo nastaje, ali se za razliku od drugih resursa vrlo teško ili nikako ne obnavlja. Stoga je naša zadaća da ga budućim generacijama ostavimo još boljeg i plodnijeg s racionalnim i optimalnim korištenjem za sve svrhe.

Višenamjensko vrjednovanje zemljišta ima za cilj racionalno korištenje prostora i strogo određivanje namjene svake poljoprivredne površine. Stoga treba poštivati adekvatne zakone, Zakon o poljoprivrednom zemljištu ("Službene novine F BiH", broj 52/09) i Naputak o stručnim mjerilima za razvrstavanje zemljišta u bonitetne kategorije ("Službene novine F BiH", broj 49/98) i zaštititi najvrjednija poljoprivredna zemljišta od drugih potrošača. Prema tome, površine dobrih zemljišta ne bi se smjele smanjivati. Naprotiv, trebalo bi ih povećavati primjenom suvremenih agrotehničkih mjera.

HNŽ/K prostire se na 436.743,08ha ukupne površine i po površini spada u red većih županija. Od toga na šume otpada 217.856,58ha što čini 49,88%; poljoprivredne površine zauzimaju 206.724,48ha ili 47,33%. Izgrađenog zemljišta je 6.164,92ha odnosno 1,41%, a hidrografija zauzima površinu 5.997,09ha što predstavlja 1,37%.

Na tom prostoru, ranijim i sadašnjim pedološkim istraživanjima, utvrđeno je devetnaest (19) tipova tala i više nižih jedinica koje su razvrstane u bonitetne kategorije tala. Najprostranija tla su crnica na vapnencu i dolomitu sa 126.301ha, te smeđe tlo na vapnencu i dolomitu (kalkokambisol) sa 107.123ha. Potom slijede rendzine (46.116ha), crvenica (28.399ha), kiselo smeđe tlo (22.643ha), kamenjar (22.091ha) i koluvijalna tla sa 14.269ha površine. Svi drugi tipovi tala zauzimaju površinu od 250-8.625ha. Svakako su najbolja tla aluvijalna tla (obranjena od poplava) te eutrični kambisoli, crvenice, luvisoli i smeđa koluvijalna tla, neki koluviji zbog svoje dubine, propusnosti, sadržaja hranjiva i vodozračnih odnosa općenito. Tla koja trebaju biti potencijalne površine za proširenje agrara su močvarno glejna tla i smeđa karbonatna tla i rendzine.

Na prostoru HNŽ/K reljef je pretežito brdsko-planinski, gdje su skoro nemogući uvjeti poljoprivredne proizvodnje. Zato razvijenu poljoprivredu imamo samo u ravničarskim dolinama Neretve i njenih pritoka, te ponešto na zaravnjenim krškim pločama vapneno dolomitnih stijena, te fliša i drugih tercijskih sedimenata na kojima su se razvila duboka, za poljoprivredu pogodna tla.

Klima je vrlo heterogena i zbog položaja HNŽ/K u prostoru. Klima u primorskom dijelu je mediteranska, dok je na planinama Prenja, Vranice, Čvrsnice i dr., planinska klima bez nekih većih uvjeta za bilju proizvodnju. Znači, na jugu imamo veliki nedostatak vode u tlu, a na sjeveru obilate vode uz strmoviti reljef erodiraju tlo sve do stijene. Nedostatak vode očituje se u svim područjima za vrijeme ljetnih mjeseci. Tako prema meteorološkoj stanici u Mostaru imamo u mjesecu lipnju nedostatak od 14 mm; u srpnju 73 mm; u kolovozu 84 mm; u rujnu 27mm i u listopadu 2mm.

Izvršena kategorizacija poljoprivrednog zemljišta pokazuje da na području HNŽ/K nema I kategorije. II kategorija se javlja na svega 2.285,86ha, što čini svega 0,52% od ukupne površine HNŽ/K. III kategorija zemljišta ima 6.613,37ha odnosno 1,51%.

Zemljišta IVb potkategorije ima 10.583,84ha ili 2,42% dok površine zemljišta ove kategorije koje treba meliorirati (IVa) iznose 1.657,38ha ili 0,38%.

Vrlo značajne površine u HNŽ/K zauzimaju kategorije manjih vrijednosti, V i VI kategorija. Prostori V i VI kategorije, prisojnih inklinacija i nižih nadmorskih visina, mogu se aktivirati i koristiti u livadarstvu i voćarstvu, naročito kod plitkih tala na šljuncima. Ova tla zauzimaju površinu od 63.102,80ha što čini 14,45% od sveukupne površine HNŽ/K.

VII kategorija zemljišta u okviru poljoprivrednog privređivanja je najrasprostranjenija. Zauzima 122.481,21ha površine odnosno 28,04% od sveukupne površine HNŽ/K. Nameće se konstatacija da pravog obradivog tla za oraničnu, voćarsku i vinogradarsku proizvodnju na području HNŽ/K ima veoma malo, te da je širenje gradova i naselja većinom vezano za nizinska područja, gdje nalazimo relativno dobra tla, pa je i time određeno stalno smanjenje oraničnih površina. Stoga je potreba čuvanja vrijednih obradivih kategorija zemljišta prva zadaća svih tijela uprave općina, HNŽ/K i vlasnika pojedinaca.

S obzirom na to da racionalno unapređenje proizvodnje treba usmjeravati u pravcu svrhovitijeg korištenja prirodnih ekoloških uvjeta, temeljna orijentacija buduće proizvodnje na području HNŽ/K, posebno njegovog daljeg izvanurbanog područja, treba ići u pravcu razvoja stočarskog, a zatim povrtlarskog, voćarskog i vinogradarskog gospodarjenja.

Unapređenje poljoprivredne proizvodnje je proces koji vremenski duže traje i zahtijeva rješavanje niza problema vezanih za materijalna ulaganja. Način kojim se najbrže postižu početni rezultati je primjena mineralne fertilizacije. Ona služi ne samo povećanju prinosa nego i kao temelj za daljnje zahvate. Racionalni pristup ovom problemu počiva na kontroli plodnosti, odnosno kontroli sadržaja hranjivih elemenata u tlima, jer se time utvrđuju točne doze gnojiva koje treba unositi u tlo, za meliorativno i redovito gnojenje. Na taj način izbjegavaju se nepotrebni izdatci vezani za uporabu viška gnojiva, a doze gnojiva prilagođavaju se mogućnosti prihvaćanja od strane adsorpcijskih vrijednosti tla. Da bi se to ostvarilo, utvrđene su pojedine zone kao regionalna područja. U okviru poljoprivrednog korištenja zemljišta, utvrđene su tri agrozone, te zona šuma i zona urbanih područja.

I. agrozona zauzima 21.140,46ha što čini 4,84% zemljišta HNŽ/K. U njoj i oko nje posebno treba njegovati poljoprivrednu oraničnu proizvodnju. Istina, oranična poljoprivredna proizvodnja može biti u službi i stočarske ili druge proizvodnje. Poželjno je da se samostalno ili kroz udruge zaokružuju tehnološki procesi prema potrebama.

II. agrozona zauzima 63.102,81ha odnosno 14,45% zemljišta HNŽ/K. Te su površine zamišljene kao rezervni zemljišni resursi koji trebaju biti u službi proširenja poljoprivrednih površina.

III. agrozona zauzima 122.481,21ha ili 28,04% zemljišta HNŽ/K. To su pašnjačke površine na kojima treba planirati i razvijati stočarsku proizvodnju stoke sitnog zuba.

IV. zona šuma zauzima 217.856,58ha što čini 49,88% zemljišta HNŽ/K. Tu treba unaprijediti gospodarjenje šumom posebno u općinama Konjic, Jablanica, Prozor-Rama i planinskim dijelovima Grada Mostara.

Stanje šumskog pokrivača HNŽ/K ukazuje da se biološko proizvodne sposobnosti šumskih staništa nedovoljno koriste. Struktura i dinamika šumskih površina manje je povoljna, s obzirom na relativno veliko sudjelovanje šuma panjača, šikara i degradiranih visokih šuma u ukupno obraslom prostoru. Važno je istaći da degradacijom šuma najčešće bivaju degradirani i ostali prirodni resursi, posebno tlo. Treba još napomenuti da zonu stanovanja i zonu industrije treba obogatiti sadržajima zelenila koje će osigurati prirodnu filtraciju onečišćenog zraka i doprinijeti povoljnijoj klimi urbane sredine.

V. zona - urbana zona zajedno sa površinama koje su izvan sfere biljne proizvodnje zahvaća 12.162,01ha što predstavlja 2,78% od sveukupnog prostora HNŽ/K. Potrebno je naglasiti da je ova zona (izgrađeno zemljište) obuhvatila područja najboljih poljoprivrednih površina HNŽ/K u dolini rijeke Neretve, a da šumske površine nisu ili su tek simbolično korištene za ovu potrebu.

Na temelju karata agrozona za pojedine općine moguće je preporučiti podjelu površina zemljišta prema stupnju čuvanosti, stoga:

- agrozonu I. i IV kategoriju iz zone šuma potrebno je potpuno zaštititi od drugih korisnika;
- agrozona II. te V i VI kategorija iz zone šuma može se iznimno koristiti i u s druge svrhe, što znači da urbanizaciju, autoceste, plinovode;
- industrijska postrojenja treba usmjeriti na III. agrozonu i VII. kategoriju područja šuma. U ovoj zoni dozvoljava se potpuna urbanizacija i korištenje prostora za sve druge potrebe.

Na kraju treba dodati i zaključiti da za pravilno, optimalno i racionalno gospodarenje, tijela uprave HNŽ/K trebaju imati zemljišne informacijske sustave (ZIS), gdje bi se na temelju relevantnih dosadašnjih podataka formirala baza podataka o zemljišnom fondu HNŽ/K, njegovoj kvaliteti, načinu korištenja, upotrebnoj vrijednosti, što bi poslužilo za daljnje praćenje stanja promjena i monitoring, kao što je to slučaj u svim zemljama Europe.

1.7. ŠUMSKO ZEMLJIŠTE

Površina zemljišta u HNŽ/K kategoriziranog kao šumsko, privatni i javni sektor

Šume i šumska zemljišta zauzimaju površinu od 217.856,58ha, odnosno 49,88% ukupne površine HNŽ/K. Na području HNŽ/K zastupljene su IV., V., VI. i VII. kategorija šumskog zemljišta; najzastupljenija je VII., a najmanje je zastupljena IV., kategorija šumskog zemljišta.

U društvenom vlasništvu nalazi se 172.374ha, odnosno 79% ukupnog šumskog zemljišta, dok se u privatnom vlasništvu nalazi 45.482ha, što je 21% ukupnog šumskog zemljišta.

U odnosu na procijenjeni broj stanovnika u HNŽ/K, šumskog zemljišta ima 1,38ha po stanovniku.

Na području HNŽ/K postoje četiri poduzeća koja gospodare šumama i to: J.P. Šume Herceg Bosne d.o.o. Mostar, Šumarstvo Prenj Konjic, Šumarstvo „Ljuta“ Konjic, Šumarstvo „Srednjeneretvansko“ d.d. Mostar, a u toku je transformacija ovih poduzeća u jedno Šumsko gospodarsko društvo.

Tablica 1.7.1: stanje zastupljenosti šumskog zemljišta po općinama u HNŽ/K

Općina	Šumsko zemljište (ha)
Jablanica	17.252,24
Prozor-Rama	21.503,78
Konjic	60.324,08
Stolac	13.800,40
Mostar	52.524,60
Čitluk	9.448,89
Čapljina	8.318,09
Neum	14.398,85
Ravno	20.285,65
HNŽ/K	217.856,58

Tablica 1.7.2: kategorije šumskog zemljišta

Kategorija	Površina (ha)	%
IV.n i IV.d	79,82	0,02
V.n	10.311,95	2,36
V.d	11,67	
VI.n	31.437,84	7,20
VII.n	176.015,28	40,30
Ukupno	217.856,58	49,88

Kategorija šuma i šumskih zemljišta u HNŽ/K.

Tablica 1.7.3: kategorija šuma i šumskih zemljišta

Šira kategorija šuma i šumskog zemljišta	Površina (ha)	%
Visoke šume s prirodnom obnovom	40.677	21,0
Visoke degradirane šume	4.408	2,3
Šumske kulture s procjenjenom drvnom masom	1.450	0,7
Šumske kulture bez procjenjene drvne mase	1.509	0,8
UKUPNO VISOKE ŠUME	48.044	24,8
Izdanačke šume	45.890	23,6
UKUPNO ŠUME	93.916	48,4
Goleti sposobne za pošumljavanje	28.541	14,7
Goleti nesposobne za pošumljavanje	64.090	33,0
UKUPNO GOLETI	92.631	47,7
UKUPNO ŠUME I ŠUMSKA ZEMLJIŠTA ZA GOSPODARENJE	186.547	96,1
Minirane površine (sve kategorije)	7.531	3,9
SVEUKUPNO	194.078	100

Površine šumskog zemljišta po općinama:

Kategorije zemljišta šumskih površina općine Jablanica

Šumska zemljišta na području općine Jablanica razvrstana su u četiri kategorije i to V.n, V.d, VI.n i VII.n i zahvaćaju 17.252,24ha ili 58,03% ukupne površine općine. Ovu zonu karakteriše heterogeni zemljišni pokrivač. Planinski dio ove zone ima razvijeniju orografiju i intenzivnije erozivne procese, a time i plića tla i izražajniju stjenovitost i kamenitost terena što su ujedno i najizraženiji ograničavajući faktori produktivne sposobnosti ove zone.

V. kategorija šumskih površina (Vd i Vn)

Ova kategorija zauzima ukupnu površinu od 23,34ha ili 0,08% od ukupne površine općine i to: Vd 11,6750ha, Vn 11,6750ha. To su zemljišta na nižim nagibima i istim tipovima tla kao u VI. kategoriji

VI. kategorija šumskih površina

Površine ove kategorije zauzimaju 640,46ha ili 2,15% od ukupne površine općine. U visokoplaninskom području ovu kategoriju nalazimo na Prenju i Čvrsnici. Ostale površine VI. kategorije vezane su za dublja zemljišta nižih predjela (oko Jablaničkog jezera, Jablanice i Doljanke). Kod ove kategorije zemljišta, pored nagiba, erodibilnosti i dubine zemljišta, kamenitost i skeletnost su glavni ograničavajući faktori biljne proizvodnje. Najzastupljeniji tipovi zemljišta u okviru ove kategorije su: crnice, rendzine i rankeri sve na čvrstim i dolomitiziranim krečnjacima, zatim rendzine na dolomitnoj pržini odnosno rendzina i smeđa tla na morenama. Ovo su ujedno i najbolja zemljišta u okviru šumskih površina i jedino na njima treba poduzimati mjere za intenziviranje šumske proizvodnje. Isto to, ali sa manje očekivanim efektom, treba činiti i na ostalim zemljištima ove kategorije koje tipološki pripadaju kompleksu ranker- distrični kambisol.

VII. kategorija šumskih površina

Ova kategorija je najzastupljenija i zauzima 16.588,44ha ili 55,80% od ukupne površine općine. U tipološkom smislu ove površine čine: zemljišta na čvrstim krečnjacima, počevši od kamenjara preko kalkomelanosola (crnica) do kambisola (najveći dio VII. kategorije); zemljišta na gabru idu od kamenjara preko eutričnog rankera do eutričnog kambisola; zemljišta na dolomitima su uglavnom rendzine i zemljišta na krečnjacima, laporcima i dr. (crnica, rendzina i distrični kambisoli).

Ograničavajući faktori javljaju se u pogledu nagiba, koji je redovno u kombinaciji s erozijom, dubinom (plitkoćom tla), skeletnošću i kamenitošću kao i dužinom (kratkoćom) vegetacijskog razdoblja. S obzirom na položaj geoloških slojeva moguća su i klizišta.

Tablica 1.7.4: kategorije šumskog zemljišta

Kategorija	Površina (ha)	%
V.d	11,68	0,04
V.n	11,68	0,04
VI.n	640,46	2,15
VII.n	16.588,44	55,80
	17.252,24	58,03

Kategorije zemljišta šumskih površina općine Prozor-Rama

Od osam kategorija koje se, na osnovu usvojene metodike izdvajaju na terenu, na površinama pod šumskom vegetacijom u općini Prozor-Rama izdvojene su ukupno tri i to: kategorije od V. do VII i zahvataju 21.503,78ha ili 44,36% ukupne površine općine. Iako je područje općine po svojoj potencijalnoj prirodnoj vegetaciji – šumsko područje, mnogobrijni faktori uslovljavali su da se danas kao poljoprivredne površine (oranice, livade, pašnjaci) koriste znatno veće površine nego što to dozvoljavaju uslovi staništa. To posebno vrijedi za jugoistočni dio općine u kojem se kao potencijalna prirodna vegetacija javljaju lišćarske šume, u prvom redu šume hrasta – kitnjaka (*Quercus petraea*), cera (*Quercus cerris*), sladuna (*Quercus farnetto*), medunca (*Quercus pubesceus*) i termofilni lišćara: kukrika (*Carpinus orientalis*), crnog graba (*Ostrga carpinifolija*), crnog jasena (*Fraxinus ornus*) i običnog graba (*Carpinus betulus*). U sjeverozapadnom dijelu općine, na oko 1.000m n.v. u kojem je mješovita šuma bukve, jele i smrče (*Abieti- Fagetum illyricum*) na njega se u nižim nadmorskim visinama veže podpojas čiste brdske šume bukove oko 500m n.v. (*Fagetum montanum illyricum*). Na najvišim vrhovima preko 1.000m n.v. planine Raduše i Vran nalaze se šume klemetali bora (*Pinetum mughi*). Površine pod ovim šumama su smanjene, a prekomjernom sječom i drugim načinima iskorištavanja degradirane su te u današnjem stanju predstavljaju potencijalnu opasnost u smislu očuvanja zemljišta (od erozije) i hidrologije u slivu Rame. Sječom treba provoditi skladno nagibu i jačini erozije koji su ovdje glavni ograničavajući faktori, pri čemu je održavanje-povećanje stepena sklopa upravo proporcionalno stepenu nagiba i stepenu erozije zemljišta.

V. kategorija šumskih površina

Zastupljenost ove kategorije u okviru šumskih površina je 10,58ha ili 0,02% i neznatno je u odnosu na ostale kategorije. Vezuje se isključivo za smeđa tla na miocenskim sedimentima. Najčešći ograničavajući faktor ove kategorije je nagib terena u kombinaciji sa drugim faktorima kao što su: erozija, dubina soluma i dr.

Ovdje su zastupljene lišćarske šume, u prvom redu šume hrasta – kitnjaka (*Quercus petraea*), cera (*Quercus cerris*) sladuna (*Quercus farnetto*), medunca (*Quercus pubesceus*) i termofilni lišćara: kukrika (*Carpinus orientalis*), crnog graba (*Ostrga carpinifolija*), crnog jasena (*Fraxinus ornus*) i običnog graba (*Carpinus betulus*), te čiste brdske šume bukove (*Fagetum montanum illyricum*). Pošto se radi o površinama neposredno uz naselja, preporučuje se da i dalje ostanu pod šumama, koje bi se oplemenjene i urenene koristile kao turističko-rekreacijski prostori. Osobito se to odnosi na površinu neposredno uz Prozor-Ramu.

VI. kategorija šumskih površina

Ova kategorija zahvaća površinu od 1.394,23ha ili 2,89% i predstavlja relativno dobra zemljišta, pa se kao ograničavajući faktor javlja skoro isključivo nagib. Pored njega ograničavajući faktor ove kategorije na višim nadmorskim visinama često su: skeletnost, kamenitost i dužina vegetacijskog razdoblja. Zato su to prava šumska zemljišta. Ova je kategorija, uz V. kategoriju, najpogodnije stanište za šumsku produkciju. Dakle, šume su najbolji način korištenja prostora ove kategorije i uglavnom su zastupljene mješovite šume bukve, jele i smrče (*Abieti - Fagetum illyricum*). Na području ove kategorije uglavnom su razvijena tla na čvrstim krečnjacima i dolomitima (kalkomelanosoli, kalkokambisoli i rendzine), eutrična i distrična smena tla. Zbog jednog ili više navedenih nedostataka, ova zemljišta se, pored šume, mogu koristiti kao pašnjaci odnosno livade, kao i za tehničku eksploataciju.

VII. kategorija šumskih površina

Po veličini površine ova kategorija je najzastupljenija i zahvaća površinu od 20.098,98ha ili 41,72%. Slično kao i kod VI. kategorije, glavni ograničavajući faktori su nagib i stjenovitost terena, te dubina i skeletnost soluma; a na najvećim nadmorskim visinama i dužina vegetacijskog razdoblja. S tim da su ograničavajući faktori mnogo izraženiji nego kod površina VI. kategorije. Koriste se za (slabije) pašnjake, osrednje produktivne šume koje treba unapređivati i uz slabiji intenzitet sječa, prevoditi u zaštitne i zaštićene šume.

Na najvišim vrhovima planina Raduše i Vran nalaze se šume klemetali bora (*Pinetum mughi*). Na ovim površinama su zastupljeni sljedeći tipovi tala: sirozemi, rendzine (crnice) na krečnjaku, kalkomelanosoli i kalkokambisoli plitki na čvrstim krečnjacima i dolomitima. Ova kategorija zastupljena je oko mjesta Idovac, Sajina planina, Raduša, Kučevac, Orašac, Vran planina, Ravnica i Heljdova.

Tablica 1.7.5: kategorije šumskog zemljišta

Kategorija	Površina (ha)	%
V.n	10,58	0,02
VI.n	1.394,23	2,89
VII.n	20.098,98	41,72
	21.503,78	44,63

Kategorije zemljišta šumskih površina općine Konjic

Na teritoriji općine Konjic šumske površine zauzimaju preko 50% ukupne površine. Ove površine su na mnogo mjesta narušene dosadašnjim korištenjem ili je sklop prorijeđen i prekinut te nema potpunog zaštitnog djelovanja. Situacija je naročito nepovoljna u zoni hrastovih šuma, kod kojih je zbog prorijeđenog sklopa i pretjeranog iskorištavanja za lisnik jako umanjeno zaštitno djelovanje od erozije. Mnogo je povoljnija situacija u zoni bukovih šuma, koje u submediteranskom dijelu zastupaju zajednice *Seslerio-Fagetum* i *Aceri obtusati Fagetum*, a u kontinentalnom *Fagetum montanum*. Po svome sklopu i sastavu listinca one su mnogo povoljnije za razvoj zemljišta i za zaštitno djelovanje od erozije. Produkcija drvne mase je zadovoljavajuća, posebno borovog drveta. Ima površina koje imaju ograničenja i zahtijevaju da su pod šumskim pokrivačem, ali se danas koriste u poljoprivredne svrhe. Ovo, kao i pretjerano korištenje šumskih resursa, potencira erozivne procese na ovom prostoru. Šumska zemljišta na području općine Konjic razvrstana su u tri kategorije; od V. do VII. kategorije i zahvaćaju 60.324,08ha ili 52,58% ukupne površine općine.

V. kategorija šumskih površina

Ova kategorija zauzima ukupnu površinu od 168,02ha ili 0,15%. Uglavnom se susreće u južnom dijelu općine. Tipološki tu su zastupljena tla: rendzine i smeđa tla nakrečnjacima, konglomeratima, kvarceratofirima, škriljcima i glincima. Na njima se nalaze bukva, hrast, lijeska, jasen, bor, javor. Ograničavajući faktori izraženi su pojedinačno ili u kombinovanom djelovanju nagiba i erozije, nagiba i dubine. Ovi faktori umanjuju produkciju drveta i ograničavaju način gospodarenja šumama, odnosno smanjuju intenzitet sječe. U nižim položajima zastupljene su šume hrasta kitnjaka i običnog graba i izgrađuje asocijaciju *Qeerc-Carpinetum*. S obzirom na potencijalnu vegetaciju, najveće površine trebaju zauzimati mješovite šume bukve, javora i jasena. Na višim položajima one se mješaju s borom i jelom. Produktivnost ovih površina je zadovoljavajuća, a korištenje ograničava opasnost od erozije i potrebe održavanja sklopa.

VI. kategorija šumskih površina

Površine ove kategorije zauzimaju 3.545,80ha ili 3,09% od ukupne površine. Karakteriše je raznolik sastav tipova zemljišta; homogenih i heterogenih zemljišnih areala. Zastupljena je uglavnom na sljedećim tipovima zemljišta: rendzine i smeđa plitka tla na krečnjaku i dolomitu. Broj ograničavajućih faktora povećan je u odnosu na prethodne kategorije, a najčešće je u kombinovanom djelovanju s nagibom, erozijom, klizištem i dubinom (odnosno plitkoćom), a mjestimično je izražena i kamenitost. Značajno je naglasiti da je znatno povećano učestvovanje trajanja vegetacijskog razdoblja kao ograničavajućeg faktora. Pored pedosistematskih jedinica karakterističnih za Vn kategoriju, ovdje se javljaju I kamenjari (litosoli) i koluvijumi (sipari) na krečnjacima i smena podzolasta zemljišta (brunipodzoli) na silikatima u manjem obimu. Svi ovi faktori stavljaju šumskom gospodarenju ograničenja uglavnom na smanjivanju intenziteta sječa i opreznosti kod golih sječa, izbora vrsta drveća i bržeg pošumljavanja ogoljelih površina.

VII. kategorija šumskih površina

Ova kategorija je najzastupljenija i zauzima 56.610,26ha ili 49,34% od ukupne površine. Ima slične pedosistematske karakteristike kao i VI n kategorija, izuzev što su ovdje pliće varijante zemljišta. Ograničavajući faktori javljaju se u pogledu nagiba, koji je redovno u kombinaciji sa erozijom, dubinom (plitkoćom tla), skeletnošću, kamenitošću i trajanjem vegetacijskog razdoblja. To upućuje korisnike ove kategorije da kod gospodarenja šumama imaju u vidu njihovo štetno djelovanje. S obzirom na položaj geoloških slojeva, moguća su i klizišta. Na ovom području nastali su sirozemi, rendzine i smeđa plitka tla na krečnjacima i dolomitima. Šumsku vegetaciju predstavljaju bukva, bor, munika i klemetala. Na nižim položajima i svježijim staništima zastupljene su iste šume kao i na VI n kategoriji, jer se ove dvije kategorije najčešće dodiruju u prostoru. Prema potencijalnoj vegetaciji važi isti izbor kao i za VI n kategoriju zemljišta, uz napomenu korisniku šuma da više pažnje pokloni ispoljavanju štetnog djelovanja ograničavajućih faktora.

Tablica 1.7.6: kategorije šumskog zemljišta

Kategorija	Površina (ha)	%
V.n	168,02	0,15
VI.n	3.545,80	3,09
VII.n	56.610,26	49,34
	60.324,08	52,58

Kategorije zemljišta šumskih površina općine Stolac

Površinski je najrasprostranjenija zona i zahvaća površinu od 13.800,40ha ili 49,45% ukupne površine općine. Skoro duplo je veća od najrasprostranjenije agrozone II. U okviru ove zone najmanje su zastupljene Vn i VI n kategorija; a znatno više je zastupljena VI n kategorija. Na području ove zone zastupljene su šume hrasta, jasena i graba te neproduktivne šikare (naročito u VII n kategoriji).

V. kategorija šumskih površina

Površine ove kategorije zahvaćaju 316,40ha ili 1,13%. Najčešći ograničavajući faktor ove kategorije je nagib terena u kombinaciji sa drugim faktorima kao što su: erozija, dubina soluma, kamenitost i stjenovitost i dr. Ovdje su najviše zastupljene šume hrasta sa jasenom i grabom, ali je dio površina, koji je bliži naseljenim mjestima, dosta degradiran i na njemu se nalaze neproduktivne šikare. Inače, produkcija drveta, na većem dijelu površina ove kategorije, nije zadovoljavajuća kako po kvantitetu tako i po kvalitetu. Na području ove kategorije zastupljeno je više tipova tala: smena tla na krečnim konglomeratima, sirozemi, rendzine i smeđa vrlo plitka i plitka tla na čvrstim krečnjacima, kao i rendzine i smena tla na flišu. Zastupljena je u dijelu općine oko mjesta Brda; oko mjesta Mustafića mahale i na drugim manjim mjestima.

VI. kategorija šumskih površina

Ova kategorija zahvaća površinu od 9.472,58ha ili 33,95%. Najvažniji ograničavajući faktori zbog kojih je ovo područje svrstano u ovu kategoriju su nagib terena, erozija tla, plitkoća soluma i kamenitost zemljišne površine. Ova kategorija je, uz Vn kategoriju, najpogodnije stanište za šumsku produkciju. Dakle, šume su najbolji način korištenja prostora ove kategorije i uglavnom su zastupljene mješovite šume hrasta, jasena i graba. Na području ove kategorije uglavnom su razvijena tla sirozemi, rendzine i smena vrlo plitka i plitka tla na čvrstim krečnjacima, kao i rendzine i smeđa tla na flišu. Tehnički problem korištenja ovih površina u proizvodnji biomase je problem povećanog nagiba terena. Ova kategorija je najzastupljena na općini i ravnomjerno je raspoređena.

VII. kategorija šumskih površina

Ova kategorija zahvaća površinu od 4.011,42ha ili 14,38%. Glavni ograničavajući faktori ove kategorije su nagib i stjenovitost terena, te dubina i skeletnost soluma. Na ovim površinama zastupljeni su sljedeći tipovi tala: sirozemi, rendzine i smeđa vrlo plitka i plitka tla na čvrstim krečnjacima, kao i rendzine i smena tla na flišu. Karakteristika ove kategorije je da su ovo suha staništa i da se voda brzo perkolira kroz profil tla tako da šumska vegetacija, u ovom slučaju ima značajan zaštitni karakter (uostalom, kao i kod naprijed navedenih kategorija šumskog zemljišta). Ova kategorija je zastupljena oko mjesta Burmazi, Hum brda, Todorovići i Žilići.

Tablica 1.7.7: kategorije šumskog zemljišta

Kategorija	Površina (ha)	%
V.n	316,40	1,13
VI.n	9.472,58	33,95
VII.n	4.011,42	14,38
	13.800,40	49,46

Kategorije zemljišta šumske površine Grada Mostara

Na području Grada Mostara izdvojene su IV., V., VI. i VII. kategorija šumskih zemljišta. Glavna ograničenja ovih tala i predjela su nagib i stjenovitost te dubina tla. Zauzima najveću površinu i to 52.524,60ha što čini 45,32% površine općine. Šume u gorskom području su šume hrasta kitnjaka s grabom, ali na višim planinskim zonama to su šume bukve, smreke i jele, što znači bjelogorične i crnogorične šume. Posebno bliže naselju takve šume su degradirane, a nepristupačni prostori imaju bolji bonitet šume. Treba istaći da bonitet zemljišta za šume pada od IV. prema VII. kategoriji zemljišta, ali isto od viših prema nižim nadmorskim visinama.

V. kategorija šumskih površina

Čovjek je uglavnom izvršio optimalnu kategorizaciju prostora. Šuma je obično tamogdje nisu mogla biti oranična tla. Ova kategorija ima najbolja, a to su u okviru šume najdublja tla. Istina, ako su tla duboka, onda im je stjenovitost velika pa im ponovno pripada niska bonitetna vrijednost. Ova kategorija obuhvaća 8.780,05ha što čini 7,58% prostora Grada Mostara. Rasprostranjena su na visokim gorskim masivima i krškom platou okolice sela Vrđi I drugih sela na toj strani, pa na jug do sela Domazeti, Đubrani i dr. Glavni tipovi tala koji čine ovu kategoriju su plitka smeđa tla i eventualno plitke crvenice. Tu mogu biti prisutne i crnice na krečnjaku i dolomitu. To su sve skupa jako stjenovita i skeletna tla s 50-70% stijena, kao glavnim ograničavajućim faktorima. Ova šumska kategorija nema zakonsku obvezu čuvanja od prenamjene, te se prema prihvaćenim prostornim planovima može slobodno, nesmetano koristiti za sve urbane potrebe.

VI. kategorija šumskih površina

Ovo su obično plitka tla dubine ispod 20cm. Razvijena su na stjenovitim i trnovitim terenima. Ova kategorija zahvaća površinu od 10.601,21ha što čini 9,15% površine Grada Mostara. Izdvojena je samo kategorija ograničena nagibom i stijenama. Obično su zastupljene crnice na krečnjaku kao jako plitka tla do 15cm, kao i kamenjari. To su vrlo slaba staništa I za šume, pa je bonitet šume ipak veći zahvaljujući velikim količinama oborina i džepovima stijena u kojima nađemo i dublja tla pa se stabla šuma ukorijeni na takve pozicije. Najviše su rasprostranjena po krškim visoravnima Veleža, Prenja, Čvrstice i Čabulje. Naravno, ni ova tla nemaju nikakvih ograničenja za bilo kakvo korištenje. Međutim, ova se tla nalaze na visokim planinskim prostorima, gdje je surovost klime i života naglašena, pa će šuma i dalje biti glavni biološki proizvod ovog prostora. Šteta je da se vrijednost ovog šumskog potencijala ne može u potpunosti iskoristiti, jer je sječa i eksploatacija drveta u ovim uslovima praktično nemoguća.

VII. kategorija šumskih površina

Ovo je najrasprostranjenija šumska kategorija zemljišta. Zahvaća površinu od 33.094,78ha što čini 28,58% od sveukupne površine Grada Mostara. Izdvojena je samo jedna podjedinica gdje je nagib glavno ograničenje upotrebne vrijednosti. Osim nagiba tu je I stjenovitost kao veliko ograničenje za svaki način korištenja ovog prostora. To su vrlo vrletne kategorije zemljišta gdje su kamenjari i crnice na krečnjaku i dolomitu glavne tipološke jedinice tla. Zauzimaju najviša vrletna područja prisutnih planina na području Grada Mostara, a to su Velež, Prenj, Čvrstica i Čabulja. Ovi prostori nemaju nikakav stepen zaštite, ali se teško mogu koristiti.

Tablica 1.7.8: kategorije šumskog zemljišta

Kategorija	Površina (ha)	%
IV.n	48,57	0,04
V.n	8.780,05	7,58
VI.n	10.601,21	9,15
VII.n	33.094,78	28,58
	52.524,60	45,78

Kategorije zemljišta šumskih površina općine Čitluk

Šumska zemljišta na području općine Čitluk razvrstana su u tri kategorije i to V., VI. i VII. Asocijacije šuma su niske vrste, pretežito bijelog graba, ali ponegdje na dubljim tlima može se naći i hrast medunac. Navedene kategorije zauzimaju površinu od 9.448,89ha ili 52,21% ukupne površine općine. Najzastupljenija je VII. kategorija, a najmanje je zastupljena V. kategorija zemljišta šumskih površina.

V. kategorija šumskih površina

Stjenovitost i nagib su glavni ograničavajući faktori kod ove kao i kod ostalih kategorija šumskih zemljišta. Ova kategorija zauzima površinu od 214,32ha ili 1,18% od ukupne površine općine. Rasprostranjena su uglavnom na području od Bijakovića ka Vionici, a čine ih plitke do srednje duboke crvenice i smeđa tla. Ova kategorija tala nema veći značaj ni za uzgoj šume, stoga se može koristiti za sve urbane potrebe i druge namjene.

VI. kategorija šumskih površina

Ova kategorija šumskih površina rasprostranjena je po čitavom brežuljkasto-brdovitom području općine Čitluk, a najveći kompleksi su izdvojeni u južnom i jugoistočnom dijelu općine odnosno prema rubu Broćanske zaravni. Ova kategorija zauzima površinu od 3.367,29ha ili 18,60%. Stjenovitost i nagib su izraženiji nego li u prethodnoj kategoriji, te su glavni ograničavajući faktori. Šume koje su rasprostranjene u ovoj kategoriji najviše su bioklimatski predodređene. Tu se radi prvenstveno o šumi hrasta medunca s crnim jasenom i bijelim grabom. Šume nemaju veći gospodarski značaj, izuzev zaštitnički.

VII. kategorija šumskih površina

Ova kategorija zauzima površinu od 5.867,27ha ili 32,42%, a glavni ograničavajući faktori su stjenovitosti, nagib i erozija. Tla tipa plitke crvenice, plitkog kalkokambisola, te krečnjačko-dolomitne crnice i rendzine čine ovu kategoriju šumskih površina. Rasprostranjena je na području strmina kanjona Neretve i u rubnim dijelovima općine. Ovi prostori, izuzev pejzažno dekorativnog izgleda, nemaju veću korist za bilo kakvo drugo korištenje, eventualno sportsko rekreacijsko.

Tablica 1.7.9: kategorije šumskog zemljišta

Kategorija	Površina (ha)	%
V.n	214,32	1,18
VI.n	3.367,29	18,60
VII.n	5.867,27	32,42
	9.448,89	52,21

Kategorije zemljišta šumskih površina općine Čapljina

U ovu zonu spadaju sve kategorije šumskih zemljišta od IV do VII kategorije. Šume su prirodne asocijacije većinom niskih šuma bijelog graba, s drugim vrstama. Ponegdje dublje u kopno, dolazi i hrast kitnjak. U primorskom dijelu nađe se i kultura bora. Sve te šume izložene su požarima, koji se vrlo malo saniraju. Zauzimaju površinu od 8.318,09ha ili 32,73% površine općine. Ove šume nemaju neku veću gospodarsku vrijednost, osim što domicilnom stanovništvu daju drvo za ogrjev, ali daleko je važnija njihova ekološka uloga, jer zaštićuju prostor od erozije. IVd kategorija šumskih površina ima svega 31,25ha i nalazi se na suprotnoj strani Neretve od Počitelja.

V. kategorija šumskih površina

Ova kategorija zauzima površinu od 405,80ha što čini 1,60% površine općine. Ograničenja su nastala s obzirom na nagib i dreniranost, obilježena kao Vd i Vn. Nalaze se u dolini Trebižata, te dispergirano u malim flekama po središnjem dijelu općine Čapljina. Posebno su izdvojena ova tla u dolini rijeke Neretve, gdje Neretva plavi te sprudove svrbicima. Ova tla je vrlo teško privedi kulturi i zato ih treba koristiti pod šumama. Od ovih tala u dolini Neretve (aluvijalna plića tla) sigurno će se vaditi šljunak za građevinarstvo, ali treba sačuvati rubnu šumu, radi očuvanja obala Neretve od abrazivnog učinka vode.

VI. kategorija šumskih površina

Kategorija šumskih zemljišta izdvojena uz pašnjačke površine VII. kategorije zauzima prostor od 686,81ha, što čini 2,70% površine općine. Rasprostire se na području istočno od Tasovčića, Jasenja i drugdje. To su plitka tla tipa plitkih kalkokambisola, crnice na krečnjaku i dolomitu te rendzine. Ukupan broj ograničavajućih faktora povećan je u odnosu na prethodnu kategoriju.

Ova tla su pod šumom bijelog graba sa asocijacijama, ali se mogu naći i kitnjakove šume, dakle šume boljeg boniteta. Na ovim tlima nema zabrane od urbanizacije, što znači da je na ovim prostorima slobodna izgradnja, naravno ako to drugi uslovi dozvoljavaju.

VII. kategorija šumskih površina

Ova kategorija šumskih zemljišta je najrasprostranjenija i zahvaća površinu 7.194,23ha ili 28,31% prostora općine Čapljina. Nalazi se rasprostranjena na svim najvišim prostorima općine, kako na južnom tako i u sjevernom dijelu. Zauzima površine brda Šibanice, Metalke i Zvijezdine, a u najjužnijem dijelu, predio Crnač i sjeveroistočno od sela Muminovače. Potom zauzima položaje brda sjeveroistočno i sjeverno od sela Gagrice i južno od doline Bregave. Ovo tlo nije rezervirano za potencijalnu poljoprivrednu proizvodnju, pa ga se nesmetano može koristiti za sve potrebe.

Tablica 1.7.10: kategorije šumskog zemljišta

Kategorija	Površina (ha)	%
IV.d	31,25	0,12
V.d i V.n	405,80	1,60
VI.n	686,81	2,70
VII.n	7.194,23	28,31
	8.318,09	32,73

Kategorije zemljišta šumskih površina općine Neum

Šumska zemljišta na području općine Neum razvrstana su u tri kategorije i to V., VI., i VII.. Ukupna površina navedenih kategorija je 14.398,85ha ili 58,51% ukupne površine općine. Na ovim tlima/zemljištima su šume, uglavnom loše kvalitete, ali njihov veliki značaj je u sprečavanju erozije te u poboljšanju ekoloških uslova.

V. kategorija šumskih površina

Na području općine Neum stjenovitost i nagib su glavni ograničavajući faktori kod ove kao i kod ostalih kategorija šumskih zemljišta. ova kategorija zauzima površinu od 175,03ha ili 0,71% od ukupne površine općine. Rasprostranjena su u produžetku udoline Popovog polja, a u manjoj mjeri, dispergirana su po cijelom području općine Neum. Ova kategorija ima najbolja svojstva od šumskih zemljišta. To su uglavnom plitka do srednje duboka tla, tipa smeđeg tla i crnice na krečnjaku i dolomitu, ali jako stjenovita i ponekad strma odnosno vrletna.

VI. kategorija šumskih površina

Ova kategorija šumskih površina nalazi se u centralnom dijelu općine i zauzima površinu od 110,66ha ili 0,45%. Stjenovitost i nagib glavni su ograničavajući faktori ovih tala i to u znatno većoj mjeri nego li u prethodnoj kategoriji. Po dubini to su plića tla sa nešto većom stjenovitošću. Ova kategorija šumskih površina rasprostranjena je u manjim površinama po cijelom kontinentalnom dijelu općine.

VII. kategorija šumskih površina

Ova kategorija je najzastupljenija kategorija šumskih površina, a ujedno je i općenito najzastupljenija kategorija na području općine Neum. Zauzima površinu od 14.113,16ha ili 57,35%. Sastoji se od vrlo različitih tipova tala, plitke crvenice, plitkog i srednje dubokog kalkokambisola, crnice na krečnjaku i dolomitu, rendzine i regosola, pa su im zato i različite karakteristike. Zajednička osobina im je da su to vrlo nepovoljna i slabo plodna tla na kojima se danas zadržala niska šuma, počevši od makije u obalnom dijelu do šuma bijelog graba, u asocijaciji s drugim degenerativnim vrstama prema unutrašnjosti općine. Glavni ograničavajući faktori i ove kategorije su stjenovitost i nagib koji se redovito javlja u kombinaciji sa erozijom i dubinom profila.

Tablica 1.7.11: kategorije šumskog zemljišta

Kategorija	Površina (ha)	%
V.n	175,03	0,71
VI.n	110,66	0,45
VII.n	14.113,16	57,35
	14.398,85	58,51

Kategorije zemljišta šumskih površina opštine Ravno

Zahvaćaju prostor od 20.285,65ha, što čini 63,01% površine općine Ravno. Razvrstane su od V. do VII. kategorije tala s više jedinica upotrebne vrijednosti. Na ovom prostoru čovjek je izvršio optimalnu kategorizaciju terena, što znači da šume ne dolaze na tlima boljih boniteta. Glavni ograničavajući faktori u proizvodnosti ovih tala su stjenovitost (s), nagib, erozija (e), dreniranost (d) i opasnost od klizišta.

V. kategorija šumskih površina

Ova kategorija šumskih površina zastupljena je na 230,09ha, što čini svega 0,71% površine općine. Nalaze se raštrkane površine oko sela Pećina, Turkovića, te uzduž linije pribriježnih položaja iz Popova polja prema brdskom terenu, s obje strane polja, uz selo Čavaš, Trnčinu i Velja sela. Znači, ova kategorija javlja se na različitim tlima i različitim uslovima. Tu su prisutna smeđa tla na krečnjaku, a uz polje to su koluvijalna tla, pretežito oglejena. Ova posljednja su prirodno zarasla iako su mogla biti i dobra poljoprivredna tla. Glavno ograničenje ovih tala je stjenovitost i nagib.

VI. kategorija šumskih površina

Površine ove kategorije zauzimaju 1.618,80ha ili 5,03% od ukupne površine općine, a glavna ograničenja su dreniranost i/ili nagib terena (obilježena kao Vin,d i Vin). Prva, VI.n,d kategorija nalazi se u okviru samo jedne veće plohe, a to je oko šire okoline sela Oraha, koje se smjestilo na izrazitoj krškoj zaravni sa smeđim plitkim i eventualno srednje dubokim tlima, te plitkom crvenicom.

Druga, VI.n kategorija nalazi se u raštrkana po cijeloj općini u zoni krškog terena. Glavno ograničenje je stjenovitost i veličina elementarnih areala tla. Zapravo, fizička veličina tala veoma je mala, jer ih stjenovitost razlaže na male veličine. Ova kategorija tala prekrivena je niskom šumom bijelog graba i crnog jasena, te šumom bijelog graba na prelazu u šibljak drača. Ova tla u slučaju da pogore imaju vrlo malu pašnjačku vrijednost, jer su jako stjenovita.

VII. kategorija šumskih površina

Ova kategorija je najzastupljenija i zauzima 18.436,75ha, što čini 57,26% od ukupne površine. Prekrivaju je niske, submediteranske šume, s bijelim grabom kao dominantnom vrstom. Stjenovitost i nagib su glavni ograničavajući faktori. Prostiru se po cijeloj općini. Pojava erozije uvijek je određena načinom korištenja i pojavom požara. Tu nalazimo izrazito plitko i skeletno tlo, tipa smeđih tala, crvenica na krečnjaku i dolomitu, te plitkih crvenica. Šume se ne mogu održati jer je tlo plitko ili ga nema, što čini gospodarsku vrijednost šuma vrlo niskom. Tu šumu domicilno stanovništvo koristi za ogrjev, ali ona u Mediteranu ima svoju ekološku, zaštitničku ulogu, sve dok se ne pojave požari.

Tablica 1.7.12: kategorije šumskih zemljišta

Kategorija	Površina (ha)	%
V.n	230,09	0,71
VI.n i VI.d	1.618,81	5,03
VII.n	18.436,75	57,26
	20.285,65	63,00

Poslijeratni period je u velikoj mjeri doprinjeo promjeni numeričkih pokazatelja jer je vršena bespravna sječa bez važeće šumsko-privredne osnove tako da bi se podaci realnije mogli iskazati tek nakon donošenja nove šumsko-privredne osnove.

Površine šuma u privatnom vlasništvu:

Konjic:

Sve šume i šumska zemljišta u privatnom vlasništvu, na području općine svrstane su u pet kategorija:

Tablica 1.7.13: kategorije šuma i šumskih zemljišta u privatnom vlasništvu

Kategorija	Površina
Visoke šume	5.092 ha
Niske šume	613 ha
Šikare	1.514 ha
Neobraslo šumsko zemljište	1.739 ha
Šumsko zemljište pretvoreno u poljoprivredno	108 ha
UKUPNO	9.066 ha

Jablanica:

Površine šumskog zemljišta u privatnom vlasništvu svrstane su u osam klasa po novom primjeru.

Tablica 1.7.14: klase šuma i šumskih zemljišta u privatnom vlasništvu

Klasa	Površina (ha)
I	4,280
II	38,451
III	505,751
IV	868,302
V	2.911,119
VI	753,146
VII	15,603
VIII	0,453
UKUPNO	5.097,107

Prozor-Rama:

Ukupna površina šumskog zemljišta u privatnom vlasništvu iznosi 4.158,784ha.

Mostar:

Površine šuma u privatnom vlasništvu po klasama:

Tablica 1.7.15: površine šuma u privatnom vlasništvu po klasama

Klasa	Površina ha
II	0,969
III	44,581
IV	272,569
V	2.755,955
VI	936,859
UKUPNO	4.010,934

Čitluk

Površina šuma u privatnom vlasništvu po klasama:

Tablica 1.7.16: površina šuma u privatnom vlasništvu po klasama

Klasa	Površina ha
I	48,740
II	363,507
III	1.331,915
IV	3.067,567
V	84,461
UKUPNO	4.886,202

Čapljina:

Ukupna površina šumskog zemljišta u privatnom vlasništvu iznosi 5.467,206ha.

Stolac:

Površina šumskog zemljišta u privatnom vlasništvu iznosi 3.392,972ha.

Neum:

Površina šumskog zemljišta u privatnom vlasništvu iznosi:

Tablica 1.7.17: površina šumskog zemljišta u privatnom vlasništvu

Kategorija	Površina
Niske šume	1.950 ha
Šikare	2.300 ha
Makija	2.467,8 ha
Ukupno	6.717,8 ha

Površina blokiranog (neaktivnog) šumskog zemljišta

(privremena prenamjena, minirano, kontaminirano, devastirano, opožareno)

Tablica 1.7.18: površina blokiranog (neaktivnog) šumskog zemljišta

Šumskogospodarsko područje (šumarija)	Kategorija šuma	Minirana površina ha
Konjičko šumarstvo Prenj	Visoke šume	1.300
	Izdanačke šume	350
	Degradirane visoke šume	
	Goleti	
	UKUPNO	1.650
Kalinovičko-dio šumarstvo Ljuta	Visoke šume	100
	Izdanačke šume	30
	Degradirane visoke šume	
	Goleti	110
	UKUPNO	240
Srednje neretvansko Mostar	Visoke šume	205
	Izdanačke šume	
	Degradirane visoke šume	
	Goleti	
	UKUPNO	205
Srednje neretvansko J.P.Šume H-B	Visoke šume	195
	Izdanačke šume	5
	Degradirane visoke šume	
	Goleti	
	UKUPNO	200
UKUPNO	Visoke šume	1.800
	Izdanačke šume	385
	Degradirane visoke šume	110
	Goleti	
	Ukupno	2.295

Tablica 1.7.19: površina i struktura prirodnih i vještačkih pošumljenih površina

Šumsko gospodarsko područje (šumarija)	Pošumljavanje (ha)	Njega Kultura (ha)	Njega šuma	Ostali šum. uzgojni radovi	Ukupno
ŠUMARSTVO PRENJ	1.874	5.000		1.237	8.111
ŠUMARSTVO LJUTA	150				150
SREDNJE NERETVANSKO	475	1.148			1.623
ŠUMARIJA RAMA I JABLANICA	33				33
UKUPNO	2.532	6.148		1.237	9.917

Tablica 1.7.20: pregled izvršenih sječa po šumskogospodarskom području

Šumskogospodarsko područje (šumarija)	Kategorija Šuma	Vrsta drveća	Izvršena sječa Krupno drvo (m ³)
KONJIČKO ŠUMARSTVO PRENJ	Visoke Šume	Četinari	2.770
		Liščari	42.477
		Ukupno	45.247
	Izdanačke Šume	Četinari	
		Liščari	355
		Ukupno	355
	Ukupno	Četinari	2.770
		Liščari	42.832
		Ukupno	45.602
KONJIČKO ŠUMARSTVO LJUTA	Visoke Šume	Četinari	57
		Liščari	13.450
		Ukupno	13.507
	Izdanačke Šume	Četinari	
		Liščari	
		Ukupno	
	Ukupno	Četinari	57
		Liščari	13.450
		Ukupno	13.507
SREDNJE NERETVANSKO	Visoke Šume	Četinari	400
		Liščari	11.790
		Ukupno	12.190
	Izdanačke Šume	Četinari	

		Liščari	310
		Ukupno	310
	Ukupno	Četinari	400
		Liščari	12.100
		Ukupno	12.500
	ŠUME-HERCEG BOSNE- ŠUMARIJA RAMA I JABLANICA	Visoke Šume	Četinari
Liščari			6.199
Ukupno			12.835
Izdanačke Šume		Četinari	
		Liščari	1.024
		Ukupno	1.024
Ukupno		Četinari	6.636
		Liščari	7.223
		Ukupno	13.859
UKUPNO	Četinari	9.863	
	Liščari	75.605	
	Ukupno	85.468	

Ostvarena proizvodnja šumskih drvnih sortimenata

Tablica 1.7.21: Šumarija – Srednje neretvansko

SORTIMENT	VRSTA DRVETA (m3)							Ukupno
	Jela i Smrča	Bijeli i crni bor	Ostali četinari	Bukva	Hrast	Plemeniti lišćar	Ostali lišćari	
Trupci F								
Trupci L				350				350
I klasa	116			350		14		480
II klasa	114			650				764
III klasa	96			650		57		803
Stubovi								
Jamsko								
Tanka obla								
Celulozno								
Ogrijevno				8.080		119		8.199
UKUPNO	326			10.080		190		10.596

Tablica 1.7.22: Šumarija – Šume Herceg Bosne

SORTIMENT	VRSTA DRVETA m3							Ukupno
	Jela i Smrča	Bijeli i crni bor	Ostali četinari	Bukva	Hrast	Plemeniti lišćar	Ostali lišćari	
Trupci F								
Trupci L								
I klasa	354			124,64				478,64
II klasa	1.383,89			249,6				1.633,49
III klasa	532			466,94				998,94
Stubovi								
Jamsko	336,11							336,11
Tanka obla				18				18
Celulozno								
Ogrijevno				2.245,1				2.245,10
UKUPNO	2.606			3.104,28				5.710,28

Tablica 1.7.23: Šumarskogospodarsko područje: Konjičko – Šumarija Prenj

SORTIMENT	VRSTA DRVETA m3							Ukupno
	Jela i Smrča	Bijeli i crni bor	Ostali četinari	Bukva	Hrast	Plemeniti lišćar	Ostali lišćari	
Trupci F		96		810				906
Trupci L		7		1.295				1.302
I klasa	1.890	117	235	6.252		385		8.879
II klasa		62		8.039				8.101
III klasa		91		10.755				10.846
Stubovi								
Jamsko								
Tanka obla								
Celulozno								
Ogrijevno				12.361				12.361
UKUPNO	1.890	373	235	39.512		385		42.395

Tablica 1.7.24: Šumskogospodarsko područje: Konjičko – Šumarija Ljuta

SORTIMENT	VRSTA DRVETA m3							Ukupno
	Jela i Smrča	Bijeli i crni bor	Ostali četinari	Bukva	Hrast	Plemeniti lišćar	Ostali lišćari	
Trupci F					2		1	3
Trupci L				49	8		4	61
I klasa				2.825	16		8	2.849
II klasa				3.041	26		13	3.080
III klasa				1.915	30		15	1.960
Stubovi								
Jamsko								
Tanka obla								
Celulozno								
Ogrijevno				4.160	85	127	42	4.414
UKUPNO				11.990	167	127	83	12.367

Gazdovanje šumama, obavljaju Kantonalna javna preduzeća - šumsko-gospodarska društva (ŠGD). Unutar jednog Šumsko-gospodarskog društva se nalazi više Šumsko-gospodarskih područja. Šumama se gospodari na osnovu šumskogospodarske osnove i projekata za izvođenje. Šumsko-gospodarske osnove se usklađuju sa smjernicama određenim u kantonalnim šumsko-razvojnim planovima i Šumarskim programom FBiH. Šumskogospodarska osnova donosi se za šume u granicama jednog šumskogospodarskog područja. Šumskogospodarske osnove se izrađuju za razdoblje od 10 godina

Rijetke i ugrožene šumske zajednice

U Tablici 1.7.25 su date rijetke i ugrožene šumske fitocenoze u HNŽ/K. Ove zajednice zahvataju površine različite veličine, od manjih površina pa do velikih kompleksa. U skupinu rijetkih i ugroženih šumskih zajednica stavljene su one zajednice čiji je areal ograničen na manje površine, odnosno edifikatorske, diferencijalne i karakteristične vrste ovih zajednica čine endemne, rijetke i ugrožene vrste te su kao takve potencijalno ugrožene od zoo- antropogenih utjecaja. Osim toga unutar ove skupine također su smještene šumske sastojine reliktnog karaktera, kao i one zajednice koje su ranije imale značajne površine ali su zbog jačih antropogenih utjecaja degradirane u različite regresivne stadije, i/ili se još uvijek nalaze pod istim utjecajima. Izuzetno su značajne sa aspekta očuvanja i unapređenje bioraznolikosti.

Tablica 1.7.25: rijetke i ugrožene zajednice u HNŽ/K (Studija ranjivosti prostora FBiH, 2009.)

Zajednica	Lokalitet	Rijetka	Ugrožena
Quercetum frainetto adriaticum Fuk. (63) 66 Jadranska šuma sladuna	Hercegovina, dolina Neretve		X
Castanetum sativae hercegovinum Wrab (58)61 Submediteranska šuma kestena	Dolina Neretve	X	X
Seslerio autumnalis-Fagetum Ht. et al.1974 Šuma bukve i jesenje šašike	Velež	X	
Orchido zlatari-Pinetum Rt. 67 Šuma munike sa kačunom	Dolomiti Konjic	X	?
Cephalario flavae-Pinetum Rt. 67 Šuma munike sa naglavicom	Dolomiti Konjic	X	?
Amphoricarpo-Pinetum leucodermis Fuk. 66 Šuma munike sa krčagovinom	Prenj, Orijen, Čvrstica	X	
Moltkeo-Pinetum leucodermis Fuk. 66 Šuma munike sa modrim lasinjem	Prenj, Orijen, Čvrstica	X	
Senecio-Pinetum leucodermis Fuk. 66 Šuma munike sa visjanijevim kostrišom	Orijen	X	
Viburno-Pinetum leucodermis Fuk. 66 Šuma munike sa udikom	Prenj	X	
Pinetum nigrae-leucodermis Fuk. 66 Šuma munike i crnog bora	Prenj	X	
Mugho-Pinetum leucodermis Fuk. 66 Šuma munike sa mužotovom oskorušom	Neum, Klek		X
Fraxino orni-Quercetum ilicis H-ić (56) 58 Šuma crnike i crnog jasena	Neum, Klek		X
Erico-Cistetum cretici H-ić 58 Garig sa kretskim bušinom	Jablanica		X
Seslerio autumnalis-Quercetum petraeae Pold. 64 Šuma kitnjaka sa jesenjom šašikom	Donji tok Neretve	X	X
Rhamno-Abietetum Fuk. 58 Šuma jele sa ljigovinom	Hercegovina, Jugozapadna Bosna	X	
Athyrio-Alnetum viridis Stef. et. Beus 85 Šuma zelene johe sa bujadikom	Vranica	X	

Požarna ugroženost šuma

Pojedini šumski ekosustavi su veoma osjetljivi na požar. U ovu skupinu možemo prije svega svrstati borove šume, zbog velikog udjela smole u građi drveta. U području Mediterana su naročito ugrožene borove šume na podlozi gariga. U području submediterana veliku ugroženost imaju zajednice crnog bora na dolomitu u submediteranskom području (*Pinetum nigrae submediterraneum* Anić 1957.) i šume munike (*Pinetum heldreichii* s.lat).

Velika opožarena površina goleti i niskih šuma i šikara dijelom je u vezi sa teškoćama kontrole požara na miniranom terenu, a dijelom i zbog brzine širenja vatre na otvorenom prostoru, što je bilo uvjetovano dugotrajnom sušom i visokim temperaturama tokom ljeta.

Struktura šuma

Ukupni šumski fond na području FBiH ima prirodnu strukturu, iako su u periodu od 1970. do 1995. godine šumski resursi znatno degradirani. Prirodna struktura šumskog fonda, stručnim i brižnim gospodarenjem, će biti osigurana i u budućnosti dok će prirodno podmlađivanje poticati, a potrajnost gospodarenja unaprjeđivati, biološku različitost što će sve unaprijediti općekorisne i polivalentne funkcije šume. Šumski resursi, radi iznimno dugog reprodukcionog perioda, a s druge strane visokog nacionalnog interesa za ovu privrednu granu, zahtijevaju posebnu pažnju.

U aktualnom kontekstu življenja povećani su zahtjevi za korištenjem polivalentnih funkcija i to naročito kroz izdvajanje:

- zaštićenih šuma;
- zaštitnih šuma;
- šuma s posebnom namjenom.

Zaštićene šume predstavljaju prostore posebne namjene u smislu očuvanja sjemenskih sastojina i praćenja ekosustava. Zaštitne šume imaju poseban značaj i ulogu u zaštiti izvorišta, posebno izvorišta pitke vode i vodotoka, konzervaciji površinskih voda, zaštiti od incidentnih onečišćenja, zaštiti od negativnih utjecaja površinske erozije tla uzrokovane oborinskim vodama, sprječavanju pojave klizišta itd. Šume s posebnom namjenom predstavljaju polazne elemente za uspostavljanje prirodnih rezervata, nacionalnih parkova, spomenika prirode i zaštićenih pejzaža. Iako HNŽ/K pripada mediteranskoj klimatskoj sferi sa malim šumskim kapacitetom ipak su sjeverni visoki dijelovi HNŽ/K: Konjic, Jablanica, Prozor i dio Mostara veoma bogati šumom. Ovaj prostor je potrebno u budućnosti zaštititi od nekontrolirane sječe, ali napokon i državno i organizirano planirano gospodariti njime štiteći drvni kontingent kao najveće bogatstvo, širiti ga, ali i kroz plansku eksploataciju imati gospodarsku korist. Daljnjim procesima pošumljavanja goleti širiti ovaj prostor prema jugu. Istodobno u južnom dijelu HNŽ/K dio nekvalitetnog šumskog zemljišta pretvoriti u poljoprivredno zemljište, a za ostali dio istog zemljišta pokrenuti procese pošumljavanja gdje je to moguće. Kvalitetnije šumsko zemljište štititi, prije svega, zbog zaštitne funkcije šuma u procesima zaštite od erozije zemljišta, očuvanja mikroklimе, kao i zbog ostalih korisnih funkcija šume.

1.8. KULTURNO-POVIJESNO NASLIJEĐE

1.8.1. Prirodno naslijeđe

Popis objekata prirodne baštine na području Grada Mostara

- **Područje Blidinja** – proglašeno Zakonom o proglašenju područja „Blidinja“ PARKOM PRIRODE („Narodni list HR H-B“, broj 13/95). Njegova površina iznosi 358km² i prostire se na teritoriju općina: Grad Mostar, Jablanica, Prozor-Rama, Posušje i Tomislavgrad. Glavne cjeline krajolika u Parku prirode „Blidinje“ su: Dugo polje s pripadajućim padinama Čvrsnice i Vrana, vršni dio Čvrsnice, zapadne padine Vrana, dolina Neretve i Diva Grabovica. „Blidinje“ je prirodno područje s naglašenim estetskim, ekološkim, odgojno-obrazovnim, kulturnim, povijesnim, turističkim i rekreacijskim vrijednostima. Javno poduzeće „Park prirode Blidinje“ upravlja Parkom prirode „Blidinje“.
- **Klisura Prenj u dolini Neretve**, zaštićena rješenjem Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih vrijednosti br.662/57 kao geomorfološki REZERVAT PRIRODE i uživa zaštitu I kategorije. Ogranci Prenja i Čvrsnice predstavljaju najznačajnije i najinteresantnije objekte te vrste u državi. Obiluju mnoštvom pećina, raznih drugih geološko-zemljopisnih fenomena i rijetkom florom. Kao prirodna rijetkost i ljepota, te objekti značajni za naučno-istraživačke radove klisure su stavljene pod zaštitu. Radi se na proglašenju Prenja nacionalnim parkom.
- **Kanjon Dive Grabovice** površine 4.560ha, dio planine Čvrsnice, poznat je po izuzetnoj ljepoti prirode, te rijetkoj flori i fauni. Zaštićen je kao geomorfološki REZERVAT PRIRODE.
- **Vrelo Bune u Blagaju**, zaštićeno rješenjem Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih vrijednosti br.744/54 od 17.6.1954. godine kao hidrološki REZERVAT PRIRODE i uživa zaštitu I kategorije. Izvor Bune stavljen je pod zaštitu države kao veoma karakterističan fenomen na kršu. Rijetkom florom, bogatstvom prirodnih pejzaža, ribogojilištem te spomenicima kulture u svojoj blizini (Stjepangrad, Musafirhana-Blagajska tekija, Velagića i Kolakovićeva kuće) čitavo područje predstavlja jednu veoma skladnu cjelinu spomeničke vrijednosti.
- **Tok rijeke Neretve** na području Grada Mostara, zaštićen rješenjem Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih vrijednosti br. UP.I. 59/4/70 od 8.9.1970. godine kao REZERVAT PRIRODNIH PREDJELA i uživa zaštitu II i III kategorije.
- **Velež planina** (dio), REZERVAT PRIRODNIH PREDJELA, II i III kategorija.
- **Rezervat klekovine na Rujištu**, BOTANIČKI REZERVAT, II kategorija.
- **Busak, lovni rezervat iznad Blagaja**, FAUNISTIČKI REZERVAT, II i III kategorija.
- **Primjerak bršljana (Hedera helix) u manastiru Žitomislić**, POJEDINAČNO STABLO, zaštićen rješenjem Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih vrijednosti br. 660/67 od 28.3.1967. godine kao dendrološki SPOMENIK PRIRODE i uživa zaštitu II kategorije. Napomena : postoji mogućnost da je tijekom ratnih djelovanja uništen.
- **Primjerak košćele (Celitis australis) u Mostaru**, POJEDINAČNO STABLO, zaštićen rješenjem Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih vrijednosti br. 08-517- 1/61 od 6.4.1961. godine kao dendrološki SPOMENIK PRIRODE i uživa zaštitu III kategorije. Stablo se nalazi u Ul.braće Fejića kod Roznamedžijine džamije.

- **Primjerak paulovnije (*Paulowina tomentosa*)** u Mostaru, POJEDINAČNO STABLO, zaštićen rješenjem Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih vrijednosti br. 06-44-2/70 od 9.4.1970. godine kao dendrološki SPOMENIK PRIRODE i uživa zaštitu I i II kategorije. Stablo se nalazi u parku Doma zdravlja.

- **Primjerak bijele lipe (*Tilia argentea Desf*)** kod Vučjakovića džamije u Mostaru, POJEDINAČNO STABLO, kao dendrološki SPOMENIK PRIRODE i uživa zaštitu I i II kategorije.

- **Aleja platana (*Platanus x. Acerifolis Willd, Platanus orientalis L.*)** u Mostaru, SKUPINA STABALA, kao dendrološki SPOMENIK PRIRODE i uživa zaštitu I kategorije. Aleja se nalazi u Ulici Nikole Šubića Zrinskog (na bivšem Lenjinovu igralištu) preko Trga hrvatskih velikana (trg Rondo) i Ulici kneza Branimira (bivša JNA).

- **Vrelo Bunice sa jezerom**, naselje Hodbina, zaštićeno rješenjem Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih vrijednosti br. 08-48-1/68 od 20.5.1968. godine kao hidrološko-geomorfološki SPOMENIK PRIRODE. Vrelo Bunice sa jezerom stavljeno je pod zaštitu jer predstavlja interesantnu geomorfološku rijetkost. Izvire kao jako vrelo u Hodbini, na kontaktu krečnjačkih padina i ravni Bišća polja.

- **Vrelo Radobolje**, naselje Ilići, zaštićeno rješenjem Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih vrijednosti br. 06/UP.I.66/4/70. godine kao hidrološko-geomorfološki SPOMENIK PRIRODE i uživa zaštitu II i III kategorije. Najbogatije je vrelo vodom na cijelom obodu mostarske kotline i polja. Vrelo izbija iz pećine u žučkasto-jedrom krečnjaku. Iako je kaptirano, ono predstavlja prirodnu rijetkost, uključujući i njegovu užu okolinu.

- **Pećina "Ševrljica" u Blagaju**, zaštićena rješenjem Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih vrijednosti br. 08-517/1/61 od 6.4.1961. godine kao geomorfološki i paleontološki SPOMENIK PRIRODE i uživa zaštitu III kategorije. Pećina je bogata ukrasnim pećinskim nakitom.

- **Bezimena pećina u Podveležju**, zaštićena je rješenjem Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih vrijednosti br. 06-38/2/70 od 3.4.1970. godine kao geomorfološki SPOMENIK PRIRODE. Pećina je bogata ukrasnom pećinskom faunom.

- **Pećina Crvena Grma u Podveležju**, geomorfološki SPOMENIK PRIRODE, II kategorija.

- **Zelena pećina u Blagaju**, zaštićena rješenjem Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih vrijednosti br. 08-520/1/61 od 6.4.1961. godine kao geomorfološki SPOMENIK PRIRODE i uživa zaštitu II kategorije. Pećina se nalazi iznad rijeke Bune u Blagaju.

- **Šume endemne munike** na planini Čvrsnici i Prenju (1.966ha).

- **Endemične biljne vrste** (evidentirane):

- *Euphobia* Hercegovina;
- *Minuartia handelii*;
- *Silene retrodorffiana*;
- *Dianthus Freynii*;
- *Heliosperma retrodorffianum*;
- *Companula* Hercegovina;
- *Asperula* Hercegovina;
- *Oreohertzogia pumila*;
- *Moltkea petraea*;
- *Potentilla heptaphylla*;

- Oxytropis prenja;
- Seseli hercegovinum;
- Veronika austriaca;
- Gentianella crispata;
- Viburnua lantana;
- Petteria rementacea;
- Salix glabra;
- Sibirea croatica;
- Pulsatilla grandis;
- Erraisnthus hercegovinus.

Šume endemne munike i endemične biljne vrste zaštićene su kao PRIRODNE RIJETKOSTI i spadaju u prirodna područja koja uživaju I i II kategoriju.

Prostornim planom R BiH predloženo je da se kao dobra od izuzetnog značaja stavi pod zaštitu :

- NACIONALNI PARK- Čvrstica sa Čabuljom

Nacionalni park obuhvatio bi dijelove planina Čvrstice i Čabulje sa dijelom vodotoka rijeke Neretve i njenih pritoka. Pripadajuća površina na teritoriju općine iznosi 22.300ha.

- REGIONALNI PARK PRIRODE- **Prenj-Velež** obuhvatio bi dijelove planine Prenj i Velež sjeverno-zapadna područja općine. Površina dijela parka na teritoriji Grada Mostara je 2.600ha. Najvrjedniji prostor planine Prenja je uže područje Rujišta, površina 4.600ha.

Prostornim planom Grada Mostara 1980.-2000. godina predloženo je da se odgovarajućim mjerama zaštititi i izvrši uređenje slijedećih izvora i vrela:

Izvor Drežanke u Gornjoj Drežnici, Crno vrelo u Gornjoj Drežnici, vrelo Velja u Perutcu, vrelo Vrtići u Grabovici, vrelo Ošljak u Hanskom polju (Zijemlje), Hercegovo vrelo na Rujištu (Gola Glava-kota 1636), izvor Orah ("Brutak") u Malom Polju, vrelo Krivaja u Podgorju.

Prostornim planom Grada Mostar 1980.-2000. godina naglašena je potreba za ispitivanje i stavljanje pod odgovarajuću zaštitu geomorfoloških objekata prirode:

Vilina Jama-Potoci, Mračna pećina-Blagaj, Bekatova pećina-Blagaj, Svobinja pećina-Gnojnice i Presječenica na Busku.

Popis objekata prirodne baštine na području općine Prozor-Rama

- **Područje Blidinje** – proglašeno Zakonom o proglašenju područja „Blidinje“ PARKOM PRIRODE („Narodni list HR H-B“, broj 13/95). Njegova površina iznosi 358km² i prostire se na teritoriju općina: Mostar, Jablanica, Prozor-Rama, Posušje i Tomislavgrad. Glavne cjeline krajolika u Parku prirode „Blidinje“ su: Dugo polje s pripadajućim padinama Čvrstice i Vrana, vršni dio Čvrstice, zapadne padine Vrana, dolina Neretve i Diva Grabovica. „Blidinje“ je prirodno područje s naglašenim estetskim, ekološkim, odgojno-obrazovnim, kulturnim, povijesnim, turističkim i rekreacijskim vrijednostima. Javno poduzeće „Park prirode Blidinje“ upravlja Parkom prirode „Blidinje“.

- **Vrelo Krupić sa vodopadima kod sela Duga**, zaštićeno rješenjem Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti br. 08-299/1-58 od 6.3.1958. godine kao PRIRODNA RIJETKOST. Vrelo se nalazi sjeverno od sela (iznad sela Perić) u vidu srednje izdani. Voda izbija u podnožju brda Krmska glava na potpuno otvorenom prostoru ispod jednog oraha. Na udaljenosti oko 1km od izvora Krupića se spaja sa Ljubičkom rijekom, te se preko dva interesantna vodopada sliva u klisuru.

- **Izvor rijeke Rame**, selo Varvara, zaštićeno rješenjem Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti br. 08-294/1-58 kao PRIRODNA RIJETKOST.
- **Vrelo Buk**, selo Kopčić, zaštićeno rješenjem Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih vrijednosti br. 08-295/1-58 od 26.3.1958. godine kao PRIRODNA RIJETKOST.
- **Vrelo Krupić kod Kovačeva Polja**, zaštićeno rješenjem Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti br. 08-296/1-58 od 26.3.1958. godine kao PRIRODNA RIJETKOST.

Prostornim planom Republike BiH predloženi su planine **Vran** i **Raduša** kao PARKOVI PRIRODE.

Općinskim prostornim planom iz 1987. godine su predloženi objekti zaštite i to po različitim kategorijama zaštite:

- predjeli ljepota: Jablaničko jezero, Velika Lovnica, Dobro polje, Ramsko jezero;
- hidrološki rezervati: Ljubunačka rijeka, Volujak, Rika, Prozorčica, Visočica, Grančica,
- Rama, Veliko Jezero, Krupić;
- šumski rezervati: Rumbolci, Prašni dolac, Mangina Luka, Ravni dolac, Mala Ljubuša,
- Idovac, Varda;
- geomorfološki rezervat Marina pećina;
- hidrološki spomenici: Rumbočko jezero, Snježnjača, Dobre vode, Bele vode, Karuša,
- Didovača, Bazoljevica, Šabanova voda, Babina voda, Jezerine, Donje Blazine,
- Pašino vrelo, Mila voda;
- geomorfološki spomenik: Ledenica, Plišavica, Kamenica, Kozje stine, Munikozon
- kuk, Gradina, Čeličke stijene, Donjevačke stijene;
- prirodno-povijesno područje: Varvara, Makljen, Vilić gumno, Jaklić staj, Šćit.

Objekt prirodne baštine na području općine neum

- Botanička bašta poluotoka Kleka

Prostornim planom općine Neum rađenim 1987. godine predložena je zaštita makije na poluotoku Kleku. Tu se nalazi najpotpuniji rezervat makije sa nekoliko desetaka predstavnika makije na površini od oko 1100ha.

Popis objekata prirodne baštine na području općine Čapljina

- **Hutovo blato** – proglašeno Zakonom o proglašenju područja „Hutovo blato“ PARKOM PRIRODE („Narodni list HR H-B“, broj 13/95). Prostire se na 7.41ha dolinom rijeke Neretve. Dio Parka prirode „Hutovo blato“ proteže se na općinu Stolac. Prvi put je „Hutovo blato“ zaštićeno kao prirodna rijetkost rješenjem Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih vrijednosti BiH br. 683/54 od 3.6.1954. godine. Nakon toga se tretira kao ornito-faunistički rezervat „Hutovo blato“, da bi 30.03.1995. bilo proglašeno Parkom prirode. „Hutovo blato“ uvršteno je u listu međunarodno važnih staništa ptica (1998. godina), te je 2001. godine upisano na listu močvara od međunarodne važnosti (Ramsarska konvencija). To je prirodno područje s naglašenim estetskim, ekološkim, odgojno-obrazovnim, kulturnim, povijesnim, turističkim i rekreacijskim vrijednostima. Javno poduzeće „Park prirode Hutovo blato“ upravlja Parkom prirode „Hutovo blato“.

- **Tok rijeke Trebižat**, REZERVAT POJEDINIH PREDJELA, II kategorija.

- **Tok rijeke Bregave**, REZERVAT POJEDINIH PREDJELA, II i III kategorija.

- **Kompleks čempresa u lokalitetu Mogorjelo**, SKUPINA STABALA, dendrološki SPOMENIK PRIRODE, III kategorija.

- **Košćela (Celtis australis L.) u Gabeli**, POJEDINAČNO STABLO, dendrološki SPOMENIK PRIRODE zaštićen rješenjem Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih vrijednosti br. 659/57 i uživa zaštitu III kategorije. Stablo je veoma granato, visoko 20m, prsnog promjera 1,84m, a starost se cijeni na oko 300 godina. Svojim habitusom, visinom i starošću predstavlja izvanredan primjerak vrste, te je kao botanički raritet stavljen pod zaštitu.
- **Slap Struge na rijeci Trebižat u Strugama**, geomorfološki SPOMENIK PRIRODE, III kategorija.
- **Ade na rijeci Neretvi kod Počitelja**, geomorfološki SPOMENIK PRIRODE, III kategorija.
- **Slani izvori u Gabelskom polju**, hidrološki SPOMENICI PRIRODE, II kategorija.

Popis objekata prirodne baštine na području općine Stolac

- **Hutovo blato** – proglašeno Zakonom o proglašenju područja „Hutovo blato“ PARKOM PRIRODE („Narodni list HR H-B“, broj 13/95). Prostire se na 7.411ha dolinom rijeke Neretve. Dio Parka prirode „Hutovo blato“ proteže se na općinu Stolac. Prvi put je „Hutovo blato“ zaštićeno kao prirodna rijetkost rješenjem Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih vrijednosti BiH br. 683/54 od 3.6.1954. godine. Nakon toga se tretira kao ornito-faunistički rezervat „Hutovo blato“, da bi 30.03.1995. bilo proglašeno Parkom prirode. „Hutovo blato“ uvršteno je u listu međunarodno važnih staništa ptica (1998. godina), te je 2001. godine upisano na listu močvara od međunarodne važnosti (Ramsarska konvencija). To je prirodno područje s naglašenim estetskim, ekološkim, odgojno-obrazovnim, kulturnim, povijesnim, turističkim i rekreacijskim vrijednostima. Javno poduzeće „Park prirode Hutovo blato“ upravlja Parkom prirode „Hutovo blato“.
- **Park šuma oko starog grada Stoca**, PARK ŠUMA, III kategorija.
- **Maslinjak u selu Masline**, SKUPINA STABALA, dendrološki SPOMENIK PRIRODE II i III kategorija.
Napomena : postoji mogućnost da je tijekom ratnih djelovanja uništen.
- **Izvor rijeke Bregave**, cijeli tok do ušća u rijeku Neretvu, hidrološki, geomorfološki SPOMENIK PRIRODE, II kategorija.
- **Vodopad na rijeci Bregavi u Stocu**, geomorfološki SPOMENIK PRIRODE, III kategorija.
- **Pećina Tarmanjača u Raimskom potoku**, geomorfološki SPOMENIK PRIRODE, III kategorija.
- **Crvena pećina**, Borojevići, geomorfološki SPOMENIK PRIRODE, III kategorija.
- **Hateljka pećina**, Berkovići, geomorfološki SPOMENIK PRIRODE, III kategorija.
- **Jejinovačka pećina**, Potkom, geomorfološki SPOMENIK PRIRODE, III kategorija.
- **Drenovačka pećina**, Borojevići, geomorfološki SPOMENIK PRIRODE, III kategorija.
- **Pećina Badanj**, dolina Bregave više Stoca, paleontološki SPOMENIK PRIRODE, I kategorija.

Objekti prirodne baštine na području općine Ravno

- **Vjetrenica pećina kod Zavale** - zaštićena rješenjem Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih vrijednosti br.979/52 kao PRIRODNA RIJETKOST. Pećina je od velikog značaja za naučna istraživanja (biološka, geografska, hidrološka, arheološka) i druga.

- **Borov gaj** - PARK ŠUMA

Popis objekata prirodne baštine na području općine Jablanica

- **Područje Blidinja** – proglašeno Zakonom o proglašenju područja „Blidinja“ PARKOM PRIRODE („Narodni list HR H-B“, broj 13/95). Njegova površina iznosi 358km² i prostire se na teritoriju općina: Mostar, Jablanica, Prozor-Rama, Posušje i Tomislavgrad. Glavne cjeline krajolika u Parku prirode „Blidinje“ su: Dugo polje s pripadajućim padinama Čvrsnice i Vrana, vršni dio Čvrsnice, zapadne padine Vrana, dolina Neretve i Diva Grabovica. „Blidinje“ je prirodno područje s naglašenim estetskim, ekološkim, odgojno- obrazovnim, kulturnim, povijesnim, turističkim i rekreacijskim vrijednostima. Javno poduzeće „Park prirode Blidinje“ upravlja Parkom prirode „Blidinje“.

- **Područje Čvrsnice planine**, prijedlog za NACIONALNI PARK u okviru "Prenjskog endemnog centra" I kategorija.

- **Područje Prenj planine**, prijedlog za NACIONALNI PARK u okviru "Prenjskog endemnog centra" I kategorija.

- **Kanjon Doljanke**, REZERVAT PRIRODNIH PREDJELA, II kategorija.

- **Kanjon Drežnice**, REZERVAT PRIRODNIH PREDJELA, II kategorija.

- **Kanjon Dive Grabovice**, REZERVAT PRIRODNIH PREDJELA, I kategorija.

-**Kanjon rijeke Neretve od Jablanice do Drežnice**, REZERVAT PRIRODNIH PREDJELA, I kategorija.

- **Sastojci munike (pinus heldreichi Christ) na Prenju i Čvršnjici**, SKUPINA STABALA, dendrološki SPOMENIK PRIRODE, II kategorija.

- **Hajdučka vrata (Mijatov prolaz) na planini Čvršnjici**

U dolini Dive Grabovice nalazi se prirodni otvor proširene pukotine "šuplja stijena". Interesantan geomorfološki fenomen, smješten na vrhu Strmice, odakle se pruža prekrasan pogled na Veliki kuk, Čabulju i Divu Grabovicu. Podložan je eroziji vjetrova, velikim oscilacijama temperature i vlage, pa mu prijete velika opasnost od nestanka. Zbog toga je potrebna neophodna sanacija. Stavljen je pod zaštitu kao geomorfološki SPOMENIK PRIRODE i uživa zaštitu II kategorije.

- **Izvor Perutac**, Drežnica, zaštićen rješenjem Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih vrijednosti br. 759/54 kao PRIRODNA RIJETKOST I LJEPOTA. Sa svojom okolinom, ogromnim masivima Čvrsnice planine, velikim količinama vode koja se u ljeti neznatno smanjuje, te okolnim prirodnim pejzažima, izvor predstavlja izvanrednu ljepotu i rijetkost. Drži se da voda ovog izvora potječe iz Blidinjskog jezera kod Prozora.

- **Izvor Mliništak**, niže željezničke stanice Prenj, zaštićen rješenjem Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih vrijednosti br. 661/57 kao PRIRODNA LJEPOTA. Nalazi se na lijevoj obali Neretve, a izvire ispod Glogova. Vode ima uvijek dovoljno, nikada ne presušuje. Sa svojim brzacima, manjim vodopadima i kaskadama pruža veoma impresivne slike, te je kao prirodna ljepota stavljen pod zaštitu.

- **Grabovačko jezero** (dio), PREDJELI PRIRODNIH LJEPOTA.

- **Jablaničko jezero** (dio), PREDJELI PRIRODNIH LJEPOTA.

- **Jablanica**, MEMORIJALNO PODRUČJE.

Općina Čitluk

Prema Prostornom planu općine za period od 1985. do 2000. godine statut prirodnog nasljeđa i vrijednosti ima dolina Neretve, kao i njena akvatorija, pa bi je trebalo staviti, u smislu korištenja, u poseban režim zaštite.

Popis objekata prirodne baštine na području općine Konjic

- **Područje planine Prenj**, prijedlog za NACIONALNI PARK u okviru "Prenjskog endemskog centra", I kategorija.

- **Područje Borašnice** u sklopu rekreacijskog područja, REZERVAT PRIRODNIH PREDJELA, II kategorija.

- **Kanjon Neretve od Glavatičeva do Konjica**, REZERVAT PRIRODNIH PREDJELA, II kategorija.

- **Kanjon Rakitnice**, REZERVAT PRIRODNIH PREDJELA, I kategorija.

- **Dolomitno područje "Vrtaljica"**, zaštićeno rješenjem Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih vrijednosti br.383/56 kao BOTANIČKI REZERVAT i uživa zaštitu I kategorije. Ovo područje je veoma značajno sa naučnog stanovišta jer na njemu raste posebna dolomitna flora, karakteristična samo za područje Konjica. Ovu rijetku floru svojevremeno je proučavao poznati botaničar Karlo Maly.

- **Sastojci munike u Rakovom Lazu**, Idbar, SKUPINA STABALA, dendrološki SPOMENIK PRIRODE, II kategorija.

- **Vodopad Sištica**, zaštićeno rješenjem Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih vrijednosti br.1081/54 kao geomorfološki SPOMENIK PRIRODE i uživa zaštitu II kategorije.

Šištica izvire iz Boračkog jezera, te na utoku u Neretvu stvara vodopad preko 30m . Vodopad je stavljen pod zaštitu jer predstavlja dio čitavog kompleksa Boračkog jezera.

- **Dolina Tisovice**, geomorfološki SPOMENIK PRIRODE, II kategorija.

- **Dolina Idbara**, geomorfološki SPOMENIK PRIRODE, II kategorija.

- **Glacijalno jezero na Prenju (Jezernicu)**, geomorfološki SPOMENIK PRIRODE, III kategorija.

- **Zabrđanska pećina**, više od sela Zabrđani na Neretvi, zaštićeno rješenjem Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih vrijednosti br. 08-284/1-58 kao geomorfološki SPOMENIK PRIRODE i uživa zaštitu III kategorije. Pećina se sastoji iz dvije veće prostorije, dužine 13m i 18m, širine 10m i 12m, sa relativno malo ukrasa. Ima nešto saliva, zatim stalagmita i stalaktita. Pretpostavlja se da postoje još nepoznate i neotkrivene prostorije, što će svakako pokazati buduća speleološka istraživanja.
- **Mijatovića pećina na Vran planini**, geomorfološki SPOMENIK PRIRODE, II kategorija.
- **Blatačko jezero**, Blace, geomorfološki SPOMENIK PRIRODE, III kategorija.
- **Vrpeć pećina**, Odžak, Bjelimići, geomorfološki SPOMENIK PRIRODE, III kategorija.
- **Boračko jezero na Prenju**, zaštićeno rješenjem Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih vrijednosti br. 680/54 kao hidrološko-geomorfološki SPOMENIK PRIRODE i uživa zaštitu I kategorije. Jezero i njegova šira okolina, sa velikim kompleksima šuma, te bogatstvom flore i faune, predstavlja veoma značajan objekt za naučno istraživačke radove. Bogato je ribama, te specifičnim vrstama rakova, a u šumama živi nešto divljači (vukovi, lisice). Jezero je veoma interesantno sa turističkog stanovišta, te mu se posvećuje velika pažnja kao turističko rekreativnom centru.

Tablica 1.8.26: objekti prirodne baštine na području Mostara

Naziv objekta	Lokacija	Vrsta prirodne baštine	Kategorija
Aleja platana (Platanus orientalis, p.occidentalis)	Ulica Nikole Šubića Zrinskog (bivše Lenjinovo igralište) preko Trga hrvatskih velikana (trg Rondo) i Ulica kneza Branimira (bivša JNA).	dendrološki SPOMENIK PRIRODE	I
Bekatova pećina*	Blagaj		
Bezimena pećina	Podveležje	geomorfološki SPOMENIK PRIRODE	
Busak	lovni rezervat iznad Blagaja	FAUNISTIČKI REZERVAT	II i III
Crno vrelo*	Gornja Drežnica		
Čvrstica sa Čabuljom*	Nacionalni park obuhvatio bi dijelove planina Čvrstice i Čabulje sa dijelom vodotoka rijeke Neretve i njenih pritoka.	NACIONALNI PARK	
Endemične biljne vrste	na planini Čvrstici i Prenju	PRIRODNE RIJETKOSTI	I i II
Hercegovo vrelo*	Rujište (Gola Glava-kota 1636)		
Izvor Drežanke*	Gornja Drežnica		
Izvor Orah ("Brutak")*	Malo Polje		
Kanjon Dive Grabovice	dio planine Čvrstica	geomorfološki REZERVAT PRIRODE	
Klisura Prenj	u dolini Neretve	geomorfološki REZERVAT PRIRODE	I
Mračna pećina*	Blagaj		
Pećina Crvena grma	Podveležje	geomorfološki SPOMENIK PRIRODE	II
Pećina "Ševrljica"	Blagaj	geomorfološki i paleontološki SPOMENIK PRIRODE	III
Područje Blidinja	Dugo polje s pripadajućim padinama Čvrstice i Vran,	PARK PRIRODE	PARK PRIRODE

	vršni dio Čvrsnice, zapadne padine Vrana, dolina Neretve i Diva Grabovica.		
Prenj-Velež*	Regionalni park prirode obuhvatio bi dijelove planine Prenj i Velež sjevero-zapadna područja općine.	REGIONALNI PARK PRIRODE	
Presječnica*	na Busku		
Primjerak bijele lipe (Tilia tomentosa)	kod Vučjakovića džamije	dendrološki SPOMENIK PRIRODE	I i II
Primjerak bršljana (Hedera helix)	manastir Žitomisljuč	dendrološki SPOMENIK PRIRODE	II
Primjerak košćele (Celtis australis)	Ul.braće Fejića kod Roznamedžijine džamije	dendrološki SPOMENIK PRIRODE	III
Primjerak paulovnije (Paulownia tomentosa)	park Doma zdravlja	dendrološki SPOMENIK PRIRODE	I i II
Rezervat klekovine na Rujištu	Rujište	BOTANIČKI REZERVAT	II
Svobinja pećina*	Gnojnice		
Šume endemne munike	na planini Čvrsnici i Prenju (1.966ha)	PRIRODNE RIJETKOSTI	I i II
Tok rijeke Neretve		REZERVAT PRIRODNIH PREDJELA	II i III
Velež planina (dio)		REZERVAT PRIRODNIH PREDJELA	II i III
Vilina Jama*	Potoci		
Vrelo Bune u Blagaju	Blagaj	hidrološki REZERVAT PRIRODE	I
Vrelo Bunice sa jezerom	U Hodbini, na kontaktu krenjačkih padina i ravni Bišća polja.	hidrološko-geomorfološki SPOMENIK PRIRODE	
Vrelo Krivaja*	Podgorje		
Vrelo Ošljak*	Hansko polje (Zijemlje)		
Vrelo Radobolje	naselje Ilići	hidrološko-geomorfološki SPOMENIK PRIRODE	II i III
Vrelo Velja*	Perutac		
Vrelo Vrtiči*	Grabovica		
Zelena pećina	Pećina se nalazi iznad rijeke Bune u Blagaju.	geomorfološki SPOMENIK PRIRODE	II

*Objekt prirodne baštine predložen za zaštitu

Tablica 1.8.27: objekti prirodne baštine na području općine Prozor-Rama

Naziv objekta	Lokacija	Vrsta prirodne baštine	Kategorija
Babina voda (izvor)*		HIDROLOŠKI SPOMENIK PRIRODE	III
Bazoljevica (jezero)*	Sv. Ante	HIDROLOŠKI SPOMENIK PRIRODE	II
Bele vode (jezero)*	PP Raduša	HIDROLOŠKI SPOMENIK PRIRODE	II
Čeličke stijene (klisura)*		GEOMORFOLOŠKI SPOMENIK PRIRODE	II
Didovača (jezero)*		HIDROLOŠKI SPOMENIK PRIRODE	III
Dobre vode (jezero)*	PP Raduša	HIDROLOŠKI SPOMENIK PRIRODE	II
Dobro polje (šume)*		PREDJELI LJEPOTA	III
Donje Blazine (izvor)*		HIDROLOŠKI SPOMENIK PRIRODE	II
Donjevačke stijene (klisura)*		GEOMORFOLOŠKI SPOMENIK PRIRODE	II
Gradina (klisura)*		GEOMORFOLOŠKI SPOMENIK PRIRODE	II
Grančica*	tok rijeke	HIDROLOŠKI REZERVATI	II
Idovac* (klekovina bora)	PP Vran	ŠUMSKI REZERVATI	I
Izvor rijeke Rame	selo Varvara	PRIRODNA RIJETKOST	
Jablaničko jezero*		PREDJELI LJEPOTA	III
Jaklič staje (nastambe u prirodi)	Raduša	PRIRODNO-POVIJESNO PODRUČJE	II
Jezerine (izvor)*		HIDROLOŠKI SPOMENIK PRIRODE	III
Kamenica (klisura)*		GEOMORFOLOŠKI SPOMENIK PRIRODE	III
Karuša (jezero)*	Sv. Ante	HIDROLOŠKI SPOMENIK PRIRODE	II
Kozje stine (klisura)*		GEOMORFOLOŠKI SPOMENIK PRIRODE	II
Krupić*	PP Raduša	HIDROLOŠKI REZERVATI	I
Ledenica (pećina)*		GEOMORFOLOŠKI SPOMENIK PRIRODE	I
Ljubunačka rijeka*	tok rijeke	HIDROLOŠKI REZERVATI	II
Makljen (spomen obilježje NOB-a u prirodi)		PRIRODNO-POVIJESNO PODRUČJE	I
Mala Ljubuša* (bukovo-jelova šuma)	Ljubuša	ŠUMSKI REZERVATI	II
Mangina Luka* (hrastova šuma)	Rumboci	ŠUMSKI REZERVATI	II
Marina pećina*		GEOMORFOLOŠKI REZERVAT	II
Mila voda (izvor)		HIDROLOŠKI SPOMENIK PRIRODE	II
Munikozone kuk (klisura)*		GEOMORFOLOŠKI SPOMENIK PRIRODE	III
Pašino vrelo (izvor)*		HIDROLOŠKI SPOMENIK PRIRODE	II
planina Raduša*	Dio	PARK PRIRODE	
planina Vran*	Dio	PARK PRIRODE	

Plišavica (klisura)*		GEOMORFOLOŠKI SPOMENIK PRIRODE	II
Područje Blidinja	Dugo polje s pripadajućim padinama Čvrsnice i Vran, vršni dio Čvrsnice, zapadne padine Vrana, dolina Neretve i Diva Grabovica.	PARK PRIRODE	PARK PRIRODE
Prašni dolac* (bukovo-jelova šuma)	Rumboci	ŠUMSKI REZERVATI	II
Prozorčica*	tok rijeke	HIDROLOŠKI REZERVATI	II
Rama*	tok rijeke	HIDROLOŠKI REZERVATI	II
Ramsko jezero*		PREDJELI LJEPOTA	III
Ravni dolac* (bukovo-jelova šuma)	Rumboci	ŠUMSKI REZERVATI	II
Rika*	tok rijeke	HIDROLOŠKI REZERVATI	II
Rumbočko jezero*	Rumboci	HIDROLOŠKI SPOMENIK PRIRODE	II
Rumbolci (hrastova šuma)*	Rumboci	ŠUMSKI REZERVATI	III
Snježnjača (jezero)*	Rumboci	HIDROLOŠKI SPOMENIK PRIRODE	III
Šabanova voda (izvor)*		HIDROLOŠKI SPOMENIK PRIRODE	III
Ščit (arhit.naslj. u prirodi)*		PRIRODNO-POVIJESNO PODRUČJE	II
Varda* (klekovina bora)	PP Vran	ŠUMSKI REZERVATI	I
Varvara (arheol.nalaz.u prirodi)	kod Rumboca	PRIRODNO-POVIJESNO PODRUČJE	I
Velika Lovnica (šume)*		PREDJELI LJEPOTA	III
Veliko Jezero*	Rumboci	HIDROLOŠKI REZERVATI	II
Vilić gumno (spomen obilježje NOB-a u prirodi)*	Raduša	PRIRODNO-POVIJESNO PODRUČJE	I
Visočica*	tok rijeke	HIDROLOŠKI REZERVATI	II
Volujak*	tok rijeke	HIDROLOŠKI REZERVATI	II
Vrelo Buk	selo Kopčić	PRIRODNA RIJETKOST	
Vrelo Krupić	kod sela Duga	PRIRODNA RIJETKOST	
Vrelo Krupić	kod Kovačeva Polja	PRIRODNA RIJETKOST	

*Objekt prirodne baštine predložen za zaštitu

Tablica 1.8.28: objekti prirodne baštine na području općine Neum

Naziv objekta	Lokacija	Vrsta prirodne baštine	Kategorija
Botanička bašta poluotoka Kleka*	Poluotok Klek		

*Objekt prirodne baštine predložen za zaštitu

Tablica 1.8.29: objekti prirodne baštine na područje općine Čapljina

Naziv objekta	Lokacija	Vrsta prirodne baštine	Kategorija
Ade na rijeci Neretvi kod Počitelja	Počitelj	geomorfološki SPOMENIK PRIRODE	III
Hutovo blato	Prostire se na 7411ha dolinom rijeke Neretve. Dio parka prirode Hutovo blato proteže se na općinu Stolac.	PARK PRIRODE	PARK PRIRODE
Kompleks čempresa u lokalitetu Mogorjelo	Mogorjelo	dendrološki SPOMENIK PRIRODE	III
Košćela (Celtis australis L.) u Gabeli	Gabela	dendrološki SPOMENIK PRIRODE	III
Slani izvori u Gabelskom polju	Gabelsko polje	hidrološki SPOMENIK PRIRODE	II
Slap Struge	na rijeci Trebižat u Strugama	geomorfološki SPOMENIK PRIRODE	III
Tok rijeke Bregave		REZERVAT POJEDINIHZ PREDJELA	II i III
Tok rijeke Trebižat		REZERVAT POJEDINIHZ PREDJELA	II

*Objekt prirodne baštine predložen za zaštitu

Tablica 1.8.30: objekti prirodne baštine na području općine Stolac

Naziv objekta	Lokacija	Vrsta prirodne baštine	Kategorija
Crvena pećina	Borojevići	geomorfološki SPOMENIK PRIRODE	III
Drenovačka pećina	Borojevići	geomorfološki SPOMENIK PRIRODE	III
Hateljska pećina	Berkovići	geomorfološki SPOMENIK PRIRODE	III
Hutovo blato	Prostire se na 7411ha dolinom rijeke Neretve. Dio parka prirode Hutovo blato proteže se na općinu Čapljina.	PARK PRIRODE	PARK PRIRODE
Izvor rijeke Bregave		hidrološki, geomorfološki SPOMENIK PRIRODE	II
Maslinjak u selu Masline	selo Masline	dendrološki SPOMENIK PRIRODE	II i III
Park šuma oko starog grada Stoca	stari grad Stolac	PARK ŠUMA	III
Pećina Badanj	dolina Bregave više Stoca	paleontološki SPOMENIK PRIRODE	I
Pećina Tarmanjača	u Raimskom potoku	geomorfološki SPOMENIK PRIRODE	III
Vodopad na rijeci Bregavi	rijeka Bregava	geomorfološki SPOMENIK PRIRODE	III

*Objekt prirodne baštine predložen za zaštitu

Tablica 1.8.31: objekti prirodne baštine na području općine Ravno

Objekt	Lokacija	Vrsta prirodne baštine	Kategorija
Borov gaj		PARK ŠUMA	
Vjetrenica pećina kod Zavale	Zavala	PRIRODNA RIJETKOST	

*Objekt prirodne baštine predložen za zaštitu

Tablica 1.8.32: objekti prirodne baštine na području općine Jablanica

Naziv objekta	Lokacija	Vrsta prirodne baštine	Kategorija
Grabovačko jezero (dio)		PREDJELI PRIRODNIH LJEPOTA	
Hajdučka vrata (Mijatov prolaz)	na planini Čvrsnici (U dolini Dive Grabovice, na vrhu Strmenice)	geomorfološki SPOMENIK PRIRODE	II
Izvor Mlinišćak	niže željezničke stanice Prenj, na lijevoj obali Neretve	PREDJELI PRIRODNIH LJEPOTA	
Izvor Perutac Drežnica	Drežnica	PREDJELI PRIRODNIH LJEPOTA	
Jablanica		MEMORIJALNO PODRUČJE	
Jablaničko jezero (dio)		PREDJELI PRIRODNIH LJEPOTA	
Kanjon Dive Grabovice	na istočnoj strani Čvrsnice	REZERVAT PRIRODNIH PREDJELA	I
Kanjon Doljanke		REZERVAT PRIRODNIH PREDJELA	II
Kanjon Drežnice		REZERVAT PRIRODNIH PREDJELA	II
Kanjon rijeke Neretve	od Jablanice do Drežnice	REZERVAT PRIRODNIH PREDJELA	I
Područje Bliđinja	Dugo polje s pripadajućim padinama Čvrsnice i Vran, vršni dio Čvrsnice, zapadne padine Vrana, dolina Neretve i Diva Grabovica.	PARK PRIRODE	PARK PRIRODE
Područje Čvrsnice planine*		NACIONALNI PARK	
Područje Prenj planine*		NACIONALNI PARK	
Sastojci munike (pinus heldreichi Christ)	na Prenju i Čvrsnici	dendrološki SPOMENIK PRIRODE	II

*Objekt prirodne baštine predložen za zaštitu

Tablica 1.8.33: objekti prirodne baštine na području općine Konjic

Naziv objekta	Lokacija	Vrsta prirodne baštine	Kategorija
Blatačko jezero	Blace	geomorfološki SPOMENIK PRIRODE	III
Boračko jezero na Prenju	Prenj	hidrološko-geomorfološki SPOMENIK PRIRODE	I
Dolina Idbara		geomorfološki SPOMENIK PRIRODE	II
Dolina Tisovice		geomorfološki SPOMENIK PRIRODE	II
Dolomitno područje "Vrtaljica"		BOTANIČKI REZERVAT	I
Glacijalno jezero na Prenju (Jezernicu)	na Prenju (Jezernicu)	geomorfološki SPOMENIK PRIRODE	
Kanjon Neretve	od Glavatičeva do Konjica	REZERVAT PRIRODNIH PREDJELA II	
Kanjon Rakitnice		REZERVAT PRIRODNIH PREDJELA	I
Mijatovića pećina na Vran planini	Vran planina	geomorfološki SPOMENIK PRIRODE	II
Područje Borašnice		REZERVAT PRIRODNIH PREDJELA II	
Područje planine Prenj*		NACIONALNI PARK	
Sastojci munike u Rakovom Lazur	Idbar	dendrološki SPOMENIK PRIRODE	II
Vodopad Sištica	Boračko jezero	geomorfološki SPOMENIK PRIRODE	II
Vrpeć pećina	Odžak, Bjelimići	geomorfološki SPOMENIK PRIRODE	III
Zabrđanska pećina	više od sela Zabrđani na Neretvi	geomorfološki SPOMENIK PRIRODE	III

*Objekt prirodne baštine predložen za zaštitu

1.8.2. Graditeljska baština

Tablica 1.8.34: objekti graditeljske baštine na području Mostara

Naziv objekta	Lokacij	Vrsta graditeljske baštine	Kategorija
PRAPOVIJESNO DOBA			
Bandurica	Bogodol	Prapovijesni tumuli	
Bara	Potoci	Prapovijesni tumuli	
Bijela gomila	Pijesci	Prapovijesni tumuli	
Borine	Željuša	Prapovijesni tumuli	
Borovčevina	Cim	Prapovijesni tumuli	
Brļjevci	Sretnice	Prapovijesni tumuli	
Buna	Buna	Prapovijesni tumuli	
Bunsko	Blagaj-Vinogradine	Prapovijesno naselje	
Crna gomila	Sovići	Prapovijesni tumuli	
Donja Drežnica	Donja Drežnica		
Donja Kozica	Kozica	Prapovijesni tumuli	
Donji Jasenjani	Donji Jasenjani		
Drežnica	Drežnica		
Đulića ograde	Gubavica	Prapovijesna nekropola	
Glavica	Gornje Vojno	Prapovijesni tumulus	
Glavice	Donja Jasenica	Prapovijesni tumul	
Gnojnice	Gnojnice		
Gomila	Domazeti	Prapovijesna gradina i tumuli.	
Gomila	Donje Gnojnice	Prapovijesni tumulus	
Gomila	Gornja Kozica	Prapovijesni tumulus	
Gomila	Gornje Vojno	Prapovijesni tumulus	
Gomila	Kokorina	Prapovijesni tumuli	
Gomila	Razlomište	Prapovijesni tumulus	
Gomila 1	Cim	Prapovijesni tumulus	
Gomila 2	Cim	Prapovijesni tumulus	
Gomile	Čula	Prapovijesni tumuli	
Gomile	Miljkovići	Prapovijesni tumuli	
Gomile	Pijesci	Prapovijesni tumuli	
Gomile	Ravni	Prapovijesni tumuli	
Gomile	Slipčići	Prapovijesni tumuli	

Gomile	Sretnice	Prapovijesni tumuli	
Gomile 1	Donja Jasenica	Prapovijesni tumuli	
Gomile 1	Donje Gnojnice-Rudine	Prapovijesni tumuli	
Gomile 2	Donja Jasenica	Prapovijesni tumuli	
Gomile 2	Donje Gnojnice	Prapovijesni tumuli	
Gomilica	Pijesci	Prapovijesna gradina	
Gomilice	Potoci	Prapovijesni tumuli	
Goranačka gomila	Goranci	Prapovijesni tumuli	
Gorica	Malo polje	Prapovijesni tumuli	
Gorica	Buna-Suho polje	Prapovijesni tumuli	
Gornja Drežnica 1	Gornja Drežnica		
Gradac	Raška Gora	Prapovijesni tumuli	
Gradina	Bačevići	Prapovijesna gradina	
Gradina	Biograci	Prapovijesna gradina	
Gradina	Malo polje	Prapovijesna gradina	
Gradina	Goranci-Senišnjak	Prapovijesni tumulus	
Gradina	Gornja Kozica	Prapovijesna gradina	
Gradina	Gornji Polog	Prapovijesna gradina	
Gradina	Miljanovići	Prapovijesna gradina	
Gradina	Modrovići	Prapovijesna gradina	
Gradina	Padežina	Prapovijesna gradina	
Gradina	Potoci	Prapovijesna gradina	
Gradina	Prigrađani	Prapovijesna gradina	
Gradina	Ravni	Prapovijesna gradina	
Gradina	Slipčiči	Prapovijesna gradina	I, prijedlog
Gradina	Žlib	Prapovijesna gradina	
Gradina (Cmiljanska gomila)	Cim	Prapovijesna gradina	
Gradina 1	Donji Jasenjani-Brus	Prapovijesna gradina i utvrđeno naselje.	
Gradina 2	Donji Jasenjani	Prapovijesna gradina	
Gumanci	Cim	Prapovijesni tumuli	
Hodbina 1	Hodbina	Prapovijesni tumuli	
Hum Osoje	Hodbina	Prapovijesni tumulus	
Humac	Bačevići	Prapovijesna gradina	
Humac	Međine	Prapovijesna gradina	

Jasenička gomila	Gornja Jasenica	Prapovijesna gradina	
Jelina gomila	Bačevići-Blaževići	Prapovijesni tumulus	
Kamenak	Čula	Prapovijesna gradina i tumuli.	
Karaula	Lišani	Prapovijesni tumulus	
Keveljača	Kozice	Prapovijesni tumulus	
Kičin	Malo Polje	Prapovijesna gradina	
Kitica	Kozica	Prapovijesni tumuli	
Kosorska glavica	Kosor	Prapovijesni tumulus	
Križ	Dračevica	Prapovijesna građevina i tumuli.	
Krst	Padežine	Prapovijesni tumulus	
Krš	Bogodol	Prapovijesni tumulus	
Mala Bandurica	Bogodol	Prapovijesni tumulus	
Mala gradina	Slipčiči	Prapovijesna gradina	
Matera	Blagaj-Orah	Prapovijesni tumulus	
Matkovića gomila	Bogodol	Prapovijesni tumulus	
Međine	Međine	Prapovijesni tumuli	
Mikuljača	Žovnica	Prapovijesna gradina	II, prijedlog
Miljkovići	Miljkovići	Prapovijesni tumuli	
Mliječna gomila	Ladina	Prapovijesna gradina	
Obala	Gornji Polog	Prapovijesni tumuli	
Ograđ	Hodbina	Prapovijesna gradina	
Orlac	Orlac	Prapovijesni tumuli	
Orlovac	Razlomište	Prapovijesna gradina	
Pećina Ševrljica	Blagaj	Prapovijesno pećinsko naselje.	
Pijesci	Pijesci	Prapovijesno naselje	
Planice	Cim	Prapovijesni tumulus	
Pod cestom	Ilići	Prapovijesni tumulus	
Polog 1	Polog	Prapovijesni tumulus	
Polog 2	Polog	Prapovijesni tumulus	
Polje	Vojno	Prapovijesni tumulus	
Potoci 2	Potoci	Prapovijesni tumulus	
Povitine	Kokorina-Gradina	Prapovijesni tumulus	
Raštani	Raštani	Prapovijesni tumuli	
Rodoč	Rodoč	Prapovijesni kameni tumulus.	

Samograd	Bogodol	Prapovijesna gradina i tumuli.	
Slivnice	Cim	Prapovijesni tumulus	
Sritnice	Kruševo	Prapovijesni tumuli	
Stari grad Blagaj u Blagaju kod Mostara (Stjepan-grad)	Na 310 metara nadmorske visine i iznad vrela rijeke Bune od kojeg je udaljen 266 metara, Blagaj.	Prapovijesna gradina / povijesno područje.	NACIONALNI SPOMENIK
Stećci	Donja Jasenica	Prapovijesni tumul	
Stećci	Sovići	Prapovijesni tumul	
Stražnice	Sretnice	Prapovijesni tumulus	
Svačići	Vranjevići-Svačići	Prapovijesni tumul	
Škrbinska gomila	Pijesci	Prapovijesni tumulus	
Tuste	Donje Gnojnice	Prapovijesni tumulus	
Varda	Kruševo	Prapovijesni tumuli	
Velika Bandurica	Bogodol	Prapovijesna gradina	
Velika gomilica	Cim	Prapovijesni tumulus	
Velika gradina	Slipčiči	Prapovijesna gradina	
Vihovići	Vihovići		
Zelena pećina	Blagaj	Prapovijesno pećinsko naselje.	
Zvonigrad	Gornji Polog	Prapovijesna gradina	
ANTIČKO DOBA			
Alibegovina	Hodbina		
Babe	Biograci		
Bijelo polje	Bijelo polje		
Blagaj 1	Blagaj		
Crkvina	Kuti	Kasnoantička crkva	
Crkvina	Mostar-Sutina	Kasnoantička bazilika	
Donje Gnojnice	Donje Gnojnice	Ostaci rimskog naselja i groblje.	
Gomila	Gornje Vojno		
Gorica	Buna-Suho polje	Ostaci rimskih zgrada	
Gradina	Bačevići	Rimska utvrda	
Gradina	Biograci	Kasnoantičko utvrđenje	
Gradina	Malo polje	Rimsko utvrđenje	
Gradina	Podgorani	Rimska utvrda	
Grčine	Potoci	Rimsko naselje, kultno mjesto Mitre i kasnoantička crkva.	
Hodbina 1	Hodbina	Rimska nekropola	
Hodbina 2	Hodbina	Rimska nekropola	

Kasnoantička bazilika u Cimu	Na lokalitetu Crkvine u Cimu, na sjeverozapadnoj periferiji Mostara. Nedaleko je kapela i groblje sv. Ante.	Kasnoantička bazilika / arheološko područje.	NACIONALNI SPOMENIK
Kasnoantička dvojna bazilika i nekropola sa stećcima u Žitomislicima	Na lokalitetu Crkvine, u istočnom dijelu aktivnog pravoslavnog groblja u Žitomislicima, između desne obale rijeke Neretve i magistralnog puta Mostar-Metković.	Arheološko područje sa bazilikom, zgradom za stanovanje, nekropolom sa stećcima i dio pokretnog naslijeđa pronađenog na arheološkom području koje se nalazi u Muzeju Hercegovine u Mostaru, a koje je popisano u inventarnim knjigama nalaza Muzeja / arheološko područje.	NACIONALNI SPOMENIK
Kičin	Malo polje	Naselje iz rimskog doba	
Kosorska ćuprija	Kosor	Ostaci rimskog mosta	
Kosorska glavica	Kosor	Rimsko naselje	
Kratine	Humilišani	Rimsko naselje i kasnoantička bazilika.	
Kruševo	Kruševo		
Kuparica	Pijesci		
Mala gradina	Slipčiči	Rimsko naselje i kasnoantički refugij.	
Mukoš	Mukoš	Rimski zgrada (temelji)	
Negočine	Buna	Tragovi rimskog naselja	
Novi	Miljkovići	Rimska utvrda	
Orah	Blagaj-Orah	Ostaci rimskog naselja	
Podvornice	Gornja Jasenica	Rimsko naselje	
Rimski (mali) grad	Blagaj	Rimsko utvrđenje	
Slipčiči	Slipčiči		
Stari grad Blagaj u Blagaju kod Mostara (Stjepan-grad)	Na 310 metara nadmorske visine i iznad vrela rijeke Bune od kojeg je udaljen 266 metara, Blagaj.	Kasnoantička utvrda / povijesno područje.	NACIONALNI SPOMENIK
Suho polje	Buna	Rimska zgrada	
Tepčiči	Tepčiči	Ostaci rimskog naselja	
Vrba	Potoci	Rimski sarkofazi	
Vrtače	Bačevići	Rimsko naselje	
Vukodol	Mostar-Vukodol	Rimski grobovi	
Žitomislići 1	Žitomislići (lijeva obala Neretve)	Ostaci rimskog naselja	
SREDNJOVJEKOVNO DOBA			
Arapi	Slipčiči- Arapi	Srednjovjekovni spomenik. Usamljeni stećak u obliku križa s pločom.	
Artelja ograda	Potoci	Srednjovjekovni spomenici	
Bara	Potoci	Srednjovjekovna nekropola	
Bili greb	Goranci-Puzevina	Srednjovjekovno groblje	

Blagaj 2	Blagaj		
Borine	Željuša	Srednjovjekovna nekropola	
Bošnjaci	Potoci-Bošnjaci	Srednjovjekovna nekropola	
Bučići	Bučići	Srednjovjekovna nekropola	
Carina		Srednjovjekovni spomenik. Usamljeni stećak u obliku sanduka.	
Ciberina njiva	Gornja Jasenica	Srednjovjekovna nekropola	
Cim	Mostar	Srednjovjekovna bazilika	I, prijedlog
Crkvina	Kuti		
Crkvina	Mostar-Sutina	Srednjovjekovna nekropola	
Crkvina	Žitomislčići	Srednjovjekovna nekropola	
Crkvina	Gornji Vranjevići	Srednjovjekovna nekropola	
Crkvina	Potoci	Srednjovjekovna nekropola	
Crkvina (Pod)	Donji Jasenjani	Ostaci srednjovjekovne crkve i nekropole	
Crkvine	Cim	Srednjovjekovno groblje	
Dolina	Sovići	U starom napuštenom groblju sačuvan križ s ćirilničkim natpisom.	
Donje Vojno	Donje Vojno	Srednjovjekovna nekropola	
Drini	Žovnica-Troskoti	Srednjovjekovna nekropola	
Drinovci	Maloševići	Srednjovjekovna nekropola	
Glavica	Gornje Vojno	Srednjovjekovna nekropola	
Glavice	Donja Jasenica	Srednjovjekovno groblje	
Goranci	Goranci	Srednjovjekovna nekropola	
Gorica	Cim	Srednjovjekovno groblje	
Gornja Drežnica	Gornja Drežnica		
Gradina	Biogranci	Ranosrednjovjekovno naselje	
Gradina	Podgorani	Srednjovjekovni kamenolom	
Grdojevac	Kružanj	Srednjovjekovna nekropola i kamenolom	
Grebnice	Gornji Vranjevci	Srednjovjekovna nekropola	
Hodbina	Hodbina	Srednjovjekovna nekropola	
Hodbina 1	Hodbina	Ranosrednjovjekovna nekropola	
Hodbina 2	Hodbina		
Humac	Orlac	Srednjovjekovni spomenik. Sačuvan usamljeni stećak u obliku ploče.	
Humac	Striževo-Sveća	Srednjovjekovna nekropola	
Humilišani	Mostar	Srednjovjekovna nekropola	

Igrište (Stećci)	Gornji Vranjevići-Bara	Srednjovjekovna nekropola	
Jankovina	Jankovina	Srednjovjekovno groblje	
Jasenica	Jasenica	Srednjovjekovna nekropola	
Kraljevina	Vrapčiči	Srednjovjekovna nekropola	
Kravar (Kamenik)	Kruševo	Srednjovjekovni kamenolom i spomenik.	
Križevi	Striževo-Sveča	Srednjovjekovno groblje	
Križi	Bogodol	Srednjovjekovna nekropola	
Krst	Padežine	Srednjovjekovna nekropola	
Kubatovci	Goranci-Kubatovci	Srednjovjekovna nekropola	
Laguše	Čula	Srednjovjekovni spomenik	
Luke (Dračevica)	Gornje Vojno	Srednjovjekovna nekropola	
Maloševići	Maloševići	Srednjovjekovni spomenici	
Markovac	Gnojnice	Srednjovjekovna nekropola	
Međine 2	Međine		
Milavo groblje	Humilišani	Srednjovjekovna nekropola	
Miljkuša	Čula	Srednjovjekovni spomenici	
Mokro	Mostar (zapadno)	Srednjovjekovna bazilika	III, prijedlog
Mostar	Mostar	Srednjovjekovna utvrda	III, prijedlog
Mostar	Mostar		
Negočine	Buna	Srednjovjekovna nekropola	
Nesibolje	Gornja Grabovica		
Omiš	Potoci	Srednjovjekovna nekropola	
Orlac	Orlac	Srednjovjekovni spomenici	
Osoje	Kokorina-Gradina	Srednjovjekovni spomenici	
Padežine	Mostar-Padežine	Srednjovjekovna nekropola	
Polje	Vojno	Srednjovjekovna nekropola	
Potoci 1	Potoci	Srednjovjekovni spomenik. Usamljeni stećak u obliku sanduka.	
Potoci 2	Potoci	Srednjovjekovni spomenik. Sačuvan usamljen stećak u obliku sanduka.	
Povitine	Kokorina-Gradina	Srednjovjekovna nekropola	
Radeš	Cim	Srednjovjekovna nekropola	
Raićevo groblje	Goranci-Podgradina	Srednjovjekovna nekropola	
Rančiči	Mostar-Rančiči	Srednjovjekovna nekropola	
Raštani	Raštani	Srednjovjekovni spomenik. Sačuvan stećak u obliku križa.	
Rodoč	Rodoč	Srednjovjekovna nekropola	

Smrčaj	Dnopolje	Srednjovjekovna nekropola	
Smrčenjaci	Cim	Srednjovjekovna nekropola	
Srednjovjekovni natpis Mastana Bujanjić	Drežnica	Srednjovjekovni natpis	I, II prijedlog
Sritna njiva	Donja Drežnica	Srednjovjekovna nekropola	
Stari križevi u Drežnici	Drežnica	Povijesno područje	NACIONALNI SPOMENIK
Stari grad Blagaj u Blagaju kod Mostara (Stjepan-grad)	Na 310 metara nadmorske visine i iznad vrela rijeke Bune od kojeg je udaljen 266 metara, Blagaj.	Srednjovjekovni grad s trgovačko-zanatskim podgrađem / povijesno područje.	NACIONALNI SPOMENIK
Stećci	Donja Jasenica	Srednjovjekovno groblje	
Stećci	Gornji Polog	Srednjovjekovno groblje	
Stećci	Sovići	Srednjovjekovno groblje	
Stećci	Vihovići	Srednjovjekovna nekropola	
Stećci (Janjića spila)	Raška Gora	Srednjovjekovna nekropola	
Stražnjica	Kokorina-Jarčišta	Srednjovjekovna nekropola	
Striževo	Striževo	Srednjovjekovna nekropola	
Svačići	Vranjevići-Svačići	Srednjovjekovna groblje	
Šarampovlje (Vinina)	Kruševo	Srednjovjekovna nekropola	
Šatorine (Golo Brdo)	Kušići	Srednjovjekovna nekropola	
Šipovac	Šipovac	Srednjovjekovno groblje	
Toplo	Donja Drežnica	Ostaci srednjovjekovnog naselja i natpisi u stijeni.	
Varda	Kosor	Srednjovjekovna stolica. Kamena sudačka stolica s ćirilničkim natpisom.	
Vrapčići	Vrapčići	Srednjovjekovni spomenik. Usamljeni stećak u obliku visokog sanduka.	
Vrba	Potoci	Srednjovjekovni grobovi	
Vrdi	Vrdi	Srednjovjekovna nekropola	
Vrljuša	Vrdi	Srednjovjekovna nekropola	
Vrt pod dubom	Gornje Vojno	Srednjovjekovna nekropola	
Vrtače	Bačevići	Nekropola i srednjovjekovni grobovi.	
Vukodol	Mostar-Vukodol	Srednjovjekovni grobovi	
Žitomisljići 2	Žitomisljići	Srednjovjekovna nekropola (13 stećaka)	
Žitomisljići 3	Žitomisljići	Srednjovjekovna nekropola (2 stećka)	
Žitomisljići 4	Žitomisljići	Srednjovjekovna bazilika (50stećaka)	I, prijedlog
OSMANSKO DOBA			
Alajbegovića čošak		Čošak	
Alajbegovića kula	Vrapčići	Kula	

Alikalfića kula	Ilići	Kula	
Arapića han Ričina	Mostar	Han	
Aršinova kuća		Kuća	
Badžak Šarića kuća	Ugao Ul. Magistrala i Ul. braće Đukić.	Kuća	
Badžaka kuća	Buna	Kuća	
Blagaj		Povijesno-gradsko područje.	NACIONALNI SPOMENIK
Bošnjica han (Zelenov han)	Mostar	Han	
Careva džamija ili Sultan Sulejmanova	Blagaj	Džamija / graditeljska cjelina.	NACIONALNI SPOMENIK
Cernički Sibijan mekteb	U mahali Cernici.	Mekteb	II
Čatića kula	Ilići	Kula	
Čehića kuća	Ul. Matije Gubca 40, Mostar.	Kuća	
Čejvan begov hamam	Mostar, kod tabhane.	Hamam	II
Čejvan Čehajin mesdžid u Bunskom	Blagaj	Mesdžid	
Čejvan Čehajin mekteb	Mostar	Mekteb	III
Čemalovića kuća	Buna	Kuća	
Česma u Cimu	Mostar	Česma	
Čatića ćuprija	Ilići	Most	
Čemalovića kula	Buna	Kula	
Čišića kula	Jasenica Donja	Kula	
Čose Jahja hodžina džamija	Mostar	Džamija	III
Čošak na Balinovcu		Čošak	
Džabića kula	Suhi Dol	Kula	
Džabina kuća	Suhi Dol	Kuća	
Džamija Ahmed-age Lakišića	Mostar	Džamija	III
Džamija Ali-paše Rizvanbegovića	Buna	Džamija	III
Džamija Hadži Ali-bega Lafe sa haremom	Naselje Zahum (Podhum), na raskršću ulica Franjevačke i Fra Franje Miličevića, Mostar.	Džamija / područje i ostaci graditeljske cjeline.	NACIONALNI SPOMENIK
Džamija na Balinovcu (Baba Beširova džamija) s grobljem	Mostar	Džamija	
Džamija u Podhumu (Derviš-paše Bajezidagića džamija)	Mostar	Džamija / mjesto i ostaci graditeljske cjeline.	NACIONALNI SPOMENIK
Ejubovića kuća	Mostar	Kuća	
Fezlibegovića kula	Livač	Kula	
Golića kula	Gnojnice	Kula	

Grabovica kuća		Kuća	
Groblje kod vrbe	U Gnojnicama, Mostar.	Groblje	
Groblje uz Šarića džamiju	Mostar	Groblje	III
Hadrovićeva kula	Cim	Kula	
Hadži Memijina džamija s grobljem na Cernici	Cernica, Mostar	Džamija	III
Hadži Murat Spahijin mesdžid u Galičićima na Buni	Blagaj	Mesdžid	III
Hadžiomerovića kuća		Kuća	
Hamovića kuća (Andrića)	Bjelušine	Kuća	
Han srpsko-pravoslavne općine	Mostar	Han	
Harem	U Iličima na Babunu.	Harem	
Harem kod mesdžida u Galičićima	Blagaj	Harem	
Harem Šehovina	Na Luci u Mostaru.	Harem	
Harem u Podgrađu	Blagaj	Harem	
Harem uz Carevu džamiju	Blagaj	Harem	
Hasanagića kula	Hodbina	Kula	
Hasan-agin mesdžid u Donjoj Mahali	Blagaj	Mesdžid	III
Haseći Ali-agin han	Blagaj	Han	
Hodžića kuća	U Karađoz-begovoj mahali.	Kuća	
Ibrahim-age Šarića džamija	Mostar	Džamija	I
Kahvina kula	Rodoč	Kula	
Kajtazova kuća	Mostar	Kuća	II
Karađoz-begov hamam u Blagaju	Objekt je smješten uz samu rijeku Bunu, 20-ak metara sjeveroistočno od Karađoz-begovog mosta.	Hamam / povijesna građevina.	NACIONALNI SPOMENIK
Karađoz-begov most u Blagaju	Karađoz-begov most u naselju Blagaj kraj Mostara premošćuje rijeku Bunu u pravcu sjeverozapad-jugoistok. Udaljen je oko 700m nizvodno od izvora rijeke Bune.	Most / povijesna građevina.	NACIONALNI SPOMENIK
Karađoz-begova džamija	Potoci	Džamija	
Karađoz-begova džamija	Na lijevoj obali Neretve u Karađoz-begovoj mahali na kutu Karađoz-begove i Ulice braće Fejića.	Džamija sa medresom, šadrvanom, haremom i pokretnom imovinom koju čini prijepis Kur'ana Časnog / graditeljska cjelina.	NACIONALNI SPOMENIK
Kodrina kuća	Mostar	Kuća	
Kolakovića kuća	Uz rijeku Bunu, Blagaj.	Kompleks kuće / mjesto i ostaci povijesne građevine.	NACIONALNI SPOMENIK

Kosjerina kuća	Bjelušine	Kuća	
Koski Mehmed-pašina džamija i medresa	U Starom gradu, na lijevoj obali Neretve, između rijeke, ulice Kujundžiluk, oko 150m sjeverno od Starog mosta i oko 20m južno od Male tepe, Mostar.	Džamija sa medresom, šadrvanom, turbetom i haremom / graditeljska cjelina.	NACIONALNI SPOMENIK
Kotlina kuća	Ul. Matije Gubca 93, Mostar	Kuća	
Kriva ćuprija	Mostar	Most	I
Kuća karabeg Zakire	Mostar	Kuća	
Kuća Lakišić Fatime	Ul. A. Buća-sokak. Prvobitno dvojna kuća Hadžiomerovića.	Kuća	
Kuća Mezića	Cernica, Stupčeva ulica br.8.	Kuća	
Kuća od spila	Ul. G. Vukovića	Kuća	
Kuća Šain	Ugao Ul. B. Čišića i Ul. D. Palavestre. Prvobitno pripadala obitelji Čumurija.	Kuća	
Kuća u Cernici	Ul. Adema Buće br. 96	Kuća	
Kuća Vukovića	Ul. Gojka Vukovića	Kuća	
Kuće u Hadžiomerovićoj ulici		Kuća	
Lekina ćuprija	Blagaj	Most	
Ljubušakov čošak		Čošak	II
Ljutovića kula	Hodbina	Kula	
Manastir Žitomislić	Žitomislići	Manastir / povijesno područje.	NACIONALNI SPOMENIK
Mekteb uz Carevu džamiju	Blagaj	Mekteb	
Mesdžid Ali-paše Rizvanbegovića na Buni	Blagaj	Mesdžid	I, prijedlog
Mesdžid Hadži Huseina Kotle na Luci	Mostar	Mesdžid	II
Mesdžid hadži Jusuf ef. Bašbe u Mahali donjoj	Blagaj	Mesdžid	III
Mihajlova kuća	Ulica braće Balaća	Kuća	
Milavića kuća		Kuća	
Miličevića kuća	Ul. Matije Gubca 72, Mostar.	Kuća	
Most ispod Buka	Žitomislići	Most	
Most na izvoru Dunajca	Žitomislići	Most	
Mostar*	Grad Mostar smješten je 120km južno od Sarajeva, u dolini rijeke Neretve, na magistralnom putu Sarajevo-Ploče.	Povijesno-gradsko područje.	NACIONALNI SPOMENIK
Mujića kuća	Ul. M. Bjelavca 54	Kuća	
Muminagića čošak	Ul. Braće Fejzića	Čošak	
Nesuh-age Vučijakovića džamija	Na lijevoj obali Neretve, na kutu Glavne i Sahat-kule ulice i poznata je pod imenom	Džamija sa haremom i Mehmed-age Krehe turbetom / graditeljska cjelina.	NACIONALNI SPOMENIK

	„Džamija pod lipom“, po jednoj velikoj staroj lipi koja je pred njom davno posađena u najužoj zoni Starog grada.		
Nezir-agina džamija	Na Spilama, dijelu povijesne jezgre Starog grada, na platou iznad Krive ćuprije preko rijeke Radobolje - pritoke Neretve, a samo 150m daleko od Starog mosta.	Džamija sa mektebom, haremom, abdesthanom i pristupnim putem / graditeljska cjelina.	NACIONALNI SPOMENIK
Nova pravoslavna crkva	Mostar	Crkva	
Puzića kuća	Mostar	Kuća	
Raljeva kuća	Ul. Matije Gubca 24, Mostar.	Kuća	
Roznamedži Ibrahim-efendije džamija	Na uglu Kresine i Braće Fejića ulice, Mostar.	Džamija sa haremom, česmom i mjestom i ostacima Roznamedži Ibrahim-efendijine medrese/ graditeljska cjelina.	NACIONALNI SPOMENIK
Ruski konzulat		Zgrada konzulata	
Saborna crkva- Crkva svete trojice u Mostaru	U dijelu grada koji se zove Perkovina. Nalazila se na istočnim padinama grada, nedaleko od stare pravoslavne crkve, na mjestu sa izvanrednim vizurama na mostarsku kotlinu.	Crkva / mjesto i ostaci povijesne građevine.	NACIONALNI SPOMENIK
Sahat kula	Na lijevoj obali Neretve u Starom gradu, u mahali Brankovac. Bajatova ulica, Mostar.	Sahat kula / povijesna građevina.	NACIONALNI SPOMENIK
Sefića kula	Rodoč	Kula	
Sevri-hadži Hasanova džamija	Neposredno na desnoj obali Neretve, nasuprot džamije Ibrahim-age Šarića, na lijevoj obali.	Džamija sa avlijom i pratećim sadržajima (česma, abdesthana) / graditeljska cjelina.	NACIONALNI SPOMENIK
Stambena graditeljska cjelina porodice Muslibegović	Mostar	Stambena graditeljska cjelina.	NACIONALNI SPOMENIK
Stambene kuće kapetana Vučjakovića	Unutar gradskih zidina.	Stambene kuće	
Stambeni kompleks Bišćevića-Lakišića	Uz rijeku Neretvu, Mostar.	Stambeni kompleks sastoji se iz dva dijela: selamluk (muška avlija ili dio kuće za prijem gostiju i poslovne razgovore), koji čini Bišćevića kuća, i haremluk (ženska avlija ili porodični, intimni dio objekta), koji je predstavljen dijelom Lakišića kuće / graditeljska cjelina.	NACIONALNI SPOMENIK
Stambeni kompleks porodice Velagić (Velagićevina)	200 metara nizvodno od izvora Bune, Blagaj.	Stambeni objekti porodice Velagić sa londžom, aharom, mlinicama, stupom i prirodnim okruženjem – dio korita i obale rijeke Bune koje se nalaze na zaštićenom području, rukavac Bune sa adom i bašče / prirodno-graditeljska cjelina.	NACIONALNI SPOMENIK
Stara biskupija u Vukodolu	Mostar	Zgrada biskupije	I, prijedlog
Stara pravoslavna crkva	Istočno od centra grada, u dijelu koji se zove Bjelušine, na uzvišenju iznad ostataka Saborne crkve i stare pravoslavne škole.	Crkva / graditeljska cjelina.	NACIONALNI SPOMENIK

Stara srpska škola	Mostar	Zgrada škole	I
Stari grad Blagaj u Blagaju kod Mostara (Stjepan-grad)	Na 310 metara nadmorske visine i iznad vrele rijeke Bune od kojeg je udaljen 266 metara, Blagaj.	Stari grad Blagaj, Šehidska nekropola i pokretno naslijeđe pronađeno na arheološkom području koje se nalazi u Muzeju Hercegovine u Mostaru i u Zemaljskom muzeju BiH u Sarajevu, a koje je popisano u inventarnim knjigama nalaza muzeja / povijesno područje.	NACIONALNI SPOMENIK
Stari most na kulama*	Kompleks Starog mosta sa kulama se nalazi u najstarijem dijelu grada, u njegovom samom centru, Mostar.	Stari most, kula Herceguša, Tara i Halebija sa dijelovima fortifikacije, Mesdžid Sultana Javuz Selima i ostalih objekata unutar kompleksa, kao i dijelovi korita Neretve uz most / graditeljska cjelina.	NACIONALNI SPOMENIK
Staro pravoslavno groblje na Bjelušinama u Mostaru	U sjeveroistočnom dijelu Mostara, u dijelu grada koji se zove Bjelušine, na uzvišenju Stolac, u neposrednoj blizini ostataka Saborne crkve, stare pravoslavne crkve i stare pravoslavne škole.	Groblje / grobljanska cjelina.	NACIONALNI SPOMENIK
Staro pravoslavno groblje na Pašinovcu u Mostaru	U sjeveroistočnom dijelu Mostara, na udaljenosti od otprilike 350m od groblja na Bjelušinama, u neposrednoj blizini ostataka Saborne crkve, Stare pravoslavne crkve i stare pravoslavne škole.	Groblje / povijesno područje.	NACIONALNI SPOMENIK
Šehidska nekropola	Blagaj	Nekropola	
Šejh Jujino turbe	Mostar	Turbe	I
Tabačica džamija	Mostar	Džamija	I
Tekija u Blagaju na Buni	Na izvoru rijeke Bune nedaleko od centra Blagaja kod Mostara.	Turbe i musafirhana sa ostacima tekije i mlinicama na rijeci Buni, sa prirodnim okruženjem i izvorom Bune i liticama / prirodno-graditeljska cjelina.	NACIONALNI SPOMENIK
Temimova kula	Ilići	Kula	
Turbe Mahmud Babe	Mostar	Turbe	
Urbano-ruralna cjelina Buna		Urbano-ruralna cjelina	II, prijedlog
Velića kuća	Cernica, Ul. Stupčeva br. 8.	Kuća	
Velika crkva	Mostar	Crkva	I
Veliki harem	Blagaj	Harem	
Zalihića kula	Vihorovići	Kula	
Žmirina kuća	Ul. Kanjina br.8	Kuća	
AUSTROUGARSKO DOBA			
Franjevački samostan s bibliotekom	Mostar	Zgrada samostana sa bibliotekom	
Gimnazija	Mostar, Lenjinovo šetalište.	Gimnazija	I, prijedlog
Gradsko kupatilo (Banja)	Mostar	Kupatilo	I

Hotel Neretva	Mostar, Trg Republike 7.	Hotel	I
Jevrejsko groblje u Mostaru	Mostar	Groblje / grobljanska cjelina.	NACIONALNI SPOMENIK
Katolička crkva	Blagaj	Crkva	
Mitropolija (Vladikin dvor ili Episkopska palata)	U Starom gradu, na lijevoj obali Neretve, na jednoj od najviših točaka na istočnoj strani Mostara.	Mitropolija / graditeljska cjelina.	NACIONALNI SPOMENIK
Most Mujage Komadine	Mostar	Most	
Pravoslavna crkva sv. Vasilja Ostroškog		Crkva	
Rondo sa šest aleja	Mostar	Rondo	II, prijedlog
Sinagoga	U ulici Braće Čišića br. 15, naselje Brankovac, Mostar.	Sinagoga / povijesna građevina.	NACIONALNI SPOMENIK
Stambeno-poslovna zgrada Adama Mikačića	Mostar, ugao Bulevar Revolucije i Krpića 3.	Stambeno-poslovna zgrada	
Stambeno-poslovna zgrada Mujage Komadine	Mostar, Maršala Tita 112.	Stambeno-poslovna zgrada	
Trg na Musali	Mostar	Trg	II
Urbano-ruralna cjelina Buna	Buna	Urbano-ruralna cjelina (džamija, stambeni objekti, mreža ulica)	II, prijedlog
Vila gradonačelnika Mujage Komadine	Mostar, Lenjinovo šetalište. Danas univerzitetska biblioteka.	Vila	
Vila Neretvanka	Mostar, Save Kovačevića 37	Vila	
Vila Zahumka	Mostar, Save Kovačevića 39.	Vila	
Zgrada filijale Zemaljske banke	Mostar, Maršala Tita 118.	Zgrada banke	
DOBA DRUGOG SVJETSKOG RATA			
Kuća Huse Muftića	Ul. Čemalova br. 10	Kuća	II, prijedlog
Kuća Muje Muštovića	U Kanjinoj ulici br. 10.	Kuća	II, prijedlog
Partizansko spomen groblje	Ul. B. Parovića	Graditeljska cjelina	NACIONALNI SPOMENIK
Povijesni kompleks sa bunkerima	Drežnica	Povijesni kompleks sa bunkerima	I,II prijedlog

Tablica 1.8.35: objekti graditeljske baštine na području općine Prozor-Rama

Naziv objekta	Lokacija	Vrsta graditeljske baštine	Kategorija
PRAPOVIJESNO DOBA			
Češan grad	Varvara		II, prijedlog
Glavica	Gornji Kranjčiči	Tragovi prapovijesnog naselja	
Gračac	Podbor	Prapovijesna gradina	III, prijedlog
Grad	Prozor		III, prijedlog
Gradac	Gornji Kranjčiči	Prapovijesni gradina	
Gradina	Gračanica	Prapovijesna gradina	
Gradina	Kovačevo Polje	Prapovijesna gradina	III, prijedlog
Gradina	Proslap	Prapovijesna gradina	III, prijedlog
Gradina	Rumboci	Prapovijesna gradina	III, prijedlog
Gradina	Uzdol	Prapovijesna gradina	III, prijedlog
Ilijin krsnik	Skrobučani	Prapovijesna gradina	
Lanišće	Lug-Šibenik	Prapovijesni tumuli	
Lapsunj	Prozor		III, prijedlog
Ometala	Gmiči	Prapovijesno naselje	
Ometala	Crnići		III, prijedlog
Ponor	Prozor		III, prijedlog
Prozor	Prozor	Prapovijesna gradina	III, prijedlog
Rupin greb	Jaklići	Prapovijesni tumulus	
Šibenik	Lug		III, prijedlog
Velika gradina	Varvara	Prapovijesna gradina	I, prijedlog
ANTIČKO DOBA			
Gradac	Gornji Kranjčiči	Rimska utvrda	
Gradac	Hudutsko	Kasnoantičko utvrđenje	
Hudutsko	Hudutsko	Rimsko naselje	III, prijedlog
Kopčiči	Kopčiči	Kasnoantička nekropola	III, prijedlog
Lug	Lug	Ostaci rimske zgrade	III, prijedlog
Podzid	Varvara	Rimske zgrade	III, prijedlog
Proslap	Proslap	Rimski spomenice	III, prijedlog
Varvara	Varvara	Rimsko naselje, kasnoantička crkva i grobnice.	III, prijedlog
Velika gradina	Varvara	Ostaci rimskih građevina	
SREDNJOVJEKOVNO DOBA			

Bilin Greb (Bilov greb)	Skrobučani	Srednjovjekovna nekropola	
Bjelan	Greviči	Srednjovjekovni spomenici	
Borak	Jaklići	Srednjovjekovno groblje	
Borak	Lapsunj	Srednjovjekovno groblje	
Budimov greb	Greviči	Srednjovjekovno groblje	
Crkvice	Ljubunci	Srednjovjekovna crkva	
Čifutsko groblje (Poputnjača)	Donja Vast	Srednjovjekovna nekropola	
Čulin dolac	Mrkodo	Srednjovjekovna nekropola	
Glavica	Gornji Kranjčiči	Srednjovjekovna nekropola	
Glavice	Kute-Staro Selo	Srednjovjekovno groblje	
Glavičica	Klek	Srednjovjekovna nekropola	
Gmići	Gmići	Srednjovjekovna nekropola	
Gračac	Gračac	Srednjovjekovna nekropola	
Gradac	Gornji Kranjčiči	Srednjovjekovna nekropola	
Gradac	Hudutsko	Srednjovjekovno utvrđenje	
Gramije	S.Ljubinci		III, prijedlog
Grašćak	Kučani	Srednjovjekovno groblje	
Grčko groblje	Duge	Srednjovjekovno groblje	
Grovnice (Greblje)	Gorica	Srednjovjekovna nekropola	
Hrast	Gmići	Srednjovjekovna nekropola	
Kamen-Baba	Kopčiči	Srednjovjekovni spomenik	
Klanac	Gorica	Srednjovjekovna nekropola	
Kneževe kuće	Lapsunj	Srednjovjekovno groblje	
Kraljev Skolac	Klek		II, prijedlog
Lanišće	Lug-Šibenik	Srednjovjekovna nekropola	
Lisine	Družinovići	Srednjovjekovno groblje	
Mašeta	Gorica	Srednjovjekovni spomenici	
Mejdan	Gmići	Srednjovjekovno groblje	
Okuka (Hasan ravan)	Lug	Srednjovjekovna nekropola	
Pačevo	Rumboci-Pačevo	Srednjovjekovni spomenici	
Ploča	Ploča	Srednjovjekovni spomenici	
Ploče	Here	Srednjovjekovna nekropola	
Polje	Hudutsko (Rama)	Srednjovjekovno groblje	
Prigrađe	Kučani	Srednjovjekovna nekropola	

Rat	Kučani	Srednjovjekovna nekropola	
Rudno	Klek	Srednjovjekovna nekropola	
Rumboci 1	Rumboci	Srednjovjekovni spomenici	
Rupin greb	Jaklići	Srednjovjekovni spomenici	
Selišća	Gmića	Srednjovjekovni spomenici	
Smrike	Donja Vast	Srednjovjekovna nekropola	
Srednjovjekovni grad Prozor	Prozor	Srednjovjekovni grad	III, prijedlog
Srednjovjekovni grad Studenac	Prozor	Srednjovjekovni grad	III, prijedlog
Šabići	Proslap	Srednjovjekovni spomenik	
Šibenik	S.Lug		III, prijedlog
Umejak	Borovnica	Srednjovjekovno groblje	
Ustrima	Ustrima	Srednjovjekovna nekropola	
Vardino groblje	Sopot	Srednjovjekovna nekropola	
Varvara	Varvara	Srednjovjekovna nekropola i dogradnje.	III, prijedlog
Velika gradina	Varvara	Ostaci srednjovjekovnog naselja, utvrđenja i srednjovjekovni grobovi.	
Višnjevac	Sopot	Srednjovjekovno groblje	
Vrace	Kučani	Srednjovjekovno groblje	
Vrdol (Mašeti)	Ljubunci	Srednjovjekovna nekropola	
Zagrebnica	Grevići	Srednjovjekovni spomenici	
OSMANSKO DOBA			
Čaršijska džamija	Prozor-Rama	Džamija	III
Džamija u Lizopercima sa mektebom i haremom	U selu Lizoperci koje se nalazi u oblasti Donja Rama (Župa) na udaljenosti od 20km od naselja Jablanica, na putu Jablanica – Prozor.	Džamija sa mektebom i haremom / graditeljska cjelina.	NACIONALNI SPOMENIK
Kopčića turbe	Prozor	Turbe	
Sahat kula	Prozor	Sahat kula	II, prijedlog
Urbana cjelina uže zone grada Prozora	Prozor	Urbana cjelina (Sahat kula, ostaci stare urbane strukture).	III, prijedlog
AUSTROUGARSKO DOBA			
Franjevački samostan Šćit i crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije	Šćit	Kulturni pejzaži i područje.	NACIONALNI SPOMENIK
Stambeno poslovna zgrada	Prozor	Zgrada	III, prijedlog
DOBA DRUGOG SVJETSKOG RATA			
Partizansko groblje	Prozor	Groblje	II, prijedlog
Spomen česma	Rumboci	Spomen česma	II, prijedlog

Spomen obelisk	Makljen	Spomen obelisk	II, prijedlog
Spomen obelisk	Prozor	Spomen obelisk	II, prijedlog
Spomen obilježje	V. Gumno	Spomen obilježje	I, prijedlog
Spomen obilježje	Makljen	Spomen obilježje	I, prijedlog
Spomen ploča	Šćit	Spomen ploča	I, prijedlog
Spomen ploča	Prozor	Spomen ploča	II, prijedlog
Spomenik (drug Tito na Makljenu)	Makljen	Spomenik	I, prijedlog

Tablica 1.8.36: objekti graditeljske baštine na području općine Neum

Naziv objekta	Lokacija	Vrsta graditeljske baštine	Kategorija
PRAPOVIJESNO DOBA			
Broćanac	Broćanac	Prapovijesni tumuli	
Crkvina	Dubrovica	Prapovijesni tumuli	
Duži	Duži	Prapovijesni tumuli	
Đurđeva glavica	Brestica	Prapovijesni gradina i skupina tumula	
Gradac	Gradac	Prapovijesni tumuli	
Gradac 1	Gradac	Prapovijesno naselje	
Gradac 2	Gradac		
Gradac 3	Gradac		
Gradina	Moševići	Prapovijesni tumulus	
Gradina	Brestica	Prapovijesna gradina	
Gradina	Broćanac	Prapovijesna gradina	
Gradina	Gornje Hrasno-Elezovići	Prapovijesna gradina	
Gradina	Hutovo	Prapovijesna gradina	
Gradina	Hutovo-Raševići	Prapovijesna gradina	
Kapina	Prapatnica	Prapovijesna gradina	
Karusovice	Hutovo	Prapovijesni tumulus	
Kučetine	Broćanac	Prapovijesni gradina	
Međugorje	Glumina (Gornje Hrasno)	Prapovijesni tumuli	
Nagrebnice	Moševići (pored ceste Hutovo-Neum)	Prapovijesni tumulus	
Prapatnica	Prapatnica	Prapovijesni tumuli	
Spremina pećina	Gradac		
ANTIČKO DOBA			

Gradac	Gradac	Rimsko naselje	
Gradac 3	Gradac		
Kučetine	Broćanac	Rimsko naselje	
Lug	Lug	Ostaci rimske zgrade	
Malokrn	Gradac	Rimske naselje	
Ostaci rimskog naselja i srednjovjekovna nekropola sa stećcima u Vranjevu selu	Vranjevo selo (uz cestu Metković-Dubrovnik)	Ostaci rimskog naselja i nekropola sa stećcima / arheološko područje.	NACIONALNI SPOMENIK
Pasjak	Gradac	Rimska utvrda	
Radež	Neum	Rimsko naselje	
SREDNJOVJEKOVNO DOBA			
Brštanica	Brštanica (Donje Hrasno)	Srednjovjekovna nekropola	
Cerovica	Donje Hrasno	Srednjovjekovna nekropola	
Crkvina	Dubrovica	Srednjovjekovna nekropola	
Crkvina	Brestica	Srednjovjekovna crkva i groblje.	
Dašnica	Dašnica (iznad Hutova blata)	Srednjovjekovna nekropola	
Đurđeva glavica	Brestica	Srednjovjekovna nekropola	
Gradac	Gradac	Srednjovjekovna nekropola	
Gradac 3	Gradac	Srednjovjekovna nekropola	
Gradac 4	Gradac		
Granač-greb	Gradac	Srednjovjekovno groblje	
Grdoman	Gradac	Srednjovjekovna nekropola	
Greblje	Dubrovo	Srednjovjekovna nekropola	
Karusovice	Hutovo	Srednjovjekovno groblje	
Karusovice	Hutovo (između Gornjeg i Donjeg Hutova)	Srednjovjekovno groblje	
Lastva	Gornje Hrasno-Lastva	Srednjovjekovni spomenik	
Lišće (Lisje)	Hutovo	Srednjovjekovna nekropola	
Lokve (Toplica)	Gornje Hrasno-Vinjine	Srednjovjekovna nekropola	
Međugorje	Glumina (Gornje Hrasno)	Srednjovjekovna nekropola	
Moševići	Moševići		
Nagrebnice	Moševići (pored ceste Hutovo-Neum)	Srednjovjekovno groblje	
Obaljeno groblje	Cerovica		
Ostaci rimskog naselja i srednjovjekovna nekropola sa stećcima u Vranjevu	Vranjevo selo (uz cestu Metković-Dubrovnik)	Ostaci rimskog naselja i srednjovjekovna nekropola sa stećcima / arheološko područje.	NACIONALNI SPOMENIK

selu			
Podgradinje	Gornje Hrasno-Elezovići	Srednjovjekovna nekropola	
Prapatnica	Prapatnica	Srednjovjekovno groblje	
Prapatnica 2	Prapatnica		
Radiševina	Radiševina (Gornje Hrasno)	Srednjovjekovni spomenik	
Zacrkovnica	Bročanac (pored ceste Hutovo-Neum)	Srednjovjekovna nekropola i ostaci crkve.	
OSMANSKO DOBA			
Hutovski grad (Hadžibegova tvrđava)	Hutovo	Grad / povijesno područje.	NACIONALNI SPOMENIK
Katolička crkva sv. Ane u Neumskom Gradcu	Neumski Gradac	Crkva / povijesna građevina.	NACIONALNI SPOMENIK
Zidine kule	Neum (Jazine)	Zidine kule	
DOBA DRUGOG SVJETSKOG RATA			
Spomen ploča na zgradi Osnovne škole u selu Gornje Hrasno	Gornje Hrasno	Spomen ploča	
Spomenik sa spomen pločom u selu Neumu	U selu Neum.	Spomenik sa spomen pločom	

Tablica 1.8.37: objekti graditeljske baštine na području općine Čapljina

Naziv objekta	Lokacija	Vrsta graditeljske baštine	Kategorija
PRAPOVIJESNO DOBA			
Bajovci	Bajovci		
Begića gomila	Gnjilište	Prapovijesna gradina	
Bulutovac	Sjekose	Prapovijesna gradina	
Crljenjača	Dretelj	Prapovijesni tumuli	
Čapljina	Čapljina		
Desilo	Bajovci		
Doljanska gradina	Doljani	Prapovijesna gradina i tumuli.	
Gabela	Gabela	Prapovijesni tumulus	
Gomila	Sjekose-Dubravica	Prapovijesni tumulus	
Gomila	Hotanj	Prapovijesna gradina	
Gomile	Klepci	Prapovijesni tumuli	
Gomile	Počitelj	Prapovijesni tumuli	
Gradina	Bivolje brdo	Prapovijesna gradina	II, prijedlog
Gradina	Klepci	Prapovijesna gradina	II, prijedlog
Gradina	Počitelj	Prapovijesna gradina	II, prijedlog

Gradina (Ekmečića gradina)	Pribilovci-Ekmečići	Prapovijesna gradina	I, prijedlog
Greda	Čapljina	Prapovijesna gradina	
Guvnine (Gradina)	Lokve-Gagrice	Prapovijesna gradina	
Hasića gradina	Domanovići	Prapovijesna gradina	
Klepci	Klepci		
Krupa 1	Dračevo-Krupa		
Macina gomila	Gnjilište	Prapovijesni tumulus	
Mala gradina	Gnjilište	Prapovijesna gradina	
Mala gradina	Čapljina	Prapovijesni tumulus	II, prijedlog
Muša	Čapljina-Muša	Prapovijesni tumulus	
Noktac	Pribilovci-Mrvići	Prapovijesni tumulus	
Rašića gomila	Gnjilište	Prapovijesni tumulus	
Rovač gomila	Svitava	Prapovijesni tumulus	
Suhića gradina	Pribilovci	Prapovijesna gradina	
Svitava 1	Svitava		
Šatorova gomila	Lokve	Prapovijesni tumulus	
Šurmanci 1	Šurmanci	Prapovijesni tumuli	
Tasovčići	Tasovčići		
Trebižat	Trebižat	Prapovijesni tumulus	
Velika gradina	Gnjilište	Prapovijesna gradina	
Velika gradina	Čapljina		II, prijedlog
Velika Mitruša	Jasenica	Prapovijesna gradina	
Velika Raštanica	Klepci	Prapovijesni tumulus	
Veliki Vidar	Počitelj	Prapovijesni tumuli	
Zagrebnica	Klepci	Prapovijesni tumulus	
Zlatna gomila	Bivolje brdo	Prapovijesno naselje	
ANTIČKO DOBA			
Begića gomila	Gnjilište	Rimska utvrda	
Brijeg	Gabela	Rimska zgrada	
Bulutovac	Sjekose	Rimska utvrda	
Bušine	Gorica		
Čapljina	Čapljina	Rimsko naselje, groblje i granarij.	
Čeljevo	Čeljevo	Rimska zgrada (ostaci zidova)	
Čemeri	Višići	Rimsko naselje	

Čučkovića kula	Struge		
Dabrica	Počitelj-Dabrica	Rimska zgrada i kasnoantički grobovi.	
Doljani	Doljani	Rimsko naselje. Ostaci rimske urbane arhitekture.	
Doljanska gradina	Doljani	Ostaci rimske građevine	
Duvarine	Gabela		
Dvorišta	Svitava	Kasnoantička nekropola	
Dvorišta	Svitava	Rimsko naselje (ostaci)	
Dvorišta 1	Svitava		
Dvorišta 2	Svitava		
Gabela	Gabela	Rimsko naselje i nekropola	
Gornje polje	Počitelj	Rimska zgrada	
Gradina	Bivolje brdo	Kasnoantička utvrda	
Gradina	Počitelj	Kasnoantičko utvrđenje i grob.	
Gradina	Svitava	Rimsko utvrđenje	
Grčko greblje	Bivolje brdo	Kasnoantički grob	
Grčko greblje	Bivolje brdo	Kasnoantički grob	
Greda	Čapljina	Naselje i rimska utvrda	
Grkov dol	Klepci-Grkov dol	Rimsko naselje	
Klepci	Klepci		
Krupa	Dračevo-Krupa	Kasnoantička nekropola	
Krupa 2	Dračevo-Krupa		
Kućetine	Višići	Rimske zgrade	
Kućišta	Višići	Rimsko naselje i kasnoantički grobovi.	
Kuparica	Tasovčići	Rimsko naselje, most i ciglana.	
Loznica	Klepci-Loznica	Rimsko naselje	
Moševo	Grabovina-Brajkovići	Rimske zgrade, kasnoantička nekropola i granarij.	
Muša	Čapljina-Muša	Ostaci rimskih zgrada	
Nerezi (Crkvina)	Tasovčići	Rimsko naselje i kasnoantička bazilika.	
Noktac	Pribilovci-Mrvići	Ostaci rimskog naselja	
Ograda	Sjekose	Rimska zgrada i nadgrobni spomenik	
Opličići 1	Opličići		
Počitelj	Počitelj		
Podvornice	Dretelj	Rimsko naselje i ara	
Podvornice	Bajovci		

Popina	Doljani	Rimsko naselje	
Seline	Gabela		
Spilice (Plandišta)	Bajovci		
Starina	Bivolje brdo-Bučevići		
Struge	Struge	Rimsko naselje	
Svitava 1	Svitava		
Svitava 3 (Grčko groblje)	Svitava	Rimska spolija	
Šatorova gomila	Lokve	Rimsko naselje	
Tasovčići	Tasovčići		
Tersana	Višići	Rimske građevine (ostaci zidova)	
Trebižat	Trebižat	Rimska zgrada	
Utvrđena kasnoantička vila Mogorjelo	Sklop velike utvrđene vile nalazi se na jednom brežuljku (danas dosta izmijenjenom i srušenom) uz rukavac rijeke Neretve, 5km južno od Čapljine, pored puta prema Gabeli (nekada stari put za Metković).	Utvrđena kasnoantička vila / arheološko područje.	NACIONALNI SPOMENIK
Varda	Dračevo		
Višići	Višići		
Vrh Trese	Trebižat	Rimsko naselje	
Zaskoci	Šurmanci	Kasnoantički granarij	
Zgoni	Gnjilišta-Zgoni	Rimsko naselje	
Žagrovića Londže	Gorice	Rimsko naselje	
SREDNJOVJEKOVNO DOBA			
Baštine	Tasovčići	Srednjovjekovni spomenici	
Crljenjača	Dretelj	Srednjovjekovno groblje	
Čapljina	Čapljina	Srednjovjekovno groblje i pojedinačni nalazi.	
Desilo	Bajovci		
Dretelj	Dretelj	Srednjovjekovna nekropola	
Gabela	Na desnoj obali Neretve, 5km južno od Čapljine.	Srednjovjekovna utvrda/ arheološko područje.	NACIONALNI SPOMENIK
Gagrice	Lokve-Gagrice	Srednjovjekovni kamenolom i stećci	
Gorica	Čapljina	Srednjovjekovna utvrda	III, prijedlog
Gradina	Bivolje brdo	Srednjovjekovno naselje	
Grčko groblje	Bivolje brdo	Srednjovjekovna nekropola	
Grčko groblje	Svitava	Srednjovjekovna nekropola	
Hutovo	Čapljina	Srednjovjekovna utvrda	III, prijedlog
Jelača	Opličići	Srednjovjekovno groblje	

Kučišta	Višići	Ranosrednjovjekovno naselje i groblja.	
Kulješevine	Bivolje brdo	Srednjovjekovna nekropola	
Lokve 1	Lokve	Srednjovjekovno groblje	
Lokve 2	Lokva	Srednjovjekovno groblje	
Mejdan	Opličići	Srednjovjekovni spomenik	
Mogorjelo	Mogorjelo	Srednjovjekovna nekropola	I, prijedlog
Nerezi (Crkvina)	Tasovčići	Ranosrednjovjekovno groblje	III, prijedlog
Opličići 2	Opličići	Srednjovjekovno groblje	
Opličići 3	Opličići	Srednjovjekovno groblje	
Opličići 4	Opličići	Srednjovjekovna nekropola	
Opličići 5	Opličići	Srednjovjekovni spomenik	
Ploče	Opličići	Srednjovjekovna nekropola	
Počitelj	Počitelj	Srednjovjekovna utvrda	II
Pribilovci 1	Pribilovci	Srednjovjekovno groblje	
Pribilovci 2	Pribilovci	Srednjovjekovna nekropola	
Rječice	Rječice	Srednjovjekovna nekropola	
Sjekose	Sjekose	Srednjovjekovno groblje	
Stećak	Sjekose	Srednjovjekovni spomenici	
Stećci	Lokve-Gagrice	Srednjovjekovna nekropola	
Svitava	Svitava	Srednjovjekovni spomenici	
Svitava	Svitava	Srednjovjekovni spomenici	
Svitava 2	Svitava		
Svitava 3 (Grčko groblje)	Svitava	Srednjovjekovno groblje	
Šatorova gomila	Lokve	Srednjovjekovna nekropola	
Šurmanci	Šurmanci	Srednjovjekovna groblje	
Šurmanci 2	Šurmanci		
Tasov krst	Tasovčići	Srednjovjekovno spomenik	
Zagrebnica	Klepci	Srednjovjekovno groblje	
Žagrovci	Tasovčići	Srednjovjekovno groblje	
Žarkovina	Opličići	Srednjovjekovna groblje	
OSMANSKO DOBA			
Crkva Preobraženja Hristovog u Klepcima, zgrada škole i groblje	Na krajnjem istočnom rubu sela Klepci, Čapljina.	Crkva, zgrada škole i groblje / područje i ostaci graditeljske cjeline.	NACIONALNI SPOMENIK
Džamija	Čapljina	Džamija	

Gavran-Kapetanovića konak (Kolonija)	Počitelj	Kolonija	II
Gavranovića harem	Donje polje	Harem	
Hamam	Počitelj	Hamam	II, prijedlog
Han	Počitelj	Han	II, prijedlog
Harem	Čapljina	Harem	
Harem	Tasovčići	Harem	
Hasanagića harem	Tasovčići	Harem	
Kapetanovovića kuća	Počitelj	Kuća	II
Kapića harem na Strmcu	Počitelj	Harem	
Kuća Salih-paše Delića	Počitelj	Kuća	
Kula	Svitava	Kula	
Medresa	Klepci	Medresa	I, prijedlog
Most na u Klepcima	U neposrednoj blizini naselja Klepci, Čapljina. Točnije 1km sjeverno od grada. Nalazi se uzvodno od ušća rijeke Bregave u Neretvu nekih.	Most / povijesna građevina.	NACIONALNI SPOMENIK
Pašića kula sa dvorima u Bivoljem Brdu	Bivolje brdo	Graditeljska stambena cjelina.	NACIONALNI SPOMENIK
Počitelj	Na lijevoj obali rijeke Neretve, na magistralnom putu od Mostara prema Metkoviću - južno od Mostara, Čapljina.	Povijesno-gradsko područje.	NACIONALNI SPOMENIK
Sahat kula	Počitelj	Sahat kula	I
Stambeni objekti	Počitelj	Stambeni objekti	II, prijedlog
Star grad Počitelj (bedemi, tabije, donja kapija, gornja kapija, džebhana, kula)	Počitelj	Grad	
Stari grad	Gabela	Grad	
Šišman Ibrahim-pašina džamija	Počitelj	Džamija	I
Šišman Ibrahim-pašina medresa	Počitelj	Medresa	I
Urbane cjelina Čapljina (džamija, stara urbana struktura)	Čapljina	Urbane cjeline	III, prijedlog
Veliki harem	Počitelj	Harem	
DOBA DRUGOG SVJETSKOG RATA			
Partizansko spomen- groblje	na brdu Modrič	Groblje	III, prijedlog
Skulpturalni monument	na brdu Modrič	Monument	III, prijedlog

Tablica 1.8.38: objekti graditeljske baštine na području općine Stolac

Naziv objekta	Lokacija	Vrsta graditeljske baštine	Kategorija
PRAPOVIJESNO DOBA			
Ahara	Borojevići	Prapovijesno pećinsko stanište	
Akar	Pješivac-Greda	Prapovijesni tumulus	
Aladinsko brdo 1	Crnići		
Baba	Gornja Bitunja-Zabrđe	Prapovijesni tumuli	
Branjaš	Branjaš-Kubatina	Prapovijesna gradina	
Brdo	Ošanići	Prapovijesni tumuli	
Crkvina	Burmazi-Gornja Duboka	Prapovijesna gradina i tumuli.	
Crkvine	Trijebanj	Prapovijesni tumuli	
Crvena pećina	Borojevići	Pećinsko naselje	
Čairi	Stolac	Prapovijesno naselje	
Čakova gradina	Pocrnje	Prapovijesni tumuli	
Deminov krst	Kučinari	Prapovijesni tumulus	
Drenovačka pećina	Borojevići	Prapovijesno naselje u pećini.	
Džakulina glavica	Rivine-Džakule	Pojedinačni nalazi i prapovijesna gradina.	
Đedov kuk	Borojevići-Selimići	Prapovijesni tumuli	
Glavica	Pješivac	Prapovijesni tumuli	
Glavica	Suzine	Prapovijesna gradina	
Gomile	Ošanići	Prapovijesni tumuli	
Gomile u Preovcu	Blace	Skupina od pet kamenih tumula.	
Gorica	Stolac	Prapovijesni tumulus	
Gradac	Hrgud	Prapovijesna gradina	
Gradina	Ljubljunica-Gornji Bištanik	Prapovijesna gradina i tumuli.	
Gradina	Šćepan križ	Prapovijesna gradina i tumuli.	
Gradina	Hrgud-Mršev donji	Prapovijesna gradina i tumuli.	
Gradina	Ošanići	Prapovijesna gradina	0, prijedlog
Gradina	Kubaš	Prapovijesna gradina	
Gradina	Boljuni	Prapovijesna gradina	
Gradina	Borojevići	Prapovijesna gradina	
Gradina	Hrgud-Gradina	Prapovijesna gradina	
Gradina	Hrgud-Spasovište	Prapovijesna gradina	
Guvnine	Hodovo	Prapovijesna gradina	

Haremi	Ošanići	Prapovijesni tumuli	
Haremi	Hodovo	Prapovijesni tumulus	
Hateljska pećina	Berkovići-Hatelji	Višeslojno prapovijesno naselje.	
Ilijina glavica	Pješivac	Prapovijesna gradina	
Janjčica	Aladinići	Prapovijesni tumulus	
Jasočka gradina	Crnići-Smarlovina	Prapovijesna gradina	
Klanac	Borojevići	Kameni tumulus	
Konštica	Paprati	Prapovijesni tumuli	
Konštica	Poprati	Prapovijesna gradina	
Konštica 1	Poprati		
Konštica 2	Poprati		
Koštur	Dabrica	Prapovijesna gradina	
Kupica	Borojevići	Prapovijesna gradina	
Kuriječa	Dobrica	Pećinsko stanište	
Martinovića gomila	Hodovo (Gornji Bršanik)	Prapovijesna gradina	I, prijedlog
Ograde	Burmazi	Prapovijesna gradina i tumuli.	
Ogrlica	Hatelji	Prapovijesni tumulus	
Opličićka (Prenjska) gradina	Opličić-Prenj	Prapovijesna gradina	
Paleolitsko nalazište Badanj u Borojevićima	Niže sela Borojevića kod Stoca. Nalazi se oko 6km zračne linije zapadno od Stoca.	Paleolitsko nalazište / arheološko područje.	NACIONALNI SPOMENIK
Pećina Tarmanjača	Radinski potok		
Ploče	Hatelji	Prapovijesni tumulus	
Radmilja	Poprati	Prapovijesna nekropola s tumulima.	
Radmilja	Poprati	Prapovijesna gradina	
Radmilja 1	Poprati		
Radmilja 2	Poprati		
Ravna gomila	Ostrovo	Prapovijesni tumulus	
Straževica	Berkovići-Dragljevo	Prapovijesna nekropola	I, prijedlog
Stražnica	Šćepan križ	Prapovijesna gradina	
Sunička pećina	Berkovići-Hatelji	Pećinsko naselje	
Šćepan križ	Šćepan križ	Prapovijesni tumulus	
Vrsnik	Gornji Poplat	Prapovijesna gradina	I, prijedlog
Zagrad	Suzina	Prapovijesna gradina	
Zečija džamija	Dobrica	Pećinsko naselje	
Zvicerova glavica	Hrgud	Prapovijesna gradina	

ANTIČKO DOBA			
Bačva	Zagrađe	Rimsko naselje	
Badanj	Borojevići		
Crkvina	Rotimlja	Rimsko naselje	
Crkvina	Crnići	Rimsko naselje	
Crkvina	Borojevići	Kasnoantička crkva i rimska stela.	
Crkvina	Labišići	Rimska zgrada	
Crkvina	Vidovo polje	Rimska zgrada	
Crkvine	Derani	Rimsko naselje	
Crkvine	Trijebanj	Rimsko naselje	
Crkvine	Ošanići- Dočina	Rimsko naselje	
Crnići 1	Crnići		
Četkova voda	Brštanik	Rimski miljokaz	
Čairi	Stolac	Rimski grobovi	
Donje Podvornice	Crnići	Rimsko naselje	
Donji Poplat	Donji Poplat	Rimski sarkofag	
Glavica	Pješivac	Rimsko naselje	
Grad	Barane	Rimsko utvrđenje	
Gradac	Donja Bitunja	Rimsko utvrđenje	
Gradac	Todorovići	Rimsko utvrda	
Gradina	Trijebanj	Rimsko utvrđenje	
Greda	Pješivac-Čemalovina	Kasnoantička grobnica i starokršćanska crkva.	
Han Behram	Stolac		
Helenistički grad Daorson	Na lokalitetu Gradina i Banje u Ošanićima, Stolac.	Grad / arheološko područje.	NACIONALNI SPOMENIK
Ilijina glavica	Pješivac	Rimska osmatračnica	
Kljenak	Hodovo	Rimska građevina	
Kopana gomila	Hodovo	Rimska građevina	
Koštur	Dabrica	Kasnoantički kastrum	
Lokva	Pješivac		
Ljubljenica	Ljubljenica	Rimsko naselje i grob	
Mala ograda	Pješivac	Rimsko naselje	
Orašje	Rotimlja		
Podcrkavnica	Ošanići-Batnoge	Rimske zgrade	
Pritoci	Pješivac	Rimska nekropola, naselje i cesta.	

Sensuša	Trijebanj		
Stari grad Stolac (Vidoški grad)	Na lijevoj obali Bregave, iznad Stoca.	Kasnoantičko utvrđenje/ povijesno područje	NACIONALNI SPOMENIK
Stolac	Stolac	Rimsko naselje s nekropolom.	I, prijedlog
Vidoštak	Poprati	Rimsko naselje	
Vidovo polje	Stolac		
Vinine	Gornji Poplat-Njivice	Rimsko naselje, antičke građevine, vjerojatno ostaci vile rustike.	
Zagrad	Suzina	Rimsko utvrđenje	
Žegulja	Žegulja	Rimska zgrada	
SREDNOVJEKOVNO DOBA			
Aladinsko brdo	Crnići	Srednjovjekovno groblje	
Aladinsko brdo 2	Crnići		
Baba	Gornja Bitunja-Zabrđe	Srednjovjekovno groblje	
Badanj	Borojevići		
Blace	Blace	Srednjovjekovno groblje	
Blatski do	Zaušje	Srednjovjekovni spomenik	
Bračići	Bračići	Srednjovjekovna nekropola i kamenolom.	
Brijeg	Gornja Bitunja-Zabrđe	Srednjovjekovno groblje	
Crkvina	Rotimlja	Nekropola stećaka	
Crkvina	Crnići	Srednjovjekovna nekropola	
Crkvina	Kruševo	Srednjovjekovna crkva i groblje.	
Crkvina	Ljutu Do-Potkom	Srednjovjekovna crkva i nekropola.	
Crkvine	Trijebanj	Srednjovjekovna nekropola	
Crkvine	Dabrica	Srednjovjekovna nekropola	
Crnići	Crnići	Srednjovjekovni spomenici	
Čairi	Stolac		
Dabrica	Dabrica-Brijeg	Srednjovjekovna nekropola	
Deminov krst	Kučinari	Srednjovjekovni spomenici	
Dragovilje	Dragovilje	Srednjovjekovno groblje	
Džakulina glavica	Rivine-Džakule	Rano srednjovjekovno naselje	
Glavica	Pješivac	Srednjovjekovna nekropola	
Gorica	Stolac	Srednjovjekovna nekropola	
Gradina	Hrgud-Gradina	Stećci	
Gradina	Gornja Duboka	Srednjovjekovna nekropola	
Gradina-Bunar	Gradina Duboka	Srednjovjekovna nekropola	

Grčko groblje	Bjelovići-Podosoje	Srednjovjekovna nekropola	
Grčko groblje	Potkom	Srednjovjekovna nekropola	
Harem	Hatelj	Srednjovjekovni spomenici	
Haremi	Hodovo	Srednjovjekovna nekropola	
Humčine-Zmijac	Rotimlja	Srednjovjekovna nekropola	
Humka	Pješivac	Srednjovjekovno groblje	
Janjčica	Aladinići	Srednjovjekovno groblje	
Klečak	Brkovići-Trebesin	Srednjovjekovna nekropola	
Korintik	Koritnik	Srednjovjekovna nekropola	
Krst	Trijebanj	Srednjovjekovno groblje	
Krstac	Pješivac	Srednjovjekovna nekropola	
Krstovi	Barane	Srednjovjekovno groblje	
Lokva	Hodovo	Srednjovjekovna nekropola	
Lužine	Kruševo	Srednjovjekovna nekropola	
Ljubljenica 2	Ljubljena	Srednjovjekovna nekropola	
Ljubljenica 3	Ljubljena	Srednjovjekovna nekropola	
Ljuti Do	Ljuti Do	Srednjovjekovna nekropola	
Masline (Han Podbrdica)	Masline	Srednjovjekovni spomenik	
Mejdan	Pješivac	Srednjovjekovna nekropola	
Nekropola stećaka Boljuni I i II	U zaseoku Boljuni, koje je u sastavu sela Bjelojevići, 15km jugozapadno od Stoca, uz cestu Stolac - Hutovo Blato.	Nekropola stećaka / povijesno područje.	NACIONALNI SPOMENIK
Nekropola stećaka Radimlja	U Vidovu polju, 3km zapadno od Stoca, na putu Čapljina-Stolac.	Nekropola stećaka / povijesno područje.	NACIONALNI SPOMENIK
Ogrlica	Hatelj	Srednjovjekovna nekropola	
Ošanaći	Ošanaći	Srednjovjekovna nekropola	
Ploče	Hatelj	Srednjovjekovna nekropola	
Podcrkvnica	Ošanići-Batnoge	Srednjovjekovno groblje	
Podgrabnica	Hodovo	Srednjovjekovna nekropola	
Podvornice	Kruševo	Srednjovjekovna nekropola	
Polutak-Krstac	Pješivac	Srednjovjekovna nekropola	
Potkuk	Gornja Bitunja-Zabrđe	Srednjovjekovna nekropola	
Predolje	Predolje	Srednjovjekovna nekropola	
Prenj	Prenj	Srednjovjekovna nekropola	
Radan-Krst	Hodovo	Srednjovjekovno groblje	
Rosulja	Trijebanj	Srednjovjekovna nekropola	

Sedlo	Barane	Srednjovjekovna nekropola	
Stari grad Stolac (Vidoški grad)	Na lijevoj obali Bregave, iznad Stoca.	Srednjovjekovno utvrđenje / povijesno područje	NACIONALNI SPOMENIK
Stećci	Strupnići	Srednjovjekovna nekropola	
Stuble	Pješivac	Srednjovjekovno groblje	
Stublina	Trijebanj	Srednjovjekovno groblje	
Suzina	Suzina	Srednjovjekovna nekropola	
Šćepan krst	Šćepan krst	Srednjovjekovna nekropola	
Šehitluci	Gornji Poplat-Nekuk	Srednjovjekovna nekropola	
Udora	Udora	Srednjovjekovna nekropola	
Vidoštak	Poprati	Srednjovjekovna crkva, reljef i nekropola.	
Vinine	Rotimlja	Srednjovjekovna nekropola	
Zakuk	Gornja Bitunja-Zabrđe	Srednjovjekovna crkva i groblje.	
OSMANSKO DOBA			
Askerski harem	Stolac	Harem	
Crkva sv. Apostola	Gašanica	Crkva	I, prijedlog
Crkva sv. Nikole u Trijebnju	U selu Trijebanj, udaljenom 15km od Stoca.	Crkva / graditeljska cjelina.	NACIONALNI SPOMENIK
Crkva sv. Petra i Pavla sa grobljem, sudačkim stolicama, dvorištem, zidom i pokretnom imovinom	U selu Ošanići, udaljenom 3km od Stoca.	Crkva sa grobljem, sudačkim stolicama, dvorištem, zidom i pokretnom imovinom / povijesna cjelina.	NACIONALNI SPOMENIK
Čaršijska džamija i Čaršija u Stocu	U središtu grada Stoca.	Džamija, harem sa šadrvanom, čatrnjom i grobljem, prostor nekadašnjeg mekteba, musafirhane, 15 dućana, kiraethane, gusulhane, Velike tepe sa objektom tepice / graditeljska cjelina.	NACIONALNI SPOMENIK
Čokljata kuća	Stolac	Kuća	II
Ćuprija	Stolac	Most	II, prijedlog
Ćuprija u Begovini	Stolac	Most	II, prijedlog
Ćuprijska džamija (Džamija Hadži-Alije Hadžisalihovića)	Direktno uz nizvodnu stranu Inat-ćuprije na lijevoj obali Bregave, u dijelu gradske čaršije koji je razvijen oko te džamije, Inat-ćuprije i hamama.	Džamija, mejtef, harem, haremski zidovi, kanal kojim je voda rijeke Bregave provedena kroz harem, čatrnja, šadrvan, 3 čempresa i višestoljetnog brijesta u haremu uz Bregavu / područje i ostaci graditeljske cjeline.	NACIONALNI SPOMENIK
Džamija hadžije Ali-Alimovića	Stolac (na obali Bregave)	Džamija	
Džamija Telarevića	Bijeljani	Džamija	III
Džamija u Dabrici sa četvrtaskom munarom	Dabrica	Džamija	
Đulepin harem	Dabar	Groblje	
Đulhanumina kuća	Stolac	Kuća / graditeljska cjelina.	NACIONALNI SPOMENIK

Grob Moshe Danona sa okolinim prostom i havrom na Krajšini	Na mjestu zvanom Krajšina, na putu Stolac–Mostar, 2km udaljen od centra Stoca, Ošanići.	Havra i grob / graditeljska cjelina.	NACIONALNI SPOMENIK
Hamam na Čupriji	Stolac	Hamam	II
Harem	Koritnik	Harem	
Harem	Bjelojevići	Harem	
Inat čuprija	Stolac	Most	
Katolička crkva	Stolac	Crkva	
Korito Bregave sa mlincima, stupama i mostovima	Stolac	Korito rijeke sa mlincima, stupama i mostovima / prirodno-graditeljska cjelina.	NACIONALNI SPOMENIK
Kuća Behmena Alage	Ul. 29. novembra, Stolac	Kuća	
Kuća Suljage Čelića	Stolac	Kuća	
Kuća u Ul. 29 novembra br. 169	Ul. 29. novembra br. 169, Stolac	Kuća	
Mejtes Mektebi Ibtidajje	U samom centru Stoca neposredno uz graditeljsku cjelinu Čaršijske džamije i Čaršije u Stocu i zgrade osnovne škole u Stocu.	Mejtes / povijesna građevina.	NACIONALNI SPOMENIK
Mekteb Jusufa Dervoza	Stolac, Zagrad	Mekteb	
Mekteb uz džamiju	Ošanići	Mekteb	
Mlin	Ul. Save Belovića, kod Inat čuprije, Stolac	Mlin	
Mlin	Ul. Hoze Pitića br. 4, Stolac	Mlin	
Mlin	Ul. Hoze Pitića br. 6, Stolac	Mlin	
Mlin	Ul. Save Belovića, Stolac	Mlin	
Most kod Begovine	Stolac	Most	
Most kod Šarića ljetnikovca	Stolac	Most	
Most Sare Kašiković	Stolac	Most	
Most za Adu	Stolac	Most	
Muftića han	Stolac	Han	III
Muslimansko groblje	Prevorac	Groblje	
Muslimansko groblje Delića harem	Trijebanj	Groblje	
Muslimansko groblje Hasanagića harem	Trijebanj	Groblje	
Muslimansko groblje Idrizov harem	Trijebanj	Groblje	
Muslimansko groblje Mustafića harem	Trijebanj	Groblje	
Muslimansko groblje Safrin harem	Rotimlja	Groblje	
Muslimansko groblje Šuškovac	Rotimlja	Groblje	
Nekropola Nišana	Hodovo	Nekropola	
Ostaci crkve na Straževići	Stolac	Ostaci crkve	

Ostaci crkve sv. Ilije	Potkom	ostaci crkve	
Podgradska ćuprija	Stolac	Most	II, prijedlog
Podgradska džamija (džamija na Mejdanu, džamija u Maloj čaršiji, džamija Saliha Bure, Zulfikar-kapetanova džamija i džamija Ali-paše Rizvanbegovića)	U Maloj Čaršiji, koja je i središte mahale Podgrad, na lijevoj obali Bregave pored Podgradske ćuprije u Stocu.	Džamija / područje povijesne građevine.	NACIONALNI SPOMENIK
Rizvanbegovića mekteb	Stolac	Mekteb	
Sahat kula	Stolac	Sahat kula	
Seferagina džamija	Dabrica	Džamija	
Silahdar Husein-pašin han-musafirhana	Stolac	Han-musafirhana	
Stambena cjelina Behmenluk	Stolac	Stambena cjelina	II
Stambena kuća	Ul. 29. novembra br. 115, Stolac	Kuća	
Stambeni kompleks Aiše Rizvanbegović	ul. Save Belovića br. 22, 24 Stolac	Stambeni kompleks	
Stambeni kompleks Begovina	Stolac	Stambeni kompleks	I, prijedlog
Stambeni kompleks na Adi (stambena kuća porodice Redžić, stambena kuća porodice Ljubović)	Stolac	Stambeni kompleks	II
Stara pravoslavna crkva	Ošanići	Crkva	
Stari grad Stolac (Vidoški grad)	Na lijevoj obali Bregave, iznad Stoca.	Tursko utvrđenje / povijesno područje	NACIONALNI SPOMENIK
Stupa	Ul. Save Belovića br. 15, Stolac	Stupa	
Šarića kuća (Galerija Branka Šotre) u Stocu, sa stalnom muzejskom postavom	U gradskoj čaršiji, u centru Stoca, jugozapadno od Careve džamije.	Kuća sa stalnom muzejskom postavom / graditeljska cjelina.	NACIONALNI SPOMENIK
Šehitluci (Staro muslimansko groblje)	Stolac-Gorica	Groblje	
Turbe kod staroga grada Koštura	Dolnica	Turbe	
Turkovića kuća	Ul. 25 oktobra br.7, Stolac	Kuća	
Urbana cjelina Stolac	Stolac	Urbana cjelina Stolac (stari grad, urbana cjelina ispod grada sa tri džamije, hamamom, tri ćuprije, Begovina i više stambenih kuća)	I, prijedlog
Uzunovića džamija (Džamija Ismail Kapetana Šarića)	U Uzunovića mahali u Stocu.	Džamija, džamijski harem sa ogradnim zidovima, dvije čatrnje, šadrvan i mekteb / graditeljska cjelina.	NACIONALNI SPOMENIK
Žujina kuća	Stolac	Kuća	II
AUSTROUGARSKO DOBA			
Pravoslavna crkva (Vaznesenja)	Stolac	Crkva	
Kuća sa ambulantom i apotekom izgrađena	Stolac	Kuća	

1882.godine			
DOBA IZMEĐU PRVOG I DRUGOG SVJETSKOG RATA			
Rotimlja- Župna crkva sv.Petra i Pavla	Stolac	Crkva	
DOBA DRUGOG SVJETSKOG RATA			
Kosturnica ispred zgrade Osnovne škole "Ragib Dizdar"	Stolac	Kosturnica	III, prijedlog
Kuća Todora Brkića	Selo Do, 7km od Stoca.	Kuća	III, prijedlog
Kuća Vase Đurića	Selo Berkovići, 20km od Stoca.	Kuća	III, prijedlog
Nekropola u zaseoku Orašje	Orašje	Nekropola	III, prijedlog
Zgrada stare Osnovne škole	Berkovići, 20km od Stoca.	Zgrada	II, prijedlog
	Berkovići, Dol, Crnići, Orašje, Stolac, Hodovo, Poplat, Žugulja, Dabrica, Suzina, Jama "Gornja Kakauša", Preolje, Donja Trusina, Ljuti Dol, Hatelji, Rivine, Drenovac, Blace, Jama u Prnju, Jasoč, Orašac, Masline, Poprati, Crnići i Bore.	Memorijalni kompleksi, ploče, obeliski, biste itd.	

Tablica 1.8.39: objekti graditeljske baštine na području općine Jablanica

Naziv objekta	Lokacija	Vrsta graditeljske baštine	Kategorija
PRAPOVIJESNO DOBA			
Batuša	Sovići-Gornja mahala	Prapovijesni tumulus	
Grad (Gradina)	Mrakovo	Prapovijesna gradina	
Gradac	Dobrigošće	Prapovijesna gradina	
Gradina	Ostrožac	Prapovijesna gradina	
Gradina (Gradac, Grad)	Đevor	Prapovijesna gradina	
Hrbine	Risovac	Prapovijesni tumuli	
Marića greblje	Risovac-Lokve	Prapovijesni tumulus	
Orlovica	Slatina	Prapovijesna gradina	
Ružno brdo	Čehari	Gradina	
Srednja mahala	Sovići-Srednja mahala	Prapovijesni tumulus	
ANTIČKO DOBA			
Ankula	Gradac	Rimsko naselje	
Knežpolje	Donje Paprasko	Tragovi rimskog naselja	
Ostrožac	Ostrožac	Rimsko naselje	
SREDNJOVJEKOVNO DOBA			

Bare	Žuglīci	Srednjovjekovni spomenik	
Bare (Glavica)	Slatina donja	Srednjovjekovna nekropola	
Batuša	Sovići-Gornja mahala	Srednjovjekovni spomenik	
Bieščak	Ravna	Srednjovjekovna nekropola	
Bilice	Ostrožac	Srednjovjekovna nekropola	
Brčanj	Risovac-Brčanj	Srednjovjekovna nekropola	
Donja mahala 1	Sovići-Donja mahala	Srednjovjekovna nekropola	
Donja mahala 2	Sovići-Donja mahala	Srednjovjekovna nekropola	
Dub (Mašeta)	Šabančići	Srednjovjekovna nekropola	
Gladno polje	Čehari	Srednjovjekovna nekropola	
Glavica	Doljani	Srednjovjekovna nekropola	
Grčko greblje (Staro groblje)	Čehari	Srednjovjekovni spomenik	
Grčko groblje	Žuglīci	Srednjovjekovna nekropola	
Grčko groblje	Dobrigošće	Srednjovjekovna nekropola	
Ilijino groblje	Doljani -Orlovac	Srednjovjekovna nekropola	
Kamen	Dobrigošće	Srednjovjekovni spomenik	
Klanac	Glogošnica-Šanica	Srednjovjekovno groblje	
Knežpolje	Donje Paprasko	Srednjovjekovni spomenici	
Lokve	Doljani-Jablanica	Srednjovjekovno groblje	
Marića greblje	Risovac-Lokve	Srednjovjekovna nekropola	
Mašeta	Doljani	Srednjovjekovni spomenici	
Milaševac	Doljani-Orlovac	Srednjovjekovni spomenici	
Nekropola sa stećcima Dugo polje na Blidinju	Vran planina-Badnje	Nekropola sa 150 stećaka / povijesno područje.	NACIONALNI SPOMENIK
Nekropola sa stećcima Ponor	Ponor	Povijesno područje	NACIONALNI SPOMENIK
Nekropola sa stećcima Risovac	Risovac	Povijesno područje	NACIONALNI SPOMENIK
Orlovac	Doljani-Orlovac	Srednjovjekovni spomenik	
Ostrožac	Ostrožac	Srednjovjekovna nekropola	
Podkula	Ravna	Srednjovjekovno groblje	
Ravna	Ravna	Srednjovjekovno groblje	
Samar	Mrakovo	Srednjovjekovni spomenici	
Srednja mahala	Sovići-Srednja mahala	Srednjovjekovni spomenici	
Srednja mahala	Sovići-Srednja mahala	Srednjovjekovni spomenici	
Stublenica	Sovići-Gornja mahala	Srednjovjekovni spomenici	
Svatovsko groblje (Ranica)	Sovići-Srednja mahala	Srednjovjekovna nekropola	

Topalov greb	Gornje Paprasko	Srednjovjekovna nekropola	
Tulac	Đevor	Srednjovjekovna nekropola	
Vrcin greb	Doljani	Srednjovjekovna nekropola	
Vrtla	Sovići-Donja mahala	Srednjovjekovna nekropola	
Zagrebnice	Ostrožac	Srednjovjekovna nekropola	
Zec	Sovići-Gornja mahala	Srednjovjekovna nekropola	
AUSTROUGARSKO DOBA			
Zgrada željezničke stanice	Jablanica	Zgrada	
DOBA DRUGOG SVJETSKOG RATA			
Spomen-muzej	Jablanica	Spomen-muzej	I, prijedlog

Tablica 1.8.40: objekti graditeljske baštine na području općine Čitluk

Naziv objekta	Lokacija	Vrsta graditeljske baštine	Kategorija
PRAPOVIJESNO DOBA			
Bietići	Bietići		
Bileta gradina	Bietići		
Cabrinovac	Gradnići		
Casak	Gradnići		
Crkvina (Džamija)	Čitluk		
Čukavica	Vionica		
Ćurak	Vionica		
Drvar	Tepčići		
Džidina ograda	Veliki Ograđenik-Donji Ograđenik		
Gomila	Služanj		
Gomila	Paoča		
Gomile	Blizanci		
Gomile	Donja Blatnica		
Gomile	Hamzići		
Gomile	Kručevići		
Gomile	Služanj		
Grabarje	Mali Ograđenik-Gornji Ograđenik		
Grabovina	Hamzići		
Gradina	Blizanci		

Gradina	Služanj		
Gradina	Vidovići	Prapovijesna gradina	II, prijedlog
Gradina	Gradnići	Prapovijesna gradina	I, prijedlog
Gradina	Krehin Gradac		
Gradina	Služanj		
Gradina	Tepčići		
Gradina	Mali Ograđenik-Gornji Ograđenik		
Gradina (Gomila)	Čalići		
Griva	Krehin Gradac		
Grmine	Donja Blatnica-Gagri		
Jelina gomila	Blizanci	Prapovijesna gradina	II, prijedlog
Karlovac	Blatnica	Prapovijesna gradina	I, prijedlog
Karlovac	Čitluk		
Kordića lokve	Blizanci		
Kosmaj	Biletići		
Krehin Gradac	Krehin Gradac	Prapovijesna gradina	I, prijedlog
Krehin Gradac 1	Krehin Gradac		
Krehin Gradac 2	Krehin Gradac		
Krešića groblje	Paoča		
Kripovac	Hamzići		
Krstina	Hamzići		
Kručevići	Kručevići		
Kručevićko polje	Kručevići		
Krvava gomila	Hamzići		
Krvavci	Čitluk		
Luke	Čitluk		
Mali Ograđenik		Prapovijesna gradina	II, prijedlog
Miličevića Krstine	Veliki Ograđenik-Donji Ograđenik		
Modra gomila	Paoča		
Ograde	Krehin Gradac		
Orlac	Služanj		
Ozren	Čerin	Prapovijesna gradina	II, prijedlog
Paoča	Paoča		
Pečena gomila	Paoča		

Pirnjače	Hamzići		
Plitki dolac	Biletići		
Podadvor 2	Čitluk		
Sajmište (Broćino greblje, Vinine)	Krehin Gradac		
Sančevine	Služanj		
Stojića groblje	Dragičina		
Šumarak	Donja Vionoca		
Veliki Ograđenik		Prapovijesna gradina	I, prijedlog
Vionica	Vionica		
Vioničko groblje	Vionica		
Visočica (Bakri)	Donja Blatnica		
ANTIČKO DOBA			
Crkvina	Centar Čitluka	Ostaci rimske arhitekture	
Karlovac	Iznad Čitluka	Ostaci rimske arhitekture	
	Krehin Gradac	Ostaci rimske arhitekture	
	Gradnić	Ostaci rimske arhitekture	
	Tepčići	Ostaci rimske arhitekture	
	Međugorje	Ostaci rimske arhitekture	
SREDNJOVJEKOVNO DOBA			
Groblje Mainovac i područje Bedra kao pretpostavljeno arheološko nalazište	Područje Bedra-Mainovac nalazi se u Gornjoj Vionici, Čitluk.	Groblje i pretpostavljeno arheološko nalazište / povijesno područje.	NACIONALNI SPOMENIK
Karlovac	Čitluk	Srednjovjekovna utvrda	III, prijedlog
Mujdžići	kod Čitluka (južno)	Srednjovjekovne bazilika	III, prijedlog
Stećci	Blizanci		
Stećci	Gradnić-Ivan polje		
Stećci	Hamzići		
Stećci (Šolini stećci)	Čitluk		
Stećci (Kekinovac)	Služanj		
	Blatnica, Čerin, Čitluk, Paoča, Gradnić, Dobro selo, Hamzići, Međugorje, Služanj, Tepčići i Vionica.	Srednjovjekovne nekropole	
OSMANSKO DOBA			
	Bijakovići, Blizanci, Dragići, Kručevići, Međugorje, Paoča, Mali Ograđenik, Veliki Ograđenik i Vionica.	Kule i stambeni objekti.	
DOBA DRUGOG SVJETSKOG RATA			
Kuća Ivana Krndelja	Blizanci, Čitluk	Kuća	II, prijedlog

Tablica 1.8.41: objekti graditeljske baštine na području općine Konjic

Naziv objekta	Lokacija	Vrsta graditeljske baštine	Kategorija
PRAPOVIJESNO DOBA			
Banića glavica	Ježeprasina	Prapovijesni tumulus	
Banova glavica	Lisičići	Prapovijesni tumulus	
Biograd	Zabrđe	Prapovijesna gradina	
Bojišće	Ljesovnja	Prapovijesna gradina	
Budimov greb	Vrdolje	Prapovijesna gradina	
Crijep	Barmiš	Prapovijesni gradina	
Dragić	Džepi	Prapovijesna gradina	
Dredelj	Zabrđe	Prapovijesno naselje	
Dubice	Buturović polje	Prapovijesno naselje	
Đevena gomila	Bjelimići-Odžaci	Prapovijesni tumulus	
Galat	Spiljani	Prapovijesni tumulus	
Glavica	Repovci	Prapovijesna gradina	
Glavičica	Homatlije	Prapovijesna gradina	
Gostijevanj	Lisičići	Prapovijesna gradina	
Gošića han	Nevizdraci	Tragovi prapovijesnog naselja i prapovijesni tumuli.	
Grab	Dobričevići	Prapovijesna gradina	
Grad	Bare	Prapovijesna gradina	
Gradac	Glavatačivo	Prapovijesna gradina	
Gradac	Donje selo	Neolitsko naselje	
Gradac	Gornji Prijeslop	Prapovijesna gradina	
Gradina	Doščica	Prapovijesni tumulus	
Gradina	Borci	Prapovijesna gradina	
Gradina	Bukovica	Prapovijesna gradina	
Gradina	Čelina	Prapovijesna gradina	
Gradina	Čuhovići	Prapovijesna gradina i tumuli.	
Gradina	Galjevo	Prapovijesna gradina	
Gradina	Gorica	Prapovijesna gradina	
Gradina	Gradac	Prapovijesna gradina	
Gradina	Homolje	Prapovijesna gradina	
Gradina	Krupac-Kvanj	Prapovijesna gradina	
Gradina	Odžaci	Prapovijesna gradina	

Gradina	Orahovica	Prapovijesna gradina	
Gradina	Oteležani	Prapovijesna gradina	
Gradina	Podhum	Prapovijesna gradina	
Gradina	Spiljani	Prapovijesna gradina	
Gradina	Treboje	Prapovijesna gradina	
Gradina	Trešnjevica	Prapovijesna gradina	
Gradina	Uzdol	Prapovijesna gradina	
Gradina	Čelina	Prapovijesna gradina	
Gradina	Radešine	Prapovijesna gradina	
Gradina	Gornja Bijela	Prapovijesna gradina	
Gradina (Kulina)	Vrdolje	Prapovijesna gradina	
Griža	Bjelimići-Odžaci	Prapovijesni tumulus	
Gromile	Razići-Račica	Prapovijesni tumulus	
Hum	Gornji Prijeslop	Prapovijesna gradina	
Hum (Prizid)	Gorani	Prapovijesna gradina i tumuli.	
Humac	Repovci	Prapovijesna gradina	
Humci	Doljani	Prapovijesna gradina	
Igrišće (Gradina)	Homatlije	Prapovijesna gradina	
Ilina	Gorani	Prapovijesna gradina	
Kaursko groblje	Borci	Prapovijesni tumulus	
Kom	Kašići	Prapovijesna gradina	
Komin	Bare	Prapovijesna gradina	
Kostreš	Studenčica	Prapovijesna gradina	
Kremenita glavica	Bjelimići	Prapovijesni tumulus	
Kremešine	Kašići	Prapovijesni tumulus	
Križ	Bušćak	Prapovijesna gradina	
Krvavo polje	Pokojište-Krvavo polje	Prapovijesni tumuli	
Ledine	Gornja Bijela	Prapovijesni tumulus	
Lisičići	Lisičići	Prapovijesno naselje	
Lonac	Razići	Prapovijesna gradina	
Lovnica	Čuhovići-Blace	Prapovijesni tumuli	
Mala Gradina	Doljani	Prapovijesna gradina	
Mravinjac	Čelebići	Prapovijesni tumulus	
Mravuljak	Mrkosovice	Prapovijesni tumulus	

Obre	Obre	Prapovijesni tumulus	
Ošljakinja	Studenčica	Prapovijesna gradina	
Petrovo brdo (Lokvice)	Odžaci	Prapovijesni tumulus	
Pijevčeva glavica	Gornja Bijela	Prapovijesna gradina	
Popova glavica	Studenčica	Prapovijesna gradina	
Rakova noga	Nevizdraci-Ristići	Prapovijesna gradina	
Rat	Krtići	Prapovijesna gradina	
Ravne	Borci	Prapovijesni tumulus	
Rudinice	Bjelimići-planina Jasika	Prapovijesni tumulus	
Stojkova glavica	Blučići	Prapovijesna gradina	
Ščavna poljana	Gabelovina	Prapovijesni tumuli	
Šibenik	Kašići	Prapovijesna gradina	
Šuplja stijena	Pačorani	Prapovijesna gradina i groblje.	
Šušnjata glavica	Orahovica-Lončari	Prapovijesna gradina	
Ušće Orahovice	Orahovica	Prapovijesno naselje	
Vijenac	Razići	Prapovijesna gradina	
Vitoš	Borci	Prapovijesno naselje	
Vuč kamen (Grkovina)	Ježeprasina	Prapovijesni tumulus	
Zagrad	Čelebići (Husumovići)	Prapovijesna gradina	
Zelovo polje	Čelebići	Prapovijesna nekropola sa tumulima	
ANTIČKO DOBA			
Banova glavica	Lisičići	Kasnoantička bazilika	
Barica	Buturović polje	Rimski hram, kulturni spomenici i zgrada.	
Biograd	Zabrđe	Kasnoantički refugijum	
Breber (Crkvina)	Donje selo	Tragovi rimskog mauzoleja i nekropole.	
Budimov greb	Vrdolje	Rimska spolija	
Crkvina	Gornja Bijela	Rimska spolija	
Crkvina	Lisičići	Rimski nadgrobni spomenici	
Crkvišće	Bare	Kasnoantička bazilika	
Crnovci	Seonica	Rimsko naselje	
Čiševine	Lističići	Rimska građevina	
Dragić	Džepi	Kasnoantička utvrda	
Dubočani	Dubočani	Kasnoantička grobnica na svod	
Glavice	Razići	Kasnoantička grobnica na svod i ostaci građevine.	

Gradac	Donje selo	Rimsko naselje	
Gradina	Ježeprasina	Kasnoantičko utvrđenje	
Gradina	Radešine	Rimska utvrda	
Gromilice	Vrdolje	Kasnoantička grobnica	
Groš	Sutlići	Rimska utvrda	
Jošanica	Jošanica	Rimsko naselje	
Kaursko groblje	Borci	Ostaci rimskog građevinskog kompleksa	
Kaursko groblje (Crkvica)	Vrbljani	Ostaci rimske arhitekture	
Kiseljačka	Radešine	Rimska građevina	
Konjic	Konjic	Kasnoantičko svetište Boga Mitree (Mithraeum)	
Lučki potok	Ježeprasina	Rimski nadgrobni spomenik	
Međubrđe	Ježeprasina	Kasnoantičko utvrđenje, crkva i grobnica.	
Mladeškovci	Mladeškovci	Rimsko naselje	
Paradžići	Čelebići-Paradžići	Rimsko naselje	
Podmejnica	Konjic	Ostaci rimskog naselja	
Ušće Orahovice	Orahovica	Rimsko naselje	
Arheološki spomenici u sklopu Parka na Vardi ispod Društvenog doma	Konjic, Park na Vardi ispod Društvenog doma.	Arheološki spomenici	NACIONALNI SPOMENIK
Zelovo polje	Čelebići	Rimska nekropola sa tumulima	
SREDNJOVJEKOVNO DOBA			
Bahtijevica	Bahtijevica	Srednjovjekovno groblje	
Bamernice	Hasanovići	Srednjovjekovna nekropola	
Biograd	Zabrđe	Srednjovjekovni grad	
Blace 1	Blace	Srednjovjekovno groblje	
Blace 2	Blace	Srednjovjekovno groblje	
Bojišće	Ljesovnja	Srednjovjekovna nekropola i kamenolom.	
Bokševac	Kostajnica	Srednjovjekovni grad i crkva.	
Borak	Obre	Srednjovjekovni spomenici	
Borike	Bare-Sudari	Srednjovjekovna nekropola	
Borovac	Idbar	Srednjovjekovni grad	
Bovani	Barmiš	Srednjovjekovni spomenik	
Bradina	Bradina	Srednjovjekovna nekropola	
Branjovčići	Zabrđani	Srednjovjekovno groblje	
Bravuša	Podhum	Srednjovjekovni spomenik	
Breber (Crkvina)	Donje selo	Srednjovjekovne crkve	

Bubaluša	Blace	Srednjovjekovni spomenici	
Crkvina	Gornja Bijela	Rimska spolija	
Crkvina	Lisičići	Srednjovjekovna crkva i groblje.	
Crkvina	Plavuzi	Srednjovjekovno naselje	
Crkvine	Razići-Crkvine	Srednjovjekovna crkva i nekropola.	
Čalijin greb	Mokro	Srednjovjekovno groblje	
Česmina glava	Bjelinići	Srednjovjekovna nekropola	
Čičevo	Čičevo	Srednjovjekovno groblje	
Črešnjevo (Trešnjevac)	Džepi	Srednjovjekovni grad	
Dabića (Velika) poljana	Bahtijevica	Srednjovjekovna nekropola	
Dolovi	Visočica planina-Poljice	Srednjovjekovna nekropola	
Dubice	Buturović polje	Srednjovjekovno groblje	
Duga njiva	Džajići	Srednjovjekovna nekropola	
Duge	Gornja Bijela	Srednjovjekovna nekropola	
Džepi	Džepi	Srednjovjekovna nekropola	
Gajine	Glavatičevo-Karlušići	Srednjovjekovna nekropola	
Glavičine	Mladeškovci-Podvrabač	Srednjovjekovno groblje	
Golo brdo	Pavaj Do	Srednjovjekovni spomenik	
Gošića han	Nevizdraci	Srednjovjekovna nekropola	
Gračane	Čičevo	Srednjovjekovna nekropola	
Grad	Bare	Srednjovjekovni grad	
Gradac	Donje selo	Srednjovjekovna nekropola	
Gradac	Glavatačivo	Srednjovjekovni grad	
Gradić	Bjelimići	Srednjovjekovna nekropola	
Grčko groblje	Gornji Prijeslop	Srednjovjekovna nekropola	
Grčko groblje (Mašeta)	Repovci	Srednjovjekovna nekropola	
Grebci	Tinje	Srednjovjekovna nekropola	
Grebčani	Trešnjevica	Srednjovjekovna nekropola	
Grebine	Bjelovčina	Srednjovjekovna nekropola	
Grebine	Pokojište	Srednjovjekovna nekropola	
Groblje	Barniš	Srednjovjekovna nekropola	
Groblje	Brđani	Srednjovjekovna nekropola	
Gromile	Razići-Račica	Srednjovjekovni spomenici	
Harem	Mokro	Srednjovjekovna nekropola	

Hrast	Bale	Srednjovjekovni spomenici	
Hum	Hum	Srednjovjekovno groblje	
Idbar	Idbar	Srednjovjekovni grad	
Igrišće	Buturović polje	Srednjovjekovni spomenik	
Ivanjica	Spiljani	Srednjovjekovna nekropola	
Jasenica	Argud	Srednjovjekovna nekropola	
Jezerac	Džepi	Srednjovjekovno groblje	
Jezerine	Gornji Lukomir	Srednjovjekovno groblje	
Kanjina	Kanjina	Srednjovjekovna nekropola	
Kaursko groblje	Čičevo	Srednjovjekovna nekropola	
Nekropola sa stećcima Kaursko groblje u Borcima	Borci	Povijesno područje	NACIONALNI SPOMENIK
Kaursko groblje (Crkvice)	Vrbljani	Srednjovjekovna nekropola	
Kod Čekića	Blace	Srednjovjekovno groblje	
Kom	Kašići	Srednjovjekovni grad	
Komadinov Do	Kosan krst	Srednjovjekovna nekropola	
Kostajnica	Kostajnica	Srednjovjekovna nekropola	
Kraljica	Podorašac	Srednjovjekovni spomenici	
Kremešine	Kašići	Srednjovjekovno groblje	
Krivača	Luke	Srednjovjekovno groblje	
Križevac	Doljani	Srednjovjekovna nekropola	
Krstovi	Bare	Srednjovjekovna nekropola	
Kruševac	Pogorelica planina	Srednjovjekovni grad	
Kuna	Argud	Srednjovjekovna nekropola	
Lađanica 1	Lađanica	Srednjovjekovni spomenici	
Lađanica 2	Lađanica	Srednjovjekovna nekropola	
Laništa	Spiljani	Srednjovjekovno groblje	
Lis	Repovci	Srednjovjekovni grad	
Lisičići 2	Lisičići	Srednjovjekovni spomenik	
Lokve	Studenčica	Srednjovjekovna nekropola	
Lovnica	Čuhovići-Blace	Srednjovjekovno groblje	
Mašeti	Repovci	Srednjovjekovna nekropola	
Memidžanovo groblje	Lisičići	Srednjovjekovni spomenik	
Mokro 1	Mokro	Srednjovjekovna nekropola	
Mokro 2		Srednjovjekovna nekropola	

Muzge	Argud	Srednjovjekovna nekropola	
Obarsko groblje	Obre	Srednjovjekovno groblje	
Obre	Obre	Srednjovjekovno groblje	
Ocrkavlje	Ocrkavlje	Srednjovjekovna nekropola	
Ograda	Čičevo	Srednjovjekovna nekropola	
Orahovica gornja	Orahovica gornja	Srednjovjekovno groblje	
Ostaci crkve i nekropola sa stećcima Grčka glavica	U selu Biskup, u blizini Glavatičeva, oko 30km udaljeno od Konjica, prema jugoistoku.	Arheološko područje-ostaci crkve, nekropola sa stećcima i pokretno naslijeđe pronađeno na arheološkom području koje se nalazi u Zemaljskom muzeju BiH u Sarajevu, a koje je popisano u inventarnim knjigama nalaza muzeja / povijesno područje.	NACIONALNI SPOMENIK
Paradžići	Čelebići-Paradžići	Srednjovjekovna nekropola	
Pjevnik	Glavatičevo-Pjevnik	Srednjovjekovna nekropola	
Pratljevac	Gostovići	Srednjovjekovni spomenici	
Previl	Razići	Srednjovjekovna nekropola	
Radeško polje	Radešine	Srednjovjekovna nekropola	
Rasov greb	Bare	Srednjovjekovni spomenici	
Seonica	Seonica	Srednjovjekovna nekropola	
Stećci	Spiljani	Srednjovjekovno groblje	
Stidelj	Stidelj	Srednjovjekovna nekropola	
Stolac (Kaursko groblje)	Čelina	Srednjovjekovna nekropola	
Striježevo	Glavatičevo-Striježevo	Srednjovjekovna nekropola	
Šarčevina	Gorani	Srednjovjekovna nekropola	
Šipovice	Čuhovići	Srednjovjekovna nekropola	
Tadića polje	Pogorelica planina	Srednjovjekovni spomenici	
Trnovik	Gorani	Srednjovjekovna nekropola	
Tuhobići	Tuhobići	Srednjovjekovno groblje	
Varda	Stojkovići	Srednjovjekovno groblje	
Velije	Gorani	Srednjovjekovna nekropola	
Veliko jezero	Visočica planina-Poljice	Srednjovjekovna nekropola	
Visočica	Sopot	Srednjovjekovna nekropola	
Viš stijena	Blace	Srednjovjekovna nekropola	
Vlah	Slatnica	Srednjovjekovno groblje	
Vlaško groblje	Gornji Lukomir	Srednjovjekovno groblje	
Vrabač	Bijela	Srednjovjekovni grad	

Vuč kamen (Grkovina)	Ježeprasina	Srednjovjekovna nekropola	
Vukova glavica	Ribari	Srednjovjekovno groblje	
Zelenice	Hasanovići	Srednjovjekovna nekropola	
Zukići	Zukići	Srednjovjekovna nekropola	
OSMANSKO DOBA			
Ambar	Herići	Ambar	
Bardačka džamija	Konjic	Džamija	III
Čaršijska džamija (Ibrahimova, Junuz-Čauševa džamija)	Konjic	Džamija	
Džamija	Kruščica	Džamija	
Džamija	Repovci	Džamija	
Džamija	Lisičići	Džamija	
Džamija	Glavatičevo	Džamija	
Groblje uz Junuz-Čauševu džamiju	Konjic	Groblje	II, prijedlog
Groblje uz Tekijsku Džamiju	Konjic	Groblje	
Harem Junuz-Čauševe džamije	Konjic	Harem	
Klanica sa pojatom	Boždarevići	Klanica sa pojatom.	
Kuća porodice Čorda	Boždarevići	Kuća	
Kuća porodice Gakić	Gakići	Kuća	
Miuhamed Mehmed Čauševa (Tekijska) džamija	Konjic	Graditeljska cjelina	NACIONALNI SPOMENIK
Ostaci starog kamenog mosta u Konjicu	Most premošćuje rijeku Neretvu i nalazi se u Konjičkoj čaršiji, Konjic.	Ostaci starog kamenog mosta / povijesna građevina.	NACIONALNI SPOMENIK
Prkanjska (Hadži Zulfikar) džamija	Konjic	Džamija	III
Repovačka džamija	Konjic	Džamija	III
Stara kuća porodice Kozčić	Jasenik	Stara kuća	
Turbe Osman bega Mustafabegovića	Repovci	Turbe	
Urbana cjelina Konjic	Konjic	Urbana cjelina (4-5 džamija, groblje uz Junuzčauševu džamiju, stamb. kuće, ostaci starog mosta)	II, prijedlog
AUSTROUGARSKO DOBA			
Crkva sv. Ivana Krstitelja	Konjic	Crkva	
Crkva sv. Vasilija Velikog na Vardi	Konjic	Crkva	
Dom sv. Save	Konjic		
Džamija	Parsovčići	Džamija	
Džamija	Donja Seonica	Džamija	III

Džamija	Gornja Seonica	Džamija	III
Kuća Azinovića	Donji Nevizdraci	Kuća	
Kuća porodice Fišić	Grušća	Kuća	
Kuća porodice Hodžić	Ugošća	Kuća	
Kuća porodice Kaleb	Kostajnica	Kuća	
Kuća porodice Nuhić	Idbar	Kuća	
Kula Jurića	Bunovica	Kula	
Kula Trnka	Argud	Kula	
Objekt franjevačkog samostana kapela na Orašcu	Konjic	Objekt franjevačkog samostana	
Objekt nove Trenske štale	Konjic		
Objekt Osnovne škole	Konjic, Napretkov dom	Zgrada škole	
Objekt porodice Džumhur	Trešanica		
Objekt porodice Hadžić u starom gradu	Konjic		
Pivnica	Kostajnica		
Pravoslavna crkva sv. Apostola Petra i Pavla	Borci	Povijesna građevina	NACIONALNI SPOMENIK
Rimokatolička crkva sv. Ilije Priora	Kolakova kula (Neretvica)	Crkva	
Rimokatolička crkva sv. Juraja Mučenika	Razići	Crkva	
Stambeno-poslovni Objekt porodice Manigodić na Varoši	Konjic	Stambeno-poslovni objekt	
Stambeno-poslovni objekt porodice Terzić na Varoši	Konjic	Stambeno-poslovni objekt	
Stambeno-poslovni objekt željezničke ložionice	Trešanica	Stambeno-poslovni objekt	
Zgrada Kotarskog ureda	Konjic	Zgrada	
Zgrada porodice Azinović	Trešanica	Zgrada	
DOBA DRUGOG SVJETSKOG RATA			
Centralna bolnica Vrhovnog štaba NOV i POJ	U dvorišnom prostoru Osnovne škole u mjestu Odžaci, područje sela Bjelimići, 53km od Konjica.	Zgrada bolnice	I, prijedlog
Kuća Hasiba Jusufbegovića	Selo Repovci, 21km od Konjica.	Kuća	I, prijedlog
Kuća Save Dragića	Područje Boračkog jezera	Kuća	I, prijedlog
Kuća Vejsija Uzunovića	Selo Seonica, 27km od Konjica.	Kuća	I, prijedlog
Partizansko groblje	Striježevo, 39km od Konjica.	Groblje	III, prijedlog
Partizansko spomen-groblje	Konjic	Groblje	III, prijedlog
Zgrada Osnovne škole	Selo Bijela, 5km od Konjica.	Zgrada škole	III, prijedlog

1.9. SPORT, REKREACIJA I TURIZAM

1.9.1. Sport i rekreacija

Grad Mostar

Sportski savez Grada Mostara je Savez udruženja sportskih organizacija, udruženja i klubova koji su registrovani i djeluju na području Grada Mostara, kao i građana. Savez je krovna organizacija sporta od posebnog značaja za podsticanje, promociju i brigu o sportu i tjelesnoj kulturi na području Grada Mostara. Sjedište Saveza je u Mostaru ul. dr Ante Starčevića 34.

Osnovni ciljevi djelovanja Saveza su:

- uobličava i zadovoljava zajedničke interese članica Sportskog saveza sa područja Grada;
- doprinosi promociji Grada Mostara u oblasti sporta;
- promovise srdačne i prijateljske odnose među svojim članovima;
- organizuje sportska takmičenja i priredbe;
- donosi i u saradnji sa udruženim članovima provodi sistem takmičenja;
- u saradnji sa udruženim članovima stvara uslove za unapređenje kvalitetnog, vrhunskog i sporta za invalidna lica;
- priprema i planira organizovane aktivnosti rada sa sportskim talentima Grada Mostara,
- koordinira pripreme vrhunskih sportista Grada Mostara za učešće u domaćim i međunarodnim takmičenjima;
- priprema planove i programe sportske rekreacije djece, omladine i odraslih i podstiče opći razvoj tjelesne kulture na području Grada Mostara;
- stara se o širenju olimpijskih načela, etičkih i moralnih normi u sportu;
- utvrđuje politiku razvoja sporta i tjelesne kulture i dostavlja gradskoj upravi na usvajanje;
- ostvaruje politiku sveukupnog razvoja sporta i tjelesne kulture;
- predlaže i sudjeluje u realizaciji sveukupnog programa sportskih aktivnosti i programa razvoja tjelesne kulture od posebnog značaja za Grad Mostar;
- stara se i sudjeluje u organizaciji sportskih manifestacija i takmičenja od posebnog značaja za Grad Mostar;
- usklađuje aktivnosti granskih sportskih saveza na ostvarivanju ukupnog programa sporta i tjelesne kulture;
- podstiče i organizuje školovanje i usavršavanje stručnih kadrova, djeluje na propagiranju stručnog rada u sportu, te se brine oko sportskih programa;
- podstiče i promovise povezivanje Grada Mostara sa drugim opštinama, gradovima, kantonima, sa ciljem podizanja kvalitete sporta, zbližavanje djece i omladine,
- predstavlja i zastupa sveukupni sport grada pred Sportskim savezom HNŽ/K, Sportskim savezom BiH, Olimpijskim odborom BiH, te međunarodnim sportskim udruženjima i institucijama;
- sudjeluje u stvaranju uslova za pripreme vrhunskih sportista za velike međunarodne manifestacije kao što su evropska i svjetska prvenstva, Mediteranske igre, Olimpijske igre i duga međunarodna takmičenja;
- podstiče i sudjeluje u izgradnji i održavanju sportskih objekata na prostoru Grada Mostara;
- podstiče i sudjeluje u organizaciji medicinske zaštite sportskog saveza Grada Mostara;
- podstiče i podržava osnivanje udruženja sportskih medicinskih radnika, u cilju afirmacije promocije sporta, izdavanja sportskih novina, a posebno organizira pisanje i praćenje sportske istorije Grada Mostara;
- podstiče i pomaže osnivanje udruženja sportskih novinara;
- podstiče, afirmiše i organizuje sport i tjelesnu kulturu u obrazovnim ustanovama;
- planira, organizuje i provodi školska sportska natjecanja, na nivou Grada Mostara;
- vodi brigu o razvoju sporta za lica sa invaliditetom;
- planira i provodi programe rekreacije pod parolom „Sport za sve“ ;
- obavlja druge poslove i zadatke koji su utvrđeni propisima iz oblasti sporta i tjelesne kulture.

Služba za odgoj, obrazovanje, mlade i sport stanje sporta i sportskih objekata, govore da je trenutno registrovano ukupno 92 kluba što je 15 klubova više u odnosu na prošlu godinu. To su slijedeći klubovi:

Tablica 1.9.42: fudbalski/nogometni klubovi

Klub
Fudbalski klub Velež (FK Velež)
Hrvatski športski klub Zrinjski (HŠK Zrinjski)
Fudbalski klub Lokomotiva (FK Lokomotiva)
Nogometni klub Branitelj (NK Branitelj)
Fudbalski klub Blagaj (FK Blagaj)
Fudbalski klub Bjelopoljac (FK Bjelopoljac)
Hrvatski nogometni klub Bjelopoljac (HNŽ/K Bjelopoljac)
Fudbalski klub Soko (FK Soko)
Nogometni klub Cim (NK Cim)
Hrvatski nogometni klub Buna (HNŽ/K Buna)
Hrvatski nogometni klub Jasenica (HNŽ/K Jasenica)
Nogometni klub Mostar (NK Mostar)
Malonogometni klub Karaka (MNK Karaka)
Malonogometni klub Mostarske kiše (MNK Mostarske kiše)
Malonogometni klub Mostar SG (MNK Mostar SG)
Malonogometni klub Libertas (MNK Libertas)
Klub malog fudbala Neretva (KMF Neretva)
Malonogometni klub Comunicare (MNK Comunicare)

Tablica 1.9.43: košarkaški klubovi

Klub
Košarkaški klub Velež (KK Velež)
Omladinski košarkaški klub Mostar (OKK Mostar)
Omladinski košarkaški klub Mostar 05 (OKK Mostar 05)
Hrvatski košarkaški klub Zrinjski (HKK Zrinjski)
Ženski košarkaški klub Zrinjski (ŽKK Zrinjski)
Košarkaški klub Spars (KK Spars)
Košarkaški klub Koš (KK Koš)
Košarkaški klub Dražen Petrović (KK Dražen Petrović)

Tablica 1.9.44: rukometni klubovi

Klub
Hrvatski ženski rukometni klub Zrinjski (HŽRK Zrinjski)
Hrvatski rukometni klub Katarina (HRK Katarina)
Rukometni klub Lokomotiva (RK Lokomotiva)
Muški rukometni klub Zrinjski (MRK Zrinjski)
Rukometni klub Velež (RK Velež)
Hrvatski ženski rukometni klub Kosača(HŽRK Kosača)

Tablica 1.9.45: klubovi borilačkih sportova

Klub
Hrvatski boksački klub Zrinjski (HBK Zrinjski)
Boklerski klub Mostar (BK Mostar)
Judo klub Mostar (JK Mostar)
Judo klub Hercegovac (JK Hercegovac)
Judo klub Borsa (JK Borsa)
Karate klub Student (KK Student)
Karate klub Neretva (KK Neretva)
Karate klub Gazija (KK Gazija)
Karate klub Mostar (KK Mostar)
Karate klub Bjelopoljac (KK Bjelopoljac)
Karate klub blagaj (KK Blagaj)
Karate klub Velež (KK Velež)
Karate klub Zrinjski (KK Zrinjski)
Klub borilačkih sportova Stari grad (KBS Stari grad)
Klub borilačkih vještina Ipon (KBV Ipon)
Kickboxing klub Kobra (KBK Kobra)
Taekvondo klub Cro star (TK Cro star)
Mau tai klub Hunter (MTK Hunter)

Tablica 1.9.46: boćanje i kuglanje

Klub
Boćarski klub Ante Rozić (BK Ante Rozić)
Boćarski klub Zrinjski (BK Zrinjski)
Kuglaški klub Zrinjski (KK Zrinjski)

Tablica 1.9.47: ples

Klub
Plesni klub Rondo
Sportsko društvo Mostarske mažoretkinje

Tablica 1.9.48: ostali sportovi

Klub
Skijaški klub Blidinje – Čvrsnica
Sportsko društvo gluhih i nagluhih Mostar
Sportsko društvo Medicinar
Udruženje za sport i rekreaciju ratnih vojnih invalida Stari grad
Univerzalna škola sporta
Kulturno sportsko društvo Ortiješ
Hrvatsko društvo sportske rekreacije Mostar
Međužupna liga Hercegovine
Moto klub Neretva

Tablica 1.9.49: fudbal/nogomet

Klub
FK Velež
HŠK Zrinjski
FK Lokomotiva
NK Branitelj
FK Blagaj
FK Bjelopoljac
HNŽ/K Bjelopoljac
FK Soko
NK Cim1
HNŽ/K Buna
HNŽ/K Jasenica
NK Mostar
MNK Karaka
MNK Mostarske kiše
MNK Mostar SG
MNK Libertas
KMF Neretva
MNK Comunicare

FK Velež i HŠK Zrinjski raspolažu nogometnim terenima:

Tablica 1.9.50: stadion u Vrapčićima

Objekti i igrališta
nogometno igralište
veće pomoćno igralište
manji pomoćni teren
3 svlačionice, tuševi, prostor za masažu
protorija za masažu
3 kancelarije
prostorija za odnose s javnošću
1 pomoćna prostorija
hodnik površine
dvorište sa zelenom površinom dimenzija
Parking

Tablica 1.9.51: stadion pod Bijelim brijegom

Objekti i igrališta
nogometno igralište s tribinama
pomoćno igralište
3 svlačionice, tuševi, WC
atletska staza
poslovno upravna zgrada
poslovni objekti, dvorište
trafo stanica

Tablica 1.9.52: klubovi borilačkih sportova

Klub
HBK Zrinjski
BK Mostar
JK Mostar
JK Hercegovac
JK Borsia
KK Student
KK Neretva
KK Gazija
KK Mostar
KK Bjelopoljac
KK Blagaj
KK Velež
KK Zrinjski
KBS Stari grad
KBV Ipon
KBK Kobra
TKDK Cro star
MTK Hunter

Tablica 1.9.53: ostali sportovi

Klub
Aeroklub Mostar
HPD Prenj 1933
Hrvatski aeroklub Mostar

U Mostaru se nalaze dva kompleksa teniskih terena: teniski tereni TK Mostar, Kneza Mihajla Viševića Humskog bb, i teniski tereni TK Mostar Stari grad, Sjevereni logor bb.

Kompleks terena TK Mostar zauzima površinu od 12.500m², a čine ga:

- sedam igrališta na kojima se odigravaju treninzi i turniri; dimenzije svakog terena su 36 x 18m; šest terena je sa zemljanom, a jedan sa betonskom podlogom; četiri zemljana su pokrivena;
- tribine kapaciteta 800 sjedećih mjesta;
- četiri toaleta sa tuš kabinama;
- restoran;
- zelena površina.

Teniski kompleks TK Mostar Stari grad je smješten je u Sjevernom logoru bb čija je ukupna površina 4.920m². U okviru ove površine nalaze se tereni, klubske prostorije koje su trenutno u fazi izgradnje, a planirane su na površini od 120m². Klub raspolaže sa 4 terena dimenzija 40m x 20m, na otvorenom koji se aktivno koriste, te površinom koja još nije uređena za sport. Planovi kluba za budućnost su izgraditi još dva pokrivena terena na neuređenoj površini za bavljenje tenisom u zimskom periodu. Rezultati rada kluba: Prvak BiH u kategoriji od 10 godina, Prvak BiH u kategoriji od 12 godina, Prvo mjesto na Evropskom kupu za dječake do 10 godina, jedan BiH reprezentativac do 12 godina. Inače, teniska škola Kluba broji 40 polaznika, od čega su: šest starosne dobi do 10 godina, 6 do 12 godina, 8 do 14 godina, 6 do 16 godina, te 14 početnika.

Tablica 1.9.13: klubovi borilačkih sportova

Klub
HBK Zrinjski
BK Mostar
JK Mostar
JK Hercegovac
JK Borsa
KK Student
KK Neretva
KK Gazija
KK Mostar
KK Bjelopoljac
KK Blagaj
KK Velež
KK Zrinjski
KBS Stari grad
KBV Ipon
KBK Kobra
TKDK Cro star
MTK Hunter

Tablica 1.9.14: TK Mostar

Polaznici teniske škole	Dječaci	Djevojčice	Ukupno
do 10 godina	11	8	19
do 12 godina	6	8	14
do 14 godina	5	11	16
do 16 godina	6	5	11
Ukupno			60

Tablica 1.9.15: ostali sportovi

Klub
Aeroklub Mostar
HPD Prenj 1933
Hrvatski aeroklub Mostar

Najznačajnije tradicionalne sportske manifestacije koje se održavaju na području Grada Mostara su :

- Izbor najboljih sportista, sportskih kolektiva i trenera Grada Mostara;
- Internacionalni juniorski boksterski turnir u organizaciji Boksterskog kluba Mostar;
- Internacionalni teniski ITF turnir „Mostar Ladys Open 2008.“ u organizaciji Teniskog kluba Mostar;
- Internacionalni teniski ITF turnir „Mostar Futures Open 2008.“ ;
- Tradicionalni skokovi sa Starog mosta u organizaciji Kluba skakača u vodu Mostari;
- Malonogometni memorijalni turnir „Omer Tipura Dedin“ u organizaciji FK Bjelopoljac;
- Nogometni turnir „Zejnli Zeko Selimotić“ u organizaciji FK Velež;
- Nogometni turnir „Mican Kordić“ u organizaciji HŠK Zrinjski;
- Tradicionalni aero kup „Soko kup“ u organizaciji Hrvatskog aero kluba Mostar;
- Memorijalni aero turnir „Mustafa Hadžović“ u organizaciji Aero kluba Mostar;
- Memorijalni boćarski turnir „Željko Lončar“;
- Nogometni turnir u organizaciji NK „Branitelj“ ;
- Malonogometni božićni turnir.

Mnoge se manifestacije organizuju u povodu značajnih godišnjica Grada Mostara, kao i vjerskih blagdana. Mnogi klubovi već nekoliko godina za redom organiziraju sportske manifestacije i turnire koje okupe veliki broj sportista svih uzrasta iz Države i regiona. Povodom dana oslobođenja Mostara ŽRK Lokomotiva tradicionalno organizira Rukometni turnir „Voljenom gradu“ na kome sudjeluju rukometni klubovi iz BiH, te Hrvatske i Srbije. Pored Lokomotive vrlo jak turnir organizuje i Rukometni klub Velež povodom oslobođenja Mostara pod nazivom „14. februar“. Povodom vjerskih blagdana organiziraju se i mnogobrojni turniri u rukometu, košarci, malom nogometu, odbojci, šahu, tavlji i drugim sportovima.

Zaštita sportaša se provodi u četiri osnovna segmenta: preventivni zdravstveni (sistematski) pregledi, djelokrug rada klupskog ljekara (kojeg klubovi u mnogim slučajevima i nemaju), medicinsko osiguranje na takmičenjima, i borba protiv dopinga. Savez je u pregovorima sa RMC „Dr Safet Mujić“ i Kliničkom bolnicom Mostar radi osposobljavanja sportske ambulante u prostorijama Gradske banje, a koja bi prema predviđanjima stručnog medicinskog osoblja mogla u potpunosti zadovoljiti potrebe zdravstvene zaštite svih sportaša Grada Mostara. Pored gore pobrojanih aktivnosti Saveza, Odjel za društvene djelatnosti, Služba za odgoj, obrazovanje, mlade i sport, izvršila je analizu stanja školskih sportskih objekata i terena, njihovu usklađenost sa Pedagoškim standardima, te s tim u vezi mogućnost kvalitetnog izvođenja nastave tjelesnog i zdravstvenog odgoja (TZO) u školama na području Grada Mostara, kao i mogućnost njihovog korištenja od strane sportskih klubova koji djeluju na teritoriji Grada. U izradi analize u obzir su uzeti: pedagoški standardi i normativi osnovnog školstva za nastavu TZO, oprema i nastavna sredstva za razrednu nastavu, oprema i nastavna sredstva za predmetnu nastavu, pedagoški standardi i normativi srednjeg školstva za nastavu TZO, oprema i nastavna sredstva za srednje škole, broj učenika i odjeljenja u

školama kao učesnika u nastavi tjelesnog i zdravstvenog odgoja, stanje sportskih objekata i terena u osnovnim školama, stanje sportskih objekata i terena u srednjim školama. Pedagoški standardi za izvođenje nastave tjelesnog i zdravstvenog odgoja u HNŽ/K određeni su Pedagoškim standardom i normativom osnovnog školstva (Službene novine HNŽ/K, broj: 4/2005.) i Pedagoškim standardom i normativom srednjeg školstva (Službene novine HNŽ/K, broj: 4/2005.).

Prema Pedagoškom standardu i normativu osnovnog školstva, svaka škola treba imati školsku dvoranu primjerenu broju učenika. Osnovne škole s više od 16 razrednih odjeljenja i 400 učenika trebaju imati u vlasništvu ili najmu školsku sportsku dvoranu najmanje veličine 32x22m (oko 700m²) s pomoćnom pregradom i pomoćnim prostorima 200m², a velike škole, odnosno dvije ili više škola, trebale bi ubuduće imati sportske dvorane veličine 45x27m (oko 1.200 m²) (trodijelne) za čiju izgradnju finansijska sredstva trebaju osigurati svi zainteresovani korisnici s obzirom na to da takve dvorane mogu zadovoljavati i mjesne i školske potrebe.

Prema pedagoškom standardu i normativu osnovnog školstva svaka škola treba imati školsku dvoranu primjerenu broju učenika. Srednje škole s više od 16 razrednih odjeljenja i 480 učenika trebaju imati u vlasništvu ili najmu školsku sportsku dvoranu veličine najmanje 16x28m (oko 450m²) i pomoćne prostorije od 200m². Velike škole ili barem jedna od dvije ili tri škole treba imati dvoranu veličine 45 x 27m (oko 1.200m²) (trodjelna) za zadovoljavanje mjesnih i školskih potreba za čiju izgradnju finansijska sredstva trebaju osigurati svi zainteresovani. Analiza je dala sljedeće rezultate prikazane u Tablici 1.9.16.

Tablica 1.9.16: stanje osnovnoškolskih sportskih dvorana

naziv škole	broj učenika	broj odjeljenja	Dužina (m)	širina (m)	Površina (m ²)	podloga	stanje podloge
O.Š.A.B.Šimića	724	28	24	14	336	parket	Lose
O.Š. Ilići	232	11	18	10	180	parket	Lose
O.Š.Ilije Jakovljevića	595	24	n.s.1	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
O.Š.Ivana Gundulića2	671	25	13	10	130	parket	Lose
O.Š.Ivana Gundulića-Vojno	90	5	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
O.Š.Petra Bakule	902	35	22	12	264	parket	Lose
O.Š.Bartola Kašića3	454	21	-	-	-	-	-
O.Š.Bartola Kašića-Jasenica	55	4	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
III Osnovna Škola	396	17	20	5	100	pločice	Loše
O. Š. Polog	156	8	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
O.Š. Marina Držića Buna	521	21	24	13,5	324	Parket	Loše
O.Š. Kruševo	170	8	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
O.Š.S.S. Kranjčevića	591	26	45	24,5	1102,5	Vinolit	Dobro
O.Š. Cim	260	15	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
Specijalna Osnovna Škola	59	9	7	4	28	Pvc	Dobro
II Osnovna Škola	820	34	29,5	16	472	Parket	Dobro

IV Osnovna škola	782	34	26	12,5	325	Parket	Loše
VI Osnovna škola	282	13	25	13	325	Parket	Loše
VII Osnovna škola	426	17	18	10	180	Vinolit	Dobro
O.Š. Zalik	452	21	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
O.Š. Zalik-Gubavica	75	7	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
O.Š. Gnojnice	399	18	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
O.Š. Blagaj	388	18	17,50	10	175	Parket	Dobro
O.Š. Omer Maksumić	66	5	17,50	10	175	Parket	Dobro
O.Š. Vrapčići	358	17	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
O.Š. Bijelo Polje Potoci	487	22	20	10	200	Parket	Dobro
O.Š. Bijelo Polje Prigrađani	78	6	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
O.Š. Bijelo Polje Podgorani	35	3	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
O.Š. Bijelo Polje Humi	28	2	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
O.Š. Bijelo Polje Livač	55	3	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
O.Š. Drežnica Gornja	136	9	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
O.Š. Drežnica Donja	75	5	24	12,5	300	parket	Oštećen
J.U. Centar „Los Rosales“	84	12	12,5	9	112,5	vinolit	Dobro
Ukupno:	10.902	503					

Tablica 1.9.17: vanjski sportski tereni osnovnih škola

naziv škole	Dužina (m)	Širina (m)	Površina (m ²)	Podloga	stanje podloge	rasvjeta
O.Š. A.B. Šimića	38	18	684	Asphalt	Dobro	Nema
	24	13	312			
O.Š. Ilići	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
O.Š. Ilije Jakovljevića	38	18	684	Asphalt	Dobro	Nema
	24	13	312			
O.Š. Ivana Gundulića	40	40	1.600			
O.Š. Ivana Gundulića-Vojno	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
O.Š. Petra Bakule	41	20	820	Asphalt	Lose	Ima
	27	15	405			
O.Š. Bartola Kašića	30	15	450	asfalt	loše	Ima
O.Š. Bartola Kašića - Jasenica	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
III Osnovna škola	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
O.Š. Polog	40	20	800	asfalt	dobro	Ima

O.Š. Marina Držića Buna	50	25	1.250	asfalt	dobro	Ima
O.Š. Kruševo	47,5	31	1.472,5	asfalt	dobro	Ima
O.Š. S.S. Kranjčevića	29	15	435	beton	loše	Nema
O.Š. Cim	40	20	800	asfalt	dobro	Ima
Specijalna Osnovna Škola	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
II Osnovna Škola	40	20	800	um.trava	dobro	Nema
IV Osnovna Škola	21	15	315	asfalt	dobro	Ima
VI Osnovna Škola	30	17	510	asfalt	oštećen	Nema
VII Osnovna Škola	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
O.Š. Zalik	32	18	576	asfalt	dobro	Nema
O.Š. Zalik-Gubavica	40	20	800	asfalt	dobro	ima
O.Š. Gnojnice	26,5	11	291,5	beton	dobro	nema
O.Š. Blagaj	40	20	800	asfalt	dobro	ima
O.Š. Omer Maksumić	40	20	800	asfalt	dobro	ima
O.Š. Vrapčići	40	20	800	beton	dobro	ima
O.Š. Bijelo Polje Potoci	44	22	968	Asphalt	dobro	ima
	26	13	338	Asphalt	dobro	ima
O.Š. Bijelo Polje Prigrađani	25	18	450	Beton	neravan	nema
O.Š. Bijelo Polje Podgorani	32	17	544	Beton	dobro	nema
O.Š. Bijelo Polje Humi	35	20	700	Beton	dobro	nema
O.Š. Bijelo Polje Livač	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
O.Š. Drežnica Gornja	40	20	800	Asphalt	oštećen	nema
O.Š. Drežnica Donja	26,5	20	530	Beton	dobro	nema
J.U. Centar „Los Rosales“	42	21	882	Beton	dobro	nema

Tablica 1.9.18: stanje sportskih dvorana u srednjim školama

Naziv škole	Broj učenika	Bboj odjeljenj a	Dužina (m)	Širina (m)	Površina (m ²)	Podloga	Stanje podloge
Gimnazija Mostar	649	24	22,5	7	157,5	parket	Dobro
Gimnazija fra Grge Martića	524	18	10,3	7,8	80,34	parket	Dobro
Medicinska Sestara Milosrdnica	570	19	18,5	5	92,5	vinas pl	Loše
Ekonomska dr. J. Z. Martinovića	463	18	20	11	220	vinolit	Dobro
Elektrotehnička Ruđera Boškovića	368	15	koristi dvoranu srednje Ekonomske škole dr. J. Z. Martinovića				
Građevinska	202	11	19	10	190	parket	loše
Jurja Dalmatinca							
Strojarska Fausta Vrančića	253	11	koristi dvoranu srednje Građevinske škole Jurja Dalmatinca				
Srednja prometna škola	394	15	n.s.	n.s.		n.s.	n.s.
Turističko ugostiteljska	273	13	26,5	13,68	362,52	Parket	Dobro
Likovna Gabrijela Jurkića	63	4	koristi dvoranu O.Š. S.S. Kranjčevića				
Druga gimnazija	311	12	n.s.	n.s.	n.s.		n.s.
Srednja medicinska škola	304	12	n.s.	n.s.	n.s.		n.s.
Ekonomska i ugostiteljsko turistička	275	12	n.s.	n.s.	n.s.		n.s.
Mašinsko saobraćajna škola	395	14	n.s.	n.s.	n.s.		n.s.
Elektrotehnička škola	277	12	koristi dvoranu VI O.Š.				
Građevinska škola	157	8		n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
Tekstilno poljoprivredna škola	186	10		n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
UKUPNO:	5.664	228					

Tablica 1.9.19: vanjski sportski tereni srednjih škola

Naziv škole	Dužina (m)	Širina (m)	Površina (m ²)	Podloga	Stanje podloge
Gimnazija Mostar	25	12	300	Asphalt	Loše
Gimnazija fra Grge Martića	40	20	800	Asphalt	Dobro
	28	15	420	Asphalt	Dobro
Medicinska Sestara Milosrdnica	25	12,9	322,5	Asphalt	Loše
Ekonomska dr. Joze Martinovića	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
Elektrotehnička Ruđera Boškovića	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
Građevinska Jurja Dalmatinca	39	20	780	Beton	Dobro
	24	14	336	Beton	Dobro
Strojarska Fausta Vrančića	koristi terene Srednje građevinske škole Jurja Dalmatinca				
Srednja prometna škola	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
Turističko ugostiteljska	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
Likovna Gabrijela Jurkića	koristi teren Osnovne škole S.S. Kranjčevića				
Druga gimnazija	40	20	800	Asphalt	dobro
Srednja medicinska škola	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
Ekonomska i ugostiteljsko turistička	21	13	273	um. Trava	dobro
Mašinsko saobraćajna škola	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
Elektrotehnička škola	koristi teren VI O.Š.				
Građevinska škola	21	13		um. Trava	dobro
Tekstilno poljoprivredna škola	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.

1. Osnovne škole. 55% ima školsku sportsku dvoranu dok 45% škola istu nema, od toga 33% ostojećih školskih sportskih dvorana je usklađeno sa pedagoškim standardima dok 67% ne ispunjava uvjete tražene istim, 79% škola ima otvorene sportske terene dok 21% škola iste nema, 43% škola ima školsku sportsku dvoranu i teren, 9% škola ima školsku sportsku dvoranu, a nema teren, 36% škola ima otvoreni sportski teren, a nema školsku sportsku dvoranu i 12% škola nema školsku sportsku dvoranu ni otvoreni teren. Vidljivo je da 12% osnovnih škola (računajući područne škole) ili gledano po broju učenika 3% (327 učenika) nema nikakve uvjete za izvođenje nastave tjelesnog i zdravstvenog odgoja. Škole koje nemaju nikakve uvjete su: Treća osnovna škola - područna osmorazredna škola Polog, Osnovna škola Bartola Kašića - područna četverorazredna škola Jasenica, Osnovna škola Bijelo Polje-područna četverorazredna škola Livač, Osnovna škola Ivana Gundulića-područna četverorazredna škola Vojno. Također, 45% učenika (4.906 učenika) osnovnih škola, zbog nedostatka školskih sportskih dvorana, po Nastavnom planu i programu je onemogućeno da radi gimnastiku, što za ovaj uzrast ima katastrofalne posljedice za držanje tijela, sprječavanje nastanka i ispravljanje postojećih tjelesnih deformiteta.

2. Srednje škole. 36% ima školsku sportsku dvoranu, 35% škola istu nema, dok 29% škola koristi dvoranu drugih škola u čijim prostorima borave i održavaju nastavu, od toga 18% postojećih školskih sportskih dvorana je usklađeno sa pedagoškim standardima dok 82% ne ispunjava uvjete tražene istim, 24% škola ima otvorene sportske terene, 52% škola iste nema, dok 24% škola koristi terene drugih škola u čijim prostorima borave i održavaju nastavu, 29% škola ima školsku sportsku dvoranu i teren, 18% škola ima školsku sportsku dvoranu, a nema teren, 18% škola koristi dvoranu i terene osnovnih škola 35% škola nema školsku sportsku dvoranu ni otvoreni teren. Vidljivo je da 35% srednjih škola nema uvjete za izvođenje nastave tjelesnog i zdravstvenog odgoja, a ako uzmemo u obzir podatke da dvije srednje škole koristi sportske dvorane i terene srednjih škola i tri koje koriste dvorane i terene osnovnih škola u kojima se nalaze onda ostaje 30% učenika (1.711 učenika) srednjih škola koji nemaju nikakve uvjete za izvođenje nastave tjelesnog i zdravstvenog odgoja. Škole koje nemaju nikakve uvjete su: Srednja prometna škola, Mješovita srednja mašinsko-saobraćajna škola, Srednja medicinska škola, Srednja ekonomska i ugostiteljsko-turistička škola, Srednja građevinska škola, Srednja tekstilno-poljoprivredna škola.

Također, 18% srednjih škola koristi školske sportske dvorane i terene osnovnih škola u čijem prostoru borave i održavaju nastavu, dok dvije srednje škole koriste zajedničke školske prostore i sportske objekte i terene.

Za buduće plansko razdoblje od 2010. godine pred Savez i Odjel za društvene djelatnosti, Služba za odgoj, obrazovanje, mlade i sport stanje sporta i sportskih objekata postavljaju se sljedeći prioritetni ciljevi:

1. Povećati broj aktivnih učesnika u sportu Grada Mostara.
2. Učinkovitije organizirati sportske sadržaje za djecu i mlade, kroz organizaciju takmičenja i vannastavnih aktivnosti.
3. Povećati broj redovnih učesnika u programima sportske rekreacije, uključujući i pripadnike treće životne dobi.
4. Osigurati financijsku podršku za mlade i perspektivne sportiste; kandidate za Olimpijske i Mediteranske igre, europska i svjetska prvenstva, kako bi im se omogućili što bolji uslovi za postizanje vrhunskih sportskih rezultata i na taj način predstavljanje Grada i Države.
5. Organizacija seminara, predavanja i stručnih savjetovanja u saradnji sa nadležnim institucijama zbog stručnog usavršavanja sportskih radnika, trenera, nastavnika i profesora.
6. Organizacijom međunarodnih sportskih takmičenja promovirati ugled Grada Mostara u svijetu i tako pridonositi turističkoj ponudi grada, a nastupima većeg broja mostarskih sportista na tim takmičenjima poticati mlade da se bave sportom, te razvijati sportsku kulturu gledaoca.
7. Ulaganje u investicije i investicijsko održavanje sportskih terena i objekata.
8. Stvaranje preduslova za što bolje funkcionisanje mostarskih sportskih kolektiva.
9. U Proračunu Grada Mostara osigurati financijska sredstva za izradu projektne dokumentacije za izgradnju školskih sportskih dvorana i terena u školama koje iste nemaju, pri čemu prioritet dati osnovnim školama.
10. U školama koje nemaju vanjske sportske terene, a imaju prostor za izgradnju istih, pristupiti planiranju i izgradnji otvorenih terena sa asfaltnom podlogom dimenzija 40x20 metara (za mali nogomet i rukomet) i po mogućnosti terena 28x15 za košarku, a prioritetno u školama: Treća osnovna škola – područna škola Polog, Osnovna škola Bijelo Polje – područna škola Livač, Osnovna škola Bartola Kašića – područna škola Jasenica, Zajedničkom prostoru Mješovite srednje mašinsko-saobraćajne škole i Srednje prometne škole.
11. U školama koje imaju školske sportske dvorane, a iste ne odgovaraju Pedagoškom standardu i normativu srednjeg školstva (Službene novine HNŽ/K, broj: 4/2005.), Pedagoškom standardu osnovnog školstva (Službene novine HNŽ/K, broj: 4/2005.), pristupiti izradi projektne dokumentacije za prilagođavanje postojećih objekata važećim standardima.

Rekreacioni centri

Jedan od bitnih faktora pri planiranju razmještaja rekreacionih prostora i površina, kao i u formiranju mreže rekreacionih punktova je utvrđivanje podobnost pojedinih lokaliteta, odnosno njihova valorizacija. Općenito usvojeni kriteriji za valorizaciju su sljedeći :

- saobraćajna dostupnost prostorima i lokalitetima;
- privlačnost reljefa;
- klimatski uvjeti i njihovi zdravstveni efekti, kvalitete vegetacijskog pokrivača, vodene površine i sl.;
- opremljenost područja infrastrukturom;
- stepen iskorištenja prostora;
- vrjednovanje rekreacionih površina u odnosu na proizvodne aktivne prostore (šumska područja, livade, ribogojilišta, tereni specijalne namjene i sl.).

Lokaliteti većih sportsko-rekreativnih centara su prostori Buna-Bunca i Rujište.

Kao izletišta se spominje Mostarsko blato

U Prostornom planu općine Mostar od 1980. - 2000. nema konkretnih podataka za HNŽ/K, izuzev planovi za razvoj rekreacionih područja ka što su:

- kanjon Neretve, Drežanke i Dive Grabovice;
- planinski predjeli Prenja, Veleža, Čvrsnice i Čabulje;
- izgradnja rekreacionog centra pored akumulacionog jezera HE Mostar;
- izletišta Mostarsko blato;
- sportsko streljaštvo sa streljštima u Iličima (Pakliš) te Zalik i Ortiješ.

Općina Jablanica

Sportski Savez općine Jablanica osnovan je 1989. godine kao SOFK-a (Savez organizacija fizičke kulture Jablanica), a preregistracijom 1998. godine postaje SSOJ (Sportski savez općine Jablanica). Sportski savez općine Jablanica nema svojih vlastitih prostorija, sjedište mu je u prostoru općine Jablanica. Svi sportski klubovi sa područja općine su članovi Sportskog saveza općine Jablanica, koji predstavlja asocijaciju sportskih klubova i društava. Sportski savez koordinira, organizuje i podržava sportske klubove, te različite vrste sportskih manifestacija koje se održavaju na području općine Jablanica.

Sportski Savez općine Jablanica je organiziran kroz:

- Upravni odbor Saveza;
- Sačinjen od 6 članova;
- Predsjednik;
- Sekretar.

Radnici Sportskog Saveza rade dobrovoljno na volenterskoj osnovi. Sportski klubovi i udruženja, članice Sportskog Saveza općine Jablanica su prikazani u Tablici 1.9.20.

Tablica 1.9.20: članice Saveza općine Jablica

naziv kluba	stručni kadar	br. članova	Selekcije u klubu
FK Turbina Jablanica	/	300	sve selekcije
KK Turbina Jablanica	5 volontera (predsjednik, 4 trenera)	100	seniori, juniori, kadeti, pioniri
KK „Jablanica – Granit“	2 volontera (predsjednik, 1 trener)	75	juniori, kadeti-nje, pionirke i pioniri + sekcija u Ostrošcu
ŽRK Turbina Jablanica	6 volontera (predsjednik, 5 trenera)	190	seniorke (25), juniorke (25), kadetkinje (35), pionirke (105)
Planinarsko-smučarsko društvo „Vilinač“	1 volonter (predsjednik)	150	seniori (80), omladinci i pioniri- muški, ženski- (70)
Planinarsko društvo „Plasa“	15 obučanih osoba	150	
Tavla klub „Jablanica“	1 volonter (predsjednik)	30	seniori (20), juniori (10)
Karate klub „Gazija“	7	76	svi uzrasti
Auto-moto klub „Sunce“ (karting i biciklizam)	2 volontera (predsjednik, sekretar)	150	djeca do 14 godina (muški i ženski)
Šahovski klub „Granit“			

Sportski tereni i dvorane s kojima raspolaže Savez su:

- Gradski stadion;
- Stadion malih sportova;
- Dvorana osnovne škole.

Zdravstvena zaštita sportista se obavlja u Domu Zdravlja Jablanica. Stanje sportskih terena i objekata u sklopu osnovnih škola je sljedeći:

- Teren za tenis;
- Dvorište O.Š. ;
- Sportska dvorana.

Sportska dvorana je u dobrom stanju i služi za izvođenje nastave. Stanje sportskih terena i objekata u sklopu Srednjih škola je sljedeći:

- Sportska dvorana;
- Mali stadion.

Sportska dvorana ne zadovoljava propisane standarde za odvijanje nastave. Sportsku dvoranu Srednje škole koristi KK „Gazija“ za izvođenje treninga.

Tablica 1.9.21: površine sportskih terena i objekata općine Jablanica

Sportski objekti i tereni		Površina (m2)	tribine (kapacitet)	podloga	iskoristivost
Veliki stadion	sportski teren	15 817	/		dobra
	tribine				
	prateći objekti				
Mali stadion	teren	3 105	3000		dobra
	prateći objekti				
O.Š. Suljo Čilić	sportska dvorana	1 300	500		dobra
	teniski teren sa tribinama	600	nepoznat podatak	zemljana	dobra
O.Š. Suljo Čilić P.O.Š. Ostrožac	sportska dvorana s pratećim objektima	189	/	/	dobra
O.Š. Suljo Čilić P.O.Š. Glogošnica	nema	/	/	/	/
O.Š. Suljo Čilić P.O.Š. Ravno	nema	/	/	/	/
O.Š. Suljo Čilić P.O.Š. Krstac	nema	/	/	/	/
O.Š. Suljo Čilić P.O.Š. Slatina	nema	/	/	/	/
O.Š. Suljo Čilić OPŠ Doljani	nema	/	/	/	/
S.Š. Jablanica	sportska dvorana	144	/	/	ne zadovoljava
	mali stadion	1 200	/	/	dobro
Mjesto Djevor	Vanjsko igralište	nepoznat podatak	/	asfalt	nepoznat podatak
Mjesto Doljani	Vanjsko igralište	nepoznat podatak	/	asfalt	nepoznat podatak
Mjesto Ostrožac	Vanjsko igralište	nepoznat podatak	/	asfalt	nepoznat podatak

Turniri u organizaciji Sportskog saveza i klubova imaju tradicionalan karakter. To su:

- Turnir u malom fudbalu;
- Turnir u tavlji;
- Rukometni turnir u konkurenciji kadetkinja;
- Proletni kros za učenike osnovne škole;
- Večer sporta i zabave.

Djelimično urađena igrališta:

- Ravna;
- Krstac;
- Zlate;
- Donje Paprasko;
- Šabančići;
- Glodnica;
- Slatina.

Općinsko vijeće i Načelnik su tokom 2006. godine pokrenuli aktivnosti na iznalaženju mogućnosti izgradnje sportske dvorane koja bi pružala kvalitetnije uslove za rad sportskih kolektiva na području općine Jablanica.

U okviru „STRATEŠKI PLAN RAZVOJA OPĆINE JABLANICA“ rađenog 2006./ 2007.godine SC 3.RAZVIJENE DRUŠTVENE DJELATNOSTI – RAZVOJNI PROJEKTI / PC 3 u dijelu:

Razvoj kapaciteta za kulturu, sport i druge oblasti nevladinog sektora prikazan je u okviru Podrška razvoju kapaciteta za sport sljedeće:

- Izgradnja i opremanje sportske dvorane u Jablanici;
- Izgradnja sportsko-rekreacionog centra na prostoru gradskog stadiona;
- Izgradnja savremenih takmičarskih staza za ribolovce;
- Nabavka opreme za rad ribočuvarske službe;
- Organizovanje škole sporta za djecu uzrasta od 6 do 10 godina;
- Izgradnja automotodroma;
- Izgradnja teretane sa fitness centrom;
- Izgradnja poligona malih sportova i mini dječijih igrališta u svim mjesnim zajednicama;
- Nadziđivanje svlačionica na igralištu malih sportova;
- Izgradnja tribina i svlačionica, te ograđivanje stadiona „Deponija“ u Ostrošcu.

Sportski savez čine:

- fudbalski klub Turbina Jablanica;
- košarkaški klub Turbina Jablanica;
- košarkaški klub Jablanica-Granit;
- ženski rukometni klub Turbina Jablanica;
- planinarsko-smučarsko društvo Vilinac Jablanica;
- turističko-vodička-speološka sekcija;
- planinarsko društvo Plasa Jablanica;
- tavlaklub Jablanica;
- karate klub Gazija;
- auto-moto klub Sunce Jablanica;
- šahovski klub Granit.

Tereni i sportski objekti

Najznačajniji sportski tereni i objekti koje koriste sportski klubovi na području općine Jablanica su: Gradski fudbalski stadion kapaciteta 2.000 mjesta sa pomoćnim igralištem: sala OŠ Suljo Čilić, kapaciteta 500 posjetitelja, otvoreni stadion malih sportova, kapaciteta oko 3.000 posjetitelja, otvoreni stadion i mala sportska dvorana Srednje škole Jablanica, te niz sportskih terena raspoređenih po gradskim kvartovima. Kod OŠ Suljo Čilić izgrađen je teren za veliki tenis. Od seoskih igrališta najznačajnija su asfaltirana igrališta na Djevoru, Doljanima i Ostrošcu, te djelimično urađena igrališta Ravna, Krstac, Zlate, Donje Paprasko, Šabančići, Glodnica i Slatina.

Općina Čitluk

Sportski Savez Brotnjo-Čitluk osnovan je 18.06.1999. godine. Sjedište Saveza je u Čitluku, ulica Kralja Tomislava bb. 88260 Čitluk. Prostorije Saveza su smještene u Gradskoj sportskoj dvorani u Čitluku. Ukupna površina prostorija Saveza je 15m². Savez ima jednog stalno uposlenog-tajnik.

Sportski Savez općine Čitluk je organiziran kroz:

- Zakonodavno tijelo – Skupština (predstavnicima članica);
- Izvršno tijelo i upravno tijelo – Upravni odbor;
- Predstavničko tijelo - Predsjednik;
- Administrativno tijelo - Sekretar;
- Nadzorno tijelo - Nadzorni odbor.

Ciljevi i zadaće Saveza su:

- Razvitak i promicanje sporta na području općine Čitluk;
- Poticanje vrhunskog sportskog stvaralaštva i stvaranje uvjeta za postizanje vrhunskih sportskih dometa;
- Razvitak sportske aktivnosti djece i mladeži, te sportsko-rekreacijskih aktivnosti građana i invalidnih osoba;
- Promicanje odgojnih funkcija sporta, fair playa, razumjevanja, tolerancije i odgovornosti kroz bavljenje sportom;
- Širenje olimpijskih ideala i jačanja olimpijskog pokreta.

Djelatnosti Saveza su:

- Utvrđuje i ostvaruje politiku promicanja sporta na području općine Čitluk u skladu sa strategijom i programom sporta viših nivoa;
- Potiče i promiče svekoliki sport, osobito djece i omladine;
- Usklađuje aktivnosti svojih članica;
- Objedinjuje i usklađuje programe sporta, te usklađuje prijedlog programa javnih potreba u sportu i brizi o njegovom ostvarenju;
- Brizi o vrhunskim sportistima te sudjeluje u stvaranju uslova za njihovu pripremu za Olimpijske igre, svjetska, evropska te druga međunarodna takmičenja;
- Brizi o općoj i posebnoj zdravstvenoj zaštiti sportista;
- Sudjeluje u ostvarenju programa i politike olimpijskog odbora BiH;
- Predlaže nadležnim tijelima općine izgradnju novih sportskih objekata;
- Sudjeluje u unapređenju stručnog rada i skrbi o osposobljavanju stručnih djelatnika;
- Dodjeljuje priznanja, nagrade i pohvale za postignute uspjehe u sportu;
- Brine o izradi svih kriterija i pravilnika za provođenje djelatnosti Saveza;
- Obavlja i druge poslove i zadaće određene zakonom, pravilima OOBiH i svojim Statutom.

Priznanja i nagrade se dodjeljuju sukladni pravilniku i to:

- Na početku tekuće godine, Svečanost dodjele priznanja za najuspješnije sportiste, klubove i sportske djelatnike u protekloj kalendarskoj godini;
- Posebna priznanja za razvoj sporta na Izornoj Skupštini saveza.

Program Javnih potreba Sporta općine Čitluk (Pravilnik)

- Funkcioniranje Sportskog saveza Brotnjo Čitluk;
- Javne potrebe sportskih klubova članica u redovnom sistemu takmičenja (kotizacija za takmičenje - prevoz na gostovanja domaće utakmice, službene osobe);
- Javne potrebe za sportske priredbe (klupski turniri od posebnog značaja za općinu);
- Stručno osposobljavanje i usavršavanje kadrova;
- Sportska rekreacija;
- Školski sport.

Savez poriče i koordinira organizaciju klupskih turnira iz različitih sportova, a posebno za mlađe uzrasne kategorije kojih trenutno ima 6. Zdravstvenu zaštitu sportista obavljaju pojedinačno klubovi u Domu zdravlja.

Takmičenja:

- Organizacija malonogometnog takmičenja timova mjesnih zajednica općine;
- Organizacija malonogometnog takmičenja timova mjesnih zajednica općine veterana.

Tablica 1.9.22: sportski klubovi koji egzistiraju na nivou općine Čitluk

Naziv kluba
tletski klub „Brotnjo“
Boćarski klub „Hrvatski Radiša“
Hrvatski košarkaški klub „Brotnjo“
Hrvatski nogometni klub „Brotnjo-Čitluk“
Hrvatski rukometni klub „Međugorje“
Karate klub „Hercegovina“
Karate klub „Međugorje“
Kuglački klub „Brotnjo Čitluk“
Kuglački klub „Međugorje-Brotnjo Čitluk“
Malonogometni klub „Brotnjo“
Nogometni klub „Međugorje“
Stolnoteniski klub „Brotnjo“
Teniski klub „Međugorje“
Šahovski klub „Brotnjo“
Ženski hercegovački košarkaški klub „Brotnjo 94“

Stanje u osnovnim školama u općini Čitluk je sljedeće:

- 3 vanjska asvaltna terena za male sportove (nedovoljno uređena i opremljena),
- 3 sportske dvorane (male površine i nedovoljno uvjetne).

Stanje u Srednjoj školi koja postoji u općini Čitluk:

- Sportska dvorana (Gradska) (zadovoljavajući uvjeti),

Tablica 1.9.23: sportski objekti i tereni OŠ i SŠ općine Čitluk

OŠ i SŠ Općine Čitluk	Sportski objekti i tereni	Površina (m ²)	podloga	iskorištenost
SŠ Fra Slavko Barbarić	vanjski teren	nema		/
	Sportska dvorana			
OŠ Bijakovići	vanjski teren I	23 x 12	asfalt	dobra
	vanjski teren II	38 x 20	asfalt	dobra
	sportska dvorana	/		/
OŠ Čerin	Vanjski teren sportska dvorana	1.250 200	asfalt	
OŠ Čerin POŠ Ograđenik	Vanjski teren	800	asfalt	dobro
OŠ Čerin POŠ Blatnica	Vanjski teren	800	asfalt	dobro
OŠ Fra Didaka Buntića	Vanjski teren I	1125	asfalt	
	Vanjski teren II	150	asfalt	
	Sportska dvorana	178,19	Np	dobra
	Teretana	67,1		
	prostor za sprave	6		
	svlačionica I	20,27		
	svlačionica II	17,49		
	Hodnici	10,78		

Planovi OŠ Bijakovići su izgradnja Sportske dvorane za potrebe škole na jednom od vanjskih terena koje škola ima.

Tablica 1.9.24: sportski objekti na prostoru grada Čitluka

Objekat	Dimenzije	Korisnici
gradska sportska dvorana	h=12m, b=48,30m, l=60,20m tribine sa 1500 mjesta, svlačionice,uredske prostorije	korisnici: srednja škola klubovi:muška i ženska košarka rukomet karate mali nogomet rekreacija priredbe i dr.
gradski stadion „Bare“	-glavno igralište b=90m, l=160m -tribine sa 5000 sjedećih mjesta -pomoćno igralište b=70m, l=130m -ima atletska „tartan“ stazu sa 4 i 6 staza i pomoćni teren -svlačionice -ostale prostorije -službeni parking	nogometni klub atletski klub rekreacije priredbe

U vlasništvu općine se nalaze i:

- Boćarski teren „Kamp“- Tromeća sa 8 staza;
- U mjesnim zajednicama općine postoje: 19 malonogometnih terena sa rasvjetom za male sportove, a namjena im je razvoj športa i posebno sportske rekreacije djece i mladih u mjesnim zajednicama i mogu se koristiti i za ostale namjene.

Pored sportskih objekata u vlasništvu općine postoje i privatni objekti kao Sport centar „Circle international“ Međugorje sa:

- 3 nogometna terena, jedan sa umjetnom travom;
- Balon dvoranu sa 2 terena za male sportove;
- 2 bazena manjih dimenzija;
- teniski teren;
- teretanu;
- svlačionice;
- bungalove;
- hotel za smještaj sportaša.

Tablica 1.9.25: Sport centar “Circle international” – kapaciteti

r.br.	Tereni	Površina (m ²)	podloga	Kapacitet (osoba)
nogometni teren				
tereni na otvorenom				
1.	Teran A1 : glavni teren	9.263	prirodna trava	
2.	Teran A2 : veliki teren	8.030	prirodna trava	
3.	Teran A3 : pomoćni teren	1.710	prirodna trava	
4.	Teran A4 : pomoćni teren	1.320	prirodna trava	
5.	Teran A5 : pomoćni teren	3.750	prirodna trava	
6.	Teran A6 :	7.648,75	umjetna trava	
Ukupno		31.721,75		
tereni u dvorani				
7.	Teran A7 : univerzalni	800	umjetna trava	
8.	Teran A8 :	1.250	pvc podloga	
	pogodan za mali nogomet, košarku, tenis, odbojku i rukomet			
Ukupno		2.050		
Bazeni				
9.	Zatvoreni bazen			50
10.	Dječiji bazen	60		50
11.	Veliki bazen I (dim 25 x 14), dubina 2,40 m, natjecateljski bazen za plivanje, vaterpolo i ostale sportove, rekreaciju	350/2,4m dubina		300
12.	Veliki bazen II, bazen za rekreativce sa toboganom	350/1,20 i 2,40m dub.		400
Ukupno		760		
teniski tereni				
13.	teniski teren A	195,62	zemljana podloga	
14.	teniski teren B	195,62	zemljana podloga	
15.	teniski teren C	195,62	zemljana podloga	

Ukupno		586,88		
Odbojka				
16.	teren A	128	Pijesak	
17.	teren B	128	Pijesak	
Ukupno		256		
solarij, sauna i masaža				
18.	Sauna			6
19.	hidromasažna kada			8
20.	sportska masaža			
21.	fitnes studio			
UKUPNO				35.374,63

Objekat koriste klubovi NK „Međugorje“, KK „Međugorje“, TK „Međugorje“, HRK „Međugorje

U sklopu Športske dvorane u Čitluku postoji:

- Kuglana sa 2 staze u privatnom vlasništvu koju koristi kuglački klub „Brotnjo Čitluk“.

U Međugorju u privatnom vlasništvu postoji:

- Kuglana sa 4 staze koju koristi kuglački klub „Međugorje-Brotnjo Čitluk“
- U Gornjim Hamzićima nalazi se privatni Sportski centar „Jarkić“ sa: Malonogometnim terenom sa rasvjetom, 1 teren za odbojku na pijesku koji se koriste za organizaciju rekreativnih turnira.

Općina Čapljina

U Općini Čapljina postoji više sportskih društava:

1. Hrvatski nogometni klub Čapljina, Čapljina
2. Hrvatski šahovski klub „Mate Boban“, Čapljina,
3. Hrvatski nogometni klub „Lipanjске zore“ Domanovići
4. Športsko ribolovno društvo „Bjelave“ Čapljina,
5. Bočarski klub „Dračevo“ Čapljina
6. Nogometni klub „Gošk“ Gabela
7. Hrvatski košarkaški klub „Čapljina“ Čapljina
8. Karate klub „Čapljina“ Čapljina
9. Hrvatski rukometni klub „Čapljina“ Čapljina
10. Hrvatski nogometni klub „Croatia“ Gnjilišta
11. Lovačko društvo „Galeb“ Čapljina
12. Nogometni klub „Neretva“ Čeljevo
13. Hrvatski nogometni klub „Sloga“ Trebižat

Sportska društva egzistiraju neovisno o Sportskom Savezu općine Čapljina koji je registrirana, ali ne djeluje aktivno.

U Čapljini postoje 3 sportske dvorane: Sportska dvorana dimenzija 45m x 45m sa tribinama od oko 1.000 mjesta za posjetitelje, sa ukupnom površinom od 1.000m² u sklopu kojih se nalaze i svlačionice i pomoćni objekti; Sportski Centar, u sklopu kojeg se nalaze tereni za rukomet, košarku i odbojku te tribine sa oko 1.200 mjesta za posjetitelje, dimenzije rukometnog terena su

40m x 20m, košarkaškog 28m x 15m te odbojkaški teren dimenzija 18m x 9m; Mala sportska dvorana u sklopu škole dimenzija 30m x 20m.

Tablica 1.9.26: sportski objekti u prostoru grada Čapljine

sportski objekat		dimenzije m	Površina (m ²)	tribine
Sportska dvorana		45 x 28	2.025	~1.000 mjesta
Sportski centar	teren za rukomet	40 x 20	800	~1.200 mjesta
	teren za košarku	28 x 15	420	
	teren za odbojku	18 x 9	162	
Mala sportska dvorana		30 x 20	60	-
UKUPNO			4.007	

Tablica 1.9.27: sportski objekti i tereni u osnovnim školama općine Čapljina

sportski objekti i tereni osnovnih škola		Površina (m ²)	iskorištenost
Srednja škola Čapljina	Nema sportski teren i dvoranu	-	-
O.Š. Vladimir Pavlović	Sportska dvorana	288	dobra
	Vanjsko igralište	1.800	dobra
	Svlačionice i popratne prostorije	120	-
O.Š. Lipanjske zore	Sportska dvorana	288	dobra
	Vanjsko igralište	1.540	
	2 svlačionice	40	
O.Š. Lipanjske zore P.O.Š. Dračevo	Vanjsko igralište	80	dobra
O.Š. Lipanjske zore P.O.Š. Bobanovo Naselje	Vanjsko igralište	80	dobra
O.Š. Lipanjske zore P.O.Š. Šuškovovo Naselje	Vanjsko igralište	80	dobra
O.Š. Lipanjske zore P.O.Š. Domanovići	Vanjsko igralište	2.000	dobra
Ukupno		6.356	

Također, na području općine Čapljina djeluje više kulturno-umjetničkih društava:

- Hrvatsko kulturno - umjetničko društvo „Sv. Ante“ Dretelj, sjedište u Dretelju;
- Hrvatsko kulturno-umjetničko društvo „Luke“, sjedište društva Višići;
- Hrvatsko kulturno - umjetničko društvo „Zora“, Struge Gorica – Čapljina, Struge Gorica,
- Hrvatsko kulturno – umjetničko društvo „Čapljina“ Čapljina;
- Hrvatsko kulturno – umjetničko društvo „Seljačka sloga“ Trebižat;
- Umjetnička kolonija Počitelj;
- Umjetnička kolonija „Čapljina“ Čapljina.

NK „Gošk“ Gabela 1919 godine. Stadion kluba se naziva „Podavala“, ima tribine sa 2.000 mjesta za posjetitelje.

Općina Neum

U općini Neum egzistiraju 2 sportska kluba:

1. Vaterpolo klub „Jadran“
2. Boćarski klub „Neum“

Sportski tereni u općini su:

1. Javno plivalište dimenzija 30m x 20m bez pontona, molova i tribina s 300 sjedećih mjesta
2. Bazen hotela „Zenit“ dimenzija 24m x 12m
3. 2 terena za boćanje ukupne površine 800m²
4. Vanjski teren osnovne škole površine 1.250m²
5. Dvorana osnovne škole površine 534m²

Tablica 1.9.28: sportski tereni u općini Neum

Sportski objekat	površina (m ²)
Javno plivalište	600
Bazen hotela „Zenit“	288
Dva teren za boćanje	800
Vanjski teren osnovne škole	1250
Dvorana osnovne škole	534
Ukupno:	3.473

Dvorana u sklopu osnovne škole nije u upotrebi, te se u skoroj budućnosti očekuje njeno puštanje u funkciju. Vanjski teren se koristi samo za nastavne aktivnosti i prolagođen je za nogomet i košarku.

VK „Jadran“ koristi javno plivalište u kojem trenira u ljetnim mjesecima i bazen hotela „Zenit“ u zimskim mjesecima. Član je Hrvatskog vaterpolskog saveza a takmiči se u 2. hrvatskoj vaterpolo ligi. Klub je imao zapažene rezultate u mlađim kategorijama, kao što je osvojeni naslov prvaka 2. lige u kategoriji mlađih kadeta u Rovinju 2002. godine.

Boćarski klub „Neum“ koristi 2 terena koja su mu dodijeljena na privremeno korištenje od strane općine Neum.

Tablica 1.9.29: zbirni pregled registrovanih sportskih klubova u HNŽ/K

Općine/ Sport	Čapljina	Čitluk	Jablanica	Konjic	Mostar	Neum	Prozor-Rama	Ravno	Stolac
fudbal	6	2	1	nema pod.	12	nema pod.	1	nema pod.	1
mali fudbal	-	1	-	nema pod.	6	nema pod.	-	nema pod.	1
košarka	1	2	2	nema pod.	8	nema pod.	2	nema pod.	1
rukomet	1	1	1	nema pod.	6	nema pod.	-	nema pod.	1
odbojka	-	-	-	nema pod.	5	nema pod.	-	nema pod.	-
borilački sportovi	1	2	1	nema pod.	17	nema pod.	1	nema pod.	1
boćanje	1	1	-	nema pod.	2	nema pod.	-	nema pod.	-
tavla	-	-	1	nema pod.	6	nema pod.	-	nema pod.	-
tenis	-	1	-	nema pod.	4	nema pod.	-	nema pod.	-
stoni tenis	-	1	-	nema pod.	1	nema pod.	1	nema pod.	-
sportovi na vodi	1	-	-	nema pod.	4	1	-	nema pod.	-
Šah	1	1	1	nema pod.	2	nema pod.	1	nema pod.	-
atletika	-	1	-	nema pod.	2	nema pod.	-	nema pod.	-
planinski sportovi	-	-	2	nema pod.	3	nema pod.	1	nema pod.	-
kuglanje	-	2	-	nema pod.	1	nema pod.	-	nema pod.	-
aero/zrakoplov	-	-	-	nema pod.	2	nema pod.	-	nema pod.	-
ples	-	-	-	nema pod.	2	nema pod.	-	nema pod.	-
skijanje	-	-	-	nema pod.	1	nema pod.	1	nema pod.	-
Lov	1	-	-	nema pod.	-	nema pod.	-	nema pod.	-
k.u.d.	7	-	-	nema pod.	-	nema pod.	-	nema pod.	nema pod.
ostali	-	-	1	nema pod.	8	nema pod.	3	nema pod.	nema pod.
općine	20	15	10	-	92	-	11	-	5
HNŽ/K	153								

Općina Stolac

Sportski Savez općine Stolac je osnovan 01.01.2006. godine. Sjedište Sportskog Saveza općine Stolac se nalazi u prostorijama NOGOMETNOG KLUBA „STOLAC“, koji je prostorije dao na korištenje bez novčane nadoknade. Ukupna površina prostorija je približno 130m². Prostorije namjenjene Sportskom Savezu u okviru zgrade općine Stolac su trenutno u izgradnji. Sportski Savez općine Stolac broji 6 klubova članova:

- Hrvatski nogometni klub Stolac;
- Malonogometni klub „Bregava“;
- Rukometni klub „Bregava Iskra“;
- Košarkaški klub „Iskra“;
- Karate-džudo klub „Stolac“.

Šahovska sekcija Grada Stoca nije član Sportskog Saveza. Broj članova je nestalan, sa minimalnim brojem od 20 članova. Svake godine se organizira šahovski turnir pod pokroviteljstvom općine Stolac kao i drugih sponzora.

Hrvatski nogometni klub Stolac

Klub posjeduje u svom vlasništvu prostorije i terene na ukupnoj površini od 34a i 122m². Na površini od 13a i 62m², nalazi se nogometno tereno sa pomoćnim objektima, dok vanjsko pomoćno igralište ima površinu od 21a i 60m². Teren stadiona se po potrebi ustupa na korištenje Osnovnoj školi i Srednjoj školi u Stocu. Klub finansira općina Stolac i sponzori.

Tablica 1.9.30: HNŽ/K Stolac

radnici kluba	Volonteri	stalno uposleni
predsjednik	1	
tajnik		1
trener	4	
radnici na održavanju	2	
UKUPNO	8	
broj članova kluba	120	

Klub se takmiči u:

liga FBiH – natjecanje seniora

omladinska liga – natjecanje juniora i kadeta

županijska nogometna liga – natjecanje pionira i predpionira

Malonogometni klub „Bregava“

Malonogometni klub „Bregava“ nema svojih prostorija. Za treninge koristi prostore vanjskih terena u Stocu. Takmičarske utakmice se odigravaju u dvorani Univerziteta Džemal Bijedić u Mostaru i Sportskoj dvorani u Čapljini uz novčanu nadoknadu. Klub se takmiči u malonogometnoj ligi FBiH - grupa jug.

Tablica 1.9.541: MNK Bregava

Radnici kluba	broj
uprava kluba	3
Trener	2
Ukupno	5
članova kluba	15

Rukometni klub "Bregava Iskra"

Broj članova kluba do 18 godina ukupno 30. Klub nema svojih prostorija, a koristi školskom sportskom dvoranom. Takmiči u juniorskoj ligi HNŽ/K u kategoriji juniora.

Košarkaški klub „Iskra“

Klub ima 30 članova, nema prostorije i koristi se Školskom sportskom dvoranom.

Karate - džudo „Stolac“

Broj članova kluba do 18 godina oko 60. Klub nema svojih prostorija, koristi se Školskom sportskom dvoranom, i takmiči se na turnirima na nivou BiH.

Stanje Školske sportske dvorane i sportskih terena

Sportska dvorana koju koriste spomenuti klubovi je u nezavidnom stanju, bez adekvatne opreme. Potrebno je renoviranje kako dvorane tako i pratećih objekata. Vanjski školski teren Osnovne i Srednje škole u Stocu je asfaltiran teren dimenzija 40 x 25m. Oštećen je i djelimično popravljen u svrhu izvođenja nastave. Koristi, također i u svrhu rekreacije građana. Teren se može prilagoditi i za druge sportove (košarka, rukomet, odbojka).

Tereni O.Š. Crnići, Područna osnovna škola „Bobanovo Selo“, Područna osnovna škola „Kruševo“, Područna osnovna škola „Borojevići“, Područna osnovna škola „Rotimlja“ su tereni osnovnih škola koji se pored školskih aktivnosti koriste i za rekreativne svrhe. Tereni „Burmazi“ i „Vidovo Polje“ su općinski tereni. Svi tereni su asfaltirani i prilagođeni za sport i rekreaciju i opremljeni su golovima za mali nogomet. Tereni: Područna osnovna škola „Rotimlja“, Stolac; teren „Burmazi“, Burmazi i teren „Vidovo Polje“, Stolac su osvijetljeni.

Utakmice turnira se odigravaju na terenima naselja dimenzija 40 x 25

1. Teren OŠ Crnići
2. Područna osnovna škola „Bobanovo Selo“, Stolac
3. Područna osnovna škola „Kruševo“, Stolac
4. Područna osnovna škola „Borojevići“, Stolac
5. Područna osnovna škola „Rotimlja“, Stolac
6. Teren „Burmazi“, Burmazi
7. Teren „Vidovo Polje“, Stolac

JU Osnovna škola "Seonica"; Adresa: 88409 Buturovic Polje - Škola ima fiskulturnu salu i sportski poligon.

JU Osnovna škola "Glavaticevo"; Adresa: 88406 Glavaticevo- Uz školu postoji sportski poligon.

Općina Prozor-Rama

Sportski Savez općine Prozor-Rama već duži niz godina participira na području općine, kao neavladina, dobvolja, nepristrasna, nezavisna i nestranačka organizacija utemeljena radi usklađivanja zajedničkih interesa u planiranju i razvoju sporta na području općine Prozor-Rama. Osnovno programsko načelo je razvoj sporta na području općine Prozor-Rama. Sjedište Sportskog Saveza je u ul. K. Tomislava b.b. u uredu površine 25m².

Osnovna programska načela i ciljevi saveza su:

- Usklađivanje zajedničkih interesa u planiranju i razvoju sporta;
- Organizacija i sprovođenje sportskih programa;
- Unapređenje sporta;
- Zajedničko djelovanje i određivanje metoda rada u sportskoj oblasti;
- Suradnja sa domaćim i međunarodnim organizacijama koje se bave sportskim aktivnostima;
- Druge aktivnosti skladno aktima Saveza.

Sportski Savez općine Prozor-Rama je organiziran kroz:

- Skupštinu saveza;
- Upravni odbor saveza;
- Disciplinski sud;
- Nadzorni odbor;

Sportski klubovi-udruženja, članice Sportskog Saveza općine Prozor-Rama su:

1. Nogometni klub „Rama“
2. Muški košarkaški klub „Rama“
3. Ženski košarkaški klub „Rama“
4. Šahovski klub „Rama“
5. Sportsko Ribolovno Društvo
6. Karate klub „Empi“
7. Stonoteniski klub „Amateri“
8. Auto-moto klub „Rama“
9. Skijaški klub „Idovac“
10. Kinološko društvo „Tornjak“
11. Sportsko-planinarsko društvo „Rama“.

Sportski Savez trenutno upravlja Športskom dvoranom u Prozoru dimenzija 45m x 25m sa tribinama prilagođenim za prijem 800 gledalaca.

- Dvorana se koristi i u svrhe izvođenja nastave;
- Sportska takmičenja;
- Treninge domaćih sportskih ekipa, sportskih škola;
- Koncerte;
- Rekreaciju;
- Dvorana se iznajmljuje u svrhu održavanja prvenstvenih rukometnih utakmica ekipa susjednih općina koje nemaju adekvatnu dvoranu.

Sportski Savez organizira određene turnire:

- Malonogometni turnir-povodom dana općine;
- Turniri u uličnoj košarci;
- Turnir u stonom tenisu;
- Turnir u šahu;
- Sportsko ribolovne manifestacije;
- Izložbe pasa tornjaka;
- Turnir u malom nogometu koji se održava po mjesnim zajednicama općine Prozor- Rama;
- Skijaška natjecanja;
- Karate natjecanja;
- Turniri za djecu u malom nogometu.

Zdravstvena zaštita sportista odvija se kroz sportske klubove. Zdravstveni pregled vrši se prije početka takmičarske sezone za svaki klub pojedinačno.

Tablica 1.9.32: sportski objekti i tereni u osnovnim školama u općini Prozor-Rama

Objekti	Površina (m ²)	Tribine (kapacitet)	Iskorištenost		
Sportska dvorana, (igralište, tribine, 4 svlačionice), Prozor /Srednja škola, Prozor	1.300	800	dobra		
Sportska dvorana, OŠ Marko Marulić/ OŠ Alija Isaković, Prozor	462	-	dobra		
Vanjsko igralište uz OŠ Marko Marulić/ OŠ Alija Isaković, općina Prozor-Rama	1.200	200	dobra		
OŠ Fra Jeronima Vladića, Ripci	190	-	dobra		
Sportska dvorana				48	48
				56	56
				30	30
				14	14
				12	12
Vanjski teren	880				
Sportska dvorana, Osnovna škola Ivana Mažuranića, Gračac	193	-	dobra		
Sportska dvorana, OŠ Veselko Tenžera, Uzdol	180	-	dobra		
Vanjsko igralište, Osnovna škola Ščipe	189	-	slaba		

Sve dvorane su u dosta dobrom stanju, izuzev zagrijavanja u zimskom periodu koje nije adekvatno. Sportske sale osnovnih škola s područja općine koriste i kulturno-umjetnička društva koja su aktivna na prostoru općine Prozor-Rama prema svojim potrebama.

Sala Osnovne škole u Prozoru se pored obrazovne, koristi i u svrhu:

- treninga stonoteniskog kluba „Amateri“;
- tečaj plesne škole;
- treninzi karate klub „Empri“.

Sportska sala Osnovne škole u Ripcima se pored obrazovne, koristi i u svrhu:

- treninzi karate kluba „Empri“.

Vanjski tereni/igrališta na području općine:

- vanjsko igralište OŠ Prozor.

Općina Konjic

Sportski Savez je registriran 1997. godine, ali nikad nije bio u funkciji. U općini Konjic je registrirano 22 sportska kluba. U općini Konjic je zaposleno jedno lice - stručni suradnik za sport. U Ustanovi Sportaka dvorana i na objektu „Partizanovo igralište“ ukupno je uposleno šest lica. Niti jedna sportska organizacija se ne bavi invalidnim sportom. Od kapitalnih objekata otvorenog i zatvorenog tipa navedene su Sportska dvorana, Partizanovo igralište i Sportsko-rekreacioni centar na Drecelju.

Stanje u školskom sportu je zadovoljavajuće jer posjeduje objekte otvorenog i zatvorenog tipa kao i zastupljenost stručnog kadra. Skoro sve škole posjeduju male sportske sale. Zbog neimanja svoje dvorane i vanjskih terena, II Osnovna škola koristi gradsku sportsku dvoranu. Osnovna škola u Glavatičevu koristi samo vanjski teren jer nemaju svoju salu.

Osnovne i srednje škole koje imaju sportske objekte:

- JU "Prva osnovna škola" Konjic; Adresa: Konjic, Ul. 3. mart broj 2 - Škola ima fiskulturnu salu i sportsko igralište;
- JU "Druga osnovna škola" Konjic; Adresa: Konjic, Musala broj 1- Uz školu se nalazi sportska dvorana;
- JU Osnovna škola "Celebici"; Adresa: 88404 Celebici - Škola ima fiskulturnu salu;
- JU Osnovna škola "Parsovici"; Adresa: 88409 Buturovic Polje – Škola ima fiskulturnu salu;
- JU Osnovna škola "Seonica"; Adresa: 88409 Buturovic Polje - Škola ima fiskulturnu salu i sportski poligon;
- JU Osnovna škola "Glavaticevo"; Adresa: 88406 Glavaticevo- Uz školu postoji sportski poligon;
- JU "Srednja škola" Konjic; Adresa: Konjic, Ulica m.Tita broj 80 - Škola ima novoizgradenu fiskulturnu dvoranu.

Općina Konjic posjeduje:

- 4 velika otvorena terena;
- Oko 20 malih terena;
- Jednu sportsku dvoranu i školske sale;
- Otvoreni rekreativni bazen;
- Kuglana i streljana su devastirane.

Općina raspolaže sa dobrim i kvalitetnim prirodnim resursima za bavljenje sportsko-rekreativnim aktivnostima npr: rijeka Neretva, Boačko i Jablaničko jezero sa aktivnostima na vodi (plivanje, kajakarenje na mirnim i divljim vodama, sportski ribolov, rafting i dr.). planine Prenj, Visočica, Bitovinja i druge pružaju mogućnosti planinarenja, alpinizma, marševa, tura, transverzala, skijanja, izleta, i druge aktivnosti.

Jedna sportska dvorana pruža usluge svim sportskim organizacijama. U njoj se održavaju svi treninzi i takmičenja. Namjenskih dvorana za borilačke sportove, auto-moto staze i uređena skojališta općina nema.

Tablica 1.9.33: površine i stanje iskorištenosti terena općine Konjic

Naziv objekta	Površina (m ²)	Struktura	Način upravlja ja	Iskorištenosti (%)	Stanje
Nogometni teren FK „Ilgman“	7.875	Tribine 5.000 mjesta	općina	100	solidno
Pomoćni nogometni teren	5.400	Travnati teren	općina	100	pohaban
Nogometni teren u Buturović Polju	7.500	Travnati teren	MZ Buturović Polju	10	tek napravljen
Teretana s fitnessom	100	Svlačionice i tuševi	općina	60	dobro
Atletska staza	nema podataka	8 staza	općina	10	dobro
Boćarski vanjski teren	nema podataka	2 staze	općina	20	neuređen
Otvoreni rekreacijski bazem	1.250		u izgradnji		
Gradska sportska dvorana	2.394	Tribine 1.000 mjesta 12 svlačionica	općina	100	solidno
Sala za fitness	180		općina	80	dobro
Sala za borilačke sportove	60		općina	100	neuslovno
Univerzalna ploha „Partizanovo“ igralište	2.240	Tribine 5.000 mjesta 2 svlačionice	općina	50	izvanredno ima rasvjetu
Srednjoškolska sala	504	2 svlačionice	škola	80	odlično
I Osnovna škola	240	2 svlačionice	škola	80	neuslovno
I Osnovna škola	1408	Vanjsko igralište sa umjetnom travom	škola	100	izvanredno
OŠ Parsovići	180	Vanjsko asfaltno igralište	škola	100	dobro
	259,93	sportska dvorana		100	dobro
OŠ Seonica	105	malo vanjsko asfaltno igralište	škola	100	dobro
	1.500	veliko vanjsko asfaltno igralište		100	dobro
	144	sportska dvorana		100	dobro
OŠ Čelebići	178	sportska dvorana	škola	60	dobro
	216	vanjsko igralište		60	dobro
OŠ Glavatičevo	800	Vanjsko asfaltno igralište	škola	80	nema dvoranu
Mjesna zajednica Stari Grad	nema podataka	Vanjsko asfaltno igralište	MZ	nema podataka	nema podataka
MZ Centar	nema podataka	Vanjsko asfaltno igralište	MZ	nema podataka	nema podataka
MZ Bijela	nema podataka	Vanjsko asfaltno igralište	MZ	nema podataka	nema podataka
MZ Lasić	6.000	Fudbalski travnati teren	MZ	nema podataka	nema podataka
MZ Nevizdraci	nema podataka	Vanjsko asfaltno igralište	MZ	nema podataka	nema podataka
MZ Obri	nema podataka	Vanjsko asfaltno igralište	MZ	nema podataka	nema podataka
MZ Bradina	nema podataka	Vanjsko asfaltno igralište	MZ	nema podataka	nema podataka
MZ Buturović Polje	nema podataka	Vanjsko asfaltno igralište	MZ	nema podataka	nema podataka

U protekloj godini općina Konjic je bila suorganizator i organizator sljedećih manifestacija:

- Izbor sportiste godine;
- Memorijalni turniri klubova - tokom godine (košarka, rukomet, klub dizača tegova, tavlaklub, šahovski klub) ;
- Dvodnevni marš u junu Idbar–Jezerce-Boračko Jezero, izleti, pohodi, jednodnevni planinarski izlet na Borašnicu;
- Planinarski izlet na Ljubinu;
- Više radnih akcija na izgradnji planinarske kućice na Vrutku (Prenj).

Općina Ravno

U općini Ravno nije oformljen Sportski Savez. Ne postoje sportski klubovi registrirani na području ove općine.

Sportski objekti koji se nalaze na prostoru općine Ravno su:

- šest travnatih nogometnih terena
1. Ravno
 2. Trnčina
 3. Valja Međa
 4. Turkovići
 5. Trebinja
 6. Orahov Do
- Igralište za mali nogomet u sklopu Osnovne škole u Ravnom;
 - Igralište za mali nogomet u sklopu Osnovne škole u Ivanici.

Dimenzije svih šest travnatih terena koji su ujedno i tereni mjesnih zajednica je 25m x 50m. Dimenzije školskog igrališta za mali nogomet iznose 20m x 40m u Ravnom, Trg don I. Musića bb. Ovo igralište ima asfaltnu podlogu. Igralište u sklopu Osnovne škole u Ivanici ima dimenzije 20m x 40 i također ima asfaltnu podlogu. Ovo igralište je opremljeno za nogomet i košarku.

Tablica 1.9.34: sportski tereni raspoloživi na teritoriji općine Ravno

Teren	Podloga	Površina (m ²)
Igralište Ravno	trava	1.250
Igralište Trnčina	trava	1.250
Igralište Valja Međa	trava	1.250
Igralište Turkovići	trava	1.250
Igralište Trebinja	trava	1.250
Igralište Orahov Do	trava	1.250
Igralište Osnovne škole Ravno	asfalt	800
Igralište Osnovne škole Ivanica	asfalt	800
UKUPNO		9.100

1. Amaterski turniri u malom nogometu se odigravaju svake godine u ljetnim mjesecima, traje od polovine jula do početka septembra. Ovaj turnir ima međunarodni karakter jer su učesnici ekipe susjednih općina kako iz BiH, tako i iz Hrvatske. Ovaj turnir se održava na malonogometnom igralištu u Ravnom.
2. Malonogometni turnir koji organiziraju građani i Mjesna zajednica Trebinja. Odigrava se na igralištu u Trebinji. Turnir se ne održava redovno svake godine.

Prijedlog mjera za poboljšanje stanja sporta u općini:

- U sklopu revitalizacije gospodarstva na terenu općine Ravno u planu je izgradnja sportske dvorane.

Uvidom u stanje sporta u HNŽ/K naprijed izneseno, se jasno može zaključiti da je razlika između općina jako izražena. Indikativno je što pojedine općine u svojim službama koje se trebaju baviti stanjem sporta jednostavno ne smatraju da je sport i rekreacija toliko važna stavka u cjelokupnom opisu njihovih poslova da bi se njoj trebalo posvetiti toliko pažnje. Nasuprot tom stavu, zanimanje škola, kako osnovnih tako i srednjih, je mnogo drugačije, odnosno pozitivnije. Naime, stanje sportskih objekata i terena u školama je djelomično zadovoljavajuće. Razlike postoje od općine do općine. Jasno je da se škole na području Grada Mostara ne mogu porediti sa školama drugih općina s obzirom na njihov broj, te bi procentualna usporedba bila neadekvatna i ne bi odavala stvarnu sliku. Iz tog razloga će mo uporediti druge općine. U općini Konjic od ukupno sedam škola šest ima sportsku dvoranu i ukupno tri vanjska terena. Općina Stolac ima jednu školsku zgradu koja ima sportsku dvoranu i vanjski teren. U općini Čapljina od ukupno sedam škola dvije imaju sportsku dvoranu i ukupno šest vanjskih terena. U općini Čitluk je takvo stanje da od ukupno šest škola četiri imaju sportske dvorane i sveukupno osam vanjskih sportskih terena. Općina Prozor-Rama ima ukupno sedam škola, ali šest školskih zgrada u kojima se odvija nastava, te je stanje sljedeće: pet sportskih dvorana i ukupno tri vanjska terena. U općini Ravno postoje dvoje škole sa dva vanjska terena bez sportske dvorane. U općini Jablanica postoje dvije škole i šest područnih škola, i ukupno imaju dvije sportske dvorane i jedan vanjski teren. U općini Neum Postoji jedna osnovna škola koja ima jednu sportsku dvoranu i jedan vanjski teren. Pojedine škole se zbog blizine školskih objekata služe gradskim sportskim dvoranama te se ne može smatrati da nemaju uslove za izvođene nastave. Jasno je da općina Čitluk i općina Prozor-Rama imaju bolje uslove za razvoj školskog sporta, ali i mogućnosti razvoja rekreativnog sporta u odnosu na druge škole. Važno je reći da Sportski Savezi iako postoje u većini općina HNŽ/K, ili nemaju komunikaciju ili je ona nedovoljna. Također se može reći da je najbolje stanje uopće u sportu HNŽ/K u pojedinačnim klubovima. U HNŽ/K postoji ukupno 153 registrirana kluba. Pored toga što se klubovi u većini slučajeva sami snalaze za sve što im je potrebno, kao i toga da većina djelatnika u klubovima rade na volonterskoj osnovi ipak ostvaruju zapažene rezultate.

Organizacija koja je oformljena da bi okupila sve općinske sportske saveze u HNŽ/K i sport podigla na viši nivo je Sportski savez HNŽ/K. Pored toga što je usvojen statut ovoga saveza u junu/lipnju 2009. godine Savez ne funkcionira aktivno.

Sveobuhvatna analiza sporta, te potencijala i zapreka u njegovom poboljšanju trebaju poslužili utvrđivanju vizije razvoja sporta u HNŽ/K. Osvrćući se na sportske rezultate pojedinaca i sportskih klubova kao temelj na kojem se treba zasnivati budućnost sporta u HNŽ/K nema razloga za bojaznost da se ovom segmentu društvenog života ne posveti značajnija kako moralna tako i materijalna podrška. S obzirom na postojeći interes za organizirano bavljenje sportom, te nedovoljan broj sportskih igrališta i dvorana, bazena jasno da se treba omogućiti građanima da zadovolje svoje potrebe i želje u svrhu zdravlja i razonode. Stoga zaključci analize ipak mogu poslužiti kao indikatori o tome u kojoj se mjeri, stanjem sporta u HNŽ/K, bave nadležne službe i savezi i da li postoje planovi razvojne aktivnosti kao i utvrđeni ciljevima i prioriteti razvoja sporta u HNŽ/K.

1.9.2. Turizam

Atraktivnost HNŽ/K sadržana je u činjenici što je istodobno i planinska, i nizinska, i primorska, i kontinentalna. Tu raznolikost povezuje jedinstvena ljepota teritorija oblikovanog kroz slikovite proplanke i brda, nizinsko područje uz rijeku Neretvu sa svojim pritokama (Ramom, Drežankom, Bunom, Trebižatom, Krupom, Bregavom), primorski pojas i plavo more. Bogatstvo krajolika, vegetacije, reljefnih i geoloških oblika, raznovrsna flora i fauna te jedinstveni povjesnih kulturni spomenici – sve se to nalazi na relativno malom prostoru HNŽ/K.

U HNŽ/K su prepoznatljive vodeće turističke destinacije: Konjic (bogatstvo prirodnim ljepotama i rafting kao turistička atrakcija), Mostar (bogato kulturno-povijesnim nasljeđem i najatraktivnija izletnička destinacija) Međugorje (destinacija vjerskog turizma koje godišnje posjeti oko milion turista, uglavnom vjernika), Blagaj (destinacija vjerskog i izletničkog turizma), te Neum (primorski turizam).

Smještajni kapaciteti u HNŽ/K su dostigli brojku od 16.000 ležaja u hotelima, motelima, te sobama I i II kategorije u privatnom smještaju.

Općina Neum

U razdoblju od 2001. do 2008. godine dolasci turista se povećavaju po godišnjoj stopi od 11,6%. Noćenja turista od 2001.-2008. godine kreću se od 106.000 do 176.000 što predstavlja godišnji rast od 7,5%. U zadnjoj promatranoj godini (2008.) Neum ostvaruje 7,32% ukupnog turističkog dolazaka u FBiH, 23,6% od ukupnog noćenja u FBiH, te najveće prosječno zadržavanje gostiju. U 2002. godini dolazi do velikog porasta noćenja te u godinama nakon toga kretanje noćenja turista prati ujednačeni trend. Smanjivanje prosječnog zadržavanja turista u destinaciji pojavljuje se i na globalnom tržištu, te tako i u općini Neum od 2001. godine zadržavanje turista iznosi 4,1 dan, dok u 2008. godini ono iznosi 3,1 dan.

Neum je 2008. godine ostvario rekordnu sezonu; registrirano je 270.813 noćenja, što je za 1,35% više u odnosu na 2007. godinu. Pored domaćih gostiju, koji su i najbrojniji, na području Neuma rekordne 2008. godine boravilo je najviše gostiju iz Slovenije, Poljske, Mađarske, ali i Izraela, Španjolske, Francuske, Japana, Ukrajine, Letonije, Estonije, što je ukazalo na otvaranje novih emitivnih tržišta.

U 2009. godini ostvareno je 230.000 noćenja što možemo procijeniti dobrim rezultatom za turizam Neuma i BiH, tim prije što su recesija i globalni negativni trendovi u turističkoj industriji ukazivali i na manje uspješnu sezonu. Kada se uzmu u obzir loše vremenske prilike koje također nisu išle u prilog, 15% manje noćenja ostvarenih u 2009. godini u odnosu na 2008. i nije tako loš rezultat. Trend kretanja dolazaka ali i noćenja stranih i domaćih turista se mijenjao. U 2001. godini pretežito su u Neum dolazili domaći gosti, čiji se broj iz godine u godinu smanjuje, dok se broj dolazaka stranih turista iz godine u godinu povećava. U ljetnim mjesecima broj gostiju doseže 9.000, od čega u hotelskom smještaju oko 2.000, a u privatnom smještaju oko 7.000.

Turistička ponuda obalnog dijela općine Neum obilježena je tradicionalnom ponudom sunca, mora, gastronomije. Za cjelogodišnji turizam nema dostatno razvijenih sadržaja ponude koja bi privukla turiste. Iz tog razloga trajanje turističke sezone je kratko, te se ona isključivo odvija u ljetnim mjesecima. Turistička infrastruktura je na srednjoj razini kvalitete, što dokazuje i veliki udio hotela s tri zvjezdice. Hoteli nemaju u dovoljnoj mjeri diferenciranu ponudu, već samo onu koja je potrebna za zadovoljavanje tehničkih standarda osiguranja kvalitete. Prevladava iznajmljivanje apartmana i soba u privatnom smještaju, bez adekvatnog razvoja dodatnih sadržaja i usluga na razini destinacije.

Tablica 1.9.35: turistički kapaciteti u općini Neum

Objekti i površine	Kapaciteti	Struktura turista	Prosječan boravak	Stupanj iskorištenosti kapaciteta %	Oblici turizma
hotel Zenit	340 ležaja	-	3,6 dana	-	ljetni turizam
hotel Sunce	400 ležaja	-	3,6 dana	-	ljetni turizam
hotel Neum	800 ležaja	-	3,6 dana	-	ljetni turizam
hotel Stella	270 ležaja	-	3,6 dana	-	ljetni turizam
hotel More	50 ležaja	-	-	-	ljetni turizam

Općina Prozor-Rama**Tablica 1.9.36:** turistički kapaciteti u općini Prozor-Rama

Objekti i površine	Kapaciteti	Struktura turista	Prosječan boravak	Stupanj iskorištenosti kapaciteta %	Oblici turizma
motel Rama	32 ležaja	domaći i strain			zimski turizam
pansion Ramska kuća	18 ležaja	domaći i strain			seoski turizam
kuća Mira Ščit	39 ležaja	domaći i strain			seoski turizam
motel Euro Biser	40 ležaja	domaći i strain			tranzitni turizam

Općina Stolac**Tablica 1.9.37:** turistički kapaciteti u općini Stolac

Objekti i površine	Kapaciteti	Struktura turista	Prosječan boravak	Stupanj iskorištenosti kapaciteta %	Oblici turizma
motel Villa Raguza	20 ležaja	-	-	-	poslovni turizam

Općina Čitluk

Tablica 1.9.38: turistički kapaciteti u općini Čitluk

Objekti i površine	Kapaciteti	Struktura turista	Prosječan boravak	Stupanj iskorištenosti kapaciteta %	Oblici turizma
hotel Pax-Međugorje	107 ležaja	-	3-4 dana	25-30%	vjerski turizam
motel Ana-Maria-Međugorje	85 ležaja	-	3-4 dana	25-30%	vjerski turizam
pansion Sulić-Međugorje	-	-	3-4 dana	25-30%	vjerski turizam
pansion Ero-Međugorje	65 ležaja	-	3-4 dana	25-30%	vjerski turizam
pansion Mira	-	-	3-4 dana	-	vjerski turizam
hotel Kaktus	-	-	3-4 dana	-	vjerski turizam

Općina Čapljina

Tablica 1.9.39: turistički kapaciteti u općini Čapljina

Objekti i površine	Kapaciteti	Struktura turista	Prosječan boravak	Stupanj iskorištenosti kapaciteta %	Oblici turizma
motel J and B	33 ležaja	-	1 - 2 dana	-	tranzitni turizam
motel Lav-Gabela	20 ležaja	-	-	-	posl. i tranzitni t.
motel Karaotok-Gnjilišta	35 ležaja	-	-	-	seoski turizam
Pansion"Vila Šutalo"Doljani	24 ležaja	-	1 - 2 dana	-	tranzitni turizam
Motel"Jelčić"Počitelj	12 ležaja	-	1 - 2 dana	-	tranzitni turizam
Hotel"Mogorjelo"Čapljina	120 ležaja	-	2 - 3 dana	-	poslovni turizam

Općina Jablanica

Tablica 1.9.40: turistički kapaciteti u općini Jablanica

Objekti i površine	Kapaciteti	Struktura turista	Prosječan boravak	Stupanj iskorištenosti kapaciteta %	Oblici turizma
hotel Jablanica	72 ležaja	domaći i strani	2-3 dana	20%	ljetni i poslovni tur.
motel Camel	23 ležaja	domaći i strani	1-2 dana	10%	tranzitni turizam
pansion Čivelj	8 ležaja	domaći i strani	-	-	-
odmaralište Oko	16 ležaja	domaći i strani	-	zatvoren 2004.	-
restoran-Orahovica	10 ležaja	domaći i strani	1-2 dana	10%	tranzitni i poslovni

Grad Mostar

Tablica 1.9.41: turistički kapaciteti u Gradu Mostaru

Objekti i površine	Kapaciteti	Struktura turista	Prosječan boravak	Stupanj iskorištenosti kapaciteta %	Oblici turizma
hotel Bevanda	64 ležaja	20% d i 80% s	-	-	poslovni turizam
hotel Bristol	66 ležaja	30% d i 70% s	-	-	ljetni turizam
hotel Mostar	66 ležaja	50% d i 50% s	-	-	poslovni turizam
hotel Ero	45 ležaja	20% d i 80% s	-	-	poslovni turizam
motel Han	28 ležaja	-	-	-	tranzitni turizam
motel Merkur	20 ležaja	-	-	-	tranzitni turizam
motel Pellergino	7 ležaja	-	-	-	poslovni turizam
motel Sunce	16 ležaja	-	-	-	soski turizam
motel Kriva Čuprija	24 ležaja	-	-	-	kulturni turizam
motel Ada	56 ležaja	-	-	-	poslovni turizam
motel Amikus	48 ležaja	-	-	-	tranzitni turizam
pansion Rosse	11 ležaja	-	-	-	poslovni turizam
vila Ossa	13 ležaja	-	-	-	poslovni turizam
pansion Botticelli	11 ležaja	-	-	-	ljetni turizam
sobe za izn.vl.Redžić Elvir	8 ležaja	-	-	-	ljetni turizam
Sobe za izn.vl.Ramadanović	9 ležaja	-	-	-	ljetni turizam
pansion Most	14 ležaja	-	-	-	poslovni turizam
apartmani "zdrava hrana"	20 ležaja	-	-	-	ljetni turizam

Općina Konjic

Tablica 1.9.42: turistički kapaciteti u općini Konjic

Objekti i površine	Kapaciteti	Struktura turista	Prosječan boravak	Stupanj iskorištenosti kapaciteta %	Oblici turizma
motel Vila Palma	62 ležaja	domaći i strain	1-2 dana	10%	ljetni i tranzitni tur.
motel Konjic	73 ležaja	domaći i strain	2-3 dana	15%	ljetni i tranzitni tur.
motel Relax	50 ležaja	domaći i strain	1-2 dana	10%	ljetni i tranzitni tur.
hotel-Boračko jezero	32 ležaja	domaći i strain	2-3 dana	25%	ljetni turizam
bungalovi Boračko jezero	150 ležaja	domaći i strain	2-3 dana	20%	ljetni turizam

1.10. PROMETNI SUSTAV

1.10.1. Cestovni promet

Geoprometna pozicija HNŽ/K ima veliku važnost za BiH; kroz HNŽ/K vode putovi prema moru i luci Ploče. Prostorom HNŽ/K prolazi najvažniji cestovni pravac-magistrala M-17. Ona prolazi dolinom rijeke Neretve od čvorišta sa Jadranskom magistralom u Opuzenu (RH) kroz Mostar, Sarajevo i dalje dolinom rijeke Bosne do državne granice na Savi. Projektirana je trasom staroga, "austrijskog" puta 50tih godina 20. stoljeća, izgrađena 60tih, i modernizirana više puta. Redovito održavana, adekvatne horizontalne i vertikalne signalizacije ipak nije odgovarajuća frekvenciji prometa i voznim karakteristikama suvremenih vozila. Mrežom magistralnih i regionalnih cesta ostatak HNŽ/K i šire regije uz dolinu Neretve povezan je na „žilu kucavicu“, M-17. Cijelom dužinom HNŽ/K u pravcu sjever-jug prolazi Koridor Vc i trasa buduće autoceste, što uvelike povećava ionako značajnu ulogu HNŽ/K za prometni i gospodarski razvoj i rast cijelog prostora BiH.

Tablica 1.10.1: broj registriranih motornih vozila, broj putničkih vozila, indeks po stanovniku

	Mostar	Čapljina	Čitluk	Prozor -Rama	Stolac	Neum	Jablanica	Konjic	Ravno	UKUPNO
Osobna vozila	26.767	5.728	5.606	2.031	2.583	1.380	1.938	4.388	54	50.475
Teretna vozila	2.792	714	904	205	335	20	180	418	12	5.580
Autobusi	113	8	61	9	6	5	13	72	0	287
Ostala motorna vozila	957	266	312	40	65	40	52	117	6	1.855
UKUPNO:	30.629	6.716	6.883	2.285	2.989	1.445	2.183	4.995	72	58.197
Broj stanovnika (1991)	126.628	27.882	15.083	19.760	16.863	4.325	12.691	43.878	1.771	268.881
Broj stanovnika/broj vozila	4,13	4,15	2,19	8,65	5,64	2,99	5,81	8,78	24,60	4,62

Tablica 1.10.2: broj prevezenih stanovnika u javnom cestovnom prometu u jedinici vremena

Kategorija prijevoza putnika	Broj prevezenih putnika u 2004. godini	Prosječan dnevni broj prevezenih putnika u 2004. godini
Linijski prijevoz	3.531.830	9.649,80
Vanlinijski prijevoz	424.092	1.158,72
Ukupno:	3.955.922	10.808,52

Tablica 1.10.3: kategorizacija prometne mreže i dužina pojedinih kategorija po JLS i ukupno

	Grad Mostar	Općina Čapljina	Općina Čitluk	Općina Prozor - Rama	Općina Stolac	Općina Neum	Općina Jablanica	Općina Konjic	Općina Ravno	UKUPNO
Magistralne ceste	89	35	-	26	90	44	28	30	-	342
Regionalne ceste	34	33	41	56	-	11	37,5	135	57	404,5
UKUPNO:	123	68	41	82	90	55	65,5	165	57	746,5

Tablica 1.10.4 : Gustoća pojedinih kategorija (km/km²) i (m²/stanovniku) po JLS i ukupno

	Grad Mostar	Općina Čapljina	Općina Čitluk	Općina Prozor - Rama	Općina Stolac	Općina Neum	Općina Jablanica	Općina Konjic	Općina Ravno	UKUPNO
Magistralne ceste (km)	89	35	-	26	90	44	28	30	-	342
Regionalne ceste (km)	34	33	41	56	-	11	37,5	135	57	404,5
UKUPNO:	123	68	41	82	90	55	65,5	165	57	746,5
Površina općine (km ²)	1.175	256	181	477	286	225	301	1.169	447	4.517
Broj stanovnika po popisu iz 1991. godine	126.628	27.882	15.083	19.760	16.863	4.325	12.691	43.878	900	268.010
Magistralne ceste (km/km ²)	0,0757	0,1367	-	0,0545	0,3147	0,1956	0,0930	0,0257	-	0,0757
Regionalne ceste (km/km ²)	0,0289	0,1289	0,2265	0,1174	-	0,0489	0,1246	0,1155	0,1275	0,0896
UKUPNO (km/km ²)	0,1046	0,2656	0,2265	0,1719	0,3147	0,2445	0,2176	0,1412	0,1275	0,1653
Magistralne ceste (m ² /stanovniku)	0,703	1,255	-	1,316	5,337	10,173	2,206	0,684	-	1,276
Regionalne ceste (m ² /stanovniku)	0,269	1,184	2,718	2,834	-	2,543	2,955	3,077	63,333	1,509
UKUPNO (m ² /stanovniku)	0,972	2,439	2,718	4,150	5,337	12,716	5,161	3,761	63,333	2,785

Prometno opterećenje (za kategorije za koje su rađena brojanja);

Tablica 1.10.5: Procijenjeni PGDP i PLDP za magistralne ceste za 2006. godine

Cesta	Dionica	Brojačko mjesto	Način brojenja	PGDP	PLDP
M2	Granica Žup. (Opuzen) - Neum	MGP Klek	PAB	4.800	9.600
M2	Neum - Granica Žup. (Slano)	MGP Bistrina	PAB	4.400	8.100
M6	Granica Žup. (Ljubuški) - Čapljina	Čapljina zapad	NAB	2.300	2.882
M6	Čapljina (Tasovčići) - Masline	Domanovići	PAB	3.600	4.100
M6	Masline - Stolac	Masline	NAB	4.000	4.723
M6	Stolac - Granica Žup. (Ljubinje)	Uzinovići	RB	1.050	1.300
M6.1	Granica Žup. (Široki Brijeg) - Mostar	Polog	NAB	6.400	6.658
M6.1	Gnojnice - Granica Žup. (Nevesinje)	Dračevice	RB	1.250	1.350
M16.2	Granica Žup. (Uskoplje) - Prozor	Makljen	PAB	1.700	2.300
M16.2	Prozor - Jablanica	Jabanica	PAB	1.600	-
M17	Granica Žup. (Tarčin) - Konjic	Raštelica	NAB	5.462	8.719
M17	Konjic - Ostrožac	Čelebići	NAB	6.800	10.264
M17	Ostrožac - Jablanica	Paprasko	PAB	6.600	9.500
M17	Jablanica - Potoci	Salakovac	NAB	6.100	9.427
M17	Potoci - Mostar	Potoci	PAB	9.400	13.400
M17	Mostar - Gnojnice	OBI	RB	12.100	17.300
M17	Gnojnice - Buna	Ortiješ	PAB	12.800	17.300
M17	Buna - Žitomislíci	Buna	NAB	6.177	9.891
M17	Žitomislíci - Čapljina (Tasovčići)	Počitelj	PAB	5.200	8.700
M17	Čapljina (Tasovčići) - Dračevo	Dračevo	NAB	4.985	7.848
M17	Dračevo - Granica Žup. (Doljani)	MGP Doljani	PAB	4.000	6.800
M17.3	Buna - Masline	Hodovo	PAB	2.200	2.800
M17.3	Stolac - Cerovica	Cerovica-istok	RB	160	200
M17.3	Cerovica - Hutovo	Cerovica-zapad	PAB	550	1.000
M17.3	Hutovo - Neum	Hutovo	RB	600	1.050

Tablica 1.10.6: Procijenjeni PGDP i PLDP za regionalne ceste u 2006. god.

Cesta	Dionica	Brojačko mjesto	Način brojenja	2006.	
				PGDP	PLDP
R418	Prozor- Granica Žup. (Ravno)	Ometala	PAB	2.377	2.734
R418	Prozor- Granica Žup. (Ravno)	Ripci	PAB	1.659	1.937
R418	Prozor- Granica Žup. (Ravno)	Pakline	PAB	258	360
R418b	Prozor- Parsovići	Gavranovica	RB	398	435
R418b	Prozor- Parsovići	Parsovići	RB	37	-
R418b	Buturović Polje – Konjic	Donje Selo	PAB	792	911
R418b	Buturović Polje – Konjic	Drecelj	RB	1.157	1.226
R419	Granica Žup. (Blidinje) – Jablanica	Doljani	PAB	429	463
R424	Mostar-Čitluk	Čule	NAB	5.490	5.984
R424	Čitluk- Tromeđa	Lovački dom	PAB	11.819	12.457
R424	Tromeđa - Granica Žup. (Ljubuški)	Cerno 1	PAB	5.949	7.522
R424	Tromeđa - Granica Žup. (Ljubuški)	Cerno2	NAB	4.748	6.091
R425	Žitomisljići – Čitluk	Blizanci 1	PAB	1.786	2.035
R425	Žitomisljići – Čitluk	Blizanci 2	PAB	2.047	2.278
R425	Tromeđa - Granica Žup. (Š. Brijeg)	Ograđenik	NAB	2.099	2.332
R425a	Tromeđa – Trebižat	Gornji Zvirovići	PAB	2.235	2.268
R425a	Čapljina –Gabela	Gabela 1	NAB	2.846	3.485
R425a	Čapljina –Gabela	Gabela 2	PAB	3.480	3.927
R426	Dračevo – Cerovica	Bajovci	PAB	898	1.150
R426	Hutovo – Ravno	Trnčina	PAB	104	128
R427	Stolac - Granica Žup. (Berkovići)	Do	PAB	748	1.009
R428	Ravno – Zavalala	Čvaljina	RB	21	24
R435	Konjic – Borci	Bijela 1	PAB	1.539	1.710
R435	Konjic – Borci	Bijela 2	PAB	715	989
R435a	Česim – Potoci	Lišanji 1	PAB	239	255
R435a	Česim – Potoci	Lišanji 2	PAB	807	842
R436	Borci - Granica Žup. (Kalinovik)	Borci	RB	284	-
R437	Granica Žup. (Dusina) – Parsovići	Parsovići	RB	95	-
R437	Parsovići - Buturović Polje	Buturović Polje	PAB	336	412
R437	Buturović Polje – Ostrožac	Kostajnica	PAB	829	1.124
R437	Buturović Polje – Ostrožac	Ostrožac (most)	RB	1.007	1.292

Cesta	Dionica	Brojačko Mjesto	2003.		2004.		2005.		2006.	
			PGDP	PLDP	PGDP	PLDP	PGDP	PLDP	PGDP	PLDP
R418	Prozor - Granica Zup. (Ravno)	Ometala	2.274	2.342	2.497	2.950	2.372	2.656	2.377	2.734
R418	Prozor - Granica Zup. (Ravno)	Ripci	1.592	1.639	1.698	2.006	1.649	1.859	1.659	1.937
R418	Prozor - Granica Zup. (Ravno)	Pakline	-	-	-	-	-	-	258	360
R418b	Prozor- Parsovići	Gavran ovi ca	487	517	623	630	352	397	398	435
R418b	Prozor- Parsovići	Parsovići	-	-	-	-	-	-	37	
R418b	Buturović Polje - Konjic	Donje Selo	-	-	-	-	-	-	792	911
R418b	Buturović Polje - Konjic	Drecelj	1.118	1.294	1.189	1.225	1.131	1.198	1.157	1.226
R419	Granica Zup. (Blidinje) - Jablanica	Doljani	271	277	218	248	456	492	429	463
R424	Mostar-Čitluk	Čule	5.340	5.578	5.389	5.900	5.353	5.887	5.490	5.984
R424	Čitluk- Tromeda	Lovački dom	10.432	11.119	10.973	12.185	11.125	12.497	11.819	12.457
R424	Tromeda - Granica Zup. (Ljubuski)	Cerno 1	5.194	5.771	5.634	6.668	5.437	6.508	5.949	7.522
R424	Tromeda - Granica Zup. (Ljubuski)	Cerno2	-	-	-	-	-	-	4748	6091
R425	Zitomislíci - Čitluk	Blizanci 1	1.447	1.561	1.848	2.025	1.787	1.940	1.786	2.035
R425	Zitomislíci - Čitluk	Blizanci 2	-	-	-	-	-	-	2.047	2.278
R425	Tromeda - Granica Zup. (S. Brijeg)	Ograđen i k	2.019	2.229	2.092	2.224	2.060	2.262	2.099	2.332
R425a	Tromeda - Trebižat	Gornji Zvirovići	2.196	2.372	2.162	2.549	2.223	2.606	2.235	2.768
R425a	Čapljina -Gabela	Gabela 1	-	-	-	-	-	-	2.846	3.485
R425a	Čapljina -Gabela	Gabela 2	3.935	4.476	3.715	4.313	3.418	3.858	3.480	3.927
R426	Dračevo - Cerovica	Bajovci	904	983	785	948	805	1.028	898	1.150
R426	Hutovo - Ravno	Trnčina	423	492	108	115	102	124	104	128
R427	Stolac - Granica Zup. (Berkovići)	Do	899	1025	904	977	731	789	748	1.009
R428	Ravno - Zavala	Cvaljina	161	144	18	20	20	23	21	24

R435	Konjic - Borci	Bijela 1	1.533	1.718	1.519	1.688	1.418	1.670	1.539	1.710
R435	Konjic - Borci	Bijela 2	-	-	-	-	-	-	715	989
R435a	Cesim - Potoci	Lišanj 1	-	-	-	-	-	-	239	255
R435a	Cesim - Potoci	Lišanj 2	766	828	665	725	675	709	807	842
R436	Borci - Granica Žup. (Kalinovik)	Borci	-	-	-	-	-	-	284	-
R437	Granica Žup. (Dusina) - Parsovići	Parsovići	-	-	-	-	-	-	95	-
R437	Parsovići - Buturović Polje	Buturović Polje	-	-	-	-	-	-	336	412
R437	Buturović Polje - Ostrožac	Kostajnica	-	-	-	-	-	-	829	1.124
R437	Buturović Polje - Ostrožac	Ostrožac (most)	741	939	810	911	984	1.263	1.007	1.292

Tablica 1.10.7: Procijenjeni PGDP i PLDP za razdoblje 2003. – 2006. godine za regionalne ceste

Tablica 1.10.8: raspodjela dionica prema veličini prometa

Raspon PGDP-a	Magistralne			Regionalne		
	Cesta	Dionica	PGDP	Cesta	Dionica	PGDP
0-1.000	M17.3	Stolac - Cerovica	155	R428	Ravno - Zavala	20
	M20	Ivanjica - Trebinje	498	R426	Hutovo - Ravno	102
	M17.3	Cerovica - Hutovo	524	R418b	Prozor - Parsovići	352
	M17.3	Hutovo - Neum	572	R419	Blidinje -Jablanica	456
	M6	Stolac - Ljubinj	988	R435a	Česim - Potoci	675
				R427	Stolac - Berkovići	731
				R426	Dračevo - Cerovica	628
				R437	Buturović p.- Ostrožac	984
1.000-3.000	M6.1	Gnojnice - Nevesinje	1.178	R418b	Buturović p. - Konjic	1.131
	M16.2	Prozor-Jablanica	1.479	R435	Konjic - Borci	1.418
	M16.2	Uskoplje - Prozor	1.588	R425	Zitomislići - Čitluk	1.787
	M17.3	Buna - Masline	2.064	R425	Tromeđa - S. Brijeg	2.060
				R425a	Tromeđa - Trebižat	2.223
				R418	Prozor - Ravno	2.372
3.000-7.000	M6	Čapljina - Masline	3.409	R425a	Čapljina -Gabela	3.418
	M17	Dračevo - Doljani	3.803	R424	Mostar-Čitluk	5.353
	M6	Masline -Stolac	4.062	R424	Tromeđa - Ljubuški	5.437
	M2	Neum- Slano	4.166			
	M2	Opuzen - Neum	4.494			
	M17	Zitomislići - Čapljina	4.901			
	M6	Ljubuški - Čapljina	5.275			
	M17	Jablanica - Potoci	5.799			
	M17	Konjic - Ostrožac	6.053			
	M6.1	Š. Brijeg - Mostar	6.062			
	M17	Buna -Zitomislići	6.073			
	M17	Ostrožac - Jablanica	6.196			
	M17	Tarčin - Konjic	6.729			
7.000-12.000	M17	Čapljina - Dračevo	7.130	R424	Čitluk-Tromeđa	11.125
	M17	Potoci - Mostar	8.857			
	M17	Mostar- Gnojnice	11.410			
>12.000	M17	Gnojnice - Buna	12.052			

Tablica 1.10.9: javni prijevoz po kategorijama, broj linija;

Kategorija linije	Broj linija	Broj polazaka - dnevno
Gradska	21	329
Općinska	49	297
Županijska	73	224
Federalna (linije koje polaze ili tranzitiraju kroz HNŽ-K)	67	162
Međuentitetska (linije koje polaze ili tranzitiraju kroz HNŽ-K)	4	10
Međunarodna (linije koje polaze ili tranzitiraju kroz HNŽ-K)	68	186
UKUPNO:	282	1.208

Slika 1.10.1: Prikaz postojećeg cestovnog prometa

1.10.2. Geoprometna pozicija HNŽ/K u smislu željezničkog prometa

Geoprometna pozicija HNŽ/K u smislu željezničkog prometa je izuzetno bitna za BiH jer kroz cijeli prostor HNŽ/K prolazi koridor Vc, kojeg je sastavni dio i željeznička pruga, te povezuje luku Ploče sa Sarajevom i dalje prema Budimpešti. Kapacitet pruge je dosta veći od trenutne iskorištenosti, jer se glavna teretnog prometa obavlja cestama, kamionskim prijevozom.

Željeznička mreže, dužina i kategorija prometa;

Obračunska duljin pruge u HNŽ/K iznosi oko 180km, od toga je dionica magistralne pruge duga 133,49km (Gabela-Ivan), a prisutan je i 91km industrijskih, neelektrificiranih kolosijeka.

Broj i kategorija željezničkih stanica;

Postoje tri kategorije željezničkih stanica:

- a) kolodvori (Konjic, Ostrožac, Jablanica, Drežnica, Raštani, Mostar – putna, Mostar – teretna, Bačevići, Žitomislíci i Čapljina);
- b) ukrsnice (Grad, Ovčari, Čelebići, Grabovica, Raška Gora i Šurmanci);
- c) prometno transportna otpremništva;

Trenutno na prometno-transportnim otpremništva i ukrsnicama nalaze se stalno prometnici, otpremnici vlakova. Također trenutno su prometno-transportna otpremništva transformirana u ukrsnice.

Broj prevezenih putnika i robe u jedinici vremena

Tablica 1.10.10: Promet putnika i robe na području HNŽ/K

Godina	Prijevoz putnika (broj)	Prijevoz robe (tona)
1999.	65.000	509.491
2000.	75.000	531.833
2001.	65.000	843.510
2002.	19.112	330.850
2003.	21.975	421.735
2004.	26.308	437.570
2005.	18.714	449.078
2006.	20.893	512.450

1.10.3 Geoprometna pozicija HNŽ/K u smislu zračnog prometa

Geoprometno gledajući Hercegovina je raskrižje dva osovinska komunikacijska pravca regionalnog, državnog, međudržavnog (BiH-RH) i evropskog karaktera što determinira sadašnju, ali određuje i njegovu buduću poziciju u ovom dijelu Europe. Oba pravca su podjednako značenja, ali se pravcu osovine sjever - jug daje veći prioritet. Ta poveznica mora i kopna, dolinom Neretve, je završni dio vertikale evropskih komunikacija iz poznatog Koridora Vc (Baltik-Adriatik). Druga osovina, Jonski pravac, slijedi obalu Jadranskoga mora i povezuje Europu preko Balkana sa Bliskim istokom.

Zračna luka za javni promet, kategorija, kapacitet, površina, pripadajući objekti sa naznačenim osnovnim tehničkim elementima

Prema vrsti zrakoplova koji koriste aerodrom i potrebnoj dužini uzletno-sletne staze Međunarodna zračna luka Mostar spada u CTOL⁵ (Conventional Take Off and Landing) aerodrome, odnosno, aerodrome za konvencionalne zrakoplove koji rabe uzletno-sletnu stazu čija se dužina kreće između 2.000 – 3.500 metara.

Referentni kod⁶ aerodroma prema ICAO je 4D. Uzletno-sletna staza je 2.400 metara duljine i 49 metara širine. Prema stupnju opremljenosti uzletno-sletne staze spada u aerodrome za neprecizni instrumentalni prilaz⁷.

Postoji zadovoljavajući sustav voznih staza koji se sastoji od pet spojnica postavljenih okomito na uzletno-sletnu stazu i jedne vozne staze koja je paralelna sa uzletno-sletnom stazom cijelom dužinom. Širine voznih staza su 18 i 12 metara.

Zračna luka ima 2 stajanke namijenjene za opsluživanje i parkiranje zrakoplova. Dimenzije stajanki su: 100 x 60m (2 parkirne pozicije za referentni zrakoplov A319), i 216 x 74m (4 parkirne pozicije za zrakoplov B737). Način parkiranja na stajankama je zaokretni, snagom vlastitih motora, nosom od terminalne zgrade.

Zračna luka je opremljena i uređajima za obavljanje noćnih operacija. Prilazna svjetla su CAT I – ALPAATA⁸, a pored prilaznih svjetala tu su još i svjetla uzletno-sletne staze, svjetla voznih staza i svjetla stajanke.

Površina terminalne zgrade namijenjena za kretanje i boravak putnika je ukupne površine 1.163m². Postoje dva šaltera za registraciju putnika i prtljaga. Tokovi putnika u terminalnoj zgradi su podijeljeni na domaći i međunarodni odlazak i mješoviti dolazak. Pristup zračnoj luci je omogućen cestovnom vezom sa glavne magistralne ceste M17 (Sarajevo-Mostar-Ploče). Komercijalni parking ima 120 parkirnih mjesta od čega 80 parkirnih mjesta služi za kraći boravak, a ostali dio parkinga služi za duži boravak.

⁵ CTOL – uobičajeno slijetanje i uzlijetanje s referentnom dužinom uzletno-sletne staze oko 1800 m do 3300 m

⁶ Referentni kod – se koristi u svrhu planiranja aerodroma, a sastoji se od dva elementa (kodni broj i kodno slovo). Prvi je broj i odnosi se na referentnu dužinu staze za zrakoplov, a drugi element je slovo koje se utvrđuje na osnovu raspona krila zrakoplova i raspona između vanjskih rubova kotača glavnog podvozja.

⁷ Neprecizni instrumentalni prilaz – uzletno sletna staza opremljena vizualnim i nevizualnim sredstvima koja najmanje omogućava vođenje po pravcu.

⁸ CAT I – ALPAATA – Svjetlosni sustav za precizni prilaz kategorije I (ALPA ATA – američki standardni sustav)

Prometna statistika, linije / frekventnost, broj prevezenih putnika i robe u jedinici vremena

Tablica 1.10.11: Prikaz prometa u Međunarodnoj zračnoj luci - aerodromu Mostar

Godina	Prijevoz putnika (broj)	Prijevoz robe (tona)	Ukupan broj letova
1999.	9.900	16.157	665
2000.	13.180	32.149	617
2001.	10.318	34.048	424
2002.	13.210	97.093	609
2003.	12.034	27.171	520
2004.	6.804	135.724	724
2005.	7.782	25.545	412
2006.	9.500	1.621	179

Potencijalni broj putnika u redovitom prometu

Prema raspoloživim podacima u regiji Hercegovina živi oko 450.000 stanovnika. Uzmimo da od tog broja 70% gravitira Zračnoj luci Mostar. Ukupan broj potencijalnih korisnika, prema tome, je 315.000. Od tog broja uzmimo da će usluge u redovitom zračnom prometu koristiti 5 do 9% stanovništva. Dobivamo približan broj potencijalnih putnika u redovitom prometu 15.750 do 28.350. Za pretpostaviti je da će se 75% putnika koristiti zračni prijevoz i u povratku tako da dolazimo do ukupnog broja korisnika usluga Zračne luke Mostar od 23.625 do 42.525.

Ako na taj broj dodamo preusmjerene letove iz Sarajeva u zimskim mjesecima kada se zbog loših vremenskih uvjeta sarajevski aerodrom privremeno zatvara, možemo računati sa povećanjem od 3.000 do 5.000. Prema tome dolazimo do ukupnog broja 26.625 do 47.525 putnika u redovitom prometu.

Pod pretpostavkom da zrakoplovne kompanije imaju strateški poslovni pristup kvalitetnih usluga sa niskim cijenama putničkih karata, dobrim izborom destinacija i pogodnim redom letenja koji će omogućavati daljnje putovanje može se očekivati dobra popunjenost letova.

Potencijalni broj putnika u neredovitom prometu

U neredovitom prometu potencijalni broj putnika je znatno veći. Tu se prvenstveno misli na blizinu svjetski poznatog svetišta Međugorja koje iz godine u godinu privlači sve više turista iz cijelog svijeta. Broj posjetitelja se procjenjuje na više od milijun godišnje. Od turističke ponude tu je i obnovljeni Stari most koji također privlači sve veći broj stranih turista, a tu su i drugi turistički potencijali kojima obiluje regija. Međugorje koje se nalazi na udaljenosti od svega 30km od Zračne luke, a kao što je poznato, Međugorje spada u jedne od posjećenih hodočasničkih centara u svijetu koje godišnje posjeti preko milijun posjetitelja od čega su većina stranici i dolaze organiziranim zakupljenim prijevozom, dakle autobusima i zrakoplovima, broj putnika u Zračnoj luci Mostar mogao bi biti mnogostruko veći. Radi lakšeg prognoziranja, uzmimo da Međugorje godišnje posjeti milijun hodočasnika. Neka je od toga minimalno 80% stranaca (800.000) i od tog broja neka je barem 20% putnika došlo zrakoplovima (160.000). Ako od tog broja putnika, dakle koji su došli zrakoplovom, njih 50% odabere Zračnu luku Mostar, ispada da bi broj putnika u neredovitom prijevozu zrakoplovima trebalo biti oko 80.000 u dolasku. Ti putnici bi se također trebali i vratiti zrakoplovom tako da bi za Zračnu luku Mostar to značilo $80.000 \times 2 = 160.000$ putnika godišnje i to samo u segmentu vjerskog turizma.

Dakle, kada se zbroje svi potencijalni putnici koji bi mogli koristiti Zračnu luku Mostar kao svoje polazište i odlazište za daljnje putovanje ispada da bi to bilo nešto više od 214.200 putnika godišnje.

Ukoliko bi Zračna luka Mostar uspjela preuzeti većinu letova sa putnicima za Međugorje, u suradnji sa zrakoplovnim kompanijama koje operiraju na ovom području napraviti dobar red letenja sa nekoliko atraktivnih međunarodnih destinacija tako da putnicima ostavlja mogućnost daljnjeg putovanja (uskладiti red letenja naspram drugih svjetskih zrakoplovnih kompanija), te preuzeti dio putnika od Zračne luke Sarajevo (zimi – zbog loših vremenskih uvjeta) potencijal Zračne luke Mostar mogao bi biti i veći.

Potencijali u robnom prometu

Vidljiv je stalan godišnji porast robnog prometa, unatoč činjenici ne postojanja klasičnog robnog terminala u zračnoj luci.

Izrazito povoljan geoprometni položaj koji određuje neposredna blizina glavne željezničke i cestovne prometnice u BiH otvara velike mogućnosti za integralni transport. Pri tom željeznička pruga koja ide od Luke Ploče prolazi uz sam sjeverni prag USS-a, a željeznički kolodvor Mostar udaljen je svega 8km od zračne luke. Trasa buduće autoceste na Koridoru Vc te čvor Mostar jug trebao bi biti udaljen manje od 5km od zračne luke.

Geoprometna pozicija HNŽ-K u smislu riječnog i pomorskog prometa

Na području HNŽ/K nema riječnih i morskih luka jer nema pogodnosti lokaliteta za izgradnju lučkih kapaciteta. Neretva je plovna od Metkovića do ušća u Pločama, pa je jedina dostupna riječna luka za područje. Pomorska luka u Pločama je strateški planirana, opremljena infrastrukturom i kapacitetima kao odgovor potrebama okruženja gravitirajućeg koridoru Vc. Njen status je dogovoren međudržavnim ugovorom RH i BiH. Uz robni terminal, slobodnu carinsku zonu i putnička je luka. Trajektom vezom preko nje najkraće je putovanje u središnju i južnu Italiju sa ovih prostora. Istočnom dijelu (RS) u blizini su luke: Dubrovniku (RH) i Herceg Novi (CG).

Poštanska, telekomunikacijska, fiksna, mobilna i RTV mreža na području HNŽ/K

Tablica 1.10.12: poštanska mreža, kategorije, ostvareni promet u jedinici vremena;

Vrsta usluge	Broj komada
Pisma	1.301.421
Dopisnice	315.854
Tiskanice	15.081
Preporučene pošiljke	464.387
Vrijedna pisma	11.649
Paketi	3.124
Poštanske uputnice	11.176
Uplata	856.317
Isplata	134.486
Telegrafske usluge	4.829
Telefonske usluge (broj obavljenih razgovora u javnim govornicama)	227.755
UKUPNO	3.346.079

Tablica 1.10.13: telekomunikacijska mreža, fiksna i mobilna mreža, pokrivenost i broj pretplatnika; kapacitet i stupanj iskoristivosti;

Operater		Broj korisnika	Pokrivenost teritorija	Kapacitet/broj baznih stanica	Stupanj iskorištenosti
BH telecom	Fiksna mreža	25.500 POTS 720 ISDN 1180 ADSL	>95% POTS 90% ISDN 40% ADSL	31.000 POTS 1000 ISDN 1200 ADSL	82% POTS 72% ISDN 98% ADSL
	Mobilna mreža	4200 postpaid ~ 50.000 Prepaid	>95% naseljenih mjesta i cestovnih komunikacija	57 čvorišta mobilne mreže	n/a
HT Mostar	Fiksna mreža				
	Mobilna mreža				

Tablica 1.10.14: RTV mreža, javni servisi, javne i privatne RTV stanice, kablovski distributeri RTV programa, pokrivenost i broj pretplatnika;

Pokrivene općine	Grad Mostar	Općina Čapljina	Općina Čitluk	Općina Prozor – Rama	Općina Stolac	Općina Neum	Općina Jablanica	Općina Konjic	Općina Ravno
RTV Postaje									
FRT – BHT1	x	x	X	x	X	X	x	x	x
FRT - FTV1	x	x	X	x	X	X	x	x	-
JP RTV Jablanica	-	-	-	-	-	-	x	-	-
HTV Oscar C	x	x	X	-	X	X	-	-	-
RTV Herceg Bosna	x	x	-	-	X	X	x	-	-
RTV Mostar	x	-	-	-	X	-	-	-	-
RTV Konjic	-	-	-	x	-	-	x	x	-
NTV Hayat	-	-	-	-	-	-	x	x	-
OBN	x	x	-	-	-	X	x	x	-
Radio Dobre Vibracije	x	x	X	-	x	X	-	-	X
Radio Grude Best	x	-	-	-	-	-	-	-	-
Radio postaja Čapljina	-	x	-	-	-	-	-	-	-
Radio postaja MIR Međugorje	x	x	X	x	-	-	-	x	-
Radio Stari Most	x	-	-	-	-	-	-	-	-
Radio studio 88	x	-	-	-	x	-	-	-	-
Radio Rama	-	-	-	x	-	-	x	x	-
Radio X	x	-	-	-	-	-	-	-	-
Običan Radio	-	-	-	-	x	-	-	-	-

1.11. VODNO – GOSPODARSKI SUSTAV

Opće hidrografske karakteristike

U hidrografskom smislu površinske vode prostora FBiH pripadaju riječnim bazenima Crnog odnosno Jadranskog mora. Od ukupne površine FBiH, 26.127km², Crnomorskom slivu, odnosno vodnom području rijeke Save pripada 17.506km² (67%) a Jadranskom, odnosno vodnom području Jadranskog mora 8.621km², (33%). Podjela prostora FBiH po navedenim vodnim područjima je i osnova za nadležne prostore Agencija za vodna područja koja su osnovana shodno Zakonu o vodama.

Vodno područje Jadranskog mora

Ovo područje u FBiH obuhvata izrazito kraški prostor na kojem su formirani značajni površinski tokovi: Neretva, Krka i Cetina. Uglavnom je formirano od vodopropusnih stijena karstificiranih krečnjaka mezozoika i kenozoika dok se vodonepropusne stijenske mase pojavljuju mjestimično. Formiranje vrela na ovakvim područjima je rezultat sposobnosti karsta da koncentrira pravce cirkulacija podzemnih voda koje se prazne na jednoj ili više lokacija. Pojava nepropusnih sedimenata u disolucionom pukotinskom kolektoru uslovljava da se akumulirana voda preko barijera izljeva na površinu. Velika kraška vrela su obično vezana za najniži erozioni bazis, premda ih ima i na višim horizontima. Cirkulacija podzemne vode u kršu se razlikuje od cirkulacije podzemne vode u drugim sredinama i teško je tačnu utvrditi okolnosti pod kojima se ona vrši. Za prostor FBiH značajni su vodotoci, odnosno slivovi: sliv rijeke Neretve i sliv rijeke Krke sa Cetinom.

- Sliv rijeke Neretve: Zauzima najveći dio vodnog područja Jadranskog mora a sa ukupnom dužinom od oko 250km čini najveću rijeku bosanskohercegovačkog krša. Površina sliva u FBiH iznosi 5.745km² dok je ukupna površina sliva oko 12.750km², zajedno sa podslivom rijeke Trebišnjice. U gornjem toku Neretva teče kanjonom i prima desne pritoke: Jasenicu, Rakitnicu, Trešanicu, Kraljušnicu, Neretvicu i Ramu, dok su lijeve pritoke: Šištica i Bištica. U srednjem toku, nizvodno od grada Jablanice, prima desne pritoke: Doljanka i Drežanka i lijevu- Prenjsku Rijeku. U donjem toku, nizvodno od Mostara, Neretva formira široku dolinu i prima desne pritoke: Radobolju, Lišticu i Ugrovaču, koje dolaze preko Mostarskog Blata i Jasenice a nizvodno od Čapljine rijeku Trebižat. Lijeve pritoke na ovom dijelu su Buna, Bregava i Krupa. I pored toga što je Neretva bogata vodom njene pritoke sa viših horizonata povremeno presušuju. Dio lijeve pritoke u FBiH, rijeka Trebišnjica, se usmjerava ka HE Čapljina, djelimično regulisanim koritom kroz Popovo polje.

- Sliv Krke i Cetine: Ovo područje, površine 2.876km² obuhvata kraška polja zapadnog dijela FBiH: Glamočko, Livanjsko, Kupreško i Duvanjsko, koja leže na nadmorskim visinama od 700 do 1.200 m n.m. Obzirom na međusobne visinske odnose, karstificirane propusne vapnence i nepropusne tercijerne sedimente u kraškim poljima, dolazi do pojava snažnih vrela, kao što su: Bistrica, Sturba, Žabljak i Šuica. Vodotoci formirani od ovih vrela su uglavnom kratki, nemaju površinske recipijente, nego ponorima otiču u rijeku Cetinu. Izgradnjom HE Orlovac vode zapadnobosanskih kraških polja se uglavnom prikupljaju u akumulaciju Buško Blato, odakle se, nakon energetskog korištenja u Republici Hrvatskoj, ispuštaju u rijeku Cetinu.

Jedna od osobnosti vodnog područja Jadranskog mora su kraška polja koja se formiraju u nizovima na različitim nadmorskim visinama. Ovakav položaj omogućava ciklično pojavljivanje i nestajanje voda od polja do polja, odnosno omogućava da se voda sa viših, djelomično ili ukupno, pojavljuje na vrelima nižih horizonata. Niz kraških polja jugozapadnog područja FBiH se prostire od Kupreškog, sa prosječnom nadmorskom visinom od oko 1.150m n.m., do Jezerca, sa prosječnom nadmorskom visinom 30-36m n.m. U ovom nizu se nalaze: Glamočko i Duvanjsko polje, Livanjsko polje sa Buškim Blatom, Posuško-Virsko polje, Imotsko-Bekijsko polje, Mostarsko

Blato, Ljubuško polje i Rastok. Pored ovih postoji i manja kraška polja, kao: Raško i Rakitno polje. Sva ova kraška polja se nalaze u sastavu Dinarskog krša pa im se i pravac pružanja uglavnom poklapa sa pravcem pružanja Dinarskog planinskog masiva: sjeverozapad-jugoistok. Za većinu polja karakteristični su i položaji vrela, odnosno doticaji voda su obično locirani po sjeveroistočnim obodima dok su zone oticanja, kao završeci vodnih tokova ili ponori, smješteni po jugozapadnim rubovima. Na Tablici 1.11.1 daju se osnovni podaci o položajima i veličinama nekih kraških polja na području FBiH.

Tablica 1.11.1: Osnovne značajke većih kraških polja u FBiH

Kraško polje	Površina (km ²)	Dužina (km)	Širina (km)	Nadm. Visina (m n.m.)
Livanjsko	365	65	6	705-710
Duvanjsko	126,1	20	7	860-930
Glamočko	130			880-900
Kupreško	152,7			1150
Posuško	15,2	21	0,5-0,2	570-600
Bekijsko	51	35	1-6,0	250-270
Tihalj ina-Mlade_Trebižat	57	20	0,5-0,3	75-130
Mostarsko Blato	33,6	125	2,8	225-250

Površinske vode

Opće kvantitativne karakteristike

Za cijeli prostor BiH prosječne godišnje količine padavine iznose 1.250l/m². Obzirom na kopnenu površinu zemlje od 51.197km² dolazi se do ukupne zapremine oborinskih voda od oko 64x10⁹ m³, odnosno odgovarajućem ukupnom oticanju od 2.030m³/s. Obzirom da je sa prostora BiH prosječni sopstveni oticaj 1.200m³/s dolazi se do prosječnog koeficijenta oticanja od 0,57. Oticanje voda se vrši u pravcu sliva rijeke Dunav sa površine od 38.719 km² (75,7%) i u pravcu Jadranskog mora sa površine od 12.410km² (24,3%), odnosno od ukupne količine voda u pravcu sliva rijeke Dunav otiče 722m³/s a u pravcu Jadranskog mora 433 m³/s.

Karakteristični pokazatelji za Sliv Jadranskog mora su prikazani u Tablici 1.11.2.

Tablica 1.11.2: Karakteristični pokazatelji za Sliv Jadranskog mora

Sliv / Podsliv	Površina Sliva/podsliva (km ²)	Duljina vodotoka duljih od 10 km (km)	Specifični pr. proticaj q (l/s/km ²)
Sliv Neretve i Trebišnjice	7.912 + 2 021	886,8	38,1 + 49,4
Sliv Krke i Cetine	83 + 2 633	177	34,6
Ukupno sliv Jadranskog m.	12.649	1.063,8	

Od ukupne površine vodnom području Jadranskog mora pripada 8.621km², odnosno 33% teritorije. Odnosno, od ukupne količine voda, otiče u pravcu Jadranskog mora - 317m³/s, što sa ovog prostora daje ukupan sopstveni oticaj od 670m³/s.

Prostorna i vremenska raspodjela

Iz naprijed navedenih okvirnih podataka moguće je uočiti nesklad raspoloživih količina voda u odnosu na dinamiku potreba. Periodi malih voda, izraženi preko minimalnih srednjih mjesečnih proticaja 95% osiguranosti, traju relativno dugo (lipanj-rujan), obično u periodima najizraženijih potreba za vodom (potrebe stanovništva, poljoprivrede i nažalost još uvijek potrebnog razblaženja zagađenja). Posmatrajući gustine naseljenosti stanovništva po analiziranim područjima, vodno područje Jadranskog mora sa 33,3% površine FBiH, gdje po procjenama živi oko 16% stanovništva, formira se oko 47% sopstvenog proticaja voda.

Male vode na slivnim i podslivnim područjima FBiH su veoma izražene. Vrijednosti minimalnih srednjih mjesečnih voda 95% obezbjeđenosti, sa kojima se uglavnom barata kada se govori o minimalnim vodama koje obezbjeđuju opstanaka ekosistema u i oko voda, iznose oko 15% srednjih godišnjih proticaja.

Velike vode se na prostoru FBiH pojavljuju u obliku bujućnih režima, sa kratkim poplavnim talasima i velikim modulima oticanja (1-1,5m³/s/km²).

Prirodna jezera: Na području BiH postoji više prirodnih jezera različitog tipa i hidroloških karakteristika. Neka od njih su stalna, a neka povremena. U prvu grupu spadaju:

- Riječna jezera, odnosno "ujezerenje tekuće vode", nastala u proširenjima riječnih korita ili uslijed uspora od prirodnih pregrada (pragova) u koritu. Ima ih malo na prostoru FBiH, i to uglavnom na Plivi, Uni i Trebižatu. Za sektor voda nemaju izražen značaj, kao niti hidrološki -izuzev stanovitog manjeg uticaja na smanjenje vrha talasa velikih voda. Nasuprot tome, ova jezera su visoko vrednovana kao prirodne ljepote, a i ekološki činoci. Osim proučavanja geneze i opstanaka sedrenih (najčešće) pragova i nekih morfoloških mjerenja (kod jezera na Plivi), ova vrsta stalnih jezera u BiH nije posebno proučavana. Prije realizacije hidroenergetskih objekata sličnih jezera je bilo i uz srednji tok rijeke Neretve (Svitava, Derani itd.).
- Planinska jezera su rasuta po pripadajućem dijelu prostora Dinarida i najčešće su glacijalnog porijekla. Procjenjuje se da ih na prostoru cijele BiH ima oko 30, iako sva nisu precizno definirana. Pristup većini njih je težak. Izuzev Boračkog jezera, sva ostala imaju maksimalnu zapreminu manju od 1x10⁶m³, te imaju mali hidrološki značaj. U ekološkom smislu (i kao prirodne ljepote) imaju lokalni značaj. Kvalitet voda je uglavnom zadovoljavajući, iako neka od njih pokazuju simptome eutrofikacije (npr. Boračko jezero).

- U grupu povremenih jezera spadaju ona koja se pojavljuju kao retenzije u nekim krašim poljima tokom kišnog perioda godine ili nakon otapanja snijega. Najznačajnija su u jadranskom vodnom području, iako ih (ali manje po broju i značaju) ima i na prostorima vodnog područja rijeke Save, (Podrašnica, Lušci Palanka itd.).

Količine površinskih voda

Prikaz količina površinskih voda, je dat na osnovu hidroloških parametara. Uglavnom je korišteno razdoblje rada hidroloških stanica 1961.-1990. godina. (Prema standardima WMO - svjetske meteorološke organizacije, radi se o dovoljno mjerodavnom nizu podataka za provođenje hidroloških analiza).

Vodno područje Jadranskog mora

Sliv Neretve:

Neretva je najveća rijeka na području FBiH. Također, gledajući sopstvene vode FBiH, odnosno vode koje se formiraju i otječu sa njene površine - Neretva je i po tom pokazatelju naša najveća rijeka.

Glavne značajke ove rijeke su velika slivna površina, izrazito heterogen sliv, veliki broj pritoka, snažan utjecaj krša na čitavom slivu (sa svim specifikumima kraških područja) - što uzrokuje značajnu razliku orografske i hidrogeološke slivne površine te izražene determinističke uticaje na tečenje uzrokovane brojnim hidroelektranama. Svojim najvećim dijelom Neretva teče područjem HNŽ/K, a veličina hidrogeološke slivne površine u FBiH iznosi 5.745km². Opis slivnog područja je, po osnovu geografskih i hidrografskih različitosti, podijeljen na tri dijela, kako slijedi u nastavku teksta.

Gornji tok:

Rijeka Neretva se formira od nekoliko snažnih vrela u Republici Srpskoj, (koja su locirana istočno od Mostara), a nedaleko nizvodno od naselja Ulog Neretva ulazi na područje FBiH.

Glavne pritoke Neretve do Konjica su rijeke: Ljuta, Rakitnica, Šištica (izvire iz Boračkog jezera), Bijela i rijeka Trešanica - poslije koje se formira Jablaničko jezero.

U svom gornjem toku, sve do Konjica, tečenje rijeke Neretve je jedan u potpunosti stohastički proces, što se drastično mijenja neposredno nizvodno od grada Konjica.

Srednji tok:

U svom srednjem dijelu toka, tečenje rijeke Neretve je jedan stohastičko-deterministički proces, što je uzrokovano brojnim hidroelektranama na ovom potezu: HE Jablanica, HE Rama, HE Grabovica, HE Salakovac i HE Mostar. Režim malih voda je uslovljen režimu rada hidroelektrana, dok se, što se tiče velikih voda, od hidroelektrana "očekuje" da smanje njihov štetni uticaj. Generalno se može konstatirati da hidroelektrane poboljšavaju režim tečenja rijeke Neretve, što se tiče ekstremnih protoka. Naime, male vode su veće nego pri prirodnom režimu tečenja (što je bitno za sušno razdoblje godine), a valovi velikih voda su znatno smanjeni uticajem vještačkih akumulacija, odnosno pravilnim korištenjem akumulacijskog prostora.

Što se tiče hidrografije na ovom dijelu sliva, značajne pritoke Neretve su vodotoci: Kraljušnica, Baštica, Neretvica, Rama, Doljanka, Bijela, Drežanjka, a od jezera Jablaničko i Ramsko (vještačka) i Blidinje jezero, kao prirodno.

Donji tok:

Iako je cijeli sliv rijeke Neretve pod utjecajem krša, donji tok, od Mostara do ulaza u Republiku Hrvatsku (Doljani) je pod izraženim utjecajem krša.

Karakteristika ovog dijela sliva su: značajan broj snažnih kraških vrela (na pritokama i u samom koritu Neretve); dotjecaj vode na vrela sa kraških polja - podzemnim tečenjem; dodatni deterministički utjecaji od HE Čapljina (Krupa), HE Peć Mlini (Trebižat); te brojni kanali za navodnjavanje.

Praktično sve pritoke rijeke Neretve na ovom dijelu sliva dotječu iz kraških polja sa lijeve i desne strane toka rijeke Neretve. Pritoka Jasenica (to su vode rijeke Lištice i vode manjih vodotoka koji završavaju u Mostarskom blatu); pritoka Buna (vode iz Nevesinjskog polja); pritoka Bregava (vode iz Dabarskog i dijela Fatničkog polja); pritoka Trebižat (nastaje u Imotskom polju). Također, duž samih pritoka postoje snažna kraška vrela: Klokun, Vrioštica, Grudsko vrelo, vrelo Lištice, vrelo Bune i Bunice.

Karakteristična je i lijeva pritoka Krupa koja dotječe iz Deranskog jezera - Hutovo blato, a prihvata i vode sa HE Čapljina. Međutim, na ovom dijelu su deterministički utjecaji jako izraženi. Naime rijeka Trebišnjica iz pravca Trebinja, kanalom kroz Popovo polje dotiče do gornjeg kompezacionog bazena HE Čapljina (područje FBiH). Rijeka Trebišnjica dijelom ponire i obogaćuje vode Deranskog jezera a dijelom završava na turbinama HE Čapljina. Do 1992. godine -srednji godišnji protok za HE Čapljina je iznosio 28m³/s. Danas je to znatno manje i u potpunosti deterministički definirano, obzirom da se protoci rijeke Trebišnjice preusmjeravaju za HE Dubrovnik u Republici Hrvatskoj. Odnosno, utjecaj rijeke Trebišnjice na bilans voda Deranskog jezera i rijeke Krupe je danas manji nego kako je to bilo u sistemu do 1992. godine - i teško ga je kvantitativno definirati. Brojne hidrološke stanice, na čitavom slivu rijeke Neretve, sa dugogodišnjim nizom sistemskih hidroloških osmatranja vodostaja i mjerenja protoka čine da je sliv rijeke Neretve hidrološki izučen. U Tablici 1.11.3 se daju karakteristične vrijednosti proticaja na vodotocima sliva rijeke Neretve u FBiH i grafički unutargodišnji hod srednjih mjesečnih proticaja.

Tablica 1.11.3: Karakteristične vrijednosti proticaja na vodotocima sliva rijeke Neretve

VS	Vodotok	Qsr.g. (m ³ /s)	sr.Qmin (m ³ /s)	maks.Q1/T (m ³ /s)		
				20 g.	50 g.	100 g.
Ulog	Neretva	9,02	0,840	118	128	132
Donja Ljuta	Ljuta	2,87	0,328	40,8	51,0	61,4
Glavatičevo	Neretva	38,6	8,90	497	573	628
Konjic	Neretva	58,0		853	880	1064
Konjic	Trešanica	2,15	0,61	maxQREG = 24,0		
Kralupi	Kraljušnica	2,09	0,273	maxQREG = 32,2		
Idbar	Bašćica	2,13	0,292	maxQREG = 25,5		
Gorani	Neretvica	4,62	0,600	63,4	80	95,7
Jablanica	Doljanka	4,54	0,330	maxQREG = 49,8		
Sanica	Šanica	0,90		maxQREG = 26,8		
Drežnica	Drežanjka	7,48	0,528	137	175	213
Mostar	Neretva	180	50,0	1814	2030	2216

Bačevići	Neretva	201	60,0	1909	2130	2318
Siroki Brijeg	Lištica	8,39	0,572	78,0	94,0	114
Ugrovača	Ugrovača	2,13	suho	104	140	184
Uzarići	Lištica	13,3	suho	216	270	322
Dom	Jasenica	10,9	suho	36,8	39,0	40,4
Blagaj	Buna	22,4	4,00			
Malo Polje	Bunica	18,8	2,30			
Buna	Buna	42,2	6,30	333	348	363
Zitomisljići	Neretva	253	68*	2046	2250	2433
Čapljina	Neretva	255	-			
Rakitovac	Vrljika	9,01	0,557	maxQREG = 82,0		
Grude	Grudsko vrelo	2,57	suho			
Peć Mlini-nizv	Tihaljina	11,1	0,451	maxQREG = 69,9		
Tihaljina	Tihaljina	16,5	0,66	125	134	141
Poljana	vrelo Klokun	6,54	3,19	24,7	27,1	28,9
Klobuk	Mlade	25,4	4,06	194	210	221
Grabovo vrelo	Grabovo vrelo	2,28	suho	19,2	22,2	24,3
Vitina	Vrioštica	3,21	1,49	10,2	11,0	11,6
Humac	Trebižat	31,4	2,55	201	213	222
Studenci	Studenčica	5,56	1,97	28,3	29,6	30,5
Stolac	Bregava	18,4		54,0	59,0	63,0
Gabela	Neretva	313		2208	2410	2600
Dračevo	Krupa	18,0				
Dračevo	Neretva	331				

Sliv Cetine:

Sliv rijeke Cetine, (ili sa nazivom "Zapadni krš"), koji pripada BiH, se u potpunosti nalazi na području FBiH i zauzima površinu od 2.876km². Jedna od osnovnih karakteristika vodnog područja Jadranskog mora, kojem pripada i sliv rijeke Cetine, je da se radi o kraškom prostoru. Sliv rijeke Cetine pripada masivu i obroncima Dinarida – području u potpunosti krševitom sa svim specifikumima i fenomenima krša, (snažna kraška vrela, povremeni vodotoci, povremene akumulacije u kraškim poljima, suho u ljetnom dijelu godine, vrtače, ponori, estavele i sl.). Veći dio oborinskih voda nestaje u prostoru krša (gdje bezbrojne vrtače u slivu kao ogromni slivnici prihvataju vodu i brzo je distribuiraju u podzemlje), potom, podzemnim otjecanjem te vode se pojavljuju na mnogobrojnim vrelima – u konkretnom slučaju: sa područja tzv. Zapadnog krša, odnosno sliva rijeke Cetine nastaju: vrelo rijeke Sane, vrela rijeke Plive kao i brojna vrela duž Jadranske obale, u Republici Hrvatskoj.

Preciznije, osim gornjeg i središnjeg dijela Glamočkog polja, gdje vodotoci Ribnik i Jaruga – ponorima i podzemnim tokovima otječu ka vrelima Plive i Sane, i sjevernog dijela Kupreškog polja, gdje vodotok Mrtvica ponire i podzemnim tokovima završava na vrelu Plive, sva ostala polja: donji dio Glamočkog polja, južni dio Kupreškog polja, Duvanjsko i Livanjsko polje, pripadaju slivu rijeke Cetine.

Najznačajniji vodotoci su Kriva Jaruga i Ribnjak u Glamočkom polju; rijeka Milač u Kupreškom polju; rijeka Šuica u Duvanjskom polju te rijeke Bistrica, Sturba, Žabljak i Ričina u Livanjskom polju.

Prirodne akumulacije se formiraju u: Glamočkom polju (retenzija Pučine) odakle se preko ponora Dragnić vode evakuiraju u Livanjsko polje; u Duvanjskom polju - retenzija koja se preko ponora Kovači evakuira na vrelo Ričine; i u Livanjskom polju (direktno utječe u Buško jezero); kao i prirodne retenzije u sjeverozapadnom dijelu Livanjskog polja, odakle se vode evakuiraju ponorima Kazanci i Čaprazlije ka rijeci Cetini.

U Livanjskom polju postoji snažan deterministički utjecaj od složenog sistema koji prikuplja i odvodi vode ka HE Orlovac u Republici Hrvatskoj. Dio tog sistema je veliko Buško jezero (vještačko), akumulacija Mandak, Drinovački kanal (koji prikuplja vode Bistrice, Sturbe i Žabljaka) i, u konačnici, jezero Lipa gdje se skupljaju sve navedene vode i tunelom odvede ka HE Orlovac. Brojne hidrološke stanice na čitavom slivu rijeke Cetine, sa dugogodišnjim nizom sistemskih hidroloških osmatranja vodostaja i mjerenja protoka – čine da je sliv rijeke Cetine u FBiH hidrološki izučan. U Tablici 1.11.4 se daju karakteristične vrijednosti po hidrološkim stanicama sliva rijeke Cetine.

Tablica 1.11.4: karakteristične vrijednosti po hidrološkim stanicama sliva rijeke Cetine

VS	Vodotok	Qsr.g. (m ³ /s)	sr.Qmin. (m ³ /s)	maks.Q1/T (m ³ /s)		
				20g.	50g.	100g.
Badanj	Badanj	1,04	suho	17,5	20,3	22,5
Dragnić	Ponor	1,59	suho			
Brda	Milač	0,960	0,200	8,90	10,1	11,0
Gornji Malovan	Milač	0,830	0,090	MAXQreg. = 11,5		
Šuica	Šuica	2,29	0,110	28,7	38,2	42,9
Mokronoge	Šuica	2,99	Suho	47,5	56,5	63,3
Male Brdine	Drina	2,50	Suho			
Jošanica	Ostrožac	0,210	0,012	7,52	10,2	12,5
Kovači-ponor	Šuica	8,20	Suho	190	226	252
Vrelo Sturbe	Sturba	4,48	1,24	MAXQreg. = 32,0		
Gornji Žabljak	Žabljak	2,06	0,139			
Livno	Bistrica	3,60	0,600	34,8	37,0	38,6
Vrilo	Ričina	8,00	-			
Kazanci-ponor	Ševarova Jaruga	1,86	0,002	MAXQreg. = 6,63		
Čaprazlije-ponor	Tovarova Jaruga	2,76	Suho	178	185	201

Bilanca površinskih voda

Bilans površinskih voda je iskazan preko ukupnih količina voda koje se formiraju i/ili proteknu preko njene teritorije zatim podjeljen na sopstvene vode i tranzitne vode, kako bi se u konačnici mogla dati ocjena sopstvenog vodnog bogatstva. Poseban značaj imaju količine sopstvenih voda jer teško da se tranzitne mogu smatrati vodnim bogatstvom jedne zemlje -obzirom na, primjerice, otežanost kontrole kvaliteta pa i kvantiteta voda.

Bilanca voda je prezentirana u tablicama kao:

- bilanca za slivove i podslivove vodnog područja Jadranskog mora;
- sumarne bilance površinskih voda za vodna područja Jadranskog mora.

Vodno područje Jadranskog mora

Ukupana bilanca površinskih voda za vodno područje Jadranskog mora daje se u Tablici 1.11.5

Tablica 1.11.5: Bilanca površinskih voda vodnog područja Jadranskog mora

Slivno / Podslivno područje	Qsr.god. (m ³ /s)		
	Sopstvene vode	Tranzitne vode	Ukupne vode
Neretva	294	37	331
Cetina	23		23
UKUPNO:	317	37	354
Procentualno od ukupno:	89,5	10,5	100

Kvaliteta površinskih voda

Uvod

Prema Zakonu o vodama izraz „površinske vode“ označava „sve kopnene vode, izuzev podzemnih voda, prijelazne i obalne morske vode, izuzev morskih voda koje pripadaju teritorijalnim vodama.“

Ocjena o kvalitetu površinskih voda se donosi na osnovu provođenja redovnih kontrola i analiza na odabranim lokacijama. U BiH kontrole i analize kvaliteta površinskih voda su se sistematski provodile od 1965. do 1991. godine, na 58 profila slivnih i podslivnih područja: Une, Vrbasa, Ukrine, Bosne, Drine, Neretve i Trebišnice. (Analizama iz tog perioda nisu bile obuhvaćene podzemne vode, jezera i akumulacije). Kontrola se zasnivala na trenutnim uzorcima voda tako da su fizičko-hemijski parametri kvaliteta voda određivani tri puta godišnje (proljeće, ljeto i jesen) a biološki dva puta (ljeto i jesen). Standardno, od fizičko-hemijskih parametara, stalno su određivani: temperatura, izgled, pH, alkalitet, rastvoreni kisik i procenat zasićenja, tvrdoća, ukupne čvrste i suspendovane materije, HPK, BPK, orto fosfati i ukupno željezo. Jedinjenja azota, amonijak, nitriti i nitrati, redovno su kontrolisani na 10 profila. Mikrobiološke i biološke kontrole kvaliteta su vršene na većini profila.

Kontinuitet praćenja kvaliteta voda je prekinut 1992. godine, da bi, u FBiH, nastavak organizovane kontrole kvaliteta površinskih voda uslijedio 1995., odnosno 2005. godine, u zavisnosti od vodnog područja i nadležnih agencija.

Zakonom o vodama FBiH, član 32, se predviđa klasifikacija stanja vodnih tijela površinskih i podzemnih voda koja se određuje na osnovu jačine promjena uzrokovanih ljudskim aktivnostima. Članom 43 istog Zakona se precizira da Vlada FBiH donosi propise o metodologiji za određivanje tipova vodnih tijela površinskih voda i karakterizaciju vodnih tijela površinskih i podzemnih voda. Pošto propisi o navedenoj metodologiji, kao ni parametri za određivanje klasa vodnih tijela, do sada nisu usvojeni, to će se za prikaz i ilustraciju stanja kvaliteta površinskih voda koristiti još uvijek važeća Uredba o klasifikaciji voda i voda obalnog mora u granicama SR BiH².

Kvalitet površinskih voda na području FBiH se prikazuje za period do 1991. godine i za period 2000.-2005.-2007. godina.

Ocjena stanja kvaliteta voda za period do 1991. godine

Za ovaj period je karakteristična velika različitost između propisanog i stvarnog stanja kvaliteta voda. Na velikom broju profila parametri kvaliteta su prelazili i vrijednosti normirane za četvrtu klasu.

Ocjena stanja kvaliteta voda za period 2000.-2005.-2007. godina

Vodno područje Jadranskog mora

Sliv Neretve:

Ponovnom praćenju kvaliteta voda na vodnom području Jadranskog mora se pristupilo 2000. godine. U analize su uključeni, pored ranijih, i neki novi profili na slivovima rijeka Neretve i Cetine.

Tablica 1.11.6: Kvaliteta voda za sliv rijeke Neretve za razdoblje 2000.-2007. godine

Sliv rijeke Neretve sa Trebišnjicom	MDK	Zadovoljenje propisane klase (%)
		2000.-2007. god.
BIOLOŠKI PARAMETRI		
Indeks saprobnosti	1,525	100
MIKROBIOLOŠKI PARAMETRI		
Ukupan broj koliformnih bakterija na 37°C (N/1 mL)	Prosjek	2290
FIZIČKO-HEMIJSKI PARAMETRI		
Suspendovane materije		
Isparni ostatak (mg/L)	30	100
Alkalitet – Aciditet		
pH	6,8-8,5	100
Kiseonički režim		
Ras.kisik (mgO ₂ /L)	>6	100
Zasićenost kisikom (% O ₂)	90-75	-
BPK-5 (mgO ₂ /L)	<4	100
HPK pot.KMnO ₄ (mgO ₂ /L)	<12	100
Sadržaj nutrijenata		
Amonijak (mgNH ₄ /L)	<0,25	66,67
Nitriti (mgNO ₂ /L)	<0,05	100
Nitrati (mgNO ₃ /L)	<10	100
Fosfati-o (mgPO ₄ /L)	<0,25	-

Tablica 1.11.7: Kvaliteta voda za sliv rijeka Cetine i Krke, za period 2001.- 2007. godina

Sliv rijeke Krke i Cetine	MDK	Zadovoljenje propisane klase (%)	
		2001-2007 god.	
BIOLOŠKI PARAMETRI			
Indeks saprobnosti	1,5-2,5		
MIKROBIOLOŠKI PARAMETRI			
Ukupan broj koliformnih bakterija na 37°C (N/1mL)	Prosjek		3.683
FIZIČKO-HEMIJSKI PARAMETRI			
Suspendovane materije			
Isparni ostatak (mg/L)	<30		100
Alkalitet – Aciditet			
pH	6,8-8,5		100
Kiseonički režim			
Ras.kisik (mgO ₂ /L)	>6		100
Zasićenost kisikom (% O ₂)	90-75		-
BPK-5 (mgO ₂ /L)	<4		100
HPK pot.KMnO ₄ (mgO ₂ /L)	<12		100
Sadržaj nutrijenata			
Amonijak (mgNH ₄ /L)	<0,25		66,67
Nitriti (mgNO ₂ /L)	<0,05		100
Nitrati (mgNO ₃ /L)	<10		100
Fosfati-o (mgPO ₄ /L)	<0,25		-

Hidrogeološka rejonizacija

Sintezom ukupnih fizičko-geografskih, geoloških i hidrogeoloških karakteristika, teritorija FBiH može se podijeliti na tri osnovne hidrogeološke jedinice ili regiona i to: panonski, unutrašnji i krški region. Potrebno je napomenuti da je hidrogeološka kategorizacija izvršena prvenstveno na osnovu zastupljenosti akvifera u terenu i prema strukturi poroznosti akvifera koji izgrađuju teren. Izdvojene su slijedeće hidrogeološke kategorije:

- teren sa akviferima intergranularne poroznosti,
- teren sa akviferima intergranularne i pukotinske poroznosti,
- teren sa akviferima kavernoznopukotinske poroznosti,
- teren sa akviferima pukotinske poroznosti,
- tereni praktično bez akvifera.

Navedene kategorije sastoje se od hidrogeoloških jedinica koje su okarakterisane litološkim sastavom, geološkom starošću ili sastavom kod magmatita, odnosno genezom za kvartarne tvorevine. U okviru pojedinih kategorija terena, hidrogeološke jedinice (nosioci akvifera) su svrstane u hidrogeološke grupe prema vrijednosti koeficijenta transmisibiliteta, odnosno vodoobilnosti - produktivnosti akvifera.

Tereni sa akviferima intergranularne poroznosti. U okviru ove kategorije uvršteni su slijedeći hidrogeološki članovi: fluvijalni šljunkoviti i pjeskoviti sedimenti, mjestimično zaglinjeni pjeskovi, sitnozrni neogeni pjeskovi, deluvijalni i glaciofluvijalni nanos, šljunkoviti pjeskovi i gline riječnih i jezerskih terasa, mioplionski sedimenti sa čestom izmjenom pjeskova i šljunkova sa laporima i glinama, te mjestimično ugljevitim glinama i ugljem. Na osnovu osobina akvifera, navedeni hidrogeološki članovi svrstani su u hidrogeološke grupe i to:

- I grupa - visoki koeficijent transmisibiliteta (veći od 10^{-3} m²/s), visokoobilni akvifer.
- II grupa - srednji koeficijent transmisibiliteta (od 10^{-3} m²/s), srednje vodoobilni akvifer.
- III grupa - nizak koeficijent transmisibiliteta (manji od 10^{-4} m²/s), akvifer pretežno niže vodoobilnosti.
- IV grupa - različiti koeficijenti transmisibiliteta, akviferi izrazi, različite vodoobilnosti,
- V grupa - različiti, pretežno nizak koeficijent transmisibiliteta, akviferi, različite vodoobilnosti, pretežno niže.

Kvalitet vode direktno zavisi od litološke građe zaledine, koja je zasad pretežno povoljna za piće. Na ovim terenima prema osobinama akvifera zastupljena je prva, a dijelom i druga hidrogeološka grupa.

Tereni sa akviferima intergranularne i pukotinske poroznosti predstavljaju terene koje izgrađuju miocenski i oligomiocenski kompleksi u kojima se naizmenično smjenjuju gline, pjeskovi, šljunkovi, pješčari, konglomerati, laporci i krečnjaci koji grade podinski dio neogenskih sedimenata. U okviru ove hidrogeološke grupe ostvareni su pretežno diskontinualni akviferi sa različitim, uglavnom niskim koeficijentom transmisibiliteta te su pretežno niske vodoobilnosti.

Teren sa akviferima kavernoznopukotinske poroznosti. U okviru ove kategorije svrstano je sedam hidrogeoloških članova, koje obuhvataju prostrane krečnjačke komplekse karbonatne platforme "Vanjskih Dinarida" (najveći dio pripada slivu Jadrana). Zastupljeni su slojeviti i masivni krečnjaci, mjestimično sa dolomitima, laporoviti tankoslojeviti krečnjaci, mermeri, krečnjaci, dolomiti u alternaciji, dolomiti, dolomitični krečnjaci, krečnjački konglomerati i breče te neogenski krečnjaci sa manjim pješčarskim ulošcima. Navedene litofacije-hidrogeološke jedinice podjeljene su u dvije grupe. Prvoj grupi pripada samo jedan hidrogeološki član koga predstavljaju intezivno karstifikovani slojeviti i masivni krečnjački kompleksi sa mjestimično uložnim dolomitima, sa akviferima izrazito velike transmisibilnosti, odnosno sredina visoke vodoobilnosti i uglavnom velikog prostranstva. Drugoj grupi pripadaju srednje karstifikovane karbonatne stijene: krečnjaci, dolomiti, mermeri, krečnjački konglomerati i breče. Obzirom na vodoobilnost zaostaju od prve grupe, a pojavljuju se kao stijenske mase relativno manjeg prostranstva. Navedene stijene ove kategorije izgrađuju terene u kojima je evidentan hidraulički mehanizam uglavnom slobodan, a prisustvo akvifera ispod lokalne erozije baze moguće je kod svih hidrogeoloških jedinica ove grupe, gdje je dubina karstifikacije spuštana ispod iste.

Tereni sa akviferima pukotinske poroznosti. U ovu kategoriju izdvojeni su tereni koji u litološkom sastavu predstavljaju pretežno krečnjaci, laporoviti krečnjaci i pješčari. Podjela na hidrogeološke grupe nije vršena jer su zastupljeni akviferi pretežno niske transmisibilnosti, većinom niske produktivnosti i uglavnom malog lokalnog prostranstva. Hidraulički mehanizam akvifera je uglavnom slobodan, rjeđe pod pritiskom.

Tereni pretežno bez akvifera. U okviru ove kategorije terena izdvojeno je više hidrogeoloških jedinica, koje po litološkom sastavu izgrađuju svi flišni i flišoidni kompleksi, vulkanogeno-sedimentne formacije, crvenica, laporovite gline, pjeskovite i šljunkovite gline, laporci, glinci, laporoviti krečnjaci, masivni dolomiti, te magmatske i metamorfne stijene. Potrebno je navesti da tereni ove kategorije zauzimaju veliko prostranstvo Dinarida i Vardarske zone. I pored evidentiranih malih, lokalnih akvifera izrazito niske produktivnosti, najveći prostor izgrađuju nepropusne stijenske mase. Međutim sa hidrogeološkog aspekta mogu imati veliku ulogu kao nepropusna podina ili bočna barijera značajnih ili vodećih akvifera na teritoriji FBiH.

Prikaz akumulacija podzemnih voda sa bilancom pričuva

Prikaz akumulacija podzemnih voda, sa bilancom pričuva, urađen je posebno za Vodno područje Jadranskog mora. Određeni su položaji i granice vodnih tijela podzemnih voda, i to za:

- akvifere intergranularne poroznosti, i
- akvifere karstno-pukotinske poroznosti.

Lokacije, granice i karakterizacija tijela podzemnih voda sa bilansom rezervi

Preliminarno određivanje vodnih tijela podzemnih voda za različite akvifere izvršeno je na osnovu: geoloških granica vodnih tijela; hidroloških (hidrauličkih) granica vodnih tijela, te ulaznih (za slučaj poniranja vode) i izlaznih tačaka (izvora) koji kontrolišu zonu prihranjivanja.

Metod određivanja granica se prilagođavao vrsti poroznosti akvifera i za integralnu poroznost su korišteni, uglavnom, hidrodinamički modeli i ekspertske procjene na bazi podataka o pojedinačnim crpljenima i granulometriji akvifera, dok su za akvifere karstno-pukotinske poroznosti, korištene hidrogeološke i geološke karte i podaci o utvrđivanju podzemnih veza (bojenja) ponorskih zona i kraških vrela i ekspertske procjene. Osnovna klasifikacija tijela podzemnih voda je, zavisno od tipa akvifera i načina tečenja, odnosno njenog pražnjenja, definisana kao:

- potpuno odvojena (nepovezana) vodna tijela podzemnih voda, kao što je slučaj sa akviferima integralne poroznosti, koja se, dominantno, prihranjuju iz vodotoka uz koje su nastala,
- povezana tijela podzemnih voda kakva su, uglavnom, u akviferima karstno-pukotinske poroznosti čije je dominantno prihranjivanje oborinskim vodama ili kraškim vodotocima kroz pukotinske zone, a pražnjenje kroz više izvora ili izvorskih zona,
- vodna tijela subarteškog, arteškog ili kombinovanog tipa.

Na Vodnom području Jadranskog mora identifikovana su slijedeća velika tijela podzemnih voda, i to:

Tablica 1.11.8: Prikaz tijela podzemnih voda

Vodno područje Jadranskog mora		
Akviferi karstno-pukotinske poroznosti		
Sliv r. Neretve		
R.br	Naziv	Površina (km ²)
1	Tribistovo-Posušje-Grude	259,67
2	Klobuk-Vitina-Tihaljina	544,97
3	Mostarsko blato	233,76
4	Radobolja-Studenci	449,81
5	Prenj	453,24
6	Drežnica	71,24
7	Čvrsnica	251,50
8	Velež	294,79
9	Neum	211,54
Sliv r. Cetine		
1	Kupres	285,95
2	Staretina	395,01
3	Ljubuša	643,81
4	Jugoistočno od Buškog blata	205,79
Akviferi intergranularne poroznosti		
Sliv r. Cetine		
1	Imotsko polje	68,17

Zbirni bilans rezervi podzemnih voda

Intergranularni akviferi

Tablica 1.11.9: Vodno područje Jadranskog mora

R.br.	Naziv Vodnog tijela	Kategorija (m ³ /s)					Bilansne rezervem ³ /s	Ukupne rezervem ³ /s
		A	B	C1	C2	D ₁ + D ₂		
1	Sliv Neretve (područje Gabele i Neuma)	0,100		0,300	0,150	0,500	0,400	1,050

Karstno-pukotinski akviferi

Tablica 1.11.10: Vodno područje Jadranskog mora

R.br.	Naziv Vodnog tijela	Kategorija (m ³ /s)					Bilansne rezerve m ³ /s	Ukupne rezervem ³ /s
		A	B	C1		D1 + D2		
1	Sliv Neretve	1,980	5,42	9,070	8,140	6,870	16,470	31,480
2	Sliv Cetine	0,156	0,370	1,775	0,975	1,185	2,301	4,461
Ukupno:							18,771	35,941

Kategorija pričuva podzemnih voda: Stupanj istraženosti i utvrđenosti elemenata nalazišta:

A	Potpuno istraženi i utvrđeni
B	Istraženi i utvrđeni
C1	Djelomično istraženi i utvrđeni
C2	Orijentaciono istraženi i utvrđeni
D1	Pretpostavljeni
D2	Procijenjeni

(Prikaz stupnja istraženosti i utvrđenosti kategorija pričuva podzemnih voda)

Uporaba voda - pokazatelji stanja

Uporaba voda, prema ZoV-a FBiH, obuhvaća oblasti:

- zahvaćanje, crpljenje i uporabubu površinskih i podzemnih voda za različite namjene (snabdijevanje vodom za piće, sanitarne i tehnološke potrebe, navodnjavanje i dr.);
- uporaba vodnih snaga za proizvodnju električne energije i druge pogonske namjene;
- uporaba voda za uzgoj ribe;
- uporaba voda za plovidbu;
- uporaba voda za sport, kupanje, rekreaciju i druge slične namjene.

Uporaba vode za opskrbu stanovništva vodom za piće, sanitarne potrebe i potrebe protivpožarne zaštite ima prednost u odnosu na ostale namjene.

Opskrba vodom stanovništva

Najvažniji zadatak u oblasti uporabe voda jeste osiguravanje vode za piće u svrhu pokrivanja potreba za vodom stanovništva i privrede koja ima zahtjeve za uporabom voda najvišeg kvaliteta.

Kod obrade sadašnjeg stanja vodoopskrbe pristup je bio slijedeći: analiza obuhvata javnim sustavima vodoopskrbe, izvori vodoopskrbe, ukupno zahvaćene i isporučene količine vode, kvalitet vode, specifične potrošnje, stanje i kvalitet vodovodnih sustava, itd.

Polazna osnova za analizu stanja vodoopskrbe je naravno broj stanovnika po vodnim područjima. Korišteno je izvješće Federalnog zavoda za statistiku - "Procjena broja stanovnika po kantonima i općinama" iz 2007., dok je broj stanovnika po pojedinim vodnim područjima i za nivo sliva i podsliva procijenjen uz pomoć obrade podataka u GIS software-u.

Zahvaćene i isporučene količine voda

Ukupno zahvaćene količine voda, za potrebe vodosnabdijevanja u FBiH, se kreću oko 261.542.143m³/g, što na 1,39M stanovnika obuhvaćenih javnim vodovodnim sustavima daje bruto specifičnu potrošnju od 512l/st,dan.

Određeni broj javnih vodovoda u gradovima, a pogotovo u selima, još uvijek u određenim periodima godine nije u stanju zadovoljiti osnovne potrebe korisnika za vodom, a često ni u kvalitetu, zbog čega su prisutne redovne pojave redukcije u isporukama - što je naročito izraženo u slivu rijeke Krke i Cetine, te za Vodno područje Jadranskog mora. Jedan od uzročnika redukcija jesu i gubici u samim vodovodima.

Struktura specifične potrošnje je slijedeća:

- Potrošnja u domaćinstvima, odnosno kućna ili potrošnja u stanovima. U okviru ove stavke specifične potrošnje uključena je i potrošnja javnih institucija tipa škole, kasarne, zdravstvene institucije, ali i gubici vode u vodovodnom sistemu koji su za naše uslove jako značajni u ukupnoj strukturi potrošnje vode;
- Potrošnja privrede, koja je priključena na gradsku vodovodnu mrežu, a koja u svom tehnološkom postupku koristi vodu kvaliteta vode za piće. Zadovoljenje potreba za vodom za zalijevanje bašti, okućnica i individualni uzgoj stoke, što se prvenstveno odnosi na seoska naselja, takođe je sadržano u ovoj stavci strukture specifične potrošnje.

U tim uvjetima, izuzetno je teško osigurati ravnomjernu raspodjelu raspoloživih količina vode svim potrošačima, te osigurati osnovne higijenske uvjete. Veliki gubici jednim dijelom rezultat i nemogućnosti evidentiranja isporučenih količina vode radi slabe opremljenosti komunalnih poduzeća koja gazduju vodovodnim sustavima.

Za neke općinske centre dobivene vrijednosti specifičnih potrošnji stanovništva su izuzetno male što može biti posljedica lošeg evidentiranja količina vode koje uđu u sustav, odnosno registriranje na kućnim, tj. vodomjerima potrošača, kao i nedosljedno prikazivanje neto i bruto potrošnje. Često se tu radi se o vodovodima općinskih centara gdje se provode redukcije u isporukama vode od najmanje osam sati dnevno, iz razloga ili nedovoljnih kapaciteta izvorišta, ili neodgovarajućih objekata za transport, akumuliranje i distribuciju vode sa visokim procentom gubitaka, ili, što je nažalost najčešći slučaj, kombinacija sva tri navedena razloga.

Uglavnom, za sredine sa urednim isporukama vode, može se zaključiti da vrijednosti sadašnje specifične potrošnje vode domaćinstava iznose oko 120 l/st.dan, što je ujedno i prosječna specifična potrošnja stanovništva za prostor FBiH. Prosječna specifična potrošnja privrede koja je priključena na gradsku vodovodnu mrežu, (prema dostupnim podacima), iznosi oko 64 l/st, dan.

Prikazi stanja vodosnabdijevanja za Vodno područje Jadranskog mora

Za zadovoljenje potreba vodoopskrbe stanovništva koriste se vodni resursi podzemnih i površinskih voda. Vodno područje Jadranskog mora obuhvata Sliv Neretve sa Trebišnjicom, Sliv Krke i Cetine, te obalno more. Ukupno na vodnom području Jadranskog mora, po procjenama za 2007. godinu, živi 369.346 stanovnika, raspoređenih po slivnim područjima kako je prikazano u nastavku teksta:

Vodno područje Jadranskog mora	Broj stanovnika, po procjeni, za 2007.
Sliv rijeke Neretve sa Trebišnjicom	311.262
Sliv Krke i Cetine	58.084
SVEUKUPNO	369.346

Od ukupnog broja stanovnika javnim vodovodnim sistemima je obuhvaćeno oko 58%. Dobru pokrivenost javnim vodovodnim sustavima imaju Mostar i Čitluk, dok je za Široki Brijeg, Glamoč i Prozor - Rama taj postotak veoma nizak. Prema raspoloživim podacima, ukupne količine voda koje se zahvataju na izvorištima za potrebe vodoopskrbe iznosi 43.591.478m³/god.

Tablica 1.11.12: Odnos zahvaćenih i isporučenih količina voda po slivnim područjima V. područja Jadranskog mora

Vodno područje Jadranskog mora	Količina zahvaćenih voda na izvorištima (m ³ /god)	Broj stanovnika koji se opslužuje vodovodima (st.)	Bruto specifična potrošnja voda (l/st.dan)
Sliv Neretve sa Trebišnjicom	40.626.187	188.056	591,9
Sliv Krke i Cetine	1.863.691	23.610	216,3
Obalno područje	1.101.600	3.000	1.006
Ukupno:	43.591.478	214.666	556,3

Prosječna, bruto specifična potrošnja vode, izražena kao odnos ukupno zahvaćenih količina i ukupnog broja stanovnika obuhvaćenih javnim vodovodima je 556,3l/st.dan. Strukturu ove bruto specifične potrošnje vode čine: specifična potrošnja domaćinstva, specifična potrošnja privrede i institucionalne potrošnje, te neoprihodovana voda, odnosno gubici. Specifične potrošnje vode stanovništva, u domaćinstvima, se kreću u prosjeku oko 115 l/st.dan.

Kvalitet vodoopskrbe, obzirom na visok postotak gubitaka od 69%, može se ocijeniti kao neodgovarajući i vremenu i potrebama potrošača. Česte redukcije, veliki gubici vode, nedovoljan kapacitet izvorišta, dotrajala distributivna mreže su, u cjelosti ili djelomično, karakteristike skoro svih vodovoda. U većini općina nije izdata vodoprivredna dozvola za izvorišta niti postoji katastar vodovoda.

Struktura izvorišta koja se koriste za vodoopskrbu je slijedeća:

- pukotinsko-karstne sredine koje se na površini javljaju u vidu vrela i izvora - 43%;
- podzemne vode iz pukotinsko-karstnih sredina 46%;
- otvoreni vodotoci 9%;
- vještačke akumulacije i prirodna jezera 2%.

Kvalitet vode je dobar i ne zahtijeva prethodno kondicioniranje vode za piće. Odstupanja se javljaju obično u periodima većih kiša kada su u većoj ili manjoj mjeri zapažene mutnoće na vrelu Radobolje. Od tretmana se provodi samo dezinfekcija vode, dok je uređaj za kondicioniranje voda vrela Radobolje u funkciji po potrebi.

Većinom nisu uspostavljene zaštitne zone izvorišta, osim nekoliko izvorišta za koja je uspostavljena I zaštitna zona. Postoje projekti zaštite izvorišta Grada Mostara (Radobolja, Studenac, salakovac i Bošnjaci), Čapljine (Bjelave), Gruda (Grudsko vrelo), Širokog Brijega (Borak), te Tomislavgrada (izvorišta Mukišnica).

Prikaz stanja vodosnabdijevanja za sliv rijeke Neretve sa Trebišnjicom

Sliv Neretve sa Trebišnjicom u FBiH obuhvaća općine Mostar, Čapljina, Čitluk, Rama, Široki Brijeg, Posušje, Ljubuški, Grude, Jablanica, Konjic i Stolac. Ukupan broj stanovnika na dijelu sliva Neretve sa Trebišnjicom u FBiH prema popisu iz 1991.g. iznosio je 359.060, dok prema procjeni iz 2007.g. na ovom području živi oko 311.000 stanovnika. Javnim sustavima vodoopskrbe je obuhvaćeno oko 188.000 stanovnika, odnosno oko 60% ukupnog broja stanovnika. Bruto specifična potrošnja je u prosjeku 592l/st,dan, a razlike su izuzetno velike od područja do područja (Široki Brijeg oko 1111l/st,dan do enormnih 1.200l/st,dan za Prozor-Rama). Specifična potrošnja stanovništva za ovaj sliv se kreće oko 118l/st,dan, pri čemu je za općinu Široki Brijeg vrijednost specifične potrošnje dosta niža i dostiže oko 43l/st,dan.

Ukupno zahvaćene količine vode sliva Neretve iznose 40.626.187m³/god., od čega je stanovništvu isporučeno 8.091.876m³/god., a za privredu i javnu potrošnju 4.018.044m³/god. Gubici se u prosjeku procjenjuju na 70%. Postojeći vodozahvati u ovom području su zahvati podzemnih i površinskih voda i to:

- Pukotinsko - karstne sredine (vrela i izvori) - 45%, 11 izvorišta kapaciteta vodozahvata 60-547,2l/s (područja Mostara, Rame, Širokog Brijega, Ljubuškog, Jablanice, Konjica i Stolac). Izvorište „DO" (općina Stolac) se nalazi na području Republike Srpske;
- Podzemne vode iz pukotinsko karstnih sredina - 44%, 6 bunara kapaciteta vodozahvata 32-1.000l/s (područja Mostara, Čapljine, Čitluka i Gruda);
- Vještačke akumulacije i prirodna jezera (Akumulacija Tribistovo) (površinski vodozahvati) - 2% (područje Posušja). Kapacitet ovog vodozahvata je 90l/s.
- Otvoreni vodozahvati - 9% Bregava u Stocu i Ljubuški.

Kvaliteta voda je u većini slučajeva zadovoljavajući - vrela i izvori, kao i podzemne vode iz intergranularnih sredina, tako da se provodi samo dezinfekcija vode, osim na mjestu vodozahvata Radobolja - vrelo (Grad Mostar) gdje je za vrijeme velikih mutnoća predviđen i izgrađen uređaj za kondicioniranje vode. Prečišćavanje se u ovom slučaju obavlja uz pomoć brzih filtera. Na nekim od izvorišta su određene i uspostavljene zaštitne zone.

Neposredni sliv Jadrana — obalno more

U neposredni sliv Jadrana spada općina Neum, a prema dostupnim podacima u ovoj općini je registrovano 4.682 stanovnika, pri čemu je 3.000 stanovnika obuhvaćeno javnim vodovodnim sustavom, a što iznosi oko 64% od ukupnog broja stanovnika.

Javnim vodovodnim sustavom upravlja Komunalno poduzeće Neum. Bruto specifična potrošnja za ovaj podsliv iznosi oko 1006l/st,dan. Ukupno zahvaćene količine vode iznose 1.101.600m³/god., od čega je stanovništvu isporučeno 267.289m³/god., a privredi 166.856m³/god. Gubici se u prosjeku procjenjuju na oko 60%. Potrebno je napomenuti da su u ovom području, radi turističke sezone u ljetnom periodu, izražene razlike unutar godine u pogledu potrošnje vode. Obzirom na zadovoljavajuće količine vode na ovom području se ne provodi redukcija vode.

Postojeći vodozahvati u ovom području su zahvati podzemnih voda i to podzemne vode iz pukotinsko karstnih sredina (bunari) - 100% (dva vodozahvata). Kapaciteti vodozahvata iznose 15 odnosno 200l/s (Blace, Gabela). Kvalitet voda je u zadovoljavajući, tako da se provodi samo dezinfekcija vode, gasovitim klorom. U općini Neum je na vodozahvatima uspostavljena I zaštitna zona.

Zaključak

Uvidom u prezentirane podatke može se zaključiti slijedeće:

- Ukupna potrebna količina vode za vodosnabdijevanje stanovništva i industrije po pojedinim vodnim područjima ne premašuje kapacitete mogućih izvorišta. Ista situacija je i sa sveukupnim predmetnim područjem. Drugim riječima, ima dovoljno vode za zadovoljenje potreba vodosnabdijevanja u planskom periodu. Raspored izvorišta i njihov odnos prema lokacijama potrošača, odnosno orijentacije potrošača prema pojedinim izvorištima je predmet posebne analize.
- Ukupni kapaciteti podzemnih voda, odnosno voda iz intergranularnih i pukotinsko karstnih sredina, zadovoljavaju potrebe. Ovo naravno ne znači da nema potrebe za otvorenim vodozahvatima ili akumulacionim jezerima, što je uslovljeno prostornim neskladom konzumnog područja i izvorišta podzemnih voda, ali ukazuje na bogatstvo ovog vodnog resursa i na potrebu njegovog očuvanja i zaštite kvaliteta.
- Evidentna je stagnacija u razvoju vodovodnih sistema. Posljedice su zastarjela oprema, loše stanje objekata vodovoda, loše stanje vodozahvata, brojna uska grla u vodovodnim sistemima koji svojim kapacitetima ne odgovaraju narastajućim potrebama potrošača, te, što je naročito izraženo u Vodnom području Jadranskog mora, nedovoljan obuhvat.
- U velikom broju slučajeva nisu uspostavljene zaštitne zone izvorišta, a tamo gdje su ustanovljene obično se mjere provode samo u I zoni zaštite.
- Vodovodi su organizirani kao općinski, bez uvezivanja u međuopćinske ili regionalne. Radi toga su i raspoložive količine voda na izvorištima neravnomjerno raspoređene u odnosu na potrebe.
- Komunalne organizacije, zadužene za proizvodnju i distribuciju vode, još uvijek ne mogu u potpunosti da odgovore na postavljene zadatke. Usporeno se napreduje u izradi katastra vodovodnih objekata, a ne vode se uredno evidencije o količinama zahvaćene i isporučene vode.
- Kadrovska struktura uposlenih većine komunalnih organizacija je neodgovarajuća zadacima koji se pred ovakve organizacije postavljaju.
- Visoki gubici voda, nažalost je jedna od općih karakteristika većine vodovodnih sistema.

Uporaba voda za potrebe gospodarstva

Udio gospodarskih potrošača u ukupnoj potrošnji vode je značajan i dobroj mjeri zavisi od stupnja razvijenosti područja za koji se rade procjene potreba za vodom. Jedan dio potreba za vodom gospodarstva koja u svom procesu zahtijeva vodu kvaliteta vode za piće uključen je kroz stavku specifične potrošnje stanovništva, a s druge strane, najveći industrijski potrošači vrlo često imaju vlastite izvore opskrbe naročito ukoliko im u procesu proizvodnje nije neophodna voda kvaliteta za piće.

Kvalitet i količine zahvaćene vode za potrebe industrije ovise prvenstveno od primjenjenog tehnološkog procesa koji, između ostalog, značajno utiče i na odabir lokacije gospodarskog subjekta te nadalje i na način zahvatanja vode i eventualno njen predtretman. Današnje tehnologije su u principu orjentirane na smanjenje svih resursa koji se koriste u proizvodnom ciklusu i uvođenje recirkulacije vode u tehnološkom procesu gdje god je to moguće, jer bez obzira što se veliki gospodarski potrošači u segmentu osiguranja potrebnih količina vode baziraju na formiranju vlastitih zahvata, oni su dužni plaćati naknadu za uporabu voda, odnosno ispuštanje upotrijebljenih voda. Na taj su način industrijski potrošači stimulirani na osuvremenjavanje tehnologije i racionalnu uporabu resursa na tragu principa održivog razvoja (IPPC Direktiva i primjena BAT - Best Available Technologies), pa između ostalog i kroz višestruku uporabu vode u proizvodnom ciklusu ili smanjenje utroška vode po jedinici proizvoda.

U ranijem periodu se potrošnja vode industrije iz vlastitih izvora evidentirala i obrađivala u godišnjim statističkim izvješćima, pri čemu je uz mjerenje tereta zgađenja koje se producira u ciklusu uporabe voda uz količine zahvaćene vode, to bilo osnova za obračun taksi i doprinosa. Potpuno je jasno da se tadašnji podaci drastično razlikuju od trenutnog stanja na terenu pogotovu u domenu obima proizvodnje pojedinih gospodarskih pogona, ali i promjene tehnologije, pa i promjene namjene industrijskih pogona. Takvi su podaci informativnog karaktera i služe da ukažu na broj takvih gospodarskih pogona i na količine voda koje su bile zahvatane i uporabljene na taj način.

Industrija koja u svom tehnološkom procesu ne treba vodu kvaliteta vode za piće svoje potrebe za vodom po pravilu zadovoljava vlastitim vodovodnim objektima. Uglavnom su to vode za potrebe hlađenja ili pranja, a većina industrija primjenjuje sustav recirkuliranja. Sanitarna potrošnja vode ovih vidova industrije predviđena je u specifičnoj potrošnji tog područja. Podaci o količinama vode koju koristi privreda iz vlastitih vodozahvata su prikazani u nastavku

Tablica 1.11.13: Prikaz zahvaćenih količina voda za potrebe privrede iz sopstvenih vodozahvata

Sliv / Podsliv	Zahvaćene godišnje količine u 1.000m ³ /god do 1991. godine	Zahvaćene godišnje količine u 1.000m ³ /god u sadašnjem periodu (2007g.)
Neretva	45.033	641,87
Cetina	708,47	-

Uporaba vodnih snaga

Jedan od pouzdanih pokazatelja standarda stanovnika i stupnja razvoja određenog društva je i potrošnja električne energije. HNŽ/K raspolaže značajnim primarnim energetske resursima.

Tablica 1.11.14: Hidroenergetski potencijal

Vodotok	Raspoloživi tehnički hidropotencijal (GWh)	Napomena:
Neretva	5.048,21	Sa pritokama
Trebišnjica	620	U FBiH
Cetina	594,4	Hidroenergetski potencijal sa ovih prostora jednim dijelom koristi R. Hrvatska
Male hidroelektrane	1.090	Zbog nedovoljne istraženosti ocijenjene na oko 10% tehničkog potencijala

Na Vodnom području Jadranskog mora postoje hidroenergetski objekti:

U slivu rijeke Krke i Cetine jedino izgrađeno hidropostrojenje je HE Orlovac. Veliki dio hidroenergetskog potencijala, koji pripada BiH, iskorišten je putem ovog objekta, čija je strojara izgrađena na teritoriji Republike Hrvatske. Akumulacija Buško Blato ove hidroelektrane je najveća akumulacija, po površini, izgrađena u Europi. Procjenjuje se da je hidroenergetska iskorištenost sliva Krke i Cetine koji pripada FBiH- 59,3% snage.

Podsliv Neretve sa Trebišnjicom je po svome vodnom bogatstvu najznačajniji vodotok FBiH. Na samoj rijeci Neretvi su izgrađena 4 hidroenergetska postrojenja. Na određenim (starijim) hidroenergetskim objektima su pokrenute, a negdje i završene aktivnosti na revitalizaciji objekata i to: na hidroelektrani Jablanica (povećanje instaliranog kapaciteta), na hidroelektrani Rama, Mostar, Jajce I i II.

Tablica 1.11.15: Hidroenergetski objekti Vodnog područja Jadranskog mora

Naziv HE	Vodotok	Godina početka rada	Tip HE	Instalisani kapacitete Ni (MW)	Srednja godišnja proizvodnja Eg (GWh)
Rama	Rama	1968.	DA	160	731
Jablanica	Neretva	1955.	DA	170	792
Grabovica	Neretva	1982.	PA	115	372
Salakovac	Neretva	1982.	PA	210	563
Mostar	Neretva	1987.	PA	72	300
Peć Mlini	Vrlika	2005.	DA	30	80
Čapljina	Trebišnjica	1979.	RHE	440	451
UKUPNO:				1.197	3.209

Uporava voda u poljoprivredi - natapanje

Na području FBiH se danas ne raspolaže službenim podacima o natapnim površinama niti o kulturama koje se natapaju. Prema neslužbenim informacijama sadašnje stanje natapanje je: vodno područje rijeke Save - ukupno oko 362,5ha i vodno područje Jadranskog mora - ukupno oko 1.250ha. Ukupno, prema neslužbenim podacima, na području FBiH se natapa tek 1 612,5ha, ili 0,2% od obradivih površina.

Ribnjaci

Uzgoj riba kao i njeno konzumiranje na većem dijelu HNŽ/K nema ukorijenjenu tradiciju i današnje stanje ove privredne djelatnosti najčešće se svodi na reaktiviranje manjih pastrmskih i izgradnju novih, još manjih ribnjaka, koji se po pravilu lociraju na uzvodnijim dionicama vodotoka. Ograničavajući faktor u pogledu uzgoja plemenitih vrsta riba jeste kvaliteta voda, za koji se može reći da zadovoljava samo na nekim dionicama vodotoka. Danas u cijeloj BiH egzistira 35 registriranih ribnjaka, a veći dio njih je lociran u slivu rijeke Neretve, gdje prisutna tradicija uzgoja pastrmke, kao najtraženije riblje vrste. Druge riblje vrste, manje zahtjevne po pitanju kvaliteta voda, kao što su šarani i sl., po pravilu se uzgajaju u ribnjacima na većim površinama za koje je, osim prostora, potrebno obezbijediti i odgovarajuće količine vode koje se povremeno zahvataju u određenim fazama proizvodnje.

Pregled stanja ribogojilišta, kao i strategija razvoja ove privredne djelatnosti, ne postoji i dozvole, odnosno vodoprivredne saglasnosti, date su na nivou HNŽ/K. Pri tome nije uspostavljena efikasna kontrola korištenja voda.

Kada se govori o mogućnostima i stanju proizvodnje ribe na otvorenim vodotocima, prirodnim jezerima i jednom broju vještačkih jezera, onda se tu radi, gotovo po pravilu, o prirodnom prirastu uz poribljavanje za nivo sportskog ribolova. Akumulacije za potrebe vodosnabdijevanja, ili druge jednonamjenske akumulacije, nisu pogodne za ribogojstvo iz razloga mogućeg pogoršanja kvaliteta voda i neusklađenost u planu korištenja akumulacije sa tehnologijom uzgoja ribe.

Sport i rekreacija na vodama

Rekreacija na vodi podrazumjeva: kupanje, plivanje, ribolov, veslanje, jedrenje, klizanje na ledu i kraće boravke pokraj vode poput logorovanja, te druge oblike kratkotrajnih dolazaka ili dužih boravaka. U posljednje vrijeme naročito je atraktivan turizam u okviru kojeg se nude i rekreativne aktivnosti vezane za vodene površine, kao i lovni i ribolovni turizam, a sve se više afirmiše rafting naročito na vodotocima sa velikim podužnim padom i lijepim krajobrazom kao što su Una, Neretva, Krivaja i sl. Prirodna jezera i akumulacije, kao što su Boračko jezero, Jablaničko i Modračko jezero su već poznate turističke destinacije, koje već postaju ugrožene njihovim neplanskom i neorganiziranom uporabom u ove svrhe. Uporabom akumulacija za vodoopskrbu neminovno će se desiti zanačajna ograničenja u pogledu uporabe ovih vodnih površina za potrebe rekreacije i turizma zbog neophodnosti provođenja mjera zaštite kvaliteta voda. Kvalitet rekreacije na vodi ovisi od: vodoprivrednih, klimatskih, lokalnih i dr. uvjeta uključujući topografiju i ljepotu pejzaža. Na uporabu voda za rekreativne svrhe veliki značaj imaju slijedeći parametri: kvalitet voda, temperatura vode, dubina vode, širina vodnog ogledala, brzina vode, pojava riba te vodnog životinjskog i biljnog svijeta, promjenljivost vodnog ogledala, konflikt sa ostalim vodoprivrednim namjenama. Kvalitet vode i temperatura su najvažniji uticajni faktori koji doprinose da se neki vodni resurs koristi u većoj ili manjoj mjeri za ove namjene.

Tradicija u uporabi vodotoka u HNŽ/K, u prirodnom stanju ili uređenih, za sport i rekreaciju u zadnje vrijeme je ponešto potisnuta zbog promjena i negativnih pojava koje su proistekle iz razloga:

- Smanjenje slobodnog prostora neposredno uz korita vodotoka radi izgradnje stambenih i poslovnih objekata;
- Značajno pogoršanje kvaliteta vode u vodotocima i to posebno tokom ljeta kada je zbog minimalnih protoka koncentracija otpadnih materija u vodi najveća, a istovremeno je upravo tada najveći interes za rekreaciju na vodi;
- Zadržavanje velikih količina otpada na obalama rijeka;
- Smanjenje protoka tokom ljetnih mjeseci zbog povećanja potrošnje za druge potrebe (drastično smanjenje vodoprivrednog minimuma u vodotocima);
- Blizina intenzivnog prometa, (putevi i željeznice), neposredno uz korita vodotoka što izaziva zagađenje, buku i generalno, narušavanje prirodnog ambijenta;
- Nekontrolirani iskop pijeska i šljunka iz korita vodotoka;
- Smanjenje ili nestanak ribljeg fonda pogodnog za sportski ribolov;
- Reguliranje korita vodenih tokova, kanalsanje - formiranje kanala pri čemu se često povećavaju brzine, smanjuje dubina vode i širina korita.

Ovi, kao i drugi uzroci, doprinose da se znatno pogoršavaju ne samo uvjeta za rekreativne aktivnosti već i ambijentalne karakteristike korita mnogih vodotoka.

Zaštita voda - izvori zagađenja i procjena pritiska

Po svom karakteru i stepenu uticaja kao najveći izvori zagađenja su prepoznati koncentrirani, od slijedećih izvora: (i) urbane otpadne vode, (ii) industrijske otpadne vode i (iii) procjedne vode sa deponija otpada. Osim ovih izvora zagađenja se kao važni mogu izdvojiti izvori zagađenja koji su po svom karakteru rasuti, a izvori su: (i) ruralna naselja, (ii) poljoprivreda, (iii) šumarstvo i (iv) saobraćaj. Osim ovih izvora zagađenja postoji čitav niz onih koji su u ovom trenutku za naše prostore od manjeg značaja.

Analiza izvora zagađenja i procjena pritisaka uključuje niz koraka od kojih su najvažniji:

- Pregled svih aktivnosti koje potencijalno mogu prouzrokovati neke od vidova pritisaka na vodotoke, uz istovremeno ukazivanje na one tipove pritisaka ili aktivnosti koji mogu prouzročiti efekte koji su u konfliktu sa preliminarnim ciljevima vezanim za stanje kvaliteta voda koji se želi postići;
- Procjena razvojnih trendova koji mogu eventualno doprinijeti promjeni veličine pritisaka na vodna tijela. Takve su analize djelimično u vezi sa ekonomskim analizama trendova razvoja pokretačkih sila;
- Identifikacija kritičnih aktivnosti i pritisaka, tj. pritisaka koji mogu biti ili imaju takav karakter da njihovo nerješavanje dovodi do rizika da se u konačnici ne postigne dobar status voda.

Koncentrirani izvori zagađenja voda

Urbane aglomeracije, kao značajni koncentrisani zagađivači, su kvantificirani i prostorno locirani na osnovu statističkih podataka o naseljenim mjestima, pri čemu je važno napomenuti da je stupanj pokrivenosti kvalitetnim prikupljanjem, odvodnjom i tretmanom otpadnih voda naselja u HNŽ/K nizak.

Nepostojanje pouzdanog registra industrijskih zagađivača, i podataka o teretu zagađenja kojeg ispuštaju, prevaziđen je uporabom podataka o ispitivanju kvaliteta efluenta koji se povremeno provodi u cilju određivanja osnove za plaćanje naknada za zaštitu voda od industrije. Ovako dobiveni podaci sadrže u sebi veliki stupanj nepouzdanosti, (jednokratno mjerenje, promjene u pogledu tehnologija i kapaciteta, diskontinuiranost u prikupljanju podataka, i sl.), i kao takvi teško mogu biti dobra polazna osnova za procjenu uticaja pojedinih privrednih subjekata.

Stanovništvo

Slijedeći principe navedene u Direktivi o gradskim otpadnim vodama, (91/271/EEC), kao integralnog dijela Okvirne direktive o vodama (ODV), i uvažavajući današnje stanje u FBiH, u fazi podjele na tipove zagađenja od stanovništva usvojen je princip da se kao koncentrisani izvori zagađenja računaju sva naseljena mjesta sa 2.000 i više stanovnika. Procjena je da danas u naseljima većim od 2.000 stanovnika živi oko 1.360.000 stanovnika, što predstavlja oko 60% od ukupne sadašnje populacije, te taj broj stanovnika svrstan u koncentrisane izvore zagađenja. Na taj se način može približiti procjeni ukupnog tereta zagađenja od stanovništva po slivnim/podslivnim područjima, kako je prikazano u Tablici 1.11.16.

Tablica 1.11.16: Pregled ukupnog tereta zagađenja od stanovnika po slivovima i podslivovima

Sliv/Podsliv	Broj stanovnika 2007	Učešće (%)	BPK _s (t/god)	N (t/god)	P (t/god)
Vodno područje Jadranskog mora					
Podsliv rijeke Neretve sa Trebišnjicom	311,262	13	6,817	1,250	284
Podsliv rijeka Krke i Cetine	58,084	2	1,272	233	53
Ukupno VP Jadranskog mora:	369,346	16	8,089	1,483	337

Tablica 1.11.18: pregled ukupnog tereta zagađenja od industrije po slivovima i podslivovima čiji se obračun vrši na osnovu mjerenja

Sliv/Podsliv	Industrijski zagađivači - mjerenjem EBS			Procjena	Ukupno industrija
	Sa predtretmanom	Bez predtretmana	Ukupno		
	(EBS)	(EBS)	(EBS)		
Vodno područje Jadranskog mora					
Podsliv rijeke Neretve sa Trebišnjicom	13.128	11.110	24.238	187.642	211.880
Podsliv rijeka Krke i Cetine	0	2.355	2.355	3.402	5.757
Ukupno VP Jadranskog mora:	13.128	13.465	26.593	191.044	217.637

Industrijski zagađivači

Nedostatak sustavnog monitoringa kvaliteta i količina efluenta industrijskih zagađivača rezultiralo je da se ocjene tereta zagađenja pojedinih vodotoka zasnivaju na podacima dobivenim ili na osnovu mjerenja provedenih za potrebe procjene produkcije otpadnih voda velikih zagađivača ili na osnovu procjena zasnovanih na podacima vezanim za tip i obim proizvodnje pojedinih gospodarskih subjekata urađenih u cilju dobivanja osnove za naplatu taksi za ispuštanje otpadnih voda. Za vodno području sliva Jadranskog mora utvrđeno, putem mjerenja 11 zagađivača, ukupno 26.593ES. Prethodni podaci ilustriraju značajan stupanj redukcije tereta zagađenja, u odnosu na period do 1991. godine, na dijelu koji se odnosi na industrijske zagađivače.

Tablica 1.11.19: Pregled ukupnog tereta zagađenja od industrije po slivovima i podslivovima čiji se obračun vrši na osnovu mjerenja

Sliv/Podsliv	Industrijski zagađivači - mjerenjem EBS			Procjena	Ukupno industrija
	Sa predtretmanom	Bez predtretmana	Ukupno		
	(EBS)	(EBS)	(EBS)		
Vodno područje Jadranskog mora					
Podsliv rijeke Neretve sa Trebišnjicom	13.128	11.110	24.238	187.642	211.880
Podsliv rijeka Krke i Cetine	0	2.355	2.355	3.402	5.757
Ukupno VP Jadranskog mora:	13.128	13.465	26.593	191.044	217.637

Ako se uporedi teret zagađenja od stanovnika i teret zagađenja od industrije, dolazi se do zaključka da je teret zagađenja od industrije obuhvaćene sistemom za naplatu za ispuštenu vodu i zagađenja od stanovništva u ovom trenutku približno jednak. Uzimajući u obzir da jedan dio industrije nije obuhvaćen sistemom naplate za ispuštene vode, te se otpadne vode jednog dijela stanovništva naročito onog koji spada u rasute zagađivače ispušta u tlo kao recipijent, možemo konstatovati da je industrija u blagoj prednosti u pogledu doprinosa ukupnom zagađenju koje dopijeva u vode.

Zaštita voda od koncentriranih izvora zagađenja

Postrojenja za prečišćavaje otpadnih voda

U FBiH danas postoji i radi ukupno šest postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda stanovništva i to u Gradačacu, Žepču i Srebreniku, na slivu rijeke Save, odnosno u Ljubuškom, Čitluku i Grudama na slivu Jadranskog mora, kome se može dodati i postrojenje u Neumu, locirano u Republici Hrvatskoj.

Ono što karakterizira najveći broj naseljenih mjesta na području HNŽ/K jeste nepostojanje objedinjenog sustava za prikupljanje (i tretman) otpadnih voda, te činjenica da se otpadne i oborinske vode najčešće prihvataju mješovitim sustavima kanalizacije i najkraćim mogućim putem provode do najbližeg recipijenta. Dio stanovnika je individualno rješavao pitanje konačne dispozicije otpadnih voda na način da se otpadne vode skupljaju u septičke jame, najčešće urađene tako da se njihov sadržaj procjeđuje u podzemlje, a preliv u nablizi potok, čime se kontaminiraju podzemne i površinske vode, a opasnosti od ovog načina ispuštanja otpadnih voda je što se najčešće zagađuju resursi podzemnih voda. U suštini, i jedan i drugi način ispuštanja otpadnih voda je nekontroliran, neodrživ i suprotan načelima sanitacije naselja, a posljedice se mogu samo procijeniti.

Tablica 1.11.20: Pregled postrojenja za prečišćavanje urbanih otpadnih voda

Vodno područje	Naziv postrojenja	Godina izgradnje	Kapacitet (ES)	Kapacitet postrojenja koja su u funkciji (ES)	Stupanj obrade	Pogonsko stanje
VP Jadran	Ljubuški	1990.	5.000	5.000	I i II	U pogonu
	Neum	1989.	30.000	30.000	I	U pogonu
	Čitluk	2008.	7.000	7.000	I i II	U pogonu
	Grude		2.500		I i II	Otežan pogon
	B. Grahovo		1.650		I	Van pogona
	Široki Brijeg	1991.	5.000		I i II	Van pogona
Uk. VP Jadran			51.150	42.000		

Tablica 1.11.21: Pregled postrojenja za prečišćavanje urbanih otpadnih voda

Vodno područje	Naziv postrojenja	Godina izgradnje	Kapacitet (ES)	Kapacitet postrojenja koja su u funkciji (ES)	Stupanj obrade	Pogonsko stanje
VP Jadran	Ljubuški	1990.	5.000	5.000	I i II	U pogonu
	Neum	1989.	30.000	30.000	I	U pogonu
	Čitluk	2008.	7.000	7.000	I i II	U pogonu
	Grude		2.500		I i II	Otežan pogon
	B. Grahovo		1.650		I	Van pogona
	Široki Brijeg	1991.	5.000		I i II	Van pogona
Uk. VP Jadran			51.150	42.000		

Postojanje više ispusta u recipijente onemogućava kontinualno praćenje produkcije otpadnih voda i efekti eventualnog prečišćavanja na poboljšanje kvaliteta površinskih i podzemnih voda.

Na vodnom području Jadranskog mora su u funkciji industrijska postrojenja za tretman otpadnih voda tvornice aluminija u Mostaru i Širokom Brijegu, te pivare u Grudama. Jedan dio industrijskih zagađivača je prije rata imao predtretman, ali su ova postrojenja izvan funkcije što zbog prestanka rada industrijskih pogona što zbog neodgovarajućeg održavanja. Ta postrojenja su bila u krugu tvornica „Igman“ Konjic, „Unis“ u Prozoru, Buturovića polju, Žitomisliću, Mostaru i Jablanici, „Famos“ u Ljubuškom itd. U novije vrijeme su izgrađena i stavljena u funkciju dva nova postrojenja za tretman industrijskih otpadnih voda i to mesna industrija „Lijanović“ i „Feal“, obje u Širokom Brijegu.

Zagađivači voda

Postoji izvjestan broj materijala koji štete kvaliteti voda u HNŽ/K. Zagađivači su organskog porijekla (naftni derivati, deterdženti i pesticidi), zatim teški metali i druga neorganska jedinjenja. Pored toga, velike količine lako razgradljivih tvari i nutrijenata (koji se nalaze u gnojivima i deterdžentima) u velikoj mjeri ugrožavaju vodna bogatstva i narušavaju prirodnu ravnotežu u rijekama i jezerima.

Za sagledavanje zagađivača i njihovog utjecaja na vode u HNŽ/K od značenja su urbana područja, industrija, poljoprivreda i stočarstvo. Osnovni pokazatelji, kojim je moguće kvantificirati utjecaj navedenih čimbenika na zagađenje vode kod urbanih područja, jesu broj stanovnika, način odvodnje i tretman otpadnih voda. Kod industrije je važna vrsta i tehnologija proizvodnje, te također način odvodnje i stupanj tretmana otpadnih voda. Poljoprivredni i industrijski sektor predstavljaju velike zagađivače, ali sa druge strane i zagađenje iz kućanstava u velikoj mjeri zagađuje vodne tokove i što je veoma nepovoljno, podzemnu vodu, koja se koristi za piće. Kod stočarstva su broj i vrsta životinja koje se uzgajaju, a kod poljoprivrede korištenje zemljišta, te vrste upotrebljenog gnojiva i zaštitnih sredstava.

Kao najplodnije poljoprivredne površine u slivu Neretve drže se površine oko Čapljine i Gabele, te oko Mostara, Ljubuškog, Stoca i Trebinja. Oblast visoke Hercegovine je pogodnija za stočarstvo i uzgoj žitarica. Zbog nerazvijenosti službe za zaštitu bilja i preventivno-karantinske službe, primjena pesticida nije kontrolirana i provodi se uglavnom bez stručnog nadzora i preporuka. Monitoring stanja rezidua zaštitnih sredstava u tlu, vodi i biljkama nije uspostavljen, te ne postoje podaci o eventualnoj kontaminiranosti vode pesticidima. Podaci o broju, vrsti i količinama pesticida koji se sada primjenjuju također ne postoje.

Analize na stalne organske polutante se ne provode kontinuirano zbog nedostatka laboratorijskih tehnika i needuciranosti kadra, te se ne može dati ocjena nultog stanja. Ne postoji jedinstveni informacijski sustav i registar zagađivača.

Agronomski institut iz Mostara radio je istraživanje na području dijela Hercegovine u porječjima rijeka Neretve i Cetine na oko 5.520ha, kojim je pokazano kolike količine mineralnih gnojiva i pesticida se koriste na istraživanom području i na kojim površinama, te oslikavaju sadašnje stanje u korištenju voda na razmatranom području i daju ocjenu mogućih problema u pogledu zagađenja. Ostaje potreba daljnjih istraživanja u smjeru kontrole zagađenja vode primjenom gnojiva i pesticida, i njihov mogući utjecaj na stanje voda.

Temeljem strategije razvoja agrarnog gospodarstva na istraživanom području postoje velike mogućnosti aktiviranja zemljišnih površina u poljoprivredne svrhe i brdsko-planinskih područja za obnovu stočarstva. Objektivno se može računati s proizvodnjom zdrave hrane s markom proizvoda uz uvjete standardne primjene pesticida, mineralnih i organskih gnojiva. Međutim, te količine su znatno veće. Posebno se to odnosi na povrtlarske kulture, gdje ima slučajeva da su količine gnojiva i pesticida 2-3 puta veće od propisanih standarda. Takav odnos u praksi proizilazi iz želje da se dobije što više prinosa s jedne strane, i s druge strane to je rezultat nedovoljne upućenosti proizvođača i loše edukacije osoba uposlenih u poljoprivrednim ljekarnama.

Prijedlog mjera za kontrolu zagađenja pesticidima u Mediteranskom regionu u BiH:

- uspostaviti kontinuirani monitoring kakvoće podzemnih i površinskih voda i mora;
- izgraditi jedinstveni informacijski sustav po pitanju kakvoće podzemnih i površinskih voda i mora;
- izraditi registar eventualnih zagađivača;
- osuvremeniti i ojačati laboratorijsku kontrolu zagađivača u tlu i vodi;
- uspostaviti odgovarajući monitoring nad proizvodnjom i potrošnjom pesticida, mineralnih i organskih gnojiva, a sve u skladu s LBS protokolom i ostalim regionalnim i internacionalnim odredbama za očuvanje okoliša i zdravlja;
- težiti aktiviranju zemljišnih površina u poljoprivredne svrhe i razvoju stočarstva u brdsko-planinskim područjima, te vršiti edukaciju proizvođača i osoba uposlenih u poljoprivrednim ljekarnama, a sve u cilju standardizirane primjene pesticida, mineralnih i organskih gnojiva, što će uvelike pridonijeti okolišno prihvatljivom uzgoju;
- paralelno s razvojem poljoprivrede i stočarstva potrebno je utvrditi poligone praćenja utjecaja uporabe mineralnih i organskih gnojiva kao i pesticida na kakvoću vode. To bi trebao biti istraživački projekt koji bi trajao najmanje tri godine;
- pratiti stanje u zemljištima i njihovo zagađenje, kao medija u kojemu se događaju određeni procesi i mogući ostaci zaštitnih sredstava;
- sudjelovati u FAO programima;
- izvršiti implementaciju konvencije o desertifikaciji;
- educirati stanovništvo o značaju zemljišta za održivi razvoj i budućnost generacija koje dolaze;
- uspostaviti suradnju stručnih i znanstvenih institucija u cilju sprovođenja jedinstvene politike
- upravljanja i zaštite zemljišta.

Sve navedene aktivnosti služe u svrhu kontroliranog aktiviranja poljoprivrede i stočarstva na okolišno prihvatljiv način i standardiziranoj uporabi pesticida, mineralnih i organskih gnojiva bez štetnih posljedica po okoliš.

Važećom Uredbom o kategorizaciji vodotoka u FBiH vodotok Neretve je razvrstan na dva dijela - od izvora do naselja Ulog – I. kategorija-vodotoci čije vode moraju ispunjavati uvjete I. klase, te od naselja Ulog do granice sa RH – II. kategorija-vodotoci čije vode moraju ispunjavati uvjete II. klase.

Monitoring i stanje voda rijeke Neretve

Prije rata ispitivanje kvaliteta voda rijeke Neretve (na četiri mjerne postaje) i njenih pritoka (na tri mjerne postaje) obavljano je redovno, u okviru djelatnosti Hidrometeorološkog zavoda, a podaci su se redovno objavljivali u godišnjacima. Prijeratnim ispitivanjima je potvrđena gore pomenuta kategorizacija, izuzev na kraćim dionicama rijeke Neretve nizvodno od Mostara gdje se događalo da se utvrdi III. klasa voda. Elektroprivreda je za svoje potrebe često vršila ispitivanja kvalitete voda, naročito u akumulacijama.

Od 1998. godine uspostavljeno je redovno praćenje kvaliteta voda u slivu rijeke Neretve, a ispitivanje financira JP Vodno područje slivova Jadranskog mora (JPVPM). Monitoring kvaliteta voda na rijeci Neretvi se vrši na sedam mjernih profila i povremeno na njenim pritokama: Buni, Trebižatu, Bregavi i Krupi (Hutovo Blato). Analiziraju se sljedeći parametri kvalitete vode: temperatura (C); pH; mutnoća (SiO₂); elektrovodljivost (uScm -1), suspendirana tvar (mg/l); otopljeni kisik (mg/l); zasićeni kisik (%); BPK₅(mg O₂/l); utrošak KMnO₄ (mg O₂/l); KPK; ukupan N (mg/l); amonijak NH₃-N (mg/l); nitriti NO₂-N (mg/l); nitrati NO₃-N (mg/l); kloridi (mg/l); sulfati (mg/l); ukupni P (mg/l); CaCO₃ (mg/l); te mikrobiološki parametri – ukupni broj klica /1 ml; NVB coli/100 ml; NVB E. Coli/100 ml. Povremeno se analiziraju i teški metali: olovo (Pb); Krom (Cr); Cink (Zn); Kadmij (Cd); Živa (Hg); Željezo (Fe), zatim ukupne masnoće, mineralna ulja, deterdženti i fenoli. U ljetnim mjesecima (lipanj, srpanj, kolovoz), kada je aktualno kupanje na rijeci Neretvi i pritokama, ispituje se kvaliteta vode za kupanje na sedam mjernih postaja.

Na osnovu svih analiziranih parametara kvaliteta voda može se konstatirati da vode Neretve odlikuju hladne do umjerene temperature vode, kisikom dobro zasićene, pH neutralne, umjereno zagađene I. i II. klase voda. Poslijeratna provedena ispitivanja potvrđuju da se prema ukupnoj kvaliteti voda rijeka Neretva, kao i njene pritoke, nalaze u propisanoj kategoriji vodotoka.

U ljetnom razdoblju, pored mikrobiološkog onečišćenja, koje se odnosi na koliformne bakterije, fekalni streptokok, Escherichia coli, virus hepatitisa A, te druge viruse i parazite, sve je veća kontaminacija vode kemijskim supstancama - amonijakom, teškim metalima, deterdžentima i pesticidima. Stoga se kupanjem može oboljeti od dizenterije, zarazne žutice, leptospiroze, te gljivičnih i parazitarnih bolesti, a u posljednje vrijeme i seroznog meningitisa. Jedini način zaštite rijeka od mikrobiološkog i kemijskog zagađenja je prečišćavanje otpadnih voda naselja i industrije prije ispuštanja u vodotoke. Ovo podrazumijeva mehaničko, kemijsko i biološko prečišćavanje pomoću odgovarajućih filtera.

Toksikološka analiza teških metala delte Neretve

Zbog visoke toksičnosti, perzistencije i sklonosti da se akumuliraju u površinskim vodama teški metali i metaloidi kada se nađu u koncentracijama većim od dopuštenih postaju žestoki otrovi za sve organizme. U vodi se teški metali sporo razgrađuju, a metaboličkim procesima se ne mogu detoksicirati. Toksičnost teških metala i metaloida za ribe ovisi o pH vrijednosti vode, koncentraciji otopljenog kisika, koncentraciji magnezijevih i kalijevih iona, te hranidbi i starosti ribe. Izvor onečišćenja vode može biti geološkog podrijetla kao što je slučaj s arsenom, međutim značajno veća onečišćenja uzrokovana su ljudskom aktivnošću.

Toksični metali i metaloidi u ljudski organizam ulaze inhalacijom, ingestijom i u kontaktu s kožom. Otrovanja mogu biti akutna i kronična, a najčešći su učinci neurotoksični, hemotoksični, nefrotoksični, te učinci na dišni sustav i reprodukciju.

U sklopu projekta "Poticanje povezivanja i razmjene iskustava u zemljama jugoistočne Europe", provedeno je istraživanje kako bi se utvrdile koncentracije Pb, Hg, Cd i As u mesu, bubrezima, jetri i gonadama različitih ribljih vrsta koje nastanjuju vode Delte Neretve. Na osnovi provedenih rezultata istraživanja metala žive, olova i kadmija i metaloida arsena u vodi, sedimentu i pojedinim tjelesnim tkivima najčešćih riba u delti Neretve mogu se definirati slijedeći zaključci:

- Koncentracije olova u mesu istraživanih riba iznosile su manje od 0,100 mg.kg-1 što je za oko 10 puta niže od dopuštenih vrijednosti (1,0mg.kg-1) koje propisuje Pravilnik Republike Hrvatske. Koncentracije olova u vodi na istraživanim lokalitetima kretale su se od 0,029 mg.kg-1 na Hutovom Blatu do 0,089 mg.kg-1 u vodi Glibuše. Navedene vrijednosti na lokalitetu Glibuša za malo prelaze dopuštene vrijednosti za ribe iz porodice Cyprinidae, a vrlo su visoke za ribe iz porodice Salmonidae;

- Sadržaj žive u mesu riba na istraživanim lokacijama varirao je od 0,003 mg.kg-1 do 0,212 mg.kg-1. Najviše vrijednosti utvrđene su u mesu cipola koji je izlovljen iz Neretve kod Metkovića, međutim utvrđene vrijednosti žive za navedeni lokalitet ne moraju biti relevantne. Visoke koncentracije žive u sedimentu, utvrđene su na svim lokalitetima, a varirale su od 1,420 mg.kg-1 na Hutovu Blatu do 2,007 mg.kg-1 u Neretvi kod Metkovića. Prema Pravilniku Republike Hrvatske sadržaj kadmija u mesu analiziranih riba značajno je ispod dopuštenih vrijednosti za ljudsku uporabu. Isto tako koncentracije kadmija u vodi na svim lokacijama su ispod krajnje dopuštenih vrijednosti za život pastrvskih i šaranskih riba. Na lokalitetu Kuti, Glibuša i Norin koncentracije kadmija u sedimentu više su od krajnje dopuštenih vrijednosti za poljoprivredne površine;

- Utvrđene količine arsena u mesu analiziranih riba znatno su ispod dopuštenih vrijednosti koje propisuje naš Pravilnik, a i pravilnici ostalih europskih zemalja. Količina arsena u sedimentu istraživanih lokacija, osim Hutova Blata viša su od dopuštenih vrijednosti za poljoprivredna tla;

Zagađene vode su mješavina tekuće i čvrste faze. Količina tekućeg fluida, kod fekalnih voda najviše ovisi od količine upotrebljive vode, odnosno specifične potrošnje vode, a kod atmosferskih voda i filtrata na deponijama od količine padalina.

Čvrstih tvari, s obzirom na uvjete prijemnih uređaja (sifoni, rešetke i sl.), ima malo, obično 0,1% po masi, ali one predstavljaju osnovni problem u održavanju kanalizacijske mreže i prečišćavanju zagađenih voda.

Dopuštene koncentracije zagađivača u vodi

Otpadne vode

U FBiH se otpadne vode industrije analiziraju u okviru zahtjeva za utvrđivanja tereta zagađivanja izraženog preko ekvivalentnog broja stanovnika, EBS-a. Osim toga otpadne vode industrije svojim kvalitetom ne bi trebale poremetiti propisanu klasu vodotoka, ukoliko se otpadne vode ispuštaju u vodotok. Postoje MDK vrijednosti za pojedine klase vodotoka, tako da se prilikom analiza otpadne vode, mora uzeti u obzir količina otpadnih voda i vodostaj rijeke da bi se izračunala "prijemna moć vodotoka".

Izgradnja/rekonstrukcija kanalizacijskog sustava i sekundarnog pročišćivača otpadnih voda

Prema ciljevima SAP-a za sektor komunalnih otpadnih voda gradovi sa više od 100.000 stanovnika su trebali izgraditi sekundarni pročišćivač otpadnih voda do 2005. godine; gradovi sa manje 100.000 stanovnika trebaju izgraditi sekundarni pročišćivač do 2025. godine.

Općina Neum se nalazi na krajnjem jugu i jedina je općina na obali Jadranskog mora. Za vrijeme turističke sezone naglo se povećava opterećenje od otpadnih voda kućanstava. Kako se blizu Neuma nalaze dva mala zaljeva koja se lako mogu onečistiti, to su prije rata BiH i Hrvatska pristupile izgradnji Regionalnog kanalizacijskog sustava Neum-Mljetski kanal, čijom su izgradnjom stvoreni preduvjeti za izgradnju ostalog dijela kanalizacije na ovom području. Postojeća dokumentacija: Glavni projekt kanalizacije (izrađen prije rata).

Aktivnosti:

- a) U općini Neum treba nastaviti započetu izgradnju kanalizacijskog sustava Neum-Mljetski kanal, kako bi se očuvale vode Neumskog zaljeva – nastavak gradnje kolektora;
- b) Izraditi projektну dokumentaciju i početi izgradnju I. faze sekundarne kanalizacijske mreže čime bi se izbjeglo korištenje nepropisno izgrađenih septičkih jama iz kojih je procurivanje veliko i značajno doprinosi problemu.

U Gradu Mostaru odvodni kanalizacijski sustav za prihvata i odvođenje otpadnih i oborinskih voda općine Mostar sa obje strane rijeke Neretve obuhvata kanalizacijski sustav Grada Mostara koji se nalazi u dijelovima grada istočno i zapadno od rijeke Neretve. Otpadne vode se putem kanalizacijskog sustava direktno upuštaju u rijeku Neretvu, bez prethodnog prečišćavanja. Samo u središnjem dijelu Mostara nalazi se 35 kanalizacijskih uljeva koji bez ikakvih pročišćivača direktno zagađuju Neretvu. Ostala naselja Grada Mostara sa obje strane rijeke Neretve za dispoziciju otpadnih voda koriste individualne septičke jame ili direktne ispuste u najbliže vodotoke.

Postojeća dokumentacija:

- Idejno rješenje kanalizacije Mostarske kotline (Zavod za hidrotehniku GF Sarajevo, 1983);
- Idejni projekt kanalizacije Mostarske kotline (Institut za hidrotehniku GF Sarajevo, 1996.- financiran od EUAM);
- Od 2000. godine u tijeku je izrada „Studije kanalizacije Mostarske kotline“ („Harza“ iz Čikaga i „Integra“ Mostar-financiran od Svjetske banke. Blizu 80 milijuna dolara je potrebno za nabavku i instaliranje pogona za prečišćavanje otpadnih voda u Mostaru. Otvoreno je, međutim, pitanje tko će i kada ta sredstva osigurati kako bi se zaštitila rijeka Neretva i njene pritoke u koje se još uvijek izljevaju skoro sva kanalizacija i otpadne vode šireg mostarskog područja.

Aktivnosti:

- a) Žurno treba pristupiti izradi projektne dokumentacije, zatim i izgradnji glavnih kolektora (lijevo-obalnog i desno-obalnog kanalizacijskog kolektora) za Mostarsku kotlinu i izgradnji I. faze uređaja za pročišćavanje (150.000 ES);
- b) Izrada projektne dokumentacije i izgradnja II. faze kanalizacije Mostarske kotline.

Općina Čitluk s Međugorjem kao turistički centar, gdje se na relativno malom prostoru okuplja masa ljudi predstavlja veliki izvor zagađenja osobito kad se zna da se otpadne vode nepročišćene upuštaju u ponore i kroz krš brzo prodiru do rijeke Trebižat narušavajući njen ekosustav. Samo uži dio grada Čitluka ima izgrađenu kanalizaciju mješovitog tipa duljine 4 km. Postojeća dokumentacija:

- Projektна dokumentacija postoji i za kolektor i za pročišćivač, na razini Glavnog projekta, te se ista treba što prije realizirati.

Aktivnosti:

- a) U planu je izgradnja za I fazu dva zasebna uređaja za Čitluk (6.000 ES) i kolektorom 2.300m i Međugorje (6.000 ES) i kolektorom 2.220m,
- b) Projektiranje i izgradnja kanalizacijske mreže.

Općina Konjic se nalazi u gornjem toku Neretve. Samo uži, središnji dio grada ima izgrađenu kanalizaciju separatnog sustava u duljini od oko 20km, dok u ostalom dijelu grada nije riješeno prikupljanje, transport i pročišćavanje otpadnih voda, te one sada direktno zagađuju vode rijeke Neretve. Postojeća dokumentacija: općina Konjic je izradila elaborat- investicijsko-tehnička dokumentacija za kanalizacijski sustav i uređaj za pročišćavanje otpadnih voda.

Aktivnosti:

- a) Projektiranje i izgradnja primarnih kanala s dijelom sekundarne mreže i izgradnja I. faze (10.000 ES) uređaja za pročišćavanje otpadnih voda, kako bi se smanjilo sadašnje zagađenje na rijeku Neretvu.
- b) Projektiranje i izgradnja kanalizacijske mreže i II faze UPOV.

U općini Čapljina samo uži dio grada ima izgrađen kanalizacijski sustav (mješovitog tipa 6km i separatnog tipa 8,5km), iz koga se preko glavnog kolektora, bez prethodnog pročišćavanja, otpadne vode ispuštaju u rijeku Neretvu. Ostala naselja i zaseoci na području općine Čapljina nemaju nikakav sistem za odvodnju otpadnih voda. Ostala naselja koriste septičke jame ako su udaljeni od nekog recipijenta ili lokalno u vodotoke. Postojeća dokumentacija: Idejni projekt kanalizacije Čapljina („Projektant“ Mostar, 1983.).

Aktivnosti:

- a) Izrada projektne dokumentacije za izgradnju glavnih kolektora i izgradnju I. faze uređaja za pročišćavanje od 20.000 ES lociranog u Gabeli i njihova izgradnja, jer se sadašnjim neposrednim upuštanjem u rijeku Neretvu direktno ugrožava ekosustav delte Neretve i Hutova blata, a i izvorišta pitke vode kako za općinu Čapljina, tako i za općinu Neum čije je vodocrpilište locirano u Gabela polju .
- b) Projektiranje i izgradnja II. faze UPOV (konačna faza 80.000 ES) i sekundarne mreže. Količina ispuštenih otpadnih voda iz Statističkog godišnjaka nije korištena kao izvor podataka. Nemoguće su usporedbe podataka iz statističkih godišnjaka i podataka iz drugih izvora (napr. Dokument „National diagnostic Analysis (NDA) BiH“ iz 2003.), gdje su procijenjene količine otpadnih voda od domaćinstava oko 0.65m³/s za vodno područje Jadranskog mora, a one iz godišnjaka za cijelu F BiH od 1,7m³/s.

Na području **općine Stolac**, samo u gradu je izgrađen kanalizacijski sustav za prihvat i odvođenje oborinskih i otpadnih voda, a koje se bez prečišćavanja direktno ispuštaju u rijeku Bregavu.

U općini Jablanica samo uži dio grada ima kanalizaciju separatnog tipa duljine 14,35 km, a otpadne vode se bez pročišćavanja ispuštaju u rijeku Neretvu. Prema vodoprivrednoj dozvoli za rad HE Jablanica, JP „Elektroprivreda BiH“ dužna je izgraditi gradski uređaj za prečišćavanje otpadnih voda. Projektna dokumentacija: Nije urađena

Aktivnosti:

- a) Projektiranje i izgradnja kolektora i I faze UPOV (10.000 ES)
- b) Projektiranje i izgradnja kanalizacijske mreže i II faze UPOV.

U općini Stolac samo uži dio grada je pokriven kanalizacijom separatnog tipa duljine 10 km, koja je kao i čitav grad tijekom rata devastirana. Ostali dio grada i općine koriste septičke jame. Nije izgrađen uređaj za prečišćavanje otpadnih voda i direktno se zagađuju podzemne i površinske vode rijeke Bregave, kao i vode Hutova Blata.

Aktivnosti:

- a) Projektiranje i izgradnja kanalizacije i I. faze UPOV (5.000 ES)
- b) Projektiranje i izgradnja kanalizacije i II. faze UPOV

Rama-Prozor ispušta svoje vode u Prozorčicu i većim dijelom septičke jame, nema izgrađenog kanalizacijskog sustava i nema uređaj za prečišćavanje Projektna dokumentacija: nema je.

Aktivnosti:

- a) Projektiranje i izgradnja kanalizacije Rama-Prozor i I. faze UPOV (5.000 ES)
- b) Nastavak projektiranja i izgradnje kanalizacije i II. faze UPOV.

Obzirom na stanje tretmana otpadnih voda u F BiH, trendovi u smanjenju ispuštanja organskih supstanci i nutrijenata ne mogu se očekivati u skorije vrijeme.

Emisije u vode su ocjenjene korištenjem teorijskog modela (po IMPRESS vodiču Okvirne direktive o vodama). Zatim je upoređen sa podacima National diagnostic Analysis (NDA) BiH za vodno područje Jadranskog mora i može se smatrati reprezentativnim. Za vodno područje Jadranskog mora godišnja produkcija je 8.000 BPK(t/god.), 4.000 N(t/god.) i 450 P(t/god.) od stanovništva, stočarstva i poljoprivrede.

Trenutno se navodnjava oko 7.000ha poljoprivrednog zemljišta (vodno područje Jadranskog mora), sa prosječnom potrošnjom oko 3.000m³/ha/god.

Generalno se može reći da je stanje kvaliteta površinskih voda nešto bolje u odnosu na razdoblje do 1992. To je isključivo zbog toga što su veliki industrijski pogoni prestali sa radom ili rade značajno manjim kapacitetima.

Podaci o količinama vode za potrebe vodosnabdijevanja, a koje isporučuju javna komunalna poduzeća baziraju često na procjenama. Procjenjuje se da od ukupne isporučene količine, 70% otpada na kućanstva. Veći industrijski objekti najčešće se snabdijevaju iz vlastitih izvora.

Agencija za vodno područje Jadranskog mora i javna komunalna poduzeća za vodoopskrbu vrše određena ispitivanja kvalitete voda sa izvorišta, kao i kvalitete vode u mreži u sustavima za javnu vodoopskrbu, a rezultati ispitivanja su zadovoljavajući. Ispitivanja kvalitete podzemne vode vrše se uglavnom na onim lokalitetima na kojima se nalaze izvorišta pitke vode koja su u sustavima za javnu vodoopskrbu. To su izvorišta pitke vode sa kojih se vrši javna vodoopskrba gradova Mostara (Bošnjaci i Buna) i Čapljine (Bjelave). Za opskrbu grada i prigradskih naselja koriste se izvorišta: Studenac, Radobolja i Bošnjaci kao središnji dio sustava, te izvorišta Salakovac i Buna-Blagaj kao lokalni dio sustava. Izdašnost ovih vrela, prema dugoročnim mjerenjima iznosi: Salakovačka vrela (1-25m³/s), Bošnjaci (Potoci) (0,1-1m³/s), Radobolja (0,3-10m³/s), Studenac (1-50m³/s) i Buna-Blagaj (5m³/s). Treba naglasiti da egzistiraju i manja izvorišta za vodoopskrbu Mostara (Vrapčići, bunari Jug, Posrt) a koja se uključuju u središnji sustav javne vodoopskrbe u razdobljima hidroloških minimuma. Za opskrbu ruralnih naselja općine Stolac nema izgrađenih većih sustava. Vodovodni sustav iz zahvata u Bjelavama je kompletan sa crpilištem, tlačnim i gravitacijskim cjevovodima i rezervoarima. Vodovodni sustav sastoji se od bunarskog zahvata Bjelave, (tj tri bunara kapaciteta 80-90l/s, 00-120l/s i 100l/s), tlačnog voda i rezervoara Gradina 2x300m³ i novog Čapljina 2x3.800m³. Za vodoopskrbu dijelova općine Čapljina lijevo od rijeke Neretve služe slijedeći vodovodni sustavi: Počitelj, Dračevo, RHE Čapljina i Doljani. Vodoopskrba ostalih naselja nema organiziranu opskrbu vodom već se vrši individualno.

Prema podacima iz studenog 2005. godine kvaliteta vode na izvorištima Bjelave i Bošnjaci odgovara propisima "Pravilnika o higijenskoj ispravnosti vode za piće". Prema dostupnim podacima za izvorište Buna, kvaliteta vode na ovom izvorištu, također je odgovarajuća. Vodovodi Mostar i Čapljina ne sprovode sustavno ispitivanje vode na izvorištima, već to vrše po potrebi.

Lokalnim izvoristima koja se koriste za vodoopskrbu većeg ili manjeg broja kućanstava, upravljaju uglavnom grupe građana ili MZ na čijem su prostoru izgrađeni. Kontrola kvalitete vode sa ovih izvora organizira se po vlastitom nahođenju grupe građana koji su i izgradili te vodovode.

Pojava akcidentnih zagađenja voda

Akcidentna zagađenja voda bitno utiču na pogoršanje kvalitativnih svojstava površinske i podzemne vode čime se ugrožava akvatična flora i fauna kao i njena uporabna vrijednost, a najčešće se pojavljuju kao posljedica ljudskog djelovanja. Osim ljudskim djelovanjem, promjena stanja kvaliteta vode može biti prouzrokovana pojavom nekih prirodnih fenomena kao što su ekstremno mali proticaji, visoke temperature zraka i vode i sl. Vrlo loša kombinacija je pojava nedozvoljenih materija u vrijeme malih voda što samo pogoršava negativne efekte jedne same po sebi negativne pojave. Pojave akcidentnih i vanrednih zagađenja, kako površinskih tako i podzemnih voda, ne prati se sistematski niti postoji centralizirana evidencija koja bi mogla da posluži za procjenu stanja u ovoj oblasti.

Jedno od načela, na kojima se zasniva upravljanje vodama je načelo osiguranja zaštite od štetnog djelovanja voda, koje prvenstveno proizilazi iz potrebe za zaštitom stanovništva i imovine te potreba za uklanjanjem posljedica štetnog djelovanja. Zaštitom od voda obuhvaćene su sve mjere, aktivnosti i radnje koje se u širem prostoru planiraju, poduzimaju i izvode, sa ciljem da se umanje (ili eliminišu) posljedice koje nastaju štetnim dejstvom neuređenog vodnog režima. Uređenje vodotoka, i drugih voda obuhvata: izvođenje, tehničko i investiciono održavanje regulisanih vodotoka, zaštitnih vodnih objekata i objekata melioracionih sistema, te druge radove kojima se omogućava kontrolisan i neškodljiv protok voda i njihovo namjensko korištenje. Zaštita od štetnog djelovanja voda obuhvata radove i mjere za odbranu od poplava (upravljanje poplavama), odbranu od leda, zaštitu od erozija i bujica, borbu protiv suša, kao i otklanjanje posljedica od štetnog djelovanja istih.

Po Zakonu o vodama površinske vode se razvrstavaju (prema značaju u upravljanju vodama) na vode I i II kategorije. Vode I kategorije čine petnaest rijeka i pet vještačkih akumulacija na Vodnom području Save i osam rijeka i osam vještačkih akumulacija na Vodnom području Jadranskog mora. Također, su u vode I kategorije svrstana i prirodna jezera i močvarna područja, a sve ostale vode spadaju u vodotoke II kategorije. Na vodnom području Jadranskog mora vodotoci, vode - I kategorije su : Neretva, Trebišnjica (regulisani dio vodotoka), Matica (Vrljika), Tihaljina-Mlada-Trebižat, Bregava, Krupa, Lištica (nizvodno od Širokog Brijega) i Rama, te vještačke akumulacije: Rama, Jablanica, Grabovica, Salakovac, Mostar, Buško Blato, Mandak i Lipa. Prirodna jezera i močvarna područja čine vode I kategorije a to su: Boračko jezero, Blidinje i Hutovo blato. Izvođenje objekata za zaštitu od štetnog djelovanja voda provodi se prema Planu i programu koje donosi Vlada na prijedlog resornog ministarstva. Održavanje vodotoka, vodnog dobra i drugih zaštitnih objekata provodi se na osnovu Plana uređenja vodotoka i drugih voda, koji su sastavni dio Plana upravljanja vodama, koji donose Agencije, (AVP Sava Sarajevo i AVP Jadran Mostar), a uz saglasnost Federalnog ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva (FMPVŠ). Odluke o građenju melioracionih sistema, od početka 2008. godine, donosi kantonalna Skupština, a održavanje melioracionih sistema vršiti će se prema Programu koje donosi kantonalna Skupština. Institucije sektora upravljanja vodama su zadužene i za aktivnosti identifikacije i uknjiženja vodnog dobra, te aktivnosti u vezi sa eksploatacijom šljunka i pijeska iz vodotoka, inundacija i ušća rijeka u more.

Stanje sustava za zaštitu od štetnog djelovanja voda

Značajniji radovi na regulisanju rijeka, izgradnji melioracionih objekata i iskorištenju vodnih snaga datiraju iz devetnaestog vijeka. Radovi na zaštiti od poplava su intezivirani od šesdesetih do kraja osamdesetih godina dvadesetog vijeka, čime su znatno smanjene štete od poplava a time stvoreni uslovi za inteziviranje poljoprivredne proizvodnje i povećanje prinosa. Postojećim izgrađenim sistemima velike štete su nanijela ratna dešavanja 1991.-1995. godine, oštećeni su mnogi objekti, zaustavljen njihov dalji razvoj a poseban problem predstavlja visoka kontaminiranost prostora minsko-eksplozivnim sredstvima. Pored uloženi napora i značajnog napretka u rješavanju problema, upravo mine predstavljaju jednu od glavnih prepreka za sigurnost stanovništva te ekonomski i društveni razvoj područja, (visoka kontaminiranost na području Posavine). Objekti zaštite od poplava, i melioracioni sistemi, sastoje se od regulacijskih i zaštitnih vodnih objekata od vanjskih voda, te objekata za melioracionu unutrašnju odvodnju. Naša dosadašnja iskustva jasno pokazuju da se i složena problematika zaštite od poplava na pojedinim područjima može veoma uspješno rješavati reguliranjem - izravnanjem protoka. U dosadašnjem periodu, u BiH, su izgrađene višenamjenske akumulacije ukupne zapremine 3.851hm^3 a za utjecajni prostor HNŽ/K posebno treba istaći slijedeće primjere:

- Sa izgradnjom akumulacija Rama, Jablanica, Grabovica, Salakovac i Mostar ukupne korisne zapremine oko 800hm^3 , u dolini Neretve, nizvodno su srednji godišnji maksimalni protoci smanjeni su za preko 60%;
- Izgradnjom akumulacije Bileća, zapremine 1.280hm^3 zaštićena je od poplava dolina Trebišnjice, uključujući i oko 4.000ha na Popovom Polju koje je ranije svake godine bilo dugotrajno plavljeno;
- Izgradnjom akumulacije Buško Blato zapremine oko 800hm^3 spriječeno je povremeno plavljenje površine oko 20.000ha na Livanjskom Polju.

Za odvodnju sa karstnih polja na prostorima Jadranskog sliva je izgrađeno pet tunela, (od toga dva u Bekijskom, jedan u Livanjskom polju - energetski, te jedan u Mostarskom blatu, dok je drugi u izgradnji).

Zaštita od poplava - značaj poplava

Poplave su prirodni fenomeni, čija se pojava ne može izbjeći, ali se blagovremenim poduzimanjem građevinskih i negrađevinskih radnji i mjera, povećanjem svijesti o opasnosti od poplava, podizanjem stepena pripravnosti i edukacijom stanovništva, poplavni rizici mogu svesti na najmanju mjeru. Poplave su opasna prirodna katastrofa koja često odnosi ne mali broj ljudskih života, nanose neprocjenjive materijalne i ekološke štete, zagađuju izvorišta pitke vode, izazivaju epidemijske bolesti, te nanose i druge štete. Generalno, sve radnje vezane za zaštitu od štetnog djelovanja voda mogu se grupisati prema vrstama poplava:

- riječne poplave (topljenje snijega i leda);
- bujične poplave (kratkotrajne kiše većeg inteziteta);
- poplave na karstnim poljima (nedovoljan kapacitet ponora, nezaštićenost donjih horizonata, obilne kiše i topljenje snijega)- formiranje prirodnih retenzija;
- poplave unutarnjim vodama (polderi, močvarna zemljišta);
- poplave uzrokovane ledom;
- poplave u urbanim sredinama (ograničavajući kapacitet kišnih kolektora);
- akcidentne poplave (pucanje nasipa, brana, pojave klizišta, pojava voda većeg ranga)

Poplavni rizici su znatno smanjeni izgradnjom zaštitnih objekata, ali još uvijek ne postoji dovoljna zaštita svih poplavnih područja. Poplave se mogu pojaviti i tamo gdje se najmanje očekuju, ili se mogu pojaviti vode rjeđeg ranga pojave od onih na koje su objekti zaštite dimenzionirani. Poseban problem predstavljaju onečišćenja okoliša pri pojavi velikih voda i eventualna toksična zagađenja.

Izgrađenost zaštitnih objekata po poplavnim područjima

Dionica Neretve, nizvodno od Mostara pa do granice sa Republikom Hrvatskom, se može podijeliti u dvije pod-dionice: (i) Ušće Bune-Čapljina na kojoj nisu vršeni nikakvi regulacijski radovi i podizani nasipi iako su ugrožene značajne površine građevinskog i poljoprivrednog zemljišta, sa putevima, stambenim i privrednim objektima, te Čapljina-granica Republike Hrvatske gdje su građeni objekti odbrane od poplava. Radi zaštite od voda urbanih i poljoprivrednih površina grada Čapljine, i desne obale Gabela - Metković, izgrađeni su zaštitni nasipi i parapetni zidovi sa pratećim objektima (ustave, upusti zaobalnih voda itd.). U periodu ratnih zbivanja došlo je do velikih migracija stanovništva, pa i nicanja novih naselja: Ortiješ, Buna, Zitomisljić I, Zitomisljić II i dr.

Rijeka Krupa, je lijeva pritoka, koja teče iz močvare Hutovo blato, karakteriše je veliki proticajni profil, što omogućava da i pri relativno malim denivelacijama znatne količine vode teku iz Neretve u Hutovo blato, i obrnuto. Hidromelioracijskim radovima izvedenim 1960. godine formirane su Višićka (1.000ha) i Svitavska (1.300ha) kasete, tako da je značajno smanjena veličina prirodne retenzije, a time i njezini efekti na smanjenje valova velikih voda rijeke Neretve na njenom donjem toku. Povećani su minimalni, a smanjeni maksimalni vodostaji, što je znatno olakšalo zaštitu od voda. Problematika zaštite od voda za područja sliva Neretve vezana je za zaštitu urbanih cjelina, turističkih područja, infrastrukturnih objekata, poljoprivrednih površina, izgradnju hidroelektrana za višenamjensko korištenje voda, ali i za posebnu specifičnost i fenomen karstnih polja. Rizici od poplava su prisutni u svim kraškim poljima sliva Neretve.

Imotsko-Bekijsko (Grudsko) polje smješteno je u zaleđu Dalmacije, u sjeverozapadnom dijelu Hercegovine, ukupne površine cca 10.059,00ha (od čega 46% odnosno 4.592,00ha pripada općini Imotski u RH, a 54% odnosno 5.467,00ha općini Grude u FBiH). Izgradnjom tunela Pećnik 1951. godine režim plavljenja je znatno smanjen. Sve vode skupljaju se na niži dio Imotsko-Grudskog polja i formiraju retenziju Nuga. Za zaštitu od voda Imotsko-Grudskog polja izgrađeno je nekoliko objekata: tunel Pećnik, retenzije Prološko blato, Nuga i Rastovača; akumulacije Tribistovo i Ričice; odvodni kanal Grude-Vrlika regulisani vodotoci Vrlika, kanal Šipovača, kanal Glavine i niz drugih manjih vodotoka.

Mostarsko blato: je po morfološkim, geološkim i hidrološkim osobinama tipično karstno polje, ukupne površine oko 4.140ha. Pripada slivu rijeke Neretve i relativno je bogato vodom. Kroz brdo Varda prolazi odvodni tunel za vode Mostarskog blata. Trajanje poplava na prostoru Mostarskog blata u direktnoj je vezi sa režimom ispuštanja vode kroz tunel Varda i propusnom moći Jasenice. Iako ponorske zone Mostarskog blata evakuiraju cca. $Q=15m^3/s$, poplave se javljaju svake godine, ali je dužina trajanja poplava znatno smanjena.

Podsliv Trebišnjice u FBiH. Osnovni koncept upravljanja vodama na širem području rijeke Trebišnjice je omogućavanje što dužeg zadržavanja voda na površini, a time i stvaranje uslova za nesmetano višenamjensko korištenje. Zadovoljenje potreba za vodom moguće je ostvariti jedino izgradnjom višenamjenskih akumulacija i vještačkih vodnih tokova, uz obezbjeđenje vododrživosti istih, te izgradnjom zahvata za korisnike bez većih troškova pumpanja. Gornji horizonti rijeke Trebišnjice podrazumjevaju šire područje smješteno iznad kote postojeće akumulacije Bileća.

Realizacijom sustava uporabe voda Neretve sa Trebišnjicom i akumulacije Bileća, zapremine od oko 1.280hm³; odvodnog tunela prema HE Dubrovnik; akumulacije Trebinje I; regulisanog korita rijeke Trebišnjice do gornjeg kompanzionog bazena RHE Čapljina u Popovom Polju; upusnih (prelivnih) organa na nasipima prema ponorima u cilju dodatne evakuacije velikih voda; konačno je, korištenjem hidroenergije, povećanjem poljoprivredne proizvodnje, i navodnjavanjem, riješen problem odbrane od poplava ovog područja.

Sliv Krke i Cetine: Livanjsko polje se nalazi na jugozapadu FBiH, čija ukupna površina iznosi oko 35.200ha, (pripada slivu rijeke Cetine), od čega je pod akumulacijom Buško Blato i Lipa, te izgrađenom hidroenergetskom kanalskom mrežom, oko 6.200ha. U centralnom dijelu polja oslobođeno je od poplava oko 14.000ha, a površina sjeverozapadnog područja iznosi oko 15.000ha. Izgradnjom dijela sistema HE "Orlovac" na području centralnog dijela polja, poplave se više ne pojavljuju ni pri doticaju velikih voda u polje. Hidroenergetski kanali služe i za zaštitu od poplava. U sistemu HE "Orlovac" na srednjem dijelu polja izgrađen je kompenzacioni bazen "Lipa" iz koga se voda upućuje tunelom prema strojari u R. Hrvatskoj, a eventualni višak transportuje reverzibilnim kanalom "Lipa- Buško Blato" u akumulaciju "Buško Blato".

Glamočko polje, uz Kupreško, predstavlja najviši kraški horizont na vododjelnici vodnih područja rijeke Save i Jadranskog mora, odnosno sliva Cetine. U najnižem dijelu Glamočkog polja se skupljaju sve vode iz viših dijelova formirajući retenziju. Nema izgrađenih objekata za zaštitu od poplava.

Duvanjsko polje (zajedno sa Šujicom) ima površinu oko 127km². Na jugozapadu Šujica ponire u ponor Kovači i ponovo se pojavljuje na Livanjskom horizontu u Buškom Blatu, na izvoru Ričine. Ponor Kovači (sa svojim evakuacionim kapacitetom od oko 60m³/s) je jedini veliki ponor na Duvanjskom polju, a ujedno je po evakuacionom kapacitetu i najveći ponor u slivu r. Cetine. Dotok velikih voda premašuje kapacitet ponora, te svake godine dolazi do formiranja velike predponorske retenzije. Na obuhvaćenom širem području Kovači u zoni predponorske retenzije, ne postoje objekti za zaštitu od poplava.

Plavne površine

Po definiciji Evropske Direktive o upravljanju poplavnim rizikom, mape rizika predstavljaju sintezu mapa plavljenja i mapa potencijalnih šteta. Mape rizika pomažu u procesu određivanja prioriternih mjera i uopšte u procesu stvaranja politike za izradu strategije održivog razvoja u sektoru voda. Strategija budućih ulaganja treba da slijedi mjere dobijene na bazi mapa plavljenja ugroženih područja (karata opasnosti od poplava) i mapa rizika

Negrađevinske mjere zaštite od poplava

Po ZoV-a FBiH, Vlada FBiH donosi Uredbu o Planovima odbrane od poplava (Uredba). Ovom Uredbom utvrđuju se vrste, sadržaj i način izrade, postupak usaglašavanja, donošenja, ažuriranja i čuvanja planova zaštite od štetnog djelovanja voda u FBiH. Zaštita od štetnog djelovanja voda odnosi se na odbranu od poplava i leda na vodotocima; zaštitu od erozije i bujica; te na mjere zaštite i otklanjanja posljedica od iznenadnog zagađenja voda prouzrokovanih poplavama. Uredbom se uspostavlja okvir za procjenu i upravljanje poplavnim rizicima, sa ciljem smanjivanja posljedica štetnog djelovanja voda po ljudsko zdravlje, okoliš, kulturnu baštinu i privrednu aktivnost.

Tablica 1.11.22: plavne površine vodnog područja Jadranskog mora

Dolina rijeke	Područje	Plavljena površina (ha)		
		V.V.1/20	V.V.1/100	V.V.1/500
Neretva	Granica FBiH-HE Mostar	150,00	205,00	223,00
Bregava	ušće	62,5	66,7	69,31
Trebižat	ušće - Humac	47,00	47,00	47,00
Trebižat	Humac - Klobuk	157,50	182,00	196,70
Krupa	Krupa	126	127,8	294,1
Mostarsko Blato	Ravni dio u cjelini - od Uzarića do ponorskih zona na jugoistočnom dijelu	2411,50	2653,00	2762,60
Imotsko-Bekijsko polje	Jugoistočni dio polja - zona izložena poplavama zbog nedovoljnih kapaciteta ponora i postojećeg tunela za evakuaciju voda	2528,00	2932,00	3288,00
Duvanjsko polje	Šire područje Kovači -zona predponorske retencije Kovači na južnom dijelu polja	1492,00	2815,80	4958,00
Livanjsko polje	Šire područje Čaprazlije- područje predponorske retencije	2641,00	5712,00	7396,8
Livanjsko polje	Šire područje Kazanci- područje predponorske retencije	4277,00	4735,00	4976,00
Glamočko polje	Šire područje Mladeškovci-područje predponorske retencije	1239,00	1325,60	1716,8
Glamočko polje	Šire područje Pučine- područje predponorske retencije	1890,60	2073,00	2385,6

Negrađevinske mjere zaštite od poplava

Po ZoV-a FBiH, Vlada FBiH donosi Uredbu o Planovima odbrane od poplava (Uredba). Ovom Uredbom utvrđuju se vrste, sadržaj i način izrade, postupak usaglašavanja, donošenja, ažuriranja i čuvanja planova zaštite od štetnog djelovanja voda u FBiH. Zaštita od štetnog djelovanja voda odnosi se na: odbranu od poplava i leda na vodotocima; zaštitu od erozije i bujica; te na mjere zaštite i otklanjanja posljedica od iznenadnog zagađenja voda prouzrokovanih poplavama. Uredbom se uspostavlja okvir za procjenu i upravljanje poplavnim rizicima, sa ciljem smanjivanja posljedica štetnog djelovanja voda po ljudsko zdravlje, okoliš, kulturnu baštinu i privrednu aktivnost.

Mjere, radovi i druge aktivnosti, koje se preduzimaju radi odbrane od poplava na određenom području FBiH, definišu se u odgovarajućem Planu odbrane od poplava za to područje. Obzirom na interdisciplinarni i multilateralni karakter i uticaj mjera potrebno je ostvariti koordinaciju i usaglašavanje sektorskih politika vezanih za: upravljanje vodama, zaštitu okoliša, prostorno planiranje, poljoprivredu, transport, te obezbijediti učešće zainteresovane javnosti.

Sadašnja organizacija obrane od poplava

Vlada FBiH, na osnovu Uredbe o planovima obrane od poplava i prijedloga Federalnog ministra poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, donosi Odluku o Glavnom planu operativnih mjera obrane od poplava, početkom svake godine za tekuću godinu. Glavni plan operativnih mjera obrane od poplava za 2008. godinu, i organizaciona šema za provođenje obrane od poplava na područjima Save i Neretve, gdje su izgrađeni vodoprivredni objekti (vlasništvo FBiH), je slijedeća: organ mjerodavan za koordinaciju i usklađivanje izrade Glavnog plana operativnih mjera i njegovo provođenje je Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva; organizacija koja daje podatke je Federalni meteorološki zavod Sarajevo; operativni centar za koordinaciju ključnih aktivnosti obrane od poplava je sjedište Federalnog ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Sarajevo. Na vodnom području Jadranskog mora organizacija koja vrši sve radove na obrani od poplava je „Agencija za vodno područje Jadranskog mora“ Mostar, direktor Agencije je Glavni rukovoditelj obrane od poplava. Na vodnom području rijeke Save organizacija koja vrši sve radove na odbrani od poplava je „Agencija za vodno područje rijeke Save“ Sarajevo, direktor Agencije je Glavni rukovoditelj obrane od poplava. Centri obrane od poplava su u Orašju i Odžaku, na vodnom području rijeke Save, te crpna stanica Svitava, zatvaračnica Kula „Kruševo“, u Mostarskom Blatu, i Kula zatvaračnica „Drinovci“ u Imotsko-Bekijskom polju, na vodnom području Jadranskog mora. Izgrađene su čuvarske kuće, koje služe i kao terenske ispostave obrane od poplava.

Organizacija obrane od leda

Obrana od leda počinje kada se zalede veće površine vodnog ogledala, ili kada se pojavi gomilanje ili pokretanje ledenih masa, uslijed čega može doći do opasnosti od poplava ili oštećenja vodoprivrednih i drugih stalnih ili plovničkih objekata i postrojenja na vodotoku. Na područjima koja su obuhvaćena Glavnim operativnim planom obranu od leda vrši ista organizacija koja vrši i obranu od poplava. Na ostalim područjima obranu od leda vrše organizacije koje su određene planom obrane od poplava za ta područja. Pri zaleđivanju većih površina, ili kada se pojavi gomilanje ili pokretanje ledenih masa, proglašavaju se redovne ili vanredne mjere na vodotoku ili dijelu vodotoka, kako bi se otklonile štetne posljedice. U redovne mjere spada posmatranje i registrovanje pojave leda (procenat pokrivenosti površine vodnog ogledala, debljina leda, visina nagomilanih naslaga leda i sl.). U vanredne mjere spada preduzimanje intervencija u koritu vodotoka na razbijanju ledene kore i ledenih barijera miniranjem, ledolomcima ili na drugi adekvatan način.

Praćenje i prognoziranje hidrometeoroloških pojava

Da bi se što efikasnije mogla provoditi operativna odbrana od poplava postavljene su i automatizovane vodomjerne stanice. Federalni meteorološki zavod Sarajevo dostavlja podatke i izvještaje Informacionim centrima (osnovani pri Agencijama za vodna područja rijeke Save i Jadranskog mora). U periodu kada se očekuju poplave podaci se dostavljaju svakodnevno, sa svih stanica, a kada vodostaji dostignu mjerodavne vodostaje za proglašavanje odbrane od poplava (Sl. Brod, Šamac Zupanja, Čapljina, Humac i dr.), podaci se dostavljaju svaka četiri sata, sve do ukidanja mjera obrane od poplava.

Režimi rada hidroakumulacija za vrijeme velikih voda

Režim rada hidroakumulacija vrši se prema „vodoprivrednim uvjetima“ datim u „vodoprivrednim dozvolama“ za svaki pojedinačni objekat a do usvajanja planova pogona od strane nadležnog organa. Od momenta uvođenja mjera redovne obrane od poplava, korisnici hidroakumulacija svakodnevno dostavljaju podatke o nivou vode u akumulacijama, dotoku u akumulacije i ispuštanju iz akumulacije. Kod vanredne obrane od poplava korisnici akumulacija pomenute podatke su obavezni dostavljati svaka četiri sata, u Informacione centre agencija za vodna područja. Režim punjenja i pražnjenja akumulacionog prostora predviđenog za prihvatanje poplavnog vala, te rad evakuacionih organa, kod proglašene vanredne obrane od poplava mora se vršiti u koordinaciji sa nadležnim tijelima sektora voda. Ako korisnici akumulacija imaju podatke sa hidroloških i /ili meteoroloških stanica i eventualnu mogućnost daljinske dojave dužni su kod pojave opasnosti od poplava omogućiti Agencijama kontinuirani pristup pomenutim podacima. Na osnovu člana IV.b.7. Ustava FBiH donesen je i Zakon o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća, kao plan zaštite od prirodnih i drugih nesreća te otklanjanje posljedica od štetnog djelovanja voda. Zaštita i spašavanje od prirodnih i drugih nesreća obuhvaća programiranje, planiranje, organiziranje, obučavanje i osposobljavanje, provođenje, nadzor i financiranje mjera i otklanjanje posljedica od štetnog djelovanja voda.

Otklanjanje posljedica od štetnog djelovanja voda

Sanacija posljedica štetnog djelovanja voda se vrši na osnovu Programa sanacije. Sredstva za sanaciju osigurava FBiH, ako su štete nastale na vodnoj infrastrukturi/vodnom objektu (uređaju), dok za vodne objekte koji nisu u vlasništvu FBiH, sredstva su dužni osigurati vlasnici objekata. Program sanacije donosi Vlada FBiH, šest mjeseci od dana procjene štete i pripreme prijedloga programa sanacije, (isti donosi Komisija za procjenu šteta, a u skladu sa Zakonom o vodama i Zakonom o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća). Finansijskog osiguranja od nepokrivenih poplavnih rizika u FBiH još nema, čemu su razlog stare navike od ranijeg društvenog uređenja. Za očekivati je da će razvojem tržišne ekonomije i promjenama vlasničkih odnosa, doći do prilagođavanja mjerodavnih institucija i primjene spomenutih mjera.

Zaštita od erozija i bujica

Brdovito-planinski karakter sjevernog dijela HNŽ/K uzrokuje stvaranje velikog broja bujica različite razorne moći, kao i mogućnost za stvaranje novih erozionih procesa. Erozijski procesi degradiraju i/ili u potpunosti uništavaju vegetaciju u slivu, što pogoduje pojavi bujičnih i sve većih poplava. Bujičnim tokovima pogoduju morfološke karakteristike, petrografski sastav tla, geološke podloge, litološke i strukturne osobine materijala, oborine (kao klimatski faktor) a posebno veliki uticaj ima antropogeni faktor (čiste sječe, paljevine, paša stoke, krčenje šuma za stvaranje njiva i sl), posebno na strmim terenima. Ekonomsko-socijalni uslovi društva, i čovjek, ubrzavaju procese erozije više nego svi prirodni uslovi zajedno. Bujični tokovi u brdskim dijelovima pokreću enormne količine nanosa, koje se talože u ravničarskim dijelovima rijeka smanjujući im propusnu moć, u akumulacijama i retenzijama, smanjujući im zapreminu, onečišćavajući akumuliranu vodu (akumulacije za vodosnabdijevanje), dovode do pojave mutnoće i sl.

1.12. ENERGETSKI SUSTAV

Uvod

Na teritoriju HNŽ/K djeluju dva elektroprivredna poduzeća:

1. JP EP HZ HB d.d. Mostar i
2. JP EP BiH d.d. Sarajevo

odgovorna za opskrbu kupaca električnom energijom na području koje pokrivaju, ali isto tako su neovisni u donošenju odluka o izgradnji novih elektrana. Tehničke karakteristike postojećih elektrana kao i onih koje se planiraju graditi dobivene su od elektroprivrednih poduzeća i privatnih investitora. Grupu elektrana kandidata čine vjetroelektrane i mini hidroelektrane.

Postojeće hidroelektrane

Na teritoriju HNŽ/K izgrađeno je šest hidroelektrana, i to pet na slivu rijeke Neretve, a jedna na slivu rijeke Trebišnjice. Hidroelektrane na slivu rijeke Neretve su:

- HE Rama
- HE Jablanica
- HE Grabovica
- HE Salakovac
- HE Mostar

Na slivu rijeke Trebišnjice:

- CHE Čapljina.

Tablica 1.12.4: osnovni podaci o postojećim elektranama koje se nalaze na području HNŽ/K

NAZIV HIDROELEKTRANE	Snaga na pragu (MW)	Očekivana godišnja proizvodnja (GWh)	Korisna veličina akumulacije (GWh)	Sustav
HE JABLANICA	175	720	70	EP BiH
HE GRABOVICA	114	346	0,4	EP BiH
HE SALAKOVAC	207	590	1,7	EP BiH
CHE ČAPLJINA	400	620	3,4	EP HZ HB
HE RAMA	159,4	710	303	EP HZ HB
HE MOSTAR	71,6	310	0,4	EP HZ HB
UKUPNO	1.127,0	3.296	378,9	

Ukupna instalirana snaga iz hidroelektrana na području HNŽ je 1.127(MW), a očekivana godišnja proizvodnja je 3.296 (GWh). Pretpostavka je da će sve hidroelektrane biti u pogonu do kraja promatranog planskog razoblja. Postojeće stanje u elektroenergetskom sustavu BiH je takvo da je BiH neto izvoznik električne energije, ali postoje značajne razlike u zatvaranju bilance unutar pojedinih elektroprivrednih tvrtki. Elektroprivrede EP BiH i ERS posjeduju dovoljne proizvodne kapacitete za zadovoljenje potrošnje vlastitih kupaca i za izvoz u druge sustave. Uz pretpostavku da se revitalizacija postojećih proizvodnih jedinica završi do kraja 2012. godine ove dvije elektroprivrede imaju dobru tržišnu poziciju i mogućnost ostvarivanja dodatnih prihoda izvozom električne energije.

Bitno drukčije stanje u odnosu na EP BiH i ERS je u Elektroprivredi HZ HB koja već danas uvozi električnu energiju i koja na svom području nema termoelektrana. Na području HNŽ/K također nema termoelektrana. U slijedećim poglavljima iznijete su osnovne tehničke karakteristike postojećih hidroelektrana na području HNŽ/K.

Hidroelektrana Rama

Izgradnja hidroelektrane Rama počela je 1964. godine, a završena je i puštena u pogon 1968. godine.

Postrojenje je akumulacijsko-derivacijskog tipa i koristi vode rijeke Rame. U strojarnici hidroelektrane Rama instalirana su dva agregata s Francis turbinama pojedinačne maksimalne snage 86MW i dva generatora po 80MW.

Ukupna instalirana snaga postrojenja je 160MW, a srednja godišnja proizvodnja 710GWh. Elektrana je, nakon oštećenja pretrpljenih 1993. godine postupno revitalizirana uvođenjem nove opreme upravljanja, mjerenja, zaštite, signalizacije, naponske i turbinske regulacije, opreme izmjeničnog i istosmjernog razvoda, opreme generatorskog postrojenja te na kraju, 2000. godine, izgradnjom 220 kV metalom oklopljenog postrojenja u SF6 tehnici. HE Rama je priključena s dva dalekovoda 220kV na RP Jablanica: dužine 13km; 360/57mm² Al/Č, dok je DV 220kV RP Jablanica - Jajce doveden uvodom/izvodom na portal postrojenja elektrane.

Hidroelektrana Jablanica

HE Jablanica je prvo izgrađeno postrojenje na rijeci Neretvi. Hidroelektrana je derivacionog tipa sa akumulacijskim bazenom od 288m³ korisne zapremine za sezonsko izravnavanje. Brana je lučno gravitacionog tipa. Građena je u dvije faze. Prva faza gradnje je od 1947. do 1955. godine, a druga faza je završena 1958. godine. Površina sliva je 2.940km². U strojari hidroelektrane Jablanica instalirano je šest agregata sa Francis turbinama pojedinačne snage od 32MW i šest generatora snage od 32MW. Ukupna instalirana snaga postrojenja je 180MW, a srednja godišnja proizvodnja je 720GWh. Rekonstrukcija hidroelektrane Jablanica počela je 1996. godine i do danas je završeno sljedeće:

1. rekonstruisano je svih šest agregata,
2. rekonstruisani su pogonski mehanizmi osam klapni,
3. izvršena je zamjena 35 kV postrojenja Strojara i Padina i zamjena 10kV postrojenja Padina,
4. rekonstruisan je sistem zaštite od prodora vode u elektranu,
5. izvršena je zamjena kućnih transformatora i transformatora opće potrošnje,
6. rekonstruisano je 110 kV postrojenje.

HE Jablanica je na elektroenergetski sistem priključena sa šest dalekovoda DV 110 kV i to: DV 110 kV Jablanica, DV 110 kV Sarajevo 1, DV 110 kV Sarajevo 2, DV 110 kV Sarajevo 3, DV 110 kV Mostar 1 i DV 110 kV Mostar 2. (DV 110 kV Mostar 2 nije u funkciji zbog neispravnosti priključnog DV).

Hidroelektrana Grabovica

HE Grabovica je locirana 12km nizvodno od Jablanice, odnosno 37km uzvodno od Mostara na rijeci Neretvi. HE Grabovica je elektrana derivacionog tipa sa akumulacijskim bazenom od $5,43 \times 10^3 \text{m}^3$ korisne zapremine za dnevno izravnavanje. Brana je gravitacionog tipa. Izgradnja elektrane je trajala od marta 1977. do decembra 1981. godine. U strojari HE Grabovica smještena su dva agregata sa Kaplan turbinama nazivne snage 58,5MW i generatorima snage od 64MVA. Ukupna instalirana snaga postrojenja je 128MVA, a srednja godišnja proizvodnja je 346GWh. Od perioda puštanja u pogon elektrane, na hidromehanskoj opremi nisu rađeni veći zahvati i isti se planiraju obaviti u narednom periodu. HE Grabovica je na elektroenergetski sistem priključena DV 220kV u razvodnom postrojenju u Jablanici i poprečnom krutom vezom na DV 220kV Mostar - Jablanica, koji prolazi u neposrednoj blizini elektrane.

Hidroelektrana Salakovac

HE Salakovac je locirana 15km uzvodno od Mostara na rijeci Neretvi. To je elektrana derivacionog tipa sa akumulacijskim bazenom od $15,6 \times 10^6 \text{m}^3$ korisne zapremine za djelimično sedmično izravnavanje. Brana je gravitacionog tipa. Izgradnja elektrane trajala je od početka 1977. do decembra 1981. godine. U strojari HE Salakovac smještena su tri agregata sa Kaplan turbinama, nazivne snage 70MW i generatorima snage od 75MVA. HE Salakovac je tokom ratnih djelovanja pretrpjela velike štete. Obnovom HE Salakovac u periodu od 1996. do 1998. godine, instalirana je kompletna nova oprema upravljanja, mjerenja i zaštite, signalizacije, naponske i turbinske regulacije. Nakon obnove elektrana je puštena u pogon 1998. godine. Ukupno instalirana snaga postrojenja je 225 MVA, a srednja godišnja proizvodnja je 590GWh. HE Salakovac je na elektroenergetski sistem priključena preko DV 220kV Kakanj i DV 220kV Mostar 3.

Hidroelektrana Mostar

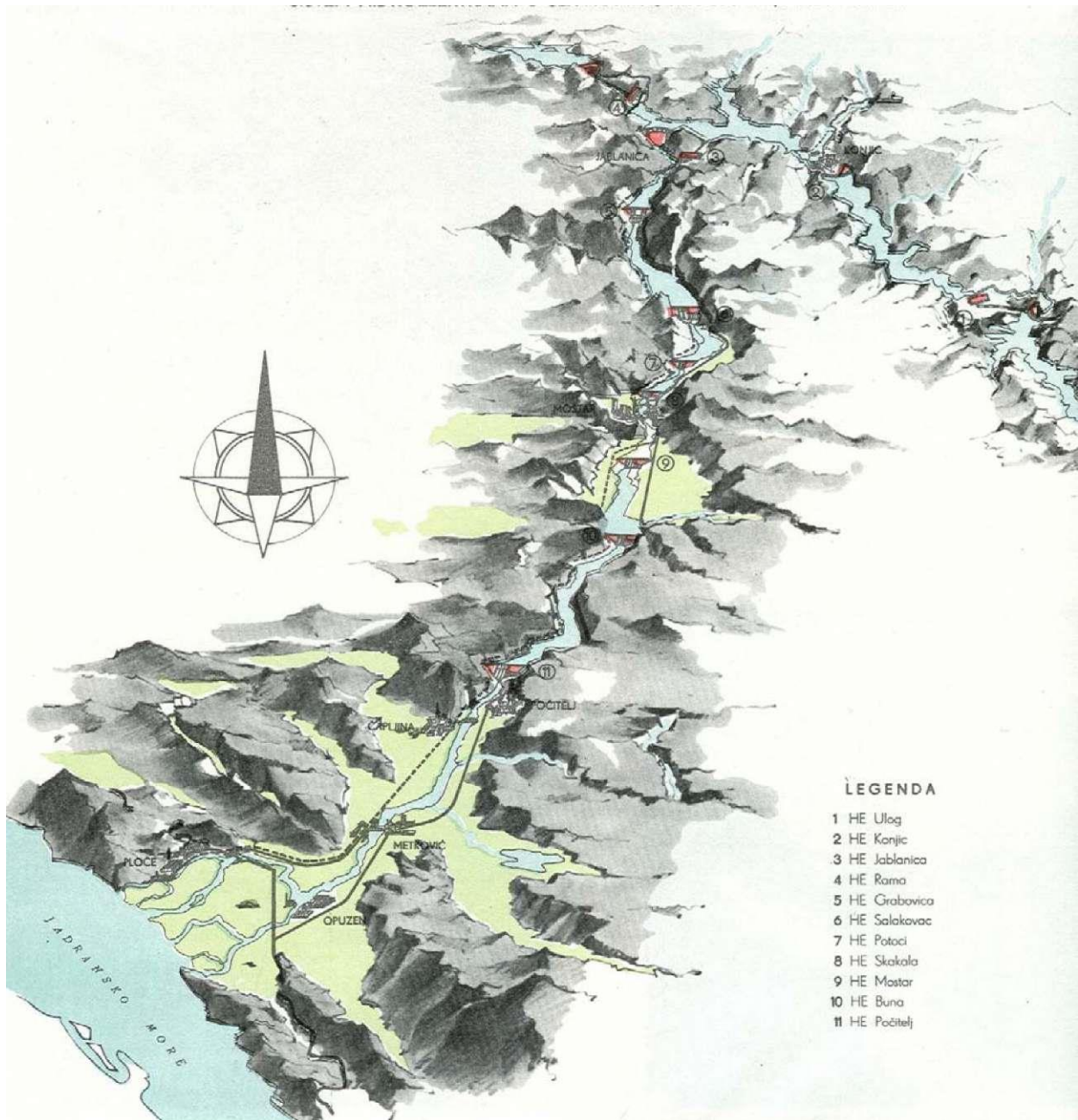
Hidroelektrana Mostar je zadnje izgrađeno postrojenje u nizu od četiri elektrane na rijeci Neretvi. Smještena je 6km uzvodno od Grada Mostara. Prvi put je puštena u pogon 1987.godine.

HE Mostar je tijekom ratnih djelovanja pretrpjela velike štete. Najveći dio opreme je uništen jer je strojarnica bila potopljena, dok je većina ostale opreme oštećena. Pri obnovi HE Mostar instalirana je kompletna nova oprema upravljanja, mjerenja, zaštite i signalizacije, naponske i turbinske regulacije, oprema pomoćnih pogona u elektrani i na brani, oprema izmjeničnog i istosmjernog razvoda, postrojenje 110kV, 35kV i 10kV, te izvršeni kapitalni remont turbina, generatora i blok transformatora. Nakon obnove, elektrana je ponovo puštena u pogon 1997.godine.

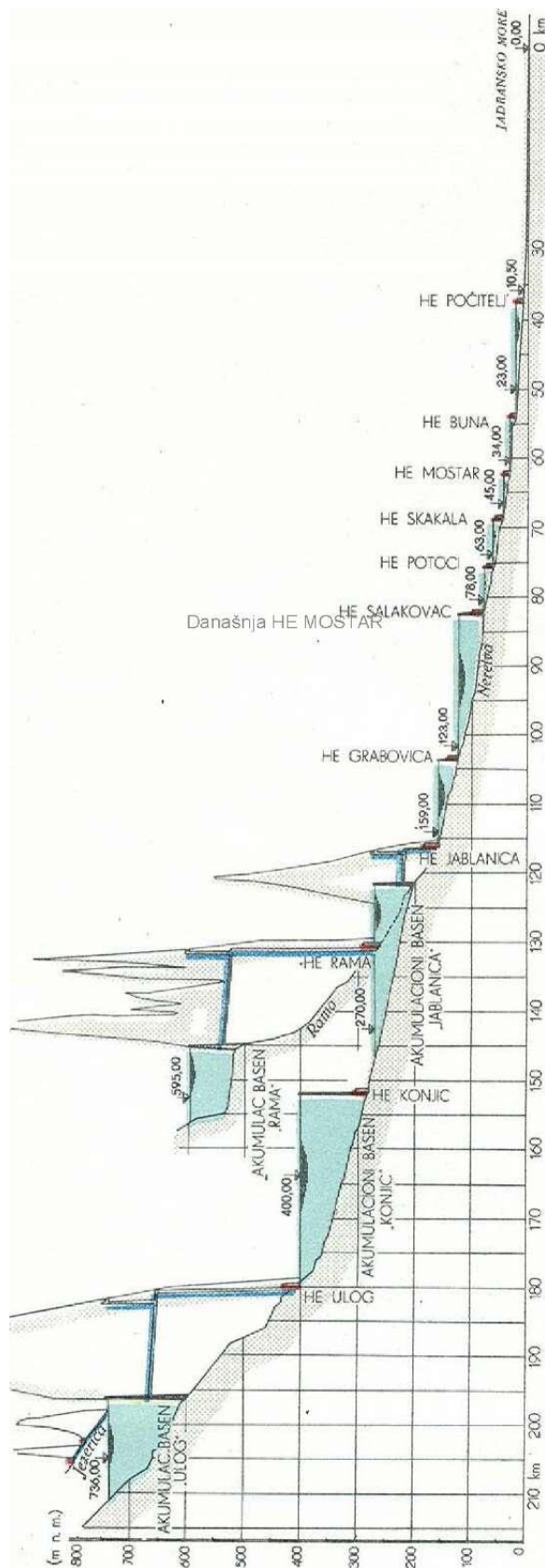
Ukupna instalirana snaga elektrane je 75MVA, a srednja godišnja proizvodnja iznosi 310GWh. U strojarnici su ugrađene tri Kaplan turbine i tri generatora po 24MW. Elektrana je pripremljena za daljinsko vođenje iz DC Mostar. U sadašnjem stanju HE Mostar je priključena s dva DV 110 kV na TS Mostar 1 (Raštani): 1,6km i 8 km; 240/40 Al/Č.

Crpna hidroelektrana Čapljina

Crpna HE Čapljina u pogon je puštena krajem 1979. godine. Smještena je u donjem dijelu Popova polja i koristi vode slivnog područja rijeke Trebišnjice. Kombinirajući pogodne prirodne i stvorene uvjete, tj. s gornjim i donjim kompenzacionim bazenom, ostvarena je mogućnost da se elektrana koristi u turbinskom radu u razdoblju prirodnih dotoka odnosno, kada je dotok mali, pumpanjem vode iz donjeg bazena u gornji. U podzemnoj strojarnici crpne HE Čapljina smještena su dva agregata s dvije Francis turbine i dva motor-generatora snage 240MVA s faktorom snage 0,85. Ukupna instalirana snaga elektrane je 420MW, a prosječna godišnja proizvodnja ostvarena turbinskim i crpnim radom zabilježena u eksploatacijskom razdoblju iznosi 620GWh. Generatori su spojeni oklopljenim sabirnicama s bloktransformatorima 15,75/245kV, 240MVA, a ovi s uljnim visokonaponskim kabelima s razvodnim postrojenjem 220kV. U zadnjih nekoliko godina vršena je sanacija oštećenja nastalih tijekom rata na dovodnom kanalu i gornjem kompenzacijskom bazenu. Modernizacija je vršena u postrojenju 220kV gdje su instalirani novi prekidači, kao i na sustavu proizvodnje komprimiranog zraka, gdje su instalirani novi kompresori koji služe za odvodnju radnog kola turbine pri kompenzacijskom i crpnom režimu rada agregata. CHE Čapljina je priključena na TS Mostar 4 (Čule), s dva jednostruka 220 kV-na dalekovoda dužine 33km, s dva vodiča 360/57 mm² Al/Č u snopu.

Slika 1.12.1: sustav hidroelektrana u slivnom području Neretva-Rama

Slika 1.12.2: uzdužni profil Neretve sa prikazanim sustavom hidroelektrana

Izgradnja izvora električne energije

Hidroelektrana Mostarsko Blato

U tijeku je izgradnja HE Mostarsko Blato, koja je koncipirana kao višenamjenski, energetsko-vodoprivredni objekt regulacije cijelog kraškog područja Mostarsko Blato, između Mostara i Širokog Brijega. Koristit će vode slivova rijeka Lištice i Ugrovače, na prirodnom padu od 176m između akumulacijskog jezera Mostarsko Blato i rijeke Neretve. Naime, polje Mostarsko Blato plavi rijeka Lištica sa svojim pritokama i uglavnom je neiskorišteno za poljoprivredu. Da bi se izbjegle poplave probijen je u tijeku Drugog svjetskog rata tunel Varda prema selu Jasenica. Međutim, tunel je nedovoljnog kapaciteta tako da je polje Mostarsko Blato i dalje izloženo plavljenju. Projektom HE Mostarsko Blato predviđa se na istom mjestu izgraditi branu hidroelektrane i još jedan odvodni tunel čime bi Mostarsko Blato bilo potpuno meliorirano.

Objekti postrojenja hidroelektrane počinju na sredini ravnog dijela Mostarskog blata skupljanjem voda u akumulaciju za dnevno izravnavanje i njenim dovođenjem u nadzemnu strojarnicu kroz 2,2km dugi dovodni tunel maksimalnog kapaciteta $45\text{m}^3/\text{s}$, koji prolazi kroz brdo između Mostarskog blata i doline Neretve i 310m dugi nadzemni tlačni cjevovod promjera 3m koji se nalazi u blizini postojećeg brzotoka u Jasenici. Voda bi se djelomično odvodila rijekom Jasenicom. U tijeku razdoblja plavljenja i rada punim kapacitetom, voda bi se djelomično odvodila novim kanalom za odvođenje velikih voda, direktno u rijeku Neretvu. Korisni volumen akumulacije, tj. kompenzacijski bazen za dnevno izravnavanje, je $\sim 1 \times 10^6\text{m}^3$. Minimalna radna kota je 221,50 mnm, normalna radna kota 223,50mnm, a ekstremna radna kota je 229,00 mnm. Ukupni pad je 178m a maksimalni neto pad je 169m. Donji bazen je kapaciteta cca 12.000m^3 i služi za osiguranje prirodnog protoka kroz korito rijeke Jasenice, te osiguranje protoka odvodnim kanalom prema rijeci Neretvi.

U hidroelektrani će se instalirati dvije Francis turbine s okomitom osovinom i nazivnim protokom od $2 \times 20 = 40\text{m}^3/\text{s}$. Instalirana snaga generatora je $2 \times 30\text{MW}$. Kućna jedinica je jedna Francis turbina s vodoravnom osovinom i nominalnim protokom $1\text{m}^3/\text{s}$; instalirana snaga generatora je 1,6MW. Očekivana godišnja proizvodnja je oko 170GWh. Predviđa se priključak HE Mostarsko Blato DV 110 kV na TS Mostar 4 (Čule) -TS Mostar 5 (Rodoč), na principu ulaz-izlaz.

Potrošnja električne energije

Tablica 1.12.5: vršno opterećenje po čvorištima na području HNŽ/K. (2006.god.)

Općina	Čvorište	Napon (kV)	P(kW)	Q(kVAr)	P(kW) ukupno	Q(kVAr) ukupno	S(kVA) ukupno
Mostar	TS MOSTAR 4	10	1.392	288	1.392	288	1.421
	TS BUNA TS MOSTAR 5	35	7.100	1.300	14.156	2.600	14.393
		10	7.056	1.300			
	MO3/MO4-EAL	220	223.872	78.144	223.872	78.144	237.118
	TS MOSTAR 6	10	34.350	6.072	34.350	6.072	34.883
	TS MOSTAR 7	10	17.857	3.060	17.857	3.060	18.117
	TS MOSTAR 2	10	8.300	2.500	19.200	5.800	20.057
		35	10.900	3.300			
	TS BLAGAJ	10	1.202	450	1.202	450	1.283
	TS ZALIK	10	6.803	2.005	6.803	2.005	7.092
	TS VRAPČICI	10	1.005	355	1.005	355	1.065
	TS ŽELJUSA	10	1.022	358	1.022	358	1.082
	TS SALAKOVAC	35	102	41	102	41	109
TS GRABOVICA	35	697	222	697	222	731	
Čapljina	TS ČAPLJINA	10	17.29	3.312	18.669	3.712	19.034
		35	1.240	400			
Čitluk	TS ČITLUK	10	21.100	3.700	21.100	3.700	21.422
Stolac	TS STOLAC	10	5.304	1.200	6.753	1.711	6.966
		35	1.449	511			
Rama	TS PROZOR	10	4.200	800	5.700	1.200	5.825
		35	1.500	400			
Neum	TS NEUM	10	5.112	1.700	5.112	1.700	5.387
Jablanica	TS JABLANICA	10	4105	1402	4105	1402	4.337
	TS BRANA	35	101	30	101	30	105
Konjic	TS KONJIC	10	4.902	1.704	11.837	4.006	12.496
		35	6.935	2.302			
	TS OSTROŽAC	35	304	102	304	102	320
	TS BUTUR.POLJE	10	303	101	303	101	319
	TS TRBICA POLJE	10	1.203	450	1.203	450	1.284
	TS PUHALE	10	4.304	2.106	4.304	2.106	4.791
TS MUSALA	10	4.008	1.702	4.008	1.702	4.354	

Kretanje potrošnje električne energije na razini HNŽ/K za razdoblje 2005.-2008. godina, prema dobivenim podacima JP EP HZ H-B i JP EP BiH, dano je u Tablici 1.12.6. Potrošnja električne energije na razini HNŽ/K u razdoblju 2001. - 2005. godina rasla je godišnjom stopom 3,45%.

Tablica 1.12.6: struktura potrošnje na razini HNŽ/K u 2005. godina imala je sljedeće obilježje

Općina	Preuzeta ukupno 2005. (MWh)	Preuzeta ukupno 2006. (MWh)	Preuzeta ukupno 2007. (MWh)	Preuzeta ukupno 2008. (MWh)
Mostar (EP HZ H-B)	243.263	257.068	248.657	249.088
Čapljina	65.747	68.377	72.454	73.899
Čitluk	87.811	91.323	91.670	94.044
Stolac	19.472	20.251	22.032	21.949
Neum	18.440	19.178	19.260	19.537
Ravno	1.485	1.544	2.109	2.670
Rama	18.210	18.939	18.502	18.609
Doljani	2.178	2.221	2.647	2.847
Mostar (ED MOSTAR)	103.503	105.139	110.531	117.591
Konjic	53.048	54.632	59.147	64.740
Jablanica	20.683	21.306	22.317	23.341
UKUPNO	633.840	659.978	669.326	688.315

- Kućanstva = 61,4%
- Industrija = 13,1%
- Javna rasvjeta = 2,5%
- Ostala potrošnja = 23%

Postojeće stanje prijenosne mreže Tehničke karakteristike prijenosne mreže

Uvod

Prijenosnu mrežu HNŽ/K čine:

- nadzemni vodovi 110, 220 i 400 kV naponske razine
- transformatorske stanice 400/x kV, 220/x kV i 110/x kV
- i rasklopna postrojenja.

Tablica 1.12.7: prijenosna mreža

Napon (kV)	Duljina (km)	Naponske razine (kV/kV)	Broj	Instalirana snaga (MVA)
400	98	400/220	1	11.40
220	390	220/x	1	300
110	331		13	425

Ključna postrojenja u prijenosnoj mreži 400 i 220 kV na prostoru HNŽ/K su

- Rasklopno postrojenje 220 kV Mostar 3 (Jesenica) u koje ulaze:
 - dva dalekovoda 220 kV prema TS Mostar 4(Čule)
 - 220 kV dalekovod prema RP Jablanica
 - 220 kV dalekovod prema RP Kakanj sa otcjepom za HE Salakovac
 - dva dalekovoda 220 kV prema RP Trebinje
 - 220 kV dalekovod prema tvrtki „Aluminij“ d.d., Mostar, preko kojega se vrši opskrba električnom energijom tog velikog potrošača električne energije
- Trafostanica Mostar 4 (Čule) na koju se vezuju:
 - dva dalekovoda 220 kV prema RP Mostar 3(Jesenica)
 - 220 kV dalekovod prema tvrtki „Aluminij“ d.d., Mostar, preko kojega se vrši opskrba električnom energijom tog velikog potrošača električne energije
 - dva dalekovoda 220 kV preko kojih je priključena CHE Čapljina
 - dalekovodi prema HEP-u: DV 220 kV Mostar 4 -Zakućac i DV 400 kV Mostar 4 –Konjsko
 - 400 kV dalekovod prema TS Sarajevu 10 (Reljevo)
 - 400 kV dalekovod prema TS Gacko
- Rasklopno postrojenje 220 kV Jablanica u koje ulaze:
 - 220 kV dalekovod iz RP Mostar 3 (Jasenica)
 - dva dalekovoda 220 kV prema HE Rama
 - 220 kV dalekovod RP Kakanj - RP Jablanica
 - 220 kV dalekovod prema TS Jajce 2
 - 220 kV dalekovod prema HE Grabovica

Zbog važnosti gore navedenih objekata u sklopu realizacije projekta POWER 3 financiranog kreditnim sredstvima međunarodnih financijskih institucija nakon ratnih razaranja izvršena je njihova kompletna obnova (građevinski objekti, primarna i sekundarna opreme te sustavi vlastitog napajanja i upravljanja). Pored navedenih objekata potrebno je spomenuti da je na području HNŽ u funkciji DV 220kV Salakovac-Kakanj, a dalekovod 2x220kV Posušje – Rama je završen i uklapanje istog u EE sustav BiH se očekuje u 2011. godini.

Prijenosnu mrežu na području HNŽ/K nemoguće je promatrati izvan prijenosne mreže EES BiH. Zagušenja u prijenosnoj mreži BiH nisu evidentirana u proteklom razdoblju, čak ni u slučajevima isključenja pojedinih vodova. Vodovi 220kV su u normalnim okolnostima opterećeni ispod 50% njihove prijenosne moći, dok se opterećenje 400kV vodova kreće do 30% prijenosne moći.

Po formiranju jedinstvenog prijenosnog poduzeća „Elektroprijenos BiH" sa sjedištem u Banja Luci prijenosna mreža BiH podijeljena je na četiri operativna područja sa sjedištima u Sarajevu, Mostaru, Banja Luci i Tuzli. Iz naprijed navedenog uočljivo je da prijenosna mreža na području HNŽ/K pripada Operativnom području Mostar. I nakon izdvajanja prijenosa električne energije iz JP EP HZ H-B i JP EP BiH u „Elektroprijenos BiH" ostao je interes oba elektroprivredna poduzeća za prijenosnom mrežom u svrhu osiguranja primarnog napajanja distribucijskih područja i priključka novih proizvodnih objekata.

Elektroprijenos BiH, kao što je već ranije navedeno, posjeduje prijenosna postrojenja 400kV, 220 kV i 110kV, a njegove aktivnosti uključuju prijenos, održavanje, izgradnju i pojačanje prijenosne mreže BiH. Svi dostupni i raspoloživi podaci o prijenosnoj mreži na razini HNŽ/K prikupljeni od NOS BiH, Elektroprijenos-Elektroprijenos BiH i elektroprivreda dani su kroz Modul 4 Studije energetskog sektora BiH.

Dalekovodi prijenosne mreže

Dalekovodi 400kV na području BiH, pa tako i na području HNŽ/K građeni su s dva vodiča po fazi, od Al/Če, nazivnog presjeka 490/65mm². Stupovi 400kV dalekovoda su čelično rešetkasti stupovi, tipa Y. Dalekovodima 400kV naponske razine povezana je TS Mostar 4 (Čule) 400/x kV s TE Gacko, TS Sarajevo 10 (Reljevo) te TS 400/220/110kV Konjsko u susjednoj R. Hrvatskoj. Kako su na ovu naponsku razinu, gledajući BiH, priključeni značajni izvori električne energije: TE Gacko, TE Ugljevik i HE Višegrad to je ovom mrežom omogućen značajniji uvoz, izvoz i tranzit električne energije, što BiH svrstava u vrlo važno tranzitno i elektroenergetsko područje sjeveroistočne Europe.

Važnu ulogu u elektroenergetskom sustavu BiH pa tako HNŽ/K ima 220kV mreža. Na ovu su mrežu priključene i značajnije hidroelektrane smještene na području HNŽ/K: HE Rama, HE Grabovica, HE Salakovac i CHE Čaplina. Ova mreža je građena sedamdesetih godina prošlog stoljeća Al/Če vodičima presjeka 360/57mm². Stupovi 220kV dalekovoda su čeličnorešetkasti. Mrežom 220kV naponske razine napaja se i najveći industrijski potrošač električne energije na području BiH "ALUMINIJ" Mostar, smješten na području HNŽ/K. Ova je mreža, generalno gledajući, dobro razvijena i međusobno upetljana na teritoriji BiH i nama interesantnom području. Najopterećeniji dalekovodi u 220kV mreži su:

- DV 220 kV HE SALAKOVAC- RP MOSTAR 3,
- DV 220 kV JABLANICA - RP MOSTAR 3
- DV 220 kV RP MOSTAR 3 - EAL.

Izgrađen je i DV 2x220 kV Posušje-Rama čije je uklapanje u 220kV mrežu, po stjecanju uvjeta, planirano na način da će se presjeći DV 220kV Jablanica-Rama II na području Rame i DV 220kV Mostar 4-Zakučac na području Posušja čime se stvaraju novi dalekovodi i to DV 220kV Mostar 4-Jablanica i DV 220kV Mostar 4 Zakučac (RH). Također je izvršeno i svođenje Dv 220kV Jablanica-Jajce u HE Rama čime će se po stjecanju uvjeta stvoriti nove veze i to DV 220kV Jablanica – Rama i DV 220kV Rama-Jajce.

Na čitavom području HNŽ/K najrazvijenija je 110kV mreža, koja je građena od pedesetih godina prošlog stoljeća do danas. Građena je na čelično-rešetkastim i betonskim stupovima s vodičima različitih materijala i presjeka. Na ovu su mrežu priključene HE Mostar, HE Jablanica i HE Mostarsko Blato.

Mreža je zadovoljavajuće upetljena osim kad se radi o rubnom dijelu HNŽ/K tj. u slučaju trafostanica koje se napajaju iz susjednih sustava - TS NEUM (koja je s jedne strane vezana na TS STON a s druge na TS OPUZEN - obje u R.Hrvatskoj), TS STOLAC i TS JABLANICA, koje su trenutno radijalno napojene. Problemi u radu se javljaju u slučaju neraspoloživosti dalekovoda TS Mostar 4 (Čule) - TS Čitluk kod nemogućnosti napajanja iz pravca RH kada postoji mogućnost ostzanka bez napona Čitluka, Ljubuškog i Čapljine. Jedan dio dalekovoda nije saniran nakon ratnih razaranja. To su DV 2x110kV Jablanica –Mostar 1/2, DV 110 kV Mostar 1-Mostar 2, DV 110 kV mostar 1-Čapljina, DV110 kV Mostar 2-Stolac i DV 110 kV Stolac – Bileća. Sanacijom ovih dalekovoda ostvariti će se mogućnost dvostranog napajanja TS Stolac te smanjiti mogućnost beznaponskih stanja u TS Čapljina, Ljubuški i Čitluk.

TS Jablanica je povezana sa HE Jablanica i TS Prozor/Rama putem DV 110kV s tim da se DV110 kV Jablanica – Prozor koristi po naponu 110kV, a obzirom da je TS Prozor/Rama završena očekuje se povezivanje iste po naponu 110kV i to putem DV 110kV Rama – Tomislavgrad, DV 110 kV Jablanica – Rama i u konačnici i sa DV 110kV Rama-Uskoplje.

HE Mostarsko Blato je trenutno spojena na napon 110 kV korištenjem Dv 110kV Mostar 4-Mostar 5 čime su stvorene veze DV 110kV Mostar 4-HE Mostarsko Blato i DV 110kV Mostarsko Blato-Mostar 5. Konačno rješenje povezivanja HE Mostarsko Blato na napon 110kV ostvariti će se izgradnjom novih dalekovoda Dv110kV Mostar 5-Mostarsko Blato i DV 110kV Mostarsko Blato – Mostar 9 (Buna) čime će postojeći DV110kV Mostar 4-Mostar 5 vratiti funkciju koju je imao prije izgradnje HE Mostarsko Blato.

U 110kV mreži najopterećeni su iza DV 110kV TS MOSTAR 4 (Čule) - ŠIROKI BRIJEG slijedeći dalekovodi:

- DV 110 kV: TS MOSTAR 4 - TS ČITLUK,
- DV 110 kV: RP MOSTAR 1 - TS MOSTAR 6,
- DV 110 kV: TS MOSTAR 2 - HE JABLANICA,
- DV 110 kV: TS ČITLUK - TS LJUBUŠKI,

Transformatorske stanice

Tablica 1.12.5: prikaz postojećih transformatorskih stanica na području HNŽ/K u vlasništvu Elektroprenosa:

Red. broj	Naziv trafostanice	Oznaka trafoa	Nazivni napon (kV/kV/kV)	Nazivna snaga transformatora (MVA/MVA/MVA)	Godina puštanja u pogon
1.	MOSTAR 4 (ČULE)	T1	400/220/110	400/400/100	2003.
		T2	400/220/110	400/400/100	2003.
		T3	220/115/10	150/150/50	1973.
		T4	220/115/10	150/150/50	2006.
		T5	110/35/10	20/14/20	2002.
		T6	110/35/10	20/14/20	2004.
2.	ČAPLJINA	T1	110/35/10	20/14/20	1995.
		T2	110/35/10	20/20/14	1979.
3.	ČITLUK	T1	110/20/10	20/20/14	1980.
		T2	110/2x10/10	20/20/14	2004.
4.	RP JABLANICA				
5.	RP MOSTAR 3 (Jasenica)				
6.	EVP KONJIC	T1	110/25	7,5	
		T2	110/25	7,5	
7.	JABLANICA	T	110/10,5(21)/36,75	20/20/14	1979.
8.	KONJIC	T1	110/36,75	10/10	1956.
		T2	110/36,75/10,5	20/14/14	1976.
		T3	36,75/10,5	8/8	1995.
9.	MOSTAR 2	T1	110/36,75/10,5	40/40/13,3	1973.
		T2	110/10,5	20/20	1976.
10.	MOSTAR 5 (Rodoč)	T1	110/36,75/21-10	20/14/20	1999.
		T2	110/36,75/21-10	20/14/20	1999.
		T3	35/(20)10	8/8	
11.	MOSTAR 6 (Rudnik)	T1	110/35/10	20/14/20	1995.
		T2	110/35/10	20/14/20	1997.
12.	MOSTAR 7 (Balinovac)	T1	110/10(20)/10	20/20/14	1977.
		T2	110/10(20)/10	20/20/14	2004.
13.	TS NEUM	T1	110/10/10	20/20/14	1980.
Red. broj	Naziv trafostanice	Oznaka trafoa	Nazivni napon (kV/kV/kV)	Nazivna snaga transformatora (MVA/MVA/MVA)	Godina puštanja u pogon

14.	RAMA	T1	110/35/10	20/14/20	2004.
		T2	35/10	8/8	1967.
15.	RP MOSTAR 1 (Raštani)				
16.	STOLAC	T1	110/35/10	20/20/14	1977.
		T2	35/10	4/4	1975.
		T3	35/10	4/4	1975.
TRAFOSTANICA 35/10 kV KOJA JE U VLASNIŠTVU ELEKTROPRIJENOSA					
1.	BUNA	T1	35/10	4/4	
		T2	35/10	4/4	1971.

Elektroenergetski pokazatelji Vršna opterećenja EES

Kako podatke o opterećenjima čvorišta na području HNŽ/K u trenutku nastupa vršnog i minimalnog opterećenja nije bilo moguće dobiti koristit ćemo se Tablicom 1.12.6 u kojoj su dani podaci o maksimalnom i minimalnom opterećenju EES BiH, čiji je izvor NOS.

Tablica 1.12.6: maksimalna i minimalna opterećenja EES BiH u razdoblju 2002.-2006. (MW)

	2002.		2003.		2004.		2005.		2006.	
	MIN.	MAX.	MIN.	MAX.	MIN.	MAX.	MIN.	MAX.	MIN.	MAX.
Siječanj	864	1.829	878	1.854	908	1.830	985	1.861	1.072	1.955
Veljača	827	1.605	980	1.772	910	1.741	1.047	1.946	941	1.863
Ožujak	719	1.555	799	1.599	801	1.670	874	1.833	880	1.780
Travanj	694	1.446	694	1.541	787	1.559	837	1.589	850	1.669
Svibanj	640	1.218	676	1.288	748	1.368	784	1.490	829	1.516
Lipanj	633	1.210	684	1.288	746	1.358	796	1.448	827	1.470
Srpanj	658	1.201	686	1.265	769	1.360	796	1.450	824	1.455
Kolovoz	663	1.259	737	1.280	778	1.406	824	1.492	843	1.495
Rujan	691	1.449	723	1.374	784	1.489	768	1.530	844	1.572
Listopad	737	1.512	736	1.604	796	1.601	832	1.657	867	1.683
Studeni	748	1.593	812	1.619	833	1.773	931	1.840	962	1.822
Prosinac	838	1.747	876	1.781	930	1.890	983	2.005	997	2.019
MIN/MAX	633	1.829	676	1.854	746	1.890	768	2.005	824	2.019

U promatranom se razdoblju vršno opterećenje kretalo u rasponu od 1.829MW do 2.019MW s prosječnom godišnjom stopom porasta od 2,52%. U istom razdoblju minimalno se opterećenje sustava kretalo između 633MW do 824MW s prosječnom godišnjom stopom porasta od 6,84%. Omjer između minimalnog i maksimalnog opterećenja iznosio je od 0,34 do 0,41, odnosno prosječno 0,37.

Iz Tablice 1.12.6 je lako zaključiti da se vršno opterećenje postizalo u zimskim mjesecima, vjerojatno kao rezultat korištenja električne energije za grijanje. Iz toga slijedi kako je sustav značajno ovisan o vanjskoj temperaturi. Isto tako lako je zaključiti da se minimalno opterećenje postizalo u kasnijim proljetnim ili ljetnim mjesecima. Visoka stopa porasta minimalnog opterećenja sustava i porast omjera između vršnog i minimalnog opterećenja ukazuje na povećanu ugradnju klima uređaja i veću potrošnju električne energije za hlađenje. Podaci o opterećenju čvorišta 110 kV u trenutku vršnog opterećenja i faktori snage po čvorištima dani su na osnovu procjene temeljene na dostupnim podacima. Ukupno opterećenje 110kV čvorišta izračunava se tako da se od vršnog opterećenja odbiju pretpostavljeni gubici snage u prijenosnoj mreži ($P_g = 2,5\% P_{max}$ pretpostavljeno) i opterećenje direktnih potošača, za koje se pretpostavlja da će ostati stalno unutar razdoblja planiranja. Prikaz prosječnog udjela opterećenja čvorišta na razini HNŽ/K u vršnom opterećenju EES BiH dan je u Tablici 1.12.7

Tablica 1.12.7: prosječni udio opterećenja čvorišta na području HNŽ/K u vršnom opterećenju

Redni Broj	Nziv čvorišta	Pi (%)	cos (p)
1.	Čapljina	0,95	0,96
2.	Čitluk	1,20	0,96
3.	EVP Konjic	0,04	0,90
4.	Jablanica	0,30	0,96
5.	Konjic	0,60	0,96
6.	Mostar 2	1,19	0,96
7.	Mostar 4	0,07	0,95
8.	Mostar 5	0,86	0,96
9.	Mostar 6	2,00	0,96
10.	Mostar 7	1,03	0,96
11.	Neum	0,24	0,96
12.	Stolac	0,36	0,96

Elektrane

Osnovni podaci o hidroelektranama na području HNŽ/K dani su u Tablici 1.12.8, dok su detaljni podaci o elektranama dani u poglavlju u kojem je obrađena proizvodnja električne energije.

Tablica 1.12.8: podaci o hidroelektranama na području HNŽ/K

Sliv	NAZIV HE	SNAGA (MW)			JALOVA SNAGA (MVA _r)		Priključni napon (kV)
		Broj agegata	Snaga agregata	Ukupno	Q _{max}	Q _{min}	
Sliv Neretva	HE RAMA	2	80	160	78	-50	220
	HE JABLANICA	6	6x30	180	126	-72	110
	HE GRABOVICA	2	57	114	56	-20	220
	HE SALAKOVAC	3	70	210	99	-45	220
	HE MOSTAR	3	25	75	54	-24	110
Sliv Trebišnjica	CHE ČAPLJINA	2	210	420	252	252	220

Ukupna instalirana snaga hidroelektrana na području HNŽ/K iznosi:

$$PHE_{inst} = 739 + 420 = 1.159 \text{ (MW)}$$

Od ukupno 1.159MW instalirane snage na području HNŽ/K 255 MW se priključuje na 110kV mrežu dok se preostalih 904MW priključuje na mrežu 220 kV-ne naponske razine. Udjeli hidroelektrana u ukupnoj godišnjoj proizvodnji električne energije na razini EES BiH kreću se od 40% do 50%. Udio termoelektrana kreće se od 50% do 60%. Na prostoru naše županije ne postoji ni jedna termoelektrana, niti se planira izgradnja iste.

Karakteristični angažmani hidroelektrana u vremenu suhe, normalne i vlažne hidrologije definirani su kako slijedi:

Suha hidrologija:	30% PHE _{inst} (PHE = (1.159-420).0,3=222(MW))
Normalna hidrologija:	60% PHE _{inst} (PHE = 695(MW))
Vlažna hidrologija:	90% PHE _{inst} (PHE = 1.043(MW))

Karakteristični angažmani pojedinih hidroelektrana ovisno o hidrološkim prilikama dani su u Tablici 1.12.9, pri čemu je angažman CHE Čapljina kod suhe hidrologije postavljen na 0MW, tj. ista je isključena što je uobičajena praksa.

Tablica 1.12.9: Karakteristični angažmani hidroelektrana

Naziv HE	Instalirana snaga (MW)	Karakteristični angažmani (MW)		
		Suha hidrologija	Normalna hidrologija	Vlažna hidrologija
HE RAMA	160	48	96	144
HE JABLANICA	180	54	108	162
HE GRABOVICA	114	34,2	68,4	102,6
HE SALAKOVAC	210	63	126	189
HE MOSTAR	75	22,5	45	67,5
CHE ČAPLJINA	420	0	182	378
UKUPNO	1.159	222	625,4	1043,1

U modelu Modula 4 Studije energetskog sektora elektrane se angažiraju na način da se analizirano opterećenje sustava pokriva prvo hidroelektranama u visini njihovog karakterističnog angažmana sukladno Tablici 1.12.9 a zatim se angažiraju termoelektrane.

Napominjemo da je BiH značajan izvoznik električne energije. Gotovo u svim mjesecima u promatranom razdoblju BiH je ostvarivala pozitivan saldo, a na godišnjoj razini taj saldo iznosio je od 1 TWh do 2 TWh u korist izvoza.

Organizacija prijenosne djelatnosti u BiH i zakonska regulativa

Prijenosnom se djelatnošću u BiH bave:

- NOS BiH - Nezavisni operator sustava;
- Elektroprenos-Elektroprijenos BiH - prijenosna kompanija;
- DERK - Državna regulatorna komisija za električnu energiju BiH.

Zakoni kojima se regulira elektroenergetski sektor u Bosni i Hercegovini su:

- Zakon o prijenosu, regulatoru i operatoru sustava električne energije u BiH (Sl.list BiH br.07/02 i 13/03);
- Zakon o utemeljenju kompanije za prijenos električne energije u BiH (Sl.list BiH br. 35/04);
- Zakon o utemeljenju neovisnog operatora sustava za prijenosni sustav u BiH (Sl.list BiH 35/04);
- Zakon o električnoj energiji u FBiH (Sl.list FBiH broj 41/02, 24/05 i 38/05);
- Zakon o električnoj energiji u RS (Sl.list RS br. 61/02, 66/02, 29/03, 86/03 i 111/04).

Prema entitetskim zakonima o električnoj energiji i Zakonu o prijenosu, regulatoru i operatoru sustava električne energije u BiH, planiranje razvoja prijenosne mreže je odgovornost prijenosne kompanije (Elektroprenos-Elektroprijenos BiH), Nezavisnog operatora sustava (NOS) i Državne energetske komisije za električnu energiju (DERK). Plan razvoja prijenosne mreže izrađuje prijenosna kompanija, dok ga Nezavisni operator sustava pregledava i odobrava. Konačno odobrenje daje DERK. DERK također koordinira i odobrava planove investicija prijenosne kompanije, uključujući planove razvoja prijenosne mreže i kvalitete prijenosa električne energije. Funkcije NOS-a BiH među ostalima uključuju i održavanje pouzdanosti sustava i upravljanje ograničenjima u prijenosnoj mreži. NOS BiH također priprema mrežni kodeks koji sadrži standarde planiranja mreže.

Namjera Zakona o prijenosu, regulatoru i operatoru sustava električne energije u BiH je omogućavanje i ubrzanje izgradnje elektroenergetskog tržišta BiH kao i međunarodnog elektroenergetskog tržišta. Zakon Državnu regulatornu komisiju za električnu energiju BiH (DERK) određuje kao odgovornu za regulaciju tržišta a Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa za kreiranje politike sukladno navedenom zakonu.

Zakon o električnoj energiji FBiH uređuje, između ostalog, elektroenergetski sustav FBiH, elektroprivredne djelatnosti, razvoj tržišta električne energije, institucije, reguliranje tržišta, opće uvjete za opskrbu, razvoj, izgradnju, rekonstrukciju i održavanje elektroenergetskih objekata.

Uočeni problemi u prijenosnoj mreži

Već ranije je navedeno da zagušenja u prijenosnoj mreži BiH u proteklom razdoblju nisu evidentirana, čak i u slučajevima isključenja pojedinih vodova. Vodovi 220kV su u normalnim okolnostima opterećeni ispod 50% njihove prijenosne moći (300 MVA), dok se opterećenja 400kV vodova kreću do 30% njihove prijenosne moći (1.300MVA). Napominjemo da su pojedini interkonektivni vodovi predstavljali ograničenja u željenom plasmanu viškova ili uvoza električne energije za pokrivanje domaće potrošnje, odnosno tranzite, zbog pojave zagušenja u susjednim sustavima.

Model elektroenergetskog sustava BiH i verifikacija modela

Model EES BiH dan u Modulu 4 Studije energetske sektora BiH postavljen je s obzirom na stvarno stanje sustava te je verificiran usporedbom mjerenih i računskih veličina. Na temelju ovog modela vršena je analiza određivanja planova razvoja i revitalizacije prijenosne mreže.

Ovaj je model uključivao: 400kV, 220kV i 110kV mreže u BiH, elektrane, kao i 400kV, 220kV i 110 kV mreže zemalja u okruženju (Hrvatska, Srbija, Crna Gora, Slovenija, Austrija, Mađarska, Rumunjska, Bugarska, Makedonija, Albanija, Grčka) te ekvivalent preostalog dijela Udruženja operatora prijenosnih sustava u Europi (UCTE).

Verifikacija modela izvršena je na temelju vršnog opterećenja sustava 2006. godine u iznosu od 2019(MW), koje je zabilježeno 29.XII. u 18 sati. Postavljeni model odstupa od mjerenih veličina zbog nepotpunosti podataka, no podudarnost postavljenog modela sa stvarnim stanjem ocjenjena je zadovoljavajućom te se model kao takav mogao smatrati dovoljno točnim za izradu proračuna.

Iz rezultata postavljenog modela registrirano je 7%-no propterećenje 110kV-nog DV-a TS Mostar 4 (Čule) - TS Široki Brijeg, jer je dio voda izveden Cu užetom presjeka 95mm². Najopterećeniji vodovi na području HNŽ/K su:

- 220 kV vod RP Mostar 3 - HE Salakovac (49% termičke granice);
- 220 kV vod RP Jablanica - RP Mostar 3 (40% termičke granice) ;
- 220 kV vod RP Mostar 3 - EAL (33% termičke granice) ;
- 110 kV vod TS Mostar 4 - TS Široki Brijeg (107% termičke granice) ;
- 110 kV vod TS Mostar 4 - TS Čitluk (65% termičke granice) ;
- 110 kV vod TS Čitluk - TS Ljubuški (50% termičke granice) ;
- 110 kV vod TS Čapljina - TS Ljubuški (33% termičke granice) ;
- 110 kV vod RP Mostar 1 - TS Mostar 6 (57% termičke granice) ;
- 110 kV vod TS Mostar 2 - HE Jablanica (61% termičke granice).

Radijalno napajana čvorišta u 110 kV mreži promatranog područja su TS 110/35/10kV Stolac i TS 110/x kV Jablanica.

Nadalje, rezultati n-1 analize sigurnosti na modelu za promatrano pogonsko stanje osim preopterećenja dalekovoda od TS Mostar 4 - TS Široki Brijeg u iznosu od 7% nalaze da u slučaju ispada 110 kV dalekovoda TS Mostar 4 - TS Čitluk preopterećenje na naprijed navedenom dalekovodu TS Mostar 4 - TS Široki Brijeg iznosi 34%, a ima za posljedicu i porast preopterećenja na vodovima susjedne županije.

U slučaju ispada 110 kV dalekovoda TS Čitluk - TS Ljubuški, na 110 kV dalekovodu TS Mostar 4 - TS Široki Brijeg preopterećenje dostiže 27%, dok u slučaju ispada 110 kV dalekovoda TS Čapljina - TS Ljubuški ovo preopterećenje iznosi 19%.

Isto tako u slučaju ispada bilo kojeg od 110 kV-nih dalekovoda:

- TS Mostar 4 - TS Čitluk;
- TS Mostar 4 - TS Široki Brijeg;
- TS Čitluk - TS Ljubuški.

Naponske prilike u Hercegovini postaju nepovoljne. Naime, vrijednosti napona u čvorištima TS Neum, TS Čapljina, TS Čitluk, TS Stolac, kao i čvorištima susjedne ZHŽ poprimaju vrijednost od 82,5kV u TS Čitluk za slučaj ispada 110kV dalekovoda TS Mostar 4 - TS Čitluk, do 94,6kV u TS Čapljina u slučaju ispada 110kV dalekovoda TS Čitluk - TS Ljubuški.

Nadalje je promatran slučaj nezadovoljenja n-1 kriterija uz 80% dozvoljeno opterećenje vodova i transformatora, što rezultira dužim popisom ugroženih grana.

Tablica 1.12.10: dozvoljeno opterećenje vodova

Ispad	Visoko opterećenj	Termička granica
DV 110 kV RP MOSTAR 1 - TS MOSTAR 4	DV 110 kV RP MOSTAR 1 - TS MOSTAR 6	86%
DV 110 kV TS MOSTAR 4 - TS Š.BRIJEG	DV 110 kV TS MOSTAR 4 - TS ČITLUK	82%
TR 220/110 kV u TS MOSTAR 4 (1)	TR 220/110 kV u TS MOSTAR 4 (2)	84%
TR 220/110 kV u TS MOSTAR 4 (2)	TR 220/110 kV u TS MOSTAR 4 (1)	84%

Promatrani kriterij n-1 nije zadovoljen niti za radialno napajana čvorišna 110kV mreže (u obzir nije uzeta 35kV mreža).

Postojeće stanje distribucijske mreže

Tehničke karakteristike distribucijske mreže

Uvod

Na području koje obuhvaća HNŽ/K djeluju dva elektroprivredna poduzeća:

1. JP EP HZ HB d.d. Mostar i
2. JP EP BiH d.d. Sarajevo

koja su odgovorna za opskrbu kupaca električnom energijom na području koje pokrivaju. Opskrba električnom energijom kupaca na teritoriju HNŽ/K se odvija preko DP JUG s jedne strane i Elektrodistribucije Mostar s druge strane. Distribucijsko područje Jug (DP JUG) obuhvaća: dio Grada Mostara, općine Čapljina, Čitluk, Stolac, Rama, Neum, Ravno, kao i dio općine Jablanica. Elektrodistribucija Mostar obuhvaća: dio Grada Mostara, općinu Konjic, kao i veći dio općine Jablanica. Opskrba električnom energijom DP JUG jednim se dijelom distribuira preko izravne transformacije 110/10kV a drugim dijelom transformacijom 110/35kV i 35/10kV. Sekundarna mreža srednjeg napona je u cijelosti na 10kV naponskoj razini. S druge strane opskrba električnom energijom Elektrodistribucije Mostar temelji se na tri trafostanice TS 110/35/10kV i petnaest trafostanica TS 35/10kV. Sekundarna mreža srednjeg napona je u cijelosti na 10kV naponskoj razini. Značajnije je opterećene samo TS 35/10 kV: ZALIK u Mostaru i BUNA.

Osnovni podaci o transformaciji 110/x kV mogu se vidjeti u Tablici 1.12.11,

Tablica 1.12.11: Transformatorske stanice 35/10 kV

Naziv	Nazivni napon (kV/kV)	Nazivna snaga transformatora (MVA)		Vršna snaga (MVA)	Godina puštanja u pogon
		T1	T2		
BUNA	35/10	T1	4	7,1	-
(vlasništvo PRIJENOS-a)	35/10	T2	4		1971.
HUTOVO (DP JUG)	35/10		1,6	0,8	-
IVANIĆA (DP JUG)	35/10		4	0,4	-
SVITAVA (DP JUG)	35/10		2,5	1,2	-
MLUŠA (DP JUG)	35/10		1,6	1,5	-
BLAGAJ (ED MOSTAR)	35/10(20)		4	2,5	2000.
ZALIK (ED MOSTAR)	35/10		8+8	13,0	1974.
VRAPČIĆI (ED MOSTAR)	35/10(20)		4	2,4	1960.
BIJELO POLJE (ŽELJUŠA) (ED MOSTAR)	35/10		4+2,5	2,0	1969.
SALAKOVAC	35/10		2,5	0,0	1970.
GRABOVICA (ED MOSTAR)	35/10		2,5	0,8	1970.
BRANA (ED MOSTAR)	35/10		1,6	0,1	1955.
OSTROŽAC (ED MOSTAR)	35/10(20)		1,6	0,4	2002.
BUTUROVIĆ POLJE (ED MO)	35/10		2,5+1,6	0,6	1967.
TRBIĆA POLJE (ED MO)	35/10		4	2,5	1980.
PUHALE (ED MOSTAR)	35/10		4+4	3,6	1960.
MUSALA (ED MOSTAR)	35/10		2,5	1,0	1978.
PREDIONICA (ED MOSTAR)	35/10		4	-	1960.
PADINA (ED MOSTAR)	35/10		4	0,8	1955.
ULAZNA GRAĐEV. (ED MOSTAR)	35/0,4		0,1	-	1955.

Od petnaest transformatorskih stanica 35/10(20)kV u sastavu ED Mostar dvije su nove i to TS 35/10(20) kV Blagaj i TS 35/10(20) kV Ostrožac. Iz Tablice 1.12.12 razvidna je niska opterećenost TS 35kV prijenosnog omjera, jer su građene u prvom redu zbog velikih udaljenosti. Naime, opskrba električnom energijom preko 10kV mreže na ovakvim udaljenostima bila bi nemoguća radi velikog pada napona. TS Stolac 110/35/10kV ima rezervno napajanje preko 35kV voda Čapljina-Stolac, a radialno su napajane trafostanice TS 35/10kV Hutovo, Buna, Blagaj i Predionica.

Srednjenaponski 35kV vodovi

Tablica 1.12.8: 35kV-ni vodovi na području HNŽ/K

Naziv čvora 1	Naziv čvora 2	Vrsta voda	Materijal vodiča	Presjek (mm ²)	Duljina voda (km)	Godina izgradnje (obnove)
Mostar 5	Buna	NV	Al/Fe	95	10	-
Mostar 4	Mostar 5	-	-	-	-	-
Mostar 6	HE Mostar	NV+KV	Al/Fe+cU	120+185	7+1	-
Čapljina	Stolac	NV	Al/Fe	95	20,7	-
Svitava	Hutovo	NV	Al/Fe	95	9,0	-
Rama-Prozor	Mluša	NV	Al/Fe	95	4,8	-
Mluša	HE Rama	NV	Al/Fe	95	11,5	-
Trebinje	Ivanica	NV	Al/Fe	150	7,8	-
Stolac	Ljubinja	NV			4,6	-
Mostar 2	Opine	NV	Al/Fe	95	0,05	2000.
Hroma Ljut	Blagaj	NV	Al/Fe	95	6,48	2000.
Mostar 2	Zalik	NV	Al/Fe	95	4,5	-
Salakovac	Bijelo polje	NV	Al/Fe	95	3,5	2000.
110/35/10 Konjic	Trbića Polje	NV	Al/Fe	120	3,46	1978.
Trbića Polje	BTS 35/10 T.Polje	NV	Al/Fe	120	0,05	1978
Trbića Polje	Puhale	NV	Al/Fe	120	0,310	1978
110/35/10 Konjic	Musala	NV	Al/Fe	95	2,35	1972
Ostrožac	110/35/10 Konjic	NV	Al/Fe	95	11,09	2006
Ostrožac	Buturović Polje	NV	Al/Fe	95	5,15	1978
BTS 35/10 Brana	Ostrožac	NV	Al/Fe	95	5,15	1978
Zalik	Vrapčići	KV	Al	150	5,0	1995
Vrapčići	Predionica	KV	Al	150	0,07	
Blagaj	ZTS Blagaj	KV	Al	150		2000
Predionica	Bijelo Pole (Željuša)	KV	Al	150	6,90	2004
Opine	Hroma Ljut	KV	Al	150	0,95	2005
Musala	BTS Musala	KV	Cu	50	0,15	1980
Buturović Polje	ZTS But.Polje	KV	Cu	95	0,025	1987
ZTS Ostrožac	Ostrožac	KV	Al	150	0,30	2002

Osim vodova koji su u pogonu pod 35kV naponom postoje vodovi koji se ne koriste. Uništeni ili su napušteni slijedeći 35kV vodovi:

- Mostar 2 – Buna;
- TS Čapljina – Ljubuški;
- TS Čapljina - Metković (R.Hrvatska);
- PR Mostar1-ŠirokiBrijeg(Oklaji).

Potrošači po kategorijama struktura i broj trafostanica,te dužine vodova srednjenaponske i niskonaponske mreže na području županije

Slijedeće tablice daju pregled potrošača po kategorijama i kapacitet distribucijske mreže na području HNŽ/K:

Tablica 1.12.9: potrošači na području HNŽ/K po kategorijama

Kategorija	EP HZ H-B/DP JUG HNŽ	ED Mostar	Ukupno
35 kV	1	1	2
10 kV	34	34	68
UKUPNO VN Kućanstva	35 50.092	35 31.300	70 81.392
Ostala potrošnja	5.427	3.468	8.895
Javna rasvjeta	367	382	749
UKUPNO NN	55.886	35.150	91.036
UKUPNO	55.921	35.185	91.106

Tablica 1.12.14: struktura i dužina SN I NN mreže na području HNŽ/K (2007. god)

EP	TS 35/x kV (kom)	TS 20/10 kV (kom)	TS 10(20)/0,4 kV		
			Ukupno	Vlasniš. JP EP	VI.III lice
EP HZ H-B DP JUG/HNŽ	4	0	958	790	168
EP BiH ED MOSTAR	15	0	604	488	116
UKUPNO	19	0	1.562	1.278	284

Srednjenaponska 35kV mreža velikim je dijelom izgrađena kao zračna mreža na čelično-rešetkastim stupovima, s većim presjecima vodiča, dok je manjim dijelom izvedena kablanski. Srednjenaponska 10(20)kV mreža većim je dijelom izgrađena kao zračna mreža, pretežito na armirano-betonskim stupovima, dok je kablaska SN 10(20)kV mreža zastupljena u gradovima i urbanim sredinama. Značajan dio SN mreže, kako zračne tako i kablanske, je obnovljen te time pripremljen za prelazak na 20kV naponsku razinu. Udio elemenata mreže pripremljenih za pogon na 20kV u ED Mostar je 23% za transformatore i TS 10(20)/0,4 kV, 37% za nadzemne i 76% za kablanske mreže 10(20) kV. Ukupna duljina 35kV nadzemne mreže je cca. 42km, od čega je 21km obnovljen do 2000. godine, dok je ukupna duljina 35kV kablanske mreže 13km.

Udio elemenata mreže pripremljenih za pogon na 20kV u DP JUG-HNŽ je veći od 50% za transformatore i TS 10(20)/0,4 kV. U nekim je područjima taj udio i viši, te se pred kraj promatranog razdoblja može očekivati prijelaz na pogon 20kV. Značajno je naponemuti da je kroz sredstva EBRD kredita JP EP HZ H-B u samom gradu Mostaru tijekom 2007. zamijenila ili položila novih srednjenaponskih kabela 24kV u dužini cca. 30km. Niskonaponsku mrežu čine podzemna kabela i nadzemna mreža, koja je izvedena s izoliranim i neizoliranim vodičima. Sve nove niskonaponske zračne mreže, kao i one koje su obnovljene izvode se ili su izvedene samonosivim kablskim snopom. Međutim, značajan dio mreže još uvijek je na drvenim stupovima izveden s golim vodičima manjeg presjeka (25mm² ili manjeg).

Elektroenergetska situacija po općinama

a) Distribucijsko područje Jug JP EP HZ H-B d.d. Mostar - HNŽ/K

DP Jug HNŽ - Grad Mostar

Grad Mostar se proteže na 1.175km² i broji 111.198 stanovnika. Postignuto vršno opterećenje Grada Mostara u 2005. godini, napajano s postrojenja u vlasništvu JP EP HZ H-B d.d. Mostar bilo je 56,9MW a predana električna energija 243GWh, koja je u razdoblju 2001.-2005. godina rasla godišnjom stopom 4,8%.

Tablica 1.12.15: Kretanje potrošnje energije Grada Mostar za razdoblje 2005.-2008. godina, prema podacima dobivenim od JP EP HZ H-B

Grad	Preuzeta ukupno 2005. (MWh)	Preuzeta ukupno 2006. (MWh)	Preuzeta ukupno 2007. (MWh)	Preuzeta ukupno 2008. (MWh)
Mostar	243.263	257.068	248.657	249.088

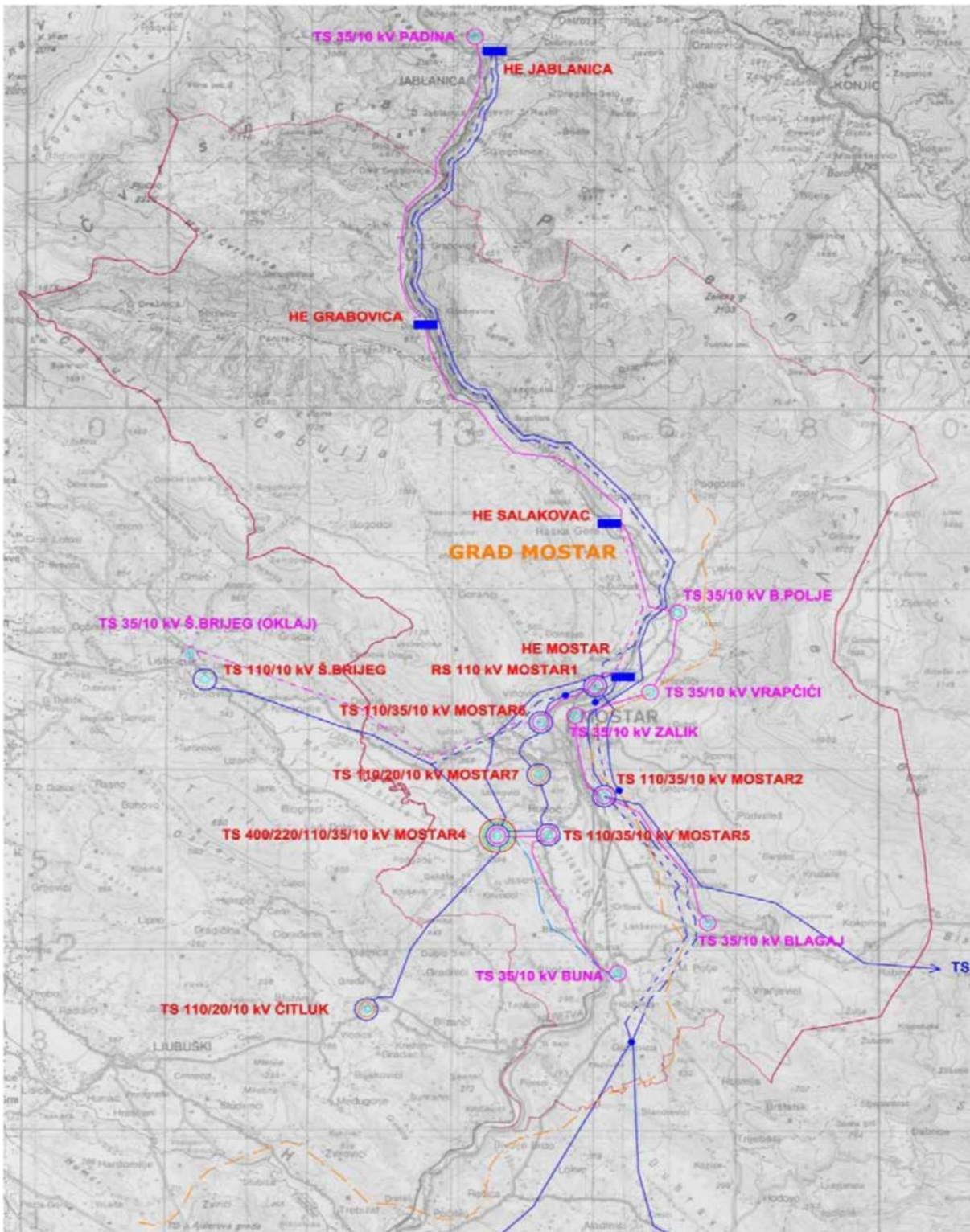
Struktura potrošnje Grada Mostara u 2005. godini imala je slijedeće obilježje:

- Kućanstva = 63%
- Industrija = 13%
- Javna rasvjeta = 2%
- Ostala potrošnja = 22 %

Napajanje Grada Mostara ostvareno je sa slijedećih transformatorskih stanica:

1. TS 400/220/110/35/10 kV Mostar 4 (Čule)
2. TS 110/35/10 kV Mostar 5 (Rodoč)
3. TS 110/35/10 kV Mostar 6 (Rudnik)
4. TS 110/20/10 kV Mostar 7 (Balinovac)
5. TS 35/10 kV Buna.

Topografski prikaz 110 kV i 35 kV mreže Grada Mostara dan je na Slici 1.12.3.

Slika 1.12.3: Grad Mostar, 110kV I 35kV mreža 2008. godine

DP Jug HNŽ-općina Čapljina

Općina Čapljina se proteže na 256km² i broji 23.590 stanovnika. Postignuto vršno opterećenje općine Čapljina u 2005. godini bilo je 18,7 MW a predana električna energija 65,7GWh, koja je u razdoblju 2001.-2005. godina rasla godišnjom stopom od 1,4%.

Tablica 1.12.16: Kretanje potrošnje energije općine Čapljina za razdoblje 2005.-2008. godina, prema podacima dobivenim od JP EP HZ H-B

Općina	Preuzeta ukupno 2005. (MWh)	Preuzeta ukupno 2006. (MWh)	Preuzeta ukupno 2007. (MWh)	Preuzeta ukupno 2008. (MWh)
Čapljina	65.747	68.377	72.454	73.899

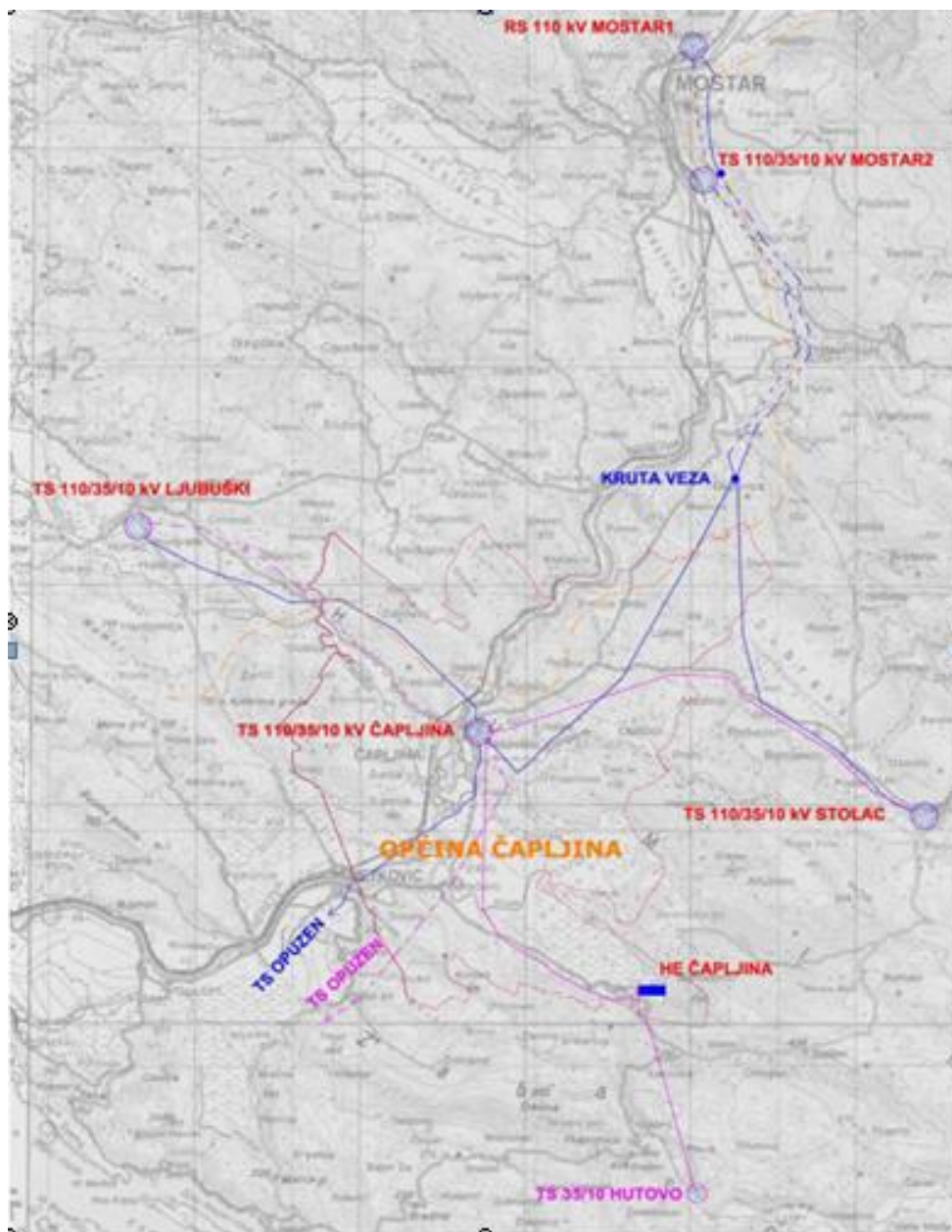
Struktura potrošnje općine Čapljina u 2005. godini imala je slijedeće obilježje:

- Kućanstva = 68%
- Industrija = 5%
- Javna rasvjeta = 1%
- Ostala potrošnja = 26 %

Napajanje općine Čapljina ostvareno je sa transformatorskih stanica:

1. TS 110/35/10 kV Čapljina
2. CHE 220/35 kV Čapljina

Topografski prikaz 110 kV i 35 kV mreže općine Čapljina dan je na Slici 1.12.4

Slika 1.12.4: Općina Čapljina, 110kV i 35kV mreža 2008. godine

DP Jug HNŽ-općina Čitluk

Općina Čitluk se proteže na 181 km² i broji 15 945 stanovnika. Postignuto vršno opterećenje općine Čitluk u 2005. godini bilo je 21,1 MW a predana električna energija 87,8 GWh, koja je u razdoblju 2001.-2005. godina rasla godišnjom stopom 5,0%.

Tablica 1.12.17: Kretanje potrošnje električne energije općine Čitluk za razdoblje 2005.-2008. godina, prema podacima dobivenim od JP EP HZ H-B

Općina	Preuzeta ukupno 2005. (MWh)	Preuzeta ukupno 2006. (MWh)	Preuzeta ukupno 2007. (MWh)	Preuzeta ukupno 2008. (MWh)
Čitluk	87.811	91.323	91.670	94.044

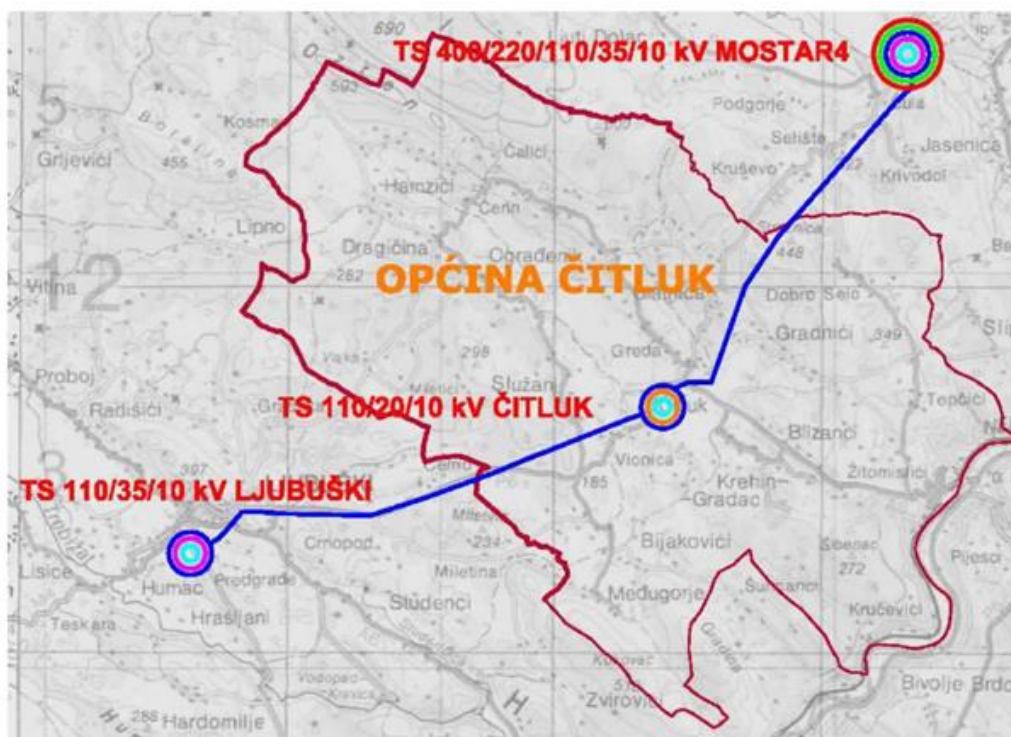
Struktura potrošnje općine Čitluk u 2005. godini imala je slijedeće obilježje:

- Kućanstva = 56%
- Industrija = 23%
- Javna rasvjeta = 1%
- Ostala potrošnja = 20 %

Napajanje općine Čitluk ostvareno je s transformatorske stanice:

1. TS 110/35/10 kV Čitluk

Topografski prikaz 110 kV mreže općine Čitluk dan je na Slici 1.12.5.

Slika 1.12.3: Općina Čitluk, 110kV mreža 2008. godine

DP Jug HNŽ - općina Stolac

Općina Stolac se proteže na 331km² i broji 13.360 stanovnika. Postignuto vršno opterećenje općine Stolac u 2005. godini bilo je 6,7 MW a predana električna energija 19,5 GWh, koja je u razdoblju 2001.- 2005. godina rasla godišnjom stopom 2,0%.

Tablica 1.12.18: Kretanje potrošnje električne energije općine Stolac za razdoblje 2005.-2008. godina, prema podacima dobivenim od JP EP HZ H-B

Općina	Preuzeta ukupno 2005. (MWh)	Preuzeta ukupno 2006. (MWh)	Preuzeta ukupno 2007. (MWh)	Preuzeta ukupno 2008. (MWh)
Stolac	19.472	20.251	22.032	21.949

Struktura potrošnje općine Stolac u 2005. godini imala je slijedeće obilježje:

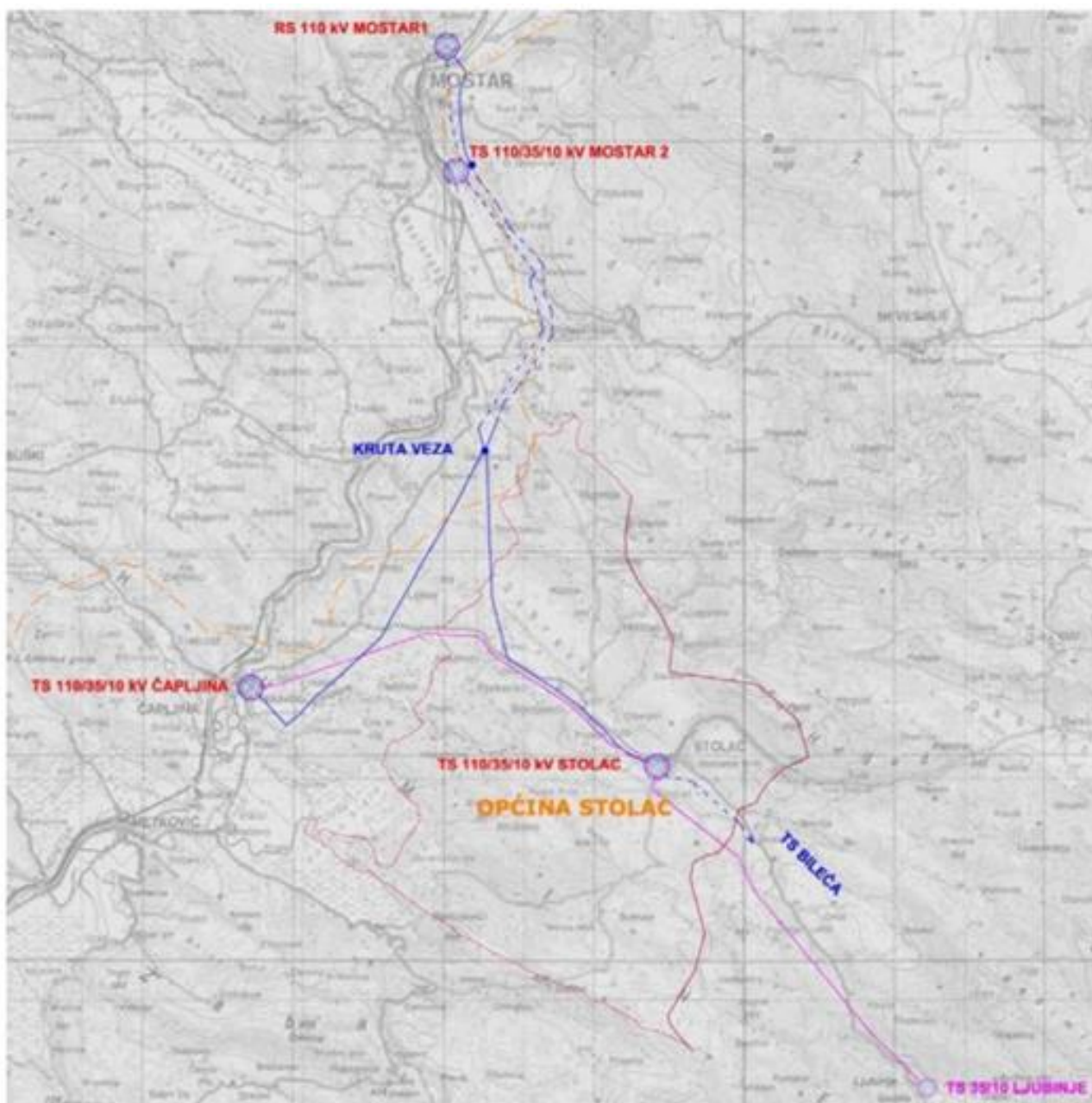
- Kućanstva = 78%
- Industrija = 4%
- Javna rasvjeta = 2%
- Ostala potrošnja = 16 %

Napajanje općine Stolaco stvoreno je s transformatorske stanice:

1. TS 110/35/10 kV Stolac

U TS Stolac je instaliran samo jedan transformator 110/ kV pa nije zadovoljen kriterij (n-1). Isto tako ova je TS radijalno napajana, pa i s ovog stajališta nije ispunjen kriterij (n-1).

Topografski prikaz 110 kV i 35 kV mreže općine Stolac dan je na Slici 1.12.6.

Slika 1.12.4: Općina Stolac 110kV i 35kV mreža 2008. godine

DP Jug-HNŽ-općina Neum

Općina Neum se proteže na 225 km² i broji 4.682 stanovnika. Postignuto vršno opterećenje općine Neum u 2005. godini bilo je 5,1 MW a predana električna energija 18,4 GWh, koja je u razdoblju 2001.-2005. godina rasla godišnjom stopom 2,5%.

Tablica 1.12.19: Kretanje potrošnje električne energije općine Neum za razdoblje 2005.-2008. godina, prema podacima dobivenim od JP EP HZ H-B

Općina	Preuzeta ukupno 2005. (MWh)	Preuzeta ukupno 2006. (MWh)	Preuzeta ukupno 2007. (MWh)	Preuzeta ukupno 2008. (MWh)
Neum	18.440	19.178	19.260	19.537

Struktura potrošnje općine Neum u 2005. godini imala je slijedeće obilježje:

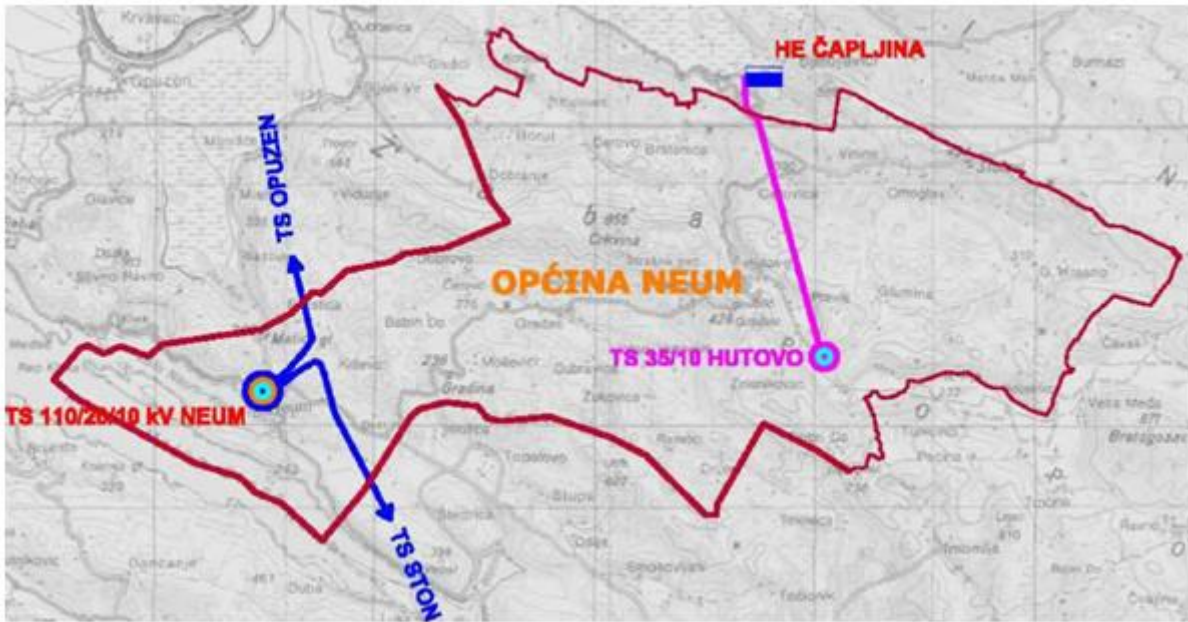
- Kućanstva = 51%
- Industrija = 22%
- Javna rasvjeta = 3%
- Ostala potrošnja = 24 %

Napajanje općine Neum ostvareno je s transformatorskih stanica:

1. TS 110/20/10 kV Neum i
2. TS 35/10 kV Hutovo

U naprijed navedenim trafostanicama instaliran je samo po jedan transformator, tako da nije ispunjen kriterij (n-1). Isto tako TS Neum nije povezana s 110 kV mrežom unutar BiH, već je povezana na 110 kV mrežu susjedne Republike Hrvatske: na TS Ston s jedne i TS Opuzen s druge strane.

Topografski prikaz 110 kV i 35 kV mreže općine Neum dan je na Slici 1.12.7

Slika 1.12.5: Općina Neum 110kV i 35kV mreža 2008. godine

DP Jug HNŽ - općina Ravno

Općina Ravno se proteže na 286km² i broji 1.346 stanovnika. Postignuto vršno opterećenje općine Ravno u 2005. godini bilo je 0,4MW a predana električna energija 1,5GWh, koja je u razdoblju 2001.-2005. godina rasla godišnjom stopom 38,5%.

Tablica 1.12.20: Kretanje potrošnje električne energije općine Ravno za razdoblje 2005.-2008. godina, prema podacima dobivenim od JP EP HZ H-B

Općina	Preuzeta ukupno 2005. (MWh)	Preuzeta ukupno 2006. (MWh)	Preuzeta ukupno 2007. (MWh)	Preuzeta ukupno 2008. (MWh)
Ravno	1.485	1.544	2.109	2.670

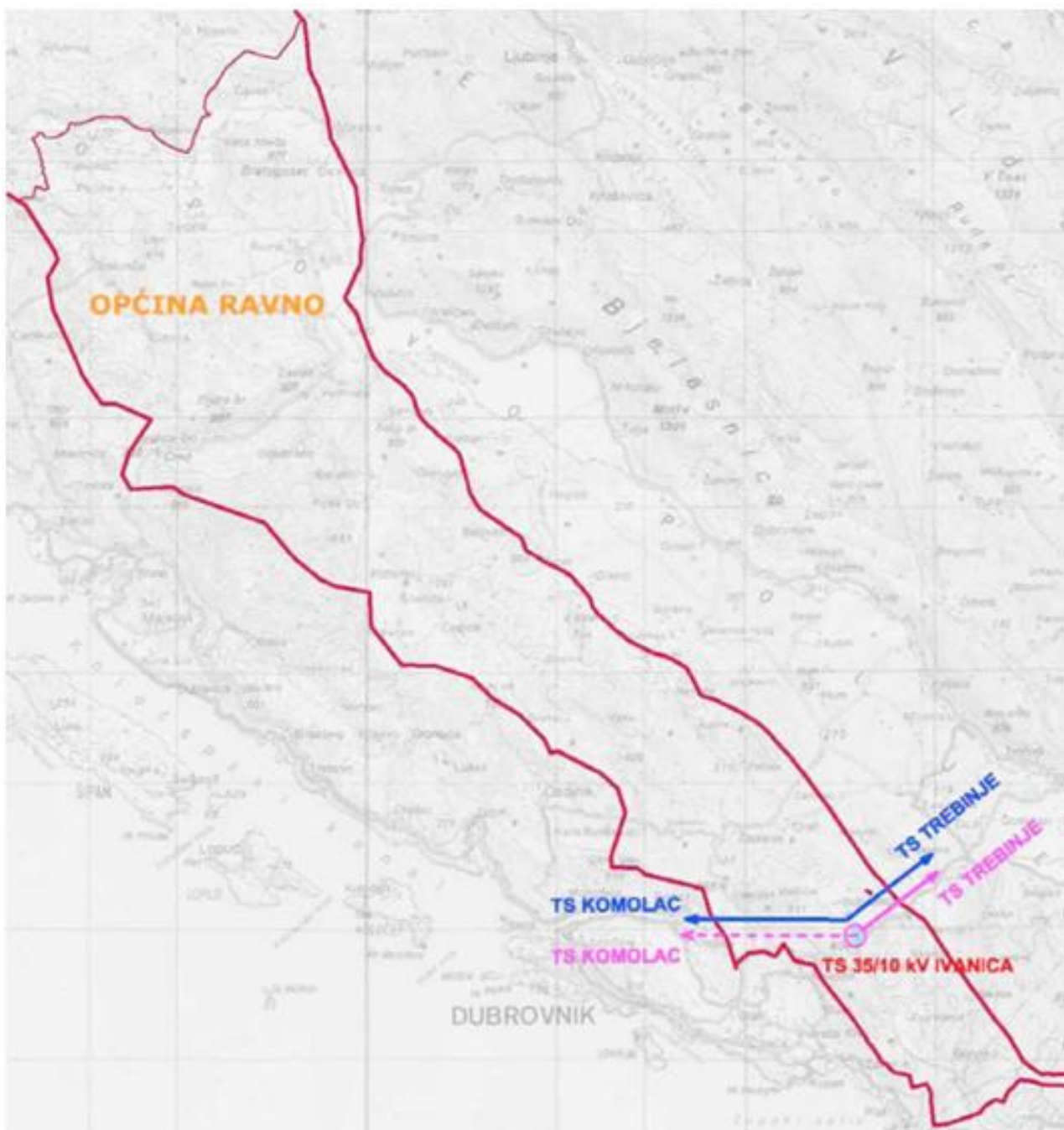
Struktura potrošnje općine Ravno u 2005. godini imala je slijedeće obilježje:

- Kućanstva = 77%
- Industrija = 0%
- Javna rasvjeta = 3%
- Ostala potrošnja = 20 %

Napajanje općine Ravno ostvareno je s transformatorske stanice: 83

1. TS 35/10 kV Ivanica

Topografski prikaz 110 kV i 35 kV mreže općine Ravno dan je na Slici 1.12.8.

Slika 1.12.6: Općina Ravno 110 kV i 35 kV mreža 2008. Godine

DP Jug HNŽ-općina Rama

Općina Rama se proteže na 477km² i broji 16.371 stanovnika. Postignuto vršno opterećenje općine Rama u 2005. godini bilo je 5,7MW a predana električna energija 18,2GWh, koja je u razdoblju 2001.-2005. godina rasla godišnjom stopom 1,7%.

Tablica 1.12.21: Kretanje potrošnje električne energije općine Rama za razdoblje 2005.-2008. godina, prema podacima dobivenim od JP EP HZ H-B

Općina	Preuzeta ukupno 2005. (MWh)	Preuzeta ukupno 2006. (MWh)	Preuzeta ukupno 2007. (MWh)	Preuzeta ukupno 2008. (MWh)
Rama	18.210	18.939	18.502	18.609

Struktura potrošnje općine Rama u 2005. godini imala je slijedeće obilježje:

- Kućanstva = 79%
- Industrija = 0%
- Javna rasvjeta = 3%
- Ostala potrošnja = 18 %

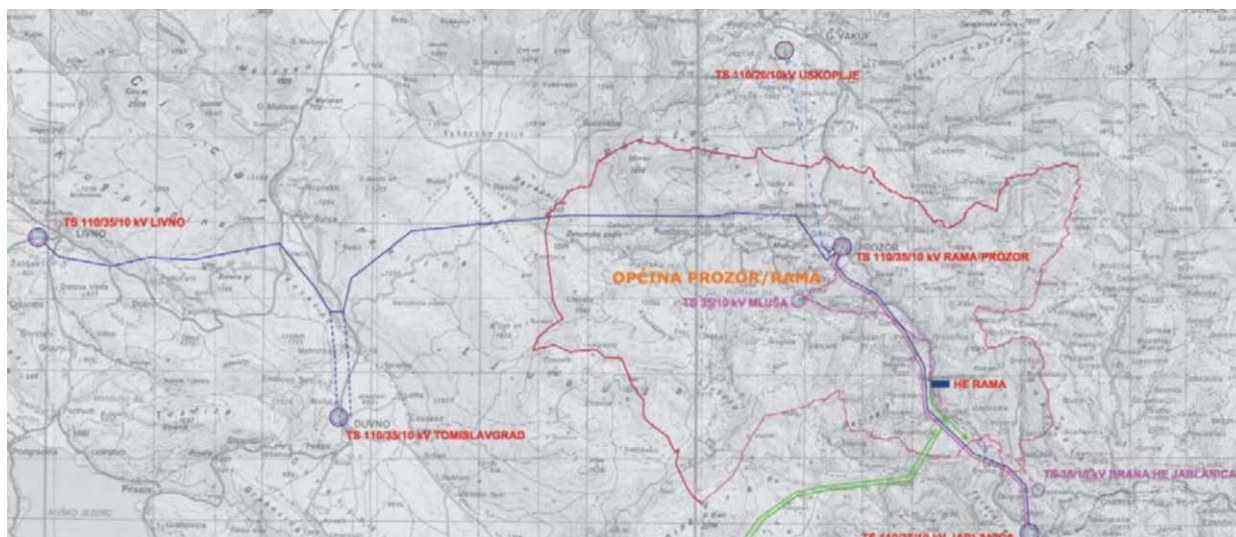
Napajanje općine Rama ostvareno je s transformatorskih stanica i HE Rama:

1. TS 110/35/10 kV Prozor
2. TS 35/10 kV Mluša
3. HE 220/35 kV Rama

U TS Mluša je instaliran samo jedan transformator pa nije zadovoljen kriterij (n-1). U tijeku je obnova DV 35 kV HE Rama—Gračac (brana HE Jablanica) u koji će se preko jedne trojke DV 2x220 kV HE Rama — Posušje interpolirati TS 35/10 kV Blidinje, koja je u fazi završetka izgradnje i skorog puštanja pod napon.

DV 110 kV Jablanica—Rama je u pogonu pod 35 kV.

Topografski prikaz 220 kV, 110 kV i 35 kV mreže općine Rama dan je na Slici 1.12.9.

Slika 1.12.7: Općina Rama 220 kV, 110 kV i 35 kV mreža 2008. godine

DP Jug HNŽ - područje Doljani - dio općine Jablanica

Za područje Doljana koje pripada općini Jablanica postignuto vršno opterećenje općine u 2005. godini bilo je 1,2MW a predana električna energija 2,2GWh, koja je u razdoblju 2001.- 2005. godina rasla godišnjom stopom 11,1%.

Kretanje potrošnje električne energije područja Doljani za razdoblje 2005.—2008. godina, prema podacima dobivenim od JP EP HZ H-B, dano je u Tablici 1.12.21.

Tablica 1.12.21: Kretanje potrošnje električne energije područja Doljani za razdoblje 2005.-2008.

	Preuzeta ukupno 2005.(MWh)	Preuzeta ukupno 2006. (MWh)	Preuzeta ukupno 2007. (MWh)	Preuzeta ukupno 2008.(MWh)
Doljani	2.178	2.221	2.647	2.847

Struktura potrošnje područja Doljani u 2005. godini imala je slijedeće obilježje:

- Kućanstva = 81%
- Industrija = 0%
- Javna rasvjeta = 3%
- Ostala potrošnja = 16 %

Trafostanica TS 35/10(20) kV BLIDINJE-RISOVAC je u završnoj fazi izgradnje i očekuje se njeno skoro puštanje pod napon. Sada se ovo područje napaja preko 10 kV mreže iz Rame i Jablanice, što ima za posljedicu velike padove napona i nisku raspoloživost. Trafostanica je projektirana za dva transformatora snage po 8 MVA, pri čemu će u prvo vrijeme raditi s jednim transformatorom snage 2,5 MVA.

b) Elektrodistribucija Mostar JP EP BiH d.d. Sarajevo ED Mostar-Grad Mostar

Grad Mostar se proteže na 1.175 km² i broji 111.198 stanovnika. Postignuto vršno opterećenje Grada Mostara u 2005. godini napajanog s postrojenja u vlasništvu JP EP BiH d.d. Sarajevo bilo je 22,7 MW a predana električna energija 90,7 GWh, koja je u razdoblju 2001. - 2005. godina rasla godišnjom stopom 1,8%.

Tablica 1.12.22: Kretanje potrošnje energije grada Mostar za razdoblje 2005.—2008. godina, prema podacima dobivenim od JP EP BiH

Grad	Preuzeta ukupno 2005. (MWh)	Preuzeta ukupno 2006. (MWh)	Preuzeta ukupno 2007. (MWh)	Preuzeta ukupno 2008. (MWh)
Mostar	103.503	105.139	110.531	117.591

Struktura potrošnje Grada Mostara, napajanog s postrojenja JP EP BiH u 2005. godini imala je slijedeće obilježje:

- Kućanstva = 62 %
- Industrija = 7 %
- Javna rasvjeta = 2,3 %
- Ostala potrošnja = 28,7%

Napajanje Grada Mostara i naselja u općini Mostar ostvareno je sa slijedećih transformatorskih stanica u vlasništvu Elektroprijenosa i EP BiH:

1. TS 110/35/10 kV Mostar 2 (Elektroprijenos BiH)
2. TS 35/10 kV Salakovac
3. TS 35/10 kV Grabovica
4. TS 35/10 kV Željuša
5. TS 35/10 kV Vrapčići
6. TS 35/10 kV Zalik
7. TS 35/10 kV Blagaj
8. TS 35/10 Predionica (vlasništvo trećeg lica)

Topografski prikaz 110 kV i 35 kV mreže Grada Mostara dan je na Slici 1.12.3.

ED Mostar - općina Konjic

Općina Konjic se proteže na 1.169km² i broji 29.095 stanovnika. Postignuto vršno opterećenje općine Konjic u 2005. godini bilo je 10,3MW a predana električna energija 46,2GWh, koja je u razdoblju 2001.- 2005. godina rasla godišnjom stopom 1,7%.

Tablica 1.12.23: Kretanje potrošnje električne energije općine Konjic za razdoblje 2005.-2008. godina, prema podacima dobivenim od JP EP BiH

	Preuzeta ukupno 2005. (MWh)	Preuzeta ukupno 2006. (MWh)	Preuzeta ukupno 2007. (MWh)	Preuzeta ukupno 2008. (MWh)
Konjic	53.048	54.632	59.147	64.740

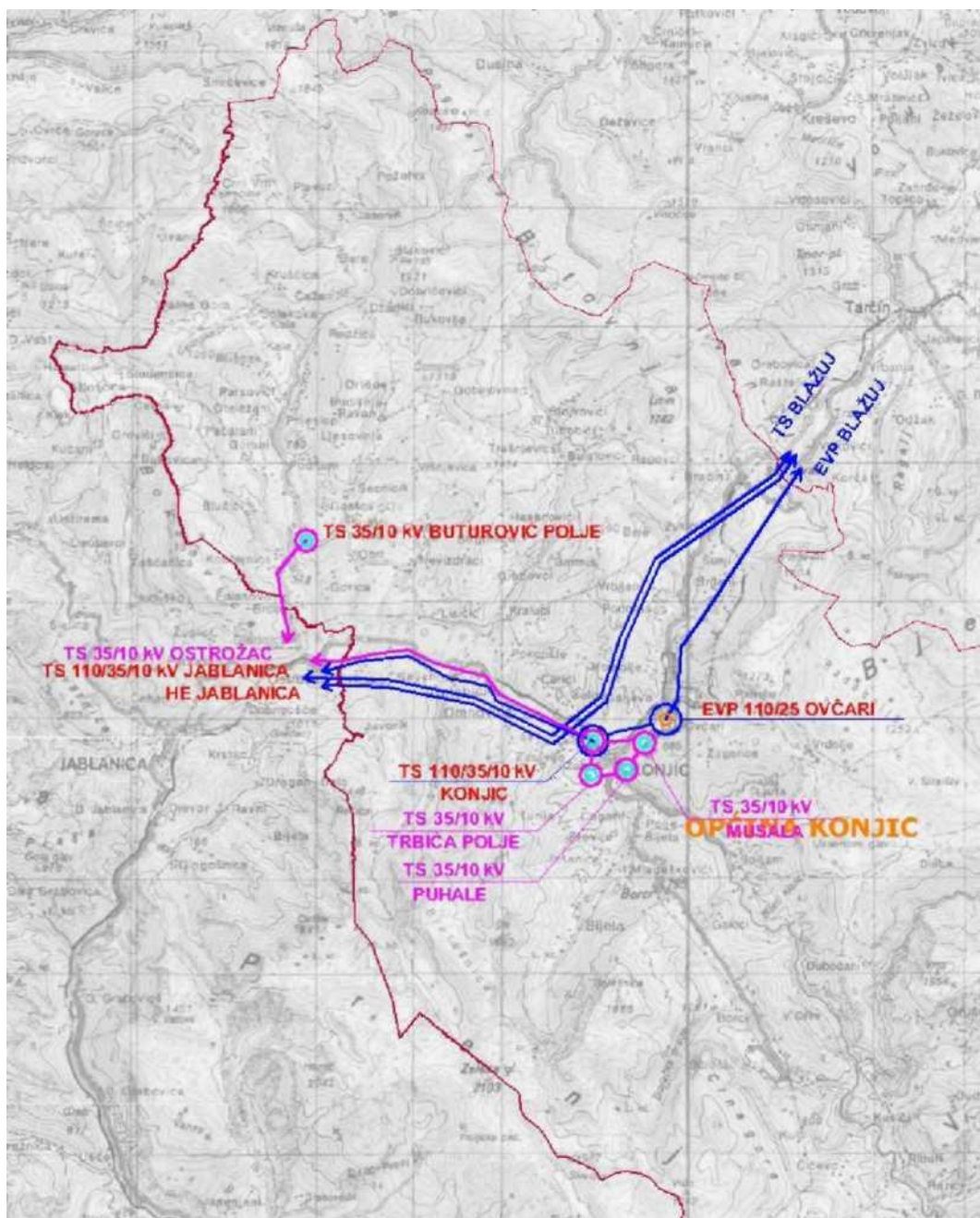
Struktura potrošnje općine Konjic u 2005. godini imala je slijedeće obilježje:

- Kućanstva = 51 %
- Industrija = 28 %
- Javna rasvjeta = 1,1 %
- Ostala potrošnja = 19,9 %

Napajanje općine Konjic ostvareno je s transformatorskih stanica:

1. TS 110/35/10 kV Konjic
2. TS 35/10 kV Puhale
3. TS 35/10 kV Trbića Polje
4. TS 35/10 kV Musala
5. TS 35/10 kV Buturović Polje

Topografski prikaz 110 kV i 35 kV mreže općine Konjic dan je na Slici 1.12.10.

Slika 1.12.8: Općina Konjic 110 kV i 35 kV mreža 2008. godine

ED Mostar - dio općine Jablanica

Općina Jablanica se proteže na 301km² i broji 11.886 stanovnika. Postignuto vršno opterećenje općine Jablanica u 2005. godini bilo je 4,2MW a predana električna energija 18,6GWh, koja je u razdoblju 2001. - 2005. godina rasla godišnjom stopom 2,6%.

Tablica 1.12.24: Kretanje potrošnje električne energije općine Jablanica za razdoblje 2005.—2008. godina, prema podacima dobivenim od JP EP BiH

Općina	Preuzeta ukupno 2005. (MWh)	Preuzeta ukupno 2006. (MWh)	Preuzeta ukupno 2007. (MWh)	Preuzeta ukupno 2008. (MWh)
Jablanica	20.683	21.306	22.317	23.341

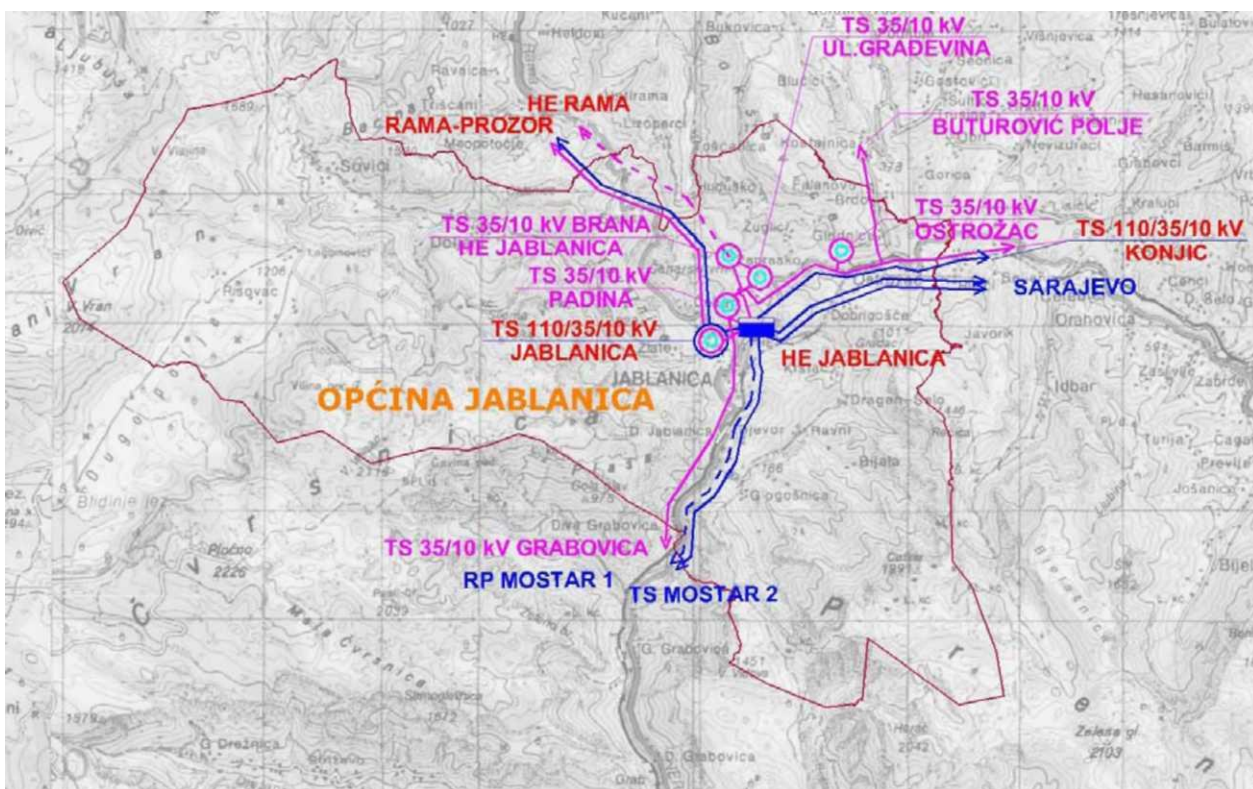
Struktura potrošnje općine Jablanica u 2005. godini imala je slijedeće obilježje:

- Kućanstva = 57 %
- Industrija = 11 %
- Javna rasvjeta = 2,5 %
- Ostala potrošnja = 29,5 %

Napajanje općine Jablanica ostvareno je s transformatorskih stanica:

1. TS 110/35/10 kV Jablanica
2. TS 35/10 kV Brana
3. TS 35/10 kV Ostrožac
4. TS 35/10 kV Padina
5. TS 35/0,4 kV Ulazna Građevina

Topografski prikaz 110 kV i 35 kV mreže općine Jablanica dan je na Slici 1.12.11

Slika 1.12.9: Općina Jablanica 110 kV i 35 kV mreža 2008. godine

Preuzeta energija na razini HNŽ/K

Kretanje potrošnje električne energije na razini županije za razdoblje 2005. - 2008. godina, prema naprijed dobivenim podacima JP EP HZ H-B i JP EP BiH, dano je u Tablici 1.12.25

Tablica 1.12.25 : preuzeta energija na razini HNŽ/K za period 2005.- 2008.

Općina	Preuzeta ukupno 2005. (MWh)	Preuzeta ukupno 2006. (MWh)	Preuzeta ukupno 2007. (MWh)	Preuzeta ukupno 2008. (MWh)
Mostar (EP HZ H-B)	243.263	257.068	248.657	249.088
Čapljina	65.747	68.377	72.454	73.899
Čitluk	87.811	91.323	91.670	94.044
Stolac	19.472	20.251	22.032	21.949
Neum	18.440	19.178	19.260	19.537
Ravno	1.485	1.544	2.109	2.670
Rama	18.210	18.939	18.502	18.609
Doljani	2.178	2.221	2.647	2.847
Mostar (ED MOSTAR)	103.503	105.139	110.531	117.591
Konjic	53.048	54.632	59.147	64.740
Jablanica	20.683	21.306	22.317	23.341
UKUPNO	633.840	659.978	669.326	688.315

Potrošnja električne energije na razini HNŽ/K u razdoblju 2001. - 2005. godina rasla je godišnjom stopom 3,45%.

Struktura potrošnje na razini HNŽ/K u 2005. godini imala je slijedeće obilježje:

- Kućanstva = 61,4 %
- Industrija = 13,1 %
- Javna rasvjeta = 2,5 %
- Ostala potrošnja = 23 %

Toplinski sustavi, tekuća i kruta goriva

Poratnom intervencijom na stambeno-poslovnom fondu nije obuhvaćena revitalizacija toplinskih instalacija (samo parcijalno), tako da je sadašnje stanje nesagledivo, a korisnici su se prema vlastitim mogućnostima preorijentali na alternativne energente, uglavnom na električnu energiju. Kod izrade bilance za kruta goriva korišteni su statističko-demografski pokazatelji. Rezultati analitičkih procjena daju da se u HNŽ/K godišnje potroši više od 200.000m² ogrijevnog drveta, iako šumarski izvještaji tako ne iskazuju. Suprotno ovome jako je opala potrošnja ugljena prije svega zbog prestanka rada ili prenamjene industrijskih energana. Iako u stvarnosti postoji i spada uskupinu krutih goriva, primarni i sekundarni otpad od poljoprivrede, gradnje, industrije te kruta ambalažna građa, koji se uglavnom spaljuje, nisu nikad sagledani. Što se tiče tekućih goriva, desio se mali porast potrošnje plina (tekući naftni plin) i loživog ulja a potrošnja mazuta je gotovo sasvim prestala.

1.13 PREVENCIJA, ODNOSNO OGRANIČAVANJE EFEKATA PRIRODNOH NEPOGODA I LJUDSKIM DJELOVANJEM IZAZVANIH NEPOGODA I KATASTROFA I RATNIH DJELOVANJA

Havarijska i druga zagađenja

Havarijska zagađivanja po razmjerama i štetnim posljedicama mogu se svrstati među veoma opasne pojave koje prijete suvremenom svijetu. Važnost problematike leži u činjenici da su mnoga industrijska postrojenja i tehnološki procesi zastarjeli, ili se pak održavaju i remontiraju, pa je samim tim povećana opasnost od nastanka havarijskog zagađivanja.

Dana 26.2.2006. godine 17 tona rashladnog ulja za hlađenje transformatora je iscurilo iz skladišta HE Jablanica u rijeku Dobrnju, odnosno u vodotok Neretve. Iako su prvi komentari bili da ulje sadrži minimalne i neškodljive kancerogene elemente, riječ je o akcidentu nesagledivih posljedica, jer ovakva ulja su teško razgrađiva i imaju svojstvo akumuliranja.

Rudnik mrkog ugljena Mostar je posve napušten negdje krajem osamdesetih godina prošlog stoljeća, kada je nekadašnji površinski kop ugljena Vihovići koji se nalazi u blizini Mostara malo pomalo, pretvorio se u pravi deponij. U umjetnom jezeru Vihovići završile su na tisuće tona raznog otpada, tone lijekova kojima je rok trajanja davno istekao, u njega se slijeva kanalizacija iz okolnih naselja, a sve se prelijeva i u Neretvu. Projekt sanacije bi trebao udahnuti novi život gradu, ali i onečišćenoj rijeci Neretvi. Predviđa se pročišćavanje otpadnih voda i čišćenje jezera i okolice, te "priključak" na Neretvu kako bi se osigurala čista voda u jezeru, odnosno neprestani priljev i odljev. Na tom bi mjestu trebala nastati zelena oaza i rekreacijski centar. Prošlih godina su odjeknule vijesti o nevjerojatno visokim temperaturama tla u Vihovićima, a koje su izazvanje izgaranjem ugljena u utrobi zemlje. Uz površinu, temperature su se mjestimice kretale od 70 do 100°C, a na dubini od 70 metara, temperature su se popele na 500 do 800°C. Najvjerojatniji uzrok zapaljenja ugljena je opadanje podzemnih voda i istjecanje vrućih i zapaljivih podzemnih plinova ukombinaciji s dotokom zraka s površine. Prema projektu gašenja Rudarskog instituta iz Tuzle uz pomoć njemačkih stručnjaka, u kasno proljeće i ljeto prošle godine napravljeno četrdesetak bušotina, te izliveno petstotinjak tona vode da bi se ugasio gorući ugljen i smanjila temperatura. Nakon gašenja, slijedi ispunjavanje bušotina i ostalih ljudskom rukom i prirodnim putem stvorenih prolaza i pukotina elektrofilterskim pepelom (nastaje od sagorijevanja mljevenog ugljena u termoelektranama, toplanama i sličnim objektima), s čim se započelo, te njegovo učvršćivanje, tako da se spriječi dotok zraka do ugljena u dubini zemlje i eventualni novi požari. To je iznimno osjetljiv posao, pogotovo ako se uzme u obzir da su Vihovići od centra Mostara udaljeni svega petstotinjak metara, bilo kakva pogreška mogla bi uzrokovati tešku katastrofu za stanovnike Mostara i okolice, a manje izravno ali ne i manje opasno, putem vode i dalje od toga, prema Hrvatskoj.

U proizvodnoj tehnologiji Aluminijskog zavoda d.d. Mostar je prisutan program smanjenja štetnog utjecaja na okoliš, i to s posebnim naglaskom na zaštitu tla, vode i zraka, jer se nalazi na vodozaštitnom području u blizini naselja i u blizini rijeka. Uvođenje sustava upravljanja zaštitom okoliša prema normi ISO 14.001 obvezuje Aluminijski zavod d.d. Mostar na sprječavanje onečišćenja, stalnu kontrolu i kontinuirano poboljšanje utjecaja na okoliš tijekom proizvodnje, korištenjem proizvoda i davanjem usluga.

Kvaliteta voda koje se ispuštaju u rijeku Neretvu neprekidno se kontrolira. Vode koje se iz tvornice ispuštaju u rijeku Neretvu biološki se pročišćavaju, a izdvajanje ulja i taloživih čestica se vrši na instalaciji separatora/flotatora. U cilju potpune zaštite rijeke Neretve izgrađen je retencioni bazen volumena 5.000m³ koji u eventualnoj incidentnoj situaciji prihvata lužnate vode tvornice glinice. Stanje u ugašenoj tvornici glinice se polagano sanira, lužina, koja postoji u tvornici glinice, je ostatak od prijeratne proizvodnje, sada se kontinuirano odvozi iz tvornice i prodaje.

U Aluminiju je instalirano niz uređaja koji su u funkciji zaštite uposlenih i okoliša. Svih 256 elektrolitičkih ćelija su u zatvorenoj izvedbi što omogućava hvatanje anodnih plinova. Izdvajanje fluora i njegovo ponovno vraćanje u proces vrši se u posebnim filtrima sa reaktivnom glinicom. Danas se radi na proširenju i modernizaciji filtarskih centara. Pored visokih ekoloških efekata pročišćavanja anodnih plinova sa recirkuliranjem fluora se poboljšava i ekonomičnost procesa. Efikasnost uređaja za zaštitu ljudi i okoliša prati se i redovitim kemijskim analizama zraka, zelenila, zemljišta, otvorenih i podzemnih tokova.

Za potrebe nekadašnje mostarske Tvornice glinice prije 30-ak godina u prirodnoj uvali u blizini MZ-a Dobro Selo u općini Čitluk na površini većoj od 700.000m² izgrađeno je prostrano odlagalište tzv. "crvenog mulja", koji sadrži vrlo opasne tvari koje nastaju sagorijevanjem boksita. Dok je tvornica radila, crveni mulj se zajedno s vodom visokotlačnim crpkama kroz cijevi izbacivao u deponij. Kako je bivša Tvornica glinice u Bačevićima kod Mostara godišnje proizvodila oko 300.000 tona crvenog mulja, za dvadesetak godina u bazene je deponirano oko 6 milijuna tona opasnog otpada. Površina je uvijek trebala biti pokrivena slojem vode jer pri isušivanju vjetar raznosi otrovnu prašinu ugrožavajući zdravlje ljudi, te biljke i životinje. U proteklom ratu nestala je i zaštitna ograda, granate su oštetile tvornicu, cjevovod i dijelove deponija. Odlagalište crvenog mulja u Dobrom Selu se trenutno ne održava.

Kontaminacija zemljišta

Pod kontaminacijom se podrazumijeva unošenje različitih polutanata u tlo, gdje njihova prisutnost dovodi do promjena kemijskih, fizikalnih i bioloških značajki tla. Njihovo unošenje može se odvijati iz zraka, vode ili raznim čvrstim otpadnim i drugim materijalima. Unošenjem ovih polutanata u tlo, oni se uključuju u biološko kruženje, tj. usvajaju ih biljke, a preko biljaka čovjek i životinje. Iz tla se pojedini kontaminanti ispiru i ulaze u podzemne vode te ih na taj način zagađuju.

Posljedice za poljoprivredne kulture mogu biti takve da se, kada pređu određene dozvoljene granice, te biljke ne smiju koristiti u prehrani ljudi i životinja. S druge strane, pojedini kontaminanti djeluju veoma nepovoljno na živi svijet tla, kao što su mikroorganizmi i pedofauna, te mogu dovesti do nestanka posebno korisnih mikroorganizama, odnosno do sterilizacije tla. Uništenjem živog svijeta dolazi do pogoršanja vodno-fizikalnih značajki tla, kao što su kvarenje strukture, pogoršanje vodopropusnosti, zbijenosti i dr. Krajnja posljedica je dobivanje nekvalitetne hrane i smanjenje prinosa poljoprivrednih kultura.

Kontaminacija zemljišta na području HNŽ/K posljedica je većeg broja uzroka, a posebno su prisutni otpadni plinovi iz industrije i komunalni plinovi, otpadne vode iz industrije, promet i njegov intenzitet, eolacija sa deponija (npr. eolacija crvenog mulja).

Podatci o sadržaju teških kovina u tlima na području HNŽ/K dobiveni su na bazi istraživanja prosječnih površinskih uzoraka tla i odnose se na njihov ukupan oblik. Naime, na području HNŽ/K ukupno je uzeto 150 prosječnih uzorka tla sa dubine od 0-30cm te je nakon standardne pripreme uzoraka slučajnim odabirom izdvojeno 70 uzoraka na kojima su, pored analiza parametara plodnosti tla, izvršene i analize sadržaja ukupnih oblika Cu, Zn, Cd, Ni, Pb i Co. Analize su rađene u laboratoriju Agromediterranskog fakulteta u Mostaru, korištenjem metode atomske adsorpcije AAS (ekstrakcija u zlatotopci). Utvrđene koncentracije teških kovina interpretirane su na temelju graničnih vrijednosti utvrđenih Naputkom o utvrđivanju dozvoljenih količina štetnih i opasnih tvari u zemljištu i metode njihovog ispitivanja ("Službene novine FBiH", broj 11/99). Temeljem rezultata istraživanja može se zaključiti da se količine analiziranih teških kovina u ukupnom obliku na području HNŽ/K nalaze u granicama dopuštenih:

- Bakar (Cu) od 6,09mg/kg na lokalitetu Višnjevica, Konjic do 160,79mg/kg na lokalitetu Duži, Neum;
- Cink (Zn) od 23,17mg/kg na lokalitetu Višnjevica, Konjic do 88,50mg/kg na lokalitetu Kruševo, Stolac;

- Kadmij (Cd) od 0,70mg/kg na lokalitetima Ljubonci, Prozor-Rama i Sopot-Argud, Konjic do 3,75 mg/kg na lokalitetu Goranci, Mostar;
- Nikal (Ni) od 0,73mg/kg na lokalitetu Višnjevica, Konjic do do 12,07mg/kg na lokalitetu Duži, Neum;
- Olovo (Pb) od 15,92mg/kg na lokalitetu Sopot-Argud, Konjic do 126,98mg/kg na lokalitetu Konjic;
- Kobalt (Co) od 4,87mg/kg na lokalitetu Višnjevica, Konjic do 20,41mg/kg na lokalitetu Goranci Mostaar.

Klasifikacija sadržaja utvrđenih količina teških kovina u ukupnom obliku, prema Tablici 1.13.1. Sadržaj teških metala i sumpora u tlu (Federalni zavod za agropedologiju), vrši se usporedbom utvrđenog stanja s graničnom vrijednosti. Pregled sadržaja utvrđenih količina teških kovina u ukupnom obliku u odnosu na ukupan broj analiziranih uzoraka tla prikazan je u Tablici 1.13.1.

Tablica 1.13.1: sadržaj ukupnih količina teških kovina u odnosu na ukupan broj analiziranih uzoraka tla

Teška kovina	Nizak sadržaj (broj uzoraka)	Srednji sadržaj (broj uzoraka)	Previsok sadržaj (onečišćeno) (broj uzoraka)
Cu	12	50	8
Zn	8	62	0
Cd	10	54	6
Ni	70	0	0
Pb	2	57	1
Co	70	0	0

Na temelju navedenih pokazatelja, vidljivo je da najveći broj istraženih lokaliteta na području HNŽ/K ima tolerantne (srednji sadržaj) količine pojedinih teških kovina i to: (Cu - 50 uzorka); (Zn - 62 uzorka); (Cd - 54 uzorka); (Pb - 57 uzorka), dok je na svim istraženim lokalitetima utvrđen nizak sadržaj nikla i kobalta.

Prosječni sadržaj bakra u površinskom sloju, na istraživanim lokalitetima, iznosi 42,94mg/kg. Raspon koncentracija vrlo je širok, od 6,09 mg/kg do najviše 156,35mg/kg. Naime, visoke koncentracije bakra u ukupnom obliku utvrđene su prvenstveno na lokalitetima na kojima se odvija intenzivna vinogradarska i voćarska proizvodnja (uzorak broj 12, 42, 50, 52, 59, 60, 65 i 70), a što je najvjerojatnije posljedica dugogodišnje primjene fungicida na bazi bakra u zaštiti od bolesti voćaka i vinove loze. Najveći dio prirodnog sadržaja bakra u tlu se nalazi kao kompleksiran s organskom tvari, okludiran u oksidima ili supstituiran u primarnim i sekundarnim mineralima. Navedeno, naravno, ograničava njegovu biopristupačnost, ali i znatno smanjuje rizike od fitotoksičnosti akumuliranog antropogenog unosa, kao i ispiranja u podzemne vode.

Na istraživanim lokalitetima prosječan sadržaj kadmija je 1,79mg/kg, a raspon koncentracija je, također, širok. Visoke koncentracije kadmija utvrđene su na šest lokaliteta koji su u velikoj prostornoj simetričnosti, a to su lokalitet Konjic (uzorak br. 10), lokalitet Poplati, Stolac (uzorak br. 14), lokalitet Zahumsko, Prozor-Rama (uzorak br. 32), lokalitet Goranci, Mostar (uzorak br. 37), lokalitet Lakševine, Mostar (uzorak br. 42) i lokalitet Brestica, Ravno (uzorak br. 70). Naime, prema graničnim vrijednostima utvrđenim Napatkom o utvrđivanju dozvoljenih količina štetnih i opasnih tvari u zemljištu i metode njihovog ispitivanja ("Službene novine F BiH", broj 11/99) smatra se da je tlo onečišćeno ukoliko sadrži više od 2mg/kg kadmija u ukupnom obliku.

Prosječni sadržaj olova u površinskom sloju tla na istraživanim lokalitetima, iznosi 39,33 mg/kg, a raspon koncentracija kod većine uzoraka nije širok, osim kod uzorka broj 10 u kojem se olovo u ukupnom obliku javlja u suvišku.

Prekogranični utjecaj umjetnog gnojiva i pesticida, divljih deponija otpada, nepročišćenih otpadnih voda i nekontrolirane eksploatacije šljunka iz riječnog korita

Veliki dio sliva Neretve se prostire duboko u teritorij BiH, dok su u Republici Hrvatskoj ušće (delta) i dijelovi krškog sliva na desnoj i lijevoj obali rijeke. Slivu prirodno pripadaju i brojni priobalni izvori Dubrovačkog primorja, jer su podzemno povezani s ponornim zonama rijeke Trebišnjice. Sliv izvora na desnoj obali rijeke Neretve seže duboko u Dalmatinsku Zagoru i Hercegovinu. Za dinamiku vode i njeno višestruko poniranje i istjecanje na površinu značajne su pojave vodonepropusnih fliških stijena, koje se u obliku izduženih ljustaka prostiru unutar prevladavajućeg dobro vodopropusnog karbonatnog kompleksa. Na lijevoj obali Neretve su karbonatne stijene visokog krša bez sudjelovanja fliških stijena. Prva fliška barijera prostire se duž obalne zone Dubrovačkog područja. Kontinuitet barijere u priobalju „probijen“ je erozijskim procesima na više mjesta, pa se u području od ušća Neretve do Cavtata pojavljuju brojni krški izvori. Na taj način formiran je i najveći krški izvor južne Hrvatske, Ombla u Dubrovniku, koji spada u najveće krške izvore Dinarida.

Osnovni kemijski sastav podzemnih voda u slivu desne i lijeve obale Neretve bitno se razlikuje. Podzemne vode sliva desne obale Neretve su kalcijsko-hidrogenkarbonatno - sulfatne vode. Ove vode sadrže relativno malo klorida, izuzev izvora Prud koji je povremeno kao i rijeka Neretva pod utjecajem mora. Podzemna voda se rijetko zamućuje. Podzemne vode u slivu lijeve obale Neretve uglavnom su kalcijsko-hidrogenkarbonatnog tipa. Dobro su zasićene kisikom. U vodi izvora povremeno se pojavljuju povećane koncentracije klorida. Za vrijeme obilnih oborina voda se na pojedinim izvorima zamuti. Uočava opći trend pogoršanja kakvoće vode i u mikrobiološkom i u kemijskom smislu.

U izvore zagađenja sa šireg područja HNŽ/K koji mogu imati utjecaj na prekogranično zagađenje u susjednoj Republici Hrvatskoj izdvajaju se:

- rijeka Neretva koja je recepijent različitih vrsta zagađenja u srednjem i osobito u donjem toku (velikih količina umjetnog gnojiva i pesticida od poljoprivrede razvijene po obodu Hutova blata) i čije vode nakon ušća u more nepovoljnim morskim strujanjima mogu imati utjecaj na obalno područje Neuma;
- naselja Čitluk, Međugorje čije se otpadne vode bez prethodnog tretmana ispuštaju u krško područje neposredno iznad izvora Studenčica i ušća u rijeku Trebižat i dalje u Neretvu;
- općinsko odlagalište otpada Čapljine kao nepripremljena lokacija za odlaganje otpada u inundacijskom području rijeke Neretve uzvodno od izvorišta Gabela regionalnog vodovodnog sustava Gabela-Neum;
- divlja odlagališta otpada uočena na cijelom području Ljubuškog, Čitluka, Čapljine, Stoca;
- poljoprivredna aktivnost na obradivim površinama Popovog polja gdje je intenzivna eksploatacija podzemnih voda za navodnjavanje i korištenje gnojiva i pesticida, te procjeđivanjem kroz krške terene i prenošenjem podzemnim tokovima mogu imati utjecaj na priobalje;
- Općinsko odlagalište Neuma; gradski deponij Klepovica po svim karakteristikama predstavlja divlji deponij, uobičajeno odlagalište svih vrsta otpada i potrebno ga je poboljšati i dovesti u stanje u kojem neće ugrožavati okoliš. Deponij je korišten proteklih 20 godina. Tlo koje zahvata deponij je prirodna udubina površine 1 ha. Tlo na kojem se nalazi deponij

je rastrošnog i raspucanog stijenskog materijala. Sve količine otpada ubrajamo u kategoriju kućnog otpada.

Količine otpada se procjenjuju na oko 2.500m³. Nije jasno u kojoj mjeri neodgovarajuće upravljanje otpadom pridonosi zagađenju Malostonskog i zaljeva Neum- Klek i podzemne vode.

U odnosu na prijeratno stanje zbog prestanka ili bitnog smanjenja rada industrije, pada broja - stanovnika i standarda njihova življenja smanjeno je ukupno zagađenje voda. Sa strane BiH, nema bitnog napretka u izgradnji kanalizacijskih sustava i uređaja za pročišćavanje otpadnih voda, što zbog ranjivosti krškog prostora na onečišćenje voda predstavlja veliki problem.

Površinske i podzemne vode u kršu razmatranih slivova ugrožene su brojnim "divljim" deponijama čvrstog otpada.

Zaštita stanovanja i radom stvorenih dobara

U poglavlju III Zakona o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća (u daljnjem tekstu: Zakon o zaštiti i spašavanju), čl. 27.-31. propisana su prava i dužnosti tijela kantona, grada i općina u području zaštite i spašavanja.

U skladu sa citiranim obavezama te članom 173. stava 3., izrađena je Procjena ugroženosti (u daljnjem tekstu: Procjena ugroženosti) područja HNŽ/K koja je osnovni dokument za izradu Programa zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća HNŽ/K i Plana zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća u HNŽ/K.

Komisija za izradu Procjene ugroženosti područja HNŽ/K od prirodnih i drugih nesreća, nakon provedenih konsultacija i usuglašavanja sadržaja konstatira, da je područje Kantona podložno nizu mogućih prirodnih, tehničko-tehnoloških i ostalih nesreća koje uzrokuje čovjek svojim nesmotrenim aktivnostima.

1. Najveću prijetnju od prirodnih nesreća predstavljaju

- Potres;
- Poplava;
- Odroni zemljišta i rušenja;
- Suša;
- Tuča (led) ;
- Epidemije ljudskih bolesti;
- Životinjske i biljne bolesti;
- Oluja i mraz;
- Visoki snijeg i snježni nanosi.

2. Prijetnju od tehničko-tehnoloških nesreća predstavljaju

- Veliki požari: industrijski i otvorenog prostora;
- Rušenje ili prelijevanje brana na akumulacijama;
- Ekspanzije ili eksplozije plinova i drugih opasnih tvari;
- Onečišćenje zraka, vode i tla;
- Industrijske nesreće.

3. Ostale prijetnje od nesreća većih razmjera su

- Mine i neeksplozirana ubojna sredstva (NUS) ;
- Velike nesreće u cestovnom, željezničkom, vodenom i vazdušnom saobraćaju.

Procjena ugroženosti HNŽ/K, prije svega usmjerava pažnju društvene zajednice (nosioca planiranja) na prirodne, tehnološke i ostale nesreće, na opće podizanje svijesti o potrebi priprema za zaštitu i spašavanje, zatim kontinuiranu i još detaljniju analizu rizika i opasnosti od nesreća i na koncu, nudi logičke argumente za sistemске odgovore na opasnosti i rizike konkretne prirodne i druge nesreće u HNŽ/K.

Rezimirajući analizirane opasnosti i rizike, konstatujemo da je u organizaciji sistema zaštite i spašavanja, Vlada HNŽ/K, obavezna osigurati normativno, organizacijski i funkcionalno samostalan i jedinstven sistem, koji djeluje u redovnim i u svim promijenjenim okolnostima, kao i u izvanrednim i ratnim uvjetima, bez obzira na prirodu organizacije državne strukture u FBiH i BiH.

Stanovništvo i materijalna dobra na području HNŽ/K podložna su djelovanju prirodnih i drugih nesreća, manjih i većih razmjera, među ostalim i uslijed:

- Katastrofalnih posljedica i velikih ratnih razaranja 1991.-1995., što je promijenilo etničku, demografsku, ekonomsku i socijalnu sliku Kantona;
- Spore konsolidacije i izgradnje državne strukture i ispunjenja uvjeta iz Sporazuma o pridruživanju i suradnji sa EU;
- Sporog provođenjem strukturalnih reformi javne uprave;
- Značajnog osiromašenja stanovništva;
- Loše infrastrukture i komunikacija;
- Naglog porasta guste i neplanske izgradnje stambenih objekata u zahvatu većih gradova i bez prethodnih ispunjenja urbanističkih zahtjeva, izgradnjom privrednih i industrijskih postrojenja;
- Brzo povećavanje gustoće saobraćaja, ispuštanje kemikalija i nasilnih i učestalih intervencija u prirodnom okruženju sobom nosi nove prijetnje od nesreća izazvanih ljudskim djelovanjem;
- Nizom vidova ugrožavanja životnog okoliša;
- Nestajanjem i prekomjernim iskorištavanjem šumskog blaga;
- Slabim upravljanjem vodenim potencijalima;
- Posebno opasnim otpadom.

Posebni dio procjene ugroženosti

1. Prirodne nesreće

Najčešće prirodne i tehničko-tehnološke nesreće koje nanose štetu materijalnim dobrima i ugrožavaju ljudske živote, a koje su registrirane na području HNŽ/K odnose se na požare (u kolovozu 2003. godine proglašena je "elementarna nepogoda"), prelijevanje brane na akumulacijama, kiše jakog intenziteta uzrokuju bujične poplave koji ugrožavaju porodične kuće i druge stambene objekte koji se nalaze neposredno uz rijeku Neretvu (najveći plavni val na rijeci Neretvi desio se u Mostaru 16.12.1999. godine i prouzrokovao je velike materijalne štete), potresi, vjetrovi razornog intenziteta, suša, odroni zemljišta i drugo.

Poslijeratno razdoblje je razdoblje u kojem je BiH, FBiH, a time i HNŽ/K izložen rizicima od prirodnih ali i tehničko-tehnoloških nesreća. Osnovni razlozi za to su: zaustavljeni proces planiranja, razoreni infrastrukturni sistemi, posebno meteoroloških, hidroloških i seizmoloških, osmatračkih i komunikacijskih sistema čime je narušena i uspješnost pravovremenog otkrivanja, provođenja, prognoziranja i rane najave moguće prirodne nesreće, čime je rizik dodatno uvećan.

Povećana osjetljivost fizičkih struktura na rizik s obzirom na njihovu ratnu razorenost i na razorenost sistema za zaštitu od nesreća, nedostatak finansijskih sredstava, tehnička nepripremljenost postojećih institucija, nizak nivo specijalističke obrazovanosti ljudi u različitim sektorima vezano za zaštitu od prirodnih i tehničko-tehnoloških nesreća, utiču na opće stanje organizovanosti u funkciji zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara.

Na osnovu svih pokazatelja u analiziranju i procjenjivanju ugroženosti područja HNŽ/K, od prirodnih i drugih nesreća, najveće moguće opasnosti prijete od:

- Potresa i s tim eventualno povezano pucanje brana što bi dovelo do nesagledivih ljudskih žrtava i materijalnih šteta;
- Poplave uzrokovane prelijevanjem brana na akumulacijama „Plavni val“
- Olujni vjetrovi od 8 i više bofora;
- Visoki snijeg i snježni nanosi;
- Veliki ljetni požari;
- Suše;
- Epidemije;
- Biljne i stočne bolesti;
- Odronjavanje zemljišta.

Potres

Potres ili trus su nagli, iznenadni i kratkotrajni pokreti slojeva Zemljine kore, koji u obliku udara, valova, drhtanja i tutnjave izazivaju potrese. Potres izazivaju aktivni tektonski pokreti duž uzdužnih i poprečnih rasjednih linija, erupcije vulkana, obrušavanje stijena u podzemnim kanalima, pad meteorita i dr.

Rušilački potresi koji povremeno ugrožavaju pojedine dijelove BiH i FBiH, ne samo što izlažu stalnoj potencijalnoj opasnosti ljudske živote i materijalna dobra, već ugrožavaju cjelokupnu ljudsku aktivnost i njen normalan razvoj u tim područjima.

Teritorij BiH predstavlja jedan od seizmički najaktivnijih dijelova Balkanskog poluotoka, koji ulazi u sastav sredoziemno-trans-azijskog seizmičkog pojasa, a područje Kantona se prostire u zonama označenim brojkama 6, 7 i 8° MCS ljestvice.

Prema raspoloživim podacima na teritoriju BiH, u prošlosti se dogodilo više razornih potresa iz lokalnih žarišnih zona Magnitude $M \geq 5,0$; Intenziteta u epicentru $I_0 \geq 7^\circ$ MCS ljestvice.

Tablica 1.13.2: razorni potresi koji su se desili na teritoriju BiH, odnosno područjima koja su sastavni dio HNŽ/K ili se naslanjaju na nju

Vrijeme	Mjesto	Magnituda (M)	Intenzitet u epicentru (I _o) MCS ljestvice
01.08.1907.	Počitelj	M = 5,7	I _o = 7-8°
12.03.1916.	Bihać	M = 5,0	I _o = 7°
06.02.1923.	Jajce	M = 5,0	I _o = 7°
14.02.1927.	Ljubinje	M = 6,0	I _o = 8°
11.06.1962.	Treskavica	M = 6,0	I _o = 8°
25.08.1970.	Gacko	M = 5,0	I _o = 7°
29.10.1974.	Lukavac	M = 5,0	I _o = 7°
10.09.2003.	Stolac-Hutovo blato	M = 3.6	I _o = 5°

Analizom podataka o potresima koji su se dogodili u prošlosti, uočava se da se, na području BiH koje je u izravnom dodiru s HNŽ/K, dogodilo više razornih potresa s najjačim intenzitetima iz žarišnih zona Ljubinje, Treskavica.

Južna i zapadna Hercegovina najugroženije su potresima. Posljednji potres (u Livnu 2004. godine) jačine 3,3 stupnja po Richterovoj ljestvici, te nekoliko slabijih, još jednom su Livnjacima pokazali kako žive u seizmološki prilično aktivnoj zoni. Ponovno je epicentar potresa bio u planini Goliji, pokazujući kako nekoliko prethodnih na tome području nisu bili slučajnost.

Pored toga u BiH ima i nekoliko značajnih regionalnih rasjeda kao što su bugojanski, višegradski, neretvanski i banjalučki, uz koje se mogu stvarati potresi razorne jačine, a često uzrokuju manja podrhtavanja tla. Tako se, po podacima seizmografa, u BiH godišnje zabilježi oko 1.100, ili u prosjeku tri potresa dnevno slabija od tri stupnja po Mercallijevoj ljestvici. Radi se o potresima koje zabilježe uređaji, dok ih ljudi ne osjete, a stanovnici BiH osjete oko desetak potresa godišnje. U posljednjih 104 godine, u BiH je zabilježeno 1.084 potresa jačih od tri stupnja Richterove ljestvice.

Povratno razdoblje i seizmički učinci

Seizmografi tvrde da se u sljedećih 50 godina na teritoriju BiH mogu očekivati potresi maksimalnog intenziteta do sedam stepeni Mercallijeve ljestvice, znači s mogućim oštećenjima stambenih i drugih objekata. No, za razdoblje od 100 ili više godina za područje Banje Luke, planine Treskavice, te područje Trebinja i Neuma, prognozira se razorne potrese s velikim štetama, ali i ljudskim žrtvama.

Na seizmološkoj karti BiH izdvojene su zone s maksimalnim intenzitetima potresa i uočava se, da se najveći dio teritorija nalazi u zoni 7, 8 i 9-og stepena seizmičkog intenziteta MCS ljestvice.

Primjer za usporedbu: Potresi od 26. i 27.10.1969. godine ostvarili su značajne seizmičke učinke na širem području Bosanske Krajine. Na površini od 9.000km², na području općina: Banja Luka, Čelinac, Laktaši, Prnjavor, Bosanska Gradiška, Kotor Varoš, Kneževo, Srbac, Ključ, Jajce, Prijedor, Sanski Most, Bosanski Novi i Bosanska Dubica potresi su ostvarili seizmički intenzitet 7, 8 i 9 stepena MCS ljestvice.

Za vrijeme ratnih djelovanja (1992.-1995.), na širem području BiH gdje su radile seizmološke stanice, iste su uništene, a instalirani instrumenti u seizmološkom centru u Banjaluci, radi neodržavanja, nedostatka rezervnih dijelova i zastarjelosti opreme (30 godina) nisu više za kvalitetnu upotrebu.

Tablica 1.13.3: karakteristike oscilacija i oštećenja koja mogu izazvati

Stupanj u (MCS)	KARAKTERISTIKE OSCILACIJA I OŠTEĆENJA KOJA MOGU IZAZVATI	AKCELERACIJA α (m/s ²)
2	3	4
I	Oscilacije se registriraju samo aparatima	< 0.0025
II	Oscilacije se osjećaju izuzetno pri miru	0.0025 - 0.005
III	Oscilacije osjećaju poneki ljudi ili oni koji su upoznati s eksplozijom	0.0025 - 0.010
IV	Oscilacije osjećaju mnogi ljudi, stakla zveckaju	0.010 - 0.025
V	Opadaju komadići žbuke, javljaju se pukotine u žbuci	0.025 - 0.050
VI	Sitne pukotine u žbuci i oštećenja slabijih zgrada	0.050 - 0.100
VII	Oštećenje zgrada koje su u zadovoljavajućem stanju, pukotine u žbuci, opadanje komada žbuke, pukotine na spojevima zidova	0.10 - 0.25
VIII	Značajna oštećenja na zgradama, pukotine u konstrukcijskim zidovima i velike pukotine kod pregradnih zidova i sl.	0.25 - 0.50
IX	Razvaljivanje zgrada, otvorene pukotine u zidovima	0.50 - 1.00

Najčešći i najjači potresi, koji su prije rata svojim intenzitetom ugrožavali i BiH, dešavali su se duž Jadranskog primorja, u okolini Dubrovnika, Splita, zatim u slivu rijeke Save i dr.

Da bi se posljedice po ljude i materijalna dobra od pojave potresa umanjile, potrebno je poduzimati preventivne mjere koje će se provoditi kroz prostorne i urbanističke planove HNŽ/K i općina. Pored toga potrebno je primjenjivati odgovarajuće zakone i provedbene propise o načinu gradnje stambenih, poslovnih, industrijskih, infrastrukturnih objekata (puteva, željeznica, vodovodne i kanalizacijske mreže i sl.).

Uzimajući u obzir konkretne seizmičke uvjete područja, lokacije na kojima se grade objekti, i primjenom osnovnih principa potresnog inženjerstva u projektiranju, u velikoj se mjeri može direktno utjecati na smanjenje posljedica od potresa. Na osnovu postojećeg stanja može se zaključiti da postojeća struktura stambenog fonda i koncentracija zgrada na određenim područjima ne pruža mogućnost primjene uspješne zaštite od potresa, osim zgrada građenih savremenim otpornim konstruktivnim sistemima u većim gradovima: Mostar, Konjic, Čapljina, Neum i sl.

U slučaju nastanka potresa većih razmjera u HNŽ/K i općinama, potrebno je poduzeti odgovarajuće aktivnosti koje se odnose na spašavanje ugroženih i nastradalih ljudi i materijalnih dobara, a prvenstveno organizovati traženje i spašavanje zatrpanih u ruševinama i njihovo zbrinjavanje.

U ovim aktivnostima potrebno je angažovati sve vlastite raspoložive snage i sredstva za zaštitu i spašavanje uključujući Oružane snage BiH. S obzirom da će u akcijama traženja i spašavanja zatrpanih biti potrebno angažovati i druge snage i sredstva (pse tragače, specijalne instrumente za otkrivanje zatrpanih, specijalnih mašina za uklanjanje ruševina i sl.), potrebno je kroz planove zaštite i spašavanja planirati traženje pomoći od susjednih općina i kantona ili šire društvene zajednice, pa i međunarodne zajednice.

S obzirom na visoku seizmičnost područja HNŽ/K u okviru teritorija BiH, te nedovoljan postojeći broj seizmoloških stanica i zastarjelost seizmoloških instrumenata, potrebno je izvršiti modernizaciju i osuvremenjivanje mreže seizmoloških stanica, kako bi se obavljalo sistemsko registrovanje, prikupljanje, analiziranje i proučavanje seizmičkih i seizmo-tektonskih pojava (prirodni i inducirani potresi, eksplozije i gorski udari), izučavanje seizmičnosti, seizmičke aktivnosti i učestalosti potresa, kao i definisanje seizmičkih učinaka djelovanja lokalnih i udaljenih potresa na izučavani prostor i prognoziranje njihovoga utjecaja na zemljište, vode, vodotoke i objekte.

S ciljem preventivne zaštite ljudi i materijalnih dobara od ove vrste prirodne nesreće, potrebno je izraditi karte (epicentara potresa, seizmičkog rizika, maksimalnih intenziteta), seizmoloških, seizmo-tektonskih i drugih, potrebnih za prostorno planiranje i seizmičko projektiranje i građenje. Da bi se procijenile posljedice za ljude i materijalna dobra u slučaju potresa na području HNŽ/K, potrebno je raspolagati podacima o strukturi stambenog fonda i cjelokupne infrastrukture.

Poplava

Poplava je plavljenje užeg ili šireg kompleksa zemljišta, izlivanjem vode iz riječnog korita ili jezera. Nastaje zbog nemogućnosti tla za apsorpiranje velikih kiša, uslijed djelovanja jakih potresa pri pucanju ili rušenju brana na akumulacijama, te djelovanja vjetrova i drugih prirodnih nesreća.

Poplavom od djelovanja unutarnjih voda (tekućih i stajaćih) smatra se povremeno stihijsko plavljenje terena uslijed izlivanja voda iz vodotoka, prelijevanje vode preko brana, odnosno u najtežim slučajevima-katastrofalno rušenje brana i drugih zaštitnih hidro-građevinskih objekata. Poplave su isključivo posljedica neusklađenosti kapaciteta riječnih korita i ukupne količine vode koju treba propustiti na određenom prostoru. Poplave rezultiraju velikim materijalnim štetama: poplavljena naselja, saobraćajnice, uništeni mostovi i visoki rizici po ljudske živote.

Godišnje u HNŽ/K padne oko 1.162-1.394 l/m² kiše. Područje sliva Jadranskog mora obuhvaća 12.410km² površine. Najvažnija je rijeka Neretva sa dužinom toka 218,00km.

Promatrani tok doline rijeke Neretve pruža se od Konjica smještenog na uzvodnom dijelu Jablaničkog jezera do ušća u Jadransko more. Nizvodno od Konjica do brane HE Jablanica na dužini od približno 27km prostire se Jablaničko jezero. Dalje nizvodno su gradovi Jablanica, Mostar, Čapljina i gradovi u HR – Metković i Opuzen sa nizom manjih naseljenih mjesta. Od Konjica do Mostara izuzev Jablanice nema industrijskih objekata. Koncentracija industrije je u području Mostara i nizvodno, ali mnogo manja u ovom poslijeratnom razdoblju.

Duž cijele doline su trase magistralnih putova i željeznička elektrificirana pruga normalnog kolosijeka Sarajevo – Mostar - Ploče.

Od Mostara do Jadranskoga mora, velike su površine poljoprivrednog zemljišta koje su pogodne za uzgoj ranih i južnih kultura. Riječna se dolina Neretve na ovom potezu može po svojim obilježjima podijeliti uglavnom na dva dijela i to: Kanjonski dio Jablanica - Salakovac u dužini cca 38,5km sa padom od 125m i dio Salakovac-Jadransko more dužine (povezanost linije opasnosti) cca 84,52km, padom cca 75m.

Korito rijeke je u kanjonskom dijelu nepravilnog oblika sa dosta suženja, naglih padova pećina i djelomično je obraslo.

U prilogu ove Procjene dat je pregled osnovnih karakteristika Plavnog vala u odabranim specifičnim prostorima kao i dodatak tablici sa osobnim karakteristikama vala, prikazane su opasne kote maksimalnog nivoa vode – zone plavljenja i brzina čela vala.

Tablica 1.13.4: područja koja su označena kao rizična – ugrožena poplavama

Vodotok	Ugroženo područje
2	3
Neretva	Dužina cijelog vodotoka rijeke Neretve
Trebižat	Dolina Trebižata od Koćuše do Humca
Trebižat	Dolina Trebižata nizvodno od ušća Studenca
Kraško polje	Ugroženo područje
Mostarsko blato	Ravni dio u cjelini – od Uzarića do ponorskih zona na jugoistočnom dijelu

Kao kriterij zaštite od poplava na branjenom području može poslužiti postojeći stepen zaštite, kod objekata obuhvaćenim Glavnim operativnim planom odbrane od poplava za vodno područje sliva Jadranskog mora, prije svega su to hidroelektrane.

U tome je smislu potrebno osigurati sredstva i izvršavanje redovnog održavanja izgrađenih objekata za zaštitu od poplava i jasno utvrditi stepen zaštite kojega oni osiguravaju. Administrativnim mjerama je potrebno osigurati poštivanje propisanog upravljanja i korištenja objekata i prostora u cijelosti, a koji imaju utjecaja na nastanak poplava. Pritom je potrebno posebno voditi računa o stanju u širem slivnom području (kontrolisana sječa šuma i pošumljavanje, način korištenja zemljišta i način obrade, uspostavljanje odgovarajućih uvjeta vezano za vodni režim kod izgradnje bilo kojih objekata, dosljedna primjena svih predviđenih mjera, radova, postupaka kod izgradnje objekata i sl.).

Stalnim i rigoroznim kontrolama potrebno je provjeravati stanje, upravljanje i korištenje vode i vodoprivrednih objekata. U HNŽ/K i općinama treba osigurati uvjete za poduzimanje mjera, kroz donošenje preventivnih i operativnih planova odbrane od poplava, u skladu s odgovarajućim propisima kojima se uređuje ova oblast.

Suša i olujni vjetrovi

Nedostatak vode za područje normalnih potreba u pravilu podrazumijeva nastanak suše. Pojava suše najčešća je na području ovog Kantona i to više u srednjem i južnom dijelu u ljetnim mjesecima.

U 2003. godini ovo područje je zadesila katastrofalna suša koja je prouzrokovala veće posljedice na urod poljoprivrednih kultura i normalan život žitelja. Apsolutna maksimalna temperatura zraka prelazila je 40 °C sa najvećim brojem sunčanih sati (2.663).

Vruća ljeta i dugotrajne suše su redovna pojava na ovim područjima. Navedene činjenice su razlog nastanka požara manjeg i većeg intenziteta. Kao posljedice nastaju velike materijalne štete. Za ovo podneblje značajna je meteorološka suša kada posebno u ljetno vrijeme padne znatno manja količina padavina u odnosu na normalnu vrijednost, kao i hidrološka suša kada u vodenim akumulacijama, rijekama i jezerima pada nivo vode, što pogađa ne samo industriju nego i poljoprivredu.

Intenzitet suše se najčešće procjenjuje prema smanjenju prinosa pod uvjetom da na to nisu utjecali drugi štetni faktori, ako je prinos smanjen od 20% riječ je o slaboj suši, od 20% do 50% srednjoj suši, a preko 50% jakoj suši. Područje Grada Mostara i južno, sve općine su poznate po jakom vjetru sjevernog smjera (bura).

Grmljavinske nepogode, bučno praćene jakim olujnim vjetrovom prouzrokuju štetu u saobraćaju na zgradama, kućama i u poljoprivredi. Brzina vjetra dostiže brzinu od 100-130km/h, a olujom se smatra vjetar brzinom 82km/h (jaćine 8 stepena po boforskoj skali ili više), koji lomi grane i stabla, valja i lomi usjeve, stresa plodove voća i povrća, nanosi štetu građevinskim objektima i sl.

Kako bi se umanjile opasnosti od nastanka i štete od suše, velikih razmjera koje mogu ugroziti ljude i materijalna dobra, treba osigurati smanjenje gubitaka u vodovodnim sistemima, rekonstrukcijom i bržim protokom kroz sistem. Planskim aktivnostima treba osigurati dovoljne kolićine vode za navodnjavanje obradivih površina, ćime bi bili stvoreni uvjeti za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju. Potrebno je učiniti prihvat i kaptažu velikih voda, kada ih ima i stavljanje na raspolaganje u uvjetima potrebe, putem izgradnje umjetnih akumulacija ćime se pored proizvodnje elektrićne energije stvaraju i uvjeti za razvoj turizma, vrši zaštita od poplava nizvodnog područja, osigurava voda za navodnjavanje.

Važno je planirati i osigurati transport vode cisternama za saniranje potreba najugroženijih potrošaća, za što je potrebno sistemski nabavljati i ćuvati dovoljan broj transportnih sredstava. Potrebno je osigurati rezervne kolićine vode, izgradnjom ili postavljanjem spremnika za vodu i dr. za uspješnu zaštitu od požara (posebno na otvorenom prostoru).

Epidemije - zarazne bolesti ljudi

Rizici i uzroci koji mogu dovesti do nastanka i razvoja zaraznih bolesti na području HNŽ/K su višestruki, a odnose se na ćinjenicu da je higijensko-zdravstvena kultura stanovništva razlićitog nivoa. Mada do sada nisu rađena nikakva ozbiljna istraćivanja u ovoj oblasti mođe se, prema rezultatima nekih studija konstatovati da se stanje iz godine u godinu popravlja. Ipak još uvijek postoje vrlo velike razlike među stanovništvom ruralnog i urbanog porijekla, tako da bi u slućaju neke nesreće sela predstavljala potencijalno veći rizik za nastanak i širenje oboljenja.

Na području HNŽ/K u proteklom razdoblju su evidentirane razlićite epidemije. Epidemija influenze (gripe) registrovana je svih proteklih godina na području HNŽ/K, pa je za oćekivati i u narednom razdoblju. Morbilis i paratitis su registrirane 1997. i 1999. godine na području Konjica i Mostara, a među djecom koja nisu bila vakcinisana protiv ovih oboljenja zbog nedostatka vakcine tokom rata. U 2004. godini registrovana je epidemija bruceloze na području Konjica. U tom slućaju radilo se o zoonozi od koje su oboljele profesionalno ugrožena lica: stoćari, mesari i veterinari.

U strukturi oboljenja od zaraznih bolesti, osim infekcija dišnog sistema, među vodećim su crijevne zarazne bolesti, zoonoze (samoneloze), dok postoji realna opasnost od izbijanja drugih prirodno-žarišnih zoonoza (bruceloza, Q vrućica, bjesnoća, leptospiroza i dr.).

Moguća ogranićenja u takvim uvjetima:

- Mogućnost bolnićkih i drugih kapaciteta da brzo reaguju i adaptiraju svoje prioritete na iznenadni, novi tip prijetnje;
- Dostupnost (ekipiranost) laboratorijskih slućbi za dg. slućajeva (npr. bioterorist, prijetnja) ;
- Sistem informisanja i odlućivanja (općinski, kantonalni, federalni nivo-koordinacija slućbi u uvjetima decentraliziranog sistema, nedefinisane legislative-moguća konfuzija);
- Spremnost za preporuku hitnih mjera koje bi se odmah implementirale;
- Sistem prijavljivanja - zakonska obaveza;
- Mikrobiološke dijagnostićeke procedure (posebno kod epidemiološke prijetnje) zdravstveno zbrinjavanje;
- Informacije, odnosi s medijima;
- Edukacija, trening.

Problem vodoopskrbe je još uvijek izražen u HNŽ/K. Prema procjenama oko 70% stanovništva se snadbijeva iz glavnog sistema. Međutim, većina vodovoda nema zakonski propisane vodozaštitne zone, što može predstavljati potencijalni rizik. Iako je moguća kontaminacija svih objekata od posebnog je značaja centraliziran vodosnadbijevanje zbog velikog broja korisnika. Dodatni problem predstavlja nedovoljna i neredovna kontrola zdravstvene ispravnosti vode.

S obzirom da se na svakom području HNŽ/K može pojaviti epidemija širih razmjera donose se i osnovne smjernice javno zdravstvenih procjena i pripravnosti kod potencijalne opasnosti za civilno stanovništvo. Cilj procjene rizika je ustanoviti postoji li rizik i u kojoj mjeri, kako bi se, ukoliko je potrebno planirale (propisale) mjere koje bi taj rizik smanjile ili eliminisale .

Pri tome je važna inicijalna pripravnost (uključivo planiranje-selektiranje agensa koji predstavljaju najveću prijetnju), jačanje nadzora i epidemioloških mjera, brze dijagnoze, jačanje komunikacija, medicinskih i terapijskih mjera i dr.

Pri tome se kao osnovni kriteriji koriste:

- Javno zdravstveni „udar“ na stanovništvo-obolijevanje, povrjeđivanje, umiranje;
- Epidemijski potencijal agensa i veličina izložene populacije;
- Javna percepcija.

Proces procjene rizika treba sadržavati sljedeće elemente:

- Identifikacija opasnosti (tj. štetnost po zdravlje) ;
- Odnos izloženosti, tj. da li će izloženost agensu dovesti do oštećenja zdravlja;
- Odrediti izloženost (što nam treba dati odgovor na pitanja gdje se agens, kontaminant nalazi, koliko je lica izloženo, postoje li rizične grupe, veličina i trajanje izloženosti i dr.).

Pri pojavi epidemija širih razmjera provode se zakonski predviđene mjere, a koje zavise od vrste uzročnika, odnosno od vrste oboljenja. U svim slučajevima se nastoji utvrditi tačan uzrok oboljenja. U tom slučaju kada to oboljenje zahtjeva vrši se izolacija oboljelih lica. Nekada je obavezna hospitalizacija, a u nekim slučajevima kućna izolacija.

Pri epidemiji nekih oboljenja (npr. morbili, rubeola, paratitisa), preporučuje se provođenje vakcinacije nevakciniranih lica. Ako se radi o epidemiji crijevnih zaraznih oboljenja koja je nastala nakon uzimanja kontaminirane hrane izdaje se zabrana rada objektu u kome se konzumirala ta hrana. Ovu mjeru na prijedlog nadležnog epidemiologa izriču sanitarni inspektori. Takođe, moguće je da se pojedina lica udalje sa radnih mjesta. U nekim slučajevima, ako se radi o zoonozama, izdaje se zabrana korištenja nekih proizvoda npr. mesa, mlijeka i njihovih prerađevina.

Higijensko-epidemiološke službe su obavezne unutar privatne društvene zaštite provoditi zakonski propisane poslove primarnog nivoa, odnosno za područje općine. Poduzimanje preventivnih mjera s ciljem sprječavanja nastanka zaraznih oboljenja, odnosno prevencije epidemija provodi se po nekoliko osnovnih principa. Jedan od veoma bitnih je podizanje higijensko-sanitarnih uvjeta življenja, odnosno sanacija okoline što je posao šire društvene zajednice.

Sektor zdravstva je zadužen za provođenje obaveznih, zakonom predviđenih imunizacija. Zavod za javno zdravstvo preuzima i skladišti vakcinu za područje HNŽ/K, te je u skladu sa potrebama distribuirana u cjepne centre. Zavod nadzire cjelovit program provođenja imunizacije od planiranja do evakuacije. Za obavezne vakcine ovaj posao se obavlja rutinski.

Fakultativna imunizacija se za pojedine kategorije stanovništva provodi u Zavodima za javno zdravstvo. Kontrola vodnih objekata i prehrambenih artikala se provodi u Zavodu za javno zdravstvo, ali je dinamika uzimanja uzoraka, kao i njihov broj ispod zakonskog minimuma. Potrebno je u narednom razdoblju pojačati nadzor.

Poslove dezinfekcije, dezinfekcije i deratizacije provode higijensko-epidemiološke službe domova zdravlja, a po potrebi i služba za epidemiologiju Kantonalnog zavoda za javno zdravstvo.

Stanje zdravlja stanovništva HNŽ/K, u neposrednoj je i uzajamnoj ovisnosti od društveno-političkih odnosa, ekonomskih mogućnosti, socioekonomski, higijensko-epidemioloških prilika, nivoa opće zdravstvene kulture, organizovanosti i zastupljenosti zdravstvene i socijalne zaštite i dr.

Općenito, zdravstveno stanje stanovništva u HNŽ/K pokazuje sve odlike nestabilnih pokreta koje prate: demografske promjene (pad nataliteta, porast udjela starije populacije, migracije, sve veće koncentriranje stanovništva u urbanoj sredini-mada se gotovo gubi granica urbano-ruralno (na štetu urbanog), porast psihosocijalne patologije (ovisnost, porast spolno prenosivih bolesti, onečišćenje okoliša (neriješena dispozicija otpadnih tvari, nekontrolirana uporaba pesticida, problem vodoopskrbe - „prirodno“ rizična vodoopskrba (kraško-porozni teren, stihijska gradnja-kolaps infrastrukture, preopterećenost prometa, nesreće, buka...).

Epidemija širih razmjera može pojaviti na svakom dijelu područja HNŽ/K, a broj oboljelih bi zavisio od vrste uzročnika, odnosno vrste oboljenja. Da bi se moglo adekvatno reagirati na takvo mjesto potrebno je jačati higijensko-epidemiološke službe općinskog nivoa. Sve postojeće zdravstvene ustanove će biti potencijalna mjesta zbrinjavanja ozlijeđenih i oboljelih - SKBC Mostar, Regionalni medicinski centar „Dr Safet Mujić“ Mostar, Opća bolnica Konjic, te sa njima pripadajućom primarnom zdravstvenom zaštitom, kao i Domovi zdravlja u Jablanici, Čitluku, Čapljini, Neumu, Ravnom, Prozoru-Rami i Stocu. Za potrebe evakuacije povrijeđenih koriste se helidromi, sportska igrališta, stadioni koji se nalaze u neposrednoj blizini bolnica.

Epizootije - zarazne bolesti životinja

Zaštitom i spašavanjem životinja i namirnica životinjskog porijekla, preventivno se trebaju baviti pravna lica i individualni proizvođači koji se bave uzgojem i čuvanjem životinja i namirnica životinjskog porijekla u HNŽ/K. Kao svoju redovnu djelatnost veterinarska stanica treba činiti osnovnu snagu za organizaciju provođenja ove mjere zaštite, a u skladu sa propisanom legislativom koja je na snazi.

Mjere profilakse u suzbijanju karantenskih i zaraznih bolesti kod njihove pojave ili prirodne nesreće

Zatvaranje zaraženog dvorišta zabrana svakog kretanja svih papkara i drugih životinja, sprječavanje ljudima ulaska u zaraženo dvorište, a izlazak samo uz odobrenje veterinarskog inspektora. Zatvorenost dvorišta traje sve do završene dezinfekcije ili prestanka epidemije.

Ubijanje i neškodljivo uklanjanje sve stoke oboljele od bolesti za koje je to predviđeno zakonom, a također i sumnjive na oboljenje, kao i sve stoke sklone na oboljenje koja se zatekla u istom dvorištu ili u zaraženom području. Obim i vrsta mjera za svaku pojedinu bolest određuje štab za suzbijanje bolesti, a u skladu sa zakonom i pravilnicima za određenu bolest.

U zaraženom području:

- Klinički se pregledaju sve prijemčive životinje radi utvrđivanja raširenosti zaraze;
- Vakciniraju se sve klinički zdrave životinje i drže pod stalnom kontrolom;
- Preživači i svinje zatvore se u staje;
- Zabranjuje se svaki promet preko zaraženog područja;
- Ograničava se kretanje ljudi;
- Pri izlasku iz zaraženog područja prometna sredstva moraju proći kroz dezinfekcionu barijeru;
- Zabranjuje se svako okupljanje stoke (sajmovi, izložbe, smotre itd.) ;
- Po potrebi se obustavlja rad klaonica.

U ugroženom području:

- Zabranjuje se svako nakupljanje stoke;
- Zabranjuje se promet papkara, mesa i drugih namirnica kojima se zaraza može prenijeti;
- životinje mogu izaći iz zaraženog dvorišta jedino na klanje;
- Vakciniraju se svi preživači i svinje ako ih drže privredna društva, a svinje se u seoskom uzgoju cijepe, zavisno od epizootiološke situacije, zabranjuje se prirodni pripust i ograničava umjetno osjemenjivanje;
- Mesne prerađevine i stočne sirovine mogu se otpremiti tek nakon termičke obrade ili dezinfekcije.

Ako postoji opasnost širenju zaraze izvan zaraženog i ugroženog područja, vakcinira se stoka i izvan tog područja.

U zaraženom dvorištu svakodnevno se provodi dezinfekcija, a trećeg dana nakon zadnjeg ubijanja i uklanjanja životinja, vrši se završna dezinfekcija svih prostorija i mjesta na kojima je zaražena ili na zarazu sumnjiva stoka boravila, te svi predmeti koji su bili u dodiru sa takvom stokom. Dezinfekcija se najčešće provodi 2% NaOH (živa soda), termičkim postupkom (spaljivanjem) ili 1% formalinom ili nekim drugim adekvatnim dezinficijentom.

Stočnu hranu, koja se ne može dezinficirati, treba neškodljivo uništiti. Smatra se da je zaraza prestala, ukoliko je prošao dvostruki maksimalni period inkubacije. Vrše se dijagnostička i druga ispitivanja u svrhu otkrivanja i dijagnostike zaraznih oboljenja.

U cilju sprječavanja unošenja infekta iz susjednih zemalja provode se sljedeće mjere:

- Na granicama se vrši veterinarsko-sanitarna kontrola svih pošiljki stoke, mesa, mesnih proizvoda i sirovina;
- Propisuju se uvjeti za uvoz i tranzit svake pošiljke stoke, stočnih proizvoda i sirovina iz drugih zemalja;
- Određuje se dužina karantene za svu uvezenu stoku i u karanteni se vrše ispitivanja životinja na sve propisane bolesti;
- Preventivno se cijepe sve životinje u pograničnom području (20km), ali po potrebi i u cijeloj zemlji, a sve zavisno od epizootiološke situacije u susjednim, europskim i drugim zemljama.

Za sve predviđene mjere i aktivnosti obvezuju se subjekti veterinarske struke iz HNŽ/K, a u koliko je potrebno HNŽ/K štab civilne zaštite raspoređuje veterinare iz drugih općina u mjesto pojave epidemije.

Zbog kompleksne epizootiološke situacije, geografskog položaja (glavne rute uvoza i izvoza) dinamičkog prometa između entiteta i država, a koji se odvija preko područja HNŽ/K, moguće je uz sve preventivne mjere da se određene zarazne bolesti pojave na svim dijelovima područja HNŽ/K.

Intenzitet i veličinu štete veoma teško je predvidjeti sa sigurnošću, a ona u svakom slučaju najviše zavisi od vrste bolesti i njenog karaktera. Objektivni uvjeti da se ovo spriječi su realni, ali ukoliko se bilo koji od navedenih postulata ne primijeni, doći će do pojave bolesti. Još jedan od elemenata koji nas upućuje da se bolesti mogu javiti i da se javljaju, jeste nepostojanje državnog nadzora i sveobuhvatnog programa zdravstvene zaštite životinja.

Snagama i sredstvima kojim HNŽ/K raspolaže, zasigurno bi se mogle umanjiti i ublažiti posljedice te sanirati stanje, a ukoliko to nije u moguće, potrebna pomoć bi se osigurala iz susjednih kantona ili FBiH.

U tome smislu nužno je permanentno osiguravati higijenski ispravnu vodu za napajanje životinja, kao i sanitarnu zaštitu izvorišta, provoditi uklanjanje otpadnih voda i drugih otpadnih tvari na način i pod uvjetima kojima se osigurava zaštita od onečišćenja voda iz tla, osigurati zoohigijenske i druge veterinarsko-zdravstvenih uvjete uzgoja i korištenja životinja i očuvanja zdravlja i pravilne ishrane, njege i držanja životinja, redovito, dva puta godišnje, obavljati preventivne dezinfekcije, dezinskcije i deratizacije, te osigurati dovoljne količine imunoloških sredstava.

Biljne zarazne bolesti

Pod biljnim bolestima koje se mogu pojaviti na području HNŽ/K podrazumijevaju se oboljenja koja su prouzrokovana gljivicama, bakterijama, virusima, mikropoplazmama ili njima sličnim organizmima i parazitskim cvjetonošama, a pod biljnim štetočinama – štetni kukci, štetne grinje, štetne stonoge, štetni puževi, štetni sisari i štetne ptice.

Biljne bolesti i štetočine mogu biti, prema štetnosti, karantenske i ekonomski štetne.

Karantenske biljne bolesti i štetočine, su biljne bolesti i štetočine koje predstavljaju posebnu opasnost za biljke koje napadaju i koje, radi sprječavanja njihovog unošenja i širenja, zahtijevaju poduzimanje posebnih mjera za njihovo suzbijanje ili iskorjenjivanje.

Ekonomski štetne biljne bolesti i štetočine su biljne bolesti i štetočine koje prouzrokuju veće štete i mogu se uspješno suzbijati mjerama pojedinih distributera bilja ili posebnim mjerama pravnih lica.

Na području HNŽ/K do sada su se na šumskim površinama najčešće pojavljivale sljedeće biljne štetočine: potkornjaci, strizibube, borov četnjak, gubar, imela i druge štetočine.

Na biljnim kulturama (vinova loza, voćarske kulture (breskva, kajsija, trešnja, višnja, orah, šljiva, jabuka, kruška, smokva, kiwi, šipak, jagoda, malina i dr.). do sada su se pojavljivale sljedeće biljne štetočine: skakavci, žilogriz, lisne uši, šarka šljive, plamenjača, pepelnica, trulež, virusna trulež korijenskog sistema i dr.).

Preventivne mjere koje se poduzimaju u cilju sprječavanja biljnih zaraznih bolesti su:

- Organizovanje pregleda zemljišta i bilja i pregleda prostorija za smještaj, preradu i čuvanje bilja;
- Kontrola uređaja za preradu bilja, kontrola upotrebe sredstava za zaštitu bilja;
- Praćenje meteoroloških uvjeta koji su od značaja za prognozu pojave biljnih bolesti i štetočina (radi se na osnivanju prognozne službe).

Kod pojave bolesti i štetočina na šumskim prostorima provodi se samo mehanička mjera uklanjanja zaraženih stabala na lokalitetu (sječa i koranje, drvnih sortimenata i panjeva četinara i slaganja grana u kupe). Vršenje pregleda šumskih površina obavljaju šumarski inženjeri i lugari u skladu s redovnim aktivnostima.

Mjere koje se poduzimaju za ublažavanje i otklanjanje posljedica prouzrokovanih biljnim i zaraznim bolestima:

- Uništavanje zaraženog bilja uklanjanjem zaraženih stabala;
- Dezinfekcija, deratizacija i dezinsekcija prostorija za smještaj, preradu i čuvanje bilja;
- Posjedovanje sredstava za suzbijanje određene biljne zarazne bolesti (poljoprivredne apoteke na nivou HNŽ/K posjeduju sredstva za suzbijanje biljnih bolesti i uništenje štetočina) ;
- Zabrana gajenja pojedinih vrsta bilja za određeno vrijeme na određenom području;
- Organizacija zabrane stavljanja u promet i upotrebe kontaminiranog bilja i biljnih proizvoda;
- Snage i znanje za provođenje, ublažavanje i otklanjanje posljedica biljnih zaraznih bolesti postoje, ali su sredstva nedovoljna za provođenje zaštite bilja i biljnih proizvoda.

Biljne zarazne bolesti se mogu očekivati na požarištima HNŽ/K, a materijalne štete su neprocjenjive.

Na području HNŽ/K primjetan je jak intenzitet sušenja stabala koji traje godinama i s različitim stupnjom oštećenja. Glavni uzroci ove pojave su protekla ratna djelovanja i požari. Osim toga brojna minska polja otežavaju pristup nekim lokalitetom što otežava i primjenu mjera suzbijanja. Analizom uzoraka na terenu konstatirana je prisutnost potkornjaka, strizibuba, borovog četnjaka i gubara. Poduzeća koja gospodare šumama su već poduzela mjere sanacije, ali su one nedovoljne i nepotpune jer su primijenjene samo mehaničke mjere uklanjanja zaraženih stabala.

Navedeni kukci su sekundarni štetnici koji napadaju oslabljena i oštećena stabla pa njihovo prenamnožavanje traje više godina. Mjere borbe prema tome nisu kratkoročne, a pogotovo ne mogu biti samo uklanjanje napadnutih stabala, te predlažemo izvođenje već urađenih projekata u cilju trajne sanacije napadnutih površina i uputiti projekte nadležnim domaćim i međunarodnim institucijama. Naravno, ova mjera ne isključuje mogućnost daljnjeg uklanjanja napadnutih stabala i postavljanje klopki sa feromonima na napadnutim terenima.

Šumske kulture i štetočine treba držati pod stalnom i redovnom kontrolom kako bi se eventualne nove pojave kukaca pravovremeno spriječile i poduzele mjere zaštite. Preduzeća raspolažu dovoljnim brojem stručne i kvalitetne radne snage koja bi po bila u stanju izvršiti radove sanacije i sprječavanje daljnjih šteta (protupožarna zaštita, izgradnja protupožarnih putova, sanacija požarišta, sanitarne sječe, postavljanje feromonskih klopki, uspostavljanje šumskog reda, pošumljavanje i dr.) na onim lokalitetima koji nisu minirani.

Odgovornost za zaštitu šuma ne može biti samo u sferi šumske struke, nego i u institucijama sistema. Nosioци poslova za zaštitu bilja i biljnih proizvoda su kantonalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, odnosno službe za privredu u općinama, pravna lica u oblasti poljoprivrede i šumarstva, specijalizirane znanstvene ustanove, poljoprivredne zadruge, individualni poljoprivredni proizvođači. Kao snage za zaštitu bilja i biljnih proizvoda, mogu se osnovati i posebne jedinice civilne zaštite, koje se osnivaju zavisno od potreba koje bi trebale proisteci iz odgovarajućih procjena ugroženosti na određenom području.

Tehničko – tehnološke nesreće

Požari

Posebno obilježje prostora HNŽ/K je da u ljetnom razdoblju dolazi do visokih temperatura zraka koje prelaze vrijednosti preko 40°C, a što posebno pogoduje izbijanju velikih šumskih požara. Veliki problem je gašenje požara u nenaseljenim dijelovima HNŽ/K, a to su uglavnom granična područja s Republikom Hrvatskom i Republikom Srpskom. U tim dijelovima nema organizirane službe koja bi mogla uspješno djelovati.

Za početak je potrebno naglasiti da je vatrogastvo u HNŽ/K dosta dobro normativno regulisano kroz Zakon o vatrogastvu, a u toku je izrada provedbenih akata iz ove oblasti. Jedan od važnijih segmenata zaštite od požara je izrada Planova zaštite od požara. Izrada Planova zaštite od požara podrazumijeva izučavanje čitavog niza kompleksnih pitanja iz ove oblasti, s osnovnim ciljem da se čitava problematika zaštite od požara programski i stručno nagleda i razrađuje te planski usmjerava njen daljnji razvoj. Izradu takvih Planova potrebno je povjeriti ovlaštenim institucijama ili na način osnivanja stručnih timova sastavljenih od stručnjaka raznih profila. Takođe je potrebno, da svi subjekti koji već imaju Planove zaštite od požara izvrše njihovu provjeru i usklađivanje sa stvarnim stanjem na području za koje je Plan napravljen. Sve gore navedene aktivnosti zahtijevaju duže vremensko razdoblje, te se ne mogu uraditi u kratkom roku.

Zaštita i spašavanje od požara obuhvaća pripremu i provođenje preventivnih mjera u svim sredinama, objektima, mjestima i prostorima gdje postoji mogućnost nastanka požara, organizovanje i pripremanje snaga za gašenje požara, organizovanje osmatranja i uzbunjivanja o pojavama požara, gašenje i lokalizovanje požara, te spašavanje ljudi i materijalnih dobara i područja ugroženim požarom.

U međuvremenu je potrebno poduzeti mjere i aktivnosti koje će preventivne mjere zaštite od požara podići na zadovoljavajući nivo, a samim tim i mogućnost izbijanja požara svesti na najmanju moguću mjeru.

Na osnovu iskustva iz prethodnih godina većina požara nastaje na otvorenom prostoru to jest u šumovitim predjelima HNŽ/K. S tim u svezi potrebno je da javna preduzeća koja upravljaju šumama u ovom HNŽ/K, izdvoje zone posebno ugrožene od požara, a na osnovu iskustava u prethodnim godinama, koji se obilježavaju vidnim znacima i na koje se svakodnevno obraća pažnja. U ovim šumama se postavljaju znaci upozorenja i zabrana loženja vatre, zabrana prolaza motornim vozilima u zoni požara i znaci zabrane boravka turista i građana u šumi.

Sve ove mjere se poduzimaju radi smanjenja rizika od požara eliminacijom izvora paljenja. Sadašnje stanje u oblasti šumarstva nije zadovoljavajuće u pogledu zaštite šuma od požara, razminiranje šuma i šumskog zemljišta, sprječavanje biljnih bolesti i štetočina i sl.

Niti jedno šumsko gazdinstvo ne vrši organizovano osmatranje šuma u cilju ranog otkrivanja šumskih požara, niti prati meteorološke parametre koji pogoduju nastanku šumskih požara.

Organizacija, struktura i raspored vatrogasnih jedinica na području HNŽ/K

Prema pravilima, u vatrogasnim jedinicama treba biti najmanje 12 stručno osposobljenih, zdravstveno i psihički sposobnih vatrogasaca.

U Gradu Mostaru organizirana je vatrogasna brigada sa 90 profesionalnih vatrogasaca i Interventna vatrogasna jedinica sa 24 profesionalna vatrogasca.

U ostalim općinama Kantona, nisu osnovane odgovarajuće vatrogasne jedinice.

Vodozahvati za helikoptere

Vodozahvati za helikoptere, locirani su na području općina:

Tablica 1.13.5: vodozahvati za helikoptere

Općina/Grad	Lokacija vodozahvata: jezero-rijeka-more
Čapljina	Hutovo blato,
Jablanica	Jablaničko jezero,
Konjic	Boračko jezero, Jablaničko jezero,
Grad Mostar	Hidroakumulacije na rijeci Neretvi: Mostar, Salakovac i Grabovica
	Blidinje jezero- planina Čvrsnica
Neum	Jadransko more
Prozor-Rama	Ramsko jezero
Stolac	Deranjsko jezero, gornji dio toka Bregave iznad brane
Mostar - Čapljina	rijeka Neretva

Zaštita i spašavanje od požara zahtjeva temeljitu rekonstrukciju u svim važnim pitanjima bitnim za kvalitetno uspostavljanje organizacije, funkcionisanja i razvoja, usklađivanje i objedinjavanje postojećih resursa u tijelima uprave, pravim licima, privredi, profesionalnim jedinicama, dobrovoljnim vatrogasnim jedinicama i društvima i povećanje svjesnosti o razvoju lične i uzajamne zaštite od ovih opasnosti kod građana, u mjestu gdje žive i rade, kao dio ukupnog sistema zaštite i spašavanja.

Imajući u vidu činjenicu da se za uspješnu intervenciju u velikim požarima, eksplozijama plinova, akcidenata s opasnim tvarima kad prerastu u prirodnu nesreću mora osigurati u izuzetno kratkom roku veliki broj osposobljenih ljudi, specifičnu opremu i sredstva, koji bi po unaprijed utvrđenom planu trebali intervenisati, može se konstatovati da u HNŽ/K nema dovoljno i optimalno organizovanih snaga, opreme i sredstava za uspješne intervencije u ovoj vrsti prirodne i druge nesreće.

Urbana izgrađenost područja HNŽ/K, raspored privrednih objekata, vodo-privrednih, energetskih, saobraćajnih i drugih objekata sa gledišta zaštite od požara i eksplozija razrađena je u općinskim planovima zaštite od požara i planovima zaštite svakog privrednog društva. Navedeni elementi koji se odnose na ekonomsku i urbanu izgrađenost, sa stanovišta mogućih eksplozija plinova ili akcidentnih situacija s opasnim tvarima, koje mogu prerasti u prirodnu i drugu nesreću, izuzev kod pojedinih korisnika gdje je to samoinicijativno urađeno, praktično nisu cjelovito razrađeni, te će se u tom smislu predložiti dopuna normativno-pravnog regulisanja kod izrade budućih zakona o opasnim tvarima.

Izrazito sušno vrijeme, karakteristično za HNŽ/K, pogoduje nastanku šumskih požara, dužini trajanja požara i otežava gašenje požara. Za gašenje šumskih požara koji su zahvaćali područje HNŽ/K, bile su angažovane vatrogasne jedinice i stanovništvo, upotrijebljena su znatna tehnička sredstava, a bili su angažovani i helikopteri Vojske FBiH, pri čemu su otežavajući faktori u lokaliziranju i gašenju požara bile mine i nepristupačnost požarištima i neizgrađenost protupožarnih prosjeka i putova.

Zakon o šumama uređuje između ostalog i zaštitu šuma od požara, a nadzor nad provođenjem navedenog Zakona i propisa koji proizlaze iz ovoga Zakona, vrši Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, zbog čega je potrebno uskladiti planove zaštite i spašavanja, ne samo na nivou šumskih javnih gazdinstava, već i na nivou nosioca planiranja političkih zajednica, kantona i općina.

Nužno je insistirati, kod nadležnih tijela: ubranu izradu i donošenje Zakon o zaštiti od požara i Zakon o vatrogastvu i na nivou FBiH, kojima bi se ova oblast uredila na novim savremenim osnovama i uskladio odnos svih subjekata u sistemu zaštite i spašavanja prema ogromnom prirodnom bogatstvu ove zemlje koje svake godine, nažalost nezaštićeno, nestaje u vatri i dimu.

Na kantonalnim i općinskim/gradskim tijelima vlasti i subjektima zaštite i spašavanja su i sljedeći, konkretni zadaci:

- Provođenje preventivnih mjera u svim sredinama, objektima i prostorima gdje postoji mogućnost nastanka požara;
- Organizirano osmatranje šuma, redovno praćenje i pravovremeno javljanje o nastanku požara u cilju što hitnijeg otklanjanja, u skladu sa Zakonom o šumama.
- U skladu s procjenom ugroženosti u HNŽ/K, općini i privrednim društvima organizovati i obučiti snage za uspješne intervencije od požara (vatrogasne jedinice, dobrovoljna vatrogasna društva);
- Postojeća MTS-a sredstva i opremu u vatrogasnim jedinicama i dobrovoljnim vatrogasnim društvima koja je zastarjela, potrebno je obnoviti, nabavkom nove opreme;
- Angažovanje stanovništva, vatrogasnih jedinica, dobrovoljnih vatrogasnih društava i drugih pravnih lica u slučajevima nastanka požara koji ugrožavaju ljude i materijalna dobra;
- Poštivanje procedura o prevozu opasnih tvari u cestovnom saobraćaju (obučeni ljudi, ispravna vozila i dr.).

Rušenje ili prelijevanje brana na akumulacijama

U skladu sa Uredbom o planovima odbrane od poplava, nadležna javna preduzeća za vodna područja (Agencija za vodno područje sliva Jadranskog mora, Mostar) imaju obavezu organizovati, odnosno osigurati izradu Glavnih preventivnih planova odbrane od poplava i operativnih planova i odgovornost za organizacijsku i operativnu provedbu mjera i radova iz tih planova.

Na provedbi mjera i radova iz navedenih planova mjerodavna javna preduzeća za vodna područja angažuju specijalne organizacije koje su osposobljene za pravovremeno i uspješno izvršenje tih poslova tokom svih faza odbrane od poplava.

Radi koordinacije ključnih aktivnosti u fazi izvanredne odbrane od poplava osniva se Operativni centar odbrane od poplava. Operativni centar odbrane od poplava izvještava Federalni štab civilne zaštite (FŠCZ) o situaciji na poplavnim područjima, poduzetim mjerama i stanju objekata odbrane od poplava, te daljnjoj tendenciji razvoja poplava kako bi se mogle poduzeti određene mjere iz djelokruga FŠCZ kao što su:

- Planiranje i provođenje evakuacije stanovništva i materijalnih dobara iz ugroženih zona,
- Planiranje i osiguranje prevoženja i prelaska rijeka, jezera i na moru;
- Snadbijevanje poplavom ugroženog stanovništva potrebnim namirnicama i drugim potrepštinama radi preživljavanja;
- Sudjelovanje na snimanju posljedica izazvanim poplavama i poduzimanje drugih mjera iz djelokruga FŠCZ.

U cilju pravovremene intervencije na eventualnu incidentnu opasnost od rušenja brana i izlivanja akumulacija, potrebno je organizovati kontinuirana fizikalna, geodetska, seizmološka, klimatološka, hidrološka osmatranja i mjerenja i obavljati permanentnu analizu i interpretaciju rezultata i uspoređivati s projektnim parametrima.

Ekspanzije i eksplozije plinova i opasnih tvari

Radi zaštite života, zdravlja i sigurnosti ljudi materijalnih dobara i čovjekove sredine, preduzeća, državna tijela i pojedinci dužni su, u toku proizvodnje, prometa i korištenja eksplozivnih tvari i zapaljivih tečnosti i plinova, poduzimati sigurnosne mjere propisane zakonom.

Eksplozivne tvari

Pod eksplozivnim tvarima podrazumijevaju se plinovite, tečne ili čvrste hemijske tvari, spojevi ili smjese koje se pod uticajem određenog impulsa razlažu u veoma kratkom vremenskom intervalu, uz oslobađanje velike količine plinova i toplotne energije.

Eksplozivnim tvarima smatraju se:

1. Privredni eksplozivi,
2. Sredstva za paljenje eksploziva,
3. Pirotehnički proizvodi,
4. Privredno streljivo,
5. Barut,
6. Sirovine eksplozivnog karaktera za proizvodnju tvari iz tačke 1. do tačke 5.

Prema raspoloživim evidencijama kojima raspolaže MUP-HNŽ/K, proizvodnjom eksplozivnih tvari bave se IGMAN d.d. Konjic, (proizvodnja municije različitog kalibra), a preduzeće „MIRNOVEC“ Čitluk u svom skladištu ima velike količine eksplozivnih tvari.

Stanje protivpožarne, tehničke i druge zaštite

Skladišni prostori gore navedenih preduzeća su izgrađeni prema tehničkoj dokumentaciji i imaju utrebne dozvole izdane od nadležnih tijela i u dobrom su stanju po pitanju održavanja. Svi objekti imaju potrebnu opremu za početno gašenje požara, koja se održava u ispravnom stanju prema uputstvu proizvođača i važećim zakonima.

Skladišni prostori imaju fizičku zaštitu-stražare.

Glavna skladišta naftnih derivata na području HNŽ/K su Dretelj kod Čapljine i skladište Energopetrola u Opinama kod Mostara.

U skladištima se provode zakonom i provedbenim aktima propisane mjere zaštite od požara. Za skladišta postoje planovi zaštite od požara koji se ažuriraju prema potrebi. U pravnim subjektima koji gazduju skladištima postoje odgovorna lica za zaštitu od požara.

Na području HNŽ/K nalazi se 58 benzinskih pumpi.

Benzinske pumpe za snadbijevanje gorivom motornih vozila i za uskladištenje i pretakanje goriva, izgrađene su prema važećoj zakonskoj regulativi.

U naselju Cim, Grad Mostar, postoji plinska stanica, koja se bavi prometom i prodajom plina za domaćinstva i male potrošače, a i sve benzinske pumpe su ovlaštene za promet-prodaju plina za domaćinstvo.

Preventivne mjere koje se poduzimaju u cilju sprječavanja nastanka eksplozije

Preventivne mjere koje se poduzimaju od strane MUP-a u cilju osiguranja provođenja propisa o zaštiti od eksplozija tokom rada sa eksplozivnim tvarima usmjerene su prema vlasnicima građevina, građevinskih dijelova i prostora koji su dužni održavati u ispravnom stanju postrojenja, uređaje, električne, plinske, ventilacijske i druge instalacije, dimnjake i ložišta, kao i druge uređaje koji mogu prouzrokovati nastajanje i širenje požara i eksplozija, u skladu s tehničkim normativima i uputama proizvođača o čemu moraju posjedovati dokumentaciju.

Redovni inspeksijsko-nadzorni pregledi u privrednim subjektima koji se bave nabavkom, prodajom, upotrebom i skladištenjem eksplozivnih tvari usmjereni su na poštivanje zakona i provedbenih propisa koji regulišu provođenje preventivnih mjera zaštite od požara i eksplozija.

Organizacija protivpožarnih mjera

Organizacija protivpožarnih mjera u pravnim subjektima se provodi kroz:

- Redovnu obuku svih uposlenih iz zaštite od požara;
- Periodični pregled i kontrolno ispitivanje aparata za početno gašenje požara,
- Ispitivanje svih instalacija od strane ovlaštenog pravnog lica (elektroinstalacija, gromobranska), hidrantska mreža;
- Uvesti evidenciju korisnika plina u domaćinstvima i kontrolu instalacija i boca u cilju prevencije od eksplozije i požara

Zaključci

- Fizičko-tehnička zaštita objekata u kojima se radi s eksplozivnim tvarima ili se one skladište se provodi prema važećim propisima, objekti u kojima se vrši proizvodnja zapaljivih tečnosti ili plinova, kao i magazini i skladišta u kojima se čuvaju zapaljive tečnosti u količini većoj od 5.000m³ ili plinovi u količini većoj od 1.000m³, moraju biti osigurani stalnom stražom i odgovarajućim zaštitnim pojasom;
- Benzinske pumpe ili magazini za smještaj eksplozivnih tvari imaju jednu od propisanih mjera sigurnosti (stražarska služba, video nadzor, zaštitarske agencije, uposlenici koji rade na pretakanju zapaljivih tečnosti i plinova u toku 24 sata) ;
- Na mjestu nesreće potrebno je predviđati blokadu puteva i preusmjeravanje saobraćaja unutar područja pogođenog nesrećom;
- Javna saopštenja će se prenositi putem sredstava javnog saopštavanja;
- Saradnja operativnog dežurnog sa službama čija je djelatnost: popravka vodovoda, električnih i telefonskih vodova, vatrogasnih službi, hitne pomoći i ostalih institucija;
- Nakon usvajanja Zakona o zaštiti od požara HNŽ/K, na osnovu istog a u cilju provođenja zakona, u toku je izrada provedbenih akata – pravilnika;
- Pravilnik o izradi procjene ugroženosti od požara i tehnoloških eksplozija;
- Pravilnik o sadržaju plana zaštite od požara i tehnoloških eksplozija;
- Pravilnik o razvrstavanju građevina i građevinskih dijelova i prostora u kategorije ugroženosti od požara;
- Pravilnik o sadržaju općeg akta iz područja zaštite od požara.

Radioaktivno i drugo onečišćenje zraka, vode i tla

Mjere zaštite života i zdravlja sadašnjih i budućih generacija, mjere očuvanja okoliša od štetnog djelovanja jonizirajućeg zračenja i potrebne radijacijske sigurnosti pri upotrebi jonizirajućeg zračenja regulisano je Zakonom o zaštiti od jonizirajućeg zračenja i radijacijskoj sigurnosti i određenim propisima donesenim na osnovu ovoga Zakona. Ovim Zakonom utvrđene su mjere zaštite života i zdravlja ljudi i zaštite životne sredine od štetnog djelovanja jonizirajućeg zračenja i mjere sigurnosti pri korištenju radioaktivnih tvari, kao i pri korištenju uređaja koji proizvode jonizirajuće zračenje. U skladu s ovim Zakonom, pod zaštitom životne sredine od štetnog djelovanja jonizirajućeg zračenja podrazumijeva se zaštita zraka, tla, biljnog i životinjskog svijeta, ljudske i stočne hrane predmeta opće upotrebe i zaštite okoliša u kojem se radi ili na drugu način dolazi u dodir sa izvorima jonizirajućeg zračenja, odnosno u kojima se upotrebljavaju ti izvori.

Eventualne havarije na nuklearnim postrojenjima u pojedinim zemljama, imale bi utjecaja na ugrožavanje životne sredine i u drugim zemljama.

Na području HNŽ/K potrebno je sagledati, u kontekstu novih pojava oblika terorizma u svijetu, kao i različitih akcidentnih situacija u kojima dolazi do ozbiljnog narušavanja stanja životne sredine - „Balkanski sindrom“ (radijacijsko zračenje), teroristički napadi kemijskim i biološkim sredstvima, onečišćenje zemljišta i atmosfere odlaganjem tečnog i krutog otpada, saobraćajni udesi uz sudjelovanje cisterni sa zapaljivim ili otrovnim tečnostima i drugo, a s ciljem poduzimanja odgovarajućih mjera i postupaka sigurnosti i zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara od navedenih i drugih opasnosti.

Zaštita HNŽ/K, u kontekstu zakonskih rješenja, obuhvaća mjere i postupke koje treba organizirano provoditi radi sprječavanja, ublažavanja i otklanjanja posljedica na stanovništvo, životinjski i biljni svijet, materijalna dobra, kao i ublažavanje i otklanjanje posljedica tehnoloških havarija .

Postojeće stanje organiziranja i ostvarivanje postojeće, a posebno preventivne zaštite, u oblasti zaštite od jonizirajućeg zračenja nije primjereno, niti na nivou realnih potreba.

Na osnovu Zakona o zaštiti od jonizirajućih zračenja i radijacijske sigurnosti, na prijedlog Federalne uprave za zaštitu od zračenja i radijacijsku sigurnost, Vlada FBiH treba donijeti Plan i program mjera zaštite života i zdravlja ljudi i zaštite okoline od štetnog djelovanja jonizirajućeg zračenja u slučaju nuklearne nesreće, a saglasno međudržavnim sporazumima iz ove oblasti. Ovim Planom i programom treba, u skladu sa ovim Zakonom, utvrditi intervencijske i izvedbene intervencijske nivoe za zaštitu ljudi, te poduzimanje mjera za zaštitu stanovništva, domaćih životinja i poljoprivrede od strane tijela odgovornih za provođenje ovih mjera, načinu obavještavanja javnosti, kao i program periodične provjere djelotvornosti. U tome smislu potrebno je pristupiti provedbi Odluci o vrsti i minimalnim količinama sredstava potrebnih za provođenje lične i kolektivne zaštite građana i zaposlenika u poslovnim objektima i stambenim zgradama od prirodnih i drugih nesreća s rokovima za njihovu nabavku, kao i organizovati, opremiti i obučiti Službu zaštite u okviru Zavoda za javno zdravstvo sa sjedištem u Mostaru, koja bi pokrivala čitavo područje HNŽ/K.

Onečišćenje zraka

Onečišćenje zraka posebno je prisutno u industrijskim zonama i većim urbanim naseljima kao posljedica emitiranja štetnih tvari iz industrijskih i termoenergetskih postrojenja, motornih vozila, kotlovnica, toplana, domaćinstava koja za loženje koriste fosilna goriva. Poseban problem predstavlja povećana emisija iz mobilnih izvora - automobila kojih se Europa riješila loša i nekontrolirana kvaliteta tekućih goriva i slično. Imajući u vidu da u Europi radi veliki broj nuklearnih centrala i da to povećava mogućnost ekscenih situacija, Federalni meteorološki zavod planira uspostavljanje mreže stanica za praćenje radioaktivnosti. Planirano je u prvoj fazi, uspostavljanje mjerenja u regionalnim meteorološkim centrima Sarajevo, Mostar, Tuzla i Bihać, a kasnije i na većem broju glavnih meteoroloških stanica.

U tome smislu potrebno je uspostaviti registre industrijskih onečišćivača s podacima o vrsti onečišćenja i potencijalnoj opasnosti za okoliš kao i kontinuirani nadzor nad njima, ustanoviti standarde za količine štetnih tvari koje se ispuštaju u zrak, uspostaviti sistem kontrole efikasnosti izgaranja fosilnih goriva, uspostaviti nadzor nad emisijom i imisijom polutanata i istraživanja njihovog utjecaja na zdravstveno stanje stanovništva, provesti državni program eliminacije ODS tvari koje oštećuju ozonski omotač. Jednako je potrebno u sustav nadgledanja zraka uvesti sljedeće parametre: CO, NO, NO₂, ozon i respirabilne čestice uz uvođenje automatskih mjernih stanica, uspostaviti nadzor štetnih noksi na radnim mjestima na kojima su uposlenici izloženi udisanju štetnih plinova i prašina, uz sistemsko obavještanje o morbiditetu i mortalitetu vezanom za ta radna mjesta.

Onečišćenje vode

Kemijska onečišćenja vode od industrije opasnija su od bakterioloških, pošto su trajna i uzrokuju štetne posljedice niz godina poslije kontaminacije. Kod procjene kvaliteta vode u HNŽ/K važno je odrediti količinu polutanata koji imaju toksično djelovanje, troše kisik iz vode, izazivaju eutrofikaciju i druge neželjene posljedice.

U toj je smislu potrebno uspostaviti jedinstvene registre objekata za vodoopskrbu i donijeti mjere za poboljšanje sistema vodoopskrbe, utvrditi potencijalne rizike zbog nepostojanja ili nedovoljne uređenosti zona sanitarne zaštite kod lokalnih objekata vodoopskrbe i zastarjelih postupaka hlorisanja kod većine vodotoka, opremiti i osposobiti laboratorije za ispitivanje značajnih pokazatelja higijenske ispravnosti vode, izuzev zavoda za javno zdravstvo i nekih drugih laboratorija, regulirati područja sanitarnih zona oko vodo-zahvata gradskih vodovoda i sanaciju ovih područja prema sanitarno-higijenskim principima i zakonskim propisima, izvršiti sanaciju postojećih kanalizacijskih sistema i osposobljavanje postrojenja za tretman otpadnih voda naselja, te otpočeti plansku izgradnju novih, u skladu s politikom održivog razvoja i obavezama BiH prema međunarodnim konvencijama o vodama, te osigurati odgovarajuće aparature za kontinuiranu dezinfekciju vode u gradskim vodovodima.

Minska situacija u HNŽ/K, zaštita od NUS-a; raspored sumnjive površine na području HNŽ/K

Sumnjive površine pod minama u HNŽ/K se mogu podijeliti na tri grupe:

- Sjeverni dio HNŽ/K;
- Srednji dio HNŽ/K;
- Južni dio HNŽ/K.

U sjevernom dijelu se nalazi općine Konjic, Prozor-Rama i Jablanica. U općini Konjic najviše su kontaminirana područja oko grada Konjica a to su: Zaslavlje, Zabrdje, Bijela, Ljubina, Borci, dio planine Prenj i područje oko Glavatičeva. U općini Jablanica na početku sukoba, odnosno 1992. godine, nije bilo uspostavljenih crta konfrontacije, već su one uspostavljene 1993. godine i protežu se pravcem Bokševica-Slatina-Doljani, a to je ujedno i najviše kontaminiran dio općine. U općini Prozor-Rama, kontaminacija je također raspoređena tako da prati linije konfrontacije, odnosno u zapadnom dijelu općine kreće se pravcem Ravašnica-Idovac-Gušće polje. U istočnom dijelu općine, kontaminacija je raspoređena od Doljana, Slatine sela Hudutsko, Kućani, Uzdol, Meljnik, Zavišće pa sve do granice sa općinom Gornji Vakuf-Uskoplje.

U srednjem dijelu HNŽ/K, kontaminacija obuhvaća dijelove općina Mostar i Stolac. S obzirom na složenost sukoba u mostarskim općinama, te brojna pomicanja linija konfrontacije, kontaminacija nije pravilno raspoređena. Najkontaminiraniji dijelovi općine su: Vituša, Raštani, Kuti, Podveležje, Orlovac, Buna i Krivodol.

Općina Stolac je jedna od kontaminiranih općina u HNŽ/K. Linije konfrontacije su uspostavljene 1992. godine kada su postavljena i prva minska polja, da bi se usložavanjem situacije u kasnijem razdoblju povećavala i kontaminiranost. Kako općina Stolac graniči sa Mostarom tako se i kontaminirana područja logički povezuju prateći linije konfrontacije. Najviše kontaminirana područja u općini Stolac su: Rotimlja, Hodovo, Ljubljanica, Komanje brdo, te gornja i donja Duboka.

Južni dio HNŽ/K čine općine Neum i Ravno. Najmanja kontaminacija je u općini Neum. Općine Ravno i Stolac su općine sa najvećom kontaminacijom. U Ravnom je kontaminacija raspoređena dužinom čitave općine, a najviše kontaminirana su područja: Čavaš, Dvorsnica, Ravno, Čvaljina, Zavala, Budim Do, te zatim brdska područja općine sve do državne granice sa Republikom Hrvatskom i Srbijom i Crnom Gorom.

Sumnjive površine prve kategorije imaju površinu 20.144.507m² (6,35% od ukupne sumnjive površine Kantona), a sumnjive površine druge kategorije iznose 65.006.107m² (prioriteta uglavnom je raspoređena u brdsko-planinskim područjima (padine planina Prenj, Čvrsnica, Velež, te brda oko općina Stolac i Ravno) i obuhvaća 232.260.479m² (73,19% od ukupne sumnjive površine) 20,49%.

Prva i druga kategorija sumnjive površine je locirana u ruralnim područjima HNŽ/K, unutar i na rubnim područjima sela. Treća kategorija prioriteta uglavnom je raspoređena u brdsko-planinskim područjima (padine planina Prenj, Čvrsnica, Velež, te brda oko općina Stolac i Ravno) i obuhvata 232, 260, 479m² (73,19% od ukupne sumnjive površine).

Na osnovu zapisnika o miniranju strana u sukobu i podataka iz glavne baze podataka BiH MAC-a, možemo zaključiti da su na kontaminiranim lokacijama postavljene dvije osnovne grupe mina:

- Protivtenkovske - većinom TMM-1, TMA-3, TMA-4 te TMRP-6,
- Protivpješađijske - zastupljeni su svi tipovi (PMA-2, PMA-3, PMR-2, PROM-1 i MRUD).

U sjevernom i srednjem dijelu HNŽ/K, zbog neprohodnosti terena, protivtenkovske mine su manje zastupljene, dok se u južnom dijelu broj protivtenkovskih mina povećava; na prostoru HNŽ/K generalno prevladavaju protivpješađijske mine.

Na osnovu iznesenih političkih pokazatelja može se zaključiti da na području HNŽ/K ima ukupno 317.321.232m² sumnjive površine na mine, što čini 7,65% ukupne površine HNŽ/K.

Analizom operacija humanitarnog razminiranja i sagledavanja stanja na području HNŽ/K, u odnosu na prvu kategoriju sumnjive površine, očekuje se da će se kroz generalno izviđanje koje provodi BHMAC, sumnjiva površina reducirati za 14,80%, a kroz tehničko izviđanje reducirat će se za dodatnih 6,76%.

Od preostale sumnjive površine prve kategorije 8,64% je pogodno za mašinsku pripremu zemljišta prije razminiranja. Na 57,65% ukupne sumnjive površine prve kategorije, vršile bi se manualne operacije razminiranja u kombinaciji sa specijalno obučanim psima, pregiranjem.

Druga i treća kategorija sumnjive površine u budućnosti će biti tretirana projektima trajnog obilježavanja kontaminiranih područja, koja će se provoditi od strane općina u tijesnoj saradnji sa BHMAC-om. Civilna zaštita ima veliku ulogu u čišćenju domova povratnika od eventualno zaostalih i neeksploziranih ubojnih sredstava i smanjivanju rizika povratka.

Na nivou HNŽ/K su 1998. godine osnovani su TUN-timovi - po dva „A“ tima za uništavanje NUS-a i po dva „B“ tima za razminiranje. Sada su na području HNŽ/K, djeluju dva zajednička TUN-tima.

Deaktiviranje i uništenje eksplozivnih ubojnih sredstava

Ovu aktivnost od strane MUP-a provodi odjeljenje za PEZ, koje reagira u konkretnom slučaju kada sa terena dobiju dojavu da je pronađen NUS, u naseljenom mjestu, u blizini naseljenog mjesta, uz putnu komunikaciju ili nekom drugom mjestu koje svakodnevno koriste građani. U tom slučaju se pristupa uklanjanju ili uništenju NUS-a. Uklonjeno NUS-o se skladišti u posebnim prostorijama, ili predaje EUFOR-u. Ako se radi o obilježenom minskom polju ili novom minskom polju obavještava se civilna zaštita, BHMACH i EUFOR.

Da bi se ovaj problem postojanja minskih polja u HNŽ/K, osim praktičnog eliminisanja, sveo u okviru nadzora i podnošljivosti, potrebno je razvijati sve oblike prevencije o minskim opasnostima u tijelima vlasti i svjesnosti kod građana, osigurati održivost timova za razminiranje u civilnoj zaštiti FBiH i Oružanim snagama BiH, objediniti resurse za razminiranje u BiH i osigurati uspješnost svih kapaciteta, osloncem na vlastite finansijske mogućnosti i upravljanje, provesti sve aktivnosti iz Strategije za protuminske akcije, u funkciji smanjenja rizične površine radi omogućavanja ekonomske osnove održivog povratka i stabilnog sigurnosnog okruženja.

Snage civilne zaštite i MTS-a za angažovanje na zadacima zaštite i spašavanje od prirodnih i drugih nesreća, te potrebe za organiziranjem i opremanjem istih

Prethodno pobrojane prirodne i druge nesreće, a posebno potresi, poplave, epidemije, klizanje tla i odronjavanje zemljišta, kao i rušenja visokih brana na akumulacijama, požari, eksplozije i dr. mogu izazvati posljedice većih razmjera.

Zbog toga, u slučaju prirodne i druge nesreće na području HNŽ/K, očekujemo velike posljedice na objektima i materijalnim dobrima, oštećenje stambenih, javnih i drugih zgrada; oštećenja cestovnih i željezničkih saobraćajnica i oštećenja objekata na njima (mostovi, propusti, tuneli, stanice); električne i telekomunikacijske mreže; djelomično ili potpuno razaranje vodoprivrednih i energetskih objekata – hidro i termo elektrana s objektima za prenos električne energije, toplana, objekata bazične, kemijske i druge industrije; uništenja vitalnih materijalnih dobara – skladišta hrane, stočnog fonda, biljnih kultura i dr.

Organiziranost struktura za zaštitu i spašavanje

Obaveze i potrebe organiziranja, pripremanja i provođenja mjera zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara u FBiH, kantonu i općini/gradu, organizirani su u Zakonu o zaštiti i spašavanju, kao i u čitavom nizu provedbenih propisa koji proističu iz ovoga Zakona.

Ovim su Zakonom propisana i definirana prava i dužnosti tijela vlasti FBiH, kantona, općina/gradova u oblasti zaštite i spašavanja. Sve navedeni nivoi vlasti, zakonom i drugim propisom osnivaju odgovarajuća tijela civilne zaštite, kao što su:

- Federalna uprava civilne zaštite – za područje FBiH;
- Kantonalna uprava civilne zaštite – za područje HNŽ/K;
- općinske/gradska/ službe za civilnu zaštitu – u svim općinama (gradu).

U sastavu navedenih tijela civilne zaštite za sve nivoe, predviđeno je osnivanje i funkcioniranje centara za osmatranje i uzbunjivanje (COiU), u skladu sa Pravilnikom o organiziranju i funkcioniranju centara osmatranja i uzbunjivanja na području FBiH.

Zaključci iz procjene ugroženosti

Na osnovu svih pokazatelja iz Procjene ugroženosti područja HNŽ/K, moguće opasnosti su od potresa i rušenja objekata, poplava uzrokovanih obilnim padavinama ili prelijevanjem brane na akumulacijama - „plavni val“, suše i veći ljetni požari, olujni vjetrovi, epidemije, biljne i stočne bolesti.

Tablica 1.13.55: ključne opasnosti na području HNŽ/K

Vrsta opasnosti – prirodne i druge nesreće	Ugroženo područje Kantona (općina)
Potresi	Ovoj opasnosti i rizicima su podložne sve urbane sredine, dakle stambeni konglomerati na području Kantona, – intenziteta 7, 8 i 9 °MCS a prema seizmološkim pokazateljima podložna su posebno područja općina: što se vidi iz Seizmološke karte.
Rušenja objekata i brana na vodotocima	U većim urbanim i naseljenijim sredinama - sjedište Kantona i visoke brane: na vodotocima Rame i Neretve i akumulacijama jezera na njima (Ramsko, Jablaničko, Grabovičko, Mostar I i II, HE Čapljina i dr.),
Velike poplave	U zadnjih 5 godina, intenzivno pogađaju područje općine Ravno, Neum, Stolac, Čapljina, Mostar i Čitluk, te nanose velike materijalne štete
Suša	Suša, kao prirodna nesreća koja nanosi velike štete na ratarskim i voćarskim kulturama, najčešće je pogađala područja općina: Čapljina, Stolac, Neum, Ravno, Čitluk i Grad Mostar nanijevši velike materijalne štete.
Požar	To je pojava-opasnost koja se javlja skoro svake godine i koja nema samo jedan uzročnik, a u obliku požara otvorenog prostora i s najvećim štetama zabilježen je na području svih općina Kantona;
Tuča (led) tokom proljetnih i jesenjih mjeseci	Prirodna nesreća koja nastaje iznenadno i kratko traje, a njezin negativni učinak je najizraženiji na voćarskim i ratarskim kulturama na području svih općina Kantona;
Velike hladnoće i olujni vjetrovi koji prouzrokuju velike materijalne štete na infrastrukturi	U proteklom razdoblju (nažalost i sa smrtnim posljedicama), zabilježeno je ekstremno djelovanje na području svih općina Kantona;
Masovne ljudske, životinjske i biljne bolesti	Registrovane su kao učestale i s velikim negativnim učincima na području svih općina Kantona;
Odroni i klizanja tla	Ova se pojava javlja kao posljedica velikog broja uzroka, a zabilježena je posebno na području općina Konjic, Grada Mostara, Jablanica, Prozor-Rama;
Visoki snježni nanosi	Posebno su bili zabilježeni 1999. i 2005. godine u zimskom razdoblju i to na području općine Konjic, Jablanica, Prozor-Rama, Grad Mostar;
Hemijsko-biološko onečišćenje zraka, vode i tla	Izložena su sva veća naseljena mjesta: zagrijavanje stambenih i dr. objekata, intenzivniji cestovni promet, smješteni industrijski kapaciteti i sl., uglavnom su to općine, Konjic, Jablanica, Mostar, Čapljina, Čitluk i dr.
MES i NUS	Ugrožena su područja uz nekadašnja ratišta (linija razdvajanja), uglavnom općine: Jablanica, Konjic, Stolac, Ravno, Grad Mostar, Prozor-Rama, Čapljina;
Saobraćajne nesreće	Ugroženo je područje cijele Federacije: razlozi su višestruki – starost i neispravnost vozila, loši i oštećeni putovi, saobraćajnice i dr.;
Ekspanzija i eksplozije plina	Područje koje je posebno ugroženo, uglavnom je to plinska stanica u Kantonu i Gradu Mostaru (računajući i mrežu benzinskih pumpi - prodaja plina);
Društveno uvjetovani procesi	Od destrukcije prema konstrukciji; od disolucije prema izgradnji institucija pravne države; mir umjesto rat; od destabilizacije prema stabilizaciji; od nestabilnosti prema sigurnosti; od etničkog čišćenja prema povratku raseljenih i prognanih; od socijalnog i gospodarskog siromaštva i zaostalosti prema razvoju i prosperitetu; od dezintegracija saradnjom prema integracijama u državi, regiji, evropskim i evroatlantskim; od ugrožavanja prema ostvarenju ljudskih prava i sloboda; od oštećenosti i ugroženost prema zdravom okolišu i ekosustavu.

Opći zaključci

Na nivou HNŽ/K, postoje određeni kapaciteti koji još uvijek nisu funkcionalno integrisani u sistemu zaštite i spašavanja za planski odgovor na pojedine prirodne i druge nesreće, a odnose se na postojeće službe hitne pomoći, profesionalne vatrogasne jedinice i dobrovoljna vatrogasna društva, upravna i operativno-stručna tijela civilne zaštite HNŽ/K i općina, policijske snage (saobraćajna policija i specijalne policijske jedinice), kapaciteti javnih preduzeća, te Vojska FBiH, odnosno Oružane snage BiH. Saradnja sa svim nosiocima planiranja u tijelima kantonalne uprave, drugim institucijama i ustanovama je imperativ, jednako u ostvarivanju strateške prevencije, izradi i usklađivanju planova zaštite i programa razvoja, kao i u stvaranju povjerenja građana u institucije pravnog sistema. Ove složene zadatke moguće je izvršiti samo ukoliko se osigura kvalitetan servis u obavljanju ovih poslova i zadataka u okviru svih tijela kantonalne uprave.

Procjene rizika i opasnosti od prirodnih i drugih nesreća obaveze su kantonalnih i općinskih tijela vlasti, koje ovisno od konkretnih pokazatelja trebaju biti vrlo detaljne i precizne i u funkciji postizanja svjesnosti o značaju priprema za zaštitu i spašavanje ljudi i materijalnih dobara kod tijela vlasti i svjesnosti o ličnoj i uzajamnoj zaštiti i spašavanju kod građana.

Imajući u vidu ukupne prirodne, geografske, urbanističke, gospodarske, socijalne, migracijske i odlike složenih društvenih procesa u uvjetima postojeće državne organizacije u BiH, tranzicije i reforme, potrebno je još detaljnije i stručno kvalitetnije procijeniti rizike od prirodnih i drugih nesreća, na svim nivoima i kao takve uskladiti na federalnom nivou.

Privredna dobra (industrijski kapaciteti, naftne i plinske instalacije, hidrocentrale, poljoprivredna dobra, šumski resursi, saobraćajnice i objekti na njima i drugi infrastrukturni objekti), trebaju s aspekta zaštite i spašavanja biti direktno obuhvaćeni vrednovanjem parametara mogućih nesreća i rizika, stvaranjem baze podataka u resornim ministarstvima i drugim tijelima kantonalne uprave, ustanovama, zavodima i javnim preduzećima.

Mnoga područja u HNŽ/K, zbog kontaminiranosti zaostalim minama, (Prozor-Rama Konjic, Jablanica, Mostar, Stolac i Čapljina) i Čitluk zbog industrijskog otpada i Mostar (Rudnik), predstavljaju područja za ozbiljno istraživanje na uklanjanju ili ublažavanju ovih rizika.

S obzirom da je na teritoriju HNŽ/K, poslije ratnih djelovanja, ostala velika površina onečišćena minama i neeksplozivnim ubojnim sredstvima u provedbi je koncept protiv-minskih akcija u HNŽ/K koji polazi od jasne pretpostavke da karakter minskog problema zahtijeva uspješnije upravljanje rizikom i to kroz neprekidno procjenjivanje minske situacije, efikasno planiranje i koordinaciju i povezivanje svih komponenti protiv-minskih akcija u jedinstven integralan proces.

Suštinska pitanja problematike okoliša i stvaranja preduvjeta za izbalansirano korištenje prirodnih resursa i uspostavu održivog razvoja, pitanje je upravljanja životnom sredinom i strategijom prostornog planiranja u zemlji i regiji. Problem opasnog (industrijskog, medicinskog i dr.) otpada, jedan je od prioritarnih problema zaštite okoliša.

Priroda prijetnje potresa u HNŽ/K, a posebno u gradovima i ratom izazvane prevelike koncentracije stanovništva u njima, uz postojeću intenzivnu gradnju i dogradnju stambenih i poslovnih objekata, često bez odgovarajućih urbanističkih planova i dozvola, zahtijeva reviziju i kontrolu primijenjenih standarda gradnje i poduzimanje odgovarajućih mjera na postizanju spremnosti (otpornosti na rušenje).

Šume, vode i drugi ekosistemi su značajni za ekonomsko stanje HNŽ/K, a ujedno su resursi koji su učestalo skloni gubicima od prirodnih i drugih nesreća. Međutim, ukoliko gubici nisu odmah vidljivi i ne predstavljaju direktnu opasnost zastanovništvo, redovno izostaje uspješan odgovor na nesreće i oporavak od nesreća.

Stalna i neposredna prijetnja od prirodnih i drugih nesreća izazvanih nadnaravnim djelovanjem prirode ili ljudskim djelovanjem, zahtijeva saradnju sa susjednim i drugim zemljama u zajedničkom planiranju akcija zaštite i spašavanja, primanju i pružanju međunarodne humanitarne pomoći u slučaju većih nesreća.

Nevladine i organizacije civilnog društva u HNŽ/K imaju posebnu ulogu u podizanju svjesnosti o značaju zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća i opasnosti, upotpunjavanju i ostvarenju sadržaja svih mjera zaštite i spašavanja. Zbog raznolikosti sadržaja djelovanja (pružanju pomoći u pronalaženju, spašavanju i zbrinjavanju ugroženog i nastradalog stanovništva, osiguranju raznovrsne humanitarne pomoći u slučaju masovnih prirodnih i drugih nesreća (gašenju požara i dr.), potrebno je afirmirati društveni značaj nevladinog humanitarnog sektora i organizacija civilnog društva.

Procjena ugroženosti stvara osnov za izradu Programa razvoja zaštite i spašavanja HNŽ/K i Plana zaštite i spašavanja HNŽ/K, i analogno tome općinskih programa i planova i njihovo međusobno usklađivanje uz procedure osiguranja finansijske podrške njihovoj realizaciji.

Prijedlozi po mjerama zaštite i spašavanja

Sklanjanje ljudi i materijalnih dobara

Za zaštitu ljudi i materijalnih dobara, od vazdušnih opasnosti, raketnih, topovskih, minobacačkih i drugih napada, od upotrebe radijacijskih, hemijskih i bioloških sredstava i od opasnosti od velikih tehnoloških nesreća planiraju se i grade skloništa. Pri planiranju, projektovanju i izgradnji skloništa primjenjuju se odredbe Zakona o prostornom uređenju HNŽ/K i Zakona o građenju HNŽ/K, a u dokumentima prostornog uređenja, zavisno od njihovog nivoa, razrađuju se detaljni urbanističko-tehnički uvjeti izgradnje skloništa, (prostorni plankantona, prostorni plan općine odnosno grada i prostorni plan područja posebnih obilježja). Ovi dokumenti definiraju i lokaciju, vrstu i kapacitet ovih objekata prema Uredbi o mjerilima, kriterijima i načinu izgradnje skloništa i tehničkim normativima za kontrolu ispravnosti skloništa.

U urbanističkim planovima detaljnije se razrađuju zone gravitacije, otpornosti itd., a regulacijski plan, detaljno razrađuje lokaciju sa pripadajućom parcelom, gabarite objekta sa građevinskim i regulacijskim linijama, jasno naznačene prilaze, infrastrukturnu povezanost i druge osnovne podatke o skloništima.

Potrebe za izgradnjom skloništa utvrđuju se na osnovu procjene ugroženosti područja HNŽ/K, odnosno područja općine od ratnih djelovanja ili određenih prirodnih i drugih nesreća i potreba za sklanjanjem ljudi i materijalnih dobara koja mogu biti u ratu ugrožena ratnim djelovanjima, a u miru određenim prirodnim i drugim nesrećama.

S obzirom da su skloništa tokom rata oštećena i devastirana i u najvećoj mjeri ne mogu zadovoljiti uvjete za smještaj i boravak, u slučaju nastanka prirodne i druge nesreće potrebno je za većinu ovih objekata izvršiti značajne sanacije da bi se doveli u ispravno stanje i da bi mogli udovoljiti svojoj zaštitnoj funkciji, za sklanjanje ljudi i materijalnih dobara. Najčešći problem u ovim objektima je pojava i prisustvo vode, te nedostatak opreme za boravak, kao i teža oštećenja ili otuđenja instalacije skloništa.

Polazeći od trenutnog stanja opreme i instalacija skloništa, svi zaštitni objekti, dakle i skloništa pojačane i osnovne zaštite, mogu se trenutno tretirati kao skloništa dopunske zaštite.

Zavisno od vrste prirodne i druge nesreće stanovništvo bi se djelomično moglo zaštititi u skloništima dopunske zaštite, koja imaju manja zaštitna svojstva u pogledu mehaničkog, hemijskog i radioaktivnog djelovanja.

Kako procjena postojećih mogućnosti za sklanjanje stanovništva u skloništa zavisi od broja skloništa, kapaciteta skloništa, lokaliteta skloništa, stanja opremljenosti postojećih skloništa i postojećih finansijskih mogućnosti za osposobljavanje postojećih skloništa potrebno je:

- Izvršiti kontrolni pregled postojećih skloništa;
- Na osnovu nalaza kontrolnog pregleda utvrditi stvarnu moć zaštite postojećih objekata (osnovne i dopunske zaštite);
- Izvršiti sanaciju ovih objekata i osposobiti ih za njihovu zaštitnu funkciju;
- Na osnovu utvrđenog stepena zaštite procijeniti mogućnost sklanjanja u objektima pogodnim za prilagođavanje u skloništa dopunske zaštite na području općine;
- U skladu sa utvrđenim potrebama za izgradnju skloništa (osnovne ili dopunske zaštite) i procjene ugroženosti područja HNŽ/K, odnosno područja općine od prirodnih i drugih nesreća i potrebe za sklanjanje ljudi i materijalnih dobara, u dokumentima prostornog uređenja definisati lokaciju, vrstu i kapacitet potrebnih skloništa i pristupiti njihovoj obveznoj gradnji;
- S ciljem zaštite skloništa od propadanja i njihovog održavanja u ispravnom stanju, praktimirati njihovo dvonamjensko korištenje.

Evakuacija

Iz područja HNŽ/K koja mogu biti zahvaćena prirodnim i drugim nesrećama, odnosno iz područja zahvaćenim prirodnim i drugim nesrećama, na neugrožena ili manje ugrožena područja kantona planira se i izvodi evakuacija ljudi i materijalnih dobara, a s ciljem da se izbjegne ili umanju masovno stradanje stanovništva i uništenje materijalnih dobara.

Zavisno od stepena ugroženosti područja zahvaćenom prirodnom ili drugom nesrećom izvodi se potpuna ili djelomična evakuacija.

Potpuna evakuacija obuhvaća evakuaciju cjelokupnog stanovništva s područja koje može biti zahvaćeno, ili je zahvaćeno prirodnim i drugim nesrećama i izvodi se samo u izuzetnim slučajevima, a djelomična evakuacija obuhvaća evakuaciju samo određenih kategorija stanovništva.

Planiranje evakuacije, zavisno od stepena ugroženosti određenog područja, zasniva se na podjeli ugroženih područja na prometne zone, a u skladu sa pokazateljima o:

- Broju i veličini atraktivnih odredišta;
- Rasporedu i broju određenih tački;
- Veličini ugroženog područja;
- Broju i gustoći stanovnika;
- Prometnoj mreži;
- Topografskim obilježjima;
- Mogućnosti pješačkog prometa i dr.

Određivanje područja ugroženosti po zonama i određenim kategorijama stanovništva (teško ranjeni i bolesni, invalidi preko 60% invalidnosti, stari i iznemogli građani, trudnice, majke s djecom do sedam, odnosno dvoje ili više djece do deset godina života, djeca i učenici osnovnih škola i druge osobe za koje se ocjeni da nemaju uvjeta za život i efikasnu zaštitu na ugroženom području), od velikog su značaja za efikasno izvođenje djelomične evakuacije.

Prilikom planiranja i izvođenja evakuacije vodi se računa o području na koje se privremeno premješta stanovništvo, odnosno biraju se najpogodniji putni pravci na manje ugrožena područja koja su po mogućnosti i turistička mjesta, posebice koja su razvrstana u turističke razrede A klase i izrazito poljoprivredna područja kako bi se iz vlastitih izvora osigurala ishrana.

Zbrinjavanje ugroženih i stradalih

Za zbrinjavanje ugroženog stanovništva od prirodnih i drugih nesreća, poduzimaju se hitne aktivnosti i mjere za smještaj, ishranu i osiguranje drugih prijeko potrebnih uvjeta za život.

Ova mjera zaštite i spašavanja treba biti razrađena u dokumentima prostornog uređenja jedinica lokalne samouprave, u kojima treba prikazati mikro- i makro- područja za pružanje maksimalne zaštite ljudi i materijalnih dobara, odnosno u kojima se osigurava minimalan stepen zbrinjavanja. U ovim dokumentima trebaju se dati prijedlozi usmjeravanja prostora za iskorištavanje prirodnih i drugih uvjeta za zbrinjavanje.

Prilikom planiranja zbrinjavanja ugroženih i stradalih, od velikog je značaja povezivanje turizma i rekreacije (radi smještaja), infrastrukture (radi opremanja), poljoprivrede i industrije (radisnadbijevanja) i prometa s potrebama zbrinjavanja.

S ciljem efikasnog provođenja evakuacije, sklanjanja i zbrinjavanja sa ugroženog područja i efikasnog njihovog prihvata u područjima razmještaja u drugim manje ugroženim kantonima i općinama, nužno je planirati ostvarivanje saradnje između susjednih općina, odnosno kantona.

U ostvarivanju saradnje između susjednih općina, odnosno kantona, potrebno je planirati sljedeće:

- Mogućnost smještaja (objekti i domaćinstva za smještaj ugroženih i njihovi kapaciteti),
- Mogućnost osiguranja ishrane, odjeće, posteljine i zdravstvene zaštite vjerovatnog broja ugroženih, gdje je i u kojem obimu potrebna pomoć susjednih općina;
- Pogodna područja za smještaj ugroženog stanovništva na pravcima izlaza iz ugroženih područja (sela, vikend naselja, turistička naselja, kampovi i druga područja koja su u mogućnosti da iz mjesnih izvora osiguraju hranu, odjeću, posteljinu, kao i da organiziraju zdravstvenu zaštitu;
- Mogućnost osiguranja ekipa za zbrinjavanje ugroženih i broj građana koji bi bili angažovan;
- Mogućnost sklanjanja u područjima razmještaja;
- Potrebe i probleme materijalno-tehničkog osiguranja zbrinjavanja (broj i vrsta motornih vozila, ko ih osigurava);
- Privredna društva i druge pravna lica koje će pored štabova, jedinica i povjerenika civilne zaštite imati obavezu osiguranje izvršenja zadataka zbrinjavanja ugroženog stanovništva i njihove obaveze.

Zamračivanje

U ratu, a prema potrebi i u slučaju direktne ratne opasnosti, kada prijeti opasnost od vazdušnih i drugih djelovanja tokom noći, provodi se zamračivanje naseljenih mjesta, privrednih objekata, te saobraćajnih vozila, u skladu procjeni opasnosti od vazdušnih i drugih napada.

Zamračivanje može biti potpuno i djelomično.

U cilju provođenja efikasnog zamračivanja potrebno je utvrditi:

- Prijedlog naredbi o provedbi zamračivanja o djelomičnom ili potpunom zamračivanju;
- Odgovorna preduzeća i lica za provedbu naredbi;
- Uputstvo stanovništvu za provedbu zamračivanja i način saopštavanja.

Zaštita od nekontrolisanog oslobađanja opasnih tvari i upotrebe radijacijsko-hemijsko-bioloških (RHB) borbenih sredstava

Ova mjera obuhvata mjere i postupke koje se sprovode radi sprječavanja, ublažavanja i otklanjanja posljedica od RHB djelovanja na stanovništvo, životinjski i biljni svijet i materijalna dobra u ratu, te ublažavanje i otklanjanje posljedica tehnoloških havarija i drugih akcidenata od RHB agensa u miru.

Nadležna kantonalna i općinska tijela, obavezna su poduzeti mjere s ciljem osiguranja stanovništvu na užem i širem području oko postrojenja hemijske industrije, minimalne količine sredstava potrebnih za provođenje lične i kolektivne zaštite, u skladu Odluci o vrsti i minimalnim količinama sredstava potrebnih za provođenje lične i kolektivne zaštite građana i zaposlenika u poslovnim objektima i stambenim zgradama od prirodnih i drugih nesreća.

Radi stvaranja uvjeta za zaštitu od posljedica upotrebe RHB sredstava koriste se propisana sredstva za RHB zaštitu.

U cilju uspješnog provođenja ove mjere potrebno je raspolagati sljedećim podacima:

- Pregled korisnika opasnih tvari i ugroženost građana s obzirom na moguće opasnosti od tehničko-tehnoloških nesreća, od nekontrolisanog oslobađanja opasnih tvari;
- Način uzbunjivanja i obavještanja stanovništva u opasnostima;
- Pregled ekipa za RHB kontrolu područja;
- Pregled laboratorija i drugih ustanova za obavljanje odgovarajućih analiza;
- Popis jedinica civilne zaštite zaduženih za provođenje RHB zaštite;
- Način i postupak provedbe osobnih i grupnih mjera RHB zaštite;
- Pregled sredstava i lokacija za dekontaminaciju ljudi, životinja i materijalnih dobara.

Spašavanje iz ruševina

U cilju zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara iz ruševina koje mogu nastati uslijed potresa, odnosno klizanja tla, bujičnih voda i drugih nesreća, organiziraju se i provode odgovarajuće mjere zaštite i spašavanju iz ruševina koje obuhvaćaju:

- Izviđanje ruševina i pronalaženje lica zatrpanih u ruševinama;
- Osiguranje oštećenih i pomjerenih dijelova konstrukcija zgrada i objekata radi sprečavanja urušavanja;
- Spašavanje zatrpanih, odnosno njihovo izvlačenje izvan zone rušenja;
- Spašavanje ljudi i materijalnih dobara s visokih zgrada i objekata.

Zaštita i spašavanje od ruševina obavezno se planira i provodi kao preventivna mjera u postupku donošenja i ostvarivanja prostornih i urbanističkih planova, te poduzimanje mjera koje mogu uticati na sprečavanje odnosno smanjenje štetnih utjecaja prirodnih i drugih nesreća na mogućnost rušenja kao što su:

- Primjena Zakona o građenju HNŽ/K i Zakona o prostornom uređenju HNŽ/K i dokumenata prostornog uređenja na svim nivoima (kanton, općina) pri planiranju i izgradnji građevina;
- Poduzimanje adekvatnih mjera za objekte koji nisu izgrađeni u skladu sa prostornim i urbanističkim planovima;
- Obavljanje stalnog inspeksijskog nadzora prilikom izgradnje građevina;
- Obavljati pošumljavanje (sadjnju) prostora koja ugrožavaju stambene, pomoćne, privredne i druge infrastrukturne objekte;
- Procjena mogućnosti opremanja materijalno-tehničkim sredstvima i opremom za zaštitu i spašavanje od rušenja u privrednim društvima i drugim pravnim licima, koja se mogu proglasiti službom zaštite i spašavanja od rušenja (komunalna, građevinska, transportna, vatrogasne jedinice i gorske službe spašavanja).

Zaštita i spašavanje na vodi i pod vodom

Zaštita i spašavanje na vodi i pod vodom mjera je koja sadrži provođenje zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara u područjima oko rijeka, jezera i na moru na području HNŽ/K, koja mogu biti ugrožena poplavama koje mogu nastati oštećenjem ili rušenjem visokih brana, nasipa i drugih vodozaštitnih objekata, te od opasnosti bujičnih i podzemnih voda.

Mjera zaštite od poplava planira se i provodi u skladu sa Glavnim preventivnom planom za slivno područje Jadranskog mora koji se utvrđuje Uredbom o planovima odbrane od poplava koji sadrži:

- Prikaz vodenog i glavnih slivnih područja;
- Hidrološki režim (glavne karakteristike režima voda, vjerovatnost pojave maksimalnih proticanja na glavnim vodotocima, valovi velikih voda na glavnim vodotocima, osobine valova velikih voda na malim vodotocima, prijedlog osmatranja hidrološkog režima i dr.) ;
- Prikaz postojećeg stanja zaštite od poplava (dostignuti stepen zaštite, stanje objekata i sistema za zaštitu od poplava, stepen ugroženosti od poplava za urbana i ruralna područja i poljoprivredne površine) ;
- Prijedlog tehničkih rješenja za povećanje stepena zaštite;
- Kriteriji i uvjeti za gradnju i radove u pojedinim poplavnim područjima;
- Strategija zaštite od poplava sa mjerama za njeno provođenje;
- Prijedlog organizovanja odbrane od poplava i institucija odgovornih za realiziranje Plana.

Operativne mjere zaštite od poplava planiraju se provode u skladu sa Glavnim operativnim planom, utvrđenim u navedenoj Uredbi i sadrže:

- Popis vodomjernih stanica, popis akumulacija, retenzija i drugih objekata, sistem dojava podataka, informisanja i uzbunjivanja i dr.;
- Tehničke podloge na području uz rijeku Neretvu i tehnički prilozi.

Pored navedenog u provođenju zaštite od poplava na području HNŽ/K potrebno je osigurati:

- Poštivanje propisanog organizovanja, upravljanja i korištenja objekata;
- Prostora u cjelini koji imaju uticaj na nastanak poplava (kontrolisana sječa šume i pošumljavanje, način korištenja zemljišta i način obrade, dosljedna primjena svih predviđenih mjera, radova, postupaka kod izgradnje investicijskih objekata i sl. ;
- Stalnim nadzorom provjeravati stanje, upravljanje i korištenje vode i vodoprivrednih objekata;
- U općinama i drugim naseljenim mjestima osigurati uvjete za poduzimanje preventivnih mjera i za provođenje mjera evakuacije stanovništva i materijalnih dobara iz ugroženog područja, za osiguranje prevoza i prelaza preko rijeka, jezera, ispumpavanje vode iz poplavljenih objekata i izvlačenje utopljenika i materijalnih dobara iz rijeka i jezera, snadbijevanjem poplavom ugroženog stanovništva potrebnim namirnicama i drugim sredstvima radi preživljavanja, u slučaju nastanka prirodne nesreće-poplave;
- Najefikasniji način borbe protiv poplava je izgradnja višenamjenskih akumulacija, retenzija za prihvatanje poplavnih valova u vodnim područjima sliva gdje poplave nastaju, pošumljavanje, izgradnja protuerozivnih objekata i izvođenju mjera i radova.

Zaštita i spašavanje od požara

Zaštita i spašavanje od požara u HNŽ/K obuhvata:

- Pripremu i provođenje preventivnih mjera u svim sredinama, objektima mjestima i prostorima gdje postoji mogućnost nastanka požara;
- Organizovanje i pripremanje snaga za gašenje požara;
- Organizovanje osmatranja i uzbunjivanja o pojavama požara;
- Gašenje i lokalizovanje požara;
- Spašavanje ljudi i materijalnih dobara iz objekata i područja ugroženih požarom.

S ciljem sprječavanja izbijanja i širenja požara potrebno je raspolagati sljedećim podacima:

- Pregled industrijskih i komunalnih objekata i postrojenja koja su posebno ugrožena od požara u slučaju tehnoloških akcidenata, a posebno zbog mogućih ratnih razaranja;
- Pregled osnovnih rezervnih izvora i mogućnosti snadbijevanja vodom, s uputstvom o korištenju i prioritetima;
- Pregled vatrogasnih jedinica civilne zaštite, profesionalnih vatrogasnih jedinica i dobrovoljnih vatrogasnih društava (jedinica).

Zaštita od minskoeksplozivnih naprava i neeksplozivnih ubojnih sredstava

Zaštita od neeksplozivnih ubojnih sredstava je mjera koja se sastoji u pronalaženju, otkrivanju, označavanju, iskopavanju, prenošenju, utovaru, prevoženju, istovaru, privremenom skladištenju, deaktiviranju i uništenju NUS-a na svim područjima na kojima se nalaze ta sredstva.

S ciljem povećanja zaštite stanovništva u HNŽ/K od zaostalih neeksplozivnih ubojnih sredstava, potrebno je:

- Obavljati edukaciju građana o opasnostima od NUS-a, te o načinu postupanja prilikom njihovog pronalaženja;
- Izraditi plakate i brošure o NUS-u, te ih dostaviti školama, vrtićima i istaknuti na drugim javnim mjestima;
- Putem sredstava javnog informisanja obavještavati građane o opasnostima vezanim za NUS.

Prva medicinska pomoć

Prva medicinska pomoć je mjera zaštite i spašavanja koja obuhvata:

- Preventivnu zaštitu koju čine protivepidemijske i higijenske mjere zaštite stanovništva;
- Operativna zaštita koja se sastoji od pružanja prve pomoći standardnim i priručnim sredstvima na licu mjesta;
- Medicinske trijaže ranjenih, ozlijeđenih i oboljelih ljudi;
- Sanitetske evakuacije i transport do najbliže zdravstvene ustanove radi pružanja opće medicinske pomoći ili do odgovarajuće specijalističke zdravstvene ustanove radi potpunog zdravstvenog zbrinjavanja;
- Prvu medicinsku pomoć organizuju i neposredno provode nadležne zdravstvene ustanove u HNŽ/K u saradnji sa štabovima civilne zaštite.

U cilju uspješnog provođenja ove mjere zaštite i spašavanja na području HNŽ/K potrebno je raspolagati sljedećim podacima:

- Procjena broja povrijeđenih od posljedica prirodnih, tehničko-tehnoloških, ekoloških nesreća te ratnih razaranja;
- Pregled zdravstvenih i medicinskih ustanova i njihovih lokacija u HNŽ/K u koje će se evakuirati ozlijeđeni i oboljeli (lokacije i kapaciteti bolnica, domova zdravlja i ambulanti, mobilnih ambulanti i bolnica, rezervne lokacije);
- Pregled mjesta prikupljanja ozlijeđenih i oboljelih te način njihova prevoženja;
- Pregled ekipa i jedinica civilne zaštite Prve medicinske pomoći;
- Pregled ekipa Prve pomoći Crvenog križa.

Zaštita i spašavanje životinja i namirnica životinjskog podrijetla

Zaštita i spašavanje životinja i namirnica životinjskog porijekla u HNŽ/K mjera je koja se sastoji u:

- Sklanjanju i premještanju;
- Sprečavanju i lokaliziranju pojava parazitnih, zaraznih i uzgojnih bolesti;
- Nadzoru životinja, sirovina, proizvoda i otpadaka životinjskog porijekla;
- Nadzoru ispravnosti stočne hrane i vode;
- Ukazivanju prve veterinarske pomoći oboljeloj i ranjenoj stoci;
- Uklanjanju leševa životinja i drugog otpada animalnog porijekla i poduzimanju drugih odgovarajućih mjera.

U provođenju zaštite i spašavanja životinja i namirnica životinjskog porijekla u HNŽ/K vrlo je bitno poduzimati sljedeće preventivne mjere:

- Pratiti stanje zdravlja životinja i kretanje zaraznih bolesti s ciljem otkrivanja, sprječavanja i iskorjenjivanja zaraznih oboljenja;
- Predložiti poduzimanje mjera na zaštiti i spašavanju životinja i namirnica životinjskog porijekla, saniranju postojećeg stanja i daljnjoj preventivi, vakcinaciji životinja, dijagnostičkih ispitivanja, otkrivanju uzročnika bolesti i poduzimanju drugih potrebnih mjera zaštite dezinfekcije, dezinsekcije i deratizacije;
- Veterinarska služba u HNŽ/K je dobro organizovana i s dovoljnim brojem veterinarskih stručnjaka, ali opremljenost sredstvima za zaštitu zdravlja životinja, nije na zadovoljavajućem nivou;
- Potrebno je pojačati nadzor pri uvozu, izvozu i prevozu životinja, proizvoda životinjskog porijekla, hrane za životinje, pošiljke veterinarskih lijekova, kojima se može prenositi zarazno oboljenje i ugroziti zdravlje ljudi i životinja.

Asanacija terena

Asanacija terena je mjera koja se sastoji od poduzimanja sanitarno-higijenskih i sanitarno-tehničkih mjera na terenu, u naselju i stambenim i drugim objektima, s ciljem sprečavanja širenja zaraze, epidemije i drugih štetnih posljedica po ljude i druga materijalna dobra, a obuhvaća organizovanje i provođenje sljedećih radnji:

- Uklanjanje, identificiranje i pokop poginulih ljudi;
- Uklanjanje leševa uginulih životinja;
- Dezinfekciju, dezinsekciju i deratizaciju objekata i terena;
- Uklanjanje otpadnih i štetnih stvari koje ugrožavaju zdravlje i život ljudi i okoliša.

U cilju uspješnog provođenja asanacije na području HNŽ/K potrebno je:

- Osigurati materijalno-tehnička sredstva za objekte neškodljivog uništavanja lešina i proizvoda životinjskog porijekla od životinja oboljelih od zaraznog oboljenja;
- Odrediti snage i sredstva za asanaciju (jedinice civilne zaštite, komunalne organizacije za pokapanje poginulih i dr.);
- Odrediti mjesta za zakopavanje ili spaljivanje životinja s posebno propisanim mjerama zaštite ili mjesta njihovog neškodljivog uklanjanja s ciljem zaštite okoliša od onečišćenja patogenim mikroorganizmima i izvorišta voda i izraditi plan za uređenje tih mjesta;
- Odrediti pogrebne i zdravstvene službe s ciljem otkrivanja identifikacije poginulih, sprječavanje zaraze i drugih štetnih posljedica po ljude.

Zaštita bilja i biljnih proizvoda

Bilje i biljni proizvodi su vrlo osjetljivi i često ugroženi, djelovanjem prirodnih i drugih nepogoda, od biljnih bolesti, štetočina i korova, a u slučaju rata od djelovanja borbenih sredstava. Da bi se bilje i namirnice biljnog porijekla zaštitile od zagađivanja i uništavanja poduzimaju se preventivne mjere zaštita i spašavanja bilja i biljnih proizvoda.

U preventivne mjere zaštite i spašavanja bilja i biljnih proizvoda spadaju:

- Primjena odgovarajućih zakona i drugih provedbenih propisa na svim nivoima, u cilju sprečavanja širenja štetnih biljnih agenasa i njihovog suzbijanja;
- Pojačan nadzor pri uvozu bilja i namirnica biljnog porijekla, kako bi se spriječilo ugrožavanje zdravlja ljudi i prenošenje bolesti na biljke;
- Inspekcija u proizvodnji i prometu bilja i biljnih proizvoda;
- Korištenje odgovarajućih zaštitnih sredstava u skladu sa standardima iz poljoprivrede, stočarstva i industrijske proizvodnje hrane;
- Osposobiti individualne proizvođače, specijalizirane jedinice za zaštitu i spašavanje bilja i biljnih proizvoda, za osmatranje biljnih površina, prskanje i zaprašivanje, kao i sklanjanje, čuvanje, skladištenje i održavanje bilja i biljnih proizvoda.

U slučajevima kada bi došlo do napada biološkim ili radiološko-hemijskim sredstvima na bilje i biljne proizvode na području HNŽ/K, organizuju se sljedeće mjere i postupci:

- Pravovremeno javljanje i razmjena informacija o primijećenim promjenama na bilju;
- Sakupljanje i odnošenje uzoraka nadležnim ustanovama radi identifikacije;
- Prekrivanje bilja, sjemena, rasada, sirovina i gotovih proizvoda radi zaštite od kontaminacije;
- Sušenje, konzerviranje i prerada voća i povrća;
- Mehaničke metode- radom čovjeka i korištenje oruđa za uništavanje bioloških agenasa ili stvaranja nepovoljnih uvjeta za njihov razvoj i razmnožavanje;
- Neposredno sudjelovanje u zaštiti i spašavanju bilja i biljnih proizvoda, stanovništva, peivrednih društava i drugih pravnih lica, organizovanih snaga civilne zaštite.

1.14. KOMUNALNE POVRŠINE I GRAĐEVINE

Komunalne površine i građevine

Veoma važan i kompleksan problem u cjelokupnom komunalnom sistemu na prostoru HNŽ/K predstavljaju deponije otpada, jer su problemi vezani uz otpad trajnog karaktera i izvor su zagađenja sva tri osnovna medija životne sredine - zemljišta, zraka i vode.

Kod skupljanja čvrstog otpada pokrivenost je relativno visoka, ali odlaganje predstavlja stalan problem u većini opština, jer se otpad nekontrolirano odlaže na divljim deponijama.

Otpad predstavlja jedan od značajnih problema zaštite okoliša BiH. Problemi upravljanja otpadom potiču, između ostalog, iz dosadašnjih društvenih odnosa prema otpadu i načinu upravljanja istim, nedovoljne vertikalne i horizontalna upravljačke i strukovne usklađenosti i organiziranosti, doskora neodgovarajućih pravnih propisa, te ekonomskih mjera. Navedenom treba dodati i probleme nastale migracijom stanovništva, kao posljedica skorih događanja.

Najčešće se kao jedina mogućnost upravljanja otpadom (komunalnim, medicinskim, industrijskim i ostalim otpadom) nude lokalne (općinske) deponije, pri čemu se, uglavnom, radi o običnim odlagalištima postavljenim na neodgovarajućim lokacijama i bez osnovnih tehničkih mjera zaštite. Većina deponija se ne može uključiti u sanitarne deponije. Iznimka je deponija Uborak kod Mostara. Uz takozvane općinske deponije postoji veliki broj divljih odlagališta otpada i lokalnih smetlišta, za šta se često koriste obale vodotoka, napušteni kamenolomi, razne depresije i slično.

Konjic

Prikupljanje, odvoz i odlaganje otpada vrši Javno komunalno poduzeće JKP Standard. Osim zbrinjavanja otpada poduzeće se bavi i održavanjem i vođenjem gradske tržnice, gradskom higijenom i drugim komunalnim poslovima. Područje djelovanja tvrtke je uglavnom u gradu i prigradskim naseljima, kao i u naseljima uz Jablaničko jezero, a u ljetnim mjesecima i na području Boračkog jezera.

Kruti se otpad odlaže na općinski deponij Vrbač koji se nalazi na putu prema Boračkom jezeru i udaljen je od najbližeg naselja 3,5km. Otpad se uglavnom istresa u prirodni rasjed i postupno nasipa slojevima zemlje. Na deponij se povremeno dovozi građevinski stroj ULT-180 radi zbijanja i zatrpavanja otpada. Deponij je s tehničkog gledišta neuređen odnosno bez sustava zaštite bližeg i daljeg okoliša od zagađenja. Procjenjuje se da je trenutna količina otpada oko 2.000m³.

Divlji deponiji

Deponiji na lokaciji Ovčara i Repovački potok su ranije korišteni kao općinski a nakon prestanka korištenja nisu sanirani. Deponij na lokaciji Ovčari korišten je do 1991. godine. Od najbližeg naselja udaljen je oko 1 km. Površina lokacije je oko 4.000m² sa prosječnom debljinom sloja otpada od 3m.

Deponij na lokaciji Repovački potok korišten je od 1991. godine do 1999. godine i nalazi se u blizini grada Konjica, zračne udaljenosti 500m od centra grada. Ranije je ta lokacija korištena za odlaganje šljake iz toplane UNIS "Energetika". Površina deponija je oko 3.500m². Deponij nije saniran. Debljina sloja otpada i šljake je u prosjeku 5m. Na izlasku iz Konjica postoji deponij starih vozila.

Jablanica

Prikupljanje, odvoz i odlaganje otpada vrši Javno komunalno poduzeće JKP Jablanica. Tvrtka u svojem poslovanju osim zbrinjavanja krutog otpada ima i djelatnost vodoopskrbe, odvodnje otpadnih voda, gradsku higijenu, održavanje parkova i prometnica te graditeljstvo. Dnevno se prikuplja oko 16m³ krutog otpada koji odlaže na općinski deponij Bukova koji nije sanitarno uređen. Deponij je smješten u prirodnu uvalu koja se nalazi 5km od Jablanice u smjeru naselja Doljani, a od najbližih kuća udaljena je oko 800m.

Divlji deponiji

Na području općine postoji 8 evidentiranih divljih deponija koji su djelomično sanirani. Uz naselja povremeno nastaju deponiji otpada, posebice građevinskog materijala. To je izraženo u naseljima uz Jablaničko jezero. Problem neorganiziranog odvoza otpada svakodnevno pogoršava stanje. Deponiji nastali uz naselje uglavnom su manjeg kapaciteta i rješavaju se spaljivanjem i povremenim prekrivanjem.

Mostar

Prikupljanje, odvoz i odlaganje otpada vrše dva komunalna poduzeće JP Parkovi i JP Komos.

Otpad se trenutno odlaže na deponij krutog komunalnog otpada „Uborak“, koji se nalazi sjeverno od Mostara, na udaljenosti od uže gradske jezgre oko 12 km. Dobro je prometno povezana sa gradom. Nalazi se u neposrednoj blizini magistralne ceste M-17 i sa istom je povezana lokalnom asfaltiranom cestom. Deponij zauzima površinu cca 2,1ha i nalazi se između povremenog vodotoka Sušica i vojarne. Teren na kojem je formirana deponij je u blagom padu, i nalazi se na nadmorskoj vsini od 126 do 131,00 m.n.m.

Sa odlaganjem otpada na Uborak otpočelo se 1960. godine pri čemu je za odlagalište korištena prirodna depresija, vrtača konusnog oblika, površine na razini terena 1,5ha i sa maksimalnom dubinom preko 30m. Odlaganje otpada je vršeno stihijski, bez provođenja sanitarnih i tehnoloških propisa, pa su deponij pratile uobičajene pojave za ovakve deponije od kojih su najznačajnije česta zapaljenja otpada uz pojavu dima i neugodnih mirisa i raznošenje laganog materijala vjetrom kao što su papir, vrećice, prašina i slično. Korištenje deponija se odvijalo bez nekih posebnih problema do popune depresije i pojave otpada na razini okolnog terena. Nakon prosvjeda i pritiska lokalnog stanovništva, pristupilo se saniranju prostora i zatvaranju deponija Uborak, te je u toku 1991. godine deponij saniran i pripremljen za završno deponiranje i zatvaranje deponija.

Za rješavanje gorućeg problema zbrinjavanja krutog komunalnog otpada u Mostaru 1995. godine, UE administracija u Mostaru je financirala reaktiviranje već zatvorenog deponija Uborak, uz odgovarajuće proširenje i primjenu suvremenih tehničkih rješenja. Za ovo proširenje je urađena projektna dokumentacija (Glavni projekt), što je bila osnova za izvođenje radova.

Tehničkim rješenjem je osiguran deponijski prostor volumena cca 335.990,00m³, što je odgovaralo 10 do 15 godina rada. Deponij je pušten u pogon u lipnju 1997. godine i do sada je u njoj odloženo cca 197.000 t otpada. Naselja koja se nalaze u blizini deponija su Livač, Kuti i Gornji Vrapčići (Buđevac).

Prva dva naselja udaljena su preko 500m, dok su najbliže kuće u dijelu naselja Buđevac na udaljenosti cca 300m. Deponijom Uborak je do 27.11.2006. godine upravljalo poduzeće JP „Komos“ Mostar, kada je formirano novo poduzeće JP „Uborak“ d.o.o. Mostar, da bi 27.02.2008. godine registrirano novo poduzeće JP „Deponija“. U trenutnom stanju kapacitet deponija Uborak je cca 35.000m³, što omogućava rad za 2 godine, planiranim proširenjem deponija dobija se volumen za narednih 30 godina.

Godišnja količina dovezenog i deponiranog otpada prethodnih godina na deponij Uborak je iznosila cca 24.000t. Sanitarni deponij Uborak, deponija bezopasnog otpada, predviđen je kao konačno rješenje za odlaganje otpada sa područja Mostara za naredno razdoblje do 2037. godine. Predviđa se fazno širenje i građenje deponija.

Sadašnja površina deponija iznosi 39,547.000 m², dok je površina u konačnom stanju 89.407m². Površina ograđenog područja iznosi 131.526 m², što uključuje odlagalište, zaštitnu zonu i prateće sadržaje. Planirano je da deponija radi svaki dan, od 7 do 17 h zimi, odnosno od 6 do 20 h ljeti. Rad na deponiju se odvija u dvije smjene. Na deponij je dopušten ulaz samo vozila komunalnog poduzeća registriranog za sakupljanje i transport otpada. Za prikupljanje filtrata na deponiju je izveden armirano-betonski bazen volumena 64m³, sa pumpnom stanicom.

Za konačno rješenje predviđena je izgradnja lagune volumena 1.000m³, a njena konstrukcija, odnosno slojevi trebaju osigurati vododrživost. Za prikupljanje i odvod filtrata iz tijela deponija postavljena je drenaža, koja se sastoji od drenažnih PEHD cijevi minimalnog profila DN 250mm. Ovaj sustav je spojen na okna (šahtove), a iz završnog šahta do lagune filtrat se odvodi punim PEHD cijevima.

Zatvoreni općinski deponij „Rudnički kop“ kao divlji deponij je bivši površinski rudnički kop u Mostaru. Nalazi se na sjeverozapadnom dijelu grada. Pristup odlagalištu je moguć iz dva pravca. Jedan je sa južne strane odlagališta, koji je ujedno bio i glavni ulaz, drugi se nalazi sa sjeverne strane. Dopremani otpad je mehanički obrađivan strojnim naguravanjem i razastiranjem u slojevima sa povremenim spaljivanjem i prekrivanjem slojem zemljanog materijala. Deponij nije zatvoren i osiguran tako da je još uvijek moguć neovlašten dovoz otpada.

Divlji deponij pored Avijatičarskog mosta se nalazi uz obje strane prometnice Mostar - Čapljina prije mosta. Koristi se već nekoliko godina kao divlje odlagalište građevinskog otpada. Dopremljeni otpad se istovara iz kamiona bez daljnjeg tretmana. Prostor zahvaćen divljim odlagalištem je u duljini od oko 200m širine oko 100m a debljine naslaga prosječno je između 1,5 i 2m. Uglavnom se odlaže građevinski otpad, auto otpad, bijela tehnika te manja količina organskog otpada. Prije godinu dana na deponij je postavljena ulazna rampa te se odlaganje građevinskog otpada naplaćuje.

Divlji deponiji uz obje strane prometnice Široki Brijeg - Mostar, na nekoliko mjesta koja su pogodna za istovar otpada a najčešće su tu proširenja uz prometnicu. Kako se otpad ne odlaže na jedno mjesto teško je procijeniti točne količine otpada uz prometnicu, međutim mogu se izdvojiti 5 - 6 većih lokacija deponiranog otpada koje se trenutno nalaze uz spomenutu prometnicu.

Divlji deponiji Gubavica 1 i Gubavica 2 nalaze se uz prometnicu Buna-Domanovići na lokaciji Gubavica. Na deponij se pristupa sa navedene prometnice, gdje se vrši istovar otpada koji najčešće klizne malo od prometnice i tu ostaje.

Prozor-Rama

Za prikupljanje i zbrinjavanje otpada nadležno je komunalno poduzeće JKP Vodograd. Na cijelom području općine nije uspostavljen sustav organiziranog i redovitog prikupljanja otpada nego se prikupljanje organizirano provodi u užem području općinskog središta za oko 3.000 stanovnika.

Otpad se odlaže na općinski deponij Duška Kosa koja nije sanitarno uređena. To je prirodna uvala dubine oko 300m koja se nalazi neposredno uz prometnicu prema Mostaru udaljena oko 2km od grada. Procijenjena količina otpada je oko 20.000m³.

Divlji deponij Varvara.

Deponij se nalazi kraj naselja Varvara na lokaciji Izlaz uz prometnicu Rama - Tomislavgrad. Otpad se odlaže duljinom prometnice oko 1km. Divlji deponij se aktivno koristi. Potencijalno ugrožava normalan život u okolnom naselju koje je udaljeno oko 500m.

Čitluk

Prikupljanje, odvoz i odlaganje otpada vrši Javno komunalno poduzeće JKP Broćanac. Osim zbrinjavanjem otpada poduzeće se bavi i vodovodom i odvodnjom, održavanjem groblja, održavanjem parkova, upravljanjem tržnicom i uzgojem i prodajom cvijeća. Organizirani odvoz otpada odvija se samo za dio stanovništva, negdje za otprilike 7.000 stanovnika. Prosječna količina otpada koja se odveze na općinski deponij u tijeku jedne godine iznosi oko 2.000 tona. Gore navedeni podaci odnose se samo na kućni otpad za kojeg je samo organiziran odvoz na općinski deponij. Ostale vrste otpada uglavnom završavaju na nekom od divljih deponija. Registrirano je prisutnost svih vrsta otpada od krupnog kućnog otpada do industrijskog otpada. Nije uočen samostalni deponij kemijskog ili medicinskih otpada, ali prisutnost ovih otpada nalazimo u manjim količinama na svim odlagalištima.

Deponij je na prostoru Stražnice, uz prometnicu Čitluk - Mostar. Prostor koji zahvaća deponij udaljen je od navedene prometnice 1km, a od prvih obiteljskih kuća oko 2 km. U prostor deponija dolazimo sa prometnice Čitluk - Mostar preko uređenih prometnica do unutar deponija. Prometnice su od nasutog i uvaljanog šljunka ili tucanika. Na ulazu u deponij je pokretna rampa i ulaz osigurava čuvar.

Otpad na deponiju tretira se samo mehanički. Dovezeni otpad strojno se nagurava, razastire u slojevima sa jednim bagerom. Poslije svakog sloja otpada nagurava se sloj tla kao tampon. Povremeno se otpad spaljuje. Događalo se ponekad da se otpad i sam palio zbog prisutnosti plinova.

Deponij je privremen i kao takav je registriran u vlasništvu općine. Korišten je proteklih 20 godina. Djelomično uređen, odnosno bez istražnih radova i bez prave zaštite od mogućeg potencijalnog onečišćenja okoline. Količina otpada je oko 15.000m³, a ubraja se u kategoriju kućnog otpada.

Divlji deponiji

Na području općine postoji 6 evidentiranih divljih deponija koji su djelomično sanirani. Lokacije tih deponija su:

Gradnići – "Ćasak"

Gradnići – boksitni kop

Vidonja – Biletić strana

Blizanci

Međugorje – "Gljivara"

Donja Blatina.

Deponij Gradnići – "Ćasak" nalazi se na glavnoj prometnici za pristup poljima za obrađivanje i uzgoj biljnih kultura. Ima trend porasta naslaga iako povremeno dolazi do čišćenja od strane komunalnog poduzeća. Radi se o količinama otpada koji zauzima prostor površine oko 300 m² sa prosječnom debljinom naslaga od 2m. Odnosno zapreminski količina otpada zauzima oko 600m³.

Divlji deponij Gradnići – boksitni kop je u neposrednoj blizini prethodnog, udaljen oko 1km, na području Gradnića u prostoru starog boksitnog kopa. Do kopa se dolazi sa glavnog puta za pristup poljima za obrađivanje i uzgoj biljnih kultura. To je divlji deponij sa trendom porasta količina otpada. Uvjeti čišćenja su teški zbog odrona kopa i velike dubine kopa. Točne količine otpada nisu vidljive zbog odrona i prekrivanja. Kop je dimenzija 300m sa 200m, prosječne dubine oko 80m. U postocima količina vidljivog otpada zauzima do 10% zapremine kopa.

Divlji deponij Vidonja – Biletić strana nalazi se uz prometnicu i do njega se pristupa sa prometnice, gdje se vrši istovar otpada koji klizne niz padinu. Deponij je udaljen oko 500m zračne linije od vodotoka rijeke Neretve. Kako je prostor strma padina, tijelo deponija se formiralo u uvalama i zastajanjem otpada na grmlju koje tu raste. Teren je padinski, sastavljen od krečnjačkih stijena sa površinskim slojem humusa koji se javlja uslijed istrošenosti krečnjaka pod djelovanjem atmosferilija. Padina je rijetko obrasla niskim raslinjem i grmljem. Radi se o količini od 50 automobilskih karoserija i malom postotku ostalih vrsta otpada, odnosno kućnog otpada.

Divlji deponij Blizanci nalazi se duž puta za polje i duž lokalne ceste Krehin gradac - Vionica. Dovož otpada je preko navedenih prometnica, sa čijih se rubova odmah odlaže. Radi se o razmjerno velikim količinama otpada koji se rasprostire sa obadvije strane navedenih prometnica. Kod prometnice koja vodi u polja duljina dionice iznosi oko 500m, a prosječna debljina sloja otpada je 1m. Kod lokalne ceste Krehin gradac - Vionica duljina dionice iznosi oko 1 km, sa prosječnom debljinom naslaga od 1m.

Divlji deponij Međugorje – "Gljivara" udaljen je od naselja Međugorje oko 1km. Pristupni put divljem odlagalištu je uzak i vrlo nepristupačan tj. radi se o šumskom putu. Put je neravan, te osim pješacima, moguć je prilaz manjim terenskim vozilima. Divlji deponij sa tendencijom opadanja količina otpada koji se odlaže. Postoji nekoliko grupacija naslaga otpada, a svaka zauzima površinu od po 20m² prosječne debljine do 1,5m naslage.

Divlji deponij Donja Blatina je jama kopa boksita. Dovož je omogućen lokalnim prometnicama. To je divlji deponij sa trendom povećanja količina otpada do kapaciteta popunjavanja kopa. Trenutne količine otpada iznose oko 500m³.

Čapljina

Prikupljanje, odvoz i odlaganje otpada vrši Javno komunalno poduzeće JKP Čapljina. Na cijelom području općine uspostavljen je sustav organiziranog i redovitog prikupljanja otpada. Na području grada se svakodnevno vrši odvoz otpada a za okolna naselja jednom tjedno. Jednom mjesečno se vrši prikupljanje krutog otpada na području općine. Otpad se odvozi na deponij koji obuhvaća prostor površine 40.000m² i koristi se oko 50 godina. Smješten je u južnom dijelu općine, na udaljenosti 1km od grada, u blizini Neretve. Sakupljeni otpad se ne razvrstava i bez obrade se istresa u prethodno iskopane jame prosječne dubine 6-7m, potom se otpad strojno bagerom razastire, zbija i poslije se prekriva slojem zemlje. Ulaz je osiguran rampom i čuvarom, koji nadgleda prostor deponija. Put unutar deponija je uređen od nasutog šljunka. Tlo na kojem se nalazi odlagalište je šljunkovito sa nekoliko manjih prirodnih depresija i depresija nastalih vađenjem šljunka. Deponij se koristi za komunalni otpad koji nastaje u kućanstvu, ugostiteljstvu i uslužnim djelatnostima, čišćenjem i uređivanjem javnih površina te za odlaganje krutog otpada. Dnevno se dovozi oko 50m³ otpada sa gradskog područja.

Divlji deponiji

Na području općine nalaze se dva divlja deponija sa znatnom količinom otpada. Jedan deponij nalazi se kraj naselja Grabovine na lokaciji starog vojnog poligona. Udaljen je od gradske zone oko 2km. Od naselja Grabovine udaljen je oko 500m, a od rijeke Trebižat oko 1km. Kao divlje odlagalište građevinskog otpada se koristi već nekoliko godina. Dopremljeni otpad se istovara duljinom prometnice. Debljine naslaga prosječno između 1 - 2m. Na ovom divljem deponiju se nalazi oko 300m³ raznog otpada.

Drugi divlji deponij nalazi se uz prometnicu za Prebilovce 2km zapadno od Čapljine. Od naselja Tasovčići udaljen je oko 1 km. Ovaj divlji deponij koristi se već nekoliko godina. Dopremljeni otpad se istovara duljinom prometnice na dužini oko 500m. Od skretanja sa glavne prometnice neposredno uz rijeku Bregavu a djelomično i u njenom koritu se odlaže otpad. Na ovom divljem deponiju nalazi se komunalni otpad, auto otpad (školjke, gume), građevinski otpad. Količina otpada na ovom deponiju je oko 200m³.

Stolac

Za zbrinjavanje komunalnog otpada nadležno je KP Stolac koje pokriva jednu trećinu stanovništva. Postojeći privremeni deponij na magistralnom putu „Podvršnik“ koristi se u proteklih godinu dana. Na deponiju nisu izvršeni istražni radovi za utvrđivanje pogodnosti lokacije, niti bilo kakva priprema terena. Otpad se odlaže zajednički bez razvrstavanja.

Deponij se nalazi uz obadvije strane magistralne ceste Stolac-Ljubinje, koja je od grada Stoca udaljena oko 1,5km. Radovi na ovom deponiju se sastoje u tome da se otpad sa kamiona istresa neposredno uz magistralnu cestu. Povremeno se otpad buldožerom odgurava od ceste i prekriva građevinskim materijalom. Otpad se nalazi na površini od oko jednog hektara. Prosječna dubina otpada ovog deponija se kreće od 2-5 metara a količine se procjenjuju na oko 20 000m³. Zbog svoje lokacije neposredno uz prometnicu deponij vidno narušava prirodni sklad tipičnog kraškog područja.

Zatvoreni općinski deponij „Bešinovac - Masline“. Deponij se nalazi kraj naselja Masline sjeveroistočno od grada Stoca. On se nalazi neposredno iznad kanjona rijeke Radimlje.

Ovaj deponij se koristio proteklih 20 godina. Na njemu nije izvršena nikakva sanacija tako da je na površini ovog deponija izrasla trava i nisko raslinje. Površina ovog deponija zauzima oko 1.5ha. Na deponiju se nalaze sve vrste otpada tj. kućni otpad, auto otpad, bijela tehnika, građevinski otpad. Deponij se nalazi iznad povremenog toka rijeke Radimlje i vrela Vidoštak što može da vrlo nepovoljno utjecati na prirodni okoliš ovog područja.

Ravno

U općini više ne postoji sustav organiziranog i redovitog prikupljanja nego se prikupljanje vrši na užim područjima, točnije svako selo za sebe ima svoju lokaciju za odlaganje otpada. Riječ je uglavnom o kućnom otpadu. Posebnu pažnju skreće činjenica da se otpad jednim dijelom odlaže uz put i dolazi do povremenog čišćenja ovog otpada od strane komunalnog poduzeća Popovo. Ovaj otpad se odlaže na jedan od većih divljih deponija.

Od 1995. godine postojalo je zbrinjavanje krutog otpada u urbanom dijelu općine i deponiran je na potpuno neprihvatljiv način. Sustavom zbrinjavanja krutog otpada bilo je obuhvaćeno je oko 10% kućanstava. Zbrinjavanje otpada obavljalo je JKP Popovo. Tijekom 2000. godine prestale su aktivnosti oko zbrinjavanja otpada zbog nedostatka tehničkih i financijskih sredstava. Deponij se nalazi kraj naselja Ravno.

Ovaj deponij se koristio do 2000. godine. Na njemu nije izvršena nikakva sanacija tako da je na površini ovog deponija izrasla trava i nisko raslinje. Površina ovog deponija zauzima oko 0.5ha. Na deponiju se nalaze sve vrste otpada tj. kućni otpad, auto otpad, bijela tehnika, građevinski otpad. Deponij se nalazi iznad povremenog toka rijeke Radimlje i vrela Vidoštak što može vrlo nepovoljno utjecati na prirodni okoliš ovog područja.

U blizini naselja Ravno predviđena je lokacija za odlaganje otpada iz naselja i bližih okolnih područja. Radovi na realizaciji ovog deponija su u tijeku. Ne postoji način za nesubvencionirano zbrinjavanje otpada.

Neum

Za zbrinjavanje otpada nadležno je KP Neum. Otpad se odvozi na deponij Klepovica. Deponij se nalazi sjeverozapadno od grada Neuma. Od Neuma je udaljen oko 5km. Pristupni put je sa glavne prometnice. Put unutar deponija je nasut i uvaljan zemljanom i šljunkovitim materijalom. Otpad se odlaže zajednički bez razvrstavanja i reciklaže. Tretman otpada je samo mehanički sa povremenim spaljivanjem. Otpad se strojno bagerom razastire, zbija i poslije se prekriva slojem zemlje i građevinskim šutom. Na lokaciji nisu izvršeni istražni radovi za utvrđivanje pogodnosti lokacije niti bilo kakva priprema terena. Deponij je privremen i kao takav je registriran u vlasništvu općine i korišten je proteklih 20 godina. Tlo koje zahvata deponij je prirodna udubina površine 10.000m². Tlo na kojem se nalazi deponij je rastrošnog i raspucanog stijenskog materijala. Sve količine otpada ubrajamo u kategoriju kućnog otpada. Količine otpada se procjenjuju na oko 2.500m³. Povremenim spaljivanjem otpada se neposredno onečišćuje zrak. Prisutno je širenje neugodnog mirisa po okolini. Na prostoru općine nisu registrirani veći divlji deponiji, jer su u proteklom periodu poduzete intenzivne akcije na suzbijanju ilegalnog odlaganja otpada.

Tržnice

Konjic

Na području općine Konjic postoji jedna pijaca, ukupne površine 1.509m² u ulici Maršala Tita bb. Opremljena je pijačnim stolovima namjenjenim za prodaju poljoprivrednih proizvoda, vitrina za prodaju mlijeka i mliječnih proizvoda i suhomesnatih proizvoda. Pijaca zadovoljava sanitarno-higijenske propise.

Čitluk

Na području općine Čitluk nema organizirane ni uređene javne tržnice.

Čapljina

Tržnica na veliko poljoprivrednim proizvodima nalazi se u širem gradskom području, na lokalitetu između magistralnih cesta M-6 i M-17 i rijeke Neretve.

Tržnica je izgrađena 1998.godine i obuhvata površinu od 34.798m².

Prozor-Rama

Na području općine postoji jedna pijaca, ukupne površine 250m² privremenog karaktera smještena u centru grada, smještena kod zgrade općine.

Groblja

Konjic

Na području grada Konjica jedno je gradsko groblje "Musala" koje se sastoji od harema (19.000m²), katoličkog (5.140m²), pravoslavnog (5.400m²) i ateističkog (710m²) groblja. Ukupna površina gradskog groblja "Musala" iznosi 29.540m². Odlukom općine Konjic, gradsko groblje "Musala" je dato na upravljanje i održavanje JKP "Standard" d.d. Konjic.

Čitluk

Na području općine Čitluk nalazi se 41 groblje. Ukupna površina 40 groblja iznosi 127.179m².

Čapljina

Na području općine Čapljina nalazi se 80 groblja, ukupne površine od 314.130m².

Mostar

Grad Mostar ima 210 uglavnom rasutih i usitnjenih groblja ukupne površine 91,0ha. U užem urbanom području (površine 2.810ha) nalaze se 32 grobljanske cjeline površine 47,2ha, dok je na preostalom dijelu urbanog područja Mostara (površine 9525ha) još 64 groblja koja zauzimaju površinu od 25,6ha. Zbog velike depopulacije dijela brdskih prostora Grada Mostara, smatra se da se mnoga od 114 groblja sa ukupno 18,2ha površine mogu smatrati neaktivnim ili čak napuštenim.

U I zoni građevnog zemljišta je 4 groblja na 8,5ha površine;
II građevna zona ima 12 groblja sa 19,2ha površine;
III građevna zona ima 51 groblje na 35,7ha površine;
IV građevna zona ima 22 groblje na 7,9ha površine;
V građevna zona ima 13 groblje na 2,6ha površine;
VI građevna zona ima 110 groblje na 16,9ha površine.

Grad Mostar ima 5 aktivnih i neaktivnih groblja sa 11,3ha proglašanih nacionalnim spomenicima BiH. Jednim aktivnim multikonfesionalnim grobljem "Sutina" površine 14,8ha upravlja J.P. "Komos"d.d. Mostar. Neaktivni su u državnom posjedu tzv. Vojno groblje površine 1,33ha i Partizansko spomen groblje površine 7,75ha.

Prozor-Rama

Na području općine nalazi se 125 grobalja, ukupne površine cca 345ha. Grobljima upravljaju vjerske zajednice.

2. OPĆI CILJEVI PROSTORNOG RAZVOJA

Za potrebe izrade Prostorne osnove izvedena su iscrpna istraživanja i izrađene studije o strukturi i prirodnim značajkama prostora HNŽ/K, kretanjima stanovništva, razvoju naselja, razvoju gospodarskih i društvenih djelatnosti, uključivo utjecaj toga razvoja u prostoru. Analizirane su mogućnosti prostora HNŽ/K u cilju utvrđivanja objektivne i prihvatljive prikladnosti prostora za takav razvoj koji će zadržati temeljnu prostornu ravnotežu i osobitosti prostora HNŽ/K.

Na tome tragu postavljeni su opći ciljevi prostornog razvoja HNŽ/K:

- postizanje višeg i objektivno mogućeg stupnja sigurnosti i razvijenosti HNŽ/K u cilju ostvarivanja razvitka i kvalitete života stanovništva na svim područjima;
- poticati progresivni demografski razvitak, osobito sprječavajući depopulaciju i izumiranje emigracijskih i niskonatalitetnih područja;
- uspostaviti gospodarsku i demografsku ravnotežu rasta i razvitka u HNŽ/K;
- postići kompatibilnost prostornog razvoja HNŽ/K sa okruženjem;
- izgrađivati i ustrojavati sustav upravljanja prostorom i prirodnim resursima;
- razvijati osnovne prostorne sustave (gospodarstvo, promet, vodoprivreda, energetika) ;
- uspostaviti realan policentričan model prostornog razvitka sa snažnom afirmacijom malih gradova te poticati razvoj središnjih naselja;
- unaprijediti uvjete života kvalitetnim razmještajem funkcija i pokrivenošću prostora infrastrukturom;
- težiti uravnoteženom razvoju gospodarstva na cijelom području HNŽ/K te pri tome koristiti oblike primjerene osobitosti prostora, a nedovoljno korištene potencijale staviti u razvojne funkcije;
- razvitak i uređenje prostora postaviti na načelima održivog razvitka;
- postaviti zaštitu okoliša na načelima prihvatnog kapaciteta okoliša, integralnog pristupa zaštite i razvitka, te sprječavanja onečišćenja okoliša;
- razvojne ciljeve prilagoditi značajkama prostora, uz isključenje utjecaja na prostor i okoliš;
- kod izbora razvojnih programa i tehnologija voditi računa o očuvanju kvaliteta prostora i okoliša;
- razvoj planirati u granicama prihvatljivog opterećenja prostora, neprihvatanjem zastarjelih i štetnih tehnologija uz dosljedno provođenje načela održivog razvitka;
- zaštita mora i izvorišta, očuvanje podzemnih i otvorenih vodnih tokova, zaštita od voda i erozija, te racionalnije korištenje voda;
- očuvanje prirodnih i kulturno-povijesnih vrijednosti u HNŽ/K putem njihove zaštite, konzervacije i revitalizacije, stavljajući ih u službu ukupnog razvoja i potreba stanovništva i gospodarstva, kao i usklađivanjem interesa zaštite njihovih vrijednosti sa razvojem i razmještajem gospodarstva i izgradnjom infrastrukturnih sustava;
- uspostaviti ravnotežu izgrađenih i pretežito prirodnih područja te osigurati svrhovito korištenje resursa;
- promovirati racionalno korištenje prostora za izgradnju, očuvanjem fizičke i funkcionalne cjelovitosti te kvalitete poljoprivrednog i šumskog zemljišta (spriječiti usitnjavanje areala i osigurati krajobraznu cjelovitost) ;
- zaštititi vrijednosti prostora, vrijedne prirodne i stvorene resurse, očuvati biološku raznolikost te osobito pažljivo koristiti resurse koji sve više nedostaju ili su sve više ugroženi (čista tla, pitka voda, šumska zajednice i drugo) ;

- prilikom usklađenja interesa korištenja prostora treba uzeti u obzir pojačan interes za ulaganja na nekim prostorima (gradovi, prostor uz prometne koridore, zaštićene cjeline) te utvrditi stvarnu vrijednost i visoke standarde uređenja zemljišta koji će osigurati svrhovito korištenje i kvalitetno uređenje prostora;
- s ciljem zaustavljanja negativnih demografskih procesa i zapuštanja resursa za takva područja HNŽ/K treba utvrditi i provesti poticajne mjere;
- razvijati infrastrukturne sustave kako bi se postiglo sigurno i kvalitetno prometno povezivanje s ostalim državnim područjima i s Europom, kvalitetno opskrbljivanje vodom (gdje je usporedo s razvojem vodoopskrbe potrebno osigurati zaštitu voda izvedbom sustava odvodnje i pročišćavanja), zadovoljenje energetske potrebe i sigurnost opskrbe uz najviši stupanj zaštite prostora, bolje i racionalnije korištenje postojećih kapaciteta infrastrukture, ostvarenje pretpostavke za izgradnju na područjima predviđenim za razvoj naselja i djelatnosti;
- raditi na poboljšanju učinkovitosti u okvirima već izgrađenog i korištenog prostora te stvaranju uvjeta za nove programe radi pokretanja gospodarskih aktivnosti i poboljšanja kvalitete života na depopuliranom području (osobito u graničnom području);
- raditi na iskorištenje raspoloživih i nedovoljno učinkovitih potencijala prvenstveno na lokacijama i kapacitetima koji mogu bez većih ulaganja postići višeznačne učinke (postojeće radne zone, središnja naselja);
- provesti sanaciju kritičnih mjesta ugrožavanja prostora i okoliša (zaštićena baština, bespravna gradnja, poljoprivredne površine, šume, područja eksploatacije mineralnih sirovina i drugo);
- raditi na osiguranju uvjeta za brži razvoj turizma i njemu komplementarnih djelatnosti koje doprinose promicanju turističke ponude u cilju boljeg korištenja prirodnih i kulturno-povijesnih vrijednosti;
- prostorna, gospodarska i infrastrukturna rješenja, te zaštitu dobara uskladiti s razvitkom i očuvanjem kvalitete susjednih područja;
- promoviranje prostornog informacionog sustava (GIS) na svim razinama.

Planiranje korištenja prostora HNŽ/K i intervencija u njemu mora se temeljiti na strukturalnoj analizi svih stalnih i promjenljivih komponenata koje definiraju prostor i djeluju u njemu danas, te onih koje se mogu predvidjeti u budućnosti. Zadaća sustava prostornog uređenja u HNŽ/K je, da u okvirima Prostornog plana HNŽ/K, stvori uvjete za razvitak djelatnosti u prostoru. Prostorni razvitak HNŽ/K će se usmjeravati praćenjem stanja i procesa u prostoru, istraživanjem pojava te izradom planova prostornog uređenja i drugih dokumenata uređenja prostora, u skladu sa Zakonom o prostornom uređenju HNŽ/K.

3. POSEBI CILJEVI PROSTORNOG RAZVOJA

3.1. Stanovništvo i naselja

Kretanje vitalnih događaja stanovništva je od ključnog značenja za demografski razvoj HNŽ/K. U analizi dosadašnjeg demografskog razvoja, prikazanoj u "Prostornoj osnovi", pokazano je da su se vitalni događaji stanovništva u HNŽ/K izmijenili u ratnim i neposredno poratnim godinama u odnosu na prijeratna kretanja, gdje je došlo je do značajnog porasta mortaliteta uz pad nataliteta i prirodnog prirasta stanovništva.

Procjenjivanje demografskog razvoja na području HNŽ/K ovisi o biološkim, socijalnim, gospodarskim, općim društvenim, političkim, okolišnim i drugim čimbenicima, pa projekcije treba i cijeliti u odnosu na procjenu utjecaja pojedinih čimbenika. U PP HNŽ/K trebaju biti uvažene procjene bitnih budućih čimbenika koji bi mogli utjecati na demografski razvoj HNŽ/K i njezinih sastavnica - općina.

Okosnicu projekcije predstavlja stanje populacije, ne samo na području HNŽ/K, već i u užem i širem okruženju, štete koje je populacija pretrpjela tokom rata, posljedice na demografski razvoj, te procjena demografskog kvaliteta populacije i mogućnosti njenog razvoja, kao i pokazane tendencije u razvoju stanovništva u poslijeratnom razdoblju.

Za pouzdanu projekciju broja i osnovnih struktura stanovništva potrebna je prije svega potpuna i pouzdana statistička građa, a zatim metodologija kojom bi se projekcija uradila.

Strateški ciljevi demografske i s tim u vezi razvoja naseobinske politike u HNŽ/K su:

- promovirati mjere u cilju dugoročnog povećavanja nataliteta na ukupnom području HNŽ/K;
- osigurati prirodne migracijske tokove i poticati migracije prema željenim odredištima;
- poboljšavati određene demografske strukture pojedinih područja Županije (dob, spol, radno-aktivno stanovništvo);
- regulirati daljnje stihijsko naseljavanje pojedinih područja usmjerenjem ka prostorima slabije naseljenosti;
- odrediti sustav naselja po funkcionalnom načelu, vodeći računa o (novom) teritorijalnom ustroju HNŽ/K;
- ustrojiti razvoj naselja u prostoru po načelima policentričnog sustava;
- obnoviti i/ili uređivati povijesna središta gradova i ostalih naselja, kao jedinih mjesta tradicijskog graditeljskog identiteta s funkcijama usluga, kulture, kvartalnih djelatnosti i stanovanja;
- obnoviti ruralna naselja, gdje god je to objektivno i moguće, uključujući stvarno poboljšanje standarda i kvalitetu života.

Cilj je uspostaviti i osposobiti takvu mrežu naselja koja će predstavljati žarišta razvitka svakog pojedinog područja, pri čemu administrativna podjela ne mora biti kriterij odabira, ukoliko funkcionalni princip i tradicionalne navike upućuju na drugačiji model.

3.2. Poljoprivreda i šumsko zemljište

Budući je poljoprivreda ključna sastavnica gospodarstva HNŽ/K, poljoprivredno zemljište predstavlja jednu od najvrjednijih kategorija zemljišta za razvoj HNŽ/K. U tome je cilju potreban je takav pristup u utvrđivanju boniteta tla koji će uvažavati sve parametre vezano uz plodnost i zaštitu tla. Ključno je štititi poljoprivredno zemljište na način da se smanji ili onemogući korištenje kvalitetnoga plodnog zemljišta za druge, nepoljoprivredne namjene. Ovdje je imperativno čuvanje površine poljoprivrednog zemljišta i njegova zaštita u što je moguće većem obimu i kvalitetu, gdje je potrebno usmjeravati izgradnju ili korištenja prostora u ne-poljoprivredne svrhe izvan kvalitetnih poljoprivrednih površina.

Poljoprivrednu djelatnost treba u cijelosti tržišno razvijati, modernizirati i specijalizirati.

Potrebno je zaustaviti degradaciju malih seoskih gospodarstava i depopulaciju vrijednih agrarnih prostora, sprječavati daljnje cjepljanje zemljišnih površina, poticati povećavanje zemljišnog posjeda te bolje iskorištavati postojeće i privoditi namjeni do sada neobrađene i zapuštene poljoprivredne površine.

Potrebno je stočarsku proizvodnju izraženije afirmirati u ponudi ukupne poljoprivredne proizvodnje.

Primjena biotehnoloških metoda treba biti korištena u unapređenju postojećih i razvoju novih proizvodnih procesa u poljoprivredi, dok primjena suvremenih i kontroliranih agrotehničkih postupaka (hidromelioracija, agromelioracija, komasacija i slično) treba pridonijeti proširivanju kvalitetnih poljoprivrednih površina i povećanju njihovih prinosa. S tim u vezi potrebno je provesti programe uređenja i rekultiviranja zemljišta.

Potrebno je promovirati akvakulturu kao dio gospodarskih aktivnosti osobito bitnu za morsko obalno područje HNŽ/K.

Potrebno je koristiti suvremene informacijske sustave (stvaranje baze podataka i drugo) u promicanju valorizacije i korištenja poljodjelskih površina te poljodjelske proizvodnje.

Vezano za šume i šumsko zemljište potrebno je utvrditi stvarno stanje šumskih područja u HNŽ/K.

Potrebno je izvesti sanaciju oštećenih šumskih područja.

Potrebno je izvesti formiranje takvog sastava šuma koji će davati ujednačene maksimalne prihode po količini i kvaliteti, uz očuvanje i jačanje ostalih općekorisnih funkcija šuma te očuvanje biološke raznolikosti šuma.

Potrebno je razmotriti prenamjenu neproduktivnih šumskih zemljišta površine druge namjene.

3.3. Mineralne sirovine

Izdašni mineralni rudni resursi predstavljaju važnu komparativnu prednost dugoročnog gospodarskog i društvenog razvoja HNŽ/K. Postojanje, poznavanje, stupanj istraženosti i eksploatacija mineralnih sirovina nisu u skladu sa mogućnostima i potrebama razvoja HNŽ/K, što je nepovoljna okolnost za sagledavanje mogućnosti dugoročnog razvoja onih industrijskih grana čiji se rast zasniva na korištenju mineralnih sirovina.

U tome je cilju za područje HNŽ/K potrebno izvesti:

- osiguranje preduvjeta za istraživačke aktivnosti vezane na kvalitetu industrijskih mineralnih sirovina, te stanje rezervi;
- zaštitu prostora i lokaliteta pojava i ležišta energetskih, metaličnih i nemetalčnih mineralnih sirovina odgovarajuće kvalitete za razne namjene (energetika, građevinarstvo, vodoprivreda, poljoprivreda, zdravstvo i drugo);
- utvrđivanje lokacija koje imaju potencijal za daljnju eksploataciju;
- utvrđivanje uvjeta eksploatacije građevinskog materijala (tehnički i arhitektonski kamen);
- umanjivanje ili otklanjanje šteta nastalih djelovanjem eksploatacije i prerade mineralnih sirovina;
- saniranje prostora devastiranih aktivnostima vezanim za eksploataciju mineralnih sirovina.

3.4. Vodno gospodarstvo

Kao osnovni zadatak u cilju ostvarivanja preduvjeta za osiguranje potreba u vodoopskrbi postavlja se očuvanje i zaštita voda u HNŽ/K. Osnovni cilj korištenja voda je osigurati dovoljne količine kvalitetne vode iz postojećih ili novih izvora, uz striktno provođenje zaštitnih mjera u zonama sanitarne zaštite za potrebe vodoopskrbe stanovništva.

Na tom su tragu postavljeni ključni ciljevi vezano za vodoopskrbu i odvodnju, odnosno gospodarenje vodama na području HNŽ/K:

- zaštita dijelova slivnih područja i prirodnih izvora iz kojih se osigurava vodoopskrba stanovništva i drugih potrošača;
- formiranje sustava prikupljanja, odvođenja i pročišćavanja otpadnih voda;
- smanjenje rizika od poplava i drugih negativnih utjecaja voda;
- uređenje vodotoka.

3.5 Energetika

Strategija energetskog razvoja HNŽ/K temelji se na projekciji demografskog rasta i prostornog razvoja HNŽ/K, uz uvažavanje postojećeg energetskog bilanca, mogućnosti energetskih sustava. Ciljevi razvoja energetskog sustava HNŽ/K temelje se na:

- razvoju elektroenergetskog sustava usmjeriti ka izgradnji novih proizvodnih kapaciteta posebno usmjerenih prema korištenju obnovljivih izvora energije – vjetar, sunce;
- osuvremenjavanju energetskog sustava, uz poboljšanje tehnoloških karakteristika i kapaciteta postojeće energetske infrastrukture;
- dogradnji prijenosne mreže i visokonaponskih postrojenja u cilju povezivanja novih proizvodnih objekata i uvezivanja u jedinstven sustavna razini države i regije;
- poticanju energetske učinkovitosti u skladu sa važećim europskim normama, donošenje zakonske regulative;
- osiguranju preduvjeta za razvoj mreže prirodnog plina u HNŽ/K.

3.6 Gospodarstvo

Primarni sektor gospodarstva (poljoprivreda, šumarstvo, vodoprivreda, ribarstvo i lovstvo) postupno je gubio svoju važnost u prijašnjem razvoju područja HNŽ/K zbog bržeg razvoja industrije, prometa i turizma. Međutim, raspoloživi prirodni resursi, povećana potražnja za hranom i mogućnosti izvoza u novim tržišnim uvjetima, i uz pokrenuto privatno poduzetništvo, pridonijet će revitalizaciji svih djelatnosti tog sektora. U sekundarnom sektoru, u dosadašnjem a i u budućem razvoju HNŽ/K industrija ima osobitu važnost.

Na razvoj industrije HNŽ/K utjecat će pozitivno veće mogućnosti korištenja raspoloživih resursa - investicije stranog kapitala, te veći doprinos znanstvenoistraživačkih i tehnološko-razvojnih djelatnosti u osposobljavanju industrijskih poduzeća za uvođenje inovacija i primjenu modernih tehnologija. Istodobno i uvođenje novih industrijskih grana i teritorijalna disperzija manjih pogona i prateće industrije u sva područja HNŽ/K, veća podrška poduzećima koja uvode nove tehnologije, provode veću specijalizaciju, izvoze konkurentne proizvode i zapošljavaju nove radnike.

Njezin razvoj otežavat će i veći broj stvarnih ograničenja koja treba postupno ublažavati: nedovoljna konkurentnost i profitabilnost mnogih tradicionalnih industrijskih grana, sporost pretvorbe i privatizacije, suženo domaće tržište, pomanjkanje tržišno orijentiranog menadžerskog kadra, nedovoljna usmjerenost na izvoz i suradnju s vanjskim partnerima, i slično.

Osnovne smjernice razvoja industrije HNŽ/K za plansko razdoblje su:

- prestrukturirati industriju od tradicionalnih grana na propulzivne grane visokih tehnologija radi podizanja njezine ukupne profitabilnosti, sniženja prosječnih troškova proizvodnje, povećanja njezine međunarodne konkurentnosti i izvoza;
- ukupni opseg industrijske proizvodnje neće se dimenzionirati samo prema potrebama stanovništva HNŽ/K nego i prema potrebama šire regije i prema istraženim mogućnostima izvoza na svjetsko tržište proširujući već postojeću orijentaciju na izvoz i na nove industrijske grane;
- u politici investicija provesti rekonstrukciju i proširiti kapacitete izglednih industrijskih grana i izgraditi nove kapacitete modernih industrijskih grana visokih tehnologija u kooperaciji sa stranim partnerima (elektronika, farmaceutska industrija, energetika obnovljivih izvora i slično.);
- uvesti manje i srednje pogone raznih grana prerađivačke industrije u svim užitim područjima HNŽ/K uz početnu podršku države, lokalne samouprave, banaka i međunarodnih financijskih organizacija, u cilju aktiviranja lokalnih izvora i većeg zapošljavanja stanovništva, kvalificiranih radnika, omladine i povratnika;
- modernizirati organizaciju i poslovanje industrijskih poduzeća, proširiti informatiku, poboljšati sustav obrazovanja, znanstvenih istraživanja i razvoja, jačati međunarodne poslovne i znanstvene suradnje, provoditi strožu politiku zaštite okoliša, ubrzati privatizaciju i reformu preostalih javnih poduzeća.

Proces razvoja tercijarnog sektora gospodarstva HNŽ/K dobio je svoju dinamiku na tragu opće transformacije gospodarstva, pa djelatnosti tercijarnog sektora imaju svoje posebno mjesto u gospodarstvu. Taj će se proces nastaviti i u budućnosti, vjerojatno nešto sporijim tempom. Najvažnije djelatnosti tog sektora u HNŽ/K su promet, turizam i ugostiteljstvo.

Mnogobrojne teškoće u razvoju i korištenju prostora nastale su zbog stihijskog smještaja proizvodnih građevina, posebno industrije, prometne i druge infrastrukture s jedne strane, te turizma i stanovanja s druge. Takav je razvoj prouzročio sukobe i štete u prostoru na pojedinim kontaktnim područjima ali i šire.

Radi poboljšanja naslijeđenog stanja, budući raspored proizvodnih kapaciteta i drugih sadržaja u prostoru treba, u granicama racionalnog, prilagoditi sljedećim postavkama:

- u pretežito novijim radnim zonama, gdje su danas izgrađeni samo dijelovi zona i osnovna infrastrukturna mreža, iskoristiti preostale mogućnosti;
- u većem dijelu prijeratnih radnih zona znatno se smanjila zaposlenost, što uz započeto prestrukturiranje rezultira viškom prostora, pa je primarno iskoristiti dodatne mogućnosti za izgradnju novih kapaciteta;
- nastojati provesti disperziju radnih mjesta i povezati ih s postojećim i planiranim područjima stanovanja;
- kvalitetnije poljoprivredne površine i vrednija šumska područja zaštititi od prenamjene odnosno izgradnje trajnih objekata;
- poboljšati prometnu povezanost HNŽ/K s područjem šireg zaleđa uz istodobno rješavanje problema ostale infrastrukture;
- smještaj novih objekata i daljnji rad postojećih omogućiti uz strogo poštovanje odrednica zakona o zaštiti okoliša.

3.7. Turizam i zaštićena područja

Turističko privređivanje u zaštićenim područjima HNŽ/K traži osobite uvjete, što iziskuje dodatne troškove. Kako je turizam svojevrsna veza između urbanih, industrijskih i gusto naseljenih prostora i prostora izvorne ili dobro očuvane prirode, koji na poseban način oplemenjuju odgovarajući spomenici i manifestacije, mora se planski razvijati. Suvremeni zahtjevi održivog razvoja traže što manje opterećenje smještajnim kapacitetima i izgradnjom infrastrukture, a sve s ciljem što manje degradacije, koja bi mogla zbog pada kvaliteta turističkog doživljaja postupno odvesti turiste.

U tom je cilju potrebno:

- definirati ciljeve zaštite, uređenja i unapređenja prirode za više vremenskih perioda, pri čemu je važno izdvojiti i definirati prioritete zaštite;
- odrediti kapacitet prostora u smislu maksimalne opterećenosti u sezoni i van sezone, a u ovisnosti od stanja vegetacije, vremenskih prilika i klimatskih uvjete; osmisliti pravu proporciju između elitnog i masovnog turizma;
- iznalaziti odgovarajuće tipove turističkih i ugostiteljskih objekata i iste pravilno dimenzionirati i locirati, a u zavisnosti od postojeće i potencijalne tražnje na turističkom tržištu;
- analizirati geo- i biodiverzitet te osnivati edukacijske staze i iste na najbolji način privoditi turističkoj namjeni;
- razvijati korisne, komplementarne i stvaralačke odnose među institucijama iz domena zaštite prirode, zaštite spomenika, turizma, ugostiteljstva, prometa i komplementarnih djelatnosti.
- pratiti suvremenu turističku tražnju na domaćem i inostranom turističkom tržištu. Istražiti njen stupanj promjenljivosti i probirljivosti, te imati konstantu u kvaliteti ponude;
- razvijati kreativnu svijest svih zaposlenih u turizmu, ali i turista o neophodnosti razvoja turizma koji ne ugrožava druge djelatnosti tj. ne degradira, već unaprjeđuje prostor.

Osnovni zadaci u zaštićenim područjima HNŽ/K mogu se realizirati samo kroz njegovo prostorno planiranje. Planiranje se vrši radi razmještaja svih funkcija, zaštite, unapređenja prirodnih vrijednosti, te izgradnje prateće infrastrukture područja koja su namijenjena za rekreaciju i turizam u zaštićenom području. Zadatak je optimalno uskladiti interese zaštite prirode i ekonomskog razvoja.

Planovi uređenja moraju voditi računa i o mogućnostima i graničnim potencijalima korištenja prostora, kao i raditi sa dugoročnom perspektivom, kako bi se što uspješnije i racionalnije koristilo i uredilo zaštićeno područje. Prostorni planovi zaštićenih područja zasnivaju se na zakonima, smjernicama i ciljevima prostornog razvoja i uređenja područja posebne namjene u HNŽ/K.

Najvažniji element prostornog plana je podjela područja na zone u kojima se preciznije određuju namjene pojedinih dijelova zaštićenog područja. Kada je u pitanju razvoj turizma u zaštićenom području, on se oslanja prvenstveno na ključne prostorno-planske i programsko-razvojne dokumente koji se odnose na zaštićeno područje. Ti dokumenti moraju jasno odrediti razvojne okvire turizma i uspostaviti potpunu usklađenost razvoja sa drugim djelatnostima uz poštovanje ograničavajućih uvjeta razvoja i prostorne organizacije koja proizlazi iz tih dokumenata a odnosi se na zaštitu prirode u zaštićenom području.

To znači da je potrebno odrediti kapacitet svih razvojnih parametara (posjetilaca, smještajnih i uslužnih kapaciteta, prometnu infrastrukturu itd.) sukladno izvršenim zoniranjem. U sklopu plana upravljanja zaštićenim područjem koje je kompatibilno sa turističkom djelatnošću, potrebno je kreirati validan plan razvoja turizma u tom području. Na osnovi podataka o resursima kojima raspolaže i korištenju područja u turističke svrhe uprava zaštićenog područja treba da odgovori na ključno pitanje, da li razvoj turizma ugrožava geo-diverzitet i biodiverzitet područja pod zaštitom i temeljne razloge zbog kojih se područje stavlja pod zaštitu, tradicionalni način življenja lokalnog stanovništva, kao i ekološku ravnotežu.

3.8. Promet

Ciljevi razvitka cestovne prometne mreže HNŽ/K su podići razinu razvijenosti cestovne mreže na razinu koju su dostigle zemlje Europe, te na taj način omogućiti razvoj prometnog sustava HNŽ/K i njegovo uključenje u prometni sustav BiH. Na taj način se trebaju zadovoljiti zahtjevi za odgovarajućim gospodarskim razvojem HNŽ/K.

U skladu sa Strategijom cestovnog razvitka HNŽ/K (Službene novine HNŽ/K, br. 4/2006.), ključni ciljevi razvoja javnih cesta na prostoru HNŽ/K su:

- izgradnja brzih cesta u cilju optimalnog korištenja veza i planiranja priključaka na europske koridore (Koridor Vc i Jadransko-jonski koridor);
- usklađenje sa planiranim prometnim koridorima susjednih županija/kantona;
- održavanje i poboljšanje postojeće mreže cesta, poboljšanja sigurnosti prometa;
- rekonstrukcija i/ili izgradnja nedovršenih dionica regionalnih cesta.

3.9. Društvene djelatnosti

Društvene djelatnosti zadovoljavaju nematerijalne potrebe stanovništva gdje neke od njih izravno utječu i na gospodarski razvoj HNŽ/K (znanstvena, obrazovna i zdravstvena djelatnost).

U svome razvoju društvene djelatnosti se trebaju usklađivati s ekonomskim mogućnostima i potrebama gospodarstva i stanovništva te europskim standardima vodeći računa o poboljšanju kvalitete njihovih usluga i o većem prilagođavanju tržišnim kriterijima. Pri tome bi njihov razvoj trebao biti brži od razvoja gospodarstva i temeljiti se na izradi modernijih programa, racionalizaciji organizacije i poslovanja i boljem teritorijalnom rasporedu, uz veću međusobnu koordinaciju i podjelu rada te uz poboljšanje učinkovitosti. Tako će moći bolje zadovoljavati potrebe, utjecati na kulturni i društveni standard stanovništva i posebno na opći gospodarski i socijalni razvoj HNŽ/K.

Znanstvena djelatnost trebala bi biti najvažniji čimbenik gospodarskog, tehničkog i socijalnog napretka. U budućem će razvoju znanstvena djelatnost i primjena novih tehnologija slijediti tendencije znanstvenog razvoja i primjenu visokih tehnologija po uzoru na razvijene zemlje. U tome je cilju potrebno odvajati bitno više sredstava, povećati broj istraživača, modernizirati nastavna i znanstvena oprema, stvarati veći broj razvojnih, inovacijskih i tehnoloških centara, više proširiti znanstvenu informatiku, pojačati suradnju znanstvenih ustanova i poduzeća kao i međunarodnu suradnju, orijentirati se na primijenjena i razvojna istraživanja te na rješavanje tehnoloških, ekonomskih i socijalnih problema HNŽ/K. Tako će stope rasta novih investicija, broja istraživača i domaćeg bruto proizvoda biti veće od prosječnih stopa gospodarstva, ali će se u tu svrhu primjenjivati i odgovarajuće mjere znanstveno-tehnološke politike HNŽ/K u skladu s njezinim potrebama.

Obrazovna djelatnost postigla je veće razvojne rezultate u osnovnom i visokom obrazovanju, a nešto manje u predškolskom odgoju i srednjem obrazovanju. Osnovni pravci razvoja su prilagođavati nastale planove i programe novim obrazovnim profilima za nova zanimanja i struke koje zahtijevaju nove odnosno visoke tehnologije, uvoditi obrazovne standarde razvijenih zemalja i suvremene nastavne opreme, poboljšati stručnu razinu nastavnika i rješavati kadrovske deficite, poboljšati uspješnost obrazovnih ustanova i proširiti potrebne mreže odnosno prostor.

Zdravstvena zaštita provodi se u okviru postojećeg sustava te zaštite (građani i osiguranici, zdravstvene ustanove, državna tijela). Zdravstvene ustanove nisu dovoljno prostorno i tehnički a dijelom i kadrovski opremljene, materijalni položaj tih ustanova i zdravstvenih djelatnika nije povoljan zbog nedovoljnog odvajanja sredstava za zdravstvenu zaštitu i zbog koncentracije tih sredstava, a dijelom i zbog neracionalne organizacije. Proces privatizacije u primarnoj zdravstvenoj zaštiti prijeti opasnošću smanjenja dostupnosti i razine medicinske usluge zbog nedovoljnog i nenamjenskog prostora i zastarjele opreme. Nešto je bolje stanje u specijalističko-konzilijarnoj i stacioniranoj zdravstvenoj zaštiti, gdje ona uglavnom zadovoljava potrebe stanovništva HNŽ/K.

U budućem razvoju potrebno je promovirati privatizaciju primarne i specijalističko-konzilijarne zaštite, proširiti prostor i modernizirati oprema prema utvrđenom standardu, povećati sredstva za financiranje zaštite, te poboljšati zaštitu osoba treće i četvrte životne dobi.

3.10. Kulturno-povijesno naslijeđe

Stanje u kojem se danas nalaze kulturno-povijesne graditeljske cjeline u HNŽ/K, urbane i ruralne, duboko je povezano s razvojem suvremenog života uopće. Stručna revitalizacija i učinkovito korištenje graditeljskog naslijeđa koje je pretežito zapušteno ili u propadanju, ima veliki gospodarski potencijal, naročito kroz povećanje kapaciteta i obogaćenja ponude u turizmu.

Programi revitalizacije trebaju se temeljiti na očuvanju ambijetalnosti i izvornog krajolika, njegovanju tradicije te njihove prilagodbe na suvremena stremljenja, razvoju selektivnog turizma (malog, ekološkog, ambijetalnog, elitnog, i slično), proporcionalnom rastu i razvoju infrastrukture te pojedine suprastrukture i podizanju svijesti najširih slojeva stanovništva o vrijednosti, ugroženosti te potrebi i mogućnosti očuvanja tog bogatstva.

Suvremeni, kompleksan pristup graditeljskom naslijeđu polazi od načela aktivne zaštite. To znači da taj postupak obuhvaća ne samo konzervatorske intervencije, već cjeloviti integralni proces vrednovanja i revitalizacije kulturno-povijesnog naslijeđa.

Kompleksni pristup graditeljskom naslijeđu HNŽ/K polazi od pretpostavke da djelovanje treba usmjeriti u četiri osnovna pravca:

- proširenjem interesa od probranih spomenika do građevina skromnijeg estetskog ili povijesnog značenja;
- evoluciji svijesti o vrijednosti cjeline od pojedinačnog spomenika k povijesnoj sredini (naselju, gradskoj četvrti, gradskoj jezgri, grada u cjelini, pejzaža u regiji);
- teritorijalnom širenje svijesti o potrebi zaštite graditeljskih i kulturnih dobara;
- evoluciji u shvaćanju problematike graditeljskog naslijeđa koja se više ne svodi isključivo na povijesno umjetničke aspekte starih građevina i rješavanje tehničkih problema za očuvanje i održavanje samo tih vrijednosti, nego zalazi u mnogo složenije socio-ekonomske, higijensko-komunalne, urbane i ekološke probleme.

Suvremeni pristup graditeljskom naslijeđu donosi bitne promjene i u pristupu očuvanja graditeljskog i kulturnog naslijeđa, uvodeći sasvim novu metodologiju, primjerenu razvitku suvremenih znanosti općenito, posebno onih područja i disciplina koja su usko vezane uz zaštitu, kao što su: urbanizam, arhitektura, građevinarstvo, historiografija, i teorija likovnih umjetnosti, arheologija i drugo.

Osnovno obilježje aktivne zaštite graditeljskog naslijeđa je provedba zaštite putem planova i projekata prostornog uređenja odnosno izgradnjom gradova i naselja. Kako je prostorno planiranje u jedinstvenom sustavu društvenog i gospodarskog planiranja, to i zaštita i uređenje kulturne baštine postaje dijelom tog sustava.

Kontaminiranost minama i eksplozivnim sredstvima

HNŽ/K se još suočava sa problemom visoke zagađenosti minama. Mine i neeksplozirana sredstva predstavljaju jednu od glavnih opasnosti za sigurnost građana i prepreku za ekonomski i društveni razvoj HNŽ/K.

U skladu sa Strategijom protuminskog djelovanja BiH 2009. – 2019., prostor HNŽ/K treba biti očišćen od mina i eksplozivnih sredstava do 2019. godine.

4. KONCEPT PROSTORNOG RAZVOJA

Koncept prostornog razvoja HNŽ/K temelji se na određenim načelima suvremenog uređenja prostora te ciljevima razvitka i prostornim vrijednostima.

Koncept organizacije prostora HNŽ/K polazi od pretpostavke da HNŽ/K funkcionira kao jedinstvena upravna cjelina unutar koje se ujednačuju uvjeti razvitka. Komunikacije unutar tog sustava osiguravaju dnevne protoke ljudi i dobara, dnevnu opskrbu i zaštitu ljudi s gledišta ljudskih potreba. Prostor HNŽ/K je jedinstven i cjelovit, unutar kojega se odvijaju dnevne aktivnosti i potrebe stanovništva.

Razmještaj ljudi i dobara u prostoru treba biti temeljen na policentričnom načelu, što znači da organizacija regionalnog prostora ima više središta iz kojih se na određenoj razini utječe na razvitak gravitacijskog prostora. Međuodnos pojedinih središta u prostoru počivat će na suradnji i konkurenciji. Policentrizam pretpostavlja jaku inicijativu pojedinih središta, veći dinamizam i privlačenje kvalitetne gospodarske i uslužne strukture.

Razvojno načelo ovakve organizacije prostora podrazumijeva da se prostor racionalno koristi i zaštititi u svim elementima korištenja. Prostor HNŽ/K očituje se u velikoj raznolikosti, ljepoti, višeznačnosti namjene i s iznimnim geoprometnim položajem. Prostor se očito pojavljuje kao najvredniji resurs te sredine, s prostranstvima, pitkim vodama, prirodnim ljepotama, s poljima, s morem, podmorjem, obalom i pripadajućem živom svijetu. Ako se toj činjenici doda kvaliteta i zemljopisni položaj, onda se značenje prostora kao činitelja razvitka uvećava.

Područje HNŽ/K, uz uvažavanje njezinih upravnih granica, je otvoreni prostor za međunarodnu i međuregionalnu suradnju. Stoga regionalni prostor HNŽ/K mora sadržavati organizacijski prostorni elementarij koji se odnosi prema regionalnim prostorima i prema bližem i daljnjem okruženju. Otvorenost tog regionalnog sustava je činitelj reprodukcije tog područja i razvitka. Organizacija prostora po načelu otvorenosti mora se očitovati u svim elementima organizacije - gospodarskih, uslužnih, intelektualnih, prometnih i drugih funkcija.

Integriranje prostora je neposredno vezano na otvorenost prostora HNŽ/K. Povezivanje HNŽ/K s obodnim prostorima potreba je i nužnost koju nameće gospodarska orijentacija (promet, trgovina), a temeljena je na otvorenosti prostora. Otvorenost prostora doživljava svoj smisao i opravdanje u njegovoj integraciji s obodnim prostorima što treba ostvariti preko važnih regionalnih i europskih prometnih koridora i veza na kopnu i u zraku.

Održivi razvitak je sintagma suvremenog razvitka i načelo organizacije prostora. Održivi razvitak kao načelo organizacije prostora je polazište za sadašnji razvitak i jamstvo za budućnost, a to znači s gledišta korištenja prostora i prirodnih resursa, respekt prema još nerođenima.

Prostorni plan sagledava razvitak i organizaciju prostora HNŽ/K ne samo u okvirima vlastite regije, već i u okvirima šireg prostora. Pojam "regije" se u teorijskom okviru odnosi na šire područje od HNŽ/K, gdje je regija, radi praktične primjene i analitičke obrade, ograničena na administrativne granice HNŽ/K.

4.1. Osnovni podaci o prostoru

Hercegovačko-neretvanska županija/kanton (HNŽ/K) se nalazi u južnom dijelu BiH i obuhvaća područje oko rijeke Neretve, koja je okosnica života HNŽ/K. Pruža se pravcem sjever - jug, od prijevoja Ivan na sjeveru do Ivanjice iznad Dubrovnika. Rastojanje između sjeverne točke i južne točke iznosi 147,34875km, a između istočne i zapadne točke 83,98513km.

Nadmorska visina se smanjuje od 2.228 m n.m. (Čvrstica), odnosno 2.103m n.m. (Prenj) do 0 na razini mora u Neumu. Ovakav položaj dao joj je značenje važnog geostrateškog pravca, ali i odredio osnovne klimatske odlike, te karakter biljnog i životinjskog svijeta.

Posebnost područja HNŽ/K je u njenoj planinskoj, nizinskoj, primorskoj i kontinentalnoj raznolikosti koju povezuje jedinstvena ljepota teritorija oblikovanog kroz slikovite proplanke i brda, nizinsko područje uz rijeku Neretvu uključivo i primorski pojas. Zemljopisno gledano, nalazi se na prostoru u kojem planinski krajolik stagnira, gdje je dominantna u morfologiji dolina rijeke Neretve. Ovakve raznolike prirodne i zemljopisne karakteristike područja HNŽ/K, od plodnih, prostranih polja i pašnjaka, rijeka i jezera pa do stoljetnih listopadnih i zimzelenih šuma pružaju obilne mogućnosti za život i gospodarski razvoj temeljen na poljoprivrednoj proizvodnji, stočarstvu, te drvnoj industriji.

Prostorno, površina HNŽ/K je oko 4.350km² ili 16,0% površine FBiH, pa je na drugom mjestu po veličini među županijama/kantonima u FBiH. Duljina granice HNŽ/K iznosi 606,816km.

Sjeverno područje HNŽ/K (općine Prozor-Rama, Konjic i Jablanica), prostire se na 1.948km² s nadmorskom visinom od 200 do 1.500m. U 238 naselja živi 64.522 stanovnika. Ovo je područje bogato poljoprivrednim zemljištem (73.791ha), od čega se 81% nalazi pod livadama i pašnjacima. Ovaj kraj raspolaže i s akumulacijama: Ramsko i Jablaničko jezero, kroz njega protječu rijeke Rama, Doljanka, Krupić i druge riječice, što predstavlja značajan vodeni kapacitet. U ovom području se nalazi dio zaštićenog prostora Parka prirode Blidinje.

U središnjem dijelu HNŽ/K (i čitave Hercegovine) nalazi se Grad Mostar, koji se prostire na 1.175 km², ili 26,7% površine HNŽ/K, i predstavlja političko, gospodarsko, znanstveno i kulturno središte cijele regije (udaljen 130km od Sarajeva, 180km od Dubrovnika, 160km od Splita). Mostar je i upravno sjedište HNŽ/K, te jedan od četiri grada u BiH. Gradsko područje (Mostar i njegova okolina) je, u zemljopisnom pogledu, čvorištem sjeverne, zapadne i istočne Hercegovine. Kroz središte grada protiče rijeka Neretva.

Južni dio HNŽ/K (općine Čapljina, Čitluk, Stolac, Ravno i Neum) prostire se na površini od 1.648 km². U 126 naselja živi 63.544 stanovnika. U ovom području se nalazi zaštićeno područje Park prirode Hutovo blato.

4.2. Geoprometni položaj

Geoprometna pozicija HNŽ-K ima osobitu važnost za BiH. Kroz HNŽ-K vode putovi prema moru i luci Ploče, koja je, iako se nalazi u Hrvatskoj, bitna za BiH. Prostorom HNŽ-K prolazi magistralni cestovni pravac M-17 koji ide dolinom rijeke Neretve od čvorišta sa Jadranskom magistralom u Opuzenu (RH). Na M-17 je mrežom magistralnih i regionalnih cesta povezan ostatak HNŽ-K i šire regije uz dolinu Neretve.

Cijelom duljinom HNŽ-K u pravcu sjever-jug prolazi Koridor Vc i trasa buduće autoceste (i željeznice, naftovoda, plinovoda), što uvelike povećava ionako značajnu ulogu HNŽ-K za prometni i gospodarski razvoj i rast ukupnog prostora BiH.

4.3 Organizacija i osnovna namjena korištenja površina

4.3.1 Prostorni pokazatelji za namjenu i korištenje površina

Organizacija i osnovna namjena korištenja površina HNŽ/K prikazana je u grafičkom dijelu Studije na kartografskom prikazu 6.1.1. Korištenje i namjena površina u mjerilu 1:100 000.

Na navedenom kartografskom prikazu označeni su izgrađni dijelovi građevinskog područja i postojeća naselja. Za projekciju širenja građevinskih područja korišteni su rezultati višekriterijalne analize (Studija vrjednovanja prostora za prostorni razvoj HNŽ/K, 2011.), i to neutralnog modela s ograničenjima koji se pokazao koji najpovoljniji i najrealniji u prikazu površina na kojima je moguće širenje građevinskih područja.

Time su dobivene površine/područja koja trebaju biti rezervirana za razvoj određenih namjena bez ograničenja u razvoju, odnosno s velikim potencijalom za razvoj.

Pojam stanovanja prikazan je u kategoriji šireg značenja te obuhvaća stanovanje, mješovitu, gospodarsku, rekreacijsku kategoriju, kao i sve ostale kategorije koje prate stanovanje i s njim čine logičnu cjelinu, (osobito kada se navedeni podaci koriste za prikaz postojećeg stanja te kao ulazni podaci za daljnje analize i projekcije budućeg stanja).

Korištenjem navedenih izvora i rezultata multikriterijalne analize na kartografskom prikazu prikazane su:

- industrijske zone;
- uslužno-servisne zone;
- trgovačke zone;
- lokacije namijenjene za gospodarsku namjenu;
- lokacije predviđene isključivo za ugostiteljsko-turističku namjenu;
- eksploatacijska područja;
- legalna i nelegalna odlagališta otpada;
- planirani razvoj prometnog sustava županije/kantona.

Osim već izgrađenih površina te projekcije mogućeg širenja građevinskog područja naznačena je podjela agrarnih površina na:

- I agrozonu;
- II agrozonu;
- III agrozonu;
- zonu šuma;

uz prikaz svih vodnih površina, uključujući i privremene.

4.3.2 Širenje građevinskih područja

Višekriterijalna analiza putem tri modela daje matematički točne rezultate na osnovu postojećih podataka/slojeva, međutim, u prostorno-planskoj metodologiji pokazuje određene netočnosti i nelogičnosti što je i očekivano.

Kartografski prikazi nastali kao rezultat višekriterijalne analize daju određene planske smjernice ovisno o odabranom modelu; ovdje je potrebno naglasiti da navedeni modeli (ekološki, tehnološki, neutralni) svojim konceptom i metodologijom više odgovaraju za primjenu na prostorima bez zabilježenog ljudskog djelovanja te tu mogu dati točnije početne rezultate i smjernice za daljnje planiranje.

Na prostorima s povijesnim kontinuitetom naseljenosti kao i dužom tradicijom urbanizma i prostornog planiranja, kao što je prostor HNŽ/K cijenimo da se naglasak treba staviti na standardne prostorno-planerske metode i tehnike kako bi se dobili kvalitetniji i primjereniji rezultati te planska rješenja.

Iako izabrani neutralni model s ograničenjima kao rezultat spomenute multikriterijalne analize najbolje pokazuje mogućnosti širenja građevinskih područja, smatramo da je pri izradi Prostornog plana HNŽ/K ipak potrebno naglasak staviti na standardne prostorno-planske tehnike i metode kako bi se dobivala održiva projekcija budućeg korištenja i namjene površina prostora HNŽ/K uz nužnu valorizaciju i zaštitu prirodne i kulturno-povijesne baštine.

Kroz nastavak procesa izrade i donošenja Prostornog plana HNŽ/K u obzir bi trebalo uzeti i nove čimbenike u odnosu na dosadašnje prostorno-plansko razdoblje:

- ratna razaranja i pustošenja;
- stvaranje samostalne države;
- složeno državno uređenje;
- izrazite demografske promjene u posljednjih dvadeset godina;
- gospodarska tranzicija, ;
- naglasak na zaštiti prirodne te kulturno-povijesne baštine i tradicije.

Također će se odrediti površine/područja za koja je potrebna detaljnija razrada kroz prostorno plansku dokumentaciju nižeg stupnja razrađenosti i područja/površine koja za koja nije predviđena obveza izrade detaljnijih planova uređenja prostora.

Gradsko građevinsko zemljište je poseban problem jer je napadnuto bespravnom izgradnjom, velike površine, pa i objekti i infrastruktura na njima su napušteni ili devastirani, dijelom zbog ratnih djelovanja, a dijelom zbog procesa privatizacije; krajnje je vrijeme gradski prostor privesti urbanoj kulturi.

Za devastirane i napuštene prostore i objekte bi odgovarajućim zakonom trebalo bi odrediti rok do kojeg su vlasnici dužni devastirane objekte ukloniti s lokacije. Površine i prostori koji u određenom roku ne budu privedeni upotrebi trebalo bi da se ponuditi na prodaju, a sredstva prikupljena tim putem držati na posebnom računu do pojave vlasnika, ponovo u ograničenom roku.

Prostorna potreba za poslovnim zonama po općinama, odnosno potreba za građevinskim zemljištem, iznosila je 1.055,11ha, uz očekivanja da će se do 2020. godine ista gotovo udvostručiti. Ovako dobiveni rezultati ukupnih potreba su korigirani koeficijentom (postotkom) neiskorištenosti postojećih poslovnih zona, pa gornje vrijednosti iznose 671,06ha (2009.), odnosno 1.717,39ha (2020.).

Tablica 4.1: Prostorna potreba HNŽ/K za poslovnim zonama po općinama korigirano faktorom mogućeg iskorištenja neaktiviranih kapaciteta

Općina	2009. u ha	Koeficijent iskorištenosti	Korigirana površina korištenja 2009.	Potrebno po procjeni 2020.	Stvarno potrebno
Čapljina	58,27	85	49,52	134,60	184,12
Čitluk - Međugorje	154,78	80	123,82	105,25	229,07
Mostar	664,63	60	398,77	661,45	1.060,22
Jablanica	19,52	70	13,66	6,05	19,71
Konjic	107,50	60	64,50	121,47	185,97
Neum	17,80	90	16,02	15,66	31,68
Prozor - Rama	12,58	30	3,77	0,25	4,02
Ravno	-	-	-	-	-
Stolac	20,03	5	1,00	1,60	2,60
HNŽ/K	1.055,11		671,06	1.046,33	1.717,39

Procjena je da će do 2020. godine na nivou HNŽ/K okvirno trebati oko 67% novog građevinskog zemljišta u poslovnim zonama.

U prostorni raspored dobivenih količinskih potreba za poslovnim zonama (građevinskim zemljištem u poslovnoj funkciji) nije moguće ulaziti jer je to u isključivoj nadležnost jedinica lokalne samouprave. Na razini koncepta prostornog uređenja se može govoriti o dva aspekta prostornog razmještaja građevinskog zemljišta u poslovnoj namjeni:

- aspekt inputa koje donose planovi višeg reda i sektorske strategije pojedinih javnih poduzeća i institucija (Prostorni plan FBiH, Prostorni planovi područja posebnog interesa, Strategija razvoja brzih cesta FBiH);
- potreba ruralnog razvoja i nova dostignuća i iskustva prostornih planova u drugim sredinama.

Prostorni plan FBiH, aktivnosti koje se rade na izgradnji Koridora Vc, kao i spomenuta Strategija brzih cesta će dovesti do izgradnje tri bitna pravca na prostorima HNŽ/K. To su:

- Koridor Vc koji ide od sjeverne granice Općine Konjic do granice na jugu sa Republikom Hrvatskom i koji povezuje općine na pravcu sjever - jug;
- Jadransko-jonska autocesta koja ide pravcem istok - zapad;
- Brza cesta Mostar - Grude do spoja sa Jadransko - jonskom cestom u Republici Hrvatskoj.

Sve ove ceste - autoceste na našim prostorima će spojiti HNŽ/K sa okruženjem, i u bitnome će i intenzivirati i predodrediti prometne tokove unutar HNŽ/K. Na ovakav način one će intenzivirati gospodarski razvoj, te na izvjestan način i predodrediti lociranje poslovnih zona :

- čvor Konjic i poslovne zone Konjica;
- čvor Jablanica i poslovne zone Jablanice;
- čvor Mostar sjever gdje ne treba definirati novu zonu zbog zaštite poljoprivrednog zemljišta, već pokrenuti i proširiti najbližu poslovnu zonu u Vrapčićima;
- čvor Mostar jug kojem, također, ne treba nova poslovna zona na poljoprivrednom zemljištu, već preuređenje, aktiviranje i širenje zone Mostar Bišće, a pogotovo iskorištavanje neiskorištenog ruralnog građevinskog zemljišta;

- poslovna zona u širem prostoru raskrižja Rodoč na Brznoj cesti (Južna obilaznica);
- poslovna zona u široj zoni Miljkovića na Brznoj cesti Mostar - Split;
- poslovna zona u zoni čvorišta Počitelj;
- poslovna zona u zoni čvorišta Zvirovići;
- poslovna zona u zoni čvorišta Stolac na Jadransko - jonskoj cesti;
- poslovna zona u široj zoni Hutovo - Neum u široj zoni čvora Neum na Jadransko-jonskoj cesti;
- poslovna zona u široj zoni Ravnog na Jadransko - jonskoj cesti;
- poslovna zona Ivanjica u široj zoni Ivanjice na Jadransko - jonskoj cesti.
- proširenje poslovne zone unutar urbane zone Prozora, a eventualno nova na prometnom pravcu Rama - Tomislavgrad.

Nijednu od navedenih poslovnih zona ne treba graditi na uštrb poljoprivrednog zemljišta.

Drugi aspekt o kojem je potrebno voditi računa prilikom lociranja poslovnih zona je njihova lokacija u kontekstu ruralnog razvoja. U tom kontekstu neophodno bi bilo izučiti svjetsko iskustvo u lociranju poslovnih zona u funkciji ruralnog razvoja (primjerice Slovenija) kojima se na najdirektniji način stimulira ruralni razvoj, a urbane sredine spašavaju od prenaseljavanja i opterećenja fizičke i društvene infrastrukture.

Prostorne potrebe za građevinskim zemljištem unutar specifičnih gospodarskih djelatnosti šumarstvo i poljoprivreda su obuhvaćene su u potrebnoj površini poslovnih zona. Ove potrebe se odnose prije svega na potrebe njihovih prerađivačkih dijelova (pilana, prerada drveta, prerađivačka industrija poljoprivrednih proizvoda i slično). Prostor je bazni resurs poljoprivredne proizvodnje i šumsko industrijskog kompleksa u HNŽ/K, i ne samo resurs, već i nenadoknadiv resurs. Jednom potrošen kao da je izgubljen za sva vremena; njegov gubitak najvećim je dijelom rezultat neplanskog korištenja.

4.3.3 Prostori / površine izvan građevinskih područja

Iako HNŽ/K u značajnoj mjeri pripada mediteranskoj klimatskoj sferi koju karakterizira ograničeni kapacitet šumskog pokrivača, ipak su sjeverni visoki dijelovi HNŽ/K veoma bogati šumom. Time je ove površine potrebno zaštititi od nekontrolirane sječe, te njima organizirano planirano gospodariti štiteći drveni kontingent kao ograničen resurs, širiti ga, te kroz plansku eksploataciju imati gospodarsku korist. Daljnjim procesima pošumljavanja goleti potrebno je širiti ovaj prostor prema jugu HNŽ/K.

U južnom dijelu HNŽ/K je potrebno dio nekvalitetnog šumskog zemljišta pretvoriti u poljoprivredno zemljište, a za ostali dio istog zemljišta pokrenuti procese pošumljavanja gdje je to moguće. Kvalitetnije šumsko zemljište je imperativno potrebno štititi.

U aktualnoj izraženoj pojavi pretvaranja šumskog zemljišta u vinograde i voćnjake kroz proces prostornog planiranja potrebno je voditi računa da se ne ugrozi kritična masa potrebnog šumskog zemljišta, prije svega, zbog zaštitne funkcije šuma u procesima zaštite od erozije zemljišta, očuvanja mikroklimе, kao i zbog ostalih korisnih funkcija šume.

Poljoprivredno zemljište je pored ljudskog potencijala, vode i sunca, definitivno ključni resurs Hercegovine, osobito u krškim poljima uz rijeke. U prijeratnom procesu planiranja i kroz formiranje velikih poljoprivrednih kombinata nastojalo se iskoristiti, sačuvati, pa i proširiti. Poslije rata došlo je do masovne devastacije poljoprivrednog zemljišta i to kroz proces nekontrolirane stambene izgradnje i izgradnje poslovnih objekata na poljoprivrednom zemljištu.

Na temelju do sada provedenih istraživanja, pravog obradivog tla za oraničnu, voćarsku i vinogradarsku proizvodnju na području HNŽ/K ima razmjerno malo. Širenje gradova i naselja većinom vezano za nizinska područja, gdje nalazimo relativno dobra tla, pa je i time određeno kontinuirano smanjenje oraničnih površina. Stoga je potreba čuvanja vrijednih obradivih kategorija zemljišta prva zadaća svih tijela uprave općina, HNŽ/K i vlasnika tih nekretnina.

Budući da racionalno unapređenje proizvodnje treba usmjeravati u pravcu svrhovitijeg korištenja prirodnih ekoloških uvjeta, temeljna orijentacija buduće proizvodnje na području HNŽ/K, posebno njegovog daljeg izvanurbanog područja, treba ići u pravcu razvoja stočarskog, a zatim povrtlarskog, voćarskog i vinogradarskog gospodarstva.

Unapređenje poljoprivredne proizvodnje je proces koji vremenski duže traje i zahtijeva rješavanje niza problema vezanih za materijalna ulaganja. Način kojim se najbrže postižu početni rezultati je primjena mineralne fertilizacije. Ona služi ne samo povećanju prinosa nego i kao temelj za daljnje zahvate. Racionalni pristup ovom problemu počiva na kontroli plodnosti, odnosno kontroli sadržaja hranjivih elemenata u tlima, jer se time utvrđuju točne doze gnojiva koje treba unositi u tlo, za meliorativno i redovito gnojenje. Na taj način izbjegavaju se nepotrebni izdatci vezani za uporabu viška gnojiva, a doze gnojiva prilagođavaju se mogućnosti prihvatanja u skladu sa adsorpcijskim vrijednostima tla. Da bi se to ostvarilo, utvrđene su pojedine zone kao regionalna područja. U okviru poljoprivrednog korištenja zemljišta su utvrđene tri agrozone, te zona šuma i zona urbanih područja.

I. zona-Agrozona I. sa stajališta zemljišnih potencijala. Ova zona zauzima 21.140,46ha što čini 4,84% zemljišta HNŽ/K. i smatra se kao najvrjednije područje HNŽ/K. U njoj i oko nje posebno treba njegovati poljoprivrednu oraničnu proizvodnju. Istina, oranična poljoprivredna proizvodnja može biti u službi i stočarske ili druge proizvodnje. Zemljišta prve četiri bonitetne kategorije (I. zona), zahvaćaju površinu od 21.140,45ha (4,84% HNŽ/K). Ovo je zona intenzivne poljoprivredne proizvodnje, a uglavnom je zastupljena u nizijskom području odnosno u riječnim dolinama, s mogućnostima potpunog uređenja poljoprivrednog zemljišta, uključujući i izgradnju irigacijskih sustava. Na području ove agrozone, u nizijskom području HNŽ/K, dominira povrtlarska i voćarsko-vinogradarska proizvodnja, koja se uglavnom nalazi u riječnim dolinama i u blizini većih naselja. Upravo su to i glavni razlozi koji, osim potencijalnih mogućnosti samog zemljišta, opredjeljuju ovaj vid proizvodnje koja zahtijeva intenzivnu obradu i suvremenu agrotehniku uz mogućnost navodnjavanja. Na drugom mjestu je proizvodnja mlijeka i mesa odnosno krme i sijena. Zbog ratnih djelovanja, odnosno miniranosti terena, raseljenosti stanovništva i dr., gruba je procjena da oko 10-30% zemljišta ove agrozone ostaje neiskorišteno.

U II. zonu-Agrozonu II. grupirana su zemljišta osrednjih potencijala, koja imaju značajnija ograničenja i uglavnom su manje prikladna za kultiviranje, tako da se manje koriste kao oranična tla, a pretežito se koriste kao livade, voćnjaci, te vinogradi. U okviru druge agrozone svrstana su zemljišta V. i VI. bonitetne kategorije. Ova zona zahvaća površinu od 63.102,80ha (14,45% HNŽ/K). Te su površine zamišljene kao rezervni zemljišni resursi koji trebaju biti u službi proširenja poljoprivrednih površina.

Prirodni uvjeti i tradicionalan oblik proizvodnje hrane favoriziraju strukturu proizvodnje u ovoj agrozonu. U ovoj agrozonu zastupljena je i proizvodnja mesa i mlijeka, dakle, korištenje zemljišta kao livada i pašnjaka, zatim proizvodnja strnih žita, krumpira, povrća i voća. Potrebno je istaći da se, zbog proteklog rata, značajan dio površina ne koristi adekvatno u što spadaju i površine pod minskim poljima.

U III. zonu-Agrozonu III. grupirana su zemljišta najslabijih bonitetnih kategorija (VII. bonitet), te s motrišta zemljišnih potencijala ona predstavljaju najslabije područje HNŽ/K. Zauzima površinu od 122.481,21ha (28,04%). Zemljišta u okviru ove zone karakteriziraju se vrlo izraženim ograničenjem za šire korištenje u poljoprivredi. To su u prvom redu zemljišta, velike inkliniranosti terena, stjenovitosti, vrlo male dubine, viših nadmorskih visina i nepovoljnih klimatskih prilika. To su pašnjačke površine na kojima treba planirati i razvijati stočarsku proizvodnju stoke sitnog zuba. Ekstremni uvjeti planinskog područja, te veoma slab kvalitet zemljišta, izražen kroz plitkoću, stjenovitost i nagnutost terena, odredili su oblik proizvodnje hrane u ovom području. Zbog nepovoljnih prirodnih uvjeta planinskog područja, struktura proizvodnje u ovoj agrozoni uglavnom se bazira na proizvodnju sijena i krme odnosno proizvodnju prvenstveno ovčjeg (manje goveđeg) mesa i mlijeka. Zbog čistoće područja trebala bi se iskoristiti i potencijalna mogućnost proizvodnje ljekobilja.

U IV. zonu-Zonu šuma spadaju svi zemljišni prostori koji se nalaze pod šumskom vegetacijom. Od svih pet zona, zona šuma je najzastupljenija. Ukupna površina ove zone zauzima 217.856,58ha (49,88%). Ovi prostori karakteriziraju se heterogenošću zemljišnog pokrivača, s prisutnim posljedicama erozivnih procesa. U planinskom dijelu područja HNŽ/K, s vrlo razvijenom orografijom, erozivni procesi su najintenzivniji. Tu treba unaprijediti gospodarenje šumom posebno u općinama Konjic, Jablanica, Prozor-Rama i planinskim dijelovima Grada Mostara.

U okviru V. zone-urbani prostori i površine isključene iz sfere biljne proizvodnje obuhvaćeni su svi urbani prostori i površine koje se nalaze u okviru industrijskih zona, prometnica, površinskih kopova, vodenih površina, odlagališta, deponija, šljunčara i sve ostale neproduktivne zemljišne površine koje su trajno isključene iz poljoprivredne i šumske proizvodnje.

Na području HNŽ/K, ove površine zahvaćaju 12.162,02ha (2,78%) od čega 6.164,92ha (1,41%) čine izgrađeno zemljište, a 5.997,09ha (1,37%), čine vodene površine. Potrebno je naglasiti da je ova zona (izgrađeno zemljište) obuhvatila područja najboljih poljoprivrednih površina HNŽ/K u dolini rijeke Neretve, a da šumske površine nisu ili su tek simbolično korištene za ovu potrebu.

Na temelju karata agrozona za pojedine općine moguće je preporučiti podjelu površina zemljišta prema stupnju čuvanosti, stoga:

- agrozonu I. i IV kategoriju iz zone šuma potrebno je potpuno zaštititi od drugih korisnika;
- agrozona II. te V i VI kategorija iz zone šuma može se iznimno koristiti i u s druge svrhe, što znači da urbanizaciju, autoceste, plinovode;
- industrijska postrojenja treba usmjeriti na III. agrozonu i VII kategoriju područja šuma; u ovoj zoni dozvoljava se potpuna urbanizacija i korištenje prostora za sve druge potrebe.

Zbog zabrinjavajućeg stanja nivoa devastacije poljoprivrednog zemljišta potrebno je donijeti mjere u cilju zaustavljanja ovog procesa (primjerice raznim poreskim mjerama poskupiti izgradnju poslovnih objekata na poljoprivrednom zemljištu, pretvorenom u građevinsko).

Pored ovoga potrebnim državnim aktivnostima poduzeti mjere zaštite i stavljanje u funkciju poljoprivrednog zemljišta. Sve te mjere mogle bi se podijeliti na sljedeće:

- zakonska zaštita;
- planiranje prostornih razvojnih procesa;
- komasacija i okrupnjavanje parcela;
- melioracija zemljišta koje mora biti dio jedinstvenog sustava korištenja voda;
- potpora poticaju poljoprivredne prerađivačke industrije (predvidjeti prostor u poslovnim zonama ili formirati poslovne zone u funkciji ove djelatnosti).

Infrastrukturne i ostale potrebe u funkciji poslovnih zona se mogu kao i zemljišta dobiti razložene na osnovi financijskih investicijskih potreba. Sve ove potrebe poslovnih zona, a prije svega uređenje i opremanje građevinskog zemljišta moraju se utvrditi i izdefinirati prije formiranja novih zona, na račun fondova ili države, a naplaćivati kroz dugo razdoblje (i sa fazom odgode) od strane korisnika zone. Tek na takav način će se eliminirati izgradnju neracionalnih poslovnih objekata bez opreme, a na poljoprivrednom, stambenom ili šumskom zemljištu.

4.4. Sustav naselja

4.4.1. Administrativna podjela

HNŽ/K administrativno/upravno je uređena kroz sustav jedinica lokalne samouprave (općine i Grad Mostar) u čijem sastavu se nalaze sva naselja.

Jedinice lokalne samouprave u sastavu HNŽ/K su:

- Općina Čapljina - sjedište u Čapljini;
- Općina Čitluk - sjedište u Čitluku;
- Općina Stolac - sjedište u Stocu;
- Općina Jablanica - sjedište u Jablanici;
- Općina Konjic - sjedište u Konjicu;
- Općina Prozor-Rama - sjedište u Prozoru;
- Općina Neum - sjedište u Neumu;
- Općina Ravno - sjedište u Ravnom;
- Grad Mostar koji je ujedno i sjedištem HNŽ/K.

Općina Čapljina (256km²) se nalazi u južnom dijelu BiH, sa oko 6.200 stanovnika u općinskom središtu, odnosno 27.882 stanovnika u općini (po popisu iz 1991.), što čini 10,4% stanovništva HNŽ/K, a prema procjeni iz 2007. godine oko 8.500 stanovnika u središtu, a 23.590 stanovnika u općini.

Općina Čitluk (181km²) se razvija na bipolarnoj osnovi, na čijoj jednoj strani je administrativno središte Čitluk (3.500 stanovnika), a na drugoj turistički centar Međugorje (2.300 stanovnika) čija gravitacijska snaga se prostire znatno izvan granica Općine. Broj stanovnika u općini je bio 15.014 (1991.), odnosno 15.945 stanovnika (procjena 2007.).

Općina Stolac (280km²) se nalazi u jugoistočnom dijelu HNŽ/K. Broj stanovnika u općini (27 naselja) je bio 16.420 (1991.), odnosno 13.360 stanovnika (procjena 2007.), od čega u općinskom središtu oko 4.500 stanovnika.

Općina Jablanica (301km²) po zadnjem popisu je brojila 12.664 stanovnika (1991.), odnosno 11.886 stanovnika (procjena 2007.).

Općina Konjic (1.169km²) se nalazi na krajnjem sjeveru planinske Hercegovine i druga je općina po veličini prostora (26,6% od HNŽ/K). Središte općine je 1991. brojalo oko 11.500 (oko 5.400 kućanstava), a općina 43.915 stanovnika, a prema procjeni iz 2007. godine središte je imalo oko 12.300, a općina 29.095 (12,8% od HNŽ/K).

Općina Prozor-Rama (477km²) nalazi se u sjevernom dijelu HNŽ/K. Broj stanovnika u općini je bio 19.602 (1991.), odnosno 16.371 stanovnika (procjena 2007.), od čega u općinskom središtu 4.800 stanovnika.

Općina Neum (226km²), jedino je općinsko središte na moru u HNŽ/K, smješten u zaljevu Neum-Klek. Općina ima 27 mjesta, 5 mjesnih zajednica s 4.682 stanovnika (procjena iz 2007.), odnosno s gustoćom naseljenosti od 21 stanovnik/km² površine. Broj stanovnika je uvećan za 8% u odnosu na popis iz 1991. godine (4.325), odnosno 16% u odnosu na 1981. godinu. Ukupna ljetna populacije se povećala na oko 8.000 ljudi. Općina Neum doživjela je temeljito pražnjenje naselja koncentracijom stanovništva u općinskom središtu, koje je u vremenu od 1991. do 2007. godine udvostručilo broj stanovnika (s 1.700 na 3.400 osoba).

Općina Ravno (323km²) je novonastala, najmlađa općina na krajnjem jugoistoku HNŽ/K, do rata u sastavu općine Trebinje. Locirana na periferiji razvojne transverzale koju definiraju rijeka Neretva i - u posljednjih tridesetak godina - jadranska obala, doživjelo je pražnjenje naselja, a naročito tokom posljednjeg rata, tako da osim općinskog središta koje broji jedva 235 stanovnika postoji još samo jedno naselje slične veličine (Trebimlja, 138 stanovnika). Od preostalih 65 naselja, 35 njih je prazno, a u 35 naselja svrstanih u grupu od 1-100 stanovnika živi u prosjeku po 18 stanovnika.

Prema Prostornom planu Grada stanovništvo i funkcije Grada Mostara su planirane na sljedeći način:

- Sjeverni bazen Bijelog Polja, s procijenjenim brojem stanovnika od 36.000 u 2015. godini;
- Centralni bazen Mostara sa procijenjenim brojem od 103.200 stanovnika u 2015. godini;
- Južni bazen Bišće Polja i Jasenice s procijenom od 36.000 stanovnika u 2015. godini.

Postoje više procjena o sadašnjem brojčanom stanju stanovništva Mostara: prema procjenama Zavoda za statistiku FBiH iz 2003. godine 105.448, prema izvorima međunarodne zajednice i njezinim procjenama iz 2004. godine 127.066 stanovnika, a prema procjeni iz 2007. godine 111.198 stanovnika (48,9% stanovnika HNŽ/K), od čega na užem urbanom području ima oko 72.300 (oko 60% ukupnog broja stanovnika Grada Mostara, te oko 29% stanovnika HNŽ/K).

4.4.2 Naselja

Kategorije naselja do 1.000 stanovnika obuhvaćaju 449 naseljenih mjesta, odnosno 96,7% ukupnog broja naselja HNŽ/K čine kategoriju seoskih naselja u kojima živi 33,9% stanovništva HNŽ/K ili 75.014 stanovnika. Prijelaznu skupinu naselja (od 1.000 do 1.999 stanovnika) čini 20 naselja sa 26.888 stanovnika HNŽ/K ili 10,7% stanovništva. Urbana naselja čine grupe iznad 2.000 stanovnika ili 15 naselja u kojima živi 137.327 stanovnika ili 55,6% stanovništva HNŽ/K, od čega u centru HNŽ/K 29,0% ili 72.381 stanovnik.

Prema procjenama u 2007. godini, od ukupno 479 naselja njih 52 ili 10,9% je prazno, 27,6% ili 167 naselja ima manje 100 stanovnika, a grupu od 101-250 stanovnika čini 76 ili 20,3% stanovnika HNŽ/K. U 392 (ili 82,0%) naselja veličine do (uključivo) 500 stanovnika živi 50.500 (ili 20,3%) stanovnika, a u preostalih 87 naselja (18%) njih 187.800 (ili 79,7%) osoba. Unutar naselja u podgrupi od 251-500 stanovnika, s prosječnih 342 stanovnika po naselju, u načelu predstavljaju potencijal za organizirano instaliranje suštinskih komunalnih, pa i gospodarsko-razvojnih sadržaja.

Natprosječna koncentracija stanovništva u HNŽ/K počinje s naseljima veličine oko 500 stanovnika. Naselja preko 500 do 1.000 stanovnika zastupljena su u broju naselja sa 10,9% a u broju stanovnika sa 14,2% (52 naselja s ukupno 35.400 stanovnika i prosječnim brojem od 680 stanovnika po naselju).

Zbirno, 316 mjesta ili 56,1% ukupnog broja naselja su tipično ruralna, bez gotovo ikakvih komunalnih sadržaja - osim opskrbe elektroenergijom i cestovne veze s ostatkom svijeta. U tim uvjetima živi oko 25.000 stanovnika ili 10% populacije HNŽ/K.

Većina stanovništva (50,7%) koncentrirana je u semiurbanim i urbanim područjima, bilo da su to općinska središta ili sekundarni općinski centri. Tih 16 ili 3,3% svih naselja su razmještena uglavnom duž razvojne osovine koju čini rijeka Neretva, osobito na njenom južnom dijelu.

4.4.3 Tendencije u broju stanovnika do 2020. godine

U opštini Čapljina će na ukupan broj stanovnika snažnije uticati trendovi u prirodnom priraštaju i tradicionalnim migracijama nego razvojni trendovi pa će ukupan broj stanovnika najvjerovatnije biti smanjen sa oko 25,6 hiljada krajem 2007.godine na 24,4 hiljada, $\pm 16\%$ stanovnika.

Razvojne migracije nakon tog perioda će jačati, tradicionalne slabiti a prirodni priraštaj pokazivati tendenciju smirivanja na oko (-200) stanovnika godišnje. Očekivanim pretvaranjem tog područja u međunarodno prometno čvorište moguće je računati sa snažnijim migracijskim prilivom koji bi prevazišao prirodne lokalne gubitke u populaciji, a lokalne (također negativne) migracione tendencije zaustavio.

U opštini Čitluk će pozitivni trendovi u prirodnom priraštaju biti nastavljeni, lokalni migracioni trendovi također, ali u znatno blažoj dinamici, dok će razvojni impulsi dovesti do novog priliva stanovništva iz susjednih opština izvan kantona. Broj stanovnika u njoj će sa 16,5 hiljada krajem 2007. godine biti povećan na 17,5 hiljada, $\pm 6\%$ stanovnika krajem perioda. Sva tri trenda će, nakon toga, voditi ka usporavanju rasta broja stanovnika.

Opština Jablanica imaće intenzivno smanjenje broja stanovnika i po osnovu prirodnog priraštaja i lokalnih migracija, uz strazmjerno slab priliv po osnovu razvojnih očekivanja. Broj stanovnika će sa procijenjenih 12,5 hiljada krajem 2007. godine biti smanjen na najvjerovatnijih 11,6 hiljada, $\pm 10\%$ stanovnika.

Opština Konjic imaće slične tendencije kao i prethodna opština s visokim prirodnim i migracionim odlivom stanovništva (ka Sarajevu), uz slabu kompenzaciju po osnovu razvojnih migracija. Broj stanovnika će sa 32,0 hiljada stanovnika krajem 2007. godine biti smanjen na najvjerovatnijih 29,5 hiljada, $\pm 18,8\%$ stanovnika krajem 2020. godine.

Grad Mostar kulminiraće u gubicima stanovništva po osnovu prirodnog priraštaja u periodu između 2011. i 2015. godine, tradicionalni migracijski procesi rezultiraće prilivom stanovništva a tome će biti pridruženi i razvojni impulsi. To će dovesti do umjerenog rasta broja stanovnika sa 116,1 hiljadu stanovnika krajem 2007. godine na najvjerovatnijih 117,7 hiljada, $\pm 8,0\%$ stanovnika.

Opština Neum nastaviće s negativnim tendencijama u prirodnom priraštaju, pozitivnim tendencijama u tradicionalnoj migraciji i ograničenim prilivom stanovništva po osnovu razvojnih migracija što će – u cjelini – rezultirati vrlo umjerenim prilivom broja stanovnika. Najvjerovatniji broj stanovnika koncem perioda ostaće na 4,8 hiljada, $\pm 2,0\%$ osoba. Ovakva tendencija može izgledati iznenađujuća, ali treba imati na umu da, osim opštinskog središta, ostatku tog prostora prijete potpuno pražnjenje.

Opština Prozor-Rama ima povoljna prirodna kretanja i vrlo nepovoljna mehanička, uz slaba očekivanja od razvojnih tokova. To će rezultirati netto-odlivom stanovništva, pa će ukupan broj stanovnika sa 16,4 hiljada krajem 2007. godine biti smanjen na najvjerovatnijih 16,0 hiljada, $\pm 0,4\%$ stanovnika koncem 2020. godine.

Tendencije u kretanju stanovništva za opštinu Ravno, u danim okolnostima, nisu predvidive. Veoma rijetko naseljena, s jakom dominacijom najmanjih naselja (po broju stanovnika) ova je općina izrazito sklona demografskom pražnjenju. Na drugoj strani postoji politički interes da se pražnjenje zaustavi i područje ekonomski rehabilituje. Koji od tih dva procesa će prevagnuti u budućnosti u oome trenutku nije moguće predvidjeti; iz toga je razloga stanje ostavljeno nepromijenjenim.

Opština Stolac je pod jakim pritiskom prirodnog odliva stanovništva i tradicionalnih migracija. Ne očekuje se da će razvojni impulsi biti dovoljno snažni da se ta dvostruko negativna tendencija ublaži u periodu na koji se odnosi prognoza. Broj stanovnika će sa 13,1 hiljadu stanovnika krajem 2007. godine biti smanjen na najvjerovatnijih 12,1 hiljada, $\pm 2,4\%$ stanovnika krajem 2020. godine.

U rezultanti, na razini HNŽ/K snažni procesi depopulacije i tradicionalnog odliva stanovništva po osnovu migracija biće tek djelimično kompenzirani razvojnim migracijama. Broj stanovnika u HNŽ/K će, sa procijenjenih 238,2 hiljade stanovnika krajem 2007. godine, biti smanjen na 234,8 hiljada, $\pm 4,4\%$ stanovnika.

Kalkulacije pokazuju da bi se trendovi odliva stanovništva mogli usporiti u periodu 2016.- 2020. Ovo će se vjerovatno i dogoditi ukoliko BiH bude integrisana u Evropsku Uniju, gdje će fondovi podrške slabije razvijenim članicama postati dostupni i donijeti jače razvojne impulse našoj regiji. Razvojne i migracione procjene počivaće tada na izmijenjenim pravilima u kojima, radi kompenzacije populacijskih i gubitaka u radnoj snazi, treba očekivati migracione prilive iz drugih područja izvan domicilnoga.

4.4.4 Sustav naselja prema centralitetu

Predloženi razvoj modela sustava naselja rezultat je analize postojećeg stanja, podataka iz Studije demografskih kretanja i sustava naselja HNŽ/K, Prostorno-prometne studije cestovne mreže HNŽ/K, te korištenjem rezultata dobivenih višekriterijalnom analizom.

Predloženi sustav naselja prema centralitetu analiziran je i prema prometnoj dostupnosti koja i potvrđuje glavne značajke prikazanog sustava:

1. Makroregionalni centar, ujedno i županijsko središte je Mostar;
2. Regionalni centar, ujedno i općinsko središte je Konjic;
3. Mikroregionalni centar, ujedno i općinsko središte su Stolac, Čapljina, Čitluk, Jablanica i Prozo;
4. Općinsko središte su Neum i Ravno.

Osim navedenih glavnih središta u analizi su obrađeni i prikazani i sekundarni općinski centri kao i centri zajednica sela.

Sustav naselja u HNŽ/K prikazan je i u kartografskom prikazu 6.1.1. Korištenje i namjena površina – Sustav naselja.

4.5 Gospodarske i društvene djelatnosti

4.5.1 Gospodarske djelatnosti

4.5.1.1 Tržišna proizvodnja

Postojeće gospodarske zone u općinama HNŽ/K mogu biti zadržane i u narednom planskom razdoblju. One su rezultat dosadašnjeg planskog pristupa u raspolaganju prostorom, te predstavljaju zaokružene prostorne cjeline koje su oslonjene na magistralnu i regionalnu cestovnu mrežu, čime su postale dio šireg gospodarskog prostornog sustava.

Razvojem novih ključnih prometnica kroz prostor HNŽ/K, odnosno izgradnjom autoceste u prometnom Koridoru Vc i Jadransko-jonske autoceste znatno će se izmijeniti i uvjeti gospodarske aktivnosti i poboljšati prometna povezanost Hercegovine s unutrašnjošću BiH kao i prometnim sustavom šireg obuhvata.

Očekivani obim proizvodnje u HNŽ/K trebalo bi do 2020. godine rasti prosječnom stopom od 4,2%, uz najbrži rast u općinama Ravno (niska startna osnovica), Stolac (pogodni razvojni uvjeti) i Prozor-Rama (faza razvojnog uzleta), a najsporije u općinama Čitluk (faza zrelog razvoja) i Mostar (prednosti razvojnog središta).

Raspoložive površine namijenjene proizvodnji za potrebe tržišnog sektora trebale bi se povećati za 50%, pri čemu najveće potrebe tog povećanja postoje u općini Ravno, zatim u općinama Stolac i Prozor-Rama. Najmanje potrebe širenja tog prostora postoje kod najrazvijenijih općina Čitluk i Grad Mostar, te općina Neum i Konjic.

Zbog očekivanog bržeg razvoja poljoprivredne proizvodnje, proizvodnje hrane i ugostiteljstva potrebe za prostorom u ovom sektoru će biti nešto izraženije (očekivani porast 55%). U odnosu na taj rast cijelog sektora, kantonalne potrebe za zemljištem u urbanim prostorima povećat će se 76%, netto-potrebe za novim građevinskim objektima ne bi se trebale povećavati, potrebe za postrojenjima, opremom i transportnim sredstvima veće su (vrijednosno) za 70%, a za ostalim stalnim sredstvima (u osnovi – infrastrukturom) veće su četiri puta.

Tablica 4.2 : Prostorne potrebe HNŽ/K u 2020. u odnosu na stanje u 2007.godini

Godina	Pokazatelji	Jedinica mjere	Čapljina	Čitluk	Mostar	Jablanica	Konjic	Neum	Prozor - Rama	Ravno	Stolac	HNŽ/K	
Indeksi 2020 / 2007	Ukupna zaposlenost	2007=1,00	1,59	1,14	1,24	1,49	1,51	1,39	1,59	3,60	2,76	1,30	
	Tržišna zaposlenost	2007=1,00	2,16	1,17	1,31	2,16	1,69	1,65	2,56	10,85	6,04	1,43	
	Tržišna proizvodnja	2007=1,00	2,70	1,46	1,64	2,70	2,11	2,05	3,19	13,53	7,54	1,78	
	Ukupan kapital	2007=1,00	2,70	1,26	1,39	2,21	1,75	1,67	2,69	10,82	5,47	1,51	
	PHT proizvodnja	2007=1,00	3,39	1,67	0,82	8,45	3,91	2,32	1,34	...	21,41	1,93	
	PHT zaposlenost	2007=1,00	1,56	0,54	2,05	1,26	4,71	2,32	2,19	...	6,15	1,54	
	PHT Ukupan kapital	2007=1,00	2,72	1,34	0,66	6,77	3,14	1,86	1,07	0,27	17,17	1,55	
	PHT Fizički kapital	2007=1,00	2,20	1,64	0,42	4,52	1,78	2,29	0,76	0,20	13,38	1,42	
	PHT Finansijski kapital	2007=1,00	6,13	0,93	-1,96	-40,68	-4,07	1,29	19,28	1,82	50,66	1,94	
	PROSTORNE POTREBE HNŽ/K U 2020.GODINI U ODNOSU NA 2007.GODINU												
	Potrebe za zemljištem	2007=1,00	3,31	1,68	1,92	1,31	2,13	1,88	1,02	0,85	1,08	1,76	
	Potrebe za građ.objektima	2007=1,00	1,30	2,04	0,69	0,43	0,80	0,44	1,02	0,55	1,67	0,81	
	Potrebe za opremom	2007=1,00	1,82	2,26	1,59	4,03	2,30	-0,36	1,42	...	3,67	1,71	
	Potrebe za ostalim sadržajima	2007=1,00	-1,58	3,42	4,26	0,80	9,64	2,67	-1,77	4,03	

Ekonomskom analizom dobiveni koeficijenti, odnosno potreba za poslovnim zonama, njihovim zemljištem, građevinskim objektima i opremom kao proizvod potrebnih investicija do 2020. godine još uvijek nisu realne i objektivne veličine koje se mogu koristiti za planerske potrebe. Sve ove pokazatelje je potrebno korigirati sa minimalno dva faktora i to na osnovi urađene ankete i ambicije koje imaju postojeći poslovni subjekti ili lokalne zajednice, kao i sa aspekta neiskorištenosti postojećih kapaciteta.

Prvi korekcijski faktor je teško utvrditi obzirom na veoma slabu zainteresiranost i gospodarskih subjekata i lokalnih zajednica za sudjelovanje u anketi. Dobiveni broj odgovora, kao i njihova kvaliteta, ne mogu biti kvalitetna osnova za procjenu, pa je nju potrebno uzeti uvjetno. Ovo isto se odnosi i na lokalne zajednice koje, izuzev rijetkih, apsolutno nisu odgovorile na tražene upite. U svakom slučaju ovaj korektivni faktor, iako će se njime manipulirati, treba uzeti uvjetno.

Drugi korektivni faktor, mogućnost korištenja napuštenih kapaciteta, rezultat je terenskog obilaska i pregleda lokacije poslovnih zona, te je njegova uporaba relativno pouzdanija. U svakom je slučaju ovaj korektivni faktor moguće iskoristiti za analizu potreba za građevnim zemljištem poslovnih zona, te sa nešto manje pouzdanosti za građevinske objekte i opremljenost infrastrukturom, a nikako za opremu.

Generalno se može zaključiti da postojeći neiskorišteni kapaciteti imaju sljedeće značajke:

1. Postojeće napuštene ili neiskorištene poslovne zone su iskoristive sa aspekta lokacije, ali je uvijek potrebno uložiti dodatan napor i sredstva da se one ponovo stave u nultu stanje za korištenje;
2. Građevinski objekti su samo djelomično iskoristivi i obično je potrebno uložiti velika sredstva za njihovo korištenje u istoj funkciji, a pogotovo za neku novu namjenu;
3. Potreba za opremom je apsolutno nova i može se zaključiti da je sva zatečena oprema neupotrebljiva zbog zastarjelosti i neodržavanja;
4. Potrebe za ostalim sadržajima, koji se prije svega odnose na internu infrastrukturu, vodovod, kanalizaciju, energiju, telekomunikacije, prometnice i tako dalje, su samo u manjoj mjeri iskoristive, jer ih u pravilu treba rekonstruirati.

U Tablici 4.3 su prikazane egzaktna ukupna površina poslovnih zona, to jest ukupna površina postojećih zona u 2009. godini izraženu u hektarima umnožena sa dobivenim ekonomskim koeficijentima, čime je dobivena potrebna površina poslovnih zona 2020. godine kao proizvod ekonomskih analiza.

Tablica 4.3: Prostorna potreba HNŽ/K za poslovnim zonama po općinama (potreba za građevinskim zemljištem)

Red. broj	Općina	2009. u ha	Index potrebnog prostora po osnovi potrebnih investicijskih ulaganja	Potreba ukupno 2020. godine (ha)	Napomena
1.	Čapljina	58,27	3,31	192,87	-
2.	Čitluk - Međugorje	154,78	1,68	260,03	-
3.	Mostar	664,63	1,92	1.276,08	-
4.	Jablanica	19,52	1,31	25,57	-
5.	Konjic	107,50	2,13	228,97	-
6.	Neum	17,80	1,88	33,46	-
7.	Prozor – Rama	12,58	1,02	12,83	-
8.	Ravno		0,87	-	-
9.	Stolac	20,03	1,08	21,63	-
HNŽ/K		1.055,11	-	2.051,44	Povećanje od 94,44%

Ovako dobiveni rezultati ukupnih potreba korigirani su koeficijentom neiskorištenosti postojećih poslovnih zona, što je vidljivo Tablice 4.4

Tablica 4.4:- Prostorna potreba HNŽ/K za poslovnim zonama po općinama korigirano faktorom mogućeg iskorištenja neaktiviranih kapaciteta

Red. broj	Općina	2009. u ha	Koeficijent iskorištenosti	Korigirana površina korištenja 2009.	Potrebno po procjeni 2020.	Stvarno potrebno
1.	Čapljina	58,27	85	49,52	134,60	184,12
2.	Čitluk - Međugorje	154,78	80	123,82	105,25	229,07
3.	Mostar	664,63	60	398,77	661,45	1.060,22
4.	Jablanica	19,52	70	13,66	6,05	19,71
5.	Konjic	107,50	60	64,50	121,47	185,97
6.	Neum	17,80	90	16,02	15,66	31,68
7.	Prozor – Rama	12,58	30	3,77	0,25	4,02
8.	Ravno	-	-	-	-	-
9.	Stolac	20,03	5	1,00	1,60	2,60
HNŽ/K		1.055,11		671,06	1.046,33	1.717,39

U sljedećoj tabeli je, ovisno od rezultata anketa po općinama i planova poslovnih subjekata učinjena korekcija potrebnih površina, što je vidljivo iz Tablice 4.5

Tabela 4.5: Prostorna potreba HNŽ/K za poslovnim prostorom korigirane faktorom poslovne agilnosti i proizvodom anketne zainteresiranosti

Red. broj	Općina	Korigirana potreba iz tabele br. 2	Koeficijent poslovne preduzimljivosti	potrebno	Napomena
1.	Čapljina	184,12	1,05	193,32	
2.	Čitluk - Međugorje	229,07	1,10	251,97	
3.	Mostar	1.060,22	1,00	1.060,22	
4.	Jablanica	19,71	1,05	20,69	
5.	Konjic	185,97	1,08	200,84	
6.	Neum	31,68	1,15	36,43	
7.	Prozor – Rama	4,02	1,08	4,34	
8.	Ravno	-	-	-	
9.	Stolac	2,60	0,80	2,08	
HNŽ/K		1.717,39		1.769,89	

Na kraju se može zaključiti da su procjene da će do 2020. godine na nivou HNŽ/K okvirno trebati 67% novog građevinskog zemljišta u poslovnim zonama ili 714ha novog prostora. Razmotreno po jedinicama lokalne samouprave HNŽ/K to stanje bi izgledalo kao je naznačeno u Tablici 4.6

Tablica 4.6: Prostorna potreba HNŽ/K za građevinskim zemljištem

Red. broj	Općina	Stanje 2009.	Korigirana potreba po sva tri osnova	Napomena
1.	Čapljina	58,27	193,32	
2.	Čitluk - Međugorje	154,78	251,97	
3.	Mostar	664,63	1060,22	
4.	Jablanica	19,52	20,69	
5.	Konjic	107,50	200,84	
6.	Neum	17,80	36,43	
7.	Prozor – Rama	12,58	4,34	
8.	Ravno	-	-	
9.	Stolac	20,03	2,08	
HNŽ/K		1.055,11	1.769,89	67,74%

Prostorni raspored ovako dobivenih potreba za poslovnim zonama (građevinskim zemljištem u poslovnoj namjeni) je u isključivoj nadležnosti jedinica lokalne samouprave.

4.6 Turizam

Budući razvoj turizma HNŽ/K usklađivat će se s turističkom strategijom FBiH, ali će se utvrditi i regionalne smjernice njegova razvoja na osnovi prednosti pojedinih užih područja HNŽ/K kao turističke destinacije koja će se prilagođavati potrebama turista.

Dokument "Strategije razvoja turizma u HNŽ/K za period 2011.- 2021." je u proceduri usvajanja. Cilj kojem teži Strategija je održivost i konkurentnost turizma kao integralne gospodarske grane koja utječe na sve vidove rada i djelovanja čovjeka u društvenoj zajednici pa tako i u HNŽ/K. To podrazumjeva i kreiranje poduzetničke klime, posebno razvoj malog i srednjeg poduzetništva (hoteli, moteli, različiti ugostiteljski objekti, izrada i prodaja suvenira...).

Cilj je i povećanje zaposlenosti i poboljšanje uvjeta života lokalnog stanovništva, povećanje BDP i udjela u ukupnoj gospodarskoj sferi, ali i ravnomjerni i održivi rast obzirom na okoliš, prirodnu i kulturnu baštinu, uz jačanje internog marketinga kroz uključenje i interakciju domicilnog stanovništva, te isticanje važnosti turizma i utjecaju na ostale gospodarske grane (multiplikativni učinci).

U konkretnim pokazateljima to znači:

- povećanje broja turista sa sadašnjih 1,5 milijun (aproksimativno-turisti s noćenjem i posjetitelji) za 10%, ciljano na bogatije goste;
- povećanje cijena pansionskih gostiju kroz izgradnju turističke marke i branding do 20%;
- povećanje izvanpansionске potrošnje (ugostiteljstvo, trgovina suvenira, plaćanje ulaznica i taksi.) do 20%;
- povećanje zaposlenosti - samozapošljavanja svih kvalifikacijskih i dobnih skupina, a posebno mladih i stručnih kadrova do 20%;
- povećanje udjelu u BDP HNŽ/K sa sadašnjih 6% na cca 20%;
- ograničiti turizmifikaciju prostora kao najvažnijeg resursa za budućnost.

Za ostvarenje ovih globalnih ciljeva neophodno je izgraditi identitet destinacije, s cjelovitošću HNŽ/K kao jedinstvene destinacije, što će ići vrlo teško, zapravo u ovom vremenu skoro to i nije moguće. Stoga se, po uzoru na neke slične postupke iz bliskih regija, pristupa diferencijaciji turističke ponude kroz izgradnju turističkih klastera. Definiciju klastera možemo pojednostaviti kao inovacijski proces uspostave veza (mreža, grozd, sklop) s tržištem u užem okruženju a združuje različite aktivnosti - od projektiranja i organizacijskog restrukturiranja do istraživanja tržišta, znanstvenog istraživanja i stručnog usavršavanja djelatnika. To je model razvoja gospodarskih subjekata koji umrežavanjem pokreću razvoj na lokalnoj i regionalnoj razini. To je regionalni odgovor na globalizacijske procese i zato je bitna sinergija svih čimbenika u razvojnim procesima te stavlja intelektualni kapital u službu konkurentnosti. Klasteri su i strategija i koncepcija i fenomen, a vezani su kao zemljopisno koncentriran skup ekonomskih aktivnosti gospodarskih subjekata kroz razmjenu informacija, znanja, tehnologije u svrhu kreiranja konkurentnog proizvoda. Ključni aspekti koji ih razlikuju od drugih asocijacija i mreža su:

- zemljopisna koncentracija;
- međusobna povezanost;
- zajednička tržišta;
- specijalizacija;
- aktivna uključenost obrazovnih i državnih tijela;
- zajednički proizvod.

Prema tipu mogu biti jednostavni, složeni i kompleksni te neformalni, organizirani ili inovacijski a sve ih veže zajedništvo, koncentracija, povezanost a mogu se i regionalno (međudržavno) povezivati radi konkurentnosti ili drugih interesa. Klasteri su idealni za kreiranje i tržišno pozicioniranje jedinstvenog i regionalnog turističkog proizvoda. Stoga je i konkurentnost i tržišno pozicioniranje pojedinih klastera kao cjelogodišnje destinacije (ili u kombinaciji s drugim u HNŽ/K) baziranih na kvaliteti, diverzifikaciji ponude te principima održivosti i visokokvalitetnoj usluzi, zajamčeno pozicioniranje turizma kao strateške gospodarske grane u HNŽ/K, a obzirom na potencijal, i za državnu razinu.

Ovaj model je kompatibilan i primjenjiv za zajedničku aplikaciju subjekata iz pograničnih područja, gdje spada i HNŽ/K sa susjednom Dubrovačko-neretvanskom županijom u Republici Hrvatskoj, za:

- zajednički razvoj turističkog proizvoda;
- promociju poduzetništva;
- zaštitu prirode i okoliša.

U slučaju HNŽ/K se, zbog destinacijskog marketinga i menadžmenta te u cilju lakšeg brandiranja, predlaže podjela na više regionalnih klastera.

Projekcija razvoja turizma HNK/Ž za u svjetlu prostornog razvoja

U skladu sa osnovnim usmjerenjem na razvoj održivog turizma u HNŽ/K, temeljni prioritet su mjere i akcije na području zaštite i upravljanja prirodnim i izgrađenim resursima. Koncept održivosti (ekonomske, ekološke, tehnološke i socijalne održivosti) se pretpostavlja poslovnom interesu turističke djelatnosti.

Turistička ponuda se oslanja na očuvan i atraktivan prirodni ambijent, na bogatu kulturnu baštinu (graditeljsku, arheološku, etnološku, memorijalnu i dr), blizinu drugih turistički atraktivnih destinacija (Jadransko more) te na platežno sposobno stanovništvo.

Turističke destinacije HNŽ/K treba razvijati policentrično. S obzirom na vrste, turističke destinacije HNŽ/K su:

- Urbane sredine - turistički kapaciteti namijenjeni uglavnom tranzitnim turistima te onima čiji je razlog boravka poslovne naravi, a locirani su unutar urbanog tkiva;
- Turističke zone - zone namijenjene razvoju turističkih, ugostiteljskih i rekreacijskih sadržaja koji uključuju smještajne kapacitete - hotele, odmarališta, kampove i drugo;
- Turistički punktovi - izdvojeni kompleksi turističko-ugostiteljsko-rekreacijske namjene koji predstavljaju zatvorene tehnološke cjeline. To su turistička odredišta posebnih ambijentalnih ili drugih vrijednosti zbog objekata i okruženja ili imaju uvjete za razvoj alternativnih i selektivnih vrsta turizma (selektivni, usmjeren na pojedine dobne ili interesne skupine, kao izletnički, avanturistički - speleološki, paraglajding, penjanje, rafting, brdski biciklizam, zdravstveni, planinarski, lovni, znanstveni, omladinski, rekreacijski, kulturni, vjerski i slično.) ;
- Turistički koridori - pravci učestalih kretanja turista, odnosno tranzitni turistički pravci koji povezuju razne turistički atraktivne kulturne, spomeničke i druge cjeline, te turističke punktove. Tu spadaju biciklističke staze, planinarski putovi, meditativne (molitivene) staze, jahačke staze, staze za penjanje, i slično. Uz takve koridore mogu se graditi prateći sadržaji ugostiteljske i turističke namjene koji će promovirati tradicijske vrijednosti;
- Agroturizam - turističke usluge na seoskom gospodarstvu (kao obiteljsko turističko poduzetništvo na seoskom gospodarstvu). Agrikulturnu turističku ponudu treba osmisliti, kategorizirati i razvijati u interakciji s ostalim aktivnostima ruralne sredine, u okviru ukupnog ruralnog razvoja. Kapacitete agroturizma treba smjestiti unutar postojećih struktura naselja.

Turizam u ruralnim sredinama, kao segment ruralnog razvoja, na postojećim gazdinstvima, podržava se kao ekološki najprihvatljiviji, primjeren raspoloživim prostornim mogućnostima (postojeći građevinski fond), a poklapa se s potrebom privrednog restrukturiranja depopuliziranih tradicionalnih ruralnih sredina i s trendom turističke potražnje, očuvanjem ili rekonstrukcijom tradicionalnog načina gradnje, organizacije života.

U funkciji razvoja turizma je bolja infrastrukturna opremljenost naselja, te unapređenje općeg standarda življenja u tim naseljima. Nužno je uspostaviti stabilan odnos turizma i okoline, što uključuje prevenciju, zaštitu i monitoring. Pritom je prioritet rješenje otpadnih voda naselja s potpunim biološkim tretmanom i izgradnja okolinski prihvatljivih sanitarnih odlagališta otpada.

Namjena predviđena za ugostiteljstvo i turizam, je osim u građevinskim područjima naselja, iznimno predviđena i u izdvojenim građevinskim područjima izvan naselja.

4.7 Osnove mreže društvenih djelatnosti

4.7.1 Odgoj i obrazovanje

Za potrebe izrade Prostornog plana HNŽ/K urađena je "Studija razvoja društvenih djelatnosti HNŽ/K" u kojoj je obrađena ova problematika, gdje analizirani podaci potvrđuju glavne značajke predloženog modela sustava naselja.

Obrazovni sustav HNŽ/K obuhvaća:

- predškolsko obrazovanje;
- osnovno obrazovanje;
- srednje obrazovanje;
- visoko obrazovanje.

Pravci razvoja obrazovanja u HNŽ/K

Prvi korak je stvaranje uvjeta za povećanje obuhvaća djece predškolskim odgojem i obrazovanjem i širenje devetogodišnjeg obveznog obrazovanja.

Mogućnosti za školovanje nakon obveznog obrazovanja bit će proširene uvođenjem različitih programa općeg i srednjeg stručnog obrazovanja. Svi će učenici četverogodišnjih srednjih škola polagati eksternu maturu radi standardiziranja ishoda učenja, te standardizacije protoka prema visokom obrazovanju. Pored opće gimnazije trebaju se razvijati i druge vrste općeobrazovnih srednjih škola. U srednjim stručnim školama posebni naglasak treba staviti na razvijanje poduzetništva i stjecanje praktičnih iskustava i vještina učenika kroz ustanovljavanje školskih kompanija i centara za razvoj karijere. Permanentno treba provoditi proces inkluzije u obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama kroz osiguranje odgovarajuće školske infrastrukture, programa i obuke nastavnika. Otkrivanje, identifikacija i praćenje razvoja nadarenih i talentiranih bit će kontinuirano podržavano u okviru redovne nastave, izvannastavnog i izvanškolskom radu, te tokom razvoja njihove karijere. Reforma visokog obrazovanja treba ići u pravcu stvaranja uvjeta za provođenje Bolonjskog procesa u skladu s međunarodnim dokumentima koje je prihvatila i potpisala BiH, a koji podrazumijevaju:

- Organizaciju triju ciklusa studija (dodiplomski, diplomski i doktorski studij);
- Modularizaciju nastavnih planova i programa;
- Cjelovitu implementaciju Europskog sistema prenosa bodova (ECTS);
- Omogućavanje mobilnosti studenata i nastavnog osoblja;
- Uvođenje dodatka diplomi;
- Razvijanje istraživačkih aktivnosti na sveučilištima;
- Bolju suradnju sa gospodarskim sektorom i drugo

Pored aktivnosti koje će provoditi visokoobrazovne institucije, neophodna je odgovarajuća podrška izvršnih i zakonodavnih tijela koja trebaju osigurati zakonske, financijske i druge uvjete za uspješnu reformu.

Međunarodna suradnja i interakcija, a posebno zadovoljenje uvjeta za integraciju BiH u EU, naročito su važni u obrazovanju. Za sve ove promjene u obrazovanju neophodna je odgovarajuća podrška izvršnih i zakonodavnih tijela koja trebaju osigurati zakonske, financijske i druge uvjete.

Vezano za modernizaciju i razvoj poučavanja i učenja na svim nivoima obrazovnog sustava, u cilju unaprjeđivanja obrazovanja posebnu pažnju treba posvetiti:

- modernizaciji nastavnih sadržaja;
- unaprjeđivanju kvalitete učenja i poučavanja u predškolskom odgoju i obrazovanju, osnovnom i srednjem obrazovanju;
- tehnologijama obrazovanja, upravljanja i vrjednovanja dostignuća;
- utvrđivanju standarda postignuća učenika za osnovno i srednje obrazovanje;
- unaprjeđivanje informatičkog obrazovanje i učenja stranih jezika;
- stalnom profesionalnom usavršavanju nastavnika na svim nivoima obrazovnog sustava.

Plan razvoja obrazovanja u HNŽ/K uključuje:

1. Unaprjeđivanje informatizacije obrazovnog sustava:

- sve osnovne i srednje škole imaju najmanje jednu informatičku učionicu i slobodni internet pristup;
- korištenje ICT-a u administriranju i realizaciji visokog obrazovanja;
- uspostavljanje elektronske baze podataka inspekcije u obrazovanju;

2. Razvijanje različitih sistema evaluacije (interna evaluacija, integralna i eksterna)

- uspostavljanje prakse interne evaluacije u odgojno-obrazovnim ustanovama;
- provođenje eksterne evaluacije i ocjenjivanja u osnovnom i srednjem obrazovanju;
- uključivanje u međunarodne programe za evaluaciju;
- jačanje uloge prosvjetne inspekcije u integralnom vrjednovanju odgojno-obrazovnih ustanova;

3. Integracija obrazovanja u obrazovni prostor Europske unije.

Predškolski odgoj i obrazovanje

U sklopu projekcije potreba predškolskog odgoja i obrazovanja bi trebalo poduzeti aktivnosti kako slijedi:

- razvijati i širiti mrežu ustanova za predškolski odgoj (obnavljanje ranije izgrađenih objekata i izgradnja novih za veći obuhvat djece sa predškolskim ustanovama);
- uspostaviti predškolski odgoj i obrazovanje kao dio odgojno-obrazovnog sustava i u skladu sa tim povećati materijalna ulaganja i ukupnu brigu društva za ovu oblast;
- povećati obuhvat djece predškolskim odgojem i obrazovanjem i osigurati uvjete za otvaranje vrtića u malim mjestima i selima;
- uključivati djecu sa invaliditetom pod najpovoljnijim uvjetima (onu koja se ne mogu uključiti u inkluzivne vrtiće);
- iznalaženje mogućnosti za smanjenje roditeljske participacije u plaćanju ovih institucija za predškolsku djecu;
- modernizirati programe i provoditi stalno stručno usavršavanje odgajatelja;
- osigurati ključnu ulogu općine u tehničkoj organizaciji predškolskog odgoja i obrazovanja;
- osigurati povezanost predškolske ustanove i osnovne škole.

Osnovno obrazovanje

U procesu reforme osnovnog obrazovanja uvesti i nastaviti primjenu devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja i okvirnog nastavnog plana i programa. Unaprjeđivanje obveznog obrazovanja treba provoditi kroz:

- modernizaciju i podizanje kvaliteta obveznog obrazovanja;
- usavršavanje pedagoških standarda i normativa;
- rasterećivanje nastavnih planova i programa od nepotrebnih sadržaja;
- primjenu poučavanje usmjerenog na dijete;
- jačanje suradnje škola i lokalne zajednice;

Modernizacija i podizanje kvaliteta osnovnog obrazovanja omogućit će optimalan razvoj svakog pojedinca, završavanje osnovnog obrazovanja u devetogodišnjem trajanju, kao i nastavak školovanja.

Srednjoškolsko obrazovanje

Srednjoškolski sustav obrazovanja uključuje programe gimnazija, umjetničkih i religijskih škola, četverogodišnjih stručnih škola (tehničkih, ekonomskih, zdravstvenih i dr.), trogodišnjih stručnih škola, te programe osposobljavanja i usavršavanja odraslih. U postojećim gimnazijama učenici stječu vrlo široka znanja; praksa je pokazala da je ta vrsta srednje škole veoma dobra osnova za podizanje općeg nivoa obrazovanja stanovništva, za nastavak školovanja na visokoškolskim ustanovama ili uključivanje u programe osposobljavanja za rad. Srednje škole u kojima se stječe stručno obrazovanje i obuka treba kontinuiranu modernizaciju nastavnih planova i programa i racionalizaciju broja zanimanja. Usitnjenost stručnih profila i zanimanja poskupljuje troškove srednjeg stručnog obrazovanja, a učenici koji završavaju ove škole ne dobivaju odgovarajuće opće znanje i nisu pripremljeni suočiti se sa izazovima koje nosi tržište rada. Kako je stručno obrazovanje i obuka ključni generator ekonomskog i društvenog razvoja, proces reforme stručnog obrazovanja i obuke treba usavršavati što će osigurati sposobne radne snage i podršku inovacijama u proizvodnji.

Cilj razvoja srednjoškolskog i stručnog obrazovanja i obuke je:

- ponuditi širi izbor programa, kao i druge tipove općeobrazovnih škola (sportska gimnazija, tehnička gimnazija, umjetnička gimnazija i dr.);
- promjena stručnog obrazovanja kako bi ono postalo manje specijalizirano i više prilagodljivo potrebama polaznika i tržišta rada;
- kvalifikacije i programi, promjene nastavnih planova i programa i osuvremenjivanje školskih radionica;
- stalna modernizacija sadržaja i metoda stručnog obrazovanja i osposobljavanja;
- unaprjeđenje stupnja efikasnosti korištenja resursa i kvaliteta obrazovanja;
- osiguranje mogućnosti nastavka obrazovanja nakon završene stručne škole;
- razvijanje normativnog okvira, planiranje i upravljanje;

Visokoškolsko obrazovanje

Na visokoškolskim ustanovama treba raditi na:

- modernizaciji nastavnih planova i programa i uvođenju novih načina poučavanja i oblika rada;
- uspostavljanju i razvoju sustava praćenja i osiguranja kvaliteta visokog obrazovanja;
- osiguranju moderne infrastrukture i opreme;
- stalnoj obuci i podmlađivanje nastavnog i naučnog kadra;
- boljem povezivanju visokog obrazovanja sa znanstveno-istraživačkim radom;
- mobilnost studenata i nastavnog osoblja prema drugim visokoškolskim ustanovama;
- objektivizaciji ocjenjivanja studenata;
- podsticanju diplomiranja u studijskom roku;
- uvođenju dodatka diplome;
- unaprjeđenju studentskog standarda;
- povećanju broja visokoobrazovanih građana u HNŽ/K;
- usklađivanju upisne politike sa potrebama tržišta rada.

4.8 Zdravstvena infrastruktura

Jedna od temeljnih odrednica reforme zdravstva u HNŽ/K je orijentacija ka primarnoj zdravstvenoj zaštiti, sa naglaskom na promociji zdravlja i prevenciji bolesti. Prema Zakonu o zdravstvenoj zaštiti poslove u PZZ obavlja doktor medicine, doktor stomatologije, magistar farmacije, obiteljski doktor, specijalista opće medicine i medicine rada, pedijatar, ginekolog, specijalist školske medicine, pulmolog, specijalist iz oblasti javnog zdravstva, specijalist medicinske biokemije, kao i zdravstveni suradnici. Centar za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju osigurava promociju zdravlja, prevenciju i rehabilitaciju, te brigu i pomoć onesposobljenim. Djelatnost se osigurava kroz rehabilitaciju u zajednici, sa osnovnim principom rada usmjerenim ka cjelokupnoj i sveobuhvatnoj rehabilitaciji pojedinaca unutar zajednice. U skladu sa reformskim opredjeljenjem orijentiranim ka promociji zdravlja i prevenciji bolesti, kao i standardima i normativima primarne zdravstvene zaštite, 40% radnog vremena zdravstvenih radnika trebaju činiti usluge preventivne.

Projekcija razvoja zdravstvene zaštite HNŽ/K u svjetlu prostornog razvoja

U cilju unaprjeđenja pružanja bolničkih usluga u bolničkom sektoru u HNŽ/K, u planskom razdoblju neophodno je ispuniti zahtjeve vezano za racionaliziranje bolničkog sektora, izgradnju bolničke mreže jednako dostupnu svima za akutnu njegu, unaprjeđenje organizacije i upravljanja radom i koordinaciju unutar samih bolnica, ali i između bolnica i službi u primarnoj zdravstvenoj zaštiti, te sa sektorom socijalne zaštite i drugdje. U cilju povećanja efikasnosti i poboljšanja kvalitete neophodno je uvesti medicinu zasnovanu na dokazima iz svakodnevne prakse. Potrebno je uspostaviti nove mehanizme plaćanja koji će omogućiti financijsku održivost bolničkog sektora. Za planiranje i provođenje reformi neophodno je unaprijediti i sustav izvješćivanja, te uspostaviti integrirani informacijski sustav.

Jedna od temeljnih odrednica razvoja zdravstva u HNŽ/K je jačanje primarne zdravstvene zaštite sa fokusom na promociji zdravlja i prevenciji oboljenja. Usluge primarne zdravstvene zaštite se pružaju kroz domove zdravlja sa pripadajućim područnim ambulantama. Po jednom doktoru medicine u PPZ u toku 2008. godine taj broj iznosio 2.698. Za HNK/Ž po jednom stanovniku je kod doktora medicine u prosjeku ostvareno za 2007. godinu 2,5, a za 2008. godinu 2,8 posjeta po jednom doktoru medicine. U 2008. godini stopa zastupljenosti doktora medicine iznosila je 20,6/10.000 stanovnika, doktora specijalista 13,590/10.000 stanovnika, doktora stomatologije 2,471/10.000 stanovnika, magistara farmacije 0,221/10.000 stanovnika. Broj zdravstvenih tehničara visoke stručne spreme 0,618/10.000 stanovnika, broj viših zdravstvenih tehničara je 6,928/10.000 stanovnika, a broj zdravstvenih tehničara srednje stručne spreme je 58,994/10.000 stanovnika.

Na području HNŽ/K deficitarni su magistri farmacije, doktori stomatologije i viši zdravstveni tehničari koji rade u javnim ustanovama. Potrebno je raditi u suradnji obrazovnog, zdravstvenog i sektora zapošljavanja. Prisutne su razlike u osiguranosti stanovništva zdravstvenim radnicima po JLS.

Neravnomjerna distribucija kadra prati i neravnomjerno korištenje zdravstvene zaštite. Po normativima primarne zdravstvene zaštite za stanovništvo preko devetnaest godina potreban je jedan radni tim na 3.600 osiguranih osoba ove populacije, a radni tim čine 1,0 doktor medicine, specijalist opće medicine ili doktor medicine, te 0,2 viši zdravstveni tehničar i 1,3 zdravstveni tehničar SSS. U poređenju sa prosjekom europskog regiona stanovništvo daleko manje koristi primarnu i bolničku zdravstvenu zaštitu. Uočljiv je napor za uvođenje obiteljske medicine u HNŽ/K, te da bi se postigla potpuna implementacija iste potrebno je povećanje obuhvata doktora medicine edukacijom iz oblasti obiteljske medicine, kao i inzistiranje na sveobuhvatu medicinskih sestara kontinuiranom edukacijom. U toku 2008. godine u ordinacijama kod doktora obiteljske obavljeno je ukupno 343.485 posjeta od čega je prvih pregleda 82.745. Kod ostalih zdravstvenih radnika bilo je 74.479 posjeta.

Dugoročni ciljevi programa rada su:

- Poboljšanje kadrovske strukture, prije svega realizacijom odobrenih specijalizacija i subspecijalizacija;
- Uvođenje novih metoda liječenja i dijagnosticiranja kroz edukaciju i usavršavanje;
- Povećanje medicinskog kadra u odnosu na ukupan broj zaposlenih, kako visokog kadra, tako i VŠS i SSS kadra medicinske struke;
- Povećanje bolničkih kapaciteta uz povećanje iskorištenosti kapaciteta i smanjenja prosječne duljine ležanja;
- Povećanje broja kirurških operacija uz povećanje broja novih metoda operiranja (laserske, laparaskopske, endoskopske itd.) kao i znatnim povećanjem kardiovaskularnih operativnih zahvata;
- Uvođenje dnevne kirurgije i opservacija pacijenata kroz sustav dnevnog zbrinjavanja na CUM-u, klinikama, odjelima;
- Povećanje usluga invazivne interventne kardiologije - koronografije;
- Povećanje broja osnovnih dijagnostičkih pretraga, uz uvođenje novih dijagnostičkih metoda;
- Povećanje broja konzultativno-specijalističkih pregleda;
- Povećanje terapijskih onkoloških usluga, fizikalnih i rehabilitacijskih i uvođenje terapijskih usluga urologije;
- Povećanje broja dijaliza;
- Nabavka visokosofisticirane opreme, potrebne za razvoj i veći nivo zdravstvene zaštite, u suglasnosti sa finansijskim mogućnostima;
- Stvaranje pretpostavki za uvođenje usluge zračenja malignoma (prostor, oprema, kadar).

4.9 Socijalna zaštita

Centri za socijalnu zaštitu, odnosno, službe za socijalnu zaštitu na području HNŽ/K ustanove su koje pružaju stručnu i socijalnu pomoć u raznim oblicima osobama kojima je pomoć potrebna. Pomoć može biti materijalna (jednokratna ili pomoć za uzdržavanje), pomoć u osposobljavanju za rad i rehabilitaciju, pomoć u smještaju u razne ustanove socijalne zaštite itd. Rad centara, odnosno, službi odvija se timski, tj. u radu sudjeluju socijalni radnici, psiholozi, pedagozi, defektolozi, doktori, pravnici i drugi stručni radnici.

Domovi za socijalnu zaštitu djece i omladine na području HNŽ/K su domovi koji pružaju smještaj, prehranu, zbrinjavanje, odgoj, zdravstvenu zaštitu, školovanje, osposobljavanje za rad, te odgovarajuće oblike stručne pomoći djeci i omladini bez roditeljske zaštite, mentalno i tjelesno invalidnoj djeci, te djeci i omladini društveno neprihvatljivog ponašanja.

Ustanove za socijalnu zaštitu odraslih i starijih osoba na području HNŽ/K su ustanove koje pružaju organizirano stanovanje, prehranu, pomoć i njegu, zdravstvenu zaštitu, odmor i rekreaciju i druge razne aktivnosti stručnog tretmana bolesnim osobama, ovisnicima o alkoholu, te starim i nemoćnim osobama.

Projekcija razvoja socijalne zaštite HNK/Ž u svjetlu prostornog razvoja

Sistem socijalne pomoći i socijalne zaštite u HNŽ/K u odnosu na druge sisteme socijalne sigurnosti, pogotovo u kvantitativnim pokazateljima, rezidualnog je karaktera, pa je teško pouzdanije planirati njegov razvoj. U razvitku socijalne pomoći i socijalne zaštite prve se mjere odnose na podizanje nivoa učinkovitosti, a druge na modernizaciju sistema socijalne pomoći i socijalne zaštite. Potrebno je dokumentacijskih i sistematski pratiti i naučno istraživati veći broj obilježja, te tako imati potpuniji uvid u socijalnu situaciju, u primjerenost i djelotvornost mjera socijalne pomoći i socijalne zaštite. Posebno je važno prikupljati i analizirati podatke o siromašnim i socijalno ugroženim građanima, stvarnim i potencijalnim korisnicima socijalne pomoći i socijalne zaštite, pa prema tome donositi i primjenjivati socijalne mjere, odnosno, evaluirati njihov učinak. Provesti informatizaciju sistema, što podrazumijeva standardizirano praćenje podataka o korisnicima, mjerama i učincima sistema socijalne pomoći i socijalne zaštite. U tom kontekstu trebalo bi uspostaviti pregledan registar korisnika na lokalnoj, područnoj, regionalnoj i središnjoj razini, neku vrstu promjenljivog atlasa socijalne pomoći i socijalne zaštite, u kojeg bi se stalno unosile ostvarene promjene i koji bi u svakom trenutku, na internet stranicama, omogućio kvalitetan uvid u situaciju. U planskom razdoblju obrazovanje socijalnih radnika i drugih radnika trebat će prilagoditi potrebama aktivne socijalne politike, koja će se razviti u području socijalne pomoći i socijalne zaštite.

Dječiji dom Mostar po kapacitetu zadovoljava potrebe smještaja djece u starosnoj dobi od 3 do 18 godina. S obzirom da po postojećim propisima ne mogu voditi zaštitu djece starije od 18 godine, a da takvih štíćenika ima jer su isti nastavili školovanje, oni su ih zadržali, te se rješenje traži na višem nivou vlasti.

Dom za stare i iznemogle u Jablanici ima u potpunosti zauzete kapacitete. Na području ove općine potrebe su za novim građevinskim objektom, s obzirom da na postojećem ne postoji mogućnost nadogradnje. Novi objekat bi trebao imati lokalitet u blizini već postojećeg, kategorije prizemnog sa deset dvokrevetnih soba približno ukupne površine 220 m².

Domk „Los Rosales“ Mostar ima 162 štíćenika čime je u potpunosti popunjen njegov kapacitet. S obzirom da se radi o obrazovnoj ustanovi djece sa mentalnim poteškoćama rad se odvija po

pedagoškim standardnima i nastava je već organizirana u dvije smjene sa prisustvom potrebnog cjelokupnog stručnog tima. S obzirom da se raspolaže znatnim otvorenim prostorom u perspektivi bi se trebalo ići ka izgradnji radionica u kojima bi zaposlenje našli njihovi učenici po završetku srednje škole, a koje bi bile uslužnog tipa. Ovim postupkom se ne bi ugrozile površine koje su već u funkciji izvannastavnih aktivnosti.

Dom za stare i iznemogle osobe II koji raspolaže sa 80 mjesta za smještaj štićenika od koji je 64 popunjeno trenutno je u poziciji da odgovara zahtjevima. Potrebno je naglasiti da u sklopu ove ustanove postoji montažni objekat izgrađen još 1967. godine, a koji raspolaže sa 40 neuvjetnih mjesta za štićenike. S obzirom da se radi o ustanovi na području grada Mostara gdje je za očekivati i veće potrebe za ovakvom vrstom smještaj stanovništva trebalo bi planirati izgradnju čvrstog objekta na postojećoj lokaciji montažnog objekta koji bi sa svojim sadržajima bio atraktivan za buduće korisnike i na taj način obezbjedio popunjenost svog kapaciteta i opravdao postojanje.

4.10 Kultura

Ciljevi razvoja djelatnosti kulture u HNŽ/K

Razvoj kulture treba tretirati kroz programe koji bi se trebali iz godine u godinu sukcesivno nadograđivati, putem čega bi se animirali kulturni i znanstveni radnici te umjetnici i mladi kreativni ljudi sa raznovrsnim talentima i afinitetima.

Interes HNŽ/K je za održavanjem i razvitkom postojećih djelatnosti i potreba u kulturnom sektoru, uključujući i veća investicijska ulaganja u zgrade i sadržaje od posebnog historijskog značaja i kulturnog naslijeđa. Interes je ostvariti intersektorsku suradnju i razvoj kulture na svim poljima djelovanja, od gradskih institucija do gospodarstva i obratno. Posebnu pažnju potrebno je usmjeriti na stvaranje poticajne klime za razvoj svih oblika kulturnog stvaralaštva i ulaganje napora za osiguravanje materijalne osnove tog razvoja. U svim segmentima kulturnog stvaralaštva potrebno je stvarati osnove za daljnji razvoj pri čemu je posebno važna otvorenost za nove inicijative.

Ti se ciljevi mogu ostvariti promišljenim povezivanjem profesionalnog, amaterskog i alternativnog djelovanja u kulturi, njegovanjem i predstavljanjem tradicijske kulture te potrebnim povezivanjem različitih sektora života kantona: kulture, odgoja, obrazovanja, gospodarstva, turizma, sporta i dr. U području kulture stručni poslovi odnosit će se na praćenje razvoja, utvrđivanje i predlaganje mjera za promoviranje kulture, kulturnog života, pojedinih kulturnih djelatnosti, zaštitu i obnovu kulturne baštine, pripremanje podloga za izradu programa javnih potreba u kulturi u suradnji s Ministarstvom kulture i osnivačima ustanova, a sve radi poticanja i promoviranja kulture, kulturnog stvaralaštva i svekolikog kulturnog života u jedinicama lokalne samouprave u sastavu HNŽ/K, kao i u HNŽ/K kao cjelini.

U planskom je razdoblju potrebno je povećati broj i vrste ustanova i organizacija u oblasti kulture, naročito u jedinicama lokalne samouprave HNŽ/K gdje takve institucije ne postoje, kako bi se osigurala prostorna disperzija i decentralizacija ovih funkcija. Pošto postojeće javne ustanove iz oblasti kulture rade u skućenim i, često, neadekvatnim prostorima, neophodno im je obezbijediti povoljnije prostorne uslove adaptacijama, dogradnjom ili izgradnjom novih prostora, što je potrebno osigurati i budućim novoosnovanim institucijama u centrima gdje sada ne postoje.

4.11 Prirodne vrijednosti (zaštićena područja)

Zaštićena područja u HNŽ/K, u kontekstu zaštite prirode, imaju posebno jasno izraženu biološku raznolikost. U zakonskoj proceduri je određivanje NP Prenj, Čabulja i Čvrsnica, te pokrenute inicijative za zaštitu rijeke Tihaljina-Mlade-Trebižat i njenih slapišta kroz kategoriju „zaštićeni karajolik“ ili „spomenik prirode“, kao i područje uz pećinu Vjeterenica.

2010. godine predstavljena je "Studija izvodivosti zaštite za zaštićenu prirodnu vrijednost špilje Vjeterenica i dijela Popova polja u općini Ravno". Studija je strukturirana prema standardima za izradu stručne podloge za proglašenje zaštićenih područja temeljem Zakona o zaštiti prirode. Studija je znanstveno i stručno vrjednovala i cjelovito analizirala sve aspekte šireg prostora špilje Vjeterenice koji su relevantni za proglašavanje predmetnog prostora zaštićenim područjem. Vodeći se međunarodnim standardima u kategorizaciji i upravljanju zaštićenih područja, studijom se sugerira predmetno područje zaštititi u kategoriji parka prirode kao oblika šire kategorije zaštićeni krajolik iz Zakona o zaštiti prirode HNŽ/K.

Vezano za aktivnosti oko NP Prenj, Čabulja i Čvrsnica, u završnoj fazi izrade je i Studija izvodljivosti za zaštitu područja Čvrsnice, Čabulje, Vrana i Prenja sa Parkom prirode Blidinje, čiji je naručilac FMOIT. Prema Studiji predlaže se proglašavanje nacionalnih parkova: NP Prenj i NP Čvrsnica - Čabulja u užem predmetnom području razmatranja koji ispunjava kriterije za stepen ove zaštite (na osnovu prethodno izvršenog zoniranja prostora po IUCN i kategorijama zaštite po Zakonu o zaštiti prirode FBiH). Također se predlaže formiranje dodatna tri parka prirode: PP Vran - Dugopolje, PP Konjic - Jablanica i PP Bogodol - Raška Gora - Rujište.

4.12 Kulturno-povijesna baština

Sustav zaštite graditeljske i kulturne baštine obrađen u ovoj studiji prikazan na kartografskom prikazu 6.3. Uvjeti korištenja, uređenja i zaštite prostora - Prirodna i kulturna baština u mjerilu 1:100 000.

U Studiji "Kulturno povijesna i prirodna baština HNŽ/K" dat je prijedlog mjera zaštite i afirmacije spomenika kulturno-povijesne baštine. Mjere zaštite mogu biti stručne, administrativne, konkretne aktivnosti (na zaštiti i u održavanju) i mjere kroz korištenje objekta.

Nakon urađene inventarizacije kulturno-povijesne baštine, njenog pregleda na licu mjesta i dokumentiranja, izvršenih analiza i sinteze rezultata urađena je njena valorizacija i klasifikacija, te kao krajnji rezultat izvršena je (pre)kategorizacija spomenika. Prekategorizacija je rađena po osnovi županijskog Zakona o zaštiti kulturno-povijesne baštine u Hercegovačko-neretvanskoj županiji (Narodne novine HNŽ 02/06) koji je predvidio:

- I kategorija dobara od najvećeg značaja
- II kategorija dobara od velikog značaja
- III kategorija su ostala značajna dobra.

U analizu kulturno-povijesne baštine, nepokretnih kulturnih dobara ušlo je 1.280 spomenika. Svi ovi spomenici su razvrstani. Od njih su 124 kategorizirani kao spomenici prve kategorije, a to su spomenici koje je proglasilo Komisija/Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika BiH.

Kao spomenici druge kategorije razvrstan je 141 spomenik. Ovo su spomenici koji će biti predmet posebne pažnje jer su oni spomenici regionalnog, to jest županijskog značaja i o njima kao i o spomenicima prve kategorije skrbi županijska uprava. Ovo su spomenici koji su predmet obrade Prostornog plana HNŽ/K i oni su dati u prilogu Studije "Kulturno-povijesna i prirodna baština HNŽ/K".

Kao spomenici treće kategorije (spomenici koji su predmet obrade općinskih prostornih planova) razvrstano je 860 spomenika.

Vidljivo je da je ostalo nerazvrstano 155 spomenika. To su spomenici koji se nalaze na privremenoj listi ili listi peticija Komisije/Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika BiH te je uputno pričekati završetak procedure proglašenja nacionalnih spomenika, pa naknadno razvrstati one spomenike koji ostanu neproglašeni. Ova (pre)kategorizacija metodološki, obuhvatom i dubinom istraživanja rađena je samo u funkciji izrade Prostornog plana HNŽ/K. Zbog toga je izvjesno da će poslije rada Županijskog zavoda za Studiju "Kulturno-povijesna i prirodna baština HNŽ/K", zaštitu i utvrđivanje njihovih prijedloga, kao proizvod dubljih istraživanja, za svaki pojedinačni spomenik doći do izvjesne korekcije ovih listi, pa i kategorija.

Prva i osnovna mjera bi bila kroz Prostorni plan HNŽ/K utvrđivanje zaštitnih zona spomenika i mogućih ili zabranjenih aktivnosti unutar tih zona. Sukladno kulturno-povijesnim, arhitektonsko-urbanističkim i ostalim vrijednostima kojima je spomenik definiran, kao i kriteriju i vrsti spomenika utvrđuju se zaštitne zone (najčešće tri). Za svaku od ovih zona, ovisno o specifičnosti spomenika i njegovih kvaliteta, potrebno je utvrditi i razraditi konzervatorske smjernice i smjernice o principima aktivne zaštite spomeničke baštine, kojima će se definirati režimi mogućih i potrebnih intervencija kao i metode rada.

Pored mjera zaštite spomenika veoma bitan segment je i njihova afirmacija koja je važan element sveukupne brige o zaštiti spomenika. Ulaganje u obuku kvalificiranog kadra doprinosi boljoj produktivnosti i profesionalizmu. U široj javnosti, djeci i odraslima potrebno je izgraditi svijest o značaju zaštite naslijeđa i naglasiti činjenica da ono ne pripada samo jednoj zajednici, nego svima, kao zajedničko naslijeđe svih. Odnos lokalne zajednice, njenih sveukupnih aktivnosti treba u budućim aktivnostima biti predmet posebnog interesovanja.

Promocija lokaliteta i spomenika povijesnog naslijeđa je obveza koja se mora planirati i nametnuti. U tom smislu neophodno je osigurati kontinuiranu kvalitetnu promociju pojedinačnih lokaliteta, kao i potencijalnu društvenu i ekonomsku vrijednost graditeljskog naslijeđa. Bez materijalnih sredstava nemoguće je voditi brigu o kulturno-povijesnom naslijeđu. Skretanjem pažnje na lokalitete i davanjem konstruktivnih prijedloga za njihovu konzervaciju i ponovnu uporabu, omogućen je početak rehabilitacije velikog broja lokaliteta u regiji sa osiguranim sredstvima od strane lokalnih i državnih vlasti. Zbog toga je neophodno osigurati kontinuirano financiranje cjelokupne društvene djelatnosti, kako kroz proračunska sredstva, tako i donacijama, putem kreditnog zaduživanja i slično.

4.13 Razvoj prometnog sustava

Razvojem novih ključnih prometnica kroz prostor HNŽ/K, odnosno izgradnjom autoceste u prometnom Koridoru Vc i Jadransko-jonske autoceste znatno će se izmijeniti i uvjeti gospodarske aktivnosti i poboljšati prometna povezanost HNŽ/K s unutrašnjošću BiH i širim prometnim sustavom. Time će se smanjiti vrijeme putovanja, povećati sigurnost u prometu i znatno povećati razina prometne usluge. Ovo će znatno utjecati na kvalitetu transportnih usluga kao osnove razvoja gospodarstva, a posebno na brz i kvalitetan plasman specifičnih hercegovačkih proizvoda i turističku aktivnost.

Sukladno Strategiji cestovnog razvitka HNŽ/K, autocesta na Koridoru Vc prolazi HNŽ/K u duljini preko 100km. Za razliku od autoceste na koridoru Vc za koju urađeni glavni ili na pojedinim dionicama idejni projekti, položaj Jadransko-jonske autoceste (JJAC) je koridorski određen od Interregionalnog čvora Počitelj, preko Popovog polja dalje prema Crnoj Gori (Prostorno - prometna studija cestovne mreže u HNŽ-K i Strategija i akcioni plan razvoja mreže autocesta i brzih cesta u FBiH). S obzirom na položaj HNŽ/K, nadležnosti i kategoriju cesta visoke razine uslužnosti moraju se usuglasiti rješenja sa susjednim županijama, Republikom Srpskom, Republikom Hrvatskom i Crnom Gorom.

Poštujući do danas izrađena studijska i projektna rješenja na području HNŽ/K, te u skladu sa Strategijom cestovnog razvitka HNŽ/K, nameće se sljedeća koncepcija razvoja javnih cesta na prostoru HNŽ/K:

- Autocesta na koridoru Vc prema izrađenoj projektnoj dokumentaciji i to dionice s čvorovima Tarčin (sarajevska županija) – Konjic – Jablanica – Mostar sjever – Mostar jug – Počitelj (čvor Počitelj i interregionalni čvor Počitelj kao spoj s JJAC) – Zvirovići – Zvirici – granica Republike Hrvatske

- Jadransko jonska autocesta prema koridorskom istraživanju sa dionicama i čvorovima Interregionalni čvor Počitelj – Čvor Stolac – Čvor Neum (Hutovo) – Čvor Ravno – čvor Hum (Trebinje, Dubrovnik) – granica Crne Gore.

- brza cesta Mostar - Široki Brijeg – (nije još izvjesno usuglašenje s Republikom Hrvatskom za spoj na A1) – granica Republike Hrvatske. U ovom trenutku najizgledniji je spoj na cestu Imotski - Zagvozd. Ključni kriterij je ono što će najprije biti izgrađeno u Republici Hrvatskoj. Na području HNŽ/K, odnosno grada Mostara, ova brza cesta se na autocestu Vc spaja Južnom obilaznicom na čvor Mostar Jug, a Sjevernom obilaznicom na čvor Mostar sjever.

- magistralna cesta Neum – čvor Neum (Hutovo). Promatrajući položaj JJAC kroz Bosnu i Hercegovinu (Interregionalni čvor Počitelj – Čvor Stolac – Čvor Neum (Hutovo) – Čvor Ravno – čvor Hum – granica Crne Gore) nameće se koncepcija rješenja pravca M17.3 Neum – Hutovo – Stolac – Mostar na način da se podjeli na dvije funkcionalne dionice:

- (i) dionica magistralne ceste Neum – čvor Neum (Hutovo),

- (ii) čvor Neum (Hutovo) – čvor Stolac – spojna cesta Stolac.

Nadležne županijske institucije zajedno s institucijama na višoj razini inzistiraju na izradi potrebne stručne dokumentacije i konačnom usvajanju položaja JJAC-a kako bi se utvrdila preciznija trasa i time omogućilo jasnije planiranje razvitka ostale mreže cesta

- magistralna cesta Mostar (Varda – Južna Obilaznica) – Blatnica – Služanj – Čvor Crnopod (Čvor AC Zvirovići) – Prćavci – Trebižat – Grabovine – Struge – Klepci (spoj s postojećom M17).

Vodeći računa o:

- veličini postojećeg PGDP-a i uzdužnoj izgrađenosti cesta R424 Mostar-Čitluk- Tromeđa (Međugorje) – Ljubuški, M6 Ljubuški – Trebižat – Čapljina,
 - izgradnji čvora Zvirovići na autocesti
 - postavkama iz prostornog plana općine Čapljina
 - planiranoj magistralnoj cesti Grude - Ljubuški (čvor Zvirovići)
- definiran je ovaj novi magistralni pravac kao rješenje spoja planiranih magistralnih cesta preko čvora Crnopod na čvor Zvirovići.
- obilaznica Jablanice - Čvor AC Jablanica – M17 – spoj na M16.2.

Kako mreža cesta čini jedinstvenu cjelinu, bez obzira na nadležnosti pojedinih razina vlasti u pogledu upravljanja pojedinim kategorijama cesta, potrebno je pojedine regionalne cestovne pravce rekonstruirati i dati im zadovoljavajuće građevinsko-prometne elemente. Naime, nakon ratnog uništavanja cestovne infrastrukture i poslijeratne nedovoljne razine održavanja cesta, postojeća situacija stanja cestovne infrastrukture nije zadovoljavajuća.

Uvažavajući navedeno, izdvajaju se prioritetni projekti rekonstrukcije postojećih cesta:

- R418 Prozor – Mokronoge
- R418b Dionica Konjic – Buturović Polje
- R418b Dionica Parsovići – Prozor
- R419 Jablanica – Blidinje – Rakitno – Posušje
- R425 Žitomislići – Čitluk – Tromeđa – Široki Brijeg
- R425a Tromeđa - Čapljina – Gabela
- R426 Dračevo – Cerovica, Hutovo – Ravno – Zavala
- R435 Konjic – Borci – Česim
- R435a Česim – Potoci
- R436 Borci – Glavatičevo
- R437 Ostrožac – Buturović polje – Parsovići – Dusina.

Istaknute promjene u cestovnoj mreži i njeno sjedinjavanje sa autocestom u Koridoru Vc, koja je kraljeznica prometnog sustava BiH, je proces koji mora imati prioritetno mjesto u planskom razvoju HNŽ/K i njenog okruženja. Razvoj ovog sustava je osnova cjelokupnog razvoja. On se može i mora temeljiti na blagodatima područja HNŽ/K, odnosno njegovom prostornom položaju, očuvanoj prirodi, bogatstvu vodama, blagoj klimi sa obiljem sunca i drugim prirodnim i stvorenim dobrima.

Glavna prometna čvorišta na autocesti u Koridoru Vc Konjic, Jablanica, Mostar-sjever, Mostar-jug, Počitelj, Međugorje i Zvirici su važne stanice u transportno-distributivnom prometu. Oni su jednako kao aerodromi i granični punktovi posebni gospodarski centri, te imaju posebno značenje u prostornom razvoju najbliže okoline, ali i cjelokupne regije.

U blizini ovih čvorišta treba planirati aktiviranje posebnih gospodarskih zona. Te zone mogu koristiti postojeće gospodarske zone, ako zato postoje uvjeti ili ih treba nanovo formirati. U tom pravcu, smatramo da će biti uputno formirati nove zone uz čvorišta Počitelj i Zvirici, a vjerojatno i uz čvorište Konjic, Jablanica i Mostar-sjever.

Nalazi "Studije željezničke pruge u koridoru Vc kroz BiH" bazirani na istraživanju transportnog tržišta u BiH, analizi postojećih kapaciteta i identifikaciji „uskih grla“, potvrdili su neophodnost poboljšanja svih elemenata željezničke infrastrukture, kako bi se dostigli potrebni standardi. Sastavni dio Studije čini tzv. „Plan razvoja“, definisan kao „vodilja za održivo i primjereno poboljšanje željezničke infrastrukture u BiH, u skladu sa prognozom saobraćaja i nalazima ispitivanja statusa infrastrukture“.

Sa aspekta značaja i hitnosti realizacije, Studija je izdvojila dovršetak remonta gornjeg stroja pruga, uz neophodna poboljšanja elemenata trase pruge (na pojedinim dionicama na kojim je to tehnički i finansijski izvodivo), a kako bi se omogućile veće brzine vozova.

Bosansko-hercegovačka željeznička javna korporacija (BHŽJK), kao zajednički predstavnik i koordinirajuće tijelo željezničkog sektora, planira razvoj željezničke infrastrukture na koridorima Trans-Evropskih željeznica u BiH. U skladu sa navedenim nadležnostima, BHŽJK je 2009. godine pripremila „Plan investiranja u željezničku infrastrukturu u BiH za period 2010- 2014. sa projekcijom do 2020.“ Ciljevi ovog plana su usklađeni sa prethodno prezentiranim prioritetima Plana razvoja, kojim se predviđa produženje staničnih kolosijeka i priprema plansko-studijske dokumentacije za prioritetne projekte (rekonstrukcija tunela „Ivan“) te elektrifikacija neelektrificiranog dijela mreže.

Željeznička pruga Čapljina - Trebinje - Nikšić je dio planiranog Jadransko-jonskog transportnog koridora, čiji su osnovni ciljevi iskazani kroz „Jadransko-jonsku inicijativu“. Osnovni cilj inicijative, je ostvarivanje veze sa „trans-evropskom osovinom“ - Koridorom. Uz to, očekuje se da će izgradnja ove pruge imati značaj za cijeli region, tj. da će doprinijeti održivom regionalnom razvoju (baziranom na turizmu i poljoprivredi) i ubrzati razvoj intermodalnog transporta u regionu (i indirektno utjecati na razvoj luka na Jadranskom moru).

Ovaj projekat ispunjava sve prioritetne zahtjeve EU, tako da je Evropska komisija financirala izradu prethodne Studije izvodljivosti za „Regionalnu prugu Čapljina-Trebinje-Nikšić“.

U okviru projekta urađene su preliminarna saobraćajna studija, preliminarna studija o procjeni uticaja na životnu sredinu, preliminarna procjena troškova i studija izvodljivosti za preliminarno projektno rješenje. U okviru tehničke studije razmatrana su dva koridora i 27 alternativnih varijanti. Za dalje faze izrade studijsko-projektne dokumentacije su predložene sljedeće dionice kroz FBiH: Čapljina- Ravno, Ravno-Hum i Hum-Trebinje, koje čine osnovu za definisanje koridora u razmatranju.

Na području HNŽ/K nema riječnih i morskih luka jer nema pogodnosti lokaliteta za izgradnju lučkih kapaciteta. Neretva je plovna od Metkovića do ušća u Pločama (RH), pa je jedina dostupna riječna luka za područje. Pomorska luka u Pločama je strateški planirana, opremljena infrastrukturom i kapacitetima kao odgovor potrebama okruženja gravitirajućeg koridoru Vc. Njen status je dogovoren međudržavnim ugovorom Republike Hrvatske i BiH; uz robni terminal, slobodnu carinsku zonu i putnička je luka.

Zračni prometni sustav ne ostvaruje niti desetinu kapaciteta predratnog prijevoza, a obzirom na pogodnosti zasigurno je kako adekvatnom poslovnom politikom može postati jednom od važnijih zračnih luka šireg područja, prvenstveno u funkciji turista koji pohode Međugorje, dok je zimi alternativnim za ATP Sarajevo.

Zračna luka Mostar je sposobna i opremljena prihvatiti sve zrakoplove do uključivo kategorije "C".

4.14 Energetski sustav

4.14.1 Elektroenergetska mreža

Plan razvoja prijenosne mreže na razini HNŽ/K nije moguće promatrati izvan konteksta plana razvoja prijenosne mreže BiH. Stoga je on predstavljen u skladu s optimalnim planom izgradnje elektrana u BiH, predviđenom referentnom stopom porasta potrošnje električne energije odnosno vršnog opterećenja elektroenergetskog sustava BiH, te planom razvoja distribucijske mreže.

Razvoj prijenosne mreže do 2015. godine

Radi manjih investicija u pojačanja i revitalizaciju mreže u razmatranom je razdoblju potrebno izvesti osiguravanje dvostranog napajanja svih TS 110/x kV sa 110 kV strane mreže, te rješavanje krutih spojeva u mreži.

Razvoj prijenosne mreže do 2020. godine

U razdoblju od 2015. do 2020. god. potrebno je formirati TS 220/110 kV CHE Čapljina, 1x150MVA. Ovisno o izgradnji novih elektrana na teritoriju HNŽ i cijele BiH, planirana konfiguracija prijenosne mreže omogućava značajan izvoz električne energije. U konačnoj konfiguraciji prijenosne mreže 2020. godine uz optimalan plan izgradnje elektrana na razini BiH, vodovi 400 kV naponske razine se ne opterećuju iznad 30% od njihovih termičkih granica bez obzira na hidrološko stanje, usprkos značajnijim izvozima u stanjima normalne i vlažne hidrologije, što znači da u 400 kV mreži postoji još dovoljno rezerve za priključak novih elektrana te značajno povećanje izvoza, kao i tranzita za potrebe trećih strana.

U slučaju izraženog izvoza prema Republici Hrvatskoj potrebno je povećati prijenosne moći 110 kV voda Čapljina - Opuzen kako se isti ne bi preopterećivao u slučaju ispada 400kV grana i preraspodjeli tokova snaga u mrežama 220kV i 400kV naponske razine.

Međudržavni 110kV vodovi između BiH i zemalja u okruženju i u budućnosti će zadržati određeno značenje. Pojedini vodovi 110kV naponske razine biti će vrlo važni s aspekta dvostranog napajanja pojedinih trafostanica TS 110/xkV, a na području HNŽ/K to je vod 110kV Čapljina - Opuzen, s aspekta veze s Neumom.

Planiranje razvoja distribucije električne energije podrazumijeva planiranje stalne modernizacije, odnosno postupnu zamjenu pojedinih uređaja novim i modernijim te ugradnjom suvremenih uređaja koji doprinose pouzdanijem pogonu distribucijske mreže i kvalitetnijem napajanju korisnika. Pri tom odlučujući trebaju biti ekonomski kriteriji planiranja distribucijske mreže kroz vrednovanje dobiti i troškove ugradnje ili zamjene uređaja.

Posebnu pozornost i radnje treba usmjeriti na smanjenje gubitaka električne energije i snage, smanjenje neovlaštene potrošnje rekonstrukcijom priključka i postavljanjem mjernih mjesta na fasadu objekta ili granicu vlasništva posjeda, automatizaciju i daljinsko upravljanje mrežom, ugradnju elektroničkih brojila električne energije i omogućavanje daljinskog očitavanja i upravljanja potrošnjom.

Analiza transformacije 110/SN i primarne distribucijske mreže srednjeg napona HNŽ/K provedena je na razini oba operatora distribucijskog sustava. Za oba je operatora distribucijskog sustava analizirano sadašnje stanje transformacije 110/SN, mreže 35 kV i transformacije 35/SN, te stanje pripremljenosti mreže 10(20) kV za pogon na 20 kV naponskoj razini.

Uzevši u obzir sve navedene karakteristike i očekivani porast opterećenja distribucijske mreže do 2020. godine dano je optimalno rješenje razvoja sustava primarne distribucijske mreže. Analiza sekundarne distribucijske mreže srednjeg napona i mreže niskog napona zbog obimnosti je provedena manje detaljno s ciljem podjele pojedinih elemenata distribucijske mreže u grupe prema karakteristikama.

Stoga je prijedlog da se za svaku od općina na razini HNŽ/K, kako je to urađeno za općinu Čitluk, izrade studije kratkoročnog i srednjoročnog razvoja distribucijske mreže 10(20) kV i postrojenja 10(20)/0,4 kV do 2010. godine s projekcijom do 2020. godine.

4.14.2 Proizvodni elektroenergetski objekti

U sklopu razvoja energetskog sektora Vlada F BiH ima pripremljene strateške projekte vezano za izgradnju po šest termo- i vjetroelektrana, te 16 hidroelektrana u F BiH.

4.14.3 Hidroelektrane

Elektroprivreda Elektroprivreda BiH (EP BiH) i Elektroprivreda Republike Srpske (ERS) posjeduju dovoljne proizvodne kapacitete za zadovoljenje potrošnje vlastitih kupaca i za izvoz u druge sustave. Uz pretpostavku da se revitalizacija postojećih proizvodnih jedinica završi do kraja 2012. godine ove dvije elektroprivrede imaju dobru tržišnu poziciju i mogućnost ostvarivanja dodatnih prihoda izvozom električne energije. Elektroprivreda HZ HB na svom području djelovanja nema termoelektrana, pa je time upućena na uvoz dijela električne energije.

Postotak iskorištenja hidropotencijala u BiH je manji u odnosu na neke europske zemlje, međutim problemi u daljnjem razvoju korištenja vodnih snaga u BiH su višestruki. Da bi se izgradnja hidroelektrana intenzivirala, potrebno je riješiti niz problema kao što su: zakonska regulativa prostornog uređenja, koncesije, vlasništva, izrada odgovarajuće energetske strategije, ugovaranje raspodjele potencijala na graničnim vodotocima, rješavanje pitanja zainteresiranosti općina za njihovu izgradnju, posebno za višenamjenske objekte.

Problemi se moraju rješavati tako da zadovoljavaju sve zainteresirane strane, tj. pružaju rješenje u okvirima održivog razvoja.

"Elektroprivreda BiH" 1997. godine ponovo aktualizirala daljnje planove hidroenergetskog iskorištenja gornjeg toka Neretve izgradnjom HE Konjic koja je do pred sami rat dovedena do visokog stupnja projektiranja i niza drugih aktivnosti pred izgradnjom. Zbog otpora javnosti protiv izgradnje HE Konjic na čelu s Udruženjem za zaštitu okoliša "Zeleni - Neretva" iz Konjica gradnja HE Konjic nije započela, projekt je stavljen 'ad acta' i umiren 2004. godine.

Hidroenergetski sustav (HES) Gornja Neretva predstavlja projektno rješenje hidroenergetskog iskorištenja gornjeg toka Neretve pomoću sustava koji se sastoji od HE Glavatičevo, HE Bjelimići i RHE Bjelimići. Prirodne vrijednosti koje su najneposrednije ugrožene ovim projektom, zaštićene su rješenjima Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti Sarajevo (1958):

- klisure na Neretvi: Čeljina, Gradina, Mrka stijena, Hotovska brda sa kulturno -historijskim spomenicima;
- izvori Gornji i Donji Krupac i rijeka (tok) do ušća u Neretvu;
- Djevići Vir na Neretvi.

HES se nalazi u zoni Nacionalnog parka (NP) Igman, Bjelašnica, Visočica (kanjon Rakitnice). Odlukom o utvrđivanju Igmana, Bjelašnice, Treskavice i kanjona Rakitnice (Visočica) područjem posebnih obilježja od značaja za FBiH (SN, broj 8/05) utvrđena je granica budućeg NP. Jasno je da je upravo skoro cijeli tok Neretve od svojih 18 km zapravo u zoni planiranog NP i da se projektom HES-a bitno mijenja zemljopis formiranjem novog vodenog ekosustava umjetnim akumulacijama površine 406,39 ha i volumena 139,35 hm³. Gornja akumulacija RHE Bjelimići je duboko u unutrašnjosti zaštićene zone.

4.14.4 Mini-hidroelektrane

Prema Studiji „Analiza aktualnog stanja i mogućnosti razvoja privrede HNŽ/K“ Knjiga 2, separat Energetika (2009.)“, ukupna instalirana snaga u MHE kandidatima na području HNŽ/K iznosi 34 MW, planirana prosječna godišnja proizvodnja oko 127GWh, a vrijednost investicije oko 100 milijuna KM, dok je prema drugim izvorima taj broj iznosi oko 50, pa instalirana snaga može biti veća, kao i prosječna godišnja proizvodnja, te vrijednost investicije. U cilju dobivanja jasnije slike o realnim mogućnostima korištenja potencijala za MHE potrebno je organizirati sustav mjernih stanica na svim vodotocima na području HNŽ/K, jer su pouzdani podaci o višegodišnjim hidrološkim nizovima na vodotocima najbitniji pokazatelj za definiranje mogućnosti korištenja vodotoka u energetske svrhe, a bez čega ne postoje osnovne pretpostavke za kvalitetne investicijske odluke.

Kako zbog nedovoljne razine istraženosti vodotokova nedostaju i podloge određene razine za sve MHE nije bilo moguće prikazati sve potencijalne lokacije za realizaciju. To se naročito odnosi na podatke o višegodišnjim hidrološkim nizovima na istoj razini za sve potencijalne lokacije za MHE, kao i realno ostvarivom potencijalu.

4.14.5 Vjetroelektrane

Na području vjetroenergije postoji značajan broj lokacija potencijalnih vjetroparkova respektabilne snage. Za svaku od navedenih lokacija definiran je potencijalni broj agregata s jediničnom snagom istog, snaga na pragu (MW), proizvodnja na pragu (GWh), broj sati rada (h) i način priključka vjetroelektrana u EES. Prema sadašnjim saznanjima može se procijeniti da ukupan potencijal izgradnje vjetroelektrana na osam promatranih lokacija, na kojima je zabilježena aktivnost, iznosi 240MW. Procjena je da bi moguća ukupna proizvodnja električne energije na ovim lokacijama mogla iznositi cca 640MWh/godinu uz prosječan faktor iskorištenja od oko 30% što predstavlja gornju granicu proizvodnosti čak i u europskim razmjerama. Ovdje je važno naglasiti da je gore navedena brojka u domeni pretpostavke i da ju je potrebno potvrditi detaljnim analizama. Ukupan tehnički potencijal za korištenje energije vjetra HNŽ/K znatno je veći i procjenjuje se na cca 500MW, pri čemu nisu uzeta u obzir eventualna ograničenja, kao što su priključak na elektroenergetsku mrežu, zaštita okoliša i dr. Izgradnja vjetroelektrana (kao i mini hidroelektrana) nije izgledna bez postojanja jasnih pravila o preuzimanju/otkupu proizvodnje električne energije iz objekata koji koriste obnovljive izvore energije.

U slučaju značajnije izgradnje vjetroelektrana potrebno je analizirati i uzeti u obzir utjecaj vjetroelektrana na pogon elektroenergetskog sustava, kao što su potrebe za regulacijom i uravnoteženjem sustava. Ovaj problem regulacije ili uravnoteženja zahtjeva posebnu, detaljnu analizu. S obzirom na strukturu izvora u obje elektroprivredne tvrtke određena količina vjetroelektrana se može uklopiti u sustav u obje elektroprivrede.

Za značajan poticaj korištenju energije vjetra na prostoru HNŽ/K neophodno je uspostaviti institucionalni i zakonodavni okvir na državnoj, entitetskoj i lokalnoj razini.

Istraživanja se provode od 2004. godine u svrhu propitivanja mogućnosti korištenja energije vjetra u proizvodnji električne energije na prostoru tri županije/kantona u Hercegovini. Prvotno je na više lokaliteta instalirana oprema na 10m visoke stupove s kojom je osigurano kontinuirano mjerenje brzine i smjera vjetra, te temperature. Nakon jednogodišnjeg ciklusa mjerenja na lokacijama s 10 m stupovima, odabrane su najpovoljnije lokacije na kojima je instalirana mjerna oprema na 50 m visokim stupovima za mjerenja na 30m i 50m iznad zemlje. Kao rezultat dvogodišnjeg ciklusa istraživanja sačinjena je Studija izvodljivosti i javno prezentirana 2006. godine. U sklopu studije izvodljivosti obrađeni su i uvjeti priključenja vjetroelektrana na elektroenergetski sustav za tri najpovoljnije lokacije iz studije izvodljivosti - Borova Glava, Mesihovina i Velika Vlajna.

Vjetroelektrana Velika Vlajna

Planirano je 28 vjetroturbina snage po 2MW, s mogućom godišnjom proizvodnjom od 10.024 MWh (2010. godine - 10 vjetroturbina), odnosno 198.628MWh (2012. godine još 12 vjetroturbina). Vjetroelektrane u istraživanju koje su u razmatranju energetske korisnosti prioritetne za moguću razradbu proizvodnje električne energije su Debelo Brdo (Kupres), Srđani (Tomislavgrad), Mokronoge (Tomislavgrad), Poklečani (Posušje) i Planinica (Mostar). Područja s respektabilnim potencijama vjetra smještena su u jugoistočnom dijelu Županije Herceg-bosanske, sjevernom dijelu Županije Zapadnohercegovačke i središnjem i sjeverozapadnom dijelu HNŽ/K te su ista bila predmetom rekognosciranja stručnog osoblja JP "Elektroprivreda HZHB" d.d. Mostar 2006. godine.

Vjetroelektrana Planinica

Lokalitet Planinica je naspram lokaliteta Velika Vlajna te je prema dosadašnjim istraživanjima i mjerenjima područje s respektabilnim potencijalima vjetra smješteno na području Grada Mostara. Planirana je 21 vjetroturbina snage po 2MW na površini od 4,51km², s mogućom godišnjom proizvodnjom od 9.800MWh (2011. godine - 13 vjetroturbina), odnosno 123.340MWh (2012. godine još 8 vjetroturbina).

Vjetroelektrana Podveležje

Na platou Podveležja, oko 10km istočno od Mostara, na mikrolokacijama Sveta gora (730880 m n.m), Poljice (1.050 m n.m) i Merdžan glava (700-800 m n.m) planirano je ukupno 30 vjetroturbina pojedinačne snage po 2MW, na površini od oko 6 km² (2010. godine - 2 vjetroturbine po 2MW, a do 2015. godine 25 vjetroturbina po 2 MW). Čitav park vjetroelektrana će biti spojen u trafostabici u Opinama u vlasništvu Elektroprivrede Mostar. Osim ovih vjetroparkova moguće lokacije vjetroparkova u južnom dijelu HNŽ/K su: Velja Međa, Crkvine i Ivanjica, te lokacija Pločno u sjevernom dijelu HNŽ/K. Pored navedenih lokacija mogućih vjetroparkova ovdje su još tri potencijalne lokacije vjetroparkova: Kruševo i Krstivode (Grad Mostar) i Belenići (Općina Ravno), pri čemu jedinična snaga vjetroagregata je 1,25MW.

4.15. Plinifikacija

Predinvesticijskom studijom plinifikacije Hercegovačko-neretvanskog, Zapadno-hercegovačkog i Herceg-bosanskog kantona (2009.) utvrđene su okolnosti i razmotrene su opcije razvoja mreže prirodnog plina područja u obuhvatu tri navedena kantona. Detaljno su analizirane dvije odabrane varijante magistralnog i visokotlačnog plinskog sustava. Varijanta 1 predviđa transport gasa interkonekcijom na transportni gasovodni sistem Republike Hrvatske Split -Ploče, u mjestu Ploče do čvora Čapljina. Od čvora Čapljina magistralni gasovod maksimalnog radnog tlaka 75/50 bar, nazivnog promjera DN 400, jednim krakom ide prema sjeveru prolazeći u blizini naselja Mostar i Konjic prema mjestu spoja na postojeći magistralni gasovod, maksimalnog radnog tlaka 50 bar i nazivnog promjera DN 400, Zvornik - Sarajevo - Zenica, a u blizini naselja Visoko, odnosno Podlugovi.

Drugi krak gasovoda ide prema sjeverozapadu u blizini naselja Ljubuški, Grude do Posušja, maksimalnog radnog tlaka 50 bar i nazivnog promjera DN 300.

Izgradnjom gasovoda Konjic - Jablanica (16 bar, DN 200), Grude – Široki Brijeg (16 bar, DN 200), Posušje - Tomislavgrad - Šuica- Livno (16 bar, DN 300), Šuica -Kupres (16 bar, DN 200), Livno - Glamoč (16 bar, DN 200), te Čapljina - Stolac (16 bar, DN 200), omogućila bi se opskrba gasom u navedena tri kantona.

Varijanta 2 predviđa transport gasa interkonekcijom na gasovodni sistem Republike Hrvatske Split - Ploče, u mjestu Zagvozd, preko Imotskog do Čvora Posušje. Od Čvora Posušje magistralni gasovod jednim krakom ide prema sjeveru prolazeći u blizini naselja Tomislavgrad, Šuica, Kupres, Bugojno do naselja Novi Travnik gdje bi se izvršila konekcija na planirani magistralni transportni sistem (50 bar) u Srednje-Bosanskom kantonu, Zenica - Travnik – Donji Vakuf.

Izgradnjom gasovoda Posušje - Grude – Široki Brijeg - Mostar (50 bar, DN 400), gasovoda Grude - Ljubuški - Čapljina (16 bar, DN 300), Čapljina - Stolac (16 BAR, DN 200), Šuica – Livno (16 bar, DN 200), Livno – Glamoč (16 bar, DN 200) omogućila bi se opskrba gasom u navedena tri kantona.

Također, izgradnjom gasovoda MRS Gutila (Sarajevo) - Konjic - Jablanica (50 bar, DN 200) omogućila bi se gasifikacija sjevernog dijela HNŽ/K.

Izgradnja gasnog sistema prema Varijanti 2 pretpostavlja spoj na gasni transportni sistem Republike Hrvatske kod Imotskog, umjesto kod Ploča, kao što je to slučaj u Varijanti 1. Naime, iako se prema dokumentu „Izmjene i dopune Plana razvoja, izgradnje i modernizacije plinskog transportnog sustava u Republici Hrvatskoj od 2002. -2011. - Drugi ulagački ciklus od 2007. - 2011.“, izmjene i dopune Revizija 1, prihvaćenom odlukom Ministarstva gospodarstva, rada i poduzetništva od 14. studenog 2006. godine, izgradnja gasovoda Bosiljevo-Split-Ploče planira završiti do kraja 2012. godine, na dionici Split-Ploče do 2011. godine izvodit će se samo pripreme radnje do ishodovanja lokacijske dozvole, ali da izgradnja neće započeti prije 2013. godine.

Stoga je Varijantu 2 trase transportnog gasnog sistema predložena kao alternativa Varijanti 1, jer omogućuje spoj na transportni gasni sistem Republike Hrvatske, neovisno o realizaciji izgradnje dionice transportnog gasnog sistema do Ploča u Republici Hrvatskoj.

4.16 Vodnogospodarski sustav

Kao osnovni zadatak u cilju ostvarivanja preduvjeta za osiguranje potreba u vodoopskrbi, postavlja se očuvanje i zaštita voda u HNŽ/K.

Osnovni cilj korištenja voda je osigurati dovoljne količine kvalitetne vode iz postojećih ili novih izvora (resursa) uz striktno provođenje zaštitnih mjera u zonama sanitarne zaštite za potrebe vodoopskrba stanovništva. To podrazumijeva stvoriti uvjete za podizanje stupnja obuhvaćenosti javnim vodovodnim sustavima stanovništva, provesti reorganizaciju i optimizaciju broja komunalnih poduzeća sa uspostavljanjem realnih cijena vode za područja koja pokrivaju, kao i tehnološko okrupnjavanje (organizacijsko-tehničko povezivanje vodovodnih sustava) gdje je to ekonomski opravdano.

Jedan od ciljeva u oblasti vodoopskrbe je i unaprijediti upravljanje, osigurati potrebnu kvalitetu vode svim korisnicima, provoditi racionalizaciju potrošnje vode, većim ulaganjima postupno smanjivati gubitke vode, uvođenje savremenih mjera proizvodnje, distribucije i naplate te podizanje svijesti stanovništva o važnosti i neophodnosti racionalnog korištenja vode. Postupno priključivati lokalne u javne vodovodne sustave prvenstveno zbog kontrole kvalitete vode čime se dodatno povećava stupanj sigurnosti zdravlja stanovništva.

Na području HNŽ/K izdašnost izvorišta zadovoljava potrebe za vodom za piće za dugoročnije razdoblje. Time u prvi plan dolazi kakvoća voda, čija je zaštita vrlo kompleksna, prvenstveno zbog hidrogeoloških specifičnosti krša. Za očuvanje i poboljšanje kakvoće te zaštitu količine vode postojećih i potencijalnih resursa vode za piće, nužna su dva osnovna preduvjeta - određivanje područja zaštitnih zona izvorišta i načina ponašanja u ovim zonama. Oni se moraju temeljiti na hidrogeološkim, sanitarnim i ekološkim kriterijima. Vodnu infrastrukturu odvodnje prijeko je potrebno dovesti u pravilan odnos s vodoopskrbom radi očuvanja kakvoće voda za piće, mora i tla.

Iako su raspoložive količine voda za piće na prostoru HNŽ/K dostatne za plansko razdoblje, prijeko je potrebno riješiti vodoopskrbu dugoročno, te utvrditi i sagledati važnu integracijsku ulogu ovoga prostora za ostvarenje sigurne i kvalitetne vodoopskrbe na regionalnoj razini (prevođenje voda u sklopu projekta Gornji horizonti).

Na temelju iznijetih okolnosti razvitka, ali i zatečenog broja i stanja vodoopskrbnih sustava na prostoru HNŽ/K, ova djelatnost zaslužuje stalnu prednost u svim svojim segmentima te je potrebno izgraditi vodoopskrbni plan HNŽ/K za dugoročno razdoblje i izraditi zaštitni plan od štetnog djelovanja voda i osigurati stalnost njegova ostvarenja radi poboljšavanja stanja.

4.17 Postupanje s otpadom

„Planom upravljanja otpadom HNŽ/K 2011.- 2022.“ je predviđeno da integralni sustav upravljanja otpadom prati regionalni koncept.

Osnovne tehničke komponente integralnog sustava HNŽ/K upravljanja otpadom su:

- Mreža lokalnih punktova za prikupljanje miješanog komunalnog otpada (kontejneri), punktova za odvojeno prikupljanje otpada (zeleni otoci) opremljenih posudama u koje se odvojeno odlažu papir i karton, plastična, aluminijska i staklena ambalaža, te reciklažnih dvorišta (opremljenih za prihvat selektivno prikupljanog otpada, glomaznog otpada iz domadinstava, električnog i elektroničnog otpada i guma, ulja, baterija i akumulatora i biootpada iz vrtova i parkova);
- Mreža većih punktova;

- Pretovarne stanice (PS) - građevina za privremeno skladištenje, pripremu i pretovar otpada namijenjenog transportu prema regionalnom centru za upravljanje otpadom (RCUO);
- Centar za upravljanje otpadom (CUO); sastoji se od reciklažnog dvorišta, te sortirnice otpada koja može imati dvostruki režim rada: u jednom režimu rada vrši se primarno sortiranje miješanog komunalnog otpada i izdvajanje korisnih sekundarnih, dok se u drugom vrši sekundarno sortiranje odvojeno prikupljenog otpada. Ostatak otpada koji se ne može izdvojiti za recikliranje ili ponovnu uporabu, vozi se do odlagališta na regionalnom centru za upravljanje otpadom;
- Regionalni centar za upravljanje otpadom (RCUO) „Uborak“

Objekti odvojenog sakupljanja otpada u jedinicama lokalne samouprave HNŽ/K

Zeleni otoci

Zeleni otoci predstavljaju specifične lokacije na području sa kojeg se sakuplja komunalni otpad, a na kojima su smješteni kontejneri za prihvrat različitih, na izvoru izdvojenih, vrsta otpada. Osnovni zeleni otok je opremljen za odvojeno prikupljanje:

- Papira i kartona
- PET ambalaže
- Al – limenki
- Staklene ambalaže

Broj i raspored zelenih otoka treba se utvrditi na osnovu očekivanih količina proizvedenih otpadnih reciklažnih sirovina i na osnovu što kraće udaljenosti od mjesta nastanka do mjesta odlaganja. Otpad prikupljen u okviru zelenih otoka transportira se u sortirnice i reciklažna dvorišta u sklopu regionalnih centara za upravljanje otpadom (RCUO) HNŽ/K.

Pretovarna stanica (PS)

Pretovarne stanice su građevine namijenjene privremenom skladištenju, pripremi i pretovaru otpada namijenjenog transportu prema RCUO HNŽ/K. To su objekti gdje relativno mala vozila dovoze otpad, gdje se on pretovara u veće kontejnere ili na veća vozila i odvozi do RCUO. Glavni razlog za izgradnju PS je ekonomske prirode - ukoliko je RCUO udaljen više od 30km od mjesta sakupljanja ekonomičnije je prevoziti otpad do PS i pretovariti ga na veća vozila, nego voziti otpad direktno pomoću vozila koja sama skupljanju otpad na terenu.

Da bi troškovi sakupljanja bili što manji, idealno je locirati PS u sredini područja s kojeg se u nju dovozi otpad ili na prometnici od mjesta skupljanja do odlagališta.

Otpad koji se može prihvatiti u PS je komunalni otpad iz domaćinstava, otpad iz industrije sličan komunalnom, opasni otpad iz domaćinstava, je odvojeno sakupljeni otpad koji se može reciklirati ili ponovno koristiti.

Varijante uspostave pretovarnih stanica

Uspostava RCUO „Uborak“ koji će zadovoljavati potrebe čitave HNŽ/K, predstavljat će i značajno povećanje pojedinih „proizvođača“ otpada (izvora otpada) do mjesta njegovog konačnog zbrinjavanja.

Planom su predložene dvije varijante organizacije PS. Prva varijanta rješenja uspostave PS prikazana je u Tablici 5.4.7.

Tablica 4.7: Uspostava PS na području HNŽ/K – Varijanta 1

Pretovarna stanica	Približna udaljenost do RCUO	Obuhvat	Okvirni kapacitet
PS Jablanica	40km	Jablanica i Konjic	50 t/dan
PS Čapljina	35km	Čapljina, Stolac i Neum	60 t/dan

Prema Varijanti 1 predlaže se uspostava dvije pretovarne stanice: PS Jablanica i PS Čapljina. S obzirom da se općina Prozor-Rama opredijelila za opciju pridruživanja općinama Kupres i Tomislavgrad u izgradnji regionalnog odlagališta čija će lokacija biti na području općine Kupres, predloženo je da PS Jablanica obuhvaća općine Jablanica i Konjic. U ovoj varijanti, PS Čapljina obuhvaća općine Čapljina, Stolac i Neum. Približne udaljenosti pojedinih gradova i općinskih centara od pripadajućih PS su prikazane u Tablici 5.4.8

Tablica 5.4.8: Približne udaljenosti pojedinih gradova i općina do PS u Varijanti 1

Pretovarna stanica	Grad / Općina	Približna udaljenost do PS
PS Jablanica	Jablanica	10km
	Konjic	35km
PS Čapljina	Čapljina	18km
	Stolac	25km
	Neum	90km

U ovoj varijanti primjetna je velika udaljenost Neuma od PS Čapljina (cca 90km). Osim toga, još uvijek nije riješeno pitanje općine Ravno; zbog specifičnosti svog zemljopisnog položaja, općina Ravno bi imala opciju pridruživanja PS Čapljina (udaljenost Ravno – PS Čapljina je cca 55km) ili odabir jedne od sljedećih opcija:

- Udruživanje sa općinama u RS (Ljubinje, Trebinje)
- Eventualni pristup Centru za gospodarenje otpadom Dubrovačko-neretvanske županije u Republici Hrvatskoj koje bi trebalo biti locirano na lokaciji Lučino Razdolje

S obzirom da su obje ove opcije još uvijek upitne, predložena je i druga varijanta mogućeg rješenja (Tablica 4.9).

Tablica 4.9: Uspostava PS na području HNŽ/K – Varijanta 2

Pretovarna stanica	Približna udaljenost do RCUO	Obuhvat	Okvirni kapacitet
PS Jablanica	40km	Jablanica i Konjic	50 t/dan
PS Čapljina	35km	Čapljina, Stolac	50 t/dan
PS Neum	90km	Neum, Ravno	15 t/dan

Prema Varijanti 2 predlaže se uspostava tri pretovarne stanice. Kapacitet i obuhvat PS Jablanica je isti kao u Varijanti 1, PS Čapljina obuhvaća općine Čapljina i Stolac i ima nešto manji kapacitet nego u prethodnoj varijanti, a za općine Neum i Ravno uspostavlja se posebna pretovarna stanica - PS Neum.

Približne udaljenosti pojedinih gradova i općinskih centara od pripadajućih PS prema Varijanti 2 prikazane su u Tablici 4.10.

Tablica 4.10: Približne udaljenosti pojedinih gradova i općina do PS u Varijanti 2

Pretovarna stanica	Grad / Općina	Približna udaljenost do PS
PS Jablanica	Jablanica	10km
	Konjic	35km
PS Čapljina	Čapljina	18km
	Stolac	25km
PS Neum	Neum	35km
	Ravno	40km

Treća varijanta je uspostava manjeg centra za upravljanje otpadom na lokaciji Repovačkog potoka koja je za tu namjenu predviđena Prostornim planom općine Konjic.

Tablica 4.11: Uspostava PS na području HNŽ/K – Varijanta 3

Pretovarna stanica	Približna udaljenost do RCUO	Obuhvat	Okvirni kapacitet
PS Jablanica	40km	Jablanica	15 t/dan
PS/CUO Konjic	67km	Konjic	40 t/dan
PS Čapljina	35km	Čapljina, Stolac	50 t/dan
PS Neum	90km	Neum, Ravno	15 t/dan

Prema ovoj varijanti, organizira se uspostava četiri pretovarne stanice. PS Jablanica, PS Čapljina i PS Neum su na istim lokacijama kao u Varijanti 2, s tim da je u ovoj varijanti PS Jablanica manjeg kapaciteta. Općina Konjic uspostavlja vlastiti manji CUO na kojem bi se vršila reciklaža i baliranje prikupljenog iskoristivog otpada, a ostali dio otpada bi se vozio na odlaganje u RCUO.

Tablica 4.12: Približne udaljenosti pojedinih gradova i općina do PS u Varijanti 3

Pretovarna stanica	Grad / Općina	Približna udaljenost do PS
PS Jablanica	Jablanica	10km
PS/CUO Konjic	Konjic	5km
PS Čapljina	Čapljina	18km
	Stolac	25km
PS Neum	Neum	35km
	Ravno	40km

Predložene varijante predstavljaju neka od mogućih rješenja strukturiranja buduće mreže pretovarnih stanica u HNŽ/K. Za utvrđivanje točnog broja pretovarnih stanica i razmatranja njihovih optimalnih lokacija (s okolišnog aspekta i s gledišta gospodarske opravdanosti) potrebno je izraditi posebnu studiju, u kojoj će biti detaljno razmotreni i vrednovani svi sadržaji relevantni za uspostavu i izgled mreže pretovarnih stanica na području HNŽ/K (uključujući i njihov broj i mikrolokacije).

Centri za upravljanje otpadom (CUO)

Centar za upravljanje otpadom (CUO) može biti uspostavljen na razini nekoliko općina ukoliko se procijeni isplativost ovakve investicije. Kao i za PS, lokacije za uspostavu CUO trebaju osigurati općine.

Uspostavom CUO moguće je ostvariti višestruku korist:

- Smanjuju se troškovi prijevoza otpada do RCUO, s obzirom da se jedan dio otpada izdvaja u sklopu samog CUO;
- Reciklažne sirovine se mogu direktno plasirati na tržište i na taj način ostvariti određena dobit;
- Smanjenjem količina otpada za finalno odlaganje, produžava se životni vijek sanitarnog odlagališta.

Lokacije objekata planiranog sustava upravljanja otpadom

Prema regionalnom konceptu primijenjenom u Federalnoj strategiji upravljanja otpadom, predviđena je izgradnja regionalnog centra za upravljanje otpadom. Lokacija budućeg RCUO za područje HNŽ/K predviđena je pokraj postojećeg odlagališta otpada „Uborak“, sjeveroistočno od Mostara.

Prema podacima iz Prostornog plana općine Prozor-Rama, trenutno je u fazi priprema regionalne deponije za općine Prozor-Rama, Kupres i Tomislavgrad čija će lokacija biti na području općine Kupres.

Otpad s područja općine Prozor-Rama će se dnevno prikupljati i izravno odlagati na regionalnu deponiju. Prema ovim podacima, budući da će se otpad izravno odlagati na regionalnu deponiju, na području Općine se neće nalaziti pretovarne stanice.

Vezano za problematiku određivanja PS u ostalim općinama HNŽ/K, a koja je navedena u prethodnom poglavlju, u nastavku su prikazane tri varijante lokacija objekata sustava upravljanja otpadom.

Varijanta 1

Za lokaciju PS Jablanica planom je dana okvirna lokacija, a za izbor točne lokacije potrebno je izraditi Studiju vrednovanja lokacije i Studiju izvodljivosti. Navedena lokacija je predložena u skladu sa principom blizine prometnice na potezu od mjesta sakupljanja do mjesta odlaganja.

Lokacija PS Čapljina predložena je u skladu sa prijedlogom Prostornog plana općine Čapljina. Prema, podacima iz Prostornog plana, lokacija postrojenja za upravljanje otpadom ili pretovarne stanice (ovisno o budućem regionalnom planu upravljanja otpadom) je između Stojanovića i Grgice, odnosno u dnu padine uzvišenja Rudo, lokalitet pod nazivom Greda. Na predloženoj lokaciji nema podzemnih tečenja i samo u razdobljima vrlo velikih voda se javlja filtracija u pravcu rijeke Neretve. U odnosu na ružu vjetrova u ovom području je dominantno strujanje zraka iz pravca sjevera, međutim kako se s južne strane nalazi uzvišenje Ruda utjecaj aero-zagađenja na naselja koja se nalaze južno od bit će vrlo malo izražen. Za procjenu isplativosti uvođenja dodatnih tehničkih komponenti u okviru PS Čapljina, te njenu transformaciju u CUO, potrebno je izraditi studiju izvodljivosti.

Varijanta 2

Lokacija RCUO, PS Jablanica i PS Čapljina je ista kao u prethodnoj varijanti, s tim da se uvodi i treća pretovarna stanica

– PS Neum.

Okvirna lokacija PS Neum predložena je na teritoriji općine Neum, u blizini prometnice Neum-Stolac.

Za izbor točne lokacije ove PS potrebno je izraditi Studiju vrednovanja lokacije i Studiju izvodljivosti.

Varijanta 3

U ovoj varijanti, lokacije objekata PS Jablanica, PS čapljina i PS Neum ostaju iste kao i u prethodnoj varijanti, s tim da se organizira uspostava manjeg centra za upravljanje otpadom na području općine Konjic.

Prema Prostornom planu općine Konjic lokacija predviđena za izgradnju objekata sustava upravljanja otpadom (PS/CUO Konjic) je lokacija starog odlagališta otpada Repovački potok, koja se nalazi u blizini grada Konjica.

Regionalni centar za upravljanje otpadom (RCUO) „Uborak“

U okviru prvog strateškog cilja postavljenog u Strategiji upravljanja otpadom FBiH koji se odnosi na smanjenje rizika po okoliš i zdravlje ljudi i uspostavu prioritetne infrastrukture za integrirano upravljanje otpadom, kao operativni cilj postavljena je izgradnja regionalnih centara za upravljanje otpadom na području čitave FBiH. Ciljem je određeno da do 2018. godine treba biti izgrađeno 100% regionalnih centara za upravljanje otpadom.

Postojeće odlagalište otpada „Uborak“, (nalazi na udaljenosti od oko 12km sjeverno od grada Mostara). Ima kapacitet koji je dostatan za još maksimalno dvije godine odlaganja. Planom aktivnosti za postojeće pogone i postrojenja predviđeno je da se do postojećeg odlagališta otpada „Uborak“ gradi novo odlagalište otpada u skladu sa suvremenim standardima odlaganja otpada. Novo odlagalište otpada, klasificirano kao odlagalište neopasnog otpada, imat de regionalni karakter, te se planira uspostava dodatnih sadržaja kako bi odlagalište postalo regionalni centar za upravljanje otpadom (RCUO) za područje HNŽ/K i regije.

U RCUO „Uborak“ vršit će se prihvati komunalnog i manjih količina neopasnog proizvodnog otpada preko mreže organiziranog sakupljanja na obližnjim područjima. U RCUO se odvijaju različite aktivnosti vezane za obradu otpada prije njegovog konačnog odlaganja na odlagalištu neopasnog otpada, koje uključuju:

- prihvat i obradu sortiranog ili nesortiranog otpada;
- prihvat i skladištenje otpada koji se može ponovo upotrijebiti ili reciklirati;
- prihvat, privremeno skladištenje i daljnja predaja opasnog otpada iz domaćinstava;
- prihvat, privremeno skladištenje i distribucija otpada koji se može koristiti u druge svrhe;
- odlaganje obrađenog otpada.

RCUO „Uborak“ ima obavezu zbrinjavati neopasni otpad iz kategorije 20 Pravilnika o kategorijama otpada sa listama (Sl. novine FBiH, br. 19/05), dok će se ostali neopasni otpad (prvenstveno neopasni proizvodni otpad), zbrinjavati u sklopu RCUO ukoliko za to ne postoji nikakvo drugo okolišno prihvatljivo rješenje (odlagalište inertnog otpada, adekvatno odlaganje u krugu proizvodnih kapaciteta i sl.).

4.18 . Uvjeti korištenja, uređenja i zaštite prostora

4.19. Smjernice za gradnju

Svaki arhitektonski zahvat morao bi se nadovezati na postojeće vrijednosti i voditi računa o osnovnim kompozicijskim gabaritima korpusa građevine, primijenjenim materijalima i prostorno-oblikovnom izrazu.

U urbanim i ruralnim područjima u kojima je, bilo regionalni, bilo povijesni arhitektonski jezik definirao cjelinu oblikovnog izraza, svaki zahvat u prostoru mora polaziti od te činjenice kreativno se uklapajući i zaokružujući postojeće vrijednosti. Pri tome se mora poći od činjenice da je postojeći regionalni izraz neizbježno imao svoje povijesne stupnjeve razvoja - bilo invencijom autora i promjenom funkcionalne osnove, bilo tehničkim mogućnostima civilizacijskog razvojnog procesa (promjene načina korištenja prostora, promet, pojava pilana, kvalitetnija mogućnost obrade kamena, nabava opekarskih proizvoda, tehnologija izvedbe, vještina obrtnika itd.) - pa se njegova suvremena realizacija ne bi smjela svesti na banalnu kopiju povijesnih oblika, već na kreativnu eksplikaciju koju donosi postojeći trenutak i potencijal autora.

U suvremenim urbanim cjelinama arhitektonski zahvat će kretati od najsuvremenijih arhitektonskih dostignuća vodeći računa o prostorno-urbanom konceptu temeljenom na geniusu loci danog lokaliteta kao i na dostignućima suvremenih kretanja. Pri tome se mora naglasiti da se suvremeni arhitektonski izraz ne bi smio svesti na kopiju inozemnih uzora već na kreativnu interpretaciju mogućnosti koju on u sebi nosi, a vezanu uz kontekst u kojemu nastaje.

Karakterizacija prirodnog ambijenta, kao i karakterizacija društvene svijesti etnikuma koji u tom ambijentu stvara svoje životne prostore, dovodi do specifičnih prostorno-oblikovnih zahvata koji manifestiraju genius loci (duh mjesta) danog lokaliteta. Genius loci daje arhitekturi građenja izraz vlastitosti, a svako naselje stvara vrijednosti svojega genijusa loci koje u slijedu stoljeća oblikuju i definiraju određenu urbano-arhitektonsku karakterizaciju mjesta.

Kreativni zahvat mora, prema tome, krenuti od karakterizacije i vrijednosti povijesnog naslijeđa nadopunjujući ih i obogaćujući ih svojim rješenjem. U urbanim i ruralnim područjima, u kojima je došlo do prisutnog miješanja bilo povijesnih, bilo regionalnih izraza, arhitektonski zahvati u prostoru moraju krenuti od ambijentalnih vrijednosti nadopunjujući ih, ovisno o invenciji autora, primjenom bilo regionalnog, bilo općeg suvremenog arhitektonskog jezika građenja.

U prirodnom okolišu, u kojem još nije došlo do graditeljskih zahvata, arhitektonski zahvat može, ovisno o lokalitetu, krenuti od suvremene eksplikacije regionalnog ili od općeg suvremenog arhitektonskog izraza poštujući i nadopunjujući njegove ambijentalne vrijednosti.

Tabelarni prikazi i faktori oblikovanja

Sadržaj dokumenata prostornog uređenja obuhvaća faktore koji izravno ili posredno određuju arhitektonsku kvalitetu građenja. Faktori arhitektonske kvalitete u postupku izrade prostornih planova čine skup usporedivih kriterija i smjernica koji pomažu odrediti i vrednovati oblikovnost i kvalitetu predloženog rješenja.

Sadržaj i način propisivanja faktora oblikovanja različit je u odnosu na vrstu i mjerilo dokumenta prostornog uređenja, na posebnosti šireg i užeg prostora. Dokumentima prostornog uređenja treba predložiti koncept razvoja i zaštite prostora odlukama različite razine o faktorima arhitektonske kvalitete građenja.

Kriteriji odabira faktora arhitektonske kvalitete oblikovanja prostora razlikuju se po vrstama dokumenata prostornog uređenja. Njihov odabir se razlikuje u odnosu na posebnosti zadanog prostornog obuhvata kao i mjerilo dokumenta prostornog uređenja - od mjerila 1:100.000 do mjerila 1:500.

Tablica 4.13. prikazuje model odabira važnijih faktora arhitektonske kvalitete građenja razvrstane u odnosu na mjerila dokumenata prostornog uređenja i posebnosti planskog obuhvata - oblikovanje antropogenog krajolika, naselja, dijelova naselja, građevina i zgrada.

Kao primjer su faktori oblikovanja razvrstani na one koji određuju oblikovanje kulturnog krajobraza, naselja, dijelova naselja, građevina i zgrada. Za određen, konkretan obuhvat prostornog ili urbanističkog plana potrebno je izvršiti odabir i sistematizaciju relevantnih faktora oblikovanja na temelju prostornih posebnosti te ih potom odrediti po vrstama prostornih i urbanističkih planova. Proces oblikovanja u konačnici bi trebao biti što manje normativan i obvezujući, a što više otvoren kreativnosti i provedivosti.

	Oblikovanje po posebnostima prostora (izloženost, zaštita, obilježja i dr.)
1.000	DETALJNO OBLIKOVANJE ZGRADA - uključivo po posebnim uvjetima nadležnih institucija
	Proporcije, veličine i udijeli otvora pročelja
	Nagib krova, vrsta pokrova, vijenci i zabati, krovni otvori i dr.
	Istaci i profilacije pročelja
	Materijali, tekstura i boja pročelja
	Vrsta, veličina i proporcije otvora pročelja (način zaštite od sunca i dr.)
500	Oblikovanje po posebnostima prostora (izloženost, zaštita, obilježja i dr.)
	Vrtno/perivojno uređenje - predvrtovi, vrtovi i perivoji
	Posebni uvjeti ukrašavanja pročelja (detalji natpisa i dr.)
	Posebni uvjeti oblikovanja instalacija i opreme zgrada

U prostornom planu HNŽ/K predlaže se, primjereno prostornim posebnostima i konceptu, odrediti važnije faktore oblikovanja prostora kao što su primjerice:

- krajobrazni sklopovi (razmještaj, vrste, povijesna i tradicijska obilježja i dr.) ;
- važnija doživljajna obilježja krajolika;
- smjernice za preobrazbe krajolika (prenamjena, sanacija, rekultivacija i dr.) ;
- smjernice za oblikovanje granica građevnih područja naselja;
- smjernice za oblikovanje prometnih i energetskih pojaseva te građevina energetike, telekomunikacija i vodnoga gospodarstva državnog i županijskog značaja i dr.

U Prostornim planovima jedinica lokalne samouprave predlaže se primjereno prostornim posebnostima i konceptu odrediti važnije faktore oblikovanja npr:

- krajobrazne jedinice (razmještaj, vrste, obilježja i sl.) ;
- panoramske i usmjerene vizure, siluete i točkasta obilježja u krajoliku;
- granice obuhvata i detaljniji uvjeti oblikovanja planiranih promjena krajolika izvan građevnih područja naselja (prenamjena, sanacija, rekultivacija i sl.) ;
- građevna područja naselja (oblik i veličina) ;
- dijelovi naselja (stambeni, gospodarski, perivojni, rekreacijski i sl.) ;
- glavni gradski potezi, orijentiri, čvorovi, putovi i sl. ;
- prometni i energetski pojasevi/koridori i građevine lokalnog značaja (cesta, obilaznica, pruga, kanal, luka, pristanište i sl.);
- pojasevi i građevine energetike, telekomunikacije, vodnog gospodarstva lokalnog značaja i dr.

Za prostorne uvjete manje složenosti predlaže se u prostornom planu jedinice lokalne samouprave odrediti i faktore oblikovanja izdvojenih građevnih područja izvan naselja.

U urbanističkim planovima predlaže se primjereno prostornim posebnostima i konceptu odrediti sljedeće čimbenike oblikovanja kao primjerice:

- građene strukture i oblici građevnih zahvata za pojedina područja naselja (preobrazba, sanacija, obnova, nova gradnja i dr.);
- glavni potezi u naselju, putovi, čvorovi, orijentiri i dr.;
- perivojna arhitektura naselja;
- javni prostori sukladno planiranoj namjeni, strukturi i namjeni okolne gradnje i sl.,
- prometne građevine (glavne ulice i raskrižja, prometni terminali, teritorij i akvatorij luka i pristaništa i sl.) ;
- energetska i komunalna infrastruktura (način vođenja), građevine vodnog gospodarstva (obala, nasipi) i sl.;
- zaštita postojećih i planiranje smjerova novih vizura i dr.

U detaljnim planovima predlaže se primjereno prostornim posebnostima i konceptu odrediti detaljne faktore oblikovanja javnih prostora, zgrada i građevina. Detaljnost određenja arhitektonskog oblikovanja treba razlikovati u odnosu na zahtjevnost i važnost prostora. Tako na primjer za nove neizgrađene prostore bez posebnih prirodnih ili graditeljskih obilježja uvjeti oblikovanja prostora i zgrada/građevina mogu biti manje detaljni i manje obvezujući, a za izgrađene prostore i prostore istaknutih graditeljskih/povijesnih ili prirodnih vrijednosti uvjeti oblikovanja prostora i zgrada/građevina bi trebali biti više obvezujući i detaljniji.

U postupku donošenja dokumenata prostornog uređenja, tj. tijekom izrade prijedloga prostornog plana u provjeru arhitektonske kvalitete potrebno je uključiti i stručnjake i javnost.

U Tablici 4.14. predložen je model provjere primijenjenih faktora oblikovanja po vrstama prostornih i urbanističkih planova.

Tablica 4.14: Model provjere primijenjenih obveznih faktora oblikovanja u dokumentima prostornog uređenja

+ Obvezni faktori oblikovanja

o Obvezni faktori oblikovanja za prostorne uvjete manje složenosti

ČIMBENICI OBLIKOVANJA U DOKUMENTIMA PROSTORNOG UREĐENJA							
MJERILA DOKUMENATA PROSTORNOG UREĐENJA	100.000 - 25.000	25.000	10.000	5.000	2.000	1.000	500 - 1.000
Krajobrazna područja (jedinice - vrsta, prostorni razmještaj, zaštita)	+	+					
Doživljajna obilježja krajolika (očuvanje i unaprjeđenje, vizure, ...)	+	+					
Doživljajna obilježja naselja (smještaj, oblik, silueta, struktura, ...)	+	+					
Doživljajna obilježja pojasa i građevina prometnog sustava (vođenje, smještaj, oblik, ...)	+	+	+				
Doživljajna obilježja sustava infrastrukture (vođenje, smještaj, oblik, ...)	+	+	+				
Opće smjernice oblikovanja naselja (silueta, vizure, prilazi, oblik građevnog područja)	+	+	+	o			
Oblikovanje predjela/dijelova naselja (namjena površina, građivi dijelovi, četvrti naselja, perivoji)		o	+	+	+	o	
Struktura gradnje u naselju (struktura, vrsta gradnje, gustoće, ...)		o	+	+	+	o	
Oblikovanje rubova u naselju (obala, denivelacija terena, potez duž pruga, ...)		o	+	+	+	o	
Oblikovanje poteza, čvorišta, obilježja naselja (glavnih ulica, šetnica, trgova, perivoja, ...)		o	+	+	+	o	
Smjernice oblikovanja zgrada (javnih zgrada)		o	+	+	+	o	
Posebni uvjet i oblikovanja (zaštita povijesnih vrijednosti, zaštita ambijenta)		+	+	+	+	+	+
Oblikovanje pojasa prometnica i regulacijska crta		o	+	+	+	+	+
Uvjeti određivanja parcelacije			o	o	+	+	+
Način gradnje zgrada (tip) i oblik građive površine (samostojeći, poluugrađen, ugrađen; blok, niz, ...)				o	+	+	+
Uvjeti oblikovanja glavnih i pomoćnih zgrada (izgrađivost, iskoristivost, visina zgrada, pgm, ...)				o	+	+	+
Uvjeti oblikovanja negrađivih površina (uređenje vrta, prilaza, ograde, ...)				o	+	+	+
Detaljni uvjeti oblikovanja zgrada (krov, pokrov, istaka, otvori, materijali pročelja)				o	+	+	+

6. KARTOGRAFSKI PRIKAZI

6.1. KORIŠTENJE I NAMJENA POVRŠINA - PRIKAZ POSTOJEĆEG STANJA

6.1.1. KORIŠTENJE I NAMJENA POVRŠINA

6.2. UVJETI KORIŠTENJA, UREĐENJA I ZAŠTITE PROSTORA - PODRUČJA POSEBNIH UVJETA KORIŠTENJA

6.3. UVJETI KORIŠTENJA, UREĐENJA I ZAŠTITE PROSTORA - PRIRODNA I KULTURNA BAŠTINA

6.4. INFRASTRUKTURNI SUSTAVI – PROMET

6.5. INFRASTRUKTURNI SUSTAVI - ELEKTROENERGETSKI I VODNOGOSPODARSKI SUSTAV